JOHANN WILHELM
ZINKEISEN

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ
6

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na ve 1802'de Fransa ile Yapılan Barışa Kadar Fransız İhtilâli Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Siyasetinde ve Şark Siyasetindeki Değişiklikler

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ
6

1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na ve 1802'de Fransa ile Yapılan Barışa Kadar Fransız İhtilâli Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nun İç Siyasetinde ve Şark Siyasetindeki Değişiklikler

YEDİTEPE

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ - 6

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Zinkeisen, *Geschichte des Osmanischen Reiches in Europa, VI,* Gotha 1859.

Editör
Erhan Afyoncu

Editör Yardımcıları
Ahmet Önal-Uğur Demir

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Latince ve İtalyanca Çeviri: Erendiz Özbayoğlu
Fransızca Çeviri: Mustafa Daş
Yunanca Çeviri: Levent Kayapınar
İspanyolca Çeviri: Özlem Kumrular
İngilizce Çeviri: Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

Genel Yayın Yönetmeni
Mustafa Karagüllüoğlu

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 16427

ISBN: 978-605-4052-70-7 (cilt 6)
ISBN: 978-605-4052-64-6 (takım)

Yeditepe Yayınevi: 150
Araştırma İnceleme Dizisi: 128

1. Baskı: Eylül 2011

Baskı Hazırlık
İrfan Güngörür, Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd. Şti.
Gümüşsuyu Cad. No:3/2 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 11964)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sk. No: 27/15 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com | bilgi@yeditepeyayinevi.com

OSMANLI İMPARATORLUĞU TARİHİ
(1774-1802)
6

JOHANN WILHELM ZINKEISEN

Çeviri
Nilüfer Epçeli

Çeviri Kontrol
Kemal Beydilli

Editör
Erhan Afyoncu

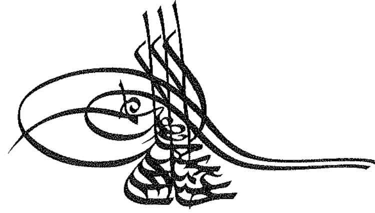
YEDİTEPE

İstanbul 2011

İÇİNDEKİLER

İKİNCİ BÖLÜM

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEKİZİNCİ KİTAP

BÂBIÂLİ'NİN RUSYA'NIN ÜSTÜNLÜĞÜNE KARŞI NAFİLE SAVAŞI VE 1802'DE FRANSA İLE YAPILAN BARIŞA KADAR BATI AVRUPA SİYASETİNE YENİDEN ÇEKİLMESİ

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN 1787 VE 1788 YILLARINDA RUSYA VE AVUSTURYA İLE SAVAŞINA KADAR İÇ SİYASETİ VE DIŞ İLİŞKİLERİ

1) Osmanlı İmparatorluğu'nun Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'ndan Sonraki Durumu. Eyaletlerdeki Hareketler ve İran ile Yaşanan Anlaşmazlıklar

"Allah'ın rahmeti üzerinizde olsun, padişaha iyi bir hizmet verdiniz!" Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa, Küçük Kaynarca'daki Rus ordugâhından geri dönen Osmanlı murahhasları Sadaret Kethüdası Ahmed Resmî Efendi'yi ve Reisülküttab İbrahim Münib Efendi'yi kendisine imzalanan barış antlaşmasını getirdiklerinde işte bu sözlerle karşıladı.

Sadrazam, sanki hâlâ Rusların yakında olduklarından endişe ediyormuş gibi, o dönemlerde ölümcül hasta olmasına rağmen, barışın akdedildiğini haber alır almaz ordusu ile acilen Edirne'ye geri dönmek üzere Şumnu'dan ayrılmıştı. Murahhaslar, sadrazamı Şumnu'dan üç saat uzaklıkta küçük bir köyde umutsuz bir hâlde buldular. Onlara onur kaftanlarını verdi, fakat yukarıdaki kelimelerden başka tek bir sözcük bile söyleyemedi. Vakit kaybetmeden yola devam edildi. Üç gün sonra Karinâbâd'a geldi ve buraya vardıktan hemen sonra, 2 Ağustos'ta 70 yaşında ruhunu teslim etti.

Son zamanlarında üstesinden gelmek zorunda kaldığı zorlukları alt edebilecek durumda olmamasına rağmen, iyi eğitimli, devlet işlerinde derin bir tec-

rübeye sahip ve sağlam karakterli bir adamın hatırasını geride bıraktı. Padişah, sadrazama Eyüp Camii'nde onurlu bir ebedî istirahat tahsis etmek üzere, naaşını Edirne'den İstanbul'a getirterek, ölümünden sonra bile Muhsinzâde Mehmed Paşa'ya duyduğu saygıyı gösterdi[1].

Yeniçeri Ağası Yeğen Mehmed Paşa, sadrazamın ölümünden sonra ordunun kaymakamı olarak çok zayıflamış olan birlikleri, ulûfelerin üç aydan beri ödenmemesinden dolayı yaklaşık 20 gün kaldıkları Edirne üzerinden İstanbul'a geri getirdi ve 8 Eylül'de Sancak-ı Şerif'in karşılanması töreniyle İstanbul'a girdi.

Anlaşıldığı kadarıyla halk arasındaki coşku çok da büyük değildi. Ölmek üzere olan sadrazam, yukarıdaki sözlerine istinaden barışı mevcut şartlar altında yararlı görmesine, sırf kendisini ve ordusunun kalan kısmını kurtarmak için [harb tazminatı olarak] vermeyi kabul ettiği 40 bin keseyi bile fazla görmemesine rağmen; murahhaslar ve bilhassa Rus dostu olan Ahmed Resmî Efendi, kendi eserlerini her şekilde övmelerine ve laf ettirmemelerine rağmen[2], Divân-ı Hümâyûn'da çok geçmeden muhalif görüşler ortaya çıkmaya başladı. Bu utanç verici barışın karanlıkta kalan tarafları ve kaçınılmaz menfi sonuçları hakkında kendilerini gereksiz yere kandırarak, bunları gözardı etmeleri mümkün değildi. Aynı zamanda halkın hoşnutsuzluğunu ve kendi içinde zaten yeterince tepkili olan ulemanın diktatörlüğe varan itirazlarını dizginlemek için, barışın şartlarını mümkün olduğunca gizlemeye çalışıyorlardı.

Belki çok da haksız olmamakla beraber suçun en büyük bölümünü yüklemeye çalıştıkları Ahmed Resmî Efendi'ye İstanbul'a döndüğünde oldukça ılımlı davranılmasının sebebi bu olmuştu. Şimdilik yalnızca sadaret kethüdalığından azledildi ve Boğaz'daki yalısına sürüldü. Oysa kısa bir süre sonra tekrar kabul edildi ve mevcut şartlar altında çok da rahat bir makam olmayan Petersburg'a fevkalade elçi olarak atanmayı reddettikten sonra, ertesi yıl 20 bin akçe sabit gelirle daha önce de yürütmüş olduğu matbah eminliğine getirildi[3].

1 Ahmed Resmî Efendi, *Wesentliche Betrachtungen* (*Hülasatü'l-İtibar*), Diez tercümesi, s. 244.

2 Ahmed Resmî Efendi'nin *aynı eser*, s. 245'te bu barış hakkında "daha önce hiç görülmemiş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan beri eşi benzeri olmayan" nadir bir barış diyerek kendini övmesi, oldukça şüpheli görünmektedir.

3 Prusya'nın İstanbul sefiri Zegelin'in 17 Eylül 1774 ve 3 Ağustos 1775 tarihli mektupları (Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

Aslında bu talihsiz barışın bütün suçunu da ona yüklemek istemiyorlardı. Ahmed Resmî Efendi'nin yanında suçlu olarak yukarıda adı geçen Ordu Kaymakamı Yeğen Mehmed Paşa, İstanbul Kaymakamı Melek Mehmed Paşa ve Reisülküttab İsmail [Münib] Efendi'nin de adları geçiyordu. Her birinin Rusya'dan rüşvet aldığı -ki bu da dünya tarihine geçmiş bu barış antlaşmasının daha gizli yönlerine dair bir olgu kabul edilebilir- ve böylece Kont Romanzov'un ileri sürdüğü bütün şartları kayıtsız şartsız kabul ettikleri söyleniyordu. Bilhassa Yeğen Mehmed Paşa'nın, ölümü yakın ve artık şuuruna hâkim olamayan sadrazamı önüne getirdiği herşeyi imzalamaya zorladığı iddia ediliyordu. Bilinen şu ki, dirayetli bir adam olan Sadrazam Darendeli [Cebecizâde] Mehmed Paşa'nın onu ve adı geçen iki yardımcısının 1777 yılı başlarında bu yüzden hesap vermeye çağırdığı ve bunun için ağır bir şekilde cezalandırılmalarını istediği idi. Oysa ulema arasında sadrazamın baş edemediği güçlü bir gruba sahiptiler[4].

Bâbıâli, savaşı en ufak bir başarı umudu ile tekrar başlatabilecek durumda olmuş olsaydı, bu şekilde kabul etmek zorunda kaldığı barış antlaşmasını en azından onaylamaktan imtina etmeyi ne çok isterdi. Lâkin bunu yapabilecek durumda olmadığından, en azından zaman kazanmak için onayı mümkün olduğunca geciktirmeye çalışıyordu. Sonunda Avrupa'da meydana gelen karışıklıklar ve yabancı devletlerin arabuluculuğu sayesinde tahammül edilmesi zor barış şartlarını belki daha da hafifletmeyi başarabileceğini düşünüyordu. Burada yine bu barışın en yakın sonucu olan ve bu bağlamda ileride tekrar geri döneceğimiz o tuhaf diplomatik entrikalar oyunu devreye giriyordu.

---

4 Bu ilginç olguyu Prusya'nın İstanbul sefiri Baron Gaffron'un Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan 17 Ocak 1777 tarihli mektubundan öğreniyoruz. Darendeli [Cebecizâde] Mehmed Paşa hakkında şöyle demektedir (bk. s. 6): "Muhsinzâde'nin ölümünden sonra ve barış imzalanırken, ordu kaymakamı olan Hacı Yeğen [Mehmed] Paşa'yı buraya getirmekte inat ediyor. Sadrazam şuursuz ve ne yaptığını bilmez bir hâlde ölmek üzereyken, Yeğen antlaşmayı imzalaması için herşeyi yaptı. O zaman, her ikisi de onunla işbirliği yapan Kaymakam Melek Mehmed Paşa ve İsmail [Münib] Bey'e durumu anlatmayı uygun gördü. Onların getirilmesi için emirler verildi; fakat ulema tarafından bu üç kişi son derece sıkı korunduğundan, onların gelişinden önce sadrazamın düşürüleceği sanılıyordu". Ayrıca hepsini "Ruslar tarafından, istediklerine uygun antlaşma yapmak için iğfal edilmiş olmakla" suçladığını söylemektedir. Tott, *Mémoires,* T. III, s. 105'deki bir nota göre padişahın sadrazam ile evli olan kızkardeşi [Esma Sultan] her ne şart altında olursa olsun, barış yapılmasını istemişti.

Neticede fevkalade elçi tayin edilen Prens Repnin'in gelişine kadar St. Petersburg sarayının maslahatgüzarı olarak Rusya'nın çıkarlarını korumak ve bilhassa barışın onaylanmasını sağlamak üzere 6 Ekim'de İstanbul'a gelen Albay Peterson, sürekli zorluklarla karşılaşıyordu[5]. Divân-ı Hümâyûn ancak üç ay süren zorlu müzakerelerden sonra, bilhassa Prusya Sefiri Zegelin'in telkinleri üzerine, 1 Ocak 1775'te ödenmesi gereken savaş masraflarına istinaden 2 bin kese ödemeyi ve sonunda şeklen de olsa barış antlaşmasını onaylamayı kabul etti. Albay Peterson bu amaçla 24 Ocak 1775'te resmen sadrazamın huzuruna kabul edildi ve bu esnada özellikle büyük onurlarla karşılandı[6]. 2 Şubat'ta ise St. Petersburg sarayına sefir tayin edilen [Süvari Mukabelecisi Seyyid] Abdülkerim Efendi, çariçeye onay belgesini sunmak üzere yola çıktı[7].

Oysa Bâbıâli'nin bu diplomatik yumuşak başlılığı ile kendisine zorla kabul ettirilen barışın gerçekten yerine getirilmesi hususunda hiçbir şey başarılmış sayılmazdı. Barış şartlarını ciddi ve dürüst bir şekilde yerine getirmekten oldukça uzaktı. Barışı hemen silah zoruyla ihlal edecek ne cesarete, ne de imkânlara sahip olmasına rağmen, yabancı devletlerin yardımıyla antlaşmanın ağır şartlarını, tamamen geri alınamasalar bile etrafından dolanmak ve onları kendi lehine hafifletmek için herşeyi deniyordu. Şimdilik, bunun sonucunda meydana gelen birçok ilginç karışıklığın üzerinde durmayacağız. Bunun yerine dikkatimizi devletin, henüz tam olarak kesinlik kazanmayan barış sebebiyle tekrar belirli bir istikrar kazanan ve kendine has bir yapılanma gözeden dahilî durumuna vereceğiz. Zira içerideki durumlar Bâbıâli'nin dış siyasetini de önemli ölçüde etkiliyordu.

5 Diğerlerinin yanısıra Zegelin, 3 Kasım 1774 (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi) tarihli bir mektubunda Albay Peterson'un sürekli olarak karşılaştığı zorlukların "bugün düzenlenenlerin ertesi gün tekrar reddedildiği..." şeklinde çok büyük olduklarını belirtiyordu ve şöyle diyordu: "Bâbıâli, Avrupa'da belki yararlanacağı bir değişikliğin meydana gelip gelmeyeceğini görmek için zaman kazanmaya çalışıyor, zira Divân-ı Hümâyûn'un bu kötü barışa dair hoşnutsuzluğu çok büyük".

6 Zegelin, 3 Şubat 1775 tarihli mektupta şöyle demektedir: "Albay Peterson'a bu esnada her zamankinden daha büyük onurlar bahşedildi".

7 Bu tür görevler genelde büyük rağbet görmesine rağmen, bu elçilik görevini kimse kabul etmek istemedi. Gerek Ahmed Resmî Efendi, gerekse dönemin reisülküttabı ve Bükreş Kongresi murahhası Abdürrezzak [Bâhir] Efendi ile başkaları da Zegelin'in bu konuda 3 Ekim 1774 tarihli mektubunda belirttiği gibi, "bu defa hor görülerek karşılanacaklarından" korktukları için, bu görevi reddetmişlerdi. Sonunda Abdülkerim Efendi bu görevi kabul etti (bk. Zegelin, 3 Şubat 1775 tarihli mektubu).

Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'ndan hemen sonraki dönem, Osmanlı'nın iç devlet yaşamı için çok da sevindirici ve eğitici bir dönem olmamıştı. Daha iyi bir gelecek vadetmeye ve güvence altına almaya uygun değildi. Bunun için gerekli öğeler, yapıcı kuvvetler ve hepsinden önemlisi, verimli bir yönetim sistemini hayata geçirebilecek ve kararlılıkla sürdürebilecek derin anlayışa ve dirayete sahip adamlar eksikti. Sultan I. Abdülhamid, bu zorlu zamanların öngördüğü durumlarla başa çıkabilecek bir adam olmadığı gibi, böyle bir kaderle mücadele edebilmek için gerekli ruh ve karakter yeteneklerinden de yoksundu. Üstelik zaaflarına rağmen, kardeşi III. Mustafa'nın sahip olduğu asil ve iyi özelliklerin hiçbirine de sahip değildi.

1730'da tahttan indirilen III. Ahmed'in oğlu olan [20] Mart 1725 doğumlu [I.] Abdülhamid, 21 Ocak 1774'te tahta çıktığında[8], 49 yaşında idi. Bunun 43 yılını Harem'in iç odalarında kapalı kalarak geçirmişti. Bu uzun zaman zarfında sadece birkaç cariye ve hadımağası ile görüşmüştü. Kendisine tahsis edilen bir hoca sayesinde ancak okuma yazmayı öğrenmişti. Ayrıca halefi olacak bu kişinin beceriksizliğinin pekâlâ farkında olan Sultan III. Mustafa'nın onu hemen ortadan kaldırıp, yerine gelecek vadeden 13 yaşındaki oğlu [III.] Selim'i tahta çıkartmaya kesin kararlı olduğu da söyleniyordu. Lâkin Abdülhamid'in bedensel beceriksizliği ruhsal yetersizliğine eşlik etmesine rağmen, Divân-ı Hümâyûn'un öngörülen taht halefliğinden bu şekilde sapılmasına karşı gösterdiği direnişi aşamadı. [Abdülhamid'in] bedensel beceriksizliği, bir ata bile binemeyecek kadar fazlaydı. Bu yüzden kılıç kuşanmak üzere Eyüp Camii'ne gidebilmesi için kendisine ata binmeyi öğretmek zorunda kalmışlardı. 27 Ocak'ta her zamanki görkemli törenler arasında cülûsundan altı gün sonra başka bir sorunla karşılaşmadan kılıç kuşanma töreni gerçekleştirildi[9].

Bu beceriksiz, karakteri yerleşmemiş ve tecrübesiz padişahın tahta çıkmasının halk tarafından bazı umutlarla büyük bir coşku ile karşılanmış olması, ancak içinde bulundukları zamanın zorluğuyla açıklanabilir. Anlaşıldığı kadarıyla başlangıçta cülûsu gerçekten de beklenmedik bir mutluluğun yeni dönemi

8 Hammer, *aynı eser*, VIII, 428'de verdiği yanlış bir bilgiden dolayı Sultan III. Mustafa'nın ölüm tarihini bu eserin beşinci cildinde yanlışlıkla 24 Aralık 1773 olarak vermiş bulunuyoruz. Oysa Hammer, s. 430'da Sultan I. Abdülhamid'in kılıç kuşanma törenini cülûsundan altı gün sonra, yani 27 Ocak 1774 olarak vererek kendisiyle çelişkiye düşmektedir. 3 Şubat tarihli bir mektubunda III. Mustafa'nın ölüm tarihini 21 Ocak olarak veren Zegelin de bu tarihi onaylamaktadır.

9 Zegelin, 3 Şubat 1774 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

kabul edilmişti. Hazinenin boş olmasından dolayı cülûs bahşişi bu defa verilememesine rağmen, yeni padişahın cömertliği övülüyordu. Zira savaş zamanında fahiş bir şekilde artan gıda fiyatlarının ve pahalılaşması bilhassa Sultan III. Mustafa'nın cimriliğine ve tekelciliğine atfedilen ekmek fiyatlarını indirmek, en ciddi tedbirlerinden biri oldu. Ayrıca her zamanki gibi genç Selim'i hemen şehzâde dairesine kapatmaması ve annesini Eski Saray'a göndermemesi de merhametinin ve iyi niyetinin bir göstergesi kabul edildi[10].

Oysa çok geçmeden devletin yükseltilmesi için kendisinden beklenenler konusunda hayal kırıklıkları yaşanmaya başlandı. Anlık tedbirler alarak, daha derinde yatan musibetlerin ortadan kaldırılması mümkün değildi. Kararlı ve derine inen bir yönetim sistemi ise bu padişahtan beklenemezdi. Bütün beceriksizliğine rağmen sinirli, kendini beğenmiş ve kibirli olan [I.] Abdülhamid, devleti çoğunlukla kullarının en alt tabakalarından gelen musahiblerinin oyuncağı hâline getiren kaprisli bir mizaca dönüştü[11].

Basit bir bostancı olan Hacı Mustafa, Abdülhamid'e şehzâde mahbesinde geçirdiği zaman boyunca kendi küçük tasarrufları ile Sultan III. Mustafa'nın katılığı ve açgözlülüğünden dolayı yoksun kaldığı bazı şeyleri gizlice temin ederek teveccühünü kazanmıştı. Buna duyduğu minnetten dolayı cülûs eder etmez, Hacı Mustafa mirahurluğa getirildi ve böylece devlet içinde en nüfûzlu adam-

10 Zegelin, aynı mektup.

11 Zegelin, 18 Temmuz 1774 tarihli bir mektubunda padişahın daha yüksek devlet makamlarında sıkça değişiklik yapılması ile sonuçlanan beceriksizliğine ve zayıflığına özellikle dikkat çekmekte, karakteristiğine şunları da eklemektedir: "Zamanını zekâsına uygun küçük işlerle geçirmekten başka bir şey düşünmüyor. Favorileri, sarayda daha önce odun ve su taşıyan, akılsız ve görgüsüz insanlardır. Bu insanlar danışmanlarıdır ve yönetimdeki değişiklikler onlardan kaynaklanmaktadır". Kral II. (Büyük) Frederik, bu padişah hakkındaki görüşünü de bunlara dayandırmakta ve *Mémoires de 1763 jusqu'à 1775*, Oeuvres T. VI, 63'te şöyle demektedir: "Bu prens [I. Abdülhamid] sadece içinde yetiştiği sarayın hapishanesini tanıyordu, dar ve zayıf bir zihniyete sahip cahil biri olup devlet işlerini sadrazam ve kızkardeşinin [Esma Sultan] ellerine bırakmaya özen gösterdi". Tabii ki kralın 3 Haziran 1774'te Sultan I. Abdülhamid'e cülûsunu kutlamak üzere gönderdiği resmî yazıdaki görüşü çok farklıydı ve şöyle demekteydi: *"Seçkin mizaçla, hayırlı ve yüce şeyleri, Osmanlı İmparatorluğu ve dostları kendilerine sağlayabilirler"* ve kaderin *"Savaşın olduğu kadar barışın da başarılı sonuçlarını ve saltanatımın en bol şekilde ne bahşetmeyi istiyorsa onu, bütün sultanların, onlardan öncekilerin mutluluğu ve şanını uzun süre yüceltebilirler"* dileğini eklemektedir (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

lardan biri hâline geldi[12]. Sultan Abdülhamid, en yüksek devlet makamlarını ve rütbeleri tayin ederken, çoğunlukla Hacı Mustafa'nın telkinlerine uyuyordu ve bu yüzden makamlara getirilenlerin de keyfî olarak değiştirilmesi emsalsiz bir şekilde tekrar olağan oldu.

Tabii ki böylesine dalgalı ve karakterden yoksun bir yönetimde büyük adamların bile yapay güçlerinin zirvesinde kalmaları mümkün değildi. 1777 Mayıs'ında Hacı Mustafa aniden azledildi ve Kütahya sancakbeyi olarak sürgüne gönderildi. Talihsiz adam düşüşünü bir türlü hazmedemedi. İznik'e henüz gelmişti ki, aklını kaybetti ve bir delilik anında en iyi dostlarından birini kendi eliyle hançerledi. Başka kazalara meydan vermemek için, zincire vurulmak zorunda kaldı. Kütahya'ya varamadan nöbet geçirip öldü.

Sürgüne gönderilmesinde muhtemelen malî tedbirler de rol oynamıştı. Kethüdası işkence altında gizli hazinelerini açıklamaya zorlandıktan sonra, en az 36 bin kese nakit para bulundu ki bu, iki kat fazla açıklanmış olsa bile hazineye en az yedi milyon akçe gelir sağlayan muazzam bir miktardı[13].

Savaştan dolayı iyice sarsıntıya uğramış malî durumun başlıca tedbirlerinden biri, yüksek makamlı ve zengin devlet adamlarının çoğunlukla yolsuzluklar ve şantajlarla elde edilmiş varlıklarına kimi zaman haklı olarak kimi zaman da zorla el konulması idi. Bu arada çalışkan olan memurlar da sırf bu yüzden azledildiler ve uzaktaki bir sancakbeyliğine sürgüne gönderildiklerinde en azından canlarını kurtarabildiklerinden kendilerini şanslı sayar oldular. Sultan III. Mustafa'nın gururlu ve güçlü bir musahibi ve aynı zamanda müşaviri olan Defterdar Osman Efendi de aynı akıbete maruz kaldı.

Defterdarı uzaklaştırmak için, kendisine daha 1774 Nisan'ında üç tuğlu paşa olarak Üsküdar yakınlarındaki Kartal'da Tuna boylarındaki orduya katılmak üzere bir birlik toplaması emri verildi. Oysa bu emri şiddetle reddetti ve bunun yerine İstanköy Adası'nın önemsiz sancakbeyliğine atandı. Tabii

12 Prusya Sefiri Baron Gaffron, 3 Haziran 1774 tarihli mektubuna eklediği 18 Mayıs tarihli jurnalde şöyle diyordu: "Padişahın cülûsundan önce, Bostancı'sı basit bir hamaldı. Maharetle ondan her istediğini alabildi ve bu hükümdarın binlerce küçük ihtiyacını gidermek becerisini gösterdi Mustafa varisini mutlak biçimde mahrum bıraktı".

13 Gaffron'un 3 ve 14 Haziran 1777 tarihli mektupları. Sonuncusunda özellikle şöyle diyordu: "İhtiyaç duyulduğunda, haşmetmeab, hoşuna gidecek yarım düzine benzer mirası hesaplayabilir".

burada da kalması mümkün olmadı. Aynı yılın Kasım ayında aniden büyük paralarla sarayın ileri gelenlerine rüşvet vererek, İstanbul'a geri dönebilmek için Bursa'ya geldi. Burada güya Divân-ı Hümâyûn'dan utanç verici barıştan dolayı hesap sormaya niyetli idi. Zira savaş yanlılarının başı olarak bu barışa baştan beri itiraz etmişti. Oysa ne parası, ne de dönemin yöneticilerine karşı tehditleri ile hiçbir şey yapamadı ve sonunda uzakta Kızıldeniz kıyısındaki Cidde'ye sancakbeyi olarak sürgün edilmeye göz yummak zorunda kaldı[14].

Kısmen bu şekilde, kısmen de hazineye irat kaydedilen miraslardan ve bilhassa asi [Bulutkapan] Ali Bey düşürüldükten sonra, tekrar Mısır'dan gelmeye başlayan senelik vergi dolayısıyla hazineye akan paralar muazzamdı. Padişahın Kaymakam Melek Mehmed Paşa ile evli olan kızkardeşi Zeyneb Sultan, 1774 Mayıs'ında öldüğünde, geride 11 bin kese bırakmıştı. Aynı dönemde ölen eski sadrazamlardan Moldovancı Ali Paşa'nın mirasından 1.500 kese elde edildi. Karasu'da Ruslara esir düşen iki zahire emininin mal varlıkları arasında orduya erzak almak yerine kendilerinde alıkoydukları ve hâlâ hazinenin mührünü taşıyan 2 bin kese bulundu ve uzun bir aradan sonra 1773 Eylül'ünde Mısır'dan yeniden gelmeye başlayan harac, en az 6 milyon akçe civarında tahmin ediliyordu[15]. Lâkin bütün bu paralar ya savaşın kendisine ya da savaşın yarattığı sancılara ve kötü bir yönetimden dolayı hemen harcandı. Sırf boşalan hazineyi tekrar doldurmak, devlet idaresinin en önemli ihtiyaçlarını karşılamak için ve malî yükümlülükleri, bilhassa Rusya'ya karşı yerine getirebilmek için, barış yapıldıktan hemen sonra olağanüstü tedbirlere başvurmak zorunda kalındı.

Kamu görevinin diğer dallarında olduğu gibi, bununla ilgili olarak yapılanlar yetenekleri, karakterleri ve devleti tekrar ayağı kaldırmak için neler gerektiğine dair derin anlayışları sayesinde, sarayın ve ölen Sadrazam Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın eşi ve padişahın ablası olan Esma Sultan'ın hüküm sürdüğü Harem'in nefretine ve entrikalarına karşı bile ayakta durmayı başaran birkaç dirayetli adamın eseri idi. O dönemde aralarındaki en olağanüstü kişilik hiç şüphesiz Kapudan-ı derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa idi. Yalnızca deniz kuvvetlerinin tekrar tesisinde ve eyaletlerin sâkinleştirilmesinde büyük hizmetlerde bulunmakla kalmayıp, faaliyetlerini başka yönlerde de kendisini

14 Zegelin'in 18 Nisan ve 17 Kasım 1774 tarihli mektupları (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

15 Hammer, VIII, 432 ve 435; Zegelin'in, 4 Ekim 1773 tarihli mektubu.

1790'daki ölümüne kadar gücünün ve olağanüstü nüfûzunun zirvesinde tutmayı sağlayacak bir şekilde kabul ettirmeyi başardı.

Şimdi de yine her zamanki gibi Osmanlı gücünün tekrar tesisi gibi zorlu süreçte faaliyet gösteren unsurlar, olağanüstü yeteneklere sahip münferit insanlardı; diğer taraftan mevcut şartlara dair genel hoşnutsuzluk geniş bir çapta olağandışı bir gerginliğe sebep olmuş ve düşüncelerle amaçlarda önemli bir değişiklik meydana getirmişti. Şark'ın bu engin İslâm devletinde o dönemde Batı'nın Hristiyan devletlerine benzer olgulara rastlıyoruz. Eski Osmanlı devlet yapısının artık miadını doldurmuş olduğu ve gelişen zamanın şartlarına ayak uyduramadığı hissedilebiliyordu. Ayrıca büyük birçoğunluğu verimsiz topraklara düşmesine rağmen, dışarıdan kitlelere yayılan ıslahat fikirleri de düşünüldüğü kadar iz bırakmadan geçmemişti. Aksine kimi yönden çok derine, hatta İslâm devlet düzeninin yaşam damarına işlemişti ve bazı yerlerde mucizevî bir şekilde ortaya çıkıyorlardı.

Mesela özgür ruhlu Kahire Paşası [Bulutkapan] Ali bin Abdullah'ın Sultan I. Mahmud'a her ne kadar sadece gizlice olmakla birlikte yine de ciddi olarak 18. yüzyılın ortalarında önerdiği cüretkâr reform planlarını hatırlayalım. Osmanlı devlet yapısına temelden saldırmaktan ve bu yapıyı sarsmaktan çekinmiyordu. Gerçekte İslâm'ın ve bilhassa da hem kulları hem de temsilcileri olan ulemanın ölçüsüz gücünün zamanla tamamen yok edilmesini istiyordu. Özellikle ulemayı tahtın ve padişahın dünyevî gücünün en tehlikeli sınırlayıcısı olarak görüyordu.

"Daima muzaffer olan kâinatın hâkimi", diye başlıyor yazısına[16], "*Kur'ân*'dan ve *Kur'ân*'ın gücü ile kendi otoritelerini muhafaza etmek isteyen şeyhülislâmdan, imamlardan ve dervişlerden başka hiç kimse senin yüce gücüne karşı çıkmaya cesaret edemiyor. Gücün ve bilgeliğin tahtta oturmanı ve yüce düşüncelerinin çoğunu başarıyla gerçekleştirmeni sağlıyor, ama bâtıl dinimiz devletin refahı önünde daimî bir engeldir".

Daha sonra *Kur'ân*'ın yanlış öğretilerini, bilhassa şarabın ve başka "masum zevklerin" yasaklanmasını ve ölümden sonra cennetin zevklerine dair yanıltıcı vaatleri gülünç ve zararlı olarak reddederken, tembellik içinde yaşayan sayısız mollanın geçimi için harcanan muazzam tutarların yanısıra, 30 milyon

16 *Projet secret présenté à l'Empereur Ottoman Mahomet V., Par Ali Ben Abdallah, Pacha du Caire, traduit du Turc,* Utrecht 1754. Almancası Utrecht 1760.

insanın işgücünün yılın üç ayı boyunca gereksiz dinî vecibelerden dolayı Hz. Muhammed'in kurallarına ve mollaların kaprislerine kurban edildiğine dikkat çekmektedir[17]. "Kısacası", diye devam ediyor, "*Kur'ân*, dünyanın en büyük hükümdarına yasalar koymaya cüret ettiği sürece, Müslümanların mutluluğu ve refahı olması gereken zirveye yükselemeyecek, devletin hazinesi verimli bir kaynaktan yoksun kalacak ve hükümdarının şanı yerinde saymaya devam edecektir".

Bu musibeti ortadan kaldırmanın en temel ve en başarılı çaresi olarak Müslümanlıkta hurafelerin zamanla yok edilmesini görüyordu. Fakir ve hırslı bir Yahudi, Hristiyan dinini ve akıllı bir tüccar İslâm dinini ortaya çıkartabilmiş ise böyle bilge ve güçlü bir hükümdar bunu yapamaz mıydı? Ne tuhaftır ki, bu amaçla en etkili araç olarak Hristiyanların, yani Katoliklerin, Protestanların ve Kalvinistlerin ve ayrıca Yahudilerin din kitaplarının ve doğal dinler hakkında yazılan eserlerin tercüme edilmesini öneriyordu, böylece bunlar *Kur'ân* ile karşılaştırılarak, "İslâm'ın da en az Hristiyanlık kadar gülünç olduğu" anlaşılacaktı.

Ayrıca namaz ve oruç günlerinin azaltılmasını; imamların "yaşam tarzları ve düşünceleri açısından daha rahat hareket etmelerini" sağlamak için meslekleri dışında bütün ruhanî şatafatlardan vazgeçmelerini ve onlara nakit para olarak ödenen maaşlarının yerine en azından kısmen ekebilecekleri topraklar verilmesini istiyordu ki, böylece bunlar güçlerini muhafaza etmek için duydukları aşırı endişelerden uzak olacaklardı. Ayrıca evlilik bağının kutsanmasını din adamlarının elinden alarak, padişah tarafından bu amaçla tayin edilecek dünyevî memurların eline vererek, bir nevi medenî evlilik kurumunun oluşturulmasını istiyordu. Gençlerin eğitimi de "gelecekte hurafelerin en önemli kaynağı olmalarını önlemek amacıyla", din adamlarına değil, felsefecilere ve hukuk adamlarına emanet edilmeli idi.

Tabii ki bütün bunları gerçekleştirebilmek için padişah, makamları ve zenginlikleri ile tanınan ve özel olarak himayesine alacağı bazı kişilerin açıkça ve aynı zamanda İslâm'dan ayrılmalarını sağlamalı idi. Böyle bir durumda payitahtın ve eyaletlerin nüfusunun büyük bir bölümü kısmen inanarak, kısmen de kibirden, menfaatten veya belki de başka sebeplerden do-

17 *Projet secret*, s. 4: "Tembel din adamlarının beslenmesi için harcanan hadsiz hesapsız paralardan hiç bahsetmeksizin, Muhammed'in buyruklarına ve din adamlarının kaprisine, otuz milyon insanın yılın üç ayı çalışmaları da feda ediliyordu". Bunlar sanki 40 yıl sonra Fransa'da Ulusal Kongre'nin veya Jakoben Kulübü'nün tribünlerinde duyulan sözlerdi.

layı onları takip edecekti ve sonunda eski inancından yorulmuş olan ulusun tamamı aynı yola girecekti. Benzer olaylar, devletlerin kendi hükümdarlarının yönetimi altında Roma'daki papanın boyunduruğundan çıktığı Hristiyanlar arasında da görülmüştü.

Bu cüretkâr İslâm reformisti yazısını şu sözlerle bitirmektedir: "Böylece yenilmez hükümdarım, bin yıldan fazladır süren yok edici bir batıl inancı ortadan kaldıran kişi olacaksın; bütün Müslümanlar artık hiçbir şeyi bozamayacağı bir mutluluğun başlangıcını sana borçlu olacaklar ve adın gelecek nesillerin hayranlığını uyandıracaktır".

Ne yazık ki, bilhassa ulemanın üstün gücünün yok edilmesini hedefleyen bu geniş kapsamlı ve tahayyül gücü geniş reform planının akıbeti hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Zaten gerçekleştirilebilecek gibi olmuş olsaydı bile, Sultan I. Mahmud bu planı ciddiye almaya ve tatbike hiç niyetli olmadığı gibi, zaten bunu yapabilecek adam da değildi. Bilinen bir şey varsa o da ulemanın hâlâ ruh birliği, manevî nüfûz ve mal varlığının zenginliğinden dolayı devletin en güçlü sınıfı olduğu ve taht için tehlikeli olup, padişahı bile endişelendirdiği idi. Osmanlı devlet yaşamının o dönemlerdeki gelişimi için maddî öğelerinin, yani silahlı kuvvetlerinin gittikçe çökmeye ve çözülmeye yüz tutarken, ulusun maneviyatının bu temsilcilerinin güç ve nüfûzunun gittikçe büyümeye başladığı da önemli bir özellikti. Ulema artık bütün önemli devlet işlerinde Divân-ı Hümâyûn'da en ağırlıklı ve belirleyici oya sahipti.

Nasıl ki ezelden beri Rusya ile barış yapılmasına karşı çıktılarsa şimdi de bu barışın yerine getirilmesinin önündeki engelleri kaldırmak söz konusu olduğunda, her türlü iyi niyetli uzlaşmanın en inatçı ve amansız muhalifleriydiler. Ne tuhaftır ki, burada da din fanatizminin bir bahane ve kisve olarak kullanıldığı oldukça maddî çıkarlar da söz konusu idi. Baştan beri Kerç ve Yenikale'nin Rusya'ya verilmesine karşı çıkmışlardı; Tatarların asla Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nda öngörüldüğü gibi bağımsız olmalarına izin vermek istemiyorlardı, ama yalnızca İslâmî kurallara aykırı olacağı için değil, bilhassa zenginliklerinin en verimli kaynaklarından birini zamanla tamamen kaybedecekleri için. Zira Kırım ve Karadeniz'in diğer limanları ile yapılan ticaret, o dönemlerde neredeyse tamamen mollaların elinde idi. Bu yüzden Rusya gibi bir güç burada bir limana sahip olduktan sonra önemli bir ticaret filosu oluşturmayı

başardığı takdirde, bu ticaretin büyük bir bölümünü kaybetmelerinden daha doğal bir şey olamazdı[18].

Bâbıâli bu yüzden Rusya karşısında çok zor bir duruma düştü. Reisülküttab, 1776 yılı başlarında Prens Repnin'e ne zaman barış şartlarının yerine getirilmesinden söz açsa şöyle diyordu: "Haklısınız; bunu kabul etmek zorundayım; ayrıca biz de isteklerinizi yerine getirmek isteriz. Lâkin ulema bıçağı gırtlağımıza dayadı. Kırım Tatarlarını Rusya'nın hâkimiyetine bırakmak için en ufak bir harekette bulunduğumuz takdirde, bizi âdeta bir isyan, bir taht değişikliği ile tehdit ediyorlar. Bize merhamet edin ve bize karşı bu kadar çok zafer kazandığınıza göre, bir defa da içinde bulunduğumuz durumun lehine bir fedakârlık yaparak kendinizi yenin"[19].

Lâkin ulema üstün nüfûzlarını yalnızca dış ilişkilerde değil, iç siyasette de geniş kapsamlı olarak kabul ettirmek istiyordu. Bu hususta yapılan bazı güvenilir açıklamalara inanmak gerekirse hırs ve hükmetme arzusuyla dolu planları oldukça ileri seviyede idi. Kısacası, devlet yapısının tamamen kendi lehlerine değiştirilmesini istiyorlardı. Padişahların acizliği, beceriksizliği ve kamudaki duruma genel olarak duyulan hoşnutsuzluktan istifadeyle uzun zamandan beri tahtın mutlak monarşi gücünün yerine tabii ki esas olarak ulema tarafından yönetilecek bir nevi aristokratik devlet yönetimi getirmeye çalışırlarken, padişah yalnızca en yüksek yönetim otoritesinin hiçbir gücü olmayan temsilcisi olarak muhafaza edilecekti[20].

Devlet yönetiminde böyle bir değişikliği nasıl, hangi imkânlarla ve ne şekilde yapmak istedikleri ise meçhul. Yine de bu güçlü sınıfın devrim niteliğindeki fikirlerinin Osmanlı devlet düzeninin ne kadar derinlerine nüfûz ettiği an-

18 Zegelin, 17 Mart 1773 tarihli bir mektubunda ulemanın barışa karşı çıkmak için gösterdiği gayretin "neredeyse hepsinin Karadeniz'deki denizcilikte pay sahibi olmalarından ve Kırım ile bu denizin diğer kıyılarına giden gemilerin büyük bir bölümünün mollaların elinde bulunmasından; dolayısıyla da Rusya Kırım'da bir limana sahip olduğu takdirde büyük bir kazançtan mahrum kalacaklarından korkmalarından" kaynaklandığını belirterek, bu önemli hususa dikkat çekmektedir (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

19 Gaffron'un 18 Ocak 1776 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

20 Gaffron, 17 Aralık 1776 tarihli mektubunda bilhassa şöyle demektedir: "Boş inanç, uzun zamandan beri ulemanın kafalarında bir tür aristokratik yönetim kurmalarını öngördü. Bu yönetimin temel direkleri kendileri, sultan ise basitçe süsü olacaktı" (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

laşılabiliyordu. Bu esnada padişahın kutsal ve dokunulmaz hilafet makamını da sorgulamaktan ve riske etmekten çekinmezlerdi. Ulemaya karşı olan ve tahtın eski ihtişamını geri kazanmasını, Osmanlı gücünün tekrar tesisini dürüstçe isteyenlerin en büyük çabaları ise ulemanın ölçüsüz gücünü sınırlamaktı. Hiç kimse bu işi, Ocak 1777'de iyi niyetli ve barış yanlısı, ama biraz da zayıf Derviş Mehmed Paşa'nın yerine sadaret mührünü alan Darendeli [Cebecizâde] Mehmed Paşa'dan daha ciddiye almıyordu.

Doğuştan kaba ve neredeyse hiç okuma yazması bulunmayan bir Kürt olan Mehmed Paşa, daha ilk yönetim tedbirlerinden kendisini başarıya götüren keskin bir zekâyı nadir görülen bir dirayet ve hareketlilikle birleştiriyordu. Ulemanın aşırı lüksüne hemen açıkça savaş açtı. Şeyhülislâmı ilk ziyaretinde hizmetkârları ellerini kurulaması için kendisine altın işlemeli değerli bezler verdiklerinde, bunları şiddetle geri çevirdi ve hiçbir süslemesi olmayan sade el bezleri istedi. Zira şeyhülislâmın niyeti herhalde Peygamber'in kanunlarını bu şekilde ihlal etme değildi, diye ekledi. Bu kanunlarla, altın ve gümüş gibi dinî bir anlamı olan ve bu dünyevî ihtişamla bağdaşmayacak kadar kutsal her türlü eşya da hor görülüyordu. Emsal olmak için de o güne kadar sadrazamın hizmetinde bulunan 500 hizmetkârdan 300'ünü hemen azletti. Yakında daha da ileri gidecekti.

Nasıl ki bir zamanlar Köprülü Mehmed Paşa, ulemanın cüretkârlığını ve gücünü zengin gelirlerinden bir kısmını devlet için kullanıp ve mollalar ile kadıların zamanla haksız olarak arttırılan ücretlerini yasal orana indirdiyse[21], Darendeli Mehmed Paşa da şimdi ulemaya ve vakıflara ait malların ve diğer din kurumlarından gelen muazzam gelirlerin bir kısmına el konulmasını, hazinenin sıkıntısını temelden ortadan kaldırmak ve aynı zamanda tahtı ulemadan korumak için en iyi çare olarak görüyordu.

Artık yalnızca iki şey arasında seçim yapılabilirdi. Ya barış muhafaza edilecekti ve galiplere, yani Ruslara istedikleri tavizler verilecekti ya da başarıyla savaşılacaksa ulemanın muazzam nüfûzu olması gereken seviyeye indirilecekti. Sonuncusuna ulaşmak için artık halka devlet gelirlerinin üçte ikisini, sırf lüksleri ve israfları ile, aslında devletin kurucusunun yalnızca tahtın etrafında görülmesini ön gördüğü ihtişama gölge düşürmek için aralarında paylaştıkları anlatılmalı idi. Ayrıca evlerindeki hizmetler için bu kadar çok tembele ne ih-

21 Karşılaştırma için, bu eserin V. cildi.

tiyaçları vardı? Bunların yalnızca yarısına yolverseler ve bu hizmetkârlar için her yıl yapılan masrafların bir kısmını hazineye tahsis etmiş olsalardı, sırf bu paralarla bile hazineden tek bir kuruş harcanmadan Bâbıâli'nin gerek Avrupa gerekse Asya'daki düşmanlarının cüretkârlığını kırabilecek güçte bir ordu oluşturulabilirdi[22].

Sadrazamın gelirlerini bu şekilde en azından kısmen daha yüce devlet amaçları için kullanmaya çalıştığı ulemanın ve kadıların mal varlıkları ve gelirleri muazzamdı. Çoğunlukla satılması mümkün olmayan miraslar şeklinde genel olarak vakıf diye adlandırılan camilere veya başka dinî kurumlara ait topraklardan ve sermaye varlıklarından oluşuyorlardı. Yıllık geliri en az 80, 100 veya 120 bin akçe olmayan hiçbir cami yoktu. Gelirleri genelde daha da yüksekti. Örneğin Sultanahmed Camii'nin geliri o dönemde 150 bin, Selimiye Camii'nin 200 bin, Süleymaniye Camii'nin 250 bin, Bâyezid Camii'nin 300 bin ve Ayasofya'nınki 1 milyon akçenin üzerinde idi. Bu vakıfların en üst yönetimi, o dönemlerde kızlarağasının tasarrufunda olan 500'ün üzerinde camiyi kapsıyordu. Sarayda bunun için tahsis edilen özel bir kasadaki gelirler, her yıl birkaç milyon akçeyi buluyordu.

Oysa bu gelirlerin ancak üçte ikisi, kimi zaman da yalnızca yarısı söz konusu camilerin hizmeti ve geçimi için harcanıyordu. Artan kısmı, güya ciddi kontrollere rağmen, büyük bir oranda zamanla kendi ücretlerini de haksız bir biçimde yüksek oranda arttıran ulemanın cebine giriyordu. Mesela şeyhülislâmın ilk zamanlarda düşük bir günlük harcırahtan oluşan, Kanuni Sultan Süleyman döneminde sadece 300 akçeye çıkan ve ancak 17. yüzyıl ortalarında İstatistikçi Hezarfen Hüseyin Efendi zamanında 20 bin akçeye yükselen gelirleri, şimdi son rakamın altı, hatta sekiz katına çıkmıştı. Aynı şekilde ulemanın ve kadıaskerlerden kadılara ve naiblere kadar, farklı derecelerde mollaların gelirleri de aynı şekilde idi. En kötüsü ise vakıfların yönetiminde yolsuzlukları ve suistimalleri engellemesi gerekenlerin, yani mütevellilerin ve nazırların vakıfların sistematik olarak içlerinin boşaltılmasında en fazla pay sahibi olmaları idi. Zira vakıf kanununa göre bulundukları makamlar yalnızca fahrî olmasına rağmen, her defasında kendilerine emanet edilen paraların büyük bir kısmını kendi amaçları için kullanmanın yolunu buluyorlardı. Padişah, camilerin mallarını yalnızca bir kez, o da hazinenin sıkıntısını gidermek için, kutsal kabul

22 Gaffron'un 17 Ocak 1777 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

edilen bu devlet borcunun en kısa zamanda geri ödenmesi şartıyla aldığı borç şeklinde kullanmıştı[23].

Sadrazam, vakıfların daha verimli bir şekilde kullanılmasına dair planı ile bilhassa vakıfların israf edilmesini engellemeye niyetli olduğundan, maddî çıkarlarının bu yüzden tehdit altında olduğunu düşünen ulemanın sadrazama tavır alacağı kesindi. O dönemlerde Kırım'dan gelen kötü haberleri mümkün olduğunca ilan ettirerek, ulemayı böyle bir fedakârlıkta bulunmaya zorlamaya çalıştı, ama nafile. Fanatikleşmiş halkın sonunda sıkıntı içinde dindaşlarına yardıma koşma yükümlülüğünü elindeki bütün imkânlarla yerine getirmeleri için ulemaya baskı yapacaklarını umuyordu.

Lâkin bu yönde herhangi bir şey yapamadan güçlü ulema, saray grubunu kendisine karşı kışkırtmayı başarmıştı ve sonunda padişahın bile ona güvendiğine pişman olduğu söyleniyordu. Halkın büyük birçoğunluğu arkasında olmamış olsaydı hemen azledilebilirdi. Oysa son savaş sırasındaki fiyatların bile iki katına çıkmış olan başlıca gıda maddelerinin fiyatlarını indirerek, halkı önemli ölçüde rahatlatmıştı. Hatta tebdili kıyafetle fırınları ve kasapları denetlemekten ve kötü mal ya da noksan ağırlıklar bulduğu her yerde suçluları hemen aman vermeyen bir ciddiyetle en ağır cezalara çarptırmaktan bile çekinmiyordu. Bu ise ona halk arasında makamında beklenenden fazla kalmasını sağlayan bir popülarite kazandırmıştı. Yalnızca devletin ileri gelenleri ve avâm takımı, tasarruf sistemi ve aman vermeyen katılığından dolayı ondan ölesiye nefret ediyordu.

Yine de rakiplerine açıkça bir kez başlattığı yönetim sistemini son ana kadar aynı enerji ile devam ettireceğini açıkladı, zira bu, devletin içinde bulunduğu sıkıntılarla başa çıkmak için tek yoldu[24]. Tabii ki bu şartlar altında ulemaya karşı mücadelesini başarılı bir şekilde yürütnesi mümkün değildi, ama en azından onların en nüfûzlu temsilcilerinden birkaçını ortadan kaldırmayı başardı.

---

23 Vakıfların doğası, gelirleri, farklı zamanlardaki çeşitli yönetimleri ve bu esnada baş gösteren suistimaller hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général de l'Empire Ottoman*, Octav baskısı, Paris 1788, II, 523 ve devamı. Ulemanın ve mollaların aşırı yüksek ücretleri hakkında, Hammer, *Staatsverfassung des Osmanischen Reiches*, II, 389. Gaffron'un 18 Mart 1777 tarihli bir mektubunda belirttiği üzere, vakıf gelirlerinin üçte birinin yalnızca 70 kese ya da 35 bin akçe olduğu ya durumların yanlış algılanmasından ya da ilgili rakamların yanlış anlaşılmasından dolayı fazla düşük verilen bir rakamdır.

24 Gaffron'un 20 Ocak 1777 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

Divân-ı Hümâyûn'da kendi grubu menfaatine daima ağırlıklı bir oya sahip olan nüfûzlu Rumeli Kadıaskeri Murad Molla, 1778 başlarında bir gece aniden 600 yeniçeri tarafından evinden alındı ve önce Gelibolu'ya ve oradan da Şam'a sürgüne gönderildi ve burada aynı yılın Ağustos ayında zehirlenerek öldü. Bu cürüme mazeret olarak ise devletin Kırım'daki düşmanları, bilhassa Ruslar tarafından tahta çıkartılan ve himaye edilen Şahin Giray Han ile sözde hain ilişkiler içinde olduğu ileri sürüldü. İki eniştesi de onunla aynı zor kaderi paylaştılar. Birisi Midilli Adası'na, diğeri ise Manisa'ya sürgün edildi. Son olarak en samimi dostlarından ikisi, Anadolu Kadıaskeri Hayatizâde ve Müderris Çeşmîzâde Efendi de azledilerek sadrazamın gücünü hissetmek zorunda kaldılar[25].

Tabii ki bütün bu hâdiseler ulemanın kinini daha da arttırıyordu. 1778 yılı sonunda rahatsızlıklarını padişahın karşısında bile kutsal bir yerde daha önce hiç görülmemiş bir cüretkârlıkla dile getirdiler. İki fanatik imam daha o zaman Ayasofya Camii'nin mihrabını, tıpkı çok daha sonraları devrimci vaizlerin Paris'te Notre Dame Kilisesi'nde halkı öğretileri ile heyecanlandırdıkları gibi, siyasî bir kürsü hâline getirdiler. Devletin kötü yönetimi ve müneccimlerin bildirdikleri yolculuğa çıkmaya niyetlenen Sultan [I.] Abdülhamid'e karşı ölçüsüz hakaretlerde bulunuyorlardı.

"Nereye gidecek?", diye bağırıyordu birisi. "Yoksa sefil İranlıları mı toza çevirecek? Sormayın. Ne ben ne de müneccimi bunu size söyleyebilir. Dua ederek, Peygamber Efendimiz'in müminler devletinin sefil kaderine yardım etmesi için mi yalvaracak? Bilmiyorum! Kendinize gelin, ey Müslümanlar! Uyuyorsunuz; düşmek üzeresiniz! Oruç tutun, dua edin, Peygamber Efendimiz'den yardım dileyin! Yalnızca O, herşeyi bilir; yalnızca O, size Sultan Abdülhamid'in nereye gideceğini ve geri dönüp dönmeyeceğini söyleyebilir".

Anlaşıldığı kadarıyla o zamanlar sarayda din adamı kisvesi altındaki bu asilerden kurtulmayı, daha sonra [Paris'te] Tuilieres Bahçeleri'nde olduğundan çok daha iyi başarıyorlardı. İmamlar hemen tutuklandılar ve hiçbir iz bırakmadan kayboldular[26].

25 Gaffron'un 4 ve 20 Nisan 1778 tarihli mektupları.

26 Gaffron'un 4 Kasım 1776 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi). Bu devrimci imamların işleri ne kadar ileri götürdükleri, bilhassa Gaffron'un krala yazdığı şu sözlerden anlaşılmaktadır: "Majestelerinin sabrına sığınırsam, onların isyankâr haykırışlarını burada anlatacağım".

Bu şartlar altında Darendeli Mehmed Paşa'nın 1778 Ağustos'u sonuna kadar sadaret makamında kalması bile bir mucize idi. Savaş yanlısı tutumu, Divân-ı Hümâyûn'daki barış yanlılarının üstünlük sağladıkları bir dönemde düşüşünü hızlandırmıştı. Aynı ayın son gününde sadaret mührü elinden alındı ve Yeniçeri Ağası Kalafat (Çelebi) Mehmed Paşa'ya verildi. Cebecizâde Mehmed Paşa'nın hazine adına el konulan varlıkları, yalnızca 3 bin keseden oluşuyordu. Kendisi ise Kıbrıs valiliğine tayin edildi.

Adını bile yazamayan[27] ve aşırı derecede afyon tüketiminden dolayı günün büyük bir çoğunluğunu afyon sarhoşluğu içinde geçiren halefinin döneminde dizginleri henüz daha yeni sıkıca ele alınmış olan devlet yönetimi yine gevşemeye başladı. Bu arada bu dönemde devlet idaresinin en önemli iki öğesi olan silahlı kuvvetlerin ve maliyenin durumuna bir göz atmaya değecektir.

Son savaştan yalnızca maddî açıdan çok zayıflamış olmakla kalmayıp aynı zamanda maneviyatı da tamamen çökmüş bir ordunun çıktığı, delil gerektirmeyen bir gerçekti. Bunun için 1774 Haziran'ında Kozluca mağlubiyetinden sonra Anadolu sipahilerinin kaçtığını ve Gelibolu'ya geldiklerinde ne telkinler ne de tehditlerle geri dönmeye zorlanabildiklerini hatırlatmak yeterli olacaktır. Baron de Tott'un büyük gayretler ve büyük masraflarla Fransız modeline göre oluşturduğu düzenli topçu birliklerinde ise durum daha da kötü idi. Dakikada 14-15 top atabilmeleri ve hem Sultan III. Mustafa'nın hem de Sultan I. Abdülhamid'in bu gayretleri neticesinde elde ettikleri başarılardan pek memnun kalmaları işe yaramamıştı. Zira düşmanla karşı karşıya gelir gelmez topçular panik içinde atların iplerini kesip üzerlerine binerek durdurulması imkânsız bir şekilde kaçtılar. Bütün toplar, tek bir atış bile yapmadan, kolay bir ganimet olarak Rusların eline geçti[28].

Dolayısıyla Şumnu'daki ordugâhtan Edirne'ye geri dönen kaymakamın yanında Sancak-ı Şerif'in altında ancak 8 bin kadar asker olmasına şaşmamalı idi. Oysa Rusya ile savaş her an tekrar başlayabileceğinden, silahlı kuvvetlerin güçlü bir hâle getirilmesi ihtiyacı çok büyüktü. Ayrıca ülke içindeki huzursuzluklar, Kırım'daki talihsiz husumetler ve İran ile anlaşmazlıklar, sürekli olarak silahlı kuvvetleri hazır bulundurmayı gerektiriyordu.

---

27 Gaffron, bu hususta 14 Aralık 1778 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Yeni sadrazam adını yazabilmek için aldığı derslerde nihayet ilerleme kaydetmeye başladı".

28 Tott, *Mémoires*, III, 49 ve devamı. Zegelin'in, 18 Temmuz 1774 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

Tabii ki bu yönde aşılması gereken en büyük sorun yine para meselesi idi. Ulûfeler ya hiç verilmiyor ya da çok düzensiz ödeniyordu. Daima uzun gecikmeler oluyordu. Örneğin yeniçeri ocağına olan borçlar tâ Sultan III. Mustafa'nın son dönemine kadar uzanıyordu. Bütün bunlara rağmen, sırf yeniçeri ocağının sahip olduğu imtiyazlardan yararlanmak için, muazzam sayıda avâm takımı bu ocağa katılıyordu. Baron Tott, o dönemde defterlere kayıtlı olan yeniçeri sayısını en az 400 bin olarak tahmin ederken, gerektiğinde bunların ancak 20 bin kadarı silah altına alınabiliyordu[29].

Tabii ki hazinenin yükü de buna orantılı olarak artıyordu. Hazinenin yükünü biraz olsun hafifletmek için, barış sağlandıktan sonra ciddi olarak bu birliklerin ulûfelerinde bazı önemli kısıntılara gidilmesi düşünüldü. Örneğin 1776 yılı yazında adam başı günlük 1,5 akçe gibi yüksek bir ulûfeden tasarruf etmek için, son savaşta kurulan ve bilhassa kılıçla savaşmak üzere eğitilmiş yaşlı yeniçerilerden oluşan dalkılıç ocağı tekrar kaldırılacaktı. 4 bini İstanbul'da ve 8 bini eyaletlerde olmak üzere, 12 bin kişiden oluşan bu birlik, yeniçerilerden de destek alarak ayaklandı. Gerçekten de yalnızca 30 aydır ödenmeyen ulûfelerinin hemen ödenmesini kabul ettirmekle kalmayıp, ocağın tamamının zaten tamtakır olan bütçeye konulmasını sağladılar. Acilen bu gazilerin şimdilik tatmin edilmesini sağlayan 900 bin akçe bulunmamış olsaydı muhtemelen isyan çıkardı[30].

Ertesi yıl olan 1777'de Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, yeniçerilerin ulûfelerinde yalnızca gerçekten aktif olarak görev yapan birliklere para ödenmesi şeklinde önemli bir reform yapmak istedi. Böylece yeniçeri ocağı ile ilgili masrafların en azından yarısının tasarruf edebileceğini düşünüyordu. Bu hususta da bilhassa ulemayı gözüne kestirmişti. Zira hiçbir savaş hizmetinde bulunmayan ve hiçbir zaman böyle bir hizmette bulunmaya niyetleri olmayan, ama yine de en yüksek ulûfeyi alan yeniçeriler ve sipahiler, ulemanın hizmetinde olanlardı. Oysa planı tam da bu yüzden başarısız oldu.

Bu yeniçeri ve sipahiler bir sonraki ulûfeler dağıtıldığında ödemelerden gerçekten de hariç tutulduklarında, ki bu şekilde 1.600 keseden tasarruf edilmişti, efendileri tarafından nefret ettikleri sadrazama karşı kışkırtıldılar ve beklendiği üzere, bu yeniliğe karşı ayaklandılar. 150 kişiden oluşan bir kala-

29 Tott, *aynı eser*, III, 168.

30 Gaffron'un 3 ve 17 Ekim 1776 tarihli mektupları (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

balık, şeyhülislâm ve defterdarın onuruna bir ziyafet verdiği sırada zorla sadrazamın konağına girdiler; defterdarla sadrazama olmadık hakaretlerde bulundular ve mahrum bırakıldıkları ulûfelerin kendilerine ödenmesini şiddetle istediler. Defterdar acilen kaçıp, asilerin liderlerine kendi hazinesinden 50 kese ödemeyi kabul etmemiş olsaydı muhtemelen daha kötü bir muamele de görecekti; sadrazam ise isyanı henüz başlamadan bitirmek için buna 100 kese daha ekledi[31].

1776 yılı sonlarında ise Kırım'a doğru hareket edecek bir yeniçeri birliğini seferber etmek söz konusu olduğunda, yalnızca ödenmemiş ulûfeleri ödenene kadar değil, ayrıca altı aylık ulûfeleri peşinen ödenene kadar yerlerinden bile kıpırdamayı reddettiler. Bunun için gerekli imkânlar mevcut olmadığından, söz konusu sefere çıkılmadı. Ertesi yılın sonlarında Rusya ile savaşın her an tekrar başlayabileceğinden endişe duyulurken de padişah, bu amaçla yeniçeri ağasının etrafına toplanan yeniçeri subayları ile yaptığı yazılı bir anlaşma ile hem cari ulûfelerin belirli günlerde düzenli olarak ödeneceğini, hem de her yıl iki kez Sultan III. Mustafa döneminden kalan ulûfeler karşılığında bu eski borç tamamen kapanana kadar ödeme yapmayı taahhüt etmek zorunda kaldı. İlgili odalar ancak bu şartlar altında Rusya ile "dinleri ve devletin onuru için silaha sarılıp" savaşmayı kabul ettiler[32].

Bu şartlar altında tabii ki ordunun maneviyatı da pek yüksek değildi. Savaşa uygunluğu ve disiplin neredeyse hiç yoktu. 1778'de Boğdan'a gönderilen 7 - 8 bin kişilik bir yeniçeri birliği, burada ayrıldı ve eşkiya çeteleri olarak her yerde bu talihsiz ülkenin belâsı hâline geldi[33]. Bilhassa Tott'un ordunun daha iyi düzenlenmesi ve daha katı bir disiplinin uygulanması için yaptıkları, barış tesis edildikten kısa bir süre sonra İstanbul'dan ayrılması üzerine tekrar çöktü ve unutuldu. Bu amaçla kurulan yüksek askerî eğitim kurumları, topçu ve istihkâm okulları ve tophane ile diğer topçu atölyeleri, maddî imkânlar mevcut olmadığından zorla ayakta tutulabiliyordu ve Tott'un gidişinden sonra İskoçya asıllı Campbel [İngiliz Mustafa] adında bir mühtedi bu yerleri bir süreliğine ayakta tutmaya çalışmasına rağmen, sonunda tamamen kapatıldı[34].

---

31 Gaffron'un 17 ve 30 Eylül ile 7 Ekim tarihli mektupları.

32 Gaffron'un 17 Aralık 1776 ve 7 Aralık 1777 tarihli mektupları.

33 Gaffron'un 17 Ağustos 1778 tarihli mektubu.

34 Tott, *Mémoires*, III, 105 ve Eton, *Tableau de l'Empire Ottoman*, I, 97.

Maddî açıdan da Osmanlı silahlı kuvvetleri eski gücünden birçok şey kaybetmişti. Aynı dönemden kalan oldukça ayrıntılı bir kayıta göre, Bâbıâli'nin elindeki kara kuvvetlerinin mevcudu hâlâ 400 bin civarında idi. Oysa bunun yarısı hizmete uygun ve savaşta kullanılabilecek durumda değildi. En iyi ihtimalle 186 bin kadar asker bulunabilirdi, lâkin bunların biraraya getirilmesi oldukça zordu. Ulufeli birliklerin farklı takımları hiçbir zaman tam sayıda mevcut değildi ve büyük bir bölümü büyük şehirlerin ve sınır kalelerinin muhafız kıtaları olarak kullanılmak zorunda olduğu gibi, hâlâ 132 bin süvari temin etmesi gereken timarlı sipahilere de artık güvenilemiyordu. Birçok kez âdeta hizmet vermeyi reddetmişlerdi ve Bâbıâli onları yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlamak için gerekli imkânlara sahip değildi. Son savaşta bu yönde yeterince üzücü tecrübeler edinilmişti. Örneğin İzmir ayanlarından Karaosmanoğulları, 20 bin kişiden oluşan birliklerini göndermeyi reddetmişti. Bâbıâli, kendisine tamamen sırt çevirebileceğinden endişe ettiği için, zorlayıcı tedbirler almaktan kaçındı[35]. Yalnızca disiplinsiz yardımcı kıtalar olarak kullanılmalarına rağmen, Tatarların eksikliği de Osmanlı ordusunda çok geçmeden doldurulması zor bir boşluk olarak kendini hissettirmeye başladı[36].

Donanma, kara kuvvetlerinden biraz daha iyi durumda idi. Bunun için yapılanları çoğunlukla Kapudan Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın basiretine ve enerjisine borçluydular. İki padişahın kendisine kayıtsız şartsız güvenmesi ile etkinliklerinin koruma ve destek altında olmasına rağmen, düşmanlarının kıskançlığı ve hasetliği, mevcut önyargılar ve yeterli malî kaynakların eksikliği, sürekli olarak yoluna engeller çıkartıyordu.

Son savaştan sefil bir durumda dönen donanmada, geleceğin ihtiyaçlarına az da olsa cevap verecek bir değişikliğin yapılması icab ediyordu. Gazi Hasan Paşa bunu pekâlâ anlamıştı. Bu yüzden dikkatini yalnızca gemilerin inşasına ve donanımına değil, savaş gemilerinin kötü mürettebatına da yöneltmişti. İyi mürettebatın bulunamaması hâlâ Osmanlı donanmasının en önemli musibeti idi ve tıpkı diğer eksiklikler gibi üstesinden gelinmesi zordu. Gazi Hasan Paşa, bu eksiklikleri eski ağır gemileri İngiliz ve Fransız örnek-

35 Zegelin, 4 Ocak 1773 tarihli mektup (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

36 Dönemin Osmanlı kuvvetlerinin çeşitli birliklerin sayısına göre ayrılmış bir listesi Eton, *Tableau de l'Empire Ottoman*, I, 84 ve devamında verilmektedir. Buna göre o dönemde 113.400 yeniçeri, 15 bin topçu, 50 bin levend, 10 bin sipahi, 13 bin cebeci vs. vardı.

lere göre daha hafif ve amaca uygun inşa tipinin, yelkenlerin ve top dağılımının kullanıldığı yeni gemilerle değiştirerek gidermeye çalıştı. İngiliz gemi yapımcıları ve hünerli zanaatkârlar da paşaya yardımcı oluyorlardı. Bunun için gerekli malzemeler, bilhassa halatların ve yelken bezinin büyük bir kısmı İngiltere ve Fransa'dan alınıyordu.

Gerektiğinde Rusların Karadeniz'deki donanması ile boy ölçüşebilecek kuvvette bir deniz kuvvetinin oluşturulmasını mümkün olduğunca hızlandırmak için, 1776 yılı ilkbaharında devletin ileri gelenlerine ve Boğdan ile Eflak prenslerine, masrafları kendilerine ait olmak üzere, savaş zamanlarında Karadeniz'de veya Takımadalar'da dolaşabilecek durumda olan birer gemi yaptırma ve donatma emri verildi. Lâkin Bâbıâli o dönemlerde ilgililer için çok büyük paraların söz konusu olduğu bu emirleri gerektiğinde zorla uygulatabilecek imkânlara sahip olmadığından, bu tedbir de buna benzer bütün tedbirler gibi fazla başarılı olmamış, hatta başarısız kalmıştı[37].

Devletin çeşitli yerlerinde, Takımadalar'da ve Karadeniz'deki tersanelerde ve İstanbul Tersanesi'nde kapudan paşanın doğrudan şahsî nüfûzu altında büyük bir faaliyet gösteriliyordu. Gazi Hasan Paşa, çevredeki ormanlarda gemi yapımı için yapılan ağaç kesimini bizzat yönetmek üzere İznik'e gitmekten bile kaçınmadı[38]. Planı, Osmanlı donamasını, firkateynler ve küçük gemiler dışında, tıpkı padişahın ahırındaki 40 adet eğerlenmiş at gibi, tersanelerde kullanıma hazır bulundurulacak en az 40 büyük kalyona çıkartmaktı. Lâkin mevcut maddî imkânlar buna asla izin vermiyordu ve yeni mürettebat sistemini de beklentilere ve artan ihtiyacı karşılamaya uygun hâle getiremedi.

Takımadalar'dan gelen bazı Rumlar ve Garb Ocakları'nın sahillerinde yaşayan insanlar arasından gelen bazı kişiler dışında, gemi mürettebatlarının büyük bir bölümünün iç kesimlerin daha önce deniz bile görmemiş işe yaramaz avâm takımından oluşmasının yanısıra, levendlerin donanma kışı geçirmek üzere limanlara girer girmez ertesi yılın Mayıs ayı başlarına kadar evlerine geri dönmek için gemileri terketmeleri de en büyük zorluklardan biri idi. Gazi Hasan Paşa, bu eksikliği en iyi şekilde üç ana durak olan Takımadalar'da Midilli veya İstanköy Adası'nda, Sinop'ta ve İstanbul'da levendlerin kış boyunca kala-

37 Gaffron'un 3 Haziran 1776 tarihli mektubu.

38 Gaffron, 4 Şubat 1777 tarihli mektubunun sonunda şöyle demektedir: "Kapudan paşa hiç bu kadar faal olmamıştı. Faydalı gördüğünü bizzat gerçekleştirmek için adının saygınlığını fedaya cesaret etti".

cakları ve disiplinli bir şekilde eğitimden geçecekleri büyük askerî kışlalar kurarak çözebileceğini düşünüyordu[39]. Bu duraklarda ayrıca donanma için birer kontra amiral [riyâle] emrinde üç ana tersane kurulurken, kapudan paşa da İstanbul'daki ikametini muhafaza edecekti.

Lâkin bu planın da yalnızca küçük bir bölümü deneme amaçlı gerçekleştirildi. Bâbıâli bunun için gerekli maddî imkânları bulamadığı için, Gazi Hasan Paşa masraflarını kendisi karşılayarak, İstanbul Tersanesi'nin yakınlarına küçük bir kışla yaptırdı. Oysa bu kışlayı henüz bitirmişti ki, Divân-ı Hümâyûn'daki rakipleri bunu her yönden zan altında bırakmaya çalışıyorlardı. Kapudan paşa, sözde yeni organize ettiği bu levendler birliği ile her zaman kendi amaçları için kullanabileceği ve bilhassa yeniçeriler karşısında bir denge oluşturacak olan kendi silahlı gücünü kurmaya çalışıyordu. 1775 yılı sonlarında İstanbul'da deniz subayları yetiştirmek üzere kurduğu denizcilik okulunun akıbeti de farklı olmadı. Yalnızca padişahın sınırsız güveni sayesinde Osmanlı deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi için kurduğu bu tesisleri ölümüne kadar muhafaza etmeyi başardı[40].

Gazi Hasan Paşa, bu kurumlar sayesinde en azından 1778'de Karadeniz'e gerektiğinde oradaki Rus donanması ile başa çıkabilecek iyi donatılmış 30 gemi gönderebilmeyi başardı. Herhangi bir çatışma çıkmamasına rağmen, talihi yine de yaver gitmedi. Donanmanın yaklaşık 50 bin kişiden oluşan mürettebatı o dönemlerde kol gezen korkunç bir vebadan dolayı birkaç ay içinde 15 bin kişiye düştü. Ayrıca donanmaya büyük zarar veren bir fırtınada en iyi gemilerinden ikisini kaybetti. Bunlardan biri olan amiral gemisini Sinop yakınlarında karaya vurduğu ve kurtarılması mümkün olmadığı için, ateşe verdirdi; diğeri ise bu esnada ihmalkârlıktan dolayı ateş alarak mürettebatının tamamıyla havaya uçtu.

Neticede donanma Ekim ayında sefil bir durumda İstanbul'a geri dönmek zorunda kaldı. Bu talihsizlik tabii ki düşmanları tarafından Gazi Hasan Paşa'yı devirmek için kullanıldı. Oysa padişah, zengin bir hediye ile birlikte 31 Ekim'de özel bir hatt-ı hümâyûn yollayarak kendisi başta olduğu sürece, talı-

39 Gaffron'un 3 Mayıs ve 16 Haziran 1777 tarihli mektupları. Birincisinde denizlerde görev yapacak iç kesimden insanlar hakkında şöyle demektedir: "Bunu gerçek yapan kapudan paşanın yeteneği. Onları 24 saatte denizci yaptı, bir şartla ki en ufak hata yapanlar astırıldı".

40 Eton, *Tableau de l'Empire Ottoman*, I, 107 ve devamı.

tın en önemli dayanaklarından biri olarak makamında kalacağını güvence altına alınca rakiplerinin entrikaları ve nefret dolu telkinleri bu defa da amacına ulaşamadı; üstelik padişah Gazi Hasan Paşa'ya, kaybettiği gemileri, masrafları kendine ait olmak üzere telafi etmeyi de vadetmişti[41].

Şansına Osmanlı donanması Rusya ile savaşta tekrar denemeden geçmek zorunda kalmadı. Donanmayı mevcut az sayıda imkânlarla bu dönemden sonra da en azından iç hizmetlerin gerekliliklerine cevap verecek durumda tutmayı başardı. Biraz sonra göreceğimiz gibi, bilhassa eyaletlerde huzuru ve düzeni tekrar sağlamakta önemli bir hizmette bulunacaktı. Gazi Hasan Paşa'nın ölümüne kadar uğraştığı ve en azından kısmen aynı yetenekteki halefi Küçük Hüseyin Paşa'nın gerçekleştirdiği daha büyük planları gerçekleştirmesine ve daha geniş tesisler kurmasına dönemin biraz daha ayrıntısına gireceğimiz malî durumu izin vermedi.

Tabii ki son savaşın gerektirdiği malî fedakârlıklar çok büyüktü ve bunların sonucunda, hazinenin sürekli olarak ağır yükler altına girmek zorunda kalmasından dolayı gelirler ve giderler arasındaki dengeyi bulmak çok zor, hatta imkânsızdı. Sultan I. Mahmud'un barış yıllarında 15 milyon akçeye kadar getirdiği ve Sultan III. Mustafa'nın bilgece tasarrufları sayesinde iki katına çıkan mîrî hazine, savaşın ilk yıllarında neredeyse tamamen tükenmişti[42].

Yine de barış sağlandıktan sonra, devletin zengin kaynakları uygun bir biçimde kullanılmış ve malî idarede verimli ve köklü reformlar yapılmış olsaydı, mevcut imkânlarla da bir şeyler yapılabilirdi. Oysa Osmanlı devlet mekanizmasının ezelden beri en zayıf yanı bu idi. Bâbıâli, neredeyse her dönemde diğer devletlere karşı menfaatlerini olağanüstü şekilde koruyacak büyük komutanlara ve becerikli devlet adamlarına sahipti; oysa keskin zekâya ve iradede dürüstlüğe sahip önemli bir maliyeciye asla sahip olamadı. Gerçi bu yönden üstesinden gelinmesi gereken zorluklar da pek kolay değil ve olağandışı idi.

Eski Osmanlı devlet bütçe sistemi, daha önce de dikkat çektiğimiz[43] kökleşmiş ve tedavisi neredeyse imkânsız musibetleri ile birlikte aynen devam ediyordu. Kamu alanının asıl hazinesi olan mîrî hazine ve padişahın sarayın gizemli karanlığında muhafaza ettiği Enderûn Hazinesi doğaları, çıkarları ve

41 Gaffron'un 30 Nisan, 14 Eylül ve 31 Ekim 1778 tarihli mektupları. Hammer, *Staatsverfassung,* II, 363.

42 Mouradgea d'Ohsson, *Tableau général*, III, 374.

43 Bu eserin III. cildi.

idareleri açısından hâlâ birbirlerinden ayrı idi. Birbirlerine düşmanca tavır alıyorlardı, taleplerinde ve kullanım alanlarında birbirlerine engel oluyorlardı ve ortak devlet amaçlarına o kadar az hizmet ediyorlardı ki, mîrî hazine çoğu kez idarenin ihtiyaçlarına ancak cevap verebilirken, Enderûn Hazinesi padişahın ve sarayın keyfî kullanımına tâbi idi. Amacına uygun bir vergilendirme sistemini bugüne kadar kimse düşünmemişti ve vicdansız devlet memurlarının ülkeyi ve insanları keyfilik, yolsuzluk ve para sızdırmalarla sistematik olarak tüketmesi, hâlâ Osmanlı maliye sisteminin laneti idi.

Yine de mîrî hazinenin gelirleri, örneğin 1776'da tahminî rakamlara göre hesaplandığı üzere, hâlâ çok yüksekti. O dönemde 89.885 kese veya 44.942.500 akçe olduğu tahmin ediliyordu. Rumeli'den ve Anadolu'dan gelen cizye 39.077 kese veya 19.538.500 akçe idi ve kalan kısmı da icarlar, gümrük vergileri, öşürler, toprak ve tüketim vergileri, tuz madenleri, madenler, el konulan miraslar, vs. gibi diğer olağan ve olağanüstü devlet gelirlerinden kaynaklanıyordu. Oysa bunların büyük bir bölümü muhtemelen hazineye gerçekten girmeden yalnızca defterlerde kayıtlı idi.

Genel Proveditore Angelo Emo'nun bir defasında Venedik'in Mora ile ilgili malî idaresi hakkında söylediği söz: "Gelirler, hazineye gerçekten giren paralar kadardır; bunun dışında kalanların hepsi hayaldir"[44], o dönemin Osmanlı maliyesinde olduğu kadar başka hiçbir yerde doğru çıkmıyordu. Örneğin mîrî hazinenin cari giderlerinin yalnızca 76.236 kese veya 36.968.133 akçe olarak hesaplanması ve böylece yukarıda belirtilen gelirlerden hâlâ 13.649 kese veya 6.824.500 akçe artması işte böyle bir hayaldi.

Oysa mîrî hazinenin 6.500.000 akçesi tersane hazinesine, 1.350.000 akçe Mekke ve Medine hazinesine ve 45.550.000 akçe Enderûn Hazinesi'ne geri ödenmek üzere, 53.450.000 akçe borcu olduğu bir hayal değildi. Mîrî hazine, iki yüzyılı aşkın bir süredir sıkıntıya düştüğünde, bilhassa savaş zamanlarında ve yeniçerilerin asi ruhunu olağanüstü bağışlar ile dizginlemek gerektiğinde, Enderûn Hazinesi'nin zengin kaynaklarını kredi alarak kullanıyordu. Bu borcun geri ödenmesi genelde söz konusu olmamasına rağmen, alınan borçlar hakkında defterler ve hesaplar tutuluyordu. Oysa şimdi bu yardımcı kaynak da tükenmişti.

Savaş, Enderûn Hazinesi'ni neredeyse tamamen tüketmesinin yanısıra olağan ve olağanüstü gelirleri de oldukça düşmüştü. Örneğin, gelirlerinden

44 Bu eserin V. cildi.

biri olan ve toplam 1.100.000 akçeyi bulan Mısır, Boğdan ve Eflak'ın vergileri, Mısır'da süregelen huzursuzluklardan ve Memleketeyn için Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nda sonraki birkaç yıl için tanınan vergi muafiyetinden dolayı tamamen kesilmişti. Sadece küçük bir devlet olan Dubrovnik'in (Ragusa) her üç yılda bir verdiği 12 bin Venedik altını tutarındaki harac düzenli olarak ödeniyordu.

Eyaletlerdeki çözülmelerden dolayı olağanüstü gelirlerin büyük bir bölümü, örneğin memuriyetler ve makamlar için ödenen paralar da kesildiğinden, Enderûn Hazinesi'nin olağanüstü gelirlerinde de sorunlar vardı. Dolayısıyla bu eksiklikler başka bir yolla kapatılmalı idi. Bu durumda sarayın en sevilen ve en verimli malî tedbiri, hâlâ sıkça değiştirilen yüksek makamlı devlet memurlarının varlıklarına zorla el konulması idi. Oysa bu sayede elde edilen muazzam miktarlardan mîrî hazineye neredeyse hiçbir şey düşmüyordu. Ayrıca sarayın ve Harem'in keyfî harcamalarını da ancak tatmin ediyorlardı. Hazine için önemli bir fazlalık bile en azından şimdilik mümkün görünmüyordu[45].

Mîrî hazine bu yüzden sıkıntılarını gidermek için sürekli olağanüstü çareler bulmak zorunda idi. Zaten bir milyon akçenin üzerinde borcunun bulunduğu ulemanın zengin gelirlerini bu amaçla kullanma düşüncesi daha önce de

45 Bu bilgileri öncelikle Eton'un, *Tableau*, I, 46 ve devamında aktardığı 1776 yılına ait malî durum tablolarından aldık. Örneğin Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli yerlerindeki cizyenin icara verildiği tutarları da eksiksiz olarak kaydetmesi açısından oldukça ilginç bir belgedir. Buna göre her iki kıta için yaklaşık olarak eşit oranda cizye alınıyordu: Avrupa için 20.015 kese ve Asya için 19.062 kese. Giderler arasında ise şu önemli kalemler görülmektedir: İstanbul'daki birliklerin ulûfeleri için 22.700 kese, ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kalelerinin muhafız kıtalarının ulûfeleri için 18 bin kese, aynı şekilde Bosna'daki muhafız kıtaları için ayrıca özel olarak 1.970 kese ve Tuna boylarındaki nöbetçiler için 3.521 kese; amiralliğin masrafları için yalnızca 1.800 kese; levendlerin ulûfeleri için 2.700 kese ve donanmanın erzak temini için 800 kese. Yine de bu rakamların doğru olduğunu kim garanti edebilir? Thornton, *État actuel de la Turqie, traduit de l'Anglais*, Paris 1812, T. II, s. 118'de Eton'un verdiği bilgileri eleştirmiştir ve bu Osmanlı bütçesinin İstanbul'daki Rus sefaretinin etkisi altında hazırlandığına dair şüpheleri vardır: "İmparatoriçeye Osmanlı İmparatorluğu'nu küçümseyecek bir fikir verecek tarzda". Dönemin Osmanlı maliyesinin mekanizması hakkında daha fazla bilgi, Mouradgea d'Ohsson, *Tableaus de l'Empire Ottoman*, III, Paris 1820, s. 373 ve devamından alınabilir.

gördüğümüz gibi başarısız olmuştu ve buna artık cüret edilemezdi[46]. Yaklaşık 17.066.500 akçe tutarındaki bazı alacakların tahsil edilebileceğine de güvenilemiyordu. Bu arada 1776'da bir defalığına İstanbul'un gümrük vergisi gelirleri mâlikâne suretiyle mukataaya verilerek biraz yardım sağlanabildi.

Bununla ilgili plan, bir Avrupalı tarafından hazırlanmıştı ve çok da zekice düşünülmüştü. Her biri 25 kese değerinde 300 hisse çıkartılacaktı ve böylece anında 7.500 kese tutarında üzerinde tasarrufta bulunabilecek bir sermaye elde edilirken, gümrük vergileri yılda ancak 1.800 kese civarında bir gelir getiriyordu[47]. Her hissedarın ölümü üzerine söz konusu hisse tekrar padişaha geri dönecekti ve o da bu hisseyi tekrar satabilecekti. Oysa bu hisseleri alacak olan hissedarlar muhtemelen yaşlı insanlar olacağından, hisselerin padişaha kısa sürede geri döneceği düşünülüyordu. Muhtemelen hazine için bu yöndeki oranı biraz daha lehte bir hâle getirmek için hisselerin değeri 30 keseye yükseltildi, sayıları ise 120 ile sınırlandı; böylece hisselerin büyük bir bölümü kısa sürede satıldı[48].

Bunun dışında yine sikkelerin değerlerini düşürmek gibi her zamanki çareye geniş kapsamlı olarak başvuruldu. Sultan III. Ahmed döneminden beri sikkelerin değeri gittikçe daha büyük oranda düşürülmüştü. Sultan I. Mahmud döneminde bir akçe 5,50 dirhem değerinde idi ve yalnızca 1/8 maden katkısı vardı. Sultan III. Mustafa tarafından 1777'de yarıya kadar maden katkısı ile birlikte 5 dirheme düşürüldü ve Sultan I. Abdülhamid yine yarıya kadar maden katkısı ile değerini yarım dirhem daha düşürdü. Halefi III. Selim zamanında ise 4 dirheme düştü ve bunun yalnızca 1 ¾ dirhemi gümüş ve 2 ¼ dirhemi de madenî katkı idi[49].

1776'da bütün Rumlar ve Ermeniler için bir nevi *droit d'aubaine*, yani intikal vergisi getirmeye çalışılması da çok yanlış bir malî tedbirdi. Buna göre, bunlar öldükleri zaman varlıklarının 2/3'ü mîrî hazineye ve yalnızca 1/3'ü varislerine verilecekti. Oysa bu zoraki tedbiri ilk kez bir Ermeni'nin evinde icra

46 Mouradgea d'Ohsson, *aynı eser*, s. 374'te hazinenin ulemaya borcunu 1,5 milyon olarak vermektedir.

47 Eton, *aynı eser*, s. 57'de İstanbul'un gümrük vergilerini biraz daha yüksek, 1872 kese olarak vermektedir.

48 Gaffron'un 3 Haziran ve 17 Temmuz 1776 tarihli mektupları (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

49 Beaujour, *Tableau du Commerce de la Grèce*, Paris An VIII, T. III, 195.

etmeye kalkınca, kadıasker bile buna itiraz etti ve padişahın icra memurlarını kendi adamlarına sopa ile kovdurttu. Söz konusu ferman bunun üzerine hemen geri çekildi[50].

Devletin malî kaynaklarını daha verimli hâle getirmek için, daha kalıcı tedbirlerin alınması gerekiyordu. Bunun için Bâbıâli öncelikle eyaletlerde huzuru, düzeni ve Bâbıâli'nin otoritesinin kabulünü tekrar tesis etmesi gerekiyordu ki, böylece zorba valilerin keyfilik, başına buyrukluk ve açgözlülüğünden dolayı azalan devlet gelirleri yeniden daha verimli ve daha düzenli tahsil edilebilecekti. Zira her zamanki gibi, son savaşta da yine Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde padişahın gücünü ve merkezi yönetimin imkânlarını kullanarak, ülkeyi kendi adına sıkıntıya sokan ve kanını emen tiranlar ortaya çıkmıştı. Çökmekte olan devlet bünyesinin parçalarını birarada tutan bağlar, bu şekilde gittikçe daha fazla gevşemeye başlamıştı. Barış sağlandıktan sonra, bu önemli hususa hemen daha fazla özen gösterilmeye başlandı, zira neredeyse her eyaletin, her bölgenin şimdi kendi idaresi ve kendi tarihi vardı. Ortak bir menfaat ise artık yoktu.

İstanbul'un otoritesinin hâlâ ulaştığı yerlerde öncelikle sadakatsiz veya zan altındaki valiler değiştirilerek tedbirler alındı; üstelik bunların azledilmeleri aynı zamanda gelirlerine el konulması anlamına geliyordu ki bu, daima verimli bir malî tedbirdi. Lâkin bu yöntemin işe yaramadığı ve kökleşmiş musibetlerin daha etkili çareleri gerektirdiği yerler, silah zoruyla müdahaleyi zorunlu kıldı. Bu yönden en zorlu bölgeler, Asya'da olağandışı durumların meydana geldiği ve bunların üstesinden gelinmesinin gerektiği Suriye, Mısır ve İran sınır bölgesi idi. Buralarda yönetim otoritesi gerçekten de uzun zamandır Bâbıâli'nin elinden neredeyse kayıp gitmişti. Ya Bağdat'taki gibi kendi valilerini yönetime getirmişlerdi ya da Bâbıâli'nin zayıflığı karşısında zamanla bağımsız birer güç hâline gelen yerli despotların elindeydiler.

Özellikle Suriye ve Mısır'da durum böyle idi. Mısır'da Memlük beyleri ve Suriye'de neredeyse 90 yaşına yaklaşan Şeyh Zahir Ömer ve oğulları ülkenin asıl efendileriydiler. Bâbıâli'nin bu yüzden gelirlerinde yaşadığı kayıplar, öncelikle Şeyh Zahir Ömer'in Suriye'deki zorba yönetimini kırmaya itecekti.

Şeyh Zahir Ömer, Taberiye Gölü yakınlarında Şeria Nehri kıyılarına yerleşen bir bedevî boyundan geliyordu. Gölün kuzeybatısındaki küçük dağ ka-

50 Gaffron'un 17 Aralık 1776 tarihli mektubu.

sabası Safed, zengin ve itibarlı ailesine aitti. Babası Ömer'in yüzyılın başında ölümünden sonra, bölgesini Tiberias diye anılan Taberiye Şehri'ni ele geçirerek genişletmişti. Şam beylerbeyinin defalarca tekrarlanan saldırılarına karşı koymayı başarmıştı ve sonunda 1749'da önemli bir liman olan Akkâ'yı ele geçirdi. Bâbıâli, oradaki ağanın Sayda valisine ödediği vergiyi hiçbir kesinti yapmadan ödemeye devam etmesi, düşman Bedevî boylarını dizginleme ve elinden geldiği kadar ülkenin refahı için çalışma sözü vermesi üzerine Zahir Ömer'in burada kalmasına izin verecek kadar güçsüzdü[51].

Akkâ o dönemden sonra Şeyh Zahir Ömer'in artan gücünün en önemli üssü oldu. Harabelerden kısa sürede verimli ve zayıf da olsa, yeterince tahkim edilmiş bir şehre dönüştü; buraya göçmenlerin getirilmesi ile yeniden doldurulan çevre toprakları, kısa sürede gözle görülür bir refah seviyesine yükseldi ve daha uzaklarda yaşayan çöl bedevîleri ile kurulan bağlantılarla Zahir Ömer gerektiğinde kullanılmak üzere, güçlü bir yardım elde etti. O dönemlerde Anti-Lübnan Dağları'nın eteğindeki Sur Bölgesi'nde hâlâ güçlü olan ve Bâbıâli'ye isyan ettikten sonra Zahir Ömer'in kendi tarafına çekmeyi başardığı Muttali boyu, Zahir Ömer'i 10 bin süvariyle destekleyebilecek durumda idi.

Diğer taraftan aile içinde kendi oğulları ile kanlı çatışmalara dönüşen kavgalar, gücünün daha da büyümesini önemli ölçüde engelliyordu. Zahir Ömer yine de kendini Bâbıâli'den şahsı ve halefleri için Akkâ ve Celile şeyhi, Nasıra, Taberiye ve Safed valisi olarak kabul edilmesini isteyecek kadar güçlü addediyordu. Bâbıâli, Rusya ile her an savaşa girebileceği endişesi içinde olduğu o dönemlerde böyle bir talebi silahlarla geri çevirecek durumda değildi. Dolayısıyla bu yumuşak başlığının sonunda nereye varacağını pekâlâ kestirebilmesine rağmen, bu talebi ister istemez kabul etmek zorunda kaldı.

Zamanı geldiğinde bu zıpçıktıdan ciddi bir biçimde hesap sormak için yeterince sebep vardı. 1757'de Mekke'ye gitmek üzere yola çıkan büyük hac kervanının Zahir Ömer'e dost bir Bedevî aşiretinin saldırısına uğraması ve tamamen soyulması ne İstanbul'da ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerinde hiç hoş karşılanmadı. Bu esnada 20 bini aşkın hacı adayının bu eşkıyaların kılıçları altında hayatlarını kaybettikleri veya çöle kaçarak, burada açlık ve sefalet içinde öldükleri söyleniyordu. Zahir Ömer'in kutsal sayı-

51 Volney, *Voyage en Syrie et en Egypte pendant les années 1783, 1784 et 1785,* Paris 1787, II, 84 ve devamında, *Précis de l'histoire de Dâher fils d'Omar, qui a commandé à Acré, depuis 1750 jusqu'en 1775* başlıklı bölüm.

lan şeylerin ihlâl edilmesinden dolayı iki kat ağırlıkta bir suç olarak kabul edilen bu cürümde doğrudan parmağı olduğu kanıtlanamasa da bu suşu işleyen Bedevîlere sığınak sağlaması ve muazzam büyüklükteki ganimetlerini Akkâ'da hiç çekinmeden düşük değerlerde satmalarına izin vermesi çok ağır bir töhmetti[52]. Bâbıâli ayrıca uzun zamandır Zahir Ömer'in o dönemlerde bilhassa Suriye kıyılarında dolaşan Maltalı korsanlara tarafsız bir bayrak altında Akkâ Limanı'nda himaye ve sığınak sağlamasını, onlara da ganimetlerini ve ele geçirdikleri gemileri burada satmalarına izin vermesini hiç hoş karşılamıyordu. Yine de Divân-ı Hümâyûn'da şimdilik Zahir Ömer'in gücünü, el altından topraklarının çeşitli yerlerine vali tayin ettiği öz oğulları ile düşmanlığını besleyerek azaltmaktan başka bir çare görülmüyordu. En büyük oğlu Şeyh Ali Zahir, aralarında en önemlisi, ama aynı zamanda savaştaki becerisi ve hırsından dolayı en tehlikelisi idi. Ali Zahir'e göre yaşlı babasının hükümdarlığı fazla uzun sürmüştü. Hükümdarlığa zorla sahip olmak istedi. Dolayısıyla bunun sonucunda baba ve oğul arasında çıkan kavga, Bâbıâli tarafından Zahir Ömer'in ve ailesinin gücünü nihayet kırmak için iyi bir fırsat kabul edildi.

Bu zorlu görev, 1760'tan beri Şam valiliği yapan ve şeyhin şahsî düşmanı olarak Bâbıâli'nin tam güvenine nail olan Osman Paşa'ya verildi. Bunun için gerekli imkânlara sahip olması için yalnızca iki oğlunu Trablusşam ve Sayda valiliklerine getirmekle kalmayıp, Osman Paşa'nın bölgesine 1765'te ayrıca Kudüs ve Filistin'in tamamı eklendi. Aynı yıl içinde Zahir Ömer'in üzerine hücum edecekti. Lâkin aynı dönemde birliklerinin büyük bir kısmı ile Nablus bölgesindeki bir dağ kalesinde bulunan oğlunu kuşatan ve İstanbul'daki adamları aracılığıyla bu plandan zamanında haberdar olan Zahir Ömer, önce davrandı. Acilen Ali Zahir ile barış yaptı ve ortak düşmanlarına karşı savunma için oğlu ile birleşti. Gece vakti yapılan cüretkâr bir saldırıda Ali Zahir, sadece 500 süvariyle, Osman Paşa'nın Nablus üzerine yürümekte olan birliğini yok etti. Osman Paşa, büyük zorluklarla ve hazinesini geride bırakmak mecburiyetinde kalarak, yalnızca hayatını kurtarabildi.

O tarihten sonra Şeyh Zahir Ömer ve Bâbıâli arasındaki ilişkiler resmen bozulmuş oldu. Osman Paşa'nın bunun üzerine Bâbıâli adına sonraki yıllarda sürdürdüğü küçük savaş, çok geçmeden daha tehlikeli bir hâl aldı ve önemli ölçüde genişlemeye başladı. Osman Paşa'nın bu savaşın masraflarını karşılamak için uygulaması gereken baskılar yalnızca ülkeyi sürekli olarak huzursuzluk

52 Volney, *aynı eser*, s. 95 ve 237.

içinde tutarak, bilhassa Filistin'de Remle, Gazze ve Yafa'da âdeta isyanlara sebep olmakla kalmamış, Memlük Beyi Bulutkapan Ali Bey de Bâbıâli'nin içinde bulunduğu sıkıntıyı kendi hükümdarlığını Mısır'dan başka Suriye ve Filistin'e de yaymak için kullanabileceğini düşünmeye başladı.

Bulutkapan Ali Bey o dönemlerde gücünün zirvesinde idi. Abaza soyundan gelen basit bir Memlük iken zekâsı, kararlılığı ve Memlük beylerinin kendi aralarındaki kavgaları akıllıca lehine kullanarak, önce şeyhülbeled, yani Kahire valisi ve daha sonra Mısır'ın kadir-i mutlak beyi olmuştu. Bâbıâli'yi kendi tarafına çekmek için, önce her zamanki vergiyi ödemiş ve biatlarını bildirmişti, ama çok geçmeden maskesini çıkardı. Mısır'ın bağımsız hükümdarı olmak istiyordu; Bâbıâli'nin valisini ülkeden kovdu, harac ödemeyi kesti ve 1768'de kendi adına sikkeler bastırdı[53].

Oysa Bâbıâli, Suriye'de olduğu gibi, Mısır'da da hükümranlığını silahları ile tekrar tesis edebilecek ve bunu gelecekte koruyabilecek durumda değildi. Bu talihli asinin fetih planlarını şimdilik gözardı etmek zorunda idi. 1769'da Sayda bölgesinin bir kısmını ele geçirdi; sözde Venedikli bir tüccarın tavsiyesi üzerine Hindistan ile yapılacak ticaret için bir depolama yeri kurmak üzere Mekke'ye ait Cidde Limanı'nı zaptetti ve son olarak süvarileri ile Mekke'ye saldırarak burayı da talan ettirdi. Ayrıca geniş kapsamlı fetih planlarını gerçekleştirmesi için, Şeyh Zahir Ömer ile silah ittifakından daha uygun bir şey olamazdı.

1770'te kibirli bir beyannâme ile Suriye'yi Osman Paşa'nın zorbalığından kurtarmaya geleceğini ve bu görev için Allah tarafından seçildiğini ilan ettirdi. Remle, Gazze ve Yafa gerçekten de yıl sonundan önce ordusunun yalnızca 500 Memlükten oluşan öncü birliklerinin saldırısına uğradı, fakat bu birlikler Osman Paşa'nın emrinde Şam'dan acilen buraya gelen Türklerin üstünlüğü karşısında dayanamadılar. Birlikleri ile zamanında yetişen Zahir Ömer yine de Osman Paşa'yı tekrar Şam'a kadar geri sürmeyi ve Yafa ile birlikte Filistin'in tamamını ele geçirmeyi başardı.

Suriye'nin güya Osmanlı'nın boyunduruğundan tamamen kurtarılmasını sağlayacak Mısır ordusu ancak ertesi yılın Şubat ayında Akkâ yakınlarına

53 Volney, *Voyage*, I, 104 ve devamı *Précis d'Ali Bek*. Burada aynı zamanda bu Memlük beyinin geçmişi hakkındaki diğer kaynakların kısa ve eleştirel bir özeti verilmektedir.

geldi. Birliklerin başında Bulutkapan Ali Bey'in damadı ve en tecrübeli komutanı, Ebüzzeheb veya "altının babası" lakaplı Mehmed Bey bulunuyordu. Şeyh Zahir Ömer ile birleşerek, Nisan ayında Osman Paşa'nın Sayda, Trablusşam ve Halep valilerinin birlikleri ile kendilerini beklediği Şam'a doğru yola çıktı. Memlüklerin daha ilk şiddetli hücumu, 6 Haziran'da burada Osmanlı'nın tamamen mağlup olmasına sebep oldu. Her yöne doğru kaçmaya başladılar ve şehri tek bir kılıç darbesine gerek kalmadan galiplere bıraktılar. Yalnızca kale, kötü tahkim edilmiş ve savunması zayıf olmasına rağmen, birkaç gün direnebildi. Kale tam teslim olacakken, Ebüzzeheb Mehmed Bey sözde yanlış bilgiler, ancak muhtemelen Osman Paşa'nın büyük miktarda para bağışları sayesinde ordusunun tamamını alarak yola çıktı ve hızlı bir yürüyüşle Kahire'ye geri döndü.

Burada çok geçmeden o tarihten sonra talihi tamamen dönen Bulutkapan Ali Bey'e baş kaldırdı. Ali Bey, ölçüsüz israfları ve mütehakkim yapısından dolayı uzun zamandır halkı ve Memlüklerin büyük bir kısmını karşısına almıştı. Böylece Ebüzzeheb Mehmed Bey, güçlü bir grup yaratmakta hiç zorluk çekmedi ve 1772 Nisan'ında bu grubun yardımıyla Kahire önlerinde kanlı bir çatışmadan sonra şehri ve böylece Mısır'ın hükümdarlığını ele geçirdi. Bulutkapan Ali Bey yanında sadece 800 Memlük ile Akkâ'da Ebüzzeheb Mehmed Bey'in ihanetinden sonra Şam'da Osman Paşa'ya karşı mücadelesini tek başına başarıyla yürütmüş olan Şeyh Zahir Ömer'e sığındı.

Osman Paşa aynı dönemde asıl kuvvetlerini baskı altında olduğu için acilen yardım talep eden Sayda önlerinde toplamıştı. Dolayısıyla Zahir Ömer ve Ali Bey toplam 7 bin kişiden oluşan bileşik kuvvetleri ile önce buraya geldiler; deniz tarafından bazı Rus firkateynlerinin desteği ile üç kat üstün Osmanlı birliklerini ölümcül bir muharebede başarıyla mağlup ettiler ve kendilerine tekrar sırt çevirmiş olan ve sekiz ay süren bir kuşatmadan sonra, ancak 1773 Şubat'ında teslim olan Yafa önlerine geldiler.

Zahir Ömer, Suriye'deki hükümdarlığını bu şekilde tekrar tesis ettikten sonra, nihayet Bulutkapan Ali Bey'e Mısır'da gücünü geri kazanması için desteklemeyi de kabul etti. Bu arada Beyrut'u bile topları ile ateşe vermiş olan Ruslar da birkaç gemi ile destek vereceklerdi. Ayrıca Ruslara vadettikleri yardımı getirmeleri için dahi zaman vermedi. Sahte dostlarının Ebüzzeheb Mehmed Bey'in yönetiminden bıktıklarına ve Kahire'de herkes geri dönmesini is-

tediğine dair haince telkinlerine kanarak, Nisan ayında az sayıda Memlük ve Zahir Ömer'in 1.500 kişilik küçük bir yardımcı kıtası ile Kahire'ye doğru yola çıktı. Oysa Gazze'yi Mısır'dan ayıran çölü daha henüz geçmişti ki, küçük ordusu Ebüzzeheb Mehmed Bey'in üzerine gönderdiği bir Memlük birliğinin saldırısına uğradı ve neredeyse tamamen yok edildi. Başından yaralan Ali Bey, bu Memlüklerin komutanı olan ve Ebüzzeheb Mehmed Bey'in zaferin ödülü olarak Ali Bey'in güzel eşini vadettiği genç Murad Bey'e esir düştü. Ali Bey, üç gün sonra yaralarından ya da belki de Ebüzzeheb Mehmed Bey'in kendisine verdiği zehirden dolayı öldü[54].

Ali Bey'in ortadan kalkması, Zahir Ömer'in Suriye'de ve Filistin'de hükümdarlığının yok edilmesini de beraberinde getirecekmiş gibi görünüyordu. Bâbıâli'yi altı yıldır ödenmeyen vergiyi hemen ödeyerek ve biatlarını da sunarak kendi tarafına çekmeyi başaran Ebüzzeheb Mehmed Bey, en amansız ve güçlü düşmanı olarak Zahir Ömer'in karşısına çıkıyordu. Mısır valisi tayin edildikten sonra, Suriye'de asi Zahir Ömer'in gayrimeşru yönetimine kendi imkânlarıyla son vermeyi teklif etti. Şam seferi sırasında sadakatsizliğini en ağır hakaretlerle yüzüne vurduğunu hâlâ unutmamıştı. Ayrıca şeyhin en güvendiği veziri ve müşaviri İbrahim Sabbar'ın biriktirdiği söylenen hazineleri ele geçirme arzusu da, Ebüzzeheb Mehmed Bey'in Suriye'de elinde silahları ile Bâbıâli'nin ihlal edilen haklarının intikamını almak üzere ortaya çıkması için itici güçlerden biri idi.

Bâbıâli tabii ki bu teklifi kabul etti ve hâlâ Rusya ile savaş hâlinde olduğu için, bu yönde belirleyici bir adım atabilecek durumda olmadığından, istediği gibi hareket etmesine izin verdi. Şam Valisi Osman Paşa'nın Zahir Ömer'in gücünü kırmak üzere giriştiği son teşebbüs de başarısız olmuştu. Aksine aynı dönemde Dürzî Emiri Yusuf Bey ile yaptığı bir silah ittifakı sayesinde silahlı kuvvetlerini daha da güçlendirmişti.

Maanoğlu Fahreddin Bey'in ölümünden beri Maanoğlu ve Sahab ailelerinden gelen ve genelde şahsî önemleri olmayan zayıf hükümdarlar olan Dürzî emirleri, daima Bâbıâli'nin sâdık vasalları ve Şam ile Sayda valilerinin sâdık kulları olmuşlardır. Yusuf Bey'in şimdi sırt çevirmesi ise Rusların Bulutkapan Ali Bey'in müttefikleri olarak, o dönemde Dürzîlere ait Beyrut'a yaptıkları saldırının bir sonucu idi. Yusuf Bey, Beyrut'u elinde tutabilmek için Şam valisin-

54 Volney, *aynı eser*, I, 112 ve devamı ve II, 97 ve devamı.

den yardım istemişti ve daha sonra Akkâ valisi olarak gaddarlığı ile ün salacak Cezzar [Kasap] Ahmed Paşa'nın emrinde küçük bir yardımcı kıta şeklinde istediği yardımı aldı[55].

Boşnak asıllı olan Cezzar Ahmed Paşa, erken yaşlarda Mısır Valisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın maiyetinde İstanbul'dan Kahire'ye gelmişti ve burada daha sonra Memlük Beyi Bulutkapan Ali Bey'in güvenini kazanmış ve Ali Bey tarafından başkentte asayişin başına getirilmişti. Ancak Ebüzzeheb Mehmed Bey tarafından nefretle takip edilen Ali Bey kaçtıktan sonra, Kahire'yi terketmek zorunda kaldı. Bir süre orada burada dolaştıktan sonra, Şam Valisi Osman Paşa onu yanına aldı ve güveninin özel bir delili olarak, onu Beyrut'a gidecek yardımcı kıtanın başına getirdi.

Oysa buraya gelir gelmez, Emir Yusuf Bey tarafından Beyrut'un komutasına tayin edildikten sonra, kendi kendinin efendisi olmak istedi. Padişahtan başka hiçbir hükümdarı tanımadığı gerekçesi ile Yusuf Bey'e itaatten imtina etti; hazinelerini zaptetti; şehri kendiliğinden tahkim ettirdi, hatta şehrin surları içinde bundan böyle hiçbir silahlı Dürzî'nin bulunamayacağına dair emir çıkarttı. Bütün bunlara son derece öfkelenen Yusuf Bey, Beyrut'u hemen boşaltmasında ısrar etti. Lâkin ne Cezzar Ahmed Paşa ne de Şam valisi olumlu bir tepki vermediklerinden, bu işgalciyi ülkesinden zorla çıkartmak için Şeyh Zahir Ömer ile resmî bir silah ittifakı kurdu. Ruslar da 600 kese karşılığında denizden birkaç firkateyn ile destek vermeyi vadettiler. Cezzar Ahmed Paşa bu müttefik güçlere tabii ki uzun süre dayanamazdı. Karadan Şeyh Zahir Ömer ve Dürzîler, denizden de yalnızca şehre 6 bin gülle fırlatan Ruslar tarafından sıkıştırılan Cezzar Ahmed Paşa, çaresiz bir direnişten sonra teslim olmak zorunda kaldı. Önce Akkâ'ya ve daha sonra Şam'a serbestçe gitmesine izin verildi[56].

Muhtemelen Cezzar Ahmed Paşa tarafından kışkırtılan Şam Valisi Osman Paşa, önce Dürzîleri bu isyan için cezalandırmak istedi. Böylece büyük bir ordu ile Lübnan dağlarının geçitlerine kadar geldi, ancak buraya henüz ordugâh kurmuştu ki Zahir Ömer'in oğlu Ali Zahir'in küçük bir birlikle müttefiklerine yardıma gelmekte olduğuna dair haberler üzerine hiçbir mücadeleye girişmeden tekrar Şam'a çekildi ve bundan sonra da herhangi bir harekette bulunmadı.

55 Dürzî emirlerinin Maanoğlu Fahreddin'den 1772 yılına kadarki tarihine dair kısa bir özetini Mariti, *Istoria di Faccardino*, Livorno 1787, s. 272-287 vermektedir.

56 Hammer, "Vie d'Ahmed Djezzar-Pacha", *Fundgruben des Orients*, Viyana 1818, VI, 289; Volney, *Voyage*, II, 112.

Oysa Zahir Ömer ve oğulları arasındaki husumet, güçlerini her zamankinden daha fazla zayıflattığı için, belirleyici bir darbe vurmanın tam zamanı idi.

Huzurdan başka bir şey istemeyen yaşlı baba ve barışta açgözlülüğünü daha rahat tatmin edebileceğini düşünen veziri İbrahim, Bâbıâli'nin el altından teklif ettiği bir uzlaşmayı kabul etmeye hazırdılar; dört oğlu ise uzlaşmanın şartlarını fazla ağır ve onur kırıcı buluyorlardı. Zira diğer şartların yanısıra, tekrar vergi ödemeleri ve Sayda'yı tamamen boşaltmaları isteniyordu. Dolayısıyla antlaşmayı geri çevirdiler ve taleplerini gerektiğinde her biri tek başına kabul ettirmek ve savunmak üzere, babalarından ayrıldılar. Ahmed ve Seyid Zahir Nablus'a, Osman Zahir çöl bedevilerinin yanına ve Ali Zahir de Filistin'e çekildi. Bu husumetler altında 1774 yılı da geçti.

Böylece Ebüzzeheb Mehmed Bey 1775 Mayıs'ında ordusu ile Filistin'e geldiğinde, karşısında tamamen savunmasız bir ülke buldu. Dürzîler ve Muttaliler bile hareketsizdiler. Gazze daha ilk hücumda; Yafa ise kısa, ama çaresiz bir direnişten sonra eline geçti ve korkunç bir talana maruz bırakıldı. Halkın neredeyse tamamı Memlüklerin öfkesine kurban gitti. Bunun üzerine Akkâ'nın da kurtulması mümkün değildi. Zahir Ömer ve İbrahim Bey, Yafa'daki felaketten hemen sonra Akkâ'dan ayrılmışlardı ve Ebüzzeheb Mehmed Bey ile müzakerede bulunmak üzere buraya gelen Ali Zahir, zaferin ve gelecek için kurulacak dostluk bağının ödülü olarak babasının başını talep ettiğinde, herşeyden vazgeçti, Böylece Akkâ da her yeri talan eden Memlükler için kolay bir ganimet oldu.

Bu arada sanki talih bir kez daha Şeyh Zahir Ömer'e gülecekmiş gibi görünüyordu, Ebüzzeheb Mehmed Bey, Akkâ'yı işgal ettikten birkaç gün sonra ağır bir humma sonucu öldü. Ölümü Mısırlılar arasında öyle büyük bir dehşete yol açtı ki, herşeyden vazgeçtiler ve âdeta kaçar gibi bir hâlde hemen Kahire'ye dönmek üzere yola çıktılar. Ordunun başına geçen genç Murad Bey de zaten Mısır'da sahipsiz kalan iktidar gücünü ele geçirmek için yanıp tutuşuyordu. Böylece Zahir Ömer, kaybettiği ülkesinin topraklarına ve Memlükler tarafından talan edilip terkedilen şehirlere bir kez daha sahip oldu[57].

Hâlbuki Bâbıâli, artık Suriye'de bir kez daha iktidarını sağlamlaştırmasını istemiyordu. Hükümdarlığını tamamen yok etmek için herşey yapılacaktı. O

57 Volney, *Voyage*, I, 130 ve devamı ve II, 114 ve devamı. Ancak burada bu hâdiselerin tarihi yanlışlıkla 1776 olarak verilmektedir.

dönemlerde 15 savaş gemisi ile İzmir açıklarında bulunan Kapudan-ı derya Gazi Hasan Paşa'ya Şam valisi ile birlikte ülkenin denetim altına alınmasını tamamlamak üzere derhal Suriye sahillerine yönelme emri verildi. Saldırdığı ilk yer olan Sayda'yı kısa bir direnişten sonra ele geçirdi. Bunun üzerine hemen Akkâ'ya yöneldi. Şeyh Zahir Ömer'in harp divânında yaşanan husumetler ise burada oldukça işine yaradı. Bir grup, Akkâ'nın son raddeye kadar savunulmasını isterken, diğer bir grup, kapudan paşaya 2 bin kese rüşvet vererek, uygun bir uzlaşmayı satın alabileceklerini düşünüyorlardı. Bu şartlar altında başarılı bir savunma söz konusu olamazdı. Gazi Hasan Paşa'nın gelir gelmez başlattığı ateşe yalnızca hafif cevap verildi. Kendini her taraftan ihanete uğramış ve terkedilmiş hisseden Zahir Ömer, son anda kaçmaya çalıştı. Oysa şehrin kapılarından henüz çıkmıştı ki, arkasından gelen bir Berberî'nin kurşunu ile hayatını kaybetti. Başı, kapudan paşaya getirildi ve Zahir Ömer'in başı İstanbul'a gönderilerek, Eylül ayında zafer işareti olarak sarayın kapılarında sergilendi[58].

Zahir Ömer'in ölümünden sonra artık Akkâ'yı kurtarmak mümkün değildi; halkın bütün öfkesi, doymak bilmez para hırsı yüzünden herkesin nefret ettiği ve bütün bu felaketlerin suçunu üzerine atmaya çalıştığı Vezir İbrahim Bey'e yöneldi. 20 milyon livre tutarında olduğu söylenen hazinesinin tamamıyla birlikte kapudan paşaya canlı olarak teslim edildi. Zincire vurularak İstanbul'a götürüldü ve burada çok geçmeden sözde gizlediği varlıklarının yerini söylemesi için yapılan işkenceden dolayı hayatını kaybetti.

Oysa Osmanlı'nın Suriye'de tekrar tesis edilen hükümranlığı, Zahir Ömer'in oğulları da ortadan kalkmadığı sürece güvence altında sayılamazdı. Yukarıda daha önce Beyrut'ta karşımıza çıkan ve kapudan paşa tarafından Akkâ ve Sayda valiliğine tayin edilen Cezzar Ahmed Paşa'ya Zahir Ömer'in ailesini zararsız hâle getirme görevi verildi. Zahir Ömer'in üç küçük oğlunu, Osman, Ahmed ve Seyid'i kısmen hileyle kısmen de zorla yıl sona ermeden önce ele geçirmeyi başardı. Yalnızca en büyük oğlu Ali Zahir öyle kararlı bir direniş gösteriyordu ki, kapudan paşa 1776'da bu asiyi ele geçirmek için ikinci kez Suriye'ye dönmek zorunda kaldı.

Mücadele kısa ama amansızdı. Ana kalesi olan Safed'de kuşatma altına alınan Ali Zahir, dostu olan çöl bedevilerine sığındı. Lâkin Cezzar Ahmed Paşa'nın

58 Volney, *aynı eser*, II, 117 ve Gaffron'un 4 ve 18 Eylül 1775 tarihli mektupları (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

Berberîleri onu burada da buldular ve aman vermeden öldürdüler. Gazi Hasan Paşa bunun üzerine Akkâ'da esir tutulan iki kardeşini de idam ettirdi. Sadece Osman, şiir yeteneği sayesinde kurtuldu. Ali Zahir'in beş oğlu ile birlikte İstanbul'a getirildi ve sarayın içoğlanı odalarına alındı. Dürzî Emiri Yusuf Bey bunun üzerine Cezzar Ahmed Paşa'ya tâbi olduğunu açıkladı ve padişahın vasalı olarak bir kez daha affedilerek, halkının başemiri olarak onaylandı[59].

Bu şekilde Şeyh Zahir Ömer'in ve ailesinin yok edilmesiyle, en azından şeklen, Bâbıâli'nin Suriye ve Filistin'deki yönetimi tekrar tesis edilmişti. Ancak malî açıdan, bu yönetimden fazla bir kazanç elde etmiyordu. En önemli avantaja öncelikle bu başarılı eylem için padişah tarafından onurlandırılan Gazi Hasan Paşa sahip olmuştu. Şeyh Zahir Ömer'in başını gönderdiği için kendisine değerli bir samur kürk, yüksek değerde bir onur kılıcı ve nakit olarak 50 bin Venedik altını verildi. 1775 yılı sonlarında donanması ile İstanbul'a geri döndüğünde, padişah tarafından şu sözlerle huzura kabul edildi: "Yalnızca sen, savaş aslanı Hasan, bu önemli teşebbüsü başarıyla, beni tatmin edecek şekilde yerine getirebilirdin; sadakatini asla unutmayacağım"[60].

Ayrıca ele geçirdiği hazinelerin büyük bir kısmını almasına da izin verildi. Bu hazineler, daha sonraki zamanlarda, yukarıda da belirttiğimiz gibi, donanma ve denizcilik için gösterdiği özene istinaden bir kısmını cömertçe devletin de yararlanmasını sağladığı muazzam servetinin de temelini oluşturuyordu.

Lâkin Bâbıâli Suriye gibi uzun süren savaşlar ve kötü bir yönetimden dolayı yıllardır ıssızlaşmış, tükenmiş ve talan olmuş bir ülkeden nasıl bir fayda sağlayabilirdi? Mesela Halep eyaletinde eskiden defterdarın vergi kayıt defterlerinde kayıtlı olan 3.200 köyden vergilerini ödeyebilecek ancak 400 kadar köy kalmıştı. Yine de o dönemde Suriye ve Filistin'in toplam gelirlerinin 24.600 kese olduğu söyleniyordu. Oysa bundan mîrî hazineye neredeyse hiçbir şey girmiyordu. Vergi icarcıları örneğin yalnızca 2.345 kese ödüyorlardı ve bu yüzden toplam geliri, yan gelirler ve cizye ile en fazla 7 milyon livreye kadar yükseltilebilirken, bunun en az üç katı icarcıların elinde kalıyordu[61].

Vali olarak zorbalığı ile ülkenin tamamını korku ve dehşet içinde tutan Cezzar Ahmed Paşa kesinlikle daha iyi bir durum yaratabilecek bir adam değildi. Bütün selefleri gibi eyaletin aleyhine yalnızca kendi kasasını doldurmayı

59 Volney, *aynı eser*, II, 121 ve devamı.
60 Hammer, *Staatsverfassung*, II, 359.
61 Volney, *aynı eser*, II, 135 ve 332.

düşünen Cezzar Ahmed Paşa, Bâbıâli'ye karşı malî yükümlülüklerini yerine getirmeyi pek ciddiye almıyordu. Yine de İstanbul'da hiç kimse ona karşı zor kullanmaya cesaret edemiyordu. Daha birçok yıl, talihsiz ülkenin başına belâ olmaya devam etti[62].

Mısır'da da ne Ali Bey'in düşürülmesi, ne de Ebüzzeheb Mehmed Bey'in ani ölümü Bâbıâli'nin lehine gelişmemişti. Bu hâdiselerin sonucunda Memlük beyleri ve kethüdalardan oluşan maiyetleri ile birlikte 24 mıntıkanın idarecileri arasında sürekli olarak amansızca Kahire'ye ve böylece Mısır'ın tamamına sahip olmak için birbirleri ile mücadele eden iki grup oluşmuştu. Zira başkenti ele geçiren, burada tutunabildiği sürece ülkenin efendisi kabul ediliyordu. Bu şekilde kovulan karşı taraf ise genelde Nil Nehri'nden yukarıya doğru Said, Minya ve Girge şehirlerine kadar çekilir; burada yeniden silahlı kuvvetlerini toplar ve bilhassa nehir üzerindeki temin yollarını zorla ele geçirerek, tekrar üstünlük sağlamaya çalışırdı. Böylece başkentte açlık tehlikesi baş gösterirdi ve halk, o anda başta olan yöneticilere karşı ayaklanırdı.

Zavallı ülkeyi sürekli olarak huzursuzluk içinde tutan bu uğursuz durum, daha birkaç yıl sürdü. Ali Bey'in yandaşları ya da hanedanı tarafından oluşturulan gruplardan birinin başında Cidde eski valisi Hasan Bey ve çok zeki ve nadir görülen bir kararlılığa sahip olduğu kadar, çok da sinsi olan İsmail Ağa bulunuyordu; Ebüzzeheb Mehmed Bey'in yandaşlarından oluşan diğer grup ise Suriye'den geri dönen genç Murad Bey'i ve Şeyhülbeled İbrahim Bey'i lider kabul ediyordu.

Önce ikinci grup başa gelmişti, ama çok geçmeden rakipleri tarafından yerlerinden edildiler ve Said'e kaçmaya zorlandılar. Burada kısa bir süre sonra tekrar toplandılar; emirlerindeki Memlükler ile Kahire'ye geri döndüler ve Ali Bey'in bu hâdiseden sonra Girge'nin üst tarafına yerleşen yandaşlarını kovdular. Oysa Murad Bey onların burada kalmalarına bile artık müsaade etmek istemiyordu. 1783'te 2 bin süvari ile onlara karşı âdeta bir yok etme seferine çıktı; onları Asvan'a ve Nil şelalelerine kadar kovaladı, ama daha sonra acilen yokluğunda beş beyden oluşan ve iktidarına göz koyan üçüncü bir grubun oluşturulduğu Kahire'ye geri döndü. Murad Bey'in emrindeki Memlüklerin aniden saldırısına uğrayan bu grup, yoldan çekilmek zorunda kaldı. Piramitlerin bulunduğu çöl boyunca takip edilerek, sonunda Kahire'den 40 mil uzaklıktaki El-Minye'ye yerleştiler.

62 Volney, *aynı eser*, II, 246 ve Tott, *Mémoires*, III, 179 ve devamı.

Buradan yalnızca başkentin ihtiyaçlarının temin edilmesini engellemekle kalmayıp, öyle tehdit edici bir hâl aldılar ki, Murad Bey aynı yıl içinde onlara karşı da bir sefere çıkmak zorunda kaldı. Naibi İbrahim Bey, bu defa 3 bin kişilik bir sefer birliğinin başına geçti. Lâkin asilere saldırmak yerine onlarla bu beş beyin Kahire'ye dönmesine izin veren bir anlaşmaya vardı. İbrahim Bey ve kendini ihanete uğramış hisseden Murad Bey arasında güvensizlik ve fikir ayrılıkları, bunun en yakın sonucu oldu. Bu anlaşmazlıklar çok geçmeden ikisi arasında nihayet 1785 Mart'ında barışçıl bir uzlaşma ile iktidarın paylaşılması üzerinde anlaşmaya vardıkları amansız bir kavgaya dönüştü[63].

Bâbıâli ne yazık ki o dönemlerde Mısır'daki hükümdarlığın tekrar tesisi için yapılan bu grup kavgalarını kendi lehine kullanmayı başaramadı. Mısır valisi bu esnada en sefil rolü oynuyordu. Kahire Kalesi'nde tutulmakta, padişahın temsilcisinden ziyade Memlüklerin esiri idi. Başta bulunanların hoşuna gitmediği zaman hemen azledilir, sürgüne gönderilir veya zorla kovulurdu. Siyah giyinmiş bir tellal gelir -her zamanki azil prosedürü bu idi- ve kaleden inmesini isterdi. Harcırahlarını rahatsız edilmeden burada yemesine izin verdiklerinde kendini şanslı sayıyordu. Bu küçük tiranlar herşeye rağmen valinin gölge yönetimini tamamen ortadan kaldırmaya cesaret edemiyorlardı. Anlaşılan o ki Bâbıâli'nin maddî olmasa da manevî gücünden duydukları korku, bunu yapmalarını engelliyordu.

En kötüsü ise bu olayın malî yönü idi. Vergi artık ya hiç ödenmiyor ya da çok az miktarda ödeniyordu. İdarî masrafların hesaplanmasında ve vergilerin tahsilinde yolsuzluklar ve sahtekârlıklar, kötü maliye memurlarının ve açgözlü vergi memurlarının her zamanki marifetleri idi. Yalnızca yılda bir kez Osmanlı firkateynleri Dimyat ve İskenderiye'ye geldiklerinde, ödenmesi gereken vergilerin bir kısmı toplanıyordu ve bu arada Bâbıâli'nin ileri gelenlerinin rüşvete yatkınlıkları da hazinenin gelirlerini daha da azaltıyordu. Kapudan paşanın bile birkaç kez Memlük beyleri Murad ve İbrahim'e himayesini ve hoşgörüsünü önemli tutarlar karşılığında sattığı söyleniyordu[64].

63 Bu küçük Memlük savaşı hakkında daha fazla bilgi için bk. Tott, *Mémoires*, III, 167 ve devamı ile Volney, *Voyage*, I, 138 ve devamı. Her ikisi de o dönemde burada idi ve kısmen olayların tanıkları olarak konuşmaktadırlar. Mesela Volney, s. 169, şöyle demektedir: "Eli silahlı Memlükleri saran anlaşmazlıklar onları açık bir savaştan ziyade cinayetin gürültüsünde birleştirdi... Memlükler Mısır için kavgadan çok bir hazineyi paylaşma kavgası yapan haydutlara benziyorlar".

64 Volney, *Voyage*, I, 150.

Tabii ki Bâbıâli bu gibi suistimalleri ortadan kaldıracak imkânlara sahip değildi. Kapudan paşanın nihayet 1786'da Memlüklerin zorba yönetimini yok etmek için Mısır'a yaptığı sefer bile işleri düzeltmedi. Murad Bey ve İbrahim Bey'in baskıcı yönetiminden hoşnut olmayan şeyhler ve Kahire sâkinleri tarafından buraya çağrılan kapudan paşa, her zamanki vergiyi talep etmeye geldiği mazeretini ileri sürerek, 2 bin askeri ile İskenderiye'ye çıktı ve bazı yerel güçlerden takviye aldıktan sonra, doğrudan Kahire'ye saldırdı. Kendisini 60 bin süvari ile karşılayan beyler, herşeye rağmen ona saldırmaya cesaret edemediler ve çatışmaya girmeden Yukarı Mısır'a geri çekildiler. Gazi Hasan Paşa, 16 Ağustos'ta hiçbir engelle karşılaşmadan Kahire'nin limanı olan Bulak'a indi ve halk tarafından büyük bir sevinçle karşılandığı şehri zaptetti. Zira Osmanlı sultanının hükümdarlığının tekrar tesis edilmesiyle işlerin yeniden düzene gireceği umut ediliyordu.

Gazi Hasan Paşa, beylerin mallarına ve hazinelerine el koyarak işe başladı. Daha sonra İbrahim Bey ve Murad Bey'in düşmanları İsmail Bey ve Hasan Bey'in birliklerinin de katıldığı ordusu ile Yukarı Mısır'a doğru yola çıktı. Asyut'ta Gazi Hasan Paşa ve Memlükler arasında Memlüklerin galip çıktığı bir muharebe meydana geldi. İbrahim Bey ve Murad Bey gerçi mağlup olan orduyu Kahire önlerine kadar takip ettiler, ama yine de şehri ele geçirmeye cesaret edemediler. Ancak dört ay sonra Gazi Hasan Paşa onlarla aynı yerde 12 bin askeri ile savaştı ve bu defa galip geldi. Beyler birliklerinden geri kalanlarla son anda Nil şelalelerinin diğer tarafındaki Bedevîlerin yanına kaçtılar.

Bu arada Kahire'de yeniden tesis edilen Osmanlı hükümdarlığı ile kamuoyunda çok da olumlu bir değişiklik meydana gelmemişti. Beklentilerinde hayal kırıklığına uğramışlardı. Osmanlı levendlerinin baskıları ve para sızdırmaları, artık yönetimini geri istedikleri Memlüklerden de kötü idi. Önemsiz şeylerden dolayı ve en nefret edilen türde kavgalar gitgide daha fazla gündeme gelirken, aşırılıklar, hastalıklar ve şikâyetler kapudan paşanın silahlı kuvvetlerini öyle zayıflatmıştı ki, Kahire'de daha fazla kalmayı tehlikeli görmeye başlamıştı. Bu şartlar altında Memlüklerin silah zoru ile boyunduruk altına alınmaları mümkün görünmüyordu.

Gazi Hasan Paşa böylece her zamanki vergi karşılığında Murad Bey'e ve İbrahim Bey'e Yukarı Mısır'ı ve İsmail Bey'e Aşağı Mısır'ı bırakan barışçıl bir uzlaşmayı meydana getirdikten sonra geri döndü. Geri dönüşü ayrıca Rusya ile başlamak üzere olan savaş ve Bâbıâli'nin bu esnada donanmasına ihtiyaç duy-

masından dolayı hızlandırıldı. Ne talihsizliktir ki, beylerden alınan hazineleri İstanbul'a götürecek olan gemiler, dönerken Maltalı korsanların eline geçti[65].

Böylece Bâbıâli şimdilik olayları, ileride çok kötü meyveler verecek olan ve daha sonra tekrar geri döneceğimiz uğursuz gelişimine terketmek zorunda kaldı.

Bu arada aynı dönemde İran sınırındaki durumlarda yaşanan değişiklikler, Suriye'nin ve Mısır'ın bu uğursuz durumundan çok daha tehlikeli bir hâl almıştı. Bâbıâli'nin bilhassa orada yönetim erkini tekrar tesis edebilecek durumda olmaması bir yana, her an İran ile bir kez daha ağır ve külfetli bir savaşa girme tehlikesi ile karşı karşıya idi. Oysa Rusya ile girişilen savaşın sancıları henüz geçmemişken ve bu yönde de sürekli tetikte olmak zorunda kalmışken, böyle bir savaşı he ne pahasına olursa olsun önlemek, kesinlikle en önemli endişelerinden biri idi.

Bağdat valisinin uzun zaman önce bağımsız bir hükümdar hâline gelmesini sağlayan şartlara burada tekrar geri dönmeyeceğiz. Bağdat'ı Nadir Şah'a karşı başarıyla savunan Ahmed Paşa'nın döneminden beri, burada valinin seçimi tamamen halkın ve yeniçerilerin eline geçmişti. Bâbıâli'nin onaylama hakkı artık boş bir şekilden başka bir şey değildi. Sırf görünüşü kurtarmak için, her yıl padişahın ilgili fermanı yenileniyordu. Zira söz konusu paşalar genelde ölene kadar bu makamda oturmakla kalmayıp, kethüdalarını halef seçme hakkını da elde etmişlerdi.

Eyaletin gelirlerinden mîrî hazineye tek bir kuruş bile girmiyordu. Her yıl gönderilen hesaplara göre sözde idarî masraflara, birliklerin ulûfelerine ve gerçekte var olmayan ya da yalnızca asgari düzeyde bakımı yapılan sınır kaleleri için harcanıyorlardı. Bağdat valisi savaş zamanlarında birliklerini sadrazamın ordusuna gönderme emrini aldığında ise tabii ki tek bir adamdan bile yoksun kalamıyordu. Zira mazeret olarak ileri sürdüğü üzere, böyle zamanlarda komşu Bedevî boylarını ve İranlıları dizginlemek için birliklerine kendisi ihtiyaç duyuyordu[66].

---

65 Hammer, *Staatsverfassung*, II, 367 ve devamı.

66 Eton, *Tableau de l'Empire Ottoman*, II, 7: "Bir tek kelimeyle, sultan Bağdat'ın ismen hükümdarıdır, fakat paşa bu eyaletin despotudur". Ayrıca Gaffron'un bu durumlar hakkında Prusya Kralı Büyük Frederik'in kabine bakanı Kont Finckenstein'e gönderdiği 18 Mayıs 1776 tarihli mektubuna ek yaptığı çok öğretici raporu (bk. Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

Lâkin dönemin Bağdat valisi Ömer Paşa, o sıralarda İran'ın hükümdarlığını paylaşan küçük tiranların en güçlüsü olan [Zend] Kerim Han ile Bâbıâli için çok ciddi bir hâl almaya başlayan kötü bir anlaşmazlığa düştüğü için, Bâbıâli bu dayanılması güç duruma artık bir son vermek istiyordu.

Bâbıâli'nin bütün benzer makamlardaki valileri gibi hükmetme hırsına sahip açgözlü bir adam olan Ömer Paşa, birkaç yıl önce kol gezen bir veba salgını esnasında Bağdat'ta ve eyalette mukim olup vebadan hayatlarını kaybeden bütün İranlıların mal varlıklarına kendi hazinesi için el koymuş, bunun dışında Mekke'ye giden İranlı bir kervanı da talan ettirmişti. Bu hadiseyi kendisine dava edinen Kerim Han, Ömer Paşa'dan hiçbir karşılık alamayınca doğrudan Bâbıâli'den 40 milyon akçe tazminat ve paşanın cezalandırılmasını, yani azledilmesini talep etti. Elçisi aracılığıyla Bâbıâli'ye bunu kabul etmedikleri takdirde, silahlarına sarılıp, paşayı zorla kovacağını bildirdi. Bunun tabii ki kaçınılmaz sonu İran'la savaş olacaktı.

Hâlbuki parayı bulabilecek ve Ömer Paşa'yı azlederek bu meblağı ödemeye zorlayacak güce sahip olmayan Bâbıâli, önce hâdiseyi mümkün olduğunca uzlaşıcı bir yolla çözmeyi denedi. Bu niyetle hem Kerim Han'a hem de Ömer Paşa'ya barışçıl bir dille yazılmış yazılar gönderdi ve her ikisini de geri adım atmaya ve Ömer Paşa'yı ayrıca kendisinden talep edilen parayı ödemeye ikna etmeye çalıştı. Aynı zamanda Kerim Han'a elçisi aracılığıyla yakın zamanda husumeti yerinde çözmek üzere Bağdat'a bir temsilci göndereceğini bildirdi. Kerim Han'ı daha uysal hâle getirebilmek için ise el altından onu resmen İran şahı olarak tanımaya meyilli olduğunu da belirtti[67].

1775 yılı yaz aylarında gerçekten de böyle bir Osmanlı hakemi Bağdat'a geldi, lâkin beklenileceği üzere hiçbir şey yapamadı. Ömer Paşa parayı ödemeyi reddetti ve Kerim Han da taleplerinden vazgeçmiyordu; aksine silahları ile paranın ödenmesini sağlamaya niyetli idi. O dönemlerde Bağdat beylerbeyliğine bağlı Basra'ya saldırdı ve alacağını gümrük vergilerinden karşılayana kadar buradan ayrılmayacağını beyan etti.

Bâbıâli, Kerim Han'ı sâkinleştirmek için artık kendi asi valisinden kurtulması gerektiğini düşünüyordu. Böylece Ömer Paşa'nın yerine Ispanakçı Mustafa Paşa Bağdat beylerbeyliğine tayin olundu ve başka türlü olmazsa

67 Zegelin'in Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki 17 Kasım 1774 ve 4 Mart ile 3 Ekim 1775 tarihli mektupları.

Ömer Paşa'yı zorla ortadan kaldırma emri ile Bağdat'a gönderildi. Ispanakçı Mustafa Paşa bu görevi şeytanî bir maharetle yerine getirdi. Ömer Paşa'ya itaatkâr olan yeniçerilerden dolayı ona Bağdat'ta saldırmaya cesaret edemeyeceğinden, Urfa valiliğine tayin olunduğu bahanesi ile Bağdat'tan ayrılmasını sağladı. Oysa daha birkaç mili geride bırakmıştı ki, Ispanakçı Mustafa Paşa, Ömer Paşa'yı ölü ya da diri ele geçirmek için, üstün güçte bir askerî kuvvetle arkasından gitti. Kendisini takip edenleri görür görmez içinde bulunduğu tehlikenin farkına varan Ömer Paşa, hazinelerini yanındaki adamların talanına terketti ve yalnızca birkaç sâdık adamı ile kaçmaya çalıştı. Lâkin Mustafa Paşa'nın sipahileri tarafından yakalanarak, başından vurulup öldü[68].

Ne yazık ki, Ömer Paşa'nın ölümü İstanbul'da Divân-ı Hümâyûn'da fazla erken sevinç yarattı. Kerim Han Basra'dan beklenilenin aksine çekilmeyerek, Ispanakçı Mustafa Paşa Ömer Paşa'nın hazinelerini ele geçiremediği için ödenmesi mümkün olmayan taleplerinde ısrar etti. Zaten Mustafa Paşa da Bağdat'ta uzun süre kalamadı. Bâbıâli tarafından yeterli malî imkânlarla donatılmadığından, baştan beri halkı ona karşı kışkırtan baskılara başvurmak zorunda kaldı ve bunun neticesinde daha ilk yılda kaçmak zorunda kaldı.

Kerim Han bu arada Ömer Paşa tarafından tayin olunan Kürdistan Kethüdası Abdullah ile birleşerek, gücüne güç katmıştı. Artık doğrudan Bağdat'ı tehdit ediyordu; üstelik yeniçeriler de Ispanakçı Mustafa Paşa'nın yerine Abdullah Bey'in getirilmesini istiyorlardı. Kerim Han, Bâbıâli ile müzakereye bile gerek görmüyordu. Dolayısıyla İstanbul'dakiler ciddi bir biçimde Kerim Han'ı silahlarla ortadan kaldırmayı düşünmek zorundaydılar. Bu amaçla önce Konya'nın ötesindeki bütün valilere birliklerini hemen İran'a gönderme emri verildi. Böylece en az 120 bin kişilik bir ordunun toplanabileceği umuluyordu. Oysa asıl mesele burada da yine savaşı kararlılıkla ve başarıyla yürütmek için gerekli malî imkânların eksik olması idi. En azından öncelikle tehdit altında olan Van ve Erzurum beylerbeylerini desteklemek için ancak yarım milyon akçe toplanabildi.

Bu arada Bağdat'a tam bir kargaşa hâkimdi. Halk ve yeniçeriler iki gruba bölünmüşlerdi. Bir grup Abdullah Bey'i vali olarak görmek isterken, diğer grup

68 Bu durumlar hakkında da en iyi bilgiler Gaffron'un Kont Finckenstein'a yukarıda belirtilen 18 Mayıs 1776 tarihli raporunda verilmiştir (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

bunu reddediyordu[69]. Şanslarına Kerim Han herşeye rağmen iyi tahkim edilmiş bu yere saldırmaya cesaret edemiyordu. Gerçekten de Bağdat'tan ziyade Kerim Han ile ittifak hâlinde ve sözde Ruslar ve Gürcüler tarafından kışkırtılan ve desteklenen Ahmed adında başka bir hanın ciddi bir biçimde gözüne kestirdiği Kars için daha fazla endişe duymak zorundaydılar. 1776 yılı sonunda Trabzon Beylerbeyi Canikli Ali Paşa, serasker olarak güçlü bir birlikle gönderilirken, Mora eski valisi Hazinedar Ali Paşa'ya ikinci bir birlikle Bağdat'ı koruma emri verildi.

Lâkin bu plansız savaşta önemli harekâtlar görülmedi; Serasker Hasan Paşa emrindeki Osmanlılar yalnızca bir defasında, Aralık 1776'da Kerkük'te İranlıların saldırısına uğradılar ve İranlılar ağır bir kayıpla Musul'a geri püskürtülürken, kendisini zorla buradan atmak için defalarca yapılan teşebbüslere rağmen Basra yine Kerim Han'ın yönetiminde kaldı. Bilhassa Bağdat'ta kol gezen veba salgını ve açlık, bu yöndeki savaşın yürütülmesini daha da zorlaştırıyordu ve mevcut birliklerin bir kısmı sürekli olarak asi valilere karşı kullanılmak zorunda idi[70].

Mesela Bağdat'tan kaçtıktan sonra Maraş beylerbeyliğine getirilen Ispanakçı Mustafa Paşa, burada hemen Bâbıâli'ye karşı isyan etmişti. Mustafa Paşa'yı sağlama almak için, daha yakındaki Karaman beylerbeyliğine getirdiler. Lâkin bu makamı kabul etmeyi reddetti. Divân-ı Hümâyûn bu yüzden onun da zorla ortadan kaldırılmasına dair gizli bir emirle buraya bir ağa gönderdi. Cellâdına teklif ettiği söylenen 350 kese de canını kurtarmaya yetmedi. Ocak 1777'de başı sarayın kapılarında ibret olsun diye sergilendi[71].

Şimdilik Asya'daki durumlar böylesine kötü ve çaresiz bir halde kalırken, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki eyaletlerinde de derinden sarsılan huzuru tekrar tesis etmek ve Bâbıâli'nin hukukuna karşı kaybedilen saygıyı ve kabulü tekrar kazandırmak zordu. Burada Divân-ı Hümâyûn'u huzursuzluğa iten, güç ve imkânlarıyla en fazla meşgul eden iki yer vardı: Arnavutluk ve Mora.

Nasıl ki imparatorluğun en doğusunda Bağdat valisi bağımsızlığını ilan etti ise batısında da o dönemlerde Arnavutluk valileri de kendilerine emanet

69 Gaffron'un 18 Mayıs tarihli raporu ve 3 Haziran, 3 ve 17 Temmuz ile 17 Ekim 1776 tarihli mektupları (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

70 Gaffron'un 3, 17 ve 20 Ocak 1777 tarihli mektupları.

71 Gaffron'un 4 Kasım 1776 ve 20 Ocak 1777 tarihli mektupları.

edilen eyaletlerin bağımsız ve miras bırakılabilir efendileri hâline gelmişlerdi. Ülkenin ve halkının olağandışı özellikleri, burada her yerde olduğundan daha fazla tanınan, çoğunlukla yerli hanedanlardan gelen bu güç sahiplerinin zamanla yükselmesine olumlu katkıda bulunmuştu. Bâbıâli'nin buradaki hükümdarlığı zaten ezelden beri şüpheli ve geçici olmuştu. Yine de burada Kuzey Arnavutluk'ta önceki yüzyılın ortalarına doğru Buşatlı Mehmed Bey'in güçlü hanedanının İşkodra paşalığını miras hakkı ile birlikte ele geçirmesini sağlarken, zamanı geldiğinde göreceğimiz üzere, daha sonraki zamanlarda Güney Arnavutluk'ta Yanya valisi olarak önemli ve ülkenin yakın zamandaki durumunu derinden etkileyen ünlü Tepedelenli Ali Paşa'nın ilk başlangıcını yaptığı dönemlerin neredeyse yalnızca şarkılarda ve sözlerde efsanevî bir gelenek olarak devam ettiği o karanlık ve karmaşık grup kavgalarının tarihine geri dönmeyeceğiz[72].

Anlatılanlara göre, ölüm döşeğinde oğlu ve halefi olacak Mustafa Bey'e Bâbıâli'ye tâbi olmamayı ve bilhassa muazzam varlığından tek bir kuruşunu bile vermemeyi öğütleyen muhtemelen yukarıda adı geçen Mehmed Bey idi. Oysa Divân-ı Hümâyûn bilhassa Mehmed Bey'in hazinelerine göz koymuştu. Oğluna babasının ölümünden dolayı gerçi taziyelerini bildirdi, ama aynı zamanda, her zamankinden daha fazla nezaketle de olsa, mirasının yasal olarak Enderûn Hazinesi'ne düşen bir kısmını talep etti. Lâkin oğlu, ölen babasının vasiyetini ileri sürdü. Bâbıâli'nin ahlak anlayışına öyle büyük saygı duyuyordu ki, gençliğinden beri kendisine en iyi öğütleri veren böylesine olağanüstü bir babanın emrine itaatsizlik etmesini isteyebileceğine inanmadığını söylüyordu. Lâkin Bâbıâli kendisini babasının halefi olarak onayladığı ve üç tuğu verdiği takdirde, 150 kese ödemeye hazırdı. Arnavutluk'un tamamı kendisini vali olarak talep ettiği ve Bâbıâli de böylece tebaasının mutluluğunu en iyi şekilde koruyabileceği için, bu talebi makul karşılamalıydı. Zira başkaları, kendisinin sahip olduğu zenginliklerden yoksun olduk-

72 Arnavutluk'un o dönemdeki durumu ve bilhassa Buşatlı Mehmed Bey'in hanedanının İşkodra'da yükselişi hakkında en iyi bilgileri sözlü olarak aktarılan geleneksel bilgilere göre de olsa verenler şunlardır: V. Halın, *Albanesische Studien,* Viyana 1853, s. 96 ve devamı, 139 ve devamı ile 322 ve devamı. Daha eksiksiz ve muhtemelen daha güvenilir bilgileri, yerli bir yazarın kısa süre önce yayınlanan, ancak henüz elimize ulaşmayan, ama görünüşe göre oldukça zengin eseri vermektedir: Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, συντεταγμένη ὑπὸ Π. Α. Π, Τομοι δύο, Atina 1856 ve 1857.

ları için, her türlü baskıyı uygulamak zorunda kalacaklarından, ancak nefret uyandırabilirlerdi[73].

Bâbıâli'nin böylesine önemli gerekçeleri iyi niyetle ya da zorla çürütmeye çalışıp çalışmadığını bilmiyoruz. Bilinen şu ki, Mehmed Bey'in dört oğlu Mustafa, Mahmud, İbrahim ve Ahmed arasında önce en büyük olanının babasının yerine İşkodra valiliğine getirildiği idi. Anlaşılan o ki, İstanbul'da o dönemlerde isteklerini yerine getirmek için yeterince sebep vardı, zira ülkeye akın eden Ruslara ve Mora Yarımadası'nda ayaklanan Rumlara karşı yardımına ihtiyaç duyuyorlardı ve bunların muhafazası Divân-ı Hümâyûn için ulaşımı zor, dağlık bir bölge olan Arnavutluk'ta yönetim erkini tekrar tesis etmekten daha önemli idi.

Buşatlı Mustafa Paşa'nın da büyük bir bölümü Arnavutlardan oluşan, 1770'te Bosna beylerbeyinin yönetiminde İsthmus Derbendi üzerinden yarımadaya giren ve talihsiz ülkenin en azılı belası hâline gelen 20 bin kişilik orduya en iyi birliklerinden 3 bin kişi ile katıldığı söyleniyordu. Burada sözde zehirlenerek öldü ve Buşatlı lakaplı kardeşi Kara Mahmud Paşa, İşkodra valiliğini devraldı. Bâbıâli buna itiraz etmeye bile gerek görmedi.

Dört kardeş arasında hiç şüphesiz en önemli olanı o idi. Komşu Arnavut boyları ve Bâbıâli'nin valilerine karşı sürekli muzaffer biten mücadelelerden sonra, hükümdarlığını gitgide sağlamlaştırdı; daha sonra göreceğimiz üzere, 1786'da sözde Arnavutluk'un bağımsız hükümdarlığına getirilmesini sağlamak amacıyla Kayser II. Josef ile müzakerelere girişti ve ancak 1796'da Karadağlılara karşı yapılan talihsiz bir seferde hayatını kaybetti. Buşatlı Mehmed Bey'in üçüncü oğlu İbrahim, bunun üzerine İşkodra valiliğine geldi ve bundan sonra da bu valilik yakın zamana kadar Buşatlı ailesinin elinde kalmaya devam etti[74].

Daha önce de bahsettiğimiz gibi, Bâbıâli Arnavutluk'taki egemenliğini muhafaza etmekten ziyade Mora'da hükümdarlığını tekrar tesis etmekle ilgi-

73 Gaffron'un Kont Finckenstein'a yazdığı, daha önce de zikredilen 18 Mayıs 1776 tarihli mektubuna göre (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi). Burada Bâbıâli'nin kendisine taziyelerini bildirdiği söylenmektedir: "Hukukî olmaktan ziyade son derece sıradan olan veraset konusundaki önerileri de aynı zamanda yaptırtarak". Yine de burada anlatılanlar, Halın, *Albanesische Studien*, s. 98'de yukarıda anlatılanların dayandığı sözlü geleneklerle pek bağdaşmamaktadır.

74 Von Halın, *aynı eser*, s. 100-102 ve Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, II. baskı, Paris 1826, I, 410 ve devamı.

leniyordu. Buradaki güç uzun zamandır valilerinin elinde değil, Ruslar buradan çekildikten sonra kuzeyden kalabalıklar hâlinde gelen Arnavutların elinde idi. Bu vahşi Arnavutların yarımadayı hangi mücadelelerle ele geçirdiklerini zaten biliyoruz. Karanlık tarihinde Rum özgürlüğünün tekrar baş göstermeye başlayan ilk ama çok hızlı kaybolan bir pırıltısı olarak, Androuzos'un kahramanlığını görebiliyoruz.

Daha sonraki zamanlarda günümüzde yaşanan özgürlük savaşlarında Termofilleri kahramanca savunması ile ünlenen Odisseus'un babası olan Androuzos, Kuzey Yunanistan'daki Livadya bölgesinin en yiğit ve en itibarlı martoloslarından biri idi. Rusların yanıltıcı vaatlerine kanarak, 1770'te palikaryalardan* oluşan küçük bir birlik ile Osmanlı boyunduruğundan kurtulmak için verilen savaşlara katılmak üzere Mora'ya ilk gidenlerden biri oldu. Hiçbir engelle karşılaşmadan Manya (Maina) geçitlerine kadar geldi, fakat buraya ancak Ruslar tekrar gemilerine binip yarımadayı kaderine terkettikten sonra varabildi. Kendini ancak acilen geri dönerek kurtarabildi. Arnavutlarla sürekli çatışmalara girerek, birkaç bin kişiden oluşan bir birliğin kendisine tuzak kurduğu Gördüs (Korint) Derbendi'ne kadar gelebildi. Burada bekleyen birlikleri de geri püskürterek birçok zorluktan sonra Vostitsa'ya gelebildi ve buradan da nihayet 3 bin kadar Arnavut'un hayatını kaybettiği kanlı bir çatışmadan sonra o dönemlerde Venedik'e ait olan Preveze'ye varıp sığındı. Bu kahramanlığı o dönemden sonra cesaretin ve yiğitliğin parlak bir emsali olarak en güzel palikarya şarkılarından biri ile kutlanarak, yakın zamanlara kadar halkının ağzında ve hatırasında yaşamaya devam etti. Androuzos ancak ayaklanan Rumlara da padişahın affını sağlayan Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'ndan sonra vatanı Livadya'ya geri dönmeye cesaret edebildi. Burada Çariçe II. Katerina'nın Bâbıâli'ye karşı 1787'de başlattığı ikinci savaşa kadar sessiz kaldı ve bir kez daha yine başarısız da olsa vatanını kurtarmak için harekete geçti[75].

Bâbıâli için tabii ki söz konusu af ile birlikte yarımadada iç barışı ve kaybolan refahı tekrar tesis etmek mümkün olmadığı gibi, yarımadanın zavallı insanlarına padişahın öfkesini tattırmaya da niyetli değildi. Aksine Ruslar gittikten sonra kaçan Rumları tekrar geri dönmeye çağırdı ve onlara himaye, hoşgörü ve iyi mu-

* Palikaryalar: Osmanlı idaresine karşı Kuzey Yunanistan ve Epir bölgesinde isyan eden Rumlar ve Hristiyan Arnavutlar (çn).

75 Fauriel, *Chants populaires de la Grèce moderne,* I, 102'de Androuzos'a atfedilen "Τοὺ Ανδριχοὺ" palikarya şarkısı da mevcuttur.

amele vadetti. Oysa Arnavutları ister iyi niyetle, ister zorla olsun, geri dönmeye ikna etme teşebbüslerinin hepsi başarısız oldu. Yalnızca küçük bir kısmı topladıkları ganimetlerle tekrar Arnavutluk'a geri dönmüştü. Kalabalık birçoğunluk ise borçlu olunan ulûfelerin ödenmemiş olması mazeretini ileri sürerek, yerlerinden kıpırdamadı ve çeteler hâlinde ülkenin her yerine dağılarak, Hristiyanlara ve Türklere karşı aynı oranda korkunç cürümler işlediler.

Şehirlere ve köylere akın ediyor, insanların taşınır ve taşınmaz mallarını zaptediyorlardı. Tarlaları ve bağları yağmalıyor veya hasat zamanı kazançlarına el koyuyorlardı. Zorla vergi memurluklarını ele geçiriyorlardı ve fakir halk vergilerini ödeyemediğinde kadınları ve çocukları köle olarak alıp götürüyorlardı. Bu şekilde birkaç yıl içinde her yaştan ve her cinsiyetten 20 bini aşkın Hristiyan Mora'dan alınarak Rumeli'deki Türklere veya kıyılarda dolaşan Berberîlere satıldı. Dolayısıyla yarımada nüfusunun kısa sürede asıl sayısının beşte birine düşmesine ve bütün refah, ticaret, tarım ve iş kaynaklarının neredeyse tamamen yok olmasına şaşırmamak gerekiyordu.

Oysa gelirlerinin büyük bir kısmını kaybettiği ve Küçük Kaynarca Barışı ile Hristiyan tebaasına mümkün olduğunca iyi muamele etme yükümlülüğünü üstlendiği için, böyle bir gelişme hiç de Bâbıâli'nin isteyebileceği bir durum değildi[76]. Lâkin o dönemlerde Arnavutların eşkiyalıklarını engelleyebilecek imkânlara sahip değildi. Mora'daki valilerinin onlara talep ettikleri ulûfelerini ödeyerek geri dönmelerini sağlayacak ne yeterli parası ne de onlarla başarılı bir şekilde savaşmaya yetecek birlikleri vardı. Onları kovmak için giriştikleri her teşebbüste sahil boylarındaki kalelere geri püskürtüldüler ve buradan artık çıkmaya bile cesaret edemiyorlardı. Dokuz yıl içinde bunu tam 11 kez denemişlerdi. Gerçi barıştan sonra kapudan paşa da her yıl bu su-

---

76 Tott, *Mémoires*, III, 222. Pouqueville, *Voyage de la Grèce*, IV, 334 ve devamı ve *Régéneration de la Grèce*, I, 46 ve devamı. Eton, *Tableau*, II, 81 ve devamında Arnavutlar tarafından işlenen cürümleri Bâbıâli'ye atfederken ve diğer iddialarının yanısıra, o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'a ciddi olarak Mora'daki Rumların hepsinin öldürülmesine dair bir teklif getirildiğini ve bunun gerçekleştirilmesinin yalnızca kapudan paşanın böyle bir durumda alınan cizyeyi de kaybedeceklerini ileri sürerek itiraz etmesiyle engellendiğini iddia ederken yanılıyordu. O dönemde kimse böyle bir şey düşünmüyordu. Aksine Bâbıâli'nin 1778'de valilerine Hristiyan tebaasına iyi davranmalarını emrettiğini biliyoruz. Mesela Gaffron'un 3 Nisan 1778 tarihli mektubunda (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi) şöyle denmektedir: "Bâbıâli bütün valilere, reayaya âdil ve insanca davranmaları için günlük emirler gönderiyordu".

larda dolaşıyordu, ama kendini Arnavutlara önemli bir darbe vuracak kadar güçlü hissetmiyordu.

Bu arada 1776'da en azından Manyalılarla Bâbıâli'nin hâkimiyetini tekrar tanımayı ve bundan böyle Mora valisinin yargı yetkisine değil, Takımadalar gibi kapudan paşanın yargı yetkisine tâbi olmaları şartıyla yıllık 1.000 Venedik altını cizye ödemeyi kabul ettikleri bir antlaşma yapılmasını sağladı[77].

Affın ardından Divân-ı Hümâyûn nezdinde haklarını aramak için İstanbul'a gelen zengin Moralı soylulara da ertesi yıl ülkelerine geri dönme ve buradaki mallarını geri alma izni verildi. Lâkin daha büyük bir güvence sağlamak üzere Rus Sefiri Stakiev'in himayesine girdikleri için, kendilerinden tekrar Bâbıâli'nin hâkimiyetine gireceklerine dair yazılı bir açıklama istendi. Stakiev, onlardan kurtulmak için arabuluculuk görevini üstlendi ve Bâbıâli'ye bizzat teslim ettiği böyle bir açıklamayı imzalamalarını sağladı. Stakiev'in bu uysallığı genel olarak Rusya'nın Rumları daha fazla himaye etmek yerine tamamen Bâbıâli'nin insafına terketmeye niyetli olduğuna dair bir delil kabul edildiğinden, bu mesele İstanbul'daki Hristiyanlar arasında oldukça büyük bir yankı uyandırdı. Bâbıâli tarafından gelecekleri için güzel vaatlerle gerçi Mora'ya geri döndüler, ama Arnavutlar orada olduğu sürece mallarını geri alıp alamadıkları şüpheli idi[78].

Bâbıâli ancak 1779'da Rusya ile barış antlaşması tekrar yenilendikten sonra bu devletle savaşın tekrar çıkabileceğine dair bütün endişeler ortadan kalkınca Mora'da huzuru ve düzeni tesis etmeyi ve hâkimiyeti altına dönen insanlara himaye sağlamayı düşünebildi. Kapudan paşa, daha önce gördüğümüz gibi, geçen yılın sonbahar aylarında donanmayı Karadeniz'den İstanbul'a sefil bir hâlde geri getirmesine rağmen, 1779 ilkbaharında Mora'ya gitme ve burada Arnavutların yönetimini sona erdirene kadar da oradan geri dönmeme emrini aldı.

Böylece donanmanın bir kısmı Yunan sularına doğru hareket ederken, Gazi Hasan Paşa 2 bin levendin başına geçerek karayoluyla kendisini komşu

77 Gaffron'un 3 Kasım 1776 tarihli mektubu.

78 Gaffron'un 3 Eylül 1777 tarihli mektubunda şöyle denmektedir: Bâbıâli, "bu zamana kadar Sir Stakiev'in himayesinde bulunmuş olan insanlar, imzaladıkları bir başvuruyla kesin olarak bundan vaz geçmeleri ve burada Bâbıâli'ye bağlı kalacaklarını beyan etmeleri şartıyla Moralı prenslerin taleplerini kabul etmişti... Bu Moralılar, bir zamanlar müthiş zengindiler ve şimdi ise dilenci durumundalar. Bâbıâli onları okşamıştı, Türklerin er ya da geç kendilerini bu dünyadan silmek için bahaneler bulmalarından korkmaksızın evlerine döndüler".

eyaletlerden toplanan 30 bin kişilik bir ordunun beklediği Gördüs Derbendi'ne geldi. Daha yolda Bâbıâli'nin asi tebaasından bazı kişileri cezalandırdı. Mesela Makedonya'nın Serez Şehri'nde, Bâbıâli'ye karşı ayaklanan üç soylunun başlarını kendi eliyle vurmuştu[79].

Mora'daki Arnavutları önce barışçıl bir uzlaşma ile geri çekilmeye ikna etmek istiyordu. Bu yüzden elebaşları ile Arhos (Argos) yakınlarında kendilerine borçlu olunan ulûfeler ödendiği takdirde, gerçekten de anavatanlarına geri dönmeyi kabul ettikleri resmî bir müzakere başlattı. Oysa bu konuda hiç de ciddi değildiler. Alacaklarını tespit etmek üzere tayin olunan komisyon nezdinde sürekli olarak yeni zorluklar çıkarttılar ve böylece herhangi bir uzlaşmaya varmak mümkün olmadı. Gazi Hasan Paşa, tek niyetlerinin işi yokuşa sürmek olduğunun farkına varınca, bu meseleyi belirleyici bir darbe ile ortadan kaldırmaya karar verdi.

10 Haziran'da birliklerinin başına geçerek, yarımadaya akın etti ve doğrudan Bessiaris kardeşlerinin yönetimi altında 3 bin Arnavut'un karşısına çıktığı Tripoliçe'ye saldırdı. Arnavutlar, kanlı bir çatışmada son adamlarına kadar yok edildiler. Aralarında en önemli elebaşları Rüstem Bey'in de bulunduğu 120 baş, zafer işareti olarak İstanbul'a gönderildi; Gazi Hasan Paşa, diğer başlar ile Tripoliçe'nin kapıları önünde yıllar boyunca ibret verici bir anıt olarak burada görülebilen devasa bir piramit yaptırdı[80].

Bu tek silahlı hareket, Mora'daki Arnavut yönetimini bitirmeye yetti. Gazi Hasan Paşa'nın birlikleri tarafından her yönde takip edilen Arnavutlar, kalabalıklar hâlinde kuzeye kaçtılar. 11 bin kişilik bir birlik, Theben'de bir tuzağa yakalandı ve yok edildi. Yalnızca küçük bir kısmı Arkadya ve Lakonya dağlarına kaçarak kurtulabildi ve bu tarihten sonra burada hareketsiz kaldılar.

Oysa sırf Arnavutların asi yönetiminin yok edilmesi ile yarımadanın kaybolan refahını geri getirmek mümkün değildi. Mora valisi tayin edilen Gazi Hasan Paşa, donanmanın tercümanı olarak kendisine eşlik eden ve daha sonraları Eflak voyvodası tayin edilen, Mikonos Adası'ndan Rum asıllı Mavroyani'nin soydaşları lehine mantıklı telkinlerine iyi niyetle kulak vermesine rağmen, neredeyse çöle dönmüş ülkeye hemen taze bir yaşam gücü verebilecek durumda değildi.

79 Gaffron'un 29 Mayıs 1779 tarihli mektubu.

80 Hammer, *Fundgruben des Orients*, III, 221-227 ve *Staatsverfassung des osmanischen Reiches*, II, 365. Gaffron'un 13 Temmuz 1779 tarihli mektubu.

Kapudan paşanın cizye tahsil etmek için ormanlarda ve dağlarda dolaşan halk arasında yaptırdığı bir sayımda ancak 100 bin kadar kişi sayıldı ve bu insanlar tamamen fakirleşmiş olmalarına rağmen, sırf eski vergi oranına tekrar ulaşabilmek için kısmen iki veya üç katı cizye uygulandı[81].

Bütün bunlar tabii ki son yıllarda kalabalıklar hâlinde bilhassa Anadolu'ya ve İyon adalarına göç eden Moralıları geri getirmek için uygun bir teşvik değildi. Aksine şimdi de kaçabilen herkes, anavatanında Gazi Hasan Paşa 1779 Kasım'ında İstanbul'a döndükten sonra, tayin ettiği muhassıllar tarafından hiçbir ceza almadan uygulanan sürekli baskılara maruz kalmaktansa gurbette sığınacak bir yer aradı.

Yunan anakarasından, Mora'dan ve Takımadalar'dan binlerce aile o dönemlerde göçmen olarak Rusya tarafından Kırım'a ve Avusturya tarafından İstirya'ya çekildi. Bilhassa Avusturya, Yunan adalarını ıssızlaştırma işlemini sistematik olarak yürütüyordu. Bu konuda bilhassa tam da istendiği sayıda aileyi göç etmeye ikna eden Rum papazların yardımından faydalanıyordu. Bu şekilde 1776'da adalardan 12 bini aşkın Rum'un İstirya'ya yerleştirildiği söyleniyordu. Bâbıâli ise en verimli eyaletlerinin bu şekilde ıssızlaştırılmasını engellemek için herhangi bir çaba göstermeye bile gerek görmüyordu. Padişahın yumuşak yönetiminin değerini bilmeyen nankör tebaasının kaçmasıyla zaten fazla birşey kaybedilmiş olmazdı, deniyordu Divân-ı Hümâyûn'da[82].

Mora, sonraki birkaç yıl içinde nüfusunun bir kısmının geri dönmesi ve toprakların tekrar ekilmeye başlanması ile biraz olsun iyileşmeye başlamıştı ki, 1781'de talihsiz yarımadada tam dört yıl boyunca kol gezen yok edici bir veba salgını başladı. Bu dönemde 1784'te kapudan paşa da tekrar bazı asi valileri cezalandırmak ve Bâbıâli'ye yeniden sırt çeviren Manyalıları cizye ödemeye zorlamak için Mora'ya geldi. Gelecekte onları daha iyi dizginleyebilmek için, Gazi Hasan Paşa'nın yanında İstanbul'a getirdiği rehineler vermek zorunda kaldılar[83].

Kendi yapamadıklarını Tripoliçe'yi tekrar yönetim merkezi hâline getiren ve kanlı yönetimini buradan birkaç yıl boyunca yarımadayı kapsayacak şekilde

81 Pouqueville, *Voyage*, IV, 336.

82 Gaffron'un 3 Temmuz 1775 ve 17 Temmuz 1776 tarihli mektupları. Sonunda şöyle demektedir: "Bu gerekçelerle Takımadalar iki yılda boşaltılacaktı".

83 Pouqueville, *aynı eser*, s. 337; Hammer, *Staatsverfassung*, II, 366.

genişleten naibi Yusuf Paşa'ya* bıraktı. Bu sayede bir dereceye kadar huzur ve düzen sağlanmış olsa da ülkenin refahını tekrar geri getirmek mümkün olmadı. Ülkenin 1770'ten önce 2 milyon akçe olan gelirleri, 1786'da 705 bin akçeye kadar inmişti ve bunun yarısı bile mîrî hazineye girmiyordu[84].

Ancak 1789'dan itibaren Batı'daki büyük devrimci değişiklikler bilhassa Yunanistan'ın ticaretinin ve denizciliğinin millî açıdan yükselmesi üzerinde geriye dönük olarak olumlu bir etki bırakırken, Mora için de sanki toprakların daha özenle işlenmesi ve ıssızlaşan şehirlerin ve köylerin tekrar iskân edilmesi ile daha mutlu günler başlıyordu. Oysa yakın zamanlar ile doğrudan bağlantılı olan hâdiseler işte bu dönemlerde başlıyordu. Bu yüzden bu gelişmelere zamanı geldiğinde tekrar döneceğiz.

Bâbıâli henüz herhangi bir yönde içte daha tatmin edici şartlar yaratarak, Osmanlı İmparatorluğu için daha iyi bir geleceği güvence altına almayı başaramamıştı ki, dış siyasetinin içine düştüğü karışıklıklar bir kez daha faaliyetlerini ve güçlerini bu yöne yöneltmesini gerektirdi. Bu esnada Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'ndan sonra Rusya ile ilişkileri yeniden belirleyici anlar olarak ön plana çıkıyordu.

2) Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın Sonucu Olarak Çariçe II. Katerina ile 1779'da Aynalıkavak Antlaşması ile Barışın Yenilenmesine Kadar Bâbıâli ve Rusya Arasında Anlaşmazlıklar ve Diğer Devletlerin Bu Dönemde Tutumları

Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın öneminin ve kapsamının, akdedildikten hemen sonra her açıdan ve her yönden tamamen anlaşılmamış ve yeterince takdir edilmemiş olduğunu düşünmek tamamen yanıltıcı olacaktır. Bilhassa bu barış antlaşmasının tarafları olan devletler artık önemli olanın ne olduğunu ve bu barış antlaşmasının şartlarını yerine getirirken hangi çıkarlarını tehlikeye attıklarını pekâlâ biliyorlardı. Bu arada Avrupa'nın diğer büyük devletleri de bu barışın şartlarının gelecekte bütün dünya düzenini nasıl derinden etkileyeceğinin ve kendi menfaatlerinin de bundan etkileneceğinin pekâlâ farkındaydılar.

---

* Daha sonra sadrazam olan Koca Yusuf Paşa (çn).

84 Pouqueville, *aynı eser*, s. 338.

İstanbul'da bu konuya- ki bu inkâr edilemez – kavrayışı ve bilinçli bir şekilde bakılıyordu. Divân-ı Hümâyûn, bu barışın şartlarını harfi harfiyen yerine getirdiği takdirde, şimdilik olmasa da gelecekte Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı tehlikeye gireceğini pekâlâ farketmişti. Reisülküttab, Bükreş Kongresi sırasında arabulucu devletler nezdinde bu düşünceleri açık ve net bir biçimde dile getirmişti. Örneğin o dönemlerde neden Rusya'nın Kerç ve Yenikale'ye sahip olmasına dair talebinden vazgeçmesini böylesine kırılmaz bir inatla talep ediyorlardı? Reisülküttab, bu hususta dolaysız ve çok açık bir biçimde konuşuyordu.

Rusya, bu iki yere sahip olmakta ısrar etmediği takdirde, kalan diğer şeyler kolayca düzenlenebilirdi. Oysa tam da bu husus, Divân-ı Hümâyûn tarafından birden fazla oturumda iyice incelenmişti. Ulema, bu hususta geri adım attıkları takdirde, vezirlerin büyük bir sorumluluk altına gireceklerini beyan etmişlerdi. Rusya, bu şehirlere, iddia ettiğinin aksine, Tatarları dizginlemek için ihtiyaç duymuyordu. Bunun için elinde başka imkânlar vardı ve bu imkânları kullandığı takdirde, Tatarlardan bir daha asla korkmasına gerek kalmayacaktı. Oysa Rusya sarayının bu yerlerle niyeti başka idi. Burada Karadeniz'e hâkim olabilmek ve en ufak anlaşmazlıklarda İstanbul'daki Divân-ı Hümâyûn'u istenildiği gibi davranmaya zorlayabilmek için bir donanma yaratacaktı. Bu payitahtın bir gün Rusların eline geçmesi önemliydi, ki muhtemelen asıl amaç bu idi ve bunun şimdi mi, 30 yıl sonra mı olacağı önemli değildi. Dolayısıyla Bâbıâli asla Rusya'nın Karadeniz'de bir limana sahip olmasına izin vermemeli idi. Osmanlı İmparatorluğu'nun alın yazısında bir gün Avrupa'daki varlığının sona ermesi var ise bunun için hiçbir şey yapılamazdı ve o zaman kadere boyun eğilirdi. Şimdilik ise varlığını sürdürme yükümlülüğü, Rusya'ya bu noktada mümkün olduğunda direnmeyi gerektiriyordu[85].

Bâbıâli aynı sebeplerden dolayı Rusya'yı, Tatarların bağımsızlığına dair verilen güvence şekliyle eşit haklara sahip garantör olarak kabul etmek istemiyordu. Zira bu devletin böyle ortak bir güvence sayesinde çok geçmeden

85 Zegelin'in 4 ve 18 Ocak ile 3 Mart 1773 tarihli mektuplarından (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi). Sonuncu mektubunda şöyle diyordu: "Bâbıâli, Rusya'nın İstanbul'u fethetmeye niyetli olduğunu ve projesini daha kolay gerçekleştirebilmek için işe Yenikale ve Kerç ile başlamak istediğini düşünüyordu. Ulema, padişahı takip edeceklerini ve yaşadıkları sürece savaşacaklarını beyan ettikleri için, Bâbıâli'nin bunu kabul etmesi mümkün değildi".

Kırım'da üstünlüğü sağlayabileceğinden endişe ediyordu[86]. Ayrıca bu şartlar altında Divân-ı Hümâyûn talep edildiği üzere Rusya'nın Karadeniz'de serbestçe denizcilik yapmasına nasıl izin verebilirdi?

Oysa, bu yöndeki gücünü geliştirmesi bunlara bağlı olduğu için, Rusya'nın hiçbir şekilde geri adım atmadığı hususlar tam da bunlardı. Kerç ve Yenikale'den, Tatarların bağımsızlığından ve Karadeniz'de serbest denizcilikten vazgeçmesi hâlinde, kendisine 35 milyon akçe gibi muazzam bir para önerildiğinde Obreskov da, Rusya'nın dünyanın bütün hazineleri karşılığında bile bu hususlardan vazgeçmeyeceğini söylememiş miydi?[87]

Neticede Bâbıâli'nin gelişmelerin sevkiyle sonunda barışın tam da Rusya'nın istediği gibi kendi lehine akdedilmesini sağlayan çaresiz zorunluluğa doğru nasıl itildiğini hatırlatmak yerinde olacaktır. Bâbıâli'nin kullandığı dil, silahlarının talihine ve Divân-ı Hümâyûn'da savaş yanlılarının mı, yoksa barış yanlılarının mı üstünlük sağladıklarına göre değişiyordu. 1773 Mayıs'ında reisülküttabın Prusya'nın İstanbul sefiri Zegelin'e derin bir gizlilik içinde yapılan bir toplantı sırasında Bâbıâli'nin ültimatomu olarak şu açıklamaları yapmasına izin verecek kadar geri adım atılmıştı:

Tatarlar gerek yönetim gerekse yargı yetkileri bakımından tamamen serbest ve bağımsız olacaklardı; hanları ülkenin her yerinde "mutlak efendi ve hükümdar" olacaktı ve dünyada hiç kimseye yaptıkları hakkında hesap vermek zorunda olmayacaktı; Bâbıâli, Kırım hanını asla tahtından indiremeyecekti, fakat ulusu tarafından tahttan indirilmesi veya ölümü ve bunun üzerine Tatar halkının tamamı tarafından Cengiz Han'ın torunları arasından "serbestçe ve kendi iradeleri" ile yeni bir hanın seçiminin yapılması hâlinde gerek hanın kendisi gerekse ulusu bu seçimi padişaha bildireceklerdi; padişah, yeni seçilen hanı hiçbir zorluk çıkartmadan tanıyacaktı ve bir ağa aracılığıyla her zamanki teşrifatı (onay işaretlerini) gönderecekti. Lâkin İslâmî kurallara aykırı olacağından, Rusya'nın bu hususta Bâbıâli ile eşit haklara sahip olması kabul edilemezdi ve Bâbıâli aynı şekilde Tatarların bağımsızlıklarının güvencesini tek başına Rusya'ya bırakamazdı. Lâkin daha büyük bir güvenlik olması için bütün Avrupa devletlerinin yöneteceği bir güvenceyi kabul etmeye hazırdı. Bâbıâli, Rusya'ya İstanbul'a kadar Doğu Akdeniz'in bütün limanlarında serbest deniz-

86 Zegelin'in 17 Şubat 1773 tarihli mektubu.
87 Zegelin'in 17 Nisan 1773 tarihli mektubu.

cilik yapma izni verecekti, fakat Karadeniz'den yalnızca küçük gemilerle Marmara Denizi'ne kadar gelebileceklerdi ve buradan Çanakkale Boğazı'nı geçmeden geri döneceklerdi. Lâkin Ruslar, diğer devletlere izin verilen her yerde korsanlara karşı firkateynlerini dolaştırabileceklerdi. Kerç ve Yenikale'nin geri verilmesi için, Bâbıâli 40 bin kese veya 20 milyon akçe teklif ediyordu[88].

Bu konuda özellikle Prusya Kralı II. Frederik'in Petersburg'daki sefiri Kont Solms aracılığıyla Rus sarayı üzerindeki nüfûzunu kullanması isteniyordu. Oysa Çariçe Katerina'nın dışişlerinden sorumlu bakanı Kont Panin, Bâbıâli'nin bu ültimatomuna verdiği cevapta barışın sağlanması için Kerç ve Yenikale'yi *conditio sina quanun* (olmazsa olmaz) şart olarak ileri sürünce reisülküttab daha önceki talebini bu defa daha kesin bir dille tekrarladı. Bâbıâli, Kerç ve Yenikale'den asla vazgeçmeyecekti, zira ülkenin güvenliği buna bağlı idi ve buralardan vazgeçmesi hâlinde sadece imparatorluğun çöküşünü hazırlamış olacaktı; böylesine utanç verici bir barışı kabul etmektense ellerinde silahlarıyla ölmek daha iyi idi[89].

Yıl içerisinde savaşın gerek Tuna boylarındaki hâdiseler gerekse Mısır'da Bulutkapan Ali Bey'in yok olması ile Bâbıâli'nin lehine dönmesi ve Divân-ı Hümâyûn'a sürekli olarak Tatarların bağımsızlığının getireceği büyük tehlikeleri ileri sürmekten yorulmayan Fransa'nın kışkırtmaları, muhtemelen Bâbıâli'nin bu kibirli dilinin sebebi idi[90]. Lâkin Sultan I. Abdülhamid, cülûsundan kısa bir süre sonra, 1774 sonbaharında barış meselesini barış yanlısı sadrazamının eline bıraktığında ve bu sadrazam da silahlar altında Mareşal Romanzov ile müzakerelere başladığında, çok daha ölçülü ve mütevazi bir dil kullanılmaya başlandı.

Mareşal Romanzov, diktatörce taleplerini Rus kılıçları ve yukarıda gördüğümüz gibi, Rus parası ile destekliyordu. Bâbıâli, sonunda en azından Kılburun'u kurtarmayı ne kadar çok isterdi! Oysa Tuna boylarında ve Şumnu'daki ordunun kötü durumu karşısında duyulan dehşet İstanbul'da öyle büyüktü ki, Romanzov ile yapılan müzakerelerin sonuçlarından haberdar olunması mümkün olmayan 20 Temmuz'da toplanan büyük bir Divân'da barışı her ne şart altında olursa olsun sağlama kararı alındı. Şeyhülislâm, hemen bu yönde bir

88 Zegelin'in 3 Mayıs 1773 tarihli mektubu.

89 Zegelin'in 17 Ağustos 1773 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

90 Bilhassa Zegelin'in 17 Mayıs ve 17 Ağustos 1773 tarihli mektuplarında bundan bahsediliyordu.

fetva verdi ve derhal sadrazamın ve müzakerelerin vekâletnâmeleri hazırlandı. Lâkin vekâletnâmeler ancak barış antlaşması bildiğimiz şekliyle imzalandıktan sonra ordugâha vardı[91].

Barış antlaşması herkes için büyük bir sürpriz oldu, hatta Çariçe Katerina ve bakanları için bile. Ayrıca bunu gizlemeye bile gerek görmüyorlardı. Çariçe, açıkça Romanzov'un elde ettiği şartların en hareretli arzularını bile aştığını itiraf ediyordu. Diğerlerinin yanısıra, İngiltere sefiri nezdinde şöyle demişti: "Bu şanlı barışı ülkemin düşmanlarına borçluyum. Türkler uzun zaman önce çok daha iyi bir barış yapabilirlerdi; Fransa'nın tahriklerine kanarak savaşa devam etmeleri, onları daha ağır şartları kabul etmek zorunda bırakan sıkıntıya itti"[92]. Dolayısıyla çariçenin Mareşal Romanzov'un oğlu kendisine barışın imzalandığına dair haberleri getirdiği gün olan 3 Ağustos'u büyük sevinçlere gebe bir gün olarak tanımlamasına ve Peterhov sarayındaki oyun masasında etrafında yalnızca neşeli yüzler görmek istemesine şaşmamak gerekiyordu, fakat bu şartlar altında bilhassa diplomatlar arasında sürekli neşeli yüzler görmek muhtemelen mümkün olmamıştı[93]. İçinde bulunulan durumlar, bu ruh hâlini haklı çıkartıyordu. Rusya, silahlarının talihi olduğundan çok daha büyük olmuş olsaydı bile savaşı devam ettirebilecek durumda değildi. Özellikle bu Türk savaşlarındaki en parlak zaferler her zaman olduğu gibi çok büyük paralar ve çok sayıda birlikler gerektiriyordu.

Prusya Sefiri Kont Solms, Mayıs ayı sonunda Kral II. Frederik'e şöyle yazıyordu: "Majesteleri çariçe, Rusya'nın dahilî durumu sebebiyle barış istemekle haklıdır. Zira bu mesele hakkında dışarıdan yayılan haberler abartılmış olmasına rağmen, durumu sanki aynı anda birden fazla meseleyi kapsayacak kadar güçlü değilmiş gibi görünmektedir. Ordunun her zaman tam mevcutlu olmadığı ve denizlerdeki ve karadaki generallerin büyük bir bölümünün de rütbelerini de taşıdıkları makamları doldurabilecek kadar kabiliyetli olmadıkları doğrudur. Aralarında çok nadiren mutabakata varabiliyorlar ve nihayet subaylar ve askerler de bu savaştan bıktılar. Ülke, askere alımlar-

91 Zegelin'in 3 Haziran ve 3 Ağustos 1774 tarihli mektupları ile bu eserin V. cildi.

92 Von Raumer, *Beiträge zur neueren Geschichte aus den britischen und französischen Reichsarchiven,* Leipzig 1839, bölüm V, s. 32.

93 Von Raumer, *aynı eser*, Prusya'nın St. Petersburg Sefiri Kont Solms'un 5 Ağustos 1774 tarihli mektubu.

dan -son beş yıldır süren savaşta 300 bini aşkın insan askere alındı- ve zorunlu askerî hizmetlerden dolayı zayıflamış durumdadır; hükümetin sırtına aşırı derecede harcamalar yüklenmiştir ve herkes fazla ilgisizlikten ve herşeyi entrikalarla halletmekten dolayı iyice yozlaşmıştır. Önemli bir darbe bu ülke için tehlikeli hâle gelebilir"[94].

Bütün bunlara ayrıca Lehistan'daki huzursuz hareketlerden ve asi Pugaçev'in ayaklanmasından dolayı da büyük endişe içinde olmaları da ekleniyordu. Barışın akdedildiğine dair haberin Peterhov sarayına geldiği gün, Pugaçev'in Kazan'a kadar ilerlediğine ve ön mahallelerini ateşe verdiğine dair dehşet haberleri de geldi[95]. Diğer devletlerin tutumlarından da huzursuz olunmaya başlanmıştı ve barışı arzu edilir hâle getiriyordu.

Avusturya'nın yalnızca kendi amaçlarına hizmet ettiği ve Rusya'nın istediği gibi bir barışı elde etmesine yardımcı olmayacağı pekâlâ bilindiğinden, çariçeye Prens Lobkowitz aracılığıyla defalarca barış için arabuluculuk hizmetlerini sunan Viyana sarayına artık Petersburg'da güven duyulamıyordu.

Bu arada Fransa'nın ikiyüzlü tutumu hepsinden daha tehdit verici görünüyordu. Versailles kabinesi, Petersburg'a doğrudan ve dolaylı olarak barış için arabuluculuk yapmayı teklif ederken, İstanbul'daki Fransız Sefiri St. Priest'in Kırım'da Ermeni tüccarlar kisvesi altında Tatarları Ruslara karşı ayaklandıracak ajanlar bulundurduğu da bilinmekteydi. Çariçe bu duruma öyle sinirlenmişti ki, sarayında bulunan Fransız Sefiri Durand'a bunları söyleyerek kendini rahatlatmak istiyordu. Oysa diğer taraftan mevcut şartlar altında öfkesini bastırmayı daha akıllıca ve uygun buluyordu. Zira bundan dolayı kışkırtılan Fransa'nın sonunda taraf olarak, Akdeniz'deki filosuna karşı bir harekette bulunabileceğinden endişe ediyordu. En azından Bâbıâli bir defasında Fransa'yı buna ikna etmeye çalışmıştı. Oysa Versailles sarayı İngiltere ile bu yüzden rahatsızlık verici anlaşmazlıklara düşebileceğinden endişe ettiği için, bu talebi geri çevrilmişti[96]. Bilhassa o dönemlerde çariçenin sarayında yaşayan ve muhtemelen Versailles sarayının gizli görevlendirmesiyle yine de barış için arabuluculuk teklif eden Diderot, bu hususta bazı sert uyarılara maruz

94 Kont Solms'un 22 Mart 1774 ve 10 Nisan 1775 tarihli mektupları (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

95 Aynı kişinin 5 Ağustos 1774 tarihli mektubu.

96 Zegelin'in 17 Haziran 1773 tarihli mektubu (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

kaldı. Çariçe, siyaset için endişe etmeyi sarayının onaylanmış bakanına bırakmasını ve kendisi ile yaptığı görüşmelerde yalnızca edebî konularla sınırlı kalmasını söylüyordu[97].

Hiç kimse içinde bulundukları durumları ve ruh hallerini Kont Panin'den daha iyi takdir edemezdi. Bu yüzden çariçe kendi şanını arttırmak için Bâbıâli'yi mümkün olduğunca ezmeyi istediği için ne kadar direnirse dirensin, barışın yapılmasında ısrar ediyordu[98].

Çariçe beklentilerinin ne kadar üzerine çıkıldığını düşünüyorsa, diğer devletlerin bu uğursuz barış karşısında duydukları dehşet de o denli büyüktü. İşlerin nasıl gelişeceğini pekâlâ tahmin eden ve bu yüzden sarayının kesin talimatının aksine Şark'taki son karışıklıklardan dolayı Bâbıâli'nin Katolik tebaasını ve Avusturya'nın Karadeniz'deki ticarî menfaatlerini Rusya'nın gittikçe artan üstünlüğüne karşı Rum Hristiyanların ve Avusturya'nın denizciliği lehine Divân-ı Hümâyûn nezdinde korumaya bile cesaret edemeyen Avusturya Elçisi Baron Thugut'un, Prens Kaunitz'e karşı bu barışın yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na değil Avrupa'nın tamamına getireceği tehlikeleri en kötü hâliyle göstermek için kullandığı kelimeler bile kifayetsiz kalıyordu.

Thugut, barış şartlarını detaylı olarak haber almadan önce, padişahın bu defa acizlikten, budalalıktan ve utanbazlıktan, ulemanın da geri adım atmasından dolayı sarayda âdeta bir kutlama yapılacak kadar ileri gittiğini duyduğundan, Bâbıâli'nin siyasî varlığının bu durumda artık ortadan kalktığını ileri sürüyordu. İtiraf edilmeli idi ki, Osmanlı İmparatorluğu'na kasıtlı olarak kendini yok etmeye kadar giden "yönetimindeki saçmalıklardan" dolayı aslında acımamak gerekiyordu, ama dünyanın diğer meselelerinin bağlamı üzerinde önemli bir etkiye sahip olacağından ve bu açı-

97 Kont Solms'un 11 Şubat 1774 tarihli mektubu.

98 Kont Solms'un 8 ve 18 Mart tarihli mektupları. Birincisinde Kont Panin'in barışçıl tutumu hakkında şöyle demektedir: "Sadece bu duyguların, şanı her zaman gözler önünde olan ve bekletilerek Bâbıâli'nin aşağıladığı imparatoriçenin hisleriyle uyumlu olması arzu edilir". O dönemlerde St. Petersburg'da Fransa'nın nelere kadir olabileceği hakkındaki düşünceler, Rohan prensi, St. Priest ve Durand arasında yapılan ve ele geçirilen bir yazışmada çariçeye karşı bir isyan başlatmak niyetinde olunduklarının anlaşılmasından kaynaklanıyordu. Oysa Kont Panin, bu mektupların bir dolandırıcının sahte mektupları olduğunu zamanında farketmişti. Kont Solms'un 15 Nisan ve 17 Mayıs 1774 tarihli mektupları.

dan da birçok felaketi beraberinde getireceğinden, buna yine de üzülmek gerekiyordu[99].

Barış antlaşmasının içeriğinden tam olarak haberdar olduğunda ise artık Bâbıâli'nin kurtarılmasının mümkün olmadığını düşünmeye başladı. En azından (1771 tarihli) mevcut savunma ve saldırı ittifakı ile hiçbir şey yapılamazdı*. Artık farklı tedbirlerin alınması gerekiyordu. Rusya'nın bir kez Kılburun, Yenikale, Azak, Taganrog ve çok iyi bir konumda olan Kerç Limanı'nı eline geçirdi mi burada kısa bir süre içinde çok az maliyetle 12 ilâ 15 arasında savaş gemisi yaratmasını ve bunun dışında sürekli olarak birçok büyük nakil gemisi bulundurmasını kim engelleyebilirdi? Böyle bir durumda her an sınır ülkelerden ve bilhassa Ukrayna'dan 30-40 bin kişilik bir ordu toplayabilir ve St. Petersburg ne zaman uygun görürse, rüzgâr da izin verdiğinde 36 veya 48 saat içinde İstanbul surlarının önüne kadar 20 bin kişi getirebilirdi. Bu durumda elebaşları ile komplo planları üzerinde önceden anlaşmaya varılacak bölücü Rumların genel bir ayaklanmaya kalkışması da engellenemezdi. Padişah ise Rusların karaya çıktığını duyduğu anda sarayı boşaltarak, "Şark'ın imparatorluk tahtını daha hünerli ellere bırakmak üzere" Anadolu'ya kaçmaktan başka çaresi kalmazdı. Takımadalar, Asya kıyıları, Yunanistan'ın tamamı ve Adriyatik Denizi'ne kadar bütün eyaletler bunun üzerine Ruslara tâbi olacaktı. Rusya, doğa tarafından kutsanmış, verimlilik ve yardımcı kaynaklar açısından eşsiz bu ülkeleri eline geçirdikten sonra ise "eski zaman monarşilerinin büyüklüğüne dair tarihlerinde çoğu kez masal gibi görünenleri" çokça aşacak bir üstünlük derecesine sahip olacaktı.

Bu arada Rusya'nın bundan sonra fetihlerini Turla (Dinyester) ve Tuna nehirlerine doğru genişletmeyeceği, dolayısıyla "Bâbıâli'nin yakın zamanda devrilmesi" ile Bosna, Sırbistan, Boğdan, Eflak vs. gibi kuzey sınır bölgelerinin, "Rusya'nın Şark İmparatorluğu için artık bir değeri olmayacağından", Avusturya'ya düşeceği unutulmamalı idi. Yine de bu uğursuz meselenin endişe verici tarafı, "Bâbıâli'nin muhafaza edilmesinin gelecekte her zaman olduğu gibi artık başka sarayların onayına bağlı olmayacağı" idi. Zira Rusya, Rus birliklerinin herhangi bir hareketine dair haberler daha Hristiyan ülke-

99 Hammer, *aynı eser*, VIII, 583'te aktarılan Baron Thugut'un 18 Temmuz, 3 ve 7 Ağustos tarihli mektupları.

* Kastedilen Osmanlı-Avusturya ittifakıdır. Bu ittifak dahilinde Avusturya'nın Rusya'ya karşı harekete geçmesi için önemli miktarda para ödenmiştir (çn).

lerin sınırlarına bile ulaşamadan İstanbul'u ani bir saldırı ile istediği her an ele geçirebilirdi.

Gerçi, ister utançtan ister Rusya ile anlaşmalı olarak, barışın kendileri için olumsuzluk taşıyan dünyanın diğer ülkelerinde duyulmasını mümkün olduğunca ertelemeye çalışmış olsun, Bâbıâli hâlâ barışın şartlarını gizli tutmaya çalışıyordu; lâkin barış antlaşması hakkında şimdiye kadar duyulanlar bile "öngörüler bağlamında bir kez daha Rus maharetinin ve Türk alıklığının nadir görülen bir örneği olduğu ve yapay oluşumdan dolayı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bundan böyle St. Petersburg sarayının gelecekteki halk için istediği gibi para vs. çekebileceği bir nevi Rus eyaleti hâline geleceği ve Rusya'nın, takdiri tamamen kendine ait olmak üzere, elindeki baskıcı imkânlar sayesinde resmen zaptetmeyi uygun gördüğü zamana kadar, Osmanlı İmparatorluğu'nu belki birkaç yıl daha padişah adına yöneteceği sonucuna varılabilir" diye bitiyordu 3 Eylül 1774 tarihli bu ilginç mektup[100].

Açıklamalarında genelde çok dikkatli davranan Prens Kaunitz, Şark'taki durumların böylesine vahim bir biçimde değişmesi karşısında duyduğu hoşnutsuzluğu, ilk öfke anında tam olarak saklayamadı. Söylediği diğer şeylerin yanında, şöyle diyordu: "Türkler, kısmen zayıf savaş yönetimleri, kısmen de onları sıkıntılarından kurtarmaya niyetli olan bazı devletlere güvensizliklerinden dolayı başlarına geleni hakettiler. Avusturya'nın, İngiltere'nin veya Hollanda'nın arabuluculuğunu neden istemediler? Bu devletlerden her biri onlar için çok daha iyi şartlar sağlayabilirdi ve hepimiz tatmin olurduk. Oysa bu halk yok olmaya mahkûmdur ve küçük, ama iyi bir ordu, Türkleri istediği anda Avrupa'dan kovabilir"[101].

Bu tür ruh hallerinde tabii ki akla ilk gelen şu soru oluyordu: Barış antlaşması, akdedildiği şekliyle salt kelimelere göre ve bütün sonuçları ile birlikte gerçekten yerine getirilecek miydi, getirilmeyecek miydi? Bu antlaşmadan etkilenenlerin menfaatlerindeki farklılıklardan ötürü bunun yerine getirilmesini sağlamak veya engellemek için ne yapılabilirdi?

Bâbıâli'nin barış konusunda ciddi ve dürüst olmadığı ve bu barışı yalnızca daha sonra daha iyi zamanlarda en azından daha tahammül edilebilir şartlar elde etmek üzere şimdilik zor bir durumdan kurtulmak için çaresizlikten dolayı kabul

---

100 Hammer, *aynı eser*, s. 582'de verilmiştir.

101 Von Raumer, *Beiträge zur neueren Geschichte*, bölüm V, s. 32'de verilen 7 Eylül 1774 tarihli bir mektuba göre.

ettiği, çok geçmeden anlaşıldı. Yeni tayin olunan Sadrazam İzzet Mehmed Paşa henüz Sancak-ı Şerif ile İstanbul'a bile varmamıştı ki, Bâbıâli barışın en önemli beş maddesinin biraz daha hafifletilmesini talep etti. Umutlarını bu esnada bilhassa o dönemlerde bu sayede Şark Meselesi'ndeki karışıklıklarda oldukça nüfûzlu bir konum elde eden Prusya'nın ağırlıklı arabuluculuğuna bağlıyordu.

Reisülküttab, daha Ağustos ayının sonunda Prusya Sefiri Zegelin'e kralın St. Petersburg kabinesindeki nüfûzunu daha yeni akdedilen barışı onaylanmadan önce istenildiği gibi hafifletmesi yönünde kullanması talebi ile birlikte söz konusu beş maddenin ayrıntılı olarak açıklandığı bir nota verdi. Zegelin, 3 Eylül 1774'te Kral II. Frederik'e şöyle yazıyordu: "Bâbıâli, majestelerinin bu dostluğu reddetmeyeceğini, aksine bu mesele için elinden gelen çabayı göstereceğini umut etmektedir. Herşeyin geri alınamayacağının pekâlâ farkındalar. Dolayısıyla Rusya'dan elde edilebilecek ve her iki tarafın birbirlerine gönderecekleri fevkalade elçiler aracılığıyla düzenlenebilecek ne kaldı ise majestelerinin eline bırakmaktadırlar"[102].

İngiltere de aynı yönde faaliyet gösterecekti ve daha sonra Prusya ile birlikte barışın garantörlüğünü üstlenecekti; Avusturya ve bütün diğer devletler hariç tutulacaklardı.

Bâbıâli'nin istediği değişiklikler, aşağıdaki beş madde ile ilgili idi:

1) Bâbıâli, 3. madde uyarınca kendisine Kırım Tatarları üzerinde tanınan dinî hâkimiyeti, dünyevî ve siyasî hâkimiyet haklarını kaybettiği bölgede mümkün olduğunca genişletmek amacıyla oradaki camilerde yalnızca Osmanlı sultanı adına hutbe okunmasını talep etmekle kalmayıp, para basma hakkını ve basılacak sikkelerin yalnızca Osmanlı sikkelerinin kuruna göre ve baştaki padişahın tuğrası ile çıkartılmasını; ayrıca kadılara kadıaskerlerin beratı aracılığıyla yargı yetkisini kullanma hakkının verilmesini ve yeni seçilen her hanın padişah tarafından onaylanmasını istiyordu.

2) Rusya'ya 11. maddede tanınan, Karadeniz'den Akdeniz'e serbest geçiş hakkı, en fazla dört veya beş top taşıyan gemilerle sınırlı olacaktı.

3) Bâbıâli, 16. ve 17. maddelerde Boğdan ve Eflak ile Takımadalar'a tanınan iki yıllık vergi muafiyetini, egemen hükümdarların hukukuna ve adalete aykırı olduğu için kabul etmek istemiyordu. Dolayısıyla böyle bir hüküm, barışın sonucu olması beklenen dürüst dostlukla da bağdaşmıyordu.

102 Zegelin'in 3 Eylül 1774 tarihli mektubu.

4) 19. madde gereğince Rusya'ya verilen, ama Kılburun karşılığında yalnızca kralın teklif etmekle kalmayıp, Mareşal Romanzov'un da kabul ettiği Kerç ve Yenikale geri verilecekti.

5) Bâbıâli son olarak ikinci ek maddede belirtilen savaş masraflarını ödemeyi kabul etmiyordu. Rusya, savaş masraflarından daha önce bizzat feragat etmişken, şimdi de Tatarların özgürlüğünü, Kerç ile Yenikale'yi ve Boğdan, Eflak ve Takımadalar'ın iki yıl vergiden muaf tutulmasını da talep ettiğinden, savaş masraflarının ödenmesi adil görünmüyordu. Reisülküttab, Rusya'nın ancak anlaşmayı bu şekilde tadil ettiği takdirde Bâbıâli ile sürekli bir barış bekleyebileceğini de özellikle vurguluyordu[103].

Oysa Divân-ı Hümâyûn çok geçmeden taleplerini daha da arttırdı. Boğdan ve Eflak voyvodalarının tayini hususunda da hemen anlaşmazlıklar çıktı. Mareşal Romanzov, sarayının talebi üzerine, voyvodaların ömür boyunca tayin edilmelerini isterken, Bâbıâli yalnızca üç veya dört yıl görev yapmalarını talep ediyordu. Prusya hem bu hususta, hem de daha sonra talep edildiği üzere, Taman'ın geri verilmesinde arabuluculuk yapacaktı. Zegelin'e gönderilen bir notada reisülküttab Memleketeyn'deki durumu, bilhassa sağlanan vergi muafiyeti açısından da ele alıyordu.

Hiç kimse, deniyordu bu notda, uzun süren savaşlara maruz kalan bu ülkelerin insanlarına Bâbıâli'den daha fazla merhamet gösteremezdi. Verilecek imtiyazlar ve vergi meselelerinin uygun bir şekilde düzenlenmesi neticesinde bu ülkelere umulduğundan ve istenildiğinden çok daha fazla bir kolaylık sağlanmış olacaktı. Lâkin bu ülkeler Bâbıâli'nin kendilerine tekrar verdiği imtiyazlar dahilinde sanki artık Bâbıâli'nin hâkimiyeti altında değilmiş gibi görünüyorlardı. Bu gibi şartlar, meseleyi karmaşık hâle getiriyor ve yalnızca padişahın bu tebaasının durumunu daha da kötüleştiriyordu. Bu ise iki devlet arasında kurulması planlanan dostluğu ve anlaşmayı kötü etkileyecek bir musibetti[104].

---

103 Zegelin'in 3 Eylül tarihli mektubunun ekindeki not ve aynı kişinin 17 Eylül ve 3 Ekim 1774 tarihli mektupları. Reisülküttab, sonunda şöyle demişti: "Benzer yükümlülükler sürekli olabilirse, yargılamak kolaydır; fakat şartlar değişebilir ve değişmelidir. Eğer Ruslar kalıcı ve samimi dostluk sağlayacak bir barışı istiyorlarsa, bu şartları yumuşatmalı ve kabul edilebilir hâle getirmelidirler".

104 Zegelin'in 3 Ekim 1774 tarihli mektubu ve yanındaki not: "*Discours de la Porte sur cet article au Médiateur*".

Bâbıâli bu noktada yine de Romanzov tarafından talep edildiği gibi, Grigore Gika'nın (Gregor Ghika) Boğdan voyvodalığına getirilmesine onay vererek, geri adım attı, ama yalnızca bu tayin Zegelin tarafından desteklendiği ve Bâbıâli de söz konusu mektupta dendiği gibi, "Prusya kralı gibi gerçek bir dostun talebi geri çevrilemeyeceği" için yapılmıştı. Aynı dönemde tayin edilen Eflak Voyvodası Aleksandru İpsilanti de tıpkı Gika gibi kralın Bâbıâli nezdindeki himayesine ve desteğine başvuruyordu.

Divân-ı Hümâyûn bu defa da Romanzov'un telkinleri ve Boyarların İstanbul'a gönderdikleri bir delegasyonun sonucu olarak, başlangıçta yalnızca sözlü olarak kabul ettiği üzere, Tuna boylarındaki bu iki prensliğin imtiyazlarını özel bir hatt-ı hümâyûn aracılığıyla yeniden yazılı olarak onaylayarak, uysallığının bir delilini daha sundu. İmtiyazlar, vergi ve hukuk işleri, mal ve can güvenliği, savaş sırasında manastırlardan ve kişilerden haksız yere alınan malların geri verilmesi, kısmen payitahtın erzak temini için gerekli kesimlik hayvanların ve kısmen Rumeli'deki resmî binaların inşası için gerekli kerestenin teslimatı sırasında yaşanan yolsuzlukların durdurulması, genel bir af, voyvodaların Boyarlar ve Rumlar arasında memurlarını serbestçe seçebilmeleri, vs. ile ilgili idi. Buna karşın ne voyvodaların seçilmesi, ne de hükümdarlıklarının süresi hakkında hiçbir şey söylenmiyordu[105].

Bütün bunlardan bu iki prenslikle ilgili meselelere her iki tarafın da Bâbıâli'nin barışın hafifletilmesi için ısrar ettiği diğer meselelerden çok daha az önem verdikleri anlaşılıyordu. Ekim ayında Zegelin'e doğrudan "kral, barış şartlarının hafifletilmesi konusunda Rusya sarayı nezdinde iyi bir şeyler yapıp yapamadığını görene kadar", daha önce de gördüğümüz gibi, aynı ayın başında çariçenin maslahatgüzarı olarak İstanbul'a gelen Albay Peterson tarafından yerine getirilecek barış antlaşmasının onaylanmış metinlerinin alınıp verilme işleminin yapılmayacağı bildirildi[106].

Her iki yönde mevcut şartlar altında ellerine teslim edilen arabuluculuk görevinin kendi çıkarları için ne kadar önemli olabileceğinin pekâlâ farkında olan Kral II. Frederik, Bâbıâli'nin notasını St. Petersburg'daki elçisi Kont Solms'a

105 Zegelin'in 3 ve 17 Ekim ve 3 Kasım 1774 tarihli mektupları. Burada adı geçen 1774 tarihli ve 12 maddelik hatt-ı hümâyûn, aynı imtiyazların 1802'de yenilendikleri ve genişletildikleri fermana aynen aktarılmıştır (bk. Wilkinson, *Tableau de la Moldavie et de la Valachie*, s. 363-374).

106 Zegelin'in 17 Ekim 1774 tarihli mektubu.

bu notayı çariçenin kabinesine sunması ve incelenmesini tavsiye etmesi talimatıyla gönderecek kadar dikkate almıştı. Barış imzalanırken, Kırım'da Ruslar ve Osmanlılar arasında Osmanlıların kesin bir biçimde üstünlük sağladıkları bazı rahatsızlık verici sürtüşmeler meydana geldiğinden, Rusya'nın başlangıçta belirli bir uysallık göstermesi beklenebilirdi.

Hiç beklenmedik bir anda Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa'nın yönetiminde Kırım'da küçük bir askerî birlik karaya çıkmıştı ve Prens Dolgoruki emrindeki Ruslara ağır bir çatışmada önemli kayıplar verdirerek, Rusları geri püskürtmüştü. Kırım hanı bunun üzerine hemen Türklerin tarafına geçmişti, hatta Kefe'deki Rus konsolosunu bile paşaya teslim etmişti. Barışın akdedildiğine dair haberler ve bunun sonucunda düşmanlıkların durdurulması, bu ani baskının daha ciddi sonuçlar doğurmasını engelledi. Yine de bu mesele St. Petersburg'da olumsuz karşılandı, zira Prens Dolgoruki, Türklerden aynısını talep etmeden, Kerç ve Yenikale'de bırakılan küçük muhafız kıtaları dışındaki birliklerini Kırım'dan geri çekmek gibi bir dikkatsizlikte bulunmuştu. Tabii ki hâlâ Bâbıâli tarafında olan Tatar grubu bu sayede önemli bir desteğe sahip olurken, bu Bâbıâli tarafından barışın kendileri ile ilgili maddesine itiraz etmek için de kullanılabilirdi.

Kont Panin, Prens Dolgoruki'nin bu ihtiyatsızlığı, hatta kendi tabiri ile aptallığına öyle kızmıştı ki, ikinci ordunun komutanlığını elinden aldı ve Mareşal Romanzov'a verdi. Romanzov'a aynı zamanda Türklerle Kırım'ın boşaltılması ve barışın Tatarların bağımsızlığı ile ilgili hükmünün yerine getirilmesine dair yerinde müzakerelerde bulunma emri verildi[107]. Bunun sonucu en azından yeni tayin edilen sadrazamın birliklerini Kırım'dan çekmesi ve Romanzov'un Kerç ve Yenikale'nin muhafız kıtalarını önemli ölçüde takviye etmesi oldu[108].

Bu şartlar altında St. Petersburg sarayının geri adım atması beklenemezdi. Bâbıâli'nin bu meselenin ele alınması istediği şekil, çariçenin kabinesinde hiçbir heyecan yaratmadı (O, burada hükümetin alarma geçmesine izin vermedi). Öncelikle Bâbıâli'nin silahları hemen yeniden eline alıp, taleplerini zorla kabul ettiremeyecek kadar zayıf olduğunu ve ikinci olarak,

107 Zegelin'in 3 Eylül ve Kont Solms'un 30 Eylül 1774 tarihli mektupları. Sonuncusunda şöyle denmektedir: "Kont Panin durumu uygun görmedi, Prens Dolgoruki'ye ihtiyatsız ve aptal muamelesi yaptı, diğer taraftaki Tatarların bundan faydalanacağını itiraf etti".

108 Kont Solms'un 7 Ekim 1774 tarihli mektubu.

direnişinin Fransa'nın her türlü tedbirin alınmasını gerektiren entrikalarının bir sonucu olduğunu düşündükleri için Bâbıâli'nin taleplerine cevaz vermek zorunda olmadıklarını düşünüyorlardı. Bu yüzden Prusya kralının arabuluculuğundan istifade etmek istiyorlardı, ama Bâbıâli'nin istediğinin tam aksi yönünde.

Kont Panin, çariçenin emri ile Ekim ayı sonunda Kont Solms aracılığıyla mütevazi bir şekilde Rusya'ya bu meselede bir kez daha desteğini esirgememesini ve Bâbıâli nezdinde edindiği büyük nüfûzu Bâbıâli'yi, bu barışın kendisi için, inanmasını sağlamaya çalıştıkları kadar yok edici ve talihsiz olmadığına ikna etmek için kullanmasını rica etti[109]. Kont Panin, elçiye bu husustaki düşüncelerini önce sözlü, daha sonra Kasım ayı başlarında krala yazılı bir nota ile ve çariçenin iradesi olarak bildirdi.

Bu notadan St. Petersburg'un ne barış şartlarını hafifletmeye ne de başka bir şekilde yorumlanmasına sıcak baktığı anlaşılıyordu. Çariçe yine de bu notanın Bâbıâli'nin şikâyetlerine verilen bir cevap olarak kabul edilmesini istemiyordu. Aksine dostu ve müttefiki olarak krala, "kendi adına çariçeye ve ülkesine duyduğu dostluktan dolayı, Bâbıâli'ye barış şartlarının yerine getirilmesi imkânı ve yükümlülüğü hususunda gösterdiği fazla ihtiyatsız düşünce tarzını değiştirmesi için en uygun ve etkin yolda kullanılmak üzere", kendi şahsî düşüncelerini aktarmayı amaçladığı gizli bir bildiri mahiyetini taşıyacaktı.

Bu yüzden kraldan Bâbıâli'nin dikkatini son uzlaşma sırasında esas alınan ve dikkatlice incelendiği takdirde, Bâbıâli için ne tehlikeli, ne de rahatsızlık verici oldukları anlaşılan esaslara sıkıca bağlı kalındığı takdirde, her iki tarafın bundan kazanacakları yararlara ve avantajlara çekmesini rica ediyordu. Rusya'dan yabancı entrikaların ve komploların oyuncağı olmaya ve kendine kurallar koydurmaya devam etmesi mi bekleniyordu? Şayet şimdi başkalarına boyun eğdiği takdirde, sonunda beş yıllık bir savaş ile yeterince pahalıya mâl olan bütün avantajlarından fedakârlık yapması istenebilirdi. Hâlbuki bu barış ile hiçbir güç kazanmadığı ve Bâbıâli de gücünden hiçbir şey kaybetmediği için, kralın Rusya'nın bu durumda gösterdiği ölçülülüğü takdir edeceği ve bu meseleyi Rusya'nın haklılığından emin olarak çözmeye çalışacağı umut ediliyordu.

109 Kont Solms'un 21 Ekim 1774 tarihli mektubu.

Dolayısıyla Bâbıâli ile kararlılıkla ve siyaset sanatında tam bir usta olan, bütün devletlerin entrikalarını şahsî tecrübelerinden bilen ve dürüstlüğü, düz düşüncesi ve bilhassa bu meselede kendi çıkarını gözetmediği için tavsiyelerini Bâbıâli'nin güvenini kazanmaya lâyık bir hükümdarın tonu ile konuşmalı idi. Bâbıâli'yi bilhassa Rusya'ya karşı hâlâ duyduğu güvensizlik konusunda sâkinleştirmeli ve Bâbıâli'nin dikkatini Avusturya'nın davranışları konusunda -birazdan bu konuya da değineceğiz- tetikte olmak için haklı bir sebebin mevcut olduğuna çekmeli idi[110].

Nota daha sonra Bâbıâli'nin şikâyetlerine daha da eğilerek, öncelikle barışın Bükreş'te teklif edilen daha olumlu şartlar altında akdedilmemiş olmasının tamamen kendi hatası olduğunu vurgulamakta idi. Zira savaşı uzatması ve böylece Rusya için ne kadar zorlu bir hâle getirdi ise, Rusya'nın Bâbıâli'ye özel bir teveccüh ve soyluluk göstermesini o denli az bekleyebilirdi. Lâkin kendi gerçek çıkarlarını gözönünde bulundurarak, bundan böyle kendisini savaşa sürükleyen ve Rusya'ya karşı kışkırtan diğerlerine kulak asmadığı takdirde, Bâbıâli'nin Rusya'nın gücünü genişletmeyen, kendisine ise gerçek bir kayıp verdirmeyen bu barışı bir yük olarak görmemesi gerekirdi. Zira barışın amacı her iki millet arasında savaş sebeplerini ortadan kaldırmak ve aralarında birçok kez yabancıların menfaatlerine feda edilen, ancak talihli bir şekilde tekrar tesis edilen birliğin ve dostluğun değerini iki kat hissettiren ortak avantajlar sağlamaktan başka bir şey değildi.

Bâbıâli'nin hafifletilmesini istediği beş husus hakkında ise notada şöyle denmekte idi:

1) Rusya genel olarak Tatarların Müslüman olarak padişahı halife kabul etmelerine izin vermekte idi; bu meseleleri bilmediği ve bunlara yabancı olduğu için bu hususta tabii ki ayrıntılara girmemişti. Çariçenin tek istediği ve kesin olarak üzerinde durduğu nokta, Tatarların gerek hükümet gerekse siyasî açıdan mutlak bağımsızlıkları ve sınırsız özgürlüğünün dinî meseleler bahanesi ile hiçbir şekilde sınırlanmaması, ihlal ve rahatsız edilmemesi idi. Buna dikkat edildiği takdirde diğer hususları önemsemiyordu. Bâbıâli gerçi artık Tatarları komşuları ile savaşlarında kullanabilmek gibi bir avantaja sahip değildi; ama Rusya ve Bâbıâli arasındaki savaşların en

110 Kont Solms'un 8 Kasım 1774 tarihli mektubu ve ekinde krala gönderilen notanın tamamı.

önemli sebebi genelde Tatarların akınları olduğundan, artık bağımsız olacaklarına göre Bâbıâli'nin himayesinden ve aynı zamanda talanlarını devam ettirme ve her iki ülke arasındaki iyi ilişkileri bozma imkânından da yoksun kalmış olacaklardı.

2) Karadeniz üzerindeki serbest ticaret de her iki ülkeye ancak fayda getirebilirdi ve Bâbıâli için herhangi bir tehdit oluşturmaktan uzak, her iki ülke arasında kalıcı ve sürekli bir barış sağlamaya katkıda bulunabilirdi.

3) Memleketeyn'e ve Takımadalar'a tanınan iki yıllık vergi muafiyetine gelince, bu yerlerin Bâbıâli'ye geri verilmesi hususunda yapılan müzakereler, daima yalnızca buralarda yaşayan insanların lehine şartlar oluşturmak üzere yürütülmüştü. Rusya buradaki fetih haklarından feragat ettiğine göre, en azından savaştan tükenmiş bu ülkelerin insanları ile ilgilenmesine izin verilmeliydi. Bu da hükümdarlar arasında geçerli geleneksel hukuka müdahale sayılmazdı.

4) Rusya'nın Kerç ve Yenikale'nin yanısıra Kılburun'u da talep etmesi, öncelikle Özü (Dinyeper) Nehri üzerindeki ticaretini korumaya matuftu. Bu da savaşın son iki yılındaki kayıplarının telafisi olacaktı ve bu kaybını bu yöndeki ticarî bağlantılarını genişleterek elde etmeyi umuyordu. Son olarak da

5) Rusya savaş masraflarının kararlaştırıldığı gibi ödenmesinde ısrar etmek zorunda idi, zira gösterdiği soyluluğun her halükârda bir sonu olmalı idi; üstelik son seferin masrafları hesaba bile katılmamıştı.

Nota şöyle bitiyordu: "Kısacası, çariçe asla barış antlaşmasında veya bunun herhangi bir hükmünde değişiklik yapılmasına müsamaha göstermeyecektir. Diğer taraftan majesteleri Prusya kralı da, bizzat inandığı bir mesele olarak çariçenin iki ülke arasında barışı ve samimi bir birlikteliği muhafaza etmekten başka bir şey istemediğine; Bâbıâli'nin Rusya'dan yalnızca dürüst bir barış, hatta muhabbet ve olağanüstü bir teveccüh göreceğine ve uygun gördüğü takdirde, Rusya'ya karşı savunması için tedbir almakta tamamen serbest olacağına kefil olduğu takdirde, çariçe de aşikâr bir şekilde bu taahhüdün (obligera sensiblement) altına girmiş olacaktır".

Son olarak Bâbıâli'nin barışın hafifletilmesi ve Prusya ile birlikte İngiltere tarafından garanti edilmesi hususuna değinilmekte idi. Divân-ı Hümâyûn bu hususta öyle ileri gitmişti ki, İngiltere'ye çabaları başarılı olduğu takdirde, ithal ettiği bütün mallardan alınan yüzde 1,5 oranındaki vergiden (masdariye)

muafiyet vadetmişti[111]. Oysa St. Petersburg kabinesi böyle bir arabuluculuğu kesin olarak reddediyordu. Ne kralın, ne de San James kabinesinin böyle bir arabuluculuk talep etmeyi düşünmemesini umut ettiklerini söylüyorlardı. Kral bu yüzden Bâbıâli nezdindeki nüfûzunu Bâbıâli'yi böyle bir fikirden vazgeçirmek için kullanmalı idi. Tek başına ve hiçbir devletin desteği olmadan savaştığı ve aynı şekilde barış yaptığı için, barışın muhafazasında muhtemel herhangi bir anlaşmazlığı üçüncü kişilerin yargısına tâbi tutmadan yalnızca kendi menfaatlerini gütmesi her iki taraf için çok daha onurlu ve avantajlı olacağını anlatmalı idi. Zira bu, her iki tarafın tamamen birlik içinde oluşturdukları başarıyı kıskanan diğer devletlerin elinden işlerine karışma ve aralarında kavga ve anlaşmazlık çıkartma fırsatını almak için en iyi yoldu. Kral, çariçenin bilhassa Fransa'nın da araya girmek için elinden gelen herşeyi yapmasını önlemek ve İngiltere'nin bu barışa katılmamasını sağlamak için ne kadar ihtiyat gösterdiğini pekâlâ biliyordu. Aynı sebepler, önce ilgili taraflarla görüşülmeden talep edildiği için, belki de ilk bakışta anlaşılmayan gizli niyetlerle de bağlantılı olması muhtemel garantörlük için de geçerli idi[112].

O dönemlerde Lehistan sınırının düzenlenmesi ve Danzig Şehri ile ilgili niyetlerinden dolayı St. Petersburg sarayı ile arasını iyi tutmaya çalışan ve bu yüzden çariçenin gözüne girmek için elinden gelen herşeyi yapmaya hazır olan Kral II. Frederik, İstanbul'daki sefirine hemen kralın adına Bâbıâli'yi barışın bütün maddelerini aynen ve hiçbir sınırlama olmaksızın istisnasız yerine getirme hususunda uygun bir kararlılıkla uyarmasına yönelik talimatlar verdi. Bu hususta 16 Kasım'da Kont Solms'a şöyle yazıyordu: "Bu hususta İstanbul'daki elçime gönderilen çok detaylı emirler, Kont Panin'in bu meselede sarayının niyetlerini yerine getirebilmesi için yapabileceğim herşeyi yaptığımı düşüneceğinden hiç şüphe duymayacak şekildedir"[113].

111 Zegelin'in 17 Aralık 1774 tarihli mektubu.

112 Kont Solms'un 21 Ekim ve 8 Kasım 1774 tarihli mektuplarından.

113 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 26 Kasım 1774 tarihli yazısı. Kralın Zegelin'e verdiği talimatlar, yani dolaylı ve doğrudan emirler, ne yazık ki Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki yazışmaları arasında mevcut değildir. Şahsî mülkiyetinde kaldıkları ve daha sonra üçüncü kişilerin eline geçtikleri söylenmektedir. Öğrenebildiğim kadarıyla en son ileriki yıllarda Fransa'ya taşınmış ve burada ölmüş olan ünlü bir General W.'nin elindeydiler. Ne burada, Berlin'de bu mektupların izini sürebildim, ne de mevcut oldukları söylenen kopyalarını bulabildim. Lâkin Zegelin'in mektuplarından ve Kont Solms'a gönderilen ve hepsi de kontlar Finckenstein ile Hertzberg tarafından imzalanmış olup

Zegelin bu yüzden oldukça sıkıntıya girdi. Bir taraftan Bâbıâli barışı hafifletmesi için ısrar etmekten yorulmuyordu ve diğer taraftan kralın emirlerine uyması ve Rusya'nın barışın hiçbir şekilde değiştirilmeden uygulanması talebini yerine getirmek zorunda idi. St. Petersburg'dan bir cevap almak uzun süreceğinden, şimdilik barışın onaylanmasına ve muhtemel değişikliklerin daha sonra ayrı bir antlaşma ile karara bağlanmasına dair getirdiği teklifi Bâbıâli tabii ki kabul etmedi. Aksine işleri kasıtlı olarak zorlaştırarak ve birçok yan yollara saparak, Albay Peterson'u oyalamaya çalıştı ve böylece Zegelin'in dediği gibi, "bugün kararlaştırılan yarın tekrar bozuluyordu".

İşleri biraz olsun yönetebilmek, meharet olduğu kadar enerji de gerektiriyordu. Zegelin bütün bunlara rağmen en azından bir şeyi başardı. Yedikule zindanlarında tutulan Rus subaylar serbest bırakıldı ve oraya buraya dağılmış olan Rus esirlerin bulunması için emir verildi. Ayrıca Özü valisine Kılburun'u boşaltma emri verildi. Zira Rusya da padişahın barışı onayladığından emin olunmadığı sürece Bender ve Hotin'deki birliklerini geri çekmeyeceğini açıklamıştı. Son olarak, bir firkateyn ve üç yük gemisi ile İstanbul Limanı'nda bulunan Rus subayı Borissov, Kasım ayı sonunda 20 topla donatılmış gemilerinden birinin, Bâbıâli'nin ısrarla karşı çıkmasına rağmen, Kerç ve Yenikale'ye doğru yola çıkmasını sağladı. Zegelin bu konuda şöyle diyordu: "Bâbıâli açısından savaş için donatılmış bir geminin ilk defa bu yolu geçmesine izin vermek çok büyük zorluklara sebep oldu"[114].

Bâbıâli'nin onay belgesinin 2 Kasım'da imzalandığı ve St. Petersburg'a gönderilecek fevkalade elçi Abdülkerim Paşa'nın ayın 18'inde yola çıkacağı kesindi[115]. Yine de yolculuğunu olayların daha iyiye döneceği umuduyla geciktirmeye çalışıyorlardı. Albay Peterson da onaylanmış metinlerin resmen alınıp verileceği huzura kabul merasimini de bir türlü gerçekleştiremiyordu.

St. Petersburg'da herkes bu gecikmeden oldukça rahatsız oluyordu. Kont Panin, suçu Zegelin'in Bâbıâli'nin telkinlerine lâyık olduklarından daha fazla

---

neredeyse eksiksiz olarak Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde mevcut konseptlerde bulunan doğrudan emirlerden bu hususlar kolayca anlaşılabilmektedir. Zira bu belgeler genelde İstanbul ile diplomatik yazışmaları vermektedir. Ancak, kralın yine burada mevcut olmayan doğrudan emirleri eksiktir.

114 Zegelin'in 3 ve 17 Kasım ile 3 Aralık 1774 tarihli mektupları.

115 Ertesi yılın Şubat ayında çariçeye Moskova'da teslim edilen onay belgesi, 2 Kasım 1774 tarihini taşıyordu, bk. Kont Solms'un 2 Mart 1775 tarihli mektubu.

ağırlık vermesine sebep olan ilgisizliğine ve korkaklığına atfediyordu. Kral ise Kont Panin'i bunun aksine ikna etmeye ve sefirinin Divân-ı Hümâyûn'u istedikleri yola çekmek için elinden gelen herşeyi yaptığını ispat etmeye çalışıyordu[116].

Sürekli çabaları ve çariçenin Bâbıâli'nin notasına verdiği ve Ocak 1775 başlarında İstanbul'a ulaşan cevap, etkisini gösterdi. Divân-ı Hümâyûn'da artık barış şartlarının değiştirilmesinin şimdilik söz konusu olamayacağı anlaşıldığından, kaçınılmaz olana boyun eğmeye karar verildi. Sadrazam şimdi de Zegelin'in kralı adına yaptığı açıklamanın ayrıca Albay Peterson tarafından, sanki doğrudan çariçe tarafından yapılmış gibi onaylanarak St. Petersburg sarayı tarafından Bâbıâli'ye bildirilmesini istedi. Bu kolaydı ve Zegelin, Avusturya'nın Boğdan ve Eflak sınırlarında gösterdiği tehdit edici tutumu da Divân-ı Hümâyûn nezdinde kendi amacına ulaşmak üzere bir sindirme aracı olarak kullanmayı da başardığından, onay belgeleri nihayet padişahın müneccimi tarafından hayırlı kabul edilen bir gün olan 24 Ocak 1775'te her zamanki törenler eşliğinde sadrazam tarafından huzura kabul sırasında alınıp verildi. 2 Şubat'ta ise daha önce de bahsettiğimiz gibi, Abdülkerim de o dönemlerde Şubat ayı başlarından itibaren sarayını Moskova'ya taşımış olan çariçeye onay belgesini şahsen teslim etmek üzere yola çıktı.

Olayların bu şekilde olumluya dönmesi, kendilerini hedefe bu kadar yakın hissetmedikleri için, büyük bir rahatlama sağladı. Artık yalnızca Kont Panin değil, çariçe de Zegelin'in çabalarına ve basiretine gereken değeri veriyordu. Onun yardımı olmadan Albay Peterson'un hiçbir şey yapamayacağını nihayet itiraf ettiler ve Zegelin'i kralın da kabul etmesine izin verdiği büyük bir parasal hediye ile ödüllendirdiler. Zegelin, 3 Şubat'ta kralına şöyle yazıyordu: "Rusya sarayı, Bâbıâli'nin barış antlaşmasını onaylamasını büyük ölçüde majestelerinin Rusya'nın Bâbıâli'nin notasına verdiği cevaptan sonra bana değişik zamanlarda gönderdiği emirlerde yerine getirilmesini istediği telkinlerine borçludur"[117].

116 Kont Solms'un 25 Kasım 1774 tarihli mektubu. Kont Panin hakkında şöyle demektedir: "Onun biraz çekingenliğini Türklerin gösterişlerine hakettiklerinden fazla değer vermiş olmasından dolayı neredeyse bedelini Sir Zegelin'e kesecekti". Karşılığında kralın 10, 13 ve 27 Aralık tarihli mektupları.

117 Zegelin'in 3 Şubat 1775 tarihli mektubu. Ayrıca Kont Solms'un 27 Şubat tarihli mektubu. Bu mektupta şöyle diyordu: "Bu büyük iş, barışın korunmasını sağlamayı bil-

Diğer taraftan, daha önce de belirttiğimiz gibi, Avusturya'nın tehdit edici tutumu da Bâbıâli'nin uysallaşmasına katkıda bulunmuştu. Bâbıâli'nin o dönemlerde bu yüzden akıl danıştığı zeki Venedik sefiri, bütün dikkatini Avusturya'ya vermek için Rusya ile ilişkilerin bir an önce düzene koyulmasının iyi olacağını açıklamıştı. Aksi takdirde, Avusturya'ya karşı silahlara sarılmak kaçınılmaz olduğundan, iki ateş arasında kalmak gibi bir tehlikeyle karşı karşıya kalınabilirdi[118]. Oysa Avusturya'nın bu saldırıları ya da adlandırıldığı üzere, yayılma hırsı yalnızca Bâbıâli'yi değil, başta Prusya ve Rusya olmak üzere, diğer devletleri de meşgul ve rahatsız ediyordu. Bu hâdiseler gerçekten de Şark'taki bu karışıklıklarda en tuhaf olaylardan birini oluşturuyordu.

Avusturya'nın iki yüzlü tutumu daha savaş sırasında herkesin şüphesini çekmişti. Thugut bir süre sonra sanki Prusya ile birlikte barışı her ne pahasına olursa olsun gerçekleştirmek istiyormuş gibi bir tutum içine girerken, Viyana sarayı St. Petersburg sarayına bu hususta hizmetlerini sunuyordu; Bâbıâli'ye karşı sert, hatta tehdit edici ve hakarete varan bir dille konuşuyordu; bazen de Fransa Sefiri St. Priest ile birlikte Bâbıâli'yi el altından direnişe teşvik ediyordu ve Rusya'nın tarafını tuttuğunu iddia ederek, Zegelin'i Bâbıâli nezdinde karalamaya çalışıyordu.

Reisülküttab, sonunda Thugut'un bu ikiyüzlü faaliyetlerinden usandı. 1774 Şubat'ında Thugut, Divân-ı Hümâyûn'a sarayının hizmetlerini yine her zamanki kibirli dille zorla kabul ettirmeye çalıştığında, bugüne kadar bunun hiçbir emaresinin görülmediğini açıkladı; bu yüzden sarayının hizmetlerine şimdilerde hiçbir şekilde ihtiyaç duyulmuyordu. Sadrazam ise elçinin tutumuna öyle öfkelenmişti ki neredeyse Viyana sarayı ile bütün ilişkileri kesmek üzereydi. Bu, ancak reisülküttabın sağduyulu telkinleri sayesinde tekrar vazgeçtiği aceleci bir adımı olarak kaldı[119].

Bütün bunlara bir de Avusturya'nın Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında dikkat çekici faaliyetleri eklendi. Mesela Eflak'ta Osmanlı toprağında kendi mühendislerine ölçümler yaptırıyor ve haritalar çıkarttırıyordu ve Macaristan'da

---

mek, dünyadaki en mutlu biçimde çözümlendi ve bitirildi, öylesine ki bu arzu edilen dönemin bu kadar yakın olduğuna inanılamıyordu". Ve nihayet kralın 25 Mart 1775 tarihli mektubu.

118 Kont Solms'un 2 Mart 1775 tarihli mektubu.

119 Zegelin'in 4 Ocak, 3 Nisan ve 17 Eylül 1773 ile 17 Şubat, 2 Nisan, 18 Nisan, 17 Mayıs ve 3 Haziran 1774 tarihli mektupları.

topladığı çok sayıda birlikleri ile birçok şüphe çekici hareketlerde bulunuyordu. Bütün bunlar henüz düşmanca bir nitelik göstermediği için, başka yerlerde yeterince meşgul olan Bâbıâli, şimdilik müdahale etmeyi gerekli görmüyordu[120].

Oysa barış sağlandıktan kısa bir süre sonra, 1774 Eylül'ünde, Boğdan'ın Osmanlı'ya ait sınır bölgesinde yaklaşık 30 saat uzunluğunda ve 10-20 saat genişliğinde, Çernoviçi (Cernauti) ve Suçava (Suceava) kentlerini kapsayan, Hotin yakınlarına ve Erdel sınırlarına kadar uzayan bir bölgeyi, buradaki dağları hemen bir kale kurmaya başlayan Avusturya birliklerine işgal ettirdiğinde, işlerin rengi değişti[121]. Viyana sarayının bu kibirli ve gizemli hareketleri tabii ki büyük bir karışıklığa ve diğer devletlerin Avusturya'ya karşı kötü ve gergin bir tutum içine girmelerine sebep oldu.

Başlangıçta barışın ortasında bu cüretkâr saldırıya karşı nasıl bir tavır takınılmasına ve bunun ne anlama geldiğine karar verilemiyordu. Viyana kabinesi, bu şekilde Bâbıâli'nin 1771 tarihli antlaşmadan kalan 3 milyon akçe tutarındaki yardım paraları borcu için bir rehin almak ve kendini tazmin mi etmek istiyordu? Genel tahmin bu idi[122]. Konu hakkında daha fazla bilgi sahibi olanlar ise bu "işgalin" yalnızca Kayser Josef ve Prens Kaunitz arasında geçen ağır bir söz düellosunun sonucu olduğunu söylüyorlardı. Kayser, Prens Kaunitz'e Avusturya'nın savaş sırasında hareketsiz kalarak, yapılan barışta Türk ganimetinden hiçbir pay almadığına dair sitemlerde bulunmuştu. Prens Kaunitz bunun üzerine söz konusu sınır bölgesini askerlerine işgal ettirmişti. Bilhassa Kont Panin, bütün bu hâdiseleri Kayser [Josef], [annesi] imparatoriçe [Maria Theresa] ve yönetimdeki bakanları arasında çoğu zaman fikir aykırılıkları bulunduğunun bir delili kabul ederek bu görüşü paylaşıyordu[123].

Durum ne olursa olsun, sonucu öncelikle Bâbıâli'yi çok zor durumda bıraktı. Avusturyalıları hemen silah zoruyla bu bölgeden çıkartmak için gerekli araçları yoktu ve savaş riskini de hiçbir şekilde göze alamıyordu. Bu yüzden önce Avusturyalıları iyi niyetle geri çekilmeye ikna etmeye çalışıyordu. Sadrazam bu amaçla hem birlikleri ile yakınlarda bulunan Mareşal Romanzov'un, hem de Zegelin'in arabuluculuğuna başvurdu. Lâkin hiçbiri bu meseleye fazla karışmak istemiyordu. Romanzov, birliklerini Tuna Nehri'nin diğer kıyısına

120 Zegelin'in 17 Aralık 1773 tarihli mektubu.
121 Zegelin'in 17 Ekim 1774 ve 18 Ocak 1775 tarihli mektupları.
122 Zegelin'in 3 Kasım 1774 tarihli mektubu.
123 Kont Solms'un 2 Ekim 1775 tarihli mektubu.

çektiğini, yakın zamanda Bender ve Hotin'i de boşaltacağını, dolayısıyla bu mesele ile ilgili muhtemel telkinleri gerektiğinde zorla kabul ettirebilecek durumda olmadığını ileri sürdü ve Zegelin, "Bâbıâli'nin Viyana sarayı ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu bilmediğinden", kendini müdahalede bulunmaya yetkili görmediğine dair akıllıca bir cevapla her türlü müdahaleden imtina etti[124].

Bu arada bütün bu saldırıların Rusya'ya karşı bir gösteri olarak ve Bâbıâli'nin rızasıyla yapıldığına dair söylentiler yayılmaya başladı. Avusturya işgal birliklerinin komutanı General Barkowitz bilhassa Boğdan prensine karşı böyle bir açıklamada bulunurken, reisülküttab ve Avusturya elçisi böyle bir mutabakatı kesinlikle reddediyorlardı[125].

Aksine, bu durumdan memnun olduğu ve Bâbıâli'ye daha fazla zorluk çıkartmak ve barış şartlarının yerine getirilmesinde daha uysal hâle getirmek için bu işte parmağı olduğu iddia edilerek, Rusya suçlanmak isteniyordu. Bu düşünce hiç de yabana atılacak gibi değildi ve Zegelin'in bizzat kabul ettiği gibi, başarıya ulaşmasıyla da bir dereceye kadar haklı çıkartıldı. Diğer taraftan Mareşal Romanzov, General Barkowitz'in Hotin'i de Avusturya'ya teslim etmesi talebini, burayı yalnızca Türklere teslim etme emri olduğunu ileri sürerek reddetmişti[126].

Kont Panin de, bilhassa bu konuda çok şüpheci olan Kral II. Frederik'e karşı sarayını savunmak zorunda hissediyordu. Kont Solms aracılığıyla 21 Ekim'de kraldan, Avusturya hiçbir sebebi olmadan, sırf Lehistan'daki fetihlerini daha iyi bir şekilde yürütmek için, barışın ortasında Boğdan'ın bir bölgesini ele geirmesi karşısında Bâbıâli'ye Rusya'nın bu saldırıda hiçbir dahli olmadığını temin etmesini talep etti. Bilakis Rusya'nın, saldırı meydana gelene kadar bundan hiçbir haberi yoktu; saldırıyı kınıyordu ve Bâbıâli saldırıya karşılık vermeyi uygun gördüğü takdirde, tamamen sessiz kalacak ve bu amaçla alacağı tedbirleri hiçbir şekilde engellemeyecekti.

Kral ise Bâbıâli'nin işleri son raddeye getirmeyeceğini ve Avusturya ile savaşı hiç göze almayacağını düşünüyordu. Böyle bir dikleşme, Viyana sarayının hâkimiyet kurma niyetlerini daha da güçlendirecekti ve sonunda muhtemelen Türkleri Avrupa'dan kaçırtmak için tek bir sefer yeterli olacağından, Bâbıâli'nin harap olmasına sebep olacaktı[127].

124 Zegelin'in 17 Kasım ve 3 Aralık 1774 tarihli mektupları.
125 Zegelin'in 18 Ocak 1775 tarihli mektubu.
126 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 21 Mart 1775 tarihli yazısı.
127 Kont Solms'un 18 ve 21 Ekim tarihli mektupları ve kralın 5 Kasım 1774 tarihli cevabı.

Divân-ı Hümâyûn ayrıca çok geçmeden zorla hiçbir şeyin yapılamayacağı kanısına vardı. Başında şeyhülislâmın bulunduğu ulema her zamanki şiddetle, "Avusturya'nın kendilerini böylesine utanç verici bir şekilde soymasına" izin vermektense hemen silahlara sarılmayı talep ediyordu. Lâkin barış yanlısı reisülküttab, savaşta daha büyük kayıplar verileceğine dair akıllıca bir açıklama ile onları zamanında sâkinleştirmeyi başardı. Bâbıâli'nin bu meseledeki tutumunun en önemli dayanağı da bu endişe oldu. Sessiz kaldı ve Fransa'nın kendisine teklif ettiği hizmetleri de doğrudan geri çevirmeyip, Albay Peterson aracılığıyla bir kez daha St. Petersburg sarayının yardımını talep ederken, Avusturya'nın daha ayrıntılı açıklamasını ve gerekçelerini sunmasını bekledi[128].

Açıklama nihayet 1775 Şubat'ı başlarında Thugut tarafından reisülküttaba teslim edilen sâkin ve nazik yazılmış bir nota şeklinde geldi. Viyana sarayının Bâbıâli'ye karşı hiçbir düşmanlık beslemediğine, aksine bunca yıl iki devlet arasında kesintisiz süregelen dostluğu, her ne şekilde olursa olsun muhafaza etmek ve pekiştirmek istediklerine dair güvence vererek başlıyordu. Anlaşmazlık konusu bölgelerin işgali aslında açıklama yapmayı gerektirmeyecek kadar önemsizdi. Avusturya burayı üç sebepten dolayı elinde tutmak zorunda idi: 1) Erdel ve Lehistan'ın Avusturya'nın payına düşen kısmı ile bağlantısını sağlamak; 2) birliklerinin firar etmesini engellemek ve 3) eskiden Boğdan'ın büyük bir bölümü artık Avusturya'ya dahil olan Pokutya'ya ait olduğu için. Ekde ilave edilen haritadan anlaşılabileceği üzere, Viyana sarayı tamamını işgal etme hakkını kendinde gördüğü bölgenin yalnızca küçük bir kısmı ile yetindiğinden, Bâbıâli de muhtemelen gösterdiği kanaat karşısında adil davranacaktı. Avusturya birlikleri yetkileri olmamasına rağmen, fazla ileri gitmiş olabilirlerdi. Lâkin bu da kolayca düzeltilebilecek bir hata idi[129].

Savaş yanlıları bu açıklama ile sâkinleşmediler. Yeniden silahların karar vermesini istiyorlardı ve bu talebin bir kısmını yerine getirmek için, Belgrad ve diğer serhad kalelerinin muhafız kıtaları takviye edilirken, diğer tarafta Avusturya da Bosna sınırındaki birliklerini önemli ölçüde arttırdı. Bu hareket bu defa da Avusturya'nın Bosna ve Eflak'a da saldırmayı düşündüğüne dair endişeler doğurdu. Zira Bosna üzerindeki haklarını gerektiğinde belgelere dayandırabilmek için, Dubrovnik arşivlerinde araştırmaların yapıldığına dair haberler alınmıştı.

128 Zegelin'in 4 ve 18 Mart ile 3 Haziran 1775 tarihli mektupları.

129 Bu notanın bir özetini 17 Şubat 1775 tarihli mektubunda vermektedir.

Bu arada Avusturyalılar ve Osmanlı sınır birlikleri, bilhassa odun ihtiyacını Avusturyalıların işgal ettiği komşu ormanlardan temin etmek zorunda olan Hotin muhafız kıtası ile ciddi sürtüşmeler yaşanmaya başlamıştı bile. Buna rağmen İstanbul'daki barış yanlıları hâlâ anlaşmazlığın iyi niyetle çözülebileceğini umut ediyordu, ama artık fazla güven duyulmayan Fransa'nın arabuluculuğuyla değil, daha ziyade Rusya'nın hizmetleri ile[130].

Oysa St. Petersburg kabinesi meseleye pek karışmaya hevesli değildi. Viyana sarayının sadakatsizliğinin, ikiyüzlülüğünün ve açgözlülüğünün bu yeni deliline ne kadar öfkelenmiş olsa bile, Prusya ile anlaşma içerisinde, Avusturya'yı silahlı bir müdahale ile savaşa kışkırtmak yerine pasif ve gözleyici bir tutum içine girmeyi daha uygun buluyordu; üstelik, Lehistan sınır meselesinin kesin olarak düzenlenmesi sırasında Avusturya'nın iyi niyetine ihtiyaç duyuluyordu. "Viyana sarayının Boğdan yönünde topraklarını genişletmesi meselesine gelince", diye yazıyordu Kont Solms, 8 Kasım 1774'te Prusya kralına, "Kont Panin, Avusturya'yı engellemek için bir savaşa girmenin ne siz majestelerinin, ne de kendi sarayının menfaatine olmadığını kabul etmek ve aynı zamanda her devletin de Avusturya'nın bu toprakları elinde tutmasına yardımcı olmak için hiçbir sebebinin bulunmadığı ve şayet Türkler Avusturyalıları buradan kovmak istiyorlarsa istedikleri gibi hareket etmelerine izin verilmesi ve kendilerine daha fazla müdahale edilmemesi gerektiği kanısındadır"[131].

Oysa çok geçmeden St. Petersburg kabinesi bu mesele hakkındaki görüşünü değiştirdi ve iki müttefik devlet olan Rusya'nın ve Prusya'nın siyasî sistemleri için Bâbıâli'yi, açıkça taraf tutmayarak, el altından Avusturya ile savaşa girmesi yönünde kışkırtmanın uygun olacağını açıkladı. Zira Rusya ile kısa süre önce aleyhine olan bir barış yapmış olmasına rağmen, sınırlarını komşularının saldırılarına karşı koruyamayacak kadar güçsüz değildi. Bu ise aynı zamanda "Viyana sarayının gururunu kırmak ve Avrupa'yı kabinesinde verilen kararlarla bir despot gibi yönetebilecek duruma gelmeden önce aşması gereken zorlukları anlatmak için" iyi bir fırsat olacaktı[132].

130 Zegelin'in 3 ve 18 Nisan 1775 tarihli mektubu. Fransa'nın o dönemde Bâbıâli ile ilişkileri hakkında şöyle demektedir: "Fransızlar, her firsatta horgörülüyor ve Türkler nihayet Fransızların onları nasıl kandırdığının farkına vardılar".

131 Kont Solms'un 8 Kasım tarihli mektubu ve buna uygun olarak kralın 26 Kasım 1774 tarihli mektubu.

132 Kont Panin'in Kont Solms'un 18 Kasım 1774 tarihli bir mektubuna göre sözleri.

Yine de mesele hakkında tam bir açıklama yapılmadan aceleci adımlar atılmak istenmiyordu. Oysa Viyana sarayı başlangıçta diğer devletlere resmî bir açıklamada bulunmakta niyetli görünmüyordu. Ancak Kont Panin laf arasında Avusturya'nın söz konusu sınır bölgelerini işgal ederek, ne elde etmeye çalıştığını bilmek istediğini söyleyince, Prens Kaunitz, Prens Lobkowitz aracılığıyla "Kont Panin gibi aydın bir bakanın Viyana sarayının ölçülü olduğu kadar haklı da olan hareketini onaylamaktan imtina etmeyeceği düşüncesi ile" açıklayıcı bir nota gönderdi.

Nota, bilinen bir gerçek olarak, Avusturya hanedanının yüz yıllardır sınır düzenlemelerinden dolayı Bâbıâli ile anlaşmazlık içinde olduğu iddiası ile başlıyordu. Savaşlar ve diğer hâdiseler bu anlaşmazlığın ortadan kaldırılmasını engellemişti. Defalarca bu amaçla oluşturulan komisyonlarla hiçbir şey başarılamamıştı. Bâbıâli aksine Boğdan, Eflak ve Erdel yönündeki saldırılarını gittikçe genişletmişti. Kısmen bu yüzden ve kısmen de kendilerini firarilerin gelişine ve vebayı da yanlarında getirmelerine karşı korumak için, Viyana sarayı son savaşın başında sınırlarına uçlarında Kayser Kartalı'nı taşıyan direklerin buralara dikilmesi ile belirgin hâle getirilen bir kordon çekmek zorunda kalmıştı. Kendi ihmallerinden dolayı Avusturya hanedanının itiraz götürmeyen haklarını kaybetmemek için, bu kordona belgelere göre Bâbıâli tarafından zorla işgal edilen veya her iki devlet arasında hâlâ anlaşmazlık konusu olan bütün bölgeleri de dâhil etmek zorunda kalmışlardı. Bunlara bilhassa özgün delillere ve inkâr edilemeyen başka belgelere istinaden Pokutya'ya ait olan ve zamanla haksız olarak Bâbıâli tarafından ele geçirilen Bukovina bölgesi dâhildi.

Bu arada Viyana sarayı, Bâbıâli ile dostane bir uzlaşmaya varmaktan başka bir şey istemiyordu. Bunu sağlamanın en kolay yolu ise karşılıklı tavizler ve alışverişlerle meseleyi her iki tarafı tatmin edici bir şekilde çözümleyebilecek bir komisyondu. Lâkin Viyana sarayı, kendi zararına olmak üzere, uzun yıllardan beri anlaşmazlık konusu bölgelerin muhtemel sahipliği önceden sağlanmadığı sürece, böyle bir komisyon için Bâbıâli'nin onayını almanın veya sınırların düzenlenmesinde bir anlaşmaya varmanın ne kadar zor, hatta neredeyse imkânsız olduğunu üzücü bir şekilde tecrübe etmek zorunda kaldığından, çariçenin ve bakanlarının Avusturya'nın attığı adımları hem prensip olarak, hem de atılmış olmasından ötürü tamamen onaylayacağını umuyorlardı. Viyana sarıyı bu arada bütün bu rahatsızlık verici meseleyi Bâbıâli ile tek başına çözmek zorunda kalacağını düşünmüştü. Rusya sarayına bu hususta bilgi vermemiş ise

bunun sebebi, bütün bunlarla bağlantılı olup, Viyana sarayının şu anda içinde bulunduğu bütün zorlu durumlardan kaçınmasını sağlamak içindi[133].

Viyana sarayının bu meselede kendisine karşı tamamen sessizlik içinde kaldığı Kral II. Frederik, Kont Panin'in kendisine bildirdiği bu notada ileri sürülen delilleri çok yapay bulmuştu. Notanın zayıf tarafının Belgrad Barışı'ndan ve Erdel üzerindeki hak iddialarından kaynaklanan sınır anlaşmazlıklarını sürekli olarak Pokutya'ya sahip olmanın Bukovina'ya sahip olunmasını sağlayan haklar ile karıştırılmasının olduğunu doğru bir şekilde tespit etmişti. Oysa gerekçeli olsun olmasın, bu haklar bu husustaki anlaşmazlıklardan dolayı artık tamamen değişmişti ve yalnızca Viyana sarayının Pokutya'nın Lehistan'ın paylaşılmasına dair St. Petersburg Antlaşması ile kendisine verilen bölümü ile ilgili hakların bir sonucu olabilirdi[134].

Prens Kaunitz ise bu meselede Rusya'nın iyi niyetine güveniyordu, zira Kont Panin'e doğrudan açıkladığı gibi, bu sınır bölgelerinin Avusturya tarafından ele geçirilmesi Rusya ve Bâbıâli arasındaki barışın yerine getirilmesini kolaylaştıracaktı[135]. Ayrıca St. Petersburg sarayının da sanki hiçbir şekilde tarafsız konumundan çıkmaya niyeti yoktu. Avusturya hanedanının bu işgaline karşı Rusya'nın himayesine başvuran Boğdan Divânı bile, bu ülke tekrar Bâbıâli'ye geri verildiğinden, içişlerine karışma yetkisine sahip olmadıkları açıklaması ile geri çevrildi[136].

Kont Panin yine de Bâbıâli'yi Avusturya'ya karşı mümkün olduğunca kışkırtmak gerektiği kanısında idi. Kont Solms aracılığıyla Kral Frederik'e 17 Ocak'ta, bilhassa bütün Avrupa'nın barışın ortasında Osmanlı'yı mağlup eden Ruslara uzun ve talihsiz bir savaştan sonra verdiğinden bile fazla toprağı, karşılığında hiçbir şey almadan nasıl bırakabildiğine çok şaşırdığını anlatmak gerekiyordu. Daha sonra ise bu şekilde sonunda Bâbıâli'yi içinde bulunduğu rehavetten çıkartabileceklerini ekliyordu. Tek yapmaları gereken şey, fazla korkaklık göstererek sinmemesi için Bâbıâli'yi gizlice cesaret-

133 Kont Solms'un ilgili notanın ayrıntılı bir özetinin de verildiği 16 ve 20 Aralık 1774 tarihli mektupları.

134 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 7 Ocak 1775 tarihli yazı.

135 Kont Solms'un 27 Aralık 1774 tarihli mektubu. Solms, söz konusu bildiriye ayrıca şu sözleri eklemektedir: "Kont Panin, (Moldava'daki işlerin) bu şekilde olduğuna inanmak için o kadar da aptal değildi".

136 Kont Solms'un 13 Ocak 1775 tarihli mektubu.

lendirmekti. En önemlisi, Avusturya'nın bu gibi işgallerine ses çıkarmaması için yüreklendirmekti.

Rusya, bu amaçla İstanbul'da demiri sıcakken dövmeye başlamıştı bile. Bunun için yalnızca Albay Peterson'a gerekli talimatlar verilmekle kalmayıp, onay belgesini İstanbul'a getiren fevkalade elçi Kont Repnin'e de sözlü ve yazılı olarak aynı yönde hareket etme görevi verilmişti.

Şimdi bütün mesele kralın İstanbul sefirinin de aynı yönde hareket etmesine kalmıştı. O zaman herşey daha iyi ve daha hızlı olacaktı. Kralın Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı daha fazla güven duymasını sağlaması ve Osmanlı Devleti'nin gücünü hiçbir şekilde kıskanmadığını ve kendi güvenliği için almayı uygun göreceği tedbirlere hiçbir şekilde engel olmayacağına ikna etmesi de destek olacaktı. Bu, Rusya'nın bu tür güvenceleri bizzat vermesinden çok daha etkili olacaktı. Zira Bâbıâli kralın hiçbir yan düşüncesi olmadığını, aksine tek amacının dost olduğu bu iki devleti uzlaştırmak istediğini pekâlâ biliyordu[137].

St. Petersburg sarayı bu şekilde dürüst olsun olmasın, Bâbıâli'ye tekrar özgüven aşılamaya çalışırken ve gücü hakkında gayet olumlu düşüncelere sahipken, diğer taraftan Avusturyalıları da gülünç duruma düşürmekten zevk duyuyordu. Diğer şeylerin yanısıra, Osmanlılar Rusların kendilerine iade ettiği Hotin'i teslim almak üzere yaklaşırken, yakınlarda bulunan bir Avusturya birliğinin büyük bir panik içinde iki mil öteye kaçtığı söyleniyordu. Bâbıâli'nin savaş çıkması hâlinde avantajda olacağı da bu hâdiseden çıkartılıyordu[138].

Kral II. Frederik her ne kadar genel olarak Avusturya'ya karşı Kont Panin tarafından önerilen siyasete rıza gösteriyordu ve Zegelin'i de bu yönde Divân-ı Hümâyûn üzerinde etki etmekle görevlendirdi ise de Bâbıâli'nin bilinen zayıflığı karşısında bundan pek bir başarı beklemiyordu. Buna karşın Prens Kaunitz'in zeki ve sinsi hareketlerine de hayranlık duymaktan kendini alamıyordu. Kaunitz, Boğdan'a muhtemelen yalnızca Bâbıâli burada uysal davrandığı takdirde Eflak'a da saldırmak ve Bâbıâli'ye ölümcül darbeyi vurmak için saldırmıştı[139]. Sonunda şu anda hiçbir şey yapılamayacağı, ama Avusturya'nın

137 Kont Solms'un 17 Ocak, 1 ve 11 Mayıs 1775 tarihli mektupları.

138 Kont Solms'un 2 Mart 1775 tarihli mektubunda şöyle denmektedir: "Burada Viyana sarayını aşağılayan düşünceler seviliyor. Eğer Viyana, Bâbıâli'yle savaşa girerse, bu savaşı dezavantajlı olarak yapacaktı. Arzu edilen umut ediliyordu ve bu düşüncede hınç ve kibir kendini gösteriyordu".

139 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 4 Şubat, 25 Mart ve 27 Mayıs 1775 tarihli mektuplar.

daha da ileri gitmesi hâlinde belirli bir plana ihtiyaç duyulduğu kanısına varıldı. Zira böyle bir durumda bu harekâtı daha başlarken durdurmak, her iki sarayın ortak menfaatine olacaktı[140].

Oysa böyle bir anlaşma meydana getirilemeden Avusturya bu oyunda galip geldi. Bâbıâli, Rusya'nın ve Prusya'nın uyarılarına rağmen, Thugut'un kısmen sâkinleştirici, kısmen tehditkâr telkinlerine karşı ciddi bir direniş göstermeye cesaret edememişti. Bâbıâli'ye başka bir devletten önemli bir destek gelmeyeceğinin farkında olan Thugut, şiddetle kesin bir sonuca varılmasında ısrar etti ve Divân-ı Hümâyûn geri adım atmadığı takdirde, Macaristan'da ilk işaret üzerine sınırı geçecek olan 60 bin kişilik bir ordunun hazır beklediğini belirtti[141].

Anlaşılan o ki Fransa sefirinin telkinleri de Bâbıâli'nin tutumu üzerinde etkisiz kalmamıştı. Bu hususta oynadığı ustaca rolü Kont Panin bile takdir ediyordu. Sarayının talimatı üzerine Rusya'nın ve Prusya'nın arabuluculuğuna başvurulmasını tavsiye ederek, Fransa'yı her iki taraf arasında olumlu bir konuma getirmişti. Adı geçen iki devlet ya arabuluculuk yapmayı kabul etmeyeceklerdi ve böylece Bâbıâli Fransa'ya daha fazla sarılmak zorunda kalacaktı ya da arabuluculuğu kabul edip Avusturya ile ilişkilerini bozmayı göze alacaklardı ve böylece Fransa hâlâ siyasî menfaatleri açısından kendisine daha fazla yarar getirecek tarafı tutma imkânına sahip olacaktı. Tabii ki böyle bir durumda Rusya'nın ve Prusya'nın tarafına geçmesi pek muhtemel değildi[142].

Fransa bu defa bu alternatifler arasında seçim yapmak zorunda kalmadı. Zira Bâbıâli, sonunda ne St. Petersburg'dan ne de Berlin'den böyle bir arabuluculuk talep etmedi. Kont Panin'in itiraf ettiği gibi, Rusya şanını ve onurunu, silahları ile desteklemeyi kendine görev edinmeye niyetli ve hevesli olmadığı Avusturya nezdinde yararsız telkinler ile tehlikeye atmak istemediği için böyle bir arabuluculuk zaten başarısız olurdu[143].

Neticede bu şartlar altında meydan Thugut'a kalmış oldu ve böylece Avusturya'nın zorla işgal ettiği bölgelere sahip olmasını sağlayan resmî bir antlaşmasının yapılmasını sağladı. 7 Mayıs 1775'te İstanbul'da imzalanan bu antlaşma, dört maddede esas olarak aşağıdaki hükümleri içeriyordu:

---

140 Kont Solms'un 13 Mart tarihli mektubu ve kralın 6 Mayıs 1775 tarihli yazısı.

141 Zegelin'in 17 Temmuz 1775 tarihli mektubu.

142 Kont Solms'un 18 Mayıs tarihli mektubu ve kralın 23 Mayıs 1775 tarihli yazısı.

143 Kont Solms'un 29 Mayıs 1775 tarihli mektubu.

1) Bâbıâli, Viyana sarayına şüphe götürmeyen bir dostluk, teveccüh ve iyi komşuluk delilini sunmak için Galiçya'nın ve Lodomirya'nın Erdel ile daha iyi bir bağlantısını kurmak üzere Turla Nehri, Pokutya, Macaristan ve Erdel arasında işgal edilmiş bölgeyi Avusturya'ya terketmekte ve diğer taraftan bu amaçla tayin edilen komiserler aracılığıyla bu hususta çizilen haritaya göre ayrıntılı olarak belirlenecek sınırlar arasındaki bu bölgeyi bütün zamanlar için ve tartışmasız olarak Avusturya'nın mülkiyetinde sayacaktı. 2) Avusturya, bu bölgede kale kurmamayı taahhüt ediyordu. 3) Bâbıâli, Boğdan ve Eflak prenslerine adı geçen harita ve dikilen Habsburg kartalı işareti ile belirlenen sınırların hiçbir şekilde ihlal edilmemesini ve buna müsamaha gösterilmemesini emredecekti. 4) Bâbıâli, Eski Orsova yakınlarında karantina ve gümrük vergileri sebebiyle halk ile yaşanan anlaşmazlıkların ve düzensizliklerin bundan böyle meydana gelmemesini sağlayacaktı ve orada sınırlardaki durum aynen olduğu gibi bırakılacaktı.

Büyük bir kesinlikle iddia edildiği gibi, 1771 tarihli ittifak antlaşmasının iptal edilip edilmediği ve Avusturya'nın Bosna, Sırbistan ve Eflak ile ilgili taleplerinden tamamen vazgeçip geçmediği kesin olarak bilinmemektedir. Elimizdeki hâliyle antlaşmada bu hususta hiçbir açıklama yapılmamaktadır. Lâkin Habsburg sarayının bu önemli tavizleri, hemen kamuoyundan tamamen gizlenen veya daha sonra iptal edilmesi uygun görülen ayrı gizli maddelerde verilmiş olabilir[144].

Tabii olayların bu şekilde çözülmüş olması Berlin ve St. Petersburg saraylarının hiç de hoşuna gitmemişti. Lâkin bu meselede bir kez hareketsiz kalmaya karar vermişlerdi ve bu yüzden sadece, Kont Panin'in dediği gibi, bu du-

144 7 Mayıs 1775 tarihli antlaşmanın bugüne kadar bilinmeyen metni, kısa süre önce Viyana'daki Gizli Kraliyet Saray ve Devlet Arşivi'nde bulunan bir örneğe göre ilk kez Neumann, *Récueil des Traités et Conventions conclus par l'Autriche avec les Puissances étrangeres depuis 1763 jusqu'à nos jours*, Leipzig 1855, s. 173 ve devamı. Lâkin söz konusu son hükümler bu belgede yoktur. Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde Zegelin ise 17 Mayıs tarihli mektubunda ve Kral II. Frederik Kont Solms'a gönderdiği 12 Haziran tarihli yazısında bu husustan öyle kesin bir biçimde bahsetmektedirler ki, bu husus hiç şüphe götürmemektedir. Burada kullandığımız diplomatik yazışma, Schoell, *Histoire abrégée des Traités de Paix*, T. XIV, s. 437'de "négociation mystérieuse", yani "gizemli müzakere" olarak adlandırdığı, ama yanlış yönden el aldığı bu tuhaf ve biraz da karışık mesele hakkında bilgi sahibi olmamızı sağladı. 7 Mayıs 1775 tarihli antlaşma ayrıca Samwer, *Recueil général de Traités* (Martens ve Murhardt'ın devamı), T. II, Göttingen 1857, s. 448 ve devamında Neumann'dan aktarma yapılarak yeniden ele alınmıştır.

rumda içinde bulunulan şartların Prens Kaunitz'in sinsiliğiyle ikiyüzlülüğünü desteklediğinden şikâyet etmekle yetindiler ve en azından gelecek için daha iyi tedbir almak üzere, hoşnutmuş gibi görünmeye çalışıyorlardı[145]. Rusya, bir savaşa girmeyi göze alamıyordu ve St. Petersburg'un ileri sürmeye çalıştığı Büyük Frederik, o dönemlerde bizzat yazdığı gibi, "Türklerin Don Kişotu'nu oynamaya" hiç de hevesli değildi[146].

Bu arada İstanbul'da uzun ve zorlu bir yolculuktan sonra -yolda 1.000'i aşkın adamdan oluşan maiyetinden 150'sini kötü bir ateşli hastalık yüzünden kaybetmişti- ancak Ekim ayında buraya varabilen Prens Repnin ve Prusya Ticarî Ataşesi Gaffron arasında çok rahatsızlık verici kavgalar çıktı.

Sarayının barışçıl tutumuna rağmen Repnin Bâbıâli'yi her ne pahasına olursa olsun Avusturya'ya karşı savaşa kışkırtmak gerektiğinde ısrar ederken, Gaffron bu yönde her çabanın nafile olacağı kanısında idi, zira Bâbıâli Viyana sarayına karşı uysallığı ile her gün kendi zayıflığını ifşa ediyordu. Repnin ise bu zayıflığının inanmak istenildiği kadar büyük olmadığını düşünüyordu; Bâbıâli'nin hâlâ yeterince parası ile birlikleri vardı ve Ruslardan çekiniyordu, Avusturyalılardan değil.

Gaffron, yalnızca reisülküttab değil, Divân tercümanı da Avusturya'dan rüşvet aldığı için hiçbir şeyin yapılamayacağını söylüyordu. Bilhassa hiçbir şeye sahip olmayan tercümanın aniden zengin bir adam hâline geldiği bilinen bir gerçekti. Zira Avusturya yalnızca 30 bin taler tutarındaki borçlarını ödemekle kalmayıp, kendisine mesela kısa bir süre önce 150 kese karşılığında bir yalı almasını sağlayacak kadar para vermişti. Bütün bunlar ise Rusya'da, Prens Repnin'in de doğrudan iddia ettiği gibi, Prusya'nın Avusturya'yı Bâbıâli ile akdedilen bu son antlaşmada desteklediğine dair bir şüphe uyandırmak niyetiyle yapılmıştı. Oysa Gaffron bunun ne doğrudan ne de dolaylı olarak hiçbir antlaşmanın akdedilmesine katılmamış olan efendisi krala atılmış düpedüz adi bir iftira olduğunu beyan etti[147].

---

145 Kont Solms'un 19 Haziran tarihli mektubu ve kralın 13 Temmuz 1775 tarihli yazısı. Kral, yazısında şöyle demektedir: "Mevcut durumda, gizlenmek, sabırlı olmak ve geleceğe yönelik ihtiyatlı olmaktan başka bir şey kalmıyor".

146 Frédéric le Grand, *Mémoire de 1763 jusqu'à 1765,* Oeuvres, T. VI, s. 71: "Ruslar, kralın herşeyi yüklenmesini istiyorlar... fakat kral, [San] Petersburg'a Türklerin Don Kişot'luğunu yapmanın kendisine uygun gelmediğini yazdı".

147 Gaffron'un 3 ve 18 Ocak ile 17 Nisan 1776 tarihli mektupları.

Bu arada antlaşma ile Viyana sarayı ve Bâbıâli arasındaki anlaşmazlıklar tamamen ortadan kalkmamıştı. Avusturya'ya bırakılan ve toplam olarak dört şehirle çoğunlukla terkedilmiş 60 kadar köyü kapsayan bölgenin sınırları çizilirken, her zamanki gibi önemli ve uzun süreli anlaşmazlıklar çıktı. Avusturya, antlaşma ile kendisine tanınandan daha fazla toprak üzerinde hak talep etmekle suçlanıyordu. Bilhassa Hotin ormanı ve Suçava bölgesine ait köyler hakkında uzun süre tartışıldı. Sonunda Avusturya bu hususta da tehdit edici dili, parası ve hediyeleri ile üstün geldi. Hotin ormanından vazgeçti, fakat kaybını Suçava bölgesinde birkaç köy ile telafi etti[148].

Bunun üzerine 12 Mayıs 1776'da İstanbul'da açıklayıcı bir antlaşma ve 2 Temmuz'da Palamutka'da bundan sonra sınır direkleri olarak Habsburg kartalının dikileceği yerlerin köy köy belirtildiği resmî bir sınır anlaşması imzalandı[149].

Bu uğursuz mesele böylece sâkin bir sona ulaşırken, etkileri değişik yönlerde daha bir süre hissedildi. St. Petersburg ve Berlin'de, Viyana sarayının her yönde daha da tehdit edici hâle gelen yayılma hırsının bilhassa Bosna, Sırbistan ve Eflak'a yönelik olduğu endişesinden bir türlü kurtulamıyorlar, fakat buna rağmen hemen ciddi bir tedbir almayı da düşünmüyorlardı.

Kral II. Frederik'in Eflak ve Boğdan için güvence teklif ederek Bâbıâli'yi kazanma ve güvence altına alma önerisi, Kont Panin'e göre fazla cüretkârdı. Öncelikle bunun başarılı olup olmayacağını bilmiyorlardı ve ikinci olarak, Avusturya hanedanına karşı böylesine açık bir gösteriden, Viyana sarayına Lehistan'da takip edilen siyasî sistem için ihtiyaç duyulduğu sürece kaçınılmalı idi. Buradaki meseleyi açıklığa kavuşturduktan sonra, Bâbıâli'yi daha kolay ve güvenle etkilemeye çalışabilirlerdi[150].

Diğer taraftan Bâbıâli de Rusya'nın hâlâ Avusturya'yı Boğdan yönündeki saldırılarında el altından desteklediğinden şüphelendiğini açıkça belli edi-

148 Gaffron'un 3 Ocak, 17 Nisan ve 18 Mayıs tarihli mektupları ile kralın Kont Solms'a 18 Haziran 1776'da gönderdiği yazı. Kral burada şöyle demektedir: "Lehistan'da gördüğümüz şekildeki gibi düzenlemeleri Avusturya'nın asla yapmayacağı ve fedakârlıkların görünüşte olduğu doğrudur ve Avusturya her zaman için bir taraftan kazanmadan diğer taraftan bırakmaz".

149 Her ikisi ilk kez Neumann, *aynı eser*, s. 199 ve devamı ve ayrıca Samwer, *aynı eser*, s. 452 ve devamında verilmektedir.

150 Kont Solms'un 29 Mart 1776 tarihli mektubu.

yordu. Kont Panin ise bu türdeki şüphelere öyle kızıyordu ki, Viyana sarayına Prens Lobkowitz aracılığıyla bir nota gönderdi ve Bâbıâli'nin bu şüphesini elçisi aracılığıyla Rus sefiri ile işbirliği içinde dağıtmasını, Bâbıâli'yi Avusturya ile Boğdan'daki anlaşmazlıklarını artık Rusya ile yaptığı barışın yerine getirilmesiyle ilgili yükümlülüklerinden boş bahanelerle kaçmak için kullanmaması yönünde uyarmasını talep etti[151].

Viyana kabinesi bu talebi ne kadar ciddiye alsa ve Bâbıâli'ye bu yüzden yaptığı telkinler ne kadar etkileyici olsa da, Avusturya'nın, St. Petersburg ve Berlin saraylarının Fransa ile birlikte sürekli olarak Bâbıâli'yi Avusturya'ya karşı kışkırtmak ve barışın hükümlerini yerine getirmek için attığı bütün adımları engellemek amacıyla ellerinden geleni yaptıkları düşüncesi sabitti[152]. Viyana sarayının Bâbıâli ile yeni bir antlaşma yapma planı kurduğu söyleniyordu: Bu plana göre Avusturya, daha sonra kendisi için Eflak'ı ve Adriyatik Denizi kıyılarını talep etmek üzere, Rusya ile çıkabilecek muhtemel bir savaş durumunda Bâbıâli'ye desteğini vadedecekti[153].

Buna karşın Avusturya'nın Rusya ve Bâbıâli arasındaki sözde arabuluculuğu, Viyana sarayının Kont Panin'in talebine uymakta gösterdiği uysallıktan kaynaklanan kötü bir söylenti idi. Bu söylenti yine de bilhassa Fransa tarafından yayılıyordu, zira Versailles sarayı Avusturya'nın bu müdahalesini Bâbıâli'yi Rusya'ya karşı direnişinde daha inatçı ve daha dayanıklı hâle getirmek için etkili bir araç olarak görüyordu. Görünen o ki, Avusturya'da uzunca bir süre Rusya'nın içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan dolayı sonunda kendini tamamen Avusturya'nın kollarına bırakacağı da düşünülmüştü. En azından Prens Lobkowitz bunu ima eden bazı açıklamalarda bulunmuştu[154].

Barışın tıpkı imzalandığı andaki gibi dürüst olunmayan şekilde onaylanmasından sonra aşılması gereken zorluklar bariz bir şekilde ortaya çıktığından, Avusturya'nın Bâbıâli'yi Rusya'ya karşı açık ve gizli bir şekilde kışkırtmalarında işi kolaydı. Zira Bâbıâli'nin hafifletilmesini istediği hususlarla ilgili neredeyse hiçbir şey yapılmamıştı. Her ne kadar Ruslar Hotin ve Bender'i, Osmanlılar da Kılburun'u boşaltmışlarsa da Kırım Tatarlarının ba-

151 Kont Solms'un 21 Haziran ve 16 Temmuz 1776 tarihli mektupları.

152 Kont Solms'un 10 ve 13 Eylül ve 1 Kasım 1776 tarihli mektupları.

153 Gaffron'un 18 Ocak ve 3 Haziran 1776 tarihli mektupları.

154 Kral II. Frederik'in Kont Solms'a gönderdiği 10 Eylül tarihli yazı ve Kont Solms'un 8 Kasım 1776 tarihli mektubu.

ğımsızlığı ve Karadeniz'de serbest denizcilik hususlarında yeniden ciddi anlaşmazlıklar çıktı.

Bilhassa birinci hususta taraflardan hiçbirinin geri adım atmadan gösterdiği inat, Kırım meselesinin ne kadar ciddiye alındığı, bu sorunun çözümünden gelecek için nelerin beklendiği ve bunun ne gibi endişeler yarattığı belli oluyordu. Barışın diğer anlaşmazlık konusu hükümleri az çok arka planda kalıyordu. Tatarlara tamamen bağımsızlıklarını kazandırarak Bâbıâli'den ayrılmalarının sağlanmasının, son savaşın en önemli, hatta belki de tek gerçek kazancı olarak görülmesi gerektiği düşüncesi, o dönemlerde St. Petersburg kabinesinin kesin bir devlet kuralı idi ki, daha sonraki zamanlarda bunu açıkça belirtmekten de çekinmemişlerdi. Bu yüzden, tekrar silahlara sarılmak zorunda kalsalar bile bu husustan hiçbir şekilde vazgeçemezlerdi[155].

Diğer tarafta ise Bâbıâli tabii ki Tatarlar üzerinde kendisine tanınan dinî liderliği daima Kırım'da siyasî ve resmî hâkimiyet hakları alanında kaybettiği toprakları zamanla tekrar geri kazanmak için rahat bir bahane olarak kullanmak istiyordu.

Dolayısıyla yarımadada ve komşu Kuban Tatarları arasında her iki tarafı kendi amaçları için kazanmak ve birbirlerine karşı kışkırtmak için grupların oluşmasına şaşmamalı idi. Böylece bir tarafta Rus yanlısı bir grup ve diğer tarafta Osmanlı yanlısı bir grup oluştu.

Rusya bu kavgada baştan beri avantajlıydı. Zira yalnızca maddî güce sahip olmakla kalmayıp manevî üstünlüğü de sağlamıştı. Kerç, Yenikale ve Kılburun'a sahip olduğundan, yalnızca istediği zaman birliklerini yarımadanın içlerine kadar göndermekle kalmayıp, Orkapı hatlarına kadar Ukrayna'dan birlikler de çekebilecek durumda idi. Bâbıâli ise Taman'da bıraktığı az sayıda muhafız kıtasının dışında kendi yandaşlarına gerekli silahlı yardımı denizden göndermek için daha fazla zamana ihtiyaç duyuyordu.

Rusya manevî olarak bilhassa burada da tıpkı Lehistan'da olduğu gibi maneviyatını kaybetmiş, sefil ve kendi aralarında bölünmüş bir hanedan ve tamamen sarsılmış siyasî durumlar mevcut olduğundan avantajlıydı. Kim

155 Kont Solms, 4 Mart 1776 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Tatarların bağımsızlığıyla gerçekleşecek olan Bâbıâli ile Tatarların arasındaki tam ayrılık, son savaşta elde edilen siyasî bir avantaj olarak görülüyor. Bu düşünce Rusya tarafından terkedilmez ve gerçekleşmesi için savaşın göze alındığı bir prensip olarak benimsendi".

Kırım Tatarlarına zorla kabul ettirilen bağımsızlığı, eski kuralları tekrar tesis ederek kalıcı olarak güvence altına alabilirdi ki? İktidardaki hükümdar olan hanın hanlık payesinin Cengiz Han'ın soyundan gelen Giray hanedanına ait olmasını öngören, fakat aynı zamanda halkın nüfûzu altında beyler ve mirzalar arasında yapılan seçimle hanlık payesinin aralarından en ehline verilmesini öngören miras ve seçim hakkı arasında kurulu yönetim, hanedan içinde ve halk arasında yalnızca kavgalara ve husumetlere yol açmıştı. Sonunda bu kimi zaman müphem hükümdarlık erkinin kime verileceği, Bâbıâli'nin kendi menfaatlerine yönelik kaprislerine ve keyfiliğine kalmıştı. Handan artık hoşlanmadığında veya beklentilerine uygun olmadığında, bu kimse hemen azledilir ve Yunan adalarına ya da tercihen Rumeli'ye sürgüne gönderilirdi.

Dışarıdan bakıldığında mutlak güç ile donatılmış olmasına rağmen, Kırım hükümdarlık payesine bu şartlar altında milletin saygı ve güven duyması tabii ki mümkün değildi ve milletin gözünde öyle itibar kaybetmişti ki, çok güçlü ve şartlara hâkim bir kişinin bile Kırım'a bu zoraki bağımsızlık durumunda ülkenin iyiliği için ve dışarıdaki düşmanlarına karşı güç ve etkinlik kazandırması çok zordu.

Ülkenin durumu başka yönlerden de gitgide çöküşe doğru gidiyordu. İmtiyazlı hanedanların, yani dört bey ile mirza ailesinin birçoğu, sürekli savaşlar ve kendi aralarındaki kavgalardan dolayı sıkıntıya ve fakirliğe düşmüştü ve kısmen tamamen çökmüştü. İçinde bulundukları zamanın yarattığı baskı altında, daha önce oldukça önemli olan siyasî hakları gitgide önemsiz hâle gelmiş ve unutulmaya yüz tutmuştu, zira bu hakları muhafaza etmeyi ve yürürlüğe koymayı başaramamışlardı. Kiraya tâbi ama onun dışında özgür küçük köylüler, büyük bir bölümü ıssız kalmış ülke topraklarında kendi geçimlerini bile zor sağlıyor ve ödemeleri gereken toprak vergisini zor çıkartıyorlardı. Şehirlerin çoğunda şehir sâkinleri arasında savaş dönemlerinden ve bunun kaçınılmaz bir sonucu olarak ticaretin ve işlerin durmasından dolayı eski refah yerine fakirlik ve sıkıntı baş göstermişti.

Dolayısıyla göçler gitgide artıyordu ve yarımada korkutucu bir biçimde ıssızlaşıyordu. Büyük kalabalıklar Rumeli'ye, Bucak'a veya Besarabya'ya, Yeni Sırbistan'a ve Kuban'a göç ediyordu. Tabii ki Tatar Devleti'nin damarı olan ordu da buna paralel olarak çöküyordu. Hanın 100 bin, kalgayın 60 bin ve

nureddinin 40 bin süvari, hatta gerektiğinde bunun iki katını sefere çıkartabildiği zamanlar çoktan geçmişti.

Hanı neredeyse bağımsız olarak sürekli desteklemeleri beklenen bu sultanlar ve diğer askerî rütbeliler, bilhassa Orkapı'nın savunmasından sorumlu Or beyi güçlerini ve itibarlarını nasıl koruyabilir ve yabancı güçlerin yok edici etkisinden nasıl korunabilirlerdi ki? Aslında oldukça yüksek olan gelirlerinin azalması, yabancı güçlere meselelerine karışmak ve onlara gem vurmak için yeterince fırsat tanıyordu. Dolayısıyla siyasî entrikalar ve hükmetme hırsına dayanan amaçların takip edilmesi için, sefalet ve çaresizlik içinde kaybolmuş Kırım Yarımadası'ndan daha verimli topraklar olamazdı. St. Petersburg'un bu toprakları talihle olduğu kadar beceri ile de işlemeyi ve sömürmeyi başardığını, elde edilen başarılar yeterince kanıtlıyordu[156].

Baştan beri son hedefi yarımadanın tamamına egemen olmak ve Tatarların zaten sürdürülmesi imkânsız bağımsızlıklarını nihaî olarak yok etmek olan kesin ve iyice düşünülmüş bir plana uymaya kararlı olup olmadıkları bilinmez. Görünen o ki barış onaylandıktan sonra, en azından şimdilik, Bâbıâli'nin artık barışın yerine getirilmesi ile ilgili yükümlülüklerinden imtina etmeyeceğini umut etmişlerdi. Bu yüzden şimdilik gözlemci bir tutum içine girdiler ve bu talihli hâdiseyi olağanüstü merhamet ve görkemli şenliklerle kutlamakla yetindiler.

Çariçe, 17 Mart 1775'te halkına tekrar tesis edilen barışın avantajlarını örneğin ordudaki cezaların hafifletilmesi ve affedilmesi, firarîler ve Pugaçev'in isyanına katılanlar için af, hazineye borcu olan tutukluların serbest bırakılması, bazı kölelere tanınan özgürlüklerin onaylanması ve savaş sırasında konulan olağanüstü vergilerin kaldırılması gibi özel hayır işleri ile hissettirmeye çalıştığı 47 maddelik bir beyannâme hazırlattı[157].

O zamana kadar benzer durumlarda görülen herşey, çariçenin 24 Temmuz ile 3 Ağustos tarihleri arasında Moskova'da düzenlediği büyük barış kut-

156 Kırım Tatarlarının askerî devletinin çöküşünden kısa bir süre önceki durumu hakkında bilgileri şu eserlerde bulabilirsiniz: Tott, *Mémoires sur les Turcs et les Tatares*, T. II, s. 99 ve devamı ve Eton, *Tableau de l'Empire Ottoman*, T. II, s. 31 ve devamı.

157 Bu manifestonun tercümesi, "*Articles des bienfaits accordés aux sujets de Russie à l'occasion de la paix conclue entre S. Majesté l'Impératrice Catherine II. et la Porte Ottomane en 1774*" başlığı altında Kont Solms'un 20 Nisan 1775 tarihli mektubuna ek olarak verilmiştir.

lamalarında gösterilen görkemin ve çabaların gölgesinde kaldı. Karadeniz'i temsil eden geniş bir meydana halka konumlarını ve önemlerini anlatabilmek için, üzerine küçük savaş gemilerinin geldiği dört kalenin, yani Azak, Taganrog, Kerç ve Yenikale'nin maketleri kurulmuştu. Yabancı devletlerin elçileri için altından basılmış ve halk arasına yığınlarca dağıtılan küçük hatıra sikkeleri ise gerisini anlatıyordu.

Çariçenin, generallerinin savaş sırasında gösterdikleri hizmetleri ödüllendirmek için dağıttığı onur hediyeleri olağanüstü idi. Ancak 19 Temmuz'da törenler arasında Moskova'ya gelen ve bizzat çariçe tarafından büyük onurlarla kabul edilen Mareşal Romanzov'a bütün hizmetlerinin sayıldığı bir onur beratı, hepsi elmaslarla bezenmiş, altından bir asa ve bir kılıç ile mineli defne yapraklarıyla süslenmiş bir şapka, pırlantalarla bezenmiş San Andreas nişanı, ayrıca 5 bin köylü, 100 bin ruble ve kendisine bırakılan sarayını süslemesi için değerli bir resim koleksiyonu, değerli bir gümüş yemek takımı, 12 bin ruble yıllık mutfak harcırahı ve nihayet onuruna bastırılan altından büyük bir hatıra sikkesi ve Tuna Nehri'ni geçişini anmak için Sadunaiski lâkabı verildi. Bütün bunlara Kartal (Kagul) Muharebesi'nin yıldönümünde ayrıca altın ve elmastan bir onur kılıcı ile Moskova yakınlarında mareşalin akdettiği barışın anısına Kaynarca adını verdiği bir çiftlik eklendi.

Diğer generaller buna benzer şekilde ödüllendirildiler. Aleksis Orlov ve İkinci Komutan Prens Dolgoruki'ye berat, onur kılıcı ve her birine 60 bin rublenin yanısıra Çeşmenskoy ve Krimskoy lakapları verildi ve son olarak ikinci sıradaki generaller Peter von Panin, Soltikov, Kamenski ve Kuban'daki birliğin komutanı Medem'e rütbelerine göre hakettikleri ödüller verildi[158].

Oysa barış kutlamalarının sarhoşluğu daha geçmemişti ki Kırım'dan ve İstanbul'dan gelen haberler, çariçenin kabinesinin olumlu ruh hâlinde kötü bir tat bıraktı. Bâbıâli'nin hâlâ barış şartlarını yerine getirmeye niyetli olmadığını anlamak zorunda kaldılar. Barış onaylandıktan kısa bir süre sonra Rusya'nın himayesi altında seçilen Sahib Giray Han'a gönderilen onay beratı öyle bir dille

158 Romanzov'un Moskova'ya törenler arasında zaferle girişini, barış kutlamalarını ve hediyeleri Kont Solms 20 Temmuz - 3 Ağustos 1775 tarihleri arasındaki mektuplarında tarif etmektedir. Üzerinde zafer kupalarının, altında kazanılan üç şehir olan Kerç, Yenikale ve Kılburun'un isimlerinin basılı olduğu büyük hatıra sikkesinde Fransızca tercümesine göre şu sözler okunuyordu: "Kararlılık, İhtiyat ve Güç". Halk arasında dağıtılan daha küçük olan sikkenin üzerinde ise şu sözler vardı: "Zaferlerle kazanıldı".

ve öyle bir şekilde yazılmıştı ki, Sahib Giray Han bu beratı kabul etmeyi reddetti. Zira padişahın dinî lider olarak anlaşmaya göre onayını içermekle kalmayıp, hanı Bâbıâli'nin dünyevî bir vasalı olarak gösteriyordu. Sahib Giray Han aynı sebeplerden ötürü, kendisine bu esnada tasdikin birer işareti olarak gönderilen kılıcı, şapkayı ve samur kürkü de yalnızca olağan birer hediye olarak kabul etmek istiyordu[159].

Oysa Bâbıâli karşı telkinlerine kulak asmayarak, kendisine sâdık Tatar grubunu ona karşı kışkırtıp sonunda Sahib Giray Han'ın tahttan alınmasını ve Kuban'da soydaşlarının yanında bulunan ve daha önce de tahta oturmuş olan Devlet Giray'ın ikinci kez Kırım hanı seçilmesini sağladı. Sahib Giray İstanbul'a geldi, fakat hemen Çatalca'daki çiftliğe sürgün edildi ve burada düşürülmesinden ve ülkesinin yok oluşundan sonra daha 30 yıl münzevî bir hayat sürdü.

Devlet Giray ise hemen Kerç ve Yenikale'den Bahçesaray yakınlarına kadar bir gözlem birliği gönderen Rusların desteklediği muhalefet grubuna karşı tek başına ayakta kalamayacağını anladı. Bu yüzden kendi kardeşlerinin yönetimi altında en itibarlı devlet memurları, kalgay, nureddin, kadıasker ve yaklaşık 200 mirzadan oluşan bir heyeti, Bâbıâli'nin himayesini ve yardımını şiddetle talep ettiği bir rica mektubu ile İstanbul'a göndermişti. "Bağımsızlık utancını kabul etmeyip, yeniden Bâbıâli'ye tâbi olmak ve hepimizin sonu olacaksa bile Kerç, Yenikale ve Kılburun Ruslardan geri alınana kadar savaş yapmak istiyoruz", deniyordu bu mektupta.

Oysa Divân-ı Hümâyûn, başlangıçta onlarla açıkça irtibata geçme cesaretini göstermedi ve heyeti aylık 15-20 kese maliyetle sarayın mutfaklarından krallar gibi ağırlandıkları Boğaz'da bir yalıya yerleştirdi[160].

---

159 Zegelin'in 3 Nisan 1775 tarihli mektubu.

160 Zegelin'in 3 Mayıs, 3 ve 17 Haziran ve 3 Temmuz 1775 tarihli mektupları. Bu diplomatik yazışmalardan, Hammer-Purgstall'ın, *Geschichte der Chane der Krim unter osmanischer Herrschaft, aus türkischen Quellen zusammengetragen*, Viyana 1856, adlı eserinden aldığımızdan çok daha fazla bilgi almaktayız. Aslında 229-247. sayfalar arasında son hanların yalnızca şahsî meseleleri hakkında yetersiz imalarda bulunmaktadır. Anlaşılacağı üzere, Tatar ülkesinin çöküşü yalnızca Osmanlı kaynaklarına dayanılarak yazılamaz. Hatta Hammer, en önemli Osmanlı kaynaklarından biri olan ve s. 250'den itibaren kendi bakış açısından yola çıkarak ruhla, ama aynı zamanda da keskin bir zekâ ile bu ilişkilere değinen Ahmed Resmî Efendi'nin, "*Wesentliche Betrachtungen*", Diez tercümesi, Halle 1813, eserini bile kullanmamıştı. [Ahmed Resmî] Rus yanlısı olarak, Divân-ı Hümâyûn'da Tatarlar lehine oy kulla-

Daha önce de gördüğümüz gibi, her an İran ile bir savaş çıkabileceğinden endişe edildiği için, açıkça ve elde silahlarla Tatarların tarafını tutmaya cesaret edemiyorlardı. Dolayısıyla yanına hemen güçlü bir grubu çekmeyi başaran heyeti, önce Rusya ile uzlaşmaya varmak için çarelerin bulunacağı vaadi ile oyalıyorlardı.

Bu arada Rus yanlısı grup da hareketsiz kalmamıştı. Devlet Giray'ın Kuban Tatarları tarafından tanınmamasını ve daha önce uzunca bir süre St. Petersburg sarayında yaşamış olan Şahin Giray'ın karşı han olarak tayin edilmesini sağlamıştı. Prens Repnin, Ekim ayında uzlaşmada bulunmak üzere İstanbul'a geldiğinde ilişkiler oldukça gerilmişti.

Bu hususta bilhassa Prusya'nın ağırlıklı arabuluculuğuna güveniyordu. Ayrıca Kont Panin ile birlikte Kral II. Frederik'in bu amaçla Zegelin'in İstanbul'da kalışını biraz daha uzatmasını sağladı. Zira kral, 1774 yılı sonlarında bilhassa maddî sebeplerden ötürü Bâbıâli nezdindeki sefaretini tamamen geri çekmeye ve buradaki diplomatik işleri yalnızca bir konsolos aracılığıyla halletmeye niyetli idi.

Oysa "konsoloslar Bâbıâli nezdinde yalnızca ticarî memurlar olarak görüldüklerinden ve diplomatik bir karaktere sahip olmadıklarından ve kralın Bâbıâli nezdinde itibarını ve nüfûzunu önemli ölçüde azaltacaklarından", bu husustaki endişelerini yalnızca Zegelin dile getirmekle kalmamış, Kont Panin de Prusya'nın bu krizde İstanbul'da daha yüksek rütbeli bir diplomat bulundurmasının her iki sarayın ortak menfaatine olacağını anlatmaya çalışmıştı. Bu yüzden en azından şimdilik Zegelin gibi çevreyi iyi bilen, dolayısıyla Prens Repnin'e tecrübeleri ve tavsiyeleri ile önemli hizmetlerde bulunabilecek bir adamın burada kalması çok önemli idi.

Kral, çariçeye iyi niyetini göstermek için bu talebi kabul etti ve yalnızca Zegelin'in görev süresini ertesi yılın sonuna kadar uzatmakla kalmayıp, şartlar gerektirdiğinde daha yüksek rütbeli bir diplomat tayin etme hakkı saklı

---

nanları "meselelerin başını ve sonunu düşünmeyen gevezeler ve Müslümanlıkları ile gururlanan saray erkânı" olarak adlandırırken, âdeta "ara bozucu" diye tanımladığı Devlet Giray'a tamamen karşı idi. Ayrıca Tatar heyeti için bu kadar para harcanmasını da hoş görmüyordu. "Tatarların bir içimlik tütün için üç ilâ beş saat yol yaptıkları bilindiğinden, padişahın sofralarını gördükten sonra, kıyamet gününe kadar ülkelerine geri dönmeyecekleri, aksine sonsuz taleplerle zaman kazanmaya çalışacakları kesindir", diyordu.

kalmak üzere, halefi olan Gaffron'a da maslahatgüzarlık diplomatik rütbesini verdi[161].

Ne yazık ki Prens Repnin, İstanbul'dan yılın sonunda ayrılan Zegelin'in iyi tavsiyeleriyle çabalarından sadece kısa bir süre yararlanabildi ve kendisi ile neredeyse aynı zamanda İstanbul'a gelen Gaffron, aldığı talimatlara uygun olarak selefinin yolundan gitmeye devam etmesine ve Divân-ı Hümâyûn nezdinde Rusya'nın menfaatlerini her şekilde korumasına rağmen, hemen hemen hiçbir şey elde etmek mümkün değildi. Repnin, sözde ulema hâlâ dinî sebeplerden dolayı itiraz ettiği ve Bâbıâli Tatarları dizginleyebilmek amacıyla burada birlikler bulundurmak zorunda kaldığı için, henüz terkedilmemiş Taman'ın boşaltılmasını bile sağlayamamıştı[162]. Bu şartlar altında Kırım Tatarlarının durumu hakkında nasıl başarılı sonuçlar elde edebilirdi ki?

161 Zegelin'in 17 Ekim 1774 tarihli mektubu, Kont Solms'un 6 ve 17 Nisan tarihli mektupları ve kralın 2 Mayıs 1775 tarihli yazısı. Repnin bilhassa Zegelin'in İstanbul'da daha uzun süre kaldığına seviniyordu. Zira Kont Solms'a ilgili mektubunda dediği gibi, bu sayede, "bulunduğu ülkenin durumuna çok iyi vakıf olan bu bakanın görüş ve bilgilerinden çok fayda sağlanması"nı bekliyordu. Çok iyi bir ekonomist olan Büyük Frederik, yüksek maliyetler gerektiren bir diplomasi taraftarı değildi. Bu yüzden sefirlerini kimi zaman belki de fazla sıkıntıda bırakıyordu. Gerek Gaffron, gerekse Kont Solms defalarca bu konuda şikâyette bulunmuşlardı. Bu beylerin görevleri icabı harcadıkları paraları geri almaları çok zor oluyordu. Her ikisi de bu yüzden zor durumlara düşüyorlardı. Gaffron, 18 Mayıs 1776'da bu hususta Kont Finckenstein'a şöyle yazıyordu: "Şikâyetçi değilim". Gaffron'un sonunda sırf itibarını korumak için, 18 Şubat 1777'de dediği gibi, "düşmanım olmasını istemediğim bir ülkede, ikamet etmenin zorlukları nedeniyle kendi kendimi yalanlamaya zorladığım mı görülecek?". Rus Sefiri Stakiev'ten yardım istemek zorunda kalması ise diplomatik bir kötü yönetimdi. Benzer şikâyetler, daha ağır sözlerle aynı yıl 17 Nisan, 3 Temmuz ve 17 Eylül tarihli mektuplarda da görülebilir. Bu mektuplarda yılda en az 16-20 bin akçe harcama yapabilecek durumdaki başka sefirlere kıyasla ne kadar az para aldığından şikâyet etmektedir. Aynı şekilde Kont Solms da diplomatik görevindeki maddî sıkıntılardan bahsetmektedir. 17 Mayıs ve 31 Aralık 1776 tarihli mektuplarında kendi hatası olmadan, "içinde bulunduğum sıkıntımın afişe olmasını önlemek için bana maaşını teklif etti, bu da benim için daha az yaralayıcı değildi." Ne kadar büyük para sıkıntılarına düştüğünden şikâyet etmektedir ve iki yıldır yaptığı yaklaşık 5 bin ruble tutarındaki harcamaları geri alamadığından, "söylenecek hiçbir şeyi olmayan namuslu bir adamı sadece üzen" bir duruma düştüğünden şikâyet etmektedir. Oysa bilindiği üzere ve zamanında gördüğümüz gibi, Büyük Frederik bilhassa Şark politikasında gerçek hedeflere ulaşabilecek diplomatik atılımlarında kesenin ağzını açıyordu. Karşılaştırma için bu eserin V. cildi.

162 Gaffron'un 3 Ocak tarihli mektubu ve Kont Solms'un 30 Ocak 1776 tarihli mektubu.

Divân-ı Hümâyûn bu hususta kesin bir açıklama yapmaya niyetli görünmüyordu. Zira Reisülküttab İsmail Efendi Rusya'nın en amansız muhaliflerinden biri idi ve Boğdan'da Avusturya ile sınır kavgasında gösterdiği ve muhalefetin kendisini ağır bir şekilde suçladığı uysallığı, Divân-ı Hümâyûn nezdinde Rusya'ya karşı direnişinde bir o kadar kararlı davranma zorunluluğu ile savunuyordu.

Ulema arasında nüfûzlu bir adam ve en önemli rakibi olan Murad Molla'ya padişah huzurunda şöyle diyordu: "Avusturya elçisine karşı davranışımı ağır bir eleştiriye tâbi tutuyorsunuz; sizler ise birlik olduğunuz Rusların bütün telkinlerine kulak veriyorsunuz. Rusya sarayının Avusturya ile savaşa girmemizi istediğini bilmiyor musunuz? Bu da diğer taraftan bizi Fransa ile birlikte Tatarlar hususunda sürekli olarak geri adım atmamak üzere kışkırtmaktadır. Avusturya'nın savaş yanlısı tutumu, barışı muhafaza etme politikamı haklı çıkartmaktadır. Rusya ile son yapılan barışın hükümlerini yerine getirmemek için mutlaka çareler bulacağız; oysa Avusturya ile savaşa girdiğimiz takdirde, bütün hükümleri harfi harfine yerine getirmek ya da iki düşmanla birden mücadele etmek zorunda kalacaktık. Öyleyse ya susun ya da daha iyi bir tavsiyede bulunun"[163].

Padişah, bu görüşü bizzat destekliyordu ve bu yüzden birçok şeyi ayrıca kaba saba ama yine de kararlı karakteri ile mahveden Prens Repnin'in 1776 Nisan'ında İstanbul'dan tekrar ayrıldığında ve yerine Bâbıâli nezdinde olağan elçi olarak Stakiev getirildiğinde neredeyse hiçbir şey başaramamış olmasına şaşırmamak gerekiyordu[164]. Repnin'in padişahın ve sadrazamın yazıları ile birlikte ancak Eylül ayında vardığı St. Petersburg'a getirdiği ültimatom, Rusya'nın Boğdan'ın bir kısmının Avusturya'ya verilmesini kabul ederek ihlal ettiği barışın muhafazasına ancak Tatarların Bâbıâli'ye sivil ve siyasî açıdan tâbiyetlerinin yeniden tesisini onayladığı ve Kerç, Yenikale ve Kılburun'u tekrar boşalttığı takdirde güvenebileceği yönünde idi[165].

Anlaşılan o ki, çariçenin kabinesinde bu mesele başlangıçta çok ciddiye alınmamıştı. Kont Panin, reisülküttabın Kont Repnin'in ilk raporları uyarınca

163 Gaffron'un 3 Ocak ve 3 Nisan 1776 tarihli mektupları.

164 Gaffron, 18 Mayıs 1776 tarihli mektubunda Prens Repnin hakkında şöyle demektedir: "Burada Prens Repnin, tutarsız, iki yüzlü, kavgacı, çıkarcı, nankör biri olarak tanınıyor. Dolayısıyla kısa bir zamanda üç farklı dil konuşulduğunu gördüm".

165 Kont Solms'un 12 Kasım 1776 tarihli mektubu.

Tatarların bağımsızlığı ve Kılburun'un geri verilmesi ile ilgili söylediği herşeyi boş laf diye nitelendiriyordu. Bütün bunlar yalnızca Fransız ve Habsburg sefirlerinin birer kışkırtması idi. Bâbıâli, savaşı asla göze almazdı, ki Rusya da savaşmaya çok hevesli değildi[166].

Zira ordu, barış yapıldığından beri, yeni tayin edilen Harp Dairesi Başkanı Prens Potemkin'in tembelliği ve beceriksizliği sayesinde kötü bir durumda idi. Boğdan'dan geri çekilen birçok birlik kışlaları, paraları ve yeni giysileri olmadan ülkede başıboş dolaşırken, sınır eyaletleri neredeyse tamamen birliklerden yoksundu.

Donanma biraz daha iyi durumda idi. Çariçe, 18 Temmuz 1776'da subaylara ve mürettebata son savaşta hakettikleri 375 bin ruble tutarındaki ödüllerini dağıtmak üzere, Braşov'da ziyaret ettiğinde donanma, her biri çok iyi durumda olan ve iyi bir mürettebatla teçhiz edilmiş 64 ilâ 80 arasında top taşıyan 15 kalyon ve 24 ilâ 60 arasında top taşıyan 8 firkateynden oluşuyordu[167].

Oysa Tatarlar, bilhassa Kırım'ın ilhakı sırasında desteğine en fazla güvenilen Kuban Tatarları arasındaki hareketler hakkındaki haberler zamanla çariçenin sarayı ve bakanları arasında endişe yaratmaya başladı. İşlerin burada bu kadar ileri gitmiş olmasının suçu, bilhassa o topraklardan sorumlu olan Mareşal Romanzov'un ve Kont Potemkin'in ilgisizliğine atılmaya çalışılıyordu. Durumu düzeltmek için şimdi de Kont Panin meseleyi ele alacaktı. Hâlbuki nasıl hareket edeceğini kendisi de bilmiyordu[168].

Bunun için en çok İstanbul'daki müzakerelerin talihli bir biçimde ilerlemesine güveniyordu. Prens Repnin'in başaramadıklarını, Stakiev'in başarabileceğini umuyordu, zira elçilik sekreteri ve daha sonra Stockholm sarayında sefir olarak 30 yıllık görevinde en mahir diplomatlardan biri olma itibarını kazanmıştı[169]. Yine de kendisine yabancı olan bu alanda kolayca ve başarıyla ilerlemekte zorlanıyordu.

---

166 Kont Solms'un 12 ve 29 Mart 1776 tarihli mektupları. Tatarlar tarafından talep edilen bağımsızlık hakkında Kont Solms şöyle demektedir: "Bu olursa çok zorluk yaşanacak, zira bunun için savaşı yeniden başlatmak hiç istenilmiyor".

167 Kont Solms'un 21 Haziran ve 23 Temmuz 1776 tarihli mektupları.

168 Kont Solms'un 2 Temmuz 1776 tarihli mektubu. Burada olayların artık "birbirinin içine girmesinden, durumu düzeltmek için Kont Panin'den yardım istenmişti ama düzeltmek için ne yapılmasını o da bilmiyordu" kadar ilerlediği söyleniyordu.

169 Kont Solsm'un 2 Kasım 1775 tarihli mektubu.

İstanbul'a geldikten kısa bir süre sonra reisülküttaba Kırım'da Bâbıâli'nin başlattığı entrikalar hakkında ağır telkinlerde bulunduğunda, reisülküttabdan kısa ve soğuk bir cevap aldı: İstemedikleri takdirde, Müslümanları bağımsız olmaya zorlayamazlardı. Zaten yalnızca bariz bir talihe borçlu olduğu bir barış antlaşmasının her hükmünün harfi harfine yerine getirilmesini talep etmek, St. Petersburg sarayına pek yakışmıyordu. Rus sarayı Tatarların tekrar eskisi gibi Bâbıâli'ye tâbi olmalarına izin verdiği takdirde, diğer can sıkıcı şeyler hakkında anlaşmaya varmak 15 dakika sürerdi. Bu amaçla bu meselede menfaati olan deniz devletlerinin arabuluculuğuna başvurulacaktı. Ayrıca Çar I. Petro'nun da Prut Barış Antlaşması'nı tam olarak yerine getirmediği -Divân-ı Hümâyûn tercümanının bu önemli keşfi kısa bir süre önce yaptığı söyleniyordu- bilinmekte idi. Öyleyse Bâbıâli neden Küçük Kaynarca Antlaşması'nı harfi harfine yerine getirmeye zorlanmaya çalışılıyordu[170]?

Hâlbuki yalnızca Tatarların bağımsızlığından dolayı değil, Karadeniz'de serbest denizcilik ve Memleketeyn'deki durumlardan ötürü de sürekli yeni zorluklar çıkartılıyordu. Stakiev'in çariçenin deneme amaçlı olarak ticaret gemisi şeklinde Braşov'dan Karadeniz'e göndereceği beş küçük savaş gemisinin Boğaz'dan geçirilmesini zorla sağlayacağına dair kesin açıklamasına rağmen, bu meselede bilhassa deniz devletleri İngiltere, Fransa ve Hollanda tarafından da kışkırtılmış olan Divân-ı Hümâyûn, sefirin talebini amansız bir direnişle karşıladı. Bu sözde ticaret gemilerinin, gerektiğinde ortaya çıkartıp kullanmak üzere toplarını ambarda saklayan gizli savaş gemileri olduğu ileri sürülüyordu[171].

Bâbıâli, Rusların Karadeniz limanlarında serbest ticaret yapmalarına bile izin vermek istemiyordu. Ayrıca edinilen tecrübelere göre, Rusların bundan hiçbir kazanıcı da yoktu. Örneğin Moskovalı zengin bir tüccar, Kerç'e bazı mallar göndermiş, fakat çariçe tarafından bizzat desteklenmiş olmasına rağmen öyle çok para ve çaba harcamak zorunda kalmıştı ki ikinci bir deneme için hevesi kalmamıştı[172]. Bu durumda Bâbıâli Fransa'ya da, bilhassa Rusları da buradan ilk fırsatta çıkartabileceğini umduğundan, Ka-

---

170 Kont Solms'un 3 Temmuz 1776 tarihli mektubu.

171 Kont Solms'un 14 Haziran tarihli mektubu ve Gaffron'un 17 Ekim 1776 tarihli mektubu. Stakiev'un bu husustaki ültimatomu şöyle idi: "İster savaş gemisi olsun isterse de olmasın gelecek olan gemileri beklerken, onların geçişinin engelleneceğini görmeyi çok istiyorum"

172 Kont Solms'un 26 Temmuz 1776 tarihli mektubu.

radeniz üzerinde ticarete ve denizciliğe katılma izni vermiyordu[173]. Stakiev ancak zorlu müzakerelerden sonra, yılın sonlarına doğru söz konusu dört ticaret gemisinin ikişer ikişer, fakat yanlarında onlara eşlik edecek firkateynler olmadan, ardı ardına Karadeniz'e girmeleri iznini olabildi; ama her seferinde Çanakkale Boğazı'na boş dönmeleri ve burada yeni emirler beklemeleri şartıyla[174].

Bâbıâli ayrıca Memleketeyn ile ilgili yükümlülüklerinden kaçınmak için her yolu deniyordu. Yalnızca Rusya'nın talebinin aksine voyvodaların ömür boyu tayinine hâlâ itiraz etmekle kalmayıp, bu ülkeler tarafından ödenen haracların da eski hâline getirilmesini istiyordu. Zira eskiden her biri her yıl içhazineye [Enderûn Hazinesi] 1.000 kese ve hükümet üyelerine 1.500 kese öderlerken, ki bunun 600 kesesi yalnızca sadrazama ödeniyordu, Rusya'nın talebi üzerine sonuncu ödeme tamamen kaldırılacaktı. Oysa bu paraları alanlar böyle bir kaybı hazmedemiyorlardı. Bu yüzden önceki durumu geri getirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Rusya lehlerine müdahale hakkını şimdilik kullanamadığı için zavallı voyvodalar sırf yeni zorluklardan kaçınmak ve kendi başlarını da tehlikeye atmamak adına kaçınılmaz olana boyun eğmek ve istenen meblağı ödemek zorunda kaldılar[175].

Dört ay boyunca (Ekim 1775 ile Şubat 1776 tarihleri arasında) çariçenin Moskova'daki sarayında fevkalade elçi olarak kalan Abdülkerim Paşa'nın Rusya'nın geri adım atması mümkün görünmediği ve maddî sıkıntılarına rağmen savaşı gerektiğinde daha 15 yıl devam ettirebilecek kadar para ve birlik bulabileceği için olayları son raddeye kadar getirmemelerine dair uyarıları bile Divân-ı Hümâyûn içerisindeki muhalif grup üzerinde pek etki yaratmıyordu. Abdülkerim Paşa'nın rüşvet aldığı düşünülüyor, Tatarların Rusya'ya karşı açıkça ve gizlice kışkırtılması sisteminde ısrar ediliyordu[176].

Bâbıâli kısacası -en azından St. Petersburg tarafından böyle suçlanıyordu- Kırım'daki hâkimiyet haklarına tekrar bütün kapsamıyla sahip olmak istiyordu. Eskiden olduğu gibi burada kadılarla gümrük memurlarını tayin ve Taman muhafız kıtasını takviye etti, hatta kendi hanı olan Devlet Giray Han'ın hükümdarlığını Bâbıâli'ye asla tâbi olmamış ve hiçbir zaman Kırım'a

173 Kont Solms'un 18 Ocak 1776 tarihli mektubu.

174 Kont Solms'un 3 ve 4 Kasım 1776 tarihli mektubu.

175 Gaffron'un 4 Mart, 3 Haziran ve 17 Temmuz 1776 tarihli mektupları.

176 Gaffron'un 3 Eylül 1776 tarihli mektubu.

dâhil olmayan Nogay Tatarlarını ve Büyük Kabartay ile Küçük Kabartay'ı da kapsayacak şekilde genişletmeye çalışıyordu.

Tabii ki bu şartlar altında buradaki toprakları tamamen kaybetmemek için St. Petersburg sarayının da artık ciddi tedbirler düşünmesi gerekiyordu. Kırım'a doğru birlikler yola çıkartıldı ve Kuban'da gücünü göstermiş olup Şahin Giray tarafına geçen Rusya yanlısı grup her şekilde desteklendi. Görünüşe göre çok geçmeden rakipleri karşısında üstünlük sağladı. Zira Devlet Giray Han ve yandaşları, Bâbıâli'den yardım taleplerinde gitgide daha ısrarcı olmaya başlamışlardı. Han, Eylül ayında acilen ve etkin bir destek sağlamadıkları takdirde, Bâbıâli'ye bağımlılığının da ortadan kalkacağını yazıyordu. Aynı zamanda İstanbul'da bulunan mirzalar da soydaşlarını kalabalıklar hâlinde İstanbul'a getirmekle tehdit ediyorlardı ki, başkent sokaklarındaki bağrışları ile Bâbıâli'nin Müslümanları kâfirlere nasıl peşkeş çektiğini gösterecek ve halkı galeyana getireceklerdi. Bu çığırtkanlar ancak para ve sarayın mutfaklarından yapılan bolca teslimatlarla sâkinleştirilebildiler[177].

Fransa ve Avusturya sefirlerinin İran'a savaş ilân etme fikrinden vazgeçirmeye çalıştıkları Divân-ı Hümâyûn da zaten İran savaşı endişesinden ötürü Tatarların şiddetli taleplerine cevap verebilecek durumda değildi. Sefirlere göre böyle bir saldırı bu şartlar altında ancak Rusya'ya yarayacaktı[178].

Bilhassa Avusturya bu kriz döneminde yine ikiyüzlü bir rol oynuyordu. Bâbıâli'yi el altından Rusya'ya karşı kışkırtırken, bir kez daha açıkça arabuluculuğunu teklif etti ki bu, diplomatik bir hile idi ve bilhassa Prusya maslahatgüzarı, hatta Kral II. Frederik için bile sıkıntı yaratıyordu. Zira Rusya belki de sırf Bâbıâli'yi sindirmek için sanki bu teklifi kabul edecekmiş gibi görünüyordu. Gaffron, Stakiev nezdinde bununla ilgili ağır sitemlerde bulunuyordu: "Siyasî sisteminin tamamı, efendisi olan kralın Rus sarayına sürekli kanıtladığı dostluktan ve dürüstlükten tek bir iz bile taşımayan bir saray ile nasıl işbirliği yapabilirdi"[179]. Prusya'nın ve Rusya'nın Avusturya'ya karşı derin bir ittifak hâlinde olmasını o dönemde Şark siyasetinin temel şartlarından biri hâline getirmiş olan Kral II. Frederik, Viyana ve St. Petersburg kabinelerinin yakınlaşmasından dolayı öyle bir endişe duyuyordu ki, hemen Kont Panin'in dikkatini bu yönde takip edilen sistemin olumsuzluklarına çekti.

177 Gaffron'un 17 Eylül ve 18 Kasım 1776 tarihli mektupları.
178 Kral II. Frederik'in Kont Solms'a gönderdiği 2 Ağustos 1776 tarihli yazı.
179 Gaffron'un 17 Eylül ve 3 Ekim 1776 tarihli mektupları.

17 Aralık 1776'da Kont Solms'a şöyle yazıyordu: "Sanki Avusturya iki devlet arasında kasıtlı olarak sergilenen bu samimiyet ve karşılıklı yükümlülüklerle Avrupa'da iki imparatorluk sarayı arasında şimdilik yalnızca plan aşamasında olan ve Rus çariçesi ile bakanları, St. Petersburg kabinesinin bugüne kadar devletin gerçek menfaatleri hakkındaki fikirlerine sâdık kalacaklarından bunun ötesine geçmeyecek ilişkilerin mevcut olduğunu göstermek istiyor"[180].

Kral ancak Kont Panin Rusya'nın Bâbıâli ile ilişkilerinin bozulması hâlinde bile Avusturya'nın yardımına başvuramayacağına dair güvence verdikten sonra sâkinleşti. İster savunma ister saldırı amaçlı olsun, Türklere karşı bir savaşta direnebilmek için Avusturya'nın dostluğuna ihtiyaç duyulmuyordu. Aksine Rusya'nın siyasî sistemi, Prusya ile Avusturya'yı dizginlemek için yeterli gördüğü ittifakına ve tam bir anlaşmaya dayanıyordu. Kral, buna tamamen ikna olabilirdi ve Rusya sarayının prensiplerinden sözde menfaatler için vazgeçeceğini düşünmemeli idi. Bu, kendisinin, yani Kont Panin'in bakanlığı süresince sâdık kalacağı görüşü olduğu kadar, çariçenin de görüşü ve sarayının uzun süre geçerli kalacağını umduğu sistemi idi[181].

Kral bu arada İstanbul'daki durumun St. Petersburg'un endişe ettiği kadar kötü olmadığını düşünüyordu. Bâbıâli, herhalde iki sarayı da karşısına alacağı bir savaşa dalacak kadar deli olamazdı. Bu yüzden barışın muhafaza edilmesini istiyor ve umuyordu[182].

St. Petersburg yine de her halükârda tedbir almak istiyordu ve böylece sessizce en yakın eyaletler olan Bialograd, Kiev ve Novorossiya'dan (Yeni Rusya) 50-60 bin kişilik bir birliği, General Prens Prosorovski'nin emri altında Kırım yönünde seferber etti. Çariçe, meselenin sonucu hakkında artık daha fazla endişe duyuyordu, zira aylarca İstanbul'dan gelen doğrudan haberler kesilmişti ve Bâbıâli'nin buradan gelen bütün mektupları yolda yakaladığı şüphesi akla yakındı. Sadrazamın Stakiev'i Yedikule zindanlarına attır-

180 Kral, çok önem verdiği bu husus hakkında Kont Solms'a gönderdiği 5 Temmuz, 26 Kasım ve 17 Aralık 1776 tarihli mektuplarında ayrıntılı açıklamalar vermektedir.

181 Kont Solms'un 29 Kasım ve 3 Aralık tarihli mektupları ve kralın Kont Solms'a gönderdiği 20 Aralık 1776 tarihli yazı.

182 Kralın 30 Kasım ve 10 Aralık 1776 tarihli yazıları. Bu yazılarda şöyle demektedir: "Bir savaşa girdiklerinde veya iki imparatorluk onlara karşı olduklarında Türkler, insanların en çılgınıdır ve böylesi çılgınlık derecesi tahmin edilemez".

dığından şüpheleniliyordu ve görünen o ki, elçinin kedisi de bu konuda ciddi bir endişe içindeydi[183].

Yine de İstanbul'da bilhassa Rus düşmanı Reisülküttab [Râif] İsmail Efendi Bâbıâli'nin dış politikalarını yürütmeyi bıraktıktan sonra olayların daha iyiye döneceği umut ediliyordu. Temmuz ayında İsmail Efendi aniden azledilmiş ve Kıbrıs'a sürgüne gönderilmişti. Lâkin doğası gereği daha uysal bir adam olan halefi Atıfzâde Ömer [Vâhid] Efendi, ulemanın ve halkın kendisini sindirmesine izin verdiği için, selefinin açtığı yoldan sapmaya cesaret edemiyordu[184].

Fransa'dan rüşvet aldığı iddia edilen şeyhülislâm Divân-ı Hümâyûn'da ulemayı temsil etmediğinden beri, Divân-ı Hümâyûn'da da görüşler değişmeye başlamıştı. Halefi, Bâbıâli'nin Kırım hanının bağımsızlığına izin vermektense Kırım'ın tamamen Rus Devleti'ne ilhakını tercih edeceğini saklamıyordu. Böylece en büyük yüklerinin birinden kurtulmuş olurdu ve birliklerini ulemanın yukarıda bahsettiğimiz hükmetme planlarının karşısına çıkmak ve halkın huzursuzluğunu bastırmak için kullanabilirdi[185].

Hâlbuki yeni reisülküttab böylesine cüretkâr bir adım atmaya cesaret edemiyordu. Stakiev ile bütün müzakereleri, hep aynı noktalar üzerinde yoğunlaşıyor ve sonunda tamamen neticesiz kalıyordu. Oysa nihayet Kasım ayında gelen resmî posta sayesinde -öyle geniş kapsamlıydılar ki, Kont Solms'un dediğine göre okunmaları 14 gün sürmüştü- kesin bilgi sahibi olununca, acilen karar alındı. Prens Prosorovski'ye 4 bin kişi ile Orkapı'yı işgal etme emri verilirken, onu destekleme amacıyla 16 bin kişilik bir birlik Turla ve Berda nehirleri arasındaki yeni hatlarda kış karargâhlarına yerleştirildi ve zorunluluk-

183 Kont Solms'un 8 ve 22 Kasım tarihli mektupları ve Gaffron'un 17 Aralık 1776 tarihli mektubu.

184 Gaffron'un 3 Ağustos ve 17 Ekim 1776 tarihli mektupları. Bu iki reisülküttabın en ilginç karakteristiğini ve Stakiev ile ilişkilerini, biraz da kızgınlıkla, Ahmed Resmî Efendi, *"Wesentliche Betrachtungen"*, s. 254 ve devamında vermektedir. Stakiev'i s. 258'de "İşlerden iyi anlayan, zeki ve sinsi bir adamın itibarına sahip, 40 yaşında entrikacı bir Rus" olarak nitelendirmektedir. Oysa yaşı hakkında yanılmaktadır, zira Stakiev, daha önce de gördüğümüz gibi, diplomaside 30 yılı aşkın bir süredir çalışıyordu.

185 Gaffron'un 17 Aralık 1776 tarihli mektubu. Burada şöyle demektedir: "Kırım'ın bağımsızlığı konusunda Bâbıâli'nin gerçek niyeti, Rusya'nın burayı imparatorluğunun bir eyaleti yapmasından, Kırım'ın bağımsızlığının ve Tatarların hanının Rusya'ya bağlı olmasından ise bağımsız olmasının daha iyi olacağı yönündedir".

tan alınan bu kararın gerekçelerini bildirmek için Stakiev'e Bâbıâli'ye verilmek üzere bir açıklama gönderildi.

Sefir, 14 Aralık'ta bu açıklamayı St. Petersburg sarayının aynı zamanda Kırım Tatarlarına da gönderdiği beyannâme ile birlikte reisülküttaba teslim etti[186]. Açıklama genel olarak şöyleydi: Çariçe, Bâbıâli'nin her iki devletin halkının refahının bağlı olduğu barışı yerine getirmesini sağlamak için bütün iyi niyetli çareleri tükettikten, ancak Bâbıâli Kırım Tatarları üzerinde kaybettiği hâkimiyeti geri kazanmak için her yolu denedikten, hatta saldırılarında Prens Repnin aracılığıyla Tatarların yalnızca siyasî ve sivil anlamda özgürlüklerinin ve bağımsızlıklarının tekrar kaldırılmasını değil, Kerç, Yenikale ve Kılburun'un da Ruslar tarafından tekrar boşaltılmasını talep edecek kadar ileri gittikten sonra, sırf kendi itibarını muhafaza etmek ve Rus sarayını Bâbıâli tarafından ihlal edilen barış hükmü açısından Bâbıâli ile aynı seviyeye getirmek için, kaçınılmaz olarak tedbirler almak ve Bâbıâli'nin örneğini takip ederek, üçüncü bir devletin malı olması itibariyle, taraflardan hiçbirine ait olmayan Orkapı'ya birliklerini göndermek zorunda kalmıştı. Bâbıâli nezdindeki sefiri, atılan bu adımın her iki tarafça resmen imzalanan ve onaylanan barışın yerine getirilmesini sağlamaktan başka bir amaç taşımadığını açıklamakla görevlendirilmişti. Bunu elde etmenin en iyi ve en kısa yolu, Bâbıâli'nin hemen gerekli yetkilerle donatılmış murahhaslarını hâlâ anlaşmazlık konusu olan noktaları müzakere etmek üzere Mareşal Romanzov'a göndermesi olacaktı. Çariçe, hem Orkapı'yı işgal etmek, hem de İslâm dininden kaynaklanan hak ve gelenekleri saklı kalmak üzere Tatarlara serbest ve bağımsız yönetimlerini geri vermek için gerekli yetkileri vermişti bile. Açıklamada imzası bulunan yetkili bakan, sarayının talimatı üzerine, Bâbıâli'ye Rusya'nın hiçbir hükmü değiştirilmeyecek olan Küçük Kaynarca Antlaşması'na dayanarak, barışın ve Bâbıâli ile dostluğunun muhafazasından başka bir şey düşünmediğini yineleyerek, padişahın yüce ve aydın kabinesinin nihayet bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldıracak, çözülmemiş bütün noktaları kesinleştirecek ve böylece sarsılmaz bir temel üzerinde sağlamlaştırılacak, her iki taraf için avantajlı ve iyileştirici bir dostluğun, iyi bir komşuluğun ve ebedî barışın bir aracı olarak hizmet etme şansına erişmesini sağlayacak bir cevap vermesini umuyordu.

186 Kont Solms'un 26 Kasım 1776 ve 7 Ocak 1777 tarihli mektupları ile Gaffron'un 17 Aralık 1776 ve 3 Ocak 1777 tarihli mektupları.

Kont Panin'in bu açıklama ile aynı zamanda Kral II. Frederik'e verilmek üzere Kont Solms'a gönderdiği açıklayıcı bir notada St. Petersburg kabinesinin davranışının sebebi olarak gösterilen ve onu haklı çıkartması beklenen birkaç nokta, açıklamanın kendisinde olduğundan daha ayrıntılı olarak belirtilmişti. Örneğin, Takımadalar'da ve Anadolu'daki Rumlar için yalnızca kısmen sağlanan af, Rus esirlerinin tamamının serbest bırakılmaması, bilhassa Taman'ın antlaşmaya aykırı olarak işgali ve Kırım'a yerleşen Türk göçmenlerinin fazlalaştırılması. Notanın sonunda ise şöyle deniyordu: "Majesteleri çariçe, kralın Orkapı'nın işgali ile ilgili ekteki açıklamayı dikkate almasını rica ediyor ve majesteleri Prusya kralının, bu tedbirin bütün olgularını gözönünde bulundurduktan ve sebepleri ile motiflerini değerlendirdikten sonra, atılan bu adımın haklılığını ve gerekliliğini kabul edeceğinden şüphe etmemektedir"[187].

Kral, St. Petersburg sarayının bu şiddetli davranışına tamamen hak verdi ve Bâbıâli'nin bundan sonraki tutumu açısından olumlu sonuçlar getireceğinden emindi. Bu arada yine de herşeyin bu meselenin İstanbul'da mevcut ruh hâli üzerinde nasıl bir etki bırakacağına bağlı olduğunu düşünüyordu. "Türklerdeki gibi bir yönetimde, herşey o ana ve ruh hâline bağlıdır. Burada söz konusu olan gibi ciddi bir gösteri, Osmanlı sarayı ve kabinesi üzerinde iyi bir etki bırakabilir, ama yine de ulaşılmak istenen amaca aykırı sonuçlar doğurabilir. Burada söz konusu olan, Orkapı'nın işgali öğrenildiği anda İstanbul'daki ruh hâlidir. Böyle bir durumda Divân-ı Hümâyûn'un mantıklı davranan kısmının iradesine karşı bile iki devlet arasındaki ilişkilerin bozulması için ulemanın veya yeniçerilerin belirli bir derece galeyana gelmeleri yeterlidir"[188].

Meselenin İstanbul'da nasıl bir etki bıraktığını hep birlikte görelim. St. Petersburg kabinesinin açıklaması, İstanbul'da beklenmeyen bir hâdise değildi. Reisülküttab, içeriği hakkında önceden bilgi almıştı bile ve bu yüzden açıklamayı büyük bir soğukkanlılıkla karşıladı. Stakiev'e hemen sözlü olarak Bâbıâli'nin Tatarların bağımsızlığına bilhassa dinî sebeplerden dolayı asla izin veremeyeceğini bildirdi. Ayrıca sarayının sözde Taman'a gönderilen birlikler, Devlet Giray Han'ın desteklenmesi ve Kırım'da Bâbıâli tarafından kadılarla gümrük memurlarının keyfî olarak tayiniyle ilgili sitemleriyle ne söylemek is-

187 Bu iki ilginç belgenin metnini, bu ciltle ilgili açıklamalarda Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan Kont Solms'un 10 Aralık 1776 tarihli mektubunun ekinde verilen örneklere göre aktardık.

188 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 28 Aralık 1776 tarihli yazı.

tediğini anlamıyordu. Romanzov ile hiçbir müzakereye girmeye niyetleri yoktu, özellikle de Orkapı'yı işgal altında tuttuğu sürece. Zira bu işgal, Rusya'nın savaş başlatmaya karar verdiğini kanıtlıyordu. Bâbıâli bir murahhas gönderecek ise bu ancak en azından General Romanzov'un ordusu ile aynı güçte olan bir ordunun başında bir serasker olabilirdi. Stakiev bu yüzden önce hükümetinin birliklerini Orkapı'dan geri çekmesini sağlamalı idi; o zaman İstanbul'da müzakerelere devam edilebilirdi.

Stakiev'in cevabı, sarayının savaş başlatmayı düşünmediği yönünde idi; Bâbıâli bunu barışın hükümlerini yerine getirerek hâlâ önleyebilirdi. Müzakereleri bundan böyle Mareşal Romanzov yürütecekti. Dolayısıyla kendisi, yani Stakiev, bu meselede artık bir şey yapamadığı gibi, sarayının askerî birliklerini Orkapı'dan çekmesini de sağlayamazdı. Sarayına şimdilik bu sözlü cevabı bildirecekti, fakat aldığı emirlere istinaden yazılı bir açıklamada ısrar etmek zorunda idi. Reisülküttab da kısa bir tereddütten sonra yazılı bir açıklama vermeyi vadetti.

Oysa Bâbıâli, açıklama yapılmadan önce, Divân tercümanı aracılığıyla Stakiev'ten bir kez daha Kırım'daki huzursuzlukların nasıl ortadan kaldırılabileceğine dair bir çare bulmasını talep etti. Bâbıâli'ye göre bu huzursuzlukları ortadan kaldırmanın en kolay yolu, Bâbıâli'nin İstanbul'daki müzakereler kesin ve tatmin edici bir sonuca vardırılana kadar Devlet Giray Han'ın sessiz kalmasını sağlaması ve Stakiev'in de Rus komutanlarına bütün düşmanlıkları derhal durdurmalarına dair yazılı bir talimat göndermesi idi. Stakiev her ne kadar bu adımın etkili olup olmayacağını ileri sürdüyse de sonunda Kırım'a bu yönde bir yazı göndermeyi kabul etti. Bâbıâli, gerçekten de iyi niyetinin bir delilini sunmak istiyorsa, diyordu, öncelikle Devlet Giray Han'ın elçileri olarak hâlâ İstanbul'da bulunan ve Bâbıâli'yi Rusya'ya karşı kışkırtmaktan bir türlü vazgeçmeyen Tatar mirza ve kalgaylarını Kırım'a geri göndermeli ve mümkün olan en kısa zamanda istenen yazılı açıklamayı vermeli idi[189].

Divân-ı Hümâyûn'da uzun süren müzakerelerden sonra ancak 26 Aralık'ta istenen açıklama geldi, fakat öyle bir şekilde yazılmıştı ki Stakiev bu açıklamayı işleri yalnızca son raddeye getirmeye yaradığı gerekçesiyle geri çevirdi. Karşılığında Bâbıâli'nin barışı gerçekten yerine getirmeyi düşünüp düşünmediğine dair bir açıklama istiyordu. Reisülküttab ise açıklamayı değiştirmeyi

189 Gaffron'un 17 Aralık 1776 ve 3 Ocak 1777 tarihli mektupları.

reddediyordu ve böylece Stakiev bunu 1 Ocak 1777'de hiç değiştirmeden St. Petersburg'a göndermek zorunda kaldı.

Bu açıklama esas itibariyle daha önce sözlü olarak dile getirilenlerin yalnızca daha ayrıntılı ve dana kesin bir şekli idi. Bütün dünyanın Bâbıâli'nin asla vaatlerine aykırı hareketlerle onurunu ayaklar altına almadığını bildiğini belirterek başlıyordu; asla üstlendiği yükümlülüklerden hile ile kaçmaya çalışmamıştı, aksine bütün hareketlerinde sadakat ve istikrar göstermeye çalışmıştı ve olayların gidişatını akıbetine bırakmıştı. Dolayısıyla Rusya tarafından yapılan suçlamaların doğruluğunu kabul edemezdi.

Zira 1) Tatarların bağımsızlığı her ne kadar barış antlaşmasına dâhil edilmişse de daha sonra bütün Tatar boyları buna itiraz etmişlerdi; Rusya tarafından tayin edilen hanı kabul etmeyi reddetmişlerdi, aksine Bâbıâli'nin ancak halkın tamamının isteği üzerine onay verdiği Devlet Giray'ı seçmişlerdi; dolayısıyla Bâbıâli bu hususta barışı hiçbir şekilde ihlal etmemişti. 2) Bâbıâli asla Kırım'da keyfî olarak kadı tayin etmemişti, aksine kanunlara uygun olarak Tatar ulema arasından tayin edilmelerini sağlamıştı. Aynı şekilde 3) asla Kırım'a Türk gümrük memurları göndermeyi aklından bile geçirmemişti. Ayrıca 4) barıştan önce Taman'da bulunan ve Tatarların burada tuttukları 30-40 Türk askeri nasıl oluyordu da sözde Kırım'da bulunan Osmanlı muhafız kıtasının takviyesi olarak görülebiliyordu? Onların dışında Taman'da tek bir Türk askerinin bulunduğunu kanıtlamaları gerekiyordu. Türk askeri olarak gördükleri kişiler yalnızca Türklere özgü giysiler içinde Tatarlar veya hanın maiyetinde bulunan Rumelili veya Anadolulu Türkler olabilirdi. Nogay Tatarlarının meselelerine 5) Bâbıâli asla karışmamıştı ve 6) Kırım hanının elçilerini Kabartay Tatarlarına onları ilhak etmek için gönderip göndermediğini bilmiyordu. Bilinen bir şey varsa o da Bâbıâli'nin handan asla böyle bir şey yapmasını istemediği idi.

Prens Repnin'in bilgisine sunulan yazıda Kerç, Yenikale ve Kılburun'un boşaltılması talebi ve yine aynı yazıda Tatarların bağımsızlığının kaldırılması talebine gelince, Bâbıâli bu hususta yalnızca açıkça ve dostane bir şekilde bu açıdan sahip olduğu ve padişahın halife ve Müslümanların başı olarak asla ihmal etmemesi gereken dinî yükümlülüklerini hatırlatmak istemişti. Ayrıca Tatarlar gerek barıştan önce, gerekse barıştan sonra kendilerine zorla kabul ettirilen bağımsızlığa şiddetle direnmişlerdi. Açıkça Rusya söz konusu üç kaleye sahip olduğu ve gemileri ile Karadeniz'de dolaştığı sürece, kendilerini bağım-

sız kabul edemeyeceklerini, aksine yok olma tehdidi ile karşı karşıyaymış gibi hissedeceklerini açıklamışlardı. Ayrıca Bâbıâli'ye olan tâbiyetleri ortadan kaldırıldığı takdirde, Rumeli'deki geniş topraklarını ve gelirlerini de kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaklardı.

Bu yüzden Rusya'nın Taman'da 40 civarında askerle kalan bir Türk subayını, kendisini Bâbıâli ile Kırım'a bir birlik gönderecek kadar aynı seviyeye getirmek için bahane olarak kullanması akıl almazdı. Rusya Orkapı'yı gerçekten işgal ettiği takdirde, bunun sonucu ne olacaktı? Muhtemelen Tatar halkının genel bir ayaklanması; Ruslar tarafından kötü muameleye maruz kaldıkları ve katledildikleri takdirde, Bâbıâli bunu sessizce seyredecek ve dindaşlarının tarafını tutmayacak mıydı? Bu dünyanın bütün halkları, Şark'ta ve Garp'ta, Bâbıâli'nin bu davranışını haklı göreceklerdi.

Orkapı'nın işgali hiçbir şekilde gelmekte olan felaketi önlemek için doğru bir çare değildi. Bâbıâli bu yüzden "Rusya padişahının zeki ve sâdık vezirleri ile" meseleye bu şekilde bakacaklarından ve Allah korusun, anlaşmazlıklara ve husumetlere yeniden yol açma yönündeki ilk fikrinden vazgeçeceklerinden şüphe duymuyordu. Son olarak, Rusya'nın gerçekten barışı ve iki devlet arasındaki dostluğu muhafaza etmek istiyorsa yetkili bakanlarına henüz sonuçlandırılmamış, fakat Bâbıâli için çok önemli olan bazı hususları sonuçlandırmak üzere yeni talimatlar vermesini umuyordu. Bu yolla Allah'ın da yardımıyla Tatarlar nihayet tatmin edilebilecekti ve onların huzuru ile güvenliğini sağlayabileceklerdi. Kötü niyetli kişilerin elinden bu iki devlet arasında huzursuzluk çıkartma fırsatını alacaklardı ve böylece gelecekte aralarında huzursuzlukların ve husumetlerin çıkacağından endişe etmelerine gerek kalmayacaktı[190].

Bu cevapta gösterilen deliller olduklarından çok daha ikna edici olmuş olsalardı bile, St. Petersburg'a bilhassa en önemli husus olan Orkapı'nın işgali açısından istenen etkiyi bırakamayacak kadar geç geldi. Zira açıklama 1777 Şubat'ı başlarında Kont Panin'in eline geçtiğinde, Orkapı çoktan işgal edilmişti bile. Ayrıca Kırım'daki hâdiselerde öyle bir değişiklik meydana gelmişti ki, artık St. Petersburg'un geri adım atması muhtemel görünmüyordu.

190 Bu önemli belgeyi de bu ciltle ilgili açıklamalarda Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan Kont Solms'un 7 Ocak 1777 tarihli mektubunun ekinde verilen metne göre aktardık.

Çariçenin Tatarlara gönderdiği manifesto, amacına ulaşmıştı. 1770'te Yedisan ve Bucak Tatarları ile yapılan ilhak antlaşmasına dayanarak[191], bu antlaşmaya uygun olarak Rusya'nın hâkimiyetini kabul edecek olanlara himaye ve destek vadederken, direniş gösterenlerin bu reddin kendilerine getireceği sakıncalara şiddetle dikkatlerini çekiyordu. Bunun en yakın neticesi, Bucak'tan Kuban'a göç eden Tatarların açıkça Bâbıâli'den bağımsız olmak istediklerini, dolayısıyla Bâbıâli'nin tayin ettiği "işgalci" Devlet Giray'ı hanları kabul edemeyeceklerini açıklamaları oldu; Rusya tarafından ileri sürülen ve desteklenen karşı Han Şahin Giray, meşru hükümdarları ve liderleri olacaktı. Şahin Giray da hemen bu Tatarların başına geçti, birlikleri ve General Bring'in emrindeki bir Rus yardımcı kıtası ile Kırım üzerine yürüdü ve Devlet Giray'a açıkça savaş ilân etti[192].

Bu arada Kont Panin, Bâbıâli'nin cevabını hâlâ ölçülü bir biçimde ele alıyordu. Divân-ı Hümâyûn'un Mareşal Romanzov'a yetkililerini göndermemekte haklı olduğunu itiraf ediyordu. Zira bu, büyük bir devletin itibarına aykırı idi ve kendisi tarafından değil çariçeden kaynaklanan aceleci bir talepti. Ayrıca çariçeyi yanlış yaptığına ikna etmeyi ve müzakereleri İstanbul'da yeniden başlatması için Stakiev'e yeni yetkiler vermesini sağlamayı başardı. Stakiev'e bu amaçla verilen talimatlar, çok geniş ve ölçülü tutulmuştu. Çariçe, bundan sonra da uzlaşmanın temeli olarak Tatarların yalnızca sınırsız dünyevî bağımsızlığını kabul ediyor, fakat halife olarak padişahın Tatarlar üzerindeki ruhanî hâkimiyetini tam kapsamıyla tanıyordu[193].

Bu arada İstanbul'da savaş yanlısı ruh hâli yine üstünlük sağlamıştı. 29 Aralık 1776'da padişahın huzurunda sarayda toplanan Büyük Divân'da savaş ve barış yanlıları amansız bir öfke ile çarpıştılar. Sadrazam, kapudan paşa, yeniçeri ağası, reisülküttab, defterdar, mektupçubaşı ve ikincil derecede bazı ulema ilk grubunu oluştururken, ikinci grubun başında Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nı imzalayan Ahmed Resmî Efendi, İbrahim Münib Efendi, Ket-

191 Karşılaştırma için bu eserin V. cildine bakın.

192 Gaffron'un 3 ve 10 Ocak ve Kont Solms'un 10 Ocak, 18 Ocak ve 7 Şubat 1777 tarihli mektupları.

193 Kont Solms'un 2 ve 28 Şubat 1777 tarihli mektupları. Bâbıâli'ye yapılan, yetkililerini Mareşal Romanzov'a gönderme talebi hakkında şöyle demektedir: "Bazen fikirler olgunlaşmadan bulunan ve hükümdarlık otoritesinden başka bir ağırlığı olmayan bu tür acil çözümler, önemli işlerde etkin ve düşündürücü hâliyle tam bir parçalanma emaresi olarak görülür".

hüda Abdürrezzak Efendi, şeyhülislâm, sadrazamın sırdaşı olan silahdar ve son olarak gizlice sadrazamın kendisi bulunuyordu.

Abdürrezzak Efendi onaylanan barışı yerine getirmek gerektiğini söylemek üzere söz aldığında, savaş yanlıları hemen ağır hakaretlere başladılar ve Abdürrezzak Efendi'ye paragöz ve Ahmed Resmî Efendi'ye şu güzelce onayladığı antlaşmanın arkasına saklanmaktan daha iyi bir şey yapamayan yaşlı bir geveze diye hitap ettiler. Zira Ahmed Resmî Efendi anlaşılan Romanzov'un oyununa gelmiş ve savaş masrafları için muazzam paraların yanısıra istediği herşeyi vermişti.

Başında şimdilik şeyhülislâmın bulunduğu barış yanlıları, ancak Rusya'yı karalamak gibi çok da zekice bir taktik ile kendilerini koruyabileceklerini düşündüler, fakat sonunda yine de savaşılmak isteniyorsa para ve birliklere sahip olup olmadıklarını bilmek gerektiğine dair çok doğru bir tespiti ileri sürdüler. Sadrazam hemen her ikisini de temin edeceğini belirtti ve savaş yanlıları da Rusya'nın savaşmak için Bâbıâli'den bile daha kötü durumda olduğunu söyleyerek sadrazamı desteklediler. Orkapı'yı işgal etme şekli ve Eflak sınırına yığdığı az sayıda birlikler, Rusya'nın tek amacının Bâbıâli'yi sindirmeye çalışmak olduğunu yeterine kanıtlıyordu. Bâbıâli'nin artık Suriye'den, İran'dan ve Arnavutluk'tan endişe etmesine gerek kalmadığı için, Bâbıâli ile başa çıkması daha da zordu. Rusya herhalde Karadeniz'de henüz tek bir gemiye bile sahip değilken, Bâbıâli'nin gemileri, cephane ve birlikleri ile herhangi bir zamanda destekleyebileceği Tatarların dörtte üçünün kendi tarafında olduğunu dikkate almamıştı. Aksi takdirde bu kadar ileri gidip Orkapı'yı işgal etmezdi. Bâbıâli, Tatarları desteklemediği takdirde âdeta nankörlük yapmış olacaktı. Ayrıca Tatarların kalabalıklar hâlinde Rumeli'ye göç etmesi ve zaten 20 bin soydaşlarının bulunduğu Rumeli'de her yerde isyan ve karışıklık yaratması tehlikesi ile karşı karşıya kalınıyordu.

Barış yanlıları bu noktada yine de her halükârda St. Petersburg'un 26 Aralık tarihli notaya nasıl bir cevap vereceğini beklemek gerektiğini söyledi. İşleri aceleye getirmemek gerekiyordu. Rusya, müzakereleri mutlaka yeniden başlatmak isteyecekti. Bu arada savaş için hazırlıklar yapılabilirdi ve böylece Rusya'ya karşı daha avantajlı bir duruma geçilebilirdi. Bu sayede gruplar biraz olsun sâkinleştiler[194].

---

194 Gaffron, 4 Şubat 1777 tarihli mektubunda bu ilginç Divân toplantısının ayrıntılı raporunu vermektedir. Bu sayede dönemin Bâbıâli yönetimindeki gruplaşmalar hakkında bilgi edinmiş olduk. Ayrıca çok ağır hakaretlere maruz kalan Ahmed Resmî Efendi'nin

1777 yılı başlarında ise hâlâ biraz tereddütlü olan Sadrazam Derviş Mehmed Paşa'nın yerine sadaret makamına çok daha dirayetli ve kararlı Darendeli Mehmed Paşa getirildiğinde, sanki Bâbıâli'nin savaş cesareti daha da arttı. Sonucun kesinlikle silahlarla alınması taraftarı idi; Rusya'nın savaşı Anadolu'ya kaydırmaya niyetli olduğunu düşünüyordu ve bu yüzden Kapudan Cezayirli Gazi Hasan Paşa ile birlikte bilhassa gelecek ilkbaharda Karadeniz'e açılacak olan donanmanın hazırlıklarını büyük çabalarla ilerletirken, sessizce Varna'ya da birkaç birlik gönderdi.

Oysa kendisine Rusya'nın muhtemelen Akdeniz'e yeniden bir donanma göndereceği anlatılınca, öfke ile şöyle dedi: "Onlardan korkmuyorum; Fransa ve İspanya Rusların Cebelitarık Boğazı'ndan geçmesine izin verse bile Rumlar bu defa mürettebatlarını açlıktan öldürür ve onlara bir lokma ekmek vermektense evlerini kendileri ateşe vermeyi yeğlerler; Rusya'nın nankörlüğüne hâlâ o kadar kızgınlar. Dinime aykırı olmasa aralarından öyle bir ordu kurardım ki, Ruslardan intikamlarını almak için Türkler gibi savaşırlardı"[195].

Bu gibi tutumlar karşısında Stakiev'in durumu günden güne daha rahatsızlık ve utanç verici bir hâl alıyordu. Savaşı kendisi de kaçınılmaz görüyordu ve başvurusu üzerine diğer devletlerin sefirlerinin zamanında araya girmemeleri hâlinde kendisinin tekrar Yedikule zindanlarına atılacağını düşünüyordu. Oysa diğer sefirler bu kritik anda meseleye daha fazla karışmaya hiç de niyetli görünmüyorlardı. Prusya Sefiri Gaffron bile bu durum için önce kralından gerekli talimatları almak üzere zaman istedi ve Eflak'ı Oltu (Aluta) Nehri'ne kadar ele geçirme planını daha da kolay gerçekleştirmek amacıyla Rusya ile Bâbıâli arasında savaşın çıkmasını gayet iyi karşılayacağından şüphe edilen ve Galiçya'ya birlik yığmaya başlamış olan Avusturya, olayların gidişatına bakmak ve Kral II. Frederik'in ifadesine göre "sinsice hareket etmek" üzere bilerek pasif bir tutum içine girdi[196].

"*Wesentliche Betrachtungen*", s. 254 ve devamında savaş yanlılarına karşı gösterdiği öfkeyi de anlaşılır hâle getirmektedir: "Rusların zayıf olduğunu söyleyen bu aptal saraylılar, Bâbıâli'nin iradesine karşı çıkabilecek durumda değiller" ve "sesini müzakereler sırasında söylediklerini 10 kez tekrarlayarak tüketen reisülküttab bozuntusu", vs.

195 Gaffron'un 17 Ocak 1777 tarihli mektubu.

196 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 25 Ocak, 16 Şubat ve 18 Mart 1777 tarihli yazıları. Kral, Prens Kaunitz'in Rusya ve Bâbıâli arasındaki ilişkilerin bozulmasına sevineceğinden bahsetmektedir. Zira "şartlardan faydalanmak için, kendisine az veya çok uygun olacağı şekilde, Galiçya'nın bir bölümünü kazanacak vasıtaları kullanacak ve düzenleye-

Diğer taraftan Viyana sarayının bu sözde genişleme planları, Bâbıâli'yi el altından sindirmek ve Rusya'ya karşı daha uysal hâle getirmek için kullanılmaktan çekinilmiyordu. Oysa Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa, bu gibi telkinlere kulak asacak adam değildi. Prusya sefirine bir defasında doğrudan bunu zaten bildiğini söylemişti; ayrıca Bâbıâli, Viyana kabinesinin, kralına Lehistan'daki topraklarının büyük bir kısmını vermeyi ve istediği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun aleyhine kendi topraklarını genişletmesine izin vermesi karşılığında Danzig ile Thorn şehirlerini ele geçirmesine yardımcı olmayı vadettiğinin de farkında idi.

Bunun dışında Bâbıâli'nin Rusya ile savaşa girmesi hâlinde yardımını olmasa da tarafsız kalmasını sağlamak için Avusturya'ya Boğdan'ın bir kısmını vermeye meyilli olduğu bile iddia ediliyordu[197].

Hatta Viyana sarayının Bâbıâli'ye işine yaradığı sürece yalnızca tarafsız kalmayı teklif etmekle kalmayıp, Rusya üstünlük sağladığı takdirde, Osmanlı İmparatorluğu'nun kolayca yok olmaktan kurtulacağı böylesine önemli bir hizmet karşılığında istediği gibi zararlarını telafi etmesine izin verilmesi şartıyla yardımlarını da sunduğu söyleniyordu. Bunun için yalnızca Boğdan'ı değil, Belgrad'ı, Bosna'yı ve Dalmaçya sahillerini de gözüne kestirmişti ve aynı şekilde Venedik'in de bu esnada Mora'yı tekrar geri kazanmak için Rusya ile ilişkilerini sıcak tuttuğundan bahsediliyordu. Son olarak, Avusturya'nın Tuna Nehri'ni Karadeniz'e döküldüğü yere kadar denizciliğe açmak ve daha sonra özellikle Avusturya'ya bu önemli suyolunda serbestçe ticaret yapmasına izin vermesi için Bâbıâli ile müzakerelerde bulunarak ticarî menfaatlerini de gözönünde bulundurduğu söyleniyor, fakat Divân-ı Hümâyûn böyle bir teklifi kabul etmeye pek meyilli görünmüyordu[198].

Prens Kaunitz'in bu gizli ve açık entrikaları karşısında hiç kimse Kral II. Frederik kadar endişe duymuyordu. Hem İstanbul'da, hem St. Petersburg'da bu entrikaları münıkün olduğunca engellemeye çalışıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla, diyordu, prens beklenen savaşta Rusya'nın Bâbıâli'ye karşı yürüttüğü son savaşta oynadığı ikiyüzlü rolü sürdürmeye niyetli idi. Hükmetme hırsına da-

---

cek. Sarayının, Galiçya üzerinde bir nevi iddiaları vardı veya benzer konjonktürden en iyi çıkar sağlamak istiyordu". Kont Solms'un 28 Ocak 1777 tarihli mektubundan anlaşılabileceği üzere, Kont Panin de aynı görüşte idi.

197 Gaffron'un 18 Şubat 1777 tarihli mektubu.

198 Gaffron'un 18 Mart, 3 Mayıs, 3 Eylül ve 3 Aralık 1777 tarihli mektupları.

yalı niyetlerini, bunları gerçekleştirme zamanı geldiğinde daha kolay ve daha kesin bir şekilde gerçeğe dönüştürebilmek amacıyla tedbir ardından tedbir alıyordu. Bir taraftan Bâbıâli'yi cazip vaatlerle savaşa kışkırtıyordu, diğer taraftan bu şekilde iki taraf arasında hedefine ulaşana kadar gidip gelmek üzere Rusya'ya arabuluculuk teklif ediyordu[199].

Prens Lobkowitz aynı dönemde St. Petersburg kabinesine sarayının arabuluculuğunu kabul ettirmek için çaba gösterdiğinden, çariçe Avusturya'nın bu gibi gizli entrikaları hakkında gerek İstanbul'dan gerekse Berlin'den kendisine gelen açıklamalara hem şaşırıyor hem de öfkeleniyordu. Prens Kaunitz hakkında böyle sadakatsiz bir rolü üstlenecek bir adam olduğunu söylüyordu[200].

Oysa yalnızca Berlin ve St. Petersburg'da değil, o güne kadar Şark siyasetinde Viyana kabinesi ile aynı düşüncede olan Versailles sarayında da Avusturya'nın ikiyüzlü tutumu ve genişleme tutkusu şüphe çekiyordu. Bu yüzden Habsburg Sefiri Kont de Mercy'ye mütevazi bir şekilde Avusturya'nın Macaristan'a neden bu kadar önemli askerî kuvvetler yığdığını sormak zorunda kalınca, yalnızca kısa bir cevap almışlardı. Sarayı, Rusya ve Bâbıâli arasındaki son savaşta Boğdan sınırlarında tedbir olsun diye 60 bin asker bulundurmuştu; her iki ülke arasındaki ilişkiler kolayca bozulabileceğinden, şimdi neden aynısını yapmasındı?[201]

Hâlbuki barışsever Kral XVI. Louis bu cevapla yetinmek istemedi. Zira bu yüzden sonunda Almanya'nın huzurunun kaçacağından ve ülke içindeki kötü durumlara duyduğu endişelerden uzaklaşmasına sebep olacağından kaygılanıyordu. Bu sebeple Berlin ve St. Petersburg saraylarına özel ve sert bir nota göndererek Avusturya'nın beklenen savaşta Bâbıâli aleyhine topraklarını genişletmeye çalışması hâlinde, bilhassa Fransa'nın buna ilgisiz kalamayacağını bildirdi. Aksine Fransa'nın siyasî menfaatleri Bâbıâli'nin şu andaki topraklarını ve bütünlüğünü korumasını gerektiriyordu. Dolayısıyla Avusturya'nın bu

199 Kralın Kont Solms'a 8 Nisan ve 8 Kasım 1777 tarihlerinde gönderdiği yazılarda Prens Kaunitz hakkında şöyle demektedir: "İhtiraslı projelerini gerçekleştirmek üzere ilerleme sağlamak için her iki tarafın övgüsünü kazanarak, bazen Bâbıâli'ye kurnazca vaatlerde bulunarak, bazen Rusya'ya arabulucuğunu sunarak ilk savaşta bütün yönlerini belli olanla aynı tavrı şüphesiz takınacaktı".

200 Kont Solms'un 22 Ağustos ve 23 Eylül 1777 tarihli mektupları.

201 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 8 ve 22 Nisan 1777 tarihli yazılar.

yöndeki adımlarına karşı hep birlikte tetikte olunmalı ve harekete geçme zamanı geldiğinde aceleyle tedbirler almak zorunda kalmamak için Viyana sarayı ile önceden anlaşmaya varılmalı idi[202].

Oysa bilhassa St. Petersburg'da Versailles kabinesinin bu uyarısı pek önemsenmiyordu. Çariçe, Fransa'nın niyetlerine karşı onlarla işbirliğine gitmeyi düşünmeyecek kadar şüpheli yaklaşıyordu. Zira diyordu, öncelikle Avusturya ile hâlâ iyi ilişkiler içinde olup olmadığı ve Rusya'yı meşgul etmek için Avusturya ile birlikte savaşı isteyip istemediği bilinmiyordu; ikinci olarak bilhassa teklif edilen arabuluculuk konusunda, Fransa'ya yüz verildiği takdirde daima kibirlenmesi gibi bir rahatsızlığa maruz kalınabilirdi[203].

Kont Panin ise bu yönden baş gösteren tehlikeleri farketmediği sürece Bâbıâli'ye yardım edemeyeceklerini düşünüyordu. Viyana sarayının geniş kapsamlı planlarını engellemenin en iyi yolu, Tatarların Rusya'nın kendilerine verdiği hana [Şahin Giray] katılmalarını sağlamak olacaktı. Bu durumda, Bâbıâli'nin Tatarların kendi kendilerine vazgeçtikleri bağımsızlıkları uğruna savaş başlatmak için bir mazereti kalmayacaktı[204]. Dolayısıyla "Şark Meselesi'nin" çözümünde önemli olan, Kırım'daki olayların gidişatı ve bu olayların İstanbul'daki müzakereler üzerindeki etkisi idi.

Kırım'da ise sanki herşey Rusya lehine gelişiyordu. Şahin Giray, yılın başlarında Tatarları ve Rus yardımcı kıtası ile hiçbir engelle karşılaşmadan Taman'a doğru ilerlemiş, burada bulunan az sayıdaki Osmanlı muhafız kıtasını ele geçirip gözetim altında Özü'ye göndermiş ve vakit kaybetmeden hiçbir yerde ciddi bir engelle karşılaşmadığı yarımadaya girmişti. Az sayıda sâdık adamı ile her yerde geri püskürtülen Devlet Giray, tahtı ve ülkeyi terketmekten başka bir çare göremeyip gemiye binerek önce Sinop'a, sonra da İstanbul'a geldi ve 10 Mayıs'ta buraya vardığında padişah tarafından gerekli onurlarla karşılandı. Kendisine önce Boğaz'da bir yalı tahsis edildi, ama ertesi yıl Rumeli'de küçük

202 Kont Solms, 6 Haziran 1777 tarihli mektubunda Kont Panin'e Marki de Verac tarafından teslim edilen bu notanın bir suretini vermektedir.

203 Kont Solms'un 9, 12 ve 18 Eylül 1777 tarihli mektupları.

204 Kont Solms'un 9 Mayıs 1777 tarihli mektubu:
"Viyana hükümetinin projesini bozabilecek en iyi şey, halkın isteyerek reddetiği bağlılığı desteklemek maksadıyla Bâbıâli'nin savaş yapma bahanesi kalmayacağına göre Tatarların Rusların kendilerine verdiği hanın tarafına bağlı kalmaları olacaktı".

bir kasaba olan Vize'ye gönderildi ve burada 1779'da kimsenin dikkatini çekmeden vefat etti[205].

Dolayısıyla yandaşlarının sözde son anda Bâbıâli'den Orkapı'ya yerleşen Rusların düşmanlıklarına karşı talep ettikleri yardım zaten geç kalmış olacaktı. Sözde diyoruz, zira Şubat ayında, mağlup olmuş grubun 21 mirzasının getirdiği nota, genel olarak sadrazam tarafından İstanbul'da hazırlanarak Divân-ı Hümâyûn'da savaş ateşini körüklemek için yalnızca imzalanmak üzere Kırım'a gönderilmiş bir entrika kabul ediliyordu[206]. Bu beceriksiz manevra tabii ki amacına ulaşmadı. Zira Mayıs ayının ilk günlerinde Tatarların bütün beyleri, mirzaları ve ağaları Karapazar'da Şahin Giray'ın huzuruna çıkmış ve meşru olarak seçtikleri tek ve bağımsız efendileri olarak ona biatlarını sunarak kendisini ve ülkesini bütün düşmanlarına karşı koruyacaklarına dair güvence vermişlerdi. Rusya ve Bâbıâli de onu kabul edeceklerdi, zira yalnızca şeyhülislâm onun lehine fetva vermekle kalmayıp, milletin tamamı da Şahin Giray'ı özgürce ve bağımsız olarak, başka hiçbir yabancı devletin müdahalesi olmadan, han olarak seçtiklerine dair bir açıklama imzalamıştı. Gerek Bâbıâli gerekse St. Petersburg sarayı hemen resmî elçilik heyetleri aracılığıyla bu hususta bilgilendirilecekti[207].

Hepsi de olağanüstü eğitimli bir bey ve beş ulemadan oluşan ve Temmuz ayında St. Petersburg'a varan Tatar elçilik heyeti, St. Petersburg'da beklenebileceği gibi, çok iyi karşılandı. Buna karşın çariçenin tahtı önünde resmî huzura kabul sırasında kullandıkları dil, oldukça mütevazi idi. Sözcüleri aracılığıyla, milletinin Rusya'dan uzun zamandan beri gördüğü iyiliklerin pekâlâ farkında olduğunu, ama kötü ve cüretkâr davranışları ile bu iyiliğin karşılığını veremediklerini belirtiyordu; bu hususta suçunu kabul ediyor, affedilmeyi istiyor ve çariçeden gelecekte bağımsızlığını muhafaza etmek için güçlü himayesini rica ediyordu. Bu talepleri tabii ki yerine getirildi[208].

---

205 Kont Solms'un 14 Mart, Gaffron'un 3 Nisan, 3 ve 17 Mayıs tarihli mektupları; Devlet Giray Han'ın akıbeti hakkında bilgi için ayrıca bk. Hammer, *Geschichte der Chane der Krim*, s. 236.

206 Gaffron'un 18 Şubat 1777 tarihli mektubu.

207 Gaffron'un 3 Haziran 1777 tarihli mektubuna ek olarak verilen "*Récit du changement survenu en Crimée*". Tatar milleti, Şahin Giray'ın Bâbıâli'ye gönderdiği yazıda açıkça şunu beyan etmiştir: "Herhangi bir yabancı güç karışmadan, hanını bağımsızlığa uygun biçimde ve özgürce seçmişti".

208 Kont Solms'un 29 Temmuz ve 19 Ağustos 1777 tarihli mektupları. Burada, murahhasların "çok medenî ve gelişmiş göründükleri, tavırlarında ne barbarlık ne de vahşilik" olduğu söyleniyordu.

Şahin Giray'ın İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetinin başarısı tabii ki tamamen farklı idi. Mayıs ayı sonunda buraya varan murahhaslar, gerçi Bâbıâli tarafından gereken onurlarla karşılanmış ve krallar gibi muamele görmüşlerdi. Lâkin Divân-ı Hümâyûn'un ruh hâli çok geçmeden temsil ettikleri davanın aleyhine döndü. İlk başlarda ulemanın bir kısmı, Müslüman bir halk, zorlama olmadan bağımsızlığı istediği takdirde, bunun engellenemeyeceğini söyleyerek, lehlerine konuşmuştu. Bu kanun adamlarının beklenmedik uysallığının ana sebebi, sadrazama [Darandeli Mehmed Paşa] ve onun savaş siyasetine duydukları nefretti. Zira yukarıda da gördüğümüz gibi, bu kararlı devlet adamının reform çabaları bilhassa hazinenin sıkıntısını vakıf mallarına el koyarak gidermeye yönelik olduğundan, bu güçlü sınıfın maddî menfaatleri tehlikeye giriyordu. Bu yüzden ona her türlü desteği vermeyi reddettiler ve Şahin Giray Han ile uzlaşmayı yeğleyen barış yanlılarından yöne ağırlıklarını koydular[209].

Yine de Rusya'ya karşı mevcut öfkeyi tamamen bastırabilecek durumda değildiler. Şahin Giray'ın Rusların desteği ile her an önemli bir askerî güç ile başkent önlerine gelebileceğini ciddi olarak düşünüyorlardı. Belki de Rusya'nın rüşvet verdiği Bâbıâli memurları tarafından Rusya'nın Kırım'da topladığı muazzam askerî güçle ilgili yayılan söylentiler, bu endişeleri muhafaza etmeye ve arttırmaya katkıda bulunuyordu. Kırım'da 30 alay Rus'un bulunduğu, Taman önlerinde 7 bin kişinin beklediğini ve her an önemli takviyelerin beklendiği söyleniyordu; Azak'ta korkunç bir filo bulunuyordu ve 14 savaş gemisinden oluşan bir filo da çok geçmeden Takımadalar'a gelecekti; kısacası, Rusya'nın Kırım'daki askerî gücü güya öyle büyüktü ki, onları oradan tekrar çıkartmaya Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî kuvvetinin tamamının bile gücü yetmezdi[210].

Şahin Giray'ın elçileri, Kırım Yarımadası'ndaki Rus birliklerinin hiçbir rahatsızlığa sebep olmadıklarını ve bilhassa efendilerinin onlardan gayet memnun olduğunu söylemelerine rağmen, Divân-ı Hümâyûn'da Şahin Giray'ın seçilmesinin serbestçe olmadığını, aksine Rus birliklerinin gözetimi ve tehditleri altında yapıldığını iddia eden sesler yükselmeye başladı. Hanın bildirisinden de yabancıların etkisi anlaşılabiliyordu. Öylesine Şark stilinden farklı

---

209 Gaffron'un 3 Haziran 1777 tarihli mektubu.

210 Gaffron'un 3 Haziran ve 3 Eylül 1777 tarihli mektupları. Sonuncusunda şöyle demektedir: "Rusya'nın Kırım'daki güçlerinin durumu o denli korkunç ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün güçlerinin onları oradan söküp atmaya kudreti yetmeyecektir".

bir Frenk stili taşıyordu ki, âdeta bir çeviri gibi duruyordu; bir Müslüman dışında herkes bu bildiriyi yazdırmış olabilirdi. Ayrıca kullanılan dil de oldukça keskindi ve kanunların öngördüğü şekle uymuyordu. Han, bu bildiride kendini Osmanlı sultanı ile aynı seviyede görme havasındaydı ve padişahın onayını istemek yerine yalnızca halifenin manevî duasını diliyordu. Bu bildiri büyük bir ihtimalle bir Rus generalinin işi idi. Dolayısıyla Bâbıâli, Şahin Giray Han'ı asla kabul edemezdi ve etmeyecekti de. Hanlıktan çekilmeli idi ve Kırım Rus birliklerden temizlendikten sonra, Bâbıâli'nin hiçbir şekilde müdahale etmeyeceği gibi, yeni seçilecek hanı da resmen tanımayı reddetmeyeceği yeni bir seçim yapılabilirdi[211].

Tatar elçiler ise seçimlerin tamamen serbestçe yapıldığında ısrar ediyorlardı ama beyhude; Mart ayı sonunda St. Petersburg'dan aldığı yeni vekâletlere istinaden reisülküttab ile tekrar müzakerelere başlayan, lâkin tek bir adım bile ilerleyememiş olan Stakiev de Rusya'nın ne hanlık seçimine ne de yazının hazırlanmasına müdahale etmediğine dair güvence veriyordu ama nafile. Bildirinin Bâbıâli'nin beklediğinin dışında bir stilde yazılmış olması gayet doğaldı. Zira serbest ve bağımsız bir hükümdarın stili, tebaanın stilinden farklı olmalı idi ve kalemi de her halükârda yazılarını uygun gördüğü şekilde hazırlamakta serbest olmalı idi. Rus birliklerinin Kırım'dan çekilmesini kendisi, yani Stakiev, hiçbir şekilde sağlayamazdı, zira çariçenin generallerine hiçbir şekilde emir vermeye yetkili değildi. Yazılı olarak kendisine verildiği takdirde Bâbıâli'nin açıklamasını sarayına göndermekten başka bir şey yapamazdı[212].

Bâbıâli, Stakiev'e Temmuz ayında teslim ettiği ve esas olarak yukarıda belirtilen düşüncelere dayanan bir nota ile isteneni yaptı. Barışın henüz yerine getirilmemiş hususları açısından ise yine bu notada öncelikle Tatar meselesinin halledilmesi gerektiğini mazeret gösteriyordu. Bu ise ancak Rusya Kırım'daki birliklerini geri çektiği ve hiçbir şekilde hanın yeniden seçilmesine müdahale etmemesi ile mümkün olabilirdi. Cengiz Han sülalesinden bir hükümdar seçildiği takdirde ise Bâbıâli, seçilen kim olursa olsun, buna dair arzuhalleri uygun şekilde yazıldıktan sonra, anlaşmalara ve kanunlara uygun tanıma ve onay yazısını göndermekten imtina etmeyecekti. Oysa St. Petersburg kabinesi bunu kabul etmediği takdirde, Bâbıâli'nin Rusya ile aynı seviyede kalmayı sağlamak

211 Gaffron'un 16 Haziran, 3 ve 17 Temmuz 1777 tarihli mektupları.

212 Gaffron'un 3 Nisan ve 17 Temmuz 1777 tarihli mektupları ile Kont Solms'un 19 Ağustos 1777 tarihli mektubu.

için, Rusya'nın burada bulundurduğu birlikler ile aynı güçte bir birliği ve başlarında Rusya'nın burada bulundurduğu generaller ile aynı rütbeye sahip bir paşayı Kırım'a ve Tatarlara göndermekten başka bir çaresi kalmıyordu[213].

Bâbıâli, âdeta bu notanın müzakerelere devam etmeden önce St. Petersburg kabinesinin kesin bir cevap vermesi gereken bir ültimatom olarak görülmesini istiyordu. Stakiev, kısa süre önce İstanbul'a gelen dört küçük ticaret gemisinin Boğaz'ı geçmesini bile sağlayamadı. Bu arada durumu gittikçe daha zor bir hâl alıyordu. St. Petersburg, Stakiev'i yeterince çaba ve diplomatik hüner göstermemekle suçlarken, Bâbıâli'nin savaşçı tutumu, dolayısıyla geri adım atmayışı gitgide artıyordu. Genelde barışçıl bir adam olan ve Divân-ı Hümâyûn'da belirli bir yeri olmamasına rağmen hâlâ ağırlığı bulunan Abdürrezak Efendi bile aniden savaş yanlılarının tarafını tutmaya başladı. Stakiev'i, bugüne kadar Bâbıâli'ye hazırlıklarını tamamlaması için zaman kazandırmak amacıyla kendilerini boş barış vaatleriyle oyalamakla suçluyordu[214].

Stakiev ve Bâbıâli murahhasları arasında 22 Eylül'de St. Petersburg'dan henüz cevap gelmeden yapılan bir görüşmede şiddetli kavgalar yaşandı. Abdürrezak Efendi, Stakiev'i iki yüzlülükle ve kapalı bir karaktere sahip olmakla suçluyordu; bu yüzden sarayının aslında ne istediğini bir türlü anlayamıyorlardı.

Stakiev ise hiç çekinmeden Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı ortaya atmakta haklı olduğunu düşündüğü şikâyetlerini çariçenin yalnızca boş hayaller, bilhassa Tatarların bağımsızlığı açısından barış antlaşmasının kesin hükümlerini aşmak için uygunsuz bir araç olarak görebileceğini söylüyordu. Çariçe, kendisine ve şanına halel gelmemesi için neler yapması gerektiğini pekâlâ biliyordu ve bu yüzden son barış antlaşmasını yerine getirmek için hiçbir ciddi adım atmamış olan Bâbıâli'nin meşru bir şekilde seçilen hanı tanımadığı sürece, birliklerini Kırım'dan geri çekmesi için yaptığı telkinlere kulak vermesi mümkün değildi. Tatar elçilerin kısa bir süre önce çariçeye Şahin Giray'ın bütün milletin serbestçe seçtiği bir hükümdar olduğuna dair bizzat verdikleri güvenceye

213 Bu notanın metni, Kont Solms'un 23 Aralık 1777 tarihli mektubuna ek olarak verilen *"Communication confidentielle de la Cour de St. Petersbourg à celle de Berlin"* adlı ekinde verilmiştir.

214 Gaffron'un 17 Nisan 1777 tarihli mektubu. Burada Stakiev'ten barışçıl bir çözümden başka bir şey istenmediğine dair güvence verilmiştir. Gaffron buna şunları eklemektedir: "Fakat bu çok ince, çok kurnazcadır. Rusya'nın bakanıyla eğlenme arayışındaydı, ta ki Türkler savaş için hazırlıklarını tamamlamış olmalarına kadar zaman kazanmak için".

istinaden çariçe barış antlaşması uyarınca onun ve milletinin bağımsızlığını korumak zorunda idi. Lâkin söz konusu bağımsızlıkları Bâbıâli'nin hanı tanıması ile tamamen güvence altına alınmadan, birliklerini buradan uzaklaştırması mümkün değildi.

Elçiler ise Bâbıâli'nin daima barışı bütün açılardan yerine getirmeye hazır olduğuna dair güvence veriyorlardı, ama Rusya önce birliklerini buradan geri çekmek zorunda idi. İşte mesele de bu, diye itiraz etti Stakiev: Önce barış yerine getirilmeli idi; birlikleri o zaman geri çekebilirlerdi[215].

Dolayısıyla bu meselenin çözümü tam bir kısırdöngü hâlini almıştı ve taraflardan hiçbiri geri adım atmadığı sürece, oflayların gücü nihaî bir uzlaşma getirmediği takdirde, hiçbir çözüm yolu bulanamazdı. Bu yönde bilhassa St. Petersburg sarayı, Kırım'da olayların gelişiminden ve himayesi altındaki Şahin Giray'ın şahsî tutumundan çok şey bekliyordu. Gerçekten de artık herşey kendisine bahşedilen bu zorlu makamın üstesinden gelebilecek durumda olup olmamasına bağlı idi.

Şahin Giray hakkındaki düşünceler çok çeşitli idi. O dönemde bir görevle Kırım'a gönderilen Prusyalı albay ve Kral Frederik'in yaveri Cocceji'nin raporlarına göre, yönetmeyi kendine görev bilen ve batıl inançlara sahip gezgin bir milleti kısa zamanda eğitimli ve çalışkan bir millete dönüştürecek ıslahatçı dehaya sahip yetenekli ve aydın bir hükümdardı[216]. Diğer taraftan, kendisi hakkındaki bu olumlu izlenimler, karakterinden dolayı çok önemli kısıtlamalara maruz kalıyordu.

Kırım'da Şahin Giray ile defalarca temasta bulunan Rus bir generale göre, iyi niyetli ama biraz yumuşak ve dürüst niyetlerine rağmen Tatarlar gibi bir millette saygı uyandırmak için gerekli önemli özelliklere sahip olmayan merhametli bir hükümdardı. Bilhassa milletinin savaşçı ruhundan yoksundu, ama buna karşın o dönemlerde birkaç yıl yaşadığı St. Petersburg'da edinilebilen Avrupa tarzında belli bir eğitime sahipti. Bu eğitim çok geçmeden yolundan sapmasına sebep oldu. Ayrıca St. Petersburg'un başlangıçtaki beklentilerine de hiç uymuyordu. Çok geçmeden beceriksiz olduğu ortaya çıktı ve kendisi için gös-

215 Gaffron'un 3 Ekim 1777 tarihli mektubu ve bu görüşmenin 22 Eylül tarihli özel raporu.

216 Gaffron'un 18 Ağustos 1777 tarihli mektubu. Buna göre, Cocceji, Şahin Giray hakkında öyle şeyler söylemişti ki, "büyük işler başaran, vahşi ve göçebe bir halkı gelişmiş ve medenî bir millete dönüştürmeye kâdir dahi, aydın bir hükümdar izlenimi veren".

terilen çabalara değmeyen bir aptal olarak görülmeye başlandı; onu önde tutmak ve muhafaza etmek siyasî bir zorunluluk olmamış olsaydı belki de Şahin Giray'ı hemen bırakacaklardı[217].

Herşeye rağmen, Rusya'nın himayesi altında, kendisine bahşedilen bağımsız bir hükümdarın rolünü oynamak istiyordu. Bir taraftan İslâmî hâkimiyet haklarını kullanırken, kendi adına sikkeler çıkartırken ve hutbede adını okuturken, diğer taraftan Hristiyan ve Avrupa geleneklerini benimsedi ve ülkesine Rus tarzında şekil verebileceğini ve yönetebileceğini düşünüyordu. Tabii ki bütün bunlar Tatarların henüz sönmemiş milliyetçilik duygularını kabartıyordu ve büyük bir kısmının Şahin Giray'a sırt çevirmesine sebep oldu. Bilhassa yerel askerî düzeni kaldırarak, bunun yerine silahlı kuvvetleri Avrupa tarzında düzenleme çabaları, öfkelerini üzerine çekiyordu. Birlikler, alaylar ve bölükler olarak düzenlenecek, Rus tarzında silahlanacak ve talim yapacak, düzenli maaş alacak, fakat aynı zamanda daha sert bir disipline tâbi tutulacaktı. 1777 Ekim'inde bu yüzden resmen isyan çıktı.

Kozluca yakınlarında, buraya Kırım'ın Rus komutanı Prosorovski ile birlikte ve San Andreas nişanını takmış bir hâlde gelen Şahin Giray nezdinde 500 kişilik bir Tatar birliği yeni tarza göre talim yapacakken, hatta onlara zorla Rus üniformaları giydirecek kadar ileri gidilirken, aniden saflardan Şahin Giray'ın üzerine ateşlenen, ama hedefine ulaşmayan üç kurşun, genel ayaklanmanın işaretini verdi. Yakınlarda bulunan 16 bin kadar Tatar aceleyle buraya geldiler ve Prens Prosorovski acilen hazır beklettiği ve asileri her yönden ablukaya alan bir birliği yanına çekmemiş olsa idi, Şahin Giray ve maiyetinin sonu gelebilirdi. Ruslara da oldukça pahalıya mâl olan korkunç bir katliamda asilerin büyük bir kısmı öldürüldü. 40-50 kadarı esir düştü ve hemen asıldı; kalanı ise her yöne dağıldı[218].

217 Bilhassa Kont Panin 1778 yılı başlarında onun hakkında bu şekilde konuşuyordu. Kont Solms, 27 Şubat tarihli mektubunda şöyle diyordu: "Uğraşmaya değmeyen bir adi ve bir deli". Karakterine gelince, söz konusu general onu şu şekilde tarif ediyordu: "Yumuşak, namuslu ama savaşçı olmayan ve Tatarlara kendini kabul ettirebilecek hâlde de olmayan biri. Biraz eğitimle Asyalılardan ziyade Avrupalıların geleneklerine sahip olacağını sanıyor". Ayrıca şunları ekliyordu: "Birkaç yıl önce burada gördüğünüz zaman, hareket tarzı bana benzer bir fikri vermişti".

218 Bu isyan hakkında en iyi bilgileri Gaffron'un 18 Kasım tarihli mektubunun ekinde verilen "*Rapport d'une personne arrivée de Crimée le 6. Novembre 1777*" başlıklı raporda bulabilirsiniz. Şahin Giray'ın karakteri hakkında yukarıdaki tarifi veren Rus

O tarihten sonra aslında Şahin Giray'ın görünüşteki hükümdarlığı gerçekten de sona ermişti. Kendini artık tamamen Rusya'nın ellerine bırakmaktan başka ne yapabilirdi ki? Adı geçen raporda belirtildiği gibi, söz konusu isyan bastırılır bastırılmaz, Prens Prosorovski'ye mutlak yönetimi devretti ve küçük maiyeti ile Rus karargâhından ayrılmaya bile çekiniyordu. Hatta, Rusya'nın gözüne girebilmek için, prensin ordusuna 6 bin Tatar'ı er olarak vermeyi taahhüt etmekle suçlanırken, Şahin Giray ciddi olarak hepsi yabancılardan, bilhassa Ruslardan oluşacak ve sayıları 12 bin kişiye kadar çıkartılacak kendine ait bir muhafız kıtası oluşturmayı düşünüyordu[219].

Prens Prosorovski tabii ki kendisine verilen "mutlak gücü" hemen kullanmakta gecikmedi. Yarımadanın saldırıya açık bütün noktalarının, bilhassa limanların savunmasını sağlamlaştırdı ve Taman'da bulunan orduyu 20 bin kişiye kadar takviye etti. Böylece şimdilik huzur sağlanmıştı. Ancak Ruslara karşı isyan hâlindeki Tatarlar arasında el altından baş gösteren kızgınlık ve öfke de o denli büyüktü.

St. Petersburg'da son isyanı önemsiz ve yalnızca Şahin Giray'la reformlarına yönelik bir halk hareketi olarak göstermeye gayret sarfedilirken, Bâbıâli son zamanlarda yarımadada böylesine açık bir şekilde Rusya'ya karşı baş gösteren tutumu kendi lehine kullanmak gerektiğini düşünüyordu. Dolayısıyla Şahin Giray'ın tanınmasına karşı direnişinde daha da ısrarcı hâle geldi ve karşısına sürgün edilen Devlet Giray Han'ın bir kardeşi olan, gerekirse silahları ile desteklemeye kararlı göründüğü Selim Giray'ı çıkarttı. Keşke bu desteği hemen gerçekleştirmiş olsaydı!

Oysa o güne kadar dikkat çekmeden Rumeli'deki topraklarında yaşayan Selim Giray'ı iyi bir silahlı kuvvet ile donatmak yerine, yanında yalnızca birkaç Türk subayı ile birlikte tek başına hemen birkaç bin Tatar'ın Selim Giray'ın tarafına geçtiği ve kendisini hanları olarak kabul ettiği Kırım'a gitmesine izin verdi. Lâkin Kefe'ye yerleşmeye ve buradan hükümdarlığını yarımadanın iç kesimlerine kadar genişletmeye yönelik ilk denemesi talihsiz geçti. Aralık ayı başlarında Kefe'ye gelir gelmez, Şahin Giray önemli bir Rus birliğinin başında acilen buraya geldi; savunması zayıf şehri hücumla ele geçirdi ve burada bulu-

---

generali de açıkça "din birliği nedeniyle Kırım Tatarlarının Türklere Ruslardan daha yakın" olduğunu itiraf ediyordu (bk. Kont Solms'un 27 Şubat 1778 tarihli mektubu).

219 Kont Solms'un 23 ve 26 Aralık 1777 tarihli mektupları ile Gaffron'un 17 Mayıs 1779 tarihli mektubu.

nan Tatarlar arasında korkunç bir katliam gerçekleştirdi. Özü valisinin Selim Giray'a yardıma gönderdiği 60 topa sahip bir gemi, Kefe'ye ulaşamadan Rusların eline geçti ve bu gemiye hemen el konuldu. Selim Giray, son anda kaçabildi ve sâdık adamları ile birlikte bir süreliğine yarımadada dolaştıktan sonra Bâbıâli'nin yardımıyla Balaklava yakınlarına yerleşti[220].

Kefe'den kovulduktan hemen sonra sıkıntılı durumunu etkileyici sözlerle anlatan heyetini İstanbul'a göndermişti. Bâbıâli, hanlarına ve yandaşlarına işgalci Şahin Giray'a karşı vadedilen yardımı vermekten imtina ettiği takdirde, herşeyi kaybedeceklerini anlattılar. Bu durumda Osmanlı sultanını artık halife kabul edemezlerdi, aksine tıpkı rakipleri gibi, Bâbıâli'nin Müslüman olarak kendilerini hor görmesinin intikamını almak için kendilerini Rusların kollarına atmak zorunda kalacaklardı[221].

Divân-ı Hümâyûn ise bu Tatarlar yüzünden Rusya ile savaşa girmeye hiç niyetli değildi. Aksine, Bâbıâli'nin yalnızca başka çaresi kalmayınca Tatarların yardımcı gücü olarak silahlara sarılacağını açıkca belirtti (Gaffron'un aynı döneme ait bir mektubunda dediği gibi, "yalnızca Tatarların yardımcısı olarak savaş" yapacaktı). Selim Giray'ın elçilerini yine de biraz olsun sâkinleştirmek için, Şahin Giray'ın gizli bir ajanını tutuklattı ve idam ettirdi; İstanbul'da bulunan elçilerini Rodos'a sürgüne gönderdi ve Şahin Giray'ı özel olarak toplanan bir Divân-ı Hümâyûn'da şeyhülislâmın fetvasıyla asi, işgalci ve sahte Müslüman olarak azledilmiş ilan ettirdi. Selim Giray'ın Ocak 1778'de gelen arzuhalleri ise müspet karşılandı ve hiç vakit kaybetmeden kendisine istediği beratlar gönderildi[222].

Yine de bütün bunlar Selim Giray'ı kurtaramadı. Kendi yandaşları bile davasından neredeyse tamamen vazgeçmişlerdi. Asi diye adlandırılan yandaşları, Bâbıâli tarafından terkedildiklerini hissettiklerinde, geri çekildikleri en uzak ve en ücra köşelerden bile elçilerini gönüllü olarak tâbi olacaklarını bildirmek için Şahin Giray'a değil Rus generaline gönderdiler. Zira Ruslar daha o dönemlerde son ayaklanmadan sonra âdeta bir düşman ülkesindeymiş gibi bulundukları yarımadada buranın mutlak efendisi gibi hareket ediyorlardı.

220 Gaffron'un 20 Aralık tarihli mektubu ve Kont Solms'un 19 Aralık 1777 tarihli mektubu.

221 Gaffron'un 22 Aralık tarihli mektubu.

222 Gaffron'un 24 Aralık 1777, 5 ve 24 Ocak ve 3 Mart 1778 tarihli mektupları ve Kont Solms'un 6 Ocak ve 3 Mart 1778 tarihli mektupları.

Her yeri çöle çeviriyorlardı ve asi Tatarlar kalabalıklar hâlinde Rusya'ya sürgüne gönderiliyordu. Halkın en çalışkan kısmını oluşturan binlerce Rum ve Ermeni ailesi de o dönemlerde yarımadadan ayrıldı ve Rus yönetiminin kendilerine Azak Denizi ile Donetz* arasındaki sahipsiz topraklardan istedikleri kadar yer verdiği ve onlara önemli imtiyazlar tanıyarak göçlerini teşvik ettiği Azak bölgesine yerleşti[223].

Selim Giray, herkes tarafından bu şekilde terkedilmiş bir hâlde yanındaki az sayıda sâdık adamı ile Balaklava'nın sahil boylarına doğru itildi ve burada Şubat ayı sonunda Ruslarla birleşen muhalif Tatarların ani saldırısına uğrayarak ölümcül bir çatışmadan sonra, buradaki limana yeni gelen ve hemen yeniden yelken açan bir Türk gemisine kaçmak zorunda kaldı. Balaklava hemen Ruslar tarafından işgal edildi ve Şahin Giray artık tamamen itaat altına alınmış Tatarlar tarafından tek ve meşru han kabul edildi[224].

İstanbul'da hâlâ askıda olan müzakereler üzerinde de etkisini gösteren olayların gidişatı böyle idi. Lâkin St. Petersburg'un bu yüzden Bâbıâli'nin bilgelik ederek geri adım atacağını beklemesi büyük bir yanılgıydı. Şahin Giray'ın Balaklava'daki olaylardan ve Selim Giray'ın kaçışından hemen sonra bir kez daha han olarak tanındığını bildirmek ve sultanın manevî kabulünü talep etmek amacıyla İstanbul'a gönderdiği elçiler -İstanbul'a 18 Nisan 1778'de gelmişlerdi- huzura kabul edilmedi[225]. Bâbıâli, tutumunu tamamen St. Petersburg'dan geçen yılın Temmuz ayındaki ültimatomuna gelecek cevaba bağlamıştı. En geç Ekim ayına kadar cevap bekleniyordu. Hâlbuki çariçenin kabinesi cevap vermekte çok acele etmemişti ve bunun birçok sebebi vardı.

Genel olarak St. Petersburg kabinesinin Şark Meselesi ile ilgili tutumunda öncelikle söz konusu çevrelerde, kabine tarafından yürütülen siyasete karşı belirli bir kararsızlık, kesin bir tereddüt getiren farklı görüşler ortaya çıkmıştı ve

---

* Donetz: Don Nehri'nin bir yan kolu, Küçük Don (çn).

223 O dönemlerde Kırım'dan dönen bir Rus generalinin, Kont Solms'un 27 Şubat tarihli mektubundaki tarifleri ve Rumlarla Ermenilerin göçü hakkında aynı kişinin 13 Kasım 1778 tarihli mektubu.

224 Gaffron'un 11 Mart tarihli mektubu ve Kont Solms'un 12 ve 17 Mart 1778 tarihli mektupları ile bilhassa Kont Solms'un 24 Nisan 1778 tarihli mektubunun ekinde St. Petersburg sarayının Kral II. Frederik'e Balaklava'daki olaylardan sonra gönderdiği nota. Her ikisini de bu cildin sonundaki açıklamalarda veriyoruz.

225 Gaffron'un 30 Nisan 1778 tarihli mektubu.

ikinci olarak, her halükârda Tatarlar yüzünden Bâbıâli ile savaşa girmekten kaçınılıyordu. Birinci husus açısından tahta yakın iki grup oluşmuştu ve bu iki grup, planları ve görüşleri bakımından birbirlerinin yoluna çıkıyor ve birbirlerini engelliyorlardı. Bu gruplar, barışsever Kont Panin'in başında bulunduğu bakanlar grubu ve başlarında mutlak güce sahip Musahib Prens Potemkin'in bulunduğu ve çariçeyi de zaman zaman yanına çeken saray grubu idi.

Mesela Kont Panin, Kont Solms'a açıkça, kendisine göre bu Tatar meselesinin hallinde baştan beri yanlış bir yol tuttuklarını itiraf ediyordu. Tavsiyesine uymuş olsalardı baştan beri Bâbıâli'nin dürüstlüğüne güvenmezlerdi; aksine sürekli müzakereler ile düşünmesine bile vakit bırakmadan Bâbıâli'yi barışı yerine getirmeye zorlamaları gerekirdi. Aynı zamanda Tatarlara karşı da daha esirgeyici davranmak gerekirdi. Zira Kırım'daki Rus birlikleri hiç şüphesiz burada Rusya'nın Tatarları tebaası gibi gördüğüne ve onlara bu şekilde muamele etmek istediğine dair şüphelerin meydana gelmesine sebep olan düzensizliklerde bulunmuşlardı.

Ayrıca Orkapı'nın işgalinden sonra Tatar ulusunun tamamını âdeta zorla Rus bayrağının altına çekmek ve Şahin Giray'ı tek hükümdarları hâline getirmek, Panin'in görüşüne aykırı idi. Kendi planına göre Şahin Giray'a yalnızca Kuban Tatarları üzerindeki hâkimiyet verilmeli ve Bâbıâli dini mazeret göstererek Kırım hanını birlikleri ile desteklemeye ve bu ulusun bağımsızlığını tanımayı reddetmeye kalkıştığında Kırım hanına karşı kullanılmalı idi. O zaman Rusya birliklerini Orkapı'ya kadar ilerletecek ve Bâbıâli uysal davranmadığı takdirde, hemen yarımadaya saldıracağına ve her yeri çöle çevireceğine dair tehditte bulunacaktı. Böylece Bâbıâli barışın ilgili maddesini yerine getirmek için Tatarların bağımsızlığını kabul etmek zorunda kalacaktı. Zira dinî sebeplerden dolayı onları Müslüman bir halk olarak tamamen yok olmaya terkedemezdi. Şimdi ise her iki grubu tek bir hanın idaresi altında birleştirerek ve Kırım'ı Rus birlikleri ile işgal ederek Bâbıâli'ye Tatar ulusunun tamamını İslâm'a karşı cezalandırma hakkına ve yükümlülüğüne sahip olduğu asiler olarak görmek için bir mazeret vermiş oluyorlardı.

Diğer taraftan Rusya, Tatarları himayesine almak ve korumak zorunda kalıyordu ve böylece iki devlet arasında ebediyen sürecek ama aslında her halükârda önlenmek istenen bir savaşın temelleri atılmış oldu. Zira Bâbıâli, artık Rusya'yı haklı olarak baştan beri Tatarların bağımsızlığından ziyade Kırım'ı

fethederek kendine mâl etme niyetinde olmakla suçlayabilirdi. Dolayısıyla kendisine isnat edilen barış şartlarını yerine getirmeme suçlamasını şimdi Rusya'ya çevirebilirdi. Bu yüzden Rus birliklerinin Kırım'dan çekilmesi ve yeni bir hanın seçilmesi ile herşeyi eski hâline getirme talebine itiraz etmek de pek mümkün değildi. Artık onurundan bir şey kaybetmeden geri çekilemeyecek kadar ileri gidilmişti. Bu yüzden Kırım Tatarlarının korunması gibi olumsuz bir meseleden dolayı kolayca zamansız bir şekilde savaşa çekilebilirlerdi.

Panin son olarak meselenin böyle kötü bir duruma gelmesinin suçunu, bilhassa sürekli değişen musahiblerin etkisi altında yıllardır herhangi bir şeyi ciddi bir biçimde ele alıp yürütebilecek durumda olmayan sarayın sorumsuzluğuna atfediyordu. Bu yüzden yönetime olayları önceden görmek ve gelecek için gerekli tedbirleri almak üzere çaba bile gösterilmemesinin sebebi olan bir nevi gevşeme hâkim olmuştu. Herkes yalnızca en kısa zamanda kendi talihini düşünüyordu. Sıkıntıya düşüldüğünde gerçi zamanında toparlanıyorlardı ve Rusya elindeki imkânlarla hâlâ kendine yardım edebilirdi.

Ülkenin yardımcı kaynaklarına çok fazla güvenmemesine, dolayısıyla barışı muhafaza etmek için bütün diğer çareleri de ciddi bir biçimde gözönünde bulundurmasına rağmen, şimdi de bunun böyle olacağını umuyordu. Yanlış yolda olduklarını kabul ettiklerine göre, mümkünse savaşa girmeden tatmin edici bir sonuca ulaşabilmesi için meseleyi tekrar onun ellerine teslim etmişlerdi. Lâkin Bâbıâli'nin menfaatlerinin yanısıra Bâbıâli'yi çok daha inatçı hâle getiren diğer devletlerin menfaatleri de söz konusu olduğundan, şu anda bunu başarmanın zor olacağını düşündüğünü de itiraf ediyordu[226].

Biraz kızgınlıkla yapılan ve Kont Solms'a göre Panin'in kendini her halükârda korumaya çalıştığı bu ve benzer açıklamalar tabii ki öncelikle Prens Potemkin'e ve Mareşal Romanzov'a yönelikti. Potemkin, mutlak ve kaprisli bir siyaset takip ederken, Romanzov'a Şark Meselesi'nde saray tarafından tamamen bağımsız, hatta neredeyse diktatörlüğe varan bir güç bahşedilmiş olmasına uzun zamandır içerliyordu.

Panin ile oldukça gergin ilişkiler içinde bulunan Potemkin, sarayda olumlu karşılanan ve çariçenin şahsî kibrine de uyan savaş siyasetinin hiç şüphesiz itici gücü idi. Çariçeyi Bâbıâli ile kavgasını müzakereler yoluyla çözmek yerine silah yoluyla çözmesinin çok daha şanlı bir yol olacağına ikna etmeye çalışıyor-

226 Kont Solms'un 23 Mayıs ve 1 ve 21 Ekim 1777 tarihli mektupları.

lardı. Prensin general olarak Kırım'da bulunan ve göründüğü kadarıyla savaş durumunun devam etmesi hâlinde kendi durumunu da düzeltebileceğini düşünen bir yeğeninin telkinlerinin sarayın bu savaşçı tutumu üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu söyleniyordu.

Yine de Potemkin, harp dairesinin başkanı olarak faaliyetlerini düşüncelerine uygun bir biçimde gerçekleştirememekle suçlanıyordu. Bilhassa Kırım'daki ordunun oldukça sefil bir durumda olması, Potemkin'in uyuşukluğuna ve inanılmaz ilgisizliğine atfediliyordu. Buradaki birlikler erzaktan, ücretlerinden, hatta gerekli kıyafetlerden yoksundu. İçinde bulundukları sıkıntı, onları yalnızca yerel halkı öfkelendirmekle kalmayıp disiplin bağlarını da endişe verici bir şekilde gevşeten en korkunç aşırılıklara itiyordu. Generalleri artık onları zaptetmekte zorlanıyorlardı. Tatarların son ayaklanmalarında birçok alay âdeta hizmeti reddetmişti[227].

Oysa Panin'e göre Romanzov'un Şark siyaseti üzerinde kazandığı diktatörce nüfûzu çok daha olumsuz bir etki bırakıyordu. Yalnızca bir savaş hâlinde Bâbıâli'nin üzerine gönderilmek üzere 1778 yılı başlarına kadar zamanla 80 bin kişiye çıkartılan bütün silahlı kuvvetlerin bağımsız başkomutanlığına getirilmekle kalmayıp, Divân-ı Hümâyûn ve sadrazam ile yapılacak müzakerelerde de önemli bir nüfûza sahip olacaktı. Öfkeli ve kibirli bir adam olan Romanzov, âdeta ülkede Türklerin ruhunu tanıyan ve onlarla müzakere etmeyi bilen tek adamın kendisi olduğu iddiasındaydı. Ayrıca kendisine bu amaçla sınırsız yetkiler ve raporlarını doğrudan çariçeye gönderme izni verilmişti; böylece çariçenin bakanı bu raporlardan neredeyse hiç haberdar olmuyordu ve müştereken alınacak tedbirler hakkında bir uzlaşma mümkün görünmüyordu[228].

Anlaşılacağı üzere bu durum, Panin'i kötü bir ruh hâline ve saraya karşı kötü bir konuma düşürüyordu. Kendini hakarete uğramış hissediyor, çariçe ile kasıtlı olarak şahsen görüşmekten mümkün olduğunca kaçınıyordu ve sırf rakiplerinin tahammülü zor itirazlarına maruz kalmamak için sonunda hiçbir şey yapmamayı yeğledi. 1778 yılı yazında Kont Solms'un huzurunda öfke içinde, kendisi bile durumun ne olduğunu bilmezken, bir yabancı olarak Solms'un nasıl olup da bu meselede hemen hemen hiçbir şey yapılma-

227 Kont Solms'un 16 Aralık 1777 ve 27 Mart 1778 tarihli mektupları.

228 Kont Solms'un 21 Ekim tarihli mektubu. Burada Romanzov'dan şu ifadeyi bizzat duyduğuna dair güvence vermektedir: "Türklerin zihniyetini tanıyan ve onlarla anlaşabilecek bir tek o vardı".

masına şaşırabildiğini söylüyordu. Herşey arkasından, sadece çariçe, Potemkin ve tamamen bağımsız bırakılan Romanzov arasında görüşülüyordu. Meseleler hakkında mareşalin ancak anlatmayı uygun gördükleri kadarını öğrenebiliyordu. Bunun, mareşalin beceriksizliğinden mi, yoksa kötü niyetinden mi kaynaklandığına karar vermeye cesaret edemiyordu. Muhtemelen meseleyi kendini vazgeçilmez hâle getirmek ve tek düşüncesi olduğu üzere, sonunda ödül olarak geniş topraklar ve nakit para elde etmek için mümkün olduğunca uzatmaya çalışıyordu[229].

Kont Solms'un ifadesine göre, bu karmakarışık siyasî faaliyetler altında bu zorlu durumları en net ve ölçülü şekilde değerlendiren kişi yine çariçe oldu. Avrupa'nın tamamına ve bilhassa Kral II. Frederik'e 1777 Eylül'ünde Kont Solms aracılığıyla savaş istemediğini ve savaşı önlemek için meşru ve uygun hiçbir çareden kaçınmayacağını açıkladı. Lâkin son barış antlaşmasına göre hakkı olandan başka bir şey talep etmediği için, söz konusu şanını ve ülkesinin menfaatlerini korumak olduğunda en son çarelere başvurmaktan da çekinmemeli idi. Zira Bâbıâli, barışın şartlarını yerine getirmeyi reddetmesinin gerekçesi olarak hayalî, uydurulmuş veya yabancılar tarafından kendisine öğretilen endişelerden başka bir sebep gösteremiyordu. Kendisi, yani çariçe, bu gibi gerekçelere değer verecek olsa, barışı muhtemelen yalnızca kısa bir süre için muhafaza edebilirdi. Zira böyle bir zayıflık, Bâbıâli'yi daha da cüretkâr hâle getirir ve Rusya'yı her defasında yeni anlaşmazlıklarla karşı karşıya bırakırdı.

Yine de acele etmeyecek ve İstanbul'da askıda olan müzakerelerin sonuçlarını bekleyecekti. Lâkin ölçülü tutuma rağmen, Bâbıâli'nin Tatarların bağımsızlığını tanımayı hâlâ reddetmesi ve bunun yerine Tatarlar uğruna savaşı yenilemeyi tercih etmesi hâlinde kendisi de hazır olacaktı. Niyeti hiçbir şekilde kendi yönetimini parlak silahlı zaferler ve büyük fetihler ile yüceltmek değildi; yine de hiç kimse, hele ki kral, olumsuz şartlar altında barış yapmasını isteyemezdi. Tatarların bağımsızlığından ve Karadeniz'de serbest denizcilikten vaz-

229 Kont Solms'un 31 Mart ve 14 Ağustos 1778 tarihli mektupları. Birincisinde Panin hakkında şöyle demektedir: "Gevşekliği ve hükümdarıyla kendisi arasında her zaman mevcut olan bir tür abartma, onunla başka fırsatlar aratmaya gerek bırakmıyordu, ilk ters düşmelerde o çok hassas ve çekingen hale geldi, bununla birlikte meseleler üzerine bir tartışma kaçınılmazdı". İkinci mektubu ise şu sözlerle bitirmektedir: "Mevcut hükümetin gevşekliği ve yumuşaklığının örneği işte buydu".

geçemezdi. Zira Bâbıâli'nin Rusya'yı zorla içine çektiği uzun ve haksız savaşın zararını telafi edebilecek tek avantaj buydu[230].

O dönemlerde gerçekten de yaygın olarak, çariçenin hırsını henüz Türkleri Avrupa'dan tamamen kovma fikrini benimseyecek kadar arttırmadığı düşünülüyordu. Çariçenin etrafında Kırım'ı Tatarların eline bırakmaktansa, ki böyle bir durumda daima Rusya ve Bâbıâli arasında kavga konusu olacaktı, tamamen ele geçirmenin çok daha kolay ve amaca daha uygun olacağını kanıtlamaya çalışan sesler yükselmesine rağmen, Panin'in yalnızca Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Bâbıâli tarafından bu iki husus açısından tam olarak yerine getirilmesi dışında başka bir şey istemediğinden emindiler[231].

Bu şartlar altında Kont Panin'in Bâbıâli'nin ültimatomuna cevap vermekte neden acele etmediği kolayca anlaşılıyordu. Bu konuda kral adına ısrarla üzerine gelen Kont Solms'a Ekim ayında itiraf ettiği gibi, başkalarının hiç yetkileri olmadan bir kez daha meseleye karışabileceklerinden korkuyordu. Bu yüzden teklifleri için önce çariçenin onayını güvence altına almak istiyordu. Ayrıca Bâbıâli de Stakiev aracılığıyla Tatarların bağımsızlığı tanınana kadar Rusya'nın Kırım'ı boşaltmayacağından haberdardı. Cevabının asıl konusu da bu olacaktı. Diğer hususlarla ilgili cevabı, İstanbul'a zamanında varacaktı. Cevabın gecikmesinin, Bâbıâli'nin düşüncesini değiştirmesinde önemli bir rolü olmamalı idi, zira bir kez savaşa karar verdi mi bundan vazgeçmeye ikna edilmesi çok zor olacaktı[232].

Hiç kimse, St. Petersburg kabinesinin bu gevşeklikliğinden ve kararsızlığından Kral II. Frederik kadar etkilenmiyordu. St. Petersburg'da sesine daha fazla ağırlık vereceklerini düşünüyordu; üstelik çariçe ile ittifak ve yardım antlaşması da 1777 Mayıs'ında resmen yenilenmişti[233]. Bu yüzden Rusya'nın Bâbıâli ile meselesini bir an önce halletmesinde daha fazla ısrar ediyordu. Böylece ge-

230 Kont Solms'un 18 Eylül ve 7 Ekim 1777 tarihli mektupları.

231 Kont Solms'un 19 Aralık 1777 tarihli mektubu; burada şöyle demektedir: "Ben her zaman şuna dikkat çektim ki, bu ülkeyi istenileni yapmak için işgal etmek, Bâbıâli ile Rusya arasında ısırılacak bir elma olarak Tatarların eline bırakmaktan daha kolay olacaktır". Ayrıca Kont Solms'un şöyle dediği 2 Ocak 1778 tarihli mektubu: "Çok ileri gitmiş olmaktan korkmaksızın majestelerini temin ederim ki Rusya'nın niyeti Türkleri Avrupa'dan atmaktan uzak değildir; onlara karşı sadece savunma yapmayı ve onları Kaynarca Antlaşması'nı sâdıkane biçimde uygulamaya zorlamayı istemektedirler".

232 Kont Solms'un 21 Ekim 1777 tarihli mektubu.

233 Kont Solms'un 6, 9 ve 13 Mayıs 1777 tarihli mektupları.

rektiğinde kendisine yapılacak yardımlarla ilgili yükümlülüklerini yerine getirebilecekti. Bavyera tahtı için kaçınılmaz görünen miras kavgası, o dönemlerde Büyük Frederik'in Şark siyasetinin itici gücü gibi görünüyordu.

Ayrıca çariçeye hizmetlerini sunmaktan ve bakanlarına, Bâbıâli ile uğursuz kavgalarını sonunda barışçıl bir yolla nasıl çözebileceklerine dair tavsiyelerde bulunmaktan da yorulmuyordu. Oysa hizmetleri şu anda oldukça soğuk ve teklifleri bilhassa Kont Panin tarafından büyük bir nezaketle ama genel olarak şartlı karşılandı ve onaylandı. Çariçe, Ağustos ayında Kont Solms'a Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann aracılığıyla şu anda kralın kendisine sunduğu hizmetlerden belirli bir amaç için yararlanabilecek durumda olmadığını bildirdi, zira Bâbıâli ile müzakerelere devam etmeden önce düzenlenmesi gereken bazı ön hazırlıklar hakkında bile henüz anlaşmaya varamadığından, kesin bir karar verebilecek durumda değildi. Bâbıâli daha kısa bir süre önce Karadeniz'e açılmaya çalışan ticaret gemilerinden ötürü zorluklar çıkartmıştı. Stakiev ise bu hususta geri adım atmamıştı, dolayısıyla diğer müzakereler, bilhassa Tatarlarla ilgili müzakereler durmuştu.

Çariçe, şayet Bâbıâli'yi genel olarak daha dürüst davranmaya ve müzakerelerin gidişatını engelleyen yeni zorluklar çıkartmamaya ikna edebildiği takdirde krala minnet duyacaktı. Çariçenin kraldan beklediği en önemli dostluk şu anda bu idi. Bu konuda Bâbıâli'ye İstanbul'daki sefiri Stakiev ile işbirliği içinde uygun telkinlerde bulunmalı, ancak bunların doğrudan St. Petersburg'dan geldiklerini hissettirmemeli idi[234].

Kral her ne kadar bunun üzerine Gaffron'a derhal yeni talimatlar verdiyse de[235] anlaşılan o ki bir taraftan iyi niyetli tekliflerine kulak asılmamasına ve diğer taraftan St. Petersburg kabinesinin gizli niyetlerine ulaşması için âdeta yönlendirilebilen bir araç olarak görülmüş olmasına içerlemişti. Bu meselede St. Petersburg sarayının tutumunun ve taleplerinin zayıf yönlerini pekâlâ bilecek kadar net bir görüşe sahipti.

Ayrıca Kont Panin'e Kont Solms aracılığıyla örneğin Rusya'nın Karadeniz'e gönderilen savaş gemileri ile ilgili taleplerini yalnızca barış antlaşması gereğince kendilerine tanınan denizcilik imtiyazının bir suistimali olarak görmek-

---

234 Kont Solms'un 8 ve 22 Şubat 1777 tarihli mektupları.

235 Kont Solms'un 26 Ağustos 1777 tarihli mektubu.

ten kendini alamadığını bildirmekten de çekinmedi. Ayrıca Kırım'ı ele geçirme hususunda da keyfî davranırlarken, diğer taraftan yeni anlaşmazlıkları engellemek ve yabancıların Bâbıâli'nin kararları üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmak için zamanında doğru çarelere başvurmayı ihmal etmişlerdi.

Kont Panin, bu açıklamalara hak verdi, fakat Karadeniz'e gönderilen gemilerin, silahları alındığından ve Türklerin iddialarının aksine omurgalarına toplar gizlenmediğinden, artık savaş gemisi kabul edilemeyeceklerini ileri sürerek kendisini haklı çıkartmaya çalıştı. Gemilerin büyüklüğüne gelince, çariçe bu gemileri kendisine tanınan denizcilik hakkını baştan beri sınırsız bir kapsamda kullanabilmek için kasıtlı olarak seçmişti. Ayrıca yukarıda açıklanan planına da uymamışlardı. Bu yüzden sarayın nasıl bir karar verdiğini bilmiyordu. Lâkin gelecek kış aylarında savaşı engellemek için elinden geleni yapacaktı ve bu esnada majesteleri kralın tavsiyelerini de gözönüne alacaktı[236].

Bu büyük kralın tavsiyeleri gerçekten de kısmen çok tuhaftı. Mesela Bâbıâli'nin, Rusya ile muhtemel bir savaştan sonra onları elinde tutabildiği takdirde, Avrupa'daki toprakları garanti edilerek uysallaştırılmasını önerdi. Bu önerinin ayrıca Avusturya'nın yayılma hırsını sınırlamak için de mükemmel bir çare olabileceğine inanıyordu. Zira Viyana sarayı böyle bir savaşı fırsat bilerek Eflak, Bosna ve Dalmaçya sahil boyları ile ilgili niyetlerini gerçekleştirmeye çalışacaktı. Bu yüzden Bâbıâli'ye bu savaşta en iyi ihtimalle bile Rusya'dan kazanacaklarından fazlasını Avusturya'ya kaptırabileceği hatırlatılmalı idi. Belki bu sayede savaş önlenebilir, Bâbıâli'nin daha ölçülü davranması sağlanabilir ve Avusturya, fetih planlarında biraz daha dikkatli olabilirdi.

Panin, genel olarak bu öneriye sıcak bakıyordu, bilhassa Avusturya'ya yönelik olan kısmına. Lâkin kralı bu hususta da Bâbıâli Rusya ile anlaşmazlıklarını savaş olmadan barışçıl bir yolla çözmeye hazır olduğunu açıkladığı takdirde, tek başına ve âdeta kendi isteğiymiş gibi Bâbıâli'ye uygun bir dille gerekli açıklamaları yapması hâlinde etkisinin daha büyük olacağına ve amacına çok daha güvenli bir şekilde ulaşabileceğine ikna etmeye çalışıyordu. Neticede bu, Bâbıâli'nin güvenini kazanmanın en iyi yolu idi. Bu durumda Rusya'nın söz konusu garantiyi diğer devletlerle birlikte üstlenmeye hazır olduğuna dair güvence de verebilirdi. Lâkin çariçenin İstanbul'daki elçisi bu hususta ilk teklifi yapmamalı idi. Zira Divân-ı Hümâyûn bunu korku ve zayıflık işareti olarak

236 Kont Solms'un 4, 7 ve 14 Kasım 1777 tarihli mektupları.

görür, taleplerinde daha ısrarlı hâle gelirdi. Oysa teklif, Rusya tarafından geldiği hissettirilmeden yalnızca kral tarafından ileri sürüldüğü takdirde, bunu kralın kendisini her ikisine de aynı şekilde dost olduğu iki devlet arasında barışçıl bir uzlaşma sağlamaya iten asil düşüncesinin bir delili olarak algılayacaklardı. Panin ayrıca bu söylediklerinin çariçenin de esas olarak görüşü olduğuna dair güvence verebileceğini düşünüyordu[237].

Hâlbuki bu hususta Kont Panin yanılmıştı. Saray grubu ve bu grubun etkisindeki çariçe, meseleye çok farklı bakıyordu. Bakanı bu meseleyi kendisine açtığında, II. Katerina dolaysız olarak Bâbıâli'nin sergilediği sadakatsizlik ve bugüne kadar gösterdiği uygunsuz davranışları sebebiyle, bu teklifi kabul etmesinin Bâbıâli için fazla büyük bir lütuf olacağını açıkladı. Panin ise herşeye rağmen kralın kendi başına, Rusya'yı hiçbir şekilde ileri sürmeyerek, Bâbıâli'ye önerilen garantiyi sunmasında ısrar ediyordu. Bu arada çok doğru olarak, Bâbıâli'ye yalnızca savaş sonrası elinde kalacak olan topraklara dair garanti verilmesi hâlinde, bu teklifin amacına ulaşmayacağını da ileri sürdü. Zira böyle bir durumda Avusturya da uygun gördüğü her yeri alabileceğinden, Bâbıâli bu teklifi kabul etmeyecekti. Aksine Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan önce mevcut bütünlüğü garanti edilmeli idi. Bu sayede Divân-ı Hümâyûn da daha uysal hâle gelecekti, zira bu durumda Avusturya da Bâbıâli'ye garanti edilmiş eyaletleri ele geçirmeye cesaret edemezdi[238].

Oysa Rusya'nın kendisini daima ileri sürmek istemesine oldukça içerleyen kral, bunun üzerine Kont Panin'e söz konusu garantiyi Bâbıâli'ye tek başına sunamayacağını bildirdi. Bu yüzden büyük bir sıkıntıya düşebilirdi. Zira Avusturya hiç şüphesiz bu meseleden haberdar olmuştu, ilk fırsatta Prusya'dan intikam almak için elinden geleni yapacaktı ve Bâbıâli'nin bu yüzden kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya geldiklerini hiçbir şekilde telafi etmesi mümkün değildi[239].

Kral, kendini bu konuda güvenceye almak için, sonunda Viyana sarayını da meseleye dâhil etmeyi ve sarayı bu meseleden haberdar etmeyi daha uygun buldu. Kont Panin ise bunu kabul etmek istemiyordu, zira Avusturya bu yöne doğru barışçıl bir tutum içine girmişti ve muhtemel bir savaşa karışmayacağına dair güvence vermişti. Hatta Viyana sarayının Bosna ve Dalmaçya

237 Kont Solms'un 31 Ekim tarihli mektubu.
238 Kont Solms'un 7 Kasım 1777 tarihli mektubu.
239 Kont Solms'un 25 Kasım 1777 tarihli mektubu.

ile ilgili planları olması bile artık ona sakıncalı görünmüyordu. Zira bu planlarını gerçekleştirmesi hâlinde bile ortada örneğin Boğdan ve Eflak'ı ele geçirme niyetinin aksine, birliklerini Rusya sınırlarından çekmesi gibi bir avantaj vardı[240]. Dolayısıyla bu fikirden vazgeçildi. Rusya'nın da bu gibi garantileri üstlenerek gelecek için kendi elini kolunu bağlamaması için haklı gerekçeleri olduğu şüphe götürmüyordu.

Kont Panin aynı şekilde kralın Avusturya'yı dengede tutmak için Rusya, Prusya ve Fransa arasında kurulacak bir üçlü ittifaka dair önerisini de her iki devlet tarafından kabul edilen siyasî sistemin prensibine uygun olarak, aslında tavsiye edilebilir kabul ediyordu; fakat yine de bu hususta çok dikkatli davranmak ve bu önerinin daha kolay yerine getirilebileceği bir zamanı beklemek gerektiği görüşünde idi. Fransa ve bilhassa Kont Panin'in yüksek siyasî becerileri ile dürüst niyetleri hakkında bizzat olumlu bir görüşe sahip olduğu Kont Vergennes, son zamanlarda St. Petersburg kabinesine karşı dostane ve olumlu düşünceler beslediklerini kanıtlamış olmalarına rağmen Versailles sarayının Viyana sarayı ile ilişkilerinin boyutu aslında pek bilinmiyordu. Bilhassa çariçe, Versailles sarayına karşı ezelden beri duyduğu şüpheyi aşamıyordu.

Her iki sarayın gerek siyasî menfaatler, gerekse kan bağı* ve şahsî dostluk sayesinde hâlâ birbirlerine oldukça sıkı bağlarla bağlı olduklarına ve Fransa'nın Avusturya'nın karşısına düşmanca bir tutumla çıkmayacağına dair düşüncelerden bir türlü kurtulamıyorlardı. Oysa Kayser [Josef] bizzat yönetimin başına geçtiği takdirde, bu durum değişebilirdi. Zira Fransa'ya yaptığı son seyahatten pek memnun dönmemişti ve düşünceleri değişebilirdi. Bu zamanı beklemek gerekiyordu[241].

Bu yüzden Versailles sarayının bilhassa muhtemel bir savaşta Doğu Akdeniz ticareti tehlikeye girebileceğinden, aynı dönemde Avusturya ile işbirliği içinde Bâbıâli'yi Rusya'yla barışçıl bir uzlaşmaya ikna etmek için yaptığı telkinler, St. Petersburg'da genel olarak olumlu ama yine de soğuk karşılandı. Fransa Sefiri Chevalier de Corberon, Kont Panin'e bu hususu resmen bildirdiğinde Panin, Bâbıâli ile yapılan müzakereleri ileri sürerek Corberon'u yazılı olarak XVI. Louis'ye "kendi inisiyatifi" ile Rusya lehine ağırlığını koyduğu için şükranlarını bildirmekle görevlendirdi ve aynı zamanda genel ifadelerle

240 Kont Solms'un 26 ve 30 Aralık 1777 tarihli mektupları.

* Kastedilen, Fransa kraliçesinin Maria Theresa'nın kızı olduğudur (çn).

241 Kont Solms'un 28 Ekim ve 4 Kasım 1777 ve 6 Ocak 1778 tarihli mektupları.

bu yöndeki olumlu hizmetlerini bundan sonra da sunmasını rica etti. Bunun dışında kasıtlı olarak bu meselenin üzerine fazla gidilmedi. Zira şimdilik Versailles sarayında, sanki askıda kalan müzakerelerin bundan sonraki yönetimi kendisine verilmek isteniyormuş ve meseleye müdahale etmesine izin veriliyormuş gibi bir izlenim yaratılmak istenmiyordu ki, hiçbir şekilde böyle bir şey mümkün olamazdı[242].

Son olarak Kral II. Frederik, Kont Panin'e Bâbıâli'nin fikrini değiştirmesini sağlamak için rüşvetten bile geri durmamak gerektiğini söylemekte hiçbir sakınca görmedi. Belki böylece sarayda yararlı bir ayaklanma çıkartılabilir ve savaş yanlılarını yerlerinden edebilirlerdi. Oysa Kont Panin, bu çare için uygun zaman olmadığını düşünüyordu. Zira Avusturya'nın Rusya'dan daha erken davrandığı ve sadrazam ile şeyhülislâmı büyük miktarlarda paralarla kendi tarafına çektiği biliniyordu. Kral ise bu meseleye ısrarla ve defalarca geri dönünce Panin sonunda çariçenin İstanbul sefirinin bu yönde hiçbir şekide engellenmediğini itiraf etti. Rüşveti başarıyla kullanabileceği her yerde uygulayabilecek miktarda paraya sahipti. Stakiev'e reisülküttab ve Bâbıâli'nin ileri gelenleri ile şansını deneme yetkisi verilmişti bile. Bunun dışında herşey onun takdirine bırakılmalı idi, zira söz konusu durumlar ancak yerinde doğru değerlendirilebilirdi[243].

St. Petersburg sarayının çekincesi ise, o dönemlerde Rusya ve Avusturya arasında kendi aleyhine olabilecek ve Rusya'yı önerilen garantiyi onaylamaktan alıkoyabilecek gizli bir anlaşma, bir yakınlaşma meydana gelmiş olabileceğinden şüphelendiği için, Kral II. Frederik'i oldukça kızdırmıştı. Lâkin Kont Solms, kralı sâkinleştirmeyi başardı ve Rusya'nın silahlı kuvvetlerinin Şark yönünde mümkün olduğunca serbest hareket etmesini sağlama hedefini hiç gözden kaybetmediğinden, Bâbıâli'nin doğru zamanda daha barışçıl bir tutum takınmasını sağlamak amacıyla fikrini değiştirmek için elinden geleni yapıyordu[244].

Gaffron, nihayet büyük çabalardan sonra en son aldığı talimatlara göre Bâbıâli murahhasları ile kralın arabuluculuk teklifleri hususunda anlaşmaya varacağı bir görüşmenin ayarlanmasını sağlamıştı. Görüşme, 21 Ekim'i 22

242 Kont Solms'un 12 Mart ve 10 Nisan 1778 tarihli mektupları.
243 Kont Solms'un 10 Ekim, 11 ve 14 Kasım ve 16 Aralık 1777 tarihli mektupları.
244 Kont Solms'un 19 Kasım 1777 tarihli mektubu.

Ekim'e bağlayan gece reisülküttabın evinde gizlice yapıldı. Gaffron haricinde, Divân-ı Hümâyûn'un yetkilileri olarak, 15 yıl önce Divân-ı Hümâyûn'da Prusya ile ittifak lehine ağırlığını koyan ve bu ittifak reddedildiği takdirde Bâbıâli'nin aleyhine bilhassa Avusturya'nın bundan sağlayacağı avantajları bir kâhinin öngörüsü ile vurgulayan Prusya dostu Abdürrezzak Efendi[245], Beylikçi Ahmed Efendi, Boğdan'ın yeni tayin edilen voyvodası Morosi ve Bâbıâli Tercümanı Nikola Karaca hazır bulunuyordu[246].

Müzakereler, karşılıklı sınırsız saygı sözleri ve dostluk dilekleri ile başladı. Daha sonra önce Abdürrezzak Efendi abartılı Şark tarzında "Bâbıâli'nin bir insanın dile getiremeyeceği yüzyıllar boyunca sürekli olmasını dilediği bütün asil ve kahramanca erdemleri şahsında toplamış olarak tahta geçen bir kral" hakkında övgülere başladı[247]. Bu da tabii ki Gaffron'un cesaretini oldukça arttırdı.

Hemen başka devletler yalnızca Bâbıâli'yi yanlış tavsiyeler ile hiçbir şey kazanamayacağı ama herşeyi kaybedebileceği savaşa çekmeye çalışırlarken, kralın daima Bâbıâli'nin menfaat eşitliğine dayanan iyiliğini istediğini anlatmaya çalıştı. Tabii ki bu arada bilhassa Avusturya'nın ikiyüzlü ve açgözlü siyasetini doğrudan olmasa bile bariz ve uyarıcı bir şekilde vurgulamayı da ihmal etmedi. Kral, çariçenin barışçıl düşüncesini, fakat aynı zamanda önemli gücünü de biliyordu. Bu yüzden Bâbıâli'ye ancak ültimatomunun St. Petersburg'da yarattığı olumsuz etkiyi ortadan kaldırmak için bir şey yapmasını tavsiye edebilirdi. Belki de çariçenin öfkesi bu şekilde yatıştırılabilir ve cevabının daha uysal olması sağlanabilirdi.

Bu cüretkârlık Bâbıâli'nin murahhaslarında olumsuz bir etki bıraktı. Abdürrezzak Efendi bile acı bir ironi ile şöyle diyordu: "Kralınız neden Rusya'ya asla yerine getirmeyi reddetmediğimiz bir barışı yerine getirmek için değil, bize

245 Kont Solms'un 4 Mart 1776 tarihli mektubu. Daha o zamanlar sonraları [1779] gerçekten de getirildiği reisülküttablık makamına tayin edileceği söyleniyordu. Gaffron, bununla ilgili olarak şunları ekliyordu: "Sonuç itibarıyla Abdürrezzak'ın reis efendiliğe talip olarak kaldığını ve burada majesteleri, çok güçlü olduğunu ifade etmeliyim".

246 Kont Solms'un 30 Ekim 1777 tarihli mektubu ve ek olarak bu görüşmeler hakkında detaylı raporu.

247 Gaffron'un orijinal raporunun sözleri aynen aktarılmıştır: "Tahtı üzerindeki majestelerinin şahsında birleşmiş kahramanlık ve mertlik erdemlerinin yüzyıllarca sürmesini ve ağızlardan düşmemesini Bâbıâli dilemektedir".

utanç verici ve bizimki gibi büyük bir imparatorluk için küçültücü bir şekilde barış antlaşmasına göre zorunlu olmadığımız bir dizi kural getirmek için gırtlağımıza bıçağı dayamaması tavsiyesinde bulunmuyor”? Barışın şartlarını yerine getirmek için herşey yapılmıştı. Köleler serbest bırakılmış, Devlet Giray Han zorla tahta getirilmemiş, savaş masraflarının [tazminat] bir kısmı ödenmişti ve Rusya şayet Karadeniz’e gizli savaş gemileri göndermemiş olsa idi savaş masraflarının kalan kısmı da ödenmiş olurdu. Kral, Bâbıâli’ye barışı muhafaza etmesini tavsiye edecek, ama aynı zamanda Rusya’yı da bunlarla yetinmeye ve daha fazlasını talep etmemeye ikna edeceğine dair güvence vermeyecek ise yerine getirilmesi imkânsız bir tavsiyede bulunmuş oluyordu. Bu, sanki Rusya’ya doğrudan: “Kırım’ı al ve Tatarları Hristiyan yap!” demek gibi bir şeydi.

Gaffron ise Kırım’da olup bitenler hakkında detaylı bilgiye sahip olmadığı için, kralın Bâbıâli’ye yalnızca genel olarak barışı muhafaza etmesini tavsiye edebileceğini söyledi. Lâkin barışın bütün hükümlerini tamamen yerine getirmediği pekâlâ biliniyordu. Bilhassa Taman’ı boşaltmamış ve Devlet Giray Han’ın faaliyetlerini desteklemişti.

Abdürrezzak Efendi bunun üzerine şu tehlikeli soruyu sordu: “Rusya ile bir savaş hâlinde korkulması gereken devlet hangisidir”? Gaffron ise adını vermek gerekmediğini söyledi. Lâkin reisülküttab ise hemen sözünü kesti: “Tahmin ettiğim gibi, Prusya elçisi Avusturyalılardan bahsetmektedir! Tercüman, onlarla bir antlaşma yaptığımızı anlat. Daha altı ay önce, Rusya ile ilişkilerinin bozulması hâlinde bile, bu antlaşmaya sâdık kalacaklarına dair en kutsal yeminlere eşit bir güvence verdiler ve böyle bir durumdan yarar sağlamak için kutsal bir yemini korkunç bir şekilde bozmaları hâlinde, Allah büyüktür; müdahale etmemize gerek bile kalmadan onların cezasını verecektir”.

Bu doğru, diye cevap verdi Gaffron; ancak yalan yemini Tanrı diğer âlemde cezalandırırken, söz konusu devlet bu âlemde istediğini alabilir, akabinde yaptıklarını da tamamen haklı çıkartabilirdi.

Abdürrezzak Efendi ayrıca kralın sürekli olarak Osmanlı İmparatorluğu’nun iyiliğini düşündüğünden bahsettiğini ileri sürdü, lâkin delili nerede idi? Rusya’yı yalnızca barış şartlarının yerine getirilmesinde ısrar etmeye, onun dışında başka hiçbir şey talep etmemeye ikna edebilmiş miydi? Mesela Bâbıâli’nin savaş masraflarının tamamını ödemediğinden şikâyet ediliyordu; “oysa”, diye devam etti, “Ruslara Orkapı’yı işgal ettikten sonra ve Kırım’da fatihler ve mutlak efendiler gibi davranırlarken, bize karşı savaşması için bir de para mı verelim ya da baş-

larının üzerinde henüz Rus kılıçlarının gezinmediği bütün Kırım Tatarlarına yardım etmemizi engellemeleri için Rus savaş gemilerinin Karadeniz'e açılmalarına mı izin verelim"? Şahin Giray, Rusları çağırarak, İslâm'ın müminlerin kâfirlerden yardım istemelerini yasaklayan başlıca kanunlarından birini ihlal etmişti. Dolayısıyla Rus birlikleri Kırım'dan geri çekilene kadar Şahin Giray'ın tanınması mümkün değildi. Diğer taraftan, Osmanlı İmparatorluğu'nun yok oluşu pahasına bile olsa, Müslüman olarak kanunen onun muhaliflerini de kabul etmek zorundaydılar. Bu ise bir günde olacak bir şey değildi; ama Allah büyüktü ve Muhammed O'nun peygamberi idi!

Bunların hepsi doğru, diye cevap verdi Gaffron bir kez daha; bilmek istediği tek şey, Stakiev'e çariçenin ültimatoma cevabını yumuşatacak bir şey bildirip bildiremeyeceği idi.

Aldığı cevap, Stakiev ile artık hiçbir şey üzerinde anlaşmaya varılamayacağı idi. Zira sarayının meselesinde aynı zamanda hem taraf hem de hâkimdi. Bu arada Bâbıâli'nin meselesinde tamamen haklı olduğundan emin olmasına da kızmamalı idi. Her iki taraf arasında tarafsız bir hakem seçilmeli idi. Bâbıâli, Karadeniz'e donanmasını göndermemekle ve Canikli Ali Paşa'nın Rusları kolayca kovabileceği Kırım'a geçmeyerek 30-40 bin askerle Trabzon'da kalması ile zaten yapabileceği herşeyi yapmıştı. Nakarat hep aynı idi: Rus birliklerinin geri çekilmesi. O zaman Rusya'nın yaptığı herşey unutulabilir ve affedilebilirdi; ama artık en azından bir kez olsun Bâbıâli'ye Osmanlı İmparatorluğu gibi bir imparatorluğun hakettiği saygı ile karşılık vermeye başlamalı idi.

Gaffron'un yalnızca Bâbıâli'nin Stakiev ile asla uzlaşmaya varamayacağına ikna olduğu dört saatlik bu gece görüşmesi böylece sona erdi. Reisülküttab ayrıca Gaffron'a birkaç gün sonra Tercüman Pizani aracılığıyla Bâbıâli'nin Rusya ile ilişkilerinin bozulmasından bu defa korkmadığını bildirdi. Zira durumlar son savaşa göre hayli değişmişti. O dönemlerde haklılığı gerçekten de şüphe götürüyordu ve Allah onları günahları için cezalandırmaya kalkmıştı. Şimdi ise davası dünyanın en haklı davası idi; dolayısıyla tek bir muharebeyi bile kaybetmeyecekti. Beş Rus ticaret gemisinden üçünün Takımadalar'a dönmesine izin verilmesi uysallığının büyük bir delili değil miydi ve Fransa, İngiltere ve Prusya sefirleri, Kırım'da olup bitenlerden sonra Rus gemilerini bundan böyle de alıkoymalarını kınayabilirler miydi? Bu soru, vicdanlarına seslenerek sorulmalı idi; hiç şüphesiz "Hayır!" cevabını vereceklerdi.

Bu tarihten sonra gerçekten de Bâbıâli ile Stakiev arasındaki trafik neredeyse tamamen kesildi. Reisülküttab, St. Petersburg'dan ültimatoma cevap gelmediği sürece Stakiev'in telkinlerine kulak vermeye niyetli değildi. Kont Panin, Bâbıâli'nin bu olumsuz ruh hâlini biliyordu ve bu yüzden, kendi ifadesine göre Bâbıâli'yi daha fazla öfkelendirmemek ve kesin bir ret cevabı ile aslında devam etmesini istediği müzakerelerin tamamen kesilmesine sebep olmamak için, söz konusu cevabı mümkün olduğunca ölçülü tutmak amacıyla büyük çaba gösterdi[248].

Bu arada meydana gelen bir hâdise, mevcut durumu daha da endişe verici hâle getirmeye yetti. 11 Ekim'de Bâbıâli'nin emri üzerine Yaş'a bir kapıcıbaşı gelmiş, Rusya'nın himayesindeki Voyvoda Gika'yı tutuklamış ve yargılaması yapılmadan aynı gün boğdurmuştu. Arnavut muhafız kıtasının hetmanı Russoli, hemen onun yerine kaymakamlığa tayin edildi, Gika'nın üzüntü içindeki eşine kocasının kesik başı eşliğinde İstanbul'a gitme emri verildi ve yaklaşık 1.300 keseden oluşan servetinin büyük bir kısmını burada bırakarak, çocukları ile birlikte Kuruçeşme'ye gönderildi[249].

Boyarların voyvodaya karşı menfi tutumlarının da bir rol oynadığı bu cinayet, özellikle Rusya'ya karşı bir gösteri olarak algılandı, zira Gika'nın yerine halefi olarak Divân-ı Hümâyûn'da savaş yanlılarının en önemli temsilcilerinden bir olan Bâbıâli Tercümanı Morosi getirilmişti. Stakiev bu hususta detaylı bilgi isteyince, Gika'nın diğerlerinin yanısıra Bâbıâli'ye karşı uygunsuz ayaklanmalar dâhil olmak üzere, birçok cürümde bulunduğu cevabını aldı. Bu yüzden idamı özel sebeplere dayanarak gerçekleştirilmişti ve asla Rusya ile Bâbıâli arasında hâkim gerginliğin bir sonucu veya Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı olumsuz tutumunun bir delili kabul edilmemeli idi. Zira Bâbıâli, barışın muhafazasından başka bir şey istemiyor ve birliklerini yalnızca tedbir olsun diye sınırlarda topluyordu[250].

Bu şartlar altında Panin, çariçeyi bile cevabının daha yumuşak olmasına ikna etmeyi başardı. Nihayet bu cevap Kasım ayı ortalarında İstanbul'a gönderilmek üzere hazırlandı, fakat önce Romanzov'a gözden geçirmek üzere yol-

---

248 Kont Solms'un 10 Ekim 1777 tarihli mektubu.

249 Gaffron'un 17 Ekim 1777 tarihli mektubu ve Gika'nın öldürülmesiyle ilgili diğer hususlar hakkında bu mektubun ekindeki "*Rapport fait á Mr. l'Envoyé de Russie le 23 Octobre 1777*".

250 Gaffron'un 17 Ekim 1777 ve Kont Solms'un 23 Ocak 1778 tarihli mektubu.

landığından ancak 14 Aralık'ta İstanbul'a vardı. 29 Aralık'ta Stakiev cevabı nihayet öncelikle hiçbir cevap vermeyen ve cevabı oyalanmak üzere bariz bir soğuklukla teslim alan reisülküttaba teslim etti[251].

Bu nota, anlaşmazlık konusu bütün diğer hususları tamamen kenarda bırakarak, Rus birliklerinin Kırım'a girmesinin tek sebebinin, Tatarların son barış antlaşması ile vadedilen, ancak Devlet Giray Han'ın son faaliyetlerinden dolayı değiştirilen ve yok edilen özgürlüğünü ve bağımsızlığını tesis etmek olduğunu iddia ediyordu. Lâkin huzuru bozan bu kişi artık ortada olmadığına göre Rusya, Bâbıâli'nin de önce Tatarlara, kendilerini istisnasız olarak bütün boyları ve toplulukları ile birlikte hiçbir devlete hesap vermek zorunda kalmadan, yalnızca kendi hanlarının idaresi altında eski kanunlarıyla alışkanlıklarına göre yönetilen ve başka her türlü devletten tamamen bağımsız bir devlet olarak tanıdığını bildiren bir yazı göndermesi şartıyla Kırım'daki birliklerini geri çekmeye, Tatarlara özgürlüklerini, tam bağımsızlıklarını ve özerk yönetimlerini bırakmaya hazırdı. Buna göre, Bâbıâli aynı zamanda yazılı olarak, Kırım yönetiminden Rus birliklerinin Orkapı hattını geçtiklerine dair haberleri aldıktan sonra ve yeni seçilen hanın halifenin manevî onayını almak ve daha sonra çıkabilecek her türlü anlaşmazlığı ortadan kaldırmak için şekli önceden kararlaştırılabilecek uygun bir şekilde yazılmış dilekçelerini [mahzar] sunması üzerine derhal Şahin Giray'ı meşru bir biçimde seçilmiş han olarak tanımayı ve halifenin kanunen manevî onayını vermeyi taahhüt edecekti.

Başka anlaşmazlıklara mahal vermemek için çariçe, bu açıklamanın ültimatomu olarak görülmesini ve mümkünse herhangi bir dinî meseleye karışmaktan uzak, söz konusu dilekçelerin uygun bir şekilde hazırlanmasını sağlamak istiyordu. Bu önemli nokta bir kez çözüldü mü çariçe barış antlaşmasının diğer anlaşmazlık konusu hususları hakkındaki müzakerelere Bâbıâli'nin de uymayı vadettiği aynı dürüstlükle devam edecekti. Barışın akıbeti bu cevabın İstanbul'da nasıl karşılandığına bağlı olacaktı. Bâbıâli'nin bu kavgalar başladığından beri ve bilhassa bu yıl içinde karada ve denizde hazırlıklarını önemli bir kapsamda yürüttüğü pekâlâ biliniyordu. Bunun yalnızca bir gösteri olarak mı kalacağını, yoksa Bâbıâli'nin Rusya ile ilişkilerini gerçekten bozmaya niyetli mi olduğu şimdi anlaşılacaktı. Rusya her duruma hazırlıklı olacaktı. Bu değerli barışı muhafaza etmek için makul olarak yapılabilecek herşeyi yapacaktı. Lâkin

251 Gaffron'un 3 Ocak 1778 tarihli mektubu.

ülkesinin onurunu feda edemez ve büyük bir üstünlükle yürüttüğü bu savaşın kendisine sağladığı tek avantajdan da vazgeçemezdi[252].

Bâbıâli'nin Rusya karşısında geri adım atmaya niyetli olmadığını zaten biliyoruz. Aksine Şahin Giray'a karşı yukarıda bahsettiğimiz ayaklanma direnişini daha da arttırmıştı. Stakiev'i Rusya'nın ültimatomuna verilecek cevap konusunda oldukça uzun zaman bekletti. Rus sefir ancak 20 Ocak 1778'de Divân-ı Hümâyûn'un yetkilileri ile yine Abdürrezzak Efendi'nin başkanlık ettiği görüşmeye çağrıldı.

Abdürrezzak Efendi, Bâbıâli'nin Rusya'nın daha uysal davranmaktan uzak, düşmanca tutumunda nasıl ısrar ettiğini esefle farketmişti. Bütün Tatarlar hiç istisnasız olarak, zorla seçtirilen Şahin Giray'dan ayrılmışlardı. Yanında ne Tatar ismini ne de Müslüman sıfatını hak eden ancak iki üç kadar sefil hain kalmıştı. Ya Tatar milletinin tamamı nasıl oluyordu da o güne kadar sessizce Rumeli'deki topraklarında yaşayan, ancak kendisine gelen çağrıya uyarak sadece birkaç hizmetlisi ile birlikte Özü'den Kırım'a geçen Selim Giray'ın tarafına geçmişti? Rus sarayı Şahin Giray'ını alıp hemen cehennemin dibine gönderebilirdi, zira onun için silahlara sarılmalarını haketmiyordu; Bâbıâli'nin asla tanımayacağı ve tanımak istemediği bir eşkiyadan, ilahî ve insanî kanunları çiğneyen bir ihlalciden, Osmanlı kanına susamış zalim ve gaddardan başka bir şey değildi. Divân-ı Hümâyûn yetkilileri, elçiye Selim Giray'ın seçilmiş olduğunu resmen bildirmekle görevlendirilmişlerdi. Sultan, halife sıfatıyla Selim Giray'ı tek meşru han olarak tanıyacaktı ve Rusya'nın da aynı şeyi yapmasını bekliyordu.

Stakiev ise hiddetle Rusya'nın Şahin Giray'dan başkasını han olarak tanımayacağı ve Bâbıâli şayet yalnızca Selim Giray'ı han olarak tanımakta ısrar ediyorsa bunun savaş istediğine dair bir delil olduğu cevabını verdi. Murahhaslar ise bu çıkarsamaya derhal itiraz ettiler. "Barışı istediğimize Allah şahittir", diye haykırdı Abdürrezzak Efendi, "lâkin sarayınız ve onun bakanı olan siz, Allah katında direnişinizin kanlı sonuçlarından sorumlu olacaksınız". Sarayını, Bâbıâli'yi kaçınmaya çalıştığı bir şeyi yapmaya zorlayacak bir harekette bulunmaya itmesi hâlinde, bu sorumluluk öncelikle Stakiev'e ait olacaktı. Sta-

252 Bu cevabın metni, Kont Solms'un 23 Aralık 1777 tarihli mektubunun ekinde bulunan ve bu cildin açıklamalar bölümünde verilen "*Communication confidentielle de la Cour de St. Petersburg á celle de Berlin*" adlı raporunda mevcuttur.

kiev, kadıların tayin edilmesine dair yenilenen öneriye ise hiç değinmedi bile. Hiçbir yere varamayacağını anlayınca görüşmeyi hemen bitirdi[253].

Selim Giray'ı yaklaşık bir ay sonra tekrar kaçmaya zorlayan felaket bile Divân-ı Hümâyûn'un fikrini pek değiştirmedi. Barıştan yana olduğuna dair defalarca güvence vermesine rağmen, hazırlıklarına Rusya'yı endişelendirecek bir kapsamda devam etti. Eylül ayında, Şeyh Zahir Ömer'i mağlup eden ünlü Cezayirli Hasan Paşa, Rusya'ya karşı üç tuğlu 10 paşanın ve iki tuğlu 22 paşanın da kendi birliklerini katacakları ordunun başına serasker olarak geçmek üzere İstanbul'a çağrılmıştı. Babadağ'daki ordugâhta zamanla 80 bin asker toplanması planlanırken, Bender ve Özü yönünde ilerletilen birliklerin sayısı Aralık ayında 15 bin olarak tahmin ediliyordu. Ayrıca sadrazamın çadırları da 320 bin akçelik bir harcama ile 200 zanaatkâr tarafından gece gündüz çalışılarak hazır hâle getiriliyordu ve Divân-ı Hümâyûn, Stakiev ile yapılan yukarıdaki başarısız görüşmeden hemen sonra ülkenin bütün valilerine ve komutanlarına gecenin gündüze eşit olduğu gündönümünde [21 Mart] birlikleri ile İsmail'e gelmelerini emretti[254].

Söz konusu fermanın giriş kısmında Rusya ile süregelen kavganın sebebi ve durumu bir kez daha ayrıntılı bir şekilde açıklanarak bilhassa Müslümanların kanunen kâfirlerin giysilerini giymeleri yasaklanmış olmasına rağmen Rusların Tatarlara şapkalarını ve üniformalarını zorla giydirmeye çalıştıklarına vurgu yapıldı. Ayrıca birliklerini Tatarların evlerine, eşlerinin ve çocuklarının arasına yerleştirmişler, Kırım'ın her yerini ateş ve kılıçla talan etmişler ve masumların kanını oluk oluk dökmüşlerdi[255].

Aynı dönemde tersanelerde Rusya'nın en amansız düşmanı kapudan paşanın bizzat yönetimi altında olağanüstü bir faaliyet görülüyordu. İlkbahara kadar 36 yeni kalyon ve firkateyn denize açılmaya hazır olmalı idi. Nisan ayında kapudan paşaya dokuz kalyonla Karadeniz'e açılma emri verildi. Kendisine gönderilen fermanın son sözleri: "Git ve Osmanlı'nın utancının öcünü

253 Gaffron'un 3 Şubat 1778 tarihli mektubunun ekinde bulunan "*Prêcis de la dernière conference de l'Envoyé de Russie avec les Plénipotentiaires de la Porte du 20 Janvier 1778*".

254 Gaffron'un 20 Eylül, 3 ve 31 Aralık 1777 tarihli mektubu.

255 Gaffron'un 3 Şubat 1778 tarihli mektubunun ekinde bulunan "*Traduction littérale du préamble des Firmans, qui ont été expédiés à tous les Pachas et Chefs des trouppes dans toute léntendue de l'Empire Ottoman*".

al!" oldu. O dönemde kısmen Sinop ve Trabzon tersanelerinde ve kısmen Kırım sahillerinde 20 kadar kalyon bulunuyordu[256].

Son olarak da Bâbıâli, dost yabancı devletlerin temsilcilerine 29 Ocak 1778 tarihli bir beyyannâme ile meselenin durumunu ve bundan sonra yapmayı düşündüklerini resmen bildirmeyi uygun buldu. Bu beyyannâmede bilhassa Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'da kendisine tanınan hâkimiyet haklarını koruması gerektiğini ileri sürüyor ve bu haklara hanın onaylanmasının yanısıra sikke bastırma hakkını, padişahın hutbede adının geçmesini ve Rumeli kadıaskeri tarafından kadıların tayin edilmesi hakkını da dâhil ediyordu. Ayrıca bilinen hususları bir kez daha kendi açısından ayrıntılı olarak açıklıyor ve burada da bilhassa Prosorovski'nin Tatarlara Rus şapkaları ve üniformaları giydirmeye çalıştığına ve onları birliklerini evlerine almaya zorlamasına ağırlık veriyordu.

Bâbıâli'nin bu birliklerin yarımadadan geri çekilmesi talebine Rus elçisi sadece, Şahin Giray'ı tanımadıkları takdirde sarayının bütün Tatarları yok edeceğine ve Kırım'ı çöle çevireceğine dair bir tehditle cevap vermişti. Bu şekilde Bâbıâli'yi Şahin Giray'ı tanımaya zorlamaları ne onurlarına ne de şanlarına yakışmadığı gibi, İslâm'ın kanunlarına ve Bâbıâli'nin o güne kadar daima sâdık ve dürüst bir şekilde riayet ettiği, Rusya'nın ise sürekli olarak en korkunç şekilde ihlal ettiği mevcut kapitülasyonlara da aykırı idi. Şimdiye kadar Rusya'nın daha uysal davranacağını düşündüğü için, dürüst birer dostu olan dost devletlere bu durumları bildirmekte tereddüt etmişti. Lâkin cezalandırıcı olan Allah'ın gücünü tamamen unutmuş göründükleri için artık sessiz kalamazdı. Yine de Rusya'nın aynısını yapması hâlinde, hâlâ barışı muhafaza etmeye ve ebedîleştirmeye hazırdı. Ayrıca elinde Rus generallerinin Şahin Giray'dan barış akdedildikten hemen sonra Kırım'daki hareketin başına geçmesini talep ettikleri mektuplar vardı. O dönemlerde Tatarların yoldayken ele geçirdikleri ve Bâbıâli'ye gönderdikleri, mühürlenmiş ve imzalanmış orijinal belgelerdi. Gerekirse bu belgelerin içeriğini açıklayacak ve dostlarına incelemek üzere verecekti[257].

Bâbıâli, Nisan ayında Gaffron'a tercümanı aracılığıyla üç ana talebinden, Şahin Giray'dan vazgeçilmesinden, birliklerin geri çekilmesinden ve yeni bir

256 Gaffron'un 18 Kasım 1777 ve 30 Nisan 1778 tarihli mektupları.

257 Bildiri şeklinde Bâbıâli nezdinde onaylanmış elçilere gönderilen bu manifesto, Gaffron'un Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan 17 Şubat 1778 tarihli mektubuna ek olarak verilmiştir.

hanın seçilmesinden feragat etmektense "Osmanlıların kendilerini parça parça etmeyi yeğleyeceklerini" bildirdi. Rus savaş gemilerinin ticaret gemisi kisvesi altında Karadeniz'e geçişleri hariç olmak üzere, bütün diğer hususlarda geri adım atabilirdi. Oysa Gaffron, bu hususlar hakkında müzakerede bulunmayı gereksiz görüyordu, zira St. Petersburg sarayının geri adım atması bu şekilde beklenemezdi[258].

Mesele yalnızca Gaffron'a kalmış olsaydı belki daha şimdiden barışçıl bir uzlaşma yolu bulunabilirdi. Ültimatomu gönderir göndermez, yeniden Şahin Giray'ı yandaşları ile birlikte Rusya'nın himayesi altında Kuban'a yerleştirme ve bunun üzerine Kerç ve Yenikale dışında Kırım'ı boşaltma planına döndü. Yalnızca Bâbıâli'nin bundan sonra da Tatarların ve hanlarının bağımsızlığını tanımaması hâlinde zor kullanılmalı, Kırım çöle çevrilmeli ve Tatarlar Rusya'ya gönderilmeli idi[259].

Panin, bilhassa kendisine açık açık bir yığın sefil Tatar güruhunun lideri için barışın avantajlarından vazgeçmeye değmeyeceğini açıklayan Kral II. Frederik'in telkinleri üzerine, bir süre sonra Şahin Giray'dan tamamen vazgeçmeye meyilli hâle gelmişti. Zira üstesinden gelmekte zorlandığı onur meselesi konusunda da Kont Solms, Fransa'nın benzer bir durumda Kral XVI. Louis'nin kayınpederi olmasına rağmen feda ettiği Stanislas Leçinski'yi (Stanislas Lesczynski) emsal olarak ileri sürerek Panin'i sâkinleştirmeye çalışıyordu[260].

Sonunda Panin, Bâbıâli'ye her iki hanı, yani Şahin Giray ve Selim Giray'ı, tahttan feragate ikna etmeyi, daha sonra her iki tarafın birliklerini geri çekmeyi ve Tatarların yeniden seçime gitmesini sağlamayı önererek, en güvenilir şekilde sonuca götürecek bir orta yol bulduğuna inanıyordu. Bu planı çariçeye, Bâbıâli'yi ikinci kez barış yapmaya zorlamak gibi bir fırsatı olsa bile, ülkesinin kaderini sefil bir Tatar'a bağlamanın şanına yakışmayacağını, aksine utanç verici olacağını anlatmaya çalıştığı özel bir nota ile bildirdi[261].

Oysa saray grubu bu plana uymak istemiyordu; özellikle Selim Giray'ın kısa süren yönetimi böylesine sefil bir sona vardıktan sonra. Prens Potemkin ve çariçe tam aksine Bâbıâli karşısında artık hiçbir tavizin verilmemesi gerek-

258 Gaffron'un 4 Nisan 1778 tarihli mektubu.

259 Kont Solms'un 2 Ocak 1778 tarihli mektubu.

260 Kont Solms'un 3 Mart tarihli mektubu ve kralın 21 Mart 1778 tarihli yazısı.

261 Kont Solms'un 17 ve 20 Mart 1778 tarihli mektupları.

tiği görüşündeydiler. Selim Giray mağlup edildikten sonra, ikinci kez tanınması onaylandığı anlamına gelirken ve böylece Bâbıâli'nin barış antlaşmasının diğer hususlarında geri adım atmasını bağladığı şartlar yerine getirilmişken, himayesindeki Şahin Giray'ı neden yeni bir seçimin kaderine maruz bırakacaklardı ki? Mareşal Romanzov, sadrazama bu yönde bir yazı yazmakla görevlendirildi ve savaş kararı mı alınacağı yoksa Kont Panin'in planının mı takip edileceği bu yazıya verilecek cevaba bağlı olacaktı[262].

Savaş genel olarak çok sevilmemesine ve mantıklı düşünenlerin paralarla birliklerin çok daha iyi amaçlar için kullanılabileceği görüşünde olmalarına rağmen, birinci durumda bir harekât planı ciddi olarak düşünülmeli idi. Anlaşılan o ki Romanzov'un emri altındaki birlikler nenedeyse kesintisiz bir çizgi hâlinde Özü Nehri'nden ve Yeni Sırbistan'dan Kuban'a kadar uzamasına rağmen, o güne kadar bu hususta pek bir karar verilmemişti. Genel olarak yalnızca üç ayrı ordu ile aynı anda harekete geçecekleri kesin olarak biliniyordu. Birinci ordu, Prens Prosorovski yönetiminde Kırım'ın fethini tamamlarken, 60 bin kişiden oluşan ikinci ve üçüncü ordular, Yeni Sırbistan'da ve Aksu (Bug) Nehri boyunca ilerleyecek ve önce Bender ile Özü'yü göz hapsinde tutacaktı.

Bundan sonraki planlarda bilhassa Kral II. Frederik'in aydınlatıcı teklifleri de kullanıldı. Zira daha Kasım ayı sonunda kral, çariçeye Türklere karşı kendisi tarafından tasarlanan eksiksiz bir sefer planı göndermişti. Bu plan tabii ki oldukça müspet karşılandı ve bu büyük komutanın yüce bilgeliğinin bir delili olarak bakanlar kurulunun onayını alarak daha sonra kullanılmak üzere Mareşal Romanzov'a tavsiye edildi[263].

Kral, o dönemlerde St. Petersburg sarayına karşı iyi niyetinde çariçeye muhtemel bir savaş hâlinde bir yıllık yardım paralarını peşinen ödemeyi teklif edecek kadar ileri gitti. Oysa hem Kont Panin hem de çariçe, kralın dostluğunun bu çok değerli delilini özel bir minnettarlıkla reddettiler, zira savaşa girip girmeyecekleri henüz belli değildi. Panin aynı zamanda krala Rusya'nın şu anda malî açıdan gayet iyi ve savaşı teklif ettiği yardımlar olmadan da başarılı bir şekilde yürütebilecek durumda olduğuna dair güvence verdi[264].

262 Kont Solms'un 20 ve 31 Mart 1778 tarihli mektupları.
263 Kont Solms'un 16 ve 23 Aralık 1777 tarihli mektupları.
264 Kont Solms'un 30 Aralık 1777 ve 2 ve 6 Ocak 1778 tarihli mektupları.

Hâlbuki Kral II. Frederik savaşın önlendiğini ne kadar görmek isterdi! Zira 29 Ekim'i 30 Ekim'e bağlayan gece, Bavyera Elektör Prensi Maksimilyan Josef'in ölümü ile birlikte kralın uzun zamandır büyük bir heyecanla beklediği ve bundan böyle Şark siyasetini de önemli ölçüde belirleyen, sonuçları açısından oldukça önemli hâdise gerçekleşmişti. Artık hiçbir şeyi çariçe ile Bâbıâli arasındaki kavgayı barışçıl bir uzlaşma ile sona erdirmek kadar çok istemiyordu. 10 Ocak 1778'de Kont Solms'a şöyle yazıyordu: "Viyana sarayı, iddia edildiği gibi, Bavyera elektörünün ölümünden doymak bilmeyen genişleme hırsını tatmin etmek için yararlanmaya kalktığı takdirde, kıtamızın kalbinde önemli huzursuzluklar çıkabileceğinden, bunu artık iki kat arzuluyorum".

Düşüncesi, Avusturya ile savaşa girmek zorunda kalması hâlinde, sadece Rusya'yı çariçe tarafından sağlanacak önemli sayıda yardım kıtaları aracılığıyla savaşa aktif bir şekilde katılmaya ikna etmekle kalmayıp, mümkünse Bâbıâli'yi de silahlı kuvvetlerini Rusya'ya yöneltmek yerine Avusturya üzerine göndermeye ikna etmekti. Çariçenin "parasını ve birliklerini Şahin Giray gibi St. Petersburg'da böylesine hor görülen bir insan uğruna feda etmek yerine, Alman İmparatorluğu'nun bastırılan özgürlüklerine yardımlarını bahşetmekle yüce makamına ve monarşisinin büyüklüğüne çok daha yakışır bir rol" oynayacağını söylüyordu.

Bâbıâli'yi de Viyana sarayının haksız yere elinden aldığı toprakları tekrar geri kazanmak için bundan daha iyi bir fırsat bulamayacağına ve Rusya ile ilişkilerini bozmaktan ziyade Avusturya'ya savaş ilân etmesinin menfaatine daha uygun olacağına herhalde kolayca ikna edebilirlerdi[265].

Kral, yalnızca Kont Solms'a gönderdiği yazılarında değil, aynı yılın başlarında kısmen çariçenin torunu Grandük Aleksandr'in doğumunu kutlamak (daha sonraki Çar I. Aleksandr, doğumu 23 Aralık 1777), kısmen de o dönemlerde makamından bir süreliğine ayrılması ön görülen Kont Solms'u vekâleten temsil etmek üzere St. Petersburg'a gönderilen, Kont Podewils'e verdiği ilginç talimatlarda da sürekli bu fikirlere geri dönüyordu. Talimatlar 4 Şubat 1778 tarihli idi ve dönemin en önemli iki sorunu olan Bavyera verasetini ve Türk savaşını karşılıklı etkileşimleri ile dikkatlice inceliyordu.

Kral, bu talimatlarda, şayet diğer devletler de İstanbul'da savaş ateşini sürekli olarak körüklemekten ziyade tıpkı kendisi gibi barışı muhafaza etmek

265 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 14 Mart ve 4 Nisan 1778 tarihli yazıları.

için ellerinden geleni yapmış olsalardı Rusya ve Bâbıâli arasındaki ilişkilerin hiçbir şekilde tamamen kopma noktasına gelmeyeceğini kanıtlamaya çalışıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut hâliyle muhafazasıyla yakından ilgileniyormuş gibi görünen Fransa'yı bu yönden her türlü şüpheden arındırmakta idi. Avusturya ise tam tersine. Nasıl ki eskiden de Türkler aleyhine genişlemek ve yeni fetihler yapmak için hiçbir fırsatı kaçırmamış ise mevcut kriz sırasında da sırf Rusya'yı meşgul etmek ve Almanya meselesine karışmasını engellemek için bile olsa savaşın meydana gelmesi amacıyla elinden gelen herşeyi yapacağı ihtimalden öte bir gerçekti.

Oysa Bâbıâli, St. Petersburg sarayının ültimatomundaki ölçülü teklifler sayesinde daha barışçıl bir tutum içine girmeyi kabul ettiği takdirde, Viyana kabinesinin bu entrikalarının amacına ulaşmaması hâlâ mümkündü. İlkbahara kadar bu husus kesin olarak açıklığa kavuşturulmalı idi. Savaş çıkacak ise kontun en önemli görevlerinden biri, çariçenin harekât planı ve ordularının gücü hakkında kesin bilgiler almak olacaktı. Zira çoğu kez, meydandaki askerlerin sayısı kâğıt üzerindeki sayısından daha düşüktü. Daha sonra çariçeyi bilhassa Lehistan'ı da savaş planlarına dâhil etmeye ve burada Avusturya'nın ayaklandırmaktan geri kalmayacağı konfederasyonları* dizginlemeye yetecek sayıda birlikler bulundurmaya ikna etmeli idi.

Barış muhafaza edildiği takdirde ise kont, St. Petersburg sarayının bütün dikkatini Bavyera meselesine çekmek ve kralın menfaatine mümkün olan en büyük avantajı sağlamak için elinden geleni yapmalı idi. Hatta Türklerle savaş çıkması hâlinde bile çariçenin krala en azından biraz destek göndermeye meyilli olup olmadığını denemek gerekirdi. Barış hâlinde ise söz konusu olan çariçeyi sadece anlaşmaya göre kabul ettiği yardımcı birliklerini sağlamaya değil, kralın menfaatlerini ayrıca silahlı bir arabuluculukla, yani Varşova'ya kadar ilerleteceği bir ordu yollayarak desteklemeye ikna edip edemeyeceklerini anlamalıydılar[266].

Kont Panin, her zamanki gibi, kralın isteklerini kabul etmeye ve gerekirse birliklerle desteklemeye meyilli gibi görünüyordu. Ocak ayında Kont Solms'a ezelden beri Rus yönetimine karşı bir kıskançlık, gizli bir nefret bes-

* Konfederasyon: Leh soylularının anayasal direniş hakkını kullanmak üzere biraraya gelmeleri (çn).

266 Bu talimatları, buraya ait oldukları ölçüde, bu cildin açıklamalarında verilen ve Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan orijinallerine göre aktarıyoruz.

leyen Viyana sarayını küçük düşürmek ve Rusya'nın adını Almanya'da kabul ettirmek için mükemmel bir fırsat doğacağından, bunu seve seve yapmaya hazır olacaklarına dair güvence vermişti. Lâkin Bâbıâli ile süregelen anlaşmazlıklardan dolayı kendileri büyük bir sıkıntı içindeydiler. Lehistan'da huzuru sağlamak için gerekli olan birliklere Osmanlı Devleti'ne karşı kullanmak üzere ihtiyaç duyuyorlardı ve hâlâ Fransa'nın Avusturya tarafına mı geçeceği bilinmiyordu; böyle bir durumda İsveç'i de gözetim altında tutmak gerekiyordu, zira Finlandiya'da bir yakından gözetim birliği yerleştirmek zorunlu olacaktı. Dolayısıyla kral şimdilik Rusya'dan silahlı yardım almaya güvenmemeli idi[267].

II. Frederik, bu genel güvenceden dolayı bile en azından bir dereceye kadar tatmin olmuştu ki, Kont Panin'e kendisinin de her fırsatta dostluğunun ve talihi karşısında duyduğu canlı ilgilinin en çarpıcı delillerini sunmaktan vazgeçmeyeceği dost ve müttefik bir sarayın gerçek düşüncesinin ve karakterinin farkında olduğu cevabını verdirdi[268]. Bunun dışında umudunu bilhassa Kont Panin'in barışçıl bir uzlaşmaya dair çariçeye sunduğu planın üstün geleceğine ve Romanzov ile sadrazam arasındaki müzakerelerin istenen hedefe ulaşacaklarına bağlıyordu.

Bu arada hâlâ meselenin mümkün olduğunca hızlandırılması gerektiğini vazgeçilmez kabul ediyordu ki, İstanbul'da belki de bütün iyi niyetleri bir anda yerle bir eden nihaî darbe vurulmuşken ve burada kartları karıştırmaktan menfaat sağlayanların entrikalarından herşey beklenebilecekken, kendi kararlarında geç kalmamalıydı. Bu yüzden Kont Solms'a 18 Nisan'da şöyle yazdı: "Kont Panin'i mümkün olduğunca kışkırtın ve Rusya'yı hiçbir şey kazanamayacağı ve çariçeyi kendisine çok daha lâyık olacak bir sahnede şan ve onur içinde belirmekten alıkoyacak bir savaştan vazgeçirmek için elinden gelen herşeyi yapmaya ikna etmeye çalışın"[269].

Oysa Kont Panin, Rusya'nın Almanya meselesine katılamayacağında ısrar ediyordu, zira Viyana sarayını da dikkate almak zorunda idi. Viyana sarayında

267 Kont Solms'un 20 Ocak 1778 tarihli mektubu.

268 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 7 Şubat 1778 tarihli yazı. Bu yazıda şöyle demektedir: "Dost ve müttefik bir hükümetin karakteri ve gerçek düşünme tarzının ne olduğuna yönelik örnekleri, dostluğumun işaretlerini ve onun iyiliğinden önemli çıkarım olduğunu göstermeye devam edeceğim".

269 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 7, 11 ve 18 Nisan 1778 tarihli yazılar.

Avusturya'ya karşı taraf tutacaklarına dair en ufak bir şüphe uyandırdıkları takdirde, bu bile Avusturya'nın Bâbıâli'yi savaşı yenilemeye kışkırtmak için entrikalarını iki katına çıkartmasına yetecekti. Bu yüzden Avusturya ve Prusya arasında muhtemel bir savaşın Bâbıâli ile barışın muhafaza edileceğinden emin olunana kadar mümkün mertebe önlenmesi gerekiyordu. Rusya'nın hiçbir şekilde aynı anda hem Bâbıâli hem de Avusturya ile her ikisi de muhtemelen çok uzun ve kanlı olacak ve kısa sürede para ve insanlar açısından bütün yardımcı kaynaklarını tüketecek iki savaşa girmesi mümkün değildi.

Son hususla ilgili olarak, Kont Solms bile savaş daha başlamamış olmasına rağmen bu mesele kapsamında alınan yanlış tedbirlerin bile sanki savaşa girmişler gibi para ve insan açısından büyük fedakârlıklara mâl olduğunu gizleyemiyordu. Hatta Prens Potemkin bile bunu kabul etmek zorunda kaldı. Açıkça hiçbir şeyin, uzak ülkelerde büyük bir kısmı yokluk ve gereksiz çabalardan dolayı heba olan bir ordu bulundurmak zorunda kaldıkları bu belirsizlik ortamından daha huzursuz edici ve masraflı olamayacağını itiraf ediyordu[270].

Bâbıâli ile kesin bir sonuca varılamamasının ve bu yüzden bu yıl içinde de kesin bir netice elde edemeden yine savaş ve barış arasında asılı kalınmasının laneti de bu idi. Stakiev 20 Ocak'ta başarısız geçen görüşmeden sonra tercümanı aracılığıyla sarayının en azından son ültimatomuna karşı kesin bir cevap verilmesinde ısrar edince, Abdürrezzak Efendi kızgınlıkla: "Böyle bir cevap vermek için delirmiş olmamız gerekir", dedi. Mart ayında ise Gaffron, kralının emri üzerine bir kez daha Prusya'nın arabuluculuk yapmasını teklif ettiğinde, kral, St. Petersburg'dan gelen tekliflerine bir cevap alana kadar en az dört ay beklemek gerektiğinden ve Bâbıâli o zamana kadar oldukça masraflı olan hazırlıklarını durduramayacağından, böyle bir arabuluculuğu kabul etmenin mümkün olmadığı cevabını aldı[271].

Divân-ı Hümâyûn'un bu inatçı tavrı üzerinde Bavyera veraseti anlaşmazlığı da etkili olmuştu. Bu hâdisenin St. Petersburg kabinesi üzerinde nasıl bir etki bırakacağını en baştan merak ve endişe içinde izlemişlerdi. Diğer devletleri, bilhassa Avusturya sarayını yeterince meşgul edeceğine ve Avusturyaların Rusya'ya muhtemel bir savaş hâlinde yardım etmek için ne zaman

270 Kont Solms'un 27 Mart, 28 Nisan, 10 Temmuz, 7 Ağustos ve 8 Aralık 1778 tarihli mektupları.

271 Gaffron'un 17 Şubat ve 17 Mart 1778 tarihli mektupları.

ne de imkân ayıramayacaklarına dair bir düşünceye kapılmışlar, fakat bu hususta biraz da aceleci davranmışlardı. Ayrıca İstanbul'da Rus düşmanı grup da Bâbıâli'nin bu görüşlerini desteklemeye yarayan kışkırtmalarda bulunmaktan geri durmuyordu.

Bilhassa buralarda dolaşan Leh casuslar, Prusya kralının Nisan ayında iki büyük muharebe kazandığına ve Bevern prensinin önemli bir askerî kuvvetle Galiçya önlerinde beklediğine dair haberler yayarken, diğer tarafta Avusturya temsilcisi Tassara, Divân-ı Hümâyûn'a dalıa 4 Haziran'da sarayının aslında üzerine vazife olmayan bu meselede Prusya kralını hâkim olarak kabul edemeyeceğini (Majestelerinin sürüklendiği gibi, Majesteleri Prusyalı'nın Bavyera meselesinin hakimi olarak kabul edilmemesi) kanıtlamak için bu hususla ilgili olarak Viyana ve Berlin arasında yapılan yazışmaların tamamını ibraz etmek için acele etti.

Gaffron ise reisülküttaba Bâbıâli'nin bu aceleci haberler ve yanlış telkinler yüzünden Rusya ile ilişkilerini bozmamasını telkin etmeye ve diğer taraftan kralın bu meseledeki menfaatlerini korumaya çalışıyordu. Divân-ı Hümâyûn'a bir kez daha Bâbıâli için silahlarını Rusya'dan ziyade Avusturya'ya yöneltmesinin daha avantajlı olacağını anlattı. Berlin kabinesinin Haziran ayında Gaffron'a gönderdiği bir talimatta, Avusturya'nın genişleme planlarını Rusya'ya savaş ilân ederek desteklemeyi herhalde istemeyeceği söyleniyordu. Zira Viyana sarayı, Bavyera'da işgal ettiği topraklara sahip olmaya devam etmesi hâlinde, topraklarını Lehistan'daki paylaşımdan ve ele geçirdiği Bukovina'dan çok daha fazla genişletmiş olacaktı. Böylece yalnızca Almanya'nın siyasî dengesi değil, Avrupa'nın da Bâbıâli'nin ilgisiz kalmamak için birçok sebebinin bulunduğu siyasî dengesi de bozulacaktı[272].

Oysa bu gibi talimatlar, artık çok geç olduğu için etkisiz kaldılar. Zira bilhassa Tassara aracılığıyla Almanya'da savaş çıkmasının çok zor olduğuna dair haberler alınmıştı[273]. Dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn aslında savaşa çok da ciddi bakmamasına ve bilhassa ilk darbeden kaçınılmak istenmesine rağmen

---

272 Gaffron'un 3 Şubat, 3 Mart, 20 Nisan ve 4 Haziran 1778 tarihli mektupları. Kendisine gönderilen 16 Haziran tarihli talimatta şöyle deniyordu: "Viyana hükümeti, Bavyera'da kazandığını muhafaza etmeyi başarırsa, Lehistan'da ve Moldova'da[Boğdan'da] daha büyüklerini kazanacağı kesindir. Avrupa ve imparatorluktaki denge tamamen değişmiş olacak. Bununla da, Osmanlı hükümeti Rusya'yla yapmak istediği savaşı gerçekleştirmek için kayıtsız kalmayacağı bir dünya gerekçe bulmuş olacak".

273 Gaffron'un 2 Temmuz 1778 tarihli mektubu.

İstanbul'da hâlâ Rusya'ya karşı savaşa yönelik tutum hâkimdi. En azından Özü valisine her türlü düşmanlıktan uzak durması ve kendisine saldırmadıkları sürece tek bir kurşun bile atmaması için emir verilmişti[274].

Kapudan paşa nihayet Mayıs ayında, büyük bir Divân'da savaş planı kesinleştirildikten sonra, öncelikle Sinop'ta 22 kalyon ile hükmedici bir konum almak üzere donanmasıyla Karadeniz'e açıldığında, kendisine her ne kadar yakınlarda toplanan kara birliklerinin komutanları Trabzon Valisi Canikli Ali Paşa, Anadolu Seraskeri Battal Bey ve Rumeli Beylerbeyi Abdullah Paşa'yla birlikte Kırım'daki Rus komutanlarla müzakerelerde bulunması için sınırsız yetkiler verildiyse de aynı zamanda ilk darbeyi vurmaktan mümkün olduğunca kaçınmasına dair emir de aldı. Ancak buna cevaben bu emrin elini kolunu bağladığını belirttikten sonra, Divân-ı Hümâyûn duruma göre davranması için kendisini özgür bıraktı[275].

Oysa ne planlanan müzakereler ne de karada ve denizde yapılan harekâtlar, beklentilere uymadı. Kapudan paşa, daha sonra Kılburun ile İsmail'de, ayrıca İsviçre'de ünlenen ve Mayıs ayından beri Prosorovski'nin yerine Kırım'daki Rus birliklerinin başkomutanlığını üstlenmiş olan General Suvorov'a, kendisiyle eşit olarak ve öncelikle barışçıl bir uzlaşma için müzakerelerde bulunmak üzere geldiğini bildirince, general, kapudan paşayı "müzakerelerde bulunmak benim işim değil; yalnızca Kırım'ın ve Şahin Giray'ın bağımsızlıklarını silahlarla savunmak için burada bulunuyorum; müzakereleri sadece saraydan bunun için yetki alanlar, yani Mareşal Romanzov ve çariçenin İstanbul'daki sefiri yürütebilir; ben yalnızca bir askerim ve beni istemeden müzakerelerde bulunmaya zorlayanlara ancak toplarımı çevirebilirim" cevabı ile geri çevirdi[276].

Bu arada Romanzov ve sadrazam arasındaki yazışmalarla da bu meselede bir adım ilerleme sağlanamamıştı. Çariçenin sefiri aracılığıyla istediği cevap her ne kadar Nisan ayında verilmişse de bu cevap Stakiev nezdinde de defalarca bıktıracak şekilde tekrarlanan açıklamanın etrafında dönüyordu: Barış

274 Gaffron'un 4 Nisan 1778 tarihli mektubu.

275 Gaffron'un 17 ve 21 Haziran 1778 tarihli mektupları.

276 Gaffron'un 24 Ağustos 1778 tarihli mektubu. Son Türk savaşında da kendini göstermiş olan Suvorov'un o dönemde Kuban ve Kırım'daki etkinliği hakkında daha detaylı bilgi için bk. F. Von Smitt, "*Suworow und Polens Untergang*", Leipzig 1858, I, 211 ve devamı. *Aynı eser*, II, 300'de Prens Prosorovski hakkında da ilginç bir not mevcuttur.

arzu ediliyordu, ama yakın zamanda Rusların silahlarıyla mağlup edilen Tatarların Şahin Giray'ı tanımalarını, meşru bir seçim olarak göremez ve kabul edemezlerdi[277].

Stakiev'e bunun üzerine derhal tekrar daha tatmin edici bir cevap verilmesinde ısrarcı olması ve bunun verilmemesi hâlinde hemen pasaportlarını istemesi emredildi. Oysa her iki talebi de reddedildi ve reisülküttab, savaş henüz resmen ilân edilmediğinden, ülkeden ayrılması için de bir sebep olmadığını açıkladı. Kapudan paşa gerçi donanması ile denize açılmıştı, ama düşmanlıklara başlamak için değil, Kırım'daki generallerle nasıl sonuçlanacağını beklemeleri gereken müzakerelerde bulunmak için. Bu durumda sefirin ülkeden ayrılışı savaş ilânı kabul edilebilir ve halkı birçok aşırı hareketlere sevkedebilirdi. Ayrıca görevden alındığı sarayının sadrazama göndereceği bir yazı ile bildirilmesi gerektiğinden şekle de uyulmamıştı[278].

Divân-ı Hümâyûn'un savaş hevesi bu arada Karadeniz'deki harekâtların kötü gidişatı ile birlikte azalıyordu. Kapudan paşa gemileri ile daha Sinop'a yeni gelmişti ki, o dönemlerde İstanbul'da kol gezen korkunç veba - bir haftada 100 bin kadar insanın hayatına mâl olmuştu - buraya kadar kendini takip etti ve gerek donanmada gerekse kara birlikleri arasında korkunç bir tahribata sebep oldu. Yaklaşık 50 bin kişiden oluşan mürettebatı, kısa sürede neredeyse hiç hizmet veremeyecek durumda olan 15 bin kişiye indi. Sırf bu yüzden bile Kırım'a karşı herhangi bir şey yapmak mümkün değildi.

Buna bir de ağır bir fırtına ve inanılması zor bir ihmalden dolayı en iyi gemilerden yedisinin harap olması ve kalanlarının neredeyse tamamının ağır hasar görmesi eklendi[279].

Aynı zamanda Selim Giray'a yardıma gelecek olan ve kendisini kaçtıktan sonra gemiye alan küçük filoda da Kefe yakınlarındayken ayaklanma çıkmıştı. Selim Giray'ın yandaşları, Osmanlı amiraline karaya çıktığında mürettebatının geçinmek için ihtiyacı olan herşeyin hazır olacağını vadetmişlerdi. Oysa Selim Giray'ın mağlup olmasından sonra bu mümkün değildi. Açlık ve çare-

277 Kont Solms'un 28 Nisan 1778 tarihli mektubu.

278 Kont Solms'un 30 Haziran ve 1 Eylül ve Gaffron'un 29 Temmuz 1778 tarihli mektupları.

279 Gaffron'un 21 Haziran, 26 Temmuz ve 14 Eylül 1778 tarihli mektupları ve karşılaştırma olarak, Hammer, *Staatsverfassung des osmanischen Reiches*, II, 363'te *Ghasi Hassan's Leben*.

sizlik, levendlerin çok geçmeden huysuzlaşmalarına sebep oldu. Gemilerde bulunan yeniçeriler, ayaklanmanın işaretini verdiler. Karaya indiler, burada sırf ekmek bulabilmek için silahlarıyla giysilerini sattılar ve filonun tamamını ele geçirmek amacıyla Şahin Giray'a hizmetlerini sundular. Oysa Şahin Giray bunu kabul etmediği gibi, İstanbul'a geri dönmeye cesaret edemediklerinden geçimlerini sağladı ve Osmanlı filo komutanını kendi güvenliği için gemileri ile geri dönmeye ikna etti[280].

Kara birlikleri arasındaki ruh hâli de çok iyi değildi. Bilhassa 30 bin kişi ile Sinop önlerinde bulunan Canikli Ali Paşa, uzun süredir Osmanlı'ya sırt çevirme niyetinde olma ve Kırım hanı ile gizlice irtibatta bulunma şüphesi altında idi. 40 bin kişi ile Taman'dan Kırım'a akın etmesi planlanan oğlu Battal Bey de muhtemelen babasını takip edecekti. Bu yüzden ertesi yıl Bâbıâli tarafından Canikli Ali Paşa'ya karşı açıkça savaş ilân edildi. Oysa Ali Paşa, ele geçirilemeden Kırım Hanı Şahin Giray'a ve Rus silahlarının himayesine sığındı[281].

Bu şartlar altında Bâbıâli'nin, bu yıl için de bütün harekâtlardan vazgeçmekten başka yapacak bir şeyi kalmıyordu. Kapudan paşaya Eylül ayında donanması ile yaklaşık bir ay sonra vardığı ve talihsizliğini onu makamından etmek için kullanmaya çalışan düşmanlarının entrikalarına rağmen padişah tarafından bizzat büyük onurlarla karşılandığı İstanbul'a geri dönme emri verildi[282].

O tarihe kadar Soğucak Limanı'nda hâdiselerin kendi lehine dönmesini bekleyen sürgündeki Selim Giray, daha önce İstanbul'a gelmişti ve 10 Eylül'de tekrar Rumeli'deki topraklarına gönderildi[283]. Cesaretlerin kırılmasından ötürü Rus, yani barış yanlısı grubun önemli bir yer edindiği Divân-ı Hümâyûn'da 14 Eylül'de nihayet Rus birlikleri Kırım'dan çekildikleri anda Şahin Giray'ı Tatarların meşru hükümdarı olarak tanıma kararı alındı.

Bu barış siyasetinin asıl öncüsü yine Abdürrezzak [Bâhir] Efendi olmuştu. Gaffron, hâlâ onun mevcut zorluklarla büyük bir basiretle başa çıkabilecek cesarete sahip tek adam olduğunu kabul etmekten kendini alamıyordu. Zira o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'da en kabiliyetli adamdı ve belki de imparator-

---

280 Kont Solms'un 22 Mayıs 1778 tarihli mektubu ile birlikte St. Petersburg'a gelen bir rapora göre.

281 Gaffron'un 2 ve 3 Kasım 1779 tarihli mektupları.

282 Gaffron'un 14 Eylül ve 14 Ekim 1778 tarihli mektupları.

283 Gaffron'un 17 Eylül 1778 tarihli mektubu.

luğun tamamında yalnızca devletinin gerçek durumu hakkında kesin bilgiye sahip olmakla kalmayıp, Avrupa'nın çeşitli devletlerinin menfaatleri ile ilgili de net ve sistematik bir görüşe sahip olan tek adamdı[284]. Ayrıca savaş yanlısı Sadrazam Darendeli Mehmed Paşa'nın azledilerek, yerine karaktersiz yeniçeri ağasına [Kalafat Mehmed Paşa] sadaret mührünün teslim edilmesi de bilhassa Abdürrezzak Efendi'nin nüfûzundan kaynaklanıyordu[285].

İstanbul'da herşey bu şekilde barışçıl bir uzlaşmaya doğru gidiyormuş gibi görünürken, St. Petersburg'da da gitgide bir yumuşama görülüyordu. Nihayet mevcut şartlar altında Almanya'da elde edilebilecek nüfûz için Bâbıâli'ye karşı uysallık göstermenin çok büyük bir bedel olmadığının farkına vardılar. Bu yüzden Mayıs ayında Tatarlara Kırım'daki yerlerin birçoğunu bıraktılar ve Rus birliklerini yalnızca tek bir işaret üzerine tekrar toplanabilmelerini sağlayacak kadar bir mesafede olan konaklama karargâhlarına gönderdiler. Hatta belki de kasıtlı olarak, yarımadadan tamamen çekilmeye niyetli olduklarına dair söylentiler yayıldı.

Aynı dönemde Kırım'dan geri dönen Prens Prosorovski doğal olarak, Kırım ile haddinden fazla meşgul olduğuna dair görüş bildirmişti. Orada fazla büyük bir ordu, bilhassa çok fazla top bulundurulmuştu. Tatarlar, 50 yılda kendilerine gelemeyecek kadar çökmüşlerdi ve ülkenin her yeri öyle çöle çevrilmiş ve tüketilmişti ki, düşman ordusunun burada uzun süre tutunması mümkün değildi. Dolayısıyla küçük bir Rus ordusu, Tatarlara boyun eğdirmeye yetecekti. Oysa birliklerin tamamı geri çekildiği takdirde, Tatarlar hâlâ Şahin Giray'ı tahttan indirecek ve ülkeden kovacak kadar güçlü olacaklardı[286].

Dolayısıyla Bâbıâli hiçbir şey yapamayacak durumda olduğu sürece, Rusya da Almanya'daki durumların artık önemli bir rol oynadığı müzakerelerin gidişatını izlemek için dikkatli bir savunmaya geçti. Sonunda Fransa'nın arabuluculuğu her iki yönde, hem Bavyera'daki veraset ihtilafına hem de Rusya

284 3 Mayıs 1779 tarihli bir mektupta Gaffron, [Abdürrezzak Efendi] hakkında şöyle demektedir: "Uzlaşmanın yapılması için bütün risklerin üzerine çıkma cesaretini gösterebilen sadece Abdürrezak oldu". Ayrıca 17 Ağustos tarihli başka bir mektupta onu şu sözlerle karakterize etmektedir: "Pek de başarılı olmayan birkaç askerî seferde hükümetin en becerikli adamı olduğunu gösterdi ve denebilir ki Türk İmparatorluğu'nda, devletin zayıflığı ve gücü üzerine sağlıklı fikri olan tek adamdı. Avrupa güçlerinin farklı çıkarlarını net ve sistemli biçimde de şüphesiz tanıyordu".

285 Kont Solms'un 16 Ekim 1778 tarihli mektubu.

286 Kont Solms'un 14 Temmuz 1778 tarihli mektubu.

ile Bâbıâli arasındaki anlaşmazlıklara son noktayı koyacaktı. Hem St. Petersburg hem de Berlin sarayı aynı şekilde Fransa'nın arabuluculuğuna başvurdu ve bu başvuru onaylandı. Bu durum Versailles kabinesinin Avusturya ile ittifakı hakkında yürüttüğü siyasette aynı dönemde Kont Vergennes'in nüfûzu altında meydana gelen değişiklikle yakından bağlantılı idi.

Kayser II. Josef'in 1777 Nisan'ında yaptığı Fransa ziyareti sırasında Kont Vergennes, Kral XVI. Louis'ye meselelerin derinine inen bir notada Avusturya ile ittifakın devamına dair endişelerini açıkça bildirmiş ve bu esnada bilhassa Prusya Monarşisi'nin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun şu andaki topraklarının aynen muhafazasını, sağlıklı bir siyasetin en önemli iki hususu olarak aynı şekilde vurgulamıştı. "Bâbıâli'nin muhafazası, aynı şekilde önemlidir", diyordu bu notada. "Kayser Josef'in majestelerine teklif etmeye niyetlendiği hiçbir şey, Hollanda'nın Avusturya'ya bağlı bütün topraklarını vermeye kalksa bile, Avusturya'nın Bâbıâli aleyhine genişlemesine rıza gösterdiği takdirde [Fransa'nın] gerek güç gerekse Avrupa kamuoyu nezdinde yaşayacağı kayıpları telafi etmeye yetmez"[287].

Rusya'nın Bâbıâli'yi tamamen mağlup ederek, sonunda Amerikalılara karşı bile Rusya'nın yardımlarına başvuran İngiltere'yi Fransa'ya karşı sürdürdüğü savaşta desteklemek zorunda kalacağı endişesi de Fransa'nın siyasetini değiştirmesinde önemli bir etkiye sahipti[288]. En azından ne Berlin'de ne de St. Petersburg'da bu bir sır değildi.

Dolayısıyla II. Frederik Versailles sarayına yaklaşmaya çalışırken ve bu aynı yıl içinde Jaucourt'un kralın Magdeburg'daki ordugâhına gönderilmesi ve iki saray arasında ilk anlaşmalarla sonuçlanırken[289], Kont Panin çariçenin Fransa'ya karşı ezelî nefretini en azından Fransız sefirinin İstanbul'da arabuluculuğuna onay verecek kadar yenmeyi başardı. Yine de St. Petersburg sarayı,

287 Bu nota, Flassan, *Histoire de la diplomatie française*, II. baskı, Paris 1811, T. VII, s. 132'de verilmektedir. Bavyera meselesi bu hususlarla ilgili olduğu ölçüde, söz konusu durumların Dohm, *Denkwürdigkeiten*, I, 23 ve devamındaki detaylı tariflere başvurmanızı öneririz.

288 Gaffron, 21 Ağustos 1778 tarihli mektubunda meseleye bu şekilde bakmaktadır. Fransa'nın arabuluculuktaki niyetinin, "İngiltere ile savaş başlamadan Türklerin ezilmesini engellemekti. Zira Türkler üzerinde kazanılacak tek bir zafer Rusya'yı İngiltereye yardım edebilecek bir ülke hâline getirecek" olduğunu söylüyordu.

289 Frédéric le Grand, *Mémoires de la guerre de 1778*, Oeuvres, Berlin 1847, T. VI, s. 132.

Viyana sarayı zamanından önce haber alıp buna karşı tedbir almasın diye bu meseleyi mümkün olduğunca gizli tutmak istiyordu[290].

Neticede 1778 Ağustos'unda durumlar öyle gelişmişti ki, İstanbul'daki Fransa maslahatgüzarı, Sefir Marki St. Priest'in yokluğunda, Bâbıâli'ye böyle bir adımın St. Petersburg'da da etkisini göstereceği açıklaması ile birlikte, sarayının, henüz zaman varken Rusya ile iyi ilişkilerin yeniden tesisi için arabuluculuğunu teklif ettiği bir nota teslim etti[291].

3 Ağustos'ta geri döndükten hemen sonra meseleye büyük bir çaba ile eğilen St. Priest'in işi, Divân-ı Hümâyûn'da yukarıda açıklanan durumlardan dolayı oldukça kolay oldu. Arabuluculuk teklifi Bâbıâli tarafından St. Petersburg kabinesinin de buna onay vermesi şartıyla kabul edildi. Sefir, Divân-ı Hümâyûn'a bu açıdan tamamen tatmin edici güvenceler verebileceğine inandığından, çok geçmeden yalnızca Stakiev'in 18 aydır nafile yere uğraştığı ve henüz İstanbul Limanı'nda bulunan dört Rus ticaret gemisinin denize açılmalarına izin verilmesini sağlamakla kalmayıp, Şahin Giray'ın Rodos'a sürgün edilen elçilerinin de tekrar özgür bırakılmalarını sağladı.

Bunun dışında çabalarının başarısını bilhassa Prusya kralının St. Petersburg sarayı üzerindeki nüfûzunu Fransa'ya karşı olumlu tutumunu muhafaza etmesi yönünde kullanmasına bağlıyordu. Gaffron nezdinde bilhassa şöyle diyordu: "Yalnızca efendiniz olan kral, etkili bir biçimde St. Petersburg sarayının bu tutumunu Fransa'nın iyi hizmetleri sayesinde her iki taraf arasındaki anlaşma gibi zorlu bir eseri hedefe götürmek için gerekli olduğu sürece muhafaza etmesini sağlayabilir. Türklere zaten sabır göstermek gerekir. Ne bir defada çok fazla şey ne de zamansız olarak herhangi bir şey elde etmek istenmelidir; aksi takdirde, onlara çok fazla şeye mâl olmayacak en önemsiz şeyleri bile elde edemeyiz"[292].

Hiç şüphesiz hiç kimse Kral II. Frederik kadar Versailles kabinesinin isteklerini yerine getirmeye meyilli değildi. Lâkin St. Petersburg'un Almanya meselesinde hâlâ şüpheli tutumu ve daha aktif katılımına dair ölçüsüz talep-

290 Kont Solms'un 8 Ocak 1779 tarihli mektubu. Burada şöyle demektedir: "Kont Panin bunun başarılmasını teşvik ediyor, fakat Viyana hükümetinin haberdar olup karşı çıkabilecek arayışlar yapmasını istemiyordu, bana bundan kesinlikle bahsetmememi emretti".

291 Gaffron'un 21 Ağustos 1778 tarihli mektubu.

292 Gaffron'un 30 Kasım 1778 tarihli mektubu.

leri, kralı büyük bir sıkıntıya ve kötü bir ruh hâline düşürüyordu. Ekim ayı sonunda Kont Panin, Kont Solms aracılığıyla krala iletilmek üzere yaptığı açıklamada, şimdilik Türklerle savaş konusunda sâkinleştiklerini, fakat Türklerin ertesi yıl silahlarına sarılmayacaklarını kimsenin bilemediğini, işte o zaman birliklerine kendilerinin ihtiyaç duyacaklarını ifade etti[293].

Kral, bu durumda bile Rusya gibi devasa bir ülkenin gönderecek hazırda birlikleri olmadan da Bâbıâli'ye kafa tutmaya yetecek kadar askerî kuvvetlere sahip olduğunu söyledi. Rusya'nın Bâbıâli ile ilişkilerinin gerçekten nasıl olduğundan emin olmak ve hâlâ ilişkilerin bozulma tehlikesinin mevcut olup olmadığından ve bu yöndeki huzurun muhafaza edilip edilmeyeceğinden emin olmak için, Kabine Bakanı Kont von Finckenstein'i doğrudan Mareşal Romanzov'dan bu hususla ilgili detaylı açıklamalar rica etmekle görevlendirdi. Zira kralın söz konusu yazısında dediği gibi, kral için konuya nasıl yaklaşması gerektiğini bilmek çok önemli idi. Dolayısıyla bakan mareşale onu şahsen bağlayabilecek herşeyi söylemeli idi[294].

Avusturya'nın kendisine gelmesi gereken bütün yazışmaları yolda ele geçirmiş olabileceğinden endişe ettiği için, İstanbul'dan doğrudan gelen yazışmalar birkaç ay boyunca eksik kaldığından, muhtemelen en azından bu yönde emin olmak istiyordu[295].

Kralın aynı zamanda kendisine verilecek Rus yardımcı kıtasının ertesi ilkbaharda Lodomirya ve Galiçya üzerinden Macaristan'a girmesi ve hem burada hem de Hırvatistan'da, Tımışvar Banatı'yla Erdel'de Rum Ortodoks halkı kışkırtmasına ve bu esnada kralın da kendi birlikleri ile yardımcı olmasına dair teklifi, St. Petersburg'da reddedildi. Buna karşın yıl daha sona ermeden, Prens Repnin kısmen Rusya'nın Bavyera meselesindeki arabuluculuğunu görüşmek kısmen de krala verilecek yardımcı kıtanın ayrıntılarını belirlemek üzere, çariçenin temsilcisi olarak kralın o dönemlerde karargâh kurmuş olduğu Breslau (Wroclaw) Şehri'ne geldi.

293 Kont Solms'un 30 Ekim 1778 tarihli mektubu.

294 Kralın Kont Solms'a gönderdiği 18 Kasım 1778 tarihli yazısı ve ekinde kralın Kont Finckenstein'a aynı tarihte gönderdiği yazı. Mektubun sonunda şöyle demektedir: "Buna refakat edeceksiniz, adı geçen kont için gönül okşayıcı herşeyi hayal edebilirsiniz".

295 Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde İstanbul'dan gelen diplomatik yazışmalarda da burada önemli boşluklar mevcuttur. 30 Kasım 1778'den 17 Mart 1779'a kadar bütün yazışmalar eksiktir. Kral, 2 Aralık 1778'de Gaffron'a "bu gizemi çözmek için" gerekli tedbirleri almasını söylemişti.

Lâkin kibirli duruşu ve kralın ifadesine göre, çariçe sanki kendini Homer'in mutlak kararları ile sefil ölümlülerinin akıbetlerini belirleyen Tanrılarla aynı seviyede görüyormuş gibi bir izlenim bırakan kibirli konuşmaları, kralı öyle kızdırdı ki, Rusya'yı bu şekilde Almanya'nın hakemlerinden biri hâline getirmiş olduğundan neredeyse pişman olmaya başlamıştı. Anlaşmaya göre 18 bin kişi olarak belirlenen yardımcı kıtaların krala yılda 3.500.000 taler masrafa mâl olması ve Bâbıâli ile ilişkilerin bozulmasına dair artık hiçbir şüphenin kalmadığına bakılmaksızın 500 bin taler tutarındaki para yardımına devam etmesini beklemeleri yetmiyormuş gibi, Repnin ayrıca kralın bir Türk savaşı hâlinde Rus yardımcı kıtalarının geri dönüşlerini kendi birliklerinden 16 bin kişi ile korumasını ve bunların bütün masraflarını karşılamasını da talep ediyordu.

Kral, biraz geç de olsa, Rusya'nın yardım konusunda aslında dürüst olmadığını ve çariçenin bu yardımı yalnızca Almanya meselesine daha rahat karışabilmek için bir bahane olarak kullandığını farketti[296]. Oysa, yukarıda gördüğümüz gibi, çariçeyi sırf Bâbıâli'ye karşı savaşmaktan vazgeçirmek için "soylu makamına, şanına ve monarşisinin büyüklüğüne daha lâyık bir sahne" vadetmekten yorulmayan kimdi? Ayrıca II. Frederik, çariçeye yardım paralarını peşinen ödemeyi bizzat teklif etmemiş miydi? Şansına, Almanya'daki hadiselerin barışçıl bir sona ulaşması ve İstanbul'daki müzakerelerin başarıyla devam etmesi, kralı, müttefiklerine karşı sadakatini ertesi yıl zor bir denemeden geçirmek zorunda bırakmadı.

Ocak 1779'da St. Priest, bu arada nişancılığa yükseltilen ve bu müzakerelerin tek yetkilisi tayin edilen Abdürrezzak Efendi'yi müzakerelerin ana noktası olan Tatarların bağımsızlığı ve Şahin Giray'ın tanınması açısından geri adım atacak hâle getirmişti. Anlaşmazlık konusu diğer bütün hususlarda St Priest'in telkinleri sayesinde St. Petersburg kabinesi, bilhassa Karadeniz'e açılacak Rus ticaret gemilerinin büyüklüğünün tayini ve Özü ile Kılburun arasında Bâbıâli tarafından talep edilen toprakların temliki konusunda uysal davranıyordu.

Yalnızca Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın 14. maddesi uyarınca Pera'da kurulacak Ortodoks kilisesi hususunda zorluklar çıktı. Sözde halk buna karşı çıktığı için, Bâbıâli bu hususta geri adım atmaya niyetli değildi. Hatta ne tuhaftır ki, Rus dindaşlarına duydukları nefretten ve kıskançlıktan dolayı, Pera'daki

296 Frédéric Le Grand, *Mémoires de la guerre de 1778,* Oeuvres, T. VI, s. 164. Kral, burada olayların bu şekilde kötüye gitmesinin tek suçlusu olarak gördüğü Kont Panin'in beceriksizliği karşısında duyduğu kızgınlığı anlatmaktadır.

Ortodoks Rumlar bile kilesinin kurulmasına karşı entrikalarda bulunmuş gibi görünüyorlardı. Abdürrezzak Efendi bu yüzden çözüm olarak Rus elçisinin sefarethanesinde bulunan şapelin genişletilmesini teklif etti. Lâkin bizzat çariçe bunu kabul etmek istemiyordu. Böylece sonunda bu meseleye, akdedilecek açıklayıcı antlaşmada bu hususa hiç değinmeden açık bir mesele olarak bırakarak çözüm bulundu[297].

Kral II. Frederik bu durumları herşeyden çok Viyana sarayının aklını başına getirmeye ve Almanya meselesini Rusya için en şanlı şekilde sonuca götürmeye yarayan bir hâdise olarak sevinçle karşılarken, meseleyi mümkün olduğunca gizli tutmaya çalışmalarına rağmen çok geçmeden durumdan haberdar olan Viyana sarayı, bundan son derece olumsuz etkilenmişti. Bilhassa Fransa'nın olaya bu şekilde karışmış olmasına iyi bakılmıyordu[298].

Böylece İstanbul'daki Habsburg temsilcisine antlaşmanın akdini mümkünse son anda engelleme emri verildi. Tassara, gerçekten de Bâbıâli'nin St. Petersburg'dan son tekliflere gelecek cevabı beklerken sanki hazırlıklarına yeniden başlayacakmış gibi görünmesini sağladı. Lâkin St Priest'in telkinleri üzerine, hazırlıklar tekrar durduruldu[299].

Böylece St. Petersburg'dan da gerekli yetkiler geldikten sonra, nihayet 21 Mart Y.T. (10 Mart E.T.)[*] [1779] tarihinde Stakiev ve Abdürrezzak Efendi arasında, adını tersane yakınlarında bulunan Aynalıkavak Kasrı'ndan alan tenkihnâme akdedildi[300].

Antlaşma toplam dokuz maddeden oluşuyordu. Hemen ilk maddesinde, söz konusu tenkihnâmede özel olarak tanımlanan ve daha detaylı olarak açık-

---

297 Kont Solms'un 26 Ocak ve 23 Nisan 1779 tarihli mektupları. Burada şöyle demektedir: "Kendi dinlerindeki ufak ayinsel farklılıklardan dolayı Ruslara verilen bu imtiyazdan Rumlar bir nevi kıskançlık içindeler; bu yapının tamamlanmasını durdurmak için onlar bizzat Türklerle birleşebilirler".

298 II. Frederik'in Kont Solms'a gönderdiği 3 Şubat 1779 tarihli yazısı. Burada şöyle demektedir: "Buna Fransa'nın katkıda bulunmasıyla kötülük isteniyordu. Türkleri Ruslara karşı tahrik etmek için ne kadar kaygılanmıştı ve Viyana hükümeti bütün bu işlerde katkısını göstermişti".

299 Kont Solms'un 30 Mart ve 9 Nisan 1779 tarihli mektubu.

* E.T. - Eski Takvim, Gregoryen takvimi reformu öncesi; Y.T. - Yeni Takvim, Gregoryen takvimi reformu sonrası.

300 Tam metni için bk. Wilkinson, *Tableau de la Moldavie et de la Valachie*, s. 216 ve Martens, *Recueil manuel et pratique*, T. I, s. 162.

lanan maddeler haricinde, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın iki münferit [ek] maddesi ile birlikte sanki burada kelimesi kelimesine tekrarlanmış gibi yürürlükte kalacağı kararlaştırılmıştı.

Sonraki üç madde, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın 3. maddesinde belirtildiği gibi, Tatarların bağımsızlığı ile ilgili idi. Buna göre, Bâbıâli, bu amaçla kendisine şekle uygun olarak, Osmanlı sultanının Müslümanların halifesi olarak tanındığı belirtilen ve bu sıfatıyla daha sonra hem yeni hanı hem de Tatar kavmini takdis edeceği mahzarlar teslim edildikten sonra, özgürce seçilen Kırım hanını dinî açıdan tanıma ile mükellefti. Bâbıâli, ayrıca meşru olarak seçilen her Kırım hanını belirlenen şekle uygun olarak kutsamayı; manevî nüfûzunu asla hanların sivil ve siyasî güçlerini haksız yere kısıtlamak için kullanmamayı; Tatarların bütün kollarının, boylarının ve topluluklarının bağımsızlığını tanımayı ve buna saygı göstermeyi taahhüt ediyordu. İki devlet arasında bu hususta meydana gelebilecek anlaşmazlıklar, başka tedbirlere başvurulmadan önce, dostane bir yolla çözülecekti. Bu durumlar antlaşma ile düzenlendikten ve gerçekleştirildikten sonra, Rusya, antlaşma tarihinden itibaren en geç üç ay ve 20 gün içinde, Kırım'dan ve Taman Adası'ndan bütün birliklerini çekmeyi ve birliklerini gelecekte hiçbir bahane ile yeniden buraya getirmemeyi taahhüt ediyordu. Bâbıâli de aynı şeyi yapmayı ve gözetmeyi vadediyordu.

Kırım yönetimi, Rus birliklerinin Orkapı hatlarını geçtiğini bildirdikten ve Şahin Giray, Tatar kavmini tamamı ile birlikte padişahın takdis etmesini istedikten sonra, padişah, St. Petersburg sarayına verdiği söze istinaden, Şahin Giray'ı Kırım hanı olarak tanıyacak ve antlaşmaya uygun bir biçimde hayır duasını verecektir. Böylece Tatarlarla ilgili bütün anlaşmazlıklar her iki tarafı tatmin edecek şekilde hallolmuş sayılacaktı.

5. maddeye göre ise Rusya, Turla Nehri, Aksu Nehri, Lehistan sınırı ve Karadeniz arasında Özü bölgesine ait olacak olan toprakları Bâbıâli'ye verecek ve Tatarların da rızasını almak için çaba gösterecekti. Lâkin Bâbıâli bu topraklar üzerinde yeni bir kale kuramayacaktı. St. Petersburg'a ayrıntılı bir liste hâlinde bildirilecek mevcut köyler haricinde, bu topraklarda iskân çalışmalarında bulunmayacak ve bu toprakları çorak bırakacaktı. Zaporog Kazakları, çariçenin kendilerine tanıdığı aftan yararlanmak istedikleri takdirde, Rusya'ya geri dönmekte serbest olacaklardı. Aksi takdirde, Bâbıâli onları Tuna Nehri'nin diğer

tarafına çekmeyi ve mümkün olduğunca Karadeniz'den uzak bir yerde, ülkenin iç kesimlerinde iskân etmeyi taahhüt ediyordu.

6. madde, önemli bir konu olan Karadeniz'de denizcilik hususunu düzenliyordu. Gelecekte bu hususta çıkabilecek bütün yanlış anlamaları ve anlaşmazlıkları sona erdirmek için, Rus ticaret gemilerinin Karadeniz'den Akdeniz'e ve Akdeniz'den Karadeniz'e serbestçe geçebilecekleri kararlaştırıldı, fakat sadece şekil ve genişlik açısından İstanbul'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer limanlarında en imtiyazlı milletlerin, yani İngilizlerle Fransızların kullandıkları gemilere eşdeğer olan gemiler bu yetkiye sahip olacaktı. Bu gemilerin o dönemlerde tonajları ortalama 26.400 puda* eşit 16 bin kilo veya 8 bin kantardı. Dolayısıyla Rus ticaret gemileri bin kilonun altında ve 16 bin kilonun üzerinde olmayacak, mürettebatlarıyla silahları İngiliz ve Fransız ticaret gemilerinden farklı olmayacak ve mürettebatı arasında Osmanlı tebaası bulunmayacaktı. Karşılığında gümrük vergileriyle harçlar konusunda aynı imtiyazlar vadedildi ve ilgili durumların özel bir antlaşma ile söz konusu iki devlete tanınan kapitülasyonlar temelinde daha kesin bir biçimde düzenlenmesi hakkı saklı tutuldu.

7. madde, Memleketeyn'e tahsis edilmişti. Burada yaşayan halkın dinî vecibelerini özgürce ve engellenmeden yerine getirebileceği, yeni kiliseler inşa etmeleri ve eski kiliselerini tamir edebilecekleri, Belgrad Barışı'ndan beri manastırların ve özel şahısların haksız yere el konulan mallarının, Rus yönetimi sırasında verilmiş olsalar bile, hemen iade edileceği belirlendi.

Ayrıca elçiler aracılığıyla her iki yılda bir İstanbul'a gönderilecek vergileri de ölçülü ve insanî olacak, bunun dışında onlardan hiçbir şey talep edilmeyecek ve zorla alınmayacaktı. Osmanlı hâkimiyetine geri döndükten sonra (1774'te) geçerli olan hak ve imtiyazlarını düzenleyen hatt-ı hümâyûn, aynen yürürlükte kalacaktı. İmtiyazlarından biri, prensliklerden her birinin İstanbul'da uluslararası kanunlara göre gereken itibarla muamele görecek olan kendi Rum Ortodoks asıllı ataşelerini bulundurmaları idi. Karşılığında St. Petersburg sarayı, Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nda kendi elçisine Memleketeyn meselelerine müdahale hakkını yalnızca bu maddede belirtilen şartların ihlal edilmeden yerine getirilmesi ile sınırlamayı kabul etti.

---

* Eski Rus ağırlık ölçüsü; 1 pud = yaklaşık 16,38 kilo (çn).

Aynı şekilde nihayet 8. maddede Mora'daki Rumlar ele alındı. Ellerinden alınan ve camiler ile vakıflara devredilen, ancak Küçük Kaynarca Antlaşması gereğince geri verilmesi gereken toprakları için Bâbıâli, onlara ya başka topraklar vermeyi ya da adil ve hakkaniyetli bir şekilde kayıplarını telafi eden başka avantajlar sağlayarak onları tazmin etmeyi vadediyordu.

Küçük Kaynarca Antlaşması'na bir ek ve tenkihnâme olarak görülen bu antlaşma, 9. madde uyarınca dört ay içinde İstanbul'da onaylanacaktı.

En azından bu noktada antlaşma harfi harfine yerine getirildi. Onaylar, 5 Temmuz'da her zamanki törenler arasında resmî huzura kabul sırasında İstanbul'da alınıp verildi. Çariçenin bilhassa St. Priest'e bu esnada gönderdiği zengin hediyeler, bu zorlu işin başarılı bir şekilde sonuçlandırılmasına ne kadar değer verdiğini ve basiretle olduğu nispette hevesle sunduğu hizmetlerini ne kadar takdir ettiğini gösteriyordu. Prens Potemkin'in bu amaçla özel olarak İstanbul'a gönderilen yeğeni aracılığıyla pırlanta bezeli San Andreas nişanını, eşi için değerli bir takı ile bir elmas yüzük ve ayrıca övgü dolu el yazısı bir mektupla birlikte, güya St. Priest için yeterince değerli olabilecek bir elması hemen bulamadığı ve bu yüzden kendisi bulsun diye Hollanda'da bozdurulmak üzere 30 bin akçe değerinde bir senet gönderdi. Çariçenin bu hediyelerinin toplam değerinin en az 150 bin akçe olduğu tahmin ediliyordu.

Bâbıâli de St. Priest'e 30 bin akçe nakit ve aynı değerde hediyeler ile minnetini sundu. Stakiev'e de 30 bin akçe verildi ve çariçe ile padişah arasında da uygun değerde hediyeler alınıp verildi; Osmanlı sultanı için bu hediyelerin arasında pırlantalarla süslenmiş, paha biçilemez bir balıkçıl kuşu sorguç bulunuyordu[301].

Çariçe tarafından imzalanan onay belgesi ile aynı zamanda, 13 Mayıs'ta Teşen'de Avusturya ve Prusya arasında imzalanan barış belgesi de İstanbul'a vardı. Bilindiği üzere Rusya ve Bâbıâli arasındaki barışçıl uzlaşma, Fransa'nın ve Rusya'nın arabuluculuğuyla yürütülen, Teşen'deki müzakereleri istenen şekilde sonuçlandırmak üzere hızlandırmıştı. Çariçe Katerina'nın, Habsburg sarayının Alman hükümdarların bilhassa Bavyera ile ilgili müdahaleleri konusundaki taleplerini yerine getirmemesi hâlinde Prusya kralına karşı yükümlülüklerini ifa edeceğine ve onu aralarındaki anlaşmaya göre yardımcı kıtaları ile destekle-

301 Gaffron'un 3 ve 25 Mayıs ile 3 ve 21 Temmuz 1779 tarihli mektupları.

yeceğine dair açıklamaları, Viyana'da istenen etkiyi bırakmıştı. Avusturya imparatorunun annesi [Maria Theresa], barışı zaten çok istemişti. Şimdi de Kayser Josef ve Prens Kaunitz de kaçınılmaz olana boyun eğmek zorundaydılar. Keşke bu barış bir de o tarihten itibaren Rusya tarafından âdeta meşru bir şekilde üstlenilen Vestfalya Barışı'nın garantisi ve bundan dolayı Alman meselelerine müdahalesi ile fazla pahalıya mâl olmamış olsaydı[302]!

İstanbul'da ise çok sevindirici bir haber olarak karşılanmıştı. Yalnızca Fransız ve Rus sefirler değil Bâbıâli de Gaffron'u resmî olarak tebrik etti ve Abdürrezzak Efendi, bu esnada ayrıca kralın kısa sürede Fransa ve İngiltere arasında barışı sağlamasını umduğunu da dile getirdi[303].

3) Rusya ve Bâbıâli Arasında Kırım'ın 1783'te Çariçe II. Katerina Tarafından Ele Geçirilmesine Kadar Devam Eden Anlaşmazlıklar

Aynalıkavak Tenkihnâmesi, hiç şüphesiz Divân-ı Hümâyûn'daki barış yanlılarının en önemli zaferlerinden biri idi. Bunun destekçisi olan ve Gaffron'un zeki ve talihli olarak tanımladığı Abdürrezzak Efendi, tenkihnâme imzalandıktan birkaç gün sonra, 29 Mart'ta Âtıfzâde Ömer Vâhid Efendi'nin yerine mevcut şartlar altında iki kat öneme sahip reisülküttablık makamına getirildi*. Buna karşın aynı dönemde hâlâ güçlü olan savaş grubunun baş temsilcisi olan kapudan paşanın [Cezayirli Gazi Hasan] asi Arnavutların hareketlerine bir son vermek üzere Mora'ya gönderilmesi, aynı zamanda payitahttan uzaklaşması ve Divân-ı Hümâyûn üzerindeki nüfûzunun zayıflatılması için bir fırsat olarak görülüyordu.

Abdürrezzak Efendi, tahtın yakınlarındaki rakiplerinin karşısına başarılı bir şekilde çıkmayı bildiğinden, âdeta ülkedeki en güçlü adamdı[304].

302 Bu husustaki endişeler, "*Versuch eines Beweises, dass die Kaiserin von Russland den Westphälischen Frieden weder garantieren könne noch dürfe, 1794*" (basım yeri yoktur) adlı yazıda oldukça iyi bir şekilde dile getirilmişti.

303 Gaffron'un 18 Haziran 1779 tarihli mektubu.

* Atanma tarihi 28 Nisan 1779'dur (çn).

304 Gaffron'un 4 Haziran 1779 tarihli mektubu: "Abdürrezzak [Bâhir Efendi] başı kavukluların hepsini uzaklaştırarak günden güne güçlendi, dost kalanlarla uzlaşmanın kolay olacağı umulur". İşlerden eli ayağı çekilen ve *Wesentliche Betrachtungen*, s. 262'de onun hakkında zehrini akıtan Ahmed Resmî Efendi de Abdürrezzak Efendi'nin mu-

Ayrıca antlaşmanın yerine getirilmesinde de gerçekten ciddi ve dürüst görünüyordu. Stakiev ve bilhassa Fransa sefiri tarafından sıkıştırılan ve desteklenen Abdürrezzak Efendi, antlaşmayı gerçekleştirmek için çaba gösteriyordu. Bu şekilde nihayet Tatarlardan kurtulduğu için sevindiğini açıkça itiraf ediyordu. Antlaşma yapıldıktan kısa bir süre sonra, Amerikalıları Tatarlar ile aynı seviyeye koymak gibi bir patavatsızlık yapan İngiliz sefirine şöyle dedi: "Kötü davranışları ile bizi neredeyse her defasında gereksiz savaşlara sürükleyen bu huzursuz tebaadan kurtulduğumuz için kendimizi kutlamalıyız. Amerikalıların size gönüllü olarak yüksek miktarlarda vergi vermelerine karşın, Tatarlar bize her yıl Amerikalılardan aldığınızın üç katına mâl oluyordu"[305].

Mayıs ayında Tatarların Rumeli'de bulunan bütün sultanlarına ve mirzalarına Kırım'a geri dönme ve Şahin Giray'a tâbi olma emri verildi. Yalnızca sürgün edilen hanlar Devlet Giray ve Selim Giray, yarımadada varlıkları ile yeniden anlaşmazlıklara ve yandaşlarının hareketlerine mahal vermemek için burada kalacaklardı. Zira Tatarların yeni bir han seçmeye niyetli oldukları söylenmeye başlanmıştı bile. Bâbıâli ise, Şahin Giray Han'ın kibirli ve inatçı tavrı Divân-ı Hümâyûn'u ona karşı kışkırtmaya yetip artmasına rağmen, artık onlarla ilgili hiçbir şey yapmak istemiyordu. Şahin Giray, Bâbıâli'nin kendisine kabul edildiğinin göstergesi olan kaftan gönderip göndermemesinin umurunda olmadığını ve Özü bölgesinin de Bâbıâli'ye verilmesi hususunu önce Rusya'ya danışması gerektiğini söylüyordu. Bâbıâli ayrıca, daha önce bahsettiğimiz gibi, yabancılardan oluşan ve 12 bin kişiye kadar çıkartılacak muhafız kıtası ile dolaşmasına da içerlememeli idi. Sonunda ise, bilhassa Fransa se-

---

haliflerinden biri idi. Adına alaycı bir şekilde atıfta bulunarak, Abdürrezzak Efendi'yi "zekâ ve cüretkârlığın kulu adını taşıyan, zamanının en sinsi ve bencil adamlarından biri olan, kolay öfkelenen bir ulak" olarak adlandırmaktadır. Oysa adı "mütevaziliğin kulu" anlamına gelmekte idi. Abdürrezzak Efendi'yi Rusya'ya yönelik savaş siyasetinin en büyük destekçisi olarak tanımlarken de yanılgı içindedir. Abdürrezzak Efendi, hazırlıkları teşvik etse de bu esnada yalnızca altın bir kural olan "Si vis pacem, para bellum (eğer barış istiyorsan, savaşa hazır ol)" kuralını takip ediyordu. Zira siyasetinin asıl neticesi, yukarıda adı geçen ama Ahmed Resmî Efendi'nin tek bir kelime etmediği 21 Mart 1779 tarihli tenkihnâmedir. Ahmed Resmî Efendi, eserini şu sözlerle bitirmektedir: "Allah Osmanlı Devleti'ni böyle kötü danışmanlardan ve aptallığın belalarından korusun!". Tamamen kör bir şekilde 1787'de ileri bir yaşta vefat etmiştir.

305 Gaffron'un 26 Temmuz 1779 tarihli mektubu.

firinin telkinleri üzerine, Osmanlı sultanının onay belgesini öngörülen şekle uygun olarak, Osmanlı elçisinin elinden resmî bir huzura kabulde teslim almaya rıza gösterdi[306].

Şahin Giray'ın bu hiç de akıllı olmayan davranışları da, şartları mümkün olduğunca uzun süre saklı tutulmaya çalışılan 21 Mart tarihli tenkihnâmenin baştan beri İstanbul'daki savaş yanlılarını öfkelendirmesine katkıda bulunuyordu. Tenkihnâmeden haberdar olur olmaz, ulema ve Divân-ı Hümâyûn'daki savaş yanlıları seslerini şiddetle yükseltmeye başladılar.

Sokakların ve meydanların fanatikleri, örneğin şöyle diyorlardı: "Padişah, devletin düşmanlarına geniş topraklar ve şehirleri vererek, bu deliliği daha ne kadar sürdürecek? Bunun ebedî olacağını mı düşünüyor? Halkı, devletin meseleleri ile ilgilenmek ve onları bariz bir şekilde Ruslara satan bir adama bırakmak yerine, kadınların etekleri arkasından koşmaktan yorulmadığını görmüyor mu"? Selim (daha sonraki Sultan III. Selim), sıkça geçirdiği nöbetlere daha çok uzun süre direnemeyecektir. O da ölürse, devleti kurdun sivri dişlerine karşı kim koruyacak? Henüz beşikteki şehzâde mi?* Heyhat! O da babasına benzeyecek olursa, hükmetmek yerine beşiğinde kalması daha iyidir. Varsın binlercesi hâlâ Rumeli'de yaşayan Tatarların önderine gelen bu iyi mirzası tahtı ele geçirsin. En kısa zamanda gelsin, onu sevinçle karşılayacağız, vs"[307].

Kalabalıkların içine atılan bu gibi kışkırtmalar bu dönemde daha da tehlikeli idi. Zira kol gezen veba ve kötü bir hasat döneminin sonucu olarak gıda maddelerindeki pahalılaşma - fiyatlar son savaştaki fiyatların dört katı olmuştu- ve anlamsız lüks tüketim yasaları, halk arasındaki gerginliği zaten son raddeye kadar çıkartmıştı. Bilhassa uzun, masraflı ve ayetler nakşedilmiş kadın giysilerinin yasaklanması gerginliği arttırmıştı. Padişah, tebdili kıyafetle sokaklarda bizzat dolaşıyor ve gördüğü her yerde -yukarıdaki açıklama bununla ilgili idi- kadınların üzerindeki asayişe aykırı bu giysileri anında kestiriyordu. Bu giy-

306 Gaffron'un 17 Mayıs, 21 Temmuz ve Aralık 1779 tarihli mektupları.

* Kastedilen 1779 doğumlu (IV.) Mustafa'dır (ç.n.).

307 Gaffron'un 17 Mayıs 1779 tarihli mektubu. Buna göre, aynı dönemde Stakiev'in St. Petersburg'a gönderdiği raporların, Kont Solms'un 16 Temmuz 1779 tarihli mektubunda dediği gibi, "Rusya'yla barış imzalanması hakkında bütün zihinlerdeki evrensel memnuniyeti belirleyen" gerçekleri ortaya çıkartmak için oldukça sınırlanmaları gerekir.

silerin normal uzunluğunu birkaç santim aşmaya cüret eden talihsiz bir terzi, sorgusuz sualsiz idam edilmişti[308].

Küllerin altında için için yanan isyanın her zamanki göstergeleri olan yangınlar da korkutucu bir boyuta ulaşmıştı. Her an tahtı devirmekten başka bir amacı olmayan genel bir isyanın çıkacağından endişe ediliyordu. Oysa Abdürrezzak Efendi, şimdilik isyanın ana destekçilerini zamanında uzaklaştırarak, fırtınayı dindirmeyi başardı.

Rusya'nın Karadeniz'deki ticaretinden dolayı yeniden gündeme gelen anlaşmazlıklar da Fransız sefirin arabuluculuğu sayesinde başarı ile çözüldü. Zira Fransa, İngiltere ile yaptığı savaş sırasında Rusya ile bu yöndeki ticaret trafiğini bilhassa gemi malzemeleri, kenevir lifi, halat tertibatı, inşaat kerestesi vs. için açık tutmak zorunda idi[309].

Oysa Abdürrezzak Efendi, devletin yalnızca o andaki menfaatlerini korumakla kalmayıp geleceğini de ciddi olarak gözönünde bulunduruyordu. Bu yüzden Rusya, Prusya ve Bâbıâli arasında üçlü bir ittifakın kurulması, dış siyasetinin en sevdiği düşüncelerinden biri idi. Bunu uzun zamandır ara sıra düşünmüştü. Bu açıdan âdeta Prusya ile 1762'de kurulan ittifakın[*] en önemli destekçisi olan aydın ve ileri görüşlü Koca Ragıb Mehmed Paşa'nın yolunda devam ediyordu[310]. Avusturya'nın hâlâ Boğdan ve Eflak ile ilgili niyetlerinden vazgeçmediğine dair yeniden canlanan endişeler, bu sağduyulu Osmanlı devlet adamı tarafından yürütülen siyasetin şimdi de itici güçlerinden biri idi. Hâlbuki, bilhassa Kral II. Frederik'in böyle bir ittifakın kurulmasına meyyal olacağından haberdar olmasına rağmen, yine de büyük bir ihtiyatla hareket ediyordu.

Bu hususta dolaylı ve çok ciddi ama büyük bir gizlilik içindeki ilk açıklamaları 1779 Temmuz'unun sonunda Gaffron nezdinde yaptı. Aynı dönemde, resmî olarak danışmanı olarak gözükmek istemese de, en yakın danışmanla-

---

308 Gaffron'un 9 Nisan 1778 tarihli mektubu. Müsamaha gösterilmeyen bu kadın giysilerine dair bir tarifte şöyle denmektedir: "Onlar burada, her birinin eğilim ve isteğine neredeyse her zaman cevap veren *Kur'ân'* ın hükümlerini abartıyorlardı, *Kur'ân* onların sırtlarındakini hükümlerini okudukları zaman kolaylaştırıyordu, kocalarına bağlı olarak görevlerini gösteriyordu, ve dahası bu abartmalar kocalarını çökertiyordu zira benzer Jackas'lar için 300 Kuruşa kadar ödeme yapılıyordu".

309 Gaffron'un 14 Temmuz 1779 tarihli mektubu.

* Kastedilen 22 Mart 1761 tarihli Dostluk ve Ticaret Antlaşması'dır (çn).

310 Karşılaştırma için cilt V, ilgili yerler.

rından biri olan Prusya sefirinin tercümanı Fronkopoulo'ya laf arasında kralının Prusya, Rusya ve Bâbıâli arasında bir üçlü ittifaka meyilli olup olmadığına inanıp inanmadığını sordu. Tercüman ise tabii ki bu yönde her türlü açıklamayı reddetti ve önce efendisi olan Prusya elçisine bunu sormak zorunda olduğunu ileri sürdü.

Bu kadar önemli bir sorunun ancak reisülküttabın kendisinden gelebileceğini hemen anlayan Gaffron, meseleye daha da eğilmekte bir sakınca görmedi, ancak Abdürrezzak Efendi'nin gerçek düşüncelerinden emin olmak için tercümanını reisülküttabın sözcüsünden aşağıdaki hususlar hakkında daha kesin bir cevap almakla görevlendirdi:

1) Bâbıâli neden daha önce Prusya ile ittifak yapma fırsatı varken, bundan daha iyi istifade etmemişti? 2) Reisülküttab bu hususta neden doğrudan kendisi ile müzakerelerde bulunmak istemiyordu? Prusya'nın en yakın müttefiki olan Rus çariçesi de öngörülen ittifaka dâhil edileceğinden, bu meseleyi daha derinden görüşmeye hazırdı ve kralına bu konuda seve seve rapor verecekti; ama önce bu mesele konusunda ciddi olunduğundan ve ortaya çıktıktan sonra daha geniş kitleler tarafından engellenmeden başarılı olma ihtimalinin olup olmadığından vicdanî olarak emin olmak zorunda idi. Bu yüzden derin bir gizlilik içinde dahi olsa, bu hususta reisülküttabın ağzından açıklamalar istiyordu ve 3) reisülküttabın samimi düşüncelerinin delili olarak, ilgili mektupların krala güvenli bir yolla gönderilmesini sağlayacak mıydı? Zira bu mektupların her zamanki gibi Viyana üzerinden gönderilmesi, çok tehlikeli idi ve sonunda kendisine yüklenecek olan Varşova üzerinden pahalı bir gönderimin masraflarını üstelenmek istemiyordu ve üstlenemezdi.

Reisülküttab, sırdaşı aracılığıyla hemen cevap verdi: Birinci husus ile ilgili olarak, Prusya ile ittifak (1761*) yalnızca dönemin iktidar sahiplerinin, Bâbıâli'nin menfaatlerini Avusturya'ya sattıkları için gerçekleşmemişti.

İkinci hususa gelince, sefire mesele hakkında ilk açıklamaları şahsen yapmaktan kaçınması ne kibir ne de şüphe idi; aksine tek istediği, başarısından emin olmaktı. Zira ne kadar gizlilik içinde hareket ederlerse etsinler, aralarındaki trafikten haberdar olunacaktı ve bu da mutlaka gerçeğin çok üstünde tahminlere yol açacaktı. Ayrıca Bâbıâli kendisine yetki vermediği sürece ilk

* Zinkeisen sehven 1762 demektedir (çn).

resmî tekliflerde de bulunamazdı. Oysa bu yetkiyi talep ettiği takdirde, sanki açık bir ilân vermiş gibi olacaktı ve Rus çariçesi veya Prusya kralı kabul etmedikleri için, teklif ettiği plan gerçekleştirilemediği takdirde, kendi başı da riske atılmış olacaktı.

Ayrıca bu hususta bazı açıklamalar yapabilmesi için önce Rus çariçesinin de şahsen bilgilendirilmesi gerektiğini gözönünde bulundurmak gerekiyordu. Aksi takdirde Rusya'da Bâbıâli'ye karşı mevcut dinî önyargılar, çariçeyi bu plandan vazgeçirmek için kullanılabilirdi. Oysa sefirin de bildiği gibi, kral açısından bu gibi önyargılar mevcut değildi. Dolayısıyla ilk doğrudan açıklamaları yapmaya uygun tek güç, kraldı. Majesteleri, sefirine reisülküttabı bu açıdan desteklemek üzere yetki verdikten sonra, bütün diğer endişeler ve musibetler kendiliğinden ortadan kalkacaktı. Reisülküttab da önce Divân-ı Hümâyûn'daki yandaşlarını bu sırra ortak edecek ve böylece meseleyi kısa sürede istenen hedefe götürmek için gerekli imkânlara sahip olacaktı.

Üçüncü hususa gelince, Abdürrezzak Efendi hemen söz konusu mektupların gönderimini, Hotin valisine güvenli bir şekilde teslim edilmelerini ve buradan Lipka üzerinden Varşova'daki Prusya sefirine Tatarlar aracılığıyla teslim edilmelerini sağlayacak şekilde üstlenmeyi kabul ediyordu; Tatarlar aynı yolla cevapları da geri getirebilirlerdi.

Gaffron, bunun üzerine hemen kralını meseleden haberdar etmek için kendisine sunulan bu fırsatı kullandı. Bilhassa, böyle bir üçlü ittifakı hâlâ uygun görüyorsa, onu en kısa zamanda gerçekleştirmenin tam zamanı olduğuna dikkat çekiyordu. Acele edildiği takdirde, ittifak gerçek anlamda tamamlanana kadar başka hiçbir Avrupa sarayı bundan haberdar olmayacaktı.

Bâbıâli'nin Rusya ile anlaşmazlıklarını hallettiği anda Avusturya'ya karşı gerçek düşüncelerini ortaya koymak için böyle bir teklifle kendiliğinden geleceğini uzun süre önce tahmin etmişti. Dolayısıyla beklenen yeni Avusturya elçisi Baron Herbert Rathkeal İstanbul'a gelmeden önce bu işi halletmek çok önemli idi. Zira herhangi bir şey hissedecek olursa, bunu engellemek için bütün nüfûzunu ve entrikalarını kullanacaktı.

Onun dışında en nihayet yalnızca Fransız sefirinden endişe edilebilirdi. Oysa sefir ezelden beri yalnızca şahsen değil, sarayının da temsilcisi olarak defalarca Prusya kralına karşı iyi niyetinin delillerini sunmuştu ve bu yüzden bu yönden endişe duymak gereksiz gibi görünüyordu. Aksine büyük bir

ihtimalle Versailles sarayının Avusturya ile yaptığı ittifak anlaşmasının kendisine getirdiği yükten çoktan yorulduğundan, dolayısıyla kral bu konuda hangi kararı alırsa alsın, söz konusu üçlü ittifaktan hoşlanmaması mümkün olmayacaktı. Kral, reisülküttabın isteğine istinaden inisiyatifi eline aldığı ve Rusya'yı da ittifaka razı edebildiği takdirde, her halükârda başarılı olması beklenebilirdi[311].

Böylece bu meselenin gerçeğe dönüştürülmesi için ilk adımı atan reisülküttab olmuştu. Kral II. Frederik'in daha önce benzer bir düşünceye sahip olduğu, el altından St. Petersburg'da bu düşüncelerini açıkladığı ve şimdi de böyle bir ittifakın kurulması için gönüllü olarak elinden geleni yaptığı, aşağıdaki inkâr edilemez olgulardan anlaşılabilmektedir.

Gaffron'un mektubu, sağlık sebeplerinden dolayı yaz aylarında istifasını isteyen ve alan Kont Solms'un St. Petersburg'dan Berlin'e döndüğü tarihlerde (Kont Finckenstein'ın üzerine bizzat yazdığı gibi 11 Eylül'de) Berlin'e vardı. Anlaşılan o ki diğer hususların yanısıra kralın nezdinde, bir defasında Prusya, Rusya ve Bâbıâli arasında bir üçlü ittifakın kurulması için yaptığı teklifin Kont Panin tarafından ilgisizce karşılanmış olmasından şikâyet ediyordu. Hatta o dönemlerde kral bile belki de bu düşünceden tekrar vazgeçmişti. En azından Kont Solms'un yerine tayin edilen Kont Görtz'e verilen 23 Temmuz 1779 tarihli oldukça ilginç talimatlarda bundan söz edilmemekte idi.

Çeşitli devletlerin Rusya ile ilişkilerinde ve Şark Meselesi'ndeki durumlarıyla menfaatleri, bu talimatlarda çok keskin bir biçimde çizilmekte ve vur-

311 Bütün bunlar Gaffron'un 5 Ağustos 1779 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır. Burada diğerlerinin yanısıra şöyle demektedir: "Sultan ile majesteleri arasında ittifak reis efendinin uzun zamandır muteber sistemidir". Burada bu mesele hakkında şimdiye kadar en iyi bilgileri veren diğer iki yazarın en azından kısmen gözönünde bulundurdukları orijinal mektupları kullanıyoruz: Dohm, *Denkwürdigkeiten*, I, 399 ve devamı ile "*Historische und politische Denkwürdigkeiten des Königl. preussischen Staatsministers J.E. Grafen von Görtz*" adlı eserin yazarı, Stuttgart ve Tübingen, 1827, I, 135 ve devamı. Lâkin her ikisi de burada verilen bilgilerle kendiliğinden düzeltilen birçok yanılgıya düşmüşlerdir. Mesela Dohm'da belirtildiği üzere, kral tarafından savunma ittifakı ile ilgili "İstanbul'da hiçbir açıklamanın yapılmadığı" yanlıştır. Elimizdeki mektuplar, ileride göreceğimiz gibi, tam aksini kanıtlamaktadır. Ayrıca ikinci eserin yazarının Gaffron'un kralına reisülküttabın planını açıklamayı reddettiği iddiası da yanlıştır. Aksine, yukarıdaki mektuptan anlaşılabileceği gibi, reisülküttabın tekliflerini kralına hemen haber vermek ve bunun üzerine vermesi gereken kararları mümkün olduğunca hızlandırmasını talep etmek için acele etmiştir.

gulanmakta idi. Bilhassa Avusturya ve Rusya arasında bir yakınlaşmanın her halükârda engellenmesi; buna karşılık Fransa ile iyi ilişkilerin mümkün olduğunca korunması ve muhafaza edilmesi gerektiği vurgulanıyordu. Bâbıâli ile ilgili olarak yürütülmesi gereken siyasete ise yalnızca genel olarak değinilmekte idi. Bâbıâli ve Rusya arasındaki anlaşmazlıkların en son tenkihnâme sayesinde başarıyla çözüldüğünden bahsedildikten sonra şöyle devam ediliyordu:

"Bu anlaşmazlıkların zaman zaman yenileneceğini kolayca tahmin edebiliriz. Herhangi bir hanın seçilmesi, bu anlaşmazlıkları yeniden canlandırabilir ve Tatarların bağımsızlığı daima Viyana sarayının menfaati ne zaman gerektirirse Türkleri Ruslara kışkırtmak için kullanacağı bir anlaşmazlık konusu kalacaktır. Görünüşe göre bu, Fransa'nın dostluğunu muhafaza etmek için başka bir sebeptir, zira Fransa Türkiye meselelerinde kazandığı büyük nüfûzu ile Avusturya'nın entrikalarını daima dengeleyebilir ve Osmanlı kabinesine barışçıl düşünceler aşılayabilir"[312].

Oysa Kont Görtz, bu talimatlarla makamını devralmak üzere Berlin'den ayrılır ayrılmaz -26 Ağustos'ta- İstanbul'dan gelen yukarıdaki açıklamalar, kralı üçlü ittifak fikrini eskisinden de ateşli bir şekilde tekrar ele almaya yöneltti. Gaffron'un söz konusu mektubunu, Kont Panin'e haber verilmesi ve bu husustaki görüşünün alınması emri ile birlikte hemen Kont Görtz'e gönderdi.

Daha sonra, 30 Eylül'de, bu amaçla iki bakanına, Kont Finckenstein ve von Hertzberg'e bir kabine yazısı gönderdi: "Bu esnada (kralın Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinde saklanmak üzere Kont Solms'un yazılarını göndermesi sırasında; yazıların orijinali Rusça olarak hâlâ Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde mevcuttur), Rusya ve Bâbıâli arasında kurulacak bir üçlü ittifak fikri yeniden yeşerdi; ancak şimdi yeni bir adım atılamamasının tek suçu, Kont Panin'in bu tür müzakerelerde sergilediği bilinen ilgisizliği ve yavaşlığıdır, ki bu da söz konusu müzakerelerin başarısı için bence çok önemlidir. Müzakereleri hızlandırmak ve Rusya'nın bu yöndeki düşüncelerini derinlemesine incelemek üzere kendimize güvenli bir yol açmak için, bana göre en iyisi, bu ittifakın maddelerini Kont Panin'e ibraz etmek ve ittifak hakkında görüşlerini almak üzere yazıya

312 *Instruction pour le Ministre d'Etat et Grand-Maitre de la Garderobe, Comte de Görtz, allant de la part du Roi en qualité de Son Envoyé extraordinaire et Ministre Plénipotentiaire à la Cour de Russie*,. Madde 18 Kont Finckenstein'in oldukça titrek ve bu yüzden zor okunabilen yazıları, Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan orijinal belgeler olarak elimizdedir.

dökülmesi olacaktır. Saldırı hâlinde karşılıklı yardımlar, bu planın tabii ki ilk ve öncelikli şartları olmalıdır. Şu anda acilen yapmanız gereken tek şey, böyle bir ittifakın planını hazırlamak ve Kont Görtz aracılığıyla Kont Panin'e sunabilmem için bana göndermektir"[313].

Bu emre göre, bu iki bakan hemen ertesi gün olan 1 Ekim'de krala planlanan üçlü ittifakın eksiksiz bir taslağını gönderdiler. Plan hazırlanırken, kralın fikirlerine sâdık kalınmıştı. Ülkelerinin konumu ve ortak menfaatlerinin doğası, deniyordu, barış sağlandıktan sonra ilgili üç devleti mümkün olduğunca sıkı ve sağlam bir şekilde birbirlerine bağlamalı idi. Bu amaçla bu üç hükümdar, varisleri ve halefleri arasında dürüst ve devamlı bir dostluk ve ebediyen geçerli olmak üzere ihlal edilemez bir savunma ittifakı sayesinde bir birliktelik mevcut olmalı idi. Bu devletlerden her biri karşılıklı olarak aralarında iyi bir ilişki ve tamamen gizli bir yazışma trafiğini muhafaza etmeyi; devletlerinin ortak menfaatleri ile ilgili bütün meselelerde birbirlerini haberdar etmeyi ve bilhassa bütün düşmanlarına karşı birbirlerine sâdık ve etkin bir şekilde yardım etmeyi vadedeceklerdi.

Anlaşma taraflarından herhangi biri Avrupa'daki topraklarında saldırıya uğradığı takdirde, diğer ikisi onu ya büyüklüğü belirlenecek bir orduyla ya da ortak düşmanlarına karşı yapacakları güçlü bir saldırıyla destekleyeceklerdi. Anlaşma devletleri arasında mevcut dostluk ve ticaret anlaşmaları aynen yürürlükte kalacaktı; lâkin devletleri ve tebaaları arasındaki bağı, tüccarlarına karada ve denizde, burada sanki isimleri sayılmış gibi, en imtiyazlı devletlerin sahip oldukları veya gelecekte sahip olacakları imtiyazlarla avantajları tanıyarak daha da derin ve sağlam hâle getireceklerdi. Bu anlaşma ayrıca tamamen gizli tutulacaktı[314].

Burada olduğu gibi, siyasî varlıklarının ve faaliyetlerinin tamamı birbirlerinden çok farklı ve çelişkili menfaatlere bağlı ve tâbi olan üç devlet söz

313 Bu yazının da Potsdam, 30 Eylül 1779 tarihini ve kralın kendi imzasını taşıyan orijinali elimizdedir.

314 Bu "*Projet d'une triplealliance entre les Cours de Russie, de Prusse et la Porte Ottomane*" adlı belgeyi de Kont Finckenstein ile Hertzberg tarafından "Gizli" ibaresi ile imzalanmış orijinal belge olarak kullanmaktayız. Kral, bu plana öyle sevinmişti ki, ekindeki kabine yazısının üzerine bariz bir şekilde sevincini belirterek kendi eliyle "çok teşekkür ederim" yazmıştı. Görtz'ün "*Denkwürdigkeiten*" adlı eserinin yazarı, s. 136'da sanki bu taslak reisülküttab tarafından hazırlanmış gibi bir izlenim bırakması ile yanılgı içindedir. Elimizdeki mektuplarda buna dair hiçbir iz yoktur.

konusu olduğunda, üçlü ittifaka dair bu ideali gerçekleştirmek için ne gibi zorluklarla karşı karşıya kalındığı, burada verdiğimiz az sayıda açıklamadan bile anlaşılabilir. Buna rağmen Kral II. Frederik yalnızca böyle bir ittifakın mümkün olabileceğine inanmakla kalmayıp, mevcut şartlar altında planının gerçekleştirilmesine bilhassa ağırlık veriyordu. Kayser II. Josef'in o dönemlerde Prusya ve Saksonya sınırlarına yaptığı şüphe çekici seyahati gözönünde bulundurarak, 2 Ekim'de Devlet ve Kabine Bakanı Kont Finckenstein'a şöyle yazıyordu:

"Aslında sınırlarımıza yapılan bu tuhaf ziyaret, kötü bir niyeti göstermektedir. Hatta bütün bunlar sanki yeni bir savaş için yapılan hazırlıklar gibi görünmektedir; dolayısıyla St. Petersburg sarayına bu hükümdarın savaş yanlısı ve huzursuz tutkularına çekilebilecek tek set olarak ben, Rusya ve Bâbıâli arasında bir üçlü ittifakı teklif etmek için bir an bile kaybetmememiz gerektiğinde benimle hemfikir olacağınızı düşünüyorum. Bu yüzden bana ibraz etmiş olduğunuz anlaşma taslağını derhal Kont Görtz'e gönderdim ve üzerinde uygun göreceği değişiklikleri yapması için bu taslağı Kont Panin'e ibraz etmesi için emir verdim"[315].

Eylül ayı ortalarında St. Petersburg'a gelen Kont Görtz -buradan gönderdiği ilk mektup 17 Eylül tarihlidir- bu taslağı almadan önce -16 Ekim'de eline geçmişti- Kont Panin'e Gaffron'un 5 Ağustos tarihli mektubunu bildirme fırsatını elde etmişti. Haklı olarak gururla kendi eseri kabul ettiği üzere, Prusya ile ittifakı pekiştirmek söz konusu olduğunda daima uyumlu ve nazik davranan Kont Panin, bu teklifi gönülden kabul etti. Yalnızca Tercüman Frankopoulo'nun ifadelerine karşı hâlâ biraz şüpheli görünüyordu, fakat Kont Görtz bu şüpheleri de kolayca ortadan kaldırmayı başardı.

Daha sonra genel olarak böyle bir üçlü ittifak fikrini kabul etmekle kalmayıp, böyle bir ittifakın bilhassa kayserin açgözlülüğünü dizginlemesi açısından avantajlarını da bizzat vurguladı. Lâkin bu ittifak, her halükârda ancak savunma ittifakı olabilirdi. Bu şekilde resmî olarak akdedilmese bile belki de örneğin basit bir karşılıklı vaat sayesinde aynı sonuca varan bir orta yol bulunabilirdi. Çariçeye konuyu en kısa zamanda açacaktı ve bundan en olumlu sonuçları bekliyordu[316].

315 Kralın Kont Finckenstein'a gönderdiği, Potsdam 2 Ekim 1779 tarihli mektup.
316 Kont Görtz'ün 28 Eylül 1779 tarihli mektubu.

Kont Panin ya gerçekten çariçenin hoşnutsuzluğunu üzerine çekme tehlikesine rağmen krala iyi niyetini kanıtlamak istiyordu ya da inanılması çok zor da olsa çariçenin söz konusu planıyla ilgili tutumu hakkında bilgi sahibi değildi. Zira kendisine bu planı ilk açtığında çariçe, öfkeye yakın bir hoşnutsuzlukla şöyle demişti: "Bâbıâli ile önerilen ittifaka karşı kesin bir hoşnutsuzluk hissediyordu ve bu yüzden kraldan bu ittifakı mümkün olan en iyi şekilde reddetmesini talep ediyordu. Kral ve kendisi arasında mevcut ittifakın, kayserin ölçüsüz hırsını sınırlamaya yeteceğinden emindi ve Bâbıâli ile yapılacak böyle bir ittifakın kolayca tahmin edilmesi zor sonuçlar doğurabileceğinden endişe etmek zorunda idi".

Bütün bunları öyle kesin ve mutlak bir tonda söylemişti ki, Kont Panin, üzerinde uzun süre düşünerek verdiği kesin kararını bildirdiği ve bundan böyle fikrini değiştirmek için yapılacak her çabanın peşinen boşuna olacağı kanısına vardı. Ayrıca bu kararı da dolaysız olarak Kont Görtz'e bildirdi ve kralını mümkün olan en kısa zamanda bilgilendirmesini istedi[317].

Kont Görtz, bu cevapla çok büyük bir sıkıntıya düştü. Kont Panin'in başlangıçtaki müspet tavrına istinaden kralını meselenin başarıyla sonuçlanacağı hususunda umutlandırmış ve kral da kesin bir cevap almak için işlemleri hızlandırmasını tavsiye etmişken, şimdi üzerinden daha ancak birkaç gün geçtikten sonra bunun tam tersi cesaret kırıcı raporu vermek zorunda kalıyordu. Krala 1 Ekim'de şöyle yazıyordu: "Burada yürütmem gereken ilk meselenin başarısız olması karşısında büyük bir çaresizlik duygusu içindeyim. Bu sarayda daha uzun bir süre kalmış olsaydım meseleyi başka bir yönden ele almış olurdum, ancak şu anda daha fazlasına cüret edemedim".

Oysa kral, cesaretini bu kadar kolay kaybetmeye niyetli değildi. Konta 19 Ekim'de şu cevabı yazdı: "Çariçenin Avrupa'daki barışı güvence altına almak için en iyi çare olarak gördüğü bir tedbiri kabul etmemesine çok üzülmüştü. Prusya ve Rusya arasındaki ittifakın Avusturya'nın hırsına bir set çekmek için önemli bir araç olduğunu kabul ediyordu. Lâkin bu yöndeki set ne kadar güçlü olursa o kadar iyi idi ve bu yüzden bu seddin cüretkârlığa varacak şekilde herşeyi yapmaya muktedir olan bir hükümdara karşı her türlü direniş araçları kullanılarak sağlamlaştırılması gerekmektedir". Kral, bu yazısını şöyle bitiriyordu: "Bu yüzden bu mesele için ileri sürdüğüm ve siyasette çariçe gibi böy-

317 Kont Görtz'ün 1 Ekim 1779 tarihli mektubu.

lesine ileri görüşlü bir hükümdarın onayına lâyık önemli gerekçelerin, kendisinin bir anlaşmaya varılmasına dair endişelerini giderebilmiş olduğu haberini almaktan zevk duyacağım”[318].

Ne yazık ki Kont Görtz, Kont Panin’in fikrini değiştirmek için yaptığı ikinci denemede de birincisinden daha başarılı değildi. Zira kendisine bu meseleyi tekrar açtığında - ki Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann ve Prens Repnin de aynı yöndeki fikirlerini açıklamışlardı- Panin doğrudan şöyle dedi: “Çariçe, bu ittifaka karşı öyle aşılmaz olumsuz bir tutum besliyordu ki, gerçekleştirilmesi mümkün değildi. Bu meseleyi tekrar dile getirmeye bile cesaret edemezdi. İttifaka duyduğu nefret, şahsî görüşlerine, kamuoyunun görüşlerine ve milletinin böyle bir ittifaka dinî önyargılardan dolayı sıcak bakmayacağından emin olmasına dayanıyordu. Böyle bir ittifakla İsveç kralının halkı karşı çıkmasına rağmen Bâbıâli ile girdiği benzer bir ittifakla yaşadığı olumsuzluklara maruz kalacağını düşünüyordu”.

Kont Görtz ise kendi mektubuna şu açıklamaları ekliyordu: “Tarafsız bir devlet olma özelliğini kaybetmek istemediğinden, birçok sebepten dolayı salt ahlaklı bir kişinin rolünü oynamak isteyen ve arabulucu olarak sahneye çıkma hırsına sahip çariçenin şahsî karakterinin şu anda Bâbıâli veya herhangi bir başka devlet ile yapılacak bir ittifakın yoluna aşılması imkânsız engeller çıkartacağını itiraf etmek zorundayım”[319].

Kont Görtz, buna rağmen çariçenin şahsî düşüncelerinin ve önyargılarının de mümkün olduğunca gözönünde bulundurulacağı bir orta yol teklif ederek hâlâ bir şeyler başarabileceğini düşünüyordu. Buna göre kral, Rusya ile ittifakını her iki anlaşma tarafına, duruma göre başka dost devletleri de ittifaka dâhil etme serbestisi tanıyan bir madde ekleyerek yenileyecekti. Bu durumda kral, uygun gördüğü takdirde Bâbıâli’yi de ittifaka dâhil etme fırsatına sahip olacaktı.

Kral bu teklifi oldukça olumlu karşıladı. Yalnızca Rusya ile yapılan ittifak henüz kısa bir süre önce (Mayıs 1777), 1780-1788 yıllarına kadar yenilendi-

---

318 Kralın Kont Görtz’e gönderdiği 15 ve 19 Ekim 1779 tarihli yazılar.

319 Kont Görtz’ün 12 Ekim 1779 tarihli mektubu. Kont Görtz’ün *Denkwürdigkeiten* adlı eserinde Kont Panin’in burada verilen açıklamaları, yanlışlıkla Görtz’ün bu mesele hakkında hiç görüşmediği Prens Repnin’in ağzından aktarılmaktadır. Çariçenin burada ileri sürdüğü Bâbıâli ve İsveç arasındaki ittifak, 1740’da Fransa’nın arabuluculuğuyla meydana getirilen ve bu eserin V. cildinde ilgili yerlerde açıklanan ittifaktı.

ğinden, kayserin tehlikeli planları, Almanya meselesi ve Rusya'nın Teşen Barış Antlaşması'na dair garantisi için esas alınabilecek özel bir antlaşma yapmayı daha uygun görüyordu[320].

Yukarıda tarif edilen üçlü ittifak taslağı eline geçtiğinde ve bu Kont Görtz'ün, Kont Panin'e bir kez daha bu ittifakın Rusya için avantajlarının Prusya'ya sağlayacağı faydalardan çok daha önemli olacağını anlatmak amacıyla bütün ikna kabiliyetini kullanmasını sağladığında, durumlar böyle idi. Lâkin kötü hesaplanmış bu ısrarcılık, sabırlı ve iyi niyetli bakanı oldukça olumsuz bir tutum içine itti. Konta ağır sözlerle şu açıklamalarda bulundu: "Majesteleri kralın menfaatlerine fazlasıyla sâdıktı ve bu yüzden çariçeyi bu üçlü ittifaka ikna etme çabalarından tamamen vazgeçmesini gönülden diliyordu. Çariçeyi 20 yıldır tanıyordu ve hemen başlangıçta bu ittifakı kabul etmemekte gösterdiği tavırdan dolayı çariçeye bu meseleyi bir kez daha açtığı takdirde, krala iyi bir hizmet yerine kötü bir hizmette bulunacağına kanaat getirmişti. Çariçenin kesin olarak aleyhte verdiği karara rağmen, bu üçlü ittifakı ısrarla gerçekleştirmek istediğine inanması da Kont Görtz'e ancak şahsen zarar verebilirdi. Tabii ki efendisi olan kralın emirlerine uymak ve bu meseleyi o veya bu şekilde yürütmek zorunda idi. Lâkin hiçbir şekilde hedefe ulaşamayacağı bir tarafa, dostu olduğundan ve kralın menfaatlerine duyduğu dürüst sadakâtten dolayı, bu meselede bir şey elde etmek için yapacağı her türlü denemelerden tamamen vazgeçmesini rica etmek mecburiyetindeydi".

Kont Görtz ise vazifesinin ilk ve öncelikli amacının çariçenin hoşnutsuzluğunu kazanmak değil, aksine iki saray arasındaki mükemmel güveni muhafaza etmek olduğu ve bunu yapmayı kendine görev edindiği cevabını verdi. Yalnızca kralının talimatı bu yönde değildi, kendisi de bunu şahsî davranışlarında bir kılavuz olarak kabul etmişti. Bu yüzden durumu ne kadar rahatsızlık verici olursa olsun, Panin'in tavsiyesi ve onayı olmadan artık hiçbir şey yapmayacaktı. Kralı da çok geçmeden artık bu sarayda Kont Panin'in uzun yıllar boyunca dostane ilişkiler kurduğu Kont Solms'un bulunmadığını fark edecekti.

Panin bunun üzerine Görtz'ü her ne kadar bazı vaatlerle teselli etmeye ve sâkinleştirmeye çalıştıysa da sonunda yine çariçenin bundan böyle hiçbir şeyi kabul etmeyeceğine dair görüşünde ısrar etti. Görtz son olarak aynı dönem-

320 Kont Görtz'ün 16 Ekim tarihli mektubu ve kralın 2 Kasım 1779 tarihli cevabı.

lerde St. Petersburg'da görülen Desoteux adında bir Fransız ajanının sözde Versailles sarayı tarafından meseleyi kralın menfaati doğrultusunda yürütmek üzere gönderildiğini açıkladığında, çariçe kendisini hiddetle terslemişti: "Bayım, onunla ne isterseniz yapabilirsiniz; bir kez daha bu ittifaka asla katılmayacak kadar karşı olduğumu açıklıyorum". Görtz aralarındaki ittifakın daha sonra Bâbıâli'yi de dâhil etme hakkı saklı tutularak yenilenmesi meselesini açmaya niyetlendiğinde, Panin hemen sözünü keserek şöyle dedi: "Aman! Bâbıâli'yi dâhil etmeyi düşünüyorsanız, çariçe bunu da kabul etmeyecektir".

Kont Görtz ise, gerçekten Avusturya imparatoriçesinin [Maria Theresa] yakın görünen ölümü üzerine genç bir hükümdarın Avrupa'yı bir kez daha savaşa sürüklemesi tehlikesine mi maruz kalacağız ve kralı bir kez daha özgürlüğün savunucusu olmaya mı zorlayacağız, diyerek itiraz etti. Panin ise Rusya'nın böyle bir durumda başka bir meşguliyeti olmaması hâlinde, Kayser Josef'in işinin zor olduğunu söyledi. Rusya ve Prusya arasında iptali mümkün olmayan ittifaka sıkıca bağlı kalınmalı ve Almanya'daki taraftarlarını birarada tutmak yeterli idi. Kral ayrıca Fransa'yı kendi taraflarına daha da çekmeye çalışmaya yardımcı olduğu ve istemeden İngiltere'nin tarafına çekilmeyi engellemeye çalıştığı takdirde, herşey yoluna girecekti. Şu anda bundan daha iyi bir tavsiye veremezdi.

Kont Görtz bunun üzerine cesaretini kaybederek, kraldan ciddi olarak devletin iyiliği için bu kadar önemli bir misyonu daha talihli ve daha hünerli ellere emanet etmesini istedi. Zira bu meselede attığı diğer adımlar da bir şeyi başarmanın imkânsız olduğuna kanaat getirmesine sebep oldu. 22 Ekim'de krala şöyle yazıyordu: "Majestelerinden bu imkânsızlığın sebebini, bu sayede karakterini ortaya koymak isteyen, sürekli ve kimi zaman beklenmedik başarılar sayesinde herhangi bir devletin müttefiki rolü yerine, âdeta Avrupa'nın tamamının kaderi üzerinde hakem rolünü oynamayı tercih edecek kadar şöhret sarhoşu olan çariçeye atfettiğimi saklayamam. Bu sarayın sırf bu büyük rolü oynaması engellenmesin diye herhangi bir ittifaka girmesi çok zordur". Ayrıca çariçenin bu direncinin temelinde dinî endişelerin de yattığını düşünüyordu. Zira Hristiyan olmayan bir devletle asla ittifak yapmak istemiyordu[321].

321 Kont Görtz'ün 19, 22 ve 29 Ekim 1779 tarihli mektupları. Burada [yukarıda] adı geçen Fransız Desoteux'nun Kont Görtz'ün 5 ve 19 Kasım ile 23 Aralık tarihli mektuplarında

Kral ise çariçenin bu katılığının karşısında bile bu meseleden vazgeçmeye niyetli değildi. 9 Kasım'da Kont Görtz'e gönderdiği yazıda, şayet çariçe, üçlü ittifaka dair hiçbir şey duymak istemiyorsa bile, en azından St. Petersburg'un Bâbıâli ile kendisinin tek başına bir savunma ittifakına girmesinden hoşlanıp hoşlanmayacağını öğrenmesini istiyordu. Almanya'daki yandaşlarını güçlendirmeyi kral da yararlı ve gerekli buluyordu. Lâkin bu o kadar da kolay değildi; yazının devamında ise şöyle yazıyordu: "Bu şekilde elde edebileceğimiz en iyi şeyin bile asla kayserin hırslı niyetlerine bir son verebilmek, bunları neticelendirmek için, çariçenin ne yazık ki karşı çıktığı Şark yönünde önerilen ittifak kadar etkili olmayacağı kesindir. Bâbıâli ile son savaşından kalan yeterince deliller mevcut olmasına rağmen, zamanla Rusya'yı bu ittifakın yararlarına ikna edebileceğim durumların ortaya çıkacağını umuyorum. Zira savaş sırasında Rusya'ya vermiş olduğum yüksek miktarda yardım paralarının yanısıra, İstanbul'daki müzakerelerim de St. Petersburg sarayına zamanında değerini pekâlâ anladığı faydalar sağladı"[322].

Kral, sonunda tekliflerini hiçbir açıklama yapmadan reddettikleri takdirde Bâbıâli'nin tamamen Viyana sarayının tarafını tutması gibi bir tehlike ile karşı karşıya kalacaklarına ikna etmeyi deneyerek çariçeyi daha uysal hâle getirmeye çalıştı. Bu iki devlet arasında kurulacak bir ittifak ise bilhassa Rusya'ya Avusturya'nın Lehistan'daki entrikaları gözönüne alınırsa, en büyük zararı verecekti. Kont Görtz bu hususa dikkatini çektiğinde, Kont Panin bu açıklamanın doğru olduğunu onayladı. Lâkin çariçeye bu konuyu açmaya cesareti yoktu. Zira daima aynı meseleye döndüğü takdirde, sonunda çariçenin hoşnutsuzluğunun çariçe ve kral arasındaki yıllardır devam eden dostluğun, mevcut şartlar altında çok derin sonuçlar doğurabilecek derecede soğumasına kadar gidebileceğinden endişe ediyordu.

Durum oldukça hassastı. Bu yüzden belki de en iyisi Bâbıâli'nin şimdilik oyalayıcı bir cevapla gönlünü almak olacaktır. Dünyanın içinde bulunduğu ve her an Bourbon hanedanları ile İngiltere arasındaki savaşın Avrupa'nın her yerini ateşe ve alevlere boğabileceği siyasî durum karşısında bütün dikkatlerin

---

dediği gibi, tek başına bir rol oynamak isteyen ama Versailles sarayı tarafından hiçbir şekilde görevlendirilmemiş ve bilhassa Vergennes tarafından resmen yalanlanan, "bir yere tutunmak isteyen basit bir seyyah, ateşli bir entrikacı" olduğu ortaya çıktı. Kont Görtz'ün hatıratında (bk. s. 138), bu kişiye hakettiğinden fazla önem verilmektedir.

322 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 9 Kasım 1779 tarihli yazı.

güneye yöneltilmesinin daha akıllıca olacağı açıklanmalı idi. Şu anda imkânsız gibi görünen şey, belki bir yıl sonra, hatta belki de altı ay sonra, bilhassa örneğin çariçe Avusturya'nın Lehistan'daki entrikalarından dolayı sonunda fikrini değiştirdiğinde, gerçekleşebilirdi[323].

Ne yazık ki mesele böylece olumsuz bir şekilde kalırken, Kırım'dan da çariçeyi Bâbıâli'ye karşı yeniden öfkelendiren haberler geliyordu. Şahin Giray Han'ın bir ulağı, Osmanlı sultanının son yapılan antlaşmada belirlenen şekle göre, tam bağımsızlığının tanındığı ve güvence altına alındığı onayı reddettiği haberini getirmişti. Çariçe bunun üzerine Şahin Giray'a hemen geri adım atmaması ve Bâbıâli'den en son antlaşmaya aykırı hiçbir şey kabul etmemesi talimatını verdi. Aynı şekilde İstanbul'a da bir itiraz yazısı gönderildi. Her ne kadar Fransız sefirin arabuluculuğuyla, daha önce de gördüğümüz gibi, bu anlaşmazlık çok geçmeden ortadan kaldırıldıysa da çariçenin Bâbıâli ile her türlü ittifaka karşı şüphesi ve direnişi daha da güçlendi ve aşılmaz hâle geldi[324].

Artık Panin'in son çare ve kayserin hükmetme hırsından kaynaklanan planlarına karşı akıllıca bir güvenlik tedbiri olarak ortaya koyduğu, ancak kralın da yalnızca ilk adımın Rusya'dan gelmesi hâlinde kabul etmeye yanaştığı, kral ile özel bir antlaşmaya dair bile hiçbir şey duymak istemiyordu. Böyle bir antlaşmaya ne gerek vardı ki, diye soruyordu. Prusya ve Rusya arasındaki antlaşma zaten iptali mümkü olmayan bir antlaşmaydı ve icabında krala gerekli silahlı yardımda bulunmaktan çekinmeyecekti. "Dolayısıyla", diye yazıyordu Kont Görtz 30 Kasım'da krala, "karar vermeyi majestelerinin üstün bilgeliğine bırakmak zorundayım; lâkin daha dün Kont Panin'in meseleyi çariçeye bir kez daha açmaya hiç de niyetli olmadığını gözlemleme fırsatı buldum"[325].

Böylece kral da şimdilik bu plandan tamamen vazgeçti; üstelik İstanbul'da da bu ittifakın şimdilik gerçekleştirilmesini tamamen imkânsız kılan durumlar meydana gelmişti.

Kral, Gaffron'a Bâbıâli ile müzakereleri yukarıda adı geçen üçlü ittifak taslağına uygun olarak en kısa zamanda belirli bir neticeye götürmesini sağlayacak talimatları vererek reisülküttabın isteklerini karşılamıştı. Lâkin rei-

323 Kont Görtz'ün 2 Kasım 1779 tarihli mektubu
324 Kont Görtz'ün 12 ve 15 Kasım 1779 tarihli mektupları.
325 Kont Görtz'ün 30 Kasım 1779 tarihli mektubu.

sülküttab ilk açıklamaları yaptıktan kısa bir süre sonra sadaret makamında meydana gelen değişiklik, Abdürrezzak Efendi'yi daha endişeli ve ihtiyatlı bir hâle getirmişti.

Daha önce silahdar ağası ve padişahın kadir-i mutlak musahibi olup sadaret mührünü yalnızca kendisine ve padişahına karşı öfkeli halkın ayaklanmasını önlemek için eline geçirdiği söylenen yeni sadrazam [Seyyid Mehmed Paşa], reisülküttabın da dostu idi ve başlangıçta planlarını engellemek istemiyormuş gibi görünüyordu. Lâkin çok geçmeden sadrazamın etrafında kendisini Abdürrezzak Efendi'ye karşı kışkırtmaya ve onu yerinden etmeye çalışan bir grup oluştu. Buna karşılık, Harem'in zevklerine kendini tamamen kaptıran ve zevküsefaya düşen padişahın zayıf ruhu üzerinde sınırsız bir güç kazanan ve sadrazam ile oldukça gergin ilişkiler içinde olan kızlarağası, Abdürrezzak Efendi için büyük bir destekmiş gibi görünüyordu[326].

Dolayısıyla Abdürrezzak Efendi, üçlü ittifak ile ilgili planını el altından büyük çabalarla devam ettiriyordu. Lâkin daha sonra ilk adımın Prusya kralından geldiği ile övünebilmek için, sanki Bâbıâli ilk adımı atmış gibi bir izlenim bırakmaktan kaçınmaya çalışıyordu. Ancak açıklamalarının kral tarafından olumlu karşılandığından emin olduktan sonra Gaffron ile şahsî müzakerelere girişti. Kasım ayı başlarında aralarında yaptıkları bir görüşmede, önerilen üçlü ittifakı bir kez daha karşılarına çıkabilecek en talihli hâdise olarak açıkladı ve bu ittifakı engellemek için eskiden rüşvet alan herkesi lanetledi. Lâkin meselenin en iyi şekilde nasıl gerçekleştirilebileceğine dair araçlara ve yollara daha yakından değinince, bilhassa üç husus hakkında açıklama istedi:

1) Kral, yalnızca bir savunma ittifakı mı, yoksa bir savunma ve saldırı ittifakı mı düşünüyordu ve her iki durumda da bunların şartları ne olacaktı? 2) Beklentilerinin aksine, Rusya şayet ittifaka katılmayı reddederse, Prusya tek başına bu ittifaka katılacak mıydı ve katılırsa bunun şartları ne olacaktı? 3) Müzakereler, mesele cevabı genelde çok uzun süren Rusya'nın yalnızca imza

---

326 Gaffron'un 3 ve 17 Eylül 1779 tarihli mektupları. Burada şöyle demektedir: "Reis efendi kendini göstermeye başlarken sadrazam ve kâhya bey [sadaret kethüdası] onu kaybetmeninin yolunu arıyorlardı. Fakat sultanın üzerinde benzer despotik gücü şimdi kızlaragağasının aldığını bilmez değillerdi. Hadımların şefi [darüssaade ağası] sadrazamın dostu olmayıp artık onun önündeydi". Kızlarağasının mutlak gücü, zayıflık anlarında padişaha istediği herşeyi yaptırabilmesindendi. Zira padişahın gücü artık o kadar azdı ki, burada dediği gibi âdeta "onun varlığı denilebilir ki bir resmin varlığıydı".

atmasına kalacak şekilde, kış ayları boyunca devam ettirilebilir miydi? Böylece meselenin başarısı da güvence altına alınmış olurdu. Müzakereleri hızlandırarak, öncelikle ilkbahar aylarında Bâbıâli'nin önemli makamlarında meydana gelebilecek değişiklikler yüzünden ittifakın tamamen engellenmesi tehlikesinden kaçınmış olurlardı; ikinci olarak, St. Petersburg sarayı ile aralarında sıkça ulakların gidip gelmesi engellenmiş olacaktı ki, bunun en büyük dezavantajı, Avusturyalıların şüphelenmesine yol açabilmesi ve kendisini sıkboğaz edip rüşvet aracılığıyla planının tamamını belki tam da sonlandırılacak noktaya geldiğinde bile engelleyebilecek olması idi. Bu ise yalnızca reisülküttabın değil sadrazamın da başına mâl olabilirdi[327].

Ne yazık ki Gaffron, henüz bu hususlar hakkında açıklama yapabilecek durumda değildi. Bu meselenin St. Petersburg'daki olumsuz gidişatı, tabii ki kralın İstanbul'da Rusya'nın menfaati doğrultusunda atabileceği adımları da olumsuz etkiliyordu. Öncelikle Rusya'dan ne bekleyebileceğinden tam olarak emin olmak zorunda idi. St. Petersburg'dan daha kesin haberlerin gelmeyişi ve Stakiev'in hiç de olumlu olmayan tutumu, Abdürrezzak Efendi için de gitgide daha rahatsızlık verici hâle gelmeye başladı. Rus elçisi, bir defasında doğrudan böyle bir ittifak fikrinin hiçbir samimi Hristiyanın aklına dahi gelemeyeceğini açıklamıştı; şahsî olarak da bu fikir midesini bulandırıyordu[328].

Bütün bunlara rağmen Gaffron, Prens Potemkin'in St. Petersburg'a gönderilen son Osmanlı heyetinin ziyareti esnasında böyle bir ittifakın lehine konuştuğunu ve kendisinin de bunu gönülden istediğini bildiğini ileri sürerek reisülküttabın umudunu kırmamaya çalışıyordu. Abdürrezzak Efendi bunun üzerine kralın Rus çariçesinin ruhu üzerinde kazandığı önemli nüfûza güvendiğini belirtti. Kralın kesin talimatları olmadan, çariçenin bu planı asla kabul etmeyeceğinden endişeleniyor ve kralın bütün müzakerelerinde görülen açıklığın ve dürüstlüğün Rusya'ya da örnek olacağına inanıyordu[329].

Ne yazık ki Gaffron'un şimdi de nüfûzunu daha geniş bir kapsamda gereken yerlerde kullanmak için yeterli parasal kaynakları yoktu. Eylül ayı sonunda İstanbul'a gelen Avusturya elçisinin, kendisine karşı bu konuda daha

---

327 Gaffron'un 3 ve 17 Kasım 1779 tarihli mektupları.

328 Gaffron'un 17 Aralık 1779 tarihli mektubuna göre Stakiev aynen şöyle demişti: "Benzer bir fikir bir Hristiyan'ın aklına gelmez, bu düşünceden iğreniyorum".

329 Gaffron'un 3 Kasım ve 3 Aralık 1779 tarihli mektupları.

avantajlı olduğundan şikâyet ediyordu. Bir defasında nüfûzlu beylikçinin kızı için verdiği 170 akçe değerinde küçük bir düğün hediyesi ile gerçekten de hiçbir şey yapılamazdı.

Abdürrezzak Efendi, beylikçinin yanısıra sadece Berlin eski sefiri ve eniştesi olan yaşlı Ahmed Resmî Efendi'den ve bir zamanlar azledilmesini istediği için Avusturya'dan öcünü almak isteyen Bâbıâli tercümanından destek görüyordu. Dolayısıyla muhalif grup, Divân-ı Hümâyûn'da dizginleri ele geçirmişti ve onlar belirli herhangi bir sonuca erişene kadar, Abdürrezzak Efendi çoktan makamını terketmiş bulunuyordu. Kasım ayı sonlarında Mora'dan muzaffer bir şekilde geri dönen kapudan paşanın [Cezayirli Gazi Hasan Paşa] payitahttan ayrılmasına sebep olan reisülküttaba duyduğu nefret, işlerin bu şekilde değişmesinde muhtemelen büyük bir rol oynamıştı. Neticede kapudan paşa da, tıpkı sadrazam gibi, bu önemli adamın günden güne artan gücünden rahatsız olmaya başlamıştı. Lâkin onu zorla ortadan kaldırmaya cesaret edemiyorlardı; bu yüzden ondan onurlu bir şekilde kurtulmaya çalışmalıydılar.

Neticede, 8 Aralık'ta sadrazam ile yaptığı bir görüşmede sadrazam, Abdürrezzak Efendi'ye verdiği mükemmel hizmetler karşılığında üç tuğlu paşa ve aynı zamanda Anadolu'da Aydın valiliğine tayin edildiğini bildirdi. Bu terfiyi daha da göz alıcı hâle getirmek için, önceden hazırlanmış ve ancak bu rütbede bir paşaya yakışır görkemli bir maiyete törenler arasında evine kadar eşlik ettirdi[330].

Hiç kimse bu güçlü reisülküttabın onurlu bir şekilde sürgüne gönderilmesi karşısında Fransız sefiri, Prusya maslahatgüzarı ve Divân-ı Hümâyûn'da yukarıda adı geçen üçlü ittifakın destekçileri kadar dehşete düşmedi. Bilhassa destekçileri kendi varlıkları için titremeye başladılar. Gerek sadrazam gerekse Fenerliler tarafından yetiştirilen ve dönemin Boğdan voyvodasının yandaşı olan yeni reisülküttab Halil Hamid Efendi, Prusya ve Rusya ile kurulacak bir ittifaka pek sıcak bakmıyorlardı[331]. Gaffron yine de cesaretini tamamen kaybetmedi, zira yeni reisülküttab, Avusturya elçisine de çok olumlu davranmıyordu.

330 Gaffron'un 8 ve 17 Aralık 1779 tarihli mektupları. Ahmed Resmî Efendi'ye dair s. 268'deki açıklamalarında Diez, Abdürrezzak Efendi'yi 1781 Nisan'ına kadar reisülküttablık makamında tutarak yanılgıya düşmektedir. Oysa Ocak 1781'de vali olarak görev yaptığı yerde vefat etmişti. Gaffron'un 1 Şubat 1781 tarihli mektubu.

331 Gaffron'un mektupları. Halil Hamid Efendi, kariyerine Boğdan prensinin Fener'de kapı kethüdâsının yazıcısı olarak başlamıştı. Karşılığında Bâbıâli'nin sırlarını verdiği

Artık herşey meselenin mümkün olduğunca hızlandırılmasına bağlı, diye yazdı Berlin'e. Üçlü ittifakın kurulması, hâlâ Avusturya'yı sindirmek ve Bâbıâli'yi Rusya'nın şartlarına karşı uysal hâle getirmek için en iyi çare idi. Uygun yetkilerle donatıldığı takdirde, bilhassa Rus sefiri ile daha uyumlu bir hâlde çalışabilirse, hâlâ herşeyi başarabilirlerdi. Yeter ki Bâbıâli âdeta iki sandalye arasına sıkıştırılmasın ve sonunda kendini Avusturya'nın kollarına atmak zorunda kalmasın[332].

Lâkin bu uyarılar için artık çok geçti. Plan zaten Çariçe Katerina'nın kolayca anlaşılabilir olduğu kadar aşılması zor direnişinden dolayı suya düşmüştü. Dolayısıyla kral da meseleyi İstanbul'da devam ettirmeye gerek görmüyordu. Tuhaf da olsa, sonunda Adürrezzak Efendi'nin azledilmesini de Avusturya'nın entrikalarına mâl etmesi, kötü bir teselli idi. Zira yeni reisülküttab, daha önce de bahsettiğimiz gibi, Boğdan prensinin bir yandaşı olduğu ve bu prens de sözde Viyana sarayı ile iyi ilişkiler içinde olduğundan, krala göre kayser kabinesinin bu hususta da etkin bir rol oynadığını düşünmekten daha mantıklı bir şey olamazdı[333].

Bâbıâli eski tercümanı ve şimdiki Boğdan Prensi Morosi sayesinde amedci efendi (reisülküttabın sekreteri) makamına terfi ettirilmişti. Fenerlilerin siyaset sanatına kötü bir şöhret kazandıran bütün hilelere muktedirdi. Gaffron'un bu hususta yazdıkları, örneğin *"La Valachie, la Moldavie et de l'influence des Grecs du Fanal",* Paris 1822, adlı eserde Wilkinson, *"Tableau de la Moldavie et de la Valachie"* ve bilhassa Zallony, *Traité sur le Princes de la Valachie et de la Moldavie, connus sous le nom de Fanariotes*", Paris 1830, adlı eserde söylenenlerden bile üstündür. Gaffron'un söz konusu mektubunda Fener semti hakkındaki keskinden de öte karakteristiği şöyle idi: "Rum asaletinin ikamet ettiği bu mahallede herkes Eflak ve Boğdan prenslerine bağlı yaşıyor. Bütün kötülükler için bir üniversitedir ve burada işlenenlerin hepsine bir ad vermek için o kadar zengin bir dil henüz yoktur. Burada oğul babasını birkaç kuruş uğruna büyük bir maharetle öldürmekten zevk almayı öğrenir ve bunu sadece takip eder. Entrikalar, komplolar, riyakârlık, ihanet, kalleşlik, özellikle de her tür elden paranın zorbalıkla alınması burada usûlüyle öğretiliyor ve özellikle bu son ilimde ilerleyen Hamid Halil, bir Türk'ün Hristiyanlardan çok şey öğrenceğini kanıtladı".

332 Gaffron'un 17 Aralık 1779 tarihli mektubu. Burada şöyle demektedir: "Majesteleriyle bir defa ittifak akdedilir edilmez Avusturyalılar şaraplarına su katacaklar ve Rusya oldukça iyi şartlar altında ittifak antlaşmasını yapmak için zaman kazanacaktı".

333 Kral, Kont Görtz'e gönderdiği 18 Ocak 1780 tarihli yazısında şöyle demektedir: "Boğdan prensi, Viyana hükümetinin dostudur ve Abdürrezak'tan uzaklaşma Avusturya kabinesinin entrikaları sonucunu da doğurabilecektir". Kont Panin de bu değişiklikte Avusturya elçisinin rol oynadığını düşünüyordu. Zira Abdürrezzak Efendi azledilmeden birkaç gün önce, mesela Katolik mezhebine geçen, kalabalıklar hâlinde Trieste'ye

Daha önce hiçbir yerde bu kadar geniş kapsamlı bir şekilde ele alınmayan bu ilginç mesele, büyük devletlerin Şark siyaseti üzerinde önemli etkiye sahip iki sonucu da beraberinde getirmişti. Bunlardan biri Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğüne dair bir garanti üstlenmek istemediği ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün ihlal edilemezliğini hedef alan ve bilhassa Çariçe Katerina'nın bu yöndeki daha geniş kapsamlı planları açısından gelecekte elini kolunu bağlayacak olan bir ittifaka girmeyeceğini bariz bir şekilde kanıtlıyordu ve ikinci olarak, Prusya ve Rusya arasındaki iyi ilişkilerin ve ittifakın, St. Petersburg kabinesinin defalarca iptal edilemezliğine ve aynen devam edeceğine dair güvence vermesine rağmen, aslında şüpheli bir duruma girdiğini gösteriyordu.

Üçlü ittifakı meydana getirmek için gösterdiği çabaların, çariçenin Bâbıâli'ye karşı daha geniş kapsamlı planlarını zamanında engellemeye ve gelecek için sınırlamaya dair gizli de olsa çok iyi hesaplanmış niyetini sezdiği için, Çariçe Katerina tarafından şahsen büyük bir hoşnutsuzlukla karşılandığı, Kral II. Frederik'in keskin görüşünden kaçmamıştı. Bu yüzden Kont Görtz de Kont Panin kendisini iki saray arasındaki dostluğun soğumasına dair tehlikelere dikkatini çekerek, üçlü ittifak lehine başka adımlar atmasını engellemeye çalıştığında, çariçenin kendisine karşı göze batan ilgisizliğine bakılırsa, böyle bir soğumanın zaten başlamış olduğunu açıkça ifade ederken, muhtemelen haklı idi[334].

Ne Görtz ne de kral için, bilhassa Avusturya ve İngiltere'nin iki temsilcisi Kont Cobenzl ve Sir James Harris'in Rusya ve Prusya arasında mevcut ittifakı gevşetmek ve sonunda mümkünse tamamen ortadan kaldırmak için ellerinden gelen herşeyi denedikleri bir sır değildi. Bilhassa Harris, Rusya'yı silahlı bir arabuluculuk ve İngiltere ile bir ittifak antlaşması için kazanma planı[335] başarısız olduktan sonra bile bu yönde bariz ve göze batan bir faaliyet gösteriyordu.

göç eden ve böylece kayserin tebaası hâline gelen Ermenilerin kendi patriklerini bulundurmalarının kabul edilmesi ve Tuna Nehri üzerinde serbest denizcilik hususunda Viyana sarayının talep ettiği bazı tavizleri kabul etmediği için, ağır bir söz düellosuna girmişti, bk. Kont Görtz'ün 1 Şubat 1780 tarihli mektubu ve Gaffron'un 17 Kasım 1779 tarihli mektubu. Raumer, *Beiträge*, V, 430'dan anlaşılabileceği üzere, Ocak 1780'de Prusya kralının devamlı olarak bilhassa Fransa sarayı nezdinde Fransa, Rusya, Bâbıâli ve Prusya arasında bir dörtlü ittifakın kurulması için ısrarcı olduğunu iddia eden Viyana'daki İngiliz sefiri, bu meseleler hakkında pek bilgi sahibi değildi.

334 Kont Görtz'ün 2 Kasım 1779 tarihli mektubu.

335 Kont Görtz'ün 11 Şubat 1780 tarihli mektubunun ekinde bulunan "*Réponse de la cour de Russie, remise au Sieur Harris sur les propositions de l'Angleterre d'une Médiation armée et d'un Traité d'alliance*". Her iki husus da zamansız olarak geri çekildi; üstelik,

Bu amaçla hükümetinin kendisine bilhassa kadir-i mutlak Musahib Prens Potemkin'e rüşvet vermesi için tahsis ettiği muazzam meblağlardan açıkça bahsediliyordu. Kış aylarında Harris'e bir defada 36 bin sterlin gönderilmişti ve bunun yalnızca 100 bin rublesi Potemkin ve kalanı da onun yandaşları için ayrılmıştı. İlkbaharda bir kez daha yarım milyon ruble tahsis edilirken, St. Petersburg'da iki İngiliz şirketine de her halükârda Harris'e verilmek üzere 200 bin ruble hazır tutmaları için emir verildiği söyleniyordu.

Aralarında Kont Panin de olmak üzere aklı başında kişiler, kısmen İngiliz hükümeti o dönemlerde malî açıdan belirsiz bir mesele için bu kadar büyük parasal fedakârlıklar yapabilecek durumda olmadığından kısmen de bu gibi olaylarda her zaman olduğu gibi kesinlikle abartılı meblağlardan söz edildiğinden ve Potemkin'i etkilemeye yetmeyeceğinden bütün bunlara şüphe ile bakıyorlardı. Mesela efendisi olan çariçenin Potemkin'i o sıralarda kendisinin gözden düşen gözdesi Korsakov'un yerine zevkine uygun başka bir gözde olarak muhafız kıtası şövalyelerinden Lanskoi'yu bulduğu için, 400 bin ruble değerinde nakit ve 500 bin ruble değerinde topraklar ile ödüllendirdiği bilinen bir gerçekti. Ayrıca bilgi sahibi kişiler, Kont Görtz'ün alaycı bir şekilde "Danae'nin yağmuru" diye adlandırdığı, İngiliz hazinesinden Prens Potemkin'in kucağına düşen para ancak 30 bin sterlin tutarında bir kredi ile sınırlıyken, daha büyük meblağların yalnızca Rusya ile bir parasal yardım anlaşmasının meydana gelmesi hâlinde ilgili bankerlerden alınmak ve tahsis edilmek üzere hazır tutulduğunu söylüyorlardı[336].

Bu arada Sir Harris, sürekli olarak bilhassa Prens Potemkin'in akrabalarını misafir ettiği açık bir sofra bulunduruyordu. Ayrıca, Görtz'ün iddialarına göre, St. Petersburg ve Berlin sarayları arasındaki şüpheleri beslemek ve arttırmak amacıyla birçok yalan ve iftiralar yayıyor, fakat en azından şimdilik bunlarla hedefine ulaşamıyordu[337].

---

burada dendiği gibi, bir savaş sırasında "Gerekçe, Avrupa'da hiçbir yer kendi mülkleri olmadığından, Rusya ve İngiltere arasında ittifakı her zaman için dışladı".

336 Kont Görtz'ün 28 Eylül ve 29 Ekim 1779 ve 28 Nisan ve 5 Mayıs 1780 tarihli mektupları.

337 Kont Görtz'ün 21 Nisan 1780 tarihli mektubu. Burada şöyle demektedir: "Sir Harris pek girişken biridir. Bana her gün uydurduğu yalanlar ve iftiralarla geldi, fakat bunlarla kâğıdı kirletmekten ve onları anlatarak majestelerinin sabrını tüketmekten korkuyorum, sadece utanılacak şeyler". Ayrıca 5 Mayıs tarihli mektubunun sonunda şöyle demektedir: "Sir Harris de az şey kaybetmedi". Bu noktada, audiatur et altera pars (diğer tarafı da dinleyelim) kuralına göre, Prusya'ya karşı tutkulu tavrına istinaden çok

Hiç şüphesiz, Kral II. Frederik için Viyana sarayının ve St. Petersburg'daki temsilcisinin çok daha gizli ama aynı zamanda çok daha etkili entrikaları daha fazla endişe verici ve tehlikeli görünüyordu. Bu entrikaların en önemli neticesi olarak, Kayser II. Josef ve Çariçe Katerina'nın 1780 yılı ilkbaharında Lehistan'ın Rusya'ya kalan tarafında, Özü Nehri kenarındaki Mohilov'da buluşması, kralı ve çariçenin sarayındaki temsilcisini büyük sıkıntıya soktu. Ne yazık ki çariçenin yürüttüğü siyasetin daha gizli itici güçlerinden uzun zamandır haberdar olmayan Kont Panin, kralı bu açıdan rahatlatmaya çalışmasına rağmen, bu görüşme ile iki imparatorluk sarayı arasında Prusya ve Rusya arasındaki ittifakın aleyhine bir yakınlaşmanın ve belki de Bâbıâli'ye karşı ortak teşebbüslerin amaçlandığı, henüz kanıtlanmamış olsa bile gerçeğe çok yakın bir düşünce idi.

Kont Görtz, Mart ayı başlarında ilk kez kayserin planlanan bu ziyaretinin amaçları ve sonuçları açısından o anda mevcut siyasî sistemde bir değişikliğe yönelik olduğuna dair endişelerini dile getirdiğinde, Kont Panin hemen sözünü kesti: "Kalbinin derinliklerinde bizim gibi Avusturya'ya karşıysan, böyle bir şeyin gerçekleşmesi çok zordur". Daha sonra bu gibi olumsuz etkileri bertaraf etmenin en etkili çaresi olarak, hemen kralın yeğeni ve halefi olan Prusya veliahdının çariçenin sarayını ziyaret etmesini önerdi. Yalnızca bunun için talep kraldan gelmeli ve veliahdın ziyareti, kayserin ziyaretine karşı kasıtlı bir protesto gibi görünmemesini sağlayacak şekilde hızlandırılmalı idi. Konta daha önce de veliahdın St. Petersburg'u ziyaret etmesini istediklerine bildirmiş olan Prens Potemkin'in de görüşü bu yönde idi[338].

---

dikkatli kullanmak gerekse de Sir Harris'in kendi mektupları da işin içine girmektedir, bk. *Diaries and Correspondence of James Harris, First Earl of Malmesbury,* Londra 1844, I, 161 ve devamı.

338 Kont Görtz'ün 3 Mart 1780 tarihli mektubuna göre durum böyle idi. Ancak Dohm, *Denkwürdigkeiten,* I, 424'te ve II, XVI'de bu ifadelerle çelişen açıklamalarla karşılaştırma yapılmalıdır. Viyana'daki Fransız sefiri Baron Breteuil'in 29 Mart 1780 tarihli raporunda (Raumer, *Beiträge*, V, 441, Not) belirtildiği gibi, çariçenin kayserin ziyaretine onayını ancak "Prusya kralına nezaketen sorduktan ve onayını aldıktan sonra" verdiği, bu konuda iyi bilgilendirilmemiş Fransız diplomatın bir yanılgısı idi. En azından elimizde mevcut, bu ilginç bilgiye mutlaka değinmiş olması gereken mektuplarda böyle bir bilgiden tek bir iz yoktur. Aynı şekilde elimizdeki kâğıtlarda, o dönemde Sir Harris'in 18 Nisan 1780 tarihli bir mektupta iddia ettiği gibi, sözde kralın Prens Potemkin'e gönderdiği ve bu güçlü musahibden menfaatlerini kayserin şüpheli planlarına karşı desteklemesini ve korumasını istediği

Kont Panin de Mohilov'daki görüşmenin hem öncesinde hem sonrasında Kont Görtz nezdinde bu şekilde konuşuyordu. Hatta bu meseleye gerektiğinden fazla önem vermek istemiyordu. Mart ayı sonunda, kralın bütün bu gösterilerin boş böbürlenmelerden başka bir şey olmadığından emin olmasını istiyordu. Mevcut sistem üzerinde hiçbir etkisi olmayacaktı; yapabileceği etkiler her halükârda yalnızca kısa sürede tekrar ortadan silinecek şekilde olacaktı. Bir kez kabul edilmiş olan sistem, şahsiyetlere değil, her iki devletin gerçek menfaatlerine dayandırılmıştı[339].

Görtz, temel olarak mutabık olmasa da, bu meselenin bu kadar kolay gözardı edilmemesi gerektiğini düşünüyordu. Zira bu hâdisenin çariçenin, sarayının ve milletinin kibrini daha da arttıracağı kesin gibi idi. 19 Nisan'da bu yüzden krala şöyle yazıyordu: "Bunun için bir tek Almanya imparatoru; Avrupa'nın birinci hükümdarı; bir zamanlar böylesine şerefli olan Avusturya hanedanının mensubunun çariçeye biatlarını bildirmek için bunca yolu katetmesi eksikti. Bu, diğer sarayların bu saray ile müzakerelerini oldukça zorlaştıracaktır ve St. Petersburg sarayının bu tenezzüle bir süreliğine bazı iyiliklerle karşılık vereceği hiç şüphe götürmez. Bununla cilve yapacaklar, fakat gerçekte bununla muhtemelen hiçbir şeye ulaşamayacaklardır. Bana göre, bu araoyun sırasında sabırla hazırlık yapmalıyız ve hiçbir rahatsızlık belirtisi sergilemeden, gözlerimizi açık tutmalıyız. Bu saraya yeniden kendine gelmesi için zaman tanımak ve Viyana sarayının nihayet sinsiliğe dayalı siyaseti ile maskesini düşürmesine izin vermek amacıyla mevcut sisteme aynı güveni ve sadakâti göstermeye devam etmeliyiz". Ayrıca Kont Panin diğer sefirlere de planlanan görüşmenin kayserin basit bir ziyaretinden başka bir şey olmadığına dair güvence vermişti. Dolayısıyla çariçenin sürekli olarak ileri sürdüğü ve Rusya'nın da kendini rahat hissettiği, Rusya ve Prusya

"aşırı abartılı övgülerle hazırlanmış" yazı ile ilgili tek bir açıklama bile bulunmamaktadır. Dolayısıyla Harris'in bu mektubun sırrını "büyük çabalardan sonra" ortaya çıkarttığı ifadesi, yalnızca kendini diplomatik açıdan önemli göstermeye çalışmasındandı ve bu açıklama da Görtz'e karşı diğer yalanların ve iftiraların kategorisine dâhil edilmelidir. Kral tabii ki Görtz'e defalarca Potemkin ile iyi ilişkiler kurmasını tavsiye etmişti, hatta bilindiği üzere, Kurland ve Lehistan ile ilgili niyetleri açısından bazı vaatlerde bulunmasını sağlamıştı. Oysa böyle bir yazının varlığı, kralın bu süreç içindeki davranışlarına tamamen aykırı olduğu için de oldukça şüphelidir.

339 Kont Görtz'ün 28 Mart 1780 tarihli mektubu.

arasındaki ittifak bundan herhalde etkilenmeyecek, aksine her zamanki gibi devam edecekti[340].

Bu açıklama, kralı da rahatlatmış gibi görünüyordu. Nisan ayında, Kont Görtz'ün yukarıdaki beyanlarına istinaden, bilhassa Prens Kauntiz'in kayserin ziyaretine bağladığı beklentilerin boşuna çıkacağını umut ettiğini açıkladı. Prusya veliahdının Eylül ayı için belirlenen ve hem çariçe hem de Potemkin tarafından çok olumlu karşılanan St. Petersburg ziyaretine onayını verdi ve Kont Görtz'e bu arada sessiz kalmasını ve herşeyi dikkatle izlemesini tavsiye etti[341].

Viyana'dan 26 Nisan'da ayrılan ve Haziran ayı başlarında Kont Falkenstein takma adıyla Mohilov'da çariçe ile biraraya gelen kayserin tuhaf davranışları, hem Panin'in hem de kralın görüşlerini ve umutlarını daha da pekiştiriyordu. Panin, Kont Görtz'e Haziran ayında şu açıklamalarda bulundu: "Kayser, ihtiyatsız bir gevezedir. Tabii ki bu, bazı kişilerin hoşuna gidiyor, fakat çariçenin gözünde sevmediği bu özellik ona puan kazandırmayacaktır". Bu yüzden bu ziyaret mevcut olan sağlam temellere oturtulmuş bir sistem için endişe verici değildi. Kral, bundan emin olabilirdi. İlk coşku çok çabuk geçecekti ve zaman, geride bıraktığı hafif izlenimleri tamamen ortadan kaldıracaktı; hele bir de hiçbir rahatsızlık belirtisi gösterilmez ise. Kayserin ziyareti zaten pek doğru değildi. Evinde devletlerinin iyiliği için uğraşmak yerine, bu şekilde dünyayı gezen bir hükümdar, ister istemez gülünç oluyordu[342].

Kont Cobenzl ve Prens Potemkin arasındaki samimi ilişki ve çariçenin 8 Haziran'da Viyana'daki elçisi Prens Galitzin'e gönderdiği, ancak yalnızca göstermelik olan yazıda kayser hakkında konuşma tarzı, kendisini biraz rahatsız etmesine rağmen kral hâlâ Kont Panin ve Kont Ostermann gibi iki aydın ve iyi niyetli bakanın sözlerine ve çariçenin fikrini değiştirmesine güveniyordu. Söz konusu yazıda çariçe diğerlerinin yanısıra şöyle diyordu: "Kayserin sahip olduğu derin bilgiyi ve diğer olağanüstü özellikleri zaten biliyorsunuz; majesteleri imparatoriçeyi [Maria Theresa] ve herkesi kaysere karşı gösterdiğim adalet ve övgüden ve ayrıca kayserde de benimle aynı adalet ve hak düşüncesini bulmuş olmaktan zevk duyduğuma ikna etmek için hiçbir fırsatı kaçırmayacaksınız. Buna göre kendimi kayserin yanında ne kadar iyi hissettiğimi an-

340 Kont Görtz'ün 19 Nisan 1780 tarihli mektubu.

341 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 15 Nisan ve 5 Mayıs 1780 tarihli yazılar.

342 Kont Görtz'ün 13 ve 20 Haziran 1780 tarihli mektupları.

layabilirsiniz. Bu benim gerçek düşüncemdir ve bu husustaki en samimi düşünce tarzımdır"[343].

Kral, çariçenin bu bağlayıcı ifadelerini olayların esası üzerinde herhangi bir etki bırakması mümkün olmayan, olağan nezaket cümleleri kabul etmek istiyordu. Neticede çariçe, gerçek menfaatlerini çok iyi biliyordu ve bu yüzden güvenli ve hiçbir şekilde tehlikeli olmayan bir müttefiki, konumundan ve karakterinden dolayı daima gücünün ve şöhretinin bir rakibi olan ve daima rakibi olacak başka bir müttefik ile değiştirmezdi[344].

Kayserin ziyaretinin bundan sonraki gidişatı, bilhassa Moskova ve St. Petersburg'u ziyaretleri de kaysere çok avantaj getirmedi. Örneğin kibirli ve zengin saray soyluları ile görüşmekten tamamen kaçınması; hiç kimseyi görmek istememesi ve kimseyi ziyaret ederek onurlandırmaması; o dönemlerde lüksün, görkemin ve israfın gündemde olduğu ve soyluluğun göstergesi kabul edildiği bir sarayda, maiyeti ile birlikte kaldığı otelin sahiplerinin - çariçenin saraylarında ve sefirinin misafirhanesinde kendisine ayrılan odaları kullanmayı reddetmişti - daha sonra çariçeden ayrı bir tazminat istemelerine sebep olacak kadar ileri giden yersiz bir tutumluluk ve nihayet, hediyelerinin kısmen alıcıları tarafından kabul edilmelerini onur kırıcı bir hor görme olarak telakki etmelerine sebep olacak kadar değersiz oluşu gibi tuhaf davranışları, birçok kez olumsuz bir şekilde göze battı, kayserin düşman edinmesine, arkasından kötü konuşulmasına ve alay edilmesine sebep oldu.

Bütün bunlara bir de konuşmalarında kendini fazla kaptırması ve bilhassa birçok kez hakarete varan hicve meylini de dizginlemeyi başaramaması ekleniyordu. Hazır cevaplığı, sonunda çariçeyi bile rahatsız etmeye başlamıştı. Hatta çariçenin daha samimi olduğu çevrelerde kayser hakkında yukarıda belirtilen yazıda verilen övgülerin aksine hiç de olumlu konuşmadığı söyleniyordu. Onun gevezeliğini, ihtiyatsızlığını ve patavatsızlığını kınıyordu; bir taraftan incelikten yoksun ve aşırı övgülerde bulunduğunu, diğer bir taraftan öfkelendiği ve kaba mizacından dolayı sert ve itici göründüğünü söylüyordu. Bazı yüce fikirlere sahip olduğu ve bir rol oynama hevesine kapıldığı inkâr edilemese de bilhassa karakterindeki dalgalanmalardan dolayı ister devlet adamı ister komu-

343 Çariçenin bu yazısı, kralın Kont Görtz'e gönderdiği 4 Temmuz 1789 tarihli mektubun ekinde bulunmaktadır. Ayrıca bundan biraz farklı özel bir sureti de elimizde mevcuttur.

344 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 4 Temmuz 1780 tarihli mektup.

tan olarak, bunları gerçekleştirebilecek ve yürütecek kabiliyete sahip olmadığı söyleniyordu. Herşeyden önce, bir hükümdarın duruşunu göstermeyi ve kabul ettirmeyi bilmediği iddia ediliyordu[345].

Kral, Görtz'ün belki de bu yüzden kasıtlı olarak biraz fazla vurguladığı benzer bütün haberlerde, kayserin bu ziyaretinin menfaatlerini olumsuz etkilemeyeceğine, aksine çariçenin Prusya ile ittifakın getirdiği çok daha üstün yararlara daha da ikna olacağına ve böylece Mohilov'daki görüşmenin amacına tamamen uzak kalacağına dair deliller buluyordu[346].

Kral, aynı zamanda Viyana'dan da oradaki bütün mantıklı insanların, St. Petersburg sarayına zayıf taraflarını öğrenme fırsatı vereceği için, kayserin bu ziyaretini hoş görmediklerine dair haberler alıyordu. Son olarak Viyana sarayındaki Fransız sefiri Baron Breteuil de Berlin'e gönderilen mektuplarında, üzerinde çok fazla konuşulan bu hâdisenin Avrupa'nın mevcut siyasî sisteminde hiçbir etkisi olmayacağına dair kesin görüşünü bildiriyordu[347].

Çariçe ve kayser arasında siyasî meseleler aslında hiç görüşülmemişti. Kont Panin'e Rusya ve Prusya arasındaki ittifakı tek doğru sistem kabul ettiğini ve kendisini de Rusya'nın dostu kabul etmelerinden başka bir dileği olmadığını defalarca bildirirken, Kont Görtz nezdinde de kral hakkında abartılı övgülerle konuşuyordu[348].

Dolayısıyla Kral II. Frederik'in bu yöndeki menfaatlerinin artık tamamen güvence altında olduğunu düşünmesine ve Prusya veliahdının Rus sarayına ziyaretinden büyük başarılar beklediğine şaşırmamak gerekiyordu. Bu ziyaretin bundan daha iyi bir zamanda yapılamayacağı düşünülüyordu; üstelik kayserin Viyana'ya döndükten sonra Rus sarayının durumu ve şahsiyetleri hakkında oldukça açık sözlü ve hiç de övgü dolu olmayan yargıları, Rusya'da veliaht lehine mevcut tutumu daha da güçlendirecekti.

---

345 Bütün bunları Görtz aynı dönemde, bilhassa 1780 Haziran'ı sonundan Ağustos ortalarına kadar gönderdiği mektuplarda ayrıntılı olarak anlatmaktadır. Karşılaştırma için bk. Görtz'ün hatıratı olan *Denkwürdigkeiten,* II, 165 ve devamındaki açıklamalar.

346 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 18 ve 29 Temmuz ile 26 Ağustos 1780 tarihli yazıları.

347 Kralın 5 ve 12 Ağustos tarihli yazıları.

348 Kont Görtz'ün 14 ve 21 Temmuz 1780 tarihli mektupları. Görtz burada kayserin krala şöyle dediğini de aktarmaktadır: "Siz nesiniz, sir, bütün diğer insanların dışında yüce zekânızla?".

Kayser, çariçenin aydın siyasî zekâsına hayranlık duyduğunu inkâr edemese de meseleleri fazla görkemli bir stilde ele aldığını, buna karşın meselelerin yürütülmesine dair ayrıntılarla ilgilenmediğini, dolayısıyla planlarının kimi zaman roman gibi olduğunu düşünüyordu. Grandük Pavel'in fikren ve kendine güveni açısından eksikleri olduğunu iddia ediyordu. Kont Panin her ne kadar aydın bir devlet adamı gibi görünüyorduysa da fazla rahat, fazla ilgisiz ve Prens Kauntiz'den bile daha kendini beğenmişti. Tabii ki Prens Potemkin'in kolay öfkelenen ve ahlaksız karakteri de sıkça çok ağır ifadelerde bulunmasına fırsat veriyordu. Ayrıca ordunun eksikliklerini, kötü maliyesini ve sarayın ölçüsüz israflarını da acımasız bir eleştiriye tâbi tutuyordu.

Diğer taraftan kayser, göze batan bir şekilde bilhassa Prens Galitzin nezdinde, Rus milletinin mükemmel özelliklerini öne çıkartmak için yeterli söz bulamıyordu. Yalnızca bu milletin kendini kabul ettirmek için fazla mütevazi olduğunu; başka hiç kimsede bulunmayan niteliklere sahip olduğunu; onu örnek almak gerektiğini vs. diyordu. Bu övgülerden ötürü Prens Kauntiz nezdinde öyle gönüllü ve etkin bir yankı buluyordu ki, onun bu ikiyüzlü davranışı kralın bile şüphesini çekmeye başladı. Kayserin Rusya ve Prusya arasındaki ittifakı her ne kadar tasfiye edilemez kabul etse bile çariçeyi yeterince övgüler ve dostluk vaatleri ile doldurduğu; Panin'in kendini beğenmişliğini kutsadığı ve musahibleri parası ile ayarttığı takdirde, Rusya'yı bütün diğer sarayları çariçe ve kendisi arasında mükemmel bir anlaşmanın var olduğuna inandıracak kadar uyutabileceğini umduğu söyleniyordu[349].

Durum ne olursa olsun, Berlin'de kayserin ziyaretinin en yakın sonucunun Viyana ve St. Petersburg sarayları arasında bir yakınlaşmadan ziyade ilişkilerde bir soğuma olacağı ve Prusya veliahdının St. Petersburg sarayında kralın menfaatleri için oldukça iyi bir zemin bulabileceğine inanılıyordu. İstenen etkiye ulaşabilmek için bu hususta ne kadar titiz davranıldığı bilinmektedir. Kont Görtz ayrıca veliahdı çariçenin sarayındaki durumlar ve şahsiyetler hakkında önceden bilgilendirmeyi ve sağduyulu tavsiyeleri ile doğru yola yönlendirmeyi kendine görev edindi[350].

349 Kralın 5 Eylül 1780 tarihli yazısı.

350 Kont Görtz'ün veliahda 23 Ağustos 1780'de Narva'da teslim ettiği ve Dohm, *Denkwürdigkeiten*, II, XXI'de verilen nota da buraya aittir. Bu notanın Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde mevcut sureti, biraz daha geniş kapsamlıdır. Zira sonunda o dönemlerde St. Petersburg'da bulunan diplomatik heyetin de karakteristiğini vermek-

Kont, elimizdeki raporlarda, kolayca anlaşılabileceği üzere, veliahdın St. Petersburg'da bıraktığı ve kazandığı izlenimleri biraz fazla abartılı aktarmış olsa da, ziyareti sırasındaki görünüşünün çok olumlu ve çok daha sonra hakkında bilgi sahibi olunan daha yüksek ve gizli menfaatler de bir rol oynamamış olsaydı, kayserin ziyaretini tamamen gölgede bırakmaya uygun olacaktı. Çariçe, veliahdın karakterinden bariz bir şekilde olumlu etkilenmişti; veliaht ve Grandük Pavel arasındaki dostane ilişki neredeyse derin bir samimiyete dönüşmüştü; Kont Panin ile Prens Potemkin de en azından görünüşte veliahdı çok sıcak karşılıyorlardı ve söz sahibi çevrelerdeki genel tutum, veliahdın lehine gelişiyordu. Hatta kimi zaman veliaht ve kayser arasında hiç de gizli olmayan bir şekilde ve bilhassa Kont Cobenzl'i ve Sir Harris'i rahatsız eden karşılaştırmalar hicvediliyordu[351].

Tabii ki bu arada her iki saray arasındaki derin dostluk ve devam eden ittifak hakkında defalarca tekrarlanan güvenceler de eksik olmuyordu. St. Petersburg'dan ayrılırken bile grandük ve Prusya veliahdı, Kont Panin ikisine de bir kez daha gelecekte yürütülecek siyasetin sistemini açıkladıktan sonra, iki ülke arasında mevcut ittifakı ebediyen iptal edilemez kabul ettiklerine dair birbirlerine güvence veriyorlardı. Çariçe bile veliaht prensin gidişini göze batacak bir şekilde mümkün olduğunca hızlandırmaya çalışmasına rağmen, sözde romatizma ağrılarından dolayı, veliahdı hasta yatağında uğurlarken, gözyaşları içinde aynı vaatleri yeniledi.

---

tedir. Daha sonra Camposormio Barış Antlaşması'nın müzakerelerini yürüten ve yakın zamanda Ragusa dükünün, *Mémoires*, Paris 1857, T. I, s. 288'de ilginç bir karakteristiğini çıkarttığı Kont Cobenzl; aynı dönemde yerine Marki de Verac'ın getirildiği Chevalier de Corberon ve Şövalye Sir Harris, aralarındaki en önemli şahsiyetlerdi. Kont Görtz daha önce de Rusya'daki durumlar, bilhassa maliyesi ve ordusu hakkında, yine Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan ve kısmen hatıratı olan *Denkwürdigkeiten,* I'in sonunda kullanılan birçok öğretici nota hazırlamıştı.

351 Kont Görtz'ün Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde özel bir ciltte toplanmış mektupları: *Dépêches du Comte de Görtz touchant le séjour du Prince de Prusse à St. Petersbourg.* 17 Ekim 1780 tarihli bir mektubunda son hususla ilgili şöyle demektedir: "Kont Cobenzl ve Sir Harris de, onların hepsi üzüldü ve yenildi". Bunu tam olarak anlayabilmek için, Görtz'ün raporlarını, bilhassa Prusya veliahdı ile çariçe arasındaki ilişkiyi ve St. Petersburg ziyaretinin etkilerini olumsuz bir şekilde göstermeye çalışan Sir Harris'in mektuplarıyla karşılaştırmak gerekir, bk. *Diaries and Correspondence of James Harris,* I, 330 ve devamı.

Oysa Kont Görtz, "aldatma sanatının ustası" olan çariçenin yalnızca veliaht prensi gerçek ve gizli niyetleri hakkında yanıltmak için bir sahne düzenlediğinden şüpheleniyordu. Neticede daha sonra saray efradından, Görtz'ün dediği gibi bu komedinin, veliaht prens üzerinde nasıl bir etki bıraktığını ayrıntılı olarak öğrenmek istedi ve görünen bir duygusallıkla ayrıldığını öğrendiğinde, belki de ironi ile olduğu kadar hoşnudluk içinde olarak, "kalbinin iyiliğini" övdü[352].

Kral, herşeye rağmen yeğeninin St. Petersburg ziyaretinin sonuçlarından büyük bir ölçüde tatmin olmuştu[353]. Oysa veliaht prens Berlin'e daha henüz varmıştı ki, kayser ile çariçe arasındaki görüşmenin, amaçları ve sonuçları açısından pekâlâ siyasî bir öneme sahip olduğuna ve Prusya'yla ittifakın bundan dolayı ciddi bir tehlike altında bulunduğuna dair endişe verici söylentiler yayılmaya başladı. İmparatoriçe Maria Theresa'nın uzun süredir heyecanla beklenen ve çok geçmeden (29 Kasım 1780) gerçekleşen ölümü, bu söylentileri daha da şekillendirdi ve pekiştirdi. Kayserin Rusya ile işbirliği içinde, genişleme planlarını artık Şark'ı da kapsayacak şekilde ortaya dökeceğinden endişe ediliyordu.

Avusturya'da, öncelikle Rusya, Avusturya ve İngiltere arasında bir üçlü ittifaka dair ortaya çıkan endişelerin karşısına, kralın bir kez daha Prusya, Rusya ve Bâbıâli arasında böyle bir ittifakın tesisine dair planlar kurduğu şüphesi ile çıkılıyordu[354]. Dolayısıyla diplomatik çevreler bu meseleye daha kesin bir şekilde eğilmeye başladı. Kont Görtz de meselenin özüne inmeye çalıştı ve çok geçmeden söz konusu gizli anlaşmaların ve karşılıklı vaatlerin, çariçenin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hâlâ vazgeçmediği geniş kapsamlı planları ile bağlantılı olduğunu öğrendi. Yılın başlarında bu hususta güvenilir kaynaklardan kulağına çalınanlar, başlangıçta krala bu konuda herhangi bir bildirimde bulunmaya cesaret edemeyeceği kadar olağanüstü, inanılmaz ve roman gibi gelmesine rağmen kesin görünüyorlardı. Artık susmak, affedilmez olurdu. Neticede çariçenin "Grek/Bizans Projesi" diye anılan projesinin bu en yeni aşaması hakkında, o döneme kadar bu hususta yalnızca bazı belirsiz imalarla

352 Kont Görtz'ün 13 ve 17 Ekim 1780 tarihli mektupları. Burada şöyle denmektedir: "İmparatoriçenin duygulanması başta sadece bir komedi olabilir ama rolünü o kadar iyi oynadı ki prensi etkilemiş göründü".

353 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 4 Kasım 1780 tarihli yazı.

354 Kont Görtz'ün 22 Aralık 1780 tarihli mektubu.

karşılaşmış olan krala, Aralık 1780'in sonunda ilk kez aşağıdaki ayrıntılı açıklamaları yapmayı görev bildi.

Ezelden beri var olan, Türkleri Avrupa'dan çıkartmak ve İstanbul'da kendi hanedanının bir prensi için Bizans tahtını tekrar tesis etme fikri, çariçeyi ikinci torununun doğumu yakınken bir kez daha siyasî hayal gücünün bütün kuvveti ve canlılığı ile sarmıştı. Kesin kararı, bir prens dünyaya geldiği takdirde, onun yeniden tesis edilecek Bizans tahtına oturması idi ve bu yüzden bu toruna Konstantin adı verilecekti.

Anlaşıldığı kadarıyla bu planıyla yine de hemen ortaya çıkmaya cesaret edemiyordu. Grandük Pavel ile dahi bu hususta öncelikle dolaylı bir şekilde konuşuyordu, fakat prens onu hemen anlamadığında, öfkelenmeye başladı ve yüce fikirlere karşı hiç de açık olmadığından şikâyet ederek, açıkça ne düşündüğünü açıkladı.

Hazırlıklar buna göre yapıldı. Çariçe bu esnada da yine Kayser Josef'in kendisine ithaf ettiği ve planı kolayca gülünç olma tehlikesi ile karşı karşıya getirecek siyasî romantizme kapıldı. Hiçbir eksiğin kalmaması için, Takımadalar'dan geleceğin İstanbul imparatorunu Rum sütü ile emzirmek üzere, doğumdan önce altı sütanne getirtti ve vaftizinin de Rus Ortodoks Kilisesi'nin geleneklerinden biraz farklı olan Rum Ortodoks geleneklerine göre yapılmasını emretti. Ne yazık ki prens dünyaya geldiğinde, buraya getirtilen Rum sütannelerinin amaçlarına uygun olmadıkları anlaşıldı ve böylece yeni doğan bebek, Rus sütü ile emzirilmek zorunda kaldı. Çariçe buna öyle kızmıştı ki, vaftizin de Rus Ortodoks geleneklere göre yapılmasını emretti. Aynı şekilde bu umut dolu hâdisenin yüceltilmesi için peşinen basılan sikkeler de toplatıldı.

Bu tarihten sonra, saray efradının gizli gülüşleri altında, bu plandan tamamen vazgeçildiği kabul ediliyordu. Yalnızca daha derin bilgi sahibi olanlar, çariçenin bu planı gerçekleştirme isteğini hâlâ kalbinde taşıdığını biliyorlardı. Diğer göstergelerin yanısıra, saray muhasibinin yeni doğan grandükün geçimi için hangi meblağın tahsis edileceği sorusuna şu önemli açıklama ile cevap vermişti: "Hiç şüphesiz, ağabeyi için tahsis edilen meblağ tahsis edilecektir; zira çocukluğundan itibaren, ağabeyinin ancak iki kişinin ölümünden sonra olacağı kadar büyük bir hükümdar olacaktır". Mohilov'a gitmek üzere yola çıkmadan kısa bir süre önce, genç grandükün elinde Büyük

Konstantin'in bilinen o ibareyi taşıyan sancağı ile resmini yaptırmış olması da bunun bir göstergesi idi.

Uzun süre, çariçe ve kayser arasında Mohilov'da gerçekten de bu plandan söz edilip edilmediğine dair şüpheler vardı. Nihayet kayserin Grandük Pavel'e bizzat çariçenin, eğer kendisinin desteğine güvenebilirse, planının zamanla mutlaka gerçekleşeceğine dair umudunu dile getirdiğini anlattığı öğrenildi. Kayser de hemen alaycı bir şekilde: "Avrupa'da sadece ikimizin kalması hiç de fena olmazdı", diye eklemişti sözlerine.

Kont Görtz artık Kont Panin'e bu meseleyi sormayı uygun buldu. Bakan bu esnada bariz bir sıkıntıya düştü, fakat elçinin oldukça iyi bilgilendirilmiş olduğunu fark edince, burada anlatılanların doğruluğunu itiraf etmekten kaçamadı. Hemen ardından da bu tuhaf planın gerçekleştirilmesinin asla mümkün olmadığına dair güvence verdi, zira buna karşı çıkmayacak tek bir Rus bile yoktu. Milletin tamamı arasında şahsî menfaatlerinden dolayı böylesine olağandışı bir projeyi kabul edebilecek tek bir adam varsa bile, bu ancak Prens Potemkin olabilirdi. Dolayısıyla kralın Rusya'nın zayıf taraflarından fazla haberdar olmaması için, Kont Görtz bu konudan kralına bahsetmemeli idi.

Kont Görtz, Avusturya imparatoriçesinin ölümünden sonra, kayserin son mektuplarında çariçeyi hâlâ Bizans projesinden dolayı kutsadığını ve kendisine bu planı gerçekleştirmek için yardımlarını vadettiğini öğrenene kadar, bu bilgileri gerçekten de gizli tutmuştu. Kayser, planın gerçekleşmesi hâlinde, bunun Almanya'daki huzuru bozmayacağına dair vaatte bulunacak kadar ileri bile gitmişti. Kendisine ihtiyacı olduğu ve bağlantıya geçmek istediği takdirde, bunu kendisine bildirmesi yeterli idi. Böyle bir durumda kendisine imzalanmış boş bir sayfa gönderecek ve ittifakın şartlarının belirlenmesini çariçenin takdirine bırakacaktı. İstediği tek şey, meselenin yalnızca ikisi arasında müzakere edilmesi idi. Zira edindiği tecrübeler, bakanların bu gibi işleri ancak berbat ettiklerini göstermekte idi[355].

355 Meselenin o dönemdeki durumu, hiçbir yerde, Kont Görtz'ün burada kullandığımız 26 Aralık 1780 tarihli mektubunda olduğu kadar ayrıntılı olarak açıklanmamıştır. Ne bu durumlar hakkında yazan Dohm (*Denkwürdigkeiten,* I, 420 ve II, 23 ve devamı), ne de Görtz'ün hatıratının yazarı (*Denkwürdigkeiten,* I, 171 ve 187), bu konu hakkında bilgi sahibiydiler. Her ikisi de, çariçenin o dönemlerde Prusya ile ittifakını yenilemeyi reddettiği iddialarıyla yanılgı içindedirler. İttifak, daha önce de gördüğümüz gibi, 1777 Mayıs'ında

Durum gerçekten böyle ise Kayser Josef de kolayca çariçede tenkit ettiği siyasî romantizme kapılma hatasını işlemişti. Görtz'ün düşüncesine göre, çariçenin ve en yakınlarının kendini bu plana kaptıran hayal gücü, bu planın gerçekleşebileceği inancına kadar yükselmesine rağmen ve henüz iki yaşındaki Grandük Konstantin'in (doğumu Ocak 1779) Yunan diline sözde gösterdiği ilginin geniş çevrelerde birçok kez alaycı sözlere sebebiyet verse de, bu iki hükümdar arasında daha belirli ve olumlu açıklamalar şimdi de yapılmadı[356]. Bu planın çariçenin kafasında ziyaretin hangi aşamasında şekillendiğini ancak İstanbul'da Stakiev'in yerine gelecek olan Bulgakov, talimatlarını aldığı zaman öğrenilebilecekti.

Stakiev'in, yaşının ilerlemiş olmasından dolayı, artık Bâbıâli nezdindeki önemli işleri yürütemeyeceği düşünülüyordu. Prens Repnin'e İstanbul sefareti sırasında ve Teşen Kongresi'nde eşlik etmiş olan Bulgakov ise maneviyatı yüksek, geniş bir ticarî tecrübeye ve Şark Meselesi'nde derin bilgiye sahip bir adam kabul edilmekte idi. Lâkin Prens Repnin ve Kont Panin'in kayıtsız şartsız yandaşı olarak, çariçenin ve Prens Potemkin'in parlak hayallerini İstanbul'da çok fazla desteklemeye meyilli bir adam olarak görülmüyordu[357].

Bu yüzden Kont Görtz, öncelikle mesele hakkında hiç bilgileri yokmuş gibi görünmeyi daha uygun gördü. Şimdilik çariçe ile zaten iyi ilişkiler içinde olmayan Fransız sefir Marki de Verac'tan sarayının sisteme ve Fransa'nın menfaatlerine aynı derecede aykırı olan bu planı daha dikkatle araştırmasını talep etmesini istemekle yetindi[358].

1780-1788 yıllarını kapsayacak şekilde yenilenmişti. Bu şekilde yenilenen 1764 tarihli antlaşmayı, Kont Panin tarafından üçlü ittifakın yerine kaysere karşı teklif edilen, fakat çariçe tarafından reddedilen özel antlaşma ile karıştırmaktadırlar. Ayrıca Kont Görtz, daha sonra, 23 Ocak 1781'de gönderdiği bir mektupla, çariçenin kaysere Bizans projesinden önce Mohilov'da mı bahsettiğini, yoksa kayserin mi bu projeden haberdar olduktan sonra çariçeden bunun hakkında daha belirli açıklamalar istediğini muallâkta bırakmaktadır; kayser bunun üzerine St. Petersburg'da bu konu hakkında yalnızca "alaycı bir tonla ve icrası mümkün olmayan bir proje gibi" diye konuşmuştu.

356 Kont Görtz'ün 29 Aralık 1780 tarihli mektubu.

357 Kont Görtz'ün 22 Eylül 1780 tarihli mektubu. Eton, *Tableau*, T. II, s. 139'a göre Stakiev'in geri çağrılmasının sebebi, bilhassa tavsiyeleri çariçenin iradesine aykırı olarak Bâbıâli'yi desteklemeye ve muhafaza etmeye yönelik olan Fransız Sefiri Saint Priest ile fazla yakınlaşmış olması idi.

358 Kont Görtz'ün 26 ve 29 Aralık 1780 tarihli mektupları.

Elçisinin bu açıklamaları karşısında muhtemelen çok şaşırmış olan Kral II. Frederik de şimdilik bu meseleden haberdar değillermiş gibi görünmenin ve bunun dışında da sessiz kalmanın en iyisi olacağını kabul ediyordu. Bu planın asla gerçekleşmeyeceğinden emin olunabilirdi ve bunun sonucunda meydana gelebilecek en büyük musibet, bu yönde daima belirli bir meylin görülmesi olacaktı[359].

Öncelikle söz konusu devletlerin Bâbıâli ile ilişkilerinin nasıl gelişeceğine ve bu yöndeki planlarını gerçekleştirmek için hangi adımları atacaklarına bakmak gerekiyordu. Dolayısıyla dikkatle izlenmeleri gerekirdi. Yeni sadrazam geldikten sonra Avrupa'daki meselelere her zamankinden çok daha fazla dikkat edilen Divân-ı Hümâyûn'da, Aralık 1779 sonunda arkasında 500 bin akçe borç bırakarak Aydın'daki valilik görevine başlayan Abdürrezzak Efendi'nin uzaklaştırılmasına bakılmaksızın, Rusya ve Prusya ile kurulacak üçlü ittifak, hâlâ St. Petersburg ve Viyana saraylarının saldırılarını ortadan kaldırmak için en iyi araç olarak görülüyordu.

Gerek Rusya ile barışın muhafaza edilmesini isteyen, Avusturya'dan iliklerine kadar nefret eden hareketli, aktif ve basiretli bir adam olan sadrazam gerekse kendisine tamamen sâdık olan reisülküttab, bu meselede Bâbıâli için müspet bir karar alınması amacıyla bilhassa Gaffron'u sürekli olarak sıkıştırıyorlardı. Gaffron bu yüzden oldukça sıkıntılı bir duruma düştü. Meselenin ne durumda olduğunun pekâlâ farkındayken, kendisine verilen talimatlara göre Divân-ı Hümâyûn'un oyalayıcı vaatlerle mümkün olduğunca olumlu bir tutum içinde kalmasını sağlamak zorunda idi. Örneğin, ertelemenin vazgeçmek anlamına gelmediğini, kralın hâlâ ittifakın eninde sonunda kurulacağına umutla baktığını söylüyordu; Rusya ile daha iyi bir anlaşmaya varmak ve planın gerçekleştirilmesini daha sağlam ve sürekli kılmak için kullanılacağından, birkaç ay sabır kayıp zaman olarak kabul edilemezdi.

359 Kralın 13 Ocak 1781 tarihli yazısı. Burada şöyle demektedir: "Tutulması gereken tek taraf, ne bilgim yok numarası yapan ne de endişeli değilim havası takınan taraftır". St. Petersburg sarayında bulunan diğer sefirlerin meseleye nasıl baktıklarına dair bir karşılaştırma yapmak oldukça ilginç olacaktır. Raumer, *Beiträge*, V, 442 ve devamından anlayabileceğimiz üzere, bilhassa Prusya kralının en amansız düşmanı olan Sir Harris, çok yüzeysel bilgiye sahiptiler. 5 Ekim 1780 tarihli bir mektubundan anlaşıldığı üzere, kayser Viyana'ya döndükten sonra en fazla bilgiyi Baron Breteuil (bk. *aynı eser*, s. 444) toplamıştı.

Oysa sadrazamın bu gibi mazeretlere daha fazla kanmaya niyeti yoktu. Bâbıâli'nin Rusya'dan bu yönde ne bekleyebileceğinden pekâlâ haberdardı. Yalnızca haklı olarak çariçenin kralı bu plandan vazgeçirmek için elinden geleni yaptığından ve sarayında gizlice Avusturya'ya bağlı olan ve bu ittifakı engellemekten yorulmayan nüfûzlu bir kişinin bulunduğundan şüphelenmekle kalmayıp, Rus sefirinin tutumu da Prusya sefirinin teselli edici vaatlerinden ne beklenmesi gerektiğini ortaya koyuyordu. Stakiev, bir defasında reisülküttaba tercümanı aracılığıyla şu açıklamada bulunmuştu: "İttifaktan konuşmak sizlere ne kadar da yakışıyor; ittifak yerine sizin için son savaştan bile daha ağır gelecek yeni bir savaş istemiyorsanız, gemilerimizin geçişi ile ilgili bütün eziyetlerden vazgeçseniz daha iyi olurdu".

Gerçekten de son antlaşma ile birlikte Ruslara tanınan denizcilik serbestisi sürekli olarak rahatsızlık verici anlaşmazlıklara ve ağır kavgalara sebebiyet veriyordu. Bunda muhtemelen ticaretleri olumsuz etkilenen ulemanın parmağı da vardı. Stakiev ise bilhassa bu yüzden antlaşmanın yerine getirilmesinde ısrar ediyordu. "Gemilerimin geçişini bütün milletlerinin önünde sağlayacağım", diye alenen açıklamada bulundu. "Antlaşmamın bütün meydanlarda, en küçük köye kadar ülkenin bütün yargı bölgelerinde ilân edilmesini istiyorum. Halk isterse ayaklansın; bu beni ilgilendirmez; bu sizin sorununuz; benim meselem ise hiçbir itirazı kabul etmememdir; aksi takdirde çok geçmeden tekrar savaşa girersiniz"[360]. Fransız sefiri daima tarafları sâkinleştirerek araya girmemiş olsaydı, bundan dolayı da işler yine ciddi bir hâl alabilirdi.

Mesela Haziran ayı başlarında aniden Kırım yönünden emtia yüklü, 28 top ve 150 kişilik mürettebat taşıyan bir Rus savaş gemisi, Boğaz'ın girişinde belirdi. Hisarlarda yalnızca 20 kişilik bir mürettebatla bekleyen nöbetçi gemisi geçişini engellemek istediyse de, Rus kaptanının en ufak direnişte gemiyi batıracağına dair tehdidi üzerine acilen geri çekilmek zorunda kaldı. Rus firkateyni bunun üzerine Aziz Andreas'ın savaş sancağı direğe çekilmiş ve top kapakları açık bir hâlde, hiç engellenmeden Boğaz'a girdi ve gürültülü salvolar eşliğinde, Rus sefirinin Büyükdere'deki sefarethanesinin önünde demir attı.

Hemen gemiyi ziyaret eden Rus sefirinin ve Avusturya elçisinin onuruna salvolar öyle terbiyesizce devam etti ki, padişah, kaptana böyle bir geminin İstanbul Limanı'na gelişinin son antlaşmaya aykırı olduğunu, dolayısıyla hemen

360 Gaffron'un 3 ve 17 Şubat ve 3 Mart 1780 tarihli mektupları.

uzaklaşmak zorunda olduğunu açıklamak üzere, bostancıbaşını gemiye gönderdi. Aynı açıklamayı reisülküttab aynı zamanda Fransız Sefiri St. Priest'in yanında Rus sefirine de yapmıştı. Oysa Stakiev, gemi çariçenin gemisi olduğu ve savaş gemisi olarak silahlandırıldığı için, kaptanı geri dönmeye zorlayamayacağını açıkladı.

Fransız sefiri bunun üzerine Bâbıâli'nin kaptanı demir almaya bizzat zorlamasını önerdi. Stakiev buna itiraz edebilecek durumda olmadığından kaptan, Türklerin yardımıyla mallarını boşalttıktan sonra, gelişinin dördüncü gününde tekrar Boğaz'ı terketmek zorunda kaldı, fakat yeni emirler beklemek üzere hisarların yakınına demirledi.

Göründüğü kadarıyla Ruslar bu hâdisede haksızdılar. Zira bu şekilde silahlanmış bir geminin Boğaz'da belirmesi, Aynalıkavak Antlaşması'nın 6. maddesine tamamen aykırı idi. Lâkin daha sonra bu meseleyi son savaşta Rus donanmasında hizmet vermiş olan Rum asıllı kaptanın keyfî hareketlerine atfederek, mazeret bulunmaya çalışıldı. "Bu insanların akılsızlığı", diyordu Gaffron, "ve himaye altına alındıkları anda oluşan kibirli karakterleri, ezelden beri Rusya ve Bâbıâli arasındaki anlaşmazlıkların ana kaynağı olmuştur ve bundan sonra da öyle olacaktır. Ticarete düşkünlükleri, Bâbıâli'de daima belki de yalnızca gerekçeleri belli olmayan bir şüphe yaratmaktadır". Bu şekilde örneğin Boğaz girişinin yalnızca 40 deniz mili uzağında, söz konusu firkateyn hemen geri dönmeye zorlanmamış olsaydı, muhtemelen onu takip etmiş olacak olan yedi Rus savaş gemisinin daha beklediği söylentisi yayılmıştı. O tarihten sonra, Rus ticaret gemilerinin serbest geçişi engellenmiyordu. Yalnızca yapıları şüpheli görünen bütün Rus gemilerinin, St. Petersburg'dan yeni talimatlar gelene kadar Boğaz'ın dışında beklemeleri ve mallarını boşalttıktan hemen sonra beklemeden geri dönmeleri üzerinde mutabakata varıldı[361].

Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı haklı şüphelerinin muhtemelen başka sebepleri de vardı. Herşeyden önce, iki imparatorluk sarayı ve Stakiev ile Avusturya elçisi arasındaki samimi trafik de gitgide daha şüpheli bir hâl aldı. Sadrazam, Rusya'nın kısmen Bâbıâli'yi zayıflatmak ve kısmen Avusturya'nın her halükârda

361 Gaffron'un 17 Haziran 1780 tarihli mektubu ve ekinde bu hâdise ile ilgili ayrıntılı raporu. Burada ayrıca şöyle demektedir: "Sokaktaki halk Ruslara seyrüsefer serbestliğinin kötü sonuçlarını önceden görüyor".

dostluğunu güvence altına almak için, Viyana sarayının sürekli olarak yeniden ortaya çıkan ölçüsüz taleplerini el altından desteklediği düşüncesinden kendini alamıyordu. Bu yüzden Avusturya elçisinin taleplerine karşı direnişinde daha da inatçı bir hâle geldi ve bu yüzden de Rusya ve Prusya ile üçlü ittifakın kurulmasında daha da ısrar etmeye başladı.

Avusturya elçisi, hele ki zengin para bağışları ile kendi tarafına çekmeye başardığı Abdürrezzak Efendi uzaklaştırıldıktan sonra, artık hiçbir şey yapamıyor ya da çok az şey başarabiliyordu. Katolik Ermenileri kayser için alenen dua etmekle suçlayan Ermeni patriğinin azledilmesini bile sağlayamadı. Zira Bâbıâli, bilhassa Kayser Josef'e yazdıkları bir dilekçede onu "Şark'ın kurtarıcısı (Le Sauveur de I'Orieut)" diye adlandırdıkları için, Katolik Ermenilere karşı menfi bir tutum içinde idi. Bâbıâli ayrıca Orsova'da hâlâ askıda kalan sınır düzenlemelerinden ve Avusturya hükümetinin Doğu Akdeniz ticareti ile ilgili gerçekten fazla ileri giden taleplerinden dolayı aşılması imkânsız zorluklar çıkartıyordu.

Bilhassa Bohemya cam eşyaları açısından önemli bir canlanma yaşayan aktif ticaretini Vidin'den Trabzon'a kadar genişletmiş olmaktan tatmin olmayan Avusturya, ayrıca Kızıldeniz kıyılarında Surate'de* kendi temsilciliklerini açabilmek için Bâbıâli'den Büyük Moğol nezdinde arabuluculuk yapmasını talep etmişti. Sözde 24 bin Venedik altını rüşvet alan Abdürrezzak Efendi, gerçekten de Büyük Moğol'a verilmek üzere bir tavsiye mektubu hazırlatmıştı. Lâkin Bâbıâli böyle bir yazı ile âdeta Moğol'un bağımsızlığını tanımış olacağından, bu yazıya karşı çıktı; yazıyı geri aldı ve Abdürrezzak Efendi'yi, söylenenlere göre, bilhassa bu yüzden sürgüne gönderdi[362].

Bu arada kayserin Mohilov'a yaptığı seyahat, Bâbıâli'yi herşeyden daha çok meşgul ediyordu. Bu hususta öfkeden deliye döndükleri söyleniyordu. Zira kayser ve çariçe arasında burada yapılacak olan gizli anlaşmalardan Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği için en kötüsü bekleniyordu. Rumeli'deki kalelerin savunma durumuna geçirilmesi ve donanmanın silahlandırılması için hazırlıklara bile başlanmıştı. Gerek Avusturya elçisi gerekse Prusya sefiri, Bâbıâli'yi bu hususta sâkinleştirmeye çalışıyorlardı.

---

* Hindistan'da olup, Bombay eyaleti içinde 1573'te Hindistan Türk İmparatoru Ekber tarafından fethedildi. "Kızıldeniz kıyıları" ifadesi yanlıştır.

362 Gaffron'un 3 ve 17 Ocak 1780 tarihli mektupları.

Avusturya elçisi, reisülküttaba Mohilov'daki görüşmenin yalnızca iki hükümdar arasında tesadüfen yapılmış kasıtsız bir görüşme olduğuna dair güvence verirken, Prusya sefiri de onu kayserin Rusya ile aslında ne yapmak istediğini tam olarak bilemeseler de Prusya kralının bu ziyaretin Bâbıâli için zamanla tehlikeli olabilecek kötü etkilerini ortadan kaldırmak için elinden gelen herşeyi yapacağına ikna etmeye çalışıyordu[363].

Kral ayrıca Gaffron'a bu yönde rahatlatıcı talimatlar vermeyi ihmal etmedi. Bâbıâli'ye sürekli olarak kayserin ziyaretinin mevcut siyasî sistemin muhtemel bir değişikliği üzerinde hiçbir etkisi olmayacağını açıklamalı idi. Aksine, Prusya veliahdının St. Petersburg sarayına ziyareti gibi, Rusya ve Prusya arasındaki dostluğun ve ittifakın daha da pekiştirilmesine katkıda bulunacaktı. Üçlü ittifak konusunda da Bâbıâli'nin umutlarını tekrar yeşertmeye çalışıyordu. Bugün imkânsız gibi görünen bir şeyin, yarın gerçekleştiğini çok defa yaşamışlardı.

Bâbıâli'nin bu yüzden Rusya ve Avusturya arasında bir ittifaktan korkmaması gerekiyordu. Sağlıklı bir siyaset açısından Rusya ile aralarındaki küçük anlaşmazlıkları fazla ciddiye almamasını; Viyana sarayına karşı ise daha da katı ve tetikte olmasını tavsiye edebilirdi. Avusturya, Bâbıâli'nin tabii ve ezelî düşmanı idi. Viyana'da gerçi kayserin Bâbıâli'nin elinden Bosna'yı veya Avusturya'nın uygun gördüğü başka bir toprağı almaya niyetlendiği söyleniyordu. Lâkin kral, bilhassa Bukovina konusunda yaşadıklarından sonra, Bâbıâli'nin buna karşı çıkamayacak kadar zayıf olmadığını düşünüyordu; özellikle de sadrazam, Gaffron tarafından tarif edildiği gibi aktif bir adam ise[364].

Oysa Divân-ı Hümâyûn'un bunlarla tamamen sâkinleşmesi mümkün değildi. Avusturya ve Rusya elçileri arasındaki samimi trafik, Bâbıâli'yi hâlâ çok endişelendiriyordu. Stakiev'in Grandük Pavel'in doğum günü onuruna

363 Gaffron'un 17 Nisan 1780 tarihli mektubu.

364 Bütün bu açıklamalar, kralın Gaffron'a gönderdiği 17 Mayıs, 4 Temmuz, 5 Eylül ve 7 Ekim 1780 tarihli talimatlardan alınmıştır. 5 Eylül tarihli mektubun sonunda şöyle demektedir: "Prusya prensinin seyahati, benimle Rusya arasındaki dostluğun pekişmesine imparatorunki kadar katkıda bulunacak ve bütün karışıklıkları uzaklaştıracaktır. İşte güvenebileceğiniz, iyi şartlar içinde Bâbıâli ve vezirleriyle müzakere için yararlanabileceğiniz ve benim sistemimle heyecanlanmış milletler ".

verilen ziyafet sırasında "kayserin St. Petersburg'a başarıyla varması" için kadeh kaldırması bile sadrazamın heyecanlanmasına sebep oldu. Kaysere gerçekten de en tuhaf planlar atfediliyordu. Diğerlerinin yanısıra, Venediklileri de kendi tarafına çektiği ve Doğu Akdeniz'de eskiden sahip oldukları bütün yerleri tekrar elde edene kadar yalnızca kendi desteğini değil, Rusya'nın da desteğini vadettiği söyleniyordu. Avusturya elçisi ve Rus sefiri, yalnızca Bâbıâli'yi gelecekte yapılabilecek müzakerelerde uysal hâle getirmek amacıyla bile olsa, tabii ki bu gibi masalsı söylentileri en azından el altından beslemeye çalışıyorlardı[365].

Bâbıâli'nin endişelerini o dönemlerde Arşidük Maksimilyan'ın Köln başpiskoposluğunda ve Münster piskoposluğunda naip seçilmesini kapsayacak şekilde genişlettiğine kim inanırdı? Oysa Bâbıâli, bu meseleyi de ciddi olarak kayserin gücünün tehlikeli şekilde büyüdüğünün bir göstergesi kabul ediyordu ve Kral II. Frederik bu yüzden sefiri aracılığıyla Bâbıâli'yi resmî olarak sâkinleştirmeyi uygun gördü. Avusturya'nın bu meselede kazandığı zafer, İstanbul'da inanmak istedikleri kadar büyük ve kesin değildi. Zira Köln elektörü, arşidükün kısa sürede yerine geçmesini sağlayacak kadar yaşlı değildi. Kendisi, yani kral, seçime karşı çıkmış, fakat Fransa, İngiltere ve Hollanda tarafından yeterince destek görmediği ve iki piskoposluk aleni ve utanç verici bir rüşvet karşılığında Avusturya'nın tarafını tuttuğu için hiçbir şey yapamamıştı. Viyana sarayı bunun için 1 milyon gulden harcamıştı. Kral sonunda şiddet kullanmaya değmeyeceğini düşünmüştü.

Gaffron, doğru bir bakış açısı kazanabilmesi için, bunları Bâbıâli'ye kesin bir dille açıklamalı, ancak kralı zor durumda bırakmamak ve gereksiz olduğu kadar olumsuz anlaşmazlıklara sokmamak için bu esnada mümkün mertebe dikkatli hareket etmeli idi. Bâbıâli'nin aralarındaki samimi ilişkiden vazgeçmek istiyormuş şüphesini ortadan kaldırmaya çok değer veriyordu; bu ilişkileri hâlâ devam ettirmek ve şartlar izin verdiği sürece, mümkün olan her çareye başvurarak pekiştirmek istiyordu[366].

365 Gaffron'un 17 Haziran ve 16 Eylül tarihli mektupları.

366 Gaffron'un 2 Ağustos tarihli mektubu ve kralın 5 Eylül ile 11 Kasım 1780 tarihli talimatları. Arşidük Maksimilyan'ın Köln naibi seçilmesine dair ayrıntılı bilgiler için bk. Dohm, *Denkwürdigkeiten*, I, 295 ve devamı.

Bu arada Gaffron'un Bâbıâli'nin moralini yüksek tutmak için kullandığı yem, hâlâ üçlü ittifaktı. 24 Ekim'de Bâbıâli tercümanı ile yaptığı gizli bir görüşmede, meselenin henüz bitmediğine dair güvence verdi. Çariçe, Rusya ve Prusya arasındaki iyi ilişkilerin, kayserin asla izin vermeyeceği genişleme planlarına karşı en iyi set olduğu düşüncesinde idi. Dolayısıyla üçlü ittifak, müzakereleri her an yeniden başlatılabilecek açık bir mesele olarak kalıyordu. Bu hususta kesin gizlilik sağlanmalı idi. Bu yüzden de söz konusu görüşmeye dair protokolün devlet kaleminde değil, padişaha bilgi verildikten sonra, sadaret mührü altında özel bir kasada kilitli tutulmasını talep ediyordu[367].

Bâbıâli, kayserin ziyareti ve Avusturya'nın Ren Nehri kıyılarında gücünü genişletmesi karşısında duyduğu bütün endişelere rağmen, büyük bir ihtimalle Mohilov'da ve St. Petersburg'da İstanbul'da Bizans tahtının tekrar tesisi ile ilgili konuşulanlardan haberdar değildi. Prusya kralının güvencelerine güvenle bu hâdiselerin en yakın sonuçları hususunda tam rahatlamıştı ki, Aralık ayı ortalarında Avusturya imparatoriçesinin [Maria Theresa] ölüm haberi, Divân-ı Hümâyûn'da bir kez daha bu yönde endişeler doğurmaya başladı.

İmparatoriçenin barışçıl tutumu, daima kayserin fetih planlarına karşı en etkili denge kabul edilmişti. Dolayısıyla Avusturya ile savaş ihtimali, hatta kaçınılmazlığı tekrar gündeme geldi. Oysa Avusturya elçisi Ocak 1781 ortalarında yeni talimatlarla birlikte kayserin Bâbıâli ile barış ve dostluk içinde yaşamaya devam etmeyi gönülden dilediğine dair Bâbıâli'ye güvence verme emrini alınca, bu endişe de şimdilik ortadan kalktı[368].

Hiç kimse bu habere yönetim sisteminin tamamı, barışın getirdiği huzuru devletin içerideki kuvvetlerini güçlendirmek ve arttırmak için kullanmaya yönelik olan sadrazamdan fazla sevinmemişti. Devleti güçlendirmek için büyük çabalar harcıyordu ve önemli başarılara imza atarak karşılığını alıyordu. Zamanla bütün önemli Bâbıâli makamlarına kendi sistemine sâdık adamlarını yerleştirmeyi başardı. Sarayı, birini silahdar ağalığına, diğerini de Enderûn Hazinesi'nin defterdarlığına getirdiği iki kardeşi aracılığıyla yönetiyordu. Bütçede yapılan bilgece bir tasarruf, Enderûn Hazinesi'ne önemli meblağların aktarılmasını sağlamıştı. Her zamanki gibi sıkça baş gösteren yangınlarla kendini gösteren halk ve yeniçeriler arasındaki isyan ruhunu amansız bir sertlikle

367 Gaffron'un 2 Aralık 1780 tarihli mektubu.

368 Gaffron'un 16 Aralık 1780 ve 2 ile 16 Ocak 1780 tarihli mektupları.

bastırmayı başardı. Yeniçeri kışlasında meydana gelen bir ayaklanmayı, örneğin bir gecede yüzlercesini denize attırarak bastırdı[369].

Barışa dayalı sistemine göre, İran ile Kerim Han'ın aynı dönemdeki ölümünün avantajlı bir fırsat sunduğu anlaşmazlıklara da daha derin girmeye niyeti yoktu. Kerim Han'ın halefi, oğlu Ebulfeth olacaktı. Lâkin amcası Sâdık Han, tahtı ele geçirdi ve Ebulfeth'i zindana attırdı. Daha sonra yeğeninin yandaşlarına karşı Bâbıâli'nin yardımını talep etmek üzere, hükümdarlığını sağlamlaştırdıktan sonra, Bâbıâli'nin uygun göreceği şekilde uzlaşmaya gideceği vaadi ile İstanbul'a bir elçi heyeti gönderdi. Sadrazam, böyle bir şeyi duymak bile istemedi ve elçileri, Bâbıâli'nin şimdilik barışı kendi devletinin her yerinde düzeni ve huzuru sağlamak için kullanmayı kendine görev edindiğine dair soğuk bir açıklama ile geri gönderdi[370].

Üçlü ittifakın sonunda meydana getirileceği umuduyla Rusya'yla da ilişkilerini mümkün olduğunca sıcak tutmaya çalıştı. Ağustos ayında Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'ndan kaynaklanan, ancak henüz tamamı ödenmemiş savaş tazminatına mahsuben 600 bin akçe tutarında bir ödeme yaptı. Buna karşın, Memleketeyn'de bir Rus başkonsolosun tayini açısından hâlâ zorluklar çıkartılıyordu.

Rusya'nın son savaşta Rusların tarafını tutan ve daha sonra Kırım'a göç eden Rumların burada doğumlarından beri Rus çariçesinin tebaası olarak kabul edilmeleri şartıyla geri dönmeleri ve aileleri ile birlikte İstanbul'a yerleşmeleri talebi, Bâbıâli tarafından kabul edilmedi. Söz konusu Rumlara, çariçenin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki diğer bütün tebaasının sahip olduğu imtiyazlarla serbest ticaret yapma hakkını tanıyarak, çok bile yapmıştı. Bu insanların huzursuz mizacı, er ya da geç Bâbıâli'nin Rusya ile ilişkilerini bozabilecek sürekli anlaşmazlıklara sebep olabileceğinden endişe ettiği için, ki böyle bir talihsizliği her ne pahasına olursa olsun engellemek istiyordu, bu insanların aileleri ile birlikte İstanbul'a yerleşmelerine izin veremezdi. Zira Bâbıâli, hem Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nı hem de son tenkihnâmeyi her yönden yerine getirmeyi prensip edinmişti[371].

369 Gaffron'un 2 Eylül, 2 ve 17 Aralık 1780 tarihli mektupları.

370 Gaffron'un 21 Şubat, 24 Mart ve 3 Mayıs 1780 tarihli mektupları.

371 Gaffron'un 16 Kasım 1780 tarihli mektubu; buna göre Bâbıâli, Rusya ile ilişkilerin bozulmasını "anlaşma ve konvansiyonu dinî bakımdan dikkatle izleyerek ne pahasına olursa olsun sakınmak istediği felaket"olarak tanımlıyordu.

Ne yazık ki, barışa dayalı siyaset sisteminin içeride ve dışarıda tedavi edici etkisini daha uzun süre yönetimde kalarak pekiştirmek nasip olmadı. 19 Şubat 1781'de uzun zamandır muzdarip olduğu ölümcül bir hastalığa, kötü bir damla hastalığına yenildi. Padişah, bu olağanüstü adamın kaybından çok etkilenmişti. Umutsuz durumunu kendi gözleri ile görmek için, ölümünden sadece birkaç saat önce, sadrazamı ziyaret ederek onurlandırmıştı. Ayrıca naaşının da kendisine tahsis ettiği türbeye defnedilmesini emretti.

Ardından sadaret makamına getirmek üzere Kapudan Gazi Hasan Paşa'yı yanına çağırttırdı. Lâkin Hasan Paşa kendisine bahşedilen bu şerefi, akıllılık ederek geri çevirdi. Padişaha açık sözlülükle zamanını entrikalar ve komplolarla harcayamayacak kadar kötü bir siyasetçi ama iyi bir asker olduğunu açıkladı. Devletin iyiliğine yönelik çabaları ile dışarıya karşı sadrazamlığın kendisine sunacağı fırsatlardan çok daha önemli hizmetlerde bulunabilirdi. Dolayısıyla padişahın, daha önce de bir kez sadaret makamına getirilmiş olan ve bu esnada maharet ve basiret sahibi olduğunu defalarca kanıtlamış olan İzzet Mehmed Paşa'yı Erzurum valiliğinden geri çağırarak, sadaret mührünü ona emanet etmesi daha iyi olacaktı.

Padişah bu tavsiyeye uyarken, kapudan paşa en azından yeni tayin edilen sadrazam gelene kadar kaymakam olarak yönetimi ele almayı kabul etti. Lâkin o zamana kadar kabinede hiçbir değişiklik yapmayacak, idamları yalnızca asayişi ve düzeni sağlamak için kaçınılmaz oldukları ölçüde emredecekti.

İdamlar konusunda yine de aman vermiyordu. Reisülküttablık kaleminde üç memur, sahte fermanlar hazırladıkları kanıtlanınca idam edildiler ve 36 memur da daha küçük fiillerden dolayı kürek cezasına çarptırıldı. Üç ay önce, sınır kalelerinin kurulması için para tahsis etme emrini hâlâ yerine getirmemiş olan defterdarı, sekiz gün içinde bu emri yerine getirmediği takdirde, başını kaybetmekle tehdit etti. Fakir ve özverili olduğu, hazineleri olmadığı söylenen ölen sadrazamın mirasından mîrî hazineye en az üç milyon akçe girdi ve ölen sadrazamın tutuklanan hazinedarı hazineleri nereye sakladığını söylediği takdirde, mücevher ve her türlü değerli eşyalardan da aynı tutarda bir paranın hazineye gireceğini umuyordu.

Ayrıca şeyhülislâm aracılığıyla padişahın dikkatini yeni sadrazamın sınırsız yetkilerle donatılmasının kaçınılmaz olduğuna çekti; böylece selefinin kardeşleriyle saraydaki yandaşlarının kaprislerine ve entrikalarına bağımlı ol-

mayacaktı. Bu kardeşlerden biri hemen Erzurum, diğeri ile Belgrad valiliğine tayin edildi.

Neticede aynı düşüncede olanlar, her ikisi de karakter ve dürüstlük sahibi insanlar kabul edilen kapudan paşa ve yeni sadrazamın çifte yönetiminin devlet idaresinde iyileştirici bir dönemin göstergesi olacağını umut ediyorlardı. Bilhassa ölçüsüz yolsuzlukları ve kamu paralarının vicdansız memurlar tarafından zimmete geçirilmesini nihayet sona erdirmeyi başarabileceklerine ve böylece devlete, yabancı devletlerin gözünde de talihsiz savaşlardan ziyade kötü bir yönetim ile kaybettikleri ihtişamı ve saygıyı tekrar geri kazandırabileceklerine inanılıyordu[372].

Oysa sadrazam, Nisan ayı ortalarında İstanbul'a geldiğinde, kapudan paşanın desteğine ne kadar güvenebilse de işi yine de zordu. Zira sarayın kendisine düşman olan ve padişahı bile sadrazama karşı kışkırtmayı başaran grubu, güçlü idi. Başlarında kethüda, şeyhülislâm, reisülküttab, yeniçeri ağası ve Harem'in en nüfûzlu kadını olup padişah üzerinde sınırsız bir güç kazanan çok yaşlı Hazinedar Kadın bulunuyordu.

Bu kadının planı, sadrazamı hemen düşürüp, yerine kethüdayı getirmekti. Lâkin bu planını hemen uygulamaya cesaret edemiyordu. Zira sadrazam, kapudan paşanın yanısıra, ulemanın büyük bir kısmı ve genel olarak halk tarafından da destekleniyordu. Akıllı ve zeki bir adam olan yeni sadrazam, saraydaki düşmanlarına şiddetle karşılık vermekten kaçınıyordu. Aksine güçlerini zamanla ve daha güvenli bir şekilde azaltmaya çalışıyordu. Halkın Hazinedar Kadın'a duyduğu nefret de kendisine yardımcı oluyordu. Meydanlarda "yaşlı, sefil, inatçı, kötü kalpli ve doymazlık derecesinde açgözlü bir kadına itaat etmek, müminler için bir utançtır", sesleri yükseliyordu. Hatta padişahı dahi ancak 40 gün ömrü kaldığına dair o dönemlerde ortaya çıkan bir kehanetle sindirmeyi başardılar.

Sadrazam, bütün bu olanları zamanla yerini daha da sağlamlaştırmak için kullandı. Böylece önce yeniçeri ağasını ve dana sonra da en tehlikeli rakibi kethüdayı uzaklaştırmayı başardı. Sarayın gücü bu sayede neredeyse kırılmıştı ve sadrazam artık planlarını engellenmeden takip edebiliyordu[373].

---

372 Gaffron'un 1 Mart 1781 tarihli mektubu.

373 Gaffron'un 30 Nisan, 14 Mayıs ve 26 Haziran 1781 tarihli mektupları.

Genel olarak, barış yanlısı sistemini kendine iç ve dış siyasette esas aldığı selefinin sistemini takip ediyordu. Bu yüzden devletin gücünü yönetimde, bilhassa malî açıdan ciddiyet ve düzen sayesinde arttırmaya ve birarada tutmaya çalışırken, Bâbıâli'nin dışarı karşı menfaatlerini de Rusya ile mümkün olduğunca dostane bir ilişki kurup, Avusturya'ya karşı ise daha mesafeli davranıp, her halükârda tetikte olarak en iyi şekilde koruyabileceğine inanıyordu. Kayserin, defalarca dile getirdiği dostane tutumuna rağmen, ertesi yıl Osmanlı İmparatorluğu'na bir darbe vurma hazırlığı içinde olduğu, Divân-ı Hümâyûn'un başlıca endişesi idi.

Yine de temelde şimdilik bu yönde bir savaş çıkacağı düşünülmüyordu. Bir dereceye kadar yeniden tesis edilen kara ve deniz kuvvetleri ve dolu bir hazine ile gerektiğinde iki düşmanla birden karşı karşıya gelecek kadar güçlü olduklarını düşünmelerine rağmen, Prusya kralının gönderdiği bir habere istinaden, kayser ve çariçe arasında planlanan ittifakın meydana gelmediğinden ve kayserle bir savaş durumu hâlinde kralın Rusya'nın tarafsız kalmasını sağlamaya çalıştığından emin olunabilirdi. Aynı zamanda huzursuzluk çıkartmaya ve isyana yatkın halk kitlelerini payitahttan uzaklaştırmak için bir çare de olduğundan, aslında savaşa çok da soğuk bakılmıyordu[374].

Zira aynı dönemlerde Katolik Ermeniler ile ilgili hâlâ çözülememiş anlaşmazlıklardan dolayı, halkın da katıldığı sürekli kışkırtmalar ve endişe verici huzursuzluklar çıkıyordu. Ortodoks ve Katolik Ermenilerden oluşan iki taraf, kesin bir biçimde karşı karşıya geliyor ve tıpkı 18. yüzyılın başlarında Amcazâde Hüseyin Paşa'nın sadrazamlığı sırasında olduğu gibi, birbirlerini amansız bir nefretle takip ediyorlardı[375].

Kapudan paşa, öncelikle kayseri "dünyanın bütün Katoliklerinin tek dünyevî lideri" ilân etmeye cüret ettikleri için, Katolik Ermenilerin ve genel olarak Katoliklerin en amansız muhaliflerinden biri idi. Ajanları aracılığıyla halkı Katoliklere karşı kışkırtmaya çalışan Ortodoks Ermeni patriği, başta kethüda olmak üzere, saray grubu nezdinde de güçlü bir destek buldu.

---

374 Gaffron'un 11 Temmuz, 11 ve 26 Eylül ve 26 Ekim 1781 tarihli mektupları. Sadrazam o dönemlerde mîrî hazinenin durumunun öncekinden 10 kat daha iyi olduğu ile övünüyordu.

375 Ayrıntılar için bu eserin V. cildine bakınız.

Avusturya elçisi ve bilhassa patriğin takip ettiği Ankara'daki Katolik Ermenileri himaye eden Fransız sefiri, patriğin uzaklaştırılmasını istiyordu. Gerçekten de diplomatik heyetin tamamının patriğin entrikalarına karşı itirazlara katılmalarını sağladılar. Artık hiçbir Frenk, fanatik avâm takımının saldırılarına karşı güvende değildi. Örneğin Katolik bir Ermeni'nin patrik reddettiği için sadece Fransız sefirinin himayesi altında yapılabilen cenazesinde büyük bir kavga çıktı.

Gücünün henüz saray grubuna rağmen şiddetle müdahale edecek kadar sağlamlaşmadığını düşündüğü için, her iki tarafın patriğin azledilmesi lehinde ve aleyhindeki arzuhalleri, sadrazamı büyük bir sıkıntıya düşürdü. Sonunda Avusturya elçisinin ve diğer elçilerin sürekli ısrarlarına daha fazla direnemedi. Dolayısıyla ister istemez patriği azletmeye ve Bursa'ya sürgün etmeye karar verdi. Yola çıktığı 9 Haziran'da yalnızca silah zoruyla bastırılabilen bir ayaklanma baş gösterdi. Patrik uzaklaştırıldıktan sonra da huzursuzluklar devam etti ki, bu da bir savaşın, halk arasındaki kötü niyetli unsurları ve isyan ruhunu bastırmak için en etkin çarelerden biri olarak görülmesine yolaçtı[376].

Sadrazamın dış siyasetinin en yakın ve en önemli neticelerinden biri, bu şartlar altında Prusya kralı ile aralarındaki iyi ilişkileri daha da pekiştirmek ve mümkünse Prusya ve Bâbıâli arasında özel bir ittifak meydana getirmek istemesi idi.

Gaffron, Temmuz ayında Berlin'e şöyle yazıyordu: "Sadrazam, düşünceleri ve sistemine göre tam bir Prusyalıdır". Ayrıca Bâbıâli tercümanı da aynı zamanda Gaffron'un tercümanı olan Frankopulo'ya açık yüreklilikle ertesi yıl kayser ile bir savaşın çıkması muhtemel göründüğü için, menfaatleri Bâbıâli'nin menfaatleri ile çok yakın ilişki içinde olan bir kral ile ittifaktan daha iyi bir şey olamayacağını açıkladı. Padişah ve ulema da aynı fikirdeydiler. Kralın kendisine defalarca tekrarlanan değerli bildirimlerle kanıtladığı güvene lâyık olmak ve böylece her iki devlet arasındaki dostluk bağlarını daha da pekiştirmek, sadrazamda tam bir tutku hâline gelmişti. Diğer hükümdarların, bilhassa Fransa ve İsveç krallarının dostluklarına değer verilse de majesteleri kralın, bilhassa menfaatlerinin aynı olmasından dolayı, diğerleri karşısında önceliği hakettiğinden emindiler[377].

---

376 Ermenilerle ilgili bu anlaşmazlıklara dair en iyi bilgiler, Gaffron'un 14 Nisan, 26 Mayıs ve 11 Haziran 1781 tarihli mektuplarında verilmiştir.

377 Gaffron'un 11 Temmuz, 11 Ağustos ve 11 Eylül 1781 tarihli mektupları.

Sadrazam, kral tarafından Avrupa'nın siyasî durumu hakkında Bâbıâli'nin doğru bir bakış açısı edinmesini sağlayacak güvenilir haberlerle bilgilendirilmek istiyordu. Muhtemel bir savaş durumunda hazırlıklarını yapabilmek için, bilhassa Avusturya'nın, Rusya'nın, hatta Prusya'nın silahlı kuvvetleri hakkında bilgi istiyordu. Bunu, kralın ezelden beri Osmanlı İmparatorluğu'na karşı iyi niyetinin özel bir delili olarak görecekti.

Kral Büyük Frederik, bu talebini olumlu karşıladı. Daha önceki zamanlarda da bir defasında olup biten hakkında sürekli bilgi sahibi olmak için, kendisinin, yani kralın menfaatlerine uygun ve destekleyici bir yönde, en önemli hâdiselerin genelde detaylı ve iyi hazırlanmış bir tarifini bulabileceği "*Gazette de Cléves*" veya "*Courrier de Bas-Rhin*" gazetelerini edinmesini söylemişti. Kralın, kendisine sâdık ve belki de kendisinden ilham alan basın aracılığıyla Bâbıâli'nin siyasî duruşu üzerinde etki etmeye çalışmasını bu sayede öğrenmek çok ilginçtir. Zira daha son sadrazam zamanında sadaret kalemlerinde bütün önemli Avrupa gazetelerinin Divân-ı Hümâyûn'a bilgi vermek üzere tercüme edildiği bir tercüme kaleminin kurulduğunu pekâlâ biliyordu[378].

Kral, Bâbıâli'ye diğer hususların yanısıra bir defasında ayrıca ordusunu iyileştirmek için derin ve geniş kapsamlı tekliflerde bulunmuştu. Sadrazam, bu önerileri minnetle kabul etti, fakat bunları kullanmaya cesaret edemedi. Krala bu gibi yeniliklerin, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü yapısından dolayı uygulanamayacağını bildirdi. En azından önce Prusya ile bir ittifakın meydana gelip gelmeyeceğinden tamamen emin olunmalı idi. Herhangi bir savaş beklentisi olmadan bu gibi hazırlıklar yapıldığı takdirde bu, ülkenin tamamında karışıklıklara yolaçabilirdi ve bu da kaysere aniden Bâbıâli'ye saldırmak için bir gerekçe olabilirdi[379].

Karşılığında sadrazam da krala mümkün olduğunca yardımcı olmaya çalışıyordu. Mesela, voyvodanın sürekli olarak engellemeye çalıştığı, Boğdan'dan Prusya süvari birliklerine üç dört yaşlarındaki yedek at ihracatı sorununu ortadan kaldırdı. Voyvodaya gönderilen bir fermanla sonunda Prusyalı at yetiş-

378 Bu ilginç notu, Gaffron'un 17 Mart tarihli mektubundan ve kralın Gaffron'a gönderdiği 5 Eylül 1780 tarihli yazısından anlamaktayız.

379 Gaffron'un 25 Ağustos 1781 tarihli mektubu. Ne yazık ki, burada da Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde yine İstanbul ile yapılan yazışmalarda kralın talimatları eksiktir; bu yüzden bu büyük komutanın daha o dönemlerde Osmanlı ordusunda yapılmasını önerdiği ilginç reformlar hakkında fazla ayrıntı verememekteyiz.

tirme subaylarının istisna olarak 4-5 bin at ihraç etmelerine izin verilmesini sağladı, hem de atların sayısının bu kadar az olmasının sebebinin Bâbıâli'nin kötü niyetinden değil, gerçekten de hayvanlarının sayısının az olmasından kaynaklandığına dair güvence verdi. Bu sayede krala karşı sürekli en iyi ve en dürüst düşüncelere sahip olduğunu kanıtladığını düşünüyordu[380].

Sadrazam bunun dışında da kralın tavsiyelerini takip etmeye hazırdı; mesela kral Bâbıâli'ye Avusturya karşısında zayıflık göstermek yerine, Rusya'ya biraz güler yüz göstermenin daha faydalı olacağını söylüyordu. Prusya'nın telkin ettiği ve sadrazamın da bu şekilde yürüttüğü bu siyasî sistem, Reisülküttab Süleyman Efendi'nin 17 Kasım'da aniden görevden alınması ile bir destek daha kazandı. Zira halefi olan beylikçi efendi, ezelden beri kayıtsız şartsız bir Prusya yandaşı idi ve en azından Gaffron'un ifadesine göre, yürüttüğü siyasette gözettiği tek prensip, Bâbıâli'nin Rusya'yı esirgemesi, Avusturya'ya ise dişlerini göstermesi ve bu amaçla kralın onlara aktarmayı uygun gördüğü telkinleri harfi harfine yerine getirmesi idi[381].

Bu sistem bu arada yine de kesin bir biçimde yürütülemiyordu. Olaylar, beklenenden farklı bir hâl aldı. Şimdilik ne kayserin genişleme tutkusunun, ne de çariçenin Bizans ile ilgili hayallerinin Bâbıâli'ye hiçbir tehlike getirmeyeceği, aksine nihaî kararın odak noktasının Rusya ile çarpışmanın artık kaçınılmaz göründüğü Kırım'da yoğunlaştığı çok geçmeden anlaşıldı. Gaffron, Aralık 1781 başlarında, Bâbıâli'nin kralın tavsiyelerini yürüteceği siyasette rehber olarak kabul etme meylini özellikle vurguladığı mektupta şöyle yazıyordu: "Keşke Kırım'daki durumlar da sürekli anlaşmazlıklara sebep olmasaydı". Bu bölümde bu endişelerin öncelikle neye dayandırıldığını ve söz konusu durumların, Şahin Giray'ın gölge hükümdarlığının çökmesine kadar nasıl geliştiğine bakacağız.

380 Gaffron'un 17 Ekim 1780 ile 14 Mayıs 1780 tarihli mektupları ve ayrıca ek olarak, Bâbıâli'nin bu husustaki resmî açıklamasını içeren bir not: "*Discours de S. Ex. Le Reis Efendi Suleiman Efendi tenu à Francopoulo le 12 Mai*". Kral aynı dönemlerde ayrıca Türkiye'de üretilen olağanüstü tütünün kendi ülkelerine getirilmesi ile ilgileniyordu. Bilhassa ince ve pahalı Anadolu tütün tohumları olmak üzere, büyük miktarlarda tütün tohumu getirtti. Elimizde mevcut mektuplarda bundan da defalarca bahsedilmektedir, mesela 30 Nisan 1781 tarihli mektupta.

381 Gaffron'un 26 Kasım ve 11 Aralık 1781 tarihli mektupları. Beylikçi efendinin siyasî eğilimi hakkında şöyle demektedir: "Majestelerine prensip sahibi bir adam olarak her zaman bunu söyledim. Bâbıâli, sizin verdiğiniz telkinleri noktası noktasına takip ediyor".

Başlangıçta her iki taraf, yani hem İstanbul hem de St. Petersburg, sanki Aynalıkavak Antlaşması'nın Kırım'ın bağımsızlığı ile ilgili hükümlerini ciddi olarak yerine getirme iradesine sahipmiş gibi bir hava içindeydi, ya da en azından böyle bir izlenim bırakıyorlardı.

Sürgün edilen ve bu antlaşmaya istinaden İstanbul'da iskân edilen Selim Giray Han, 1779 Ağustos'unda muhtemelen öncelikle Kuban Tatarlarını Şahin Giray'a karşı ayaklandırmak için payitahttan ayrıldığında, Bâbıâli hemen Stakiev'i ve Fransız sefirini, kaçışından haberdar olmadığını ve bu hanın faaliyetlerine hiçbir şekilde katkıda bulunmayacağına dair güvence vererek bilgilendirdi.

Ayrıca St. Petersburg'da da Bâbıâli'nin bunda bir parmağı olduğundan endişe edilmiyordu[382]. Çariçe bile ertesi yıl önce Kırım hanına ve daha sonra St. Petersburg'a kaçan Canikli Ali Paşa'ya istediği himayeyi vermeyerek âdeta minnettarlığını gösterdi. Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın ve 1779 tarihli tenkihnâmenin hükümlerine göre, Canikli Ali Paşa'yı ancak Hristiyanlığı kabul ettiği takdirde yanında tutacaktı. Oysa Canikli Ali Paşa bunu kabul etmedi. Dolayısıyla St. Petersburg'u terketmek zorunda kaldı ve Bâbıâli, Kırım hanının ve Rusya'nın arabuluculuğuyla kendisini ertesi yıl tekrar kabul edene kadar, eşkiyalıklarına Gürcistan'da devam etti[383].

St. Petersburg sarayı ve Bâbıâli arasında Bâbıâli'nin Kırım hanına beraatını antlaşmaya uygun bir şekilde vermemesinden dolayı meydana gelen anlaşmazlıklar, daha önce de gördüğümüz gibi, çariçe bundan şahsen olumsuz etkilenmesine rağmen, Fransız sefirin arabuluculuğu sayesinde kısa sürede çözüldü. 1780 Şubat'ında Osmanlı Elçisi Nuri Süleyman Ağa, ziyaret ettiği Kırım hanı nezdinde gördüğü karşılamadan tatmin olmuş bir hâlde Kırım'dan İstanbul'a geri geldi. Bâbıâli de Şahin Giray'ın reisülküttabı [kendisinin işlerini takip edecek temsilcisi olarak] kapı kethüdası tayin etmesini müspet karşıladı[384]. Lâkin Bâbıâli, Kırım hanını kendisine eş bağımsız bir hükümdar kabul etmekte hâlâ

382 Kont Solms ayrıldıktan sonra ve Kont Görtz gelmeden önce St. Petersburg'daki işleri düzenleyen Elçi Vekili Hüttel'in 3 ve 7 Eylül 1779 tarihli mektupları. Kont Panin, Selim Giray'ın kaçmasına çok önem verilmediğine dair güvence vermişti. Zira "Osmanlı bakanının olumlu protestolarından sonra, burada onun yapmayı istediği teşebbüsleri Osmanlı hükümetinin hiç teşvik etmediğine dayanılabilir".

383 Gaffron'un 16 Aralık 1780 ve 26 Temmuz 1781 tarihli mektupları.

384 Gaffron'un 23 Şubat 1780 tarihli mektubu.

zorlanıyordu. Han ile aynı seviyede görülmekten endişe ettiği için, onunla bilhassa resmî bir antlaşma ilişkisine girmekten kaçınıyordu.

Oysa çok geçmeden Kırım'ın olumsuz şartları ve bilhassa Şahin Giray'ın her türlü görgüden uzak davranışları, hem Rusya'yı hem de Bâbıâli'yi aslında bağımsız olması gereken Kırım'ın iç meselelerine ister istemez müdahale etmeye zorladı. Han, yukarıda tarif ettiğimiz gibi, görgüsüz davranışlarından, 1779 tarihli tenkihnâmeden sonra gülünç olacak derecede abarttığı, halkını Avrupalılaştırmaya çalışmasından ve bilhassa Rusya'ya karşı fazla alenen sergilediği eğiliminden ötürü ülkede ve bilhassa mirzalar arasında, hiç şüphesiz bunda menfaati olan bu iki devlet tarafından, kuzeyde ve güneyde amaçlara göre farklı şekillerde el altından daha da beslenen hoşnutsuzluklara sebep oldu.

Küçük sarayını Rus prensleri gibi döşetmesi, Rus madalyaları taşıması ve nihayet çariçenin Preobraşinski muhafız alayında bir yarbay rütbesini alacak kadar küçülmesine belki hoşgörü gösterilebilirdi. Lâkin asla hoş görülemeyecek şey, silahlı kuvvetlerini tamamen Avrupa sitilinde düzenlemek için gösterdiği sürekli çabalardı ki, bu hususta Rusya tarafından mümkün olan her şekilde destekleniyordu. İngiltere'den sürgün edilen ve daha önce asi Memlük Beyi Bulutkapan Ali Bey'in yanında Mısır'da kalan ve bir süreliğine İstanbul'da dolaşan Robinson adında bir süvari subayı ile aslında Torino'da bir fırıncının oğlu olup Baron Walpergen adını alan ve sözde babasını öldürdüğü için kaçan bir Piemontlu, en önemli yardımcıları idi. Piemontlu, 1780 Ağustos'unda bir defasında İstanbul'daki tophaneden en hünerli zanaatkârlardan yirmisini Kırım'a göndermeye çalışan Stakiev tarafından tavsiye edilmişti. Stakiev'in tophane ustaları ile ilgili planı gizli tutulamadı ve reisülküttab, söz konusu zanaatkârları tam gemilere binmek üzereyken tutuklattı ve atölyelerine geri gönderdi[385].

Neticede, millî karakterlerine tamamen aykırı olan bu askerî yenilikler, bilhassa mirzaları öfkelenirdi ve 1781 Eylül'ünde bu yüzden bir ayaklanma meydana geldi. Yanlışlıkla bir Osmanlı yardım filosu sanılan bir Osmanlı ticaret filosunun Kırım sahillerinde görülmesi, bu isyanın elebaşlarının bu aceleci ayaklanmayı başlatmalarına sebep olmuştu. Ayaklanma kolayca bastırıldı ve elebaşları ağır cezalara çarptırıldılar[386].

385 Gaffron'un 17 Ağustos 1780 tarihli mektubu.
386 Gaffron'un 26 Eylül 1781 tarihli mektubu.

O tarihten sonra isyan ruhu, bilhassa Kırım hanına karşı hareketin ana kaynağı olan Kuban Tatarları arasında içten içe kaynamaya devam etti. Aynı yılın sonlarına doğru burada yerleşik boyların tamamı, ülkeyi terketme ve Rusya'nın hâkimiyeti altında Astrahan bölgesine yerleşmeye karar verdi. Ne tuhaftır ki, hanın nezdinde onaylanan Rus sefiri, onlara daha iyi bir gelecek vadederek ve hanın "siyasî aşırılıklarını" o dönemlerde kendisini başarısız bir ameliyattan sonra ölüm tehlikesi ile yatağa düşüren hastalığına mâl ederek, Kuban Tatarlarını bu fikirden vazgeçirmeyi başarmıştı.

Ayrıca aynı dönemde Şahin Giray Han'ı St. Petersburg'a çekerek, tabii ki veraset hakkı ya da en azından yeni hanın seçimi sırasında adayı belirleme hakkı karşılığında, kendisine 500 bin ruble aylık teklif etmeye niyetlenildiğine dair bir söylenti çıkmıştı. Kesin olan şu ki çariçe, her halükârda hazır olmak için, daha Kasım ayında sınır eyaletlerindeki birliklerini takviye ettirmişti[387]. Kırım ve Kuban Tatarları arasındaki endişe verici hareketler, düşünülebilecek en yakın sonuç olarak, çariçenin aklını bu defa Bizans İmparatorluğu'nun yeniden tesisine dair biraz uzak gibi görünmeye başlayan görkemli projesinden bile daha meşgul etmeye başladı.

Kayser II. Josef'in müphem tutumu, hatta dönekliği, hiç şüphesiz çariçenin düşüncesinin ve siyasetinin değişmesi üzerinde önemli bir etki bırakmıştı. Çok geçmeden siyasî romantizm ortamından tekrar yalın gerçeklik ve sâkin düşünce ortamına geçilince, işlerin hiç de istendiği gibi gitmeyeceği anlaşılmıştı. Anlaşılan o ki kayser, Viyana'ya döndükten sonra, Prens Kaunitz ile mutabakat hâlinde, çariçenin Bizans hayallerini, zayıf yönü olarak dostluğunu sürekli kılmak ve mümkünse Rusya'nın Prusya ile ittifakı aleyhine Avusturya ve Rusya arasında bir ittifak kurmak için kullanmak gerektiğine karar vermişti[388]. Oysa iş her iki tarafın niyetlerini daha ayrıntılı olarak açıklamaya gelince çariçe, çok geçmeden kayserin muhtemel bir antlaşmanın yapılması esnasında kendisini tamamen serbest bırakma, yani bir nevi "açık senet" verme teklifinde çok da ciddi olmadığını anlamak zorunda kaldı.

Yine de bütün bu mesele artık bilhassa olayları olduğundan bile de siyah görmeye ve tarif etmeye meyilli Kont Görtz'te ve aynı şekilde Kral II. Frederik'te

387 Gaffron'un 11 Kasım ve 11 Aralık 1781 tarihli mektupları.

388 Kont Görtz, 23 Ocak 1781 tarihli bir mektubunda, çariçenin Bizans projesini, "imparatorun S.M.I. ile dostluk kurmak üzere barış yapması tek ve en tehlikeli vasıta" olarak tanımlıyordu.

büyük endişelere sebep olan bir gelişim aşamasına ulaşmıştı. 1781 Şubat'ı başlarında kral bu hususta Devlet ve Kabine Bakanı Kont Finckenstein'a, St. Petersburg'dan gelen kayser ve çariçe arasında planlanan bir ittifaka yönelik haberlerin oldukça endişe verici olduklarını yazıyordu. Zira Prusya'nın amansız bir düşmanı olan kayser gibi sinsi ve hırslı bir hükümdardan, Prens Kaunitz gibi kurnaz bir haminin yönetimi altında herşey beklenebilirdi.

Yine de meselenin kontun endişe ettiği kadar ilerlemediğini umut edebilirlerdi. Çariçe, boş olduklarını defalarca tecrübe ettiği vaatlere kanmayacak kadar aydın bir hükümdardı. Kayser ve çariçe arasındaki bu bağlantılar muhtemelen yalnızca İngiltere ve Fransa arasındaki barışa arabuluculuk etmek içindi. Bu yüzden Rusya ufuklarında toplanan, ancak ilk güneş ışığının kolayca dağıtacağı bu siyasî fırtınayı da sükûnetle karşılıyordu.

Yine de kayserin St. Petersburg'daki kumpaslarından oldukça rahatsız oluyordu. Zira bu entrikalar aynı zamanda Bizans İmparatorluğu ile ilgili kibrini okşayarak çariçenin karakterini çok iyi tahlil ettiğini kanıtlıyordu. Dolayısıyla çabalarını başarıyla engellemek de çok zor olacaktı. Yine de çaresizliğe düşmemeli ve her halükârda şanslarını denemek zorundaydılar. Kral, en azından çariçeden aralarında mevcut ittifaka istinaden, II. Josef'in şu anda kendisine neden bu şekilde kur yaptığına dair bir açıklama bekleyebilirdi.

Bakana gönderdiği bir yazısının sonunda ise şöyle diyordu: "Bunun dışında bu hükümdarın (çariçenin) davranışları çelişkilerle dolu. Hanedanımın ezelî düşmanı ile bağlantılar kurmak istemesi, hem de aramızdaki ittifak hâlâ yedi seneliğine tam yürürlükte olduğu bir zamanda, gerçekten de her mantıklı siyasetçinin açıklaması zor, hatta imkânsız ve benim gibi yıllardır Rusya ile sıkı bağlar içinde olan hükümdarlar arasında eşi benzeri zor bulunan bir paradokstur. Lâkin kadın karakterinin zayıflığı ve kararsızlığı işte bu kadar ileri gider".

Kont Görtz, aceleci davranarak, Ocak ayı sonunda kayser ve çariçe arasındaki ittifakı neredeyse tamamlanmış ya da en azından çok yakın zamanda tamamlanacak bir gerçek olarak bildirdiğinde, kral da neredeyse tamamen çariçeyi bu uğursuz yoldan vazgeçirmeye çalışmasının başarısız olacağından endişe etmeye başladı. 13 Şubat'ta Kont Finckenstein'a şöyle yazıyordu: "Kadınların hayal gücü bu kadar güçlü işte; başlıca tutkusunu okşayan bir hususu kafaya taktı mı ne mantığını ne de gerçek menfaatlerini dinler. Sirenelerin bü-

yülü şarkılarına kendini kaptıran majesteleri çariçe de çok geçmeden bu yönde kandırıldığını anlayacaktır. İstediği kadar sırf Avrupa'nın dengesini korumak olduğuna dair yeminler etsin; aslında bu antlaşmayı kabul etmesinin tek sebebi, Bizans İmparatorluğu ile ilgili hayalî projesidir".

Çariçenin bütün bu gelişmelerden zarar göreceği ve kayser ile Prens Kaunitz'in asıl niyetleri nasıl olsa çok geçmeden ortaya çıkacaktı. Esas amaçları muhtemelen Bâbıâli'yi bu endişe verici tablo ile Avusturya'ya, Belgrad Antlaşması yenilenirken, sınır eyaletlerinden uygun göreceği güzel bir parça vermesini sağlayacak kadar sindirmek; ayrıca diğer komşuları, bilhassa Prusya'yla anlaşmazlığa düşürmek ve Prusya ile Rusya arasındaki ittifakı ortadan kaldırmak; İngiltere ve Fransa arasında yapılacak barışın arabuluculuğu görevini ele geçirmek; nihayet Lehistan ve Almanya'daki nüfûzunu Rusya aleyhine güçlendirmekti. Kont Görtz, çariçenin zamanında bu yanlış yoldan vazgeçmesini sağlamak için, bütün bunları çariçenin bakanlarına, bilhassa Başbakan Yardımcısı Ostermann'a -ağır bedensel hastalıklardan da muzdarip olan Kont Panin'in nüfûzu neredeyse sıfıra inmişti- açıkça anlatmalı idi[389].

Şanslarına olaylar henüz Kont Görtz'ün endişe ettiği kadar gelişmemişti. Bâbıâli ile ilişkilerin resmen sona erdirilmesini kaçınılmaz buluyordu ve ciddi olarak çariçenin mümkün olduğunca gizli ama yine de geniş kapsamlı hazırlıklar yaptığını iddia ediyordu. Sınır eyaletlerinde güya 60 kadar alay, yola çıkmaya hazır bekliyordu[390]. Lâkin bakanlarının kayser ile Bâbıâli'ye karşı savaşı amaçlayan ittifaka kesin bir biçimde karşı çıkmalarının yanısıra, çariçe için de kayserin bununla ilgili olarak getirdiği teklifler tam bir hayal kırıklığı olmuştu.

---

389 Kral Büyük Frederik'in bu meseleye ne kadar büyük bir önem verdiği, Devlet ve Kabine Bakanı Kont Finckenstein ile bu hususta yaptığı heyecanlı yazışmalardan anlaşılmaktadır. Kral tarafından bizzat imzalanmış olup, hepsi de bu bakana Potsdam'dan gönderilen ve her seferinde kralın bu meseleye yukarıda anlatıldığı gibi geri döndüğü 6, 8, 12 ve 13 Şubat 1781 tarihli yazılar elimizdedir. 13 Şubat tarihli yazının sonunda, kralın kendi el yazısıyla yazdığı şu sözler bulunmaktadır: "Solms buraya gelmeden önce [kendisiyle] acil işler üzerine konuşmanızı rica ediyorum; Sir [Kayser] Josef'in beni yanlış yollara sürüklemek istediği labirentten kendimi kurtarmak için çok fikrim var, bunlardan size bizzat bahsederim. Frederik" (Bilindiği üzere, kral adıyla daima bu şekilde imza atıyordu).

390 Kont Görtz'ün 2 Şubat 1781 tarihli mektubu. Planlanan ittifak hakkında şöyle diyordu: "Savunma ittifakı bir defa akdedildi mi onu hemen acilen kendi aracısıyla imparatora getirecek, Türklerle ilişkiler kopma noktasına gelecek".

Zira kayserin en azından Bizans İmparatorluğu ile ilgili planlarını destekleyecek bir taahhütte bulunmasını beklemişti.

Oysa Kont Cobenzl'in Ocak ayı sonlarında sunduğu ve kayserin kurulacak ittifak ile ilgili şartlarını daha ayrıntılı olarak tanımlayan notada, bu husus yalnızca tamamen gözardı edilmekle kalmayıp, kayser bu notada ayrıca çariçenin hiç de hoş karşılamadığı ve ittifak ile ilgili bu taslağa karşı kesin bir isteksizlik hissetmesine sebep olan talepler ileri sürüyordu. Bu taleplerden biri, örneğin ittifakın 1746'da akdedilen antlaşmanın temeli üzerine oturtulması isteğinin yanısıra, kayserin bilhassa bütün resmî işlerde ve bütün diplomatik belgelerde, özellikle de söz konusu ittifakın imzalanması sırasında, çariçe karşısında kaysere öncelik tanınması idi. Daha Kont Cobenzl ve çariçenin kayserin taleplerini incelemekle görevlendirdiği dört vekili (Kont Panin ve Kont Ostermann olmak üzere iki bakan, Kabine Sekreteri Besborodko ve dış politikada oldukça aktif ve tecrübeli Bakunin) arasındaki müzakereler sırasında, bu hususta mutabakata varmak mümkün değildi.

Sonuçlar bir de çariçeye sunulduğunda, hemen şu açıklamayı yaptı: "Tek istediğim yalnızca temelde çok da önemli olmayan bir dostluk antlaşması idi; amacım en fazla Türklere karşı ihtiyacım olduğunda kayserin hizmetlerine başvurmaktı. Oysa görüyorum ki, beni işin içine çok daha fazla çekmeye, ama aynı zamanda bu hususla ilgili hiçbir taahhütte bulunmamaya çalışıyorlar. Durum böyle ise bu mesele kapanmıştır ve temelde artık çok da umurumda değildir".

Aynı dönemde malî durumunun hiç de iç açıcı olmayışı ve silahlı kuvvetlerinin her yerde görülen eksiklikleri, çariçenin şimdilik Bâbıâli'ye karşı savaş fikrinden vazgeçmesine ve Bizans projesini daha iyi zamanlara ertelemesine sebep olmuştu. Yalnızca Prens Potemkin'in bu hususta mevcut önemli zorlukları her zamanki ihtiyatsızlığıyla gözardı ettiği ve çariçenin de hayallerini mümkün olduğunca güçlendirmeye çalıştığı söyleniyordu. Zira bu sayede babası Grandük Pavel'e bağımlı olmaktan kurtarmaya çalıştıkları gelecekteki Bizans imparatorunun vâsisi ve yöneticisi tayin edilme umudunu taşıyordu[391].

Neticede çariçe kayserin tekliflerini geri çevirdi ve antlaşma taslağına kendi niyetlerinin açıkça gözönüne serileceği bir karşı antlaşma taslağı ile cevap ve-

391 Kont Görtz'ün 6 Şubat 1781 tarihli mektubu. Burada Potemkin'in hâlâ bu plana sıcak baktığı söylenmektedir, zira: "Müstakbel imparatorun naibi ve hamisi ilan edilmenin avantajını ona sağlamak, onu Grandüke bağlılığın dışına koymak maksadıyla".

rilmesini emretti. Yukarıda adı geçen vekiller tarafından hazırlanan ve çariçeden tam onay alan bu karşı taslak, kayserin arka planda Rusya ile Prusya arasında mevcut ittifakın iptal edilmesiyle ilgili düşüncelerini hemen ortadan kaldırmak için, teklif edilen antlaşmanın St. Petersburg ve diğer devletler arasında mevcut daha eski bağlantıları ve antlaşmaları hiçbir şekilde olumsuz etkilememesi gerektiği cümlesiyle başlıyordu.

Hemen devamında ise, kayser muhtemelen bu hususta hiçbir taahhütte bulunmamak için taslağında Bâbıâli'nin adını anmaktan kaçındığından, çariçenin karşı taslağa kayserin Rusya'ya Bâbıâli ile bütün antlaşmalarını ve bilhassa Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nı garanti etmeyi taahhüt edeceği gizli bir maddenin eklenmesini emrettiği belirtiliyordu. Antlaşmanın herhangi bir maddesini yerine getirmekte zorluk çıkarttığı takdirde Bâbıâli'yi silah zoruyla antlaşma hükümlerini yerine getirmeye zorlamak için kayserin Rusya ile birleşmesi talep ediliyordu. Karşılığında Rusya da Belgrad Barış Antlaşması'nı garanti etmeyi taahhüt ediyordu.

Kayser ebediyen sürecek bir ittifak talep ederken, çariçe ittifak antlaşmasını bu gibi antlaşmalarda genel olarak belirlenen sekiz yıllık süre ile sınırlamak istiyordu. Son olarak, kayserin öncelik hakkı ile ilgili taleplerini de kesinlikle reddediyordu. Başka hiçbir açıklamaya gerek bırakmadan, böyle bir talebin tamamen yersiz olduğunu ve bu hususta tam eşitlik esas alınmadığı takdirde, bundan sonraki her türlü müzakerenin yararsız ve uygulanamaz olacağından kesileceğini bildirdi[392].

Bu teşrifat kavgası gerçekten de bundan sonraki müzakerelerde öyle ön plana çıktı ki, çariçenin bu kavgayı, Bizans İmparatorluğu hayalinden ve kayserin iltifatlarından dolayı düştüğü utançtan ustaca bir şekilde sıyrılmak için kullanmaya çalıştığı düşüncesi muhtemelen çok da temelsiz değildi[393]. Lâkin karşı taleplerinde gerçekten de, en azından Kral II. Frederik'in güvenilir bir kaynaktan öğrendiğini ileri sürdüğü gibi, iki imparatorluk sarayı arasındaki eşitliği, birinin Şark imparatoru, diğerinin de Garp imparatoru ünvanını taşıyacak derecede genişletmeye kadar ileri gidip gitmediği, kesin değildir. En azından kaysere tamamen geri çekilmek için iyi bir sebep olurdu. Zira çariçenin böyle bir ünvanı alması, Bâbıâli'ye karşı resmî bir savaş ilânını da kapsayacaktı[394].

---

392 Kont Görtz'ün 13, 16 ve 20 Şubat 1781 tarihli mektupları.

393 Kont Görtz buna bilhassa 17 Nisan 1781 tarihli mektubunda dikkat çekmektedir.

394 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 8 Mayıs 1781 tarihli yazısı.

Bilinen şu ki, çariçe bu meseleyi çok ciddiye alıyordu ve diğerlerinin yanısıra, bu gibi meselelerde uzman bir gazeteciye kayserin öncelik hakkı talebini hangi gerekçelere dayandırmış olabileceğine dair geniş kapsamlı ve derin incelemeler yaptırdı. Bu incelemenin sonucunda, talebinin imkânsızlığını mesela Katolik hükümdarların bile kendisine bu önceliği ancak "Advocatus Ecclesiae", yani "kilisenin savunucusu" olarak tanıdıklarını ve Bâbıâli'nin kaysere asla eşiti dışında bir muamele göstermediğini ileri sürerek kanıtlamak istiyorlardı. Çariçe ona neden Osmanlı sultanından bile daha fazla hak tanıyacaktı? Ayrıca Bizans İmparatorluğu'nu neden Bizans imparatorları gibi temsil edemeyecekti? Hatta, çarların kendilerini bu imparatorlar ile eşit gördüklerine dair emsaller bile vardı ve Çar Büyük Petro'nun bir atası, Bizans imparatorları ile resmen eşit kabul edilmişti.

Ayrıca çariçe, Fransa ile bu hususta çıkan benzer bir anlaşmazlıkta bütün taç giymiş hükümdarları eşit kabul ettiğini açıklamıştı; hiçbirine ne üstünlük taslamak ne de gerisinde kalmak istiyordu ve kaysere şimdi öncelik hakkı tanıdığı takdirde kendisine ihanet etmiş olurdu. Çıkış yolu olarak, kayserin yalnızca Macaristan ve Bohemya kralı olarak imzalamasına dair getirilen teklif de geçersiz kılındı, zira bu sayede onun kayser olarak öncelik hakkı sessizce ve *de facto*, yani uygulamada kabul edilmiş olurdu[395].

Neticede Kont Ostermann, Kont Görtz'e Şubat ayında görünüşe göre meselenin kendiliğinden ortadan kalkacağına ve kayserle bir ittifak meydana gelse dahi Rusya ile Prusya arasındaki ittifakın bundan hiçbir şekilde olumsuz etkilenmeyeceğine dair teselli edici bir güvence verebildi. Zira aşılması zor olan protokol kavgasının dışında kayserin Lehistan'da Rusya'ya karşı takındığı düşmanca tutum da çariçeyi huzursuz etmişti. Varşova'daki Avusturya elçisi Thugut, kayser adına Lehlere ülkelerinde Rusya'nın nüfûzunun daha yüksek olmasını öngören prensibin artık kayser tarafından hoş görülmeyeceğini açıklamıştı ve anlaşılan o ki Lehistan kralı da çariçe nezdinde kayserin yarattığı bütün huzursuzlukların yalnızca Rusya'ya bağlılığından kaynaklandığına dair şikâyette bulunmuştu[396].

395 Kont Görtz'ün 27 Nisan ve 1 Mayıs 1781 tarihli mektupları. Bâbıâli ile ilgili olarak burada şöyle demektedir: "İmparator, Bâbıâli'den eşit muamele dışında başka bir şey almadı ve imparatoriçe ona büyük senyör avantajı verilmesini istemiyordu". Bilindiği gibi, bu ancak bundan böyle her ikisinin de "imparator" ünvanını taşımaları ile her iki hükümdarın rütbe eşitliğinin belirlendiği 1606 tarihli Zitvatorok Antlaşması'ndan beri geçerli idi. Karşılaştırma için bk. cilt III.

396 Kont Görtz'ün 13 Şubat 1781 tarihli mektubu.

Kral II. Frederik tabii ki meselenin bu şekilde değişmesinden çok memnundu. "Tekrar canlanmaya başladım" diye yazıyordu Kont Finckenstein'a 27 Şubat'ta. "Zira Kont Görtz'ün son mektubu, iki imparatorluk sarayı arasında askıda kalan müzakereler hakkında sâkinleşmemi sağladı. Bu esnada ancak temelde önemsiz olan ve Rusya ile ittifakımı ve sistemimi gölgeleyemeyen bir dostluk antlaşması çıkacaktır". Zira kayser ne çariçenin Bâbıâli'ye karşı talep ettiği garantiyi kabul edebilirdi ne de Bizans projesini gerçekleştirmesinde herhangi bir yardımda bulunabilirdi. Bütün bunlar, Fransa ile arasında hiçbir surette vazgeçmeye niyetli olmadığı ittifaka çok aykırı idi[397].

Kralı bu arada hâlâ rahatsız eden tek şey, kısmen kayserin Rusya ve Prusya arasındaki ittifaka karşı çabaları, kısmen de çariçenin Bizans projesi açısından körlüğünün her ikisinin de sonunda protokol konusunda geri adım atmalarına sebep olabileceği idi. Zaten bütün bunları çariçeye tamamen hükmeden, ayrıca kayserin kendi tarafına çekmeyi başardığı ve rüşvet olarak İngiliz altınlarına kanarak, sürekli olarak Prusya ile ittifakın ana desteği olan Kont Panin'in nüfûzunu engellemeye çalışan Prens Potemkin'in bir oyunu olduğunu düşünüyordu[398].

Diğer taraftan hâlâ Avusturya ile bir ittifak meydana gelse bile Osmanlı İmparatorluğu'nun planlanan fethinin her iki devletin arasını tekrar bozacağını umut ediyordu. Uğursuz paylaşım sorunu, herşeyi bozacak uçurum olacaktı. Bâbıâli'ye karşı yürütülecek bir savaşta Avusturya, Rusya'ya silahlı kuvvetleri ile gerçekten büyük hizmetlerde bulunabilirdi. Oysa sıra fethedilen toprakları paylaşmaya gelince, her iki devletin menfaatleri çakışacaktı. Zira Avusturyalıların Rusya gibi korkunç bir güç yerine Türkler gibi zayıf bir milleti komşu olarak isteyecekleri gayet tabii idi[399].

Bu, hiç şüphesiz her iki saray tarafından da tıpkı Kral II. Frederik gibi hissedilmişti. Çariçe daha şimdiden, Kont Görtz'ün dediği gibi, büyük kitleler tarafından anlaşılamayacak kadar asil olan Bizans projesini bu şekilde yürütemeyeceğini hissetmişti. Artık herşey, kayserin karşı taslağa ne cevap vereceğine bağlı idi.

Cevabı Mart ayı sonunda St. Petersburg'a ulaştı ve beklentilere birden fazla hususta aykırı idi. Kayser, bütün diğer hususlarda, hatta Bâbıâli'ye yönelik gizli

397 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 6 ve 10 Mart 1781 tarihli yazıları.

398 Kralın 10 Mart tarihli yazısı.

399 Kralın 13 ve 17 Mart ve 24 Nisan tarihli yazıları.

madde konusunda bile geri adım atmaya hazırdı; yalnızca protokoldeki öncelik hakkı konusundan hiçbir şekilde vazgeçmiyordu. Diğer Alman hükümdarlarına karşı sorumlu olduğu ve hiçbirinin kayser tacının bu şekilde küçümsenmesini onaylayamayacağı ve onaylamayacağı için, çariçenin bu isteğini yerine getirmenin kendi elinde olmadığına dair bir ültimatom veriyordu[400].

Mesele bu şekilde sona erdi. Kayserle ittifak kurarak sanki Prusya ile ittifakını menfi bir şekilde etkilemek istemiş şüphesinden tamamen arınmak için, çariçe, Kont Cobenzl kendisine kayserin cevabını teslim eder etmez, Kont Görtz'e Kont Ostermann aracılığıyla hemen resmî olarak niyetinin, daima muhafaza etmek istediği, kendini içinde daima çok rahat hissettiği kral ile arasındaki ittifakı ve dostluğu asla herhangi bir hareketiyle bozmak veya olumsuz etkilemek olmadığını bildirdi. Kayserin kendisine teklif ettiği dostluk antlaşması, aralarındaki ittifakı hiçbir şekilde değiştiremezdi. Bu yüzden de kayseri hemen geri çevirmemesi gerektiğini düşünmüştü; zaten bu hususta henüz bir anlaşmaya varılamamıştı. Ayrıca asla kendi isteği dışında bir şeye çekilmesine izin vermeyecekti. Sistemi, kralın sistemi ile mutabakat hâlinde, barış yanlısı bir sistemdi; dolayısıyla kendi menfaatlerine aykırı hiçbir telkine de asla kulak vermeyecekti[401].

Çariçe şimdilik Bizans projesinden sessizce vazgeçtiği anlamına gelen bu kesin açıklamaya rağmen, kayserin ültimatomuna nihaî bir cevap vermekte yine de tereddüt ediyordu. Kont Panin bu kararsızlığı, çariçenin o dönemlerdeki siyasetini tanımlayan ilkesizliğe atfetmeye çalışıyordu. Kont Görtz nezdinde şu itirafta bulunuyordu: "Öyle bir noktaya geldik ki, belirli prensiplere göre bir karar vermemiz için artık hiçbir bilgelik yetmiyor. Bize, hiddetlenen bir başın bir anda aceleyle bir şeye karar verdiği ve bir an sonra bu karardan tekrar vazgeçtiği, tamamen yanılgı içindeki bir durumda yaşıyormuşuz gibi bakılmalıdır. Yine de karar vermek tamamen bu duruma bağlıdır. Size söyleyebileceğim tek şey, kararımın kesin olduğu ve asla planlanan antlaşmayı imzalayarak elimi kirletmeyeceğimdir"[402].

Kayserin bu talebinin kesinlikle reddedilmesi gerektiği kararına varılana kadar, Kont Cobenzl ve çariçenin yukarıda belirtilen dört vekili arasında daha bir süre müzakerelerde bulunuldu. Öncelik hakkı meselesinin çariçenin menfaatine

400 Kont Görtz'ün 6 ve 27 Mart 1781 tarihli mektupları.
401 Kont Görtz'ün 30 Mart 1781 tarihli mektubu.
402 Kont Görtz'ün 6 Nisan 1781 tarihli mektubu.

göre özellikle vurgulandığı bir yazı ile birlikte hazırlanan bu yöndeki bir nota Nisan ayı sonunda Kont Cobenzl'e verildi ve ancak Haziran ayı başlarında, tartışmasız öncelik hakkının bir kez daha uzun uzadıya anlatıldığı bir yazı eşliğinde, kayserin kendi el yazısı ile çariçeye yazdığı yazı St. Petersburg'a ulaştı. Çariçe, bu yazıya istinaden müzakerelerin sona erdiğini açıkladı. Bu kararı aldığı gün, çariçede bu hor görülmeyi içten kendisi üzerinde bir zafer olarak yüceleştirmeye çalıştığı gururlu özgüveni yansıtan çok soylu bir duruş görülüyordu[403].

II. Frederik'in meselenin bu şekilde sonlanması karşısında kutladığı zafer ise daha da büyüktü. Son ana kadar kendini güvende hissetmemişti; üstelik Kont Görtz'e Kont Ostermann tarafından, Prusya'nın da akdedilecek antlaşmaya katılabileceğine dair laf arasında yapılan açıklama hiç de hoşuna gitmemişti. Mayıs ayı sonunda bu hususta Kont Görtz'e şöyle yazıyordu: "Benden gizlenen ve bilmediğim hiçbir taahhüdü imzalamam. Bu antlaşma yalnızca grandükün ikinci oğlu Prens Konstantin'i Bizans tahtına oturtmak amacıyla Türkleri Avrupa'dan çıkartmak için yapılacak ise buna ilgisiz kalabilirim; lâkin kayser bu ittifak sayesinde önemli fetihler yapmayı amaçlıyorsa işler değişir".

Er geç kendi menfaatleri de bundan zarar göreceğinden, buna göz yumamazdı. Kayser, muhtemelen onları kendi tarafına çekmek ve yapılacak bir sonraki Meclis'te bir zamanlar Macaristan'dan koparılan eyaletlerin, bilhassa Eflak, Boğdan, Sırbistan ve Dalmaçya'nın tekrar birleştirilmesini talep etmek için Macarların bütün imtiyazlarını onaylamıştı[404]. Oysa St. Petersburg'da Prens Kaunitz'in Prens Galitzin ile Viyana'da tekrar başlatmaya çalıştığı müzakerelerin kesilmesi, bu endişelerini şimdilik tamamen yok etmişti.

Hâlbuki çariçe bu arada bilhassa gerçekleştirilmesi hâlinde, yüzyılların en büyük adamlarının şöhretini geride bırakacağını düşündüğü Bizans projesinden vazgeçmeye hiç niyetli değildi[405]. Aksine bu planına daha da eğildiği düşünülüyordu. En azından bunu gösteren birçok hareketler ortaya atılıyordu.

Diğerlerinin yanısıra, aynı dönemde torunu için, 30 bin baskı olarak askerî liselere dağıtılan bir Yunanca alfabe kitabı bastırdı ve askerî öğrenciler arasın-

403 Kont Görtz'ün 10 Nisan ile 5, 8 ve 12 Haziran 1781 tarihli mektupları.

404 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 29 Mayıs 1781 tarihli yazı.

405 Kont Görtz, 7 Eylül tarihli bir mektubunda çariçenin Bizans projesi hakkında şöyle bir yorumda bulunmaktadır: "Göründüğü kadarıyla imparatoriçe bu planı mevcut olan en büyük planlardan biri olarak kabul ediyor ve görünüşte icratıyla geçmiş yüzyıllardaki bütün büyük adamların aşmayı umut ediyor".

dan güya zamanında Yunancaya, gelenek ve göreneklerine alışması için Grandük Konstantin'in yanına verilen bazı genç Rumları seçtirdi. Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da yok edilmesine dair çeşitli hatıra sikkeleri de ortaya çıktı. Yıldırımın İstanbul'daki en büyük camiyi harabeye çevirdiği ve çariçenin "Propugnatrix Fidei (dinin savunucusu)" olarak anıldığı sikkelerden biri, bu açıdan yeterince anlamlı idi. Oysa Kral Büyük Frederik bile biraz da istihza ile bunun gibi tehlikesiz oyunlarla Bizans İmparatorluğu'nun yeniden tesisi gibi gerçekleştirilmesi zor bir hayalin yerine getirilmesinin güç olduğunu belirtmişti[406].

Çariçenin asıl niyetine dair daha ciddi göstergeler, Kont Panin'in gözden düşmesi ve Grandük Pavel'in yurtdışına zorunlu olarak yaptığı gezi idi. Zira her ikisi de Bizans hayallerinin en büyük muhalifleri kabul ediliyorlardı. Avusturya ile yapılacak ittifak başarısız olduktan kısa bir süre sonra, Kont Panin'in elinden dışişlerinin yönetimi alındı, zira bu ittifak sayesinde gerçekleştirilmesi daha yakın görünen Bizans projesine baştan beri karşı çıkmıştı. Büyük hizmetlerde bulunmuş olan bu yaşlı devlet adamı için, çariçenin en azından görünüşte Kont Panin'in yerine dışişlerinin yönetimini emanet ettiği daha uysal Kont Ostermann'ın, bundan sonra da belirli bir öneme sahip Kırım Tatarları ve Kalmuklar meselesinin yönetimini üsteleneceğini bildirmesi, küçük bir teselli idi[407].

Çariçenin Kont Panin'in etkisi altında defalarca Bizans projesine karşı çıkan oğlunun [Grandük Pavel] gezisi için gösterdiği çabalar, çok daha vahim bir gösterge idi. Çariçe, oğlunu bu gibi olağanüstü planlar için fazla eski kafalı bulurken, bu projeyi rahatça hayata geçirebileceği bir zamanda oğlunu uzaklaştırmayı uygun buluyordu.

Çariçenin grandük için "Kuzey kontu" lakabını ve mühründe Kuzey Yıldızı'nı uygun görmesinden, bilhassa Grandük Konstantin için daha doğumu sırasında sembol olarak uygun gördüğü Şark Yıldızı ile karşılaştırıldığında, anlamlı bağlantılar çıkartılıyordu. Bu hareketi ile diğer kuzeyli hükümdarları kızdıracağına dair itirazları, kibirli bir şekilde şu sözlerle geri çevirdi: "Zaten kuzeyin büyük bir bölümüne sahip değil miyim? Diğerleri-

406 Kont Görtz'ün 13 Kasım 1781 tarihli mektubu. Kral şöyle demişti: "Madalyalar, Rum İmparatorluğu'nunkinden daha zor ve çetrefilli bir projenin uygulanmasını hiç kolaylaştırmıyor".

407 Kont Görtz'ün 25 Eylül 1781 tarihli mektubu.

nin sahip oldukları kısımlar, uygun gördüğüm anda ellerinden alabileceğim kadar küçüktür"[408].

Siyasetçiler bu arada Bizans projesinin gerçekleştirilmesine dair ilk önemli adım olarak çariçenin ertesi yıl için planlanan Kerson (Kherson) gezisinden endişe ediyorlardı. Zira bu gezinin en önemli amacı, burada iskân edilmiş Rumların zengin bağışlarla Grandük Konstantin'i imparator olarak kabul etmelerini sağlamak ve ardından Konstantin'i imparator ilân etmekti. Bu, Bâbıâli'ye karşı açık bir savaş ilânı ve diğer devletlere Avrupa'da dünya barışını korumaya dair fazla cüretkâr bir çağrı olacaktı. Sonunda bu siyasî tiyatro fazla cüretkâr, hatta belki de gülünç bulundu. Kerson'a yapılacak seyahat iptal edildi ya da en azından ertelendi ve sebep olarak da söz konusu eyaletin Potemkin'in himayesi altındaki valiliğinin henüz kullanılamaz hâlde olduğu gösterildi. Buraya iskân edilen Rumların beşte dördünün açlık ve sefalet içinde öldüğü söyleniyordu[409].

Üstelik kamuoyu hâlâ çariçenin düşünceleri ve niyetleri ile bariz bir çelişki içinde idi. Kont Görtz, bu hususta Ekim ayı sonlarında şöyle diyordu: "Biraz olsun aydın her Rus'un, böyle bir teşebbüsün anavatanına yalnızca büyük bir felaket getireceğinin farkında olmasına rağmen, çariçenin bütün adımları, sanki yalnızca tek bir amaca yönelik gibi duruyor. Bir yıl içinde çariçenin tehlikeyi zamanında mı fark edeceği, yoksa dev adımlarla ancak büyük zorluklarla çıkabileceği ve böylece bugüne kadar kazandığı şanı olumsuz etkileyecek sıkıntılarla karşılaşacağı bir yola mı gireceği kendini belli edecektir"[410].

Bütün bu olan bitenler arasında kesin olan tek şey, askerî birliklerin Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır eyaletlerine yürüyüşlerinin kesintisiz bir şekilde ve oldukça geniş bir kapsamda devam ettiği idi. Finlandiya ve Livland'dan

408 Kont Görtz'ün 25 Eylül 1781 tarihli mektubu. Çariçenin Grandük Konstantin'in doğumunda bastırdığı madalyonun bir tarafında kendi resmi ve diğer tarafında bir Şark Yıldızı görülüyordu; bu yıldızın ortasında Rusya'yı temsil eden bir figür, yıldıza doğru bakan umut sembolü ve arkasında İstanbul'daki Ayasofya Camii'nin görüldüğü din sembolü arasında bir çocuk taşıyordu. Grandükün çariçe tarafından, hasta çocuklarının iyileşmesini beklemesine bile izin verilmeyen şekilde büyük bir çaba ile hızlandırılan gezisi hakkında Kont Görtz'ün aynı döneme ait mektuplarında, diğer elçilerin Raumer, *Beiträge*, V, 519 ve devamındaki raporları ile onaylanan ilginç bilgiler mevcuttur.

409 Kont Görtz'ün 21 Eylül, 2 ve 9 Ekim 1781 tarihli mektupları.

410 Kont Görtz'ün 23 Ekim 1781 tarihli mektubu.

dahi birçok alay Ukrayna, Besarabya ve Azak yakınlarına çekildi. Yıl sonunda toplam 90 bin kişilik daimî birliklerin ve 25-30 bin süvarinin söz konusu hatlarda konuşlandığı söyleniyordu ama birlikler çok da iyi durumda değildiler. İstanbul'a karşı bir teşebbüste bulunulacak ise vazgeçilmez olan Karadeniz donanmasının durumu da pek iyi sayılmazdı. Lâkin ertesi ilkbaharda 15-18 kadar savaş gemisi hazırlayabileceklerini umuyorlardı. Kerson'daki liman ve takviye çalışmalarını para sıkıntısından dolayı geçici olarak durdurmak zorunda kaldılar. Para meselesi, ülkenin içinde bulunduğu malî sıkıntıdan dolayı yine en büyük engel olarak ön plana çıkıyordu[411].

Artık hiç kimse çariçenin ciddi olarak Bizans projesini yakın gelecekte gerçekleştirmeye çalışacağına inanmasa da, çariçe en azından Kırım meselesi için yeterince hazırlıklı idi[412]. Zira Kırım'da felaket artık dev adımlarla kaçınılmaz sona doğru ilerliyordu.

Mirzaların Şahin Giray Han'a karşı son ayaklanmasından sonra huzur yalnızca görünüşte yeniden sağlanmıştı. Hoşnutsuzluk ve kaynaşmalar, bilhassa Kuban Tatarları arasında sürekli olarak artmıştı. Tabii ki Rusların da kışkırtmalarla bunda bir parmağı vardı. Zira Kerç ve Yenikale'de hâlâ güçlü Rus birlikleri mevcuttu ve Şahin Giray Han sarayını muhtemelen yalnızca yeniden çıkacak bir ayaklanma hâlinde onların yardımlarına mümkün olduğunca hızlı başvurabilmek için Kefe'ye taşımıştı. 6 bin kişiye kadar yükselttiği kendi muhafız kıtasına artık neredeyse hiç güvenemiyordu[413]. Nisan ayında

411 Kont Görtz'ün 30 Ekim, 23 Kasım ve 25 Aralık 1781 tarihli mektupları.

412 Kont Görtz, bu hususla ilgili olarak 1 Ocak 1782 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "İmparatoriçeyi tanıdığını sanan en bilgili insanlar, eğer imparatoriçe ayak sürüyorsa, bunun sadece imparatorun emperyal majestelerini hedef aldığına, onun ve düzenbaz bakanlarının maruz kalacakları tehlikeyi hissettiklerine inanıyorlardı". Ayrıca 22 Ocak tarihli mektubunda, plandan ya tamamen vazgeçtiklerini ya da "burada sanılır ki bu zamana kadar daha az önemli ve daha az değerli konularla yetinmeye" kararlı olduklarını belirtiyordu ki, bununla öncelikle Kırım'daki durumları kastetmekte idi. Kral Büyük Frederik de aynı görüşü paylaşıyordu. Kont Görtz'e gönderdiği 5 Şubat 1782 tarihli yazıda şöyle diyordu: "Şimdi ortaya çıkan her tür şartlar, bu hükümdarın bu geniş projeyi terkettiği hususunda bende neredeyse hiçbir şüphe bırakmıyor veya en azından bunun icrasını başka bir zamana ertelemiştir".

413 Kont Görtz'ün 1 Mart 1782 tarihli mektubu. Burada Kırım hanının muhafız kıtası hakkında yine şöyle demektedir: "Ona karşı Tatarların şikâyetlerinden biri, onun kişisel güvenliğini sağlamak için sürekli bir milisin kurulmasıdır. Bu milis gücü yaklaşık 600 adam kadar ve onları Avrupa tarzında yetiştirmeye çabalıyor".

Taman'daki ayaklanma ruhunu bastırmak üzere gönderdiği Avrupa tarzında düzenlenmiş üç alay, Kuban Nehri'ni geçerek, burada mekân tutan eşkiyalar ile birlik olmuştu[414].

Diğer taraftan Rusya, Kırım halkının en iyi ve en çalışkan kısmı olan Rumları ve Ermenileri kalabalıklar hâlinde Rus sınır bölgelerine göç etmeleri için heveslendirmeye çalışıyordu. O dönemlerde diğer yerlerin yanısıra bilhassa Kerson vilayeti ve Zaporog Kazaklarının Don ve Aksu nehirleri arasında neredeyse tamamen ıssız toprakları bu şekilde iskân edildi. Rusya, bu zorunlu göç sistemini zaten uzun zamandır geniş bir kapsamda yürütüyordu. Örneğin 1778 Eylül'ünde Eton, bir defasında 75 bin Rum ve Ermeni'nin Kırım'dan Azak Denizi'nin batı kıyılarında Nogay Tatarları tarafından terkedilmiş bölgelere yerleştirildiğine bizzat tanık olmuştu. Oysa burada ikmâlleri öyle kötü sağlanıyordu ki, büyük bir kısmı sefalet içinde öldü. Koloninin tamamının kısa sürede 7 bin kişiye kadar indiği söyleniyordu. Kırım hanının bu yüzden Rusya ile kötü bir şekilde kavgalı olduğundan daha önce bahsetmiştik. Ne tuhaftır ki bu başarısız iskân sisteminin de çariçenin Bizans projesi ile bağlantılı olduğu iddia ediliyordu[415].

Anlaşılan o ki, Rusya aynı zamanda yarımadanın güneyinde daha büyük gemiler için gerekli derinliğe sahip Balaklava Limanı'na göz dikmişti. En azından o sularda sürekli olarak Rus gemileri dolaşırken görülüyordu[416].

Tabii ki aynı dönemde Kuban'da yine çok kesin ve tehdit edici bir hâl almış olan ayaklanma bütün bu Rus entrikalarına destek oluyordu. Şahin Giray Han, Rusların himayesi altında rahatça Kefe'de otururken, kardeşlerinden biri olan Bahadır Giray, Kuban Tatarları boylarının çoğu tarafından karşı han olarak seçilmiş ve bu hareketin başına geçmişti. Kırım Tatarlarının en güçlü boyları da hemen onun tarafına geçtiler. Şahin Giray kendini ve hanlık onurunu, Rus çariçesinin muhafız alayı yüzbaşısı rütbesini kabul

414 Gaffron'un 25 Mayıs 1782 tarihli mektubu.

415 Eton, *Tableau*, T. II, 57 ve bununla uyum hâlinde Kral II. Frederik'in Kont Görtz'e gönderdiği 5 Şubat tarihli yazı ile Kont Görtz'ün 1 Mart 1782 tarihli mektubu. Bu mektubun sonunda şöyle demektedir: "Dahası bu düzenlemelerin büyük Grek İmparatorluğu ile uyumlu olduğuna genellikle inanılmakta. Birçok kişi Azak ve Yeni Rusya eyaletlerini, Grandük Konstantin'in topraklarını arttırmaya yönelik olarak değerlendiriyor".

416 Gaffron'un 24 Temmuz 1782 tarihli mektubu.

ederek artık onların efendileri ve liderleri olamayacağı derecede küçük düşürmüştü[417].

Neticede 1782 Mayıs'ında Bahadır Giray önemli bir askerî kuvvetle Kefe önlerine geldi; anlaşılan o ki, Şahin Giray, başına geleceklerden tamamen habersizdi. Nezdinde bulunan Rus sefiri ancak son anda içinde bulunduğu tehlikeyi açıklamıştı: Fatihin öfkesinden acilen kaçarak kurtulabilirdi. Bunun için beş Rus gemisi limanda hazır bekliyordu. Dolayısıyla acilen hazinelerinden taşıyabileceği kadarını yanına alarak, ailesi, saray efradı ve Rus sefiri ile birlikte Yenikale'ye gitmek üzere gemiye bindi. Hemen ardından Bahadır Giray, tek bir kılıç darbesine gerek kalmadan Kefe'yi işgal etti ve ağabeyinin Avrupa tarzında döşenmiş sarayını yanındaki Tatarların talanına bıraktı[418].

Anlaşıldığı kadarıyla devletin zirvesindeki bu değişiklikte Rus ajanları da haince bir şekilde başrolü oynamışlardı. Kefe'deki Rus sefiri Şahin Giray Han'ı acilen kaçmaya zorlarken, Bahadır Giray'ı ağabeyine karşı ayaklanmaya kışkırtan yine Rus provokatörlerdi. Ağabeyinin çariçe nezdindeki borçlarını ödemeyi taahhüt ettiği takdirde, çariçenin kendisini han kabul edeceğine ikna ettikleri söyleniyordu. Bu borçlar, söylendiği kadarıyla 20 milyon ruble idi ki bu, Bahadır Giray'ın bulmasının imkânsız olduğunu herkesin teslim ettiği büyük bir meblağ idi. Anlaşıldığı kadarıyla yine de bunu kabul etmişti ve böylece Ruslar bu karışıklıklarda her iki tarafta avantajı ellerinde tutuyorlardı. Hanlardan biri, Yenikale'de esir olarak ellerindeydi ve diğeri ise söz konusu ağır borçlar için âdeta ülkesini peşinen rehin verdiğinden Ruslar nezdinde kendini küçültmek zorunda kalıyordu.

Bu sayede çariçenin İstanbul elçisi Bulgakov'un bu tatsız hâdiselere dair müzakerelerdeki konumu daha da avantajlı duruma geldi. En azından başlangıçta ölçülü ve tarafsız bir kişinin rolünü oynamaktan daha kolay bir şey yoktu. Reisülküttab ile bu hususun dile getirildiği ilk görüşmesinde, sarayının

---

417 Kont Solms'un 21 Haziran 1782 tarihli mektubu: "Gerekçelerden biri de, imparatoriçenin muhafızlarının komutanı ünvanını kabul ederek, onlar bu ayaklanmayla hanın küçük düşürüleceğini iddia ediyorlardı".

418 Gaffron'un 23 Nisan, 25 Mayıs ve 25 Haziran tarihli mektupları ile Kont Görtz'ün 21 Haziran 1782 tarihli mektubu. Asi hanın adının genelde kabul edildiği gibi Selim değil Bahadır olduğunu Hammer, *Geschichte der Chane der Krim*, s. 237'deki Osmanlı kaynakları da onaylamaktadır.

bu kavgaya karışmayacağını ve bilhassa bağımsız Tatar milletinin yeni bir han seçmekte tamamen serbest olacağını açıkladı.

Reisülküttab ise Bâbıâli'nin de bu mücadeleye ne şimdi ne de ileride hiçbir şekilde müdahale etmeyi düşünmediği bu sözler için, buna güvenebileceği cevabını verdi. Tatarların hanlarından şikâyetleri öncelikle sivil ve dinî kanunların ihlali ile ilgili olduğundan çariçe zaten müdahalede bulunma yetkisine sahip değildi, zira Rusya yapılan son antlaşmada Tatarların içişlerine ve bilhassa dinî meselelerine karışmaktan tamamen imtina etmeyi açıkça taahhüt etmişti[419]. Bâbıâli, bu hususta samimi olduğunu ve tamamen tarafsız kalacağını kanıtlamak için, Kırım'da savaşan ve Bâbıâli'den destek talep eden üç grupla, yani Rus yanlısı, Osmanlı yanlısı ve Tatar taraftarı gruplarla hiçbir müzakereye girişmedi.

Bu hâdiselere dair ilk haberlerin aslında uzun süredir tahmin edildiği, fakat yine de beklenmedik ve sürpriz bir şekilde ortaya çıktığı St. Petersburg'da çariçenin kabinesindeki ölçülü grup, Bulgakov'un açıklamasına uygun olarak mümkün olduğunca tarafsız bir tutum takılması ve zamansız kavganın barışçıl yollarla çözülmesi taraftarı idi. Zira Batı'daki siyasî karışıklıklarla, bilhassa İngiltere ve Bourbonlar arasındaki barış arabuluculuğuyla yeterince meşguldüler ve bu yüzden Şark yönünde sonuçları tahmin edilemeyen yeni anlaşmazlıklara maruz kalmak hiç de akıllıca gelmiyordu. O dönemlerde bilhassa dışişlerinde hâlâ belirli bir ağırlığı olan ve daha dar saray grubuna kıyasla üçlü yönetim olarak adlandırılan üç devlet adamı, meseleye bu şekilde bakıyorlardı: Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann, Kabine Sekreteri Besborodko ve Bakunin. Onlara göre, yalnızca Bâbıâli'yi Rusya ile birlikte, sürgün edilen hanın tekrar tayinini sağlaması yönünde ikna etmeliydiler. Bunu kabul etmemesi hâlinde ciddi telkinlerde bulunmakla yetinmeli ve bunlar da amacına ulaşmadıkları takdirde Tatarları şimdilik kendi kaderlerine terketmeliydiler[420].

---

419 Gaffron'un 25 Haziran ve 10 Temmuz, Kont Görtz'ün 16 Temmuz 1782 tarihli mektupları. Kont Görtz'ün mektubuna göre, reisülküttabın cevabı şöyle idi: "Bunda Bâbıâli'nin hiçbir payı olmasa da, Kırım Tatarlarının hanlarından şikâyetleri sivil ve dinî kanunların ihlali olduğundan, yine de Bâbıâli hayale kapılabilirdi. İmparatoriçe bu işe karışılmamasını istiyordu. Tatarların içişleri ve dinî işlerine, barış anlaşması gereğince Rusya karışmama sözü vermişti" .

420 Kont Görtz'ün 25 Haziran ve 12 Temmuz 1782 tarihli mektubu.

Oysa bu gevşek siyaset, hiç de çariçeye ve musahibi Prens Potemkin'e göre değildi. Çariçe, Kırım'daki hareketlere dair ilk haberler geldiğinde tesadüfen şehir dışında olan Potemkin'e acilen geri dönmesi için ardı ardına altı ulak gönderdi. Bunun dışında, en azından dışarıdan, sanki bu hususa çok önem vermiyormuş gibi görünmeye çalışıyordu. Bu mesele ile ilgili herşey yalnızca çariçe ve Potemkin arasında gizlilik içinde görüşülüyordu. Yine de çok geçmeden bu hâdiselerden çok rahatsız olduğu ve her halükârda kesin ve aktif tedbirler almaya kararlı olduğu öğrenildi.

Şark yönündeki geniş kapsamlı planlarının uygun bir aracı ve kendi yaratığı olarak gördüğü Şahin Giray'dan hiçbir şekilde vazgeçmeye niyetli değildi. Aksine tekrar başa getirilmesinde ısrar etti ve gerekirse Şahin Giray'ı var gücüyle destekleyecekti. Potemkin de, aynı şekilde çariçenin ve devletin onurunun, sürgün edilen hanın tekrar tahta çıkartılmasını gerektirdiğini alenen açıkladı. Oysa bununla yetinmeyecekleri, aksine hem çariçenin hem de Potemkin'in bu meseleyi Bizans projesini nihayet gerçekleştirmek ve bu amaçla Bâbıâli'yi istemese de bir savaşa sürüklemek için iyi bir fırsat olarak değerlendirdikleri, diğer devletlerin de paylaştığı yaygın bir görüştü[421].

Ayrıca çariçe, hemen şahsen ve bakanlarının bilgisi olmadan, oldukça bağlayıcı bir yazıyla, böyle bir savaşın meydana gelmesi hâlinde aralarındaki dostluğa istinaden yardımlarına güvenip güvenemeyeceğine ve ne derecede güvenebileceğine dair kesin bir açıklamada bulunmasını sağlamak amacıyla Kayser II. Josef'e başvurmuştu[422]. Çariçe her halükârda birliklerini Kırım'a doğru hareket ettirirken, diğer devletleri meşgul eden ve sonunda sonucu getirecek olan soru, kayserin bu kriz sırasında takınacağı tutumdu. Kayserin artık maskesini tamamen düşürüp, Fransa ile ilişkilerini tamamen bozma pahasına bile olsa, çariçeye her halükârda destek vermeye ve Osmanlı İmparatorluğu'nun harabeleri üzerinde Bizans tahtını kurmaya dair olağanüstü planında yardımcı olmaya niyetli olup olmadığını gösterme zamanı geldi, deniyordu.

---

421 Kont Görtz'ün 16 Temmuz ve 9 Ağustos 1782 tarihli mektubu. Sonuncusunda, Potemkin'in açıklaması hakkında şöyle denmektedir: "....birçok kimse imparatoriçenin sadece hanı desteklemekle kalmayıp aynı zamanda bu gelişmeyi kendi projesini ilerletmek için uygun fırsat olarak gördüğüne ve Bâbıâli'yi kendi sorunlarıyla uğraşmak zorunda bırakmaya çalıştığına kani olmuştu". Prens Potemkin'in desteklediği Grek projesini icra etmek ve Bâbıâli'yle bir savaşa girmek için uğraştığı söyleniyor.

422 Kont Görtz'ün 19 Temmuz 1782 tarihli mektubu.

Hepsinden önce Kral II. Frederik durumları büyük bir heyecan ve endişeyle takip ediyordu. Zira iki imparatorluk sarayı arasındaki yakınlaşma, krala göre yine Rusya ile ittifakının nihaî olarak ortadan kaldırılması ve bunun ayrılmaz bir parçası olarak mevcut siyasî sistemin yok olması yönünde bir adımdı. Başlangıçta Potemkin'in bile kayser ile muhtemel bir bağlantıya çok fazla güvenmemesiyle teselli buluyordu. Potemkin bir defasında İngiliz Sefiri Harris nezdinde alenen, hiçbir şekilde kayserin çariçe uğruna Fransa ile ittifakından vazgeçmeyeceğini söylemişti; aksine Fransa'ya her zamankinden daha meyilli olan sinsi Prens Kaunitz'le birlikte daima çariçeyi kandırmaya ve Rusya ile Bâbıâli'den aynı şekilde yararlanmaya çalışacaktı[423].

Potemkin en azından bu hususta Bizans projesini kayserin yardımıyla mutlaka gerçekleştirmesi gerektiği düşüncesi gözlerini kör eden bir deliliğe kadar varan çariçeden çok daha net bir görüşe sahipti. Kral II. Frederik'in keskin siyasî zekâsı ise bu durumları hemen en doğru şekilde algıladı.

Kont Görtz'e 24 Ağustos'ta şöyle yazdı: "Meseleyi uzaktan tam olarak değerlendiremesen de çariçenin sonuçlarını tahmin etmek çok zor olan böylesine devasa bir teşebbüse girişmeyeceğini düşündüğümü itiraf etmek zorundayım. Tahttan indirilen hanı desteklemek istediğine inanıyorum ve bunu, bu yönde harekete geçirdiği birlikler ile kolayca yapabilir. Bununla yetindiği takdirde, Bâbıâli de kaçınmak istediği bir savaşa sürüklenme korkusuyla buna direnmeyecektir. Hâlbuki Türkleri savaş ilân etmeye zorlamak ya da en azından Rusya'yı saldırmak zorunda kalacağı bir duruma getirmek amacıyla daha ileri gitmesi, bu devletin şu andaki durumuyla bağdaşmayacak bir teşebbüs olacaktır".

Zira bunun için iyi teçhiz edilmiş ordulara, iyi doldurulmuş ambarlara ve dolu bir hazineye ihtiyaç duyuluyordu. Oysa çariçe bütün bunlara rağmen olayları son raddeye getirdiği takdirde, çok geçmeden kayserin dostluğuna ne kadar az güvenebileceğini anlayacaktı. Fransa'ya hâlâ fazla bağlı idi ve Fransa da Bâbıâli'nin yok edilmesine karşı çıkacak, bu türde bir teşebbüse yardımcı olamayacak kadar fazla menfaat sahibi idi. Hâlbuki kayser bunu kabul ettiği anda Fransa ile ilişkileri anında bozulacaktı. O yüzden kendisi, yani kral, Versailles Antlaşması ile oldukça rahat eden kayserin çariçeye bağlılığını göstermek için bundan vazgeçeceğinden şüphe duyuyordu. Kayser bütün bunları göze almış olsa bile kayser ve çariçe arasında ganimetler paylaşılırken çok bü-

---

423 Kont Görtz'ün 26 Temmuz 1782 tarihli mektubu.

yük anlaşmazlıklar çıkacaktı. Kral, bu yazısını şöyle bitiriyordu: "Bütün bunlar menfaatlerimi olumsuz etkilemeyeceğinden, bu konuda sâkin kalabilirim ve sizden haberlerini alacağım gelişmeleri bekleyebilirim".

Birkaç gün sonra, konta yazdığı bir diğer yazıda şöyle diyordu: "Görünen o ki, çariçe bu meselede kandırılan taraf olacaktır; bütün güvenini, başkalarının sırtından avantaj sağlamaktan başka bir amacı olmayan hırslı ve sinsi bir hükümdara vermek üzere gerçek dostlarını terketmiş olmaktan iş işten geçtikten sonra pişmanlık duyacaktır"[424].

Kayser ise ikiyüzlü oyununu öyle maharetle yürütüyordu ki, çariçeyi yılın sonuna kadar mutlu rüyalarla oyalamayı başardı. Kesin vaatlerde bulunmayarak, daha ilk cevaplarında çariçenin isteklerine öyle olumlu yaklaşmıştı ki, çariçe artık buna binaen ve her halükârda kayserin yardımına güvenebileceğini düşünüyordu. Oysa kayserin tek amacının, Şark'ta yakın zamanda beklenen karışıklıklarda kendi menfaatlerini yeterince korumak ve en fazla arada yapacağı bir gösteri ile hem St. Petersburg sarayı hem de Bâbıâli nezdinde mümkün olduğunca avantajlı bir konum kazanmak olduğunu, çok derin incelemelere girmeyen siyasetçiler bile kolayca anlayabilirdi.

Ayrıca o dönemde, iki hükümdar arasında sıkça olduğu kadar gizemli bir şekilde yürütülen doğrudan yazışmalarla ilgili daha kesin sonuçlar da henüz ortaya çıkmamıştı. Yalnızca kayserin, çariçenin Bizans ile ilgili hayallerini gerçekleştirmesinde yardımcı olacağına dair inancını sürekli olarak, hatta kendisini yöneten bakanı Prens Kaunitz'in aksi yöndeki iradesine ve görüşlerine rağmen, beslemeye devam ettiği tahmin ediliyordu. Diğer taraftan kayser de sanki en kötü ihtimalde hâdiselerin kendi menfaatlerine uygun olduklarına ve bunları Bâbıâli'yi her iki sarayın iradesine tâbi etmeye yetecek derecede yönetebileceğine dair delice bir düşünceye kapılmıştı[425].

---

424 Kralın Kont Görtz'e yazdığı 24 ve 31 Ağustos ile 3 Eylül 1782 tarihli yazılar. Sonuncusunda bir kez daha kayserin Fransa ile ilişkisini vurguluyor ve şöyle diyordu: "İmparatoriçenin yapacağı fetihlerin büyük bölümünü ona bırakmaması durumunda Fransa'yla bozuşmak riskini alarak imparatorun buna el atacağı sanılmasın, bu da Avrupa'nın tamamından ziyade Rusya için pek de kârlı olmayacaktır. Bu sebep beni, imparatoriçe gibi parlak bir prensesin bunu yapmış olmasının şarşırtıcı olacağı sonucuna götürüyor. Fakat müdahalenin etkisi böyledir, imparatoriçe bir noktaya kadar zorlandığı zaman, en açık işler için de körleşilir, suistimal edilir, zira o olunmak istenir ve sadece tecrübe, söz konusu durumlarda her tür gösterişler olacağından, prestiji durdurabilir".

425 Kont Görtz'ün 16 ve 20 Ağustos 1782 tarihli mektubu.

Bilhassa Kral II. Frederik'in de kayserin niyetlerinde samimi olduğuna daha başlangıçta şüphe duymasını sağlayan bir durum, Habsburg topraklarından hiçbirinde, güya çariçeye verdiği vaatleri yerine getirmekte ciddi olduğunu kanıtlayabilecek herhangi bir hazırlığın yapılmamakta olduğu gerçeği idi. En azından şimdilik, Bâbıâli ile ilişkilerini kesmeye niyetli olduğunu gösteren herhangi bir hazırlık yapılmamakta, ambarlar kurulmamakta ve bilhassa Macaristan yönünde önemli askerî hareketler görülmemekte idi. Aksine, kayser sanki Rusya'ya karşı fazla olumlu görünmesine ve Bâbıâli'ye karşı düşmanca bir tutumdan dolayı bilhassa Fransa'yı kızdırmasına sebep olabilecek herşeyden kaçınıyordu. Hatta Bâbıâli'ye karşı barışçıl ve iyi niyetli düşüncelerini göstermek üzere, Bâbıâli ile Macaristan sınırlarında ezelden beri süren eşkiyalıkları ve çete faaliyetlerini, alınacak ortak tedbirlerle sona erdirmek ve sınır düzenlemelerine dair hâlâ askıda olan anlaşmazlıkları uzlaşmayla ortadan kaldırmak için anlaşmaya vardığı söyleniyordu[426].

Durum ne olursa olsun, kesin olarak bilinen şey, Prens Kauntiz'in kayserin abartılı fikirlerine katılmaya hiç de meyilli olmadığı ve bu krizde kayserin politikasından çok farklı bir siyaset gütmeye niyetli olduğu idi. Yaz aylarında Prens Galitzin aracılığıyla çariçeye gönderdiği gizemli bir layihadan bahsediliyordu. Bu layihada, görüşlerini anlaşıldığı kadarıyla mütevazi, fakat aynı zamanda çariçeyi daha ölçülü düşüncelere sevkedecek kadar kesin bir biçimde aktarmıştı. Hatta belki de ileri sürdüğü gerekçelerin, çariçeyi Bâbıâli'ye karşı savaştan şimdilik vazgeçmeye ve kayserin kendisini destekleyeceğine dair inancını yok etmeye ikna etmeye yeteceğini düşünüyordu.

En kötü ihtimalle, Avusturya'nın Rusya'nın içinde bulunduğu bariz malî sıkıntıda çariçeyi gizli bir parasal yardım ve orduları Tuna Nehri kıyılarına geldiğinde ara sıra Tuna Nehri üzerinden gönderilecek gıda ve yem temini ile desteklemesinin yeterli olacağını düşünüyordu. Tabii ki Prens Kaunitz böyle bir yardım için de belirli bir telafi isteyecekti. Görüşü, Rusya'nın baskın çıkması ve önemli fetihler yapması hâlinde, bunların uygun bir kısmını kaysere bırakması gerektiği yönünde idi; talihinin yaver gitmemesi hâlinde ise sarayının menfaatine uygun bir barış yapmaya ve ayrıca Bâbıâli'yi bu esnada gösterdiği iyi hizmetler karşılığında elde etmek istediği toprakları devretmeye ikna

426 Kral II. Frederik'in Kont Görtz'e gönderdiği 17 Eylül ve 1 Ekim 1782 tarihli yazıları: "Hatta Viyana hükümetinin Bâbıâli ile Macaristan sınırlarını talan eden Türk haramilerini bitirmek için anlaştığı bile iddia ediliyor".

edebileceğini umuyordu. Bu konuda derin bilgi sahibi olduğu söylenen Kral II. Frederik'e göre, her iki yönden kendilerini güvence altına almaya çalıştıkları bu ikiyüzlü ve sinsi siyaset tam da Prens Kaunitz'e göre idi[427].

Kaunitz'in varlığına bile birçok çevre tarafından şüphe ile bakılmasını sağlayacak kadar büyük bir diplomatik sır olarak kalan söz konusu layihası, çariçenin tutumu üzerinde tamamen etkisiz olarak kalmasa ve öncelikle kayserin dürüstlüğüne gölge düşürmüş olsa da çariçenin tamamen hayal kırıklığına uğramasına sebep olamaya yetmedi[428]. Aksine kayserin yardımına duyduğu güvenle hazırlıklarını öyle bir kapsamda yürüttü ki, hiç kimse bununla yalnızca Şahin Giray'ı tekrar tahta çıkartmak ve kendisine düşman Tatarları tâbi etmekten çok daha başka amaçlar güttüğünden şüphe duymuyordu. Kesin olarak Bâbıâli ile ilişkilerini koparmak, Kırım'dan İstanbul'a doğru yol açmak ve buraya Bizans tahtını kurmak istiyordu. Zira yarımadada istediği huzuru ve düzeni sağlamak için, en tecrübeli generallerinin de kanaatlerine göre, ülkenin her yerinden güneye doğru harekete geçirilen muazzam sayıda askerî birliklere hiç gerek yoktu.

General Kamenski'nin komutasında 15 bin kişilik bir askerî birlik, Orkapı yakınlarına kadar ilerlemişti; Prens Repnin emrinde 60 bin kişi gözetleme birliği olarak Mohilov önlerinde bekliyordu; 30 bin kişilik üçüncü ordu Kerson'da ve

427 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 8 Ekim 1782 tarihli yazısı.

428 Viyana'dan bu konuda haberler alan kral, Prens Kaunitz'in bu "*Mémoire raisonné*"'sine ilk kez Kont Görtz'e gönderdiği 8 Ekim tarihli yazıda dikkat çekmekte ve bu hususta mümkün olduğunca bilgi edinmesini talep etmektedir. Oysa kontun bu hususta bilgi alma teşebbüsleri sonuçsuz kalmıştır. Ne Kont Panin, ne Kont Ostermann, ne de bir başkası, söz konusu notayı ne görmüş ne de içeriği hakkında bilgi alabilmişti. Anlaşıldığı kadarıyla çariçe ve Prens Kaunitz arasında derin bir sır olarak kalmıştı. Yalnızca çariçenin davranışlarındaki değişikliklerden, özellikle de Avusturya Elçisi Kont Cobenzl'e karşı, bu notanın etkilerinin görülebildiği düşünülüyordu. Kont Görtz, nota hakkında daha fazla bilgi almaya yönelik büyük ama başarısız çabalarından, 22 ve 26 Ekim tarihli mektuplarında ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Mesela sonuncusunda şöyle demektedir: "Bu nota ne yardımcı şansölye ne bir başkası tarafından görülmedi. Anıa imparatoriçenin bundan hiç memnun olmadığı söyleniyor. Diğerleri, onları itham edecek hiçbir kalıntı da bulamadılar, böylesi bir notanın mevcudiyeti çok şaşırtıcıydı". Ayrıca 29 Kasım tarihli mektubunda notanın varlığına dair hiçbir şüphe bulunmadığını, ama çariçenin elinde olduğunu ve en yakın danışmanlarının bile notayı asla görmemesini sağlayacak kadar gizli tutulduğunu tekrarlamaktadır. Elimizdeki belgelerde de bu notadan tek bir iz yoktur. Bu arada, Prens Kaunitz'in daha sonraki bir zamanda Kont Cobenzl'e gönderdiği ve ileride de ele alacağımız nota ile karıştırılmamalıdır.

aynı sayıda dördüncü bir ordu Özü ile Hotin yönlerinde biraraya toplanacaktı. Bu birliklerin emanet edileceği generaller olarak Samoilov, Balmain, Suvorov, Puşkin, İgelström, Rzevuski, vs. tayin edildi. Prens Potemkin'in yeğeni General Pavel Potemkin, 50 bin kişi ile Kafkaslar üzerinden Kuban'a doğru hareket etmişti ve burada Gürcistan Prensi Erekle'yle İmereti Prensi Solomon'un iyi niyetine ve desteklerine güveniyordu. Öncelikle San Aleksandr Nevski ve San Andreas nişanları göndererek, her ikisini de kendi taraflarına çekmeye çalıştılar. Üzerlerinde belli bir nüfûza sahip olduğu söylenen Alman bir maceraperest, Potemkin tarafından arabulucu olarak kullanıldı[429].

St. Petersburg tophanesinde 80 top hazır hâle getirilmişti ve ilk soğuklarda kızaklar üzerinde güneye götürülecekti. Yalnızca kızakları çekecek atlar için 130 bin ruble harcanacaktı. Aktif orduda mevcut eksiklikler, olağanüstü genel bir yoklamada her 200 kişi başına bir kişinin askere alınması ile giderilecekti ve ordunun erzak temini, Ukrayna'da ve Kerson'da büyük depolar kurularak sağlanacaktı[430]. Kerson, âdeta güneye yönelecek bütün harekâtların üssü olarak görev yapacaktı. Çariçenin kesin isteği üzerine Potemkin, liman ve tahkim çalışmaları ile ordunun durumu hakkında bilgi almak için buraya bizzat gitmek zorunda kaldı. Çok isteksiz çıktığı bu yolculuk, Eylül ayının ikinci yarısına kadar gecikti.

Yolculuğa çıkmadan kısa bir süre önce, çariçe ile harekât planının iyice açıklandığı ve belirlendiği iddia edilen ve birkaç saat süren gizli bir görüşme yaptı. Öncelikli hedef tabii ki Kırım'dı. Daha o dönemlerde Kırım'ın hemen ele geçirileceği ve ebediyen Rus topraklarına ilhak edileceği konusunda mutabakata varılmıştı. Ayrıca Tatarların direnme gücünü tamamen yok etmek için ya tamamen ortadan kaldırılmaları ya da kalabalıklar hâlinde Sibirya'nın en ücra köşelerine tehcir edilmeleri planı da gündeme getirildi[431].

Bâbıâli'ye karşı savaş konusunda da kesin sonuçların alınıp alınmadığı belli değildi. En azından Potemkin, oldukça samimi olduğu İngiliz Sefiri Har-

---

429 Kont Görtz'ün 17 Eylül 1782 tarihli mektubu.

430 Kont Görtz'ün 17 Eylül, 1, 4 ve 18 Ekim 1782 tarihli mektupları.

431 Kont Görtz'ün 17 ve 20 Eylül, 4 ve 22 Ekim tarihli mektupları. Sonuncusunda Potemkin hakkında şöyle demektedir: "Gerçeği söyleyebilmek için ben, imparatoriçenin daha önceden angaje olduğu konu hakkında hareket noktasının Kırım'ın fethi ve Rusya'ya bağlanması olduğuna inanıyorum. Bâbıâli'nin durumu çöküntü hâlinde olması ve barışçı duygularına rağmen bunu engellemek için karşı koyamayacak, bunu yeniden konuşmaya gerek yok".

ris nezdinde hâlâ Ukrayna'daki geniş kapsamlı hazırlıkların yalnızca Tatarlara yönelik olduğuna dair bir tutum içinde idi. Bu arada en azından Özü'nün de hedef olduğunu inkâr etmiyor, fakat Özü'nün Kırım Tatarlarının bölgesine ait olduğunu ve Bâbıâli'nin Rusya tarafından ele geçirilmesine karşı olmaması gerektiğini de ekliyordu[432].

Prens Potemkin'in bu ve benzeri konuşmalarından, Bâbıâli'ye karşı kesin savaş kararının, orduyu ve daha geniş kapsamlı bir sefer için yapılan hazırlıkları nasıl bir durumda bulacağına bağlı olduğu anlaşılıyordu. Çariçe bile açıklamalarında oldukça ihtiyatlı idi. Örneğin, prens yolculuğa çıktıktan kısa bir süre sonra sofradayken, bir defasında, şehirde Bâbıâli ile savaşın kaçınılmaz olduğuna inanıldığını, fakat kendi kanaatine göre, barış istedikleri takdirde, önce savaşabilecek durumda olduklarını göstermek zorunda kaldıklarını söylemişti[433].

Potemkin'in getirdiği sonuçlar, tam da bu yönde çok da cesaret verici değildi. Potemkin, birçok yönden beklentilerinde hayal kırıklığına uğramıştı. Yalnızca iki gün kaldığı Kerson'da herşey kötü bir durumda idi. Tahkimat çalışmaları çok az ilerlemişti ve limanla donanmanın da durumu kötü idi. Gemilere asgari düzeyde mürettebat sağlamak için Braşov'dan 1.000 kadar denizci bekleniyordu. Prensin Özü Nehri boyunca Kılburun ve Özü'ye kadar uzattığı yolculuğunda denetlediği askerî birlikler de pek iyi durumda sayılmazdı. Tam sayıda olmadıkları gibi, erzak teminleri de yeterli derecede sağlanamamıştı.

Potemkin bilhassa Özü istihkâmlarını büyük bir merakla inceledi. General Münnich dönemlerinden beri Türklerin çok fazla şey yapmadıkları sefil bir şehir olduğunu söylüyordu. Bu yüzden herhangi bir zamanda kolayca elde edilebilecekti; tek sorun, bu şehri elde tutmaktı, zira bunun için bir donanmaya ihtiyaç duyuluyordu. Bu esnada şahsen birkaç saat süren bir görüşme yaptığı Şahin Giray'ın da o dönemlerde aralarındaki antlaşmaya uygun olarak, Rusya'ya Besarabya'nın Özü'nün de içinde bulunduğu kısmını vermeyi kabul ettiği söyleniyordu. Maddî sıkıntı içinde olduğundan, çariçe o dönemlerde şahsî geçimini sağlaması için 50 bin ruble para yardımında bulundu[434].

432 Kont Görtz'ün 20 Eylül 1782 tarihli mektubu.

433 Kont Görtz'ün 4 Ekim 1782 tarihli mektubu.

434 Kont Görtz'ün 15 ve 26 Ekim ile 10 Aralık 1782 tarihli mektupları.

Neticede Potemkin, Ekim ayı sonunda, anlaşıldığı kadarıyla oldukça huzursuz bir şekilde St. Petersburg'a geri döndü, ama çariçeye güneydeki durumlar hakkında doğruyu söylemekten kaçındı. Buna karşılık Bâbıâli'nin içinde bulunduğu sarsıntılı durumu anlatmakla bitiremiyordu. Kont Görtz nezdinde, diğerlerinin yanısıra şöyle diyordu: "Bu devlet, tıpkı tarihte çöküşünden önce Bizans İmparatorluğu'nun içinde bulunduğuyla aynı sefil durumdadır. Türkler, Lehlerden bile daha fazla çökmüştür; zira onlara istediğimiz gibi kötü davranabiliyoruz"[435].

Aynı zamanda yolculuğu sırasında farkettiği eksiklikleri gidermek için büyük çabalar içine girdi. Dikkatini bilhassa donanma üzerinde yoğunlaştırdı; hemen 10 bin denizci alınacaktı ve ilkbahara kadar sekiz yeni savaş gemisi [kalyon] tam tertibatlı olarak denize açılmaya hazır olacaktı. Tabii bu arada sürekli olarak en utanç verici şekilde malî sıkıntılarla uğraşmak zorunda kalmasalardı! Zira kasalar genelde boştu ve karşılığı olmadığı için 50 milyon ruble tutarındaki kâğıt para arzı, yetersiz bir çare oldu. Hollanda'dan yalnızca 6 milyon gulden tutarında bir kredi alma teşebbüsü bile Amsterdam'daki bankerlerin senetlerin grandük ve senato tarafından imzalanması hususunda gösterdikleri inattan dolayı başarısız oldu. Bütün bunlar çariçeyi öyle kızdırdı ki, daha yarım milyon bile alınmamışken, bu yüzden bütün müzakereleri durdurdu. Artık şanslarını Venedik'te deneyeceklerdi[436].

Bu şartlar altında, zaten popüler olmayan ve büyük çabalarla sürdürülmesi gereken bir Türk savaşının âdeta delilik olduğunu söyleyen seslerin yükselmesi çok da şaşırtıcı bir durum değildi. Son savaşın tecrübelerini gözönünde bulunduran Mareşal Romanzov bile Türkleri hafife almamak gerektiğine dair uyarılarda bulunuyordu. Devasa imparatorluklarının zayıflığına inanmıyordu; zira savaşa zorlandıkları ve son raddeye kadar getirildikleri takdirde, savaşmak zorunda kalacaklardı ve hâlâ bu meseleden başarıyla çıkacak imkânlara sahiptiler[437]. İşte genel ruh hâli böyle idi.

Kont Görtz, Kral II. Frederik'e şöyle yazmıştı: "Bütün vatanseverler iç çekiyor. Zira Türkler bütün zayıflıklarına rağmen, savunma savaşına yalnızca üç sefer boyunca dayanabildikleri takdirde veba, para sıkıntısı ve sürekli as-

435 Kont Görtz'ün 26 Ekim ve 8 Kasım 1782 tarihli mektupları.

436 Kont Görtz'ün 15 Kasım ve 14 Aralık 1782 tarihli mektupları.

437 Kont Görtz'ün 7 Eylül 1782 tarihli mektubu.

kere almaların Rusya'ya büyük bir sefalet getireceğini öngörmektedirler. İki imparatorluk sarayı ortak çabaları ile Türkleri Avrupa'dan kovmayı başarsalar bile, bunun sonucu ne olacak? Yeniden kurulacak Bizans İmparatorluğu, Avusturya gibi tehlikeli bir devletin komşusu olarak sâkince varlık gösterebilir mi"? Ayrıca intikam alma isteği ve hatta talihsizliklerinin büyüklüğü, derinden sarsılmış ve çok zayıf düşmüş Osmanlı gücünü, sonunda bir kez daha ayağa kalkmaya ve içine düştüğü uyuşukluktan sıyrılmaya zorlayacaktı. Böyle bir durumda da Rusya, o zamana kadar Avrupa devletleri arasında oynadığı önemli rolü ve buna bağlı nüfûzunu kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktı. En iyi ihtimalle ve kendisi için korkması gerekmese bile, dikkatini uzun süre yalnızca Şark Meselesi'ne yöneltmek zorunda kalacaktı ve Bizans tahtını tekrar tesis etmek gibi olağanüstü planını gerçekleştirmesinde talihi yaver gitse bile, sonunda bu savaştan tükenmiş ve zayıflamış bir şekilde çıkacaktı[438].

Oysa karar verecek olan çevreler, bu gibi uyarılara kulak asmıyordu. Bilhassa çariçe, tasavvurlarına daha da sıkı sarılmıştı, zira Kırım'daki durumda görülen değişiklik ve Bâbıâli'nin ruh hâli sanki planlarını gerçekleştirmesi için oldukça olumlu görünüyordu. Yukarıda çariçenin sürgün edilen Şahin Giray'ın hemen kayıtsız şartsız makamına iade edilmesini talep ettiğini, hatta bunu silah zoruyla dahi yaptırmaya kararlı olduğunu gördük. Bu yüzden de Bahadır Giray'ın bu arada gerçekten Kırım hanı seçildiğini bildirmek ve onayını istemek üzere gelen karşı tarafın elçilerinin topraklarına girmelerine izin vermemiş ve onları sınırlardan geri çevirmişti[439].

Aynı zamanda İstanbul sefiri de Bâbıâli'ye karşı başlangıçta olduğundan daha sert bir ton takınması emrini aldı. Reisülküttaba, çariçenin, padişahın yeni seçilen hanı kabul etmeyeceğini ve kutsamayacağını umduğunu söylemek zorunda kaldı; zira çariçenin onuru, kovulan handan vazgeçmesine izin vermiyordu. Rakiplerini ancak cezalandırılması gereken asiler olarak görebilirdi. Cezalandırılmalarını Rusya'ya bırakmayı tercih etmiyorsa, bu Bâbıâli'nin görevi idi.

Divân-ı Hümâyûn bunun üzerine Bâbıâli'nin her iki tarafın bu meseleye müdahale etmekten aynı şekilde kaçınması gerektiğine dair karşı açıklamasında ısrar etti. Mevcut antlaşmalar ve Tatarların bağımsızlığı bunu gerektiri-

438 Kont Görtz'ün 17 Aralık 1782 tarihli mektubu.

439 Kont Görtz'ün 9 Ağustos 1782 tarihli mektubu.

yordu. Bu yüzden yalnızca Tatarlar tarafından serbestçe seçilen kişiyi meşru han olarak tanıyabilirdi. Bu arada ulema ve komutanlar da Tatarların bağımsızlığını silah zoruyla korumadan önce, evvela Rusya ile barışçıl yollarla uzlaşmaya varmak gerektiğinde hemfikirdiler. Bu yüzden bundan sonra atılacak adımlar, Bâbıâli'nin barış yanlısı açıklamalarına St. Petersburg'dan gelecek cevaba göre değerlendirilmeli idi[440].

Çariçe bunun üzerine Bâbıâli'ye hemen cevap verdi: Ona göre Şahin Giray, Kırım'ın meşru hanı idi; bu yüzden onu destekleyecekti ve onu tekrar makamına getirmeye kararlı idi. Bâbıâli'den de başkasını tanımamasını bekliyordu; zira iki ülke arasındaki iyi ilişkiler ancak bu şartla devam edebilirdi[441].

Bu enerjik, hatta neredeyse tehditkâr dil, tabii İstanbul'daki hüküm süren ruh hâli üzerinde etkisini gösterdi. Divân-ı Hümâyûn'da barış yanlısı grup hâlâ üstünlüğü elinde tutsa da halk ve yeniçeriler isyan hâlinde idi, savaş ve intikam için haykırıyorlardı. Ağustos ayı ortalarında Kırım'da ve Karadeniz'de Türklerle Ruslar arasında kanlı çatışmaların meydana geldiği söylentisi yayıldı. Söylentiye göre, iki Türk ticaret gemisi, bir Rus savaş gemisi tarafından batırılmıştı. Her zamanki gibi, huzursuzluk aynı ayın 21'inde meydana gelen korkunç bir yangınla kendini gösterdi. Yangın günlerce sürdü ve neredeyse şehrin üçte birini kül etti. Bilhassa bu felaketlerin asıl sebebi olarak görülen Ruslara karşı tutumlar, gittikçe daha gergin bir hâl almaya başladı. Bulgakov, birkaç gün boyunca şahsen büyük bir tehlike altında kaldı[442].

Osmanlı sultanı bile son derece tehlike altında idi. Şeyhülislâmla ulema tarafından kışkırtılan ve fanatikleştirilen avâm takımı, yeni seçilen Bahadır Giray Han'ın tanınmasını dinî bir mesele hâline getirdi ve açıkça halkın iradesine boyun eğmeyip Ruslar karşısında fazla uysallık gösterdiği takdirde Sultan [I.] Abdülhamid'in tahttan indirilmesini talep etti. Yalnızca 25 Ağustos'ta zayıf karakterli sadrazamın azledilmesi ve Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'ndan sonra kaymakam olarak Sancak-ı Şerif'i İstanbul'a geri getiren ve şimdi de Ru-

440 Gaffron'un 10 Ağustos 1782 tarihli mektubu.

441 Kont Görtz'ün 3 Eylül 1782 tarihli mektubu.

442 Gaffron'un 21 Ağustos tarihli mektubu ve Kont Görtz'ün 27 Eylül 1782 tarihli mektubu. Sonuncusuna göre, Bulgakov o dönemlerde St. Petersburg'a şahsen şunları yazmıştı: "Bu felaketten beri durumu korkunçtu ve bütün yabancılar tehlikede olsalar da, onunkiler [Ruslar] en kötü durumdaydılar. Halk bu felaketin sebebinin Rusya olduğuna inanıyor ".

meli beylerbeyliği makamında bulunan halefi Yeğen Mehmed Paşa'nın dirayeti, bu krizde tahtı kurtardı. Hemen aman vermeyen sıkı bir disiplinle müdahalede bulundu; en tehlikeli provokatörlerden birkaç yüzünü tutuklatarak, denize attırdı; kundakçıları kalabalıklar hâlinde zindanlara gönderdi veya küreğe mahkûm etti; yeniçerileri her ortaya 1.000 akçe tutarında olağanüstü bir ödeme yaparak sâkinleştirdi ki bu, her zaman kullanılan bir çare idi ve hazineye 150 bin akçeye mâl oldu. Lâkin huzur bu sayede en azından kısmen sağlanmıştı[443].

Bâbıâli artık ister istemez Rusya'ya karşı da farklı bir tutum içine girmek zorunda kaldı; üstelik bu genel karışıklık sırasında Kırım'dan Şahin Giray'ın gerçekten de Rus birliklerinin yardımıyla zorla yeniden tahta çıkartıldığı haberleri gelmişti. Bununla ilgili, kitlelerin zaten kabarmış gönüllerini daha da kışkırtmak amacını güden masalsı hikâyeler uydurulmaya başlandı. Rusların, en az 90 bin Tatarı öldürdükleri ve kendileri de 10 bin kişi kaybettikleri söyleniyordu. Gerçekte ise sürgün edilen han kolaylıkla ve rakiplerinin çok az direnişi ile karşılaşarak ve bu yüzden de neredeyse hiç kan dökülmeden yeniden tahta çıkartılmıştı.

General Samoilov, Şahin Giray'ı yalnızca 5 bin kişi eşliğinde Kerç'ten, Bahadır Giray'ın panik içindeki yandaşları tarafından nerdeyse tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan boşaltılan Kefe'ye getirmişti. 400 kadar Tatar, kaçarken gereksiz yere katledilmişti ve Ruslar güya yalnızca -savaş bültenlerinde daima çok sevdikleri bir sayı olan- iki kişi kaybetmişlerdi. Bahadır Giray, Kuban'a kaçmayı başarırken, General Samoilov, Şahin Giray'ı hemen başkent Bahçesaray'a götürdü. Aynı dönemde General Balmain, yarımadanın bu tarafındaki anahtarı olan Kefe'yi işgal etmek için 20 bin kişi ile Orkapı hatlarını geçti ve General Suvorov, bir kez daha Bahadır Giray ve Kırım'daki soydaşları için silahlanmaya yeltendikleri takdirde buradaki Tatarları dizginlemek için, üçüncü bir birlikle Kuban Nehri kıyılarında bekliyordu[444].

Bu şekilde tekrar sağlanan huzur, sanki uzun bir süre için güvence altına alınmış gibi görünüyordu. Zira Şahin Giray, Rusların koruması altında bir kez daha meşru han kabul edildi ve hiç kimse Rusların artık yarımadayı asla terketmeyeceklerinden şüphe duymuyordu. St. Petersburg'da Kırım zaten Rus

443 Gaffron'un 10 Eylül 1782 tarihli mektubu.

444 Gaffron'un 10 Eylül tarihli mektubu ve Kont Görtz'ün 15, 19 ve 26 Kasım ile 17 Aralık 1782 tarihli mektupları.

eyaleti kabul ediliyordu ve gelecekte burada meydana gelebilecek her türlü huzursuzluğu sona erdirmek amacıyla Rusya'nın menfaatlerinin artık son barış sırasında ihmal etmemeleri gereken şeyin yapılmasını, yani Kırım'ın ebediyen Rus İmparatorluğu'na ilhakını gerektirdiği söylenmeye başlandı[445]. Tek sorun, daha ileri gidilip gidilmeyeceği idi.

Tabii ki herşey, Bâbıâli'nin nasıl davranacağına bağlı idi. Çariçenin kabinesinde, zayıflığından dolayı Bâbıâli'ye herşeyi teklif edebileceklerine, Bâbıâli'ye karşı herşeye cesaret edebileceklerine inanılıyordu. Oysa bu konuda yanılıyorlardı. Mareşal Romanzov, tehlikenin büyüklüğünün Bâbıâli'yi olağanüstü çabalara iteceğini iddia ettiğinde aslında haklı idi[446].

Reisülküttab, Ekim ayı sonunda Prusya sefirine, Ruslar şayet Kırım'da yaptıklarına göz yumdukları için Bâbıâli'yi ayaklar altına alabileceklerine inanıyorlarsa yanıldıklarını açıkladı. Şimdiye kadar sessiz kalmalarında, kralın tavsiyelerinin de etkisi olmuştu. Bütün milleti tarafından seçilen bir hanı ve yandaşlarını asi kabul etmesini istemek zaten ağır bir küstahlıktı. Oysa çariçenin yeni bir hükümdar seçtiğini bildirmekten başka hiçbir şey yapmamış bir halkı yok etmesine yardım etmek amacıyla eline silah almasını istemesine son derece öfkelenmişti. Asla böyle bir şeyi kabul etmeyecekti. Rusya bu yüzden Bâbıâli'ye haksız yere savaş ilân etmek istiyorsa, adalet Bâbıâli'nin tarafında idi. Güçlerini arttırabilecek durumda olan en yüksek makamdaki kişi, çariçeyi Bâbıâli'nin bunu kanıtlamak zorunda kalmasına karşı korumalı idi. Kayserin Fransa'yı düşünerek, Rusya ile birlikte Bâbıâli'ye karşı silahlarını kullanmaktan imtina edeceğine inanmıyorlardı. Yine de her ikisinin de karşısına çıkacak kadar güçlü olacaklardı, hele bir de Bâbıâli, Prusya ile ittifak yapmayı başarırsa[447].

---

445 Gaffron'un 27 ve 31 Aralık tarihli mektupları. Burada Kırım'dan şu haberlerin geldiği belirtilmektedir: "Rus birlikleri orada çok rahattılar ve genel düşünce bu birliklerin orada bir daha çıkmamak üzere bulundukları şeklindeydi ". Ayrıca: "Sanki Kırım [Rusya'nın] mülküymüş gibi görülüyor ve gelecekte bütün bu kargaşaları bitirmek için, son barış anlaşması sırasında, Kırım'ın Rusya'ya ilhakında ısrar edilmesinin Rusya'nın çıkarına olacağına inanılıyordu; bu en azından açıktan söyleniyordu".

446 Gaffron, 10 Ekim 1782'de Berlin'e şöyle yazıyordu: "Bu defa bana, Türkler Ruslara karşı sadece söylediklerini artık yapmak istemeyecekler gibi görünüyor. Sadece gelişmeler bize, Rusların Türkleri bu işte bunca aşağılamakta haklı mı yoksa haksız mı olduklarını öğretecek ".

447 Gaffron'un 23 Ekim 1782 tarihli mektubu.

Çok geçmeden reisülküttab, Rus sefiri Bâbıâli'nin yeni seçilen hanı desteklemek üzere Kırım'da 40 bin kişi bulundurduğunu iddia etmeye kalkışınca, sefire böyle bir şeyi düşünmediklerini, ancak Şahin Giray'ı da tanıyamayacaklarını bildirdi. Zira tamamen parasız olduğu genel olarak bilinmesine rağmen, bu ıssız ülkede 35-40 bin kişilik bir ordunun başında buraya gelecek ve kendine küçük bir donanma hazırlayacak kadar para bulmuştu. Anlaşılan o ki, bunlar yalnızca Rus parası ile ödenen Rus birlikleri ve Rus gemileri idi. Öyleyse sefir hâlâ Bâbıâli'ye ne hakla sitemde bulunuyordu?[448]

Bâbıâli, savaştan her ne kadar kaçınmak istese de kamuoyunun etkisi altında artık bu kararlı konuşmaları uygun hazırlıklarla desteklemekten imtina edemedi. Dolayısıyla bu hazırlıklar yıl sonuna doğru sessizce, ama bir o kadar büyük çabalarla yürütüldü. Aralık ayında Bosna'da ve Sırbistan'da 10 bin kişi hazır olmalı idi ve 14 gün içinde serhad boylarına 90 bin kişi gönderebileceklerini umuyorlardı. Belgrad'da çoğunluğu Arnavutlardan oluşan 60 bin kişilik uzman birlikler ve 12 bin kişilik bir Kazak birliği, Besarabya'da yine büyük bir bölümü Arnavutlardan oluşan aynı sayıda birlikler toplandı.

Ertesi yılın başlarında Anadolu timarlarına, timarlarını kaybetme cezası altında, cebelüleriyle 53 gün içinde Bender'e veya bir ay içinde Boğaz girişindeki hisarlara gelme emri verildi. Bu şekilde ilkbahara kadar Rumeli'de yaklaşık 300 bin kişilik bir askerî kuvvet toplayabileceklerini hesaplamışlardı. İaşeleri bilhassa Gelibolu, Sofya, Niş ve Belgrad'da kurulan büyük erzak depolarından temin edilecekti. İsakçı'nın erzak ihtiyacı, Boğdan ve Eflak prensleri tarafından ve güçlü bir orduya yetecek derecelerde sağlanacaktı. Bosna'daki şehirlere de en az bir yıl boyunca 10-15 bin kişilik muhafız kıtalarının ihtiyacını karşılayacak derecede erzak temin etme emri verildi.

Aynı zamanda Anadolu'dan Erzurum'da bulunan birlik Kırım'a hareket edecekti ve henüz Rumeli'de bulunan 20 bin Tatara, Canikli Ali Paşa'nın bir kez daha isyan ettiği bahanesiyle daha sonra gerektiğinde Kırım'da da Ruslara karşı kullanılmak üzere, Anadolu'ya geçme emri verildi.

İstanbul cebehanesinde ve tophanesinde de olağanüstü bir hareketlilik görülüyordu. İlkbahara kadar 300 yeni top dökmek ve aynı sayıda kale topları hazırlamak için gece gündüz çalışılıyordu. Kısmen büyük kalibredeki kale

448 Gaffron'un 5 Kasım 1782 tarihli mektubu.

topları, bilhassa Boğaz girişlerinde ve Bulgaristan'da Karadeniz kıyılarında kurulacak yeni batarya ve tahkimatlarda kullanılacaktı.

Tabii ki aynı zamanda donanma da elden geçiriliyordu. Mart ayına kadar en az 25 adet büyük savaş gemisi donatılacak ve denize açılmaya hazır hâle getirilecekti. Ertesi yıl bu tür gemilerin sayısını 40'a ve 30-40 toplu karavellerin sayısını 30'a çıkartabilmeyi umut ediyorlardı. Mürettebat olarak kış ayları içerisinde Takımadalar'dan 4.500 iyi yetişmiş denizci, İstanbul Boğazı yakınlarındaki adalara getirildi ve burada her an Kapudan Gazi Hasan Paşa'nın emirlerini beklediler[449].

Gazi Hasan Paşa, bu krizde de yine iki imparatorluk sarayının tutumları ve dili ne kadar tehditkâr hâle geliyorsa o denli acil hâle gelen savaşa yönelik bütün hareketlerin asıl ruhu idi. Genelde icraatların adamı ve bu açıdan tahtın en önemli dayanağı, bilhassa yıl sona ermeden, savaş yanlısı Yeğen Mehmed Paşa'nın yeniçeriler üzerinde fazla büyük bir nüfûza sahip olduğu sanıldığından sadaret mührünü siyasî işleri yürütmeye çok daha uygun olan Halil Hamid Paşa'ya bırakmak zorunda kalmasından itibaren sadrazamın sağ kolu kabul ediliyordu. Padişah, Gazi Hasan Paşa'ya bir baba gibi saygı gösteriyordu ve savaş çıkması hâlinde onu daha şimdiden serdar-ı ekremliğe tayin etmişti. Oysa savaş gerçekten ilân edilene kadar bu makamı üstlenmek istemiyordu. Zira daha sonraları şahsen açıkladığı gibi, bir kukla general olmayı, kendine yakıştıramıyordu. Oysa gerçekten savaş çıkması hâlinde, Avrupa'ya Türklerin hâlâ Türk olduklarını göstermeyi umuyordu; üstelik her zamankinden daha iyi yetişmiş birliklere sahiptiler[450].

449 Bütün bu ayrıntılar, Gaffron'un 1782'nin son iki ve 1783'ün ilk üç ayında gönderdiği mektuplardan alınmıştır. Bilhassa bu hususlarda oldukça bilgi sahibi idi. Zira Prusya'nın o dönemlerde İstanbul'da gördüğü büyük itibar, bilhassa 24 Aralık 1782 tarihli mektubundan anlaşıldığı üzere, o dönemlerde örneğin en itibarlı şahsiyetler olan ulema, kethüda ve kapudan paşa ile başka hiçbir elçinin sahip olmadığı nüfuzlu bağlantılar kurmasını sağlıyordu.

450 Gaffron, kapudan paşanın sadrazam ve padişah ile ilişkisini 12 Şubat 1783 tarihli mektubunda şöyle anlatmaktadır: "Bu iki şahsiyet samimi dostlukla bağlılar ve sadrazam siyasî yönetim sanatında gerçekten ehil ve istisnaî bir adam iken, diğeri imparatorluk işlerini bilen, herkesin gözünde büyük işleri icra etmek için en uygun kimseydi. Üstelik bütün askerî çevrelerin sevdiği ve itaat ettiği biriydi ve padişah tarafından, Peygamber'den beri yaşamış en iyi Müslümanların mertebesine çıkarılan ve babası gibi görülen biriydi". Daha sonra kendisi [Hasan Paşa] hakkında şöyle demektedir: "Bu tabloyu genelleştirmek istemiyorum. Biz hâlâ Türkleriz ve ben bunu göstermeyi umut ediyorum".

Bu olağanüstü adamın Bâbıâli'nin silahlı kuvvetini önemli bir seviyeye getirmek için gösterdiği faaliyetler gerçekten de takdire şayandı. Diğerlerinin yanısıra, daha o dönemlerde yeniçeri ocağını lağvederek, orduyu Avrupa taktik ve disiplin kurallarına göre yeninden düzenlemeyi ciddi bir biçimde düşünmüştü. Bu düşüncesi ile alenen ortaya çıkmaya henüz cesaret edemediği için, bu amaçla Boğaz kenarındaki yalısında, Batı'dan öğrendiği savaş sanatlarının bütün yenilikleriyle sürekli olarak talimler yaptırdığı bir eğitim kıtası hazır bulunduruyordu.

Tott'un daha önceki zamanlarda bu yönde yapmaya çalıştığı herşeyi hor görüyordu. Tott'u ve yanındaki bütün subayları, Türklerden bile daha az anladıkları bir konuda reformistler olarak ortaya çıkmaya çalıştıkları için, âdeta Bâbıâli'ye yarardan çok zarar getiren şarlatanlar ilân etti. Buna karşın modern savaş sanatı idealini Büyük Frederik'in ordularında gerçeğe dönüştürülmüş buluyordu. Yedi Yıl Savaşları'nda büyük hizmetler icra eden ve şimdi de ne sebeple olursa olsun tek başına İstanbul'da bulunan eski bir Prusyalı subay olan von Ostente, bilhassa taburların ve [süvari hücumlarına karşı alınan] kare nizâmlarının Prusya örneğine uygun olarak oluşturulmasında yardımcı olurken, Brombergli başka bir devşirme de İsmail Kalesi'nin tahkimatı ve Karadeniz girişlerine topların yerleştirilmesinde kendisine büyük hizmetlerde bulunuyordu.

Ayrıca Ostente'den ve Gaffron'dan defalarca kraldan Bâbıâli'ye bazı iyi yetişmiş topçu ve istihkâm subayları göndermesini istemelerini talep etti. Onlar ise kralın Rusya'nın müttefiki olarak böyle bir şey yapamayacağını bildirdiler. Lâkin Osmanlı sultanı, hizmetine giren Alman subaylarına onları İslâm'a geçmeye zorlamadan, iyi bir maaş ve savaştan sonra ülkelerine geri dönme imtiyazı ile iyi bir tazminat vereceğini ilân ettirdiği takdirde, bunlardan bilhassa Hamburg ve Frankfurt bağımsız imparatorluk şehirlerinde istediği kadar bulabilirdi. Embben Limanı'nda iki büyük kalyon ve iki firkateyn yaptırmayı bile düşünen kapudan paşanın kralın ülkelerinden barut, kurşun, cephane ve demir toplar gibi savaş araç gereçlerini temin etme talebi ise bu kadar tehlikeli bulunmadı. Bunların tıpkı Rusya'nın son savaşta İngiltere ve İsveç'ten temin ettiği gibi, aynı şekilde ve aynı haklarla ticarî emtia olarak gönderilebileceğini düşünüyorlardı. Kapudan paşa, onay çıkması hâlinde bu işe hemen 1,5 milyon akçe yatırmaya hazırdı[451].

451 Gaffron'un 25 Nisan ve 10 Mayıs 1783 tarihli mektupları. Birincisinde şöyle demektedir: "Kapudan paşa yorgunluk nedir bilmez. Onun mucizeler yarattığı söylenebilir; öyle ki Türkler ona büyülenmiş gibi bakıyorlar. Phalange'ı yıkarak Türklerin ordusunda bir inkılâp yapabilecek tek kişi o görünüyor".

Bâbıâli'nin Prusya ile daha yakın ve daha samimi bir ilişki içine girmesi artık Osmanlı devlet adamları arasında en sevilen fikirlerden ve en gönülden isteklerden biriydi. Kralı hâlâ sıkıntı içindeki ülkelerinin "en güçlü ve en sâdık dostu" olarak nitelendiriyorlardı ve defalarca kendilerine bu krizde bilgece tavsiyeleri ile destek vermesi için başvurmuşlardı[452]. Lâkin artık dostluğunu iradesi ve şartları tamamen kendisine ait olmak üzere, yalnızca kaysere karşı bir savunma ittifakı bile olsa, Bâbıâli ile açık veya gizli bir ittifak kurarak kanıtlamasını istiyorlardı.

Oysa kral, Şark Meselesi'nde şimdilik mümkün olduğunca tarafsız ve gözlemci bir konumda kalmayı, Bâbıâli'ye bariz bir meyil göstererek bilhassa Rusya'yı kızdırmamayı menfaatlerine daha uygun görüyordu. Aralık 1782 sonunda İstanbul'daki maslahatgüzarına şöyle yazıyordu: "Attığınız bütün adımlarda öyle ölçülü ve hesaplı bir davranış göstereceksiniz ki, Rus elçisini hiçbir şekilde küstürmeyeceksiniz; tarafsız görünün, Türkleri Ruslara karşı kışkırtmak için hiçbir şey yapmayın, hatta St. Petersburg sarayının davranışlarını bile kınamayın"[453].

Bâbıâli ise, Rusya Şahin Giray'ın tekrar makamına getirilmesi bahanesiyle Kırım'ı askerî olarak işgal ettikten sonra, iki imparatorluk sarayının tutumları tehditkâr bir hâl aldıkça bu yöndeki taleplerinde de o denli ısrarcı olmaya başladı. Prusya Sefiri Gaffron, bu yüzden gerçekten de zor ve sıkıntılı bir duruma düştü.

İstanbul'daki savaşa yönelik ruh hâli ve hazırlıklardan haberdar olan çariçenin öncelikle Bâbıâli ile ilişkilerini kopardığında ve Kırım'dan sonra fetihlerini genişletmeye karar verdiğinde kayserden ne bekleyebileceğini kesin olarak bilmek istemesi gayet doğaldı. Zira kayserin kısa bir süre önce bu açıdan bazı şüpheleri olan Versailles kabinesi nezdinde çok müphem açıklamalarda bulunduğunu pekâlâ biliyordu.

---

452 Gaffron'un 10 Ocak 1783 tarihli mektubu. İstanbul'daki halk arasında da Kral II. Frederik'in adının önemli bir itibarı vardı. Gaffron, 26 Ocak 1782 tarihli mektubunda bu hususta biraz da empati kurarak şöyle demektedir: "Majesteleri adına yemin etmeyen sadece meme emen çocuklar var, bu benim buradaki durumumu bir nevi kolaylaştırıyor".

453 Kralın Gaffron'a gönderdiği 24 Aralık 1782 tarihli yazı. Kral burada Gaffron'un şu şekilde davranmasını istemektedir: "Bundan Rusya temsilcisi hiç şaşırmasın ve Türkleri Rusya'ya karşı hiç kışkırtmaksızın ve hatta bu hükümetin tavrını kınamaksızın siz tamamen tarafsız görünün".

Kayser Fransa sarayındaki elçisi Kont Mercy Argenteau aracılığıyla, çariçenin gerçekten de Kırım'daki son karışıklıkların sonuçlarına dikkatini çektiğini ve Türklerle ilişkilerini kopardığında kendisinden ne gibi bir yardım bekleyebileceğini sorduğunu bildirdi. Lâkin böyle bir soruya kesin bir cevap vermeden, yalnızca huzurun muhafaza edilmesinin en gönülden ve sürekli isteklerinden biri olduğunu anlatmaya çalışmıştı. Şartlar gerektirmedikçe, mesela sınır ülkelerini ve diğer ülkelerini muhtemel saldırılara karşı korumak zorunda kalmadığı sürece, bu tutumundan vazgeçmeyecekti[454].

Bu hususta güvenilir bir kaynak tarafından haberdar edildiğine dair güvence veren Kral II. Frederik'e göre, yalnızca Fransa'yı Şark Meselesi'ndeki kriz hakkında avutmak ve sâkinleştirmek olabilecek böyle bir açıklama ancak çariçenin artık ne yapmayı düşündüğünü açıklaması ve kayser nezdinde daha da ısrarcı olması için yeterli bir sebepti. Oysa kayserin böyle bir açıklamada bulunmaya hiç niyeti yokmuş gibi görünüyordu. Hâlâ mazeretler ileri sürüyordu. Ancak bu mazeretlerin arkasında da çariçenin fikirlerine eğilmek zorunda kalmadan ve ona karşı taahhütlerde bulunmadan, gelecekteki karışıklıklarda mesela Bâbıâli'nin Belgrad'ı devretmesi ve Doğu Akdeniz ticareti için bazı tavizlerde bulunması gibi avantajlar sağlama arzusu da hissedilebiliyordu[455].

Çariçe ise Kırım'a gittikçe daha çok yerleşirken, kayserden taleplerde bulunmaktan yorulmuyordu. Anlaşılan o ki kayser bu yüzden sonunda öyle köşeye sıkıştı ki, Viyana'dan ve bilhassa Berlin'den hâlâ aksi yönde haberler gelmesine rağmen, Kasım ayı sonunda St. Petersburg'da artık vadettiği yardımlar açısından çariçeye istediği herşeyi vermeye razı olduğuna dair hiç şüphe kalmamıştı[456]. Sonunda bütün bu meseleyi kaplayan karanlık örtü biraz olsun aydınlandı, hem de oldukça şaşırtıcı bir şekilde.

454 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 12 Ekim 1782 tarihli yazı.

455 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 15 Ekim ve 9 Kasım tarihli yazıları ile Kont Görtz'ün 1 ve 4 Ekim 1782 tarihli mektupları.

456 Örneğin Kont Görtz, 19 Kasım 1782 tarihli bir mektupta, kayserin çariçeye yardım edeceğine dair vaatlerde bulunmaya devam ettiğinin, "bu prensten yeni aldığımız haberler, imparatoriçeyi onun yardımına güvenebileceği konusunda güçlü biçimde ikna ettiğinin" kesin olarak bilindiğini açıklarken, kral, 14 Aralık'ta, Viyana sarayı tarafından "imparator, büyük projesine doğrudan katılamayacağından ötürü imparatoriçeye sürekli özürlerini gönderiyor. Çünkü bu Avrupa'nın barışını bozar ve Habsburg'a tâbi mevrus ülkeleri ayırır ve de Rusya'nın kuvvetlerinin, Türkleri imparatoriçenin getirmek istediği sonuçlara mecbur bırakmak için yeterli olduğuna" dair güvence verildiğini yazmaktadır.

Anlaşıldığı kadarıyla çariçe, Prens Kaunitz'in yukarıda adı geçen notasından dolayı, bugüne kadar sergilediği davranışlardaki dürüstlüğüne hafif bir şüphe ile yaklaşarak kayserden âdeta ültimatom olarak bir açıklama istedi. Kayser, kendine sâdık kalabilmek için, Kasım ayı ortalarında kendisine özgü tantanalı ifadelerle ama bariz bir isteksizlikle şu cevabı verdi: "Bozulması mümkün olmayan dostluğuna, sınırsız bağılılığına ve her halükârda çariçe ile mutabakat hâlinde hareket etmeye dair kesin iradesine mutlaka güvenebilirdi. Bütün planlarını gerçekleştirmesine yardım etmeye daima hazır olduğunu görecekti; kayseri istediği gibi kullanabileceği ve asla düşmanın karşısına çıkmakta tereddüt etmeyecek generallerinden biri olarak görebilirdi".

Bu yazının sonunda abartılı ifadelerle çariçeye, o dönemde geçirdiği hastalığa rağmen -hafif bir kızamıkçık- kendi el yazısıyla bizzat cevap vermek için çaba gösterdiğini ve çariçenin de bunu mutlaka takdir edeceğine inandığını açıklamaya çalıştı. Kayser, St. Petersburg'daki elçisinin bu yazının içeriğinden daha ayrıntılı şekilde haberdar olmasını bile uygun görmedi. Yalnızca özel sekreteri aracılığıyla elçiye aynı esnada kısaca, kendisine daha önce verilen talimatlara istinaden iki saray arasındaki dostluğun nasıl muhafaza edileceğine dair bilgi sahibi olduğundan, şimdilik bu hususta başka herhangi bir talimatın gereksiz olduğunu bildirdi[457].

Kont Cobenzl, Prens Kaunitz'in kendisine kayserin yazısını getiren aynı ulakla gönderdiği oldukça geniş kapsamlı bir notayı açtığında, çok büyük ve o denli utanç verici bir sürprizle karşılaştı. Zira efendisi olan kayserin son vaatleri ile tamamen çelişki içinde görünüyordu.

"İki imparatorluk sarayı arasındaki bu bağlantının amacı artık her yerde duyulduğundan ve Avrupa'nın tamamı bu iki sarayın hırslı niyetlerinden haberdar olduğundan, bu hususa daha ayrıntılı olarak eğilmek zorunda kaldım", diyordu. "Size söylediklerimi, sarayımın asla vazgeçmeyeceği gerçek ve değişmez prensipler olarak kabul etmek zorundasınız. Kayser ve Fransa arasındaki ittifak, en avantajlı sistem kabul edilmiştir ve bu hususta daima rahattık; kayser de bu ittifakın yararına ikna olmuştur; bu devlet ile iyi ilişkiler içinde olmak amacıyla ve belki de benim bilmediğim başka sebeplerden dolayı her ne kadar çariçenin dostluğunu ve ittifakını arzu etmekteyse de çariçe için asla

457 Hem kayserin yazısının içeriği hem de elçiye gönderilen özel mektubun içeriği, Kont Görtz'ün 3 Aralık 1782 tarihli mektubundan anlaşılmaktadır.

mevcut sistemi feda etmeyecektir ki, sarayımın Rus çariçesinin hırslı ve geniş kapsamlı planlarına eğilmesi, bunu gerektirecektir. Zira bu planlar Rusya'nın kendi menfaatlerine bile aykırıdır ve yalnızca Avrupa'nın her yerinde karışıklıklara sebep olacaktır. Bu karışıklıklar olmadan, Türk İmparatorluğu yok edilemez ve çariçenin hırsının konusu olan Şark İmparatorluğu kurulamaz. Bu yüzden efendim olan kayserin ülkesinin menfaatlerini pekâlâ bildiğini ve bu yüzden kendi monarşisi için bu kadar tehlikeli ve mevcut sisteme, Avrupa'nın huzuruna bu kadar aykırı, saçma planlara eğilmeyeceğini size bildiriyorum. Hükümdarımız, yalnızca kibri tarafından yönetilen bir kadın hükümdara kanmayacak kadar bilgedir. Kayserin bu kadın hükümdarın ruhu üzerinde elde etmeye çalıştığı nüfûzun onu bu plandan vazgeçirmeye yeteceğinden hiç şüphem yok; aksi hâlde ise kendi gerçek menfaatlerinin izin verdiği ölçüden çok daha ileri gitmeyecektir. Son olarak, 40 yıl boyunca en önemli, hatta kayseri bile tatmin edecek şekilde devlete verdiğim hizmetlerden dolayı sözümün dinleneceğinden ve bugüne kadar monarşinin iyiliği için en uygun prensipler olarak kabul edilen temel ilkelerden sapılmayacağından emin olduğumu söylemeye cüret edebileceğimi düşünüyorum. Bu yüzden bakanınız ve dostunuz olarak, davranışlarınızda, açıklamalarınızda ve bu hususta Rus kabinesi ile yapacağınız bütün konuşmalarınızda, bu konu hakkında konuştuğunuz kişilerde kendimizi çariçenin niyetlerine kaptıracağımız ve bunları kabul edeceğimiz inancını yaratabilecek hiçbir şeye izin vermemek için, büyük bir ihtiyat göstermenizi istiyorum"[458].

Bakanın bu ölçülü talimatları ve kayserin vaatleri arasındaki bu bariz çelişkiyi çözmek, hele ki bakanın talimatlarını uygulamada hayata geçirirken kayserin vaatlerini de gözönünde bulundurması gereken elçi için gerçekten de kolay bir iş değildi. Kont Cobenzl bu yüzden çaresizliğe düştü. Kayser ve bakanı arasındaki uçurum gerçekten bu kadar büyük müydü, yoksa her ikisi de mutabakat hâlinde yalnızca çariçeyi kandırmak ve duruma göre hareket et-

458 Bu önemli notayı yine Kont Görtz'ün 3 Aralık 1782 tarihli mektubundaki ayrıntılı anlatıma göre vermekteyiz. Notanın, I, 206'da eksiksiz olmasa da aktarıldığı *Denkwürdigkeiten des Grafen Görtz* elçilik raporlarının yayıncısı, tarihleri ve durumları karıştırmaktadır. Zira bu notayı, fazla erken olmak üzere, Potemkin'in Kerson'a yaptığı yolculuktan ve Şahin Giray'ın tekrar makamına getirilmesinden önceki bir zamana atfetmektedir. Oysa bu nota, bunun bir sonucu idi ve elimizde mevcut mektuplardan kesin ve net bir biçimde anlaşılabildiği üzere ancak 1782 Kasım'ında St. Petersburg'a varmıştır.

mek için sahte bir oyun mu oynuyorlardı? Bu, herkesin farklı cevap vermeye meyilli olduğu bir soru idi. Lâkin idrak sahibi olanlar arasında ikinci ihtimal daha yaygındı.

Kral II. Frederik de meseleye bu şekilde bakıyordu. Kont Görtz tarafından haberdar edilir edilmez, hemen cevap yazarak, çariçenin Prens Kaunitz'in mektubundan haberdar edilmesini sağlamak için çaba gösterilmesini istedi. Bu, çariçeye ve hatta Potemkin'e sonunda kayserin ikiyüzlülüğünü göstermenin en iyi yolu olacaktı. Kimse artık bu konuda şüphe duyamazdı. Bir bakan, efendisinin fikirlerinden bu kadar sapan fikirler sergilemeye ve astının bunları bir yönerge olarak görmesini talep etmeye nasıl cüret edebilirdi? Aksine, efendisinin ve bakanın, çariçeyi bir kez daha yerine getirmeyi düşünmedikleri güzel umutlarla oyalamak için ikiyüzlü bir oyun oynadıklarını kabul etmekte haklıydılar[459].

Çariçe bu defa bu kadar kolay kanmadı. Şimdi de iki devlet arasında resmî bir ittifak meydana getirmeden, kayserin iyi niyetini ve dürüstlüğünü ağır bir testten geçirmek için harika bir yol bulmuştu. Kasım ayı sonunda Kont Cobenzl vasıtasıyla sözleri esas itibariyle aynı olan ve her biri tek başına, fakat aynı zamanda iki sarayın İstanbul'da bulunan sefirleri aracılığıyla kesin bir cevap talebiyle Bâbıâli'ye ültimatom olarak teslim edilecek iki notanın taslaklarını gönderdi[460]. Kayser, üzerinde birkaç değişiklik yapsa da, bu ortak notaya rıza göstermek zorunda kaldı ve böylece nota gerçekten de Aralık ayı içerisinde, Prens Kaunitz ve Kont Ostermann'ın bile haberi olmadan, İstanbul'a ve Bâbıâli'ye vardı.

Esas olarak birbirlerinin aynı olan bu notalar, Bâbıâli'den yalnızca şu üç hususun kabul edilmesini talep ediyordu: 1) Savaş araç gereçlerinin taşınma-

459 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 21 Aralık 1782 tarihli yazısı. Görüşüne göre, çariçeyi Potemkin aracılığıyla Prens Kaunitz'in görüşlerinden haberdar etmek için bilhassa İngiliz sefirini kullanmalı idi.

460 Kralın 21 Aralık tarihli yazısında, bu notaların Viyana'ya vardıkları tarihler kesin olarak verilmiştir. Lâkin iki imparatorluk sarayı arasında gizli ve resmî bir ittifak antlaşmasının yapıldığına dair bir görüş yayılmıştı ve her ikisinin de bu görüşü desteklemekte ve muhafaza etmekte menfaatleri vardı. Oysa durum hiç de sanıldığı gibi değildi. Anlaşıldığı kadarıyla her zamanki teşrifat kavgasından kaçınmak için, yalnızca karşılıklı yazılı anlaşmalarda kalınmıştı. Ayrıca hiçbir yerde bugüne kadar böyle bir antlaşma belgesi bulunmamıştır. Viyana arşivlerinde mevcut olmuş olsaydı, Neumann, *Traités*, T. I'de bu belgeyi mutlaka aktarmış olurdu. Kullandığımız arşiv belgelerinde buna benzer bir belgeye rastlamadık.

sını ve Karadeniz ile Akdeniz arasındaki ticarî denizciliği bundan böyle her iki devlet tarafından ileri sürülen ve diğer devletler tarafından kabul edilen esaslara uygun olarak engellememesi; 2) bundan sonra asla ne açık ne de gizli olarak Kırım meselesine karışmaması ve Şahin Giray'ı Bâbıâli'ye ne bağlı ne de hesap vermek zorunda olan, dolayısıyla Şahin Giray Han'a karşı ileri sürülebilecek şikâyetlere de artık kulak asması gerekmeyen, tamamen bağımsız bir hükümdar olarak tanıması ve 3) Memleketeyn'in durumunun nihayet Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın hükümlerine göre kesin olarak düzenlenmesi ve bilhassa Osmanlı sultanına ödemeleri gereken verginin tam olarak belirlenmesi[461].

Kayser, çariçeye karşı uysallığında bir kez bu kadar ileri gittikten sonra, bu yönde daha ileri adımlar atmaktan da çekinmiyordu. Bâbıâli'ye aynı dönemde, ama yine Prens Kaunitz'in bilgisi olmadan, elçisi aracılığıyla Rusya ile ilişkilerinin kendisini bu devletle ilgili herşeyle doğrudan ilgilendirecek şekilde olduğunu ve Bâbıâli'nin Rusya ile ilişkilerini koparması hâlinde bunun ister istemez kayserle de ilişkilerinin kopması anlamına geleceğini bildirdi[462].

Bâbıâli ile muhtemel bir savaş ve bunun sonuçları, bu tarihten sonra kayserin kışkırtılan hayal gücünü heyecanla meşgul etmeye başladı. Yıl sona ermeden, çariçeye bir kez daha yardım edeceğine dair güvence vererek, yüksek rütbeli bir subay aracılığıyla, yapılacak fetihlerin çözümü hassas ve zor payla-

461 Bu ortak notanın içeriği en ayrıntılı olarak Gaffron'un 18 Aralık 1782 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir: "*Extrait literal de la note remise à la Porte per les Ministres de Vienne et de Russie*". Notanın iki suretinin yalnızca giriş bölümleri farklı idi. Birisinde giriş şöyledir: "İki İmparatorluk hükümetleri arasındaki ittifak gereğince vs ". Diğerinin girişi ise şöyledir: "Müttefik iki imparatorluk hükümeti, temsilcilerine, Bâbıâli'yi aşağıdaki maddeleri gözetmesi konusunda birlikte teşvik etmeleri için emir verdiler". Kralın yukarıda belirtilen yazısından anlaşıldığı kadarıyla bu notaların orijinal taslağı daha da ileri gitmişti. Krala göre Rusya'nın notası, Kırım'da çıkan son huzursuzlukların suçunu Bâbıâli'nin üzerine atarak, Özü'nin etrafındaki toprakları ile birlikte Rusya'ya devredilmesini ve Kırım üzerinde sınırsız hâkimiyeti talep ederken, Avusturya'nın notası, sınırlardaki süregelen eşkiyalıkları sona erdirmek için Bosna, Sırbistan ve Eflak'ı talep ediyordu. Bâbıâli bunu kabul etmediği takdirde, her iki taraf da savaş tehdidinde bulunuyordu. Lâkin şimdilik yine de yukarıda belirtilen hususlarla yetinilmişti.

462 Kont Görtz'ün 17 Aralık 1782 tarihli mektubu. Gaffron'un 1 Ocak 1783 tarihli mektubu da Avusturya elçisinin böyle bir açıklamasının gerçekten de reisülküttabın eline geçtiğini doğrulamaktadır.

şım sorunu hakkında bir teklif ile birlikte, eksiksiz ve haritalarla ayrıntılı olarak açıklanan bir sefer planı gönderdi. Her ikisi hakkında çariçeden kesin bir karar istedi ve herşeye hazır ve mücehhez olduğunu belirterek, ortak harekâtın tarihini ertesi yılın 12 Nisan günü olarak belirledi.

Çariçe tabii ki isteklerine cevap verdi ve kayser için ayrıntılı bir paylaşım planı hazırlattı. Bu plana göre kaysere Bosna, Sırbistan ve Belgrad'ı bırakmaya hazırdı; karşılığında ise kendisi için yalnızca Özü'yü ve etrafındaki toprakları, Kırım'ı ve "sınırlarını daha iyi düzenlemek için" gerekli olabilecek bütün toprakları talep ediyordu. Türkiye'nin Avrupa'daki kısmının tamamı ile Yunan adaları, Grandük Konstantin için öngörülen ve ne tuhaftır ki İngiliz anayasasını örnek alarak bir tür cumhuriyet şeklini önerdiği söylenen "Şark İmparatorluğu"nu oluşturacaktı. Oysa anlaşıldığı kadarıyla çariçe bundan da çok Eflak ve Boğdan üzerinde nasıl tasarrufta bulunulacağına dair sıkıntıya düşmüştü. Kayserin buraları kendisine vermeyeceği açıktı. Lâkin Avusturya topraklarının bu yönde genişletilmesine rıza göstermeye niyetli değildi. Bu yüzden Memleketeyn topraklarını bir nevi bağımsız bir ülke olarak, üçüncü bir kişiye bırakmayı daha uygun görüyordu ve bu kişi de tabii ki genel olarak bilindiği üzere, Prens Potemkin'den başkası olmayacaktı. Bu paylaşım planının ana noktaları, muhtemelen o dönemlerde çariçenin öncelikle torunları için hazırladığı ve hâlâ gizli tutulan "*Grundzüge der Studien*" başlığı altında küçük esere eklettiği bir harita ile görsel hâle getirilmişti[463].

Bu planını zayıf yönleri açıktı ve bilhassa Kral Frederik tarafından kavrayışla ve derin bir bakışla ele alındı. Kont Görtz'e, İngiliz cumhuriyetçilik örneğine göre yeni bir imparatorluğun kurulması ile ilgili olarak, bunun güzel ve parlak bir plan olduğunu yazdı. Lâkin bu planı gerçekleştirmek için gerekli parayı nereden bulacaklardı? Orada İngilizlerinki gibi bir anayasa için kullanılabilecek özgür insanlar var mıydı? Bu arada en iyi kısım, Potemkin'e ve kaysere düşecekti. Çariçeye Kırım'dan başka sonunda sadece Bucak ve Besarabya çölleri kalıyordu. Ayrıca Kırım'ı meşru ve çariçe tarafından bizzat tanınan hükümdarının elinden hangi hakla alacaktı? Bunu yaptığı takdirde göz

463 Gerek kayserin teklifleri gerekse çariçenin paylaşım planları hakkındaki ayrıntılar, Kont Görtz'ün 3 ve 10 Ocak 1783 tarihli mektuplarından alınmıştır. Burada değinilen olguların gerçekliğini garanti edebileceğine inanmaktadır. Büyük çabalar sonucunda bir örneğini elde etmeyi başardığı haritanın ayrıntılı bir tarifini 24 Ocak 1783 tarihli mektubunda vermiştir ve buradan da *Denkwürdigkeiten*, I, 188'e aktarılmıştır.

kamaştırıcı şanı, sonunda bu türde bir teşebbüste bulunmasına sebep olacak tek şey olan Bizans İmparatorluğu'nun fethine dair büyük amacını gerçekleştiremeden, bariz ve onurunu zedeleyici bir adaletsizlik yapmış olurdu. Krala göre, bundan tamamen uzak durulacaktı ve en fazla Bâbıâli'nin Kırım'ın sınırsız bağımsızlığını, Memleketeyn'in biraz daha sınırlı bağımsızlığını ve Karadeniz üzerinde serbest denizciliği kabul etmesini sağlamakla yetineceklerdi ki bu, bilhassa kayserin avantajına olacaktı[464].

Durum ne olursa olsun, kayser iyi niyetini kanıtlamak için, yılın sonlarına doğru hazırlıklarını büyük bir gayretle yürüttü. Lâkin bu hazırlıklar yalnızca erzak depolarının kurulması, mal teminiyle ilgili anlaşmalarının yapılması ve ara sıra Tuna Nehri üzerinden savaş araç gereçlerinin gönderilmesi ile sınırlı idi. Viyana'da gerçi beklenen bir Türk savaşından çok bahsediliyordu ve kayser de bu hususta bilhassa Mareşal Lascy ile ciddi bir biçimde görüştü, ama ordunun takviyesi ve önemli askerî birlik hareketliliği açısından şimdi de pek bir şey fark edilmiyordu. Yalnızca Macaristan'da bu yönde bazı hareketlilikler görülüyordu.

Tam bunlardan dolayı, iki imparatorluk sarayı arasındaki karşılıklı kışkırtmalara rağmen, herşey müphem ve belirsiz bir durumda kalmaya devam etti. Daha belirleyici adımlar atmadan önce, Bâbıâli'nin ortak notaya cevabı beklenmeli idi. Lâkin bu hususu henüz açıklığa kavuşturamadan, iki imparatorluk sarayının Şark yönündeki geniş kapsamlı planlarının gerçeğe dönüştürülmesi için hiç de olumlu görünmeyen bir hâdise meydana geldi.

İngiltere'nin Kuzey Amerika'daki kolonileri ve Bourbon devletleri ile savaşı sonuna yaklaşıyordu. 1782 yılı daha bitmeden St. Petersburg ve Viyana

464 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 28 Ocak ve 4 Şubat 1783 tarihli yazıları. Bunun gibi paylaşım planları, o dönemlerde spekülatif siyasetçilerin ve kendini beğenmiş maceraperestlerin en sevdikleri meşgalelerden biri idi. Aynı dönemde Fransız bir maceraperestin Kral Büyük Frederik'e gönderdiği böyle geniş kapsamlı bir plan, Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde mevcuttur. Altındaki imza şöyledir: "La Tournelle markisi, jandarma eski komutanı, St. Louis tarikat şövalyesi ve süvari karargâh komutanı". Bu plana göre Prusya, Rusya ve Avusturya, ganimeti paylaşacaklardı. Büyük Frederik, teşebbüsün başına geçecek ve bunun için Cermen İmparatoru olacaktı; kayser İstanbul'u, Rusya da Kırım'ı, Boğdan'ı ve Eflak'ı alacak, bunun yerine de Saksonlara Lehistan'ı verecekti. Fransa kralına "Şark İmparatoru" ünvanı ve Hollanda'da uygun bir telafi verilebilirdi. Durumlarına göre küçük devletlerle aynı şey yapılacaktı. Sonuçta, adamın borçlarını ödemek için paraya ihtiyacı vardı. Oysa bu büyük kralın böyle dolandırıcılıklara ne meyli ne de boşa harcanacak parası vardı.

saraylarında barışın yakın olduğu ve bunun Batılı devletlerin dikkatlerini ve güçlerini yeniden Şark Meselesi üzerinde yoğunlaştırmalarına sebep olacağı artık şüphe götürmüyordu. İngiliz Sefiri Harris, Aralık ayında Potemkin'e bununla ilgili ilk geçici haberi verdiğinde, Potemkin bundan duyduğu rahatsızlığı hemen bariz bir şekilde dışa vurdu. "Bunu muhtemelen bize borçlu olmanıza rağmen, sizin barışınız beni hiç ilgilendirmiyor", diye hiddetle bağırdı elçiye. "Zira Türklere karşı yapmayı düşündüklerimizi gerçekleştirmemizi engellemek için, alelacele barış yapıldı. Fransa bu meseleye karışmak istiyor ve belki siz de. Sonucunu hep beraber göreceğiz"[465].

Gerçekten de 20 Ocak 1783'te barış ön hazırlık belgeleri imzalandığında, Potemkin o tarihe kadar iyi ilişkiler içinde olduğu Harris'i öyle hakarete varan bir soğuklukla karşıladı ki, Harris tam 14 gün boyunca Potemkin ile her türlü temastan kaçınmayı yeğledi. Çariçe de rahatsızlığını, ilgili devletlerin elçilerine en az Potemkin kadar karakteristik bir şekilde hissettirdi. Saraya geldiklerinde onlara ne bir bakış, ne de bir söz yöneltti. Potemkin'den daha ihtiyatlı ve mesafeli olmasına rağmen, huzursuzluğunu kontrol edemiyordu ve sonunda samimi dostlarından birine karşı şu sözleri söyledi: "Bu beylere barış hakkında hiçbir şey söyleyemedim; zira bu meselede kimin kazançlı çıktığı henüz bilinmemektedir; ayrıca öyle tuhaf bir barış ki, anlaşılması çok zor. Fransa, Amerikalıların bağımsızlığından yarar mı sağlayacak? Bekleyip, görelim; zira şimdiye kadar yararın bunun neresinde olduğunu anlayamadım"[466].

Lâkin kayser, çariçeye gönderdiği özel bir yazıda bu hususta endişelenmemesi gerektiğini söyleyince, çariçe biraz sâkinleşmiş gibi görünüyordu; birleşik silahlı kuvvetleri, Türklerin silahlı kuvvetlerinden üstündü ve bu sayede yeterince hareket alanı bulacakları daha ilk sefer sırasında öyle parlak zaferler elde edeceklerdi ki, diğer devletler de eğer daha sonra katılmak isteseler bile, elde ettikleri avantajları güvence altına almalarını engelleyemeyeceklerdi. Fransa, daha yeni biten savaştan dolayı tükenmişti ve bu yüzden büyük teşebbüslerde bulunamayacaktı; ancak 70 bin kadar asker çıkartabilirdi[467].

465 Kont Görtz'ün 31 Aralık 1782 tarihli mektubu.

466 Kont Görtz'ün 11 ve 18 Şubat tarihli mektupları. James Harris, *Diaries*, Vol. II, s. 29 ve devamı.

467 Kont Görtz'ün 11 Şubat tarihli mektubu. Bunları anlatırken, şu sözleri de ekliyordu: "Bu teminatlar imparatoriçeyi tamamen sakinleştirmiş olmalıdır".

Fransa'nın ve İngiltere'nin, biraz geç de olsa, Mart ayında her iki imparatorluk sarayına kesin barış antlaşmasını birlikte imzalamalarına dair davetleri bile çariçenin daha olumlu bir tutum içine girmesini sağlayamadı. Gerçek bir arabuluculuk söz konusu olmadığından, ancak kibirli bir resmiyet olarak kabul ettiği bu diplomatik nezaketi, başlangıçta hor gören bir ilgisizlikle karşıladı. Anlaşıldığı kadarıyla ilgili devletler de bu dostluk göstergesini iki imparatorluk sarayından, her ikisinin de kaderine daha aktif bir şekilde katılmak zorunda kalabilecekleri Bâbıâli'ye saldırmaya niyetlendikleri bir anda talep etmekte tereddüt etmişlerdi. Bilhassa Kont Vergennes'in bu ince davranışlarla bilhassa kazanmaya çalıştığı kayser antlaşmayı imzalamayı kabul ettikten sonra, çariçe de onay verdi. Hollanda Sefiri Markov'u bu amaçla Paris'e gitmekle görevlendirdi. Fakat bu, Versailles sarayı tarafından pek hoş karşılanmadı, zira Markov'un Fransa'nın Hollanda'daki menfaatlerine düşmanca karşı çıktığından şüpheleniliyordu. Çariçe ayrıca bu Batılı devletlere karşı gösterdiği iyi niyetin hemen uygun bir karşılığını da istedi. "Denizlerde Silahlı Tarafsızlık" ile ilgili öngördüğü esasları kabul etmelerini istiyordu ki bu, bilhassa İngiltere'nin hiç hoşuna gitmeyen bir küstahlıktı[468].

Batı'daki barış gibi, Bâbıâli'nin uysallığı da şimdilik çariçenin ve Prens Potemkin'in düşüncelerini değiştirmeye yetmiyordu. İki imparatorluk sarayının ortak notası, Divân-ı Hümâyûn üzerinde derin bir etki bırakmayı başarmıştı. Kapudan Gazi Hasan Paşa bile bu notadan etkilendi. İlk düşüncelerinden biri, yine Bâbıâli'nin Prusya ile daha samimi ilişkiler kurmak zorunda olduğu idi. Gaffron'a heyecanla şöyle diyordu: "Avrupa devletlerinin ve bilhassa efendiniz olan kralın, dünyanın en korkunç iki devletinin bizi yok etmek için yaptıkları plana ilgisiz kalabileceğini düşünüyor musunuz? Kralın, iki hükümdarın elçileri aracılığıyla bize teslim edilen ve ikisi arasındaki ittifakın resmî delilini temsil eden bu notadan haberi olduğunu düşünüyor musunuz?".

Gaffron bunun üzerine öncelikle sâkin ve ölçülü bir tutum alınmasını tavsiye etti. Bâbıâli'nin mutlaka yeterince dostu vardı; şimdi önemli olan, onlara söz konusu notaya cevabında mümkün olduğunca iyi niyetini sergileyerek ve zamansız bir direniş gösterip, ittifak kurmuş bu iki devleti Bâbıâli'ye karşı daha fazla kışkırtmamaya özen göstererek güven vermekti. Beklenti-

468 Kont Görtz'ün 11, 14 ve 28 Mart tarihli mektupları ile kralın 8 ve 29 Mart 1783 tarihli yazıları. Hiçbir anlamı olmayan bu barış arabuluculuğu hakkında şöyle demektedir: "Aktörlerini bir süre eğlendirebilecek bir siyasî oyuna yol açacaktır".

lerin aksine, fırtına bu şekilde tam olarak engellenemese bile en azında bir süreliğine ertelenmiş olurdu. Bâbıâli'nin dostları bu arada bilhassa mevcut şartlar altında mümkün görülebilen tek çare olan müzakereler yoluyla Bâbıâli'ye yardımcı olmak için kullanılacak araçlar üzerinde mutabakata varabileceklerdi.

Kapudan paşa burada sözünü keserek, şöyle dedi: "Yani, ister haklı, ister haksız olsun, bizden istenen herşeye imza atmaktan ve aynı zamanda savunma durumuna geçmekten başka bir çaremiz olmadığını mı anlatmak istiyorsunuz"? Gaffron, en azından savunma durumuna geçmenin şu anda yapılabilecek en akıllıca şey olduğu cevabını verdi; yine de bununla düşmanlarını saldırıya kışkırtmamalıydılar. Kapudan paşa, bunun için önlem alındığını belirtti. "Siz kralı haberdar edin yeter. Majesteleri ile Bâbıâli arasındaki dostluk bağlarını bir ittifak sayesinde daha sıkı hâle getirmek söz konusu olduğunda, padişahla mutabakat hâlinde, bunun başlıca arabulucusu olacağımı söylemeyi de unutmayın"[469].

Tıpkı Gaffron gibi, Fransız Sefiri St. Priest de Bâbıâli'ye öncelikle bilgece bir uysallık göstermesini tavsiye etti. Bu iki devletin elçilerine şimdilik yalnızca sözlü olarak çok genel tutulmuş ve notadaki hususlara fazla eğilmeden, mümkün olduğunca tatmin edici bir cevap vermek yeterli olacaktı. İki devletin sarayları bununla yetinmedikleri takdirde ve buna rağmen aradaki ilişkilerin kopması hâlinde, Bâbıâli'ye dost devletler hâlâ Bâbıâli'yi yok etmeye çalışan akımı engellemek için yeterli vakit bulabilirlerdi.

Lâkin Rus elçisi ve Avusturya elçisi salt sözlü bir cevap istemiyorlardı. Sözlü açıklamayı reddettiler ve kesin bir yazılı açıklama talep ettiler. Bunun üzerine bu mesele 26 Aralık'ta şeyhülislâmın konağında yapılan bir Divân'da dile getirildi. Bilhassa Şahin Giray'ın davranışlarının, Rusya'nın gücüne tâbi olmasının ve alenen sergilediği Hristiyanlığa meylinin bir kez daha ağır bir biçimde kınandığı uzun ve şiddetli açıklamalardan sonra, şeyhülislâmın şu fetvasında karar kılındı: "Savaştan kaçınılacak, fakat her halükârda savunma durumuna geçmek için de hiçbir şey ihmal edilmeyecekti. Buna göre iki saraya mümkün olduğunca tatmin edici bir cevap verilecekti ve bilhassa mevcut antlaşmalara uyacakları vadedilecekti, ancak bunun dışında başka hiçbir tavizde bulunulmayacak ve başka bir fedakârlık yapılmayacaktı".

469 Gaffron'un 18 Aralık 1782 tarihli mektubu.

Bunun üzerine iki elçiye teslim edilen notada, esas olarak şunlar belirtilmişti: Bâbıâli, Kırım ve serbest denizcilik hususlarında asla mevcut antlaşmalara aykırı davranmadığından emindi; ayrıca antlaşmaların hükümlerine bundan sonra da ciddiyetle uyacaktı; bu yüzden Tatarların İslâm dinine zarar vermeden Şahin Giray ile tekrar barışmalarını memnuniyetle karşılamıştı; gıda maddeleri yüklenmiş bir hâlde Karadeniz'e geçebilecek gemilerin sayısı tam olarak belirlenecekti; yalnızca kıtlık zamanları hâlinde, bu yönde bazı sınırlamalar yapmak zorunda kalacaklardı.

Lâkin iki elçi bu cevaplarla da yetinmek istemediler. Notayı "fazla kısa ve öz" olarak geri çevirdiler ve notalarındaki her noktaya yeterince temas eden ve açıklık getiren bir açıklamada ısrar ettiler[470]. Aynı zamanda, anlaşıldığı kadarıyla, Bâbıâli sanki her yönden taleplerini yerine getirecekmiş inancını yaratacak şekilde, saraylarını da Bâbıâli'nin genel olarak uysallığından haberdar etmeyi ihmal etmediler. En azından Ocak ayı sonunda yalnızca St. Petersburg ve Viyana'da değil, Paris ve Berlin'de de Divân-ı Hümâyûn'un ortak notanın üç noktasını sınırsız olarak kabul ettiğine, dolayısıyla da Bâbıâli ile ilişkileri koparmak için artık hiçbir sebebin mevcut olmadığına dair bir görüş oluşmuştu[471].

Oysa gerçekte durum böyle değildi. Elçilerin taleplerinden dolayı büyük bir sıkıntıya giren Bâbıâli, aksine en kötü ihtimale karşı, Gaffron'un dediğine göre, her iki imparatorluk sarayının kapsamını ve anlamını henüz tam olarak kavrayamadıkları hazırlıklarını tamamlamak için zaman kazanmak amacıyla bu hususta yapılan müzakereleri mümkün olduğunca uzatmaya çalışıyordu. Bilhassa St. Petersburg'a geri dönen ve Türkleri insanlığın ayaktakımı olarak tanımlayan Stakiev'in aptalca konuşmaları, yanlış yönlenmelerine sebep olmuştu. Oysa şimdi, ittifaklarıyla fazla böbürlendiklerini ve bunu başarmak için eğilip meyveleri yerden toplamaktan fazlasının gerektiğini anlayacakları hayal kırıklığı zamanı gelmişti[472].

Bulgakov müzakerelerin her üç nokta açısından ayrı olarak yapılması gerektiği talebinde ne kadar ısrar ediyorsa, Bâbıâli de sadece notanın geneli üze-

470 Gaffron'un 10 Ocak 1783 tarihli mektubunun ekinde verilen 26 Aralık 1782 tarihli jurnal.

471 Bu husus, bilhassa Kral II. Frederik'in Kont Görtz'e yazdığı 25 Ocak 1783 tarihli yazıdan anlaşılmaktadır. Bu yazıda Kont Vergennes'in Paris'teki elçisine bu yönde bir açıklama yaptığından bahsetmekte, ayrıca Rus çariçesinin hâlâ Bâbıâli'ye hangi sebeple saldıracağını anlamadığını eklemektedir.

472 Gaffron'un 10 Şubat ve 10 Nisan 1783 tarihli mektupları.

rinden bir açıklama yapmakta o denli kararlıydı. Fransız Sefir St. Priest araya girmemiş olsaydı, bu yolla anlaşmaya varmaları zor olacaktı. Hem Avusturya elçisi hem de Divân-ı Hümâyûn, arabuluculuk yapmasını istemişlerdi. Avusturya elçisi Bâbıâli'ye söz konusu üç hususu kayıtsız şartsız kabul etmesi yönünde tavsiyede bulunmasını isterken, Divân-ı Hümâyûn kısmen iki imparatorluk sarayının yaratmaya niyetli oldukları fırtınayı sarayının arabuluculuğuyla engellemeye çalışması ve kısmen de sarayının Bâbıâli'nin bir savaş hâlinde Fransa'dan nasıl bir yardım bekleyebileceğine dair kesin bir açıklamada bulunmasını sağlamak için hizmetlerine başvuruyordu[473].

O tarihe kadar kendi savaşıyla yeterince meşgul olan Versailles kabinesi, Şark Meselesi'ne pek eğilememişti. Bu esnada daha ziyade kayser ile aralarındaki ittifakın muhafazasına ağırlık verdikleri için, öncelikle Kont Mercy'nin yukarıda verilen ifadesinden sonra sâkinleşmişti. Ayrıca Kont Vergennes de Bâbıâli'nin iki imparatorluk sarayının ortak notasına kayıtsız şartsız rıza göstermesinden ötürü, Şark'ta şimdilik daha ciddi karışıklıklar beklenemeyeceğine dair genel görüşe katılmakta idi. St. Priest, sarayının bu ilgisiz tavrından dolayı sorguya çekildiğinde, reisülküttaba daha kısa bir süre önce şu üzücü cevabı vermişti: "Ne istiyorsunuz? İnsanın kendi evinde yangın varken, alevleri söndürmek için diğerinin evine koşamazsınız"[474].

Oysa kayserin kısa bir süre önce çariçe nezdinde Fransa kraliçesi hakkında küçük düşürücü bir şekilde konuştuğundan haberdar olunduğu için, artık bakışlarını o yöne de çeviremiyorlardı. Dolayısıyla St. Priest aracılığıyla Bâbıâli'nin sıkıntısından ve talebinden haberdar edilir edilmez, "Şark krizi" Versailles'te yapılan bir kabine toplantısında ilk kez derinden incelendi. Bâbıâli'nin birkaç yıl boyunca kendi kendini savunabilecek durumda olduğunu ve yabancı yardıma ihtiyaç duymayacağını umut ediyorlardı; ama yine de kaysere yanıldığını göstermek için, silahlı kuvvetlerini hemen 180 bin kişiye çıkartmayı ve Brest Limanı'nda bekleyen donanmanın bir kısmını Tulon (Toulon) Limanı'na çekmeyi uygun gördüler.

Daha sonra her iki imparatorluk sarayından mümkün olduğunca ölçülü bir nota aracılığıyla Bâbıâli'ye karşı iddia ettikleri şikâyetlerin ne olduğunu ve bunları Fransa'nın arabuluculuğuyla çözmeye meyilli olup olmadıklarını sor-

473 Kralın 28 Şubat ve 25 Mart 1783 tarihli yazıları.

474 Gaffron'un 10 Şubat 1783 tarihli mektubu.

maya karar verdiler. Ayrıca Bâbıâli'ye de bu önemli adımı bildirmeyi ihmal etmediler. Ancak bu arada bu iki güçlü komşusu ile savaşa girme zorunluluğundan kaçınmalarını sağlayacak tek şey olan bilgece bir uysallık göstermesini tavsiye ettiler[475].

Kayser, çok fazla açıklamalarda bulunmadan, Versailles kabinesine kısaca, sordukları soruya en iyi cevabın çariçenin Bâbıâli'ye sözlü olarak ilettiği talepler olduğunu bildirdi. Temel olarak yalnızca son barış antlaşmasıyla ilgili bazı henüz tam olarak halledilmemiş hususlar hakkında daha ayrıntılı bazı açıklamalarla alakalıydılar ve Bâbıâli de bu hususları izahtan muhtemelen imtina etmeyecekti[476].

Çariçe ise Versailles kabinesinin sorularına cevap vermeyi bile uygun görmedi. Bu yüzden, Mart ayı başlarında kayserin arabuluculuğuyla Fransa'nın meseleyi gerektiğinde son raddeye kadar götürmeye kararlı olduğunu öğrendiğinde çok şaşırdı.

Zira Kont Vergennes, yukarıda değinilen notayı aldıktan kısa bir süre sonra Kont de Mercy'ye, İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Shelburne'nun, iki imparatorluk sarayı Bâbıâli'yi savaşla tehdit ettikleri ve geniş kapsamlı hükmetme niyetleri İngiltere'nin ve bilhassa Fransa'nın menfaatlerini olumsuz etkileyeceği için, barışın hızlandırılmasını talep ettiğini bildirmişti. Kont Vergennes, bu yüzden majestelerinin, krala, kaysere iki imparatorluk sarayına atfedilen bu gibi planların gerçekte var olmadığını umut ettiklerini bildirmesini emrettiğini, fakat aynı zamanda böyle planların var olması hâlinde kralın bunların gerçekleştirilmesine asla izin vermeyeceğini ve Fransa'nın, hangi durumda olursa olsun, bunu engellemek için son kuruşuna kadar elindeki bütün imkânlarını kullanacağını açıkladığını bildirmeyi görev saymıştı.

Kayser, durumu çariçeye bildirirken buna ayrıca artık kesin bir karar alma ve bilhassa yapılacak fetihlerin paylaşımı hakkında nihaî bir mutabakata varma zamanının geldiğini ekledi. Çariçe bunun üzerine öyle bir heyecana kapılmıştı ki, ağır bir humma geçirme tehlikesi ile karşı karşıya kaldı ve 10 gün boyunca istirahat etmek zorunda kaldı[477].

475 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 1, 25 ve 29 Mart ile 5 Nisan 1783 tarihli yazılarında Prusya'nın Paris elçisi Baron Goltz tarafından verilen haberlere göre.

476 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 26 Nisan 1783 tarihli yazısı.

477 Kont Görtz'ün 1 Nisan 1783 tarihli mektubuna göre.

Ayrıca Kabine Sekreteri Besborodko ve Prens Potemkin ile yaptığı birkaç saatlik gizli bir görüşmeden sonra kaysere hiç vakit kaybetmeden verdiği cevap, kayserin ruh hâlini hiç de çariçenin menfaatleri için olumlu bir hâle getirmedi. Fransa'nın kararlı tutumu, çariçenin olağanüstü planlarına duyduğu heyecanı oldukça azaltmıştı. Kendisi için artık bunlar kibirli hayallerden başka bir şey değildiler. Bir taraftan daha samimi çevrelerde Rus çariçesi her ne kadar iyi bir dostu olsa da bu dostluğun çariçenin kendisinden istediği herşeyi körü körüne yapacağı anlamına gelmediğini açıkça belirtiyor, diğer taraftan mesela bu dönemlerde Viyana'dan geri çağrılan Fransa Sefiri Breteuil'e Türklerin Avrupa'dan kovulmasının, kendisi ve çariçe tarafından gerçekleştirilecek dünyanın en güzel eseri olduğunu en renkli biçimde anlatmaktan kendini alamıyordu. Fransa bunun üzerine Mısır'ı, hatta Doğu Hindistan'ı kendisi için ele geçirebilir ve buradan yapılacak olan ticaret trafiği için Kızıldeniz'den Süveyş ve İskenderiye üzerinden Akdeniz'e yeni bir yol açabilirdi[478].

Neticede Viyana'da kayserin bu olağanüstü teşebbüslerin onurunu ve aynı zamanda tehlikelerini de tamamen çariçeye bırakacağından ve en fazla Doğu Akdeniz ticareti için bazı avantajlarla yetineceğinden herkes kesin emindi. Hatta bu yönde çariçeye alenen karşı gelmekten de çekinmiyordu. Çariçenin en son cevabına, müttefiki olan Fransa'nın aldığı tehditkâr tutum karşısında Bâbıâli'ye karşı teşebbüslerinde artık onu destekleyemeyeceği cevabını verdi. Bu yüzden çariçeden planlarını daha uygun bir zamana ertelemesini istiyordu. Çariçe buna hemen cevap vererek, en azından Kırım'ı ve Kuban'ı ele geçirme planlarını gerçekleştirmesini elindeki bütün imkânlarla kolaylaştıracağını düşündüğünü belirtti.

Oysa kayser buna da çariçenin cesaretini çok da arttırmayacak bir cevap verdi. 24 Nisan'da çariçeye gönderilen dört sayfalık bir notada, ileri sürdüğü aşılmaz zorluklara rağmen hâlâ kendisine yardım etmesinin mümkün olmadığı bir savaşa girmek için bir adım atmaya kararlı olduğuna şaşırdığını söylüyordu. Bir kez daha Fransa ile aralarındaki ittifakı vurgulayarak, kesin olarak emin olduğu üzere, Bâbıâli'ye karşı Rusya'nın yardımına koştuğu takdirde

478 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 5 ve 12 Nisan 1783 tarihli yazıları. Bu dönemde kayser bir defasında kızkardeşi, Fransa Kraliçesi Marie Antoinette'ye şöyle yazmıştır: "Savaşçı niyetlerinden bir hayli uzak olsa da dostluğunu ona ve Rusya'nın imparatoriçesine sundu, XVI. Louis örneğini taklit ederek ve sadece halkını mutlu etmek için taahhütte bulunuyordu".

Versailles sarayının Prusya kralı ile birlikte kendisine saldıracaklarına dair anlaşmaya vardığına bilhassa ağırlık verdi.

Bilgi sahibi çevrelere göre, kayser Rusya'ya karşı bu ikiyüzlü siyaseti, durumları iyice inceledikten sonra, hatta biraz da Fransa'ya karşı belirli bir dürüstlükle başlatmıştı. Zira çariçeyi savaştan vazgeçirmenin tek yolunun, sanki planlarına eğilmeye niyetliymiş gibi görünmek olduğundan emindi. Bu durum, Bâbıâli'yi ister istemez daha uysal hâle getirmişti ve çariçenin Bâbıâli ile ilişkilerini koparmak için bütün gerekçelerini ortadan kaldırmıştı[479]. Kayserin burada tarif edilen kararlı tutumunun çariçe üzerindeki etkisi, bu görüşünü en azından kısmen haklı çıkartıyordu. Oysa çariçenin Bâbıâli ile ilişkilerini daha yumuşak ve ölçülü bir şekilde değerlendirmesine sebep olan başka durumlar da oluşmuştu. Diğer sebeplerin yanısıra, İspanya'nın Fransa ile mutabakat hâlinde, Bâbıâli'yle kısa bir süre önce akdettiği dostluk ve ticaret antlaşmasının gizli bir maddesine istinaden, Cebelitarık Boğazı'nı Rus savaş gemilerinin geçişine kapatacağına dair söylentilerin, çariçenin fikrini değiştirmesi üzerinde önemli bir etkisi olmuştu.

İspanya, yüzyıllardır İstanbul'da kendine bir yer edinmeye ve burada Doğu Akdeniz ticareti için diğer deniz ülkelerine uzun zaman önce tanınan avantajları elde etmeye çalışmış ama başarısız olmuştu. Lâkin bu Şark krizi sırasında menfaatleri için biraz geç ve bazı zorluklarla da olsa, bunu başarabilmişti. Nasıl ki bir zamanlar, 1625'te Sir Thomas Roe İspanyolların Divân-ı Hümâyûn'da kabul görmemeleri için bütün diplomatik hünerlerini kullandıysa[480], son ana kadar İspanya'nın Doğu Akdeniz ticaretine katılmasına karşı çıkan yine İngiliz elçisi idi. İngiltere, 1777'de meseleyi çok gizli de olsa büyük çabalarla yürüten İspanyol temsilciler İstanbul'a geldiklerinde, Madrid sarayının Bâbıâli nezdinde bir elçi bulundurma hakkına sahip olmasını ve Bâbıâli ile resmî bir ticaret antlaşması akdetmek üzere huzura kabul edilmesini istemiyordu. İspanya'nın daha değerli metaller olan altın ve gümüşün Şark'a ihracı ile İngilizlerin Doğu Akdeniz ticaretini olumsuz etkileyeceklerinden endişe ediliyordu ve bu açıdan avantaj muhtemelen Bâbıâli'nin tarafında olmasına rağmen İngilizler yine de bunu o dönemde engellemeyi başarmışlardı[481].

479 Kont Görtz'ün 23 Nisan 1783 tarihli mektubu.

480 Karşılaştırma için bu eserin IV. cildi.

481 Bunu bilhassa Gaffron'un 11 Haziran 1777 tarihli mektubundan öğreniyoruz.

Dört yıl sonra, 1781 yılı başlarında bir kez daha, tıpkı bir zamanlar üç yıl süren çabalardan sonra 1580'de İspanya ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ilk ateşkes antlaşmasını meydana getiren Milanolu Don Giovanni Marigliano[482] gibi diplomatik inatçılığa ve dayanıklılığa sahip olduğu anlaşılan Don Juan de Bouligny adında gizli bir İspanyol murahhası İstanbul'a geldi. Bouligny, Fransız ve Napoli sefirleri tarafından desteklenmesine rağmen, Divân-ı Hümâyûn'da kendisini dinleyecek kimseyi bulamadı. Cesaretini yine de kaybetmeyerek sonunda sadrazamın kendisi ile müzakereye oturmasını sağladı ve bu müzakerelerin sonucunda bir yıl sonra, 14 Eylül 1782'de her iki devlet arasında 21 maddelik bir barış, dostluk ve ticaret antlaşması imzalandı.

40 yıl önce Napoli ile akdedilen benzer antlaşma örnek alınarak hazırlanan bu antlaşma aslında çok büyük bir önem taşımıyordu. İspanyollara yalnızca ticaretleri ve padişahın ülkelerindeki şahsî durumları için, başka dost ülkelere antlaşmalara istinaden tanınan ve mütekabiliyet esasına dayanan hak ve özgürlükler verilmişti. Bundan böyle malları için yalnızca yüzde üç ithalat vergisi ödeyecekler, İstanbul'da kendi elçilerini ve Doğu Akdeniz ticaret merkezlerinde menfaatlerini korumak üzere konsoloslar, konsolos yardımcıları ve diğer memurları bulunduracaklardı. İspanya kralı ayrıca Maltalıların, Cenevizlerin ve Vatikan'ın Takımadalar'da korsanlıklarını, dostane telkinlerle sona erdirmeyi taahhüt etti[483].

İspanya tarafından aynı yıl 24 Aralık'ta ve Bâbıâli tarafından ertesi yılın 24 Nisan'ında açıklanan bu antlaşmanın müteakip sonucu, Bouligny'nin ilk fevkalade elçi ve İspanya kralının padişah nezdindeki yetkili temsilcisi olarak onaylanması oldu[484]. Bu yapılır yapılmaz, İspanya ile aktedilen antlaşmaya Madrid sarayının Bâbıâli'ye karşı silahlanmış her türlü donanmanın Cebelitarık Boğazı'ndan geçişini yasaklamayı taahhüt ettiği ve Fransa'nın da buna onay verdiği, bu hususa dair gizli maddenin eklendiği söylentisi ortaya çıktı.

Böyle bir madde üzerinde gerçekten anlaşmaya varılıp varılmadığı asla açıklığa kavuşmamıştır. Volney 1788'de bunun varlığını onaylarken, Peys-

482 Karşılaştırma için bu eserin III. cildi.

483 İspanya antlaşmasının imzalanmasından Gaffron 25 Ekim 1782 tarihli mektubunda bahsetmektedir. Antlaşmanın tam metni Martens et de Cussy, *Recueil manuel et pratique de traités,* Leipzig 1848, T. I, s. 235 ve devamında verilmiştir.

484 Gaffron'un 10 Nisan 1783 tarihli mektubu.

sonnel bunu inkâr etmektedir[485]. Bilinen şu ki 1783'te hem İstanbul'da hem de St. Petersburg'da buna inandılar ve bu inanç da karar verici çevrelerde derin bir etki bırakmıştı[486]. Bilhassa St. Petersburg'da bu söylenti kasten beslenmişti. En azından İspanyol sefiri, Kont Görtz'e Nisan ayı başında defalarca, Bâbıâli ile bir savaşa girilmesi hâlinde İspanya ve Fransa'nın bir Rus donanmasının Akdeniz'e girişine izin vermeyeceklerini St. Petersburg sarayına resmen bildirmek üzere kendi sarayından kesin bir emir beklediğini bildirdi. Oysa İstanbul'daki Fransız sefiri aynı zamanda söz konusu söylentileri salt uydurmalar olarak ilân ettiğinden, bu sözler oldukça dikkat çekici idi[487].

Kral Büyük Frederik bile bu tedbiri, gerçekten uygulamaya geçirilebildiği takdirde, çariçeyi planlarından vazgeçirmek için en güvenli, en hızlı ve en az tehlikeli çare olarak görüyordu, zira Akdeniz'de Türk donanmasından üstün bir Rus donanması olmadan, bu planlar asla gerçekleştirilemezdi[488]. Anlaşıldığı kadarıyla çariçe de bunu hissetmişti.

Mayıs ayında Braşov Şehri'ne burada büyük masraflarla donatılmış olup Akdeniz'e açılacak olan donanmanın denize açılmaması emri verildi. Ayrıca donanmaya ait, sadece denizcileri 4 bin kişiden oluşan bütün mürettebat, Kerson'da bulunan ve mürettebat eksikliği bulunan gemilerde kullanılmak üzere, Temmuz ayında acilen Braşov'dan Kerson'a gönderildi[489]. Yaz aylarında buradan donanmanın yalnızca küçük bir kısmı, deneme mahiyetiyle Baltık Denizi'ne gönderildi, ama [Danimarka ve İsveç arasındaki] Sund Boğazı'nı geçmedi[490].

Donanma daha sonra Braşov'dan yine de denize açılınca ve İspanya Sefiri d'Assenza, Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann'a donanmanın nereye gideceği gibi önemsiz bir soru sorunca, bu çok tatsız karşılandı. Şiddetli bir söz

---

485 Volney, *Considérations sur la guerre actuelle des Turcs*, Londra 1788, s. 55 ve Peyssonnel, *Examen du libre intitulé, Considérations*, Amsterdam 1788, s. 110.

486 Gaffron'un 10 Nisan 1783 tarihli mektubunda örneğin şöyle denmektedir: "Bâbıâli ve İspanya arasında yapılan anlaşmanın gizli maddesiyle Ruslar entrikaya maruz kaldıklarını düşünüyorlardı. Bundan sonra Rus gemilerinin Akdeniz'e geçişlerine İspanya'nın karşı çıkacağını ve bu plana Fransa'nın da katılacağını bekliyorlardı".

487 Kont Görtz'ün 1 ve 8 Nisan tarihli mektupları ile Gaffron'un 10 Haziran 1783 tarihli mektubu.

488 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 19 Nisan 1783 tarihli yazı.

489 Kont Görtz'ün 15 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

490 Kont Görtz'ün 13 ve 27 Mayıs 1783 tarihli mektupları.

düellosunda başbakan yardımcısı, sefire doğrudan açıklamada bulundu: Çariçe, bütün denizlerin kendisine açık olduğu donanmasını nereye göndereceğine dair hiç kimseye hesap vermek zorunda değildi. Donanma ancak bir İspanyol Limanı'na girmeyi planladığı takdirde, Madrid sarayına bunu bildirme zamanı gelirdi. Bu sinirli haller, Bourbon sarayları için bir kez daha çariçenin donanmasını zorla Cebelitarık Boğazı'ndan geçirmek niyetinde olduğunun bir delili idi; üstelik, İngiltere'nin korumasına güvendiğine inanılıyordu[491].

Çariçe, İspanya, Fransa ve Bâbıâli arasındaki gizli mutabakata inandığı için, aynı dönemde el altından Londra kabinesine, Bâbıâli'ye savaş ilân etmek zorunda kalacak olursa, el altından, başka bir devletin Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e girişine izin vermemesi hâlinde, İngiltere'nin yardımlarına güvenip güvenemeyeceğini sordurmuştu. O dönemlerde [Amerika savaşıyla ilgili olarak] kesin barış yapmak üzere olduğundan, Şark Meselesi ile fazla ilgilenmek istemeyen San James kabinesi bu yüzden nazik ama belirsiz ve kaçamak bir cevap verdi ve bu da çariçe için bu defa da donanmasını Baltık Denizi'nde kısa bir talimden sonra Eylül ayı sonunda Braşov'a geri çağırmasına yetti[492].

Çariçe bu şekilde güneyde ciddi bir direniş beklerken, kuzeyde İsveç Kralı III. Gustav'ın tutumu da endişe yaratmaya başladı. Fransa ile dostane ilişkileri, bilhassa 1778'de akdedilen ve Versailles sarayının krala 1789'a kadar her yıl 1,5 milyon livre ödemeyi taahhüt ettiği, 3 Mayıs 1783 yenilenen parasal yardım antlaşması, uzun süredir gözüne batıyordu[493]. Şimdi ise kralın, öncelikle Danimarka ve Norveç'e yönelik olduğu bir sır olmamasına rağmen, ilkbaharda Finlandiya'da çok sayıda askerî birlikler toplamaya niyetlenmesi kendisini huzursuz ediyordu[494]. Çariçe, kayserin yardımlarına güvenebileceği için, şimdilik düşmanca bir tutum sergileyerek kralı kışkırtmamayı, aksine dostça yaklaşarak onu kendi tarafına çekmeyi daha uygun buldu.

---

491 Kont Görtz'ün 22 ve 25 Ağustos 1783 tarihli mektupları.

492 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 22 ve 26 Temmuz 1783 tarihli yazılar. Bu yazılardan Versailles sarayının İngiliz bakanlığından askıda kalan Şark krizi karşısında nasıl davranacağına dair bir açıklama istediğini, ama yalnızca şu tatmin etmeyen cevabı aldığını öğreniyoruz: "Hiçbir fikri yoktu, barış anlaşmasının imzasından önce bu konuda hiçbir tarafı tutmuyordu".

493 İsveç ve Fransa arasındaki bu teşvik antlaşmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Geijer, *des König Gustafs III. nachgelassene Papiere*, Hamburg 1845, Th. II, s. 193 ve Th. III, Bölüm I, s. 9 ve devamı.

494 Geijer, *aynı eser*, s. 15 ve devamı.

Kral, Bâbıâli ile anlaşmazlıklarını sözde çariçeyi tatmin edecek şekilde çözmüş olmasından dolayı kendisini tebrik ettiğinde, bu niyeti hemen bariz bir şekilde gün yüzüne çıktı. Tebriklere yalnızca heyecanlı dostluk güvenceleriyle cevap vermekle kalmayıp, huzursuz ve adaletsiz bir düşman ile karşı karşıya olduğundan, güneyde muhtemel bir savaş hâlinde çariçenin ezelden beri krala göstermiş olduğu iyi komşuluğu kendisine de göstermesini rica etti. Çariçenin bu mütevaziliği, aynı sebepten dolayı müttefiki Danimarka'ya verdiği kısa cevaba kıyasla oldukça dikkat çekiyordu. Danimarka elçisinin tebriklerine, sarayı şayet Bâbıâli meselesini hallettiğini düşünüyorsa, iyi bilgi sahibi olmadığını belirtti; yine de bunlar yalnızca çariçeyi ilgilendiren meselelerdi; diğer sarayları hiç mi hiç ilgilendirmezdi[495].

Çariçe, İsveç kralı karşısında nezaketini çok geçmeden daha da ileri götürdü. Oldukça bağlayıcı bir yazı ile Haziran ayı başlarında Finlandiya'ya yapacağı gezi sırasında kendisi ile görüşmekten memnun olacağını bildirdi. Çariçe aynı dönemde küçük ve yalnızca Baltık Denizi'nde kullanılan filosunu önemli ölçüde takviye ettirerek belirli bir şüphe sergilemesine rağmen kral bu nazik daveti geri çeviremedi[496].

İki hükümdarın, kralın atı ile Parolamalm ordugâhında yaşadığı talihsiz bir düşüş sonucunda kolunun kırılmasından dolayı yalnızca birkaç gün geciken görüşmesi, Haziran ayı sonunda Fredrikshamn'da yapıldı. "Şimdi bu geziden tatmin oldum", diye yazdı kral, General Amiral Trolle'ye. "Dostluk, nezaket ve öncekinden çok daha fazla güven, sağlam ve yararlı bir bağlantıyı göstermektedir. Daha fazlasını kâğıda dökmekten kaçınıyorum. Türk savaşı kesin görünüyor ve her an Prens Potemkin'in Kırım'ı ele geçirmesi bekleniyor. Bunu çariçenin kendi ağzından öğrendim. Türkler bu gelişme karşısısında sessiz kalırsalar, savaş olmayacak. Sanki Danimarka Sund Boğazı gümrük talebinden vazgeçmiş ve firkateynlere ateş etmiyormuş gibi bir şey. Bu bir mucize olurdu, ama bu mucizeler bizim zamanlarımızda artık meydana gelmiyor. (Danimarka'ya karşı) teşebbüsümüzün yalnızca Kırım'ın işgalinin ilk işaretle-

495 Kont Görtz'ün 18 Nisan tarihli mektubu ve kralın 6 Mayıs 1783 tarihli yazısı. Kral burada çariçenin İsveç kralına karşı davranışlarının "büyük projesinde imparatoriçe iyice kararlı değildi ve bu konuya yeniden eğilmek için çok büyük güçler gerekmeyeceği"ni kanıtladığını söylemektedir.

496 Kont Görtz'ün 17 Haziran 1783 tarihli mektubu ve Geijer, *aynı eser*, s. 33; burada çariçenin yazısı da verilmektedir.

rini beklemesi yeterlidir ve bu da Ağustos'un ilk veya Temmuz'un son günlerinde olacaktır"[497].

Kralın burada değindiği daha gizli görüşmelerin çok azı açıklandı. Lâkin çariçenin bir parasal yardım antlaşması ile kralı kendi menfaatlerine daha sıkı bağlamak, hatta Fransa'dan koparmak niyetinde olduğu söyleniyordu. Eğer çariçe, çekilen malî sıkıntılara rağmen daha fazla para verebilecek durumda olmuş olsaydı, bu planı, kralın içinde bulunduğu maddî sıkıntılardan ötürü belki de başarılı olurdu. Zira kralın en fazla para verenin yanında olduğu, örneğin Büyük Frederik'in de paylaştığı yaygın bir görüştü[498].

Buna karşın kral, çariçenin sevimliliğinden öyle etkilenmişti ki yalnızca müttefiki Danimarka'nın da katılması hâlinde, kabul etmek istediği bir ittifak teklif ettiği söyleniyordu. Hatta Danimarka'ya karşı ezelî düşmanlığına rağmen, kral bu teklifi güya kabul etmişti. Bilinen şu ki, çariçe Fredrikshamn'dan döndükten kısa bir süre sonra, sarayındaki Danimarka elçisi Schumacher'i Kopenhag kabinesine kuzeyde huzuru sağlamak ve aynı zamanda Holstein hanedanının bütün hükümdarları arasında bir nevi aile ittifakı olarak bu üçlü ittifakı en avantajlı yönlerini göstererek, teklif etmekle görevlendirdi. Oysa Stockholm ve Kopenhag sarayları arasındaki nefret öyle büyüktü ki, bunu gerçekleştirmek imkânsızdı[499].

Dolayısıyla Fredrikshamn'daki görüşmenin görünürde başka sonuçları yoktu. Kısa bir süre önce Kont Schäffer'in yerine İsveç başbakanlığına atanan ve daha önce Versailles sarayında elçi olarak parasal yardım antlaşmasını yenileyen Kont Kreutz da Fransız ittifakının kararlı bir yandaşı olduğundan, sistemin bu şekilde değiştirilmesini kabul etmesi mümkün değildi. Çariçe tarafından övgülere ve hediyelere boğulmasına rağmen, Stockholm'a döndükten hemen sonra Fransız sefirine en olumlu şekilde Fransa kralının sâdık bir müttefiki olduğuna ve böyle kalacağına dair güvence verdi.

Daha sonra Kont Vergennes'e İsveç'i fazla ihmal ettiği için sitemde bulunulduğunda, kendini kısaca kralının ve bakanının düşüncelerinden kesinlikle

497 Geijer, *aynı eser*, s. 36.

498 Kont Görtz'ün 27 Haziran ve 11 Temmuz tarihli mektupları ile kralın 26 Temmuz 1783 tarihli yazısı.

499 Danimarka elçisinin verdiği bilgilere göre, Kont Görtz'ün 25 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

emin olduğunu, bu yüzden önemsiz ve düşük maddî yardımlara kanmayacaklarını düşündüğünü açıklayarak savundu[500].

Yine de daha sonraki zamanlarda, bu hususlarda bilgi sahibi olan kişiler tarafından, çariçenin Fredrikshamn'da Bâbıâli ile muhtemel bir savaş hâlinde, kralın en azından tarafsızlığını veya hareketsizliğini 100 bin duka karşılığında satın aldığı iddia edildi[501]. O tarihten sonra iki saray arasında yürütülen, hatta çariçe ve kral arasında samimi bir yazışmaya kadar ilerlediği söylenen dostane ilişkiler; kralın kısa bir süre sonra yaptığı İtalya gezisi ve çariçenin daha samimi olduğu bakanlarının kralı çok da övmeyen bazı oldukça kesin açıklamaları, meselenin doğruluğunu kanıtlıyor gibi idi. Besborodko bir defasında parasını verdikleri sürece kralı kendi taraflarına çekebileceklerini söylemişti; oysa krala karşı yürütülecek en iyi siyaset, onu zamanla sonunda ne Fransa'nın ne de başka bir sarayın kendisiyle ilişki kurmak istemeyeceği derecede hor görülen bir duruma sokmak olacaktı[502].

Fredrishamn'daki görüşmelerden çıkan kesin bir sonuç varsa o da ileride göreceğimiz gibi, aynı dönemde yine fikrini değiştirmiş olan kayserin değişken hâlinin bile çariçenin en azından Kırım ile ilgili planlarından vazgeçmesine sebep olamadığı idi. Planı kesindi ve kısmen gerçekleştirilmeye yakındı.

Aslında son zamanlarda Kral II. Frederik'in de bu planlarla daha fazla ilgilenmesini isterdi. Bir defasında ciddi olarak, kralı da ortak hedefi Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da yok etmek ve Bizans İmparatorluğu'nu kurmak olan ittifaka dâhil ederek, kral ve Kayser II. Josef arasında bir yakınlaşma, bir barışma sağlamayı düşündü. Lâkin iki yanlı siyasetinin ana amaçlarından biri St. Petersburg ve Berlin kabineleri arasındaki yabancılaşmayı mümkün olduğunca desteklemek olan kayser, bunu duymak bile istemiyordu, Çariçe bu yüzden bu plandan tekrar vazgeçmek zorunda kaldı; üstelik kral da bu plana rıza

500 Kralın 22 Temmuz, 5 ve 9 Ağustos 1783 tarihli yazıları. Kral: "Çariçe, İsveç kralına Kırım'ı ele geçirdiğinden bahsetmemiştir", derken tam bilgi sahibi değildir. Kralın yukarıdaki açıklamaları aksini kanıtlamaktadır.

501 Kont Görtz'ün 3 ve 7 Ekim 1783 tarihli mektupları.

502 Kont Görtz'ün 12, 16 ve 19 Ekim 1783 tarihli mektupları. Kral, çariçeye sadakatini ayrıca musahibi Lanskoi'ye Kuzey Yıldızı nişanını ve Bizans imparatoru olarak tayin edilen Grandük Konstantin'e Büyük Konstantin'in resmini taşıyan değerli bir sancak vererek gösterdi.

göstermeye pek meyilli değildi[503]. Mevcut şartların belirsizliği altında, hem St. Petersburg'a hem de Bâbıâli'ye karşı sâkin tutumunu ve tarafsız konumunu korumak istiyordu. O dönemlerde Kont Görtz'e şöyle yazdı: "Şartların belirsizliğinde iyi bir tutum içinde bu kaosun aydınlanmasını, ki bu çok uzak değildir, beklemekten ve duruma göre bu iki imparatorluk sarayının çok kötü hazırlanmış ve gerçekleştirilmesi daha da zor bir planla içine girdikleri sıkıntılardan kurtulabileceğimiz bir tarafı tutmaktan başka bir şey yapamayız"[504].

Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'un, Rusya ile ittifakından vazgeçip, Bâbıâli ile daha sıkı bağlar içine girme talebini de oldukça soğuk karşılamış ve sonunda mümkün olmadığı kararını bildirmişti. Reisülküttabın bu "zor ve hassas müzakereyi" Fransız sefirinin arabuluculuğuyla belki de Fransa, Prusya ve Bâbıâli arasında istenen üçlü ittifaka kadar götürme denemesi ve bu esnada krala aynı zamanda Fransa ile kayser arasındaki ittifakın bozulabileceğinin de belirtilmesi, istenen etkiyi göstermedi[505].

Bâbıâli'nin bütün umutlarını yıkmamak ve bu yönde de her halükârda yerini korumak için kral, reisülküttaba şu açıklamada bulundu: "Şu anda Bâbıâli için alenen bir şey yapabilecek durumda değildi, ama bundan er veya geç, Bâbıâli'ye karşı sürekli tecrübe ettiği olumlu düşüncelerin etkisinde, silahlı bir kuvvete eşdeğer hizmetlerde bulunma fırsatının gelmeyeceği sonucunu çıkartmamalı idi. Her ikisinin, yani kralın ve Bâbıâli'nin komşuları Avusturyalılar olduğundan, birbirlerine güvenleri de karşılıklı olmalı idi; aksi takdirde, gelecekte şimdiye kadar yaptığının aksine, Bâbıâli'nin de itiraf edeceği gibi, riayet ettiklerinde daima iyi sonuçlar aldıkları iyi tavsiyelerde bulunmaktan imtina etmek zorunda kalacaktı"[506].

503 Kont Görtz'ün 20 Aralık 1782 ve 17 Ocak 1783 tarihli mektupları. Kral, Kont Görtz'e gönderdiği 4 Şubat 1783 tarihli bir mektupta buna şiddetle karşı çıktı: "Ülkeye dönmeye ve avantaj sağlamaya dikkat edileceğinden artık şüphe duymuyorum, bu avantajı gerçekten istemiyorum. Bununla birlikte, bunun için Viyana'da müzakerelere giriştiğime ve büyük bir projeyle döndüğüme halkı inandırmak için bir şey unutulmamalı".

504 Kralın 22 ve 26 Nisan 1783 tarihli yazıları; burada Rusya'ya karşı takınılması gereken tavırla ilgili olarak şunları söylemektedir: "İmparatoriçeye bazı kuralcı beyanatlarla kendimi nasıl göstereceğimi bilmiyorum ama mesele daha açık ve aydınlık oluncaya kadar kendimi sakin tutacağım".

505 Reisülküttabın bu teşebbüsü hakkında Gaffron, 16 ve 26 Mart ile 25 Nisan 1783 tarihli mektuplarında ayrıntılı bilgi vermektedir.

506 Gaffron'un 10 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

Bâbıâli, ileride durumunun daha da kötüleşmemesi için, şimdilik bununla yetinmek zorunda kaldı, çariçe ise bu yönde daha da büyük bir hareket alanı kazandı. Büyük planını gerçekleştirmekte hâlâ biraz tereddüt etse ve kararsız olsa da, şimdi de Potemkin karar vermesi için baskı yapıyordu. Bu esnada korku ve hırsın aynı derecede itici güçler olduğu söyleniyordu: Savaş sayesinde büyük bir komutanın şanını ve mareşal rütbesini almak istediği için hırs; ama Boğdan ve Eflak gibi, kendi prensliklerine sahip olduğu takdirde, grandükün gözünden düşmesine karşı kendini güvence altına alabileceğine inandığı için belki de daha ziyade korku. Zira böyle bir durumda kariyerini Sibirya'da noktalandırmak gibi uğursuz bir kader kendisini bekleyebilirdi[507].

Dolayısıyla Bâbıâli'nin uysallığı ve barış yanlısı tutumu hiç de işine gelmiyordu. Örneğin Şövalye Harris nezdinde büyük bir sitemle şöyle diyordu: "Herşeyden tiksiniyorum artık; Türkler, başlangıçta notamıza olumsuz cevap vermek istediler; o zaman herşey söylenmiş olurdu. Oysa şimdi üç hususa da rıza gösterdiklerine göre, onları ne yapacağız? Tabii ki onlar üzerimize gelmeyeceklerdir; öyleyse biz onları ziyaret edelim"[508].

Potemkin'e göre artık herşey, savaş için bir bahane bulmak ve Bâbıâli'yi âdeta buna kışkırtmaktı. Beşinci orduya komuta eden General Suvorov'a bu amaçla Taman bölgesindeki Türk birliklerine saldırma ve onları oradan kovma talimatının verildiği söyleniyordu. Böyle bir durumda ilişkilerin kopması kaçınılmaz olacaktı[509]. Ayrıca Bulgakov'a da, üç hususa onayını verdiği anda Divân-ı Hümâyûn'dan daha başka taleplerde bulunma emri verildi. Barışın muhafaza edilmesi için âdeta *condition sine quanon* (olmazsa olmaz) şartı olarak, Özü ve çevresinin devrini talep edecekti. Hatta Bender, Kili ve Besarabya'nın tamamından bile bahsediliyordu ki bu, örneğin Kral II. Frederik'in bile "Rusya herhalde bu sayede Avrupa'nın tamamının gözü önünde onurunu kaybetmek istiyor" açıklamasında bulunmasına sebep olan bir küstahlıktı[510].

507 Kont Görtz'ün 28 Şubat 1783 tarihli mektubu.

508 Kont Görtz'ün 31 Ocak 1783 tarihli mektubu: "Türkler bizi aramaya gelmeyecekler, bizim onları bulmamız gerekecek".

509 Kont Görtz'ün 4 Şubat 1783 tarihli mektubu. Potemkin'in Suvorov'a bu seferi, "çünkü bu general Rusya'da bulunan en kötü kafalı ve en girişken adam olduğundan" emanet ettiğini söylemektedir.

510 Kont Görtz'ün 7, 21 ve 28 Şubat 1783 tarihli mektupları. Kral, 5 Nisan'da konta bu hususta şöyle yazmıştır: "Bu onun için bütün Avrupa'ya karşı onursuzluk olacaktı".

Oysa Bulgakov da bu yüzden öyle sıkıntılı ve zor bir duruma düştü ki, dostları nezdinde, sarayının bu sadakatsiz davranışından dolayı ağır şikâyetlerde bulunmaktan kendini alamadı. O güne kadar St. Petersburg'da barışı dürüst bir şekilde istediklerine inanmasını sağlamışlardı; daha kısa bir süre önce çariçeye Bâbıâli'nin, Rusya'nın da mütekabiliyet ilkesine riayet etmesi hâlinde, Kırım meselesine hiçbir şekilde müdahale etmeyeceğine dair yazılı vaadini göndermişti ve bu vaatle herşeyin hallolduğuna inanmıştı; şimdi ise Bâbıâli'nin asla kabul etmeyeceği ölçüsüz taleplerle ortaya çıkılıyordu[511]!

Divân-ı Hümâyûn gerçekten de yalnızca zamanla söz konusu üç husus hakkında onayını vermekle kalmayıp, Rusya ile bir ticaret antlaşmasının akdedilmesine dair hâlâ askıda olan uzun ve karışık müzakerelerde de büyük bir uysallık göstermişti[512].

Bu ticaret antlaşması, Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın henüz yerine getirilmemiş 9. maddesine atfen, 1779 tarihli Aynalıkavak Tenkihnâmesi'nin 6. maddesinde bilhassa saklı tutulmuştu. Fransa ve İngiltere ile mevcut kapitülasyonlar esas alınacak ve yalnızca Rus ticaretinin özelliklerine uyumlu hâle getirilecekti[513]. Mesele başlangıçta oldukça ilgisizce ele alınmışsa da Bulgakov'un İstanbul'a gelişi ile birlikte büyük gayretlerle yürütülmüştü. Lâkin Rusya'nın talepleri bu açıdan da Bâbıâli'nin başlangıçta kabul etmeye niyetli olduğu şeyleri aşıyordu.

Rusya, her zamanki olağan kapitülasyonların hükümleri ile yetinmek yerine bu antlaşmayı, Bulgakov'un da itiraf ettiği gibi, iki bağımsız devlet arasında bir antlaşmadan ziyade bir hükümdar tarafından kendi ülkesinde çıkartılan bir yönetmeliğe benzeyen tam 81 maddelik geniş kapsamlı bir kanunnâme hâline getirmeyi başardı. Yalnızca denizde ve karada bütün ticarî hususlar ele alınmış ve öngörülmüş olmakla kalmayıp, Rus tebaanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sivil ve hukukî konumları da tabii ki Osmanlı sultanının çariçenin toprakla-

511 Kont Görtz'ün 13 Haziran 1783 tarihli mektubu.

512 Bâbıâli'nin bu üç noktaya rıza gösterdiği son müzakereler, Gaffron'un 24 Mayıs tarihli mektubuna göre 19 ve 20 Mayıs tarihlerinde yapılmıştı.

513 İlgili 6. maddenin söz konusu yeri şöyledir: "İki imparatorluk arasındaki ticaret konularında her türlü yanlış anlamayı engellemek için Fransız ve İngiliz kapitülasyonları esas alınarak ve bunlara uygun olarak her iki tarafa da ayrı bir anlaşma ve açıklama yapmak uygundur. Niteliği elverdiği ölçüde Rusya'nın ticareti de bu kapitülasyonlara uyumlu hâle getirilecektir".

rındaki uyrukları için karşılıklılık ilkesi esaslarına dayanarak ele alınmış ve öngörülmüştü.

Bâbıâli başka hiçbir devlete Ruslara burada tanıdığına benzer imtiyazlar tanımamıştı. Tamamen ticaret imtiyazının ve hemen yüzde üçe indirilen ithalat ve ihracat vergisinin tahsil edilmesi sırasında mümkün olan bütün kolaylıkların tanınmasının yanısıra, padişahın ülkelerindeki dolaşımları da bundan böyle hiçbir şekilde engellenmeyecek ve rahatsız edilmeyecekti.

Bâbıâli daha Mart ayında bütün hususlara rıza göstermişti. Yalnızca Rus ürünlerinin Boğaz'dan geçişlerinde, muhtemel kıtlık durumlarında mîrî hazinenin ön alım hakkı olacaktı. 7 Nisan'da antlaşmanın tamamı büyük bir Divân'da onaylanmak üzere padişahın önüne getirildi. Hemen ardından imzalar atılacaktı. Oysa Bulgakov, gelecekte bu hususta her türlü anlaşmazlıkları peşinen ortadan kaldırmak için, Bâbıâli'nin hem Rus hem de Avusturya bayrağını Berberîlerin bütün saldırılarına karşı güvence altına almasını talep ederek zorluk çıkarttı. Rusya ise karşılığında Kırım hanının Bâbıâli ile akdetmek üzere olduğu antlaşmanın garantörlüğünü üstelenecekti ki bu, mevcut şartlar altında tamamen gülünç denebilecek bir teklifti. Divân-ı Hümâyûn, başlangıçta bu hususu gözönünde bulundurmayı bile istemediyse de sonunda bu konuda da geri adım attı ve böylece 21 Haziran'da söz konusu antlaşma imzalandı[514].

Anlaşıldığı kadarıyla Bâbıâli'nin bu uysallığı gayet iyi hesaplanmıştı, zira bu şekilde Rusya'nın haksızlığını çok daha etkileyici bir biçimde gün ışığına çıkartmayı, savaş ve başka şiddet gösterileri için elindeki bütün gerekçeleri almayı umuyordu. Reisülküttab da ayrıca Bâbıâli elinden gelen herşeyi yaptıktan sonra, iki imparatorluk sarayı taleplerinde daha ileri gidecek ve Ruslar Besarabya'da bir yere saldıracak olurlarsa, padişahın barışı muhafaza etmesinin imkânsız olacağını açıklamıştı; milletin tamamını son adamına kadar feda etmek zorunda kalsa bile, barışı muhafaza etmek mümkün olmayacaktı[515]. Tabii ki hiçbir şekilde herhangi bir yerin terkedilmesi de söz konusu olamazdı.

Ne yazık ki, uysallık ve kesin kararlılık arasındaki bu gelgitler için artık fazla geçti ve istenen etkiyi bırakmadı. Reisülküttabın şiddetli konuşması karşısında sinmiş olan Bulgakov, Özü'nün devrine ilişkin talebini alenen bildir-

514 Gaffron'un 26 Mart, 10 ve 25 Nisan ile 10 Temmuz 1783 tarihli mektupları. Antlaşmanın kendisi, eksiksiz olarak örneğin Martens et de Cussy, *Recueil manual,* T. I, s. 278 ve devamında verilmiştir.

515 Gaffron'un 10 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

meye cesaret edemezken, Bâbıâli'nin son müzakerelerde kanıtladığı zayıflık, çariçeye bir kez başladığı yolda devam etmesi için bir teşvik daha oldu. Zira artık istediği herşeyi talep edebileceğine, herkesin iradesi önünde boyun eğeceğine inanıyordu.

Mesele artık durulamayacak veya geri dönülemeyecek kadar ileri gitmişti. Potemkin, şanını ve geleceğini tehlikeye atmak istemiyordu. Bu büyük teşebbüsün başına geçmekte ısrar etmişti. Ne kadar ciddi olduğu ve hangi umutları beslediği, yılın başlarında Eski Rusya'daki geniş topraklarının büyük bir kısmını 8 milyon ruble, hatta St. Petersburg'daki sarayını 250 bin ruble karşılığında satarak, bunun yerine Beyaz Rusya'da kendi malı olarak görmeye başladığı Lehistan ve Boğdan sınırlarında 40 bin köylü satın almasından anlaşılabiliyordu. "Artık özgürüm", diyordu Harris'e. "Daha yumuşak bir iklimde yaşayacak ve yeni topraklarımda başka bir saray yaptıracağım"[516].

Mart ayında ana karargâh olan Kerson'a gitmesi ve burada aktif ordunun başına geçmesi kararlaştırıldı. Ordu, o dönemlerde doğrudan Potemkin'in emrinde Kırım'a hareket etmesi öngörülen 32 bin kişilik birliğin dışında dört ayrı kıtadan oluşuyordu: Mareşal Romanzov'un emrindeki 15 bin kişilik gözetim kıtası, Kont Repnin emrinde 10 bin kişilik bir yedek kıta, Kafkaslarda Korgeneral Pavel Potemkin'in 18 bin kişilik kıtası ve Kırım ile Kuban'ı gözetmek üzere Taman yakınlarında bekleyen Korgeneral Suvorov'un 14 bin kişilik birliği.

Dolayısıyla ancak 100 bin kadar kişi silah altındaydı ki bu, Kral II. Frederik'in çok doğru tespit ettiği gibi, çariçenin olağanüstü planlarına hiç de uygun olmayan bir silahlı kuvvetti; üstelik Rus ordusunun eksikliklerle dolu durumuna bakılırsa. Bu konudaki uzmanlar, o dönemlerde ülkenin her yerinde ancak 50 bin kadar piyade ve en fazla aynı sayıda, altındaki atla çok kötü durumdaki süvari birlikleri olduğunu iddia ediyorlardı. Dolayısıyla Bâbıâli'ye karşı savaşmayı düşünmemelilerdi. Kıskançlığından dolayı Potemkin ile araları çok gergin olan ve planlarına destekten ziyade köstek olan Mareşal Romanzov bile bu görüşü paylaşıyordu[517].

---

516 Kont Görtz'ün 18 Şubat 1783 tarihli mektubu.

517 Potemkin'in emrindeki aktif ordunun o dönemlerdeki sayısı ve dağılımı hakkında ayrıntılar, kralın 11 Şubat 1783 tarihli yazısına kıyasla Kont Görtz'ün 24 Ocak ve 4 Temmuz 1783 tarihli mektuplarında bulunmaktadır. Kral, Romanzov hakkında 31 Mayıs tarihli yazısında şöyle demektedir: "Prens Potemkin'in teşebbüslerine karşı hâlâ güçlü olduğu ve çok da dikkate alınmaması gerektiği konusunda beni temin etti".

Bunlara bir de sefil malî durum ekleniyordu! Potemkin, uzun tereddütlerden sonra, nihayet 17 Nisan'da Kerson'a doğru yola çıktığında bütün kasalar boşaltıldı, fakat yine de yanına vermek üzere yalnızca 1.200.000 ruble bulundu[518]. İtalya ve İsviçre'den yeni krediler alma teşebbüsü, her zamanki gibi başarısız oldu. Son çare olarak köylülerden vergi toplama ve kâğıt paranın değerinin ölçüsüzce düşürülmesi yoluna gidildi. Ülkenin her yerinde köylüler adam başı 3 ruble baş vergisi ödeyeceklerdi ki, bazı eyaletler, Liefland, Finlandiya, Beyaz Rusya ve Ukrayna o güne kadar bundan muaf tutulmuşlardı. Bu sayede en az 8 milyon ruble kazanmayı ve devlet gelirlerinin tamamını 40 milyon rubleye çıkartmayı umuyorlar, fakat aynı zamanda ağır bir direnişin ve ciddi huzursuzlukların çıkması tehlikesi ile karşı karşıya kalıyorlardı. Tek bir Pugaçev yerine, onun gibi 10 tanesi ile savaşmak zorunda kalabilecekleri söylenmeye başlamıştı bile[519]. Madeni paralar gittikçe daha büyük miktarlarda piyasadan çekilirken, bilhassa Kırım ve Kuban dâhil, güney eyaletleri âdeta değersiz kâğıt paralara boğuluyordu. Haziran ayı başında Potemkin'e cari masrafları karşılaması için bir defasında 12 milyon ruble değerinde kâğıt para gönderildi[520]!

İddia edildiği gibi, Prens Potemkin, daha geniş kapsamlı planları için çariçenin onayını almış olmasına rağmen, bu şartlar altında yola çıkmadan önce çariçe ile üzerinde mutabakata vardığı harekât planında öncelikle yalnızca Kırım'ın ve komşu ülkelerin ele geçirilmesine yoğunlaşmaları gayet doğaldı. Genel olarak Potemkin'in Kırım'ı ve Kuban'ı Taman Adası ile birlikte ele geçirmesine ve bunu başardıktan sonra, Bâbıâli'ye durumu bildirmek ve aynı zamanda bu şiddetli sürecin gerekçelerinin açıklandığı beyannâmeyi teslim etmek üzere, vaziyeti Bulgakov'a bildirmesine karar verilmişti. Beyannâme, peşinen hazırlanarak, çariçe tarafından 8 Nisan'da imzalanmış ve prense yola çıkarken teslim edilmişti, ancak şimdilik mümkün olduğunca gizli tutuluyordu.

Bundan sonra atılacak adımlar, Bâbıâli'nin bu hususu nasıl karşılayacağına bağlı idi. Olayı sâkin karşıladığı takdirde, şimdilik Bâbıâli'ye karşı başka bir şey yapılmayacak ve barış muhafaza edilmeye çalışılacaktı; aksi takdirde,

518 Kont Görtz'ün 25 Nisan 1783 tarihli mektubu.

519 Kont Görtz'ün 23 Mayıs tarihli mektubu ve kralın 7 Haziran 1783 tarihli yazısı. Kral, muhtemelen birkaç yıl sürecek olan bir teşebbüsün daha başında böyle çarelere başvurmak zorunda kaldıkları takdirde, bunun sonunun nereye gideceğini sormuştu.

520 Kont Görtz'ün 8 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

bu açık bir savaş ilânı sayılacaktı. Potemkin daha sonra hemen Özü'ye saldıracak, ele geçirecek ve mareşal olarak St. Petersburg'a geri dönerken, Romanzov da başkomutanlık görevini üstlenecekti[521].

Kırım ve Kuban yönündeki bu harekâtlar aynı zamanda Korgeneral Pavel Potemkin'in Kafkasya'daki teşebbüslerine bağlanacaktı. Burada bir zamanlar I. Petro'nun Kafkaslara sahip olduğu ileri sürülerek, Terek Nehri'nin ötesindeki topraklar başkent Derbent ile birlikte ele geçirilecek, Gürcistan Prensi Erekle'nin ve İmereti Prensi Solomon'un Rusya'nın himaye edilen eski dostları olarak çariçeye biat etmeleri istenecek ve oradaki Tatar boyları, tehditkâr bir beyannâme ile Rusya'nın vasalları sıfatıyla tâbi olmaya zorlanacaklardı. Bu amaçla söz konusu iki hükümdar için St. Petersburg'da gizlice -bunun için çalışan işçilere falaka cezası altında sessiz kalmaları şartı getirildi- iki görkemli taç ve asa hazırlanarak Mayıs ayı başında, Bâbıâli'ye itaatten imtina etmeleri, o güne kadar ödenen haracı ödememeleri, Rusya'nın himayesine girmeleri ve burada yapılacak fetihlerin bir kısmını, bilhassa Dağıstan ile Şirvan eyaletlerini, Rusya'ya bırakılacak Kırım'a karşılık tazminat olarak Tatar Hanı Şahin Giray'a devretmeleri talimatı ile birlikte kendilerine verildi[522].

Böylece şu an önemli olan, Kırım'daki hâdiselerin nasıl gelişeceği idi. Burada, felaketin zamanla kesin bir şekilde meydana gelmesini sağlamak için bütün hazırlıklar yapılmıştı. Şahin Giray, ülkesine geri döndükten sonra, Rus süngüleri altında sözde bağımsız hükümdarlığında çok az sevinç yaşamıştı. Kendisini hükümdarlıktan bezdirmek için ellerinden geleni yapıyorlardı. Kırım hanı nezdinde onaylı elçi olup, keyfî yönetimi için yeterince hareket alanı sağlayan Rus Sefiri Konstantinov, Aralık 1782'de geri çağrıldı ve yerine çok daha sert bir gözetici olan Boğdan ile Eflak eski başkonsolosu Laskarov getirildi. Laskarov'un sert kamçısı altında han, Rusya'nın despot yönetiminin bir aracı gibi kullanıldı. Hana karşı ayaklanan mirzalar için vadedilen affı çıkartmak yerine bunlar kalabalıklar hâlinde toplandılar, ağır cezalara çarptırıldılar, hatta kısmen idam edildiler. Bu, tabii ki büyük bir öfkeye sebebiyet verdi,

521 Kont Görtz'ün 22 ve 25 Nisan 1783 tarihli mektubu.

522 Kont Görtz'ün 29 Nisan, 4, 9 ve 16 Mayıs 1783 tarihli mektupları. Rusya'nın söz konusu İran sınır ülkelerine dair hak talepleri hakkında Görtz burada şöyle demektedir: "Bu eski fetih hukukuna göre olacaktır, öylesine ki bu Rusya'nın kamu hukukunun yeni bir prensibi hâline dönüşmüş görünecektir".

bir kez daha ciddi huzursuzlukların çıkacağı endişesini yarattı ve yarımadada Rus birliklerini takviye etmek için iyi bir bahane oldu[523].

Şahin Giray'da böylesine uğursuz bir yönetimden kurtulma fikrini aşılayan Rus ajanlarının da eksik olmadığını ayrıca kanıtlanmaya ihtiyaç bile duyulmamaktadır. Potemkin'in bu amaçla bilhassa Eisleben Şehri'nden bir berberin oğlu olup Baron von Reinegg adı altında hekim olarak Şark'ta dolaşan sinsi bir Alman maceraperesti kullandığı söyleniyordu. Küçük bir Cagliostro* olan bu adam, ayrıca mekanik sanatlarda, altın üretiminde ve diğer simyacı dolandırıcılıklarında belirli bir beceri ile insanları o yüzyıla yakışan şekilde kandırıyordu. Bilhassa talihsiz Kırım hanı ile yapılan feragat antlaşmasında büyük bir rol oynadığı söyleniyordu[524].

Kendi milleti ondan nefret ettiğinden ve Bâbıâli'den de hiçbir himaye ve yardım bekleyemeyeceğinden, Şahin Giray'ın sonunda kendini tamamen Rusların eline bırakmaktan başka bir çaresi kalmış mıydı? Şubat ayında kendisine henüz sâdık kalan mirzalar, muhtemelen Rusların telkinleri üzerine, İstanbul'a, Bâbıâli kendilerine zamanında yardım etmediği ve şimdi artık bunun da hiçbir kıymeti kalmadığı için Bâbıâli'nin yardımına ihtiyaçları olmadığını yazdılar[525].

Bu kadar gergin durumlar altında, isyan Kırım'da değil, Mart ayında oldukça güçlü bir Türk nüfusun bulunduğu, ama Rusya tarafından hanın toprakları kabul edilen Taman Adası'nda meydana geldi. Buradaki ateş, her iki taraftan körüklenmişti. St. Petersburg'da suç Bâbıâli'ye atılıyordu ve daha sonra sözde komşu paşaların, bilhassa Soğucak valisinin ve kethüdasının sözde yolda ele geçirilen mektupları ile Taman sâkinlerini sürekli ayaklanmaya teşvik ettiklerini kanıtlamaya çalışıyorlardı. Paşa ve kethüda, kadıdan ve en itibarlı aile büyüklerinden, ezelden beri Bâbıâli'nin tebaası olduklarına ve bundan böyle de öyle kalmak istediklerine, kendilerine zorla kabul ettirilen bağımsızlığı is-

523 Gaffron'un 10 Aralık 1782 ve Kont Görtz'ün 25 Şubat 1783 tarihli mektupları.

* Fransız İhtilâli'nden önce meydana gelen elmas kolye skandalında yer aldığı düşünülen, ancak mahkemece beraat ettirilen ve kendini soylu olmamasına rağmen soylu olarak tanıtmış simyacı ve dolandırıcı (çn).

524 Diez, *Anmerkungen zu Resmi Efendi's "Wesentlichen Betrachtungen"*, s. 305. Bu sözde Baron von Reinegg'in daha sonra "*Beschreibung des Kaukasus*", Hildesheim 1797, 2 ciltlik bir eseri yayınlanmıştır. İkincisinde hayatını da anlatmıştır. St. Petersburg'da büyük bir fakirlik içinde ölmüştür.

525 Gaffron'un 8 Şubat 1783 tarihli mektubu.

temediklerine ve Şahin Giray'ı meşru hükümdarları olarak kabul edemeyeceklerine dair bir yazı istemişlerdi.

Şahin Giray'ın hazırladığı beyannâme ile birlikte İstanbul'a gönderilecek olan bu itiraz yazısı, orada oturan bütün mirzalar tarafından imzalanacaktı. Aynı zamanda sadakatleri karşılığında rehinler vermeleri ve adı geçen paşanın birlikleri ile yardımlarına koşmak zorunda kalması hâlinde 157 bin akçe tutarında bir para hazır bulundurulmaları isteniyordu. Temruk sâkinlerine de benzer bir talep götürülmüştü. Buna cevap vermeyince, kethüda onları hemen 20-30 bin Abaza ile saldırmakla tehdit etmiş ve Abazalar çok geçmeden buraya gelerek ülkeyi çöle çevirmişlerdi. Taman beyi, bu eşkiyalara karşı Şahin Giray'dan yardım istemek zorunda kalmıştı. Bâbıâli'nin buradaki entrikalarının delili olarak ileri sürülen ve aynı zamanda çariçenin attığı adımların gerekçeleri olarak elçiler aracılığıyla müttefik saraylara resmen bildirilen olgular bunlardı[526].

Diğer taraftan Rusya, Kırım'da uyguladığı gibi, yerlilerin zorla Rus topraklarına tehciri ve çoğunlukla Volga kıyılarından buraya getirilen yeni insanlarla değiştirilmesi sistemini Taman'da da uygulamak istedi. Direniş gücünü sonunda kırmanın en iyi çaresi bu idi. Şahin Giray da buna yardımcı olmak zorunda kaldı. Aniden bütün Taman sâkinlerinin şehri terkederek, yeni gelenlere yer açmasını istedi. Bu yüzden hemen genel bir ayaklanma meydana geldi ve bu esnada hanın temsilcisi öfkeli halkın saldırısına uğrayarak alenen idam edildi.

Muhtemelen çoğunlukla Ruslardan oluşan güçlü bir birlik, bu cinayetin öcünü almak için hemen buraya gönderildi. Korkunç bir katliam sırasında 1.000'i aşkın Türk ve Tatar öldürüldü. Herkes büyük bir telaşa kapıldı ve şehrin yalnızca diğer sâkinleri değil, Kuban Tatarlarının da büyük bir kısmı aileleri ve eşyalarıyla Kazan bölgesine ve Abazaların yanına göç etti. Onların yerine hemen vahşi bir Kalmuk çetesi Volga Nehri'nden buraya gelerek, talihsiz ülkeye dağıldı ve gittikleri her yerde, oraya buraya dağılmış Ruslar da dâhil olmak üzere, kendi soylarından olmayan herkesi öldürdüler[527].

526 Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann'ın bununla ilgili olarak Kont Görtz'e Haziran başlarında verdiği resmî bir belge, Kont Görtz'ün 6 Haziran 1783 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

527 Gaffron'un 7 ve 24 Mayıs 1783 tarihli mektupları.

Suçu her iki taraf da gitgide büyüyen bir öfke ile birbirlerine atmalarına rağmen, daha sonra hem St. Petersburg'da, hem de İstanbul'da her türlü katılımın reddedildiği bu Taman katliamı, çariçe tarafından Kırım'ı ve komşu ülkeleri ele geçirme kararını artık uygulamaya koymak için bir sebep ve bahane olarak kullanıldı. 8 Nisan tarihli beyannâmede bunu zaten belirtmişti. Artık yapılması gereken tek şey, Şahin Giray'ı ele geçirmek ve bu teşebbüsün başarısız olmayacağından emin olmaktı.

Müttefik saraylara bile çariçenin asıl niyetleri hakkında bilgi verilmedi ki bu, bilhassa Kral II. Frederik'in uzun zamandır kınadığı bir ihmalkârlıktı. Ocak ayı sonunda Kont Görtz'e sitem dolu bir şekilde şöyle yazıyordu: "Tamamen yeni bir olgu olarak, müttefiki olduğum bir devletin, müttefiklerine gerçekten ne yapmak istediğine dair tek bir kelime bile etmeden savaşa nasıl gireceğini sabırsızlıkla bekliyorum"[528].

Çariçe, durumu güvence altına aldığını hissettikten ve bilhassa Şahin Giray'ın tahttan feragat belgesini imzaladığı haberini aldıktan sonra, sessizliğini en azından bu yönde bozmakta tereddüt etmedi. 17 Mayıs'ta hem Kont Görtz'e hem de Danimarka Elçisi Schumacher'e, başbakan yardımcısı aracılığıyla aşağıdaki resmî ama hâlâ gizli açıklamayı yaptı:

"Geçen yıl Bâbıâli'nin Kuban'da bulunan bir paşa aracılığıyla yarattığı huzursuzluklardan sonra çariçenin isteği, ülkesinde barışı muhafaza etmek amacıyla bu halkların meselelerini Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın hükümlerine göre çözmek için uygun çareler bulmaktı. Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'dan bilinen o üç hususu kararlılıkla talep etmiş ve bunlar da kabul edilmişti. Lâkin Bâbıâli, bu hususları salt vadetmekle yetinmiş ve bugüne kadar ne gerekli fermanları hazırlamış ne de çariçeye bu hususları gerçekten yerine getirmeye niyetli olduğuna dair meyil göstermiştir.

Bu arada her zamanki entrikalar, Kuban'da Türk paşası tarafından devam ettirilmekle kalmayıp, düşmanca bir niyetle Taman'a da adamlar göndermiştir. Şahin Giray Han, buradaki halkın bağlılığını muhafaza etmek için buraya birini gönderdiğinde bu kimse zincirlere vurulmuş, daha sonra başını keserek idam edecek kadar ileri gitmişlerdi.

Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın hükümlerine ve Bâbıâli'nin söz konusu üç hususu yerine getireceğine dair vaatlerine aykırı böyle bir davranış,

528 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 28 Ocak 1783 tarihli yazısı.

barıştan beri yalnızca halkının değerli kanına değil 12 milyondan fazla rubleye de mâl olan huzursuzlukları çariçenin ancak Kırım'ı, Kuban'ı ve Taman'ı idaresi altına almak gibi kesin ve zorlu bir tedbire başvurarak sona erdirebileceğine emin olmasını sağlamıştı. Bu amaçla bu kararı yerine getirmekle görevlendirilmiş olan Prens Potemkin'e gerekli emirler verilmişti.

Bu arada çariçenin ancak iki gün önce bir ulak aracılığıyla haber aldığı ve sanki kaderin bir cilvesi olduğunu düşündüğü bir olay meydana gelmişti. Şahin Giray Han, ülkesini tehdit eden sürekli huzursuzluklardan dolayı, hükümdarlığından feragat edip, kendini çariçenin ellerine bırakmayı tercih etmişti. Majesteleri artık Bâbıâli'nin, hiçbir şekilde ülkesini genişletmek amacıyla atmakta olmadığı bu adıma direniş göstermeyeceğini umut ediyordu. Yalnızca şartlar ve sürekli büyük miktarlardaki masraflardan kurtulma ve ülkesini birliklerini Kırım'dan çektiği takdirde, tekrar maruz kalacağı kesin olan rahatsızlıklardan koruma isteği, kendisini bunu yapmaya itmişti. Bâbıâli ile barışı muhafaza etmek ve barışı gelecekte bozabilecek her türlü sebebi ortadan kaldırmak istiyor ve umut ediyordu. Lâkin bunun ne gibi sonuçlar doğurabileceğini tahmin edemediğinden, kral ile arasındaki dostluk ve ittifak bağlarına dayanarak, onun kendisi ve ülkesiyle ilgili herşeye samimiyetle önem vereceğinden kesin emin olarak, krala bu açıklamalarda bulunmak için acele ediyordu. Yalnızca bu önemli meselenin uzlaşma yoluyla çözülebileceği umudu, majestelerinin bu açıklamaları daha önce yapmasına engel olmuştu. Ama bütün bunları dile getirmek için artık tereddüt etmemesi gerektiğine inanıyordu. Dostlarının, bilhassa kralın, zorunlu olarak atmak durumda kaldığı bu adımları haklı bulacaklarını düşünüyordu, zira yukarıda belirttiği sebeplerden başka, ülkesinin doğudaki eyaletlerinde elde ettiği huzurdan ve güvenlikten sonra, aralarında kralın da bulunduğu gerçek dost ve müttefiklerine çok daha yararlı olabileceği niyetiyle hareket etmişti"[529].

Bunun üzerine Kont Ostermann, Kont Görtz'den bu bilgiyi gizli tutmasını rica etti. Bu bilgi, yalnızca iki müttefik saraya verilmişti ve şimdilik diğerlerinden gizlenecekti. Daha sonra samimi bir şekilde konuşmasına devam etti:

"Şimdiye kadar çariçenin emri ile sizinle konuştum, şimdi ise sizinle bir dost olarak konuşacağım. Bu hâdisenin büyük bir yankı getireceğinin, çariçe-

529 Bu alıntıyı Kont Görtz'ün 17 Mayıs 1783 tarihli mektubunda mevcut orijinal belgeye göre vermekteyiz. Tam olarak olmasa da *Denkwürdigkeiten des Grafen von Görtz*, I, 215 ve devamında da verilmiştir.

nin düşmanlarının seslerini yükselteceklerinin ve ona karşı direneceklerinin pekâlâ farkındayım. Bilhassa Fransa, bizi gücendirmek amacıyla daima elinden geleni yaptığı için, bu devlet en büyük gürültüyü kopartacaktır. Yine de Fransa, İngiltere'nin elinden kolonilerini aldığı savaşa karışmadığımızı ve bu yüzden Versailles sarayının, çariçenin şu anda yapmayı planladığı şeye itiraz etmesinin hoş karşılanmayacağını unutmasın, zira önemli bir genişleme değil, yalnızca sadakatine ve inancına güvenemeyeceğimiz bir komşuya karşı güvence istiyoruz. Çariçe ancak Kırım Tatarlarının komşuluğundan kurtulduktan ve bu yarımadayı, Kuban'ı ve Tamanı'ı da ülkesine ilhakettikten sonra huzur bulacaktır".

Kont Görtz, başka açıklamalar istemeden, yalnızca Taman'daki huzursuzlukların Bâbıâli'nin entrikalarının bir sonucu mu olduğuna dair bilgi istedi. Başbakan yardımcısı, orada provokatör olarak rastlanan kişilerin, Bâbıâli'nin emri üzerine hareket ettiklerini itiraf ettiklerini söyledi; yine de bu meselenin İstanbul'da nasıl karşılanacağını ve Divân-ı Hümâyûn'un nasıl bir mazeret getireceğini beklemeli idi. Birkaç gün sonra ise başbakan yardımcısı, konta, biraz da sıkıntılı bir hâlde, Bâbıâli'nin suçu hakkında bütün şüpheleri ortadan kaldırması beklenen yukarıdaki belgeyi sundu.

Kont Ostermann, sözlerine çariçenin ayrıca ele geçirdiği eyaletlerde yerleşik bütün insanlara, dinî sebeplerden ötürü Rus tebaası olarak kalmak istemiyorlarsa göç etme serbestîsi tanıdığını da ekledi[530].

Kral II. Frederik hâdiselerin bu hâle dönüşmesine çok da şaşırmadı. Zaten uzun zaman önce meselenin nereye gideceğini tahmin etmiş ve aynı zamanda çariçenin Berlin sarayındaki elçisi Prens Dolgoruki aracılığıyla bakanlarına da Kort Görtz'e yapılan bildirinin aynısı yapılmıştı. Kralın keskin görüşü, artık herşeyin, bu mesele ile doğrudan ilgili olan Bâbıâli'nin yanısıra, bilhassa Fransa'nın ve kayserin nasıl davranacaklarına bağlı olduğunu görüyordu. Kral, bu yüzden sâkin tutumunu kaybetmeye veya tarafsız konumunu terketmeye hiç niyetli değildi. Lâkin Fransa'ya da pek güvenmiyordu.

3 Haziran'da Kont Görtz'e şöyle yazdı: "Çariçenin bu isyanı, sırf Fransa'yı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlayan Doğu Akdeniz ticareti için bile olsa, Versailles sarayında büyük bir yankı getirecektir. Lâkin bu sarayın düşüncelerinde o kadar az enerji var ki, aramızda söylemek gerekirse, çok etkili tedbirler alaca-

530 Kont Görtz'ün 20 Mayıs 1783 tarihli mektubu.

ğını düşünmüyorum. Bana gelince, bu meseleye çok fazla eğilmek için hiçbir sebebim yok; bu durumda bizim için oyunun kuralı, St. Petersburg sarayının bize gelmesini beklemektir. Bu mesele hakkında hiçbir açıklamada bulunmayacağım ve beni ilgilendirmediği için, çok fazla sonuç doğurmayacak genel iltifatlarla yetineceğim"[531].

Oysa kral, bu meseleye yukarıda verilen açıklamaların düşündürebileceği kadar ilgisiz değildi. Aksine, ister istemez kendi menfaatlerine de dokunacağı için, gelişmeleri heyecanla bekliyordu. Önemli olan, Kırım ve yanındaki ülkelerin çariçe tarafından ilhakının gerçekten de gerçekleştirilip gerçekleştirilemeyeceği idi. Zira hanın müphem hükümdarlığından sözde gönüllü ve beklenmedik feragati ile aslında çok şey başarılamamıştı.

Şahin Giray gerçekten de "Bâbıâli tarafından ülkesinde çıkartılan huzursuzluklardan dolayı zorunlu olarak" (kendisine dikte ettikleri ve tıpkı provokatörler gibi Türklere karşı kullanılmaya hizmet eden bir cümle, diyor Görtz) ve "aynı zamanda Rusya'ya borçlarını ödemek için" çariçe lehine hükümdarlık haklarından vazgeçtiği bir feragat belgesi imzalamaya kadar getirilmişti. Çariçe, karşılığında Şahin Giray Han'a yılda 80 bin ruble (hatta 200 bin rubleden bile bahsediliyordu), iki kardeşinden her birine yıllık 8 bin ruble vaat ve onları Rus tebaası olarak yurttaşlığa kabul ediyordu. Hanın İran sınırında yeni bir toprak parçası ile tazmin edilmesinden artık bahsedilmiyordu[532].

Tabii ki yalnızca bununla Kırım'ın Rus hâkimiyetine geçişi henüz tamamlanmamıştı. Aksine, hemen Rusya lehine bu feragati kabul etmeyen güçlü bir grup oluşmuştu. Bu feragatten yalnızca Bâbıâli'nin himayesi altında hemen yeni bir han seçme hakkını çıkartıyorlardı. Hatta yarımadada ve Kuban'daki Rus birliklerine komuta eden generaller Balmain ve Suvorov'a, seçim tamamlandıktan sonra, artık müdahalelerinin tamamen gereksiz olacağını bildirmişlerdi bile. Bilhassa General Suvorov ise hemen böyle bir seçime silah zoruyla direneceğini açıkladı ve Prens Potemkin'e ülkeyi en hızlı şekilde resmen ve tamamen ele geçirmesi için baskı yapmaya başladı[533]. Oysa prens, bu hususta aceleci davranmaya pek de niyetli görünmüyordu. Diğer sebeplerin yanısıra, Kırım'da baş gösteren ve bilhassa Kuban ve Taman Adası'ndaki Rus birlikleri arasında kötü tahribat-

531 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 31 Mayıs ve 3 Haziran 1783 tarihli yazıları.

532 Feragat belgesinin ayrıntıları, Kont Görtz'ün 27 Mayıs tarihli mektubunda ve Gaffron'un 25 Haziran 1783 tarihli mektubunda verilmiştir.

533 Kont Görtz'ün 10 ve 13 Haziran 1783 tarihli mektubu.

lar yaratan, hatta Kerson, Kerç, Yenikale, Bender ve Özü'ye kadar uzanan veba benzeri bulaşıcı bir hastalıktan çekiniyordu. Potemkin, Lehistan üzerinden gelmiş, Mayıs ayı ortalarına kadar Byalişerkiev'de Ordu Komutanı Branicky'nin yanında kalmış, ancak Haziran ayı başlarında Kerson'a varmış ve Kırım'daki gerçek durum hakkında bilgi almak için burada bütün ay boyunca beklemişti.

Çariçe, Haziran ayı ortalarında, biraz da gösteriş yaparak, Şahin Giray Han'ın bir buçuk yıldır nezdinde onaylı elçisinin Çarskoselo'da veda için yapılan kabulde kendi tebaası olarak vazifesini sona erdirdiğinde bu kararsızlıktan çok da hoşnut kalmadı. Bu azil, yeni edindiği eyaletler üzerindeki hâkimiyetini açıkça gösterdiği ilk hareket kabul ediliyordu[534].

Anlaşıldığı kadarıyla Potemkin bu arada en itibarlı mirzalar kendisine Kerson'da biatlarını bildirmek için acele edeceklerinden, Kırım'da bulunmasına gerek olmayacağını umut ediyordu. Lâkin bunda yanılmıştı. St. Petersburg'da, yarımadanın çariçenin tahta çıkışının yıldönümü olan 9 Temmuz'a kadar tamamen hâkimiyeti altına alındığına dair haberler bekleniyordu. Dolayısıyla Potemkin de bu büyük esere son bir defa bizzat el atmak zorunda kaldı.

Bulaşıcı hastalık karşısında hâlâ duyduğu korkuya rağmen Haziran ayı sonunda önce küçük bir maiyetle Kırım'a gitti, fakat Rus hâkimiyetini güvence altına almak üzere burada bulunan silahlı kuvvetlerin önemli ölçüde takviye edilmesi gerektiğini farkettiği için hemen Kerson'a geri döndü. Oysa buraya gelir gelmez, karşı han Bahadır Giray'ın 6 bin kişilik bir Çerkes birliğinin başında Kuban'dan yarımadaya girdiği haberini aldı. Bu yüzden gecenin bir vakti, hatta bir şahidin ifadesine göre, üstünde sabahlığıyla birlikleri ile hemen yola çıktı ve Temmuz ayı ortalarında, Bahadır Giray Çerkesleri ile açık arazileri tahrip ettikten sonra tekrar Kefe yakınlarında ulaşımı zor dağlara geri çekildiğinde Kırım'a ulaştı.

Çariçenin beyannâmesini ilân ettikten sonra, prensin en önemli görevi, Bahadır Giray'ı burada bulmak ve mümkünse yok etmekti. Buradaki dağ savaşlarında tecrübeli, Kurland asıllı Albay Falkenhahn, bu cüretkâr harekâtı yürütmeye talip oldu. Küçük ve seçkin bir birlik ve altı topla gece vakti Bahadır Giray'ın karargâh kurduğu dağ geçitlerine girdi, "Yaşasın Çariçe Katerina!" naraları ile hiçbir şeyden habersiz Çerkeslere saldırdı ve hepsini çaresiz bir direnişten sonra öldürdü. Bahadır Giray, küçük saray maiyeti ile esir düştü

534 Kont Görtz'ün 20 Haziran 1783 tarihli mektubu.

ve hemen kendisini lâyık olduğu bütün onurlarla karşılayan Potemkin'in ana karargâhı olan Karapazar'a götürüldü.

Ertesi gün prens, daha yaşlı mirzalardan bulabildiklerini etrafına topladı ve çariçeye öngörülen biat yeminini ettirdi. Eli silah tutan gençler ise zorunlu olarak onların örneğini takip ettiler. Bahadır Giray'dan, aynı zamanda Kuban ve Taman Adası'nın mirzalarından bir genelge ile artık dünyanın hiçbir devletinden destek alamayacakları için Rusya'nın hâkimiyetine boyun eğmelerini talep etmesi istendi. Bunun üzerine Kuban'da Korgeneral Suvorov ve biraz daha geç vakitte ve önemli bir direnişten sonra Taman'da Tümgeneral Jelagin, buraya toplanan mirzaların biatlarını kabul etti[535].

St. Petersburg'da Potemkin'in verdiği raporlara göre hiçbir huzursuzluk çıkmadan ve halkın sevinç gösterileri altında gerçekleştirilen bu biatlara dair haberler, tabii ki büyük bir hoşnutlukla karşılandı. Çariçe, hemen St. Petersburg Gazetesi'nin 21 Temmuz (Eski Takvim) tarihli nüshasının eki olarak 8 Nisan tarihli beyannâmeyi ilân ettirdi. Böylece Tatarlara ait toprakların ilhakını dünyanın gözünde haklı çıkartabileceğini düşünüyordu. Rus hükümetinin Senato'ya verilmek üzere uzun zaman önce hazırladığı bir ferman, ülkenin bu şekilde genişletilmesini millete bildirmeye yönelikti.

Söz konusu durumların bir kez daha Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'na kadar geri götürüldüğü bu beyannâmede, bilhassa "Tatarlara karşı ve Tatarlar yüzünden harcanan" 12 milyon ruble tutarındaki harcamalar, kaybettikleri çok sayıda insan ve Taman'da yakın zamanda çıkan olaylar vurgulanmıştı. Ayrıca çariçenin bu yeni uyruklarının yerli Rusların bütün haklarına, imtiyazlarına ve avantajlarına sahip olacaklarına ve "ne canlarının, ne de mallarının, kutsal yerlerinin ve bütün gelenek görenekleriyle birlikte istedikleri gibi icra etmeleri engellenmeyecek olan dinlerinin" hiçbir şekilde olumsuz etkilenmeyeceğine dair kutsal yemini eklenmişti. Karşılığında bu "talihli değişimde sadakat, gayret ve riayet ile çariçenin merhametine tâbi olmalarını" bekliyordu[536].

535 Bu hususta en ayrıntılı bilgiyi, Kont Görtz'ün 4, 8, 11, 25, 29 ve 31 Temmuz ile 5 Ağustos 1783 tarihli mektuplarıyla karşılaştırıldığında, Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan "*Relation succincte de ce qui s'est passe de plus remarquable depuis l'affaire de Taman par quelqu'un qui a été témoin oculaire*" adlı el yazması vermektedir.

536 Bu olağandışı manifestoyu, elimizde mevcut ve Kont Görtz'ün 1 Ağustos tarihli mektubuna eklenen 21 Temmuz 1783 tarihli St. Petersburg Gazetesi'ndeki orijinaline istinaden ekte verdik.

Başbakan yardımcısının birkaç gün sonra toplanan diplomatik heyete de yaptığı bu resmî bildirim, diplomatlar tarafından anlaşılacağı üzere soğuk bir şekilde ve bariz bir hoşnutsuzlukla karşılandı. Bakanın, Şahin Giray Han'ın tahttan feragatinin tamamen beklenmedik ve gönüllü bir feragat olduğunu, Tatarların büyük bir sükûnet içinde halkın sevinç gösterileri eşliğinde biatlarını sunduklarını bilhassa vurgulaması, sessiz ve bariz bir şüpheyi gösteren bir tavırla karşılandı[537].

Başka ne yapılabilirdi ki? Şahin Giray'ın sözde gönüllü ve beklenmedik feragatinden ve Tatarların sevinç gösterileri altındaki biatlerinden ne beklenebileceği çok geçmeden anlaşıldı. Hanın, Ruslar tarafından zorlandığı bu aceleci adımdan çoktan pişman olduğu, bu yüzden de ülkeden ayrılmayı ve Potemkin'in kendisini daha iyi gözetim altında tutabilmek için çağırdığı Kerson'a gelmeyi reddettiği sır değildi[538].

Tatar milletinde görülen direniş ise bundan daha da ciddi ve tehlikeli idi. Kuban'da ve Kırım'da en itibarlı 300'ü aşkın mirza, biatlarını sunmayı reddetmiş ve komşu Türk bölgelerine kaçmıştı. Bâbıâli'nin himayesini talep etmek üzere kalabalıklar hâlinde İstanbul'a gitmeye niyetliydiler. Bâbıâli ise onları topraklarına kabul etmeyi reddetmemiş, önemli bir destek sözü vermiş ve yeni bir han seçmelerine önayak olmuştu. Ne kadar barış yanlısı olursa olsun, söz konusu mirzalar İstanbul'a geldikleri ve halk arasında zaten mevcut olan gerginlikleri tahrikleriyle daha da arttırdıkları takdirde, Divân-ı Hümâyûn'un halkın, yeniçerilerin ve ulemanın savaş ve intikam haykırışlarını görmezden gelemeyeceğinden endişe ediliyordu. En büyük direniş, daha önce de bahsettiğimiz gibi, General Jelagin'in biatlerin sunulmasını çok daha geç bir zamanda başardığı Taman Adası'nda görülüyordu[539].

Bu şartlar altında Rusların ve Prens Potemkin'in yarımadadaki konumları daha baştan emniyetsiz ve sıkıntılı bir hâl almaya mahkûmdu. Prens, sırf kendilerini ayaklandırılan halkın ani saldırılarına karşı korumak için, vebadan ve artan sayıda firarlardan dolayı önemli ölçüde zayıflayan birliklerini mümkün

537 Kont Görtz'ün 12 Ağustos 1783 tarihli mektubu: "Halkın sevgi gösterileriyle bakanlık bildirisi cevaplandı".

538 Kont Görtz'ün 29 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

539 Kont Görtz'ün 29 Temmuz ile 5, 8 ve 25 Ağustos 1783 tarihli mektupları. Ünlü Prenses Daşkov'un oğlu ancak 7 Ağustos'ta ülkenin tamamen ele geçirildiğine dair haberlerle Kırım'dan St. Petersburg'a geldi.

olduğunca birarada tutmak zorunda idi. Herhangi bir teşebbüse girişmeden önce, önemli miktarda takviyeye ihtiyaç duyuyordu. Bu yüzden Kont Repnin'in ve General Soltikov'un birliklerine, artçı birlikler olarak Lehistan'dan buraya doğru ilerleme emrini verirken, kendisi vebanın artmasından dolayı yalnızca iki sokağın gidiş-gelişe açık bırakıldığı ve diğerlerinin tamamının kapatıldığı Karapazar'da sıkışıp kalmıştı[540].

Potemkin sonunda kendisini ölüme hayli yaklaştırdığı söylenen ağır bir hummaya [ufûnet humması] yakalandı. En azından St. Petersburg'da artık ondan ümitlerini kesmişlerdi ki, çariçe, ölmesi hâlinde evrakını zaptedecek olan güvenilir bir subayı buraya gönderme ihtiyacı duydu[541]. Oysa kısa bir süre sonra tekrar iyileşti ve şartlar izin verdiği anda, daha iyi bir iklimde tekrar eski sağlığına kavuşmaya çalıştı. Küçük günlük yol alışlarla kendini önce Poltava'ya ve ardından Smolenskoi'ye götürttü ve burada görkemli seferinin böylesine kötü bitmesine duyduğu hoşnutsuzluğu, ölümcül hasta olmaktan ziyade deli gibi ölçüsüz bir hayat tarzı ile yeğenleri olan kızların yanında üzerinden atmaya çalıştı[542].

Şimdilik Kırım'a geri dönmeye hiç niyeti yoktu. Geride bıraktığı birliklerin başkomutanlığını, Şahin Giray'ı da gözetim altında tutma görevini de üstlenmek zorunda kalan General İgelström'e devretmişti. Şahin Giray, sürekli etrafındaki Rus birlikleriyle hâlâ esir gibi tutuluyordu. Üzüntüden ve sıkıntıdan -kendisine ancak günlük geçimi için gerekli olan şeyleri veriyorlardı- ağır bir hastalığa yakalandı. Rusların kendisini en rezil biçimde kandırdıklarına dair şikâyette bulunması için artık çok geçti ve hiçbir işine yaramazdı[543].

Bütün bunlara bir de Kafkaslar'da hiçbir şeyin istendiği gibi gitmemesi eklendi. Buradaki durumlar ne kadar olumlu bir şekilde gösterilmeye çalışılsa da herkes, General Pavel Potemkin'in çok ağır mağlubiyetler aldığını, veba ve açlıktan dolayı ağır sıkıntı içinde bulunan birlikleriyle çok kötü bir durumda olduğunu biliyordu. Oradaki Tatarlar, Rusya'nın hâkimiyetini hiç-

---

540 Kont Görtz'ün 16 Ağustos ve 2 Eylül 1783 tarihli mektupları.

541 Kont Görtz'ün 16 Eylül ve 14 Ekim 1783 tarihli mektupları.

542 Kont Görtz'ün 28 Ekim 1783 tarihli mektubuna göre Kral II. Frederik'e Varşova'dan bu haberler getirilmişti.

543 Kralın 26 Ağustos tarihli bir yazısında yine Varşova'dan gelen raporlara göre şöyle denmektedir: "Şahin Giray, çok üzüntülü bir hâlde, Rus birliklerince kuşatılmış, ölümcül derecede hasta, herşeyden mahrum bir hâlde Kırım'da bulunuyor ve Ruslar tarafından aldatılmış olmaktan acı biçimde şikâyet ediyor".

bir şekilde kabul etmek istemiyorlardı ve bağımsızlıklarını hâlâ ellerinde silahları ile koruyorlardı. Çariçenin taçlarını ve asalarını gönderdiği iki hükümdardan yalnızca birisi, Gürcistan Prensi Erekle, Rus vasallığının ihtişamına kanacak kadar zayıftı. Ekim ayında, büyük bir gösteriş altında St. Petersburg Gazetesi tarafından yayınlanan resmî bir antlaşma ile çariçenin hâkimiyetini kabul etti ve ebediyen çariçenin himayesi altına girdi. İmereti Prensi Solomon ise tacı ile asayı gururlu bir hâlde geri çevirmişti ve halkının başında özgürlük ve bağımsızlık mücadelesi için bundan böyle de kılıcının keskinliğine güveniyordu[544].

Durumlar böyleyken, çariçenin o büyük, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da yok etme planını daha fazla takip etme fikrinden zamanla vazgeçmesi ve dikkatini öncelikle bağımsız Kırım Hanlığı'nın ele geçirmek istediği topraklarını emniyet altına almaya yöneltmesi gayet doğaldı. Bunun için yalnızca bir taraftan Bâbıâli'nin uysallığına ve rızasına, öte taraftan diğer devletlerin sâkin davranmasına ve onayına ihtiyaç duyuyordu.

Bu yüzden Bâbıâli'ye karşı hâlâ oldukça tehditkâr bir tutum alırken ve bilhassa zayıflamış ordusunu yıl sonuna doğru emredilen bir yoklama ile mümkün olduğunca takviye etmeye çalışırken, hedefine aynı zamanda müzakereler yoluyla ulaşmaya dikkat etmek zorunda idi[545]. Bu müzakereler ne kadar zorlu ve karışık görünüyorsa, dünyanın içinde bulunduğu siyasî durum kendisine o denli yardımcı oluyordu. O dönemlerde yalnızca Rusya'ya ciddi bir direniş göstermeye kararlı ya da ciddi direniş gösteren bir devlet mevcut olmamakla kalmayıp, sonunda en çok korktuğu rakipleri bile amaçları için engelleyici olmaktan ziyade yararlı oluyordu.

Bâbıâli'ye gelince, bu durumda her zamankinden daha haklı durumda idi. Yalnızca elinden gelen herşeyi, talep edilen üç hususu ve ticaret antlaşmasını, kabul etmekle kalmamış, vaatlerini yerine getirmek için hazırlıklara da başlamıştı. Ticaret antlaşması imzalanmadan ve onaylanmadan önce, Rus ticaret gemilerine mümkün olan bütün kolaylıklar sağlanmıştı ve üçüncü hususa, yani Boğdan'ın ve Eflak'ın durumlarına gelince, Bâbıâli bunları 12 maddelik

544 Kont Görtz'ün 2 Eylül ve 17 Ekim 1783 tarihli mektupları.

545 Kont Görtz'ün 4 Kasım 1783 tarihli mektubu. Askere alma işlemleri sayesinde 46-50 bin kişi bulunabileceği umut ediliyordu. Oysa ancak 25 bin kişi toplanabilmişti ki, bu da hiçbir şekilde mevcut boşlukları doldurmaya yetmezdi. Kerson'da da birkaç milyon gereksiz yere israf edilmişti.

özel bir senet hâlinde ve her iki imparatorluk sarayının elçileri aracılığıyla bildirdikleri isteklere göre düzenlemişti.

Memleketeyn'in Bâbıâli'ye ödeyecekleri vergi, bu senetle kesin olarak belirlendi. Eflak için 619 kese veya 309.500 akçe ve Boğdan için 335 kese 444,5 akçe veya 167.944 akçe ve 20 para olacaktı. Ayrıca Eflak'a bayramlarda hediye olarak yalnızca 90 bin akçe ve üzengi parası olarak 40 bin akçe ve Boğdan'a bayram hediyeleri olarak aynı miktar ve üzengi parası olarak 25 bin akçe zorunlu kılındı. Voyvodalardan daha ileri giden taleplerde bulunulmayacaktı ve ancak hakkıyla kanıtlanan bir suç işledikleri zaman azledilebileceklerdi.

Ayrıca tebaalarına karşı bütün diğer baskılar da sona erdirilecekti. Başkent İstanbul'un buğday, kesimlik havyan ve inşaat kerestesi temini sırasında bugüne kadar meydana gelen baskılara artık hiçbir şekilde müsamaha gösterilmeyecek ve mîrî hazine için bu gibi bütün alımlar, yalnızca cari piyasa fiyatlarına göre nakit ödeme karşılığında yapılacaktı. Bâbıâli'nin bu ülkelerin içişlerine karışacak temsilciler göndermesine yalnızca çok önemli olayların meydana gelmesi hâlinde izin verilecekti ve temsilciler bu durumda bile burada uzun süre kalamayacaklar, hizmetleri karşılığında ücret olarak hiçbir vergi uygulanmayacaktı. Bazı ek maddeler, boyarların hakları, özgürlükleri ve mülkiyet durumları ile vergilendirme sırasında uygulanacak eşitlikle ilgili idi[546].

Bu yüzden, Divân-ı Hümâyûn'da bile direniş grubunun hâlâ üstünlüğü elinde tutması şaşırtıcı değildi; üstelik kayserin barışçıl ve ölçülü tutumuna da güvenebileceklerini düşünüyorlardı. Bâbıâli, Mayıs ayında Prens Kaunitz'in bir yazısıyla defalarca kayserin dostane düşünceler beslediğine dair güvence almıştı. Diğer açıklamalarının yanısıra, kayserin Bâbıâli'ye karşı daima beslediği dostluğu, dünyada hiçbir şeyin zayıflatamayacağını bildiriyordu; söz konusu olan, Rusya'nın sebep olduğu kötü ruh hâli idi. Majesteleri, Bâbıâli'nin söz konusu devletin eline kılıcını çekmek için bahane vermesine fevkalade üzülecekti. Böyle bir durumda kayser, bulunduğu taahhütlerden dolayı, bu arada iyi niyetler konusunda kendisi ile yarışan çariçeyi haklı olduğu konuda desteklemek zorunda kalması yüzünden tesellisi olmayan bir duruma düşecekti[547].

546 Hem senet hem de 1783 tarihli ek maddeler, eksiksiz olarak Wilkinson, *Tableau de Moldavie et de la Valachie*, s. 355-361 ve 374 ve devamında verilmiştir.

547 Bu yazının içeriği, Gaffron'un 10 Mayıs 1783 tarihli mektubunda verilmiştir.

Oysa çok geçmeden, kayserin bu dostluk vaatlerinin çok da özverili olmadığı ve bu esnada bilhassa Doğu Akdeniz ticaretinin menfaatlerini de gözettiği açığa çıktı. Zira Temmuz ayında elçisi aracılığıyla teslim edilen bir notada şu taleplerde bulunuyordu: 1) Bâbıâli, Avusturya gemilerine Berberîlerin korsanlıklarına karşı tam güvence vermeyi taahhüt edecekti; 2) Tuna Nehri üzerinde, Vidin'in öte tarafında güvenli bir liman verecekti ve 3) Bâbıâli ile Rusya arasındaki anlaşmazlıklarda arabuluculuk teklifini kabul edecekti.

Sonuncu husus, Rusya'nın üç talebi yerine getirildiğinden, Rusya ve Bâbıâli arasında artık herhangi bir anlaşmazlık olmadığı için hemen gereksiz olduğu gerekçesiyle reddedildi. Avusturya, gemilerini Karadeniz'e her zamanki gibi geçirilebilecekti, ama Vidin'in öte tarafında kendi limanına sahip olmasına izin verilemezdi ve Berberîlere gelince, kaysere Rusya'ya vadedilen güvence tanınacaktı[548].

Kayser, bu son noktanın, Bâbıâli'nin Berberîlere para ödemek zorunda kalma tehlikesi ile karşı karşıya gelmesi pahasına bile olsa, Berberîler tarafından ele geçirilen gemiler için tazminat ödemeyi taahhüt etmesi gibi algılanmasını istedi. Bâbıâli'nin 14 Ekim'de Avusturya elçisi tarafından bu yönde teslim edilen bir notaya olumsuz cevap vermemesi, kayserin dostane duygularını muhafaza etmeyi ne kadar istediğini de kanıtlıyordu. Kasım ayında gerçekten de Afrikalı korsanlar tarafından ele geçirilen Avusturyalı ticaret gemileri için 90 bin akçe tazminat ödemeyi kabul etti. Habsburg kabinesinin, Rusya ile akdedilen ticaret antlaşmasına istinaden Memleketeyn ülkelerinde kendi başkonsoloslarını tayin etme talebine de engel çıkartılmadı[549].

Sonuçta kayser ve Bâbıâli arasındaki bu daha dostane ilişkiler, Bulgakov'un sarayının menfaati için bundan sonra atacağı adımlar üzerinde de etkisini gösterdi. Orijinal plana göre, gerçekten de Kırım'ın Potemkin tarafından ele geçirilmesinden sonra, 8 Nisan tarihli beyannâmeyi ilân ederek bu keyfiyeti bildirme ve Bâbıâli'nin rızasını talep etme emrini almıştı. Oysa bu yönde daha bir adım bile atmamıştı ki, emir St. Petersburg tarafından tekrar geri çekildi ve

548 Gaffron'un 10 Temmuz 1783 tarihli mektubunda, reisülküttabın Prusya Tercümanı Frankopulo'ya verdiği bilgilere göre.

549 Gaffron'un 14 Ekim ve 3 Aralık 1783 tarihli mektupları. Burada Bâbıâli'nin Memleketeyn ülkelerinde Avusturya başkonsolosunun bulundurulmasına izin verdiği söylenmektedir: "Rusya'ya verilen herşeyin ticarî bağlamda imparatora verilmesine burada rıza gösterilmiş olunup ...".

Bâbıâli bu meseleyi açmadan, hiçbir açıklamada bulunmama talimatını aldı[550]. Bu esnada herhalde bu türde resmî bir açıklamanın aynı zamanda Bâbıâli'nin bundan sonra da Kırım meselelerine müdahale etme hakkının dolaylı olarak tanınması anlamına geleceğine dair tuhaf bir görüşten yola çıkmışlardı ki, Bâbıâli, böyle bir haktan, Rusların görüşüne göre, üç taleple ilgili notayı imzalayarak zaten tamamen vazgeçmişti[551].

Bulgakov, bu yüzden dışarıda meseleyi kasten saklı tutmazken, Bâbıâli temsilcileri ile temaslarında bu mesele hakkında tek bir söz bile söylemiyordu. Diğer taraftan Divân-ı Hümâyûn, bu sessizliği, halkın hoşnutsuzluğunu öncelikle Kırım'ın Ruslar tarafından ele geçirilmesinin geçici olduğuna ve kaybedilenlerin zamanla tekrar geri alınabileceğine dair bir görüşü mümkün olduğunca pekiştirerek azaltmak için kullandı[552].

Zira Divân-ı Hümâyûn, yeniçeriler ve ulema arasında, bu meseleyi bir din kavgası hâline getirmeye çalışan savaş yanlılarının yükselttikleri sesleri, Bâbıâli'yi son raddeye kadar getirmeye, Rusya'ya hemen savaş ilân etmeye kadar götürmeye uygundu. Reisülküttab bile Rusların Kırım'a rahatça sahip olmalarına izin vermektense parça parça edilip ölmeyi yeğleyeceklerini alenen açıklayarak onlara katılıyordu.

Temelde ise çıkartılan bu gürültü, samimi olmaktan ziyade yalnızca görünüşte idi. Divân-ı Hümâyûn'daki barış yanlıları, hatta ulema arasında daha ölçülü olanlar, taleplerini daha da ileri götürerek Besarabya üzerinde de hak iddia etmediği sürece, ki böyle bir durum asla kabul edilemezdi, Rusya ile yok edici bir savaşa girmektense Kırım'a meşru bir biçimde sahip olmasına rıza gösterilmesinin çok daha akıllı olacağını düşünüyorlardı. Besarabya'da ise durum farklı idi. Kırım ve Kuban aslında hiçbir zaman Bâbıâli'ye ait olmamıştı, dolayısıyla Tatarlar, vicdan azabı çekmeye gerek kalmadan, kendi kaderlerine terkedilebilirlerdi; üstelik ihtiyatsız ve huzursuz karakterleri de ezelden beri yarardan çok zarar getirmişti.

550 Kont Görtz'ün 1 Ağustos ve 2 Eylül 1783 tarihli mektupları.

551 Gaffron'un 15 Ağustos ve 10 Eylül 1783 tarihli mektupları. Söz konusu notanın ikinci maddesinde Rusya tarafından zorla hâkimiyet altına alınan bir Kırım'dan değil, tamamen bağımsız bir Kırım'dan bahsedilmesine rağmen, St. Petersburg'da bu notaya istinaden Bâbıâli'den kesin olarak talep edilen bir şey vardı: "Kırım'a ilişkin her konuya ne doğrudan ne dolaylı olarak karışmaması".

552 Kralı II. Frederik'in Kont Görtz'e gönderdiği 16 Ağustos 1783 tarihli yazısında, İstanbul'dan gelen raporlara göre.

Besarabya'nın durumu ise tamamen farklı idi. Kırım'a ait kabul edildiğine dair gelenek ve bundan hareketle şimdi Rusya'nın Besarabya'yı ele geçirmek için bunu bir nevi hukukî mülkiyet hakkı olarak kullanmaya çalışması, Bâbıâli tarafından gerçekte asla gerekçe olarak kabul edilemezdi ve edilmeyecekti. Bu yüzden burada tek bir şehri bile terketmemeliydi, zira bu, içeride bir ayaklanmayı kaçınılmaz hâle getirirdi. Böyle bir durumda savaşı bile yeğlerlerdi ki, her zamankinden daha hazır olunduğu için, böyle bir durumdan endişe etmek de gerekmiyordu. Rumeli'de ulûfeleri sekiz aylığına ödenmiş 250 bin kişilik iyi yetişmiş birlikler duruyordu ve Bâbıâli'ye hiçbir şeye mâl olmayan 80 bin Boşnak, Avusturya'nın karşısına dikilmeye hazırdı[553].

Yine de halk arasında heyecan hâlâ artarak devam ediyordu. Hatta öyle ileri gidiliyordu ki, padişah at üzerinde Cuma namazına giderken ağır hakaretlerde bulunuluyordu. "Düşmanlara saldırma cesaretleri yoksa bu muazzam hazırlıklar ne için yapılıyordu? Düşmanlar kim ve nerede idi? Şehzâde Selim, tahtın basamaklarında görülüyordu bile; savaş yanlısı tutumu ve Ruslarla Avusturyalılara karşı amansız nefreti pekâlâ biliniyordu; bu yüzden onun başa gelmesi daha iyi olacaktı, vs".

Tahtı devrilme tehlikesi ile karşı karşıya bırakan bu isyan ruhu, şimdilik payitahtta da 1778 yılından bile daha korkunç tahribata sebep olan vebadan dolayı dizginleniyordu[554]. Yine de kamuoyunun isteklerini yerine getirmek için bir şeyler yapılmalı idi. Dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn'un Rusya'ya duyduğu hoşnutsuzluğu, ticaret antlaşmasının onayını geciktirerek; Bulgakov'un bu amaçla talep ettiği huzura kabulü reddederek; hatta sonunda bu gibi durumlarda padişaha ve vezirlere sunulan her zamanki onur hediyelerini, yaklaşık 500 kese nakit para ve değerli kürkler dışında, hor görür bir biçimde geri çevirerek göstermeye çalışıyorlardı. Bulgakov ancak büyük çabalar sonucunda reisülküttabın 2 Ekim'de kendisini kısa bir süreliğine huzuruna kabul etmesini sağlayabildi ve bu esnada onaylar her zamanki merasimler olmadan alı-

553 Barış yanlılarının bu ruh hâlini bilhassa Gaffron'un ulemadan en itibarlı kişilerden biri ile yaptığı ve 10 Eylül 1783 tarihli mektubunda ayrıntılı olarak rapor ettiği oldukça ilginç ve samimi bir görüşmeden anlıyoruz.

554 Gaffron'un 25, 26 ve 29 Ağustos 1783 tarihli mektupları. O dönemlerde "*Hülasatü'l-İtibar*"ın yazarı ve barış yanlılarının en önemli dayanaklarından biri olan Ahmed Resmî Efendi de vebadan hayatını kaybetti ki, Gaffron'un ifadesine göre bu, "onu neredeyse büyük hükümdarları kadar aşırı biçimde sevenler gibi, barışı korumak isteyenleri de büyük bir üzüntüye boğdu".

nıp verildi. Kırım hakkında bu esnada da tek bir kelime edilmedi ve verilen hediyeler gerçekten de geri gönderildi. Oysa bütün bunlar yalnızca sahte birer oyundu. Zira vezirlerin bu kayıplarının hamiline senetler sayesinde hemen telafi edildiği ve Bulgakov'a benzer amaçlar için birkaç milyon verildiği bir sır değildi[555]. Bu yüzden bu krizde de rüşvet, hem de muazzam bir kapsamda, rol oynuyordu. Nihaî olarak çözüme kavuşturulması ise öncelikle diğer devletlerin tutumuna bağlı idi.

Bu devletler arasında en son ana kadar en olağanüstü rolü hiç şüphesiz Kayser II. Josef oynamıştı. Yukarıda, Nisan ayında çariçeye, Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etme planında ısrar ettiği takdirde sonucu tahmin edilemeyen bir savaşa karışacağını ileri sürerek her türlü yardımdan imtina ettiğini gördük. Çariçe bunun üzerine 4 Mayıs'ta Kırım'ı ve yan ülkeleri buna rağmen ele geçirmeye kararlı olduğunu ve bu yönde ilk adımları bile attığını bildirince, tam aksini söylemeye başladı. 9 Haziran'da St. Petersburg'a varan cevabında, yalnızca çariçenin kararını onaylamakla kalmayıp, Bâbıâli'nin bu planların yerine getirilmesine direnmesi hâlinde, daha önce verdiği taahhütlere sâdık kalarak, çariçe ile birlikte bu devleti silah zoruyla geri adım atmaya zorlayacağını vadetti.

Hiç kimse kayserdeki bu değişikliğe çariçenin bakanları kadar şaşırmadı. Hâlâ, sahte bir oyun oynadığından ve kaysere hiçbir şekilde güvenemeyeceklerinden emindiler. Çariçe ise, bakanları ile yaptığı ilk görüşmede Besborodko'ya, "işte haklı olduğumu ve yalnızca benim, gerçek dostlarımı tanıdığımı görüyorsunuz", diye bağırırken âdeta büyük bir zafer kutluyordu[556].

Kayser, bu arada sanki Türk savaşında ciddiymiş gibi görünmeye başladı. Bizzat Galiçya'ya gelerek, burada hazırlıklarını Türkleri tamamen yok etmek istiyormuş gibi yürüttü. General Wurmser'in emri altında Sigetvar'da toplanan bir kolordu, Bosna yönünde harekete geçecekti; ikinci kolordu Bukovina'da Rusların kanadını koruyacaktı; üçüncüsü, Zemun'dan (Zemlin/Semlin) Belgrad'ı tehdit edecekti. Oysa daha derin bilgi sahibi siyasetçiler, bilhassa Kral II. Frederik, bunu da yalnızca kayserin bir taraftan Bâbıâli'yi sindirmeye ve diğer taraftan çariçeyi hoş tutmaya çalıştığı gösterilerinden biri kabul ediyorlardı[557].

555 Gaffron'un 2 ve 5 Eylül, 2 Ekim ve 30 Aralık 1783 tarihli mektupları.

556 Kont Görtz'ün 27 Mayıs, 10 ve 13 Haziran 1783 tarihli mektupları.

557 Kralın Kont Görtz'e yazdığı 7 Haziran 1783 tarihli yazısında, Viyana'dan gelen raporlara göre.

Çok geçmeden çariçe ile ilişkileri, diğer devletleri kızdıracak şekilde daha da samimi bir hâl aldı. Kayserin yukarıdaki açıklamasından hemen sonra, bu iki hükümdar arasında çok gizli tutulan, hatta ikisinin de yalnızca kendileri tarafından bilinen bir şifre kullandıkları yazışmalarda iki yıl önce ittifak antlaşması hakkında protokol ihtilafı sebebiyle yarıda kesilen müzakerelerin tekrar başlatıldıkları şüphe götürmüyordu. Bu esnada diplomatik şekle uygun yazışmalar yapılmadı. Besborodko'nun daha sonraki zamanlarda Kont Görtz'e açıkladığı üzere, bütün bunlar yalnızca iki hükümdar arasında yapılan yazışmalarla mühürlenen bir vaatti; bu da Kont Vergennes'in daha sonra bu olağandışı antlaşmayı alaycı bir şekilde "bir iki yazışmayla yapılan antlaşma" diye nitelendirmesine sebep oldu[558].

Haziran ayı sonunda mesele öyle bir ilerleme kaydetmişti ki, çariçe müttefik devletleri bilgilendirmeyi uygun buldu. Bunu öncelikle Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann'ı Berlin'deki elçisi Prens Dolgoruki'ye kralın bakanlarına bu durumu gizli bir şekilde bildirmek üzere bir yazı yazmakla görevlendirerek yaptı. Bu yazı, Temmuz ayının ilk günlerinde Berlin'e ulaştı. Genel ve dikkatli hazırlanmıştı. Söz konusu iki sarayın içinde bulundukları şartlar altında iki ülke arasında mevcut antlaşmaları yenilemeyi uygun gördüklerinden yola çıkarak, aşağıdaki dört hususu vurguluyordu:

1) Her iki saray, mevcut topraklarını karşılıklı olarak garanti ediyorlardı ve daha fazla güvenlik için, çariçe ile Prusya ve Danimarka kralları arasında mevcut antlaşmalara benzer bir savunma antlaşması akdetmişlerdi; 2) bu antlaşma, mevcut antlaşmaları ve Teşen Barış Antlaşması'nı hiçbir şekilde olumsuz etkilemeyecekti ve mevcut antlaşmalar aynen devam edecekti; 3) antlaşmanın esas amacı, Bâbıâli'yi gerektiği şekilde kontrol altında tutmak ve bundan böyle komşularının huzuru bozma imkânını elinden almaktı ve son olarak 4) çariçe, kralın da genel olarak huzuru muhafaza etmek için bu

558 Besborodko'nun Kont Görtz'e bu ittifakın oluşumu hakkında verdiği ilginç bilgiler, Kont Görtz'ün 8 Temmuz tarihli mektubunda mevcuttur. "Anlaşılan konuda yazıyla tasdik edilmiş yükümlülük değil, daha ziyade bir hükümdarın diğer hükümdara mektuplarla yaptığı vaat" olduğuna dair güvence vermekte idi. Bu esnada kullanılan şifre hakkında Kont Görtz 17 Haziran tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Bu iki hükümdarın aralarında bir şifre olmalıydı, bu şifrelerle kendileri bizzat yazıyorlardı ve kimse de, hatta Sr. Besborodko da bile anahtar yoktu". Kont Görtz'ün 2 Eylül tarihli mektubundan anlaşıldığı üzere, Vergennes bu antlaşmanın alaycı tanımını Marki de Verac'a gönderdiği bir yazıda kullanmıştır.

tedbirleri uygun bulacağını umuyor, bu gizli bildiriyi çariçenin dürüstlüğünün ve krala karşı yükümlülüklerini yerine getirme isteğinin bir delili olarak görmesini istiyordu.

Prens Dolgoruki'nin 4 Temmuz'da Devlet ve Kabine Bakanı von Hertzberg'e yaptığı bu açıklama, bilhassa kral üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştı. Bunun hemen ardından bakanının kendisine gönderdiği yazıya derhal şu cevabı verdi: "Çariçe ve kayser arasında, 4 Temmuz tarihli raporunuza göre Prens Dolgoruki'nin sarayının resmî emri üzerine size şimdi bildirdiği bu ittifakı uzun zamandır bekliyordum. Bu bildiriye verebileceğiniz tek cevap, ayrıntılara inmeden, bu bildiri için kendilerine teşekkür ettiğimdir. Zaten söylenecek başka bir şey de yoktur. Buna rıza göstermek mümkün değildir ama bunu kınamak çok daha ağır sonuçlar doğuracak ve uzaklaşmaya sebep olacaktır. Dolayısıyla meseleyi şu anda olduğu gibi bırakmak en iyisidir". Kral yine de duyduğu hoşnutsuzluğu, orijinali elimizde mevcut bu kabine yazısına kendi eliyle biraz da esprili bir şekilde, (metinden aynen alıntı), "işte Petersburg Sarayı bizi başından atıyor" açıklamasını yazarak dışa vurdu.

Ertesi gün Hertzberg kralın bu emrini harfi harfine yerine getirdiğinde Prens Dolgoruki, Hertzberg'i iki imparatorluk sarayı arasındaki bu antlaşmanın yalnızca Bâbıâli'ye yönelik olduğuna, ne Prusya ve Danimarka ile mevcut antlaşmalarda ne de Teşen Barış Antlaşması'nda bir değişikliğe sebep olacağına ve bu antlaşmaların aynen devam edeceğine bir kez daha ikna etmeye çalışarak çariçeyi haklı göstermek için büyük çabalar harcadı[559].

Kral, elçinin bu rahatlatıcı açıklamalarına rağmen, daima kendisine düşman olarak gördüğü kayserin bu gizemli davranışlarını haklı olarak şüphe ile karşılıyordu. Kayser II. Josef'in bu bariz değişkenliği belirli bir dereceye kadar açıklanabilirdi. Belki de çariçenin Kırım'ı ele geçirme planlarındaki ısrarı yüzünden, onunla aynı yolda gitmediği takdirde zamanla zor ve tehlikeli bir duruma düşeceğini anlamıştı. Çariçenin bu ilk hareketi başarıyla tamamladıktan sonra büyük projesini daha da genişletmeyeceğini ve ikiyüzlü siyaseti için kendisinden de intikam almayacağını kim garanti edebilirdi? Çariçe örneğin sonunda Prusya'yı kendi tarafına çekmeyi ve Bâbıâli'ye karşı savaşında daha aktif bir rol oynamasını sağlamayı başardığı takdirde, çok zor bir duruma düşme-

559 Bu hususları öğrendiğimiz, gerek Bakan von Hertzberg'in raporları gerekse kralın buna cevabı, kralın Kont Görtz'e gönderdiği 1 Temmuz tarihli mektuptaki orijinaline göre ekte verilmektedir.

yecek miydi? Zaten kralın, çariçenin planlarına herkesin önünde onay verdiği ve Kırım'ı ele geçirme niyeti karşısında, kendisine bundan daha lâyık olabilecek bir şey yapamayacağı için bu sayede şanının zirvesine ulaşacağını açıkladığı söylenmeye başlamıştı bile ve St. Petersburg ile Viyana'da bu söylentiler mümkün olduğunca yayılmaya çalışılıyordu[560].

Kayserin bu tehlikeyi çariçe ile yapacağı bir ittifak antlaşması ile mümkün olduğunca bertaraf etmeye çalışması gayet doğal değil miydi?

Kral ise bu ittifakın içeriği ve asıl karakteri hakkında daha fazla bilgi almak istiyordu, zira hedefin temelde Bâbıâli'den ziyade kendisi olduğundan emindi. Çok geçmeden çariçenin hem Avusturya hem de Prusya ile yaptığı antlaşmaların birbirleriyle bağdaştığını düşündüğünü, ama kayserin kesin bir şekilde bağdaşmadıklarını açıkladığını öğrendi[561]. Hatta Kont Görtz, daha sonra kayserin bilhassa çariçenin Prusya'ya karşı resmî bir taahhütte bulunmasında ve bu taahhüdün Bâbıâli ile ilgili olarak kullanılan ifadelerle antlaşmaya dâhil edilmesinde ısrar ettiğini öğrenmişti: "Prusya, olması gereken sınırlarda tutulacaktı ve bundan böyle komşularının huzurunu ve barışını bozmaması sağlanacaktı".

Oysa çariçe, kendisi ve kral arasında mevcut ittifaktan dolayı, böyle bir küstahlığı kesinlikle reddetti[562]. Tamamen kayserin istediği gibi olduğundan bu meselenin gerçekliğine dair daha da şüphe duyan kral, bundan, yeni ittifakın asıl amacının Prusya Devleti'ni yok etmek olduğunun açıkça anlaşılabildiğini ileri sürüyordu. Çariçe, şimdilik bunu kabul etmekte tereddüt etmiş olsa bile, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı büyük teşebbüsü ister talihli ister talihsiz geçsin, zamanla olayların gücüne kendini kaptıracaktı. Kral, kayserin eline tehlikeli planlarını gerçekleştirmesini kolaylaştıracak hiçbir silah veya imkân vermeyecekti[563].

Prens Dolgoruki'nin açıklamalarında açıkça belirtildiği üzere, "eski antlaşmaların yenilenmesinin" iki imparatorluk sarayı arasında 1746'da akdedi-

560 Kont Görtz'ün 20 Haziran tarihli mektubunun sonunda şöyle denmektedir: "Halkı yanıltmak ve sakinleştirmek için bu haberlerin yayıldığı sanılıyordu". Kralın 5 Temmuz 1783 tarihli mektubunda söz konusu söylenti hakkında şöyle denmektedir: "Bunun ne olduğunu en iyi siz biliyorsunuz".

561 Kont Görtz'ün 27 Haziran tarihli mektubu ve kralın 12 Temmuz 1783 tarihli yazısı.

562 Kont Görtz'ün 16 Ağustos 1783 tarihli mektubu.

563 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 30 Ağustos 1783 tarihli yazısı.

len ve bilindiği üzere, bilhassa gizli maddelerinde, Prusya'ya karşı âdeta bir saldırı ittifakı olan antlaşmayı kapsayacak şekilde genişletileceği, kralın şüphelerini yeterince haklı çıkartıyordu.

25 Haziran'da Kont Görtz'e Prens Dolgoruki'nin kralın bakanlarına yapmakla görevlendirildiği açıklamaların aynısını yapan Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann'ın kendisine sorulan bu hassas konu hakkındaki açıklamaları, kralı pek rahatlatmamıştı. Kont Ostermann, bir saldırı ittifakının söz konusu olmadığını, çariçenin, kralı ile yaptığı ve daima çok müspet değerlendirdiği ittifakın devam edeceğini kesin olarak belirtmişti ve kayser de bunu kabul etmişti. Kont Görtz ise menfaatleri genelde birbirlerine aykırı olan iki sarayın aynı anda müttefik olma meselesinin oldukça yeni bir şey olduğunu söyledi. Bundan dolayı zaman zaman sıkıntılar meydana gelebilirdi. Zira tamamen tarafsız kalınmak istense bile kolayca onun veya bunun tarafını tutmaya meyledebilirdi. Kont Ostermann ise bu durumun hiç de yeni olmadığını, Rusya'nın İsveç ve Danimarka ile ittifaklarında da uygulandığını ileri sürerek, şimdilik bu mesele hakkındaki açıklamalarını bitirdi[564].

Kral, yine de bu önemli nokta hakkında resmî veya en azından bakanlar düzeyinde daha kesin bir cevapta ısrar ediyordu, zira Kont Cobenzl de naiflikten veya ihtiyatsızlıktan, diplomatik heyetteki meslektaşlarına, bilhassa Marki de Verac'a efendisi olan kayserin çariçe ile bu ittifakı öncelikle Berlin sarayının uzun zamandır St. Petersburg sarayı üzerindeki aşırı nüfûzunu mümkün olduğunca azaltmak için istediğini açıklamıştı[565]. Besborodko ve Bakunnin de Kont Ostermann'ın açıklamalarının aksine, bu hususta öyle müphem açıklamalarda bulunmuşlardı ki, sonunda kimin haklı çıkacağı gayet şüpheli idi.

Kont Görtz'ün sürekli ısrarlarını hiç de hoş karşılamayan başbakan yardımcısının mümkün olduğunca aşmaya ve geciktirmeye çalıştığı bakanlar düzeyindeki açıklama buna açıklık getirecekti. Açıklama nihayet 29 Temmuz'da geldi ve esas olarak şunları belirtiyordu: Çariçenin kayser ile yeni antlaşmasında eski antlaşmalardan hiçbirinin adı açıkça geçmiyordu. Yalnızca savunma amaçlı oldukları oranda, eski karşılıklı taahhütleri yenilemekle yetinmişlerdi. Ayrıca bunlar, neredeyse harfi harfine çariçeyi Prusya ve Danimarka'ya bağlayan antlaşmalarla aynı idi. Bu antlaşmalar ve Teşen Barış Antlaşması aynen

564 Kont Görtz'ün 27 Haziran 1783 tarihli mektubu.

565 Kont Görtz'ün 4 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

muhafaza edileceğinden, iki imparatorluk sarayının krala karşı bir saldırı ittifakı mevcut olsa bile yenilenmesi mümkün değildi. Bunun dışında çariçe, yönetiminin başından bugüne kadar krala duyduğu dostluğun ve üstlendiği taahhütleri yerine getirdiğinin kesin delillerini hep sunmuştu. Gelecekte kralın bu hususta belki şüphe duyması kendisini çok üzecekti, ama iki hükümdar arasında mevcut dostluğu herhangi bir şekilde bozabilecek herşeyden kaçınacaktı. Kayser ile ittifakının ana amacı, ülkesinin Bâbıâli'ye karşı huzurunu sağlamaktı. Bu yüzden kralın keyifle bu sayede bu rahatsız edici komşusuna karşı daima içinde bulunduğu huzursuzluk ve belirsizlik durumundan nihayet kurtulacağını göreceğini umuyordu. Son olarak, krala Bâbıâli ile barışı muhafaza etmeyi gönülden dilediğini de bildirmek istiyordu. Barışı bozmayacaktı ve bu yöndeki dürüstlüğünün bir delili olarak, kısa süre önce Bâbıâli ile akdettiği ticaret antlaşmasının onayını şimdi hemen İstanbul'a gönderecekti.

Kont Görtz, bu rahatlatıcı açıklamalara, çariçenin niyetlerine karşı değil, Prens Kaunitz'in kayserin bir kez üstlendiği taahhütlerini daha sonra genişletmek isteyebileceğine dair endişelerin kralın söz konusu antlaşma hakkında daha fazla açıklama istemesine sebep olduğunu belirtti. Başbakan yardımcısı bu arada konta antlaşmanın ne kadar süre ile geçerli olacağına dair bile bilgi veremiyordu ya da vermek istemiyordu. Çok daha sonraları Besborodko'dan 1782'den itibaren sekiz yıl süre ile akdedildiğini öğrendi[566].

Kont Ostermann, bu arada adını vermeden, Fransa'ya karşı olan öfkesini hiçbir şekilde gizlemedi. Fransa'yı Bâbıâli'yi çariçenin haklı taleplerini kabul etmemeye kışkırtarak, hatta Prusya'yı bile daima Rusya'dan uzaklaştırmaya çalışarak, âdeta çariçenin planlarına daima düşmanca karşı çıkan devlet olarak nitelendirdi[567]. Bu hususlarda çok iyi bilgilenmiş olarak bu karmaşık durumlar arasında çok daha ileri görüşlü Kral II. Frederik ise, Versailles kabinesi hakkındaki bu garezkâr görüşü paylaşmıyordu. Fransa, İstanbul'da Rusya'ya karşı savaş ateşini körüklemek yerine, ticaret antlaşması konusunda Bâbıâli'ye yalnızca her yönden geri adım atmasını tavsiye etmekle kalmayıp, muhtemelen kayserin ve çariçenin bununla yetinmeleri ve daha ileri giden taleplerde bulunmamaları şartıyla Kırım'dan da vazgeçmesini sağlamaya çalışacaktı[568].

566 Kont Görtz'ün 8 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

567 Kont Görtz'ün 1 Ağustos tarihli mektubunda bu resmî açıklama eksiksiz olarak verilmiştir.

568 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 16 Ağustos 1783 tarihli yazısı.

Kral, bu görüşü Versailles sarayına genel olarak hâkim tutuma ve özel olarak Kont Vergennes'in ihtiyatlı siyasetine dayandırıyordu. Kont Vergennes, Mayıs ayında kendisine kayserin emri üzerine Şark Meselesi hakkında, efendisinin Rusya ve Bâbıâli arasında muhtemel bir savaş hâlinde hareketsiz kalmasının mümkün olamayabileceğinin bilhassa altı çizilen ayrıntılı bir nota teslim eden Kont Mercy'ye, Fransa'nın, kendi onurunu korumak istiyorsa, hiçbir şekilde Bâbıâli'ye karşı taahhütlerinden kurtulmuş kabul edilemeyeceğini bildirdi. Dolayısıyla Bâbıâli'yi Rusya'ya karşı bütün hususlarda geri adım atmaya ikna edemediği takdirde, muhtemel bir savaşın sonuçlarını önlemek için en azından kaysere ve Rusya'ya karşı menfaatlerini korumayı görev edinme özgürlüğünü saklı tutmak istiyordu ki bu, majestelerinin de işine gelecekti[569].

Kont Vergennes, bilhassa Rusya'ya karşı şimdilik daha ileri giden açıklamalarda bulunmak istemiyordu. St. Petersburg'dan el altından Fransa'nın çariçenin Tatarlarla olan anlaşmazlığına müdahale etmesine müsamaha göstermeyeceğini bildirmişlerdi; çariçe, Korsika'yı ele geçirirken ve Amerikan savaşına katılırken Fransa'yı hiçbir şekilde engellememişti, dolayısıyla Fransa'dan da şimdi aynı şeyi bekliyordu[570].

Kayser ancak Mayıs ayı sonunda Versailles kabinesine çariçeyi Kırım ve Kuban ile ilgili planlarında desteklemeye kesin kararlı olduğunu bildirdikten sonra, Vergennes St. Petersburg kabinesine Marki de Verac aracılığıyla 6 Temmuz'da sözlü bir nota ile şu açıklamalarda bulundu: "Efendisi olan kral, çariçenin Kırım ve Kuban'ı ele geçirmeye niyetli olduğunu öğrendiğinde şaşırmıştı. Zira bu, Bâbıâli nezdinde tahmin edilemeyen sonuçlar doğuracaktı. Bâbıâli, Fransa'nın tavsiyesi üzerine Rusya'nın istediği herşeyi kabul ettikten ve son barış antlaşması ile Kırım'ı bağımsız ilân ettikten sonra, çariçe ve Bâbıâli arasındaki bütün anlaşmazlıkların ortadan kalktığını düşündüğü için, majesteleri bu durumdan çok etkilenmişti. Rusya'nın bu ülkede yapmaya çalıştığı bu değişiklik, Bâbıâli için ister istemez hiç bitmeyen bir endişe kaynağı olacaktı. Kral bu yüzden kendi arabuluculuğuyla iki devlet arasındaki kavgayı çözmeyi teklif ediyordu. Bu teklifi yapmasının sebebi, çariçenin barış yapan güneydeki devletlere arabuluculuğunu teklif ederken ileri sürdüğü sebeplerle aynı idi".

---

569 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 27 Mayıs 1783 tarihli mektubunda özgün raporlara göre.
570 Kont Görtz'ün 6 Haziran 1783 tarihli mektubu.

Kont Ostermann ise bu notaya hemen şu cevabı verdi: "Bu açıklamalara vereceği cevap için çariçenin emirlerini beklemek zorunda kalmadan, hükümdarının Kırım'ı ve Kuban'ı ele geçirme kararının kesin olduğunu açıklamakla yetiniyordu. Kırım şu anda muhtemelen hâkimiyet altına alınmış ve ubudiyetini bildirmişti bile. Dolayısıyla çariçenin onurunu zedelemeden geri adım atması mümkün olmayacaktı ve bu hususta teklif edilen arabuluculuğu geri çevirmek zorunda kalacaktı"[571].

Kont Vergennes aynı zamanda bu sözlü notayı St. Petersburg'a getiren kuryeyi, Berlin'den geçerken, burada bulunan Fransız Elçisi Kont d'Esterno'ya kralın bakanlarına çariçenin kabinesine yapılacak bu açıklamalar hakkında bilgi vermekle ve kralın St. Petersburg'daki nüfûzunu çariçeyi anlaşıldığı kadarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etmeye yönelik planlarından vazgeçirmesi yönünde kullanmasını istemekle görevlendirmişti. Oysa kral, bu gibi telkinlerin, planlarını gerçekleştirme yönünde çok fazla ilerlediği için, çariçe üzerinde etkili olmayacağını ileri sürerek bu meseleye doğrudan müdahale etmeyi reddetti[572].

Tabii ki bu şartlar altında Kont Mercy Temmuz ayı başlarında Fransız kabinesi nezdinde kayserin, çariçeye karşı yükümlülüklerini aşmayı ne kadar istemiş olsa da, Bâbıâli'nin çariçenin taleplerini yerine getirmemekte ısrar etmesi hâlinde tarafsız kalamayacağını açıklayınca, Versailles sarayının tutumu doğal olarak daha da gergin bir hâl aldı. Versailles'te yapılan bir kabine toplantısında bu yüzden bilhassa iki imparatorluk sarayı arasındaki bağlantıyı uzun süre ilgisizce izledikleri iddia edilen Vergennes ve Breteuil'e karşı ağır sitemlerde bulunuldu. Kont Vergennes ise şimdi de meselenin öneminden dolayı, alınması gereken tedbirleri gözden geçirmesi için kendisine zaman tanınmasında ısrar ediyordu. Meslektaşları, kendi onurlarını kaybetmek istemiyorlarsa Bâbıâli'yi terketmemeleri gerektiği açıklamasında bulunan kamuoyunun etkisi altında, nihayet lehte etkili adımlar atması için baskı yapınca, öncelikle Divân-ı Hümâyûn'a İstanbul'daki elçisi aracılığıyla en azından ilk yılda güçlü bir direniş göstermek üzere gerekli imkânları ciddi bir biçimde gözönünde bulundurmasına yönelik tavsiyelerle yetindi[573].

571 Kont Görtz'ün 8 Temmuz 1783 tarihli mektubuna göre.

572 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 28 Haziran 1783 tarihli yazısı.

573 Bütün bunlar hakkında kral, Kont Görtz'e gönderdiği 1, 15 ve 22 Temmuz tarihli yazılarında, Paris elçisinin raporlarına göre en iyi bilgileri vermektedir.

Artık kayserden de arabuluculuk teklifine tatmin edici bir cevap beklenemezdi. Cevabı, St. Petersburg ve Berlin saraylarının görüşlerine uygun olarak, "kayserin Fransa ile birlikte çariçeye Bâbıâli'yle anlaşmazlığında arabuluculuk teklif etmek istediğine" yönelikti. "Lâkin işlerin geldiği bu noktada bu türde bütün çabalar boşuna olacaktı. Bu açıdan, kendisine herşeyi bildirdiği eniştesine [Fransa kralı] karşı sınırsız güvenle hareket ediyordu. Kırım hanı tahttan feragat ettiğine ve çariçe de Taman'daki hâdiselerden sonra Kırım'ı ele geçirdiğine göre, planlarından vazgeçeceğini düşünemezlerdi; bu yüzden kesin reddedeceği bir teklifte de bulunamazdı. Bâbıâli'nin iyiliği için yapılabilecek tek şey, Fransa kralının ve Türklerin iyiliğini düşünen bütün diğer devletlerin, Bâbıâli'yi bu hâdiseyi sineye çekmeye ve böylece tehdidi altında olduğu çok daha büyük bir talihsizlikten kaçınmaya ikna etmesi olacaktı"[574].

Genelde çok sâkin bir adam olan XVI. Louis bile bütün bu olan bitenlere öyle kızmıştı ki, kraliçenin ağabeyi lehine artık hiçbir bahane ileri sürmesini ve Şark Meselesi ile herhangi bir şekilde ilgilenmesini istemiyordu[575]. Bundan sonra atılacak adımlar, St. Petersburg sarayının arabuluculuk teklifine vereceği cevaba bağlı olacaktı. Bu yüzden Kont Vergennes, Paris'teki iki Rus temsilcisi Prens Baratinski ve Markov'a, çariçenin Kırım'ı ele geçirmeye kararlı olduğunu bildirdiği notası üzerine, yalnızca kısaca ve soğuk bir şekilde, 21 Haziran'da İstanbul'da imzalanan ticaret antlaşmasının Rusya ve Bâbıâli arasında barışı garanti edeceğini düşündüğünü bildirdi. Rusya'nın Kırım ile ilgili iddialarına gelince, önce Bâbıâli'nin Fransa ve diğer dostlarına bir yönerge olarak hizmet edecek kararlarını ve çariçenin arabuluculuk teklifine vereceği cevabı beklemek zorundaydılar[576].

Dolayısıyla Marki de Verac'a genel olarak yalnızca bu cevabın tamamen menfi veya belirsiz olması hâlinde, bunu kabul etmekten gerçi kaçınamayacağı, ama yine de bilhassa yaptıklarının adil olmadığını ileri sürerek ve bunun muhtemel olumsuz sonuçlarını en iyi şekilde anlatmaya çalışarak, çariçenin fikrini değiştirmesi için elinden gelen herşeyi yapması yönünde geçici talimat verildi[577].

574 Kont Görtz'ün 25 Ağustos 1783 tarihli mektubu.

575 Kral II. Frederik'in Kont Görtz'e gönderdiği 26 Temmuz 1783 tarihli yazısında, Paris elçisinin raporlarına göre.

576 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 5 ve 12 Ağustos 1783 tarihli yazılarında, Paris elçisinin 25 Temmuz ve 1 Ağustos tarihli raporlarına göre.

577 Kont Görtz'ün 11 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

Tabii ki St. Petersburg sarayında artık böyle bir konuşma tarzının zamanı çoktan geçmişti. Bu arabuluculuk teklifi çariçenin hiç hoşuna gitmemişti. Hemen kesinlikle olumsuz bir cevap verilmesini istedi. Yalnızca danışmanları Başbakan Yardımcısı Ostermann, Bakunnin ve bu gibi kararlarda çariçe üzerinde daha üstün bir nüfûz kazanmış olan Besborodko'nun mantıklı telkinleri sayesinde en azından kayserin cevabına dair bilgi alınana kadar beklemeye ikna oldu. Oysa bu cevap da esas olarak artık bir şey değiştiremeyecekti.

Kont Ostermann'ın Marki de Verac'e nihayet verdiği sözlü açıklama, daha baştan açıkladıklarının yalnızca biraz daha yumuşak bir versiyonu idi: "Çariçe, arabuluculuk teklifinde Fransa kralının dostluğunun bir delilini görüyordu ve bu kanıttan dolayı çariçe, hareketlerinin sebebinden haberdar olduğunu düşündüğü kralın, bunları reddedemeyeceğinden emindi. Tatarları hâkimiyeti altına almaya ancak herşeyi iyice düşündükten sonra karar vermişti. Bunu gerçekleştirdiği için, artık vazgeçemezdi. Bu bağımsız Tatar hükümdarları hiçbir şekilde Bâbıâli'nin vasalları değildiler ve Bâbıâli'yi ilgilendirmezlerdi. Bu yüzden Bâbıâli rahat durmalı idi; bu durumda çariçenin de isteğine göre, barış muhafaza edilebilirdi. Bu, çariçenin kesin kararı idi. Bâbıâli, direniş gösterdiği takdirde, çariçeyi hiçbir şey durduramazdı ve ilerleyebildiği kadar ilerlerdi".

Kont Ostermann, Verac'ın talep ettiği daha kesin açıklamalarda bulunmak istemiyordu. Rusya'nın Korsika Adası'nın ele geçirilmesi ve Amerikan savaşı sırasında Fransa'ya karşı tutumunu bir kez daha özellikle vurguladı. Oysa elçi, burada bambaşka şartların mevcut olduğunu kanıtlamakta hiç zorluk çekmedi. Korsika, Fransa'nın haklarını satış aracılığıyla edindiği Ceneviz'e aitti ve Fransa, Rusya'nın Tatarlara karşı yaptığının aksine, söz konusu kolonilerin siyasî durumundan dolayı, Amerika'da hiçbir toprak edinmemişti.

Başbakan yardımcısının bu arada sergilediği kibirli ve sert konuşma tarzı, Verac'ı öyle kızdırdı ki, kurye olarak sarayına bu olumsuz durumları bizzat bildirmek üzere pasaportlarını isteme noktasına geldi[578]. Ne yazık ki Fransa, elçisinin bu dirayetli tutumunu destekleyebilecek durumda değildi. Daha henüz biten savaşın yorgunluğu ve yaklaşan ihtilâlin habercisi olarak ülke içinde kendini göstermeye başlayan gerginlikler, çökmekte olan devletin dışarıya karşı önemli bir güç gösterisinde bulunmasını engelliyordu.

578 Kont Görtz'ün 15 Temmuz 1783 tarihli mektubu.

Versailles kabinesi yalnızca çariçenin ret cevabını sükûnetle karşılamakla kalmayıp, çariçe, sarayına oldukça kibirli bir nota ile Kırım'ı tamamen ele geçirdiğini resmen bildirdiğinde Kont Vergennes de arabuluculuk teklifini bir kez daha yenilemekte bir sakınca görmedi. Söz konusu notada, barış ve savaş artık Bâbıâli'ye bağlıdır, deniyordu. Çariçe, savaş istemiyor, fakat savaştan da korkmuyordu; her ikisine de hazırlıklı idi; lâkin Bâbıâli savaşı seçtiği takdirde çariçe, bu durumda tebaasının Fransa ile olan ticaretten sağlayabileceklerini umduğu avantajlardan yoksun kalacağına üzülecekti.

Versailles kabinesinin cevabı ise çok nazik ve yumuşaktı. Aslında yalnızca çariçe arabuluculuk teklifini yine de kabul ettiği takdirde, Fransa'nın mümkün olan en büyük tarafsızlıkla Rusya'ya haklı olarak bekleyebileceği ve Bâbıâli'nin tutumu ile uyumlu olabilecek taleplerin yerine getirilmesi için çaba göstereceğine dair bir vaat içeriyordu.

Lâkin Kont Ostermannn'ın sözlü notaya verdiği cevabın tekrarından başka bir şey beklenebilir miydi? Çariçe, Bâbıâli'nin elinden hiçbir şey almadığı için, arabuluculuk söz konusu bile olamazdı, diyordu. Bağımsız bir halk olan Tatarlar, kendisine "gönüllü" olarak tâbi olmuşlardı. Bu hususta herhangi bir müzakere boşuna olacaktı; ancak Fransa kralı Bâbıâli nezdindeki hizmetlerini ve nüfûzunu sâkin durmasını sağlamak için kullandığı takdirde çariçe bunu olumlu karşılardı.

Marki De Verac'ın çok geçmeden Kont Cobenzl nezdinde, Kırım ve Kuban'ın Rus eyaletleri hâline gelmesinin oluşturacağı tehdidin pekâlâ farkında olan Bâbıâli'ye böyle bir tavsiyede bulunmanın çok zor olacağına dair itirazı, tabii artık etkili olamazdı. Kont, buna karşın Bâbıâli'nin savaşa girerek maruz kalacağı tehlikeleri daha da güçlü bir şekilde vurguluyordu, zira kayser de böyle bir durumda Rusya'nın tarafını tutmaktan imtina edemeyecekti[579].

Dolayısıyla Fransa'nın siyaseti artık kayserin kararlarını mümkün olduğunca etkilemeye çalışmaya yönelik olmalı idi. Çariçe, Fransa'nın arabuluculuk teklifini geri çevirdikten sonra, kayser de o güne kadar çariçe ile yaptığı ittifak hakkında Versailles sarayına karşı sessizliğini bozmakta artık bir sakınca görmediğinden, Fransa da kendini bu yönde hareket etmek zorunda hissediyordu.

579 Kont Görtz'ün 22 Ağustos ve 6 Eylül 1783 tarihli mektuplarında Kont Ostermann'ın son notasının içeriği tam olarak verilmiştir.

Bu amaçla Kont Vergennes'e Paris'teki elçisi Kont Mercy aracılığıyla 12 Ağustos'ta, öncelikle gerek St. Petersburg'da gerekse İstanbul'da barışın muhafazası için sürekli olarak gösterdiği çabaları bilhassa vurguladığı ve bundan böyle de mümkün olduğunca aynı barışçıl politika sisteminde ısrar etmeye devam edeceğini belirttiği bir nota gönderdi. Bütün bunlara rağmen, Rusya ve Bâbıâli arasında yine de bir savaş çıkabilirdi ve bu durumda sonuçları açısından kendisi için de felaket ya da en azından olumsuz olabilecek hâdiseleri kendi akışına bırakamazdı. Bu yüzden dostu ve müttefiki olan krala karşı artık kendini, kendi emniyeti için, şimdi ve gelecekte böyle bir savaşa katılmak zorunda hissettiğini saklayamazdı. Bu hususta Rusya çariçesi ile anlaşmaya varmıştı bile, ama yine de majesteleri kralın da bu şekilde davranmak zorunda kaldığını ve durum bunu gerektirdiğinde, istemeyerek olsa bile, herkesin tutacağı tarafı tutmak zorunda olduğunu anlamasını umuyordu.

Tabii ki bu hiç de Versailles kabinesinin istediği türden bir açıklama değildi. Kral, 21 Ağustos'ta, kayserin barışı muhafaza etmek için gösterdiği ve kendisinin de bugüne kadar iki imparatorluk sarayı arasında Türkiye'ye karşı bir ittifakın akdedildiğine dair söylentilere kulak asmamasına sebep olan çabalarını adil bir şekilde değerlendirdiği, ancak yine de kayserin Bâbıâli'ye karşı bir savaşta yer alma zorunluluğunu hiç de haklı bulmadığı bir nota ile cevap verdi.

Notada şöyle diyordu: "Kayser, notasında böyle bir savaşa katılmak zorunda kalabileceğini öngörmektedir. Hâlbuki kral, böyle bir zorunluluğu gerektirebilecek hiçbir şey görmemektedir. Majesteleri ayrıca Rusya ile yeni bağlantısından dolayı engellenen kayserin artık Osmanlı İmparatorluğu'nun savunucusu olarak ortaya çıkmayıp, aksine yok edilmesine yardımcı olmaya çalışmasına ve Türkler tarafından kutsal addedilen barışa rağmen, iki imparatorluk sarayı için bu kadar cezbedici karışıklıklar altında, ölümcül darbeyi vurmak ve ülkenin harabelerinden payını almak için zayıflığından yararlanmasına da ikna olamamaktadır. Avusturya hanedanının menfaatleri gereği Rusya'nın muhtemel fetihlerine dayanarak topraklarını genişletebileceğine dair düşüncesinin de felaket getiren yanılgısı belki 100 yıl sürecek savaşlarla bile telafi edilemeyecek uğursuz bir örnek olacaktır. Rusya'nın günün birinde Avusturya'nın üzerine çökeceğine dair endişe kendini masum üçüncü bir kişinin aleyhine tazmin etmek için yeterli bir sebep ise, başka devletlerin de aynı hakla Avusturya'nın kendi üzerlerine çökebileceğinden endişe edebileceklerini ve başkalarının aleyhine topraklarını genişletmek ve kendilerini tazmin etmek

amacıyla iki imparatorluk sarayının örneğini ileri sürebileceklerini de öngörmek gerekmez mi? Bu korkunç sistem, günün birinde güç kazanacak olursa, Tanrı korusun, Avrupa'nın hâli nice olurdu? Bütün siyasî bağlar kopar, halkın emniyeti yok olur ve Avrupa yalnızca huzursuzlukların ve karışıklıkların sahnesi hâline gelir".

Notanın devamında, kralın kaysere böyle bir manzara çizmekte hiçbir sakınca görmediğini bildiriyordu, zira kayserin başkalarının malını korumanın en az kendi malını korumak kadar talihli birlikteliklerinin temeli olduğunu asla unutmayacağından emindi. Mevcut karışıklıkların getirebileceği herşeyi açıkça göstererek, yalnızca bir akrabanın, sâdık bir müttefikin ve düzen ile barışın gerçek bir dostunun görevlerini yerine getirdiğini düşünüyordu. Majesteleri, telkinlerinin boşuna olmayacağını umuyordu; aksi takdirde, davranışları konusunda artık yalnızca genel menfaatleri ve kendi menfaatlerini gözönünde bulundurabilirdi. Prusya kralının kimin tarafını tutacağına dair belirsizlik kayserin de henüz kesin kararlar almasını engellediğinden, Fransa kralı, kaysere Avrupa'nın Türkiye'de bir savaştan dolayı içine düşeceği tehlikeyi önlemek için atılabilecek uygun adımlar üzerinde anlaşmaya varmalarını teklif ediyordu. Kral, kayserin bu özverili endişe konusunda herkesin iyiliği için çalışmasını olumlu karşılayacaktı. Lâkin bazı menfaatlerden dolayı bunu yapamadığı takdirde, kral, bu yönde yapılabilecek herşey için garanti vermeye hazırdı. Böylece kayser, hiç rahatsız edilmeden barışın ve adaletin muhafazası için çalışabilecekti[580].

Tabii ki artık bu gibi telkinlerin kayserin fikrini değiştirmesi, bir kez adım attığı yoldan geri dönmesini sağlaması beklenemezdi. Oysa aynı dönemde, kayser, gizli ittifak antlaşmalarının en önemli hükümlerinden birinin yerine getirilmemesinden dolayı çariçeye sitemde bulunduğunda, iki imparatorluk sarayı

580 Kral II. Frederik'in Kont Görtz'e gönderdiği 9 ve 16 Eylül tarihli yazılarda dikkat çektiği daha kesin bu açıklama, Flassan, *Histoire de la diplomatie française*, T. VII, s. 381'de verilmiştir. Yakın zamanda kayserin 12 Ağustos tarihli notası ile birlikte Fransız hükümetinin Paris Dışişleri Bakanlığı'nın arşivlerinden alarak, 1855 yılı sonunda, son Şark savaşında [Kırım Harbi, çn] takip ettiği siyasetin yalnızca "esasen Fransız düşüncesini" gerçekleştirdiği ve Fransa'nın eski siyasî geleneklerine sâdık kaldığını kanıtlamak için, "Moniteur" Gazetesi'nde yayınlattığı belgelere dâhil edilmiştir. Oysa Fransa'nın o dönemlerde Şark Meselesi'ndeki tutumu, bağlamı içerisinde ele alındığında, "Moniteur" Gazetesi'nin söz konusu belgelerin girişinde Fransa'nın en yeni Şark politikasında ileri sürdüğünden çok daha farklı sonuçlara varılabilir.

arasındaki ilişkilerde belirli bir uyumsuzluğun baş gösterdiğine dair söylentiler yayılmaya başladı. Çariçe, savaşa katılacak Habsburg birliklerine arka cepheden destek verebilmek için, öngörülen Türk savaşı boyunca orada kalmak üzere, Nisan ayında 40-60 bin kişilik bir yardımcı kıtayı Lehistan'a göndermeyi taahhüt etmişti. Kayser ise güya çariçenin sözünü yerine getirmemesine öyle kızmıştı ki, her türlü desteğini çekmek ve yeniden Fransa ile yakınlaşmak istiyordu[581].

Oysa durum böyle değildi. Kayser, aksine Eylül ayında çariçeye şöyle yazıyordu: "Fransa'nın ve İspanya'nın artık ellerindeki bütün imkânlarla Bâbıâli aleyhindeki planlarına karşı çıkacakları şüphe götürmemekte idi. Bu iki devletle savaş kaçınılmaz olmakla kalmayıp, sonunda Prusya kralını da kendi taraflarına çekmeyi başaracakları öngörülebilirdi; dolayısıyla genel bir savaş ateşine hazırlıklı olmak zorundaydılar. Kayser ve çariçe bir kez kararlarını verdiklerinden, bu, kesinlikle yollarından sapmalarına sebep olmamalı idi. Birlikte hem Türklerin hem de Türkleri korumak ve onları Avrupa'dan kovma planlarını engellemek isteyen devletlerin üstesinden gelebilecek kadar güçlüydüler".

Ne tuhaftır ki, önceki sisteminin tam aksine artık Rusya ile ittifaka tamamen sâdık olan Prens Kaunitz, çariçenin kabinesinde de hâlâ heyecanla karşılanan bu savaş yanlısı siyasetin asıl ruhu olacaktı. Kabinede bu mükemmel devlet adamının bilhassa aydınlatıcı görüşlerine güvenildiğinden, Görtz'ün alaycı bir şekilde dediği gibi, Rus kabinesinin bundan sonraki parolası: "Sezar ve talihi!" oldu[582].

Kayserin, Fransa'nın sonunda Prusya'yı kendi amaçlarına bağlamayı başaracağına dair endişesi, haksız sayılmazdı. Kayserden 21 Ağustos tarihli nota ile sistemini değiştirmesini talep ettikten kısa bir süre sonra, Kont Vergennes, kralına Şark'taki mevcut karışıklıklar altında Prusya kralı ile ortak tedbirler hakkında anlaşmaya varılması gerektiğini büyük bir zekâ ve basiretle açıkladığı iki nota sunmuştu.

Notalardan elimizde eksiksiz olarak mevcut olan birinde[583], Türkleri kurtarmak, Avrupa'da huzuru sağlamak, hırsın bugüne kadar yarattığı ve bütün milletlerin, bilhassa Fransa'nın emniyeti için çok büyük tehlikeler barındıran

581 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 28 Ekim 1783 tarihli yazı.
582 Kont Görtz'ün 17 ve 21 Ekim tarihli mektupları ile kralın 1 Kasım 1783 tarihli yazısı.
583 Flassan, *aynı eser*, s. 384 ve devamı.

en korkunç sistemin ilerlemesini durdurmak için yalnızca iki çarenin mevcut olduğu alternatifinden yola çıkılıyordu: Fransa ya Prusya kralı ve kayser ile Rusya'ya karşı bir ittifak içine girecek ya da kaysere dehşet salmak için Prusya kralı ile böyle bir ittifak yapmaya çalışacaktı. Lâkin birincisini mevcut şartlar altında başarmak çok zor olacağından, ikincisini denemekten başka bir çare kalmıyordu. Prusya kralının Avusturya hanedanının gücünün her türlü büyümesine karşı bilinen nefretinden, ezelden beri kayser ile Fransa arasındaki ittifakı bozma isteğinden ve genel olarak içinde bulundukları şartlardan dolayı bu yönde en olumlu başarılar beklenebilirdi. Lâkin ihtiyatlı davranmak gerekiyordu. Bilhassa krala muhtemel aşırı talepler için fazla büyük umutlar verilmemeli idi. Gözönünde bulundurulması gereken ana mesele daima hedefe ulaşmak olmalı idi.

Dolayısıyla sorulması gereken ilk soru, iki imparatorluk sarayına karşı hangi ortak adımların atılabileceği idi. Öncelikle kayserin dikkatini bir kez daha sisteminin tehlikelerine çekmeliydiler ve yalnızca kayseri bundan vazgeçirmeye çalışmakla kalmayıp, çariçeyi izlediği yoldan vazgeçirmesini sağlamaya gayret etmeliydiler. Ne yazık ki bundan herhangi bir başarı bekleyemezlerdi, ama Versailles ve Berlin sarayları bu sayede en azından Avrupa'nın gözünde haklı çıkmış olurdu ve bir nevi kendi emniyeti için gerekli teminatı elde etmeye yetkili olacaktı. En fazla iki durum ortaya çıkabilirdi: Ya çariçe Bâbıâli'nin kendisine tanıdığı Tatar eyaletleri ve kayser de Osmanlı İmparatorluğu'nun uygun başka bölgeleri ile yetinirlerdi ve bu durumda iki kral, bozulan dengeyi yeniden tesis etmek amacıyla kendileri için de, örneğin XVI. Louis Hollanda'da ve II. Frederik Lehistan'da, eşdeğerde bölgeler talep etmeye yetkili olurlardı ki bu, her halükârda külfetli ve sonuçları açısından çok şüpheli bir savaş karşısında daima tercih edilecek bir denge idi; ya da iki imparatorluk sarayı, Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etme planlarında ısrar ederlerdi ve bu durumda Fransa'nın göreceli gücünün azaltılmasından ve zengin Doğu Akdeniz ticaretinin yok olmasından dolayı maruz kalacağı kayıpları telafi etmek için hiçbir eşdeğer yetmezdi. Böyle bir durumda, kayser şayet fetihlerini Adriyatik Denizi'ne kadar genişletecek olursa, hiçbir şekilde yeterli bir telafi elde edemeyecek olan Prusya kralı için de silahlı direnişin, yani savaşın zorunluluğu ortaya çıkacaktı. Yine de aceleci davranarak herşeyi berbat etmemek için, önce Fransa ile iki yüzlü siyasetinden ötürü bunu kolaylaştıracak olan kayser arasındaki ittifakı yavaş yavaş çözmeye ve Prusya kralı ile ittifakı şimdilik hiç kimsenin olumsuz

karşılamayacağı basit bir dostluk antlaşması ve toprak mülkiyetlerinin karşılıklı garantisiyle sınırlamaya çalışılmalıydı.

Oysa bu ihtiyatlı, iyi hesaplanmış ve bu yüzden oldukça tereddütlü siyasetle dönemin şartları altında hiçbir şey başarılamazdı. Bu siyaset, Fransa ile çok daha samimi bir bağlantı kurmayı ne kadar çok istese de Versailles kabinesine asla tam olarak güvenemeyen Kral II. Frederik'in düşüncelerine hiç uymuyordu. Zaten şimdilik bu hususta daha ciddi ve daha kalıcı müzakerelere de girişilmedi. "Moniteur" Gazetesi'ndeki açıklamalardan öğrendiğimiz, Kont Vergennes ve Berlin kabinesi arasındaki kısa süreli bir yazışma, Fransa, Prusya lehine Avusturya ile ittifakını bırakmaya niyetli olmadığı için hiçbir sonuç getirmedi.

Kralın aynı döneme ait mektuplarında bu müzakerelere dair bir ize rastlanmamaktadır. Yine de benzer şeyler üzerinde çalışılmakta olduğu, sır olarak kalamazdı. Hatta St. Petersburg'da el altından kasıtlı olarak, kralın Fransa ile bir antlaşma yaptığına ve bu antlaşmaya göre, Bâbıâli lehine iki imparatorluk sarayına karşı silahlarına sarıldığı takdirde, Fransa'nın Prusya kralına 30 milyon livre para yardımı vaadinde bulunduğuna dair söylentiler yayılmaya başladı. Kont Görtz, bulduğu her fırsatta, bu "iftirayı", müttefiklerine bilgi vermeden bu gibi taahhütlerde bulunmanın kralın davranış tarzına tamamen ters olduğuna dair basit, ama iyi hesaplanmış bir iddia ile çürütmeye çalışıyordu. Yaşlı hükümdar ise kendini bu yüzden derinden yaralanmış hissediyordu. "Fransa ile bir para yardımı antlaşması yaptığımı iddia etmekle fazla aceleci davranıyorlar ve beni, benim olmayan kendi siyasetleri ile değerlendirmeye çalışıyorlar", diye yazıyordu Kont Görtz'e bu hususta. Fransa'dan asla para yardımı almamıştı ve İngiltere'nin kendisine Yedi Yıl Savaşları sırasında yaptığı parasal yardımlar, birliklerinin sunduğu uygun yardımlar ve ara sıra yapılan şaşırtma harekâtları ile fazlasıyla telafi edilmişti[584].

Oysa Versailles kabinesi o dönemlerde Şark siyasetine bir dayanak olarak yalnızca Prusya'yı düşünmüyordu. Kont Vergennes, aynı amaçlarla verimli olabilecek bağlantılar kurmak üzere bakışlarını başka taraflara da çevirmişti. Örneğin Torino sarayının Şark Meselesi'ne daha aktif katılımını sağlamak için attığı ilk adımlar, bu dönemlere aitti.

Burada onaylı elçisi Baron Choiseul'e gönderdiği 22 Temmuz 1783 tarihli bir mektup aracılığıyla, Sardunya kralının yönetici bakanı Kont Perron'a

584 Kont Görtz'ün 9 Eylül tarihli mektubu ve kralın 23 Eylül 1783 tarihli yazısı.

Şark'ta mevcut karışıklıklar karşısında Fransa'nın genel olarak yürüteceği siyaset hakkında bilgi verdi. Bu siyaset esas itibariyle "Avrupa Şarkı'nda mümkün olduğunca bir savaşı engellemeye, ama savaşın yine de meydana gelmesi hâlinde kısa sürmesi ve dünyayı kökten değiştirmemesi için elinden geleni yapmaya" dayanıyordu.

Kont Perron, meseleye eğilmekte sakınca görmedi ve 30 Temmuz tarihli bir mektupta Baron Choiseul'e "kayserin Boğdan'ı ve Eflak'ı ele geçirmesi, karşılığında Flandern ve Milano'dan vazgeçmesi hâlinde, kralının, Türkiye'de herşey istendiği gibi gitse bile, kayserin kendisini buradan çıkartmakta çok zorlanacağı bir şekilde Milano'ya yerleşmeyi uygun göreceğini" açıkça bildirdi.

Kont Vergennes bunun üzerine 12 Ağustos'ta Baron Choiseul'e [şu talimatı verdi]: "Sardunya kralını şimdilik ve efendisi olan kralın Viyana, St. Petersburg ve İstanbul'da attığı adımlardan artık bir şey bekleyemeyeceği kesinleşene kadar, Fransa kralının Avrupa'nın davasını hiçbir şekilde terketmeyeceğine, Avrupa devletlerinin genel güvenliğine ve bunu muhafaza eden dengeye yönelik yok etme planlarını engellemek gerekecek olursa işe, aynı adalet ve ölçülülük düşüncelerine sahip hükümdarlara görüşlerini bildirmekle başlayacağına ikna etmeli idi. Bu hükümdarlar arasında Sardunya kralı, majestelerinin bu üzücü şartlar altında anlaşmaya varmaya çalışacağı ilk hükümdarlardan biri olacaktı"[585].

Bütün bu olanlardan, Torino kabinesinin o dönemlerde Versailles sarayının Şark politikasını hangi bedel karşılığında desteklemeyi kabul ettiği kolayca anlaşılıyordu. Kayserin bu durumda kendini ne gibi tehlikelerin beklediğinin pekâlâ farkında olduğu, güvenilir bir bilgiye göre, Sardunya kralına aynı dönemde, Bourbon devletlerinin* "iki imparatorluk sarayının Bâbıâli'ye karşı teşebbüslerine duydukları nefretten" dolayı, onlara saldırmaya teşebbüs etmeleri hâlinde, Lombardiya'yı savunmasını sağlamak için önemli miktarlarda para yardımı teklif ettiğinden anlaşılmakta idi.

585 Bu mektuplar da ilk kez "Moniteur" Gazetesi'nin 1855 Haziran'ı sonunda Tuillieres imparatorluk kabinesinin Şark politikasını haklı çıkartmak için yayınladığı diplomatik belgeler arasında mevcuttur. Hiç şüphesiz, Sardunya hükümetinin yine 1855 yılının yaz aylarında Arşiv Müdürü Castelli aracılığıyla Torino'da son Şark savaşına [Kırım Savaşı] katılımını, tarihî geleneklerle haklı çıkartmak için yayınlattığı, 1783 ve 1784 yıllarına ait diplomatik belgeler koleksiyonu da bununla ilgilidir. Anlaşıldığı kadarıyla kitapçılarda satılmadığından, ne yazık ki elimize de geçmedi.

* Fransa ve İspanya (çn).

Oysa Torino sarayı bu gibi teklifleri geri çevirmeyi ve Fransa ile bağlarını daha da pekiştirmeyi menfaatlerine daha uygun buldu[586]. Versailles kabinesi bir kez bundan emin olduktan sonra, öncelikle Torino sarayının Bâbıâli ile de dostane ilişkiler kurmasını sağlamaya çalıştı. St. Priest'e bu yüzden Divân-ı Hümâyûn nezdinde Sardunya ile Bâbıâli arasında, Sardunya kralına İstanbul'da kendi elçisini bulundurma hakkını tanıyan bir ticaret antlaşmasının meydana getirilmesi için çaba göstermekle görevlendirildi.

Fransa, İspanya, Sardunya ve Bâbıâli arasında bir dörtlü ittifakın kurulması olasılığını gözönünde bulunduran Divân-ı Hümâyûn, bunu kabul etmeye hazırdı, ama bu meselenin mümkün olduğunca gizli yürütülmesini istedi ve ne tuhaftır ki, hedefine en iyi şekilde Prusya kralının arabuluculuğuyla ulaşabileceğini düşündü. Bu yüzden Prusya sefirinden resmî olarak bu amaçla sıradan bir Prusyalı seyyahın kimliği altında söz konusu müzakereleri sonuçlandıracak, ama ancak herşey tamamlandıktan sonra alenen ortaya çıkacak gizli ve uygun vekâletlerle donatılmış bir vekilini İstanbul'a göndermesini talep etti. Zira Sardunya kralının buna kapılarak aşırı taleplerde bulunmasını engellemek için, Bâbıâli'nin bu ittifakı ne kadar çok istediğini anlamasını istemiyorlardı.

Kral II. Frederik, bu arada bu gibi talepleri çok tuhaf buluyordu ve işin içinde yalnızca bir ticaret antlaşmasının akdinden çok daha önemli şeyler döndüğünün farkına idi. Gaffron'a cevaben: "Size talimat olarak yalnızca Sardunya kralının tamamen Fransa sarayına bağlı olduğunu ve daima Fransa'nın sistemini takip edeceğini söyleyebilirim. Kayserden korkuyor; onu sevmiyor ve Fransa sarayının Viyana sarayı ile ilişkilerini koparmasından ve Bâbıâli'yi aktif bir şekilde desteklemesinden hoşnut kalacaktır. Torino sarayı bu prensiplere dayanarak, silahlı kuvvetlerini güçlendirmeye çalışmakta ve mevcut şartlardan yararlanmaya hazırlanmaktadır"[587].

Prusya kralı bu yüzden kesin tarafsızlık ilkesine sâdık kalarak, kendini bu arada yaşanan değişikliklerden dolayı hedefini ve amacını zaten kaybetmiş olan bir planın gerçekleştirilmesini desteklemeye yetkili görmüyordu.

Versailles sarayı da, St. James kabinesini imparatorluk saraylarının Şark yönündeki saldırılarına karşı ortaklaşa ve birbirlerine uyumlu adım-

586 Bu ilginç not, Kral II. Frederik'in Kont Görtz'e gönderdiği 23 Eylül 1783 tarihli yazıdan alınmıştır.

587 Bu hususlar bilhassa Gaffron'un 25 Ekim ve 10 Aralık 1783 tarihli mektuplarıyla kralın 13 Ocak 1784 tarihli cevabından anlaşılmaktadır.

lar atmaya ikna etme çabalarında başarılı olamamıştı. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, İngiltere, kesin barış antlaşmalarını tamamen sonuçlandırmadan, aceleci davranarak, Şark Meselesi'ne eğilmeye niyetli değildi. St. Petersburg'un hoşuna gitmese de, 3 Eylül'de Versailles de barış antlaşması* nihayet imzalandıktan sonra, bu yöndeki bağımsızlığını korumak ve kendi yolunda gitmek istedi.

Kont Vergennes'in sürekli ısrarları üzerine, İngiliz kabinesi, Ağustos ayında çariçenin onayı olmadan Şark Meselesi'ne karışmak istemediğini açıklamıştı ki bu, Kral II. Frederik'in İngiltere'nin şimdi olmasa da zamanla imparatorluk saraylarının sistemini benimseyeceğine ve sonunda, Fransa gerçekten de Bâbıâli'yi iki imparatorluk sarayına karşı desteklemek için tedbirler aldığı takdirde, o dönemlerde St. Petersburg sarayı tarafından güçlü bir şekilde yürütülen, Danimarka ve İsveç ile üçlü ittifaka dâhil olmaya meyilli olacağına dair endişesini haklı çıkartan bir açıklama idi[588].

İngiliz kabinesi, İngiliz deniz subaylarının yeniden Rus donanmasında çalışmalarına izin vererek, el altından çariçeye destek veriyordu. Eylül ayı başlarında 36 İngiliz deniz subayı St. Petersburg'a geldi ve en kısa zamanda 100 kadar deniz subayı daha bekleniyordu[589]. Lâkin bütün bunlardan dolayı o dönemlerde İngiltere'nin Şark siyasetinin savaş yanlısı bir siyaset olduğunu, hatta Fransa'ya karşı duyduğu nefretten dolayı, imparatorluk saraylarına Osmanlı İmparatorluğu'nu yok etme planlarında yardımcı olmaya yönelik olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Ayrıca bir İngiliz filosunun, yakın zamanda buraya gelmesi beklenen Rus donanmasını Bourbon saraylarının muhtemel saldırılarına karşı korumak için Akdeniz'e açıldığına dair söylentiler tamamen asılsız çıktı. Bu, yalnızca her yıl İngiliz bandıralarını korumak amacıyla Berberîlere karşı buraya gönderilen küçük filo idi[590].

İngiltere aksine, tıpkı Fransa gibi, barışın muhafaza edilmesini istiyordu ve bu arada daima kendi amaçlarını da gözönünde bulundurarak, bilhassa Şövalye James Harris'in yerine tayin edilen ve Ekim ayında St. Petersburg'a

---

* 3 Eylül 1783, ABD kuruluşunun resmen tanınması ve Amerika Savaşı'nın sonu (çn).

588 Prusya'nın Londra sefiri Kont de Lusy'nin raporlarına göre, kralın Kont Görtz'e gönderdiği 19 ve 30 Ağustos ve 23 Eylül 1783 tarihli yazılarında.

589 Kont Görtz'ün 12 Eylül 1783 tarihli mektubu.

590 Kont Görtz'ün 30 Eylül tarihli mektubu ve kralın 14 Ekim 1783 tarihli yazısı.

gelerek çariçe tarafından en iyi şekilde karşılanan St. Petersburg Elçisi Fitzherbert aracılığıyla da çariçeyi bu yönde etkilemeye çalışıyordu[591].

Bakan Fox, bu elçi aracılığıyla çariçeye resmî olarak şunları bildirdi: "İngiltere, yakın zamanda yaşanan savaştan dolayı tükenmiş olduğundan, dolayısıyla da Rusya'yı muhtemel bir savaş hâlinde başarıyla destekleyebilecek durumda olmadığından, St. James kabinesinin çariçeye yalnızca şimdilik elde ettiği avantajlarla, yani Kırım'a ve yan ülkelerine sahip olmakla yetinmesini ve böylece İngiltere'ye kendine gelmesi için zaman bırakmasını tavsiye edebilirdi. Bu durumda kayser ile değil ama çariçe ile ittifak kurmaya hazır olacağından, daha sonra İngiltere'ye güvenebilirdi. O dönemlerde üzerinde çok büyük bir nüfûza sahip olmasa da İstanbul'da Divân-ı Hümâyûn nezdinde çariçe ve barışın muhafazası lehine arabuluculuk yapmaya çalışacaktı"[592].

Kral II. Frederik'in ifadesine göre, İngiliz kabinesinin o dönemlerde yürüttüğü siyasetin en önemli dayanaklarından biri olarak görülen Rus-İngiliz ittifakına daha baştan getirilen böyle bir sınırlama çariçenin istediği bir şey olmasa da, esas olarak bu arada Versailles kabinesinin de aldığı tutuma uygun olduğu için, bu gibi telkinlere gönülden kulak veriyordu[593].

Neredeyse tek başına kalan ve görünüşte daha dirayetli politikasını hemen aktif olarak müdahalede bulunarak kabul ettirecek ve gerçekleştirecek durumda olmayan Fransız kabinesi, sonunda çariçenin arabuluculuk teklifine verdiği ret cevabını doğrudan "kayıtsız şartsız bir ret" olarak değil, Kral II. Frederik'in ifadesine göre, yalnızca "nazik bir mağlubiyet" olarak kabul ederek meseleden mümkün olduğunca zarar görmeden sıyrılmaya çalışmıştı[594]. Paris'teki iki Rus yetkilisi tarafından bildirildiği üzere, çariçenin Kırım'ın ve

591 Kont Görtz, 21 Ekim tarihli mektubunda, Fitzherbert'in saraya ilk gelişi hakkında şöyle demektedir: "İmparatoriçe ona çok özel bir kabul düzenledi, bu kabulde çokça iltifat vardı".

592 Kont Görtz'ün 28 Ekim ve 7 Kasım 1783 tarihli mektuplarına göre.

593 Kral II. Frederik, Kont Görtz'e gönderdiği 22 Kasım 1783 tarihli yazıda, İngiltere'nin Rusya ile ittifakını, "politikasının en büyük temel ögesi" diye tanımlamaktadır. Raumer, *Beiträge*, V'in sonunda verdiği aynı döneme ait İngiliz ve Fransız sefirlerin raporları, kısmen elimizde mevcut orijinal diplomatik yazışmalara uygundurlar. Lâkin bu kişiler daima her hususta bilgi sahibi değildiler. Bunlara dayanan Wurm, *Diplomatische Geschichte der orientalischen Frage*, Leipzig 1858 de bu yüzden bu bölümlerde biraz eksiktir.

594 Kralın Kont Görtz'e gönderdiği 14 Ekim 1783 tarihli yazı.

Kuban'ın mülkiyetinin garanti edilmesi hâlinde şartlı bir arabuluculuğa izin vermeye hazır olması, Versailles kabinesinin bundan sonra daha uysal siyasetinin çıkış noktası oldu.

Rusya'nın gücünü bu yönde bu kadar önemli bir oranda arttırmasının, iki imparatorluk sarayının, Osmanlı'nın Avrupa'daki gücünün tamamen yok edilmesine dair büyük planlarını gelecekte gerçekleştirmeleri için en güvenilir çare olacağını hiç kimse gizleyemezdi. Lâkin Avrupa'da Fransa'nın başa çıkamayacağı ve bilhassa muazzam Doğu Akdeniz ticaretinin tamamen yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalabileceği genel bir savaşı önleme zorunluluğu, şu anda en önemli şeydi ve herşeyden önce gelmeli idi.

Kont Vergennes bu yüzden 30 Eylül'de St. Petersburg sarayına, yetkililerinin son açıklamalarına cevaben, oldukça ölçülü tutulmuş bir açıklama gönderdi: "Fransa, çariçenin taleplerini Kırım'ın ve Kuban'ın fethinden daha geniş bir alana yaymayacağına dair sözünü seve seve kabul ediyordu, zira barışı muhafaza etme isteğini bu yeni fetihlerine tam kapsamıyla sahip olmakta ısrar etmeyip, Bâbıâli'ye de güvenliğine uygun şartlar tanıyarak onaylayacağını umut ediyordu. Kral, bu yüzden İstanbul'daki elçilerine, Rus elçisinin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki çabalarını bu yönde desteklemeleri yönünde emir vermişti".

Bakan aynı zamanda çok öfkeli bir mizaca sahip rahatsız edici bir şahsiyet olan St. Petersburg Elçisi Calliard'a (Görtz, onu bir yerde "Cobenzl'in sevilmeyen eşi" diye nitelendirmektedir) - Marki De Verac aynı dönemde çariçe tarafından öyle kızgınlıkla azledilmişti ki, veda kabulünde bile krala aktarması için tek bir kelime etmemişti - mümkün olduğunca sessiz ve ihtiyatla hareket etmesini, hiçbir şeye müdahale etmemesini tavsiye etti[595]. Kont Görtz'ün ifadesine göre, St. Petersburg'da bile Fransa'nın, kendi zayıflığı içinde, İngiltere'den kaynaklanan ve yalnızca iki imparatorluk sarayının, biri tarafından Bâbıâli'ye karşı, diğer tarafından da Prusya'ya ve muhafazası Fransa için çok büyük bir önem taşıyan Almanya'nın özgürlüğüne karşı olan birleşmesini daha da pekiştirecek bir uzlaştırma planına destek olacak kadar kendi menfaatlerini nasıl yanlış algılayabildiğine şaşırmışlardı[596].

595 Kont Görtz'ün 28 Ekim 1783 tarihli mektubunda Kont Vergennes'in bu açıklamasının içeriği ayrıntılı olarak verilmektedir.

596 Kont Görtz'ün 31 Ekim ve 11 Kasım 1783 tarihli mektupları.

Oysa tahmin edilmesi çok güç olaylar karşısında en azından hazırlıklı olmak için, Versailles sarayı o dönemlerde Doğu Akdeniz'deki ana limanlarını ve tahkim edilmiş yerleri inceletti ki, bu incelemenin ana amacı, muhtemel bir Şark savaşında ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da tasfiyesi hâlinde, Fransa için bilhassa Girit Adası'nı ele geçirmekti.

Bu hassas misyon için, Kaptan Kont Bonneval emrinde bir firkateyn hazırlandı. En iyi istihkâm subaylarından biri olan Yarbay Chabot'ya Divân-ı Hümâyûn'un isteği üzerine, buradaki istihkâmların tekrar tesisi ile ilgili çalışmaları yönetmek için, başka yetenekli subaylar eşliğinde doğrudan İstanbul'a gitme emri verildi. Aynı zamanda daha sonra en önemli olaylara karışan, ayrıca askerî yazar olarak da ünlenen ve Lafayette ile birlikte Amerika Birleşik Devletleri'nin özgürlük savaşına katıldığı Amerika'dan yeni dönmüş olan Korgeneral Kont Mathieu Dumas (ölümü: 1836), Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer önemli liman kalelerini ve bilhassa Girit Adası'nı, iyice incelemek ve askerî olarak kaydetmekle görevlendirildi. Dumas, oğlu tarafından yayınlanan hatıratında bize bu ilginç misyon hakkında ayrıntılı bilgiler bırakmıştır[597].

Sonuçta bu misyonu gizlemek ve her türlü şüpheyi ortadan kaldırmak için bu iki subay, başka isimler altında seyahat ettiler. Daha sonra eşdeğer yeteneklere sahip bir istihkâm subayı ile değiştirilen Chabot, Chevalier de Serville adı altında ve Dumas, Vernon adı altında sanki bu geziyi kendilerini eğitmek için yapıyormuş gibi hareket ettiler. Gizli talimatları bu arada doğrudan mareşaller De Castries ve De Ségur'un nezareti altında, Chevalier de Fleurieu tarafından hazırlandı[598].

---

597 *Souvenirs du Lieutenant-Général Comte Mathieu Dumas de 1770 à 1836, publiés par son fils*, Paris 1839, T. I, s. 162-396 ve Beaujour, Pouqueville, Boué, vs. ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî topografyasının en değerli eserlerinden biridir; bilhassa Girit Adası'yla ilgili derin tarifi, Pashley, Siebers ve diğerlerinin seyahatleri ile hâlâ yararlı bir şekilde karşılaştırılabilir.

598 Burada ima edilen gönderilme amacı hakkında Dumas, *aynı eser*, s. 164'te şöyle demektedir: "Avrupa'da Türk İmparatorluğu'nun çöküşü abartılacaktı ve yakında gerçekleşeceği öngörülen yıkılışı hâlinde, bizim denizdeki üstünlüğümüzü daha iyi temin edecek olan yerlerin işgal edilmesi düşünülüyordu. Buralar özellikle Fransız hükümetinin dikkatinde olan Girit Adası veya Kandiye idi; Fransa'nın eski müttefikine yapacağı yardımın veya faydalı olacak olan bir tarafsızlık bedeli karşılığında Rusya'nın projelerinde bu olabilirdi".

Firkateyn, 1783 Eylül'ü başlarında Tulon Limanı'ndan ayrıldı ve kış aylarında sırasıyla Takımadalar'ın ve Osmanlı sahil ülkelerinin ana duraklarını ziyaret etti: Sakız Adası, Bozcaada, o dönemlerde Rusların ana yerleşim merkezi ve Takımadalar'dan sorumlu başkonsolosun ikameti olan Mikonos Adası, Selanik, Çanakkale Boğazı üzerindeki kaleler, Anabolu (Nauplia) ve Mora Yarımadası'nın diğer önemli askerî üsleri, ayrıca Atina, İzmir ve son olarak İstanbul. Dumas, Ekim ayı ortalarından Aralık ayı ortalarına kadar tam iki ay, Girit Adası'nın her yerini gezmek ve en önemli tahkim edilmiş yerlerin tam planlarını çıkartmakla uğraştı ki bu, birçok zorluklar, hatta kimi zaman önemli tehlikelere açık bir işti.

Zira Girit Adası'nın Fransa kralına satıldığı ve göze batmayan seyyahın aslında adayı devralmak üzere gelen Fransız bir subay olduğuna dair söylentiler yayılmaya başlamıştı. Adadaki yeniçeriler huzursuz olmaya başladılar ve karaya çıkmasına zorla karşı çıkmaya hazırlandılar. Rusların 1770'te adaya çıkmakta başarılı olamadıktan sonra maruz kaldıkları öldürme sahnelerini hâlâ hatırlayan Sfakiyotlar ise Dumas'ı yine aynı felaketle sonuçlanacak bir ayaklanma tertiplemek üzere gelen Rus veya Venedikli bir ajan sandılar. Yalnızca genç nesil, gelişine, mevcut şartlar altında gerçekleştirmeye ne yetkili, ne de kadir olduğu bazı özgürlük umutları bağladılar[599].

Dolayısıyla bu gezinin tek kazancı, daha sonra Lapie'nin Girit Adası ile ilgili daha büyük haritasına esas teşkil eden mükemmel askerî topografik görüntüler oldu[600]. Bu arada Fransız mühendislerin o dönemlerdeki çalışmaları, İstanbul yakınlarında ve Boğaz'da yapılan birkaç önemsiz tahkimat dışında önemli bir sonuç getirmedi. Hatta bu esnada ikiyüzlü ve haince bir oyun oynadıkları iddia ediliyordu. Zira sırf bu şekilde ülke hakkında daha sonra fırsat bulunca kendi amaçları için kullanabilecekleri bilgiler toplamak için, bir taraftan güya kapudan paşayı yapacakları tesisler için kazanmayı başarırken, diğer taraftan da padişahı gizlice buna karşı kışkırtmışlardı.

Bu arada Rusya ve Bâbıâli arasındaki anlaşmazlığın barışçıl bir şekilde çözülmesi de temel olarak bu çalışmaların devamını şimdilik amaçsız ve gereksiz

599 Bu hususlara çok fazla eğilemeyeceğimizden, yalnızca Dumas, *aynı eser*, s. 202, 266, 274 ve devamında bilhassa 1770'deki olaylar, Sfakiyotların gelenek görenekleri, tarzları, gruplaşmaları ve benzer hususlar hakkında detaylı açıklamaların verildiği oldukça ilginç ayrıntılara dikkat çekmek isteriz.

600 Dumas, *aynı eser*, s. 199'da kendi açıklamalarına göre.

kılmıştı. Firkateyn, İstanbul Limanı'nda iki ay kaldıktan ve Karadeniz'de kısa bir turdan sonra, 1784 Mayıs'ında bu sulardan ayrılarak, bir süre Takımadalar'da ve Attika ile Mora sahillerinde kaldıktan sonra, Ağustos ayı başlarında tekrar Tulon Limanı'na geldi. İstanbul'dan ayrılırken, Fransız elçi St. Priest, kapudan paşaya mühendisleri tarafından hazırlanan bütün planları vermişti ki bu, iddia edildiği üzere, kapudan paşanın çok soğuk karşıladığı bir hediye oldu[601]. Zira ayrı dönemde zarlar Rusya lehine düşmüş; dolayısıyla Fransa'nın bu çaresiz ve ikiyüzlü yardımının Bâbıâli'nin kurtarılması için artık değeri kalmamıştı.

Çariçe II. Katerina, İngiliz elçi Fitzherbert'in vaatleri ve Kont Vergennes'in açıklamaları sayesinde Fransa'nın ve İngiltere'nin desteğinden emin olduktan sonra, tek sorun, sürekli savaşta ısrar eden kayseri de şartların zorunlu olarak gerektirdiği barış planına ikna etmekti. Bu yüzden Ekim ayı sona ermeden, kaysere dolaysız olarak şu açıklamada bulundu: "Bâbıâli'nin Kırım ve Kuban yüzünden barışı bozmayacağını umduğu için, mevcut şartlar altında kâfirlerin Avrupa'dan kovulmasını daha sonraki bir zamana ertelemeyi uygun bulmuştu; dolayısıyla şimdilik Bâbıâli ile akdettiği ticaret antlaşmasıyla ve Kırım ile Kuban'ı ele geçirerek elde ettiği avantajlarla yetinecekti ve kayseri de aynı şekilde Bâbıâli'nin kayser lehindeki tavizleri ile yetinmeye davet ediyordu"[602].

Oysa bu tavizler yalnızca Avusturya'nın Doğu Akdeniz ticareti için ölçülü, hatta henüz kesin olarak belirlenmemiş imtiyazlardan oluşuyordu. Dolayısıyla kayserin en azından geniş kapsamlı hazırlıklarının masraflarını başka bir şekilde telafi etme hakkına sahip olup olmadığı ve bunları telafi etmek isteyip istemeyeceği sorusu kendiliğinden ortaya çıkıyordu. Zira çariçe, sükûnet içinde birliklerini kış karargâhına göndermek için hazırlıklar yaparken, kayser, hazırlıklarına hâlâ geniş bir kapsamda devam ediyordu; Macaristan'a sürekli birlikler gönderiyordu; burada yeni kurulan depolara muazzam miktarlarda savaş malzemesi ve erzak yığdırıyordu ve genel olarak, büyük işler peşindeymiş gibi bir hava yaratıyordu.

Bosna, Boğdan ve Eflak'ı gözüne kestirmiş olması yetmezmiş gibi, gözünü Venedik'e ait Dalmaçya'ya ve bazı komşu adalara dikmişti. Bu yerler bir za-

601 Gaffron'un 21 Nisan ve 10 Mayıs 1784 tarihli mektuplarında bu şekilde verilmektedir. Gaffron da Fransız mühendisler de Chabot ve Mathieu Dumas'ı yalnızca takma isimleri, Şövalye de Serville ve Vernon, altında tanımaktadır.

602 Kont Görtz'ün 24 Ekim 1783 tarihli mektubu.

manlar Macaristan'a ait olduğundan, bazı hak taleplerinde bulunabileceğini düşünüyordu ki, Venedik daha İmparatoriçe Maria Theresa zamanında bu talepleri para karşılığında satın almak istemişti[603]. Venedik'i daha iyi avucunun içine alabilmek için, Çariçe Katerina'nın da onayını almış olarak Bâbıâli'ye karşı ittifaka dâhil etmek için büyük çabalar gösteriyordu.

Eylül ayında Viyana'da Prens Kaunitz, Venedik'e gidecek Rus elçi Kont Voronzov ve Venedik'in temsilcisi arasında Habsburg sarayında bu hususta heyecanlı müzakereler yürütüldü. Venedik temsilcisi, tehlikelerin pekâlâ farkında idi ve Venedik'in, Rus çariçesinin Bâbıâli'ye karşı bilgece bir ölçülülük göstermesinden başka bir şey istemediğini ileri sürerek, böyle bir bağlantıyı reddetti. Oysa kayser bu karara öyle kızdı ki, Venedik elçisine bunu çariçeye bildireceğini ve çariçenin de hiç şüphesiz Venedik'in kâfirlerin tarafını tutmasına şaşıracağını belirtti[604].

Çariçe ile ittifak antlaşmasında her iki tarafın muhtemel bir savaş hâlinde, yapılan fetihlerden aynı oranda pay alacakları kesin olarak belirtildiğinden, kayserin kendisi için bir telafi talep etme hakkı inkâr edilemezdi[605]. Kırım'ın ve Kuban'ın ele geçirilmesi, böyle bir fethe eşdeğer olduğundan, bu telafi sorunu, St. Petersburg kabinesinde büyük bir sıkıntı yarattı.

Çözümü, ciddi bir biçimde tartışılmıştı, ama tatmin edici bir sonuca varılamamıştı. İki yol vardı: Ya çariçe, kayserin topraklarını uygun bir şekilde genişletmesine izin verecek, ya da uygun bir telafi ile tatmin etmeye çalışacaktı. Birinci çözüm için, her zamanki gibi Boğdan ve Eflak vardı. Oysa çariçe, Memleketeyn'de bugüne kadar Bâbıâli'nin sahip olduğu sözde hâkimiyeti bile kaysere bırakmakta tereddüt ediyordu. Zira kayserin bu iki ülkede er veya geç, kendisinin şu anda Kırım'da yaptığını yapmayacağını kim garanti edebilirdi? Oysa Avusturya hanedanının gücünü bu yönde genişletmesi, Rusya ve gelecekte kurulacak Bizans İmparatorluğu arasındaki bağlantı olumsuz bir şekilde kesileceğinden ve kaysere Lehistan ve Türkiye meseleleri üzerinde çok fazla nüfûz tanınacağından, menfaatlerine aykırı olacaktı[606].

603 Kral II. Frederik'in 16 Eylül 1783 tarihli yazısı.
604 Kralın 23 Eylül ve 11 Ekim 1783 tarihli yazıları.
605 Kont Görtz'ün 20 Kasım 1783 tarihli mektubunda, kayserin antlaşmanın bu maddesinin anlaşıldığı cevabı verilmektedir
606 Bu durumları en keskin şekilde Büyük Frederik, Kont Görtz'e gönderdiği 18 Kasım ve 13 Aralık 1783 tarihli mektuplarında ele almaktadır.

Dolayısıyla bu fikirden tekrar vazgeçildi ve bunun yerine parasal tazminat çözümü daha kesin bir biçimde ele alındı. Örneğin Kont Ostermann, kayserin belki Bâbıâli'nin Küçük Kaynarca Antlaşması gereğince savaş masrafları olarak daha ödemesi gereken 2,5 milyon rubleyi kendisine tahsis etmeleri hâlinde, bununla yetineceğini söylüyordu. Lâkin bu meblağ çok düşük addedildiğinden, bu meblağın 9 milyon rubleye yükseltilmesinden bahsediliyordu; bunun yarısını Rusya, diğer yarısını da Bâbıâli ödeyecekti[607].

Yılın sonlarına doğru gittikçe daha ağır bir hâl alan malî sıkıntılar altında bu gibi vaatleri nasıl yerine getireceklerdi ve Bâbıâli, hangi gerekçe ile tamamen haksız olan böyle bir fedakârlığa ikna edilebilirdi? Neticede, bu hususta henüz bir karar alınmamıştı ki, çariçenin kaysere yaptığı son açıklamalar, telafi sorununu daha da sıkıntılı bir hâle getirdi. Dolayısıyla sonucu kayserin cevabı belirleyecekti. Genel olarak, hâlâ savaş yanlısı olan ve çok da güvenli olmayan bir söylentiye göre, kayserden 300 bin ruble rüşvet alan Prens Potemkin'in de tamamen kayserin tarafından olduğu düşünüldüğünden, herkes bu cevabı heyecanla bekliyordu. Kısa bir süre sonra St. Petersburg'a dönmesi beklenen Potemkin'in, nüfûzunu çariçeyi tekrar barış yanlısı tutumundan vazgeçirmek ve yeniden büyük planını hemen gerçekleştirmek üzere kandırmak için kullanabileceğinden endişe ediliyordu[608].

Dolayısıyla kayserin Kasım ayı ortalarında St. Petersburg'a gelen cevabının, esas olarak kendi isteklerine uygun olması, çariçeyi bile şaşırttı. Kayser gerçi ittifak antlaşmasına göre kendisine tanınan eşit hakları hatırlatıyordu, ama akabinde şöyle bir açıklamada bulunuyordu: "Çariçe, Kırım'ı ve Kuban'ı savaşmadan elde edebilir ise ona karşı duyduğu özel dostluktan dolayı şimdilik söz konusu antlaşma hükmünün yerine getirilmesinden ve topraklarını genişletmekten vazgeçebilirdi. Yalnızca bunun yerine bir sonraki savaşta tazmin edilme hakkını saklı tutuyordu ve Rusya'nın ölçülü davranışlarına o zaman gereken özeni göstermeyi taahhüt etmesini umuyordu"[609].

Bununla şimdilik herşey kazanılmıştı, zira İstanbul'daki müzakereler de istenen sonucun elde edileceğine şüphe bırakmayacak şekilde ilerlemişti. Kayserin dürüstlüğünden de şüphe duymak için yeterince sebep mevcut olduğun-

607 Kont Görtz'ün 25 Temmuz tarihli mektubu ve kralın 22 Kasım 1783 tarihli yazısı.
608 Kralın 6 Aralık 1783 tarihli yazısı ve Kont Görtz'ün 2 Ocak 1784 tarihli mektubu. Burada Potemkin'in sözde kayserden rüşvet aldığından bahsedilmektedir.
609 Kont Görtz'ün 20 Kasım 1783 tarihli mektubu.

dan ve kayserin bir kez daha fikrini değiştirmesi ki, bu hiç de imkânsız görünmüyordu, herşeyi tekrar alt üst edebileceğinden, acele etmek gerekiyordu. Diğer taraftan bu defa Fransa'ya karşı duyulan korku ve Hollanda'daki karışıklıklar gibi daha önemli ve kalıcı motiflerin davranışlarını belirlediği gözardı edilemezdi.

Herşeyden önce hem Divân-ı Hümâyûn'un, hem de Bulgakov'un o güne kadar Kırım meselesi hakkındaki sessizliğini bozmak gerekiyordu. Çariçe bu amaçla Bulgakov'a Divân-ı Hümâyûn'a teslim edilmek üzere nota şeklinde bir nevi ültimatom gönderdi. Bu nota esas olarak 8 Nisan tarihli beyannâmenin değiştirilmiş bir hâli idi ve şu açıklama ile bitiyordu: "Çariçe gerçi fethettiği eyaletleri Rusya'ya geriye dönüşü olmayacak şekilde ilhak edilmiş addediyordu, ama yine de barışı muhafaza etmek istiyordu. Bu yüzden fetihlerini belirli sınırlarla kısıtlamaya hazırdı. Kuban Nehri zaten doğal bir sınır oluşturuyordu ve daha fazla güvenlik için, asla eski Kırım hanlarının kanunen sahip oldukları hak taleplerinde bulunmadan, bu nehrin diğer tarafındaki bütün Tatar boyları üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçiyordu"[610].

Üstesinden gelinmesi gereken zorluk, Bâbıâli'ye bu açıklamayı resmî olarak tebliğ etmekti. Zira taraflardan hiçbiri böyle bir yakınlaşma için ilk adımı atmak istemiyordu. Ayrıca o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'daki savaş yanlısı grup, kapudan paşanın güçlü etkisi altında, hâlâ kesin üstünlüğü elinde tutuyordu. Rusya ve kayser arasındaki bir anlaşma hakkında hiçbir şey bilmek istemiyordu. Hâlâ direnecek kadar güçlü olduklarını ileri sürüyorlardı. Örneğin kayser, kendisini karşılamak üzere 100 bin kişinin hazır beklediği ve bir kış seferinin, kendisine hiçbir fayda getirmeden, kolaylıkla 10 milyona mâl olabilecekken, Bosna'ya saldırmaya nasıl cesaret edebilirdi! Kırım'dan ister resmî olarak vazgeçsinler, ister kurtarsınlar, savaş zaten kaçınılmazdı. Savaş yanlısı grubun liderleri, Kırım'ı Rusya'ya bıraktıkları takdirde, kayserin de aynısını isteyeceğini ve reddettikleri takdirde, Rusya'nın yardımcı devlet olarak destek vermek zorunda kalacağı bir savaş başlatacağını ileri sürüyorlardı; Kırım'ı vermeyi reddettikleri takdirde, Rusya, silahlarına sarılacaktı ve bu durumda kayser, müttefiki olarak Rusya'yı desteklemek zorunda kalacaktı; her ikisi karşısında geri adım atıldığı takdirde, içeride padişahın tahtına mâl olabilecek bir fırtına meydana gelecekti; yani, savaş ve her halükârda savaş![611]

610 Bu açıklamanın içeriğini Kont Görtz, 20 Kasım 1783 tarihli mektubunda vermektedir.

611 Gaffron'un 10 Ekim ve 25 Kasım 1783 tarihli mektupları.

Bu şartlar altında arabulucu devletler için Divân-ı Hümâyûn'u daha barışçıl görüşlere ikna etmek oldukça zorlu bir görevdi; üstelik, sonunda hükümetlerinden ortaklaşa ve uyum içinde hareket etme talimatını almalarına rağmen, her biri kendi yolunu takip ediyordu ve iddia edildiği üzere, çabaları başka taraflardan da engelleniyordu. Aralarında en kararlı hareket eden, İngiltere idi. Zira İstanbul'da iyi hizmetlerde bulunarak, Rusya ile planladığı ittifakı kolaylaştıracaktı ve Divân-ı Hümâyûn'da kaybettiği yerini tekrar geri alacaktı.

Bu yüzden Kırım'ı ve Kuban'ı kesinlikle devretmesini tavsiye ederken, Fransa da Bâbıâli'ye aynı şeyi tavsiye ediyordu, ama yalnızca şimdilik yok edici bir savaştan kaçınmak ve gelecekte daha başarılı bir direniş için zaman kazanmak amacıyla bir araç olarak. St. Priest en azından Bâbıâli'nin hazırladığı ve âdeta Rusya'ya karşı resmen savaş anlamına gelecek karşı beyannâmenin, Bulgakov'a hemen tebliğ edilmemesini ve böylece de kamuya açıklanmamasını sağlayabildi[612].

Buna karşın, Prusya temsilcisinin, sarayının emri üzerine, Divân-ı Hümâyûn'u Rusya'ya kararlı bir şekilde direnmesi için kışkırtmaktan yorulmamıştı. Gaffron'un bu amaçla Kasım ayı sonunda kapudan paşaya tebliğ ettiği gizemli bir notadan bahsediliyordu. Bu söylenti temelsiz sayılmazdı, ama şimdilik önemli bir sonuç doğurmadı ve arabulucu devletlerin temsilcileri tarafından, kendi çabalarına Rusya'nın gözünde daha fazla ağırlık sağlamak için kullanıldı. Çok daha sonraları, Rusya ve Bâbıâli arasında uzlaşma sağlandıktan sonra, yeniden gündeme geldi ve ileride de göreceğimiz gibi, tuhaf bir akıbete uğradı. Zira St. Petersburg ve Berlin sarayları arasında mevcut huzursuzlukların daha da artmasında önemli bir rol oynadığı için, hoş olmayan kavgalara sebep oldu ve bilhassa Gaffron'a uğursuzluk getirdi.

İngiliz Elçisi [Sir Robert] Ainsley, kapudan paşa üzerindeki nüfûzu sayesinde sonunda Bâbıâli'nin Bulgakov'un tekliflerini dinlemesini sağladı. Bu amaçla Aynalıkavak kasrında bir konferansa davet edildi. Bu konferans, 29 Kasım'da sadrazamın, kapudan paşanın, reisülküttabın, beylikçinin ve İstanbul efendisinin* huzurunda yapıldı.

612 St. Priest, Marki de Verac'a gönderdiği bir yazıda kendini şöyle övüyordu: "Kırım üzerine daha önceden yazılmış bir hatıratı Sir Bulgakov'a Divân'ın yüklemesini engellemeyi başarmış olmaktan, zira bu hatırat savaşı kaçınılmaz kılmış olacaktı". Kont Görtz'ün 25 Kasım tarihli mektubu ve buna uygun olarak Gaffron'un 25 Ekim tarihli mektubu ile kralın Gaffron'a gönderdiği 9 Aralık 1783 tarihli yazı.

* Sabık İstanbul Kadısı Müftizâde Ahmed Efendi (bk. *Cevded Tarihi*, III, 26 (çn)).

Rus elçisinin dili hâlâ kibirli ve kesindi. Bâbıâli'nin "Kırım'ın majesteleri, bütün Rusların çariçesinin silahlı kuvvetleri tarafından meşru olarak ele geçirilmesine karşı herhangi bir itirazının olup olmadığına" dair açıklamada bulunmasını istiyordu. Bâbıâli'nin bu hususta diğer saraylar nezdinde şikâyette bulunduğuna inanamıyordu, zira Kırım tamamen özgür ve bağımsız bir ülke idi. Yine de bu husustaki bütün yanlış söylentileri sona erdirmek için, kesin ve net bir açıklamanın, hem de meseleyi daha uzatmamak için, mümkünse yıl sona ermeden ve en geç 60 gün içinde yapılmasında ısrar etmek zorunda idi[613].

Sadrazamın yalnızca "*ad referandum*", yani bilgilenmek üzere kabul ettiği bu açıklama yüzünden, o günden sonra neredeyse her gün ya sadrazamda, ya şeyhülislâmda ya da sarayda toplanan Divân-ı Hümâyûn'da oldukça şiddetli tartışmaların yapılması bekleniyordu. Savaş yanlıları, İngiliz elçinin sürekli ısrarlarına bakmaksızın, son ana kadar üstünlüğü ellerinde tuttular. Ainsley ise telkinleri ile gerçekten de yorulmak bilmiyordu. İngiltere, diyordu sadrazama, Rusya'nın sâdık bir müttefiki idi; Bâbıâli'nin menfaati, tavsiyelerine uyarak, çariçeye zaten sahip olduğunu gönüllü olarak vermesini gerektiriyordu. Bu, iyi niyetli çariçenin Bâbıâli'ye karşı duyduğu özel bir dostluk duygusu ve iki devlet arasında en ufak anlaşmazlık tohumunu bile yok etme isteği olmasa, yalnızca kolayca aşabileceği bir formalite idi. Bâbıâli bu yüzden çariçeyi Kırım'ın, Kuban'ın ve yan ülkelerinin meşru hâkimi kabul etmeli idi. İngiltere bunu Bâbıâli'nin iyiliği için istiyordu ve Rusya, Bâbıâli'ye karşı iyi niyetler içinde olduğunu şu anda gösterdiği esirgeyici ölçülülükle kanıtlamıştı[614].

İngiliz'in bu yarı yarıya yetkisiz ısrarı, sonunda yalnızca Bâbıâli'yi değil, Rus elçisini ve Avusturya elçisini de rahatsız etmeye başladı. Zira neredeyse diktatörce bir ses tonuyla Bâbıâli'nin Rusya ile anlaşmaya varmak istiyorsa hemen birliklerine Rumeli'den geri çekmesinde ısrar etti. Oysa bu, yarardan çok zarar getirdi ve bu gibi durumlarda kendini tamamen üçüncü bir devletin eline bırakmak Rus kabinesinin siyasetine tamamen aykırı olduğundan, çariçenin işine gelmiyordu.

Bulgakov ve Avusturya Elçisi Baron Herbert von Rathkael, bu yüzden İngiltere'nin bu ölçüsüz etkisini Divân-ı Hümâyûn'dan hızlı ve kesin bir cevap talep ederek dengelemeye çalıştılar. Sadrazama belirli bir süre içinde ce-

613 Gaffron'un 16, 20 ve 23 Kasım 1783 tarihli mektupları.

614 Gaffron'un 10 Aralık 1783 tarihli mektubunda, İngiliz sefirinin açıklamalarına göre.

vap verilmediği takdirde, iki imparatorluk sarayının haklı taleplerine uygun olsa bile cevabı kabul etmeyeceklerini açıkladılar[615].

Bu, kendini ulemanın ve milislerin ısrarlarına dayamış olan ve kapudan paşa kendi taraflarında olduğu sürece, avantajı elinde tutan savaş yanlılarını bile etkiledi. Oysa saray destekli muhalifleri, Divân-ı Hümâyûn'da da gittikçe güç kazanmaya başlamışlardı. İleri sürdükleri deliller aslında gayet çarpıcı idi. "Bâbıâli'ye çok paraya mâl olan bu Tatarlarla neden hâlâ uğraşılıyordu ki?" diye soruyorlardı. "Zaten çok huzursuz, kolayca kanabilen ve kışkırtılabilen bir halktı. Bâbıâli, ezelden beri hanlarını beceriksizliklerinden dolayı sürekli değiştirmek ve Rumeli'de çok sayıda maiyetleri ile âdeta devlet içinde bir devlet gibi huzursuzluklara sebep oldukları zengin topraklar vermek zorunda kalmamış mıydı?"[616]

Sonunda kapudan paşa da taraf değiştirince, barış yanlıların zaferi kesinleşti. O dönemde âdeta Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini elinde tutan bu önemli adamın fikir değiştirmesi, dostlarını olduğu kadar, düşmanlarını da şaşırttı. Genel olarak sarayın ve padişahın güçlü nüfûzunun bunda etkisi olduğu söyleniyordu[617]. Oysa tam olarak kanıtlanamasa bile Bulgakov'un kapudan paşa ve yandaşlarına karşı elindeki milyonları harcadığı da pekâlâ muhtemel idi. En azından Gazi Hasan Paşa'nın bu gibi imkânlara açık olduğu biliniyordu[618].

Bu arada meselenin karara bağlanacağı son Divân-ı Hümâyûn toplantıları oldukça hareketli geçti. 5 Ocak 1784'te her iki taraf henüz dengede idi. Bâbıâli tercümanının Gaffron'a itiraf ettiği üzere, son ana kadar Fransa, Prusya ve Bâbıâli arasındaki ittifaka dair nihayet bir cevap gelmesini beklemişlerdi ve cevap, beklenildiği üzere, olumlu olur ise barışı imzalamayacaklardı[619].

---

615 Gaffron'un 30 Kasım ve 10 Ocak 1784 tarihli mektupları.

616 Gaffron'un 3 Aralık 1783 tarihli mektubu.

617 Bu, Gaffron nezdinde şu açıklamada bulunan St. Priest'in görüşü idi: "Herşeyi yapanın sultan olduğuna ve kapdan paşa efendisinin yanında yer almaktan ve ulema ile halkın itirazlarına bırakmaktan başka daha iyi ne yapılır bilmediğini sanıyorum".

618 Bâbıâli tercümanı, Gaffron nezdinde Bulgakov'un "kapdan paşayı inandırdığı" gibi şüpheli bir açıklamada bulunmuştur (bk. Gaffron'un 10 Ocak 1784 tarihli mektubu). Sonunda barış antlaşmasının ona imzalattırılmasını, "daha önce Kırım'ın teslimine ve barış anlaşmasına şiddetle karşı çıkan kapdan paşanın ikna edilmiş" olduğunun kesin bir delili olarak görüyordu.

619 Bâbıâli tercümanı, Gaffron'a aynen şöyle demiştir: "Eğer bu cevap daha önce gelirse veya Viyana postasıyla gelirse daha elverişli olur ve şüphe yok ki Türkler açıkça reddedecektir".

Hâlbuki Kral II. Frederik, Bâbıâli'nin bu hususta artık kendini kandırmaması gerektiğini kısa bir süre önce bizzat belirtmişti. "Sadrazama deyin ki", diye yazdı Gaffron'a Ekim ayında, "bu ittifakı engelleyen en önemli musibet, Fransızların hâlâ Avusturyalılara bağlı olmaları ve bu ittifakı henüz bozulmuş addetmemeleridir. Diğer taraftan Bâbıâli ile tek başına bir ittifaka giremem; Fransa veya herhangi bir başka bir devletin de ittifaka katılması gerekir. Bu yüzden sadrazama, Türklerin savaşa dayanabilecek olmaları ve onlardan istenen tavizleri geri çevirmeleri şartıyla Fransızları Türklere yardım etmeleri ve gerekli olan herşeyi temin etmeleri için baskı yapmasını tavsiye ederim"[620].

Bu açıklamalardan, kralın gerçi Fransa'nın Bâbıâli'yi desteklemesinden memnun olacağı, ama hiçbir şekilde Bâbıâli'ye Rusya'ya karşı tek başına yardım etmeye niyetli olmadığı anlaşılıyordu. Onu asıl rahatsız eden şey, sonunda kaysere neler verileceği idi ve Bâbıâli'yi en azından dolaylı olarak direnmeye ikna etmeye çalışıyorsa bile bu muhtemelen daha ziyade bu yönde idi. Bilhassa o dönemlerde iddia edildiği gibi, iki imparatorluk sarayının Boğdan'ın ve Eflak'ın bağımsızlıklarını talep etmelerine bir anlam veremiyordu. Zira bu iki eyaletin çok geçmeden Kırım ile aynı akıbete uğrayacağını ve sözde bağımsız hükümdarlarının, ülkelerini kaysere "gönüllü" olarak devretmek zorunda kalacaklarını öngörüyordu.

Gaffron'a Aralık ayı sonunda şöyle yazıyordu: "Umarım, Türkler bu gibi düşünceleri gözönünde bulundurmayacak kadar aptal olmazlar; aksi takdirde, onlara bunu beni ileri sürmeden akıllıca ve dolaylı bir yoldan anlatırsınız"[621].

Oysa bu tavsiye biraz geç kaldı. Kayserin Doğu Akdeniz ticareti için önemsiz birkaç avantajdan başka bir şey istememesi, Divân-ı Hümâyûn'daki barış yanlılarının karar vermesinde önemli bir unsur oldu; üstelik saray da barışa yönelik bir karar alınması için baskı yapıyordu. Padişahın, barışın imzalanmasından bir gece önce sadrazama kendi eliyle yazdığı bir yazı ile şayet barışı

620 Bu acil emirler, kralın Gaffron tarafından sözde Bâbıâli'ye 1783 Kasım'ı sonunda teslim ettiği, ama çok daha sonra ortaya çıkan notasından anlaşılmaktadır. Bu nota, Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde muhafaza edilen "*Acta betreffend die Schickung des Herrn von Gaffron als Chargé d'affaires bei der türkischen Pforte nach Constantinopel, dessen Zurückberufung*" başlıklı özel bir belgede Diez'in 10 Mart 1785 tarihli mektubunun yanında bulunmaktadır. Daha sonra buna tekrar geri döneceğiz.

621 Kralın Gaffron'a gönderdiği 27 Aralık 1783 tarihli yazı.

her ne pahasına olursa olsun meydana getirmediği takdirde, başından olacağını açıkladığı anlatılıyordu[622].

7 Ocak'ta Rusya, Avusturya ve Fransa tercümanları ile yapılan hararetli son bir görüşmede -İngilizlerin tercümanı kasten çağırılmamıştı- barış antlaşmasının şekli üzerinde anlaşmaya varıldı. Ulemanın temsilcileri tarafından ortaya atılan: "Rus hükümdarlığını kabul etmedikleri takdirde, Kuban'da ve Kırım'daki Müslümanlara ne olacak?" sorusu, sonunda şeyhülislâmın, bir ay içinde göç etmelerine izin verilmesi gerektiğine dair fetvası ile halloldu. Potemkin, Kırım'dan ayrılmadan önce, onlara kaybettikleri gayrimenkuller için uygun bir tazminat ödeneceğini taahhüt ederek aynı imtiyazı tanımıştı[623].

Bâbıâli'yi rencide etmemek için, sonunda barış belgesinde Kırım'ın Rusya'ya devrinden hiçbir şekilde bahsedilmemesine, yalnızca Kırım'ın bağımsızlığı ile ilgili hükümlerin çıkartılarak, daha önceki antlaşmaların yenilenmesi ile âdeta sessizce kabul edilmesine karar verildi ki bu, yeniliği ve tuhaflığından dolayı dönemin siyasî dünyasında oldukça şaşkınlık yaratmıştı[624].

Bunun üzerine 8 Ocak 1784'te Aynalıkavak Kasrı'nda yapılan toplantıda bu esaslara dayalı olarak hazırlanan antlaşma (senet) imzalandı. Toplantıya Rus elçisinin yanısıra kapudan paşa, reisülküttab, beylikçi efendi, ulemanın temsilcisi olarak şeyhülislâm ve Bâbıâli tercümanı katıldılar. Kısa ve öz olan bu belge yalnızca üç maddeden oluşuyordu.

Birinci maddede, Kırım'ın durumu ile ilgili olan ve bundan böyle her iki devlet için geçerli ve bağlayıcı olmayan, Küçük Kaynarca Antlaşması'nın III. maddesi ve 1779 tarihli Tenkihnâme'nin II., III. ve IV. maddeleri hariç olmak üzere, 1774 tarihli Küçük Kaynarca Barış Antlaşması, 1775 tarihli Sınır Dü-

622 Gaffron'un 24 Ocak 1784 tarihli mektubu.

623 Hammer, *Geschichte der Chane der Krim*, s. 246. Kırım'ın devredilmesine dair son Divân-ı Hümâyûn toplantılarının en önemli anlarını, tarihçi Cevded Efendi'nin (1774 - 1787) geniş kapsamlı ve tek taraflı anlatımına göre vermektedir. Sonunda Tatar Hanı Şahin Giray'ın (18. yüzyılın başlarından kalma) sıkıcı gazelinin yerine en azından bu esnada Divân-ı Hümâyûn'da yapılan en önemli konuşmaları aktarmış olsaydı, daha büyük bir hizmette bulunmuş olurdu. Potemkin'in göç izni ile ilgili ilânını daha önce de adı geçen "*Relation succincte de ce qui s'est passé en Crimée depuis l'affaire de Taman*" adlı el yazmasından biliyoruz.

624 Kral II. Frederik, Kont Görtz'e gönderdiği 7 Şubat 1784 tarihli yazıda, şöyle demektedir: "Bâbıâli'nin anlaşmayı reddetmeksizin Kuban ve Kırım'ın taktik biçimde devredebilmesi için bu dolambaçlı yol kullanılmıştır".

zenlemeleri Antlaşması ve son olarak 1783 tarihli Ticaret Antlaşması aynen onaylanıyordu. Karşılığında Özü ve bölgesinin hâlâ Bâbıâli'ye ait olduğu özellikle vurgulanıyordu.

Aynı husus, ikinci maddede Soğucak Kalesi ile ilgili olarak tekrarlanıyordu ve Rusya, eskiden Kırım hanlarının bu bölgeye dair hak taleplerinden ebediyen feragat ediyordu.

Üçüncü madde ise Kuban Nehri'ni, iki ülke arasında sınır olarak belirliyordu ve Rusya, nehrin bu yanında, yani Kuban Nehri ve Karadeniz arasındaki bütün Tatar boyları üzerindeki hâkimiyetinden bütünüyle vazgeçiyordu[625].

Hemen ertesi gün, reisülküttab bütün yabancı elçilerin tercümanlarını mekânınında biraraya toplayarak, bu büyük hâdiseyi ilgili hükümetlerine aktarmaları için şu sade sözlerle açıkladı: "Bâbıâli ve Rusya arasındaki bütün anlaşmazlıklar sona ermiştir, belgeler alınıp verilmiştir ve barış yapılmıştır. Prusya tercümanı hastalandığı için gelemediğinden, Bâbıâli tercümanı bu hususu kendisine yazılı olarak bildirmekle görevlendirildi". Reisülküttab, barışın diğer şartları hakkında daha fazla açıklama yapma gereği duymadı, "zira bu, yalnızca Rusya ve Bâbıâli'yi ilgilendiren bir mesele" idi[626].

Yıllar süren ve Avrupa Şarkı'nın kaderi için önemli sonuçlar doğuran bu krizin son perdesi böyle kapandı. Şimdilik sâkin ve Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde korkulan sarsıntıya sebep olmadan aşılabildiyse bunun sebebi öncelikle kapudan paşanın güçlü nüfûzu ve belki de kısmen Bulgakov'un rubleleri idi.

İki güçlü komşu devletle yapılacak zorlu bir savaşta maruz kalınabilecek tehlikeler karşısında, Osmanlı payitahtında barışın muhafaza edilmesi halk tarafından genel olarak sevinçle karşılandı. Yalnızca birkaç fanatik ulema tarafından kışkırtılan softalar, homurdanmaya devam ediyorlardı ve endişe verici bir tutum içine girmişlerdi. Sonunda Rusya'nın aslında Kırım'ı ele geçirmediği, yalnızca Şahin Giray'ın borçları karşılığında askerî olarak işgal edildiğine dair mümkün olduğunca yayılmaya çalışan söylentilerle onlar da sâkinleştirildi;

625 8 Ocak 1784 tarihli antlaşmanın bu üç maddesi, örneğin Martens et de Cussy, *Recueil manuel*, T. I, s. 315'te verilmiştir. Yine de ekte antlaşmanın tam metnini, o dönemlerde Gaffron tarafından gönderilen ve Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan Fransızca orijinal metnine göre vermeyi daha uygun bulduk.

626 Gaffron'un 10 Ocak 1784 tarihli mektubu ve buna ait 25 Aralık 1783-4 Ocak 1784 tarihleri arasındaki jurnal.

borçlar yedi yıl sonra ödenmiş olacaktı ve yarımada o zaman meşru hükümdarı altında önceki bağımsızlık durumuna geri dönecekti[627].

Zavallı han ise kısa ömürlü hükümdarlığının çöküşü karşısında kendi varlığını bile kurtaramadı! Herkes tarafından terkedilmiş bir hâlde, yarımada Ruslar tarafından ele geçirildikten kısa bir süre sonra büyük sıkıntılar altında esaretten kurtulmuştu ve önce Ruslar tarafından henüz işgal edilmemiş bir bölgeye sığınmıştı. Oysa General İgelström, yılın ortalarına doğru onu burada hile ve zorla ele geçirmeyi başarmıştı. Hemen Voroneş'e götürülen han, burada öyle sıkı bir gözetim altında tutuldu ki, Kont Görtz'ün ifadesine göre, "elinden Avrupa'nın kalanına bu kadar kolay kanmış olduğu için duyduğu pişmanlığı anlatmasını sağlayacak bütün imkânlar alınmıştı"[628].

Kendisine ödenen yıllık harcırah bile çok geçmeden öylesine azaltıldı ki, geçimini bile ancak karşılayabiliyordu. Burada sefalet içinde üç yıl geçirdikten sonra, 1787'de en amansız düşmanlarının yanına kaçarak kurtulmaya çalışması, çaresizliğin kendini sonunda nereye götürdüğünün en iyi delili idi. Başarılı bir şekilde Hotin'e ulaştı ve buradan oldukça mütevazi kaleme alınmış bir yazıyla Bâbıâli'den af ve himaye diledi. Görünüşte dilekleri yerine getirildi. Lâkin payitahtta kalmasına izin vermek yerine, hemen Rodos'a sürgüne gönderildi. Aynı yıl içinde burada Kırım'ın kaybedilmesine karşı duyulan öç alma duygusunun hiç de masum olmayan bir kurbanı olarak, İstanbul'dan gönderilen cellâtların ellerinde şiddetli bir direnişten sonra ruhunu teslim etti[629].

627 Gaffron'un 10 Şubat 1784 tarihli mektubu.

628 Kont Görtz'ün 4 Haziran ve 13 Ağustos 1784 tarihli mektupları. Kral II. Frederik, bu akıbeti hakettiği görüşünde idi. Kont Görtz'e gönderdiği 18 Ağustos 1784 tarihli yazıda şöyle demektedir: "Bu konuda söylenebileceklerin hepsi ne gerekiryorsa onun yapılmasıdır".

629 Hammer, *Geschichte der Chane der Krim*, s. 240. Hammer'in burada takip ettiği Osmanlı tarihçisi de tıpkı Kral II. Frederik gibi, Şahin Giray'ın talihsiz akıbeti hakkında şöyle diyordu: "Hakettiğini buldu". Tutkulu ve taraflı bir yazı olan "*Anekdoten zur Lebensgeschichte des Ritters und Reichsfürsten Potemkin*", Freistadt am Rhein 1792, s. 184'e göre, Şahin Giray'ın Potemkin tarafından kaçmaya zorlanmasının şekli, tarihsel değildir. Yalnızca Ségur, *Mémoires*, T. II, s. 397'den Şahin Giray'ın yıllık maaşının azaltılmasından Potemkin'in açgözlülüğünü sorumlu tuttuğunu ve bu yüzden Musahib Dermolov aracılığıyla çariçe nezdinde şikâyette bulunduğunu ve çariçenin de kendisine bir an için kulak verdiğini biliyoruz. Oysa Potemkin, hâlâ talihsiz hana intikam duygusunu iki kat hissettirecek kadar güçlü idi.

Tatarların, kendilerini gururla Cengiz Han'ın soyundan geldiklerini söyleyen, hatta Osmanlı sultanlarının taht halefliği üzerinde bile bir nevi hak talep eden, oldukça eski Giray soyundan gelen son Kırım hanının sonu böyle oldu. Bütün Rusların Çariçesi II. Katerina, onun yerini almıştı bile ve Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da yok etme planlarını artık daha büyük umutlarla takip ediyordu. Öncelikle Bâbıâli ile bir sonraki savaşa kadar çariçeyi bu yolda takip edeceğiz.

4) 1787'deki Savaşa Kadar Rusya, Bâbıâli ve Avrupa Şark Siyaseti

Kırım'ın ve yan ülkelerinin ağır fedakârlıklarla da olsa Çariçe II. Katerina tarafından barışçıl bir şekilde ele geçirilmesi, ezelden beri şartların da desteklediği Moskova siyasetinin bir ustalık işi kabul edilmektedir.

Direnmek için pekâlâ imkânlara sahip Bâbıâli'yi aşılması imkânsız bir kararlılıkla zamanla mümkün olan en son raddeye kadar uysal davranmaya zorlamış olmaları yetmiyormuş gibi, çariçe son anda Rus devletinin bu şekilde genişlemesinin tehlikelerinin pekâlâ farkında olan devletleri tamamen tecrid edilmeyi ve - en zoru da bu idi - güçlü bir müttefiki olan kayserin savaşa yönelik cüretkârlığını da gerçek bir "özveriden" ziyade yalancı bir özveri seviyesine indirgemeyi başarmıştı.

Benzer ikinci bir diploması sanatı örneği zor bulunur. Bu yüzden antlaşmanın imzalandığına dair 8 Ocak 1784 tarihli haberin St. Petersburg'da yarattığı zafer, kolayca anlaşılabileceği üzere, 10 yıl önce Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nın yarattığı sevinçten çok daha büyüktü. Bilhassa bu anlaşmazlığın başarılı bir şekilde çözülmesinde çok büyük payı olan Kont Voronzov, Besborodko ve Bakunnin'den oluşan üçlü yönetim, sevincini gizleyemiyordu.

Prens Potemkin ise daha mütevazi konuşuyordu. Ancak Aralık ayının sonunda oldukça hoşnutsuz bir şekilde St. Petersburg'a dönen Potemkin, çariçe kendisini özel onurlarla karşılamasına ve ona "en büyük komutanlarından biri" olarak hitap etmesine rağmen, nüfûzunun azaldığının pekâlâ farkına varmıştı. Kırım'ın ele geçirilmesi sırasındaki ilgisiz davranışlarını unutmamışlardı. Anlaşıldığı kadarıyla kendi emri üzerine yapılan bir sayımda ancak 55 bin nüfus kaydedilen talihsiz ülkeyi ve küçük, ama güzel diye nitelendirirken, Kuban'a yalnızca çok az önem vererek, Kırım hususundaki hizmetlerini ön plana çıkartmaya çalıştı[630].

630 Kont Görtz'ün 16 Aralık 1783 ve 4 Şubat 1784 tarihli mektupları.

Çariçe, bu büyük hâdise karşısında duyduğu tatmini, bu mesele ile ilgili olarak herhangi bir şekilde hizmet veren herkese dağıttığı zengin ödüller ve onur hediyeleri ile gösterdi. Bu hediyeler birden fazla yönde karakteristik olduklarından, burada onlara bir göz atmaya değer[631].

Hediye alanların başında tabii ki Prens Potemkin vardı. Savaş Konseyi başkanlığına ve mareşalliğe terfi ettirildi ve 100 bin rublelik bir hediye ile birlikte "Taurili" lakabı verilerek, Katarinoslav ve Tauri (Kırım) genel valiliğine getirildi. Komuta eden generaller Soltikov ve Prens Repnin'e daha yüksek rütbeler ve nişanlar verildi ki, Kırım ele geçirildikten hemen sonra generaller Suvorov, Balmain ve Pavel Potemkin de bu nişanlara nail olmuşlardı.

Ayrıca Dışişleri ile gerek yerli, gerekse yabancı diplomatları da çariçenin teveccühlerine özel olarak nail oldu. Başbakan Yardımcısı Ostermann'a San Andreas nişanı ve 100 bin ruble; Korgeneral Besborodko'ya kraliyet danışmanı rütbesi, Aleksandr Nevski nişanı, 3 bin köylü ve 40 bin ruble ve dairesindeki efrad için 5 bin ruble tutarında özel bir ikramiye verildi; asil danışman Bakunnin'e de kraliyet danışmanı rütbesi ve 1.250 köylü verilirken, dairesindeki danışmanlarına 400 ilâ 800 ruble arası ömür boyu emeklilik parası tahsis edildi ve daha düşük mevkideki memurlara 2 bin ruble ikramiye dağıtıldı. Ticaret Konseyi Başkanı Kont Voronzov'a çariçenin portresi ile süslenmiş bir enfiye kutusu hediye edildi.

Diplomatik heyete verilen hediyeler isi bilhassa belirleyici idi. İstanbul Elçisi Bulgakov, bilfiil devlet şurası danışmanlığına getirildi ve kendisine 15 bin ruble ve tercümanı ve kalemi için 10 bin ruble ikramiyenin yanısıra 1.500 köylü verildi. Paris, Londra ve Stockholm elçilerine büyük nişanlar verildi. Prens Galitzin'in Viyana'da verdiği ve anlaşılabileceği üzere, çok değer verilen üstün hizmetleri, 20 bin ruble maaş ve 10 bin ruble yerleşme yardımı ile birlikte büyükelçi rütbesine terfi ettirilerek ödüllendirildi.

Çariçenin memnuniyetini özel olarak göstermek istediği yabancı diplomatlar arasında Kont Cobenzl ilk sırada idi. Şahsı için 12 bin ruble ve çariçenin portresini taşıyan değerli bir enfiye kutusu; eşi için bir pırlanta takı ve çeşitli

631 Kont Görtz'ün 17 Şubat 1784 tarihli mektubu ile birlikte gönderilen "*Liste de la Promotion et des grâces accordées par S. M. Imperiale le 13 Fevrier*" başlıklı hediyeler ve ikramiyeler listesinden alınmıştır.

samur kürkler; sekreterleri için değerli enfiye kutuları ve yüzükler ve kalemi için 3 bin ruble ikramiye aldı.

Aynı şekilde Avusturya'nın İstanbul elçisi Baron Herbert Rathkeal'in onur hediyeleri de görkemli idi. Kendisi için 20 bin ruble ve çariçenin portresini taşıyan değerli bir enfiye kutusu ve eşi için bir pırlanta zincir, bir yüzük ve çok değerli bir samur kürkten oluşuyordu. Bâbıâli nezdindeki Fransız ve İngiliz elçileri St. Priest ve Ainsley'e de çariçenin portresini taşıyan değerli enfiye kutuları hediye edildi.

Doğal olarak, bu gibi durumlarda her zaman olduğu gibi, umutları suya düşen ve bu yüzden hoşnutsuzluklarını ağır eleştirilerle dışa vuran tatminsiz kişiler de eksik değildi. Ellerine hiçbir şey geçmeyenler arasında tabii ki Prusya Elçisi Kont Görtz de vardı. St. Petersburg sarayında artık istenilen bir kişi olmadığı anlaşılabilir bir olgu idi. Konumu bilhassa son zamanlarda rahatsızlık verici ve neredeyse tahammül edilemez hâle gelmişti. Mektuplarında bu hususta daima şikâyette bulunuyordu. Kont Panin'in gözden düşmesinin ve daha sonra ölümünün (11 Nisan 1783) akabinde en önemli dayanağını kaybetmişti ve Panin'in imparatorluk ailesi içindeki öğrencisi Grandük Pavel'in kendisine gizlice gösterdiği teveccüh, grandükün annesi ile arasındaki gergin ilişkiden dolayı durumunu daha da sıkıntılı bir hâle getiriyordu[632].

Sarayda öyle bariz bir soğukluk ve hor görme ile karşılanıyordu, hatta kasıtlı olarak tehlikeli bir casus konumuna getirilmeye çalışılıyordu ki, buradaki durumunu tehlikeye atmak istemeyen herkes, ondan uzak durmayı ve onunla her türlü irtibatı kesmeyi daha akıllıca buluyordu. Kraldan birden fazla kez, kendisini rahatsızlıklarını artık taşıyamayacağı bu makamdan almasını istedi. Oysa kendisini sürekli olarak daha iyi zamanların geleceğini söyleyerek teselli eden kral, 1783 Eylül'ünde Kont Görtz'e şöyle yazmıştı: "Bu rahatsızlıklara göğüs gererek, devletimin büyük menfaatlerine daima saygı görecek, özel ve gerçek bir hizmet olarak kabul edilecek bir fedakârlıkta bulunuyorsunuz"[633].

632 Her ikisi ile samimi ilişkilerini mümkün olduğunca gizlemek için, kont ve kral arasındaki şifreli yazışmalarda bile neredeyse hiçbir zaman isimleri geçmiyordu. Kont Panin için "Atticus" lakabı kullanılırken, örneğin 16 Eylül 1783 tarihli bir mektupta grandük, Panin'in ölümünden sonra bile daima "genç arkadaş" veya "ölen Atticus'un genç öğrencisi" olarak anılıyordu.

633 Kont Görtz'ün 12 Ağustos ve 12 Eylül tarihli mektupları ile kralın 27 Eylül 1783 tarihli cevabı. Bir İngiliz elçilik raporunda iddia edildiği üzere (Raumer, *Beiträge*, V, 507),

Yukarıda belirtildiği üzere, kralın güya İstanbul'da Rusya'nın menfaatlerine karşı gütmüş olduğundan şüphelenilen siyaset, kontun durumunu iki kat zorlaştırmıştı. Bulgakov, 8 Ocak 1784 tarihli antlaşma imzalanmadan önce, kendi sarayı nezdinde defalarca Gaffron ve Fener ekolünden gelen benzer bütün diğer kişiler gibi sinsi ve oldukça ikiyüzlü, ama yine de vazgeçilmez bir şahsiyet olan Rum asıllı tercümanı Frankopoulo'nun Rusya'ya karşı düşmanca bir tavır takındıklarına ve Bâbıâli'yi Kırım'ın ve Kuban'ın Rusya'ya devredilmesini kesinlikli onaylamamaya, aksine direnmek için elindeki bütün imkânları kullanmaya ikna etmek için önemli adımlar attıklarına dair şikâyette bulunmuştu.

Bulgakov, bunları kapudan paşanın bizzat kendi ağzından duyduğunu söylüyordu. Bu yüzden St. Petersburg'da bu meseleye bilhassa önem veriliyordu, zira Prusya elçisinin yalnızca hükümetinin düşüncesi ve doğrudan kralın emri ile hareket ettiği varsayılabilirdi. Kont Ostermann ve Besborodko gerçi başlangıçta Kont Görtz'e karşı daha esirgeyici, ama yine de çariçenin bundan ne kadar rahatsız olduğunu hissettirecek kadar ağır konuşuyorlardı. Kont Görtz, krala bütün bunları bildirmeyi de ihmal etmedi[634].

Doğal olarak, yaşlı hükümdar buna çok kızdı; üstelik bütün bunların çariçe ile arasını iyice açmak için düşmanlarının tertiplediği bir oyun olduğunu düşünüyordu. "Orijinal mektuplardan da anlaşılabileceği üzere, gerçeğe uygun olarak, İstanbul'daki adamlarım Gaffron ve Frankopoulo'nun asla benden Türklere herhangi bir yardım teklif etmek veya onları herhangi bir şekilde Rus çariçesinin menfaatlerine karşı kışkırtmak için emir almadıklarına

---

Kont Görtz'ün kendi durumunu nüfuzlu kişilerden aldığı önemli miktarlardaki rüşvetlerle daha rahat bir hâle getirdiği, çeşitli sebeplerden dolayı pek muhtemel olmayıp, kanıtlanması da çok zordur. Elimizde mevcut en gizli mektuplarda bu hususta tek bir ima bile yoktur. Buna karşın, Kont'un 1784 Mayıs'ında bir kez daha dışişlerinden, elinden en önemli diplomatik sırların tamamının geçtiği bir memuru kendi tarafına çekmek için kraldan en azından çok önemsiz bir meblağ olan, ama anlaşıldığı kadarıyla sonradan gerçekten de kendisine tahsis edilen 1.000 - 2.000 ruble almak için gösterdiği çabalar, kralın bu tür nüfuz kazanma araçlarını tasvip etmediğinin ve çok istisnai durumlarda kullanıldığının bir göstergesidir. Kont Görtz'ün 4 Mayıs ve 4 Haziran 1784 tarihli mektupları.

634 Kont Görtz'ün bu meseleyi ele aldığı ve elimizde mevcut ilk mektubu, 16 Ocak 1784 tarihlidir. Bu mektupta daha önce de konusu geçen, ama kaybedilmiş gibi görünen bir mektuptan bahsetmektedir. "Bana konuşma tarzından anlıyorum ki Sr. Gaffron Tercümanı kadar suçlanmaktadır, onun benzer bir tavrı takınması için emirler verdiği sanılır ve bu emirler burada sansasyon yapıyor".

dair güvence verebilirsiniz. Kapudan paşa ve Bâbıâli'nin diğer vezirleri, aksine birçok kez bana ittifak talebinde bulundular, ama ben onları, yine mektuplarımın orijinalleri ile kanıtlayabileceğim gibi, daima kesin bir şekilde geri çevirdim. Bu, ya bundan dana iyi şartlar elde etmek için Bâbıâli vezirlerinin ya da böyle bir iddianın çariçe ile aramızı bozmanın en iyi aracı olacağını düşündükleri için düşmanlarımın uydurdukları bariz bir yalandır", diye yazdı 3 Şubat'ta Kont Görtz'e cevap olarak.

Zaten olayların gidişatı da böyle bir iftiranın yalnızca gerçekliğini değil, olasılığını bile geçersiz kılmıştı. Bâbıâli'nin kendisinden yardım alacağına dair en ufak bir umudu olmuş olsaydı, asla Rusya ile şu anda akdettiği gibi ve hiç şüphesiz Avrupa'nın siyasî sistemini belirleyici bir şekilde etkileyecek bir barışı kabul etmezdi. Ayrıca Gaffron'u azletmeye karar vermişti ve bu durumun, burada belirtilen diğer olgular ile birlikte, kendisine karşı iddia edilen saçmalıkları çürütmeye ve Rus çariçesine karşı, hem kendisinin çariçeye karşı dostane düşüncelerine, hem de kendi gerçek menfaatlerine aykırı olacak bir savaşın başlatılmasına önayak olmaya dair en ufak bir niyeti olmuş olsaydı, çok farklı olacak bir davranışın temelsizliğini göstermeye yeteceğini umuyordu[635].

Kral bilhassa kapudan paşaya kızmıştı. Birkaç gün sonra Kont Görtz'e şöyle yazdı: "Rusya'nın kendisini satın aldığı ve sırf hainliğini son raddeye kadar çıkartmak ve kendini daha iyi kabul ettirmek için kralı âdeta bir kurban hâline getirdiği ve Rus elçisini Bâbıâli'ye Gaffron aracılığıyla yardım teklif ettiğine ikna ettiği buradan anlaşılabilirdi. Daha önce de belirttiği gibi, Gaffron'u azledecekti ve herhangi bir akılsızlık etmişse cezalandıracaktı. Lâkin Bâbıâli tercümanının barış antlaşmasının akdedildiği sırada Gaffron'a Prusya ile bir ittifaka dair herhangi bir umudu olmuş olsaydı, Bâbıâli'nin asla bu barışı kabul etmeyeceğini temin etmesi, Bâbıâli'ye asla umut verilmediğinin açık deliliydi"[636].

Kont Ostermann, hâlâ eski iddialarında ısrar ettikçe ve Bulgakov'un sürekli şikâyetlerine dayanarak, daha da pekiştirmeye çalıştıkça, Kont Görtz, kralın emirleri doğrultusunda St. Petersburg kabinesini bu iddiaların yanlışlığına inandırmaya çalıştı. Kral, bundan dolayı oldukça kızgındı ve bütün bu iddiala-

635 Kralın 3 Şubat 1784 tarihli yazısı. Ne yazık ki burada Kont Görtz'ün birkaç mektubu ve kralın bunlara cevabı eksiktir. Lâkin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde hâlâ mevcut olan, buraya ait belgelerden olayların gidişatı anlaşılabilmektedir.

636 Kralın 7 Şubat 1784 tarihli mektubu.

rın Viyana sarayı yandaşlarının çariçe ile arasındaki ilişkilerin kopmasını sağlamaya yönelik yeni bir entrikası olduğundan kesinlikle şüphe duymuyordu.

Kendisine bunun en kesin delili, Paris'teki Avusturya elçisi Kont de Mercy'ye henüz imzalanan barışın haberini getiren kuryenin, aynı zamanda Gaffron'un bu barıştan dolayı maruz kalacağı tehlikelere ikna etmek üzere Bâbıâli'ye teslim ettiği notanın - ki, Berlin'de bu notanın varlığına dair söylentiler ilk kez bu şekilde ortaya çıktı - suretini de teslim etmekle görevlendirilmiş olduğuna dair alınan havadis notu idi. Oysa böyle bir nota asla var olmamıştı; bu yalnızca St. Petersburg sarayının İstanbul'da kolayca öğrenebileceği üzere, kralı kıskananların yalandan icat ettikleri bir şeydi. Dolayısıyla Gaffron'a karşı bütün suçlamalar kuru bir iftira idi. Kont, bunu başbakan yardımcısına iyice açıklamalı idi[637].

Kralın, Gaffron'un suçsuzluğundan başlangıçta tamamen emin olduğu anlaşılıyordu. Kont Ostermann da kralın bu son talimatı St. Petersburg'a vardığında biraz daha yumuşamıştı. Kont Görtz'ün açıklamalarına gönülden kulak vermişti ve bu açıklamalara istinaden çariçeye de meseleyi öyle olumlu bir şekilde açıklamıştı ki, tamamen tatmin olmuş ve kral ile İstanbul'daki maiyetine karşı ileri sürülen iddiaların yanlışlığına kesin olarak tamamen inanmış gibi bir izlenim vermişti.

Bu hususta yapılan kısa müzakerelerden sonra Kont Görtz'e 25 Şubat'ta başbakan yardımcısı aracılığıyla krala şu güvenceleri vermesine dair resmî bir açıklama gönderdi: "Yapılan açıklamalardan sonra başka hiçbir şeye ihtiyaç duymuyordu; İstanbul'da meydana gelen herşeyin, kralın emirleri olmadan yapıldığına tamamen ikna olmuştu ve bu ikna edici delilleri gönderirken gösterdiği özene teşekkür ediyordu. Bu yüzden bu meseleyi tamamen hallolmuş addediyordu. Artık yalnızca majesteleri kralın da meseleyi unutmasını ve öfkesini, bu meselede suçlu kabul ediyormuş gibi gördüğü İstanbul'daki adamlarından veya Türk vezirlerinden, bilhassa kapudan paşadan çıkartmamasını diliyordu".

Ne tuhaftır ki, Kont Ostermann ve Besborodko, önceki açıklamalarına tamamen aykırı olarak, kontu İstanbul'da olup biteni, olayları muhtemelen değiştirmiş ve abartmış olan kapudan paşadan öğrenmediklerine ikna etmeye çalışıyorlardı. Acaba bu sayede Bulgakov'un barış antlaşmasının akdi sıra-

637 Kont Görtz'ün 10 Şubat tarihli mektubu ve kralın 24 Şubat 1784 tarihli cevabı.

sında bu nüfûzlu adamla kurduğu ilişkilerin şüpheli havasını mı dağıtmaya çalışıyorlardı?[638]

Neticede meseleye bu yönden hallolmuş gözü ile bakılabilirdi. Zira Kont Görtz'ün mevcut şartlar altında çariçenin tamamen ikna olmuş olmasının bile fikrini değiştirmesini sağlayacağına dair umutlar beslememek gerektiğini belirtmesine rağmen, kral da çariçenin açıklamalarından dolayı tatmin olmuştu. "Adamlarıma karşı İstanbul'da ileri sürülen şikâyetlerin St. Petersburg sarayı üzerinde bıraktığı olumsuz etkiyi yok etmeye başarmanıza memnun olduğumu belirtmek isterim[639]", diye yazdı kral 23 Mart'ta konta.

Ne yazık ki çariçenin bu noktada gerçek ya da sahte uysallığı, kralın Gaffron'un İstanbul'daki davranışları hakkında bir kez edindiği kötü izlenimi tamamen yok etmeye uygun değildi. Zaten hizmetlerinden asla tam olarak memnun olmamıştı. Bilindiği gibi, diplomatlar için muzaffer ve şanlı krallarını bilhassa yaşlılığında her zaman tatmin etmek mümkün değildi. Bilhassa hiçbir zaman tahsis edilmeyen önemli parasal kaynaklar olmadan gerçekleştirilmesi zor şeyler istiyordu. İdrak sahibi ve işbilir, ama birinci sınıf bir diplomat olamayan Gaffron, her zaman üstesinden gelemediği bu şartlar altında bu zorlu arazide çok geçmeden, ara sıra attığı yanlış bir adımı aslında affedilebilir kılan oldukça kötü bir duruma düşmüştü.

Kral, aslında daha 1779'da Gaffron'u görevden almaya niyetlenmişti. Lâkin bu da para meselesinden dolayı gerçekleşmedi. Bunun için öngörülen 5 bin 350 taler gibi düşük bir maaşla İstanbul'daki bu makamı doldurmaya cesaret edecek kimse bulunamadı. Lâkin kral, o dönemlerde daha fazla maaş vermeye niyetli değildi[640]. Şimdi ise yalnızca hizmetlerinden tatmin olmadığı için

638 Bu konu ile ilgili olarak St. Petersburg'da yapılan müzakereler ve çariçenin kesin açıklaması hakkında en ayrıntılı bilgiler, Kont Görtz'ün 13, 17, 20, 24 ve 27 Şubat ve 9 Mart 1784 tarihli mektuplarında verilmiştir.

639 Kralın 13 ve 23 Mart 1784 tarihli yazıları.

640 Bu hususta yapılan ve bilhassa iki Neuchatelli olan Guijenet ve Convert'in aday olarak yarıştıkları ilginç müzakereler, daha önce de adı geçen "*Acta, betreffend die Schickung des p. von Gaffron, vs.* " adlı eserde eksiksiz olarak verilmiştir. Neredeyse bir buçuk yıl adı geçen kişi ile boşuna müzakerelerde bulunduktan sonra, kral bu meseleyi şimdilik tekrar bıraktı ve kabine bakanı Kont Finckenstein'a 2 Kasım 1780 tarihli bir kabine yazısında Gaffron'u ancak "en az bedelle buna katlanabileceği " hâlinde azledeceğini bildirdi. Burada bu konulara daha fazla giremeyeceğiz, ama daha sonra bunlara tekrar dönme hakkımızı saklı tutuyoruz.

değil, "Rusya'ya, kendisine isnat edilen adımlarda tek başına hareket ettiğini" ve kendisine verilen talimatları aştığını kanıtlamak için de Gaffron'un derhal azledilmesinde ısrar ediyordu[641].

Askıda kalan kriz hakkında hızlı ve daha derine inen raporlar bekleyen kral, bilhassa son zamanlarda maslahatgüzarının mektuplarındaki tutumundan hiç hoşnut kalmamıştı. Birkaç şiddetli yazıda bunu kendisine sert bir dille anlatmaya çalışmıştı. "Raporlarınızı mevcut kriz karşısında biraz ilgisiz bulmaktan kendimi alamıyorum", dedi bir defasında. Mektuplarını şifreleme şekli, gerekçeleri kadar yararsızdı; tali meselelere takılıp, asıl meseleyi atlıyordu; Frankopoulo ile sürekli kavgalarını bir kenara bırakmalı idi, zira Frankopoulo bilhassa şimdi çok yararlı olabilirdi; işini daha iyi yapmadığı takdirde, kendisini azledecekti, vs.[642]

Bunu Gaffron'un genelde gerçekte mevcut olmayan ön şartlara dayalı oldukları için cevaplamakta zorlandığı bir dizi zor soru takip ediyordu. Avrupa'nın tamamında örneğin uzun zamandır Bulgakov'un Kırım meselesi ile ilgili olarak Bâbıâli'ye verdiği bir açıklamadan bahsedilirken, İstanbul'da bu mesele hakkında henüz bir şey bilinmiyordu. Berlin sarayı ise Gaffron'a da henüz bu açıklamanın içeriği hakkında hiçbir açıklama yapmadığı için sitem ediyordu[643].

Diğer taraftan kimi zaman diplomatik açıdan bazı hatalar yaptığı da inkâr edilemezdi. Örneğin 8 Ocak tarihli barış antlaşmasının metni, neredeyse bütün gazetelerde yayınlanırken, büyük bir kısmını Viyana üzerinden şifre ile göndermek gibi bir aptallık yaptı; dolayısıyla Prusya'nın şifreleme tekniğini öğrenmek için, Viyana devlet kaleminin şifre odasında söz konusu mektubun barış antlaşmasının metni ile karşılaştırılması yeterli idi[644]. Bu mesele kralı öyle kızdırdı ki, azlini daha da hızlandırdı. Azil yazısı Şubat ayında İstanbul'a gönderilmişti bile.

Bu arada bu şekilde boşalan yerini hemen doldurmakta zorluk çekiliyordu ve Şark'ta mevcut karışıklıklar karşısında bilhassa Kont Finckenstein hemen yeni bir atama yapılmasını vazgeçilmez addediyordu. O dönemlerde bu makamlara yönelik olarak yetiştirilen genç diplomatlar için herhangi bir okul yoktu. Kendini bu makama uygun görenler başvuruyorlardı. Bakan Finckens-

641 Bakan Finckenstein'in bu yüzden krala gönderdiği 29 Ocak 1784 tarihli rapora göre.
642 Kralın 19 Temmuz, 21 Ekim, 22 Kasım ve 9 Aralık 1783 tarihli yazıları.
643 Gaffron'un 10 Ekim 1783 tarihli mektubu.
644 Kralın 31 Mart 1784 tarihli yazısı.

tein ise krala gönderdiği raporda, "burjuvazi arasında" majesteleri tarafından onaylanacak bir kişinin mutlaka bulunabileceğini söylüyordu[645]. Lâkin bu sıkıntılı görev için çok fazla başvuru yoktu.

Tütün fabrikasının bir müdüründen ve Kunersdorf muharebesinde yaralanan ve bu yüzden askerlik yapabilecek durumda olmayan bir ağır zırhlı süvari subayından başka, ciddi bir aday olarak yalnızca Magdeburg hükümetinin kalem müdürü Heinrich Friedrich Diez başvurdu. Elimizde orijinal olarak mevcut 17 Şubat tarihli bir başvuru yazısından anlaşılabildiği üzere, bu makamı 11 yıldır yürütüyordu ve gerekli dil bilgisi ve diğer eğitimlerle kendini buna hazırlamış bir hâlde, diplomatik bir kariyer yapmak istiyordu.

O dönemlerde Dışişlerinde görevli olup, "*Denkwürdigkeiten*" adlı hatıratı ile ünlenen Kraliyet Danışmanı von Dohm'un Kont Finckenstein'a gönderdiği ve yine orijinal olarak elimizde mevcut olan bir tavsiye mektubunda daha sonraki zamanlarda Şark diplomasisinde ve biliminde önemli bir rol oynayan bu adama dair karakteristiğini hatırlatmak ilginç olacaktır. Diez'den "her makamı onurlandıracak mükemmel ve çok büyük yeteneklere, olağanüstü bir çalışkanlığa ve geniş kapsamlı bilgiye sahip" bir adam olarak bahsetmekte idi. Lâkin Fransız ve İtalyan dillerinde gerekli bilgilere sahip olmadığını düşünüyordu; ayrıca Magdeburg'da çok fazla arkadaş edinmeyi başaramamıştı; bu yüzden de "en azından kısmen istediği makama çok uymayan özelliklere sahip olduğu tahmin edilebilirdi". Dohm ayrıca şu sözleri de eklemişti: "İtiraf etmeliyim ki, Diez benden tavsiye istemiş olsaydı, kendisini ve İstanbul'daki makamı bildiğim için, başvurmasını önermezdim". Sonunda ise bir kez daha "gerçekten üstün bir zekâya sahip bir adam olarak bütün diğer zorlukların üstesinden geleceğinden ve devlete muhtemelen büyük hizmetlerde bulunacağından" emin olduğunu belirtiyordu. Ayrıca dış görünüşü de bir avantaj sayılabilirdi ve din konularında biraz açık görüşlü olsa da tamamen dürüstü ve asil düşünceli bir adam olduğuna hiç şüphe yoktu[646].

Bunun üzerine iki devlet bakanı Finckenstein ve von Hertzberg'in krala gönderdikleri rapora cevaben 17 Mart'ta Diez, Bâbıâli nezdinde maslahatgüzar tayin edildi. Lâkin İstanbul'a doğru yola çıkması Haziran ayının başına

645 Devlet Bakanı Kont Finckenstein'in krala gönderdiği 29 Ocak 1784 tarihli rapor.

646 Diez'in ve Dohm'un yazıları için bk. "*Actis, betreffend die Schickung des Kanzlei Directors Diez als königlichen Charge d'affaires nach Constantinopel*" (Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi).

kadar gecikti. Zorlu bir yolculuktan sonra 16 Temmuz'da buraya vardı. O tarihe kadar olumsuz bir şekilde gelişen Gaffron meselesi, şimdi daha da uğursuz bir hâle geldi.

Kral, Gaffron'u azlederken, St. Petersburg'dan hakkında gelen şikâyetlerden dolayı sert bir şekilde sorguya çekmişti. Örneğin 13 Şubat'ta, söz konusu şikâyetlerde gerçekten haklıysalar, akılsızlığını bu noktaya kadar nasıl getirebildiğini anlamadığını yazıyordu. Kralı bu şekilde rencide etmek için, Frankopoulo ile birlikte âdeta aklını kaybetmiş olmalı idi; dolayısıyla bütün bu şikâyetler ancak düşmanlarının veya kapudan paşanın salt uydurmaları olmalı idi.

Gaffron tabii ki bunun üzerine acilen savunmasını gönderdi. Kralın emirlerine boyun eğerek ve suçsuzluğunun delillerini majestelerinin tahtının huzurunda sunma hakkını saklı tutarak, diyordu mektubunda, kendisine isnat edilen suçları ancak en karanlık ruhlar tarafından icat edilen kuru iftiralar olarak görebilirdi. Asla Bâbıâli'ye kralın kesin yardımını vadetmeyi aklından bile geçirmemişti, ama Bâbıâli'yi sanki majesteleri Bâbıâli'nin düşmanları ile gizlice mutabakata vardığına dair birçok yabancı elçi tarafından kasıtlı olarak yayılan söylentilere inanmaması için de uyarmıştı. Kapudan paşanın kendisine isnat edilen suçlara dair bu gibi şeyler söylemiş olması âdeta imkânsızdı. Kapudan paşa ile sadrazamın da bilgisi dâhilinde, yalnızca tek bir görüşme yapmıştı ve bu görüşmeden de buna benzer hiçbir şey çıkmamıştı. Bütün bunlar muhtemelen yalnızca savaş yanlılarının ana temsilcisi olan kapudan paşayı devirmekten başka hiçbir şeyi bu kadar çok istemeyen Rus ve Fransız elçilerinin birer entrikası idi. Zira Gaffron bu yüzden Bâbıâli nezdinde şikâyette bulunmuş olsaydı, kapudan paşa muhtemelen sürgüne gönderilecekti, hatta bu belki de canına mâl olacaktı, ama işin kötü yanı, Bâbıâli ile aralarını iyice bozmak istedikleri Prusya elçiliği sorumlu tutulacaktı. Son zamanlarda zaten kapudan paşa ile hiç irtibata geçememişti, zira Frankopoulo, 3 Kasım ile 17 Ocak tarihleri arasında, yani krizin en kritik noktasında, ölümcül bir hastalıkla yatıyordu. Yalnızca 7 Ocak'ta bir kez barış hakkında detaylı bilgi almak için bizzat Bâbıâli tercümanına gitmişti. Rus elçisi bu arada alenen kralın, bilhassa kendisinin, yani Rus elçisinin şikâyetleri üzerine, çariçeye maslahatgüzarını azletmeyi vadettiğini açıklamıştı ki, Bâbıâli bu açıklama yüzünden oldukça sıkıntıya düşmüştü[647].

647 Gaffron'un 24 Mart 1784 tarihli mektubu.

Prusya'nın rakipleri tarafından kralın Bâbıâli'ye karşı Rusya ile ittifak kurduğuna, dolayısıyla dostluğuna artık güvenilemeyeceğine dair söylentilere inanılmasını sağlamak için kullanıldığından, bu tedbir, Bâbıâli üzerinde belirli bir etki bırakmıştı. Gaffron, başlangıçta güya Bâbıâli'ye verilen bir notaya dair masalın, bunu barış arabulucusu olarak kabul edilmek üzere kullanan Fransız elçinin bir uydurması olduğunu düşünüyordu. Lâkin Rus elçisinin asla böyle bir nota hakkında hiçbir şey bilmemesi oldukça dikkat çekici idi. Hatta çariçenin Gaffron'a karşı ileri sürdüğü şikâyetlerin, kendi şikâyetlerinin bir sonucu olmadığını, aksine bütün bunların bambaşka kişilerden kaynaklandığını iddia edecek kadar ileri gitti[648].

Bulgakov'un bu ikiyüzlü davranışları ancak St. Petersburg'da yapılan müzakerelere istinaden, Prusya maslahatgüzarı ile yeniden mümkün olduğunca dostane ilişiler içine girme talimatını aldığı yönünde açıklanabilirdi. Bu ise Gaffron'da Bâbıâli'ye güya teslim edilen notaya dair masalı asıl uyduranın Avusturya elçisi olduğuna dair bir düşünceyi doğurmuş olabilir. İngiliz elçisi doğrudan böyle bir iddiada bulunuyordu, ama Gaffron, İngiliz elçisinin de bu entrikada bir parmağı olduğundan şüpheleniyordu. Notanın öncelikle kayserin bir kuryesi aracılığıyla İstanbul'dan Paris'te bulunan Kont Mercy'ye teslim edilmiş olması, Avusturya elçisinin de bundan bilhassa parmağı olduğunu düşündürüyordu. Hatta sonunda tamamen Avusturyalıların bir entrikası olduğu bile söyleniyordu[649].

Dolayısıyla zavallı Gaffron'un etrafını saran diplomatik entrikalar ağının iplerini aslında kimin elinde tuttuğunu kanıtlamak zor olacaktı. Lâkin savunmasının şimdilik gerekli yerlerde amacına ulaştığı kesindi. Kral bile sâkinleşmiş görünüyordu. Anlaşıldığı kadarıyla maslahatgüzarını azletmekle yetinecekti ve olayı daha ileri götürmeyecekti; üstelik çariçe Katerina da sözde suçlular lehine ağırlığını koymuştu. Kral, Temmuz ayı sonunda Gaffron'u rahatlatmak amacıyla şunları yazdı: "Başka saraylardan kulağıma gelen bazı fısıltılar sebebiyle sizi makamınızdan aldığımı düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz. Döndüğünüzde bunu anlayacaksınız"[650].

Gaffron, talihsiz bir şekilde daha başlangıçta halefi Diez ile dostane olmayan bir ilişki içine girmemiş ve Diez de kendinde Gaffron'a karşı âdeta davacı

648 Gaffron'un 10 ve 21 Nisan tarihli mektupları.

649 Gaffron'un 25 Haziran 1784 tarihli mektubu.

650 Kralın 31 Temmuz 1784 tarihli yazısı.

olarak hareket etme yetkisini bulmamış olsaydı, bütün bu mesele muhtemelen önemli bir sonuç doğurmayacaktı. Diez'in bu meseledeki davranışı, karakteri hakkında çok olumlu bir izlenim bırakmıyordu. Zira neredeyse tamamen unutulmuş bu meseleyi böylesine çirkin bir şekilde tekrar gündeme getirmesi için hiçbir sebep yoktu.

Kısmen kraldan, kısmen de bakanlardan aldığı talimatlarda, bundan neredeyse hiç bahsedilmediği gibi, bu hususta araştırmalar yapması için de hiçbir resmî görevlendirme yoktu. Kral tarafından bizzat hazırlanan talimatta yalnızca şöyle deniyordu: "Gaffron, kapudan paşaya fazla güvendi ve karşılığında ihanete uğradı. Selefinizin bu tecrübesi, orada yapacağınız işlerde sizi daha ihtiyatlı bir hâle getirmelidir". Bakanlar tarafından hazırlanan talimatlarda ise yalnızca Rus elçinin, sanki kral Rusya'nın niyetlerine ve menfaatlerine karşıymış ve Bâbıâli'yi 8 Ocak tarihli antlaşmaya karşı kışkırtıyormuş gibi, Gaffron'dan kaynaklanan şüphesini yok etmek için çaba göstermesi tavsiye ediliyordu ki, Gaffron'un raporlarından bu iddiaların yanlış olduğunu ve yalnızca Prusya'nın düşmanları tarafından uydurulduğunu anlayabilirdi[651].

Öyleyse Diez'i herkesin unutmak istediği bu rahatsız verici meseleyi gündeme getirmeye ve böylece Gaffron'un suçunu bu kadar uğursuz bir şekilde ağırlaştırmaya ne itmiş olabilirdi? Bahsettiğimiz gibi, İstanbul'a gelir gelmez ikisi arasında bu gibi durumlarda hiç de eksik olmayan birçok uğursuz anlaşmazlık meydana geldi. Anlaşıldığı kadarıyla Diez, selefinin kendisine yeterince saygı görmediğini düşünürken, Gaffron da Diez'in kendisine peşinen olağanüstü yeteneklere sahip bir adam olarak tarif edilmiş olmasına kızmıştı. Diez ayrıca kalacağı evin kendisine hemen teslim edilmemesine ve envanter çıkartılırken bazı eksiklikler farketmiş olmaktan rahatsızlık duyuyordu.

Elindeki talimatlara göre, envanter Zegelin döneminden kalma kayıtlara göre yapılacaktı ve eksik olan kalemler belirtilecekti. Bu arada neredeyse herşeyin sefil ve neredeyse kullanılamaz durumda olduğu ortaya çıktı. Mobilyalar örneğin birkaç kırık ve kullanılmış masadan ve sandalyeden oluşuyordu; hizmetlilerin devlet tarafından verilen üniformalarını fareler ve kurtçuklar yemişti ve gümüş takımları eksikti. Gaffron, gümüş takımlarının bir kısmını,

651 "Kralın maslahatgüzarı sıfatıyla İstanbul'da Bay Gaffron'un yerine geçmek üzere Bay Diez için" hazırlanan her iki talimat, Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde "*Actis, betreffend die Schickung des Kanzlei Directors Diez, vs.* " adlı dosyada verilmiştir. Bu ilginç ve önemli belgeleri daha sonra tam olarak verme fırsatı bulacağız.

para sıkıntısına düştüğü bir zamanda, sözde resmî bir aydınlatma şenliği masraflarını karşılamak için, darphaneye göndermiş ve karşılığında 530 akçe almıştı; diğer bir kısmını hizmetçiler çalmıştı ve bunun delili olarak hizmetlilerinden ikisini kürek mahkûmu olarak kadırgalara göndermişti ve karşılığında Bâbıâli'den 120 akçe tazminat almıştı.

Bu, tabii ki düzene aykırı idi ve hiçbir şekilde affedilemezdi[652]. Bu esnada tabii ki Gaffron'un parasal sıkıntıları da gündeme geldi. Diez, Bâbıâli'den bir bağış istediğini ve gerçekten de 2 bin 500 akçe tutarında bir bağış aldığını; çok borçlandığını ve para sıkıntısı çektiği dönemlerde başta Rus ve Avusturya elçileri olmak üzere, diğer diplomatlardan da defalarca yardım aldığını öğrendi. Bulgakov, 1.800 akçe ve daha sonra 500 akçe karşılığında sattığı bir araba hediye etmiş; zamanında Stakiev'e verdiği bir senedi ciro edip geri vermiş ve bir de Berlin'de kalmayı uygun görmediği takdirde, Gaffron'a St. Petersburg'da bir yer ayarlamaya söz vermişti. Avusturya elçisinden ise 4 bin akçe bağış almıştı.

Diez, defalarca tekrarladığı gibi, bütün bu uygunsuz tespitlerin taşıyıcısı, açgözlülüğünü asla dizginleyememiş olan Gaffron ile ilişkilerini uzun zamandan beri neredeyse tamamen koparmış olan ve halefine yararlanmaya çalışan Rum Frankopoulo idi. Gaffron'un kapudan paşa ile samimi ilişkileri ve Bâbıâli'ye verilen nota ile ilgili uğursuz hikâyeyi yeniden gündeme getiren de Frankopoulo oldu. Diez'e sözde notanın bir suretini verdi ve o zamana kadar kimsenin görmediği orijinalini de getirmeyi teklif etti. Kral, talimatlarında Frankopoulo'dan yararlanmasını, ama hiçbir şekilde fazla güvenmemesini tavsiye etmiş olmasına rağmen, zaten kolayca sinirlenen bir karaktere sahip olan Diez, bu sinsi Rum'un kışkırtmalarına kolayca kandı[653].

Bütün bunlara bir de Gaffron'un para meselelerinden dolayı rahatsız edici kavgalara karışması eklendi. Gaffron, Diez'den 1.700 akçe tutarında olan bir

---

652 Diez, 9 Ekim 1784 tarihli mektubunda bu husustan ayrıntılı olarak bahsetmektedir ve mobilyaların, "kırılmış veya yırtılmış ve fareler ve güveler tarafından kemirilmiş, veya kullanılamayacak biçimde parçalanmış veya dağılmış" olduğunu söylemektedir. Delil olarak elimizde Zegelin'in Gaffron'a teslim ettiği ve Gaffron'un Diez'e verdiği iki envanter listesi mevcuttur. Diez bu esnada gümüş takımlarının düşük değerde ve neredeyse yalnızca gümüş sacdan oluştuğunu bizzat itiraf etmektedir.

653 Talimatta şöyle demektedir: "Frankopulo konusunda, kendinizi daha da emniyete almanız için onu gözlemlemeniz gerekiyor, Rum olan bu adam doğru yolda mı veya Avusturyalı veya Rus bakan tarafından kullanılıyor mu" ve akabinde şöyle demektedir: "Tekrar ediyorum Frankopulo ile çok mesafeli olmanız gerekiyor".

borcun, 700 akçesini kendisine satmak üzere bıraktığı bazı eşyalarla ödemesini, kalanını da Berlin'e döndükten hemen sonra, bilhassa harcamaları karşılığında kraldan almayı umduğu tazminatlarla ödeyeceği 1.000 akçe tutarında bir senet karşılığında garanti etmesini rica etmişti. Diez ise senedi almayı reddettiği gibi, Gaffron'a borçlu olduğu 700 akçeyi de ödemedi[654].

Bu uğursuz meselenin gidişatı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmamış, dolayısıyla siyasî açıdan da daha büyük bir önem kazanmamış olsaydı, küçük hesaplara dayanan ve oldukça rahatsızlık veren bu anlaşmazlıklara burada değinmemiş olurduk. Neticede Diez, Dohm'un bile kınayarak ifade ettiği gibi, belki de tutkulu bir öfke anında, bakanlık ve kral nezdinde Gaffron'a karşı davacı olarak ortaya çıkmayı kendine görev edindi[655].

Önce 8 Ağustos'ta Bakan Kont Finckenstein'a yazdığı bir yazıda Gaffron'un Bâbıâli'den bağış olarak istediği 2 bin 200 akçeyi, muhtemelen kovuşturulmasını sağlamak amacıyla dile getirdi. Dürüst ve asil düşünceli olduğu kadar, çok büyük tecrübeye sahip bir devlet adamı olan Kont Finckenstein, meseleyi iyi niyetli bir ilgisizlikle meselenin üzerinde fazla durmadı ve krala haber vermeyi uygun görmedi. "Gaffron'un Bâbıâli'den temin ettiği avantajlara gelince, içinde bulunduğu şartlar altında bunları kullanmasına izin verebiliriz", diye yazdı Diez'e 11 Eylül'de[656].

Oysa ertesi ayın sonlarına doğru Diez, Gaffron'a karşı çok daha sert bir şikâyeti doğrudan krala gönderdiğinde, aynı anlayışlı sessizliği muhafaza ede-

654 Bütün bunlar Gaffron'un 1785 Şubat'ında bakanlığa verdiği kendi el yazısıyla hazırlanmış savunma yazısından anlaşılmaktadır. Orijinali, "*Actis, betreffend die Schickung des p. Gaffron*", vs. adlı dosyanın içinde mevcuttur. Diez'in reddettiği senet hakkında şöyle demektedir: "Beni ona hitap etmek utancından neredeyse öldürecek bir ifadeyle onu reddetti".

655 Dohm'un Kont Finkenstein'a Gaffron'un kendisine bildirilen tutukluluk hâli hakkında gönderdiği 2 Şubat 1785 tarihli rapor; burada şöyle demektedir: "Şimdiye kadar Gaffron'dan öğrendiklerime göre, Frankopoulo'nun ve belki de Diez'in de biraz tutkulu davrandıklarını söylemeliyim".

656 Diez'in 8 Ağustos tarihli yazısı ve Kont Finckenstein'in 11 Eylül 1784 tarihli cevabı, "*Actis, betreffend die Schickung des p. Diez*" adlı dosyada mevcuttur. Bakanın cevabındaki söz konusu yer şöyledir: "Bâbıâlinin sağladığı avantajlara gelince şartlar dahilinde ve içinde bulunduğu durumda ona faydalı olur". Bakan, Diez'e belki de biraz kasıtlı olarak, aynı yazıyla birlikte ilk mektuplarında kullandığı, hatalarla dolu Fransız tarzı yazının, bazı keskin açıklamalar içeren üç sayfa uzunluğunda düzeltmelerini de göndermişti.

medi. Büyük bir üzüntü, ama görev duygusuyla - ki bu, memurların dünyasında garazkâr şahsiyetler tarafından asıl niyetlerini gizlemek için ne kadar çok kullanılmıştır! - selefi hakkında olumsuz şeyler bildirmekten kaçınamıyordu, diye başlıyordu 25 Eylül tarihli ilgili mektubu. Sır saklayamadığı için kendini, onu kandıran sinsi insanların kaprislerinin ve entrikalarının oyuncağı hâline getirdiği inanılması güç ihtiyatsızlığından bahsetmek bile istemiyordu. Lâkin şimdi inkâr etmesine rağmen, kapudan paşaya bazı vaatlerde bulunmakla kalmayıp, Bâbıâli'ye söz konusu notayı da verdiği ne yazık ki doğru idi. Frankopoulo, notanın suretini kendisine vermişti ve orijinal belgeyi temin etmeye hazırdı. Bilhassa Fransa'ya ve Rusya'ya karşı uygun olmayan sözlerle dolu idi ve Bâbıâli de bu notada öyle bir muamele görmüştü ki, öfkelenmesine sebep olmuştu. Oysa gururu bu şekilde kırıldığı takdirde, kralın Bâbıâli'ye verdiği tavsiyelere uyması nasıl beklenebilirdi ki? Bu arada Gaffron terbiyesizliğini, her yerde kralın kendisini siyasetine feda edeceğini söyleyecek kadar ileri götürmüştü. Hâlbuki bu gibi yalanlar kesinlikle halefinin saygınlığını ve itibarını arttırmaya uygun değildi.

Daha sonra Gaffron'un yukarıda bahsettiğimiz malî açıdan bütün iğrenç günahlarını sayıyordu ve ileri sürdüğü iddiaların gerçekliğini tam olarak garanti edememesine rağmen, hiç de kapalı olmayan bir biçimde, Gaffron'un, majestelerinin menfaatleri karşısında en fazla endişe duyulması gereken Rus ve Avusturya elçilerinden rüşvet aldığını belirtti. İddiasını şöyle bitiriyordu: "Prusya maslahatgüzarının dilenciliği hakkındaki alenen anlatılan çirkin istihzalar, beni derinden yaralamaktadır ve bunları çürütmeye çalışmama rağmen, onun halefi için, sarsılan malî durumundan dolayı bu gibi istihzalara sebep olan bir selefe sahip olması küçültücü bir durumdur"[657].

---

657 Bu iddianâme, "*Acta, betreffend die Schickung des p. Gaffron*" adlı dosyanın içinde, Diez'in 25 Eylül tarihli mektubunun ekinde verilmiştir. Diez'in bu denli ağır suçlamaları krala nasıl kesin olgular olarak aktarabildiği anlaşılmaz olduğu kadar, affedilmez bir durumdur ki, örneğin Gaffron'un Avusturya elçisinden aldığı 4 bin akçe hakkında Diez bizzat şöyle demektedir: "Bu son konularda hâlâ tam gerçeği bilemiyorum öyle ki başkaları gerçek gibi görünse de ben gerçeği garanti edemiyorum". Ayrıca 24 Temmuz tarihli ilk mektubunda aynı husus hakkında şöyle derken: "Rusya'nın hizmetine taahhütlerde bulunduğu gibi onun adına yayılan dedikodu Polonya'dan Berlin'e yayıldı pek de doğru görünmüyor", Bulgakov'un Gaffron'a Rusya'da hizmet etmesini teklif ettiğine dair aptalca bir söylentiyi nasıl olur da burada bir kez daha tekrarlayabilmiştir. Bu arada Diez, diplomatik hediyelere karşı hiç de kapalı değildi. Daha İstanbul'a

Anlaşıldığı kadarıyla bu müspet iddialar kralın üzerinde çok kötü bir etki bırakmıştı. Sonuçta meselenin iyice incelenmesini emrederken, tamamen haklı idi. Gerçi bu inceleme bu gibi durumlarda krala özgü hızlı ve kimi zaman hiç de yumuşak olmayan, ama yine de asla adalet duygusunu kaybetmediği bir şekilde yapıldı. 19 Ekim'de Berlin'e varan söz konusu mektubu aldıktan hemen sonra, Bakan Finckenstein'a 20 Ekim'de olağandışı bir kabine yazısı gönderildi: "25 Eylül tarihli mektuptan şu anda İstanbul'dan aldığım haberlere göre, Gaffron'un buraya gelir gelmez tutuklanmasını ve şehirde dolaşmasına fırsat tanımadan, hemen Spandau [hapishanesine] gönderilmesini gerekli görüyorum. Dolayısıyla buraya vardıktan hemen sonra yanınıza gelmesini sağlayacak ve Diez'in mektubunda kendisine isnat edilen suçlar, bilhassa Frankopoulo'nun söyledikleri hakkında ifadesini almak için, hiç vakit kaybetmeden bir araba ile sessizce söz konusu kaleye göndereceksiniz. Suçsuz olduğu anlaşılır ve belki de yalnızca nefret ve düşmanlıktan dolayı bu suçlamalara maruz kaldığı görülür ise tutuklanması herhangi bir heyecana sebep olmadan, yeniden serbest bırakılabilir".

Ayrıca 26 Ekim'de Diez'e şu cevabı gönderdi: "25 Eylül tarihli mektubunuzun ekinde bildirmiş olduğunuz herşey beni çok şaşırttı ve elinizde deliller olduğundan hiç şüphem yoktur"[658].

Kont Finckenstein, kralın bu emri karşısında sıkıntıya düştü. Böyle bir hareketin kaçınılmaz olarak yaratacağı heyecandan mümkün olduğunca kaçınmak için, krala Gaffron'un Berlin'e gelir gelmez şehir komutanı General von Möllendorf tarafından tutuklanmasının ve sessizce Spandau'ya götürülmesinin daha uygun olup olmayacağını sordu ve böyle bir teklifte bulundu. Kral, bu teklifi kabul etti ve aynı zamanda evrakına el konulmasını ve kendisine isnat edilen bütün suçlar hakkında geçici olarak ifadesinin alınmasını emretti[659].

---

gelirken, o dönemlerde Prusya ile ilişkilerini mümkün olduğunca sıcak tutmaya çalışan Boğdan ve Eflak voyvodalarından iki değerli tütün tabakası kabul etmişti. Lâkin bu durumu söz konusu mektupta şu sözlerle haklı çıkartmaya çalışmaktadır: "Bundan çıkartılacak en az sonuç, benim hükümdarıma bağımlılığımla bu mevcudiyetleri her zaman kabul etmesini bileceğim".

658 Kralın Kont Finckenstein'a gönderdiği 20 Ekim tarihli yazısı, daha önce de adı geçen "*Actis, vs*". adlı dosyada ve Diez'e gönderdiği 26 Ekim tarihli yazı, Diez'in 1784 yılına ait mektuplarının arasındadır.

659 Finckenstein'in 21 Ekim tarihli yazısı ve kralın 22 Ekim 1784 tarihli cevabı için bk. "*Actis, vs.* ".

Artık yapılacak bir şey yoktu. İstanbul'daki borçlularının elinden çok zor kurtulan ve yolda bile onlar tarafından takip edilen talihsiz Gaffron, Osmanlı payitahtından nihayet Eylül ayı başlarında ayrılmıştı ve ancak 22 Ocak 1785'te Berlin'e geldi. General Möllendorf tarafından gün doğmadan yatağında tutuklandı ve hemen yaverlerinden biri ile Spandau'da hapse gönderildi[660]. Kraliyet Danışmanı Dohm'a ise rahatsızlık verici bir görev olan kâğıtlarına el koyma ve emredilen sorgulamayı yapma görevi verildi.

Mesele tam bir gizlilik içinde yürütülecekti. Bu amaçla iki devlet ve kabine bakanları von Finckenstein ve von Hertzberg tarafından hazırlanan 22 Ocak tarihli talimatta Dohm'a "ustalığına ve basiretine güvenilerek", hemen "sessizce ve büyük bir gizlilik içinde", talimatta ayrıntılı olarak belirtilen hususları soruşturmak üzere, Spandau Kalesi'ne gitme görevi veriliyordu. Bu hususlar, Gaffron'un kapudan paşa ile sözde samimi ilişkisini, o ünlü notayı ve borçları ile envanterdeki eksiklikleri, bilhassa gümüş takımlarının bir kısmının darphaneye verilmesini kapsıyordu. Talimatın sonunda ise şöyle deniyordu: "Gaffron, bütün bu hususları veya bunların bir kısmını inkâr ettiği takdirde, Kraliyet Danışmanı Dohm, vicdanına hitap etmeli ve inkârın yaratacağı tehlikeleri gözönüne getirerek, bütün bunlar hakkında kendisine dava açılmasını göze alıp alamayacağını sormalıdır ki, böyle bir durumda doğal olarak daha ağır bir ceza alacaktır"[661].

Gaffron, savunması için esas olarak ancak geçen yıl içerisinde krala gönderdiği mektuplarda bildirdiklerini ileri sürebiliyordu. Bazı kaçamak cevaplardan sonra, gerçekten de kapudan paşa ile ısrarı üzerine bir görüşme yaptığını, ama bu görüşmede kesin bir dille kralın Rusya ile ittifakı ve Avusturya ile Fransa arasındaki ittifak devam ettiği sürece, Bâbıâli'nin Prusya'dan hiçbir yardım bekleyemeyeceğini açıkladığını itiraf etti. Bâbıâli'ye asla aksini vadeden bir nota vermemişti, yalnızca Frankopoulo için Bâbıâli vezirleri ile gö-

660 Möllendorf'un kendi el yazısıyla krala gönderdiği 23 Ocak 1785 tarihli raporu ve Dohm'un yine kendi el yazısıyla hazırladığı aynı tarih ve "*Bericht von der geschehenen Arretierung des pp. Gaffron ve Versiegelung dessen Effecten*" başlıklı raporu. *Aynı eser.*

661 "*Instruction an der Geheimrath Dohm wegen der gegen pp. Gaffron einzuleitenden Untersuchung*" başlıklı, 22 Ocak 1785 tarihli talimat. İmzası: "Majestelerinin özel emri üzerine. Finckenstein. Hertzberg". Aynı yer. Bütün orijinal belgelerin üzerine Finckenstein tarafından el yazısı ile "Gizli" ibaresi tatbik edilmiştir.

rüşmeleri esnasında yönerge olarak kullanacağı bazı notlar hazırlamıştı. Böyle bir notaya dair söylentiler muhtemelen İngiliz elçinin ve Avusturya elçisinin entrikaları idi.

İstanbul'dan ayrılırken bir bankerden borç aldığı 1.800 akçe için gerçekten de Bulgakov teminat vermişti, ama yalnızca bir dostu olarak. Arabayı da ondan almıştı ve tamiri için 250 akçe harcadıktan sonra, 500 akçe karşılığında satmıştı, ama dostuna çok daha yüksek değerde hediyeler de vermişti. Dolayısıyla Bulgakov, Stakiev'in 1.500 akçe tutarındaki bir senedini ciro edip geri vermesi mümkün değildi, zira bu senedi çoktan ödemişti. Rus elçisinin kendisine Rusya'da bir yer vadettiğine dair asılsız söylentiler ise Avusturya elçisinin boş bir uydurması idi. Ayrıca Rus elçisinden 4 bin akçe aldığı iddiası da kuru bir iftira idi ki, gerçekten de kendisine üçüncü kişiler aracılığıyla buna bezer teklifler yapılmıştı, ama hepsini büyük bir isteksizlikle geri çevirmişti.

Gümüş takımlarının bir kısmını sattığını itiraf ediyordu, ama mazeret olarak yalnızca kırılmış ve kullanılmaz hâle gelmiş birkaç parçadan oluştuğunu ve karşılığında aldığı paranın envantere kaydedilerek, kaçınılmaz olarak yapılması gereken bir donanma şenliği için kullanıldığını ileri sürüyordu.

Gaffron daha sonra Frankopoulo'nun karıştırdığı işler hakkında ağır sözler söyledi. Fenerlilerle sürekli irtibat hâlinde olan; mümkünse Boğdan voyvodası olmak için Bâbıâli'ye her şekilde yaranmaya çalışan; bu plan için herşeyi feda eden ve son yıllarda yığdığı hazinelere bakılacak olursa, başka taraflardan rüşvet alan sinsi ve hırslı bir adamdı. Güya maaşını azalttığı için, Gaffron'u her yerde karalamıştı; Diez'e ise hemen öyle yaltaklanmıştı ki, işlerin aleyhine olacak şekilde kendini yönetmesine izin veriyordu ve söylediklerine hiç sorgulamadan inanıyordu.

Söz konusu protokole eklenen raporda Dohm, "Gaffron'un dokuz saat süren sorgulama sırasında ve imzaladığı ifadelerinde olağanüstü sâkin ve herhangi bir zorlama olmadan neşeli olduğunu, dolayısıyla ya suçsuzluğundan tamamen emin olduğunu ya da çok iyi rol yaptığını" belirtiyordu[662].

Kont Finckenstein, Gaffron'un her türlü suçtan beraat ettirmeyi ve tekrar serbest bırakmayı ne kadar çok isterdi! Krala bu hususta gönderdiği 26 Ocak tarihli raporda şunları diyordu: "Gaffron birçok açıdan tenkidi haketse

662 Gaffron ve Dohm tarafından imzalanan 24 Ocak 1785 tarihli sorgulama protokolüne ve Dohm'un bu husustaki raporuna göre. Aynı yer.

de majestelerinin affına sığınarak belirtmeliyim ki, Gaffron'un davranışlarına kötü niyetten ziyade karar verme eksikliği, ihtiyatsızlık ve düşüncesizliğin hâkim olduğunu ve Gaffron'a isnat edilen suçların birkaç noktada abartıldığını, hatta yanlış olduğunu düşünüyorum. Kaderi, majestelerinin vereceği karara bağlı olacaktır".

Oysa kral, meseleye hiç de bakanı gibi yumuşak bakmıyordu. Zira raporun arka sayfasında kralın, bariz bir heyecanla yazılmış olup, olağan dışı olması sebebiyle burada diplomatik açıdan verilmesi gerektiğini düşündüğümüz, kendi el yazısıyla aşağıdaki kararı görülmektedir:

> "Gaffron meselesi açık değil, Rus bakandan parasını almış, bu para iade edilmedi, bu bana rüşvetin bir yansıması gibi görünüyor, her açıdan onun misyonunda bu konunun çok kötü etkileri oldu ve en azından bir yıl hapsi haketti. Karşılaştığı güçlük bir mazeret değil, ama rüşvet alındığı gayet açık, o Rusya'nın parasını aldı".

Kralın, Gaffron'u derinden etkileyen bu hızlı ve beklenmedik kararı, Kont Finckenstein'i zor bir durumda bıraktı. Muhtemelen kralın fikrini yine de değiştirebileceği ve öfkesi biraz dindikten sonra, bu kadar sert olmayan bir karar vermesi umuduyla kralın kararını uygulamak için gerekli adımları atmadan önce birkaç gün bekledi. Kral, bu meselenin olağan hukuk yolu ile yürütülmesini istemediğinden ancak 30 Ağustos'ta Gaffron'a cezasını resmî bir emirle mi, yoksa basit bir bildiri ya da başka bir yolla mı ilan edeceğine dair yeni talimatlar istedi.

Kral, hemen ertesi gün cevap verdi: "Gaffron'a karşı yapılacak açık bir yargılamayı istememesinin tek sebebi, Ruslardan rüşvet aldığının açıkça görülebilmesi idi. Bu, bilhassa Rusya'ya karşı, mümkün olduğunca gizlenmeli idi. Dolayısıyla Gaffron'un tutuklandığını ekte Spandau komutanına yönelik emirle ilan etmek yeterli olacaktı. Bilhassa diplomasi heyeti bunu öğrenmemeli idi. Gaffron, bir yıl sonra tekrar serbest bırakılacaktı". Bütün bunlar kralın heyecanının bir delili olarak burada tekrar verdiğimiz sert kararı ile pekiştiriliyordu: "alçaklıklar yapan sefil biridir, bu kesin, ve davranışıyla orada bizim aramızı bozdu" [663].

---

663 Kont Finckenstein'in 30 Ocak ve kralın 31 Ocak 1785 tarihli yazıları. Aynı yer.

rüşmeleri esnasında yönerge olarak kullanacağı bazı notlar hazırlamıştı. Böyle bir notaya dair söylentiler muhtemelen İngiliz elçinin ve Avusturya elçisinin entrikaları idi.

İstanbul'dan ayrılırken bir bankerden borç aldığı 1.800 akçe için gerçekten de Bulgakov teminat vermişti, ama yalnızca bir dostu olarak. Arabayı da ondan almıştı ve tamiri için 250 akçe harcadıktan sonra, 500 akçe karşılığında satmıştı, ama dostuna çok daha yüksek değerde hediyeler de vermişti. Dolayısıyla Bulgakov, Stakiev'in 1.500 akçe tutarındaki bir senedini ciro edip geri vermesi mümkün değildi, zira bu senedi çoktan ödemişti. Rus elçisinin kendisine Rusya'da bir yer vadettiğine dair asılsız söylentiler ise Avusturya elçisinin boş bir uydurması idi. Ayrıca Rus elçisinden 4 bin akçe aldığı iddiası da kuru bir iftira idi ki, gerçekten de kendisine üçüncü kişiler aracılığıyla buna bezer teklifler yapılmıştı, ama hepsini büyük bir isteksizlikle geri çevirmişti.

Gümüş takımlarının bir kısmını sattığını itiraf ediyordu, ama mazeret olarak yalnızca kırılmış ve kullanılmaz hâle gelmiş birkaç parçadan oluştuğunu ve karşılığında aldığı paranın envantere kaydedilerek, kaçınılmaz olarak yapılması gereken bir donanma şenliği için kullanıldığını ileri sürüyordu.

Gaffron daha sonra Frankopoulo'nun karıştırdığı işler hakkında ağır sözler söyledi. Fenerlilerle sürekli irtibat hâlinde olan; mümkünse Boğdan voyvodası olmak için Bâbıâli'ye her şekilde yaranmaya çalışan; bu plan için herşeyi feda eden ve son yıllarda yığdığı hazinelere bakılacak olursa, başka taraflardan rüşvet alan sinsi ve hırslı bir adamdı. Güya maaşını azalttığı için, Gaffron'u her yerde karalamıştı; Diez'e ise hemen öyle yaltaklanmıştı ki, işlerin aleyhine olacak şekilde kendini yönetmesine izin veriyordu ve söylediklerine hiç sorgulamadan inanıyordu.

Söz konusu protokole eklenen raporda Dohm, "Gaffron'un dokuz saat süren sorgulama sırasında ve imzaladığı ifadelerinde olağanüstü sâkin ve herhangi bir zorlama olmadan neşeli olduğunu, dolayısıyla ya suçsuzluğundan tamamen emin olduğunu ya da çok iyi rol yaptığını" belirtiyordu[662].

Kont Finckenstein, Gaffron'un her türlü suçtan beraat ettirmeyi ve tekrar serbest bırakmayı ne kadar çok isterdi! Krala bu hususta gönderdiği 26 Ocak tarihli raporda şunları diyordu: "Gaffron birçok açıdan tenkidi haketse

662 Gaffron ve Dohm tarafından imzalanan 24 Ocak 1785 tarihli sorgulama protokolüne ve Dohm'un bu husustaki raporuna göre. Aynı yer.

de majestelerinin affına sığınarak belirtmeliyim ki, Gaffron'un davranışlarına kötü niyetten ziyade karar verme eksikliği, ihtiyatsızlık ve düşüncesizliğin hâkim olduğunu ve Gaffron'a isnat edilen suçların birkaç noktada abartıldığını, hatta yanlış olduğunu düşünüyorum. Kaderi, majestelerinin vereceği karara bağlı olacaktır".

Oysa kral, meseleye hiç de bakanı gibi yumuşak bakmıyordu. Zira raporun arka sayfasında kralın, bariz bir heyecanla yazılmış olup, olağan dışı olması sebebiyle burada diplomatik açıdan verilmesi gerektiğini düşündüğümüz, kendi el yazısıyla aşağıdaki kararı görülmektedir:

> "Gaffron meselesi açık değil, Rus bakandan parasını almış, bu para iade edilmedi, bu bana rüşvetin bir yansıması gibi görünüyor, her açıdan onun misyonunda bu konunun çok kötü etkileri oldu ve en azından bir yıl hapsi haketti. Karşılaştığı güçlük bir mazeret değil, ama rüşvet alındığı gayet açık, o Rusya'nın parasını aldı".

Kralın, Gaffron'u derinden etkileyen bu hızlı ve beklenmedik kararı, Kont Finckenstein'i zor bir durumda bıraktı. Muhtemelen kralın fikrini yine de değiştirebileceği ve öfkesi biraz dindikten sonra, bu kadar sert olmayan bir karar vermesi umuduyla kralın kararını uygulamak için gerekli adımları atmadan önce birkaç gün bekledi. Kral, bu meselenin olağan hukuk yolu ile yürütülmesini istemediğinden ancak 30 Ağustos'ta Gaffron'a cezasını resmî bir emirle mi, yoksa basit bir bildiri ya da başka bir yolla mı ilan edeceğine dair yeni talimatlar istedi.

Kral, hemen ertesi gün cevap verdi: "Gaffron'a karşı yapılacak açık bir yargılamayı istememesinin tek sebebi, Ruslardan rüşvet aldığının açıkça görülebilmesi idi. Bu, bilhassa Rusya'ya karşı, mümkün olduğunca gizlenmeli idi. Dolayısıyla Gaffron'un tutuklandığını ekte Spandau komutanına yönelik emirle ilan etmek yeterli olacaktı. Bilhassa diplomasi heyeti bunu öğrenmemeli idi. Gaffron, bir yıl sonra tekrar serbest bırakılacaktı". Bütün bunlar kralın heyecanının bir delili olarak burada tekrar verdiğimiz sert kararı ile pekiştiriliyordu: "alçaklıklar yapan sefil biridir, bu kesin, ve davranışıyla orada bizim aramızı bozdu" [663].

---

663 Kont Finckenstein'in 30 Ocak ve kralın 31 Ocak 1785 tarihli yazıları. Aynı yer.

rüşmeleri esnasında yönerge olarak kullanacağı bazı notlar hazırlamıştı. Böyle bir notaya dair söylentiler muhtemelen İngiliz elçinin ve Avusturya elçisinin entrikaları idi.

İstanbul'dan ayrılırken bir bankerden borç aldığı 1.800 akçe için gerçekten de Bulgakov teminat vermişti, ama yalnızca bir dostu olarak. Arabayı da ondan almıştı ve tamiri için 250 akçe harcadıktan sonra, 500 akçe karşılığında satmıştı, ama dostuna çok daha yüksek değerde hediyeler de vermişti. Dolayısıyla Bulgakov, Stakiev'in 1.500 akçe tutarındaki bir senedini ciro edip geri vermesi mümkün değildi, zira bu senedi çoktan ödemişti. Rus elçisinin kendisine Rusya'da bir yer vadettiğine dair asılsız söylentiler ise Avusturya elçisinin boş bir uydurması idi. Ayrıca Rus elçisinden 4 bin akçe aldığı iddiası da kuru bir iftira idi ki, gerçekten de kendisine üçüncü kişiler aracılığıyla buna bezer teklifler yapılmıştı, ama hepsini büyük bir isteksizlikle geri çevirmişti.

Gümüş takımlarının bir kısmını sattığını itiraf ediyordu, ama mazeret olarak yalnızca kırılmış ve kullanılmaz hâle gelmiş birkaç parçadan oluştuğunu ve karşılığında aldığı paranın envantere kaydedilerek, kaçınılmaz olarak yapılması gereken bir donanma şenliği için kullanıldığını ileri sürüyordu.

Gaffron daha sonra Frankopoulo'nun karıştırdığı işler hakkında ağır sözler söyledi. Fenerlilerle sürekli irtibat hâlinde olan; mümkünse Boğdan voyvodası olmak için Bâbıâli'ye her şekilde yaranmaya çalışan; bu plan için herşeyi feda eden ve son yıllarda yığdığı hazinelere bakılacak olursa, başka taraflardan rüşvet alan sinsi ve hırslı bir adamdı. Güya maaşını azalttığı için, Gaffron'u her yerde karalamıştı; Diez'e ise hemen öyle yaltaklanmıştı ki, işlerin aleyhine olacak şekilde kendini yönetmesine izin veriyordu ve söylediklerine hiç sorgulamadan inanıyordu.

Söz konusu protokole eklenen raporda Dohm, "Gaffron'un dokuz saat süren sorgulama sırasında ve imzaladığı ifadelerinde olağanüstü sâkin ve herhangi bir zorlama olmadan neşeli olduğunu, dolayısıyla ya suçsuzluğundan tamamen emin olduğunu ya da çok iyi rol yaptığını" belirtiyordu[662].

Kont Finckenstein, Gaffron'un her türlü suçtan beraat ettirmeyi ve tekrar serbest bırakmayı ne kadar çok isterdi! Krala bu hususta gönderdiği 26 Ocak tarihli raporda şunları diyordu: "Gaffron birçok açıdan tenkidi haketse

662 Gaffron ve Dohm tarafından imzalanan 24 Ocak 1785 tarihli sorgulama protokolüne ve Dohm'un bu husustaki raporuna göre. Aynı yer.

de majestelerinin affina sığınarak belirtmeliyim ki, Gaffron'un davranışlarına kötü niyetten ziyade karar verme eksikliği, ihtiyatsızlık ve düşüncesizliğin hâkim olduğunu ve Gaffron'a isnat edilen suçların birkaç noktada abartıldığını, hatta yanlış olduğunu düşünüyorum. Kaderi, majestelerinin vereceği karara bağlı olacaktır".

Oysa kral, meseleye hiç de bakanı gibi yumuşak bakmıyordu. Zira raporun arka sayfasında kralın, bariz bir heyecanla yazılmış olup, olağan dışı olması sebebiyle burada diplomatik açıdan verilmesi gerektiğini düşündüğümüz, kendi el yazısıyla aşağıdaki kararı görülmektedir:

> "Gaffron meselesi açık değil, Rus bakandan parasını almış, bu para iade edilmedi, bu bana rüşvetin bir yansıması gibi görünüyor, her açıdan onun misyonunda bu konunun çok kötü etkileri oldu ve en azından bir yıl hapsi haketti. Karşılaştığı güçlük bir mazeret değil, ama rüşvet alındığı gayet açık, o Rusya'nın parasını aldı".

Kralın, Gaffron'u derinden etkileyen bu hızlı ve beklenmedik kararı, Kont Finckenstein'i zor bir durumda bıraktı. Muhtemelen kralın fikrini yine de değiştirebileceği ve öfkesi biraz dindikten sonra, bu kadar sert olmayan bir karar vermesi umuduyla kralın kararını uygulamak için gerekli adımları atmadan önce birkaç gün bekledi. Kral, bu meselenin olağan hukuk yolu ile yürütülmesini istemediğinden ancak 30 Ağustos'ta Gaffron'a cezasını resmî bir emirle mi, yoksa basit bir bildiri ya da başka bir yolla mı ilan edeceğine dair yeni talimatlar istedi.

Kral, hemen ertesi gün cevap verdi: "Gaffron'a karşı yapılacak açık bir yargılamayı istememesinin tek sebebi, Ruslardan rüşvet aldığının açıkça görülebilmesi idi. Bu, bilhassa Rusya'ya karşı, mümkün olduğunca gizlenmeli idi. Dolayısıyla Gaffron'un tutuklandığını ekte Spandau komutanına yönelik emirle ilan etmek yeterli olacaktı. Bilhassa diplomasi heyeti bunu öğrenmemeli idi. Gaffron, bir yıl sonra tekrar serbest bırakılacaktı". Bütün bunlar kralın heyecanının bir delili olarak burada tekrar verdiğimiz sert kararı ile pekiştiriliyordu: "alçaklıklar yapan sefil biridir, bu kesin, ve davranışıyla orada bizim aramızı bozdu" [663].

663 Kont Finckenstein'in 30 Ocak ve kralın 31 Ocak 1785 tarihli yazıları. Aynı yer.

Buna kim itiraz edebilirdi ki? Bakanlar, bu meseleyi bir kez daha Gaffron'un uğradığı felaketi önleyecek şekilde kralın huzuruna getirmeye cesaret edemiyorlardı. Finckenstein'in bu hususta danıştığı Hertzberg, bir elçinin artık yararı olmayacağı bir zamanda başka bir devletten aldığı kredinin suç sayılamayacağını, hatta kanıtlanmamış bir suçun zannı bile kabul edilemeyeceğini, dolayısıyla cezalandırılamayacağını itiraf ediyordu. Bu arada mesele ne kadar gizlilik içinde yürütülüyor ise yaratacağı sansasyon o denli büyük olacaktı[664].

Kraliyet Danışmanı Dohm'a yine Spandau komutanı Albay Zadov'a kralın emrini götürme ve Gaffron'a akıbetini bildirmek gibi sıkıntılı bir görev verildi. 3 Şubat'ta bu görevi yerine getirdi ve Gaffron'a şöyle dedi: "İfadeleri hakkında tutulan ve Gaffron tarafından imzalanan tutanak, krala verilmişti ve majesteleri bundan ne yazık ki, yabancı elçilerden borç para aldığını ve geri ödemediğini, kraliyete ait gümüş takımlarının bir kısmını sormadan sattığını ve yerine koymadığını ve majestelerinin Gaffron'un davranışlarından dolayı başka devletler nezdinde rencide edilmiş olabileceğini görmüştü. Bu sebeple majesteleri Kral, doğrudan ve takdiri kendine ait olmak üzere, bu kalede bir yıl boyunca tutuklu kalmasını uygun görmüştü".

Ağır bir darbeye maruz kalan bu adamın hayretini, çaresizliğini burada daha fazla irdelemek gereksizdir. Suçsuz olduğuna dair yeminler ederek, servetinden sonra şimdi de onurunu da almak istediklerine dair sızlandı ve Dohm'a ayrıntılı bir savunma yazısını teslim ederek, davanın mahkemece ayrıntılı olarak incelenmesini istedi. Bir kez daha canına bile kastetmiş olan Frankopoulo'nun bütün bu talihsizliklerden sorumlu olduğunu ileri sürdü. İçindeki tutkulu heyecanla biraz fazla ileri gitmekte haklı olmasa da affedilebilecek bir şeydi. Ayrıca savunma yazısında da bariz abartılar, hatta çelişkiler vardı. Neticede örneğin Diez'i doğrudan kendisinin, yani Gaffron'un adamlarını Frankopoulo aracılığıyla Gaffron'dan Diez lehine çalmaya kışkırtmakla suçlayarak, fazla ileri gitti. Bâbıâli'ye sunulan nota ile ilgili masalı çürütmek için bir kez daha Bulgakov'un itirafını ileri sürdü[665].

---

664 Kont Finckenstein'ın Hertzberg'e gönderdiği 1 Şubat tarihli yazı ve Hertzberg'in aynı tarihli cevabı. Aynı yer.

665 Dohm'un hükmüne dair ilanına ilişkin 3 Şubat tarihli raporu ve ekinde Gaffron'un savunma yazısı. Buna göre, Bulgakov nota hakkında şöyle bir açıklama yapmıştı. "Ah! Bunun için Tanrı huzurunda yemin ederim ki bunu asla bilmiyordum, ama mademki Bâbıâli'yi Kırım'ın devrine razı olmaması için tahrik etmeniz gerekiyordu .... Benim ya da sizin bu vesileyle zarar görmesinden yinede endişe etmeyiniz".

Yine de bütün bunların hiçbir faydası yoktu. Savunma yazısı dikkate alınmayıp, ancak bugünlerde tekrar çıkarttığımız dosyalara gömüldü ve mahkemede yargılanma talebi üzerinde hiç düşünülmedi bile. Neticede bu olağandışı diplomatik dava, hiçbir resmî soruşturma yapılmadan, hiçbir delil sunulmadan, hatta davalıya tam savunma hakkı bile tanınmadan, 23 Ocak ve 2 Şubat tarihleri arasındaki 10 günlük süre içinde başlatılmış, yürütülmüş ve karara bağlanmıştı. Dohm tarafından incelenmesi gereken kâğıtlar arasında, Gaffron'un suçunu kanıtlayacak hiçbir şey yoktu ve asıl delil addedilen nota hakkında hiçbir bilgi edinilememişti[666].

Diez'e ancak 29 Ocak'ta notanın hemen şifreli ve orijinali ile ayrıntılı olarak karşılaştırılmış bir suretini göndermesi ve doğruluğuna dair yemin etmesi için emir gönderilmişti. Burada doğal olarak şu soruyu sormak gerekir: Diez, daha o zamanlar Frankopoulo aracılığıyla belgeyi eline geçirdiğine göre, bu önemli delili neden Gaffron'a karşı iddianâmesi ile birlikte göndermemişti?

Anlaşıldığı kadarıyla şimdi de pek acele etmiyordu. Gönderilmesi emredilen suret ancak 10 Mart 1785 tarihli mektubuna ek olarak gönderilmişti ve altına da orijinali Gaffron tarafından bizzat imzalanmış olduğundan ve doğruluğu yalnızca yazının stilinden değil, kralın yalnızca emrin gönderildiği kişi tarafından bilinmesi mümkün olan acil bir emrini de kapsadığından anlaşılabileceği için, doğruluğu üzerine yemin etmesi gerekmediğine dair bir açıklama eklenmişti. Oysa bu delillerin oldukça zayıf dayanakları vardı.

Gaffron'un Frankopoulo'ya Bâbıâli ile görüşmelerde kullanılmak üzere yazılı talimatlar vermeyi alışkanlık hâline getirdiğini daha önce gördük. Sonuçta bu sinsi Rum, imzayı nasıl kullanabileceğini veya suistimal edebileceğini bilmeyen ve düşünmeyen Gaffron'un kendisine muhtemelen ihtiyatsız davranarak vermiş olabileceği imzasını ele geçirmeyi başarmış olabilirdi. Yazıda kullanılan stilin uygunluğu, söz konusu talimatların varlığından dolayı kolayca anlaşılabilir ve aynı şekilde Frankopoulo'nun söz konusu notada bulunan acil emri de ele geçirmiş olması imkânsız değildi.

Bütün bunların kısmen Bâbıâli nezdinde, kısmen de Prusya'ya düşman diplomatlar arasında itibar kazanmak ve aynı zamanda nefret ettiği Gaffron'a bir oyun oynamak için, Frankopoulo'nun bir entrikası olduğunu düşündüren

666 Dohm'un 9 Şubat tarihli raporuna göre, Gaffron'un kâğıtları arasında bundan hiçbir iz yoktu.

bazı harici sebepler bunlardı. Nota muhtemelen Frankopoulo sayesinde, notayı önce Paris'e gönderen Avusturya elçisinin eline geçti.

Dâhili sebepler de sanki bu varsayımı destekliyordu. Bize göre bu belge bir Alman diplomatın ciddi kararlılığından ve dürüstlüğünden ziyade Fenerlilerin sinsiliğini ve ikiyüzlülüğünü yansıtmakta idi. Aslında her yerde notanın ana içeriğini oluşturduğu, dolayısıyla da Gaffron'a isnat edilen en önemli suç olarak ileri sürüldüğü üzere, Prusya'nın yardım ile ilgili vaadine dair hiçbir iz bulunmamaktadır. Kralın aynı notada verilen acil emri ise dünyada hiçbir hükümdarın Bâbıâli'ye Prusya kralı kadar sâdık olmadığı, dolayısıyla Bâbıâli'nin de "kralın ve elçi heyetinin bugüne kadar olduğundan daha iyi bir muamele ve itibar görmeyi hak edip etmediklerini" gözden geçirmesi gerektiğine dair yanıltıcı bir sonuç çıkartılmasına rağmen, aksine şimdilik Prusya ve Bâbıâli arasında bir ittifakın söz konusu olamayacağını belirtmektedir.

Bunun dışında Fransa'nın zayıflığı ve ikiyüzlü davranışları ve Kırım ile Kuban'ın Rusya'ya devrinin Bâbıâli için yaratacağı tehlikeler biraz abartılarak tarif edilmişti. Sanki Rusya'ya salt barışa duyulan sevgiden dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki topraklarının tamamının sunulduğu bir antlaşma sunuluyormuş gibi bir izlenim yaratıldığı söyleniyordu, vs.[667]

Diez, notanın gerçekliğini yemin altında onaylamakta sakınca görmediyse bile onurunu korumak amacıyla onun da kandırıldığı varsayılmalı idi. Belgeler önceden ayrıntılı olarak incelenmiş olsaydı, Gaffron'u mahkûm etmek için yeterli bir sebep kalmamış olacaktı. Borçları da böyle bir mahkûmiyet için önemsiz olacaktı.

Diplomatların, bilhassa İstanbul'da borç aldıkları ve bunları zaman zaman ödemedikleri, bilindiği üzere çok da nadir değildir ve bildiğimiz kadarıyla Avrupa kanunları gereğince asla vatan hainliği kabul edilmemiştir ve böyle bir muamele görmemiştir. Bilhassa Fransız sefirler, örneğin de Breves, de Cesy

667 Bugüne kadar tarafımızca bilinmeyen bu olağandışı diplomatik belgeyi, eklerde Diez tarafından şifreli olarak gönderilen örneklere göre veriyoruz. Ayrıca Osmanlı tarihçisi Cevdet Paşa'nın (Hammer, *Geschichte der Chane der Krim*, s. 245) de "Prusya elçisinin, sarayı adına, sınırların gelecekte belirlenmesi için bir senedin hazırlanmasını tavsiye etmediği bir notanın teslim edildiğinden" bahsettiğini de belirtmek isteriz. Bu, burada söz konusu edilen notadan başkası olamazdı, ama yalnızca bununla Gaffron'un böyle bir notayı teslim etmiş olduğu da kanıtlanmamıştır. Aksine Frankopoulo'nun resmî bir yetkisi olmadan bu esnada yalnızca Gaffron'un adını kullandığı ihtimali hâlâ çok güçlüdür.

ve de Nointel, yeri geldiğinde gördüğümüz gibi, bu hususta olağanüstü şeyler başarmışlardı[668].

Üstelik Gaffron asla parasal sıkıntılarını saklamamıştı. Berlin'de daha Bulgakov'un selefi Stakiev'in kasasını kullanmak zorunda kaldığı biliniyordu. 5 bin 350 taler tutarındaki düşük maaşından yalnızca Frankopoulo'nun 1.000 akçe tutarındaki maaşını değil, aynı zamanda bütün olağanüstü harcamaları, ziyafetleri, mektup ücretlerini, kuryeleri, yol masraflarını, vs. karşılaması bekleniyordu. Ödemelerin tazmin edilmesini istediğinde ise kralın sitemlerine maruz kalıyordu ve - başka hiçbir şey alamıyordu. Berlin'e geri döndüğünde, elimizde mevcut ayrıntılı bir hesaba göre, bu gibi harcamalar için alacakları 5 bin 875 taler tutarında idi, ama kimse bunları geri ödemeyi aklına getirmezken, Bulgakov'un teminat verdiği birkaç bin akçe için hapse atıldı![669]

Bütün bu hâdiseler hakkında herkesten çok daha derin bilgiye sahip Dohm, nedense bu hâdiseleri anlatırken, bunlardan hiçbirini gözönünde bulundurmamış, hatta bazı şeyleri tamamen yanlış algılamıştı[670]. Kralın, Gaffron'u İstanbul'da yalnızca "olup bitenden haberdar olmak" için maslahatgüzar olarak tuttuğu ve "bunun dışında başka hiçbir siyasî amaç gütmediği" yanlıştı. Burada sunulan belgelerden bunun tam aksi olduğu yeterince anlaşılabilir.

Ayrıca, yapılan kovuşturma sayesinde "rahatlamasına" rağmen, kralın Gaffron'u sırf "müttefikinin isteğini yerine getirmek için" mahkûm ettiği de tamamen yanlıştır. Kral hiçbir şekilde rahatlamadığı gibi, Gaffron'u da bu sebepten dolayı mahkûm etmemişti. Çariçe, hüküm verilmeden bir yıl önce, kraldan öfkesini hiçbir şekilde İstanbul'daki adamlarından çıkartmamasını istemişti ve kral, buna rağmen çariçeyi tatmin etmek istiyorsa, bu mahkûmiyetin diplomatik heyetten ve bilhassa Rusya'dan gizlenmesinde neden ısrar edecekti ki?

---

668 Karşılaştırma için bu eserin III. cildi, IV. cildi ve V. cildi.

669 "*Actis, vs*". altında 1787'de Hertzberg'e gönderilen "*Note des réclamations du Sr. De Gaffron*" başlıklı notaya göre. Burada "hükümdarlar arasındaki en büyük, ama en tasarruflu" hükümdar olarak adlandırdığı kralın, alacakları söz konusu olunca kendisini nasıl geri çevirdiği hakkında şöyle demektedir: "En büyük ama eli en sıkı hükümdar" (resmî bir ziyafet için) "Majesteleri, masraf tutarını, tahsil için, kime göndereyim, ilk cevabı, bunun bana düştüğü oldu, ve 1400 yerine 40 ecu harcamalıymışım yoksa har vurup harman savurmuş olurmuşum. Majestenin ikinci cevabı, eğer isteklerime devam edersem, benim için Tanrı'ya yalvarmaktan başka bir şeyi haketmeyeceğim oldu".

670 Dohm, "*Denkwürdigkeiten*", II, 42 ve devamı.

Ayrıca elimizdeki belgelerde Frankopoulo'nun notayı Bâbıâli'ye teslim etmek yerine, rüşvet aldığı Rus elçisine teslim ettiğine dair tek bir delil mevcut değildir. Bulgakov aksine notayı asla görmediğine yemin etmişti ve daha da önemlisi, St. Petersburg'a yazdığı mektuplarda bundan hiç söz edilmemişti. Kral, mahkûmiyetin ana sebebi olarak yalnızca Gaffron'un "Ruslardan para aldığını" ön plana çıkartıyordu. İşte bu yüzden de Dohm'un Gaffron'un bu malî sıkıntıları hakkında tek bir kelime bile etmemesi ve Diez'in bu hâdisede oynadığı çirkin rolü tamamen görmezden gelmesi anlaşılabilir bir şey değildir.

Gerçeği asla bilerek ihlal etmesi mümkün olmayan bu olağanüstü adamı bu yüzden kınamak istemiyoruz. Öncelikle, hâdise tam bir gizlilik içinde yürütülmek zorunda olduğundan, eski makamının gerektirdiği bazı şeyleri gözönünde bulundurmak zorunda idi - ayrıca bunları yazarken, Diez henüz hayatta idi - ve daha sonraki zamanlarda birçok ayrıntıyı unutmuş olabilirdi; üstelik "*Denkwürdgikeiten*" başlıklı hatıratında bu hususları ele aldığı sırada muhtemelen söz konusu belgeler elinde mevcut değildi ve bu yüzden, meydana gelen hâdiseleri gerçeğe uygun olarak anlatması zordu. Belki de bu yüzden Gaffron'un sonunda tamamen aklanmış olduğundan tek bir kelime ile bahsetmiyordu.

Spandau hapishanesinde çok büyük sıkıntılar içinde neredeyse iki yıl geçirdikten sonra - kendisine belirli bir günlük harcama tutarı bile tahsis edilmemişti - Kral Büyük Frederik'in ölümünden sonra, halefi II. Frederik Wilhelm'in soylu adalet duygusu, yalnızca tamamen serbest kalmasını değil, maruz kaldığı sıkıntılar için de uygun bir tazminat almasını sağladı. Bu soylu düşünceli hükümdara acılarını 9 Şubat 1787 tarihli bir yazı ile çaresizliğin sebep olduğu bir açık sözlülükle henüz anlatmıştı ki, hemen davasının tekrar incelenmesi emredildi. Bunun sonucunda aynı ayın sonuna doğru bakanlar Finckenstein ve Hertzberg'in talebi üzerine yalnızca henüz ödenmemiş borçlarının kapatılması için 4 bin taler tazminat verilmesi değil, selefleri Reksin ve Zegelin'in de aldıkları ömür boyu emeklilik maaşını alması da kararlaştırıldı. Hatta 1790'da yine sıkıntıya düştüğünde, erken ölüm ihtimali olmasına bakılmaksızın, üç yıllık emekli maaşı peşin ödendi[671].

671 Bu olağandışı hâdisenin son aşaması ile ilgili bütün orijinal belgeler, yine "*Actis, betreffend die Schickung des p. Gaffron*" altında mevcuttur. Buna göre Dohm, "Gaffron bir yıl sonra tekrar serbest bırakıldı ve küçük bir emeklilik maaşı ile hizmetten azledildi" derken de yanılmaktadır.

İlk kez belgelere dayalı açıklamalar yapabilecek durumda olduğumuz Şark karışıklıklarının bu olağandışı döneminden burada ayrılarak, 8 Ocak 1784 tarihli antlaşmanın sonucunda şekillenen hâdiselere geri dönüyoruz.

Kabineleri ve kamuoyunu genel olarak meşgul eden ve endişelendiren iki soru vardı: 1) Rusya ve Bâbıâli arasında yeniden tesis edilen barış konusunda her iki taraf da ciddi miydi ve sürekli olacak mıydı? ve 2) kayser, acaba yalnızca özverili olmanın onuru ile yetinerek, akabinde uygun bir tazminat talebinde bulunmayacak mıydı?

Birinci soruya gelince, gerçekte ne İstanbul'da ne de St. Petersburg'da hiç kimse, Büyük Frederik'in ifadesine göre, bu "aceleyle biraraya yapıştırılmış ve üzeri boyanmış barışın" sürdürülebilirliğine inanmıyordu. Her iki taraf da bunun ancak iki yıl devam edeceği fikrindeydi. Beylikçi daha Ocak ayında Prusya maslahatgüzarına Bâbıâli'nin, Rusya'nın Kırım üzerindeki hâkimiyetini yalnızca daha kararlı ve daha güçlü bir şekilde ortaya çıkabilmek için zaman kazanmak amacıyla kabul ettiğini itiraf etmişti. Rusya, herhangi bir teşebbüste bulunmaya cesaret edene kadar muhtemelen iki yıl geçecekti. Sırf donanmasını hazırlamak için bile bu kadar zamana ihtiyacı vardı ve anlaşıldığı kadarıyla bu arada İran'ı da tamamen bertaraf etmeye çalışacaktı ki, bu da hazinesini tüketecekti. Hâlâ yeterince parası ve insanı olan Bâbıâli bu arada silahlı kuvvetlerini güçlendirebilir ve ruhu Prusya kralı olacak olan Prusya, Fransa, Sardunya ile dörtlü ittifaka dair müzakerelere devam edebilirdi. Prusya ve Rusya arasındaki ittifakı gevşetmiş olmakla yetineceğinden ve silahlı kuvvetlerini daha ziyade Almanya'ya ve bilhassa Toskana için Urbino Düklüğü'nü gözüne kestirdiği İtalya'ya yönlendirmeye niyetli göründüğünden, kayserden şimdilik korkmak gerekmiyordu[672].

Büyük Frederik'in bile Divân-ı Hümâyûn'daki devlet adamlarından beklenmeyecek kadar zeki olduğunu düşündüğü beylikçinin bu isabetli tahminleri, en azından Osmanlı İmparatorluğu'nun o dönemlerdeki durumuna biraz daha derinden göz atanların yakıştıramadıkları belirli bir özgüveni kanıtlıyordu. Diğerlerinin yanısıra, İstanbul'a gelir gelmez taze ve keskin bir bakışla bu hasta devlet yönetiminin derinlerine inen Diez de Osmanlı İmparatorluğu için Avrupa'da talihli bir gelecek, uzun bir süre tanımıyordu.

672 Gaffron'un 24 Ocak 1784 tarihli mektubu.

Muhafaza edici unsurlarının, direniş imkânlarının mevcut olmadığını düşünüyordu. Gerçi hâlâ yeterince paraları ve birlikleri vardı, ama Bâbıâli'de tamamen eksik olan siyaset bilimi ve savaş sanatı idi. Bilhassa savaş sanatı konusunda ki, bu şimdi en önemli mesele idi, tamamen geride kalmışlardı. Yalnızca milletin savaşçı ruhu rahat yaşam ve gevşeme sebebiyle tamamen yok olmakla kalmayıp, orduda temelli bir reforma dair denemeler de neredeyse hiçbir iz bırakmadan gelip geçmişti. Fransızların, Bâbıâli'nin menfaatinden ziyade bencilce niyetlerle Humbaracı Ahmed Paşa ve Tott'tan beri ordu için yaptıkları, asla derinlere kök salmamıştı. Bu yüzden kılıç kullanan yüz binlerce kişi varken, neredeyse tek bir disiplinli asker yoktu.

Bütün bunlara devlet bütçesinin cari ihtiyaçlarını artık karşılayamayan kötü malî yönetim ekleniyordu. Son Rus savaşında Enderûn Hazinesi'nden 36 milyon akçe aktarılmıştı. Tek yardımcı kaynak, camilerin şimdilik el sürmeye cesaret edemedikleri vakıf varlıkları idi. Ayrıca devletin en iyi güçleri, hâlâ makamlarında kaldıkları kısa süreyi para sızdırmalardan rahat bir yaşam sürmekten ve bunu mümkün olduğunca kârlı hâle getirmekten başka bir şey düşünmeyen vicdansız valilerin açgözlülüğü ile sömürülüyordu. Toprakların ekilmesi bu yüzden sürekli olarak ihmal ediliyordu, malın ve mülkün hiçbir emniyeti yoktu ve nüfus sürekli azalıyordu. Yüksek eğitim tamamen eksikti; sanat ve bilimden hiçbir iz görülmüyordu!

Tek kelimeyle böyle bir imparatorluğun hâlâ varlık göstermesine şaşılmalı idi, zira hükümdarları daima ülkeyi mahvetmek için çalışmışlardı. Kendi çaresizliği, gururu ve milletinin bilgisizliği ve körlüğü yüzünden yok olacaktı. Artık yalnızca güçlü ve dirayetli bir ameliyat, sivil ve askerî düzeninin genel bir ıslahatı sayesinde bu küçültücü durumdan kurtulabilecek olan bir dizi yaşlanmış şımarık çocuklardan oluşuyorlardı. Bu ise ancak olağanüstü bir dâhinin işi olabilirdi. Bunun için en azından bir Fatih Sultan Mehmed'in ya da bir Kanuni Sultan Süleyman'ın, kısacası sarsılmaz bir cesareti, bu büyük eseri doğru şekilde ele alma sanatını birleştiren bir adamın dehası gerekiyordu[673].

---

673 Diez'in 10 Eylül, 9 ve 25 Ekim 1784 tarihli mektupları. Diez, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki durumlar hakkında verdiği bilgiler konusunda daima talihli değildi. Örneğin, defterdar bir defasında kendisine 1776'dan kalma eski bir malî bütçe vermişti ve Diez bunu büyük bir yenilik olarak 10 Kasım tarihli mektubu ile birlikte bakanlığa göndermişti. Hâlbuki Hertzberg, bu bütçenin Schlözer, "*Briefwechsel*" adlı kitapçıkta (Defter 32, s. 123) kelimesi kelimesine yayınlandığını kanıtladı. Bu bütçeyi Eton, *Tableau*, T. I, s. 50'de vermiştir.

Başka bir bölgede kendini bir deha olarak kabul ettiren ve dönemin en parlak siyasî zekalarından biri olan Kral II. Frederik'in, şanlı kahramanlık yaşamının sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği hakkındaki bu çaresiz görüşü paylaşmaması oldukça ilginçtir.

Osmanlıların savaş gücüne o da çok itibar etmiyordu. Bir zamanlar çok büyük işler başardıkları savaşçı ruhlarının ve dinî fanatizmlerinin yerine henüz başka bir şey koyamamışlardı, zira Avrupa'da savaş sanatındaki ilerlemeleri daima kollarını bağlayarak, uzaktan seyretmişlerdi[674]. Kral, 27 Kasım'da Diez'e cevaben, bu milletin karakteri ve yardımcı kaynakları hakkında fazla olumsuz bir görüşe ve buna karşın, iki imparatorluk sarayının gücü ve siyaseti hakkında fazla olumlu bir görüşe sahip olduğunu düşündüğünü yazdı. Kayser, Sırbistan'ı, Bosna'yı ve Dalmaçya'yı kendisi için kazanacak olsa bile Rusya'nın asla Osmanlı İmparatorluğu'nu fethetmesine izin vermeyecekti ve Rusya da kaysere daha fazlasını bırakmaya niyetli olamazdı.

Osmanlı milleti ne kadar yozlaşmış olursa olsun, muhtemel bir tehdit karşısında tekrar toparlanacağını ve işler son raddeye kadar geldiğinde her zaman olduğu gibi, aralarından onları yönetebilecek ve harekete geçirebilecek tek bir dehanın bile çıkması hâlinde, dinin ve vatanseverliğin itici gücü sayesinde bütün kudretini toplayarak ayağa kalkacağını düşünüyordu.

Ayrıca Fransa da kendi menfaatlerini, Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'dan tamamen çıkartılmak gibi bariz bir tehlike ile karşı karşıya kaldığında, Bâbıâli'yi tamamen kendi kaderine terkedecek kadar yanlış idrak edemezdi. Kırım'ın yakın zamanda Rusya'ya devredilmesi sırasında böyle bir durum söz konusu değildi. Zira Fransa, Bâbıâli'ye uzak ve akıbetine önemli bağlarla bağlanmamış bir eyaleti bırakmak gibi bir fedakârlığı yalnızca Bâbıâli'yi ve kendisini ağır olduğu kadar masraflı da olacak bir savaşın tehlikelerinden korumak için tavsiye etmişti.

Diez'in raporlarına göre, Bosnalıların Bâbıâli'ye kaysere karşı yardımlarını teklif ettikleri ve Bâbıâli'nin de onları silah ve cephane ile desteklemiş olması, Osmanlıları ihmal etmemek gerektiğini, aksine hâlâ güçlü bir direniş gösterecek yeterli imkânlara sahip olduklarını yeterince kanıtlıyordu[675].

674 Kralın Diez'e gönderdiği 19 Eylül 1784 tarihli acil emri: "Avrupa'nın bütün hükümdarları askerî sanatı geliştirmeyi görev bildi. Daha iyi tanımak için bu mesleğin anatomisi yapıldı, bu sırada Türkler, diğerlerinin keşiflerini izlemeksizin kolları bağlı oturdular".

675 Kralın Diez'e gönderdiği 27 Kasım 1784 tarihli yazı.

Neticede durum ne olursa olsun, Bâbıâli'nin bilinen zayıflığı iki imparatorluk sarayı için Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen yok edilmesine yönelik planlarını en kısa sürede tekrar ele almak için ayrı bir itici güçtü. En azından yaygın olarak, tek amaçlarının Divân-ı Hümâyûn'u birçok kavgalarla savaş ilan etmesini sağlayacak şekilde kışkırtmak olduğu düşünülüyordu, ama padişah ve sadrazam, çok önemli fedakârlıklara ve tavizlere mâl olsa bile, bundan mümkün olduğunca kaçınmaya çalışıyorlardı.

Hiç kimse bilhassa Çariçe Katerina'nın büyük Bizans projesini gerçekleştirmek için eline geçen ilk fırsatı değerlendireceğinden şüphe duymuyordu. Mart ayında, Bâbıâli ile aslında yalnızca bir ateşkes gibi gördüğü barışın ne kadar süreceğini bilmediği için, güneydeki birliklerin tamamını orada bırakmak zorunda kaldığını açıkça söylüyordu[676].

Potemkin'in kayser ile görüşeceği, büyük bir ciddiyetle İstanbul'a kadar uzatmayı düşündüğü ve bunun için kendisine 250 bin rublenin tahsis edildiği İtalya gezisini ve çariçenin daha şimdiden biraz da gösteriş merakıyla ilân edilen Kerson ve Kırım gezisinin de bununla bağlantılı olduğu iddia ediliyordu. Çariçenin gezisi aslında aynı yıl içinde gerçekleşecekti, ama kısmen musahibi Lanskoi'un ölümünden dolayı çariçede baş gösteren melankoli, kısmen de güneyde hâlâ kol gezen veba türündeki hastalıklardan dolayı, ertesi yılın Mayıs ayına ertelendi. O zamana kadar, senatoya gönderilen 26 Eylül tarihli bir ferman gereğince, bunun için gerekli herşey hazırlanacaktı[677].

Aynı zamanda, en azından yıkıcı hastalıkların burada kalan birliklerin saflarında açtıkları boşlukları doldurmak için, güney yönündeki asker sevki harekâtı da sürekli olarak devam ediyordu. Kırım muhafız kıtasını oluşturan 50 bin kişinin sayısı kısa sürede 30 bin kişiye kadar düşmüştü[678]. Oysa en az bu birlik sevkiyatı kadar şüphe çeken şey, Osmanlı İmparatorluğu'nun hemen her yerinde Rus ajanlarının açık ve gizli hareketleri idi.

Daha o dönemlerde İstanbul merkezli olup, buradan eyaletlere, bilhassa Boğdan ve Eflak'a kadar uzanan, teşkilatlanmış bir ayaklandırma sistemi mevcuttu. Ne tuhaftır ki, bu hususta en önemli rolü oynayanlar, Rusların hizmetindeki Cizvitlerdi. Bir taraftan Bâbıâli'nin Müslüman olmayan tebaasını, yani Rumları, Ermenileri, Yahudileri ve Katolikleri Bâbıâli'ye sırt çevirmeleri için

676 Kont Görtz'ün 23 Mart 1784 tarihli mektubu.
677 Kont Görtz'ün 19 Mart ve 12 Ekim 1784 tarihli mektupları.
678 Kont Görtz'ün 4 Haziran 1784 tarihli mektubu.

kışkırtıyorlardı ve diğer taraftan, Bâbıâli'yi herşeyin devlette ve orduda herhangi bir reformun yapılmasını gerektirmeyecek kadar yolunda olduğuna ve bu hâliyle de düşmanlarına başarıyla direnecek güçte olduğuna inandırarak, uyutmaya çalışıyorlardı[679].

Bütün bunlara bir de bu Rus ajanlarının daima çok paraya sahip olmaları ve bilhassa İstanbul'da Rus rublelerinin ve diğer rüşvet araçlarının gittikçe daha çok sevilmesi eklendi. Bulgakov'a bu amaçla kısa bir süre önce 150 bin akçe değerinde her türden değerli eşyalar, ipekler, değerli yüzükler, altın tabakalar, vs. gönderilmişti ve istediği kadar Rus devlet hazinesi teminatlı senetler verme serbestîsini almıştı. Bu sayede Türkleri, Rumları ve Ermenileri satın aldı ve böylece Rus grubu Osmanlı payitahtında sürekli olarak büyüyordu ve sonunda Bâbıâli'de istediği herşeyi kolayca yaptırabiliyordu. Bu uğursuz rüşvet sistemi, Kral Büyük Frederik'e göre de Osmanlı devlet yönetiminin en temel musibeti ve dürüst ve kararlı bir Şark siyasetinin en önemli engeli idi. Zira böylece devletin iyiliği için samimi bir şekilde çalışanların da para karşılığında anasını, babasını, hatta peygamberini bile satabilecek durumda olanlarla iş yapması imkânsız hâle geliyordu[680].

Bütün bunlar arasında çariçe için, bugüne kadar çok olumlu bir davranış sergileyen kayserin bundan böyle ne yapacağı çok önemli idi. Başlangıçta

679 Diez, 25 Ekim 1784 tarihli bir mektubunda bu hususta ilginç açıklamalarda bulunmaktadır ve şöyle demektedir: "Kuruluşundan beri bütün güçleri korkutan bu Cizvit tarikatı tercihen Rusya hükümetine bağlanmıştır. Büyük hükümdarın devletinde büyük sayılarda bulunan bu ruhbanlar, el altından halkı efendilerine karşı ayaklandırmaya ve en ince entrikalarla onların Rusya imparatoriçesinin görüşlerini desteklemelerini sağlamaya çalışıyorlar". Her yerden kovulan Cizvitlerin o dönemlerde Rusya'daki ana yerleşim merkezi, Smolensk ve Kiev arasındaki Miscislaff Kasabası idi. Lâkin yukarıda anlatılanlara göre, örneğin Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 31'de belirtildiği gibi, Cizvitlere yerleşim yeri olarak tahsis edilen iki veya üç şehirden başka bir yere gitmelerine izin verilmediği iddiasının aksine, buradaki faaliyetleri hiç de bunlarla sınırlı değildi.

680 Diez'in 10 Aralık 1784 tarihli mektubu. Burada İstanbul halkının "diğer bütün toplumlardan daha iyi ödeme yapan", Rusları daha çok sevdiğini söylemektedir. Ruslara karşı aynı kör sevginin hâkim olduğu sarayın içlerine kadar girmenin yolunu buluyorlardı. Ayrıca 10 Şubat 1785 tarihli mektubunda Bulgakov'a gönderilen değerli eşyalardan bahsetmektedir. Kral, Diez'e gönderdiği 9 Mart 1785 tarihli acil emirde bu hususla ilgili olarak şöyle diyordu: "Bundan dolayı herkes için hatta onlar için en iyisini dileyenler ve anlarla asla temas kurmayanlar için bile uygundur, çünkü para için baba, ana ve hatta onların Büyük Peygamberi'ni bile satacaktır".

sanki tebaasının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ticareti için elde ettiği imtiyazlardan kaynaklanan avantajlarla yetinecekmiş gibi görünüyordu.

Bu hususta geçen yıldan beri askıda kalan müzakereler, Rusya'nın da desteğiyle[681], 27 Temmuz 1718 tarihli Pasarofça Antlaşması'na[682] ve Belgrad Barış Antlaşması'nın XI. maddesine istinaden sekiz maddede Habsburg uyrukları için yalnızca en imtiyazlı milletlere, bilhassa Fransızlara, İngilizlere, Hollandalılara ve Ruslara tanınan bütün avantajları tanımakla kalmayıp (madde V), Haziran 1783 tarihli antlaşma ile Rusya'ya garanti edildiği gibi, Karadeniz'de engellenmeden denizcilik yapmasına da izin veren (madde VI ve VII) 24 Şubat 1784 tarihli ticaret antlaşması akdedildi[683]. Bu antlaşmaya istinaden Boğdan voyvodasına ertesi ayın başında Habsburg tebaasının, ülkesinde ticarî trafiğin kolaylaştırılmasına dair özel bir açıklama gönderildikten sonra, Mayıs ayında ilgili valilerin ve eyalet memurlarının ayrı bir fermanla söz konusu ticaret antlaşmasına uymaları zorunlu kılındı[684].

Kayser, bu yöndeki amaçlarına daha henüz ulaşmıştı ki, hiç beklenmedik bir şekilde topraklarının Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı sınır boyları aleyhine genişletilmesine dair yeni taleplerde bulundu. Mayıs ayı sonunda, elçisi aracılığıyla yalnızca Orsova Şehri'ni ve bölgesini veya Boğdan'ın Tuna ve Oltu nehirleri arasındaki bölgesini talep etmekle kalmayıp, Karlofça Barış Antlaşması'nın 5. maddesi gereğince bugüne kadar Bosna sınırındaki mülkiyet durumlarının da daha kesin bir biçimde düzenlenmesini talep etti. Gerekçe olarak, Osmanlı tebaasının Avusturya topraklarında hâlâ süregelmekte olan talanlarının bu düzenlemeleri kaçınılmaz hâle getirmesini gösteriyordu, zira bu yüzden söz konusu bölgelerde artık daimî olarak 7-8 bin kişiyi bulundurma zorunluluğundan kurtulmak istiyordu[685].

Bâbıâli, kayserin tıpkı Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'ndan sonra Boğdan sınırlarında olduğu gibi, bariz bir şekilde hukuka aykırı toprak saldırıları anlamına gelen bu temelsiz taleplerini haklı bulamazdı, zira burada Karlofça Barış Antlaşması'ndan sonra kesin bir sınır düzenlemesi yapılmış ve Pasarofça

681 Kont Görtz'ün 12 Mart 1784 tarihli mektubu.

682 Karşılaştırma için: Bu eserin V. cildi.

683 Bu ticaret antlaşması, Martens et de Cussy, *Recueil*, T. I, s. 319'da ve Almanca olarak Neumann, *Receuil de Traités*, T. I, s. 332 ve devamında, Bâbıâli'nin gümrük ve liman memurlarına ihracatla ilgili gönderdiği fermanlarla birlikte verilmektedir.

684 Her iki belge için bk. Neumann, *aynı eser*, s. 337 ve 340.

685 Gaffron'un Haziran başı 1784 tarihli mektubu.

(1781) ile Belgrad Barış Antlaşmaları ile onaylanmıştı. Bu yüzden Avusturya elçisine, kaysere kesin bir cevap verebilmek için, öncelikle durum hakkında bilgilenmek üzere mahallinde inceleme yapılacağını söyledi.

Oysa elçi, kesin cevabı hemen istiyordu, hem de kayserin her türlü oyalayıcı ve belirsiz cevabı bir ret ve ilişkileri resmen kopartmak için bir sebep addedeceğine dair tehditte bulunarak. Bâbıâli'nin ise sinmeye hiç niyeti yoktu; aksine yalnızca iki durumun mümkün olabileceğini belirtti: Kayser, taleplerinde ya haklıydı ya da haksızdı. Birinci durumda Bâbıâli durumu iyice inceledikten sonra talep edileni vermekten imtina etmeyecekti; ikinci durumda ise Bâbıâli'nin böyle bir şeyi ancak reddetmesi beklenebilirdi ki, bu durumda kayserin nasıl tedbirler alacağı umurunda değildi[686].

Hemen ardından meseleyi daha ayrıntılı olarak incelemek üzere Bosna'ya ve Orsova'ya bir kapıcıbaşı gönderdiği bu kesin cevap, Avusturya elçisini etkilemekte gecikmedi. Kayser ise elçinin raporu üzerine Bâbıâli'ye hâlâ dostluğunu ve iyi komşuluk ilişkileri içinde olmayı istediğine ve Bâbıâli'ye karşı düşmanca niyetler beslemediğine dair güvence verdi. Birliklerini kısmen Macaristan'da hâlâ tutmasının sebebi, oradaki depolarda yığılı muazzam miktardaki erzakların tamamen tüketilmesi idi[687].

Lâkin Rusya da kayserin taleplerini ciddi bir biçimde destekleyecekmiş gibi görünmeye başlayınca, bütün bu mesele Bâbıâli için endişe verici bir hâl aldı. Kayser, haklı olarak, çariçeye Kırım'ı ve Kuban'ı ele geçirdiği sırada sunduğu hizmetlerin benzer bir karşılığa değer olduğu düşüncesi ile çariçeden Bâbıâli nezdindeki taleplerini resmen desteklemesini istemişti. Bu hususta çok ileri gitmeye niyetli olmamasına ve bilhassa başka yönlere, örneğin Hollanda'ya yönelik planlarını da desteklemek konusunda tereddütleri olduğunu bildirmiş olmasına rağmen, Bâbıâli'ye karşı yukarıda belirtilen talepleri söz konusu olunca kayserin isteklerinden kaçamazdı[688].

Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn'a Bulgakov aracılığıyla "Bâbıâli kayserin taleplerini yerine getirmemesi hâlinde, şu anda kendisi ve Bâbıâli arasında

686 Diez'in 10 Eylül 1784 tarihli mektubunda mektupçubaşının verdiği bilgilere göre.

687 Diez'in 25 Ağustos 1784 tarihli mektubu.

688 8 Ocak 1784 tarihli antlaşmadan sonra aralarında bir soğukluk oluşan iki imparatorluk sarayının o dönemdeki ilişkileri hakkında Kont Görtz, 24 Ağustos 1784'te kralın özel isteği üzerine gönderdiği bir mektupta ilginç açıklamalarda bulunmaktadır. Kraliyet Devlet Gizli Arşivi mevcut şifreli orijinal örneklerinden ekte verilmişlerdir.

mevcut iyi ilişkilerin bozulması anlamına gelecek olsa bile, müttefikinin menfaatlerini kendi menfaati kabul etmek zorunda kalacağını" bildirdi. Reisülküttab, bunun üzerine elçiye Avusturya elçisine verdiği cevabın aynını verdi ve Bâbıâli'nin, kayserin taleplerinde haksız olduğu ortaya çıkacak olursa, çariçenin böyle haksız talepleri destekleme niyetinde olabileceğine kesinlikle ihtimal vermediğini de özellikle vurguladı[689].

Elçi şimdilik bu cevapla yetindi ve Bâbıâli kesin bir ret cevabında ısrar edecekmiş gibi göründüğünden, önce kayserin gerçekten de biraz ileri giden taleplerini daha fazla destekleyip desteklemeyeceğine dair talimat istedi. St. Petersburg ise buna pek meyilli görünmüyordu. Önce uzunca bir süre cevabın gönderilmesi ertelendi ve daha sonra Eylül ayı sonunda, Avusturya elçisini yapılacak müzakerelerde yalnızca genel olarak desteklemesi yönünde talimat gönderildi[690].

Bu arada Avusturya elçisi işi zaten çok ilgisizce yürütüyordu. Zira Divân-ı Hümâyûn, kayserin isteklerini yerine getirmeye meyilli görünmüş olsa bile, halk arasında çok daha kararlı bir direnç baş göstermeye başladı, dolayısıyla işleri son raddeye getirmek çok da uygun görünmüyordu. Halka açık meydanların fanatikleri, padişahın Kırım'ı feda ettikten sonra, şimdi de Bosna'yı yüzüstü bıraktığını ileri sürerek, seslerini yükseltiyorlardı; ülkeyi bu şekilde felakete sürüklediği için, hakettiği cezayı mutlaka alacaktı[691].

Eyaletlerde de kayserin muhtemel saldırılarına karşı güçlü bir hareket görülüyordu. Boşnaklar, Bâbıâli'ye 24 kaptanların* aracılığıyla Bâbıâli'nin sâdık tebaası olarak, ülkelerini kanlarının son damlasına kadar savunmaya hazır olduklarını açıkladılar. Bunun için askerî birliklere ihtiyaçları yoktu, zira kolayca 100 bin kişiyi seferber edebilirlerdi; yalnızca silah ve cephane gönderilmesi yeterdi. Bâbıâli bu talebi her türlü silah araç gereçlerden muazzam miktarlarda göndererek hemen yerine getirdi[692].

Aynı zamanda Tuna Nehri'ne doğru önemli merkezî takviyeler gönderildi; sınır kaleleri savunma durumuna geçirildi ve buradaki savaş malzemeleri, bilhassa kale topları önemli ölçüde arttırıldı. Ayrıca kapudan paşaya donanması

689 Diez'in 10 Eylül 1784 tarihli mektubu.
690 Kont Görtz'ün 27 Ağustos ve 28 Eylül 1784 tarihli mektupları.
691 Gaffron'un 1 Temmuz 1784 tarihli mektubu.
* Bosna'da idarî birimlerin (kaptanlık) başında bulunanlar (çn).
692 Diez'in 25 Ekim 1784 tarihli mektubu.

ile kış aylarında Mora'ya doğru yola çıkma emrinin de, gerektiğinde ertesi ilkbaharda Bosna'ya gidecek harekât ordusunda seraskerlik görevini üstlenmek üzere, Dubrovnik üzerinden Bosna'ya daha hızlı ulaşabilmesi için verildiği yönünde değerlendirildi[693].

Bu yüzden bu durum karşısında Avusturya elçisinin gittikçe sesi soluğu kesiliyordu, zira şimdilik Hollanda ile fazlasıyla meşgul olunduğundan, Viyana'da da işleri son raddeye getirmek istemiyorlardı. Hatta Rus elçisine şimdilik fazla müdahale etmemesini bile söylemişti[694]. Öncelikle zaman kazanılmaya ve sonucun ertelenmesine çalışılıyordu. Ağustos ayı sonunda Fransa'nın hiç beklenmedik arabuluculuk teklifi, her iki tarafa da istedikleri fırsatı verdi.

Kayserin isteği üzerine böyle bir işe kalkıştığı söylenen Fransa, bu sayede sanki Divân-ı Hümâyûn nezdinde azalan nüfûzunu yeniden kazanmak istiyordu ve bu hususta hiç de özveri ile hareket etmiyordu. Arabuluculuğunun bedeli olarak, Karadeniz'e serbestçe çıkma hakkını talep ediyordu. Oysa Bâbıâli'nin başlangıçta bunu kabul etmeye hiç hevesli değildi. St. Priest'e aslında arabuluculuk için hiçbir sebebin mevcut olmadığını bildirdi; zira Fransa, hiçbir şekilde Bâbıâli'yi üçünü bir devlet lehine kendi haklarından vazgeçmeye ikna etmeye çalışmayacağına göre, hak kabul ettiği bir şeyi, başkalarının yardımı olmadan da yapabilirdi[695].

Lâkin Fransız elçisinin gitgide artan ısrarları karşısında sonunda büyük bir meşveret meclisi toplantısında arabuluculuk teklifinin şu şartlarla kabul edilmesi uygun görüldü: 1) Fransa yalnızca Bâbıâli'nin geri adım atmasında ısrar etmeyecek, aksine kayseri de taleplerinden vazgeçirmeye çalışacaktı; 2) Bâbıâli'nin başka bir devletle savaşa girmesi hâlinde, İsveç'in Bâbıâli'ye karşı yükümlülüklerini yerine getirmesini sağlayacağını taahhüt edecekti ve 3) Bâbıâli ile Sardunya'yı ve Prusya'yı da içine almaya çalışacağı bir ittifak kuracaktı. Bu şartlar altında Bâbıâli, Fransa'ya ayrıca Karadeniz'e serbestçe çıkma hakkını tanıyacaktı[696].

Müzakerelerin devamı ve Bâbıâli'nin nihaî kararı, Versailles kabinesinin bu tekliflere nasıl cevab vereceğine bağlı olacaktı. Oysa Ekim ayı başlarında İstanbul'a gelen halefi Baron Choiseul-Gouffier'in bizzat iddia ettiği gibi, St. Priest kendi ba-

693 Diez'in 10 Eylül ve 25 Kasım tarihli mektupları.

694 Kont Görtz'ün 28 Eylül 1784 tarihli mektubu.

695 Diez'in 10 Eylül 1784 tarihli mektubu.

696 Diez'in 25 Eylül ve 9 Ekim 1784 tarihli mektupları.

şma ve sarayının resmî görevlendirmesi olmadan, kayserin fazlaca lehine olacak şekilde hareket ettiği için, Kont Vergennes'in bunu kabul etmesi beklenemezdi. Choiseul-Gouffier ayrıca kendisine müzakereleri selefi gibi yürütmek üzere belirli talimatlar verilmediğini itiraf ediyordu. Aksine kayser ile muhtemel bir savaş hâlinde iyi hazırlanmış olmasını sağlamak için, Bâbıâli'yi yalnızca ordu reformlarında mümkün olduğunca destekleme görevi verilmişti. Diez'e sarayının programı olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nu bir kez kendi topraklarına katmayı başardılar mı, kolayca Avrupa'nın kalan kısmında da hiç zorlanmadan egemen olabilecekleri için, iki imparatorluk sarayının Şark yönündeki teşebbüslerine direnmenin yüksek siyasetin bir kuralı olduğunu açıkladı[697].

Oysa St. Priest, Bâbıâli nezdinde fazla itibar görmezken, Choiseul-Gouffier de şahsen Bâbıâli'nin güvenini kazanmayı başaramadı. Aksine daha baştan beri kendisine karşı önyargı içinde idi. Zira Yunanistan gezisine dair yakın zamanda yayınlanan kitabında, Çariçe Katerina'nın Yunan milleti lehine kurtarma planlarını sıcak sözlerle övdüğü bir sır değildi. Boğdan'ın eski voyvodası Karaca, kitabının bununla ilgili en önemli yerlerini Türkçe'ye çevirip, o tarihten sonra Choiseul-Gouffier'e çok olumlu bakmayan sadrazama vererek, kötü bir hizmette bulunmuştu[698].

İstanbul'a çağrılan ve o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde sayıları 300'ü bulan Fransız istihkâm ve topçu subaylarının Çanakkale Boğazı'nda ve Karadeniz'deki kalelerin tesisinde ve tersanelerde önemli faaliyetler göstermelerine rağmen, Choiseul-Gouffier, Osmanlı ordusunun iyileştirilmesine dair teklifleri ile fazla bir şey başaramadı. Örneğin sadrazama bir defasında Avrupa tahkimat sanatının en yeni gelişmelere göre hazırlanmış sekiz köşeli bir kalenin modelini gösterdiğinde, sadrazam bu modeli gerçi beğendi, ama böyle bir kalenin inşasının yaklaşık 3-4 milyon akçe tutacağını öğrendiğinde, bundan vazgeçti[699].

Bu şartlar altında kayser ile anlaşmazlıklara dair müzakereler, Avusturya elçisi müzakereleri ilerletmek için tek bir kararlı adım atmadan uzadıkça uzadı.

---

697 Diez'in 29 Aralık 1784 tarihli mektubu.

698 Diez'in 10 Kasım 1784 tarihli mektubu. Bilindiği üzere, Choiseul-Gouffier, *Voyage pittoresque de la Grèce*, T. I ve T. II, Paris 1778 ve 1781, adlı eserinin girişinde, Yunanistan'ın Rus İmparatorluğu ile birleştirilmesinden değil, aksine Yunan özgürlüğünün çariçe tarafından şanına lâyık bir görev olarak yeniden tesisinden bahsetmiştir.

699 Diez'in 24 Aralık 1784 tarihli mektubu.

Bâbıâli'ye yalnızca her defasında sınır düzenlemelerinin barışçıl yollarla halledilmesinin, iki devlet arasındaki iyi ilişkilerin pekiştirilmesine yardımcı olacağını anlatmaya çalıştı. Aynı zamanda Divân-ı Hümâyûn'u Hollandalılara karşı kışkırtmak için çaba gösterdi. 1785 yılı başlarında Bâbıâli'ye sunduğu bir beyannâmede Hollandalılar küçümsenerek ele alınmışlardı ve âdeta Suriyeli asilerle aynı sıraya oturtulmuşlardı.

Tabii ki Hollanda elçisi de Hollanda'nın haklılığını, kayser ile savaşmaktaki sarsılmaz cesaretini ve Bâbıâli'nin Fransa'dan alabileceğini umut ettiği yardımı olumlu bir ışıkta göstermekten yorulmadı, hem de anlaşıldığı kadarıyla başarılı bir şekilde. Zira söz konusu dönemde şeyhülislâmın topladığı bir Divân'da savaş yanlıları, zayıf bir cumhuriyet cesaretle kayserin karşısına dikilirken, Osmanlı İmparatorluğu'nun kaysere karşı bu kadar korkakça davrandığı için sadrazama sitemde bulunuyorlardı. Bosna'dan dolayı çıkan anlaşmazlıkları bir seferde sona erdirmek için neden o da silahlara sarılmıyordu?

Bilhassa ulema sesini yükselterek, kaysere karşı savaşılmasını istiyordu. Sadrazam ise böyle bir durumda öncelikle camilerin vakıf zenginliklerini feda etmeleri gerektiğini, zira hazinenin savaş yapmak için parası olmadığını söyleyerek susturdu. Bu fedakârlığı yapmaya hazır değilseler, daha iyi zamanları, bilhassa kayser ve Hollanda arasındaki savaşı beklemek zorundaydılar; lâkin böyle bir savaş meydana gelmediği takdirde, kayser ile diğer devletlerin garantörlüğü altında bir antlaşma yapmaktan başka bir çare yoktu. Şimdilik mesele böyle kapandı. Zira Bulgakov, defalarca kendisine çariçenin kaysere muhtemel bir savaş durumunda yardım edip etmeyeceği sorulduğunda, olumlu cevap verdiğinden, hâlâ Rusya'dan da çekiniliyordu. Oysa müttefikler olmadan bu iki devlete karşı aynı anda savaşmaya cesaret edilemezdi ve istenmiyordu[700].

Dolayısıyla sadrazam hâlâ Bâbıâli'nin hayrının Prusya ile yapılacak bir ittifak antlaşmasına bağlı olduğunu düşünüyordu; daha sonra Fransa, İsveç ve Sardunya da bu ittifaka dâhil edilebilirdi. Kayser ile ilişkilerin kopmasının çok uzak göründüğü 1784 Şubat'ında, sadrazam Prusya maslahatgüzarına, kayser Bâbıâli'ye savaş açtığı takdirde, kralın ne yapacağını sordurmuştu. Tarafsız mı kalacaktı, yoksa Viyana sarayına karşı mı taraf tutacaktı? Ayrıca Fransa'nın, Bâbıâli ile planlanan üçlü ittifak hakkında daha kesin açıklamalarda bulunma-

700 Diez'in 10 ve 29 Aralık 1784 ve 10 Ocak ve 10 Şubat 1785 tarihli mektupları.

sını sağlamak için adımlar atmayı uygun görmüyor muydu?[701] Hâlbuki kralın o dönemlerde bu sorulara eğilmeye veya destek olmaya niyetli olmadığını zaten biliyoruz.

Diez'e bizzat hazırladığı talimatlarda gerçi iki imparatorluk sarayının Bâbıâli ile ilişkileriyle ilgili olarak İstanbul'da olup biten herşeyi iyice gözlemleme, ama dışa karşı büyük bir ilgisizlik ve endişesizlik sergileme, ancak Bâbıâli ile daha derin konulara girmeme görevini vermişti. Bu talimatta ayrıca şöyle diyordu: "Bâbıâli'nin vezirlerine gelince, satın alınabilecek ve rüşvet alan bir unsur oldukları için, bu insanlara güvenemeyeceğimiz kesindir. Bu yüzden onlara tekliflerle gitmekten sakının. Türkler örneğin ben ve Bâbıâli arasındaki bir ittifaktan söz açarlarsa Rusya ile ittifak hâlinde olduğumuzu ve Fransızların, Bâbıâli'nin teklifleri karşısında ne kadar soğuk göründüklerini hatırlamalarını söyleyin". Sonunda ise Bâbıâli ve imparatorluk sarayları arasında muhtemel bir savaş hâlinde bile Divân-ı Hümâyûn'a yapacağı bildirileri, elçiyi hainlik ederek, Avusturyalılara veya Ruslara sattıkları takdirde bile vezirleri daima yalanlayabilecekleri ve kendisine, yani krala, bu yüzden hiçbir şekilde gölge düşürülmeyecek şekilde, ihtiyatla yapmasını sıkıca tembihledi[702].

Kabinenin gönderdiği talimatta kralın bu emri bir kez daha sertçe vurgulanarak, şu sözler eklenmişti: "Şimdilik önemli olan yalnızca Bâbıâli'nin krala duyduğu güveni muhafaza etmek ve majestelerinin, her fırsatta ve bilhassa önceki savaşlar ve karışıklıklar sırasındaki bilgece teklifleri sayesinde edindiği nüfûzunu korumaktır"[703].

Diez'in bu şartlar altında Prusya'nın menfaatine dikkat etmesi gereken tek şey, Bâbıâli ile daha önce (1761) akdedilen dostluk ve ticaret antlaşması idi. Bu antlaşma ne kadar avantajlı olursa olsun, Prusya gemilerinin bugüne kadar Akdeniz'de üç Berberî ülkenin korsanlarına karşı hiçbir güvenliği olmadığı için, kralın tebaası şimdiye kadar bundan çok az fayda sağlamışlardı. Do-

701 Gaffron'un 24 Mart 1784 tarihli mektubuna ek olarak, Frankopoulo'nun 28 Şubat'ta sadrazam ile yaptığı bir görüşme hakkındaki raporu.

702 "*Instruction pour le Sr. Diez en qualité de Chargé d'affaires du Roi à la Porte Ottomane*". Bu talimatların sonunda bilhassa şunu yapmak zorunda olduğu söylenmektedir: "Orada mümkün olan her türlü tedbiri alın ve işleri düzene koyun, bu insanlara öyle bir tarzla söyleyin ki Avusturyalılar veya Ruslarla anlaşarak bize yine de ihanet ederslerse, vadetmeyeceğim bir şekilde onları yalanlayabileceğiz".

703 25 Mayıs tarihli ve "*Instruction pour le Sr. Diez alliant en qualité de Chargé d'affaires du Roi à Constantinople, pour relever le Sieur Gaffron*" başlıklı talimat.

layısıyla Diez, Prusya bayrağına burada gerekli özgürlüğü ve güvenliği, kralı büyük masraflarla satın almak zorunda bırakmadan sağlamak için çaba göstermeli idi. Bâbıâli belki krala duyduğu derin dostluktan, minnettarlıktan ve güvenden dolayı, Prusya tebaasına bu güvenliği tıpkı Viyana sarayına vadedildiği gibi temin ederdi[704].

İddia ettiği üzere şahsî konumu, selefinin karıştığı uğursuz karışıklıklardan dolayı oldukça zorlaşmış olmasına rağmen, genelde Prusya lehine bir ruh hâli görülüyordu. Diez, Büyük Frederik'in şanının ve itibarının burada da herkesin ağzında olduğunu söylüyordu. Krala gönderdiği 24 Temmuz tarihli ilk mektubunda: "Dünyada hiçbir ülke yoktur ki, majestelerinin şahsiyetine şu anda bulunduğum ülkede olduğu kadar derinden bir saygı duysun. Bilhassa Boğdan ve Eflak prensleri, sisteminize ve yönetiminizin büyük faaliyetlerine karşı hayranlıkları ile bağlılıklarını göstermektedirler. Hatta majestelerini genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun ve özel olarak bu iki ülkenin ana dayanağı olarak görecek kadar ileri gitmektedirler. Prusya majestelerini tasavvur ederken daima Avrupa'yı dengede tutmak ve her türlü işgale ve adaletsizliğe karşı çıkmak için doğmuş büyük bir hükümdarı gözönüne getiriyorlar"[705].

Oysa daha sadrazam nezdinde huzura kabul bile edilmemişti - ancak 22 Eylül [1784]'te sadrazamın huzuruna çıkabildi - ki, sadrazam Bâbıâli tercümanı aracılığıyla kralın Avusturya ile muhtemel bir savaş hâlinde hangi tarafı tutacağını sordurdu. Savaşın gerçekten ilân edildiği zamana bırakılabilecek bir ittifakın hemen akdedilmesinde ısrar etmeden, bu hususla ilgili belirli ve kesin bir cevap istiyordu. Diez, aldığı talimatlara uygun olarak, cevabında ittifak meselesini tamamen gözardı etti ve kaysere karşı kesin bir tutuma dair daha kesin bir cevabı, akıllıca kayserin muhtemelen mevcut antlaşmaların tam olarak yerine getirilmesinden başka bir niyeti olmadığını, dolayısıyla bütün bu anlaşmazlıkların da her iki tarafın komiserlerini tayin etmesi ile ortadan kalkacağını düşündüğünü söyleyerek, geçiştirdi.

Bu, kralın İstanbul'da yürütülmesini istediği siyasete tamamen uygundu. Bâbıâli'nin güven mektubunu bile daha sunmadan, Diez'e bu gibi soruları sormasını oldukça "yersiz" bulan kral, şöyle bir cevap yazdı: "Benden olumlu bir

---

704 Aynı yer. Yukarıda, Bâbıâli'nin geçen yıl bütün Avusturya tebaasının Berberîlerin verdikleri zararlarını kendi imkânları ile tazmin etmeyi taahhüt ettiğini gördük; 8 Ocak 1783 tarihli söz konusu senet, Neumann, *Receuil*, T. I, s. 321'de verilmiştir.

705 Diez'in 24 Temmuz 1784 tarihli mektubu.

cevap almadan, ittifak gibi hassas bir husus hakkında açıklama yapmaktan sakınınız ve lehte olmadığı gibi, aleyhte de olmayan belirsiz cevaplar vererek, meseleden sıyrılmakta iyi edersiniz”[706].

Oysa Diez şahsî olarak daha o zamanlarda Prusya’nın daha kararlı ve daha sert bir Şark siyaseti yürütmesinden yana idi. Osmanlı İmparatorluğu’nun iki imparatorluk sarayının ortak çabaları ile tamamen çökmesinin Avrupa ve Prusya için yaratacağı tehlikeleri ikna edici bir gerçekçiliğin gücü ile anlatarak, sonraki mektuplarında bunu krala aslında açıkça gösteriyordu. Krala şöyle yazmıştı: “Bütün bu hâdiseler karşısında, Avrupa’nın huzuru ve majestelerinin menfaati, Osmanlı İmparatorluğu’nun komşuları tarafından yok edilmesine var gücümüzle karşı çıkmamızı gerektirmektedir. Zira onların eline fazla üstün bir güç verilmiş olur”[707].

Daha sonra, 10 Aralık’ta Osmanlı İmparatorluğu’nun dünya üzerinde yok olmasının ve Rusya’nın ganimeti hâline gelmesinin ancak 10 yıl süreceğini belirtmekte idi; tuhaf olan ise diğer devletlerin buna sâkince seyirci kalmaları ve sonuçlarını hiç düşünmemeleri idi. Belki de şimdiye kadar ihmal edilen şeyler artık yerine getirilebilirdi ve en azından bu imparatorluğun çöküşünün getireceği avantajlardan pay almaları gerekirdi. Acele edilmeli ve hareket geçilmeli idi, zira iki üç yıl içinde çok geç olabilirdi[708].

Oysa kral, yaşlılığında bu yönde artık kararlı adımlar atmak istemiyordu ve yalnızca gözlemci bir siyaset ile yetinmek istiyordu. Bilhassa Bâbıâli’nin, Fransa’nın İsveç ve Prusya ile bir ittifak sözü vermesine dair talebini fazla cüretkâr buluyordu. Versailles kabinesine asla bu yönde bir açıklama yapmamıştı ve müttefiklerinin elinden topraklarını almak için ittifaklar kurmak, ona göre değildi, aksine ittifaklarını müttefiklerinin topraklarını korumak için yapardı. Bu arada İsveç ile yapılacak bir ittifak, Bâbıâli’ye pek yararlı olmayacaktı, zira Rusya, İngiltere’yi ve Danimarka’yı çoktan yanına almıştı[709].

Kralın bu yöndeki siyasetini en iyi şekilde nitelendiren bütün bu açıklamalarından sonra kendisinin, o dönemlerde neredeyse yalnızca imparatorluk

706 Diez’in 24 Temmuz tarihli mektubu ve kralın 17 Ağustos 1784 tarihli cevabı.

707 Diez’in 25 Ekim 1784 tarihli mektubu.

708 Diez’in 25 Ekim ve 10 Aralık 1784 tarihli mektupları.

709 Kralın Diez’e gönderdiği 7 Kasım 1784 tarihli acil emir. Burada şöyle demektedir: “Müttefiklerimin ülkelerini kaybettirmek için ittifaklar yapmak benim tarzım değildir, tam tersine onları kurtarmak tarzımdır”.

saraylarının Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki yıkıntılarına yönelik heveslerinden daha önemli addettiği, Alman İmparatorluğu'nun özgürlüklerini, kayserin saldırılarına karşı korumak adına Hükümdarlar Birliği'nin [Fürstenbund] kurulmasına dair büyük fikrini gerçekleştirmek için yaşadığını hatırlatmak gerekmez. Hatta kayserin silahlarını Almanya'dan ziyade Şark'a yöneltmesini bile isterdi. 16 Mart 1784'te Kont Finckenstein'a şöyle yazdı: "Bugün Rusya'dan beni çok sevindiren bir haber aldığımı bildirmek isterim. Kont Görtz, Rusya'da Türklerle yapılan barış antlaşmasına yalnızca bir ateşkes antlaşması gözüyle bakıldığını ve iki veya üç yıl içinde yeniden savaşmaya niyetli olduğunu bildirdi. Bu insanlar ülkelerini ille de büyütmek istiyorlarsa, bizim üzerimize geleceklerine Türkiye'ye yönelmelerini yeğlerim. Bu bize müttefik bulmak ve Almanya'da şimdiki Bavyera elektörünün ölümünden sonra verimli hâle gelebilecek birliği kurmak için yeterince zaman kazandırmış olur"[710].

Kayser ve Bâbıâli arasındaki kavga bu şekilde bariz bir sonuç alınamadan uzayıp giderken ve ciddi bir niteliğe bürünmeyecekmiş gibi görünürken, Rusya'nın Bâbıâli ile ilişkileri yeniden rahatsızlık verici ve tehditkâr hâle geldi. Divân-ı Hümâyûn'a bilhassa Rus konsolosların huzursuzluklar ve küstahlıklara dair yinelenen şikâyetleri geliyordu. Konsoloslar, imparatorluğun her yerine yayılmışlardı ve çok yönlü faaliyetlerinde yetkilerinin dışına da çıkıyorlardı.

Örneğin Boğdan'da ve Eflak'ta voyvodaların hoşnut olmayan tebaasını himayelerine alıyorlardı ve Mikonos Adası'nda Takımadalar'dan sorumlu Rus başkonsolosunun inşa ettirdiği saray, birçok kişinin gözüne batıyordu. Bâbıâli yine haklı şikâyetleri çözmeyi vadeden Bulgakov'un kaçamak açıklamaları ile yetindi. Oysa bazı yerlerde, fanatikleşmiş avâm takımı kendi kendine yardım ediyordu. Örneğin Sinop'ta ve Girit'te Rus konsolosları ancak buraya vardıktan sonra hemen İstanbul'a geri dönerek, konsolosları öldürmeye yemin etmiş öfkeli halkın elinden ve ölümden kurtulabildiler[711].

710 Adolf Schmidt, *Geschichte der preußisch-deutschen Unionsbestrebungen seit der Zeit Friedrichs des Großen*, Berlin 1851, s. 62'de aktarılan, kralın Kont Finckenstein'a gönderdiği 16 Mart 1784 tarihli yazısı. Bu eserde dönemin Alman hükümdarları birliğinin oluşumu ile ilgili herşey, buradaki amaçlarımız için kullanmamıza izin verilen aynı arşivlerden derlenmiştir. Kralın burada esas aldığı, Kont Görtz'ün 2 Mart tarihli mektubunun da orijinali mevcuttur.

711 Diez'in 24 Aralık 1784 tarihli mektubu.

Bu gibi sürtüşmelerden ziyade, Rusya'nın İran meselesine ve Kafkasya'nın özgür halklarının kavgalarına müdahalesi çok daha endişe verici idi. Zira çariçenin, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da daha kolay ve daha kesin bir şekilde tamamen yok edebilmek için, Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'daki gücünü sistematik olarak zayıflatmaya çalıştığından şüpheleniliyordu. Tiflis'te Kral Erekle (Heraklius), vasalı olmayı kabul ettikten sonra işi kolaylaşmıştı, zira Nadir Şah'ın ölümünden sonra İran yönetimini paylaşan sekiz şah sürekli düşmanlıklar ve kanlı çatışmalar arasında yaşıyorlardı.

Tıpkı Şahin Giray gibi, 600 kişilik daimî bir Rus muhafız kıtası bulunduran Erekle, kayınpederi Solomon'un aynı dönemde Kutaisi'deki* ölümünden sonra buraya mirasını devralmak üzere oğlu Vahu Han'ı göndermişti. Kral Solomon'un, küçük bir Osmanlı birliğinin yardımıyla Vahu Han'ı tekrar buradan çıkartmak için silahlara sarılan iki uzaktan akrabası, Erekle tarafından yanındaki Rusların yardımıyla mağlup edildi ve bunun üzerine Vahu Han, tıpkı babası gibi, çariçenin hâkimiyetini tanıdı. Aynısını Ermenistan'da Erivan'da Vartan Han ve diğerleri gibi Rum Ortodoks ve Ermeni Ortodoks inancına değil, İslâm inancına bağlı olmasına rağmen, Gence'de Mahmud Han'a da yaptılar.

Aynı dönemde Mazanderan hükümdarı Mahmud Feth Ali Han, İsfahan'da Ali Murad Han'a karşı isyan bayrağını çekmişti. Rusların ve Kral Erekle'nin desteği ile genelde Özbek Tatarlarından oluşan ve Rus subaylarının yönetiminde Gilan'ı geçerek Azerbaycan'a giren ve burada oğlunun yönetimi altındaki Ali Murad Han ordusuna ağır bir mağlubiyet yaşatan 60 bin kişilik bir ordu toplamıştı. Mahmud Feth Ali Han da gördüğü yardımlar karşısında duyduğu minnetten, şayet Kafkasların savaşçı dağ halkları da hâkimiyetini tanımış olsalardı, İran'ın neredeyse tamamını ele geçirmiş olacak olan Rusya'nın hâkimiyetini tanıma noktasına gelmişti. Lâkin dağ halkları direndiler, dolayısıyla da Bâbıâli'nin elinde güçlü bir direniş unsuru olarak kalmaya devam ettiler.

Aynı dönemlerde Trabzon valisi, Bâbıâli'nin emri üzerine, 600 Rus'u öldürdükleri, ama daha sonra ağır bir kayıpla geri püskürtüldükleri Gürcistan'a akın etmek üzere 3 bin Dağıstanlı Lezgi'den oluşan bir akıncılar birliğini toplamıştı. Reisülküttabın bu çatışma ve genel olarak Rus birliklerinin Gürcistan'da bulunmasından dolayı ileri sürdüğü şikâyetleri Bulgakov, bunun yalnızca Rusya'nın

* Gürcistan'da eski Imerethi=Açukbaş Prensliği'nin baş şehri (çn).

meselesi olduğu açıklaması ile geri çevirdi ve aynı zamanda Lezgilerin söz konusu eyalete saldırılarına dair, reisülküttabın şimdilik sessizce dinlediği daha ağır şikâyetlerde bulundu[712].

Divân-ı Hümâyûn tabii ki Rusya'ya karşı bu yönde daha sert bir savunmada bulunmayı düşünüyordu. Boğaz çıkışına altı yeni hisar kurulacaktı ve Karadeniz'in Bulgaristan kıyılarında Mangalya, Varna, Süzebolu, Misivri, Kili, vs. gibi yerlerde bir dizi sağlam tahkimatlar, Rusların burada karaya çıkmasını imkânsız hâle getirecekti. Oysa bunun için zaman ve çok sayıda birlik ve para gerekiyordu ki, bunlar yeterli derecede yoktu. Yalnızca Boğaz'daki altı hisarın savunulması için 24 bin kişiye ihtiyaç duyuluyordu. Oysa orada ancak 2 bin kadar kişi vardı[713]. Aynı zamanda iki imparatorluk sarayının Tuna Nehri yönünden muhtemel harekâtlarına karşı da tetikte olmak ve bu yönde de her an harekete hazır muazzam bir askerî güç bulundurmak gerektiğinden, eksikleri tamamlamak zordu. 1785 yılı ilkbaharında, gerektiğinde, oldukça tehdit edici bir şekilde Belgrad'a ve Özü'ye yaklaşan Avusturya ve Rus birliklerine direnmek üzere Sofya'da 150 bin ve İsmail'de 60 bin kişilik ordular toplanmıştı.

İstanbul'daki savaş yanlıları, Nisan ayında barış yanlısı sadrazamı*, başta aynı düşüncede olan şeyhülislâm olmak üzere, yandaşları ile birlikte devirmeyi başardıktan sonra, yeniden üstünlüğü ele geçirdiler. Bu değişikliğin arkasındaki itici gücün kapudan paşa olduğu düşünülüyordu. Azledilen sadrazam, bilhassa Kırım'ın ve Kuban'ın Ruslara devrini var gücüyle desteklemesi ve genel olarak amaçlarını yerine getirmelerine yardımcı olması için, Ruslardan ve Avusturyalılardan muazzam paralar almakla suçlandı. Mirasında gerçekten de bu konuda hiçbir şüpheye mahal vermeyen belgeler bulundu.

Ayrıca iki imparatorluk sarayının elçilerinden, Kral II. Frederik'in o dönemlerde bilhassa Boğdan'dan alacağı atlardan dolayı özellikle istediği üzere, Yaş'ta bir Prusya başkonsolosunun bulunmasını engellemek için 30 bin akçe

---

712 Gaffron'un 10 Nisan tarihli mektubu ve Diez'in 10 ve 24 Aralık 1784 ve 10 Ocak 1785 tarihli mektupları. Bu mektuplardan bu durumları, kendisi de bu karışık ilişkilerin ilk dönemleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamasına ve bu konulara çok yüzeysel değindiği hâlde, Bodenstedt, *Die Völker des Kaukasus und ihre Freiheitskämpfe gegen die Russen*, Frankfurt a.M. 1848, s. 265 ve devamında oldukça ağır bir şekilde eleştirilen Fonton, *La Russie dans l'Asie mineure*, Paris 1840, s. 80 ve devamındaki tek taraflı anlatımı ile olduğundan daha ayrıntılı ve daha iyi bir şekilde öğreniyoruz.

713 Diez'in 25 Kasım 1784 tarihli mektubu.

* 31 Mart 1785'te azledilen Halil Hamid Paşa (çn).

aldığı da kesine yakın bir şekilde iddia edildi. Kesin olarak bilinen şu ki, Bâbıâli, kralın hiç de hoşuna gitmeyen bir şeklinde, faaliyet göstermesi için gerekli beratı vermemekte ısrarla inat ederken, Prusya başkonsolosu tayin edilmiş ve Yaş'a gelmişti bile.

Kral, Bâbıâli'ye bu yüzden oldukça gücendi. Ona göre "böylece bu insanların, bu gibi küçük şeylerle ve kendi menfaati için olduğu kadar, Bâbıâli'nin de menfaatine olan bu gibi meseleler uğruna, dost edinmeyi bilmedikleri bir kez daha görülüyordu. Diez, Prusya'nın Avrupa'da Osmanlı İmparatorluğu'nun gerçek ve doğal dostu olan ve en büyük hizmetlerde bulunan tek devlet olduğunu anlatmaya çalışmalı idi. Bâbıâli, ret cevabı ile yalnızca korkaklığının ve kral için duyduğu dostluğun ve gösterdiği özenin ne kadar düşük olduğunun kesin bir delilini sunmakta idi. Bu ise komşularında itibarını arttırmayacak, aksine Bâbıâli'ye karşı gösterdikleri muamelede hor görmelerini arttıracaktı"[714].

Diez tabii ki kralının emirlerine uygun olarak meseleyi büyük bir çaba ile yürütmeyi ihmal etmedi. Lâkin bu sırada büyük zorluklarla karşılaştı, zira diğer büyük devletlerin elçileri, Bâbıâli'yi Prusya'ya karşı kışkırtmaktan yorulmuyorlardı. Bulgakov, reisülküttaba doğrudan çariçenin Prusya'ya yapılması düşünülen bu türde bir tavizi hiç hoş karşılamayacağını söyledi. Doğal olarak Avusturya elçisi de aynı tonda konuşuyordu ve Fransa elçisi, aynı imtiyazın kendilerine de tanınması için uzun zamandır boşuna uğraştığı için Prusya'ya karşı bu meseleye karışıyordu. Dolayısıyla, diyordu reisülküttab Diez'e, Prusya karşısında geri adım attıkları takdirde, Fransa ve bütün diğer devletler de aynı hakları talep edeceklerdi, ama Bâbıâli'nin böyle bir şeyi kabul etmesi mümkün değildi.

Reisülküttab bu arada kralın son zamanlarda Bâbıâli'ye verdiği iyi tavsiyeler konusunda daha çekingen davrandığından şikâyet ediyordu. Kralı ise buna şaşırmamaları gerektiğini söylüyordu. Diez, kendilerine söylenen hiçbir şeyi gizli tutmayan insanlarla aslında iş yapmamak gerektiğini belli etmek için, sadrazamın ve kapudan paşanın Gaffron'a karşı davranışlarını gözleri önüne getirmeli idi[715]. Buna karşın Bâbıâli'nin, Alman Hükümdarlar Birliği hakkında

---

714 Kralın Diez'e gönderdiği 12 Nisan, 8 ve 25 Ekim 1785 tarihli yazıları.

715 Kralın 21 Temmuz 1785 tarihli acil emri. Kral, sonunda şöyle demektedir: "Siz sadece onlara, söylediklerine ihanet eden insanlara artık güvenemeyeceğimizi net biçimde hissettirin".

Diez'e bildirdikleri, kralı yeniden Bâbıâli'ye karşı daha olumlu bir tutum içine girmeye sevketti.

Avusturya elçisi, Bulgakov'un da desteği ile baştan beri Prusya'nın himayesinde hayata geçirilen ve kralın, Diez'e gönderdiği bir yazıda "güçlü olduğu kadar anayasal bir tedbir; popüler olduğu kadar yasal bir ittifak"[716] olarak adlandırdığı Alman Hükümdarlar Birliğini, Divân-ı Hümâyûn nezdinde mümkün olduğunca kötülemek ve bilhassa her yerde Prusya'nın Bâbıâli'yi de buna dâhil etmeyi planladığına dair bir söylentiyi yaymak için büyük çabalar göstermişti. Avusturya elçisi de Bâbıâli'nin gözünü korkutmak için, Prens Kaunitz'in Alman Birliğine karşı genelgesini, Prusyalılara hiçbir şekilde güvenilmemesi gerektiğini söyleyerek verdi.

Bunun üzerine kral, Diez'e Divân-ı Hümâyûn'a cevap olarak kendi genelgesini vermek ve bu arada kralın, kayserin komşuları aleyhine kendi topraklarını genişletmek gibi ölçüsüz bir talebini uygun bir şekilde engellemekten başka bir niyet gütmediğini bildirmekle görevlendirdi. Avrupa'nın tamamı, akıl ve adaletle atılan bu adımı olumlu karşılamıştı ve bu yüzden Bâbıâli'nin de güveninin hakettiğini düşünmekte idi. Lâkin Bâbıâli'den bu birliğe girmesini talep etmeyi asla düşünmemişti[717].

Padişah, bu dürüst açıklamayı çok olumlu karşıladı. Diez'e reisülküttab aracılığıyla sultanın kralın bu teşebbüsünden son derece memnun kaldığını ve majestelerinin sağlığı için dua etmeyi bırakmayacağını bildirdi. Diez ise cevaben majestelerinin buna çok sevineceğini, ama Bâbıâli'nin övgüye değer bu sözlerini ısrarla Yaş'taki Prusya konsolosu için talep ettiği beratı imzalayarak göstermesini arzu ettiğini bildirdi[718].

Oysa buna daima aynı kaçamak cevaplar veriliyordu. Diez ancak Ocak 1786'da reisülküttabın bir çözüm yolu önermesini sağlayabildi. Divân-ı Hümâyûn, gerçi istenen beratı verecekti, demekteydi reisülküttab, ama Prusya ile akdedilen kapitülasyon 1761 tarihli Ticaret Antlaşması ne bir liman, ne de bir ticaret merkezi bulunduğundan, Boğdan ve Eflak için geçerli olamayacağından, kralın karşılığında Bâbıâli'ye uygun bir avantaj sağlaması adil ve gerekli görülüyordu. Böylece iki imparatorluk sarayına ve Fransa'ya, söz konusu beratın Prusya'nın tavizlerinin bir sonucu olduğu ispatlanabilirdi.

716 Diez'in krala gönderdiği 1 Ekim 1785 tarihli mektubu.

717 Diez'in 22 Ekim 1785 tarihli mektubu.

718 Diez'in 10 ve 24 Eylül ve 10 Ekim 1785 tarihli mektupları.

Diez ise böyle bir şeyi kabul edemeyeceğini düşünüyordu. Bâbıâli, diye bildirdi reisülküttaba, o güne kadar Prusya ile Bâbıâli arasında mevcut bağlantının, Bâbıâli için yeterli bir bedel olduğunu düşünmeli idi, zira Prusya Monarşisi'nin varlığı bile şu anda Osmanlı İmparatorluğu için büyük bir avantajdı. Lâkin Bâbıâli, Yaş konsolosluğunun daha önceki kapitülasyon için bir genişletme olduğu düşüncesinde ısrar ederek, bunun için bir bedel istiyorsa, Batı Prusya'da bir konsolos bulundurma hakkı ve majestelerinin topraklarındaki tebaası için dinlerini serbestçe icra etme hakkı verilebilirdi ki, söz konusu kapitülasyonda henüz böyle bir şey yoktu.

Reisülküttab ise Bâbıâli'nin bu önemsiz imtiyazlarla yetinemeyeceğini söyledi. Daha gerçek avantajlar bekliyordu, örneğin her iki devletin hemen resmî bir ittifak antlaşması akdetmeden, müttefik olduklarını açıkladıkları bir anlaşma. Belki bu anlaşma için, örneğin kralın muhtemel bir savaş hâlinde Bâbıâli'yi bir savaş gemisi ile destekleyeceğini ve Bâbıâli de aynı durumda dört savaş gemisi göndereceğini veya Prusya'nın Bâbıâli'ye 1.000 kadar topçu tahsis edeceğini, Bâbıâli'nin de karşılığında 4 bin kişilik seçkin bir birlik göndereceğini veya son olarak, kralın Bâbıâli'ye tabii ki nakit ödeme karşılığında cephane ve diğer savaş araç gereçlerini temin edeceği gibi bazı geçici hükümleri belirlenebilirdi.

Diez ise bu olağandışı teklifleri kararlılıkla geri çevirdi, zira meseleyi Yaş konsolosluğu ile ilgisi olmayan bambaşka bir zemine çekiyorlardı. Bâbıâli bunun üzerine böyle bir ittifakın tabii ki "sefil bir konsolosluk" için uygun bir bedel olmayacağını itiraf etti; lâkin Prusya ve Bâbıâli arasındaki dostluk bağlarını daha sıkı tutmaya çalışmışlardı, zira iki devlet arasında bir ittifak antlaşması en acil gereklilik hâlini almıştı. Diez ise doğaları gereği birbirlerinden bu kadar farklı meseleleri birbirleri ile karıştırmamak gerektiğinde ısrar etmeye devam etti. Böylece mesele yeniden uzayıp gitti[719].

Lâkin kral, ille de sonuç istiyordu ve Diez'e hemen Bâbıâli'ye, konsolosuna istediği beratı konsolos olarak vermek istemediği takdirde, örneğin temsilci, elçi veya maslahatgüzar gibi başka bir sıfat altında vermekte serbest olduğu önerisini götürmekle görevlendirdi. Böyle bir durumda diğer devletler de ses çıkaramazlardı, zira eninde sonunda ister büyük, ister küçük olsun, her hükümdar Boğdan'da ve Eflak'taki özel menfaatlerini kendi temsilcisi aracılı-

719 Diez'in 25 Ocak 1786 tarihli mektubu.

ğıyla koruma hakkına sahipti. Bâbıâli ile yalnızca tehlikeli komşularının dikkatini çekmek için, salt görünürde bile olsa, yapılacak bir ittifaktan, kral şimdi de tek bir kelime bile duymak istemiyordu[720].

Aksine bu yöndeki siyaseti daima oldukça ihtiyatlı ve mesafeli bir siyaset olmaya devam etti. Diez'e Kasım ayında Bâbıâli'nin dikkatini bilhassa Alman Hükümdarlar Birliği'nin, Bâbıâli'nin de menfaatine olan önemine dikkat çekmeye ve her halükârda iyi bir savunma durumuna geçmeye ikna etmeye devam etmesine dair talimatlar verdi, ama bunu daima sözlü ve akabinde Türkleri herhangi bir direnişe kışkırtmış olmakla suçlanmayacak kadar ihtiyatlı bir şekilde yapmalı idi[721].

Bu yolla Yaş konsolosluğu ile ilgili asıl mesele de ise şimdilik tabii ki hiçbir şey başarılamadı. König adındaki Prusya konsolosu, beratı olmadan orada duramazdı ve Ocak ayında İstanbul'a Diez'in yanına sığınmak zorunda kaldı. Zira Bâbıâli tarafından onaylanmadığı, dolayısıyla da kendilerini himaye edemedikleri sürece, Prusyalı tüccarlar herhangi bir harç ödemek istemediklerinden, söz konusu makamı elinde tutmak için gerekli parasal imkânları eksikti. O dönemlerde Prusya konsoloslarına devlet yoluyla maaş da ödenmiyordu[722].

---

720 Kralın 25 ve 28 Şubat 1786 tarihli yazıları. Bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun iyiliğinin Prusya ile yapacağı bir ittifaka bağlı olduğu düşüncesi, o dönemlerde başkaları tarafından da ortaya atılmakta idi. Bu bağlamda yalnızca Erdel'de tümen kumandanlığı yapan ve şimdi de Osman Bey adını taşıyan Avusturyalı bir devşirme olan Korzy'nin yılın başlarında sadrazama teslim ettiği bir notayı hatırlatmak isteriz. Diez, 26 Mart 1785 tarihli mektubunun ekinde, "*Trés-humbles remonstrances, par quels moyens dans les conjuctures présentes aux vues dangereuses de la maison Autriche et la Moscovie contre la S. Porte pourraient être mises des justes barrières*" başlığı altında verilen bu notanın suretini krala göndermişti [Bk. Kemal Beydilli, "Bonneval'in İzinde: Avusturyalı General Karlo von Korzy veya Mühtedi Osman Efendi", *Osmanlı Araştırmaları*, XI (İstanbul 1992), s. 73-105].

721 Kralın Diez'e gönderdiği 12 Kasım ve 3 Aralık 1785 tarihli yazıları. Sonuncusunda Diez'e bilhassa şunları söylemektedir: "Hiçbir gizliliğin olmadığı ve Avusturyalıların, Rusların ve Fransızların rüşvetle istedikleri herşeyi öğrendikleri bir ülkede davranışlarınızda ve sözlerinizde mümkün olan bütün ihtiyatlılığı kullanmanız emredilir".

722 Kral, Diez'e gönderdiği 28 Şubat 1786 tarihli mektupta şöyle demektedir: "Kendisini bizzat destekleyip desteklemeyeceğinden emin olmadan bu konsolosluğu ısrar ve istekle aramış olması Sr. Koenig'in büyük bir ihtiyatsızlığı ve aceleciliğidir, burada usül asla benim konsoloslarıma maaş verilmemesidir". Elimizde mevcut 6 Nisan 1787 tarihli bakanlık kararnâmesinden anlaşılabildiği üzere, Yaş konsolosuna ancak ertesi yıl 600 taler maaş bağlandı.

Adı geçen konsolos ile birlikte Diez tarafından geliştirilen ve Boğdan'daki yedek süvari atlarını daha iyi bir duruma getirme planı ise yine parasal imkânların mevcut olmaması sebebiyle başarısız oldu. Zira söz konusu olan, Turla Nehri kenarında daimî bir yedek at deposunun kurulması için 15 bin taler tutarında bir avanstı. Diez, Bâbıâli'den izin almadan bunu kolayca yapabileceklerini ve bu sayede önemli bir tasarruf bile elde edebileceklerini ispat etmesine rağmen, krala göre bu plan fazla maliyetli ve fazla cüretkârdı[723].

Konsolosluk meselesi ancak 1786 yılı başlarında sadaret makamında yine bir değişikliğin meydana gelmesi ile sanki iyiye gidecekmiş gibi görünüyordu, ama kral artık bununla çok fazla ilgilenmek istemiyordu ve bunun için para harcamaya hiç niyeti yoktu. "Konsolos König'e gelince", diye yazdı 18 Haziran'da Diez'e, "durumlar şu anda olduğu gibi kalmak zorundadır"[724].

Diez bu arada yeni sadrazam Koca Yusuf Paşa'dan, bunun üzerine Yaş'a dönen konsolos için beratın dört ay sonra gerçekten de verilmesi vaadini almayı başarmıştı. Dolayısıyla mesele istenen sonuca ulaştığında, Kral II. Frederik yaşamının sonuna gelmişti bile. Zira Diez, sadrazamdan Eylül ayında vaadini yerine getirmesini talep etmeyi ihmal etmedi. Sadrazamın raporuna istinaden, Prusya hükümdarını kendine bağlamayı gönülden istiyormuş gibi görünen padişah bizzat majestelerine dostluğunun başka hiçbir devlete tanınmayan ispatını verebilmiş olmaktan memnuniyet duyduğuna dair bir cevap verdi. Beratta ayrıca bu teveccühün hiçbir şekilde başka devletler için aynı tavizleri talep etmek için sebep olarak gösterilmeyeceği de açıkça belirtilmişti.

Tabii ki hiç kimse bundan Bulgakov ve Avusturya elçisi kadar rahatsız olmadı, zira Rusya'nın ve Avusturya'nın aynı imtiyazı ancak büyük paralar karşılığında satın aldıkları genel olarak biliniyordu. Dolayısıyla Divân-ı Hümâyûn'un meydana gelen karışıklıklarda Bâbıâli'nin bilhassa bu devlet ile daha samimi ilişkilere özellikle ağırlık verdiği bir dönemde, Prusya bunun gibi avantajlara

723 Söz konusu plan, 27 Mart 1786 tarihli mektubunun ekinde, Diez tarafından ayrıntılı ve çok ilginç bir notada geliştirilmektedir. Bu notada bilhassa Bâbıâli'ye sorarak, olayı çok fazla zorlaştırdıklarını vurgulamaktadır. Zira Bâbıâli'den ne kadar çok şey isterlerse o denli zorluk çıkartıyordu. Avusturya ve Hollanda, Eflak'tan istedikleri kadar at çekmişlerdi. Sonunda ise şöyle demektedir: "Türklere Türk gibi davranmak gerekir".

724 Kralın Diez'e gönderdiği 18 Haziran 1786 tarihli acil emir: "Konsolos König meselesi içinse işler olduğu yerde bırakılmalıdır".

sahipti[725]. Bu şekilde konumuzdan biraz saptıktan sonra, tekrar azledilen sadrazama [Halil Hamid Paşa'ya] geri dönelim.

El konulan mallarının geliri olarak birkaç gün içinde hazineye giren 12 milyon akçe, suçunun en büyük ispatı idi. Önce Edirne'ye ve daha sonra Kızıldeniz kıyılarındaki Cidde valiliğine sürgüne gönderildi, ama henüz Bozcaada'ya varmıştı ki, başını talep eden padişahın emri ile karşılaştı. Azledilen şeyhülislâm* da aynı akıbete uğradı. Mekke yakınlarında küçük bir yere sürgün edildikten sonra, daha yoldayken Gelibolu'da muhtemelen kendisine verilen zehirden öldü[726].

Yeni sadrazam olarak tayin edilen Özü valisi, 82 yaşında, okuma yazması olmayan Hazinedar Ali Paşa gerçi kaba, ama soylu düşüncelere sahip dirayetli bir mizaca ve bu hasta devlet yönetiminin sıkıntılarına karşı derin bir anlayışa sahipti. Bilhassa rüşvet almazlığı övülüyordu ki bu, o dönemlerde Osmanlı devlet adamları arasında nadir görülen, ama Bulgakov'un ve kısa bir süre önce selefini 40 bin akçe karşılığında kendi taraflarına çekmeyi başaran Avusturya elçisinin kendisine hiç de dost yapmayan bir faziletli. Tıpkı yeni tayin edilen şeyhülislâm gibi, Rusların ve Avusturyalıların ezelî düşmanı kabul ediliyordu ve ihtiyatla da olsa kararlılıkla doğru yoldan gitmeye kararlı idi. Hareketlerinde serbest olmuş olsaydı, yönetime tekrar güç ve itibar kazandıracak bir adamdı.

Planlarını gerçekleştirebilmek için, bir zamanlar büyük Köprülü Mehmed Paşa gibi, devletin yükünü taşıyan adam olarak kanunen hakettiği mutlak gücü istiyordu. Oysa bu gücü kendisine vermek istemiyorlardı. Ne yazık ki, mizacındaki açık sözlülükle de baştan beri etrafını saran ve faaliyetlerini engelleyen siyasî entrikalar oyununa ve sarayın gizli yollarına da uyum sağlayamadı. Kapudan paşa, en büyük rakibi kabul ediliyordu. Bilhassa Fransızlar tarafından sadrazama karşı kışkırtıldığı söyleniyordu. Daha ileride ele alacağımız üzere, Kızıldeniz'deki denizciliğe ilişkin niyetlerini destekliyormuş gibi göründüğü ve subaylarına iyi para verdiği için, sadrazamın yerinde onu görmek isterlerdi.

Başlarında kethüdanın bulunduğu saray grubu da sadrazama baş kaldırdı ve onu hemen devirmeyi denedi. Oysa sadrazam daha erken davranarak, pa-

725 Diez'in 10 Ekim 1786 tarihli mektubu.
* Dürrizâde Seyyid Mehmed Ataullah Efendi (çn).
726 Diez'in 9 Nisan ve 10 Mayıs 1785 tarihli mektupları.

dişah için bile tehlikeli olabilecekmiş gibi görünen bir halk hareketi ile kethüdanın azledilmesini sağladı ve kendisine mutlak güç verilmediği takdirde, kethüdanın tamamen uzaklaştırılmasını talep etti. Oysa bunlardan hiçbiri kabul edilmediği için, planlarını kapalı ruhunun sırrı hâline getirerek, kendini akıllıca hesaplanmış bir hareketsizliğe mahkûm etmeyi yeğledi.

Şimdilik el altından kendi yanına çekmeyi başardığı halk ve yeniçeriler tarafından desteklenmesi sayesinde tutunabiliyordu. Kendisini tamamen sadrazama adamış olan yeniçeri ağasının yardımıyla yeniçeriler arasında yeniden disiplin sağlamayı ve yeniden savaşçı bir ruh kazandırmayı başardı. Ulema da çok geçmeden tarafına geçti ve destek vadetti. Çabalarındaki dürüstlük ve dayanıklılığı, sonunda en büyük düşmanlarının elinden silahlarını aldı ve padişahı bile öyle etkiledi ki, yıl sona ermeden teveccühünü ve davranışlarından duyduğu memnuniyeti, zengin hediyeler ve övgü dolu bir yazı ile gösterdi. Bundan sonra sarayın sadrazama karşı entrikaları da sona erdi ve bütün kubbe vezirleri de en büyük düşmanı kapudan paşaya karşı sadrazamın tarafına geçtiler. "Ya şanla hedefimize ulaşacağız ya da bu makamdan en azından onurlu bir şekilde ayrılacağız", diyordu[727].

Bu arada meydana gelen hâdiseler, dış siyasette de daha kararlı adımların atılmasını ve daha kesin kararların alınmasını gerektirmişti. Bilhassa İran sınırında ve Kafkasya'daki durumlar gittikçe daha acil bir hâl aldı. Önceki sadrazam, Ruslara karşı Bâbıâli'den yardım talep eden Lezgilerin elçilerini geri çevirmişti. Şimdiki sadrazam ise huzuruna kabul ederek, en azından genel olarak yardım vaadinde bulundu. Bulgakov, bunun üzerine reisülküttabdan hemen kibirli bir tonla, çariçenin de gerekli tedbirlerini alabilmesi için, Bâbıâli'nin ne yapmayı düşündüğüne dair yazılı bir açıklama istedi. Reisülküttab ise kaçamak bir cevap vererek, Bâbıâli'nin Lezgiler ile yakın bir bağlantı içinde olmadığını iddia etti.

727 Diez 25 Mayıs, 23 Temmuz, 9 Ağustos, 24 Eylül, 10 Kasım ve 10 Aralık tarihli mektuplarında, sadrazamın karakteri hakkında çok olumlu izlenimler aktarmaktadır. "Hükümette sinirine hâkim olan" tek adam diye nitelendirmekte ve düşmanlarını bilhassa "dürüstlüğü ve kararlılığıyla" silahsızlandırdığını söyleyerek övmektedir. Buna karşın, çok övülen Kapudan Gazi Hasan Paşa hakkında böyle düşünmemektedir ve hakkında şöyle demektedir: "Zayıf ve cahil bir adamı başına getirmek Türk hükümetini yıkmak olacaktır. Bu adam, bu zamana kadar tarafgir ve insan seçmesini bilmeyen adamlar tarafından sahte bir itibara ve üne kavuşturulmuştur".

Oysa bariz olgular tam tersini gösteriyordu. Örneğin Lezgiler aynı dönemde bir kez daha Gürcistan'a akın ederek, dört sınır şehrini işgal ettiklerinde ve Ruslara önemli bir mağlubiyet yaşattıklarında, Bâbıâli'ye bu esnada ele geçirdikleri 200 esiri hediye olarak gönderdiler, ama sadrazam, daha fazla rahatsızlıklara maruz kalmamak için, onları, Bâbıâli'nin bu karışıklıklara karışmaya niyetli olmadığını açıklayarak, hemen Bulgakov'a teslim etti[728]. Lâkin sadrazam yine de komşu Halep, Şam ve Diyarbekir eyaletlerinden 60 bin kişilik bir gözetleme birliğini Gürcistan sınırına toplayarak, Erzurum ve Trabzon muhafız kıtalarını da takviye etmeyi uygun gördü. Aynı zamanda Lezgileri ve Ruslara bağlı Gürcistan, Mazanderan ve Şiraz hükümdarlarına karşı silahlara sarılan ve toplam 80 bin kişiden oluşan Kafkasya dağ halklarını da el altından para ve savaş araç gereçleri ile destekliyordu. Lezgilere kısa bir süre önce 250 bin akçe vermişti ve cesaretle dayandıkları takdirde, yeniden önemli desteklerde bulunacağına dair vaatte bulunmuştu[729].

Âdeta Bâbıâli tarafından desteklenen ve soyunu eski Kırım hanlarının bir koluna dayandıran Abaza lideri Molla veya İmam Mansur, başlarına geçtiğinde ve bir fanatik ve peygamber rolüne bürünerek, olaya bir din savaşı görünümü verdiğinde, bu halk hareketi Ruslar için daha da tehlikeli bir hâl aldı.

İslâm'ın bu intikamcısının asıl kökeni sır dolu bir karanlığa gömülüdür. Oldukça güvenilir addedilecek bir kaynağa göre, ünlü İran Şahı Tahmasb Kulu Nadir Han ya da nam-ı diğer Nadir Şah'ın soyundan geliyordu ve bu hanedanın çöküşünden sonra, 20 yıl önce 15 yaşında İzmir'e gelmişti. Buradan Livorno'ya giderek, Hristiyanlığa geçmişti ve vaftiz şahitlerinden biri olan zengin ve itibarlı bir adamın kendisine bıraktığı bir çiftliğe istinaden Montmorli adını almıştı. Talihsiz bir aşk meselesinden dolayı İtalya'yı terketmek ve önce Fransa'da, sonra Mısır'da ve son olarak, tekrar Müslümanlığa döndükten sonra, İzmir ve İstanbul'da şansını bir kez daha denemek zorunda kalmıştı. Daha sonra Trablusşam'a gelmişti ve nihayet Abazaların ülkesinde, İslâm'ın ezelî düşmanları olan Ruslara karşı kutsal savaşta bir halk lideri olarak ortaya çıktı.

Zeki, nadir görülen bir karakter gücü ve geniş bilgiye sahip bir adam olarak tanımlanıyordu. Neredeyse bütün Asya dillerinden başka, nadir görülen bir mükemmellikte Fransız, İtalyan ve Yunan dillerine vakıftı ve son derece

728 Diez'in 25 Haziran ve 23 Temmuz 1785 tarihli mektupları.

729 Diez'in 10 Ekim 1785 tarihli mektubu.

doğal ve etkin bir hitabet yeteneğine sahipti. Dış görünüşü, ruhunun mükemmel özelikleri ile uyumlu bir şekilde olumlu ve aynı zamanda hayranlık uyandırıcı idi. Sancak-ı şerifin altında Ruslara karşı savaşmayı kendine görev edindiğinde, henüz gençliğinin zirvesinde idi[730]. Olayların olağanüstü bir şekilde birbirine bağlanmasının da bunda oldukça yardımı olmuştu.

Aynı dönemde, Kasım 1785 başlarında, Hicrî 12. yüzyıldı. *Kur'ân*'da vadedilenler ve halk arasındaki inanış, bu dönemi çok önceden İslâm'ın en parlak dönemlerden biri, altın çağın başlangıcı olarak tanımlamıştı. Genel anlamda gerçek inancın kahramanları olarak Peygamber'in dinini hurafelerden arındırmak, gerçek müminlere hak ve adalet temin etmek ve kâfirlere karşı korumak için üç büyük insanın geleceğine inanılıyordu. Birincisi İmam Mansur, ikincisi Özbek Tatarlarının ülkesinde Buhara'da İmam Hâris ve üçüncüsü de Mekke'de İmam Süfyan, İslâm'ın kılıç kuşanmış ıslahatçıları kabul ediliyorlardı.

İmam Süfyan'ın önce Arabistan'ın tamamını râm edeceği ve hiç vakit kaybetmeden, Osman'ın hanedanını ve Bâbıâli'yi yargılamak ve yerine yeni bir yönetim getirmek üzere İstanbul'a gideceği iddia ediliyordu. Doğal olarak bu yüzden bütün Osmanlı toprakları, bilhassa İstanbul'da tehlikeli bir hâl alan olağandışı, beklenti içinde bir heyecana kapıldı. Her yerde, mevcut durumda

730 Bu notlar, Hollanda'nın İzmir konsolosu Kont de Hochpied'in damadı olan Stockholm elçisine yazdığı Diez'in bir suretini eline geçirerek, 10 Temmuz 1786 tarihli mektubuna eklediği yazısından alınmıştır. İmam Mansur, İzmir'de kaldığı sırada sıkça İzmir'de ilk kaldığı sırada Rus konsolosu Ferrieri'nin evinde gizlice yaşamış olmasını kaderin bir cilvesi kabul eden kontun misafiri olmuştu. Kendisini İzmir'de görmüş olan iki Ermeni tüccar kendisini Buhara'ya yaptığı bir ticarî gezi sırasında tanıdılar. Söz konusu yazıda şöyle demektedir: "Doğal bir hitap etme yeteneğine sahip ve kendisine asil ve emreder bir hava verebilen ama aslında yumuşak kalpli, sevimli nitelikler ve yürekli kral".

Yine Diez tarafından daha sonraki bir mektubunun ekinde, Roma'dan gelen bir yazıdaki bir bilgiye göre, İmam Mansur, önce Roma Propagandasının bir öğrencisi olarak Asya'ya gelen Piemontlu bir keşişti. Lâkin burada İslâm'a karşı gösterdiği büyük bir meyilden dolayı şüphe çekmişti, geri çağrılmıştı ve bu yüzden manastırından atılmıştı. Viyana'daki Sardunya elçisinin yardımıyla 1780'de tekrar Şark'a geri dönmüş ve burada İslâm inanç kahramanı olarak rolünü büyük bir talih ve başarıyla oynamaya başlamıştı. Söz konusu yazı şöyle der: "Bu rahibin hikâyesi, Doğu'dan İtalya'ya gelmiş olan işbirlikçilerinden biri tarafından Roma'ya ulaştırıldı". Lâkin bütün bunlar uydurmadan başka bir şey değilmiş gibi görünmektedir.

bilhassa Rusya ve İran başta olmak üzere, komşu ülkelerde de yankı bulacak önemli değişiklikler bekleniyordu[731].

Beklenen bu üç inanç kahramanı arasında ön plana çıkan İmam Mansur, bu ruh hâlini lehine kullanmayı çok iyi bildi. Halkı galeyana getiren bir halk liderinin bütün özelliklerine sahip İmam Mansur, rolünü gerçekten de zekâ ile olduğu kadar, talihle de oynadı. Kısa sürede 100 bin kişiye kadar büyüyen fanatik ordusunda katı bir disipline önem veriyordu. Kahve ve tütün gibi, lükse kaçan ve gevşemelerine sebep olabilecek herşey, kesinlikle yasaktı. Birliklerin tek besini biraz pirinç ve saf su olacaktı. Taktiklerinin olağan dışılığı, kendi ürettiği ve bilhassa Kafkasya'nın dağlarında ve ovalarında olağanüstü bir yankı bulan savaş müziği sayesinde çok şey başardı. Binlerce kişiyi kendine bağlamayı başardığı, herkesi büyüleyen ateşli bakışı hakkında mucizevî şeyler anlatılıyordu.

Her yerde, "Muhammed'in kanunlarını muhafaza etmeye ve onları yok etmeye çalışan Ruslara karşı kılıcının keskinliği ile savunmak için seçildiğini" ilân ettiriyordu. Bunun üzerine Mingrelya ve Çerkesya'da Hristiyanlar bile kalabalıklar hâlinde İslâm'a geçerek, sancağının altında toplandılar. Bu şartlar altında silahlarının nasıl ilerlediği anlaşılmaktadır. Kuban'dan buraya gönderilen 3 bin kişilik bir birlik, son adamına kadar yok edildi ve 9 bin kişilik ikinci bir birlik, 1.000 kayıp verdirterek, geri püskürtüldü. Daha sonra asıl ordusu ile doğrudan Kırım'a yönelirken, 12 bin kişilik ayrı bir birlik, Ekim ayı sonunda Buhara'dan yola çıkan İmam Hâris'in orduları ile birleşmek üzere Astrahan'a gönderildi. İmam Mansur hiç vakit kaybetmeden ve Ruslara her yerde 30 bin kişi ve 84 topu bulan ağır kayıplar yaşattıktan sonra, yılın sonlarına doğru, ertesi ilkbaharda Kırım'a doğru yola çıkmak üzere kış karargâhına çekildiği Taman'a geldi. Hatta daha kış aylarında Azak Denizi'nin buz tabakasını aşarak, Kırım'a akın etmeye niyetli olduğu bile iddia ediliyordu. Zira karşıya geçmek için gemileri yoktu ve elinde mevcut balıkçı tekneleri de Kerç'te bulunan Rus firkateynler tarafından kolayca batırılabilirdi[732].

731 Diez, bilhassa 10 ve 25 Kasım 1785 tarihli mektuplarında Osmanlı İmparatorluğu'nda o dönem görülen ruh hâlini şu sözlerle tanımlamaktadır: "Türkiye'nin kısa bir süre sonra Rusya, İran ve bütün komşularını da sürükleyecek büyük inkılapların yurdu olacağına ilişkin her tür işaret var .... Doğrusu Türkiye kendisini tehdit eden inkılaplarla ilginç bir hâle gelecek".

732 Diez'in 10 ve 25 Kasım, 10 ve 24 Aralık 1785 ve 25 Ocak 1786 tarihli mektupları.

Bâbıâli, bir taraftan böyle bir yardıma ne kadar sevinse de diğer taraftan bu inanç kahramanının davranışları Bâbıâli'yi de huzursuz etmeye başlamıştı. Ciddi bir biçimde İslâm reformcusu olarak, tıpkı bir zamanlar Abaza Mehmed Paşa gibi, muzaffer kılıcını Bâbıâli'ye çevirmeyi akıl edebileceğinden endişe ediliyordu. Padişaha gönderilen iki yazıda gerçekten de hükmedici bir ton takınmıştı. Hilâl'in hayrı için savaştığını yazıyordu; padişah, bu mücadelede ne lehine, ne de aleyhine taraf tutmalı idi, yalnızca yönetimde ülkenin çöküşünün sebebi olan suistimalleri ortadan kaldırmalı idi.

Bu yüzden İmam Mansur'u gerçi el altından para ile desteklemeye devam ettiler, ama aynı zamanda sınır eyaletlerindeki valilere de şimdilik bir müdahalede bulunmamalarına, ama ordusu ile Osmanlı topraklarına girmeye yeltendiği anda, ilerlemesini önlemelerine dair emir verildi. İstanbul'da ayrıca yönetimin emri ile bütün camilerde İmam Mansur'un bir sahtekâr, sahte peygamber, tehlikeli bir maceraperest olduğu ilan ediliyordu. Kesin bir yasak, silahlarının zaferi hakkında her türlü açıklamayı bile menediyordu ve oradan gelen bütün mektuplara hemen Boğaz girişinde el konuluyor ve tam bir incelemeye tâbi tutuluyordu ki, bütün bunlar zaten mevcut heyecanı daha da arttırmaya katkıda bulunan tedbirlerdi. Oysa bu şekilde en azından Divân-ı Hümâyûn'dan sürekli olarak Rusya ile birlikte bu asilere karşı silahlara sarılmalarını isteyen Bulgakov'u az çok tatmin edebileceklerini düşünüyorlardı[733].

Aynı zamanda Gürcistan'da ve İran'da da durumlar Çariçe Katerina'nın menfaatleri için hiç de lehte olmayan bir hâl aldı. Lezgiler, defalarca Gürcistan'a akın etmişler; Rus birlikleri ile birleşen Prens Erekle'nin birliklerine birkaç önemli mağlubiyet yaşatmışlar ve son olarak, Erivan'ın dört mil uzağında, Ağrı Dağı'nın eteklerinde romantik bir şekilde yerleşik, Ermeni Ortodoks Kilisesi'nin beşiği ve ayrı zamanda dinî liderleri olan patriğin ikameti olan ünlü ve zengin Eçmiyadzin Manastırı'nı kısmen tahrip ve tamamen talan etmişlerdi[734]. O dönemlerde Ermeni Ortodoks Kilisesi'ni Rum Ortodoks Kilisesi ile birleştirmek

733 Diez'in 25 Kasım 1785 ve 25 Ocak 1786 tarihli mektupları. Diez, burada Bâbıâli'nin yürüttüğü siyaset hakkında şöyle demektedir: "Bâbıâli Osmanlı tahtını hedefleyen bir adama karşı ortak gerekçe yapmayı vazife sayan Ruslara karşı görünüşü kurtarıyor". Abaza Mehmed Paşa'nın 17. yüzyılın ilk yarısında benzer ayaklanması hakkında karşılaştırma için bk. bu eserin III. cildi ve IV. cildi.

734 Eçmiyadzin Manastırı ve Ermeni Ortodoks inancı için önemi hakkında bilgi için bk. Bodenstedt, *Die Einführung des Christentums in Armenien*, Berlin 1850, s. 6 ve 28.

gibi büyük bir planı olduğundan ve bu manastır, meselenin mümkünse istenen hedefe götürüleceği bir ruhban meclisinin kurulması için seçildiğinden, bu darbe çariçeyi daha da olumsuz etkiledi.

Anlaşıldığı kadarıyla patrik bu birleşmeyi kabul etmişti ve Ermeni dilinde yığınlarca dağıtılan dinî Rum Ortodoks yazıları, halkı, Ermenileri tıpkı Rumlar gibi, dinî bağlarla Rusya'nın menfaatlerine daha sıkı bağlamaktan başka bir amacı olmayan bu değişikliğe hazırlayacaktı. Lezgilerin silahlı faaliyetlerinden dolayı bütün bu planlar daha başlamadan engellenmişti. Patrik kaçmış ve Revan'a Prens Erekle'nin himayesine sığınmıştı. İstanbul'daki ikinci patrik ise onu atalarının dinine karşı bu sapkınlıktan dolayı derhal aforoz etti. Dolayısıyla başarısız olan kiliseleri birleştirme teşebbüsünün tek sonucu, Ermeni Ortodoks Kilisesi'nde yeni bir bölünme oldu. Bu arada Lezgilerin akınları, artık yalnızca para karşılığında temin edilebilen savaş araç gereçleri ve bilhassa barut eksikliğinden dolayı yılın sonlarına doğru azaldı[735].

Aynı şekilde İran'da Rus silahlarının da talihi pek açık değildi. İsfahan Hükümdarı Murad Han'ı kendi tarafına çekmek için, çariçe, zengin hediyelerle donatılmış bir elçi heyeti göndermişti. Oysa daha henüz sınıra bile gelememişlerdi ki, Murad Han'ın bu arada öldürülmesinden dolayı hiçbir şey yapamadan geri dönmek zorunda kaldılar. Zira Murad Han'ın oğlu Cafer Han hemen silahlara sarılmış ve 40 bin Gürcü ve Rus tarafından desteklenen ve biraz aceleci bir biçimde İran şahı sıfatını alan Mazanderan Hanı Mahmud Feth Ali'yi tekrar İsfahan'dan kovdu ve ordusu ile panik hâlinde, çok geçmeden bütün dünya tarafından terkedilmiş bir hâlde, büyük bir sıkıntıya düştüğü kendi ülkesine geri dönmeye zorladı. Rus yanlısı grup bu yüzden orada çok büyük bir sıkıntıya düştü. Rum asıllı İsfahan Rus konsolosu örneğin, sırf hayatını kurtarmak için gece vakti kaçmak zorunda kaldı ve çariçenin ertesi yıl buraya kendi daimî elçisi olarak Laskarov'u onaylatma çabaları da başarısız kaldı. Han doğrudan, St. Petersburg sarayı ile hiçbir ilişkisi olsun istemediğini, dolayısıyla böyle bir temsilciye de ihtiyaç duymadığını açıkladı[736].

Son olarak Kuban'ın Bâbıâli'nin hâkimiyeti altında kalan kısımlarındaki Tatarlar arasında da öncelikli amacı, Astrahan'a yapılacak bir saldırıymış gibi görünen endişe verici hareketler baş gösterdi. Hatta Bâbıâli'nin Kırım'dan göç

735 Diez'in 10 Kasım, 10 ve 24 Aralık 1785 tarihli mektupları.

736 Diez'in 10 Eylül, 10 ve 24 Aralık 1785 ve 9 Eylül 1786 tarihli mektupları.

eden ve oraya buraya dağılan Tatarları Besarabya'da iskân etmeyi ve onlara burada yeni bir han seçtirmeyi planladığı bile söyleniyordu. Böyle bir tedbir, Kırım hanlarının hükümdarlığını tekrar tesis etmek için atılan ilk adım kabul edildiğinden, St. Petersburg'da çok olumsuz karşılandı. Belki de Rusya'nın ertesi yıl, bir zamanlar Kırım hanlarının topraklarına ait olduğu için, son antlaşma ile Kuban'ın Bâbıâli'ye bırakılan kısımlarını da ele geçirme istemiyle ortaya çıkmasına, böylece engel olabileceklerini düşünüyorlardı. Böyle bir küstahlık Divân-ı Hümâyûn tarafından doğal olarak haksız olduğu gerekçesi ile kesin bir biçimde reddedildi[737].

Zira Rusya'nın bu gibi ölçüsüz talepleri hemen silahları ile destekleyip, yerine getiremeyecek durumda olduğu pekâlâ biliniyordu. Bütün dikkatini, Kafkasya'da Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki geniş sınırlarını Gürcistan ve İran yönünde oradaki dağ halklarına karşı korumaya ve savunmaya vermek, bütün silahlı kuvvetlerini bu yönde kullanmak zorunda idi. Çariçenin meclisinde, Asya tarafındaki sınırlar tam olarak emniyete alınmadan, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki kısmına karşı kesin teşebbüslerde bulunamayacakları düşüncesi gittikçe daha kesin bir kanı hâline geliyordu. Kısacası daha o zamanlarda burada Kafkasya, Rus İmparatorluğunun doğal istihkâmı olacağı gibi, Avrupa'da Bâbıâli'ye karşı emniyetli ve saygı uyandıran bir konuma sahip olmak için Özü, Bender ve Kili'ye sahip olmak, kaçınılmaz bir şart olarak görülüyordu.

Birliklerin masrafı ve parasal kaynaklar ile elde edilen avantajlar arasındaki orantı büyüdükçe, burada çözülmesi gereken sorun gittikçe zorlaşıyordu. İran ve Kafkasya, genel olarak devletin en iyi kuvvetlerini sonunda tüketecek dipsiz kuyu olarak kabul ediliyordu[738].

Kırım'ı korumak ve İmam Mansur'un ilerleyişini engellemek için, yaz aylarında Kuban'a doğru 30 bin kişi harekete geçirilirken, Astrahan sınırına ve Gürcistan'a dağılmış ordu zamanla 45 bin kişilik daimî birliklere ve 20 bin milise kadar yükseltildi. 1786 yılı başlarında harekât ordusunun tamamı Aksu Nehri'nden Hazar Denizi'ne kadar, 40 bin kişi Kuban'da ve 75 bin kişi Gürcistan'da olmak üzere, neredeyse 200 millik bir hat üzerinde 115 bin ki-

737 Diez'in 10 Şubat 1786 tarihli mektubu.

738 Kont Görtz, 24 Mayıs 1785 tarihli mektubunda bu konu hakkında şöyle demektedir: "Orada feda edilecek askerler bakımından da bu tür işlerin gerektirdiği para açısından da bu bir israf olacak".

şiden oluşuyordu. Lâkin üçte biri yok olmuştu bile, zira birlikler sınırlar boyunca küçük gruplar hâlinde yerleştirilmek zorunda kaldığından, düşmanların onlara tek tek saldırması ve yok etmesi daha da kolay olmuştu.

Bu yüzden kayıpları mümkün olduğunca telafi etmek için ellerinden geleni yapmak zorunda kalıyorlardı. İman Mansur şimdi de Taman'a yaklaşırken, yalnızca 5 bin Tatar'ın ve 20 bin Rus'un silah altında olduğu Kırım, neredeyse bütün birliklerden yoksun bırakıldı, zira İmam Mansur'u zamanında karşılamak için bütün birliklerin Taman'a çekilmesi gerekiyordu. Ayrıca burada daha etkili bir savunma sistemi kurmayı düşünmeye başlamışlardı. Kuban'dan Kafkasya ve Gürcistan'a kadar, dağ halklarının genelde güneydeki sınır ülkelerine akın etmek için kullandıkları bütün dağ geçitlerinin nöbetçi kuleleri ile donatılacağı büyük bir askerî bağlantı yolu kurulurken, kuzeyde genelde yarıp geçtikleri geçitler ya yine dağ kuleleri kurularak ya da kayaları havaya uçurarak erişilmez hâle getirilecekti. Bu şekilde dağ halklarını silah zoruyla olmasa da sonunda açlık sayesinde râm edebilmeyi umuyorlardı. Oysa bunun için de şu anda mevcut olmayan zaman ve önemli parasal kaynaklar gerekli idi[739].

Harekât, deniz tarafında Kırım Limanı'nda donatılan donanma ile desteklenecekti. Oya yalnızca mürettebatı işe yaramaz altı savaş gemisi ve bir dizi firkateynden oluştuğu için, donanma ile önemli şeyler başarmak mümkün değildi. Yaz ayları boyunca gerçi iki savaş gemisi ve 15 firkateynden oluşan küçük bir filo Anadolu sahillerine gönderildi, ama filo yalnızca Sinop açıklarına kadar gitmeye cesaret edebildi. Zira Boğaz'a yaklaştıkları takdirde, Bulgakov'un kaptanlara İstanbul'dan bilhassa haklarında uyarılar gönderdiği Osmanlı topları tarafından karşılanacaklarından korkuyorlardı[740]. Ancak ertesi yıl Karadeniz donanmasını daha saygı uyandıran bir hâle getirebileceklerini umuyorlardı. Bilhassa Prens Potemkin'e bunun için önemli paralar tahsis edildi ve sonbaharda Kırım'da bulunan gemilerin mürettebatını mümkün olduğunca tamamlamak amacıyla Baltık Denizi limanlarından bir amiral, 53 subay ve 3 bin denizci, Kırım'a gönderildi[741].

739 Diez'in 25 Ekim 1785 ve 10 Ocak 1786 tarihli mektupları. Kont Görtz'ün sonbaharda ayrılmasından sonra St. Petersburg'da Prusya maslahatgüzarı olarak faaliyet gösteren Hüttel'in 30 Aralık 1785 tarihli mektubu.

740 Diez'in 25 Ağustos 1785 tarihli mektubu.

741 Hüttel'in 21 Ekim 1785 tarihli mektubu.

Ayrıca Hazar Denizi'ndeki filo da 15 firkateyn ve çok sayıda küçük gemiye kadar yükseltilmişti. Lâkin buraya kurulacak olan güçlü bir istihkâm sayesinde Hazar Denizi'nin tamanını hâkimiyet altına almayı umdukları Derbent ele geçirilmediği sürece bunların hiçbiri işe yaramayacaktı. Çariçe, bu hususta hedefine ulaşmak için, yalnızca Derbent'i değil, İran'da bir zamanlar Çar [Büyük] Petro'nun sahip olduğu, ancak Çariçe Anna'nın yeniden terkettiği bütün sınır eyaletlerini talep etmeyi planlıyordu. Bu topraklar geri verilmeyip, Rusya buradaki fetih hakkından resmen feragat etmeden, yalnızca terkedildikleri için, iddiasında haklı olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Çariçe Anna'nın bu eyaletleri yalnızca Rus tüccarların Hazar Denizi limanlarında tam bir gümrük muafiyetine sahip olmaları şartıyla vazgeçtiği, ama bu tüccarların "Hazar Denizi kıyılarını hâkimiyetleri altına alma cüretini gösteren küçük tiranlar tarafından her şekilde talan edildikleri" iddia ediliyordu. Dolayısıyla bariz bir anlaşma ihlali söz konusu idi ve bu da çariçeye bu toprakları tekrar geri alma hakkını tanımakta idi[742]. Ayrıca Hazar Denizi ve Beyazdeniz arasında bir bağlantı oluşturmak için İdil (Volga) ve Dvina nehirleri arasında bir kanalın kurulması da öngörülüyordu. 1786 Mart'ında bu amaçla Hollandalı bir mühendis ile resmî bir sözleşme yapıldı. Projenin gerçekleştirilmesi ise muhtemelen maliyetinden dolayı mümkün olmadı[743].

Bu arada çariçenin bu yönde de gelecekteki beklentileri pek cesaret verici değildi. St. Petersburg'da ara sıra Kuban'da ve Kafkasya'da elde edilen küçük avantajları büyük ve önemli zaferler olarak yüceltmeye - örneğin İmam Mansur'un tamamen mağlup olduğundan, hatta esir alındığından bahsediliyordu - önemli kayıpları ise mümkün olduğunca küçültmeye ya da hiç anmamaya çalışırlarken, durumun gerçekten nasıl olduğu sır değildi. Bütün dünya, Rusya'nın büyük fedakârlıklara rağmen burada hiçbir şey başaramadığını; resmen savaş ilân edilmemiş olmasına rağmen, Bâbıâli ile kalıcı bir savaş durumunda olduğunu ve hiçbir şekilde silahlarını Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa kesimine yöneltemeyeceğini ve iki imparatorluk sarayının büyük yok etme planının gerçeğe dönüştürülmesi için hiçbir şey yapamayacağını biliyordu. Zira aynı zamanda Çin ile Amur Nehri'ndeki küçük bir adanın ele geçirilmesinden ve Çin ile 20 yıl önce akdedilen antlaşmanın ihlalinden dolayı kötü bir anlaşmazlığa düşmüştü ve ülke içindeki Kırgız ve Başkırt göçebe boyları arasındaki endişe verici hareketlerin tehdidi altında idi.

742 Diez'in 25 Ekim 1785 ve Hüttel'in 6 Ocak ve 28 Nisan 1786 tarihli mektupları.

743 Hüttel'in 17 Mart 1786 tarihli mektubu.

[Bu] diğer büyük devletlerin gerek St. Petersburg'da, gerekse İstanbul'da takınmayı uygun gördükleri pasif ve ilgisiz tutumu da büyük bir ölçüde açıklamakta idi. Bu krizde de daima durumların değişmesinden yararlanarak, öncelikle kendi Doğu Akdeniz ticaretlerinin genişletilmesi için mümkün olduğunca çok avantaj elde etmeye yönelik özel amaçlarını gözönünde bulundurdular.

Örneğin St. Petersburg'daki İngiliz elçisi, bir defasında Prusya maslahatgüzarına, çariçenin sözde Bizans projesi hakkında neden endişe duyalım ki? diye sormuştu. - Yapılacak en iyi şey, sükûneti muhafaza etmekti. Rusya gerçekten de Türk İmparatorluğu'nu yok etmeyi planlamış olsa bile, ikisini de kendi tarafına çekmek için elinden geleni yapmasına rağmen, çok geçmeden ne kayserin, ne de Fransa'nın kendisine bu hususta yardım etmeyeceğini anlayacaktı. Bu yüzden gözlerini açmak yerine Rusya'nın olayların gidişatından kendini bir hayale kaptırdığını tek başına anlamasını sağlamak daha avantajlı olacaktı[744].

İngiliz diplomat, bilhassa Viyana ve Versailles saraylarının tutumları açısından çok da haksız değildi. Hırsını artık başka yönlere, bilhassa Hollanda'daki karışıklıklara ve buna bağlı olarak 1777'de başarısızlığa uğrayan, ama şimdi daha büyük bir çaba ile tekrar ele alınan Bavyera toprak değiş tokuşu meselesine yönelten Kayser II. Josef, sanki Şark siyasetine ikincil bir önem veriyordu. Bu yöndeki siyaseti, esas olarak, çariçenin geniş kapsamlı planlarını yalnızca iyi niyetini ve başka yönlerde kendi menfaatlerini teşvik etmek için yardımını muhafaza etmek üzere gerekli olduğu kadarıyla destekleme isteğinden oluşuyordu.

Kaysere karşı çok olumlu hisler beslememesine rağmen, onu mümkün olduğunca hoş tutmak ve soğumaya başlayan iki imparatorluk sarayı arasındaki dostluğunu yeniden canlandırmak için çok çaba gösteren, öncelikle Prens Potemkin'di. Zira çariçeyi ancak bu şekilde, gerçekleştirilmesine bütün kişisel hırsını bağladığı Bizans projesine dair niyetlerini güçlendirebileceğini düşünüyordu. Bu açıdan ayrıca iki hükümdar arasında, söylenene göre 1786 yılı yaz aylarında Kiev'de veya St. Petersburg'da yapılması planlanan, ama çari-

744 Hüttel'in 9 Aralık 1785 tarihli mektubu. Kral II. Frederik de esas olarak bu görüşe katılıyordu. 21 Ocak 1786 tarihli bir acil emirde, Rusya'nın burada tarif edilen durumu hakkında şöyle demektedir: "Bütün bunlar bana herkesin sandığı gibi İstanbul seferinin bu kadar hızlı olacağını düşündürtmüyor ve imparatiçenin bütün bu büyük öngörüleri, hiçbir zaman icraata dökemeyeceği havaya giden projeler hâline dönüşebilir".

çenin nihayet Ocak 1787 olarak belirlenen Kerson ve Kırım seyahatine kadar ertelenen bir görüşmenin ana destekçisi idi.

Potemkin, temelde bütün çabalarına rağmen kayserin Bâbıâli'yi sanki zaman zaman ortaya attığı taleplerle Rusya'ya karşı uysal davranmasını sağlamaktan ve bilhassa çariçenin Kuban'da ve Kafkasya'daki Tatar boyları ile anlaşmazlıklarına karışmasını engellemek istiyormuş gibi bir tutum takınmasından başka bir şey başaramadı[745].

Oysa kayserin Divân-ı Hümâyûn nezdinde kendi meselelerinin korunması ile ilgili gösterdiği ilgisizlik, çariçenin meselelerini ne kadar az ciddiye aldığının en iyi göstergesi idi. Avusturya elçisinin gerçi Bâbıâli'ye açıkça, anlaşmazlıkların daha da tırmanmasını engellemek için, Rusya karşısında mümkün olduğunca uysal görünmesini tavsiye ettiği, ama el altından sadrazamı sürekli olarak Rusya'nın "doymak bilmezliğini" artık sınırlaması ve bilhassa hukuken Bâbıâli'ye ait olan Gürcistan üzerindeki hâkimiyet kurmasına hiçbir şekilde izin vermemesi için kışkırttığı kesin bir biçimde söyleniyordu. Divân-ı Hümâyûn, Viyana sarayının bu iki yüzlü siyasetini takip etmek istemediği gibi, sürekli ve haklı olarak, kayserin yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na karşı kendi gizli planlarını örtmeye çalıştığından şüpheleniyordu. Ayrıca her halükârda Belgrad, Vidin ve Sofya'daki silahlı kuvvetlerin takviye edilmesini de ihtiyatın gerektirdiği akıllıca tedbir olarak görülüyordu[746].

Bosna, Boğdan ve Eflak sınırlarının düzenlenmesi hakkında süregelen anlaşmazlık, 1785 yılı içerisinde tamamen durma noktasına gelmişti ve sonunda neredeyse tamamen unutulmaya yüz tutmuştu. Lâkin Divân-ı Hümâyûn'da, kayserin ticaret için Adriyatik Denizi'ne ve Akdeniz'e rahat bir geçiş sağlamak

745 Kayserin o dönemlerde Rusya ve Bâbıâli ile ilişkilerini en keskin ve en doğru şekilde değerlendiren yine Kral II. Frederik idi. Kayserin ara sıra İstanbul'dan talepleri hakkında örneğin St. Petersburg'daki maslahatgüzarı Hüttel'e gönderdiği 21 Şubat 1786 tarihli yazıda şöyle diyordu: "Ben her zaman onun ciddi olmadığı kanaatindeyim ve o, Rusların Tatarlara karşı desteklediği savaşlara karışmaması için Osmanlı Bâbıâlisini korkutarak ve engeleyerek, kendini empoze etmek istiyor. Şüphe yoktur ki Rusya hükümetini kendi görüşlerine çekmek ve kendi öz çıkarları için imparator her zaman bu fikirden istifade ediyor". Hüttel ise Prens Potemkin'in kayser ile ilişkisini 22 Nisan tarihli bir mektupta çok doğru bir şekilde şu sözlerle nitelemektedir: "Viyana'da Prens Potemkin imparator için hissettiklerini değiştirmekle suçlanırsa, Türklere karşı olduğu söylenen teşebbüslerinde bu hükümdarı sadece çekmek istemesi belki bir belirtidir ve o hiç de II. Josef'in şahsı için bir heyecan duymuyor".

746 Diez'in 10 Haziran, 9 ve 25 Eylül 1786 tarihli mektupları.

amacıyla dikkatini sürekli olarak topraklarını Bosna ve Dalmaçya yönünde genişletmeye verdiği biliniyordu. Bu amaçla, Prut Nehri'nin Tuna Nehri'ne aktığı Kalas'ta (Galatz) Macaristan'dan gelen malların Karadeniz'e ve Akdeniz'e satışı için bir depo yeri talep etmeyi düşünüyordu[747].

Aynı zamanda Venedik'in zayıflığını ve Bâbıâli ile arasındaki yeniden gerginleşen ilişkiyi aynı amaçla kendi için sömürmek istiyordu. Bir zamanlar Şark'ta çok güçlü ve korku salan bir cumhuriyet olan Venedik'in artık Divân-ı Hümâyûn'da siyasî itibara ve önemli bir nüfûza sahip olmayan devletler arasında bulunduğunu zaten biliyoruz. Bir zamanlar Divân-ı Hümâyûn'da ağırlığı olan bir nüfûza sahip balyos, artık yalnızca çoğunlukla Slovenyalılardan oluşan ve Venedik tebaası adı altında kalabalıklar hâlinde İstanbul'da dolaşan hırsızların hamisi olarak görülüyordu. Bâbıâli artık sırf haractan kurtulmak için, reayanın Venedik elçisinin himayesine girmesine müsamaha göstermiyordu. Zira bu saçmalık öyle ileri götürülmüştü ki, Bâbıâli örneğin 1777 Ağustos'unda balyosu bu amaçla çıkarttığı birkaç yüz beratı geri almaya zorlamak zorunda kalmıştı[748].

Doğal olarak Venedik, Bâbıâli ile ilişkilerini bozabilecek herşeyden kaçınmaya çalışıyordu; üstelik Berberîlerle anlaşmazlıklarında Bâbıâli'nin iyi niyetine ve yardımına ihtiyaç duyuyordu. Daha yakın zamanda, fazla pahalıya çıkmalarına, küçültücü ve rahatsızlık verici oldukları kadar yararsız ve hayalci de olmalarına rağmen nihayet 1753, 1764 ve 1765 yıllarında Tunus, Trablusgarb ve Cezayir beyleri ile akdettiği antlaşmalar sayesinde Berberîlerle ilişkilerini biraz olsun düzeltmişti. Hemen ertesi yıl olan 1766'da Trablusgarb ve Cezayir'le yeniden kanlı çatışmalar meydana geldi ve Venedik'in sırf bandırasının emniyetini sağlamak için Cezayir dayısına yılda 28 bin duka ödemeyi, ayrıca her hükümet değişikliğinde ve konsolosunun her değiştirilmesinde dayının teveccühünü zengin hediyelerle satın almayı kabul etmesiyle Venedik için hiç de onurlu olmayan bir şekilde sona erdi.

Sekiz yıl sonra, 1774'te, Tunus ile giriştiği üç yıllık çatışma daha da pahalıya mâl oldu. Son olağanüstü amirallerinden biri olan Angelo Emo, o dö-

747 Kral II. Frederik'in Hüttel'e gönderdiği 25 Mart tarihli yazısı ve Kral II. Frederik Wilhelm'in Diez'e gönderdiği 3 Eylül 1786 tarihli acil emir.

748 Gaffron'un 17 Temmuz 1776 ve 18 Ağustos 1777 tarihli mektupları. Burada, himayesine aldığı böyle bir Venedikli'nin komidininin üzerinde duran cep saatini bile çaldığını anlatmaktadır.

nemlerde Venedik adının onurunu biraz olsun kurtarmayı başardı. 9 kalyon, 5 firkateyn, 4 şebek, 8 gambot ve 4 kalyatanın başında Tunus önlerine geldi ve sırasıyla Susa, Bizerte ve Halkulvad (Goletta) liman kalesini top ateşine tuttu. Bu âdeta Venedik'in silahlarıyla eskiden kazandığı şanın son ihtişamlı gösterisi idi, fakat ne yazık ki, herhangi bir önemli yarar getirmeden, Venedik'e çok pahalıya mâl oldu. Zira bu yararsız savaş 7 milyon dukaya mâl olduktan sonra, Venedik 1780'de Tunus ile kendisini yine haraca tâbi bir devlet hâline getiren utanç verici barışı yenilemek zorunda kaldı ve bu antlaşmanın baskısı altında, zaten çökmüş ve yok olmaya yüz tutmuş ticareti bu yönde de hiçbir şekilde yeniden güçlenemedi[749].

Bu şartlar altında Venedik, Rusya'nın ve Avusturya'nın Bâbıâli'ye karşı mücadelesine aktif bir şekilde katılmayı düşünemezdi bile. Bâbıâli'nin Rusya ile son savaşı sırasında da sükûnetini muhafaza etmişti. Ancak barış yapıldıktan sonra, Avusturya'nın yukarıda bahsedildiği gibi, Boğdan ve Eflak sınırlarındaki şüphe çekici hareketlerinden endişelenmeye başladığında, çariçeye avantajlı bir ticaret antlaşması teklif ederek ve karşılığında Karadeniz'de kendi ticareti için yalnızca birkaç önemsiz imtiyazlar isteyerek Rusya ile daha sıkı ilişkiler içine girmeye çalıştı. Lâkin o dönemlerde Venedik'in yardımına artık ihtiyaç duymayan St. Petersburg kabinesi, meseleye daha fazla eğilmeye gerek bile görmemişti[750].

1779'da Kapudan Gazi Hasan Paşa 1774'ten beri Mora'ya yerleşen Arnavutları kovmak için donanması ile Yunan sularına geldiğinde Venedik, her ne kadar komşu topraklarını muhtemel ani saldırılara karşı korumak için birkaç gemiyi hazır tutmayı gerekli gördüyse de aynı zamanda Bâbıâli'ye İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne karşı barışçıl tutumundan herhangi bir şekilde sapmaya niyetli olmadığını resmî olarak bildirmeyi de ihmal etmedi[751].

Ayrıca 1783 Nisan'ında her iki imparatorluk sarayıyla akdedilen ve Venedik'in Rus ve Avusturyalı gemilere yalnızca kendi limanlarında himaye ve destek vadettiği, fakat mesela Diez'in yanlışlıkla söz konusu taraflar arasında

749 Daru, *Histoire de la République de Venise*, T. V, 48-56.

750 Kral II. Frederik'in Kont Solms'a gönderdiği 4 Mart tarihli yazısı ve Kont Solms'un krala gönderdiği 27 Mart 1775 tarihli mektup. Burada, Venedik'in "Rusya'yı arayıp, bu hükümet için yeterince avantajlı bir ticaret anlaşması önermek istiyor, cumhuriyetin kaderini ilgilendiren" niyetli olduğunu söylemektedir.

751 Gaffron'un 2 Ağustos 1779 tarihli mektubu.

Bâbıâli'ye karşı gizli bir koruma ve saldırı ittifakı hâline getirmeye çalıştığı antlaşma, Bâbıâli'nin eline herhangi bir bahane vermemek için, mümkün olduğunca ihtiyatlı bir biçimde hazırlanmıştı. Venedik, yapacağı yardımlarla ilgili kesin taahhütlerde bulunmuyordu. Pregadi Meclisi'nin bununla ilgili kararının girişinde yalnızca genel itibariyle cumhuriyetin "bağımsız bir devlet" olarak, imparatorluk saraylarına, dış düşmanlarına karşı, ki bu esnada Bâbıâli'nin adı geçmiyordu, yardım edeceği ve bilhassa kendi topraklarındaki limanlarda her türlü yardımda bulunacağı söyleniyordu[752].

Venedik, Bâbıâli için bir sır olmayan ama yine de şüphe ile karşılanan bu antlaşma akdedildikten iki yıl sonra, 1785 yazında, güçlü Buşatlı ailesinin bir ferdi olan İşkodra Valisi Kara Mahmud Paşa ile bir kez daha istemese de silahlarına sarılmak zorunda kalmasına ve sonunda Divân-ı Hümâyûn ile de rahatsızlık verici anlaşmazlıklara düşmesine sebep olan uğursuz sınır kavgasına tutuştu.

Yukarıda gördüğümüz gibi, hanedanı Kuzey Arnavutluk'ta neredeyse mutlak hâkimiyeti eline geçirmiş olan Kara Mahmud Paşa, aynı dönemde yönetimini Karadağ'ı da kapsayacak şekilde genişletmeye çalışmıştı. Bu dağlık bölgenin dizginlenmesi zor halkının vergi ödemeyi reddetmesi, bunun için gerekli zemini hazırladı. Sözde Bâbıâli adına yıllardır borçlu oldukları cizye vergisini tahsil etmek için aniden Arnavutları ile bunların bölgelerine akın düzenledi; direnen herkesi öldürdü; talanlarını Karadağ sınırlarının ötesindeki Venedik topraklarına kadar genişletti. Burada bilhassa sınır kasabası Pastroviç baskına uğradı, ateşe verildi ve tamamen yağma edildi. 200'ü aşkın Venedik tebaası, bu esnada hayatını kaybetti.

Bu barış ihlaline dair haberler Venedik'e geldiğinde, İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Bâbıâli'den hesap sordurdu, zararın telafi edilmesi ile tazminat ve-

752 Bu kararın orijinal metninin sureti, "*Decreto per la massima principale presa dell'Eccelsissimo Senato per i Porti della Republica concessi per le Navi dell'Austria et della Russia. In Pregadi, 10 Aprile 1783*" başlığı altında Diez'in 9 Ağustos 1785 tarihli mektubunda verilmiştir. Bunu resmî bir ittifak antlaşması sanıyordu ve Venedik balyosunun bu esnada kullandığı yüksek dile istinaden, şu iğneleyici sözleri söyledi: "Doğrusu günlerinin sonunda Venedikliler çok dindar oldular, zira ekteki anlaşma veya kararnâme ile, Türklere karşı Ruslara ve Avusturyalılara bağlı olsunlar ya da olmasınlar Tanrı aşkına veya insanın iyiliği için arttırmak istiyorlar". Lâkin Kral II. Frederik, 6 Eylül tarihli bir yazısında söz konusu antlaşmayı aslında verilmesi gereken değerine geri götürerek doğrusunu anlattı.

rilmesini istedi. Divân-ı Hümâyûn ise Kara Mahmud Paşa'yı asi kabul ettiğini, dolayısıyla adına hareket etmediği için, Bâbıâli'nin Kara Mahmud Paşa'nın faaliyetlerinden sorumlu tutulamayacağını açıklayarak, davayı reddetti. Venedik, Kara Mahmud Paşa ele geçirilene kadar sabretmeli ve sınırlarının güvenliğini kendisi sağlamalı idi[753].

Kara Mahmud Paşa bu arada akınlarını her yönde devam ettirmişti. Hatta el altından, Venedik'in bir kez daha anlaşmazlığa düştüğü Tunus'a karşı silahlarına sarılmasını engellemek için, Kapudan Gazi Hasan Paşa tarafından kışkırtıldığı bile söyleniyordu. Karadağlılar, Kara Mahmud Paşa'ya râm olmuşlar, borçlu oldukları vergiyi ödemişler ve en soylu ailelerden 14 rehine vererek vergiyi bundan böyle ödeyeceklerine dair teminat vermişlerdi. Kara Mahmud Paşa, sonraları çok ünlenen ve daha o dönemlerde hâkimiyetini Yanya'dan, tıpkı Kara Mahmud Paşa'nın Kuzey Arnavutluk'ta yaptığı gibi, Güney Arnavutluk üzerinde genişletmeye çalışan Tepedelenli Ali Paşa ile birleşmişti. Bâbıâli'den bilhassa Tepedelenli Ali Paşa'ya boyun eğdirme emrini alan Elbasan Valisi Kurt Paşa, bu ikili tarafından mağlup edilmişti. Böylece Kara Mahmud Paşa rahatça Venedik topraklarına saldırılarına devam edebildi. Kotor'da (Kattaro) bu yüzden, Arnavutların saldırılarına karşı direnmeye cesaret edemediğinden Venedik valisinin halk tarafından öldürüldüğü bir ayaklanma meydana geldi[754].

Venedik, doğal olarak bu şartlar altında İşkodra valisinin saldırılarına karşı kendi kendine yardım etmek zorunda idi. Zira Kara Mahmud Paşa, Venedik topraklarını şimdi deniz tarafından da 12 küçük ve topla donatılmış 10 gemiden oluşan bir filo ile tehdit ediyordu. Bâbıâli, yılın sonlarına doğru Kara Mahmud Paşa'yı resmen asi ilan etmesine ve 12 kadar komşu valiyi 150 bin kişi ile üzerine salmasına rağmen, bu ona boyun eğdirme açısından çok da ciddiye alınmadı. Bâbıâli, anlaşıldığı kadarıyla, kayserin Kara Mahmud Paşa ile irtibata geçtiğinden ve bilhassa Avusturyalı mühendislerin İşkodra'nın tahkim edilmesinde yardımcı olduklarından haberdar olmasına rağmen, er veya geç dış düşmanlarına, bilhassa kaysere karşı kendisinin gücünden istifade etmek zorunda kalacağı düşüncesine kapılmıştı. Belki de kayserin ikiyüzlü siyasetinin en çarpıcı örneği, aynı zamanda Venediklileri de kendi amaçları için ka-

753 Karşılaştırma için bk. yukarıdaki ilgili yer.

754 Diez'in 10 Eylül 1785 tarihli mektubu.

zanmaya çalışması ve geniş bir kapsamda yürütülen hazırlıklarına bazı umutlar bağlaması idi[755].

Venedik, Pastroviç bölgesine kadar 14 bin kişilik bir keşif birliği ilerletti ve donanmasını iyi bir duruma getirmek için elinden geleni yaptı; üstelik Tunus ve Cezayir ile ilişkilerinin de yeniden kopmasından endişe etmek zorunda idi. Bâbıâli ise bu hazırlıklara ilgisiz kalamazdı, zira Venedik şimdi Maltalıları da kendi tarafına çekmiş gibi görünüyordu. Maltalılar, Guilielmo adında cüretkâr bir maceraperestin yönetimi altındaki 10 gemiden oluşan küçük bir filo ile Osmanlı bandırasını taşıyan herşeyi avlamaya başladılar. Divân-ı Hümâyûn bu yüzden yalnızca balyostan hesap sormakla kalmayıp, 1786 Mayıs'ında kapudan paşanın bizzat yönetimi altında 16 gemiden oluşan bir filoyu Arnavutluk sahillerine gönderdi. Aynı zamanda Venediklileri de, asi İşkodra valisi üzerindeki yasağı aniden kaldırarak, dolayısıyla onun Venediklilere karşı rahatça hareket etmesini sağlayarak sindirmeye çalıştı[756].

Bunun tabii neticesi, sınırlarda yeni ve ciddi sürtüşmeler oldu. Kara Mahmud Paşa defalarca Venedik topraklarına akın etti, fakat iki kez Pastroviç'te bulunan birlikler tarafından 8 bin kayıp verdirilerek geri püskürtüldü. Venedikliler bunun üzerine Osmanlı sınır bölgesini ateş ve kılıçlarla talan ettiler; birkaç köyü yakıp yıktılar ve paşanın 18 küçük sahil teknesini ateşe verdiler.

Her iki taraf, suçu birbirlerinin üzerine atarak, kavganın Bâbıâli'nin arabuluculuğuyla çözülmesini istediler. Oysa Bâbıâli, hâlâ bu savaş yanlısı tutumu takınmaya imparatorluk sarayları tarafından kışkırtıldığından şüphelendiği için, Venedik lehine bir karar vermeye hiç hevesli değildi. Bu yüzden Divân-ı Hümâyûn nezdinde yenilenen çok sıcak ve mütevazi dostluk vaatleri de sadrazam tarafından bariz bir soğuklukla karşılandı ve sadrazamın Venedik'i daha sonraki bir zaman için teselli etmesinden ve şimdilik İşkodra valisi ile uzlaşmayı Venedik'in kendisine bırakmasından başka bir sonuç doğurmadı[757].

---

755 Diez'in 10 Aralık 1785 ve 10 Ocak 1786 tarihli mektupları.

756 Diez'in 11 ve 27 Mart ile 13 Mayıs 1786 tarihli mektupları.

757 Diez 26 Haziran, 24 Temmuz ve 25 Ağustos 1786 tarihli mektuplarında şöyle demektedir: "Öyle görünüyor ki Venedik Cumhuriyeti amaçlarını gerçekleştirmede biraz endişe duymaya başladı. Bu amaçlarından dolayı Rusya, cumhuriyeti Türklere karşı harekete geçirmesini bildi ve Venedik aldanmamak için hem şeytana hem de Tanrı'ya mum yaktı. Bir de bütün bunlar Türklerden öç almaya girmeksizin Rusların dostluğunu sağlamak isteyen zayıf bir gücün sadece bir teşebbüsüdür".

Venedik, sırf meseleyi daha fazla tırmandırmamak için, uzlaşmaya hazırdı. Olan biteni unuttuğu, gelecekte barış ve iyi komşuluk ilişkilerini muhafaza ettiği takdirde, Kara Mahmud Paşa'ya 200 bin akçe teklif etti. Oysa cüretkâr paşa, telafi olarak 500 bin akçe istiyordu ve kendisi de Bâbıâli ile yeniden kötü bir anlaşmazlığa düşmemiş olsaydı muhtemelen bu parayı zorla alırdı da. Ülkesinde mutlak efendi olarak yönetime devam etti; bütün Osmanlı vergi memurlarını kovdu ve vergiyi yalnızca kendi paşalığından değil komşu sancaklardan da kendi adına tahsil etmeye başladı. Manastır valisinden, Kara Mahmud Paşa'yı uzlaşma ile yeniden itaate ikna etmesini istediler ve vali de en azından tahsil edilen verginin bir kısmının mîrî hazineye gönderilmesini sağlamıştı. Yine de Kara Mahmud Paşa'yı koruması gerektiğini düşünen sadrazamın, sözde Kara Mahmud Paşa'nın gönderdiği parayı kendi özel hazinesinden karşıladığı iddia ediliyordu.

Bâbıâli'nin bu kadar esirgeyici davranması, sanki Kara Mahmud Paşa'yı da Venedik'e karşı biraz yumuşatmıştı. Sonunda Venedik'in 150 bin akçe tazminat ödemesine rıza gösterdi ve bu meblağ karşılığında şimdilik barış sağlandı. Venedik yine de şimdilik Pastroviç'te 15 bin kişilik bir askerî birliği bırakmayı uygun gördü[758].

Kayser, Venedik'in savaş yanlısı tutumuna bağladığı umutlarında büyük bir hayal kırıklığına uğrarken, ertesi yıl asi İşkodra valisini kendi tarafına çekme teşebbüsü beklentilerinde daha da büyük bir hayal kırıklığına uğradı.

[Kayserin, Kara Mahmud Paşa'yı] Venedik ile arasındaki anlaşmazlıklar esnasında, el altından Bâbıâli'ye karşı kışkırttığını ve desteklediğini daha önce gördük. Şimdi ise bu zeki paşa, 1787 yılı yaz aylarında üzerine gönderilen Osmanlı birliklerini birkaç kez mağlup ettikten sonra, kayserin niyetlerine Viyana sarayının kendisini bağımsız bir hükümdar olarak tanıması hâlinde Hristiyanlığa geçmeye hazır olduğunu açıklayacak kadar eğilmişti. Kayserin silahlı 2.600 adamdan oluşan bir maiyet eşliğinde resmî bir heyet aracılığıyla gönderdiği som gümüşten büyük bir haç, bu olağandışı ittifakı âdeta kutsayacaktı. Paşa, haçı her ne kadar kabul ettiyse de başlarında Brougnard adında bir beyin bulunduğu heyeti, maiyetinden ayırdıktan sonra Libisdas Gölü'nün

758 Diez 9 Eylül, 25 Kasım, 8 ve 23 Aralık 1786 tarihli mektuplarında şöyle demektedir: "Bana öyle geliyor ki Venediklilere ya da Avusturyalılara ihtiyaç duyulduğunda karşı koymak için Mahmud Paşa'yı birlikleriyle tutan Bâbıâli'nin bizzat kendisi olmalı".

uzak bir adasına çekmeyi başardı ve burada onları, sözde onurlarına verilen bir ziyafetin sarhoşluğunda öldürttü. İstanbul'a gönderdiği başları ile bir kez daha Bâbıâli'nin affını kazandı. Bu sadakatsizlik, kayserin yeniden Rus çariçesine yaklaşmasına ve sonunda onunla birlikte Bâbıâli'ye karşı silahlarına sarılmasına sebep oldu[759].

1786'da Akdeniz'de filosu için güvenli bir savaş limanı kazanma planlarını gerek Torino'da gerekse Napoli'de destekleyerek ve bu amaçla bilhassa kızkardeşi olan Napoli kraliçesini etkilemek için çaba göstererek yeniden çariçenin gözüne girmeye çalıştı[760]. Çariçe, Kerson ve Kırım gezisini resmî bir fermanla Ocak 1787 olarak ilân ettirdikten sonra, daha erken yola çıkması ya da en azından daha önce yeni bir görüşmenin ayarlanması için kendisine bir fırsat vermesinde ısrar eden yine kayser oldu. Çariçe ise bu talebi yerine getirmeye gönüllü değildi, zira söz konusu geziden kendisi de pek emin değildi ve mevcut şartlar altında kayserin hemen Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ortak teşebbüslerde bulunmak üzere muhtemelen ileri süreceği tekliflere şimdilik kulak asmayı uygun görmüyordu. Bu yüzden kayserin talebini sağlığını mazeret göstererek geri çevirdi ve kayser de şimdilik istediği görüşmeyi, en azından Prens Potemkin'in o tarihe kadar moralini yüksek tutmak için çaba gösterdiği Kerson gezisinin sonrasına erteleyerek sâkinleşti[761].

Neticede o dönemlerde Bâbıâli'ye karşı takip edilecek siyaset hakkında iki imparatorluk sarayı arasında bir mutabakat yoktu. Aksine, görüşleri ve amaçları sürekli birbirleri ile çelişiyor ve birbirlerini oyalamaya çalıştıkları sürekli zahirî dostluk vaatleri bile, bu iki hükümdarın birbirlerine karşı duydukları şüpheyi tam olarak gizleyemiyordu. Ayrıca İstanbul'un Avusturya elçisi de, çariçenin ve temsilcisinin meselesine çok ilgisiz kalıyordu[762].

Bu arada Versailles kabinesinin ısrarcı telkinlerinin de kayserin daha ölçülü tutumu üzerinde etkili olduğu söyleniyordu. Versailles kabinesi, aynı dönemde kayserin bilgeliğinden ve aydın görüşlerinden Rusya'yı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı niyetlerinden vazgeçirmesini beklediğini bildirmişti. Bunun üzerine kay-

759 Poqueville, *Voyage de la Grèce,* T. I, 410 ve devamı. Cyprian Robert, *Die Sklawen der Türkei,* Leipzig 1844, II, 138 ve devamı.

760 Kral II. Frederik'in 9 Mayıs ve 3 Haziran 1786 tarihli yazıları.

761 Hüttel'in 11 ve 22 Nisan tarihli mektupları ile kralın Hüttel'e gönderdiği 7 ve 16 Mayıs 1786 tarihli yazılar.

762 Hüttel'in 25 Temmuz tarihli mektubu ve kralın 15 Ağustos 1786 tarihli yazısı.

ser de daha fazla bu yolda ilerlememeye ve kendi planlarının gerçekleştirilmesini de daha uygun zamanlara bırakmaya karar vermişti[763].

Bu, Fransa'nın o dönemlerde Şark siyasetinde takınmayı uygun gördüğü tutumunun da ölçüsü idi. Bu esnada en önemli dayanağı, Doğu Akdeniz ticaretinin menfaatleri idi. Daha önce kanıtladığımız gibi, Doğu Akdeniz şirketlerinin yanlış teşkilatlanmasından dolayı zaten dezavantajda olan İngilizleri, bilhassa Amerikan savaşı sırasında birçok kez Doğu Akdeniz pazarlarından tamamen uzaklaştırmaya çalışmıştı.

3 Mart 1781'de çıkartılan kraliyet emrinin amacı da Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretini modern bir reform sayesinde, Colbert zamanında oluşturulan iç ve dış teşkilatlanma seviyesine yükseltmekti. Burada bu konuda daha önce çıkartılan emirler de dikkate alınarak, büyük bir titizlikle ayrıntılı olarak gözönünde bulundurulması gereken bütün hususlar ele alınıyordu: Doğu Akdeniz iskelerinde konsoloslarla diğer memurların konumları, yükümlülükleri ve hakları; Fransız tebaasının Osmanlı İmparatorluğu'nda ticarete, denizciliğe, can ve mal güvenliğine dair menfaatleri; Fransız bandırasına gösterilmesi gereken saygı vs[764]. Her açıdan beklentilere uygun olamasa da, Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinde o dönemden sonra önemli bir canlanmanın görüldüğü bir gerçekti.

Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu limanlarına ihracatı, 1781-1787 arasında yıllık ortalama 30 milyon livre olarak tahmin ediliyordu. Beaujour'a göre, 1669'da Colbert zamanında yalnızca 3.700.000 livre olan ihracat ve ithalat cirosu, 1782'de 48 milyon livre olarak gerçekleşmiş olup, Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin en parlak dönemi kabul edilen 1785'ten 1791'e kadar 70 milyon livreye kadar yükseldi. Türkiye'nin Avrupa'daki dört ana durağı olan İstanbul, Edirne, Selanik ve Mora'nın bunda payı, Fransa'dan ihracat için yıllık ortalama 8 milyon livre ve Fransa'ya ithalat için yıllık ortalama 7 milyon livre idi[765].

763 Kralın Hüttel'e gönderdiği 18 Haziran 1786 tarihli yazı.

764 Bu "*Ordonnance du Roi, concernant les consulats, la résidence, le commerce et la navigation des sujets du Roi, dans les échelles du Lévant et de Barbarie; du 3 Mars 1781*" başlıklı kraliyet kararnâmesi, eksiksiz olarak Borel, *De l'origine et des fonctions des Consuls*, St. Petersburg 1807, s. 242-329'da verilmiştir. Bugün [yazarın kendi döneminde, çn] hâlâ 20 Ağustos 1833 ve 26 Nisan 1845 tarihli konsolosluk işleri kararnâmeleri ile birlikte Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin idarî teşkilatlanmasının temelini oluşturmaktadır.

765 Beaujour, *Tableau du commerce de la Grèce*, T. II, s. 216 ve 229. Peyssonnel, *Examen du livre intitulé "Considérations sur la guerre actuelle des Turcs, par M. de Volney"*, Amsterdam 1788, s. 266.

Bu rakamlar, Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin ne kadar önemli olduğunun ve hükümetin, millî refahın çıkarı için, bu ticareti her şekilde muhafaza etmek, teşvik etmek ve mümkün olduğunca genişletmek için çaba göstermek istemesinin en iyi delili idi; üstelik Fransız ticaretinin diğer yönlerdeki durumu oldukça kötü idi. Örneğin İngiltere'nin Rusya ile ticaretinde her yıl 2 bin kadar gemi çalıştırılırken ve St. Petersburg'daki İngiliz tüccarlar zenginlikleri, sağlam ve kesin bir biçimde düzenlenmiş teşkilatları ile işlerinin saygınlığı sayesinde çok önemli bir güç oluştururken, Rus limanlarına yılda ancak 20 kadar Fransız gemisi gelirdi ve St. Petersburg'da tek bir önemli şirket bütün Fransa'nın işlerini takip ediyordu. Ayrıca Fransa'nın Rusya ile aktif ticareti, zamanla hiç denecek kadar azaldı[766].

Versailles kabinesi, bu musibeti iki yolla halledebilmeyi umuyordu: Birincisi, Rusya ile avantajlı bir ticaret antlaşması akdederek ve ikincisi, Doğu Akdeniz ticaretinin bilhassa Karadeniz'e doğru genişletilmesiyle Çariçe Katerina'nın Kırım'ı ele geçirdikten kısa bir süre sonra, bütün yabancı milletlere bilhassa Kerson, Sivastopol ve Kefe limanlarını açan 24 Ocak 1784 tarihli fermanı, Fransa'nın Doğu Akdeniz ticaretinin bu yöne doğru da genişletilmesine dair uzun süredir kurulan planı nihayet gerçekleştirmek için iyi bir fırsat gibi görünüyordu[767].

Dolayısıyla bir taraftan Rusya ile iyi ilişkiler içine girmek gerekirken, diğer taraftan Bâbıâli'yi hoş tutmak daha da önemli idi. Zira Karadeniz'e giden yolun anahtarını hâlâ elinde tutuyordu, dolayısıyla Bâbıâli'nin onayı olmadan, Karadeniz'de ticarete verimli bir katılım mümkün olmazdı. Fransa bu yüzden çariçenin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı pekâlâ bilinen niyetlerine en azından bir gözünü yummak zorundayken, buna karşın İstanbul'da kendi menfaatleri için Bâbıâli'nin muhafazasını ve bütünlüğünü savunmak zorunda idi. Oysa temsilcileri ne orada ne burada özel bir teveccühe nail oluyorlardı ve önemli bir nüfûza sahip değildiler.

Fransa'nın St. Petersburg sarayında selefi Marki de Verac zamanında kaybettiği zemini zamanla yeniden geri kazanmak zeki ve işbilir Kont Ségur'a

766 Ségur, *Mémoires*, T. II, s. 288 ve devamı. Eton, *Tableau de l'Empire Ottoman*, T. II, s. 161.

767 Burada bahsedilen Ukas için bk. Martens et de Cussy, *Recueil manüel et pratique de Traités*, T. I, s. 316 ve İngiltere için özel olarak Chalmers, *Collection of Treaties*, Vol. I, s. 14.

kalırken, Kont Choiseul-Gouffier, İstanbul'da her yerde Divân-ı Hümâyûn'da kendi şahsına ve sarayının takip ettiği siyasete duyulan önyargılarla mücadele etmek zorunda idi.

1785 Mart'ında St. Petersburg'a gelen Ségur'a Dışişleri Bakanı Kont Vergennes tarafından verilen talimat, kesinlik arzetmeyen bir biçimde ve çok dikkatli hazırlanmıştı. Akdedilecek ticaret antlaşması açısından Versailles kabinesi henüz istenen başarıya ulaşılamayacağını düşünüyordu. Ségur ancak beklenenin aksine, durumlar daha olumlu bir hâl aldıkları takdirde ve bilhassa çariçenin bakanlarına, İngilizlere verilen imtiyazların Ruslar için ne kadar dezavantajlı olduklarını, Fransa'nın ise yalnızca ticaret yapan diğer devletlerle aynı muameleyi görmek istediğini kanıtlamayı başardığında uygun adımları atmalı idi. Çariçenin Osmanlı gücünün yok edilmesi ve Bizans İmparatorluğu'nun yeniden kurulması ile ilgili siyasetinin ana amacı gibi görünen hırslı niyetlerine kararlı bir şekilde karşı çıkmak için, önce bakanlarına büyük devletlerin bu devasa teşebbüsün, Avrupa devletler sistemindeki bu devrimin yoluna aşılması zor engeller çıkartacaklarını anlatabilmek için mümkün olan bütün çarelere başvurmalı idi[768].

Kont Ségur, yalnızca sarayın ve bakanlarının olumsuz tutumuyla değil, Viyana ve Londra'dan gelen meslektaşları Cobenzl ve Fitzherbert'le de mücadele etmek zorunda kaldığı bu zorlu sahada büyük bir beceri ve başarıyla hareket etmeye muvaffak oldu. Bunda toplumsal yetenekleri, ince düşünceli oluşu ve bilhassa çariçenin hassas ruhu üzerinde olağanın dışında bir izlenim bırakan etkileyici şahsiyeti de oldukça yardımcı oldu[769]. Sadece çariçenin gözüne

768 Ségur, *Mémoires*, T. II, s. 263 ve devamında bu talimatın içeriğini ayrıntılı olarak vermektedir.

769 Çariçenin Ségur ile daha samimi ilişkileri hakkında, elimizde mevcut mektuplarda, hatıratında tabii ki mevcut olmayan, bazı ilginç imalarda bulunulmaktadır. Mesela Kont Görtz 15 ve 19 Temmuz 1785 tarihli mektuplarda, çok büyük bir ihtiyatla da olsa bu hassas konuya biraz daha ayrıntılı olarak değinmekte ve şöyle demektedir: "İhtiyat ve özenle edindiğim bütün haberlere göre, konunun nezaketi, büyük ihtimalle, Kont Ségur'un majesteleri üzerinde derin bir etki yapmasını gerektiriyor ve bu şimdi ne olursa olsun sonucunun ne olacağının bilinmediği olağanüstü bir kaynaşmada oldu. Bundan şu sonuç çıkarılabilir ki, bu bakanın rolü parlak olmaktan ziyade daha az zor ve tehlikeli olmayacaktır". Çariçe ona örneğin Çarsko-Selo'da ayrı bir apartman dairesi tahsis etti ki bu, Kont Cobenzl ve Fitzherbert'in de nail oldukları bir onurdu, fakat kötü niyetli insanlara göre bunu yalnızca Ségur'a gösterdiği özel teveccühü gizlemek için yapmıştı.

girmekle kalmayıp, Fransa'nın yalnızca Bâbıâli'yi değil Lehistan'ı ve İsveç'i de Rusya'ya karşı kışkırttığından şüphelenen kadir-i mutlak Potemkin'in Fransa'ya karşı nefretini de ara sıra Fransa'dan muhabbetle sözetmesini sağlayabilecek kadar aşmayı başardı.

Bu yüzden baştan beri büyük bir ihtiyatla istediği ticaret antlaşmasının akdine giden yolu hazırlarken, Versailles kabinesinin Bâbıâli ile ilişkisinin ciddi bir biçimde dile getirilmesinden de kaçınamazdı. Gerek Kont Ostermann gerekse Prens Potemkin, Ségur karşısında Fransa'nın sanki uzun süre Avrupa'nın başına belâ olan Berberîleri eğitmeyi, disiplin altına almayı ve korkunç hâle getirmeyi iş edinmiş gibi göründüğüne dair ağır açıklamalarda bulundular.

"Bu kadar olağanüstü özelliklere sahip, bu kadar ince ve bu kadar nazik olan siz Fransızlar, nasıl olur da kendinizi bu barbarların ve vebanın hamisi ilân edebilirsiniz?" diye hiddetle bağırdı bir defasında Potemkin. "Müslümanların varlığının insanlığın asıl belâsı olduğunu siz de itiraf etmek zorunda değil misiniz? Üç veya dört büyük devlet mutabakata varsalar, bu vahşi Türkleri Anadolu'ya geri püskürtmekten ve böylece Mısır'ı, Takımadalar'ı, Yunanistan'ı ve Avrupa'nın tamamını bu belâdan kurtarmaktan daha kolay bir şey olmazdı. Bu, aynı zamanda haklı, yararlı, dinî ve kahramanca bir teşebbüs olacaktır. Böyle bir durumda Fransa bile verdiği hizmetler karşılığında Girit'in veya Mısır'ın kendisine verilmesini hiç de kötü bulmayacaktır". Gülümseyerek, bir de şu sözleri ekledi: "Ayrıca Bay Ségur, fethedilen bu ülkelerin valisi tayin edilmek size de pek yakışırdı".

Hoşnutsuzluğunu genelde keskin bir alaycılık kisvesi altında gizlemeye çalışmasına rağmen çariçe de ara sıra bu tonda konuşuyordu. Mesela Ségur'a şöyle diyordu: "Kucağınızdaki çocuklar olan Türkleri, komşu ülkelerden kovmamı istemiyorsunuz. Gerçekten de çok hoş öğrencileriniz var. Sizi onurlandırıyorlar. Lâkin Piemont'ta veya İspanya'da her yıl size veba ve açlık getiren, yaklaşık 20 bin insanı öldüren ya da alıp götüren böyle komşularınız olsaydı bunları himayeme almamdan hoşlanır mıydınız"?

Ségur ise Türklerin Avrupa'dan kovulmasını gerçi üstün bir hizmet kabul ettiğini, ancak bazı devletlerin Avrupa'nın dengesini bozma tehdidini oluşturan fetih hırslarının, veba ve barbarlık kadar tehlikeli bir musibet olduğunu açıkça itiraf etti. Hükümeti bu yüzden çoğunluğun menfaati uğruna Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasını ve huzurunu korumayı kendine görev edin-

mişti. Bâbıâli'nin St. Petersburg kabinesinin barışçıl vaatlerine rağmen tetikte oluşuna ve aklın gerektirdiği önleyici tedbirleri almasına kızabilirler miydi? Osmanlı sultanı aniden vezirleri, güçlü bir donanma ve 150 bin kişilik bir ordu ile Özü'ye çıkmaya karar verseydi, Rusya ne yapardı? Böyle bir durumda Kerson'u tahkim etmesine ve birliklerini yakınlarda toplamasına kim kızabilirdi[770]?

Bu arada Potemkin de görüşlerinde ve kararlarında çok emin görünmüyordu. Bir taraftan Türklerin Avrupa'dan kovulmasını üstün ve gerekli bir eser olarak överken, diğer taraftan Bizans İmparatorluğu'nun Grandük Konstantin lehine yeniden tesisi için Rusya'ya atfedilen planları, hayal olarak niteliyordu. Böylesine maceraperest bir teşebbüsün zorluklarının ve tehlikelerinin pekâlâ farkında olan, ancak bunları açıkça ortaya dökerek çariçenin kibrini yaralamaya ve teveccühünü kaybetmeye cesaret edemeyen diğer bakanların görüşleri de temel olarak bu yönde idi[771].

Çok geçmeden, Ségur'un saray ve bakanlar nezdinde kazanmayı başardığı olumlu tutuma haset karıştı. İsfahan'dan kovulan Cafer Han'ın esirleri arasında, üzerinde Versailles kabinesinin İsfahan hanını Rusya'ya karşı kışkırttığı ve bu devlete başarıyla nasıl direnebileceğine dair çareler ve yollar gösterdiği anlaşılan mektupların bulunduğu Fransız bir ajan vardı. Çariçenin kabinesi, kendini en hassas noktalarından birinden yaralanmış hissetti. Potemkin, bu mektupları ele geçirir geçirmez, Ségur'dan gergin bir ses tonuyla, "Bunlar, hükümetinin sürekli olarak sergilediği barışçıl ve dostane düşüncelerinin delili mıydı?" diye hesap sordu.

Bu iddianın genel olarak doğru olduğunu itiraf etmek zorunda kalan Ségur, kendini şimdilik en iyi şekilde, Rusya'nın da sürekli aynı kışkırtma sistemine başvurduğunu, Yunanistan'da, Takımadalar'da ve Mısır'da yalnızca gizli ajanlar bulundurmakla kalmayıp, her yerde Bâbıâli'ye karşı ateşi körüklemekten yorulmayan konsoloslar da bulundurduğunu açıklayarak koruyabileceğini düşündü.

Bu açıklama karşısında daha da gerilen Potemkin, Ségur'un kabinesinden bu rahatsız edici husus hakkında daha kesin bir açıklama istemesinde ısrar ediyordu. Kont Vergennes, bu talebi yerine getirmekten kaçınamadı. 1786 Mart'ında St. Petersburg'a gelen açıklayıcı bir notada bu gerçeği inkâr edemedi,

770 Ségur, *Mémoires*, T. II, s. 302 ve devamı, 338 ve devamı ile T. III, s. 21 ve s. 125 ve devamı.

771 *Aynı eser*, T. II, s. 293 ve 308 ve devamı.

fakat sözde ajanın hükümetinin emri ile hareket etmediğini, yalnızca hükümetinin izni ile Avusturyalı Kont de Nelli eşliğinde İran'a gittiğini ve buradan saraya ara sıra Rusya'nın da adının geçtiği raporlar gönderdiğini kanıtlamaya çalışarak bu gerçeği mümkün olduğunca hafifletmeye çalıştı. Bu mektuplarda İran'ın Rusya'ya karşı kışkırtılması hakkında herhangi bir bilgi yoktu.

Yine de kendisi, yani Vergennes, Bâbıâli'ye karşı St. Petersburg sarayına atfedilen planlardan ve her yerde huzursuzluk çıkartmak için çaba gösteren Rus konsoloslarının sürekli kışkırtmalarından dolayı, Şark'ta olup bitenler karşısında tetikte olmayı ve burada bu hususta kendisine bilgi verebilecek insanlar bulundurmayı kendisine görev edindiğini de inkâr etmiyordu.

Potemkin, hükümetine yöneltilen bu iddiaları, Rusya'nın Bâbıâli'de huzursuzluklar yaratmaya niyetli olmadığı açıklaması ile geri çevirecek kadar yüzsüzdü; konsoloslarından biri, arasıra böyle bir şeyi yaptığı takdirde, bu konsolos mutlaka huzursuzluk çıkartan bir entrikacı idi. Zaten bir yere ajan gönderilmesi kötü âdetinden nefret ediyordu ve Rusya, hiçbir zaman bir şeyi saklamadığı için, ajanlara da ihtiyaç duymuyordu![772]

Mesele böylece şimdilik kapandı ve Ségur yeniden, başta Fitzherbert olmak üzere, rakiplerinin bütün entrikalarına rağmen, büyük çabalar gösterdiği ticaret antlaşmasını ertesi yılın başlarında istenen sonuca götürecek kadar zemin kazandı. 11 Ocak 1787'de imzalanan antlaşma, Fransız tebaasına Rus İmparatorluğu'ndaki ticareti için mümkün olan her türlü avantajların yanısıra, tabii ki Karadeniz'e tamamen serbestçe çıkma hakkını ve başta Kerson, Sivastopol ve Kefe olmak üzere, Kırım limanlarında ticaret depoları kurma hakkını tanıyordu[773].

Ne tuhaftır ki, St. Petersburg bu kadar uysal davranırken, bu defa da Bulgakov, İstanbul'da İngiliz elçisi ile işbirliği içinde, Bâbıâli'nin Fransız bandırasının hiçbir şekilde Karadeniz'e girmesine izin vermemesini sağlamak için elinden geleni yapıyordu. Hatta reisülküttaba, böyle bir tavizin, Rusya'nın savaş ilân etmesi ile sonuçlanacağını açıklayacak kadar ileri gitmişti[774].

---

772 Ségur, T. II, s. 362. Hüttel'in 22 Kasım 1785 ve 28 Mart 1786 tarihli mektuplarında Kont Vergennes'in açıklamaları kelimesi kelimesine verilmektedir.

773 Martens et de Cussy, *aynı eser*, T. I, s. 335 ve devamında antlaşmayı eksiksiz olarak vermektedir. Önce 12 yıllığına akdedilmiş olup, hâlâ [yazarın kendi döneminde çn] Fransa ve Rusya arasındaki bütün ticarî ilişkilerin temelini oluşturmaktadır.

774 Ségur, *Mémoires*, T. II, s. 358 ve Diez'in 10 Nisan 1786 tarihli mektubu.

Ayrıca Choiseul-Gouffier'in bu amaçla attığı bütün adımlar başarısız kaldı. Bâbıâli, bu hususta geri adım atmadığı takdirde tophanelerde, tersanelerde ve kale inşaatında çalışan bütün Fransız subaylarını geri çağıracaklarına dair tehdidi bile ilgisizce geri çevrildi: Onlara ihtiyaç yoktu ve bu yüzden Fransa'ya geri dönmeleri de engellenmeyecekti. Choiseul bunun üzerine bu ret cevabının Fransa kralını derinden yaralayacağını özellikle dile getirdiğinde, reisülküttab, Bâbıâli'nin buna asla izin vermeyeceğine, dolayısıyla bu yüzden gösterilecek bütün çabaların boşuna olacağına dair açıklamasına sâdık kaldı.

Bâbıâli, bu hususta baştan beri, temel olarak, er veya geç, Rusya'ya yalnızca sessiz kalınarak bırakılan ama asla resmî olarak herhangi bir antlaşmaya dayanarak devredilmeyen Kırım'ı yeniden geri kazanabileceği ve daha sonra zayıflık anında iki imparatorluk sarayının kendisine zorla akdettirdiği rahatsızlık verici ticaret antlaşmalarını iptal edebileceği umuduna dayanan kesin bir kararlılıkla ısrar ediyordu. Böyle bir durumda neden Fransa gibi bir devletin elini kolunu daha fazla bağlamasına izin versindi ki![775]

Sonunda Fransız elçinin bu husustaki telkinlerini, Bulgakov'un savaş ilânı tehdidi ile ilgili olarak, iki imparatorluk sarayının böyle bir tavize direneceklerini, dolayısıyla Fransa'nın en iyi ihtimalle muhtemel bir savaş hâlinde buradaki sularda Rus deniz gücüne direnecek bir donanma göndermekten başka bir çaresinin kalmayacağını ileri sürerek kestirip attı[776].

Divân-ı Hümâyûn'un Fransa karşısında bu hususta duyduğu hoşnutsuzluk, Versailles kabinesinin aynı zamanda Bâbıâli'yi aşarak, Fransa'nın Hindistan ile ticareti için Süveyş, Kahire ve İskenderiye üzerinden Akdeniz'e rahat bir yol açmak için Kızıldeniz'de de denizcilik yapma hakkını elde etmeye çalışması ile daha da artmıştı. Şu anda Fransa'nın heyecanla yürüttüğü bu "Süveyş meselesini" daha o zamanlar nasıl gerçekleştirmeye çalıştıklarını görmek oldukça ilginçtir[777].

---

775 Diez'in 25 Ağustos ve 10 Ekim 1786 tarihli mektupları.

776 Hüttel'in 9 Eylül ve Diez'in 25 Ekim 1786 tarihli mektupları.

777 Bu satırlar yazılırken (Nisan 1859), elimize Lesseps'in Süveyş Kanalı'nın yapımı sırasında Mısır hıdivinin büyük zorluklar çıkarttığına dair haberler ulaştı. Hazırlık çalışmalarına katılan işçileri tutuklatmış ve yapımın devam etmesini yasaklamıştı. Bunun arkasında bu defa da İngilizlerin bir entrikasının olduğundan şüpheleniliyordu. Süveyş Kanalı projesinin en yeni aşaması hakkındaki tarihî bilgiler için bk. C. Böttger, *Das Mittelmeer, vs.*, Leipzig 1859, s. 535-553.

Bilindiği üzere, bu önemli ticaret yolu dokuzuncu yüzyıldan beri bilhassa Venedikliler tarafından kullanılıyordu. Ümit Burnu etrafından Hindistan'a giden deniz yolu keşfedildiğinden beri, bu yol neredeyse tamamen terkedilmişti. Daha yakın zamanda, bir İngiliz Doğu Akdeniz şirketi, Hindistan sularından Akdeniz'e giden bu yolu, yeniden açmayı denemişti. Bu amaçla 1776'da, Bâbıâli'nin iznini almadan, öncelikle Süveyş'ten Kahire'ye giden kervanları için gerekli korumayı sağlamak üzere Mısır'daki Memlük beyleri ile irtibata geçmişti ve bu korumayı muhtemelen yüksek bir bedel karşılığında aldı.

Dolayısıyla o güne kadar yabancı gemilerin yalnızca İran Körfezi'nden geçerek Cidde'ye kadar gelmeleri için izin verilirken, 1777 yılı başlarında hiç beklenmedik bir anda Hindistan'dan gelen zengin bir muslin yükü taşıyan iki İngiliz gemisi, Süveyş Limanı'na yanaştı. Lâkin bu ilk deneme başarılı olmadı. Zira meşakkatli bir yolculuğun tehlikeleri ve beylerin çıkardığı zorluklarla mücadele etmek mecburiyetinde kalmanın dışında, kervanın tamamı Kahire yolunda çöl Bedevîleri tarafından talan edilmişti. Şirket yine de yaşadığı büyük zararlardan dolayı cesaretini kaybetmeyerek Bedevîlerin reislerinin de korumasını satın aldı.

Lâkin herşeyi tam güvence altına almış gibi görünüyordu ki, en tehlikeli düşmanı kendi ülkesinde karşısına çıktı. Hindistan ile münhasıran sahip olduğu ticaret imtiyazının büyük ölçüde olumsuz etkilendiğini gören İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Doğu Akdeniz Şirketi'ne karşı çıktı ve bu yeniliğe öyle kararlı bir şekilde direndi ki, İngiliz hükümeti kendini İstanbul'daki elçisi aracılığıyla Doğu Akdeniz Şirketi'nin böyle bir ticarî faaliyette bulunmasını yasaklayan bir fermanın çıkartılmasını talep etmek zorunda hissetti. Elçi, tercümanı aracılığıyla reisülküttaba, bu esnada Bâbıâli'yi bu yasağa aykırı davrananların mallarına ve gemilerine el koymakta, hatta gemilerin mürettebatını hapse atmakta ve köle yapmakta serbest bıraktığını da açıkladı.

Bâbıâli, Doğu Akdeniz Şirketi'nin faaliyetlerinden dolayı yalnızca dinî değil, maddî çıkarlarının da olumsuz etkileneceğini gördüğü için bu talebi gönülden kabul etti. Süveyş Limanı, iki kutsal şehir olan Mekke ve Medine'nin limanı olduğu için dinî sebeplerden dolayı kâfirlere yasak olmalı idi; maddî açıdan ise bu yüzden gümrük vergisi gelirlerinin önemli bir bölümünü kaybedeceği için olumsuz etkileneceğini düşündü. Zira her zamanki gibi Basra, Bağdat ve Halep yoluyla taşınan Hint mallarından kazandıkları, bu şekilde zaten

fazla güçlü olan Memlük beylerine yarayacaktı. Ayrıca İstanbul'da muazzam bir kârla satılan Hint mallarının ana pazarı olmaktan çıktığı takdirde Mekke'ye hac yolculuklarının da azalacağından endişe ediliyordu.

Bunun dışında Mekke şeyhi de Bâbıâli nezdinde, bu Frenk tüccarların Süveyş'e yalnızca Hint malları değil, Yemen'den kahve ve başka ürünler de getirdiklerinden, bunun da Cidde'nin gümrük vergisi tahsilâtını önemli ölçüde etkilediğinden şikâyet ediyordu. Dolayısıyla Bâbıâli bu ticareti 1777'de bir kez başarısız da olsa yasakladıktan sonra - İngilizler Süveyş'e gemi göndermeye devam ediyorlardı, hatta burada birkaç depo bile kurmuşlardı- buraya 1779'da bu saçmalığı bir defada ve ebediyen sona erdirecek katı bir hatt-ı hümâyûn gönderildi. Meseleye verilen önem, padişahın, sadrazama, Kahire valisine, şeyhülbelede, diğer Mısır beyleri ile şerife ve Kahire'deki yeniçerilere gönderdiği hatt-ı hümâyûnun girişini bizzat kendi eliyle yazmış olmasından anlaşılıyordu.

"Hiçbir Frenk gemisinin açıkça veya gizlice Süveyş Limanı'na yanaşmasını istemiyoruz", diyordu. "Zira Süveyş Denizi [Kızıldeniz] yalnızca Mekke'ye yapılan şanlı hac yolculuğu içindir. Söz konusu gemilere burada serbestçe dolaşma izni verilmesi, bunların teşvik edilmeleri ve engellenmemeleri, bu, dine, hükümdara ve bütün İslâm âlemine ihanet olacaktır. Bu emre karşı gelmeye cüret edenler, hiç şüphesiz gereken cezayı bu veya öteki dünyada mutlaka alacaktır. Bu kayıtsız şartsız emrin çıkartılması, devletimiz ve dinimiz için en önemli meselelerden biridir. Bu emre mutlaka ve hassasiyetle riayet gösteriniz. Padişahın iradesi bu yöndedir"[778].

Bu hatt-ı hümâyûnda, bilhassa ulemanın ve vakanüvislerin kanaatine göre, ezelden beri gizli siyasî amaçlarını daima uzaktan yönetmeyi pekâlâ bilen bu Frenklerin mutlaka başka amaçları da olduğu üzerinde duruluyordu. Örneğin Kudüs'ü ele geçirmek istedikleri herkes tarafından pekâlâ biliniyordu. "Bu yüzden Allah, iyiliği kötülüğe çevirerek, Frenk gemilerinin Süveyş'e yanaşmasına izin verenleri bu dünyada utandırsın ve öteki dünyada ebediyen cezalandırsın", diyordu devamında. "Yetkili olan herkesten, suçlulara hakettikleri, duyulmamış ve ibretlik cezaları vermeleri talep edi-

778 Hammer, *Fundgruben des Orients*, I, 429'de *"Chattischerif osia Rescritto Imperiale di Sultan Abdul Hamid emanato l'anno 1779 per proibire agl' Inglesi ed altre nazioni Europee il commercio dell' mare rosso"* başlığı altında verilen hatt-ı hümâyûn. Kısmen Gaffron'un 17 Haziran 1777 tarihli mektubunda da onaylanan bu olgular bu hatt-ı hümâyûndan anlaşılmaktadır.

liyordu. Zira bu gibi suçlar için mazeret ve gerekçeler kabul edilemezdi. Bu emre aykırı davranan bütün Frenk gemi kaptanları, bilhassa kendi hükümdarları tarafından bile asi korsan ilân edilen İngilizler hemen tutuklanacak ve mallarına el konulacaktı".

Anlaşıldığı kadarıyla bu korkunç tehdit önceleri etkisini gösterdi. İngilizler, gemileri ile Kızıldeniz'e girmeye cesaret edemiyorlardı ve Fransızlar da burada canlarını ve mallarını tehlikeye atmaktan çekiniyorlardı. Oysa bu hatt-ı hümâyûn, muhtemelen Bâbıâli'nin Kızıldeniz'de bu emri gerçekten uygulatmak için gerekli imkânlardan yoksun olması sebebiyle zamanla unutuldu. Bu esnada elde edilecek kazancı güvence atına almanın cazibesi o kadar büyüktü ki, bunu her şekilde aşmak için çaba göstermeye değerdi. Bu yüzden şimdi de Fransızlar Bâbıâli'nin zayıflığını olağandışı bir şekilde kendi lehlerine sömürmeye çalışıyorlardı.

1784'te İstanbul elçisi aracılığıyla, o dönemlerde Mısır'da hüküm süren Memlük Beyi Murad ile elçinin temsilcisi olan Şövalye Truguet'in 9 Ocak 1785'te imzalanan ticaret ve denizcilik antlaşmasının akdine kadar başarı ile yürüttüğü müzakereler sürdürdüler.

Padişahın çıkartacağı bir hatt-ı hümâyûn ile onaylanmak kaydıyla 17 maddeden oluşan bu antlaşma, Hindistan sularından Süveyş'e gelen Fransız ticaret gemilerine mümkün olan bütün avantajları sağlıyor, hatta savaş gemilerine bile mutlak koruma temin ediyordu. Mısır valililiğine ait bütün limanlarda, bilhassa ödenecek gümrük vergileri ve harçları açısından, Türk gemileri ile aynı seviyede ve diğer bütün milletlerin istifade ettiklerinden daha fazla, bütün imtiyazlara sahip olacaklardı. Fransız malların İskenderiye ve Süveyş üzerinden Hindistan'a taşınmak üzere serbest geçişi ve tekrar geri dönmeleri engellenmeyecekti. Memlük beyi, aksine, bu malları daima uygun bir koruma ile Bedevîlerin saldırılarına karşı koruyarak Süveyş'ten İskenderiye'ye getirmeyi taahhüt ediyordu. Karşılığında Mısır valisine yüzde dört ve şeyhülbelede yüzde iki harç ve Hindistan'dan gelen bütün malların sahipleri tarafından beyan edilen değerleri üzerinden yüzde üç gümrük vergisi ödenecekti. Gelecekte başka milletlere tanınacak ticarî imtiyazlar, Fransızlara da artan bir şekilde tanınacaktı.

Bu antlaşmaya istinaden 23 Ocak 1785'te Şövalye Truguet ve Mısır Gümrük Emini Yusuf Kassab arasında ayrı olarak akdedilen antlaşma, gümrük mesele-

sini daha detaylı olarak düzenliyordu[779]. Gümrük eminine, söz konusu harçlardan başka, Hindistan'dan İskenderiye ve Dimyat yoluyla Fransa'ya gönderilen bütün mallar üzerinden ayrıca yüzde 1,5 komisyon ödenecekti[780].

Lâkin bu antlaşmaların Bâbıâli tarafından onaylanması beklenmeden, aynı yılın Mart ayında Pondichery'den gelen bir Fransız ticaret gemisi Süveyş'e yanaşırken, aynı zamanda aynı bandıra altında İsfahan hanı için cephane yüklü iki gemi de İran Körfezi'ne geldi. Kendi menfaatlerini korumak için hemen buraya temsilcilerini gönderen diğer devletlerden Venedik, Rusya ve bilhassa İngiltere, Fransızlara karşı kışkırtmalarda bulunduklarından Bâbıâli söz konusu antlaşmaları kabul edip onaylamak istemiyordu. Fransızların niyetinin Mısır'ın tamamını ele geçirmek olduğunu söylüyordu[781].

Rusya'nın da bu meseleye ilgisiz kalamayacağı, diğerlerinin yanısıra aynı dönemde Kahire'de uzunca bir süre yaşamış olan İtalyan Pietro Girotto'nun, Rusya için Mısır ile Kızıldeniz ve Karadeniz üzerinden canlı ve güvenilir ticarî bağlantılar kurmanın ne kadar önemli olduğunu kanıtlamak amacıyla Bulgakov'a teslim ettiği ilginç bir notadan anlaşılıyordu. Bunun için ayrı bir Rus Şark Şirketi'nin kurulmasını en iyi çare olarak görüyordu[782].

Bu şartlar altında tabii ki Fransızların bu yeni açılan ticaret yolunun kendilerine büyük yararlar getirmesi beklenemezdi; üstelik Murad Bey de Fransızlara tanınan avantajların karşılığını fazlasıyla almaktan çekinmiyordu. Mesela 1786 yılı başlarında Aşağı Mısır'a yapılan bir seferde burada yerleşik Fransız tüccarlardan 100 bin akçe talep etti ve bunu ödeyemedikleri için

779 Bu iki ilginç antlaşma, "*Raduction de la copie arabe du Traité fai entre le Gouvernement du Caire et Mr. le Chavalie Truguet au nom de Mr. de Choiseul, Ambassadeur de France à la Porte*" ve "*Convention particulière entre le Grand-douanier d'Egypte et Mr. le Chevalier de Truguet au nom de Mr. de Choiseul, Ambassadeur de France à la Porte Ottomane*", Diez'in Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki 10 Ekim 1785 tarihli mektubunda verilmiştir.

780 Birincisi, yedi imzanın yanısıra "Amurat Beg, Prence du Pavillon et Experince de la Caravane" imzasını taşırken, Fransızlar adına yalnızca Şövalye Truguet tarafından imzalanmıştır.

781 Diez'in 10 ve 25 Ekim 1785 tarihli mektupları. Söz konusu antlaşma, "Ruslara, İngilizlere ve Venediklilere, Fransa'nın Mısır'da yerleşmeler kurmak ve nihayetinde bu krallığa tamamen el koymak istediği izlenimini veriyor" demektedir.

782 Bu notanın sureti, Diez'in Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki 10 Şubat 1786 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

İskenderiye'deki en zengin kiliselerinden birini tahrip etti. Fransız elçisinin bu şiddete dair şikâyetleri tabii ki tamamen başarısız kaldı[783].

Aksine, yukarıda da bahsettiğimiz gibi, aynı yıl içinde kapudan paşanın Mısır seferinin hem Fransızlara hem de asi Memlük beylerine yönelik olduğu söyleniyordu. Zira Bâbıâli, bilgisi olmadan Fransa ile akdedilen ticaret antlaşmasından dolayı ihlal edilen hâkimiyet hakkını böylece en iyi şekilde koruyabileceğini düşünmüştü. Kesin olarak bilinen şu ki, Kont Choiseul'un bu intikam seferini, Divân-ı Hümâyûn nezdinde telkinlerle engellemek için büyük çabalar gösterdiği idi. Oysa reisülküttab, kısaca Osmanlı İmparatorluğu'nun içişlerine karışmaya ve asileri korumaya yetkili olmadığını söyleyerek, Choiseul'u geri çevirdi[784].

Bu seferin gidişatını ve sonucunu zaten biliyoruz. Büyük beklentiler ve görünüşte parlak başarılarla başlamış olmakla beraber, Bâbıâli'nin çok da lehine sonuçlanmadı. Kapudan paşa her ne kadar Temmuz sonunda Reşid'de karaya çıktıktan sonra, iki Memlük beyi olan Murad ile İbrahim'i büyük kayıplar verdirterek Yukarı Mısır'a geri püskürttü ve Kahire'yi neredeyse tek bir kılıç darbesine bile gerek kalmadan ele geçirdiyse de despotça ve açgözlü yönetimi yüzünden, elde ettiği avantajları burada uzun süre tutunamayacak şekilde yeniden kaybetti. Ülkede silah altına aldığı 12 bin Arap da ulûfelerini azalttığı için beylerin tarafına geçince, tuhaf da olsa bunun için Rusya'nın arabuluculuğuna başvuran Memlük beyleri ile uzlaşmaya gitmek zorunda kaldı; buna göre Osmanlılar çekildikten sonra, ülkenin ortak yönetiminin vasal olarak Memlük beylerine bırakılması şartıyla Bâbıâli'nin Mısır'daki hâkimiyeti yeniden tesis edilecekti. Bu arada yalnızca Bâbıâli'nin Fransızlar ile akdedilen ticaret antlaşmasını onaylamaması, dolayısıyla Kızıldeniz'de denizcilik yapmalarının ebediyen yasaklanması amacına tam olarak ulaşıldı[785].

---

783 Diez, 11 Mart 1786 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Bu hakaret, Katoliklerin koruyucusu olarak S. M. T. C.'yi yakından ilgilendirdiği için, aynı zamanda kırılgan anlaşma üzerine en çok rahatsızlık veren ahlaksızlıktı. Fransa'nın buradaki elçisi, aynı Murad Bey'e, Fransızların ve Kızıldeniz'deki gemilerinin korunmasına bağlı olarak bu ahlaksızlığı yaptırttı".

784 Diez'in 24 Mayıs 1786 tarihli mektubu. Karşılaştırmak için yukarıda ilgili yere bakın.

785 Mısır seferi hakkında daha önce söylediklerimizden başka Diez'in 25 Ağustos, 25 Kasım ve 23 Aralık 1786 ile 25 Ocak, 10 Mart, 25 Nisan, vs. 1787 tarihli mektuplarında da ilginç bilgiler verilmiştir. Mesela bunlardan beylerin sahip oldukları yegâne top-

Olup bitenden haberi olmadan geçen yılın Kasım ayında Kalküta'dan ayrılan bir Fransız firkateyni, 1787 yılı ilkbaharında zengin bir yükle Süveyş'e geldi. Kapudan paşa ise hemen Fransız konsolosunu yanına çağırtarak, büyük bir ceza tehdidi altında geminin hemen geri dönmesini emretti. Zira Bâbıâli, tebaasına asla yabancı hükümdarlar ile hâkimiyet haklarına dair müzakerelerde bulunma yetkisi vermemişti. Dolayısıyla söz konusu firkateyn, mallarını indirmeden, tekrar geri dönmek zorunda kaldı. Ne konsolos ne de İstanbul'daki Fransız elçisi bu husus hakkında tek bir söz bile etmeye cesaret edemediler[786].

Bu hâdiseler doğal olarak Fransa'nın Bâbıâli nezdindeki itibarını ve azalan nüfûzunu geri getirmeye katkıda bulunmadı. Bu yüzden Rusya ile anlaşmazlıklarını tatmin edici bir çözüme ulaştırmak için bu yönden gelen bütün teklifleri bariz bir soğukluk ve hesaplı bir mesafe ile karşıladı.

Hâdiseler bu arada gerçekten de öyle gergin bir hâl almıştı ki, her an ilişkilerin kopması bekleniyordu. Bulgakov ile konsoloslarının rüşvet verme yetenekleri ve kışkırtmaları bile artık İstanbul halkı arasında da bariz bir şekilde Rusya'ya karşı baş gösteren tutumu bastırmakta yetersiz kalıyordu. Öfke artık kalabalıklar arasında kıpırdanmaları ve hoşnutsuzluğu körüklemek için Rusya ve Avusturya'ya kendilerini kullandırttıkları bilinen Rumlara yönelikti. Rumların, Rusya ve Konstantin adında biri tarafından Osmanlı boyunduruğundan kurtarılacağına ve [bu Konstantin'in] Türkleri Şam'a kadar geri püskürteceğine dair eski bir kehanet kullanılıyordu. Bilhassa İstanbul çevresindeki bazı Rum Ortodoks kiliselerine Rus bayrağının çekilmiş olması çok kötü karşılanıyordu.

Bâbıâli, bu ve benzer saçmalıkları sona erdirmek için, 1785 Ekim'inde Rum Ortodoks patriğine bütün kiliselerinde ve Fener Patrikhanesi'nde, bun-

ları olan ve kapudan paşanın ilk çatışmada ellerinden aldığı sekiz topun, Fransızların hediyesi olduğunu öğreniyoruz. Diez burada ayrıca ilginç bir belge olarak bu Memlük beylerinin, Rus konsolosuna Bâbıâli ile kavgalarında arabuluculuk yapmasını teklif ettikleri "*Copie d'une lettre, que Ibrahim et Murad-Bey du Caire ont écrite à Mr. le Baron Thamus, Consul de Russie à Alexandrie*" mektubun bir kopyasını vermektedir. Yazı çok mütevazi bir dille hazırlanmış olup, meselenin tamamını âdeta Rusların eline bırakmak istiyorlardı, ki bu da Diez'e göre Rusya'nın o dönemlerde Mısır'da edindiği nüfûzun bir delili idi. Oysa konsolosun cevabı ve bu hususta yapılan diğer yazışmalar yolda Bâbıâli tarafından ele geçirildikleri için bu çabalar sonuç vermedi.

786 Diez 25 Haziran ve 24 Temmuz 1788 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Choiseul kontu burada bu konuda bir kelime söylemedi".

dan böyle siyasete karışan ve ister padişahın yönetimi lehine ister aleyhine konuşsun, her Rum'un ölüm cezasına çarptırılacağına dair bir ferman ilân etmesi emrini verdi[787].

Ertesi yılın Mayıs ayında Bâbıâli tarafından bütün yabancı elçiliklere gönderilen ve himayeleri altındakilerin, yani bilhassa elçilikler tarafından satın alınan beratlara sahip Rumların ve Ermenilerin bundan böyle mukataacı, saray bankeri, kocabaşı vs. olarak devletin yönetim meselelerine karışmalarını yasaklamalarını istediği bir genelgenin tek amacı, bu kimselerin bu gibi makamları mazeret olarak kullanmak suretiyle gösterdikleri faaliyetleri bir anda sona erdirmekti. İki ay içinde bütün makamlarından ayrılacaklar ve yalnızca milletlerinin ticarî işlerinde tercüman olarak çalışmalarına izin verilen kendi yerlerine geri dönmek üzere İstanbul'dan ayrılacaklardı.

Söz konusu genelgede, bu tedbirin gerekli olduğunu, zira bu gibi beratlarla yapılan suistimallerin Bâbıâli'nin bütün tebaasının iyiliği için düşündüğü genel reformları engellediği belirtiliyordu. Rusya, Fransa, İngiltere ve Venedik elçilerinin hemen akabinde, kendilerine antlaşmalarla tanınan imtiyazların bu şekilde ihlal edildiğini ileri sürerek yaptıkları itirazlar, bu tedbirin kaynağı olan dirayetli kethüda tarafından hiç umursanmadı. Aksine daha da ileri giderek, muhtemelen Rusların hizmetinde, yetkileri olmadan İstanbul'da bulunan ve birçok entrikaya destek olan bir dizi Rum Ortodoks piskoposu da piskoposluk merkezlerine geri gönderdi[788].

Artık Bâbıâli'nin Rusya'nın taleplerine hiç de boyun eğmeye niyetli olmadığına günden güne daha fazla ikna olunuyordu. İradesinde ve düşüncelerindeki dürüstlük çok kesin kararlar almasını engelleyen yaşlı Sadrazam Hazinedar [Şahin] Ali Paşa, defalarca azledilmeyi talep ettikten sonra, 24 Ocak 1786'da mümkün olan bütün onurlarla azledildi ve yeniden serasker olarak Özü'ye gönderildi. Zira orada Selanik, İsmail, Bender ve Kili'de toplanan birliklerin başkomutanı olarak, Harem'in ve sarayın entrikaları altında olduğundan çok daha doğru bir

787 Diez, 9 Temmuz ve 10 Ekim 1785 tarihli mektuplarında şöyle demektedir: "Şimdi bütün kiliselerde ve de Boğdan'la Eflak'ın hospodores evlerinde yayınlanan işte budur".

788 Diez'in 24 Mayıs 1786 tarihli mektubu. Bu tedbiri gayet iyileştirici bulmaktadır: "Bâbıâli gelirlerini çokça arttıracak ve imparatorluğunu uzun zamandan beri parçalayan gizli yolsuzlukları yok edecek". Kral II. Frederik de Diez'e gönderdiği 24 Haziran tarihli yazısında bu tedbiri gayet haklı buluyordu.

yerde idi. Karakterinin lekesizliğine ve olağanüstü hizmetlerine övgüler yağdıran azil fermanında açıkça sınırlardaki meselelere, sarayın ve vezirlerin entrikalarından çok daha uygun olduğu söyleniyordu. Ayrıca - Osmanlı devlet uygulamalarında o güne kadar duyulmamış bir şey - servetinden tek bir akçe bile kesilmedi, hatta padişahın zengin hediyeleri bile aynen kendisine bırakıldı[789].

Halefi olan Koca Yusuf Paşa, kendisini yaklaşık 16 yıl önce Gürcü köle olarak satın alan veya Diez'in ifadesine göre, kendi evinde entrika, açgözlülük ve hainlik sanatı ile yoğurduğu kapudan paşanın yetiştirmesi idi. Gerçekten de bu sanatlarda öyle başarılı bir ilerleme gösterdi ki, efendisi için vazgeçilmez hâle geldi. Lâkin kapudan paşanın muhalifleri, sonunda onu yanından uzaklaştırmak zorunda kalmasını sağlamayı başardılar. Bu yüzden Koca Yusuf Paşa'yı üç tuğlu paşa olarak Mora'ya gönderdi, fakat burada ancak dört ay kalmıştı ki, hamisi, padişah üzerindeki nüfûzu sayesinde sadaret mührünü teslim almak üzere geri çağrılmasını sağladı.

Selefinin soylu niteliklerine sahip değildiyse de ne yetenekten ne de dirayetten yoksundu[790]. Ayrıca St. Petersburg'da rüşvete yatkınlığından dolayı işlerinin kolay olacağını umut edenler de yanıldı. Zira tıpkı selefi gibi amansız bir Rus düşmanı idi ve bu yüzden Bâbıâli'nin bir kez kabul ettiği direniş ve silahlı barış sistemi aynen devam ettirildi. Bulgakov bu arada şikâyetlerine ve taleplerine yalnızca kaçamak veya tamamen ret cevapları alıyordu.

Ne çariçenin üzerinde çok durduğu Varna konsolosunun onaylanmasını ne de İstanbul'daki köle pazarında esir Gürcülerin satışının durdurulmasını sağlayabildi. Bilinen bir gerçek olan Rus konsoloslarının ülkenin her yerinde çevirdikleri oyunlar, Bâbıâli'yi çok uzun zaman önce, bilhassa Mısır'da dönen oyunları da öğrendikten sonra, son derece kızdırmıştı[791].

Antlaşmaya göre Bâbıâli aslında her yerde Rus konsoloslukların açılmasına izin vermek ve resmî beratlarını ita etmek zorunda idi. Bu durumda ise

789 Diez'in 10 Şubat 1786 tarihli mektubu. Söz konusu fermanda şöyle denmektedir: "Buranın entrikaları için olmayan bu adam sınır bölgelerinin işleri için uygundur, bundan dolayı onu azletmeye karar verdik".

790 Diez'in 10 Şubat 1786 tarihli mektubu.

791 Hüttel, 24 Mart 1786 tarihli mektubunda Beyrut'a tayin edilen, Rum asıllı sinsi bir Rus konsolosunun şu itirafta bulunduğunu belirtmektedir: "Ona verilen talimatlarda bu eyaletin bütün şeyhlerini barıştırması ve onları Bâbıâli'ye karşı daha iyi tahrik etmesi emrediliyordu".

konsolosların yalnızca ticaret merkezlerinde bulundurulması söz konusu olduğundan, ticaret yapılmayan ve Rus tebaasının da yerleşik olmadığı Varna'da böyle bir konsolosun tamamen gereksiz olduğu gerekçesi ile bu talebi geri çevirebileceğini düşünüyordu[792]. Bulgakov her ne kadar yıl içinde antlaşmanın bu şekilde tek taraflı olarak yorumlanmasına defalarca karşı çıktıysa da Bâbıâli ret cevabında ısrar etti ve sadrazam bu meseleyi Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann'a bu yüzden bizzat özel bir kurye ile bir yazı gönderecek kadar önemli addediyordu. Oysa bu adım da St. Petersburg kabinesinin Bulgakov'a bu noktada biraz daha uysal davranması talimatını vermesinden başka bir sonuç getirmedi. Dolayısıyla elçi, bu yüzden 1787 Mart'ında yenilediği telkinler üzerine, reisülküttab tarafından kısa ve öz: "Konsolosunuz sırf sizin, yani Bulgakov'un entrikalarından ötürü kışkırtılan birlikler tarafından öldürülmek için Varna'ya gitmeye hâlâ hevesli mi?" sorusu ile geri çevrildiğinde, meselenin peşini bırakmayı daha uygun buldular[793].

Bâbıâli aynı şekilde esir Gürcülerin Lezgiler tarafından kalabalıklar hâlinde getirildikleri İstanbul'daki köle pazarında satılması hususunda da hiçbir müdahaleye izin vermiyordu. 1786 yılının ilk altı ayında burada en az 3.200 Gürcü pazara arzedilmiş, bu yüzden de fiyatları 50 akçeye kadar inmiş ve yalnızca bazı Rum Ortodoks Kilisesi papazlarına 1.000-1.500 akçe arası bir fiyat ödemişti. Aralarında yine Lezgilere esir düşen Rusların da bulunduğu bundan fazlası da yolda gelirken satılmıştı.

Bulgakov, Gürcülerin, Rusya'nın tebaası veya himayesinde kabul edilmelerini istediği için kendisini bu ticarete karşı çıkmak zorunda hissediyordu. Oysa reisülküttab bu hususta da Bulgakov'u kısa bir açıklama ile geri çevirdi: Köle ticareti, bu ülkede bütün diğer ticarî faaliyetler gibi yasal bir faaliyetti ve bu yüzden yasaklanamazdı. Elçi bu cevapla ister istemez sâkinleşmek zorunda kaldı[794].

Bütün bunlara bir de Özü ile Kılburun arasındaki tuz göllerinin ortak kullanımından dolayı sürekli olarak çıkan ve bu amaçla tayin edilen bir komisyon tarafından çözülmesi öngörülen anlaşmazlıklar ve Eflak Voyvodası Mihail

792 Diez'in 27 Mart 1786 tarihli mektubu.

793 Diez'in 13 Mayıs ve 25 Kasım 1786 ile 7 Nisan 1787 tarihli mektupları.

794 Diez'in 13 ve 24 Mayıs ve 10 Haziran 1786 tarihli mektupları ve Bulgakov'un raporlarına göre, Hüttel'in 4 Ağustos 1786 tarihli mektubu.

Sutzo'nun 1786 Nisan'ında aniden azledilmesi ekleniyordu. Rusya, mevcut antlaşmaların bu ihlalini bir *casus belli* (savaş sebebi) olarak kabul ettiği; himayesi altındaki Sutzo'nun seçilmesine 100 bin akçe harcadığı ve kapudan paşanın yetiştirmesi olup, o tarihe kadar donanma tercümanı olan halefi Mavroyani'nin böyle bir hakkı olan Rum bir aileye mensup olduğunu kabul etmediği için, buna itiraz etmesi gerektiğini düşünüyordu.

Bâbıâli ise elçinin itirazlarına hiç aldırmıyordu. Yalnızca reisülküttab, her halükârda yetkileri altında olan makamları uygun gördüklerine vermekte serbest olduklarını belirtti. Ayrıca Sutzo azlini bizzat talep etmişti. Bu arada sanki Bulgakov'a nispet yapar gibi, sadrazam sarayda Mavroyani'nin seçilmesine karşı entrikalar çeviren Petraki adında zengin bir Rum'u, Rumların bundan böyle siyasî meselelere karışamayacaklarına dair yakın zamanda çıkan yasağa istinaden tutuklattı ve sarayın nüfûzlu insanlarının lehine konuşmalarına bakmaksızın, yeni tayin edilen voyvodanın resmî bir huzura kabulde beratını aldığı esnada idam ettirdi. Hatta Petraki'nin masraflarını karşılayarak yaptırdığı bir Rum Ortodoks kilisesi de sözde bunun için önceden Bâbıâli'nin iznini almadığı gerekçesi ile yerle bir edildi[795].

Bulgakov'un bu faaliyetlere karşı itirazları da tabii ki etki göstermedi. Zira burada önemli olan, St. Petersburg sarayının bütün dikkatini ve kuvvetlerini neredeyse tamamen Kafkasya'da ve İran sınırındaki meselelere yöneltmek zorunda kaldığı sürece, Bâbıâli nezdindeki telkinlerini kararlı bir şekilde destekleyemeyeceği idi. 1785 Kasım'ından beri önemli bir hâdise yaşanmamış olsa da Kafkasların neredeyse her defasında üstünlüğü ellerinde tutukları bu oldukça zorlu ve tüketici dağ savaşı, asla tam olarak sona ermemişti.

Lezgiler, hâlâ Rusların ve Prens Erekle'nin en tehlikeli düşmanlarıydı. Kış aylarının ortasında bir kez daha Gürcistan'a akın düzenlemişler; prense ait zengin gümüş ve bakır madenlerini tahrip etmişler; Kuban ile bütün irtibat yollarını kesmişlerdi. Kuban'da General Pavel Potemkin ve Kafkasya'da General Apraksin, neredeyse aynı esnada önemli kayıplar yaşamışlardı[796]. Silahlı kuvvetleri 150 bin kişi kadar olduğu tahmin edilen bu dağ halkları, kendi aralarında bölünmüş bir hâlde silahlı kuvvetlerini genelde adi bir talana yö-

795 Diez'in 10 Nisan tarihli mektubu ve yine Bulgakov'un raporlarına göre, Hüttel'in 23 Mayıs 1786 tarihli mektubu.

796 Hüttel'in 22 Nisan, 23 Mayıs, 26 Eylül, 27 Ekim ve 3 Kasım 1786 tarihli mektupları.

nelik plansız bir çete savaşında bölerek heba etmekten ziyade ortak teşebbüslerde bulunmuş olsalardı, Rusya'nın burada işi daha da zor olacaktı. Bilhassa bu halk hareketini ele alacak ve planlı bir şekilde ve bütünlük içinde hedefe götürecek olağanüstü bir lider eksikti.

Ayaklanmasına Batı'da da büyük bir önem verilen[797] inanç kahramanı İmam Mansur bile İslâm devletleri arasında kâfirlere karşı mücadelede birbirlerini karşılıklı olarak desteklemek üzere genel bir birlik kurulmasına dair olağanüstü fikrini, Kafkasya'nın dağ halkları arasında gerçekleştirmeyi başaramadı. İslâm'ın hâkim olduğu bütün ülkelerde, Dağıstan'da, Kuban'da, Buhara'da, İstanbul'da, hatta Cezayir, Tunus ve Fas'a kadar her yerde o dönemlerde bütün müminlere, Allah'a dönmeleri ve gerçek inancın düşmanlarına karşı birlik ve ortak mücadele için heyecan verici bir çağrıda bulunmuştu.

"Rahman olan Allah'ına inanan İmam Mansur, rahman ve rahim olan Allah adına, [Hz.] Muhammed'in sayısız ve sınırsız ümmetine bunu bildirir", diyordu. "Allah'a tam bir huşu içinde boyun eğmenizi ve her türlü anlaşmazlıklardan, husumetlerden ve cürümlerden uzak durmanızı istiyorum. Bütün sapkınlıklardan ve baskılardan sakının; konuşmalarınızı değiştirin ve Allah'ın ümmetiyle, eşlerinizle, çocuklarınızla ve komşularınızla birlik içinde yaşayın... Mutlak güce sahip Allah'tan af dileyin ve inançsızlığa direnin; ben de bize görkemli bir zafer bahşetmesi için Allah'a dua edeceğim ... Allah, sıkıntılarınızı hafifletsin, yolumuzu açsın ve kâfirlere karşı bize zafer kazandırsın"[798].

Bu çağrı etkisiz kalmadı. Fas hükümdarı bile bu kutsal savaşı büyük miktarlarda para ve güherçile ile desteklemeye hazır olduğunu bildirdi. Lâkin bu çağrı, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki halkların tutumu üzerinde önemli bir etki bırakamadı. İmam Mansur, daha kış aylarında Taman önlerindeyken, birliklerinin büyük bir kısmı tarafından terkedilmişti. Bu yüzden Kırım'a planladığı akından vazgeçmek zorunda kaldı ve 1786 ilkbaharında, Lezgilerini Prens Erekle'nin başkenti Tiflis'e yapılacak bir saldırıda desteklemek üzere

797 Büyük Frederik bile İmam Mansur'un bu ayaklanmasından çok şey bekliyordu. Örneğin Diez'e gönderdiği 22 Aralık 1785 ve 9 Mart 1786 tarihli yazılarında şöyle demektedir: "Bu esnada Mansur'un başarılarına bağlı olarak Bâbıâli'nin geleceğine bakıyorum. Eğer onun Ruslar tarafından ezilmesine izin verirlerse, bunun hemen akabinde imparatorluğun mezar taşını dikmiş olacaklardır".

798 Diez'in 26 Haziran ve 10 Temmuz 1786 tarihli mektupları. Burada bahsedilen çağrının da tam bir tercümesi verilmiştir.

Taman'dan geri çekildi. Lâkin bu saldırı gerçekleşmediğinden, mümkünse Buharalı İmam Hâris'in 45 bin kişilik birlikleri ile birleşmek üzere, Dağıstan'da Kızlar Kasabası'na yöneldi.

İşte burada Rus ajanları, çaresizce onu zorla ortadan kaldırmayı denediler. Bir fanatik, ailesi ile birlikte havaya uçması için, kaldığı evin altına bir lağım döşemeyi kabul etti. İmam Mansur, bu şeytanca suikastı zamanında farketti, söz konusu günde ailesini güvenli bir yere götürdü ve bu felaketi tek başına sessizce bekledi. Mucize eseri, gerçekten de meydana gelen patlama sırasında çöken binanın harabeleri arasından hiçbir yara almadan kurtuldu. Bu suikastın failini ise cezalandırmadan Ruslara geri gönderdi.

Akabinde 1786 yılının sonbaharında, 80 bin kişinin başına geçerek, Kızlar kasabası yakınlarında sahte bir kaçışla Ruslara önemli bir mağlubiyet yaşattı. Bunun üzerine barış için müzakerelere oturmak istediler. Ancak İmam Mansur hiçbir şeyi kabul etmedi, aksine görevinin ilahî bir görev olduğunu, dolayısıyla faaliyetlerinin de beşerî düzenlemelere bağımlı kılınamayacağını bildirdi. Buna rağmen Rus ajanları her yerde İmam Mansur'un tam bir mağlubiyet yaşadığına ve kendisinin de Sancak-ı Şerif ile birlikte Ruslara esir düştüğüne dair haberler yaydılar[799].

Rusya'nın burada gördüğü direniş ne kadar kararlı ve dayanıklı ise Rusya, İstanbul'da Bâbıâli'nin bu Kafkas dağ halklarına hiçbir şekilde, artık inkâr edilemez bir gerçek olan desteği vermemesinde o denli ısrar ediyordu. Bilhassa Eçmiyadzin Manastırı'nın Lezgiler tarafından tahrip edilmesinden beri Erzurum, Soğucak, Çıldır ve Ahıska ya da nam-ı diğer Achalzich[800] sınır eyaletlerindeki paşalara el altından birliklerini, gerektiğinde Kafkaslara ve Kuban Tatarlarına destek vermek ve Rusların bu yönde ilerleyişlerini durdurmak üzere hazır tutma emri verilmişti.

Ahıska Valisi Süleyman Paşa, 20 bin askeri ile İmam Mansur'un ordusuna katılacaktı ve Bâbıâli'nin yeniden 150 bin akçe para yardımında bulunduğu Lezgilere de yardım edecekti. Padişahın İmam Mansur'u hâlâ tahtının en tehlikeli düşmanı addetmesine ve söylenene göre sırf adını bile duyduğunda titremeye başla-

799 Diez'in 10 Haziran, 9 Eylül ve 10 Kasım 1786 tarihli mektupları.

800 Türk adı Ahıska, Gürcü adı ise Achalzich'tir. Karşılaştırma için Bodenstedt, *Die Völker des Kaukasus*, s. 161 ve devamı. Burada Kafkas halklarının oldukça karışık boy ilişkilerinin zarif bir tarifini vermektedir, ama biz burada bunlara daha ayrıntılı girmeyeceğiz.

masına rağmen[801], Taman'dan geri çekildiğinden beri İmam Mansur'la da ulema arasından özel olarak seçilen temsilciler aracılığıyla doğrudan irtibata geçmişti.

Bütün bunlar öyle açık bir şekilde yapılıyordu ki reisülküttab, Rusya'ya iyilik yapmak için Bâbıâli'den valilerine bu halkların Ruslarla anlaşmazlıklarına daha fazla karışmalarına izin vermemesini talep eden Fransız elçiye, bu halkların herhangi bir zamanda râm edilmesine müsamaha göstermemesinin Bâbıâli'nin menfaatine olduğundan, aksine onları yalnızca para ile değil birliklerle de desteklemeye niyetli olduklarını açıkladı. Aynı zamanda Diyarbekir'den 30 bin kişi Gürcistan sınırına gönderildi; buraya depolar kuruldu ve Ahıska valisine denizden top, barut ve cephane gönderildi[802].

Bu şartlar altında Bulgakov'un telkinlerinin de işe yarayamayacağı kolayca anlaşılabilir. Bâbıâli'den çariçe adına defalarca, bilhassa 8 Ocak 1786'da teslim edilen bir notada, Ahıska ve Soğucak valilerinin Lezgilere ve Kuban Tatarlarına verdikleri desteklerden dolayı cezalandırılmalarını ve en azından makamlarından azledilmelerini talep etti. Divân-ı Hümâyûn ise bu mesele hakkında ayrıntılı açıklamalar yapmak niyetinde değildi ve paşaların tamamen suçsuz olduğunu iddia ederek, bir kez daha gayet anlaşılır bir şekilde, Rusya'nın bu yönde huzur istiyorsa öncelikle Tatarların yeni bir han seçmelerine izin vermek zorunda olduğunu belirtti. Zira bu, söz konusu halkları dizginlemenin tek çaresi idi.

Bulgakov ise çariçenin bunu asla kabul etmeyeceğini açıkladı; aksine, Bâbıâli bu halkları desteklemeye devam ettiği takdirde, çok kötü sonuçlar doğuracak tedbirler almak zorunda kalacaktı[803]. Oysa bu boş tehditler de hiçbir işe yaramadığından talepler elçi tarafından, daha ısrarlı olan ve doğrudan "haklı taleplleri yerine getirilmediğinden, çariçenin artık silahlarla suçlulara karşı hareket etmek zorunda kalacağını ve Bâbıâli'yi ret cevabının sonuçlarından sorumlu tuttuğunu" belirten 18 Mayıs tarihli nota ile yinelendi. Reisülküttab, bu meseleyi Divân-ı Hümâyûn'a sunmak üzere, yalnızca "*ad referandum*", yani bilgilenmiş olmak üzere ele aldı[804].

801 Diez, 9 Eylül 1786 tarihli mektubunda adını asla "adı anıldığında bu adam tarafından tahtından düşürülmekten korkan zayıf sultanı yatıştırmak için" anmadıklarını söylemektedir.

802 Diez'in 10 Şubat, 13 Mayıs ve 10 Haziran tarihli mektupları ve kralın 6 Haziran 1786 tarihli yazısı.

803 Bulgakov'un raporlarına göre Hüttel'in 28 Nisan 1786 tarihli mektubu.

804 Diez'in 10 Haziran 1786 tarihli mektubu.

Talep edilen kesin cevabı uzun süre beklemek zorunda kaldılar. Bulgakov üç hafta geçtikten sonra, bu arada yeni tayin edilen reisülküttaba taleplerini bir kez daha hatırlattığında reisülküttab, onu kısaca şu açıklama ile geri çevirdi: "Rusya hangi hakla Gürcülerin meselesine karışıyordu? Çariçe gerçi hâkimiyetini kabul ettiklerini iddia ediyordu; lâkin Bâbıâli'nin tebaası olduklarını, dolayısıyla Bâbıâli'nin onayı olmadan başka bir hükümdarın hâkimiyetini asla kabul edemeyeceklerini bilmesi gerekirdi. Rusya'nın şu anda ihlal ettiği, Bâbıâli'nin ise daima riayet ettiği antlaşmalarla bu husus yeterince kanıtlanmıştı".

Bulgakov, bunun üzerine sarayının yeni talimatlarını beklemek zorunda olduğundan başka bir şey söyleyemedi. Divân-ı Hümâyûn'da ise şimdilik Ruslardan korkmamak gerektiği görüşü gitgide yerleşiyordu. Aksine Rusları, devletin dahilî zafiyetinden ötürü dışarıya karşı önemli hareketlerde bulunma gücünden yoksun gevezeler olarak kabul ediyorlardı. Şeyhülislâm, bu dönemde "hiçbir şekilde geri adım atmamak gerektiği ve Rusların küstahlıklarına daha fazla müsamaha göstermektense bir savaşın kaçınılmazlığına tâbi olmayı yeğlemek gerektiği" yönünde bir fetva verdi[805].

Bâbıâli ancak bir buçuk ay sonra Bulgakov'a nihayet 18 Mayıs tarihli notasına karşılık olarak, çok sâkin ve ölçülü bir şekilde hazırlanmış yazılı bir cevap verdi. Bu yazıda Rusya'nın Alıska valisinin görevden alınmasını muhtemelen yalnızca daha ileri giden niyetlerini gizlemek için kullandığı belirtiliyordu. Rusya, Bâbıâli'nin eskiden vasalı olan Tiflis Hanı Prens Erekle'yi (Heraklius) yalnızca uyutmuş, kandırmış ve sonunda Dağıstan ile Azerbaycan eyaletlerini ele geçirmek için Gürcistan'a birlikler göndermiş; ajanları ve sürekli kışkırtmaları ile Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sınır eyaletlerinde kasıtlı olarak huzursuzluklar ve karışıklıklar yaratmıştı. Bu ise birinci maddesi, taraflardan hiçbirinin diğerine karşı ne açıkça ne de gizlice diğer tarafı olumsuz etkileyebilecek herhangi bir düşmanlıkta bulunmayacağını belirleyen mevcut antlaşmalara kesinlikle aykırı idi. St. Petersburg sarayı, Alıska valisinin cezalandırılmasını istiyordu; oysa antlaşmalara aykırı bir fiilde bulunup bulunmadığı bile kanıtlanmamıştı. Durum böyle olmuş olsaydı, Bâbıâli onu cezalandırmaktan hiçbir şekilde imtina etmiş olmazdı; lâkin hiçbir gerekçe ve sebep olmadan valiyi görevinden almayacaktı; önce Rusya sarayına karşı suç işlediği ispatlanmalı idi. Rusya bu arada Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını aşacak ve edilen yeminlere rağmen herhangi bir düşmanlıkta bulanacak kadar ada-

805 Diez'in 26 Haziran ve 10 Temmuz 1786 tarihli mektupları.

letten ve insanlıktan uzaklaşacak olursa, Bâbıâli de silahlı kuvvetleri ile pekâlâ direnmeyi bilirdi. Bu durumda barışı Bâbıâli değil, Rusya ihlal etmiş olacaktı. Bütün dünya, saldıran tarafın Rusya olduğunu bilecekti. Bâbıâli, bu hususu dostu olan elçiye dostane bir şekilde anlatmaya çalışıyordu.

Bulgakov, bu yüzden oldukça sıkıntılı anlar geçirdi. Hemen akabinde çariçenin barışı bozulmuş kabul edeceğine dair sözlü tehdidi, bu şartlar altında Divân-ı Hümâyûn üzerinde hiçbir etki bırakmadı. Zira bu hususta ciddi olmadığı ve savaşın en kötü ihtimalle ancak ertesi yıl başlayabileceğini pekâlâ biliyorlardı. Ahıska valisinin hareketlerine olumsuz bakmadıklarını kanıtlamak için de valiye açıkça bir kutlama yazısı ile birlikte 40 bin akçe tutarında para hediyesi, çok değerli bir onur kılıcı ve kıymetli bir samur kürk gönderildi[806].

St. Petersburg'da Bâbıâli'nin bu kadar kararlı bir tutum sergilemesi beklenmemişti. Bulgakov'un tehdidini hemen gerçeğe dönüştürmek istemedikleri ve bunu yapabilecek durumda da olmadıkları için, bu tutum da rahatsızlık verici bir sürpriz oldu. Kuban'da, Gürcistan'da ve Kafkasya'daki vahim durumlar; ordunun, donanmanın ve hazinenin kötü vaziyeti ve son olarak karar verici çevrelerdeki düşünce ayrılıkları, çariçenin ve bakanlarının adımlarını felç ediyor ve geciktiriyordu. Bâbıâli'nin 18 Mayıs tarihli notaya cevabı ile neredeyse aynı zamanda Kuban'dan Kabartay'a doğru ilerleyen 7-8 bin kişilik bir Rus birliğinin de tamamen heba olduğu haberi geldi.

Güçlü müttefikinin bütün destekleri ile irtibatı kesilen ve Lezgiler tarafından neredeyse tamamen çöle çevrilmiş ülkesinde büyük bir sıkıntı içinde bulunan Prens Erekle, kendini çaresizce yeniden Bâbıâli'nin kollarına attı. İstanbul'a elçi gönderdi ve yalnızca Bâbıâli'nin arabuluculuğuyla Lezgilerle barış yapmakla kalmayıp, Bâbıâli'nin teveccühünü tekrar kazandığı takdirde, sadakatinin ispatı olarak rehineler vermeye hazır olduğunu bildirdi. Oysa Bâbıâli, Prens Erekle'yi artık vasalı olarak değil, istediği gibi muamele edebileceği bir komşusu olarak kabul etmek istiyordu[807].

Çariçenin uzun zamandır ele geçirmeye çalıştığı Derbent'in hanı ile yapılan müzakereler de istenen hedefe ulaşamadı. Her ne kadar biatlarını sun-

806 Diez'in 10 ve 24 Temmuz 1786 tarihli mektupları. Bulgakov'un 18 Mayıs tarihli notası ve Bâbıâli'nin buna 3 Temmuz'da verdiği cevap, Diez'in Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki söz konusu mektuplarının ekinde verilen orijinal suretlere göre bu cildin açıklamalar bölümünde vermekteyiz.

807 Diez'in 10 Nisan, 10 Haziran ve 25 Ekim 1786 tarihli mektupları.

mayı kabul ettiyse de çariçenin hâkimiyetini kabul etmeye yanaşmadığı gibi, Rus birliklerinin topraklarına girmesine de izin vermek istemiyordu[808].

Anlaşılan o ki çariçe, silahları ve ikna kabiliyeti ile başaramadıklarını bu defa da rüşvetle başarabileceğini düşünüyordu. O dönemlerde bilhassa St. Petersburg'da imal edilen ve Kafkas Tatar boylarının çeşitli hükümdarları ve reisleri, bilhassa Prens Erekle'ye, İmerthi [Açukbaş] Prensi Davud'a ve Mazanderan hanına gönderilen üç değerli elmastan ve birçok başka paha biçilmez pırlanta mücevharattan bahsediliyordu. Bu hükümdarlar en azından kısmen, düşman saflarında özgürlük savaşlarının heyecanlı şairi Mihail Lermontov'un çok güzel bir şekilde anlattığı gibi:

"Henüz
Rusların altınını ve demirini tanımıyorlardı"[809].

St. Petersburg'da, herşeye rağmen, Kuban'dan Kafkasya boyunca Hazar Denizi'ne kadar daha az masraflı ve güvenli sınırlara sahip olmadıkları sürece, Bâbıâli'ye karşı doğrudan hiçbir şey yapamayacaklarının pekâlâ farkındaydılar. Keşke ordu, donanma ve hazine de daha iyi durumda olsaydı! Bilhassa hazinenin durumu çok kötü idi. Devlet hazinesinin altı milyon ruble borcu vardı. Prens Potemkin'in Kerson'da donanmanın arttırılması ve muhafazası için talep ettiği üç milyon rublenin temini bile çok zordu. Burada bulunan amiral, sırf mürettebatının [maaş] ödemelerini yapabilmek için, yine burada yerleşik Hollandalı bir ticaret şirketinden 16 bin ruble kredi almak zorunda kaldı. Birçok alay, bilhassa subaylar, bir yıldır para almıyorlardı. Sınır eyaletlerinde bulunan birlikler arasında bu yüzden Türkiye'ye firarlar endişe edici bir hâl aldı[810].

Bütün bunlara bir de çariçenin yine iki grup oluşturan bakanları arasındaki görüş ayrılıkları ekleniyordu. Başlarında Potemkin'in bulunduğu bir grup daha kararlı adımların atılması için baskı yaparken, Kont Besborodko'nun yönetimi altında olan ikinci grup ihtiyat ve geride durma çağrısında bulunuyordu. Hâlâ çariçenin gönlünü okşayan bütün Şark projelerinin ruhu olan

808 Hüttel'in 11 Ağustos 1786 tarihli mektubu.

809 Hüttel'in 31 Mart, 11 ve 28 Nisan ve 2 Mayıs 1786 tarihli mektupları. Bodenstedt tarafından tercüme edilen Michael Lermontov, *Poetischer Nachlass* derlemesinde, *Ismail Bay, eine morgenländische Sage*, Berlin 1852, I, 109.

810 Hüttel'in 11 Ağustos 1786 tarihli mektubu. Kralın 29 Temmuz 1786 ve Diez'in 25 Haziran 1787 tarihli mektupları.

Potemkin Kafkasya'nın silah zoruyla râm edilmesini talep ederken, muhalifleri söz konusu halklarla uzlaşmayı denemek ve devletin menfaatlerine aykırı olduğu için Bâbıâli'ye karşı her türlü şiddet eyleminden kaçınmak gerektiğini düşünüyordu. Çok geçmeden Potemkin, Besborodko'yu kendi tarafına çekmeyi başarırken, muhaliflerin başına Kont Ostermann geçti. Mesela [Ostermann], Rusya'nın bu yöndeki taleplerini fazla ileri götürmemesi için baskı yapan Ségur'a doğrudan, Rusya'nın aslında Gürcistan üzerinde herhangi bir hâkimiyet hakkı bulunmadığını, Bâbıâli'nin ise bu hususta direniş göstermekte haklı olduğunu açıkladı[811].

Oysa başbakan yardımcısı bununla çariçenin siyasî sisteminin en hassas noktalarından birine değinmiş oldu. Zira çariçe, her halükârda Gürcistan üzerindeki hâkimiyet hakkında ısrar ediyordu ve Prens Erekle'nin düşmanlarının kendi düşmanları kabul edilmesini istiyordu. Prens Erekle, asla Bâbıâli'nin vasalı olmayıp, aksine İran şahının vasalı olduğundan, Bâbıâli'nin bu hususta ileri sürdüğü hak taleplerinde haksız olduğunu iddia ediyordu. Potemkin bu yüzden kabinede üstünlük sağladı ve çariçenin kısa bir süreliğine kaybettiği teveccühünü yine öyle büyük bir oranda geri kazandı ki çariçe, Şark meselelerinin bundan böyle düzenlenmesini özel bir vekâletnâme ile tamamen Potemkin'in ellerine bıraktı. Bulgakov'a da prensin talimatlarına sanki doğrudan çariçeden geliyormuş gibi itaat etme emri verildi[812].

Talimatlar başlangıçta oldukça ölçülü idi. Elçiye Bâbıâli'nin son açıklamasından dolayı verilen talimat, esas olarak Divân-ı Hümâyûn nezdinde şikâyetlerine devam etmesi, fakat olayları hemen son raddeye getirebilecek şeylerden kaçınması yönünde idi. Yalnızca çariçenin Gürcistan üzerindeki hâkimiyeti hakkında bilhassa ısrar edecek, ancak diğer hususlarda uysal davranacaktı.

Potemkin bile henüz Bâbıâli ile ilişkilerin tamamen kopmasından yana değildi. Aksine, kendi ifadesine göre, Türklerin gücünü yavaş yavaş azaltmaya çalışmalı, önce Kafkasya'da düzeni sağlamalı, Lezgileri dizginlemeli ve daha sonra Özü'den Tuna Nehri'ne kadar daha güvenli sınırlar elde etmek için Besarabya ele geçirilmeli idi. Sonuçta Bâbıâli'ye, Rusya'ya Venedik gibi davranabileceğini ve hakettiği telafiden imtina edebileceğini düşünüyorsa yanıl-

811 Hüttel'in 6 Haziran ve 11 Ağustos 1786 tarihli mektupları ile Diez'in 25 Ekim tarihli raporu.

812 Hüttel'in 19 ve 26 Eylül 1786 tarihli mektupları.

mayı kabul ettiyse de çariçenin hâkimiyetini kabul etmeye yanaşmadığı gibi, Rus birliklerinin topraklarına girmesine de izin vermek istemiyordu[808].

Anlaşılan o ki çariçe, silahları ve ikna kabiliyeti ile başaramadıklarını bu defa da rüşvetle başarabileceğini düşünüyordu. O dönemlerde bilhassa St. Petersburg'da imal edilen ve Kafkas Tatar boylarının çeşitli hükümdarları ve reisleri, bilhassa Prens Erekle'ye, İmerthi [Açukbaş] Prensi Davud'a ve Mazanderan hanına gönderilen üç değerli elmastan ve birçok başka paha biçilmez pırlanta mücevharattan bahsediliyordu. Bu hükümdarlar en azından kısmen, düşman saflarında özgürlük savaşlarının heyecanlı şairi Mihail Lermontov'un çok güzel bir şekilde anlattığı gibi:

"Henüz
Rusların altınını ve demirini tanımıyorlardı"[809].

St. Petersburg'da, herşeye rağmen, Kuban'dan Kafkasya boyunca Hazar Denizi'ne kadar daha az masraflı ve güvenli sınırlara sahip olmadıkları sürece, Bâbıâli'ye karşı doğrudan hiçbir şey yapamayacaklarının pekâlâ farkındaydılar. Keşke ordu, donanma ve hazine de daha iyi durumda olsaydı! Bilhassa hazinenin durumu çok kötü idi. Devlet hazinesinin altı milyon ruble borcu vardı. Prens Potemkin'in Kerson'da donanmanın arttırılması ve muhafazası için talep ettiği üç milyon rublenin temini bile çok zordu. Burada bulunan amiral, sırf mürettebatının [maaş] ödemelerini yapabilmek için, yine burada yerleşik Hollandalı bir ticaret şirketinden 16 bin ruble kredi almak zorunda kaldı. Birçok alay, bilhassa subaylar, bir yıldır para almıyorlardı. Sınır eyaletlerinde bulunan birlikler arasında bu yüzden Türkiye'ye firarlar endişe edici bir hâl aldı[810].

Bütün bunlara bir de çariçenin yine iki grup oluşturan bakanları arasındaki görüş ayrılıkları ekleniyordu. Başlarında Potemkin'in bulunduğu bir grup daha kararlı adımların atılması için baskı yaparken, Kont Besborodko'nun yönetimi altında olan ikinci grup ihtiyat ve geride durma çağrısında bulunuyordu. Hâlâ çariçenin gönlünü okşayan bütün Şark projelerinin ruhu olan

808 Hüttel'in 11 Ağustos 1786 tarihli mektubu.

809 Hüttel'in 31 Mart, 11 ve 28 Nisan ve 2 Mayıs 1786 tarihli mektupları. Bodenstedt tarafından tercüme edilen Michael Lermontov, *Poetischer Nachlass* derlemesinde, *Ismail Bay, eine morgenländische Sage*, Berlin 1852, I, 109.

810 Hüttel'in 11 Ağustos 1786 tarihli mektubu. Kralın 29 Temmuz 1786 ve Diez'in 25 Haziran 1787 tarihli mektupları.

Potemkin Kafkasya'nın silah zoruyla râm edilmesini talep ederken, muhalifleri söz konusu halklarla uzlaşmayı denemek ve devletin menfaatlerine aykırı olduğu için Bâbıâli'ye karşı her türlü şiddet eyleminden kaçınmak gerektiğini düşünüyordu. Çok geçmeden Potemkin, Besborodko'yu kendi tarafına çekmeyi başarırken, muhaliflerin başına Kont Ostermann geçti. Mesela [Ostermann], Rusya'nın bu yöndeki taleplerini fazla ileri götürmemesi için baskı yapan Ségur'a doğrudan, Rusya'nın aslında Gürcistan üzerinde herhangi bir hâkimiyet hakkı bulunmadığını, Bâbıâli'nin ise bu hususta direniş göstermekte haklı olduğunu açıkladı[811].

Oysa başbakan yardımcısı bununla çariçenin siyasî sisteminin en hassas noktalarından birine değinmiş oldu. Zira çariçe, her halükârda Gürcistan üzerindeki hâkimiyet hakkında ısrar ediyordu ve Prens Erekle'nin düşmanlarının kendi düşmanları kabul edilmesini istiyordu. Prens Erekle, asla Bâbıâli'nin vasalı olmayıp, aksine İran şahının vasalı olduğundan, Bâbıâli'nin bu hususta ileri sürdüğü hak taleplerinde haksız olduğunu iddia ediyordu. Potemkin bu yüzden kabinede üstünlük sağladı ve çariçenin kısa bir süreliğine kaybettiği teveccühünü yine öyle büyük bir oranda geri kazandı ki çariçe, Şark meselelerinin bundan böyle düzenlenmesini özel bir vekâletnâme ile tamamen Potemkin'in ellerine bıraktı. Bulgakov'a da prensin talimatlarına sanki doğrudan çariçeden geliyormuş gibi itaat etme emri verildi[812].

Talimatlar başlangıçta oldukça ölçülü idi. Elçiye Bâbıâli'nin son açıklamasından dolayı verilen talimat, esas olarak Divân-ı Hümâyûn nezdinde şikâyetlerine devam etmesi, fakat olayları hemen son raddeye getirebilecek şeylerden kaçınması yönünde idi. Yalnızca çariçenin Gürcistan üzerindeki hâkimiyeti hakkında bilhassa ısrar edecek, ancak diğer hususlarda uysal davranacaktı.

Potemkin bile henüz Bâbıâli ile ilişkilerin tamamen kopmasından yana değildi. Aksine, kendi ifadesine göre, Türklerin gücünü yavaş yavaş azaltmaya çalışmalı, önce Kafkasya'da düzeni sağlamalı, Lezgileri dizginlemeli ve daha sonra Özü'den Tuna Nehri'ne kadar daha güvenli sınırlar elde etmek için Besarabya ele geçirilmeli idi. Sonuçta Bâbıâli'ye, Rusya'ya Venedik gibi davranabileceğini ve hakettiği telafiden imtina edebileceğini düşünüyorsa yanıl-

811 Hüttel'in 6 Haziran ve 11 Ağustos 1786 tarihli mektupları ile Diez'in 25 Ekim tarihli raporu.

812 Hüttel'in 19 ve 26 Eylül 1786 tarihli mektupları.

mayı kabul ettiyse de çariçenin hâkimiyetini kabul etmeye yanaşmadığı gibi, Rus birliklerinin topraklarına girmesine de izin vermek istemiyordu[808].

Anlaşılan o ki çariçe, silahları ve ikna kabiliyeti ile başaramadıklarını bu defa da rüşvetle başarabileceğini düşünüyordu. O dönemlerde bilhassa St. Petersburg'da imal edilen ve Kafkas Tatar boylarının çeşitli hükümdarları ve reisleri, bilhassa Prens Erekle'ye, İmerthi [Açukbaş] Prensi Davud'a ve Mazanderan hanına gönderilen üç değerli elmastan ve birçok başka paha biçilmez pırlanta mücevharattan bahsediliyordu. Bu hükümdarlar en azından kısmen, düşman saflarında özgürlük savaşlarının heyecanlı şairi Mihail Lermontov'un çok güzel bir şekilde anlattığı gibi:

"Henüz
Rusların altınını ve demirini tanımıyorlardı"[809].

St. Petersburg'da, herşeye rağmen, Kuban'dan Kafkasya boyunca Hazar Denizi'ne kadar daha az masraflı ve güvenli sınırlara sahip olmadıkları sürece, Bâbıâli'ye karşı doğrudan hiçbir şey yapamayacaklarının pekâlâ farkındaydılar. Keşke ordu, donanma ve hazine de daha iyi durumda olsaydı! Bilhassa hazinenin durumu çok kötü idi. Devlet hazinesinin altı milyon ruble borcu vardı. Prens Potemkin'in Kerson'da donanmanın arttırılması ve muhafazası için talep ettiği üç milyon rublenin temini bile çok zordu. Burada bulunan amiral, sırf mürettebatının [maaş] ödemelerini yapabilmek için, yine burada yerleşik Hollandalı bir ticaret şirketinden 16 bin ruble kredi almak zorunda kaldı. Birçok alay, bilhassa subaylar, bir yıldır para almıyorlardı. Sınır eyaletlerinde bulunan birlikler arasında bu yüzden Türkiye'ye firarlar endişe edici bir hâl aldı[810].

Bütün bunlara bir de çariçenin yine iki grup oluşturan bakanları arasındaki görüş ayrılıkları ekleniyordu. Başlarında Potemkin'in bulunduğu bir grup daha kararlı adımların atılması için baskı yaparken, Kont Besborodko'nun yönetimi altında olan ikinci grup ihtiyat ve geride durma çağrısında bulunuyordu. Hâlâ çariçenin gönlünü okşayan bütün Şark projelerinin ruhu olan

808 Hüttel'in 11 Ağustos 1786 tarihli mektubu.

809 Hüttel'in 31 Mart, 11 ve 28 Nisan ve 2 Mayıs 1786 tarihli mektupları. Bodenstedt tarafından tercüme edilen Michael Lermontov, *Poetischer Nachlass* derlemesinde, *Ismail Bay, eine morgenländische Sage*, Berlin 1852, I, 109.

810 Hüttel'in 11 Ağustos 1786 tarihli mektubu. Kralın 29 Temmuz 1786 ve Diez'in 25 Haziran 1787 tarihli mektupları.

Potemkin Kafkasya'nın silah zoruyla râm edilmesini talep ederken, muhalifleri söz konusu halklarla uzlaşmayı denemek ve devletin menfaatlerine aykırı olduğu için Bâbıâli'ye karşı her türlü şiddet eyleminden kaçınmak gerektiğini düşünüyordu. Çok geçmeden Potemkin, Besborodko'yu kendi tarafına çekmeyi başarırken, muhaliflerin başına Kont Ostermann geçti. Mesela [Ostermann], Rusya'nın bu yöndeki taleplerini fazla ileri götürmemesi için baskı yapan Ségur'a doğrudan, Rusya'nın aslında Gürcistan üzerinde herhangi bir hâkimiyet hakkı bulunmadığını, Bâbıâli'nin ise bu hususta direniş göstermekte haklı olduğunu açıkladı[811].

Oysa başbakan yardımcısı bununla çariçenin siyasî sisteminin en hassas noktalarından birine değinmiş oldu. Zira çariçe, her halükârda Gürcistan üzerindeki hâkimiyet hakkında ısrar ediyordu ve Prens Erekle'nin düşmanlarının kendi düşmanları kabul edilmesini istiyordu. Prens Erekle, asla Bâbıâli'nin vasalı olmayıp, aksine İran şahının vasalı olduğundan, Bâbıâli'nin bu hususta ileri sürdüğü hak taleplerinde haksız olduğunu iddia ediyordu. Potemkin bu yüzden kabinede üstünlük sağladı ve çariçenin kısa bir süreliğine kaybettiği teveccühünü yine öyle büyük bir oranda geri kazandı ki çariçe, Şark meselelerinin bundan böyle düzenlenmesini özel bir vekâletnâme ile tamamen Potemkin'in ellerine bıraktı. Bulgakov'a da prensin talimatlarına sanki doğrudan çariçeden geliyormuş gibi itaat etme emri verildi[812].

Talimatlar başlangıçta oldukça ölçülü idi. Elçiye Bâbıâli'nin son açıklamasından dolayı verilen talimat, esas olarak Divân-ı Hümâyûn nezdinde şikâyetlerine devam etmesi, fakat olayları hemen son raddeye getirebilecek şeylerden kaçınması yönünde idi. Yalnızca çariçenin Gürcistan üzerindeki hâkimiyeti hakkında bilhassa ısrar edecek, ancak diğer hususlarda uysal davranacaktı.

Potemkin bile henüz Bâbıâli ile ilişkilerin tamamen kopmasından yana değildi. Aksine, kendi ifadesine göre, Türklerin gücünü yavaş yavaş azaltmaya çalışmalı, önce Kafkasya'da düzeni sağlamalı, Lezgileri dizginlemeli ve daha sonra Özü'den Tuna Nehri'ne kadar daha güvenli sınırlar elde etmek için Besarabya ele geçirilmeli idi. Sonuçta Bâbıâli'ye, Rusya'ya Venedik gibi davranabileceğini ve hakettiği telafiden imtina edebileceğini düşünüyorsa yanıl-

811 Hüttel'in 6 Haziran ve 11 Ağustos 1786 tarihli mektupları ile Diez'in 25 Ekim tarihli raporu.

812 Hüttel'in 19 ve 26 Eylül 1786 tarihli mektupları.

dığını göstermeliydiler; Rusya'ya, bu zayıf cumhuriyete yaptıklarının aksine, cezalarını bulmadan hakaret edemeyeceklerini hissettirmeliydiler[813].

Bu şartlar altında çariçenin üzerinde durması gereken en önemli husus, olaylar en son raddeye geldiğinde kayserin nasıl bir tutum takınacağını öğrenmekti. Bu amaçla kaysere Bâbıâli'nin 3 Temmuz tarihli açıklamasını bildirdi ve aynı zamanda Bâbıâli'nin uygun bir telafide bulunmasını sağlamak için İstanbul'daki nüfûzunu kullanmasını, bu yöndeki telkinlerini bazı birlik hareketleri ile desteklemesini ve çariçe ile Bâbıâli üzerinde etki bırakacak ortak tedbirler hakkında mutabakata varmasını talep etti[814].

Kayser ise çariçenin bu talebini çok soğuk karşıladı. Anlaşılan o ki, Avrupa Şarkı'nda Rusya'nın mutlak etkisi altında özel imtiyazlara sahip olacak ve yalnızca yeni karışıklıklara yol açacak yeni bir Hristiyan devletinin kurulmasına yardımcı olmanın Avusturya'nın menfaatine olmayacağına ikna edilmişti. Bu yüzden 27 Eylül'de St. Petersburg'a gönderdiği cevap çok nazik olduğu kadar ölçülü idi.

Çariçenin Bâbıâli'nin haksız fiilinden dolayı yaşadığı zorluklara üzüldüğünü belirtiyordu cevabında; Mısır'da silahlarının başarılarından dolayı cüretkâr bir hâle gelen Bâbıâli'nin vakit kaybetmeden sonuçları tahmin edilemeyen bir savaşa girişebileceği endişesi mevcut olmamış olsaydı, Bâbıâli'ye karşı hemen savaşa yönelik gösterilerde bulunmaktan çekinmezdi. Yine de çariçeyi var gücüyle desteklemeye hazırdı ve İstanbul'daki elçisine de Bâbıâli'nin daha mantıklı bir davranış sergilemesini ve çariçeye daha önce elde edemediği telafide bulunmasını sağlamak için elinden geleni yapması yönünde talimat vermişti. Kayser bu esnada elçisi adımlarını duruma ve Bâbıâli'nin tutumuna göre atabilsin diye elçisine gönderdiği talimatın içeriği hakkında çariçeye herhangi bir bilgi vermekten kasıtlı olarak kaçınıyordu[815].

---

813 Hüttel'in 8 Ağustos, 12 ve 29 Eylül ve 10 Ekim 1786 tarihli mektupları. Potemkin burada şöyle demektedir: "Venediklilere karşı olduğu gibi bize karşı da tepki gösterebileceklerini, bizi ve de bu cumhuriyeti memnun etmeyi reddetmeyi hayal ederlerse Türkler kendi kendilerini aldatırlar. Biz onlara, ceza vermeksizin kendimizi savunmayacağımızı göstermesini biliriz".

814 Hüttel'in 29 Ağustos ve 9 Eylül tarihli mektupları ile Kral II. Frederik Wilhelm'in 29 Eylül 1786 tarihli yazısı.

815 Kral II. Frederik Wilhelm'in Hüttel'e gönderdiği 7 ve 14 Ekim tarihli yazıları ile Kont Görtz'ün yerine St. Petersburg elçisi tayin edilen Baron Keller'e gönderdiği 23 Ekim 1786 tarihli yazısı; Viyana'dan gelen raporlara göre.

Doğal olarak çariçe bu cevapla pek tatmin olmadı. Kayserden yalnızca verimsiz sempatiler değil, daha faal hareketler beklemişti ve kayseri yakın zamanda yapacağı Kerson ve Kırım ziyareti sırasında bir görüşmeye davet ederek kendi amaçları için kazanabileceğini düşünüyordu. Bu arada kaysere, "yalnızca onun hatırına, Bâbıâli ile şanına yakışmadığı için aslında hiç de hoşuna gitmeyen barışçıl bir uzlaşmayı kabul ettiğini" yazdı. Oysa kayser bu davetten de başlangıçta pek hoşlanmamıştı. Doğrudan reddedemese de daveti yalnızca şartlı kabul etti. Çariçeye şöyle yazıyordu: "İçinde bulunduğumuz şartların esiri olarak, gönülden istediğim bu görüşmeye katılmak için elimden geleni yapacağım". Bu değişiklik, çariçeyi önemli ölçüde kızdırdı ve bunun en yakın sonucu, iki imparatorluk sarayı arasında yine soğuk rüzgârların esmesi oldu[816].

Çariçe bu arada hâlâ Bâbıâli'nin kararlı tutumunun öncelikle Fransa'nın nüfûzuna atfedilebileceğinden şüphelendiği için Versailles kabinesine karşı duyduğu bütün nefrete rağmen, kayserin kendisine verdiği Fransa'nın arabuluculuğuna başvurma tavsiyesini yabana atmaması gerektiğini düşünüyordu. Arabuluculuk için doğrudan talepte bulunmadılar, ancak Ségur'a, sarayı defalarca Bâbıâli ve Rusya arasındaki barışı muhafaza etmek üzere çaba gösterdiğinden, Versailles kabinesi Bâbıâli'ye şimdiye kadar takip ettiğinden daha farklı prensipler aşılayabilirse bunu hoş karşılayacaklarını anlatmaya çalıştılar[817].

Versailles kabinesi tabii ki İstanbul'da azalmakta olan nüfûzunu tekrar yükseltmek için karşısına çıkan bu fırsatı seve seve kabul etti ve Kont Choiseul'e öncelikle Divân-ı Hümâyûn'a arabuluculuk teklifinde bulunması ve barışçıl bir uzlaşma amacıyla Bulgakov'un bundan sonra atacağı adımları her şekilde desteklemesi talimatını verdi. Oysa elçi, Bâbıâli'nin bunun için tıpkı Rusya gibi Fransa'dan resmî bir talepte bulunması gerektiğini bildirdiğinden reisülküttab bu teklifi oldukça soğuk karşıladı. Yine de hemen elçiye cevap vererek, bunun için hiçbir sebep mevcut olmadığından ve her iki devletin de birbirlerine karşı doğrudan taleplerde bulunmadıklarından, Fransa'nın bu arabuluculukla ne amaçladığını anlamadıklarını açıkladı.

816 Baron Keller'in 31 Ekim tarihli yazısında kayserin söz konusu yazısındaki kelimeler şöyle aktarılmaktadır: "Şartların esiri [olarak], içtenlikle istediğim bir görüşmeyi kaçırmamak için mümkün olanı yapacağım". Kralın Baron Keller'e gönderdiği 22 Aralık 1786 tarihli yazı. Baron Keller'in ilk mektubu aynı yılın 10 Ekim'i tarihini taşıyordu.

817 Hüttel'in 19 Eylül tarihli mektubu ve kralın Hüttel ile Baron Keller'e gönderdiği 20 ve 23 Ekim 1786 tarihli yazıları.

Bâbıâli yalnızca gerekçesi olan haklarını savunuyordu. Komşuları kendisi ile kavga arıyorsa bu Bâbıâli'nin suçu değildi; kendilerine yapılan bütün saldırıları pekâlâ geri çevirmeyi biliyorlardı ve kendilerini savunmak de yine kendi meseleleri idi.

Choiseul bunun üzerine bu cevabı yazılı olarak istedi, ancak Divân-ı Hümâyûn, reisülküttabın gayet açık bir biçimde ifade ettiği gibi, Fransa'nın aslında Bâbıâli'nin kaderi ve onuru ile ilgilenmediğinden, yalnızca Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı böylesine bağlayıcı bir yükümlülük altına girmesiyle Rusya'ya iyi görünmeye çalıştığından şüphelendiği için yazılı bir açıklamada bulunmayı reddetti. Ayrıca 4 Kasım'da şeyhülislâmın konağında toplanan bir Divân'da Fransa'nın arabuluculuğunun kesin olarak reddedilmesi ve aksine görüş bildiren herkesin taht ve vatan hani ilân edilmesi kararı alındı. Elçinin bundan sonraki bütün ısrarları, Bâbıâli'nin 3 Temmuz tarihli gerekçeli açıklamasına sâdık kalmaya kararlı olduğu açıklaması ile geri çevrildi. Elçinin, Fransız deniz kuvvetlerinin muhtemel bir yardımda bulunacağına dair teklifi bile bu şartlar altında Divân-ı Hümâyûn üzerinde hiçbir etki bırakmadı. Zira Fransa'nın, imparatorluk sarayları ile anlaşmaya vararak, donanmasını sonunda yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçasını ele geçirmek için kullanacağından endişe ediliyordu[818].

Dolayısıyla ne Avusturya'nın ne de Fransa'nın arabuluculuk teklifleri herhangi bir başarıya ulaşmamasına rağmen, yılın sonlarına doğru Bulgakov ve ajanları, Fransa'nın çabaları ile gerçekten de iki devlet arasındaki bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırmaya ve barışı uzun bir süre için güvence altına almaya dair bir mutabakat sağlandığı hakkında kasıtlı bir söylenti yaydılar. Güya Rusya, Gürcistan üzerindeki hâkimiyet haklarından vazgeçmişti ve Bâbıâli, valilerinin bilhassa Ahıska valisinin, Lezgileri desteklemelerini yasaklamıştı. Viyana'da ve Berlin'de bu mesele öyle az şüphe ile karşılandı ki, örneğin Kral II. Frederik Wilhelm, bu uzlaşmanın şartları hakkında neden bilgi vermediği için Diez'den hesap sordu. Oysa kral, bunun tek bir kelimesinin bile doğru olmadığını ve Bâbıâli'nin Rusya karşısında herhangi bir hususta geri adım atmaya her zamankinden bile daha uzak olduğunu ancak Diez'den öğrendi[819].

818 Diez'in 24 Temmuz, 10 ve 25 Ekim, 7 ve 25 Kasım 1786 tarihli mektupları.

819 Rusya ve Bâbıâli arasındaki bu sözde uzlaşmaya dair haber önce Viyana'ya ve buradan da Berlin'e gelmişti. Kral II. Frederik Wilhelm'in Baron Keller'e gönderdiği 27 Kasım ve 1 Aralık 1786 tarihli ve Diez'e gönderdiği 25 Aralık tarihli yazılar. Diez'in 11 Ocak 1787 tarihli mektubundaki cevabı.

> Bâbıâli'nin belki de arabuluculuğa sevketmek amacıyla memnuniyetle daha yakın ilişkiler içine girebileceği tek devlet Prusya idi, zira bu meselede çıkarı olmadığı düşünülüyor ve tarafsız bir devlet olarak görülüyordu. Lâkin Berlin kabinesini Şark Meselesi'nde daha faal bir rol oynamaya ikna etmek için girişilen bütün teşebbüsler, öncelikle Kral Büyük Frederik'in yaşamının son yıllarında Bâbıâli'nin güvenilmez yönetim sistemine karşı geliştirdiği aşılması imkânsız isteksizliğinden dolayı engelleniyordu. 1786 Şubat'ında, daha kararlı adımlar atması için ısrar eden Diez'e şöyle demişti: "Bana gelince, bu insanlara tavsiyelerde bulunmayacağım, hem de iyi sebeplere dayanarak. Kırım meselesinde onlara söylediğim en ufak kelimeyi bile başkalarına açıklayarak gösterdikleri düşüncesizlik, bundan ebediyen kaçınmanın sebebidir"[820].

Kral sadece Bâbıâli'nin Prusya'ya karşı, hiçbir vaatle bulunulmamış olsa bile müspet bir tutum içinde olmasına özen gösterilmesini arzu etmekteydi ve bu da zaten Diez'e sadrazam olarak atanmasını tebrik için Nisan'da huzuruna çıktığı Koca Yusuf Paşa tarafından hiçbir şüpheye mahal bırakmayacak şekilde açıkça temin edilmişti[821]. Her defasında Bâbıâli'nin kesin tedbirlerle kendi güvenliğini sağlamasının, fakat bilhassa Rusya'ya düşman paşaların bariz bir şekilde desteklenmesi ve Gürcü kölelerin İstanbul'da çok fazla ileri giden satışı gibi Rusya'yı açıkça incitecek ve kızdıracak herşeyden kaçınmasının en iyisi olacağını tekrarlıyordu. Tatarları yalnızca el altından direnmeye davet etmeliydi ki, sonunda Rusya ilk saldıran olmak zorunda kalsın. Yine de herhangi bir yerde duyulmaları çok tehlikeli olacağından, Diez, bu gibi fikirleri de hiç kimseye açmamalı idi[822].

Artık boş dostluk vaatleri ile yetinmek istemeyen Bâbıâli sürekli olarak daha kesin ve daha verimli açıklamalarda ısrar ettiğinden Diez, hükümetinin

820 Kral II. Frederik'in Diez'e gönderdiği 5 ve 25 Şubat 1787 tarihli acil emirler.

821 Diez'in 24 Nisan tarihli mektubu ve kralın 27 Mayıs 1786 tarihli cevabı. Bu cevapta şöyle demektedir: "Bu sadrazamın daha fazla iyi düşünceler geliştirmesi için ve onu Prusya'yla Bâbıâli arasındaki sıkı ilişkilerin karşılıklı faydasına ikna etmek için hiçbir şeyi unutmayınız".

822 Kralın 24 Haziran, 8 Temmuz ve 5 Ağustos 1786 tarihli yazıları. Son yazıda şöyle demektedir: "Bu nazik konu hakkında sizinle konuşabilen kim olursa olsun benzer düşünceleri göstermenin tehlikeli olacağını ve bunu ben sadece sizde gözlemledim, bunu bizzat hissediyorsunuz".

bu belirsiz ve mütereddit siyasetinden dolayı büyük sıkıntılara giriyordu. Hatta resmî mektuplarında bile artık bundan açıkça bahsetmeye cesaret edemiyordu, aksine yalnızca el altından en azından daha samimi olduğu ve görüşlerine genel olarak katılan Bakan Kont Hertzberg'i kendi tarafına çekmeye çalıştı. Oysa Kont da kendisini gelecek için teselli etmekten başka bir şey yapamıyordu. Haziran ayı başlarında buna yönelik olarak: "Kralın ölmesi hâlinde. Kısmen Prusya ve Bâbıâli arasında daha samimi bir ilişki için gerekli zemini hazırlamak kısmen de Bâbıâli'nin durumunu daha güvenli ve dostları için daha yararlı hâle getirmek için tedbirler alabilecek duruma geleceğimi düşünüyorum. Şimdilik daha fazla şey söyleyemeyeceğim planım bu", diye yazdı[823].

Diez için bu, tabii ki yeterli değildi; üstelik Rusya'ya yaptığı 3 Temmuz tarihli gerekçeli açıklamadan sonra, Bâbıâli'nin Prusya'nın kesin tutumuna dair soruları daha da ısrarlı hâle gelmişti. Diez, 10 Temmuz tarihli mektubu ile birlikte Hertzberg'e, şikâyetlerini bir kez daha kararlı bir şekilde tekrarladığı gizli bir yazı gönderdi. "Bâbıâli nezdinde elçilikleri bulunan bütün devletler", diyordu bu yazısında, "az ya da çok ilerleme kaydediyorlar; yalnızca Prusya geride kalıyor". Doğu Akdeniz ile ticaret için bile önemli bir şey yapılmıyordu. Bu yüzden Berlin'de birkaç ticaret şirketine ve Denizcilik Şirketi'nin müdürlüğüne yazılar yazmış, hatta bir ticaret işinde 1.100 taler katkıda bulunmuştu ama nafile. "Siyasete gelince", diye devam ediyordu, "majesteleri Türkleri desteklemek için o kadar az meyil gösterdi ki, bu hususta tekliflerde bulunmaya cesaret edemedim. Bu yüzden mektuplarımda oraya buraya dikkatleri Prusya'nın ve Bâbıâli'nin iyiliği için yapabileceklerimize çekecek bazı düşünceler eklemekle yetindim. Lâkin bu düşüncelerin gözönünde bulundurulduğunu görmedim. Hiçbir sistemi ve uygun bir faaliyeti olmayan üzgün bir habercinin rolüne indirgendim ve Prusya hükümeti Osmanlı İmparatorluğu için daha olumlu bir sistemi kabul etmeye karar verdiğinde en azından yola kaldığım yerden devam edebilmek için Bâbıâli'den ve hatta kendi tercümanımdan kralın ilgisizliğini ve kendi hareketsizliğimi gizlemek zorundayım".

823 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 6 Haziran 1786 tarihli yazısı. Bu hususları ikisi arasında geçen ve Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde değil, "*Ma Correspondence avec Mr. le Comte de Hertzberg, touchant mes négociations*" başlığı altında Diez'in Kraliyet Kütüphanesi'nde muhafaza edilen el yazmaları (Mr. Diez C. Quart. 123) arasında bulunan değerli ve gizli yazışmalardan anlıyoruz.

Hertzberg ise Diez'in dikkatini daha kısa bir süre önce muhtemel taht değişikliğine çekmişti. "İşte o zaman", diye yazdı 24 Haziran'da, "size, makamınızdan olayların ve sağlıklı bir siyasetin bize kazandırmak zorunda olduğu avantajları sağlamanıza uygun daha kesin talimatlar göndereceğim"[824].

Diez sonunda meseleyi, Bâbıâli'nin özel isteği üzerine, krala bir kez daha açmaktan kaçamadı. Bâbıâli, doğrudan "tavsiyesini daha fazla esirgememesini; bir dostun yapabileceği herşeyi yapmasını ve gerektiğinde destek vermesini" talep etti. Diez, buna kesin ve tatmin edici bir cevabın verilmesine ağırlık veriyordu. 24 Temmuz tarihli resmî yazısında şöyle yazdı: "Bu mesele bana göre çok büyük bir önem taşıyor. Artık çok yöntemsel hareket eden Bâbıâli, anlaşıldığı kadarıyla bu fırsatı Prusya ile ilgili bir sistemi oluşturmak için kullanıyor; dolayısıyla Prusya'ya karşı bundan böyle takınacağı tutumu majestelerinin vermeyi uygun göreceği cevaba göre belirleyecektir".

Aynı gün Hertzberg'e gönderdiği özel yazıda bütün bunları daha da vurguladı. Kralın bugüne kadar Bâbıâli'nin meselelerine karşı gösterdiği ilgisizliğe bakmaksızın, Bâbıâli'yi rahatsız edebilecek herşeyden kaçındığını söylüyordu. Bu sayede Bâbıâli'nin tam güvenini kazanmıştı. Bir gün işlerine yarayabilecek Türkleri hoş tutmanın Prusya Monarşisi için oldukça önemli olacağı görüşünde olduğu için, bunun çok önemli olduğunu düşünüyordu. Ayrıca Prusya elçiliğinin azalan itibarı, çabaları sayesinde yine Bâbıâli'nin güveninde birinci sınıfı alacak kadar yükselmişti. Oysa tatmin edici bir cevap alamadığı takdirde, bütün bunları yeniden kaybedeceklerdi. Bunların hepsi bir deneme idi. Dolayısıyla gelecek için herşeyin kazanılabileceği veya kaybedilebileceği bu anı harcamamalıydılar. Bu yüzden, bugünlerde düşünüldüğünden daha akıllı olan Bâbıâli'yi bütün şüphelerden arındıracak, tatmin edici bir ce-

824 Aynı yerde Diez'in 10 Temmuz tarihli mektubu ve Hertzberg'in 24 Haziran 1786 tarihli mektubu. Diez'in burada ele aldığı Prusya'nın Doğu Akdeniz ticaretine gelince, o güne kadar çok da tatmin edici sonuçlar getirmemişti. Kral gerçi 1765'te başında Philipp Clement'in bulunduğu bir şirkete 20 yıllığına münhasıran bir imtiyaz sağlamıştı (*Octroi pour le Commerce exclusif du Levant, de Dato Berlin 17 Mai 1765*, Fransızca ve Almanca baskısı ile "*Von dem Herrn von Diez theils gesammelten, theils von ihm verfaßten Schriften und Notizen über den Handel Preußens nach der Levante*", Ms. Diez C. Fol. 83). Ancak, bu iş her biri 250 taler değerinde 4 bin hisse karşılığında 1 milyon taler ile başlatılmış olmasına rağmen, başarısı çok düşük olmuştu. İmtiyazları da 1786 yılı sonunda sona ermişti. Diez'e göre bu insanların gerçek "ticaret ruhu" eksikti.

vap rica ediyordu. Yeterince yetkisi ve gerekli parasal imkânlara sahip olmuş olsaydı, Bâbıâli'nin büyük hareketlilikler görülen diğer Müslüman ülkeler ile ilişkilerine daha faal bir biçimde müdahale edebilir, örneğin Kafkasya'da verimli irtibatlar kurabilirdi, vs.

"Zira", diye bitiriyordu yazısını, "bu kurnaz insanların karşısında artık genel olarak dostluktan bahsetmek yetmez. Bu dostluk nedir diye basit bir soru ile bizi hemen sıkıntıya sokuyorlar. Prusya kralının komşularında yarattığı korkuya borçlu olduklarını ve Prusya kralının Müslümanlar için Bâbıâli'yi ikna etmeye çalıştığımız bağlılığından ne bekleyebileceklerini pekâlâ biliyorlardı. Kısacası, kralın Bâbıâli ile ilgili açıkça belirtilen düşüncelerine ve paraya ihtiyacım var; o zaman her yönden hedefe ulaşacağım. Bunu garanti ediyorum"[825].

Cevap, büyük kral henüz hayattayken verilmedi, ancak o güne kadar sâdık kaldığı sisteme uygundu. Ölümünden sonraki gün, dolayısıyla kralın düşüncelerine göre hazırlanan cevap, esas olarak şöyle diyordu: Kral, Bâbıâli'nin Rusya'ya nasıl davranacağına dair tavsiyede bulunamazdı. Bu, Diez'e bu hususta kesin bir talimat verilemeyecek kadar hassas bir konu idi. "Bu yüzden bu konuda kesin açıklamalarda bulunamayacağım için mazur görün. Osmanlı vezirlerine yine de Bâbıâli'nin Viyana gibi çok daha güçlü bir sarayın desteğini de arkasına alabilecek Rusya gibi güçlü bir devletle saldırı savaşına girmemekle iyi edeceğini anlatın. Mantığı, Bâbıâli'yi saldıran taraf olarak gösterecek herşeyden kaçınmasını gerektirir. Bunlar şimdilik size talimatımdır; durumlar izin verdiğinde daha kesin talimatlar göndereceğim"[826].

Diez'e muhtemel bir taht değişikliğinde Hertzberg tarafından yapılan vaatlere bakılmaksızın, Berlin'de şimdilik bugüne kadar yürütülen Şark siyasetinden sapmaya niyetli olmadıkları anlaşılıyordu. Diez 17 Eylül'de kralın öldüğünü ve halefinin cülûsunu resmî olarak bildirdiğinde ve Bâbıâli 21 Eylül'de Bâbıâli tercümanı aracılığıyla resmî olarak taziyelerini sunduktan sonra reisülküttab, sarayının tavsiyelerine uyarak Rusya'ya asla saldırmayacaklarına dair güvence verip, kralın Bâbıâli'ye karşı düşünceleri ve bilhassa 3 Temmuz tarihli notası hakkında daha kesin açıklamalarda bulunmasında ısrar etti, zira

825 Diez'in Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki 24 Temmuz tarihli mektubu ve Hertzberg'in Kraliyet Kütüphanesi'nde aynı tarihli yazısı.

826 Kral II. Frederik Wilhelm'in 18 Ağustos 1786 tarihli yazısı.

kulağına Prusya'nın Avusturya ve Rusya ile üçlü bir ittifak kurduğuna dair söylentiler gelmişti[827].

Diez, daha rahat hareket edebilmek ve Prusya'ya gelecekte Bâbıâli nezdinde daha itibarlı ve daha nüfûzlu bir yer kazandırmak için, maaşının uygun bir şekilde arttırılarak diplomatik rütbesinin yükseltilmesini, yani fevkalade elçi tayin edilmesini kaçınılmaz addediyordu. Zira salt maslahatgüzar olarak, Osmanlı sultanına taht değişikliği ile ilgili yazıyı bile veremiyordu. Tabii daha önemli sebepler de vardı. Bâbıâli, nezdindeki temsilcisinin fevkalade elçi sıfatını kaldırmış olmasını uzun zaman önce Berlin sarayının soğukluğunun bir göstergesi kabul etmişti; zira Prusya'nın gücü ve zenginliği hakkında öyle büyük düşüncelere sahipti ki, Bâbıâli nezdindeki elçiliğinin rütbesini ve sıfatını yalnızca birkaç bin talerden tasarruf etmek için değiştirmiş olabileceğine inanmıyordu. Doğal olarak diğer elçilikler, bu durumu Prusya'nın Bâbıâli nezdindeki itibarını düşürmek için kullanılmış ve bilhassa asla huzuruna çıkamadığı sultan ve saray nezdinde, bunu pekâlâ başarmışlardı. Buna rağmen görgüsü ve bilhassa Doğu dillerindeki bilgisi ile halkın güvenini kazanmıştı. Yine de her seferinde, tuhaf bir bönlükle, Türklerin büyük bir dostu olmasına rağmen, kralının kendisini neden fevkalade elçi tayin etmediğini sorup duruyorlardı[828].

Bu anlatılanlardan, malî etkenlerin de gözönünde bulundurulduğu anlaşılmakta idi. Diez'in Gaffron'a isnat ettiği rahatsız edici tecrübeleri, kendisi de büyük ölçüde yaşayacaktı. Görevinin ikinci yılının sonunda cebinden birkaç bin akçe harcamış ve ayrıca 3.579 taler borçlanmıştı. Bu yüzden, tercümanına ödemesi gereken 1.000 taler ve diğer olağanüstü harcamalardan dolayı 3 bin talere kadar inen 5 bin taler tutarındaki maaşı ile artık geçinemediğinden şikâyet ediyordu. Mesele daha derinden incelendiğinde gerçekten de bilhassa Gaffron'un ilginç bir notasından anlaşılabileceği üzere, Prusya elçisinin aynı rütbeye sahip diğer diplomatlar karşısında maddî açıdan kötü durumda

827 Diez'in 25 Eylül ve 10 Ekim 1786 tarihli mektupları. Son söylenti ile ilgili olarak şunları eklemektedir: "Böyle imaları yalanlamakta sıkıntı çekiyorum".

828 Diez'in 10 Ekim ve 23 Aralık 1786 tarihli mektupları. Bu mektuplar, Diez'in Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki cari diplomatik yazışmaları arasında değil, arşivde özel bir bölmede muhafaza edilen yazışmaları arasında bulunmaktadır, bk. "*Acta die Accreditierung des p.v. Diez als Envoyé extraordinaire bei der Pforte und die bei solchen Gegelenheiten zu gebenden Geschenke und dessen Rappell betreffend*".

olduğu ortaya çıkıyordu. Mesela rütbesi daha düşük olmasına rağmen İsveç elçisi, 22 bin akçe maaş ve ayrıca tercümanı, dil öğrenen iki genç ve bütün olağanüstü harcamalar için özel bir ücret, büyük miktarda konsolosluk harçları ile Bâbıâli'den 15 akçe günlük harcırah alıyordu; böylece yıllık gelirleri 50-60 bin akçeyi buluyordu[829]. Zegelin de görevi sırasında 16 bin taler maaş alıyordu.

İki devlet ve kabine bakanı, Kont Finckenstein ve Kont Hertzberg, Kasım ayı başlarında Diez'e Bâbıâli nezdinde fevkalade elçi sıfatının verilmesini ve maaşının 8 bin taler olarak belirlenmesini talep ettiler. Kral, Diez'den duyduğu memnuniyetinin bir göstergesi olarak kendisine bir soyluluk ünvanını da vererek, bu maaşı hemen 10 bin talere yükseltti[830].

Diez'in padişahın huzuruna resmen kabulü ve bu fırsatta sunulacak hediyeler için istediği meblağları onaylamakta biraz daha zorlandılar. Hediyeler için 15-18 bin taler öngörüyor, yeniden temin edilecek ve yenilecek üniformalar için ayrıca 3 bin taler istiyordu. Mevcut olanlar 25 yıl önce daha Reksin zamanlarından kalma idi ve artık paçavradan başka bir şey değildi. İyi bir Prusyalı olarak tabii ki herşeyi mümkün olduğunca ucuza kapatmaya çalışacaktı. Bunda şahsî bir menfaati yoktu, fakat kral Doğu Akdeniz ticaretinin arttırılması için yaptığı planları kabul edecek olursa bu yönde yapılacak herşey zengin meyveler verecekti. Prusya'nın bu şekilde tıpkı bu yüzden İstanbul'daki elçiliklerine çok büyük önem veren Fransa, İngiltere ve Venedik gibi, Türkiye'den milyonlar kazanabileceğini peşinen garanti edebilirdi[831].

Diez'in yeni rütbesi ile hemen mümkün olduğunca göz alıcı bir şekilde ortaya çıkmaya dair affedilebilir kibrinin de önemli bir rol oynadığı biraz hayalci umutlarına bakılmaksızın, Berlin'de bu önemli masraflardan tasarruf edilebileceği görüşü hâkimdi. Gerek huzura kabulü gerekse hediyeler aşılabilirdi ya da en azından padişahın ölümüne kadar geciktirilebilirdi. Bu husus uzun süre tartışıldı; hediyeler hakkında bilhassa 1762 ve 1766 yıllarında Reksin'in ve Zegelin'in padişahla devlet erkânına teslim ettikleri hediyeler ile ilgili eski

829 Aynı yerde, Gaffron'un Hertzberg'e gönderdiği 27 Şubat 1787 tarihli nota.

830 Bakanların 6 Kasım tarihli raporu ve 7 Kasım 1786 tarihli kabine emri. Bakanlar, Prusya diplomasisini biraz daha iyi bir hâle getirebilmek için, temsilcilik kasasının hemen 63 bin talerden 120 bin talere yükseltilmesinde ısrar ettiler (bk. *Acta,* ve saire). Diez'in krala soyluluk ünvanı için gönderdiği 9 Aralık tarihli teşekkür mektubu ve ilk kez de Diez olarak imzaladığı 23 Kasım 1786 tarihli mektup.

831 Diez'in 23 Aralık 1786 tarihli mektubu.

kayıtlara başvuruldu ve sonunda, bilhassa Hertzberg'in çabaları neticesinde bunun için masrafta bulunmanın uygun olacağına, ancak masrafları, hediyeler için 12 bin taler ve üniformalar için 2 bin taler ile sınırlamaya karar verildi. Diez bununla yetinmek zorunda idi[832].

Büyük bir oranda malî sebeplerden dolayı, Bâbıâli'nin kralın tahta çıkışını kutlamak için göndermeyi planladığı fevkalade elçilik heyetini de reddetmek istiyorlardı. Ayrıca Bâbıâli'nin komşusu olmayan ülkelere elçilik heyetleri göndermek gibi bir geleneği olmadığı ve bu yüzden böyle bir elçilik heyeti gönderilmemiş olan diğer sarayların bundan pek hoşlanmayacağı ileri sürüldü. Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 13 Şubat 1787 tarihli bir yazıdan anlaşıldığı üzere, bilhassa hiçbir şekilde damarına basmak istemedikleri Rusya'yı düşünüyorlardı. Kral, Hertzberg ile mutabakat hâlinde, Bâbıâli ısrar etmiş olsaydı, sırf Bâbıâli'yi gücendirmemek için bu hususta belki de geri adım atacaktı[833]. Hertzberg, bu durumda yalnızca aklı başında, bir şeyler yapabilecek ve uysal ama paragöz olmayan tek bir kişinin gönderilmesini diliyordu[834].

Oysa Diez Bâbıâli'yi bundan vazgeçirmeyi başardığı için, Hertzberg de bu fikirden vazgeçti. Diez'e 24 Nisan 1787'de şöyle yazdı: "Türk heyetini geri çe-

832 Buraya ait olan bütün müzakereler ve belgeler, yukarıda adı geçen *Actis*, vs. dosyasında mevcuttur. Diez'e gönderdiği 26 Şubat 1787 tarihli mektubunda (Kraliyet Kütüphanesi) Hertzberg, bu paraların verilmesi için çok çaba gösterdiği ve buna çok karşı çıkıldığı için, bu paralarla tasarruflu olmasını tembihliyordu.

833 Diez'in 10 Ekim tarihli mektubu ve kralın 5 Kasım 1786 tarihli yazısı. Burada şöyle demektedir: "Eğer siz bu elçinin Türkleri bize daha fazla çekeceğine ve onları tamamen bizim çıkarlarımıza kazandıracağına inanıyorsanız, tamam, eğer bizim tarafımızdan bir reddin onların güvenini azaltacağına inanıyorsanız, elbette bu yoldan geçmek gerekecek". Diez ise 9 Aralık'ta şöyle cevap veriyordu: "Türklerin zihninde kötü bir izlenim bırakmaksızın onun engellenmesini umut ediyorum. Burada benim için duyulan güvenden yararlanmaya çalışacağım".

834 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 13 Şubat 1787 tarihli mektup (Kraliyet Kütüphanesi). Häusser'i "*Deutsche Geschichte seit dem Tode Friedrich's des Großen*", ikinci baskı, Berlin 1859, I, 222'de bu durumları tam olarak anlamamış olmakla suçlamak istemiyoruz. Zira elinde Diez'in kullandığımız geniş kapsamlı diplomatik yazışmaları değil, yalnızca Hertzberg'in Diez ile yaptığı yazışmalar vardı. O dönemlerde söz konusu olan ne İstanbul'a belirli siyasî amaçlarla "para gönderilmesi" ne de "Berlin'de bir Türk elçiliğinin açılması" idi. Söz konusu olan yalnızca Diez'in rütbesinin yükseltilmesi ve Berlin sarayına Bâbıâli tarafından gönderilecek fevkalade bir elçi heyeti idi.

virmeniz iyi olacaktır. Eskiden olduğu gibi çok fazla mevcut olmayan hayli paraya mâl olacaktı"[835].

Diez ise bu arada ana amacına ulaşmıştı. Yeni yetkilerini ve sadrazama teslim edilecek, ancak yolda bir kez kaybolan bakanlık yazılarını yeniden Ocak 1787'de aldıktan sonra, bunları sadrazama ve padişaha 20 Mart ve 10 Nisan tarihlerinde resmî bir huzura kabul sırasında teslim etti[836]. Her iki huzura kabulde de kendi ifadesine göre, "bu insanların kralın kendisini Osmanlı sarayına fevkalade elçi tayin ederek gösterdiği olumlu niyetlere lâyık olmak için ne kadar çaba gösterdiklerini yeterince ispatlayan" bir onurla muamele görmüştü. Herşey, hatta gece gündüz eşitliğine rastlanan günün seçilmesi [21 Mart], ihtişamlı maiyeti, alışılmışın dışında uzun bir süre kalması ve başka elçiler için genelde 1.200 akçe değerinde olan 3.733 akçe değerindeki yeşil onur kürkü [hilat], bütün bunlar, sadrazam nezdindeki huzura kabulü Diez'in gözünde son derece önemli bir diplomatik durum hâline getirdi.

Bu esnada yapılan konuşmalar tabii ki karşılıklı sadakat vaatleri ile dolu idi. Diez, efendisi olan kralın, "büyük selefinin" Bâbıâli'ye karşı yürüttüğü sistemi aynen devam ettirmeyi ve her iki devletin iyiliği için iki hükümdar arasındaki dostluğu muhafaza etmeyi gönülden istediğini özellikle vurguladı. Buna en çok her iki tarafın mevcut antlaşmalarına harfiyen uymaları katkıda bulunacaktı. Sadrazam, bu resmî nezaket gösterilerine tabii ki aynı nezaketle karşılık verdi ve Berlin sarayı ile aralarında mevcut dostluğun Bâbıâli için diğer Avrupa sarayları ile kurulan iyi ilişkilerden çok daha büyük bir değere sahip olduğunu bizzat vurguladı. Diğerlerine nazaran değeri daha düşük olan hediyeler bile "majestelerinin sevilen ellerinden geldikleri için" nezaketle kabul edildi. Neticede herşey, diğer elçilerin kıskançlığını arttıracak şekilde geçmişti[837].

Temel olarak, bütün bunlar Diez'in yine büyük bir onurla karşılandığı padişahın huzuruna kabulünde de tekrarlandı. Sadrazam aracılığıyla, kralın bugüne kadar takip edilen sistemi devam ettireceği vaadi karşısında duyduğu

835 Hertzberg'in 24 Nisan 1787 tarihli mektubu (Kraliyet Kütüphanesi).

836 Hepsi de Latince olarak yukarıda adı geçen *Acta*, vs. başlıklı belgede mevcuttur. Yalnızca her zamanki nezaket gösterileri ve resmî dostluk vaatleri ile ilgilidirler.

837 Diez'in bu esnada yapılan konuşmaların aktarıldığı 24 Mart tarihli mektubu.

sevinci bildirdi. Dostluğuna ne kadar değer verdiğini ispatlamak için elinden geleni yapacaktı ve yolunun şanla döşenmiş olmasını diliyordu[838].

Bâbıâli bu dönemde Prusya'yı resmî bir ittifak sayesinde kendi menfaatlerine daha sıkı bağlama ve Prusya'nın arabuluculuğuyla belki Rusya ile savaşı önleyebilme umudunu hâlâ yitirmemişti. Oysa Berlin kabinesinin Kral II. Frederik Wilhelm'in yönetiminin ilk aylarındaki tutumu karşısında bu umudun temelleri çok zayıftı. Kral, her ne kadar Bâbıâli'ye Kasım ayında Prusya, Avusturya ve Rusya arasında bir üçlü ittifaka dair söylentinin doğru olmadığını kesin bir biçimde belirtmiştiyse de aynı zamanda Rusya ile aralarında mevcut ittifak antlaşmasına da dikkat çekmişti. Diez'e, Rus elçisi karşısında herhangi bir açık vermemesi ve diğer taraftan ağızlarının sıkılığına güvenemeyecekleri Bâbıâli vezirlerine karşı fazla açık davranmaması için ihtiyatla hareket etmesini tembihledi[839].

En zeki baş ve en kararlı karakter olarak uzun zamandır Divân-ı Hümâyûn'un aldığı kararların ruhu ve aynı zamanda kesin bir Rus, Avusturya ve Fransa düşmanı olan Süleyman [Feyzî] Efendi, 1787 yılı başlarından itibaren reisülküttab sıfatıyla dış siyasetin yönetimini henüz eline almıştı ki, en sevdiği fikir olan Prusya ittifakını hemen yeniden gündeme getirdi. Krala bu fikri hemen sunması için Diez'e ısrar etti, hem de Bâbıâli'nin kendisini ittifak antlaşmasının şartlarını istediği gibi belirlemekte serbest bıraktığını söyleyerek.

Diez'in bu meseleyi yeniden büyük bir heyecanla ele aldığını ve krala sıcak bir şekilde tavsiye ettiğini tekrarlamak gerekmez. Krala, Rusya ile hâlâ ittifak hâlinde bulunduklarının pekâlâ farkında olduğunu, fakat majestelerinin gerektiğinde onlardan yararlanabilmek amacıyla Türklerle dostluğa da büyük bir önem verdiğini de bildiğini yazdı; üstelik kayserin de Rusya'ya yalnızca Rusya'yı Prusya'ya karşı kullanmak için yanaştığı aşikârdı. Dolayısıyla şu anda Bâbıâli'den mümkün olan bütün avantajları elde etmenin tam zamanı idi. Antlaşmayı, Bâbıâli'nin Prusya'ya karşı bazı yükümlülükler altına girmesini, fakat kralın, yerine getirilmedikleri takdirde, duruma ve kendi çıkarlarına göre

838 Diez'in o dönemde çok küçük bir meblağ haricinde bu hediyeler için tahsis edilen 12 bin talere eşit 18.731 akçe değerindeki hediyelerin bir listesi ile birlikte 25 Nisan 1787 tarihli raporu.

839 Kralın 10 ve 24 Kasım ve 11 Aralık 1786 tarihli yazıları. Sonuncusunda Diez'in çok ihtiyatlı davranmasını istemektedir: "Rusya bakanına en küçük açık vermemek için ve ağız sıkılıklarında güven olmadığından Türk bakanlara karşı açık olmamak için".

istediği gibi yorumlamakta ve değiştirmekte serbest olmasını sağlayacak şekilde akdedebilirlerdi[840].

Bâbıâli'nin kabul etmesi çok da mümkün görünmeyen bu kurnaz siyaset, Berlin'de de pek tutulmadı. Kral, Mart ayı başlarında Diez'e şöyle yazdı: "Yeni reisülküttabı mümkün olduğunca hoş tutmak için elinizden geleni yapın ama ona ittifak konusunda umut vermeyin. Her iki devlet, Bâbıâli'ye çok fazla avantaj sağlamayacak, fakat beni çok büyük bir sıkıntıya sokacak resmî bir ittifak olmadan da birbirlerine yararlı olabilirler". Acil emrine, Bâbıâli'ye ayrıca zamanla ihtiyaç duyabilecekleri Rusya ile yüz göz olmadan ve Rusya'yı kırmadan oyalayıcı bir cevap vermenin en iyisi olacağını ekledi[841].

Aynı döneme ait St. Petersburg yazışmalarından en iyi şekilde anlaşılabildiği üzere, Kral II. Frederik Wilhelm'in çariçe ile iyi ilişkiler içinde kalmak amacıyla gösterdiği endişe gözönünde bulundurulduğunda, her iki yönde kendini güvence altına almaya çalışan, ancak yine de hareketlerinde serbest olmak isteyen bu kararsız siyaset kolayca anlaşılabilir. Mesela Bâbıâli'nin daha kararlı tutumunun bilhassa İstanbul maslahatgüzarının telkinlerinden kaynaklandığına dair çıkan söylentileri mümkün olduğu kadar çürütmek için çaba göstermemiş miydi? 1786 Eylül'ü sonunda Hüttel'e bu gibi söylentilere her yerde cüretkâr bir şekilde karşı çıkmasını ve bu esnada kendisinin, yani kralın, kendini çariçenin dostlarından saydığından, Bâbıâli ile anlaşmazlıklarına karışmaya niyetli olmadığını vurgulamasını yazdı. Bu hususu yalnızca çariçe için dostane düşüncelerinin gerektirdiği kadar önemsiyordu.

Bu ürkek siyasetin itici gücü yine Hollanda ile ilişkileri idi. Zira aynı dönemde kral, Hüttel'i, bilhassa Kont Ostermann'ı ve Kont Besborodko'yu, Rusya'nın, Hollanda valisi olan eniştesinin vatansever grubun tahriklerine karşı otoritesini yeniden tesis etmesine yardımcı olması için kazanmak amacıyla elinden geleni yapmakla görevlendirdi[842].

Hâlbuki yukarıdaki cevap İstanbul'a varmadan, reisülküttab ileri bir adım atmıştı bile. Prusya konusuyla ilgili müspet bir cevap beklerken Diez'e, Fransa'nın arabuluculuk teklifini kabul edecek olsalar dahi kralın da buna ka-

840 Diez'in 10 Şubat 1787 tarihli mektubu.
841 Kralın 8 Mart tarihli acil emri ve kabinenin 9 Mart 1787 tarihli yazısı.
842 Hüttel'in 15 ve 19 Eylül tarihli mektupları ve kralın Hüttel'e gönderdiği 29 Eylül 1786 tarihli yazısı.

tılacağına kesin gözüyle bakıldığını bildirmişti. Zira Prusya kralı, Bâbıâli'nin tam güven duyduğu ve aynı zamanda katkısını akdedilecek antlaşma için teminat kabul ettiği tek hükümdardı.

Diez tabii ki bu fikri de olumlu karşıladı ve bunun için kesin talimatlar isterken, kralın menfaatlerinin bilhassa Rusya'yla ilişkileri açısından böyle bir arabuluculuktan dolayı herhangi bir şekilde tehlikeye düşebileceğine inanmadığını da vurguladı. Aksine Prusya bu sayede Avrupa'nın meselelerinde ve Bâbıâli nezdinde önemli bir ağırlık kazanacak, bu arabuluculuk görevinde belki de eski sistemi yeniden tesis etmek ve Rusya'yı kayser ile ittifakından zamanla vazgeçirmek için gerekli sırrı bulacaktı[843].

Oysa Berlin'de Bâbıâli'nin bu yeni teklifi karşısında oldukça sıkıntılı anlar yaşandı. Bakanların bu meseleyi enine boyuna ele aldıkları ve krala gönderdikleri 23 Nisan tarihli raporda her ne kadar böyle bir arabuluculuk görevinin Prusya'nın bütün Avrupa'da itibarını önemli ölçüde arttırmaya yarayacağı kabul ediliyorduysa da bu görevi Fransa ve kayser ile birlikte üstlenmenin hâlâ kötü bir durum olduğu belirtiliyordu; üstelik Rus çariçesinin bunu kabul etmeyeceği de tahmin ediliyordu. Ayrıca bu talep fazla belirsizdi; böyle bir talebi daha derinden ele almadan önce, resmen ve yazılı olarak yapılmalı idi. Diez, bu arada kesin bir tavır takınarak, Bâbıâli'ye bütün ittifaklardan ve yabancıların arabuluculuğundan çok daha fazla yarar getirebilecek bilgece bir ölçülülük tavsiye etmeye devam etmeli idi. Hertzberg, Diez'e bu resmî talimat ile birlikte gönderdiği mahrem bir yazıda sözlerine ayrıca şunları ekliyordu: "Yararlı olduğunu düşünmeme rağmen, arabuluculuk hususunda ısrar etmemenizi tavsiye ederim. Burada bu fikir pek hoş karşılanmıyor. Bunun sorumluluğunu tek başına taşımak zorunda kalırım. Rusya, Fransa ve Avusturya karşı çıkacaklardır ve bu husus aslında henüz çaba göstermeye değmez; bunu daha uygun durumlar için saklı tutmalıyız"[844].

Reisülküttabın ret cevabına rağmen Diez'den hâlâ bununla ilgili taleplerde bulunması, Bâbıâli'nin son ana kadar Prusya'nın arabuluculuğuna ne kadar değer verdiğinin bir ispatı kabul edilebilirdi. Mesela reisülküttab, Diez'e kayse-

843 Diez'in 24 Mart 1787 tarihli mektubu.

844 Krala gönderilen 23 Nisan tarihli bakanlar raporu; Diez'e gönderilen 24 Nisan 1787 tarihli yazı (Kraliyet Devlet Gizli Arşivi) ve Hertzberg'in Diez'e gönderdiği aynı tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi).

rin niyetli olduğu “silahlı arabuluculuğu” istemediği için Bâbıâli’nin buna daha da çok değer verdiğini anlatmaya çalıştı. Diez bu yüzden Haziran ayı başlarında bu meseleyi bir kez daha Hertzberg’e açmak zorunda kaldı. Hertzberg’e gönderdiği bir yazıda, Prusya’ya Avrupa’da önemli bir ağırlık kazandırmak ve Rusya’da saygı uyandırmak için bu fırsatı kullanmaya yanaşmadıklarından şikâyet ediyordu. Fransa Bâbıâli’ye ilgisini kanıtlamak için elinden geleni yaparken, Prusya eli kolu bağlı mı oturacaktı?

“Dostluğumuza güvenen bir milletin meseleleri hakkında ağzımızı bile açmamızı engelleyen bu ilgisizlikte ve soğuklukta ısrar etmeye devam edersek, burada bütün nüfûzumuzu kaybedeceğiz ve yapmak istediklerimizi yapamayacağız”, diye açıklıyordu dolaysız olarak. “Burada korkak ve önemsiz kabul edilmemek istiyorsak; Bâbıâli’ye en azından kraldan her iki tarafça talep edildiği takdirde arabuluculuğu kabul edeceğimizi söyleyebilsek, bu en azından bir şey olabilirdi ve onurumuzu kurtarabilirdik... Burada gerçekten çok zor bir durumdayım. Saray, Türklerle siyaset yapmamı yasaklarken, Türkler sürekli olarak böyle bir talepte bulunmaktan yorulmuyorlar. Burada gerçekten de kendi itibarımı ve milletimin itibarını koruyacaksam, ki ikisi de aynıdır, ağzımı tıkamamalısınız. Bâbıâli’nin benim tavsiyelerime başvurmaması hâlinde ve benim de Bâbıâli’ye cevap vermeme izin verilmediğinde, bize duyulan güvenin tamamını kaybetmiş olacağız ve sarayımız burada hiçbir şey başaramayacak bir duruma düşecektir”[845].

Oysa buna daha önceki cevaptan farklı nasıl bir cevap verilebilirdi? “Bu insanlar, Rusların, Avusturya’nın müttefiki oldukları sürece benim arabuluculuğumu kabul etmeyeceğini göremeyecek kadar kör mü?”, diye soruyordu kral 7 Temmuz tarihli acil talimatında. Bu husus, aynı tarihli bakanlık yazısında da detaylı olarak ele alındı ve bu esnada kral, “Osmanlı İmparatorluğu’nun iyiliğini ve muhafazasını gönülden isteyen tarafsız bir dost olarak”, Bâbıâli’nin herşeye hazırlıklı ama sâkin davranmasını tavsiye ediyordu; savaştan kaçınmanın en iyi yolu bu idi.

Hertzberg, özel cevabında yalnızca Diez’e reisülküttaba laf arasında, ama resmî olmayan bir şekilde, her iki taraftan talep edildiği takdirde, kralın ara-

845 Diez’in 9 Haziran 1787 tarihli mektubu ve Hertzberg’e gönderdiği aynı tarihli yazı. Sonuncusu hem Kraliyet Devlet Gizli Arşivi’nde hem de Kraliyet Kütüphanesi’nde mevcuttur.

buluculuk görevini seve seve kabul edeceğini bildirmesini isteyerek, biraz daha ileri gitti. Osmanlı kabinesi, kralın herhangi bir lehte yükümlülüğe girmesine gerek kalmadan, bununla biraz olsun tatmin olabilirdi. Ne yazık ki Prusya, Bâbıâli ile ilişkileri ortada olan Fransa'dan farklı bir durumda idi. "Gerçekte ise Prusya bu tutumu ile Bâbıâli için, bütün konuşmaları ile Fransa'dan çok daha fazlasını yapmaktadır. Asıl gerçek olan sistemimi biliyorsunuz", diye bitiriyordu yazısını[846].

Mesele böylece şimdilik kapandı. Reisülküttab bile birkaç hafta boyunca bu mesele hakkında konuşmadı ve Diez de önlemeye çalıştıkları felaket [savaş ilanı] artık önlenemez olduğundan, bu meseleyi tekrar açmaya gerek görmedi. Diez, 25 Ağustos'ta Hertzberg'e, Bâbıâli'nin Prusya'nın arabuluculuğuna başvurmak için gösterdiği çaba, gerçek bir dost aracılığıyla barışı muhafaza etmeyi ne kadar çok istediğini gösteriyor, diye yazdı. "Bu dostu Prusya kralı nezdinde bulduğunu düşünüyor ve hizmetlerini de bu yüzden bu kadar gönülden istiyordu. Oysa çok genel tuttuğum ve daima Bâbıâli'nin isteklerinden uzaklaşan açıklamalar, Bâbıâli'ye umut vermediğinden, bu adımı attı [savaş ilanı] ve kaderini Allah'ın ve silahların eline bıraktı"[847].

Diez bunları yazarken, Bâbıâli Rusya'ya savaş ilân etmişti bile. Bu yüzden bize de Prusya'nın uyarılarına rağmen, Bâbıâli'yi sonunda bu çaresiz adıma iten durumları daha yakından incelemekten başka yapacak bir şey kalmıyor.

Çariçe Katerina, yukarıda gördüğümüz gibi, Şark Meselesi hakkında yapılacakların bundan sonraki kararlarını âdeta tamamen ellerine bıraktığından beri Prens Potemkin'in hâdiseleri kendi istekleri doğrultusunda çok geçmeden son raddeye kadar getirmesi beklenebilirdi. 1786 Kasım'ı başlarında, sözde yalnızca çariçenin ertesi yılın ilk günleri olarak belirlenen yolculuğu ve Kayser Josef ile görüşmesi için gerekli düzenlemeleri şahsen yapmak amacıyla Kerson'a gitmek üzere St. Petersburg'dan ayrıldı. Oysa burada yavaş yavaş ülkenin her yerinden müsait olan birlikleri buraya çekmesi, daha derin görüş sahibi insanlarda hemen Bâbıâli'yi de endişelendirmeye uygun başka amaçları olduğuna dair şüpheler uyandırdı.

Yıl sonuna doğru Kerson'dan Astrahan'a kadar uzanan hat üzerindeki silahlı kuvvetlerin sayısı 130 bini bulmuştu; bunlardan 18 bin kişi Kerson'da, 25

846 7 Temmuz tarihli acil emir, bakanlık yazısı ve Hertzberg'in yazısı, aynı yerde.

847 Diez'in Hertzberg'e gönderdiği 25 Ağustos 1787 tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi).

bin kişi Kırım'da ve 20 bin kişi Astrahan eyaletinde duruyordu ve kalanı da Kuban ve Kafkasya boyunca dağıtılmıştı. Şahsen hâlâ barışın muhafaza edileceğine inandığı düşünülen Bulgakov, Ocak ayında reisülküttaba çariçenin Bâbıâli ile dostluğunu ve iyi ilişkilerini muhafaza etmekten başka bir şey istemediğini, dolayısıyla Kerson'a yapacağı yolculuğun da Bâbıâli tarafından olumsuz karşılanmaması gerektiğini bildirdi. Sınırlardaki birlikler sâkin kalacaklardı. Dolayısıyla Bâbıâli de Kuban Tatarlarının ve Kafkasya'daki Tatarların, çariçe Kırım'da bulunduğu sürece düşmanlıklarda bulunmamalarını sağlamalı idi.

Reisülküttab ise elçiye hemen Bâbıâli'nin de gerçi Rusya ile dostluğunu ve komşuları ile iyi ilişkilerini muhafaza etmeyi samimiyetle istediğini ve Tatarların sessiz kalmalarını sağlayacağını, ama bu halklar Bâbıâli'ye bağımlı olmadıkları ve artık Osmanlı İmparatorluğu'na dâhil bulunmadıkları için, sonuncusu için teminat veremeyeceğini belirtti[848].

Bulgakov'un bu açıklamaları Divân-ı Hümâyûn üzerinde ne kadar rahatlatıcı bir etki yaptıysa, hemen ardından yukarıda adı birkaç kez geçen Laskarov, İstanbul'a gelerek, hâlâ çariçenin maslahatgüzarı olarak görev yapacağı İsfahan'a gitmek üzere geçiş belgelerini talep etme bahanesi ile Prens Potemkin'in temsilcisi sıfatıyla Rusya'nın taleplerini, elçinin kısa süre önce yaptığı barışçıl açıklamalara tamamen aykırı bir şekilde ileri sürdüğünde bu, o denli şaşkınlık yarattı. Yalnızca Gürcistan üzerinde hâkimiyet hakkını ve Ahıska valisinin cezalandırılmasını talep etmekle kalmayıp, Varna konsolosluğunu ve Özü'deki tuz madenlerinin de sınırsız kullanım hakkını istiyordu. Bâbıâli bu talepleri yerine getirmediği takdirde, çariçe barışı bozulmuş addetmek zorunda kalacaktı.

Divân-ı Hümâyûn, büyük bir öfkeye kapıldı. Reisülküttab, Laskarov'a karşı fazla uysal davrandığı ve çariçe ile bir kez daha barışçıl bir uzlaşma teklifinde bulunduğu için hemen azledilip Edirne'ye sürgüne gönderilirken, makamı kesin bir Rus düşmanı olan Süleyman [Feyzî] Efendi'ye emanet edildi. Süleyman [Feyzî] Efendi, hiç vakit kaybetmeden Rus tercümanına, Bâbıâli'nin geçen yılın 3 Temmuz tarihli gerekçeli notasına tamamen sâdık kalacağını ve antlaşmalara aykırı taleplere artık cevap bile vermeyeceğini bildirdi. Ayrıca Ahıska valisine bir kez daha Tatarları bundan böyle desteklememesi ve Osmanlı topraklarında bulunmalarına müsamaha göstermemesi yönünde talimat vermişti.

848 Diez'in 25 Ocak 1787 tarihli mektubu.

Tabii ki İran'a geçiş belgelerini alamayan Laskarov, Mart ayı sonuna kadar İstanbul'da orada burada gezindikten sonra, hiçbir şey başaramadan Kerson'a geri dönmek zorunda kaldı[849].

Aynı zamanda Bâbıâli'nin hazırlıkları da büyük çabalarla devam ediyordu. Donanmayı uygun bir duruma getirmek için tersanelerdeki işçi sayısı 1.200 kişi arttırıldı. İlkbahara kadar 31 kalyon, 10 top çeker şalope ve 80 daha küçük gemi, denize açılmaya hazır olacaktı; 14 ilâ 16 arası topla donatılmış 45 savaş gemisi ve 20 nakliyat gemisi, Karadeniz'e açılacaktı; gerektiğinde nakliyat gemisi olarak kullanılmak üzere, İstanbul Limanı'nda yatan ve Takımadalar'da ıskartaya çıkartılmış gemilerin hepsine el konuldu. Kapudan paşa, Akdeniz donanmasının başına geçmek üzere derhal Mısır'dan geri çağrılırken, Karadeniz donanması için başka bir amiral tayin edildi.

Aynı şekilde kara ordusu da ele alındı. Arnavutluk'taki İşkodra valisine her an güneye doğru yola çıkmak üzere birlikleri ile hazır vaziyette bekleme emri verildi. Tuna üzerindeki İsmail, Silistre, Bender ve Özü kaleleri önemli ölçüde takviye edildiler. Bilhassa Özü'nün tahkimine büyük özen gösterildi. Kili'de Tuna Nehri'nin Karadeniz'e aktığı yerden dört saat uzağına siperli bir ordugâh kuruldu ve Sinop'a Anadolu sahillerinin korunması için özel bir birlik gönderildi. Sınırlardaki silahlı kuvvetler 160 bin kişiye çıkartıldı ve bunlardan 60 bin kişi Özü Nehri hattını koruyacaktı; 25 yeniçeri ortasına Mart ayı için yola çıkma emri verilmişti ve Anadolu'dan da yavaş yavaş kullanılabilen bütün birlikler Avrupa'ya geçirildi. Mart ayı sonunda herkes ve herşey yerinde olmalı idi.

Halk arasında da savaş ruhu yine din fanatizmine kadar yükseldi. Her yerde cihad ilân edildi ve müminler kalabalıklar hâlinde, onları bu "hac seferinde" zafere götürecek sancakların altında toplandılar. Gevşek ve barış yanlısı padişah bile genel hareketlilikten etkilendi. Tutkulu bir çağrı ile halkı ve birlikleri, Peygamber adına, atalarının örneğini takip ederek, din, özgürlük ve mülk için yapılacak kutsal savaşta cesarete ve dayanmaya davet etti. Savaş masraflarını karşılamak için hemen Enderûn Hazinesi'nden 3 milyon akçe verdi ve ulema da sadrazama camilerin gelirlerinin bir kısmını tahsis ederek bu emsali takip ettiler[850].

849 Diez'in 25 Ocak, 10 Şubat ve 7 Nisan 1787 tarihli mektupları.

850 Diez'in 10 ve 23 Şubat ile10 Mart 1787 tarihli mektupları. Diez, burada şöyle demektedir: "Sanıyorum ki Ruslar bir başka seferinde de hesaplarında yanıldılar".

Bilhassa Rumlar arasında Rus ajanlarının kışkırtmalarını sona erdirmek amacıyla Mora'ya, Takımadalar'a, Kıbrıs'a ve Girit'e bölgelerin ileri gelenlerini şehirlerde ve eyaletlerde huzurun muhafazasından bizzat sorumlu tutacak ve kısmen çocuklarını beraberinde rehine olarak İstanbul'a getirecek yetkililer gönderildi[851].

Ruslara duyulan hoşnutsuzluk kendini her yerde göstermeye başlamıştı. İstanbul sokaklarında bir Rus görüldüğünde, halk hakaretler ve lanetler yağdırıyordu. Rus elçisinin tercümanı ve bir hizmetçisi, cüretkârlıklarının cezasını sopalarla dövülerek çekmek zorunda kaldılar. Sinop'ta bir Rus gemisinin mürettebatı ile kanlı bir kavga çıktı ve Özü'de komşu ormanların kullanımından dolayı çıkan kavga, her iki tarafta da ölü ve yaralıların olduğu bir çatışmaya dönüştü. İzmir'deki Rus konsolosu, fanatikleşmiş avâm takımının öfkesinden canını zor kurtardı[852].

Bu şartlar altında Bulgakov bile artık barışın muhafazasının mümkün olmadığına inanmaya başladı ve himayesi altında bulunan tüccarlara, mallarını ve sermayelerini zamanında geri çekip emniyete almalarını tavsiye etti. Bilhassa reisülküttabın, iki imparatorluk sarayının çariçeye Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu kısmının tamamını ve kaysere de Avrupa'daki kısmını vermeyi ve Fransa'nın onayını da Girit Adası ve Mısır'ın bir kısmı ile satın almayı planladıklarını düşünmesine rağmen, Divân-ı Hümâyûn'un hemen dost devletlere Osmanlı İmparatorluğu'nun iki imparatorluk sarayı tarafından yok edilmesinin Avrupa için doğuracağı tehlikelerin belirtildiği bir beyannâme gönderme planı, bu arada ertelendi.

Bulgakov'un Şubat ayı sona ermeden reisülküttab ile yaptığı dört saatlik bir toplantıda Laskarov'un zamansız taleplerinin bıraktığı olumsuz etkiyi daha uysal bir dille etkisizleştirmeye çalışması bu şartlar altında nasıl işe yarayabilirdi ki? Reisülküttab hiçbir hususta geri adım atmadı ve elçinin, Bâbıâli'nin bu önemli hazırlıklarının Rusya için endişe verici olduğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun huzurunu da bozabileceğine dair açıklamasını, Rusya'nın sınırlara bu kadar çok birlik yığarken ve Prens Potemkin her an 60 bin kişi ile Ahıska valisinin

851 Diez, 10 Mart tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Babalarının suçlarını önlemek için çocuklarını kullanma acı durumunda olan hükümetten sızlanmak değil şikâyet etmek gerekir".

852 Diez'in 10 ve 24 Mart 1787 tarihli mektupları.

topraklarına saldırmaya hazır beklerken her halükârda tedbir almalarının çok doğal olduğunu söyleyerek geri çevirdi; içeride huzurun bozulmasına gelince, halkı dizginlemek tamamen kendi meseleleri idi.

Bulgakov bunun üzerine çariçeye durumu derhal rapor edeceğini ve Bâbıâli'ye 40 gün içinde kararını bildireceğini söylemekten başka bir cevap veremedi. Elçinin, çariçenin Kerson'da kaldığı sırada Bâbıâli tarafından özel bir heyet aracılığıyla resmî törenle karşılanmasına dair küstahça talebi de imkânsız olarak geri çevrildi. Reisülküttab, Osmanlı yıllıklarında buna benzer hiçbir örneğin mevcut olmadığını açıkladı; ayrıca eski zamanlarda sıkça sınırlara gelen padişahlar da asla komşu Hristiyan hükümdarlar tarafından ne bu şekilde karşılanmışlardı ne de böyle bir şey talep etmişlerdi[853].

Divân-ı Hümâyûn yine de çariçenin o dönemlerde Avrupa'nın her yerinde heyecan ve endişe yaratan bu ünlü gezisinin gidişatını ve sonuçlarını merakla bekliyordu. Bâbıâli'nin bundan sonra alacağı tedbirler buna bağlı olacaktı. Zira bu gezi sırasında yalnızca çariçenin daha gizli kesin kararları ortaya çıkmakla kalmayıp, kayser ile ilişkilerinin de kesinlik kazanacağı bekleniyordu. Kerson'a çağrılmış olan Avusturya elçisi, bu arada 17 Nisan'da yola çıkarken, reisülküttaba iki hükümdarın bu buluşmasının Osmanlı İmparatorluğu'nu hiçbir şekilde olumsuz etkilemeyeceğine dair güvence verdi. Bu buluşma ile çariçenin gönlünü yapmaktan ve merakını gidermekten başka bir amaç gütmeyen kayser, aksine hâlâ Fransa ile birlikte Rusya ve Bâbıâli arasında arabuluculuk görevini üstlenmeye hazırdı. Lâkin reisülküttab, böyle bir arabuluculuk görevi kabul edilebilir olsa bile, dostluklarında ne kadar samimi ve dürüst olurlarsa olsunlar, Bâbıâli'nin, sınır komşularından ziyade daha uzakta bulunan dostlarının hizmetlerine başvurmayı yeğleyeceğini açıklayarak bu teklifi bir kez daha geri çevirdi[854].

Bulgakov ise çağrıldığı Kerson'a doğru yola çıkmadan önce, Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı ileri sürmekte kendini haklı gördüğü bütün şikâyetlerini bir kez daha dinlemek zorunda olduğunu düşünüyordu. Reisülküttab, bu şikâyetler arasında bilhassa Bâbıâli'nin Hristiyan tebaasının Boğdan ve Eflak'ta bulunan Rus konsolosları tarafından sürekli kışkırtılmalarını ve İskenderiye'deki Rus başkonsolosunun entrikalarını; bütün antlaşmalara rağmen, Ruslar pa-

---

853 Diez'in 23 Şubat ve 25 Nisan 1787 tarihli mektupları.

854 Diez'in 24 Mart ve 25 Nisan 1787 tarihli mektupları.

dişahın ülkesinde yalnızca yüzde üç gümrük vergisi öderken hâlâ yüzde 25 gümrük vergisi ödemek zorunda kalan Türk tüccarların Rus topraklarında gördükleri kötü muameleyi; kısa bir süre önce azledilen ve kaçan Boğdan Voyvodası Mavrokordato'nun Rusya'ya sığınmasını; son olarak da Rus birliklerinin Rusya'ya ait olmayan sınır bölgelerine, bilhassa Gürcistan'a girmelerini vurguluyordu. Bulgakov, bütün bunları yalnızca "*ad referandum*", yani bilgilenmiş olmak üzere kabul edebiliyordu ve reisülküttabdan, Bâbıâli'nin gerekli güveni sağlayacağını garanti edemeyeceği için Kerson'a giderken Rus bayrağını kullanmamasına dair bir tavsiye de almak zorunda kaldı. Şeyhülislâmın konağında yapılan bir Divân'da, antlaşmaları bozulmuş kabul etmek zorunda kaldıklarından, Bulgakov'un yola çıkmasına izin vermeyip hemen Yedikule zindanlarına atılmasının daha iyi olup olmayacağı meselesi görüşüldü. Oysa Divân-ı Hümâyûn'daki daha ölçülü grup, olayları hemen son raddeye getirmek istemedi. Önce çariçenin niyeti hakkında daha kesin bilgi almak gerekiyordu[855].

Çariçenin Kerson ve Kırım gezisini detaylı olarak anlatmak bizim işimiz değildir. Her ikisi de çariçenin maiyetinde bulunan Kont Ségur'un ve Prens de Ligne'nin anlattıkları, bu yolculuğa daha sonraki nesillerin gözünde de özel bir ihtişamın yanıltıcı cazibesini kazandırmıştır[856]. Yine de birçok beklenti boşuna çıktı.

Öncelikle çariçeye gelince, devletinin bu yüzden yapmak zorunda kaldığı fedakârlığın hiçbir şekilde gözönünde bulundurduğu amaçlara uygun olmadığını gizlemesi zordu. Bu gezinin masraflarını karşılamak için, devletin her ye-

855 Diez'in 10 ve 24 Mart ile 7 Nisan 1787 tarihli mektupları.

856 Kont Ségur, Kont Cobenzl ve Fitzherbert ile birlikte çariçenin eşlik etmesini istediği seçkin diplomatik heyete dâhildiler. Bu yüzden bu esnada olup biten herşey hakkında, ince düşünceli ve tarafsız bir gözlemci olarak, bilgi verebilecek durumdaydı ve bu bilgileri espri ve ince bir zevkle "*Mémoires ou Souvenirs*", s. 1-200'de aktarmıştır. O dönemlerde olağanüstü bir görevle St. Petersburg'da bulunan Prens de Ligne, Kayser II. Josef'e Aralık ayı başlarında çariçenin davetini ve seyahat rotasını teslim etmekle görevlendirildi ve ancak Kiev'de tekrar çariçenin yanına geldi. O tarihten itibaren, derine inmekten ziyade eğlenceli açıklamalarını, "*Lettres à Madame la Marquise de C., Mémoires et Mélanges historiques par le Prince de Ligne*", Paris 1827, T. I, s. 41-102'de aktardı. Prens zeki ama her zaman ileri görüşlü ve dürüst olmayan bir gözlemci idi. Bu yolculuk hakkında başka yazılarda da detaylı bilgiler bulunmaktadır; mesela "*Taurische Reise der Kaiserin von Rußland Katharina II. Aus dem Englischen*", Koblenz 1799.

rinde adam başı 20 kopeyka olmak üzere, 2 milyon ruble gelir sağlayan, lâkin halk arasında büyük şikâyetlere sebep olan özel bir vergi toplandı[857].

Potemkin'in bu şikâyetleri, çariçenin bu gezisini âdeta kesintisiz bir zafer alayı hâline getiren ziyafetlerin cazibesi ve her yere yayılan yapay bir refahın görüntüsü ile boğmaya çalıştığını hepimiz biliyoruz. Bununla siyasî açıdan ulaşılmak istenenler ise beklentilerin çok gerisinde kaldı. Üzerinde çokça konuşulan, çariçenin Kırım'da Tauri, yani Kırım kraliçesi tacını giyme planından çoktan vazgeçilmişti. Çariçe, İngiliz elçisi nezdinde bizzat, taşıdığı tacın, kendisini tamamen tatmin edecek kadar güzel olduğunu söylemişti[858]. Bâbıâli'ye, Kırım'dan 1784 tarihli antlaşma ile yalnızca sessiz kalarak vazgeçtiği mülkiyetinden tamamen feragat edeceği yazılı resmî bir feragat belgesi imzalatma fikrinden de imkânsız göründüğü için vazgeçilmişti[859].

Bu arada Prens Potemkin'in bütün çabalarına, bütün siyasî gösterilerine rağmen Rusya'nın yıllardır bu talihsiz ülkede açtığı derin yaraları iyileştirmek ya da en azından yüzeysel olarak kapatmak mümkün olmamıştı. Bilhassa terkedilmiş bu toprakları yeniden iskân etme denemeleri neredeyse tamamen başarısız olmuştu. En olağandışı teşebbüslerde bulunulmuştu. Mesela 1785 yılı başlarında ülkenin her yerinde tıpkı askere alımlar gibi 5 bin genç kızın alınarak, aynı sayıda hizmetlerini tamamlamış ve yerleşimci (kolonist) olarak buraya iskân edilmiş askerlerle evlendirilmek üzere Kırım'a gönderilmesi gibi tuhaf bir plan yapılmıştı. Çok geçmeden, yine çok tuhaf bir fikir olan, ülkenin her yerindeki papazların üçüncü ve dördüncü oğullarını zorla yerleşimci olarak Kırım'a gönderme fikri ortaya atıldı. Her iki tedbirin emirleri çıkartıldı, fakat bunların nereye kadar ve nasıl bir başarıyla yerine getirildikleri şüphelidir[860].

---

857 Baron Keller'in 19 ve 28 Kasım 1786 tarihli mektupları. Burada şöyle demektedir: "Rusya imparatoriçesi orduları üzerine olduğu gibi halkı üzerine de muhtemelen boş hayallere kapılıyor". Yolculuk için çeşitli eyaletler tarafından tahsis edilecek atlar, 5 milyon ruble maliyetle 76.720 at olarak belirlenmiştir ve Katarinoslav eyaleti ile Kırım için ayrıca 34 bin at hesaplanmıştır. Baron Keller'in 25 Ocak 1787 tarihli mektubu.

858 Hüttel'in 2 Mayıs 1786 tarihli mektubu. "Sahip olduğum tacın yetinebileceğim kadar güzel olduğunu sanıyorum", demişti.

859 Diez'in 25 Kasım 1786 tarihli mektubu.

860 Kont Görtz'ün 13 Şubat tarihli mektubu ve Hüttel'in 11 Ekim 1785 tarihli mektubu. Görtz, birinci tedbir hakkında şöyle demektedir: "Emrin Senato'ya verildiği konusunda beni temin ettikten sonra majestelerine bu haberi iletmeye cesaret ettim".

Bilinen şu ki, yarımada halkının neredeyse tamamı hâlâ birkaç eski askerden ve zorla buraya getirilen ama büyük bir kısmı hemen İstanbul'a kadar kaçan Lehlerden ve Rumlardan oluşuyordu. Zira yerli Tatarlar hâlâ sistemli bir şekilde yok ediliyorlardı. Binlercesi Rus gemilerine bindirilerek Anadolu sahillerine çıkartılıyorlardı ve burada kaderlerine terkedilerek neredeyse hepsi heba oluyordu. Oysa insanın eksik olduğu yerlerde istihdamı ve refahı sağlamak için yapılan bütün çabalar nafile idi. Potemkin, Kırım'daki sanayi teşebbüsleri ile boşu boşuna milyonları israf etmişti[861].

Prensin yatırımlarının zayıf yönlerini görmek için çok da keskin bakışlara ihtiyaç duyulmuyordu. Sonunda bu yolculuğa çıkmaya karar veren ve Kont Finkenstein takma adı ile 18 Mayıs'ta Zaporog Kazaklarının eski başkenti olan Kaydak'ta çariçe ile biraraya gelen Kayser II. Josef bile, bunun dışında Rusya'nın gücüne duyduğu bütün hayranlığa rağmen, prensin yatırımlarının çoğunun baştan yanlış oldukları ve bu yüzden gelecek vadetmedikleri konusunda Ségur ile mutabakat hâlindedir. "Burada gerçeklerden ziyade bir parıltı görüyorum", diyordu. "Prens Potemkin faal, ancak büyük şeyleri tamamlamak yerine onları başlatmaya yatkındır"[862].

Kayser, Türk savaşı ve Bizans İmparatorluğu için çok hevesli görünmediğinden, çariçenin bu yöndeki beklentileri de boşa çıktı. Anlaşıldığı kadarıyla burada da bu hususlarda çok ciddi müzakerelerde bulunulmamıştı. Birkaç esprili şaka ve iyi dilekle kaldılar. Prens de Ligne, bu hususta şunları söylemekte idi: "Her iki majeste yalnızca ara sıra zavallı şeytan Türkler hakkında birbirlerinin nabzını yokladılar. Ortaya birkaç söz atıldı ve bu esnada bakışlarla diğerinin tepkisine dikkat edildi. Eski çağların bir dostu olarak ben, Yunanlıların yeniden tesisinden, Katerina ise [Sparta yaşayış biçiminin kurucusu Sparta Kralı] Lykurgus'un ve [Atinalı devlet adamı ve reformcu] Solon'un yeniden doğuşundan bahsetti; geçmişten ziyade gelecek; hayalden ziyade olumlu şeylerle ilgilenen II. Josef ise "Peki ya sonra Konstantinopol ile ne yapacağız?" dedi[863].

Ségur karşısında ise çok daha açık konuştu. "Konstantinopol, daima Türkiye'nin büyük devletler arasında paylaşımında mutabakat sağlanmasını

861 Diez'in 24 Mayıs 1786 ve Hüttel'in 21 Ekim 1785 tarihli mektubu.

862 Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 127 ve 180. Kayserin bu yolculuğa istemeyerek çıktığının ispatı olarak, daha sonraları kayserin şu sözleri hatırlatıldı: "Dostların hatırına bardağın dibini görmek gerekir". Diez'in 10 Temmuz 1787 tarihli mektubu.

863 *Mémoires du Prince de Ligne*, T. I, s. 64.

imkânsız hâle getirecek bir kıskançlık ve husumet konusu olacaktır", dedi ve Kırım'ı Rusya'ya bırakmış olmasına mazeret olarak ekledi: "Rusların bu şehre yerleşmelerine asla izin vermeyeceğim, zira sarığın komşuluğu, Viyana için daima Kalpakların komşuluğundan çok daha az tehlikeli olacaktır"[864]. Lâkin Hollanda'daki durumlar yeniden rahatsızlık verici bir nitelik kazanmaya başladığı için, kayserin kabul edebileceği herşeyin, Versailles kabinesi ile birlikte İstanbul'daki arabuluculuk denemelerini devam ettirmeye söz vermekle sınırlı olması gayet doğaldı[865].

Tabii ki kayserin bu çekingenliği, çariçenin de ruh hâlini etkiledi. Kont Ségur da sarayının talimatı üzerine çariçeyi sürekli ölçülü olmaya çağırdığından ve Bâbıâli ile ilişkilerin ne pahasına olursa olsun koparılmamasını istediğinden, çariçe taleplerinde gitgide geri adım atıyordu. Potemkin'e bile ciddi bir biçimde Divân-ı Hümâyûn karşısındaki taleplerinde fazla ileri gittiğini ifade etti[866]. Bâbıâli'nin tehdit edici tavrı da rahatsızlık verici idi. Gezisini aslında Kılburun'a kadar uzatmak isterdi. Ancak Özü surlarının hemen altındaki limana demirleyen dört kalyon ve 10 firkateynden oluşan bir Osmanlı filosunun gelişi onu korkuttu. Türklerin, ne tuhaftır ki, bu gezi sırasında başka bir ad altında seyahat eden kayser sandıkları Prens de Ligne'ye Nassau prensi ile birlikte Türk filosunu keşfe çıkma izni verilirken, Potemkin, Laskarov'u yerin durumu hakkında bilgi alması için, paşayı selamlama bahanesi ile iki kez Özü'ye gönderdi[867].

Ségur bu arada Fransa'nın Bâbıâli'yi savunma hazırlıklarında, bilhassa Özü'nün tahkimatı konusunda hâlâ mühendisleri ile etkin bir şekilde destek-

864 Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 178 ve devamı.

865 Kral II. Frederik Wilhelm, Baron Keller'e gönderdiği 13 Ağustos 1787 tarihli bir yazıda, Viyana'dan gelen raporlara göre kayserin çariçenin yanından "oldukça soğuk" ayrıldığını belirtmektedir; ayrıca kesin olan bir şey daha vardır: "Genellikle görüşmede hiçbir uygunluk sağlanamadı, her iki hükümdarın kalbine yakından dokunan konular üzerinde hiçbir karar alınmadı ve hatta nihayetinde hiç iş konuşulmadı".

866 Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 75 ve devamı. Anlaşılan o ki Potemkin, kendisine emanet edilen toprakların sefaletini görünüşte bir refahın ihtişamıyla öyle iyi gizlemeyi başarmıştı ki, çariçe, Kırım'dan ayrılırken kendisine 100 bin ruble tutarında bir bağış ile memnuniyetini göstermişti. Baron Keller'in 3 Temmuz 1787 tarihli mektubu.

867 Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 123. Le Prince de Ligne, *Mémoires*, T. I, s. 55 ve Diez'in 25 Haziran 1787 tarihli mektubu. Sınıra doğru harekete geçirilen birçok alaya verilen ilerleme emirleri geri alındı, zira çariçe sanki savaş istiyormuş gibi görünebilecek herşeyden kaçınmak istiyordu. Baron Keller'in 24 Nisan 1787 tarihli mektubu.

lediğine dair sitemlere maruz kaldı. Neticede Kerson'da yapılan ve Kont Besborodko ile Kont Ségur'un dışında Bulgakov'un ve Avusturya Elçisi Baron Herbert'in de katıldığı bir toplantıda, sonunda yalnızca Bulgakov'un, İstanbul'a döndükten sonra Divân-ı Hümâyûn'a teklif edeceği bir uzlaşma üzerinde kararа varıldı. Uzlaşma, esas olarak şu hususları kapsıyordu:

1) Bâbıâli, Ahıska valisine Lezgileri bundan böyle desteklememesi emrini verecekti; karşılığında Gürcistan'daki hâkimiyet meselesi sessizce kapatılacaktı. 2) Bâbıâli, Berberîleri ele geçirdikleri Rus gemilerini geri vermeye zorlayacaktı. 3) Binlerce Rus'u esir olarak alıp götüren Kuban Tatarlarının cezalandırılması çariçeye bırakılacaktı ve Bâbıâli, Aksu Nehri'nin ötesindeki Zaporogları dizginlemeyi taahhüt edecekti. 4) Türkler, Özü'deki tuz madenlerinden yalnızca 100 bin kişilik ihtiyaçlarını bedelsiz olarak karşılayacak, fakat bunu aşan miktarlar için ödeme yapacaklardı. 5) Bâbıâli, Boğdan voyvodasının tesliminde artık ısrar etmeyecek, ancak İzmir, Rodos, Girit vs. gibi yerlerde bulunan Rus konsoloslarına saldıranları cezalandıracaktı[868].

Tabii ki bu tekliflere kesin olarak riayet edilmiş olsaydı bile, çariçe her ne kadar barışın muhafaza edilmesini istese de bu tekliflerle Bâbıâli nezdinde artık hiçbir şey yapılamazdı. Temmuz ayı başlarında bu tekliflerle hiç de memnun olmamış bir hâlde İstanbul'a dönen Bulgakov, öncelikle sessiz kaldı ve İstanbul'a Kırım'daki Rus yönetimi hakkında en olumsuz izlenimlerle geri dönen Avusturya elçisi de şimdilik arabuluculuk işi için özel bir çaba göstermeye gerek duymuyordu. Reisülküttab, elçiye açıkça şöyle demişti: "Kayserin, Bâbıâli'nin meseleleri ile ilgilenmek istediğini bilselerdi, bundan vazgeçmesini rica ederlerdi"[869].

Anlaşılan o ki Bulgakov son umutlarını Osmanlı kabinesinde rüşvet aracılığıyla Rusya için olumlu bir değişiklik yaratabilmeye bağlamıştı. Geri döndükten sonra bunun için yarım milyon akçe harcadığı söyleniyordu. Bu sayede en azından Bâbıâli'nin ertesi ilkbahardan önce hiçbir şey yapmayacağının gü-

868 Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 130 ve 156 ve bundan biraz farklı olarak Baron Keller'in 10 Ağustos 1787 tarihli mektubu.

869 Diez'in 25 Haziran ve 24 Temmuz 1787 tarihli mektupları. Avusturya elçisi, Kerson ve Kırım'da yaptığı gözlemler hakkında kaba konuştuğu kadar açık da konuşuyordu: Burada âdeta Rusya'nın "utanılacak yanı" görülmüştü. Yoksulluk, sefalet ve halkın altında inlediği baskı korkunçtu ve Potemkin, milletin başına belâ ve bütün talihsizliğin sebebi olarak görülmeli idi, vs.

vencesini satın aldığına inanıyordu ve böylece sarayının da gerekli hazırlıkları yapmak için zamanı olacaktı[870]. Oysa yanılmıştı. Zira çariçenin Kerson gezisinin sonuçları Bâbıâli için ne kadar tatmin edici olduysa, Divân-ı Hümâyûn'un tutumu ve faaliyetleri de o denli kararlı bir hâl aldı.

Gerçi hâlâ biri saldırı savaşı lehine, diğeri de aleyhine iki grup vardı. Lâkin birincisi çok geçmeden üstünlüğü sağladı. Başlarında bulunan sadrazam, Rusya'yı bir anda ezmek için bu fırsatı kullanmak zorunda olduklarını ileri sürüyordu. Zira Rus ordusu kötü durumda idi, sarayda görüş ayrılıkları hâkimdi ve halk arasındaki hoşnutsuzluk da son raddeye gelmişti. Bâbıâli ise her zamankinden daha iyi hazırlanmıştı. Akıllı reisülküttab ise hâlâ savunma savaşı lehine konuşuyordu ve kendini güvenceye almak için, Rus elçisine karşı bundan sonraki davranışlarına dair talimatları Divân-ı Hümâyûn'dan yazılı olarak istedi[871].

Talimatlar, elçinin kesin açıklamalarda bulunmasını sağlayarak, meselenin artık bir karara bağlanması gerektiği yönünde idi. Reisülküttab, elçiyi bu amaçla 26 Temmuz'da sarayının niyetleri hakkında kesin bilgi istediği bir görüşmeye çağırdı. Oysa Bulgakov, tatmin edici açıklamalarda bulunabilecek durumda değildi.

Rusya'nın kaçak Boğdan voyvodasını teslim etmeyeceğini açıkladı; tuz madenlerinin kullanılmasına gelince, Bâbıâli'nin yılda yalnızca 50 put* tuz kullanabileceğini belirten hükümler geçerli kalacaktı; Prens Erekle himayesi altında girdiği için Rusya, Gürcistan üzerindeki hâkimiyet hakkından vazgeçemezdi; aynı şekilde Bâbıâli'ye gemilerini inceleme hakkını da veremezdi; Yaş, Bükreş ve İskenderiye konsoloslarının azledilmesi talebine ve korunmaları için kendi konsoloslarını bulundurma hakkının verilmesini istedikleri Türk tebaasının Kerson ve Kırım'da sözde gördükleri kötü muameleye gelince, Bulgakov'un önce sarayından yeni emirler alması gerekiyordu.

Reisülküttab bunun üzerine Bâbıâli'nin en geç 26 Ağustos'a kadar kesin bir cevap beklediğini açıkladı. Dolayısıyla ne burada ne de Bulgakov'un 30 Temmuz'da talep ettiği ve hiçbir başarıya ulaşamadan, Kuban'da ve Özü'de süregelen kavgalara, Berberîlerin korsanlıklarına ve reddedilen Varna konsolosluğuna dair eski şikâyetleri ileri sürdüğü ikinci bir görüşmede hiçbir netice

870 Diez'in 25 Ağustos 1787 tarihli mektubu.

871 Diez'in 10 ve 24 Temmuz 1787 tarihli mektupları.

* 1 put = 16,38 kg x 50 = 819 kg (çn).

alınamadı. Bulgakov her ne kadar hemen çariçenin vereceği son kararı belirlenen tarihe kadar getirmesi için St. Petersburg'a bir ulak göndermekte acele etti ve diğer elçilere de bu kritik durumu bildirdiyse de özlemle beklenen cevap daha gelmeden zarlar atıldı.

Savaşın tehlikelerini ayrıntılı birer notayla tarif eden Fransız sefirinin ve Avusturya elçisinin son bir arabuluculuk teşebbüsü, soğuk bir biçimde geri çevrildi. Avusturya elçisinin, kayserin muhtemel bir savaş hâlinde, Rusya'ya karşı bir müttefik olarak görevini yerine getirmek zorunda kalacağına dair tehdidi bile çok az etki bıraktı. St. Petersburg'da hiçbir sebep olmadan, sürekli olarak İngiliz elçisi ile birlikte İstanbul'daki savaş ateşini körüklemekle suçladıkları Prusya elçisinin sağduyulu uyarıları da işe yaramadı. Yalnızca reisülküttabın, Prusya'nın kayserin Bâbıâli'ye karşı savaşında ilgisiz kalamayacağına ve o zaman da kralın dostluğunun meyvelerini göreceklerini bir kez daha belirtmesine sebep oldu. Bu arada her yönde rahat hareket edebilmek için, Mısır'da Memlük beyleri ile anlaşmazlıkları tamamen sona erdirmek üzere acele edilmişti. Aralarından üç rehine vermeleri ve vergilerinin 25 bin akçe daha arttırılması karşılığında, ülkenin yönetimi kendilerine bırakıldı ki, Bâbıâli böylece buradan yine 1 milyon akçelik bir gelir elde ediyordu. Kahire'ye gönderilen özel temsilciler, halk ve nihayet Kasım ayında tekrar İstanbul'a dönen kapudan paşa arasındaki malî anlaşmazlıkları da çözdü[872].

Divân-ı Hümâyûn'da bir şekilde muhafaza etmeyi başardıkları sâkin tutum, yerini artık padişahı bile etkisi altına alan tutkulu heyecana bırakmak zorunda kaldı. Ségur'a göre Türklerin asla karşı koyamadıkları iki tutku, o dönemlerde imparatorluğun da kaderini belirliyordu: Yanlış yollara götüren fanatiklik ve insanı önlemeye çalıştığı tehlikelere doğru iten korku. Padişah, özel bir vekâletnâme ile herşeyi bir kez daha savaş yanlısı sadrazamın eline bıraktı. “Savaşın”, diye yazdı sadrazama, “neticesi ne olacaksa olsun”[873].

Böylece 13 Ağustos'ta büyük ve çok gizli bir Divân-ı Hümâyûn toplantısında saldırı savaşına karar verildi. Bu hususta ağzından tek bir kelime kaçıracak olanlar lanetlenecekti. 15 Ağustos'ta Bulgakov ertesi gün için resmî fevkalade bir Divân toplantısına davet edildi. Olacakları herkes tahmin ediyordu. Zira gece boyunca yalnızca Bulgakov değil, Avusturya ve Fransa elçileri de Divân-ı Hümâyûn kararlarının geri alınmasını ya da en azından ertelenmesini sağla-

872 Diez'in 9 Ağustos, 10 Eylül ve 24 Kasım 1787 tarihli mektupları.

873 Diez'in 10 Eylül 1787 tarihli mektubu.

mak için herşeyi harekete geçirdiler. Son adımı atmadan önce en azından St. Petersburg'dan gelecek cevabı beklemeliydiler, diye ikna etmeye çalıştılar reisülküttabı. Hepsi nafile! Cevaba bile lâyık görülmediler.

Bulgakov, 16 Ağustos'ta bu defa çok daha büyük bir ihtişamla gerçekleştirilen Divân-ı Hümâyûn'a tek başına gitmek zorunda kaldı. Sadrazam burada kendisine hemen şu soruyu sordu: Sarayı taleplerini geri çekmeye ve bilhassa Gürcistan üzerindeki hâkimiyet hakkında vazgeçmeye niyetli miydi? Rusya, bütün antlaşmaları bozduğu için, Bâbıâli de bütün antlaşmaları, bilhassa Küçük Kaynarca Barışı'ndan sonra yapılanları, geçersiz ilân etmek zorunda idi. Bununla tabii ki Kırım'ın geri verilmesi gerektiğinden bahsediliyordu. Öfkeli bir mizaca sahip Koca Yusuf Paşa, bu esnada, Bâbıâli'yi kendi sarayına ve bütün Avrupa'ya artık Dubrovnik Cumhuriyeti ile bile savaşamayacak durumda bir devlet olarak tarif etmiş olduğu için, kendini elçiye ağır sitemlerde bulunmaktan alamadı; öyle olmadığını şimdi herkese göstereceklerdi!

Duyduğu endişeden neredeyse söyleyecek söz bulamayan Bulgakov, yukarıdaki sorulara istenen yazılı cevabı vermeye yetkili olmadığını açıkladı. Ancak kendisine zaman tanındığı takdirde çariçeye hemen rapor verecek ve Bâbıâli'ye mümkün olan en kısa zamanda kararını bildirecekti. Sadrazam, elçiyi bunun üzerine: "Bu gibi bahanelere tokuz; zira bunlar, antlaşmaların ihlalini daha da ileri götürmeye ve Rusya'nın Gürcistan'a birlik göndererek yaptığı saldırıları gizlemeye yöneliktir. Elçiyi derhal Yedikule'ye götürün!" diye tersledi.

Bu emir hiç vakit kaybetmeden, fakat onurlu bir şekilde yerine getirildi. Bulgakov, gösterişli bir şekilde donatılmış bir ata bindirildi ve sekreteri, iki tercümanı ve iki hizmetlisi ile birlikte, çok sayıda ve görkemli bir muhafız kıtası eşliğinde isteği dışındaki yeni evine götürüldü. Burada, durumunun izin verdiği en iyi muameleyi gördü. Masrafları padişaha ait olmak üzere, çok iyi bakıldı; hizmeti için kendisine bir subay tahsis edildi ve temiz hava alması için özel bir kulübe bile yaptırıldı.

Elçiliğin diğer çalışanları, sefarethanesinde sıkı bir göz hapsine alındı. Fransız elçisi, Rus tebaasını geçici olarak himayesine aldı ve Avusturya elçisi, elçilik arşivlerini kendi sefarethanesinde emniyete aldı[874].

---

874 Diez'in 16 ve 25 Ağustos tarihli mektupları. Bulgakov'un bu uğursuz meseledeki tutumu hakkında şöyle demektedir: "Osmanlı vezirinin huzurunda neredeyse dilsiz kaldı. Kuşkusuz bu, bu mesele kaynaklı bir delilin olmadığını ve herhangi bir uzlaşı için somut talimatların bulunmadığını ispatlar".

Bu iki diplomat Bulgakov'un tekrar serbest bırakılmasını sağlamak için ellerinden geleni yaptılar ve Avusturya elçisi, beceriksizce elçiyi kendi misafirhanesinde tutmayı bile teklif etti. Lâkin ikisi de geri çevrildi ve Bâbıâli, Rus tebaası üzerindeki himayelerini de kabul etmek istemedi. Meseleleri halletmeleri ve hiçbir engelle karşılaşmadan ülkelerine geri dönmeleri için altı aylık süre tanındı ki, bu süre Eylül ayı başında 14 güne indirildi. Rusların himayesi altında bulunan Osmanlı tebaasının tamamı ise himaye beratlarını geri vermek zorunda bırakıldılar ve genel af sözü aldılar[875].

Söz konusu kararların alındığı Divân toplantısından sekiz gün sonra, savaş ilânının gerekçeleri, Bâbıâli nezdinde onaylı bütün elçilere bir manifesto ile resmen bildirildi. Çok sâkin bir dille yazılmış bu beyannâme, bir kez daha Bâbıâli'nin Rusya'ya karşı şikâyetlerini dile getiriyordu ve sonunda davasının haklılığını dost devletlerin anlayışına bırakıyordu[876]. Sadrazama hemen ardından ordunun başkomutanlığı ile birlikte savaş masraflarını karşılamak için 30 bin kese (yaklaşık 18 milyon gulden) ve elmaslarla süslü değerli bir onur kılıcı verildi.

Talihsiz Şahin Giray, Osmanlı'nın hoşnutsuzluğunun ilk kurbanı oldu. Divân-ı Hümâyûn'da daima Rusya'dan beklenmedik bir şekilde gönderilmesinin, St. Petersburg kabinesinin bazı gizli amaçları ile bağlantılı olduğundan şüphelenilmişti. Rusya'nın Şahin Giray'ı bilhassa Besarabya'da ve babasından kalma topraklarının bulunduğu Rumeli'de yerleşik Tatarları ayaklandırmak için kullanmak istediğinden şüpheleniliyordu. Birkaç bin tebdili kıyafet içindeki Tatar ve bir dizi Rus subayla ortaya çıkacağından bahsediliyordu. Bu yüzden başlangıçta vatanını ve dinini Ruslara sattığı gerekçesiyle Osmanlı topraklarına ayak basması yasaklandı. Lâkin daha sonraki zamanlarda iki tuğlu bir paşanın eşliğinde, muhtemelen ilk fırsatta ondan kurtulmak için, Edirne'ye getirilmesine izin verilerek geri adım atıldı. Rehberine, ilk direnişte onu anında öldürme emri verilmişti[877].

875 Diez'in 25 Ağustos 1787 tarihli mektubu.

876 Bu beyannâmenin Almanca tercümesi, "*Ausführliche Geschichte des Kriegs zwischen Rußland, Oestreich, der Türkei*", Viyana 1791, I, 11 ve devamında mevcuttur. Berlin sarayı için hazırlanan özel sureti, Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan orijinaline göre ekteki açıklamalarda verilmiştir. Diez, bu beyannâmeyi övmekle bitiremiyor. 10 Eylül tarihli mektubunda bunun hakkında şöyle demektedir: "Bu beyannâmenin basitliği, ılımlılığı ve enerjisi kalbi de etkiliyor. Haksızlıkları yapana bile adaleti gösteriyor. Bunda yalan tek kelime yoktur, benim raporlarım da bunun hakikati tespit edilmektedir".

877 Diez'in 10 ve 25 Kasım ile 9 ve 23 Aralık 1786 tarihli mektupları.

Talihsiz adam, kendisini bekleyen hazin kaderi muhtemelen tahmin etmişti. Zira Türk sınırını geçer geçmez, tavsiyelerini almak ve ülkesine sığınmak için Kameniçe'den Prusya kralına hüzünlü bir mektup yazmıştı. Oysa Berlin'de ne Rusya'yı ne de Bâbıâli'yi kızdırmamak için Şahin Giray'ın nazikçe geri çevrilmesi ve kaderinin padişahın ellerine bırakılması daha uygun bulundu![878]

Şahin Giray, Edirne'den önce Dimetoka'ya, buradan da 10 bin akçe yıllık maaşla Rodos'a sürgün edildi. Rusya ile savaşa karar verildiğinde, ölüm fermanı da buraya gönderildi. Son anda bir Fransız gemisine ve Fransa konsolosunun evine sığınarak kendini kurtarabileceğini umdu. Lâkin konsolos, valinin ve kadının teslim talebini geri çevirecek cesarete sahip değildi. Şahin Giray teslim edilir edilmez kaleye götürüldü ve burada hemen idam edildi. Başı İstanbul'a gönderildi, ama hâlâ Rumeli'deki topraklarda yaşayan ailesine en azından başının açık bir meydanda sergilenmesi utancı yaşatılmadı[879].

St. Petersburg'da anlaşmazlığın bu şekilde sonuçlanması beklenmemişti. Çariçe, 22 Temmuz'da gerçi biraz hoşnutsuz, ama yine de Bâbıâli'nin uysallığı sayesinde barışı muhafaza edebileceğine dair kesin bir umutla Çarsko-Selo'ya geri dönmüştü. Kayserin müphem tutumu ve ülkenin her yerinde baş gösteren açlık, savaşın her ne pahasına olursa olsun önlenmesini gerekli kıldığından, barışı muhafaza etmeye meyilli idi[880]. Prusya ve İngiltere'nin temsilcileri aracılığıyla Bâbıâli'yi sürekli olarak Rusya'ya karşı kışkırttıkları düşüncesinden hâlâ rahatsız olunmasına rağmen, Bulgakov'un zaman zaman Fransa ve Avusturya elçileri tarafından desteklenen müzakerelerinin istenen sonucu getireceği umut ediliyordu.

Prusya'ya karşı bu şüphenin ne kadar yersiz olduğunu daha önce gördük. Diez, 9 Ağustos tarihli mektubunda ilişkilerin kopmasının kaçınılmaz olduğunu belirttiğinde bile, Prusya kralı, 9 Eylül'de kendisine şöyle bir cevap vermişti: "Bu karışıklıklar altında, St. Petersburg sarayını herhangi bir şekilde gücendirecek ve ateşi körüklediğinize, sadece tamamen dolaylı yollardan da

878 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 13 Şubat 1787 tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi) ve Diez'in 7 Nisan tarihli mektubu. Diez, reisülküttaba açıkça kralın Şahin Giray'ı "sultanı gücendirmemek" için geri çevirdiğini ve reisülküttabın da hanın, kendini Rusya'nın kollarına atan hain Mavrokordato'nun aksine, Bâbıâli'nin dostuna başvurmakla daha iyi yaptığını söylemişti.

879 Diez'in 10 Temmuz, 25 Ağustos ve 21 Ekim 1787 tarihli mektupları.

880 Baron Keller'in 24 ve 27 Temmuz 1787 tarihli mektupları.

olsa, insanları bu devlete karşı kışkırttığınıza dair herhangi bir şüphe uyandıracak hiçbir şey söylememeniz veya hissettirmemeniz için konumumuzun gerektirdiği gibi son derece ihtiyatlı olmanızı bir kez daha önemle belirtmek istiyorum. Lâkin istiyorlarsa, Türkleri savaştan vazgeçirmek için de hiçbir şey yapmayın. Bu hususta tamamen pasif bir rol oynayın"[881].

Kral ayrıca Kont Ostermann'ın Baron Keller'i ciddi bir biçimde sorguya çektiği bu gibi şüphelere St. Petersburg'da var gücüyle direnmeyi de ihmal etmedi. Ségur, Diez'in İstanbul'da rüşvet aracılığıyla huzursuzluklar çıkartmak için, denizcilik şirketinden sınırsız bir kredi mektubu aldığını bile iddia etmişti. Kral ise hiç vakit kaybetmeden, bunun tamamen yalan olduğunu ispatlamaya çalıştı ve Baron Keller'i Kont Ostermann'a karşı delil olarak son zamanlarda Diez'e gönderilen bütün talimatları sunmakla görevlendirdi. Bu talimatlardan, Diez, kral ve Bâbıâli arasında hiçbir gizli anlaşmanın mevcut olmadığını, aksine daima Rusya lehine tavsiyelerde bulunduğunu anlayabilecekti[882].

Diez, kendisi ile pek anlaşamamasına ve ara sıra çok da yararlı olmayan faaliyetler göstermekle suçlamasına rağmen İngiliz meslektaşı Ainsley'i de bu şüpheden aklaması gerektiğini düşünüyordu[883].

Bulgakov'un Bâbıâli'ye daha ölçülü şartlar sunması için hazırlanan yazılar tam İstanbul'a gönderilecekti ki, Avusturya elçisinden, kendi elçilerinin Divân-ı Hümâyûn ile yaptığı son müzakerelerin sonucuna ve tutuklandığına dair ilk haberler geldi. Çariçe, şimdi bile Bâbıâli'nin sağduyuya ve daha büyük bir ılımlılığa geri dönmesi, bilhassa elçisini serbest bırakması hâlinde uzlaşmaya meyilli idi. Bakanlarının büyük bir kısmı da çariçe ile aynı görüşteydiler[884]. Lâkin Divân-ı Hümâyûn'un artık uysal davranmasına güvenileme-

881 Kralın 7 Eylül 1787 tarihli yazısı.

882 Baron Keller'in 12 Eylül tarihli mektubu ve kralın 24 Eylül 1787 tarihli yazısı.

883 Diez, bu husustan 10 Ekim 1787 tarihli bir mektubunda ayrıntılı olarak bahsetmektedir. Söz konusu iki elçiye karşı şüpheler, St. Petersburg'da bilhassa bu sayede başarısız geçen arabuluculuk denemelerini biraz olsun gizlemeye çalışan Choiseul'un raporları ile besleniyordu. Bu, Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 216 ve devamında bilhassa Kont Besborodko'nun Ségur'a yaptığı açıklamalardan anlaşılmaktadır. Baron Keller'in 7 Eylül tarihli bir mektubu da bu hususu onaylamaktadır.

884 Baron Keller, 14 tarihli bir mektupta "imparatoriçenin bir uzlaşmaya karşı olmayacağını" onaylamaktadır ve bakanları hakkında şunları eklemektedir: "Onlar savaşın Rusya'ya uygun olmayacağına inanıyorlar ve sanıyorum ki imparatoriçe buna ikna olmaya başlıyor".

yeceğinden ve Fransa'nın arabuluculuğundan da bir şey beklenemeyeceğinden çariçe, Bâbıâli'nin savaş ilânını kabul etti ve 20 Eylül'de yabancı saraylara yönelik, ilişkilerin kopmasının bütün suçunun tabii ki Bâbıâli'ye isnat edildiği bir açıklama ve akabinde halka duyurulan detaylı bir beyannâme ile savaş ilânına cevap verdi[885].

Son savaş başladığından beri ve Küçük Kaynarca Barış Antlaşması akdedildikten sonra Divân-ı Hümâyûn'un hareketleri hakkında ileri sürülebilecek herşey, Rusların bakış açısı ile bir kez daha oldukça geniş kapsamlı bir biçimde anlatılıyor ve açıklanıyordu. İçinde yeni olgular yoktu. Yukarıda anlattıklarımızla bunları yeterince ortaya koyduğumuzu düşünüyoruz. Bu arada çariçe de bu savaşa dinî bir nitelik kazandırmak istiyordu. Buna uygun olarak, beyannâmenin sonunda şöyle diyordu:

"Sâdık tebaam! Rusya'yı bu kadar uzun bir süre ve böylesine görülür bir şekilde koruyan Tanrı'ya dualarımızı içtenlikle birleştirelim ki, Tanrı'nın kutsal eli ve lütfu, kutsal kilisesini korumak için silahlarımıza eşlik etsin ve bize, düşmanlarımıza hakettiğini vermek için güç versin. Umutlarımızı, davamızın haklılığına, Tanrı'nın yardımına ve komutanlarımızla ordumuzun cesaretine bağlıyoruz ki, bütün dünyanın hâlâ hatırladığı ve düşmanın hâlâ yaralarını taşıdığı yakın zamandaki zaferlerimizin ayak izlerini takip etsinler".

Böylece her iki taraf, aslında en azından şimdilik kaçınmaya meyilli oldukları uğursuz bir savaşa itildiler.

---

885 Rusya'nın yabancı saraylara gönderdiği "*Déclaration de la Cour de Russie aux Cours 'etrangéres touchant la gerre des Turcs*" başlıklı beyannâmesi, Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde mevcut orijinaline göre bu cildin ekinde verilmiştir. Milletine ilan ettiği beyannâme, "*Ausführliche Geschichte des Kriegs* ...", I, 17-35'te verilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

1791 VE 1792 YILLARINDA AKDEDİLEN ZİŞTOVİ VE YAŞ BARIŞ ANTLAŞMALARINA KADAR OSMANLI-RUS-AVUSTURYA SAVAŞI

1) Ocak 1790'da Prusya ve Bâbıâli Arasındaki İttifak Antlaşması'na ve Kayser II. Josef'in Şubat 1790'da Ölümüne Kadarki Savaşlar ve Barış Müzakereleri

Ne Rusya ne de Bâbıâli, yani karşılıklı olarak kılıçları çeken bu iki devletten hiçbiri, savaş ilânını hemen önemli askerî faaliyetlerle destekleyecek durumda değildi; üstelik mevsim çok ilerlemişti.

Bâbıâli, o dönemlerde birçok yönden avantajlı durumda idi. Neredeyse yarım milyon askerden oluşan çok iyi teçhiz edilmiş bir ordusu vardı, aralarında seraskerliğe tayin edilen kendi hanları Şehbaz Giray'ın yönetimi altında Rumeli'den ve Besarabya'dan getirilen 60 bin kadar Tatar bulunuyordu ve sınır kaleleri Bender, İbrail, Yergöğü (Giurgiu), Rusçuk ve Silistre çok iyi bir savunma durumunda idi. Donanma saygı uyandıracak bir duruma getirilmişti ve en azından ilk yıllarda savaş masraflarını karşılamaya yetecek kadar para vardı.

Öte taraftan Osmanlı ordusunda yılladır süregelen eksiklikler de kendini hissettiriyordu. Disiplinin eksikliğinden dolayı bilhassa timarlı sipahileri birarada tutmak zorlaşıyordu. Başta Anadolu sipahileri olmak üzere, istedikleri gibi gelip gidiyorlardı; 3 bin kişi daha sonbaharda tekrar evlerine döndü ve Turla Nehri'ne doğru ilerlemesi gereken 12 bin kişi, kimseye sormadan Yaş'ta

kış karargâhına çekilerek, korkunç talanlarda bulundular. Her ne kadar yetenekli komutanları eksik değildiyse de başarılı bir harekât planı hazırlayacak ve yürütecek olağanüstü bir başkomutan yoktu. Dolayısıyla düşmanın karşısına yoğunlaştırılmış asıl kuvvetlerle çıkacakları yerde, kuvvetler daha başlangıçta Aksu, Özü, Seret ve Turla nehirleri kıyılarında tek başlarına hareket eden ayrı birliklere dağıldılar. Bu durumda, sonbahar için öngörülen seferin yalnızca kısmen yürütülebilmesine ve sonunda tamamen başarısız olmasına şaşırmamak gerekiyordu. Özü'de ve çevresinde toplanan birlikler hemen Kerson'a saldırırken, limanda bulunan donanma Kılburun'a saldıracaktı. Aynı anda Soğucak'taki Tatarlar da Sinop'ta bekleyen filo ile Taman'a geçecek ve buradan Kırım'a girerken, İmam Mansur'un yönetimi altındaki Çerkesler, Lezgiler, Abazalar, Dağıstanlılar vs, Kuban'a, Kabartay'a ve Astrahan'a saldıracaklardı[1].

Düşman tarafında henüz kararlı bir direniş beklenemeyeceğinden, aslında işleri oldukça kolay olacaktı. Zira Rus harekât ordusu, daha savaş durumuna geçirilmemişti. Bilhassa cephane ve güvenli bir erzak ikmâli eksikti. İki ayrı ordu birliklerinden oluşuyordu. Mareşal Romanzov'un emri altında 60 bin kişiden oluşan birliklerden biri, Podolya'dan Boğdan'ı ve Eflak'ı tehdit ederken, Prens Potemkin emrinde sözde 150 bin kişiden oluşan ikincisi, Özü Nehri'nin arkasında Kerson'dan Astrahan'a kadar uzanan hattı koruyacaktı. Öncelikle en fazla tehdit altında olduğu düşünülen Kerson ve Kılburun'a acilen 30 bin kişi gönderildi.

Bu öncü birliklerinin başında bulanan General Suvorov gerekli savunma tedbirlerini henüz almıştı ki, Osmanlılar 30 Ağustos'ta Özü'den Kılburun'a saldırdılar. Burada bulunan bazı Rus gemilerini Kerson'un limanı olan Glubokoye'ye kaçmaya zorladıktan sonra, evvela sadece ön taraftaki gemilerden, tahkimatı zayıf bu yer üzerine şiddetli ama oldukça etkisiz bir ateş açtılar. Ancak 12 Ekim'de Fransız mühendislerin yönetimi altında muhtemelen kaleyi hücumla alma amacıyla karaya 5 bin kişi çıkarttılar.

Suvorov bu arada onları gerektiği gibi karşılamak için herşeyi hazırlamıştı. Hiç engellenmeden karaya çıkmalarına izin verdi ve hemen hemen aynı güçteki birliği ile ancak surlara tırmanmak üzere olduklarında saldırdı. Öğleden akşama kadar tam dokuz saat süren kanlı bir çatışmada, Türkler Ruslara da çok ağır kayıplara mâl olan tam bir mağlubiyet yaşadılar. Zafer, uzun süre

1 Diez'in 25 Ağustos ve 10 Eylül 1787 tarihli mektupları.

iki taraf arasında gidip geldi ve kendisi de iki kez yaralanan Suvorov, en kritik anda varlığı, şahsî cesareti, örnek davranışları ve heyecan aşılayan sözleri ile durumu lehine çevirmeyi başarmamış olsaydı, belki de Ruslar için herşey bitmiş olacaktı. Neticede akşam vakti Osmanlılar maktulen ya muharebe alanını kaplıyorlardı ya da denize doğru püskürtülerek dalgalarda ölüme gitmişlerdi. Yalnızca 700 kadarı yüzerek kurtulmayı başardı. Zira onları kurtarmak için acilen buraya gelen gemiler de Rus kadırgaları tarafından çoğunlukla batırıldı ya da sahile geri püskürtüldü. Rusların kayıpları ise yaklaşık 800 ölü ve yaralı olarak tahmin ediliyordu[2].

St. Petersburg'da Rus silahlarının bu ilk zaferine ve Kılburun'un kurtuluşuna duyulan sevinç çok büyüktü, zira bu kale âdeta Kırım'ın anahtarı kabul ediliyordu ve bu kale düşmüş olsaydı, Osmanlılara yalnızca Kırım'a giden yol açılmış olmakla kalmayıp, Kerson da zor kurtarılabilirdi. Suvorov, günün kahramanı oldu ve gerek çariçe gerekse Potemkin tarafından övgü dolu yazılarla özel olarak kutlandı.

Bu ilk darbe, İstanbul'da tam tersine cesaret kırıcı olmuştu. Özü muhafız kıtasının 11 subayı, bunun bedelini başları ile ödemek zorunda kaldılar ve Özü valisi de yalnızca lehine araya girenler olduğu için aynı akıbete uğramaktan kurtuldu. Sinop'a sürgün edildi ve yerine en mükemmel Osmanlı komutanlarından biri olan, eski sadrazam, İsmail valisi yaşlı Hazinedar Şahin Ali Paşa getirildi. Zira Rusların özellikle gözlerine kestirdikleri bilinen Özü'nün muhafazasına bilhassa ağırlık veriliyordu. Kerson üzerine planlanan saldırıdan şimdilik vazgeçmek zorunda kaldılar.

Bütün bunlara bir de Kuban'da ve Kafkaslarda hiç de tatmin edici olmayan durumlar ekleniyordu. İmam Mansur, Ekim ayı başlarında 8 bin kişi ile Kuban Nehri'ni aşmış, ancak birkaç şiddetli çatışmadan sonra generaller Pavel Potemkin ve Yelakin yönetimindeki Ruslar tarafından büyük kayıplarla geri

2 Bu savaş olayları ile ilgili olarak elimizde el yazması bilgiler mevcut olmadığı sürece, bilhassa iki eseri takip ediyoruz: Daha önce de adı geçen "*Ausführliche Geschichte des Kriegs zwischen Russland, Oestreich und der Türkei*", Viyana 1791-1792, 6 cilt ve "*Suworow und Polens Untergang nach archivalischen Quellen dargestellt von Fr. von Smitt*", 2 cilt, Leipzig 1858. Sonuncusunun askerî açıdan avantajlarının yanısıra, siyasî durumlara dair anlayışında ve insanların karakteristiklerinde biraz daha eleştiri ve tarafsızlık yanlısı olmasını isterdik. Dolayısıyla her iki eserden de burada özel tariflerden vazgeçebiliriz.

püskürtülmüştü ve Tatarların ayın sonların doğru ikinci bir akını da daha başarılı olmamıştı. İmam Mansur ancak son anda kaçabildi ve sınır bölgesi Ruslar tarafından kılıçlar ve ateşle talan edildi. O dönemlerde 300'ü aşkın köyü yakıp yıktıkları söyleniyordu[3].

Bu arada Bâbıâli'yi en çok endişelendiren şey, kayserin müphem, hatta tehdit edici olmaya başlayan tutumu idi. Zira sonbaharda Macaristan'da zamanla 130 bin kadar kişiyi topladığı ve Bukovina'dan Dalmaçya'ya kadar 180 mil genişliğindeki sınır bölgesinin tamamını, Mareşal Lascy tarafından tasarlanan bir plana göre, büyük bir askerî kordonla koruma altına almayla niyetli olduğu artık sır değildi. Bunun için altı kolorduya ayrılmış 200 bini aşkın asker kullanılacaktı. Asıl kuvvetler, Lascy'nin ve kayserin bizzat emri altında, Belgrad'ın karşısında Sirem'e (Sirmiya) yerleştirileceklerdi; iki kolordu Slovenya ve Hırvatistan'ı koruyacaktı ve diğerleri Banat, Erdel ve Bukovina hattında dağılacaktı.

Aslında ülkenin, İmparatoriçe Maria Theresa'nın daha iyi teşkilatlanması için çok şey yaptığı askerî sınırlar ile korunmasının biraz daha genişletilmiş bir uygulaması olan bu geniş kapsamlı kordon sistemi, mevcut silahlı kuvvetleri oldukça zayıflatıyor ve kesif bir harekâta izin vermiyordu[4]. Kayser, başlangıçta yürüteceği siyaset ve buna bağlı kesin bir harekât planına henüz karar vermediği için, bu askerî plan amaçlarına pek uygun değildi. Bunun için de çariçe ile mutabakata varması kaçınılmazdı.

Çariçe, Bâbıâli ile ilişkilerinin kopmasından hemen sonra, taahhüt ettiği yükümlülüklere dayanarak kaysere Bâbıâli'ye savaş ilân etmesi için baskı yapmıştı. Topraklarını Bosna'da Unna Nehri'ne ve Elfak'ta Oltu Nehri'ne kadar genişletebileceğini vadederek, buna ilaveten sınırlarını Türklerin bundan sonraki saldırılarına karşı korumak için istediği herşeyi kabule hazır olduğunu belirtti. Oysa kayser, şimdilik yalnızca çariçenin her ne kadar teşekkürle kabul etse de savaşa nasıl katılmayı düşündüğüne dair açıklamalar isteyecek kadar az tatminkâr bulduğu genel vaatlerle yetindi[5].

3 Prens Potemkin'in Baron Keller'in 20 Kasım 1787 tarihli mektubunda 25 Ekim tarihli el yazması raporu.

4 Askerî sınırların o dönemlerdeki düzeni hakkında bilgi için bk. Alexis von Fenyes, "*Statistik des Königreichs Ungarn*", Th. II, s. 182 ve devamı.

5 Kral II. Frederik Wilhelm'in Baron Keller'e gönderdiği 8 ve 19 Ekim 1787 tarihli mektuplarında Viyana'dan gelen raporlara göre.

Ekim ayı sonunda Prusya kralına Berlin Elçisi Kont Reuss aracılığıyla kendi güvenliği ve St. Petersburg sarayına karşı yükümlülüklerini yerine getirmek için, Türk sınırlarına önemli bir askerî güç toplamak zorunda kaldığını resmî olarak bildirdi. Kralın, bunu dostane tutumunun yeni bir delili, aynı zamanda bu dostluğu muhafaza etme ve kralın da bu dostluğa aynı şekilde cevap vermesi isteği olarak göreceğini umut ettiğinden, daha kesin bir karar aldığı takdirde, ardından daha geniş kapsamlı bir açıklama yapacağı bu geçici dostane bildiriyi, daha fazla geciktirmek istemiyordu. Bâbıâli'ye karşı alınacak tedbirler hakkında henüz bir karar vermemişti. Çariçe ile takip edilecek harekât planına dair mutabakatına bağlı olacaktı. Zira çariçe de henüz saldırıya mı geçeceğinden, yoksa savunmada mı kalacağından emin değildi; ama oldukça ölçülü görüşlere sahipti ve onuru ile güvenliğine uygun olduğu takdirde barışa meyilli görünüyordu[6].

Aynı zamanda Versailles kabinesi de kayseri savaşa fiilî bir şekilde katılmaktan vazgeçirmeyi denemişti. Buna yönelik iki notada, kayseri Avusturya'nın menfaatlerinin Şark'ta barışın her halükârda muhafazasını gerektirdiğine ikna etmeye çalışmışlardı. Zira savaşın bütün diğer musibetlerinin yanısıra, talihli bir seferin yaşanması hâlinde dahi Bâbıâli nezdindeki itibarını riske atmış oluyordu. Bu yüzden Fransa ile barışın tesisi için biraraya gelmeli idi; bu esnada sınırlarını güvenceye almak için uzun zamandır istediği bölgeler de kendisine kolayca verilebilirdi. Kayser ise artık çok geç cevabını vermişti. Çariçe kılıcını çekmişti ve kayser de bir müttefik olarak görevini yerine getirmek zorunda idi[7].

Bütün bunlara rağmen Bâbıâli'ye hâlâ dostane düşünceleri hakkında güvencelerini yeniletiyor ve söz konusu müzakerelerin ancak Bulgakov tekrar serbest bırakıldıktan ve güvenli bir şekilde sınırdan geçtikten sonra başlayabileceği şartıyla elçisi aracılığıyla barış arabuluculuğu teklifinde bulunuyordu. Oysa Bâbıâli, Rusya ile savaştan bile daha çok çekindiği Avusturya ile çatışmadan ne kadar kaçınmak istese de Divân-ı Hümâyûn, böyle bir teklifi kabul etmeyi onuruna yakıştıramıyordu. Avusturya elçisinin talebine, Bulgakov'un serbest bırakılmasını devletin menfaatleri gereği daha sonraki zamanlar için saklı tutması gerektiği ve Rusya Kırım'ı bırakmadığı sürece müzakerelere başlayamayacağı cevabını verdi[8].

6 Kral II. Frederik Wilhelm'in Baron Keller'e gönderdiği 29 Ekim 1787 tarihli yazısı.

7 Kral II. Frederik Wilhelm'in 12 Kasım 1787 tarihli yazısı.

8 Diez'in 10 Kasım 1787 tarihli mektubu.

Tabii ki kayser, İstanbul'daki bu barışçıl çabalarında dürüst değildi. Zira Avusturya elçisi arabuluculuk teşebbüslerini devam ettirirken, Belgrad'a karşı talihsiz geçen ve Bâbıâli ile ilişkilerin kopmasını kaçınılmaz hâle getiren ilk saldırı gerçekleşmişti bile. Kalenin ani bir baskınla ele geçirilmesi planlanmıştı ve bu amaçla bilhassa burada yerleşik Rumlarla gizli irtibatlar kurulmuştu.

2 Ekim'i 3 Ekim'e bağlayan gece, General Alvinzi'nin komutasında 22 muhasara topu ve birçok hücum merdiveni taşıyan kalabalık bir birlik, teknelerle Sava ve Tisa nehirlerinden aşağı doğru, sessizce saldırıya uğraması planlanan Belgrad surlarının önüne kadar getirildi. Oysa çok kötü planlanan ve daha da kötü yürütülen teşebbüs tamamen başarısız oldu. Burada biraraya gelecek hücum kıtaları birbirlerini bulamadılar; sayısız bataklıklar üzerine köprüler kurulamadı ve kuşatma toplarını taşıyan birçok tekne, dibe oturdu. Dolayısıyla ciddi bir saldırı yapılamadı. Zira alarma geçen 13 bin kişilik muhafız kıtası daha surlarda görünür görünmez, herkes köprü tombazlarını ve birçok tekneyi geride bırakarak, panik içinde kaçtı ve bu esnada birçok kişi bataklıklarda hayatını kaybetti.

Belgrad valisi, Zemun komutanından bu tuhaf hareketlerin amacı hakkında bilgi isteyince, bu talihsiz teşebbüsün üzerine, Belgrad valisinin Macaristan'a saldırmaya niyetlendiğini öğrendiklerine ve bu yüzden küçük bir gözlemci birliğini bu kadar ileri göndermeyi uygun gördüklerine dair bahanelerle kapatmaya çalıştılar[9]. Oysa Bâbıâli, bu gibi mazeretlerle kayserin gerçek niyetleri hakkında yanılacak değildi. Bu arada Avusturya elçisi de gittikçe daha çekingen olmaya ve İstanbul'dan ilk fırsatta ayrılmak için sessizce hazırlıklar yapmaya başlamıştı.

Kayser, hâlâ kesin bir karara varmakta tereddüt ediyordu ki bu, çariçenin hiç de hoşuna gitmiyordu. Yılın sonuna doğru Osmanlı kabinesinde meydana gelen değişiklikten dolayı, barışın Avusturya lehine muhafazasına veya yeniden tesisine dair son bir umut, son sözü söylemekten imtina etmesine yol açmıştı. Zira Rusların ve Avusturyalıların ezelî düşmanı Süleyman Feyzî Efendi, sözde Mısır'daki savaşı kötü yönettiği için Divân-ı Hümâyûn'da sitem ettiği kapudan

9 Bu notları, Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde Kral II. Frederik Wilhelm'in 24 Aralık'ta Diez'e gönderdiği bir yazının yanında bulunan Zemun, 4 Aralık 1787 tarihli detaylı bir el yazması rapordan aldık. *"Ausführliche Geschichte, vs"*. ve Smitt'in *"Suworow, vs"* ne tuhaftır ki bu meseleden hiç bahsetmemektedirler.

paşanın isteği üzerine, üç tuğlu paşa ve serasker olarak Sofya'daki ordugâha gönderilmişti ve reisülküttablık makamı, genç ve aynı şekilde yetenekli ama karakter açısından o kadar sağlam olmayan Beylikçi Mehmed Râşid Efendi'ye verildi. Dolayısıyla sistemin barış lehine tamamen değişmesi bekleniyordu. Oysa bütün beklentiler boşa çıktı. Zira savaş ruhu aynen devam etti ve gerek sadrazam gerekse ulema hâlâ Rusya'nın Gürcistan üzerindeki hâkimiyetinden vazgeçmesini ve Kırım'ın bağımsızlığının yeniden tesisini, barışın temel şartlarından biri olarak görüyorlardı[10].

Böylece kayser sonunda çariçeye yalnızca antlaşmaya göre 20 bin kişilik yardımcı kıtayı göndermeye değil, Bâbıâli'ye de hemen savaş ilan etmeye karar verdi. Bu önemli adımı, Avusturya elçisinin 9 Şubat 1788'de bu amaçla reisülküttaba teslim ettiği bir notada, Bâbıâli'nin ne Rusya'nın haklı taleplerine kulak verdiğini ne de kayserin ilişkiler koptuktan sonra barışı yeniden tesis etmek için gösterdiği çabaları yeterince takdir ettiğini ile sürerek temellendiriyordu. Bâbıâli'nin de bildiği gibi, çariçe ile kayseri sıkıca birbirlerine bağlayan dostluk ve ittifak, yükümlülüklerini yerine getirmesini ve savaşa faal bir şekilde katılmasını gerektiriyordu.

Divân-ı Hümâyûn bu defa işi daha yumuşak ele alarak, Avusturya elçisini Yedikule zindanlarına göndermeyip, kendisi ve maiyeti için istediği ve bir Fransız gemisine binerek hemen Livorno üzerinden Viyana'ya gitmesini sağlayan pasaportları verdi. Bâbıâli'nin 27 Şubat'ta bu savaş ilânına cevap verdiği geniş kapsamlı beyannâme, esas olarak daha önce Rusya'ya karşı dile getirilen gerekçelerin bir tekrarı idi. Yalnızca son kısmında Bâbıâli'nin Avusturya ile ilişkilerine daha ayrıntılı değiniyordu.

Bilhassa Avusturya karşısındaki davranışlarının iki devlet arasında neredeyse 50 yıldır süregelen barış esnasında kayserin herhangi bir şikâyetine sebep olmadığını ve bu düşmanca tutumunu gerektirecek bir şey yapmadığını vurguluyordu. Bâbıâli aksine Viyana sarayına birçok fırsatta, mevcut antlaşmalara aykırı bile olsa, özel teveccühünün ve uysallığının şüphe götürmeyen delillerini sunmuştu. Bu hususta Avusturya'nın işgal ettiği Bukovina'nın 1775 ve 1776 tarihli antlaşmalarla devri; Avusturya tebaasına antlaşmaya göre Berberîlere karşı tanınan koruma; Karadeniz'de serbest ticaret yapmalarına izin verilmesi; Pasarofça Barış Antlaşması'nda tanınan ticarî imtiyazların ye-

10 Diez'in 28 Aralık 1787 tarihli mektubu.

nilenmesi; Boğdan ve Eflak'ta Avusturyalı maslahatgüzarların bulundurulması vs. gibi hususları hatırlatıyordu. Bâbıâli ayrıca Avusturya İmparatorluğu'nun bu 50 yıllık barış müddetince karıştığı bütün anlaşmazlıklarda, Avusturya'yı muhtemelen çok büyük bir sıkıntıya sokabilecek her türlü düşmanlıktan imtina etmişti. Rusya'ya savaş ilân ettikten sonra bile Bâbıâli, Avusturya elçisine defalarca dürüstçe dostane düşüncelerini aktarmıştı. Viyana sarayı ise savaş ilânına Rusya ile ittifakından daha iyi bir gerekçe bulamıyordu! Bâbıâli, Avusturya elçisine gerekli onurlarla gitmesine izin vererek ve Avusturya tebaasına ülkeden ayrılana kadar gerekli korumayı sağlayarak bir kez daha soylu bir davranış göstermişti. Dolayısıyla Bâbıâli'ye herhangi bir suç isnat edilemezdi. Bu yüzden davranışları hakkındaki yargıyı, vicdanı rahat bir şekilde, Avrupa'nın bütün dost saraylarının adaletine ve anlayışına bırakıyordu[11].

Kayser, bu önemli adımı attıktan sonra, dünyayı bunu yalnızca hırsından kaynaklanan niyetlerle yapmadığına inandırmak istiyordu. Aksine ulu bir misyonu yerine getirmek için bu adımı attığını iddia ediyordu. Versailles kabinesi nezdinde kendini haklı çıkartmaya çalıştığı bir notada şöyle diyordu: "İnsanlığın intikamını alacak kişi olarak Avrupa'yı ezelden beri Türklerden dolayı çektikleri acılardan kurtarmayı üzerime almanın zamanı geldi ve dünyayı uzun zamandır başına bela olan bir barbar soyundan temizlemeyi umut ediyorum".

Prusya'nın teklif ettiği arabuluculuğu, neredeyse hakarete uğramış gibi, Kral II. Frederik Wilhelm'e gönderdiği bir notada gururlu sözlerle geri çevirdi: "Osmanlılara karşı yapılacak teşebbüs, ele geçirilmelerinden dolayı tacımın zamanını çalan, kaderini ve felaketini belirleyen, hanedanımın zorla elinden alınan eyaletler üzerinde hakkımızı aramak değil midir? Türkler -ve belki de yalnızca onlar değil- kötü zamanlarda kaybettiklerini ilk fırsatta tekrar geri almayı devlet kuralı hâline getirdiler. Hohenzollern hanedanı işte bu şekilde büyüklüğünün zirvesine ulaşmıştır. Bu yüzden, majestelerinin taleplerimin haklılığını anlayacaklarını ve Şarklıları biraz taklit ettiğim takdirde, yine de dostum olarak kalacağını umuyorum".

Böylece 1788 yılının seferi, müttefikler tarafından önemli imkânlar ve büyük beklentilerle başlatıldı. Gerçekten de her türlü tahminin üzerinde bir şekilde genişleyecekmiş ve en başarılı sonuçları getirecekmiş gibi görünüyordu;

11 Her ikisi, kayserin savaş ilânı ve Bâbıâli'nin manifestosu, eksiksiz olarak "*Ausführliche Geschichte*", vs., I, 52-79'da mevcuttur.

üstelik kayser Venedik'i, Bâbıâli de İsveç'i savaşa çekmeye çalışıyorlardı. Oysa her iki devlet, bilhassa Venedik, en azından başlangıçta tamamen tarafsız kalmayı daha uygun gördüler.

Venedik, böyle bir durumda alacağı riski pekâlâ biliyordu ve iki imparatorluk sarayının cazip tekliflerine kanarak, acele adımlar atmayacak kadar kendi zayıflığının farkında idi. Bir kez daha savaşa katılması karşılığında en azından Mora ve Girit Adası'nın vadedildiği söyleniyordu. Oysa Venedik, en iyi ihtimalle bile güçlü galiplerin keyfî davranışına maruz kalacağının ve her halükârda komşu olarak Rusya'nın, daha savaş sırasında intikamına maruz kalacağı Bâbıâli'den bile daha tehlikeli olacağının farkında idi.

Zira Rusya'ya savaş ilân edilir edilmez reisülküttab, Venedik balyosuna Venedik'in bu savaşta hangi tarafı tutmayı düşündüğünü sormuştu. Oysa bu soruya yalnızca Bâbıâli veya başka bir devlet tarafından savaşa girmeye zorlanmadığı sürece Venedik'in bu savaşa girmeyeceğine dair kesin bir cevap almıştı. Yılın sonuna doğru Rus ajanlar, hazırladıkları küçük bir korsan filosuna dâhil etmek üzere birkaç Venedik gemisi satın aldıklarında, reisülküttab, Venedik balyosuna, Rusya'yı herhangi bir şekilde desteklediği takdirde, Venedik'in bütün gemilerini elinden alacağını açıkladı. Bu amaçla kısa bir süre sonra 4 bin kişilik bir mürettebatla 12 gemilik bir Berberî filosu denize açılacaktı[12].

Dolayısıyla Venedik'in tarafsız kalacağına dair açıklamasında ısrar etmek için yeterince sebebi vardı. Bu yüzden kayserin en azından Bâbıâli'ye karşı ayaklanma hâlinde olan Türk Dalmaçya'sını, Arnavutluk'u ve Karadağ'ı desteklemek üzere, buraya göndereceği cephane, top ve birliklerin Venedik topraklarından serbestçe geçişine izin vermesine ve buraya bir cephaneliğin kurulmasına dair talebini kararlılıkla geri çevirdi. İsyancılar lehine denizden nakliyata bile izin vermiyordu. Budva'ya (Budua) yanaşmak isteyen, savaş malzemeleri ile yüklü iki nakliye gemisi, Venedik savaş gemileri tarafından zorla geri çevrildi. Venedik, yalnızca ihtiyat olsun diye donanmasını gücü yettiği kadarıyla iyi bir duruma getirdi. 1788'in yaz aylarında, aralarında saygı uyandıracak derecede 19 kalyonun bulunduğu değişik çapta 84 gemiyi biraraya getirmişti[13].

12 Diez'in 25 Ekim ve 10 Aralık 1787 tarihli mektupları.

13 Diez, "*Insinuations faites à la Porte relativement aux affaires du temps et à celles de la Prusse en particulier*", 18 Haziran ve 25 Temmuz 1788 (Berlin Kraliyet Kütüphanesi, Mspt. Diez C. Quart 122).

Venedik'in bu akıllı çekimserliği en fazla Kayser Josef'i sinirlendiriyordu. İlkbaharda Trieste üzerinden Tuna Nehri kenarında Futak'ta bulunan ana ordusunun yanına giderken, kendisini Trieste'de karşılayan Venedik temsilcisine, bu inatçılığa duyduğu hoşnutsuzluğu bizzat hissettirdi ve Venedik'teki elçisi de sürekli olarak ağır, hakaretlerle dolu ve neredeyse tehditkâr bir dille konuşuyordu. Oysa Venedik, onurunu kurtarmak için zaten çökmekte olan varlığını tehlikeye atmak yerine bu hareketler karşısında sessiz kalmayı yeğliyordu[14].

Diğer taraftan Bâbıâli de İsveç'i, bir türlü savaşa daha faal katılmasına dair kesin vaatlerde bulunmaya bir türlü ikna edemiyordu. Reisülküttab, her iki devlet arasında hâlâ geçerli olan 1740 tarihli savunma ittifakına[15] istinaden İsveç Elçisi Heidenstam'dan sarayının mevcut şartlar altında yükümlülüklerini ne dereceye kadar yerine getirmeyi düşündüğüne dair kesin açıklamalarda bulunmasını istemişti. Elçi, başlangıçta kaçamak cevaplar vermekle yetindi: İsveç, müttefikleri olmadan bir şey yapamazdı ve önce Rusya ile savaşın gidişatına bakmak zorunda idi[16].

Yine de Stockholm'da Kraliyet Meclisi'nde başında hırslı bir kral olan III. Gustav'ın bizzat bulunduğu güçlü bir savaş yanlısı grup mevcuttu. Baltık Denizi kıyılarında XII. (Demirbaş) Şarl zamanlarında Rusya'ya kaptırdıkları eyaletleri tekrar geri alma fırsatını kaçırmamak gerektiğini düşünüyorlardı. Yalnızca İsveç'in müttefikleri olmadan bu savaşa girmemeleri gerektiğinin de pekâlâ farkındaydılar. Bu açıdan bilhassa Rusya'nın zayıflaması kendi menfaatlerine olan Prusya ve Danimarka'ya umut bağlıyorlardı. Kralın 1787 yılı sonbaharında yaptığı Kopenhag gezisi de buna bağlanıyordu. Oysa beklentilerinde yanılmışlardı. Ayrıca aynı zamanda Berlin, Londra ve Madrid sarayları ile başlatılan müzakereler de istenen başarıya ulaşmadı.

13 Ocak 1788'de kralın başkanlığında yapılan gizli bir kabine toplantısı sırasında savaş sorunu ilk kez ciddi bir biçimde tartışılmaya başlandı ve hemen karara bağlandı. Mesele aynı zamanda öncelikle bir para meselesi idi ve ayrıca Bâbıâli'nin İsveç'i önemli bir miktarda maddî yardım yaparak desteklemeye ne derece hazır olduğu ile ilgili idi. Kral, o dönemlerde Divân-ı Hümâyûn'a padişahın kendisine 10 yıllığına birer milyon akçe vermesi ve ayrıca Rusya'ya karşı savaş çıktığında ilk savaş masraflarının karşılanması için özel bir tazmi-

14 Daru, *Histoire de la République de venise,* T. V, s. 41-44.

15 Karşılaştırma için bk. bu eserin V. cildi.

16 Diez'in 10 Eylül ve 25 Ekim 1787 tarihli mektupları.

natın sağlanması yönünde bir teklif getirmişti. Heidenstam'ın mektuplarına göre, Bâbıâli de bu gibi maddî yardımlara aslında çok sıcak bakmamasına ve daha önce İsveç'e yaptığı yardımların karşılığını bulamadığı için 1776 yılı başlarında tamamen durdurmuş olmasına rağmen[17], genel anlamda bu yöndeki umutları besledi. Yine de İsveç, Rusya'ya ancak yılın ortalarına doğru, iki imparatorluk sarayı harekâtlara başladıktan sonra resmen savaş ilân etti.

Bilhassa kayser, savaş ilânından hemen sonra bütün Tuna boyunca aynı anda düşmanlıkları başlatmıştı. Oysa planda birlik ve becerikli, etkili bir yönetimden yoksun olduklarından, bütün bunlar çok geçmeden kimi zaman Habsburg birliklerinin kimi zaman da Osmanlıların avantaj sağladıkları, fakat her ikisinin de önemli bir sonuca ulaşamadan güçlerini tükettikleri küçük sürtüşmelere dönüştü. Bu küçük çatışmaların, palankalara yapılan saldırıların, talan seferlerinin ve sürtüşmelerin burada tek tek sıralanması ne ilginç olacaktır ne de bu ümitsiz savaş yönetimine dair daha derin bir anlayış geliştirmemizi sağlayacaktır. Bunlar yalnızca Kayser Josef'in bir komutan olmadığını ve Mareşal Lascy'in de çok kötü bir taktikçi olduğunu kanıtlamaktadır.

Kayserin 25 Mart'ta Futak'taki ordugâhına vardığı ana ordunun tek önemli teşebbüsü, 27 Nisan'da Sava Nehri kenarındaki küçük Böğürdelen Kalesi'ni ele geçirmesi oldu. Anlaşmaya göre Habsburg ordusunu destekleyecek olan Mareşal Romanzov, Podolya'dan yeterince hızlı gelemediği için, Belgrad'a saldırmaya teşebbüs bile etmediler. Ayrıca yaz sıcaklarının başlaması ile birlikte Sirem'in engin bataklık bölgelerinde baş gösteren salgın hastalıklardan dolayı ordunun her türlü faaliyetleri engelleniyordu. Binlercesi bu kötü salgın yüzünden hayatını kaybetti ve 25 bini aşkın insan savaşamayacak durumda ordu revirlerini dolduruyordu. Kayserin Ağustos ayı sonunda General Wartensleben'in emrindeki Banat ordusuna yardıma gitmek üzere başına bizzat geçeceği 40 bin kişilik özel bir birlik oluşturmak amacıyla az da olsa silah tutabilen herkes biraraya getirildi.

17 Sonuncusunu Gaffron'un 18 Ocak 1776 tarihli mektubundan öğreniyoruz. Burada temas edilen diğer durumlar için bk. "*Des König Gustav III. nachgelassene Papiere, herausgegeben von C. G. Geijer*", Th. III., Bölüm 2, s. 175 ve devamı, bilhassa buraya dâhil edilen 13 Ocak 1788 tarihli gizli konsey protokolü. Bu değerli koleksiyon ne yazık ki bununla bitiyor. Buna göre, Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 323'te İsveç'in Bâbıâli ile Eylül 1787'de, hem de Prusya ve İngiltere'nin arabuluculuğuyla Bâbıâli'nin İsveç'e 14 milyon akçelik yardım vadettiği bir antlaşma akdettiği bilgisi yanlıştır. Ayrıca bilhassa Prusya ile ilgili olarak, elimizde mevcut olup en gizli hâdiselerin anlatıldığı zengin el yazması belgelerde bu hususta hiçbir ize rastlamadık.

Zira aynı dönemde Sadrazam Koca Yusuf Paşa, 70 bin kadar bir kuvvetle Niş'ten buraya gelmiş, Orsova üzerinden hiçbir direnişle karşılaşmadan Banat'a akın etmiş ve 28 Ağustos'ta Habsburg ordusuna Mehadiye'de (Mehadia) önemli bir mağlubiyet yaşattıktan sonra, Habsburgluları Temeş'in dışına sürmüştü. Osmanlılar her yeri talan etmeye başlamışlardı ki, kayser Karanşebeş'te (Karansebes) Wartensleben ile biraraya geldi. Kayserin sadrazama karşı yürütmek istediği gerçek bir muharebe burada da meydana gelmedi. 14 Eylül'de Zlatina'da yapılan ve Habsburgluların sürekli olarak yenilgide kaldıkları sıcak bir çatışmadan sonra, 20 Eylül'ü 21 Eylül'e bağlayan gece, kayserin çekildiği Lugoş'taki karargâhta duyulan aldatıcı bir gürültü, ordunun toparlanmasına sebep oldu ve bu, hemen durdurulması imkânsız bir kaçışa dönüştü. Korkunç bir karışıklık içinde herşey, toplar, arabalar, kayserin arabası ile birlikte eşyalar terkedildi ve arkalarından gelen Osmanlıların eline kolay bir ganimet olarak geçti. Kayser ve Arşidük Franz [Josef] ancak mucize eseri büyük bir tehlikeden kurtuldular. Karanlıkta karşılıklı olarak birbirlerini düşman sanan iki alay birbirlerine ateş açtılar ve kendi saflarında korkunç bir tahribata sebep oldular.

Şanslarına Osmanlılar bu korkunç geceyi korkulanın aksine kendi lehlerine kullanamadılar. Zira kuzeye doğru toprakların tamamı korumasız önlerinde duruyordu. Oysa buraları bir süre daha talan ve tahrip etmekle yetindiler - 150 köy ateşe verildi - ve Tuna Nehri üzerinden geri döndüler. Zira sadrazam, birliklerini mevsimin geç olmasından dolayı daha fazla sancağı altında tutmayı başaramadı. Belgrad'a geri çekilirken, kayser de ordusunun kalanı ile Kasım ayı sonunda tekrar Zemun'a geldi. Çok geçmeden, Kasım ayında kış karargâhına çekilen ordusunun yanından ayrılarak, hasta ve bu talihsiz seferin neticesinden ötürü son derece hoşnutsuz bir şekilde 5 Aralık'ta tekrar Viyana'ya vardı. Bu arada diğer kolorduların harekâtları da parlak ve en azından verilen çabalarla orantılı kalıcı başarılar getirmemişti.

Hırvatistan ve Slovenya sınır bölgesinde, Bosna yönünde, herşey önemsiz birkaç çatışma ile sınırlı kalmıştı ki, ilkbaharın sonlarına doğru Mareşal Laudon burada başkomutanlığa getirildi. Hemen saldırıya geçerek, 26 Ağustos'ta Dubitza'yı teslim olmaya zorladı, Gradiska'da bulunan Türk ordugâhını tahrip etti ve 3 Ekim'de Novi'yi hücumla aldı.

Erdel'de ise Topçu Generali Fabris, yıl boyunca yalnızca Eflak'tan buraya gelen ve Türkler tarafından defalarca yarılan sayısız geçitleri korumakla meş-

guldü. Bu esnada hiçbir kazanç elde etmeden birçok birlik kaybetti. Dolayısıyla seferin en önemli silahlı eylemi, Bukovina'da 18 bin kişilik orduya yöneten Prens Josias von Koburg'un Hotin'i alması oldu.

Birliklerinin bir kısmını düşmanın Boğdan yönünden ilerleyişini durdurmak ve Yaş'ı işgal etmek için kullanmak zorunda kaldığından, bununla tek başına başa çıkamazdı. Bu yüzden ikinci Rus kolordusu ile Podolya'da bulunan Mareşal Romanzov'a başvurdu. Romanzov, hemen General Soltikov emrinde 10 bin kişilik bir tümeni oraya gönderdi. Oysa tümen çok yavaş ilerlediğinden, iyi tahkim edilmiş Hotin'e yapılacak saldırı yaz aylarının sonlarına kaldı. Kale ancak şiddetli bir direnişten ve iki ay süren bir kuşatmadan sonra, 19 Eylül'de teslim oldu, hem de bu yeri her ne pahasına olursa olsun, yine de fazla pahalıya mâl etmediklerini kanıtlıyormuş gibi görünen şartlar altında.

Muhafız kıtalarına ve kalede yaşayan insanlara silahları, dalgalanan sancakları, mehterleri, aileleri ve eşyaları ile birlikte serbest geçiş hakkı tanımanın yanısıra, işlerini halletmeleri için ayrıca 10 günlük bir süre tanıdılar ve yalnızca giderlerken geçimlerini sağlamakla kalmayıp, eşyalarını taşımaları için gerekli 3 bin arabayı da temin etmeyi taahhüt ettiler. Giden Osmanlılar yalnızca kalede kalan savaş araç gereçleri, toplar, barut ve cephane vs. gibi eşyaları teslim etmek ve bunun dışında, sâkin kalmalarını sağlamak için, yalnızca yedi rehine vermek zorunda kaldılar. Buna benzer bir şey savaş tarihinde daha önce hiç yaşanmamıştı. Hotin'in teslimi, uzun süre tecrübeli savaşçılara alay konusu oldu, hatta iki imparatorluk sarayı arasında yeniden baş gösteren şüpheleri besledi[18].

Bütün bunlara ilâveten bir de kayserin Arnavutluk'taki asi İşkodra valisini kendi tarafına çekmeye ve Karadağlıları ayaklandırmaya çalışmasının da, yukarıda gördüğümüz gibi, tamamen başarısız olduğu ve küçük bir birlikle buraya gönderilen Albay Vukasoviç'in bu yüzden sonbaharda hiçbir şey başaramadan geri çekilmek zorunda kaldığı[19] da gözönüne alınırsa en iyi birliklerinden 70 bin kişiye ve 60 milyonun üzerinde guldene mâl olan bu ilk seferde umutlarının nasıl suya düştüğü ve diğer taraftan düşmanlarının alandaki cesaretlerini ve Avrupa devletlerinin siyasî meclislerinde rakiplerinin alaycı kahkahalarını daha da arttırmaya yaradığı kolayca anlaşılabilir. Belki de en azından

18 Eksiksiz olarak "*Ausführliche Kriegsgeschichte*", vs., II, 185 ve devamında verilmiştir.

19 *Aynı eser*, II, 181 ve devamı.

en büyük müttefiki olan Çariçe Katerina'nın da aslında çok daha iyi durumda olmadığı gerçeği ile teselli buluyordu. En azından burada sonunda elde edilen avantajlar, gösterilen çabalara hiç de uygun değildi.

Bu seferde Rusların askerî harekâtı doğal olarak önce Özü'yü ele geçirmek üzerinde yoğunlaştı. Öncelikle bu önemli yeri ele geçirmeleri, Kırım'daki hâkimiyetlerini pekiştirmek ve Karadeniz'de denizcilik faaliyetlerinde daha serbest hareket edebilmek için vazgeçilmezdi ve ikinci olarak, bu sayede Bender'i ve Tuna kaleleri olan İsmail, İbrail ve Silistre'yi de ele geçirerek, kayserin Belgrad, Semendire, Orsova ve Vidin'i ele geçirerek başarmayı umut ettiği gibi, daha ileri giden teşebbüsler için güvenli bir harekât üssü elde edebilirlerdi.

Dolayısıyla Bâbıâli öncelikle bütün dikkatini Özü'yü savunmaya ve muhafaza etmeye yöneltmek zorunda idi. Bilhassa deniz tarafından Rusların saldırılarına karşı korunacaktı. Böylece kapudan paşa, Mayıs ayında aralarında 86-50 top taşıyan 16 kalyon ile 36-28 top taşıyan 14 firkateyn bulunan ve kalanı daha küçük silahlı gemilerle nakliyat teknelerinden oluşan 66 parçadan oluşan donanması ile buraya doğru yola çıktı. Bu gemiler kısmen, Ruslar tarafından engellenemeden, veya engellenmek istenmeden, kaleye girmeyi başaran savaş araç gereçleri, erzak ve birliklerle yüklü idi.

Ruslar, faaliyetlerini inanılması güç bir ilgisizlikle yürütüyorlardı. Suvorov her ne kadar uzun süredir Kılburun'dan hızlı ve kararlı bir saldırı için baskı yapıyorduysa da bu önemli yeri ele geçirmiş olma onurunu tamamen kendisine saklamak isteyen Potemkin, Suvorov'u daima önemsiz bahanelerle bundan vazgeçirmiş, fakat kendisi de hedefe götürecek hiçbir şey yapmamıştı. Ancak Haziran ayında 40 bin kişilik daimî birliklerden ve 6 bin Kazak'tan oluşan kuşatma ordusunu Oviopol'dan Özü'ye doğru harekete geçirdi.

Bu arada mücadele deniz tarafından, hem de buradaki askerî kuvvetleri Osmanlıların kuvvetlerinden çok daha az olmasın rağmen, hiç beklenmedik bir şekilde Ruslar lehine başlamıştı bile. O dönemlerde adı sıkça geçen ve Amerikan savaşında korsan olarak ortaya çıkarak daha sonra Rusların hizmetine giren bir deniz kahramanı olan Paul Jones yönetiminde yalnızca beş kalyon ve sekiz firkateynden oluşan bir yelkenli filoları ve Prens Naussau-Siegen'in komutası altında yalnızca hafif araçlardan, kadırgalardan, gambotlardan ve Kazak kayıklarından oluşan bir kürekli filoları vardı.

Üstünlük hissi ve zaferin kesinliği, öncü gemileri ile Özü Limanı'na girip demir atar atmaz, kapudan paşayı saldırıya geçmeye itti. Üç gemi kaybettiği, 18 gemisinin de savaşamayacak duruma geldiği 18 Haziran'daki ilk ateşli çatışma, denizdeki üstünlüğün gemilerin sayısı ile değil manevra ve topları kullanma yeteneği ile belirlendiğini ve Rus filo kaptanlarının bu hususta üstün olduklarını gösterdi. İlk mağlubiyetin intikamını almak için, donanmasının tamamıyla limanın üst kısmında Rusların karşısına çıktığı deniz muharebesinde ise daha da acı tecrübeler edinmek zorunda kaldı. Muharebe başlar başlamaz, en büyük gemilerinden ikisi, ihtiyatsız davranarak, sığ yerlerde dibe oturdular ve aynı akıbete uğrayan birkaç başka gemi ile birlikte havaya uçuruldular. Dört saatlik bir çatışmadan sonra, zafer tamamen Rusların lehine sonuçlandı.

Bari kapudan paşa en azından Özü surlarının altına geri çekilen donanmasının kalanını kurtarabilmiş olsaydı! Oysa burada da her an Rusların saldırılarına maruz kalacağını düşündüğünden, hemen ertesi gece donanmasını limandan açık denizlere geri çekmeyi denedi. Lâkin bu hareketi pahalıya mâl oldu. Kendi komutası altındaki öncü gemiler, boğazdan rahatça geçmeyi başardı, lâkin donanmanın geri kalanı, aynı zamanda Suvorov'un Kılburun'a büyük bir beceri ile yerleştirdiği bataryanın ateşi ve arkalarından gelen Rus gemilerinin baskısı altında neredeyse tamamen yok oldu. Gece yarısından ertesi günün öğlen saatlerine kadar süren bir imha savaşında, sığ yerlere saplanan dört kalyon ve iki firkateyn neredeyse hiç direniş göstermeden havaya uçuruldu ve 17 başka gemi ile birlikte iki firkateyn kısmen batırıldı, kısmen ele geçirildi; mürettebat kaybı 3 bin ölü ve 2 bin esir oldu. Küçük gemilerden Özü önlerine kaçarak kurtulabilenler, daha sonra 12 Temmuz'da Nassau prensi tarafından tamamen yok edildi. Kapudan paşa bunun üzerine kurtarabildiği az sayıda gemi ile kısmen Sivastopol önlerindeki Rus filosunu meşgul etmek kısmen de Özü önlerindeki kuşatma çalışmalarını mümkün olduğunca zorlaştırmak için Beresan Adası önlerinde yerini aldı. Fırtınalı mevsimden dolayı bu güvensiz yerden ayrılmak ve İstanbul'a geri dönmek zorunda kalana kadar, bu hedeflerini yerine getirmeyi başardı.

Deniz savaşının bu başlangıcı Ruslar için ne kadar parlak, ne kadar cesaret verici olursa olsun, şimdilik bilhassa Özü kuşatmasının ilerleyişi için de önemli bir sonuç getirmedi. Bu fırsatı ve Osmanlı'nın şaşkınlığını kullanmayı bilmiş olsalardı, belki de kalenin akıbeti hızlı ve kararlı bir saldırı sayesinde birkaç gün içinde belli olurdu. Oysa Potemkin yine anlaşılmaz bir şekilde te-

reddüt ediyordu. Kuşatma ordusu nihayet 9 Temmuz'da Özü surlarının altına geldi ve ancak üç hafta sonra, yine affedilmez bir gevşeklikle yürütülen düzenli muhasara çalışmaları başlatıldı.

Bilhassa Suvorov, Naussau prensi ve Avusturya temsilcisi olarak ordugâhta bulunan Prens de Ligne, daha kararlı eylemlerde bulunulması için baskı yapıyorlardı ama nafile. Potemkin, hareketsizlik ve tereddüt sisteminde ısrar ediyordu. Bu yerin hücuma gerek kalmadan, gönüllü olarak teslim edilmesinde muvaffak olacağından kesin emin olduğu söyleniyordu. Tam aksini düşünen Suvorov ve de Ligne ile ilişkileri bu yüzden oldukça gerildi. Suvorov, bu uğursuz savaş yönetimi hakkında şöyle diyordu: "Lehleri böyle mağlup etmedik, eskiden Türkleri de böyle yenmedik; yalnızca bakarak kale alınmaz; bana inanmış olsalardı, Özü çoktan bizim olmuştu. Hücum daha iyidir ve daha az masraflıdır".

Sırf işleri biraz daha ileri götürmek için 7 Ağustos'ta âdeta kendi başına yaptığı bir saldırı, yeterince desteklenmediği için tamamen başarısız olduğundan, prens tarafından sitemle karşılandı. Kendisi de ağır yaralanarak, 400 kişi kaybetti. Prensten yalvararak istediği istirahat izni verilmedi. Âdeta bir ceza gibi, bu uğursuz ve tüketici kuşatma sistemine şahit olmaya devam etmek zorunda kaldı.

Gerçi bu esnada üstesinden gelinmesi gereken zorluklar hiç de hafif değildi. Özü, o dönemlerde Osmanlı İmparatorluğu'nun en güçlü kalelerinden biri idi. Konumundan dolayı korunaklı bir yer olan Özü, amacına uygun geniş kapsamlı dış tahkimatlara sahipti ve en iyi birliklerden 20 bin kişi tarafından savunuluyordu. Burada yalnızca çok kararlı bir saldırı istenen hedefe götürebilirdi.

Oysa Potemkin, böyle bir saldırıya karar vermek yerine, Türklerin zaman zaman yarma hareketlerinden dolayı meydana gelen küçük çatışmalarla boşu boşuna haftalar ve aylar geçirdi. Ana ordugâhta lüks içinde yaşarlarken, kuşatma ordusunda bilhassa mevsimin ilerlemesi yüzünden şiddetli bir kıtlık ve bundan kaynaklanan imha edici hastalıklar baş gösteriyordu. Üstelik kış mevsimi o yıl bütün sertliği ile çok erken başladı. Kuşatanların safları, açlık ve soğuktan dolayı korkutucu bir şekilde açılıyordu. İyi mevsimlerde korkarak kaçındıkları hücum, kötü mevsimde artık amansız bir zorunlulukla son çare olarak ortaya çıkıyordu. Zira 16 Aralık'ta ar-

tık ertesi gün birliklerin geçimi için ekmek ve odun bile bulamayacak duruma gelmişlerdi[20].

Dolayısıyla hücum kararının hemen alınması gerekiyordu. Yeni savaş tarihinin en önemli silahlı eylemlerinden biri olan bu hücum, Özü valisine bir kez daha boşuna da olsa teslim çağrısı yapıldıktan sonra, Rusya'nın koruyucu azizi San Nikolas'ın günü olan 17 Aralık sabahında 23 derece soğukta ve çaresizliğin verdiği bir beceri ve korkunç bir başarı ile gerçekleştirildi. Toplam 14 bin kişiden oluşan altı hücum birliği, 45 dakika içinde surlara tırmanmışlardı ve savaşanların öfkelerini ancak yaptıkları korkunç bir katliamla tatmin ettikleri kalenin efendileri oldular. 10 bini aşkın Türk katledildi; Rusların kayıpları ise ancak 4 bin kadar ölü ve yaralı oldu. Erzak, top, savaş araç gereçleri ve bilhassa muhteşem güzellikte değerli silahlardan oluşan ganimet muazzamdı. Muhasara ordusunun büyük bir kısmı acilen yeniden tesis edilen kalede kışı geçirdi; yalnızca süvari birlikleri Elizabetgrad'a geri çekildiler.

Çariçe, muhtemelen daha önce Özü'nün ele geçirildiği haberi kadar hiçbir haberden böylesine hoşnut kalmamıştı. Haberi, 2 bin werst veya 3 bin Alman mili uzunluğundaki yolu dokuz gün içinde kateden acil bir ulak aracılığıyla aldı. Hemen ardından gelen Potemkin, çariçe tarafından büyük onurlarla karşılandı ve ezelden beri hırsının ana hedeflerinden biri olan birinci sınıf Aziz George nişanı ve defne yaprakları sarmalı pırlanta bezenmiş bir komutanlık asası aldı. Bu, seferin tek önemli kazanımı olarak kaldı. Ne General Sinevin'in yaz aylarında küçük bir filo ile Anadolu kıyılarına ve Sinop civarlarına gerçekleştirdiği bir sefer ne de generaller Tatzin ve Tököly'nin Kuban Nehri kıyılarındaki harekâtları önemli neticeler getirmişti. Bütün bunlara bir de en azından başlangıçta oldukça endişe verici bir niteliğe bürünen İsveç savaşı eklenmişti.

Kendi hırsı ve Bâbıâli'nin sürekli kışkırtmaları - bu dönemde 4-5 milyon yardım parası ödediği söyleniyordu[21] - Kral III. Gustav'ı bu aceleci adıma it-

---

20 Von Smitt, "*Suworow*", I, 327 ve devamında bu sefil durumları etkileyici bir gerçeklilikle anlatmaktadır. Keskin espri anlayışlarını anlamak isteyenlere ise Prens de Ligne'nin Kayser Josef'e ve arkadaşlarına gönderdiği mektupları tavsiye ederiz, bk. "*Mémoires et Mélanges*", T. I, s. 124 ve devamı ile s. 182 ve devamı.

21 Kral II. Frederik Wilhelm'ın Diez'e gönderdiği 30 Haziran 1787 tarihli yazıya göre. Kral, daha sonra 4 Ağustos tarihli bir yazıda doğrudan Bâbıâli'nin İsveç ile bir antlaşma akdettiğini ve buna göre her yıl 3 milyon [akçelik] maddî yardımda bulunmayı taahhüt ettiğini iddia etmektedir. Diez ise bu amaçla Kont Rosen adında birinin İs-

mişti. Yılın başlarından beri İsveç'te büyük çabalarla devam eden hazırlıklar, St. Petersburg için gizli kalamazdı. Öncelikle Takımadalar'a gönderilecek Rus donanmasının geçişini engellemeye yönelik olduğu barizdi. Çariçe bu yüzden Stockholm sarayındaki elçisi Kont Rasumovski aracılığıyla kralın bakanlarından Kont Oksenstierna'ya gönderilen 18 Haziran tarihli bir notada bu hususta daha detaylı bilgi istemeyi gerekli gördü. Savaş kararı kesine yakın olduğundan, bu notada "İsveç milletinden yönetimde pay sahibi olanlara", yani meclise yönelen ve kralın itibarını zedelemeyi amaçlarmış gibi görünen ifadeler, istenen açıklamalara değinmemek ve aksine adı geçen Rus elçisini derhal Stockholm'dan göndermek için bir bahane olarak kullanıldı. Bütün elçilere gönderilen 23 Haziran tarihli bir nota, bu tuhaf işlemi haklı çıkartacaktı.

Çariçe, 24 Haziran'da Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann'ın bir notası ile olduğu gibi, buna yalnızca sarayında bulunan İsveç Elçisi Baron Nolken'i de aynı şekilde ülkeden çıkartarak cevap verebildi. Lâkin bunun üzerine kral, 1 Temmuz'da çariçenin kabinesine St. Petersburg'da kalan Elçilik Sekreteri Kont Schlaff aracılığıyla gönderdiği yazılı bir açıklamada, daha kesin taleplerde bulundu. Kral, defalarca teklif ettiği hizmetleri ile Rusya ve Bâbıâli arasında barışı yeniden tesis etmek için boşuna gösterdiği çabaları vurgulayarak, şu üç hususu ele alıyordu:

1) Kont Rasumovski'nin iki devlet arasındaki barışı ve dostluğu bozan entrikaları için ibret verici bir şekilde cezalandırılması, 2) savaş masraflarının tazmini için Finlandiya ve Karelya'nın toprakları ve Kerholm Şehri ile birlikte geri verilmesi 3) Bâbıâli ile savaşında Rusya'nın İsveç'in arabuluculuğunu kabul etmesi, ayrıca çariçenin Kırım'ı geri vermesi ve sınırların 1774 tarihli barış antlaşmasına göre düzeltilmesine razı olması veya Bâbıâli'nin bununla yetin-

veç temsilcisi olarak uzun süre İstanbul'da kalmasına rağmen, Bâbıâli'nin İsveç'e bu gibi para yardımlarında bulunmayı kesinlikle kabul etmediğinden emindir. 1 Temmuz 1788 tarihli mektubunda bu hususta şöyle demektedir: "Şimdiye kadar İsveç kralına para yardımı sorun değildi ve ben inanıyorum ki Bâbıâli beyhude bir sefer için parasını sokağa atmayacaktır. Burada reis efendi benim tercümanıma soğuk bir şekilde İsveç hükümetinden hiçbir beklentisi olmadığını söyledi". Aynı hususu 8 ve 15 Ağustos tarihli mektuplarında tekrarlamaktadır. Lâkin bir ay sonra, Bâbıâli'nin İsveç'e muhtemelen Fas kralından aldığı paralardan 6 milyon akçe göndermiş ve üzerine ayrıca 5 milyon akçe eklemiş olabileceğini kabul etmektedir. Bu yüzden İsveç'te son zamanlarda bu kadar çok İspanyol parası görülmüştü (bk. 15 Eylül ve 1 Ekim 1788 tarihli mektuplar).

memesi hâlinde, sınırların 1768 tarihli savaştan önceki durumuna getirilmesine onay vermesi. Çariçe, güvenliği sağlamak için hemen silahları bırakacak ve hem gemilerini Baltık Denizi'nden hem de birliklerini işgal ettiği sınır bölgelerinden geri çekecekti. Kral ise Rusya ve Bâbıâli arasında barış sağlanana kadar silahlı kalacaktı. Hemen verilecek bir "Evet" ya da "Hayır", bu ölçüsüz taleplere yeterli cevap sayılacaktı.

Böyle bir dil, Avrupa'nın tamamını şaşkına çevirmeye pekâlâ yetiyordu. Ségur'a göre, padişah bile böyle bir dili zayıf bir Boğdan voyvodası karşısında kullanmaya cesaret edemezdi. Çariçenin 6 Temmuz'da yabancı elçilere ve 11 Temmuz'da milletine yönelik bir manifestoda nasıl bir cevap verdiğini tahmin etmek kolaydı. Silahlı kuvvetlerinin en büyük kısmı güneyde meşgulken, böyle bir bölünme ne kadar rahatsızlık verici olsa dahi, bu meydan okumayı kabul etti. Kralın resmî savaş ilânı ancak 21 Temmuz'da, birliklerinin başına geçerek Finlandiya'ya gittikten ve düşmanlıklar başladıktan sonra, yapıldı. Savaş ilânının sonunda bilhassa Bâbıâli için güvenli ve kalıcı bir barışın yapılmasında ısrar edeceğini söylüyordu[22].

St. Petersburg'da endişe had safhada idi. Herkes kaçmaya hazırlanıyordu. Çariçe bile ilk anda cesaretini biraz kaybetti, fakat sonra kendini tekrar toparladı. Her yerde talihli bir saldırının İsveç kralını çok geçmeden başkentin efendisi hâline getirebileceğinden endişe ediliyordu. Anlaşıldığı kadarıyla kral bile kendini bir süreliğine bu hayale kaptırmıştı. Ciddi olarak, Stockholm'daki soylu kadınları önceden belirlenen bir gün için Peterhov Sarayı'na baloya ve bu başkente girişini kutsamak üzere St. Petersburg Katedrali'nde yapılacak ayine davet ettiği anlatılıyordu. Hatta Büyük Petro'nun at üzerindeki heykelinin bulunduğu kaideye adını ebediyen hatırlanmak üzere kazıyacağını söyleyerek övünüyordu[23].

Oysa bu atıp tutmalar, olayların gidişatı ile cezasını buldu. Kral III. Gustav, tıpkı Kayser II. Josef gibi, ne büyük bir komutan ne de sağduyulu bir siyasetçi idi. Aksi takdirde, Bâbıâli'ye yardım etme yükümlülüğünü, 1740'da Bâbıâli ile akdettiği savunma antlaşmasına dayandırmazdı. Zira bu antlaşma, Rusya ile İsveç arasında 1743'te akdedilen Abo Barış Antlaşması'nın birinci maddesinde

22 Burada adı geçen bütün diplomatik belgeler, "*Ausführliche Geschichte*", Üçüncü Bölüm'ün başında, s. 7-60'ta eksiksiz olarak verilmiştir.

23 Séğur, *Mémoires*, T. III, s. 318 ve devamında o dönemlerde St. Petersburg'a hâkim ruh hâlini en iyi şekilde tarif etmektedir.

geçersiz ilân edilmişti. Zamanında bu hususta resmî bir bildiri aldığı için, bu husus Bâbıâli tarafından da pekâlâ biliniyordu.

Kral, yaklaşık 36 bin kişilik ordusu ile hemen Wiborg üzerinden St. Petersburg'a saldırmak yerine, birliklerini farklı yerlere dağıttı ve altı hafta boyunca önemsiz bir kale olan Neuschlot'u kuşatmakla oyalandı. Daha sonra ise Rusya'nın müttefiki olarak Danimarka da İsveç'e karşı savaş ilân ettiği ve birlikleri ile Ekim ayı başlarında Göteborg önlerine kadar geldiği için, daha fazlasına cesaret edemedi. Kral, işlerin daha ileri gitmemesini yalnızca İngiltere'nin, Hollanda'nın ve Prusya'nın biraraya gelerek, hızlı ve dirayetli müdahalesine borçlu idi. Bu devletlerin arabuluculuğu altında üç aylık bir ateşkes antlaşması sağlandı ve Danimarkalılar Kasım ayı başlarında tekrar sınırdan geri çekildiler[24].

Bu arada deniz savaşı da sonuçsuz kalmıştı. 17 Temmuz'da Hoogland Adası önlerinde meydana gelen tek çatışmada zafer öyle belirsiz kalmıştı ki, her iki taraf da zafer üzerinde aynı şekilde hak talep ediyorlar ve zaferin şerefine hem Stockholm'da hem de St. Petersburg'da kutlamalar yapılıyordu.

Neticede seferin tamamı bu yıl için oldukça başarısız oldu; üstelik kralın kötü savaş yönetiminden memnun olmayan ordusunda direniş ve husumet ruhu da uğursuz bir şekilde baş göstermeye başlamıştı. Subayların çoğunluğu, meclisin kesin onayı olmadan kralın savaşı başlatma hakkına sahip olmadığı bahanesini ileri sürerek itaat etmeyi reddetti. Kendi adlarına St. Petersburg'a, karşılığında İsveç topraklarına her türlü saldırıdan imtina etmesi şartıyla çariçeye düşmanlıkların ertelenmesini teklif eden bir heyet gönderdiler. Güneydeki şartlar karşısında çariçe için bundan daha iyi bir şey olamazdı. Finlandiya'daki İsveç ordusunun komutanı Südermanland dükü, çariçe ile akdedilen ateşkes antlaşmasına istemese de rıza göstermek zorunda kaldı ve kral da kaçınılmaz olanı kabul ederek birliklerini Ekim ayında sınırdan geri, kış karargâhına çekti. Bâbıâli için bu harekâtın tek ama aynı zamanda hiç de önemsiz olmayan kazancı, Rusya'nın donanmasını bu yıl içinde, Rumların kendi lehine ayaklanacaklarını umut ettiği Takımadalar'a gönderememesi oldu.

Bu ilk savaş yılının sonuçları, İstanbul'da devam eden barış müzakereleri ile ilgili oldukları oranda, değişik yönlerdeki beklentileri oldukça kırdı. Lâkin burada kalmayıp hemen sonraki seferin en önemli hâdiselerini ortaya dökece-

---

24 Bu hususta da yapılan diplomatik müzakereleri ve belgeleri eksiksiz olarak "*Ausführliche Geschichte*", III, 91 ve devamında bulabilirsiniz.

ğiz ki, daha sonra onun etkisi altında barışa olmasa da, bağlamında daha kesin ve daha derin sonuçlar doğuran diplomasi trafiğine geri döneceğiz.

Doğal olarak, şu anda hiç kimse barış yapmayı ciddi olarak düşünmüyordu. Birinci seferdeki üzücü tecrübelere rağmen Kayser Josef, hiç de kılıcını kınına sokmaya ve her ne pahasına olursa olsun barış yapmaya niyetli değildi. Aksine büyük bir özgüvenle ikinci kez silahlara sarıldı ve akıllıca hazırlanmış harekât planının kendisini zafere ve bu yıl için istediği barışa götüreceğinden tek bir an bile şüphe etmedi.

Nassau prensine Ocak 1789'da yazdığı bir mektupta krallara yakışır bir özgüvenle şöyle diyordu: "İlkbaharda Bender'i almak ve Tuna Nehri'nin sol kıyısına geçmek, Rus ordusunun işidir; nehrin sağ tarafında ben, Belgrad'ı fethedeceğim ve Sırbistan'a yayılacağım. Niş, Vidin, Saraybosna ve Sava Nehri'nden yukarı doğru Berbir, Banyaluka ve Kostanoviç'in ele geçirilmesi, Ağustos ayına kadar tamamlanacak teşebbüslerdir. Sadrazam, Tuna Nehri kıyılarında benim veya Rusların karşısına çıkacak olursa, muharebe etmeyi kabul etmek zorunda kalacak ve mağlup olduktan sonra, onu Silistre'nin toplarının altına kadar kovalayacağım. 1789 Ekim'inde bir kongre emredeceğim ve bu kongrede Osman'ın halkı gâvurlardan barış yapmalarını rica edecektir. Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları, elçilerim için müzakerelerin temelini oluşturmaktadır ve ben de bu arada Hotin ile Boğdan'ın bir kısmını ele geçireceğim. Rusya, Kırım Yarımadası'nın sahibi olarak kalacak; Özü yerle bir edilecek; İsveç Prensi Şarl, Kurland dükü ve Floransa arşidükü, Roma kralı olacaktır. O zaman Avrupa'nın her yerinde barış hüküm sürecektir; o tarihe kadar Fransa, milletin temsilcilerinin işini bitirmiş olacaktır ve diğer beyler kendilerini çok fazla, Avusturya'yı ise çok az düşünmektedirler".

Hotin, Özü ve Kırım hâlâ Avusturyalıların ve bu defa esas saldırının hedefi olacak Rusların elindeyken, İstanbul'da da hiç kimse barış yapmayı düşünemezdi. Bilhassa Sultan III. Selim'in büyük sevinç gösterileri arasında 7 Nisan 1789'da cülûsundan beri, Divân-ı Hümâyûn'da ve halk arasındaki savaş yanlısı tutum yeniden canlanmıştı. Harem'de yozlaşmış, zayıf [I.] Abdülhamid savaşı yalnızca zorunluluktan kabul ederken, kamuoyu III. Selim'i hemen silahların şanı ve bilgece bir yönetimle devlete eski gücünü ve yok olan ihtişamını yeniden kazandıracak kahraman hâline getirdi. Bu açıdan talihsiz babası III. Mustafa'nın izinden çok daha başarılı bir şekilde gideceğini umuyorlardı.

Bunun için gerekli ruha ve yeteneklere sahip 28 yaşındaki sultan (doğumu 24 Aralık 1761), en azından kaderinin daha derin bilincini de tahta taşıdı ve hemen gençliğin verdiği heyecanla bu bilince dört elle sarıldı. Ordularının başına bizzat geçmek istiyordu; lâkin gelenekler ve Divân-ı Hümâyûn'un endişeleri onu engelledi. Bunun üzerine en azından savaşın var güçle devam ettirilmesini istedi. Kaymakama gönderdiği hatt-ı hümâyûnlardan birinde şöyle diyordu: "Uykudan uyanalım ve İslâm'ın düşmanlarını karşılamak için çareler arayalım. Bu savaş amacına ulaşana kadar kılıcım kınına girmeyecektir. Kâfirlerin bizi bu kadar küçültmesine izin vermemiz bir utançtır. Gelin harekete geçelim ve gerekli hazırlıkları yapalım"! 16 ile 60 yaş arasında bütün müminler silahlarına sarılmalı idi.

Sultan III. Selim, yönetimin dizginlerini eline aldığı sırada düşmanlıklar yeniden başlamıştı bile. Planı, asıl kuvvetlerle Boğdan'dan geçip Bender'i muhasaradan kurtarmak ve Hotin ile Özü geri alınırken, kapudan paşanın da Kırım'a saldırması idi. Sadrazam, Mart ayı başlarında bu amaçla Maçin'den yola çıkarak, İbrail üzerinden Besarabya'ya akın etmeyi denemiş, fakat Maksimeni'de (16 Nisan) onları mağlup ettikten sonra, kaçanları Böğürdelen'e kadar takip eden ve tutunması mümkün olmayan bu yeri ateşe veren General Derfelden yönetimindeki Ruslar tarafından geri püskürtülmüştü. Oysa bu ilk talihli darbe de Ruslar tarafından aslında olması gerektiği gibi kullanılmadı.

Prens Repnin, Romanzov'un yerine Ukrayna'daki kolordunun başına geçerken, bir kez daha güney ordusunun başına geçen Prens Potemkin ancak Haziran ayında Rebaja-Mogila'daki (Mogilev) ana karargâha geldi ve yaz aylarının büyük bir bölümünü hazırlıklarla geçirdi. Ukrayna ordusunun öncü birliklerinin başında Berlad'da bulunan aceleci ve cüretkâr Suvorov aslında hemen İstanbul'a saldırmak istiyordu. Lâkin bunun için gerekli imkânlara sahip değildi. Temmuz ayı sonunda yalnızca 7 bin kişi ile Seret Nehri'ni geçerek, bulundukları Adjud'da İbrail'den Fokşan'a doğru ilerleyen Derviş Paşa komutasındasındaki 30 bin kişilik Osmanlı ordusu tarafından tehdit edilen Koburg prensinin birliklerine katılmakla yetinmek zorunda kaldı. 1 Ağustos'ta Fokşan'da 25 bin kişiden oluşan müttefiklerin dokuz saat süren bir mücadeleden sonra, Osmanlılara karşı tam bir zafer kazandıkları bir muharebe meydana geldi. Osmanlılar geride 1.500 ölü, 10 top ve 16 sancak bırakarak, dağınık bir kaçış hâlinde kısmen Bükreş'e kısmen de İbrail'e geri çekildiler.

Bu zafer, sonunda Potemkin'i de harekete geçirdi. O tarihe kadar geniş bir alana yayılmış ordusu ile henüz hiçbir faaliyette bulunmamıştı. Kuban'da Ge-

neral Soltikov emrinde 30 bin kişi vardı. Aynı büyülükte bir kolordu, Osmanlıların her an karaya çıkabileceklerinden endişe edilen Kırım'da bekliyordu ve ordunun kalan kısmı, Taman Adası'ndan, Potemkin'in ana karargâhının bulunduğu Olviopol'a kadar uzanan hattı koruyordu.

Buradan 21 Ağustos'ta Tuna Nehri'ne yaklaşmak için Dubasari'de Turla Nehri'ni geçti, ancak Türkler de bu arada, yeni tayin edilen Sadrazam Kethüda Meyyit Hasan Paşa'nın yönetiminde, ana kuvvetlerini burada toplamışlardı. Sadrazam, Eylül ayı başlarında 10 bin kişi ile İbrail'de Tuna Nehri'ni geçerek Rimnik'e saldırırken, seraskerliğe tayin edilen Kapudan Gazi Hasan Paşa, 30 bin kişi ile Besarabya'ya bir şaşırtma harekâtında bulundu, fakat burada Prens Repnin tarafından İsmail'e geri püskürtüldü.

22 Eylül'de Rimnik Nehri kıyılarındaki Martineşti Köyü yakınlarında Koburg ve Suvorov yönetimindeki müttefikler, ikinci kez sadrazam ile karşı karşıya geldiler. Osmanlılara çok pahalıya mâl olan çok şiddetli bir muharebe oldu. Ruslar ve Avusturyalılar karşısında dört kat üstünlüğe sahip olmalarına rağmen, sabahtan akşamın geç saatlerine kadar süren muharebe sırasında tamamen mağlup oldular. Kayıpları, 20 bin ölü ve yaralı olarak tahmin ediliyordu; yalnızca 3 bin asker, kaçarken Rimnik Nehri'nin sularında ölümü buldu. Üstelik ordugâhın tamamı da 80 top, 100 sancak ve muazzam bir silah, savaş araç gereçleri ve erzak stoku ile birlikte galiplerin eline geçti.

Sadrazam ancak Şumnu'da ordusundan kalanları tekrar biraraya getirmeye çalıştı, fakat ordunun yalnızca küçük bir bölümünü sancakların altında tutabildi. Daha muharebe sırasında ölümcül hasta olan sadrazam, bu mağlubiyetten sonra ancak birkaç gün yaşadı. Kapudan Gazi Hasan Paşa, onun yerine sadaret makamına getirildi ve hemen mağlup olan ordunun komutasını devraldı.

Eşit olmayan bu muharebenin zaferle sonuçlanmasının şanını, gösterdiği basirete ve kararlılığa borçlu oldukları Suvorov, günün asıl kahramanı olarak kutlandı. Rimnikski ünvanı ile hem kayser hem de Çariçe Katerina tarafından kontluğa terfi ettirildi ve çariçeden "Sadrazamı mağlup eden adam" yazısını taşıyan 60 bin ruble değerinde bir kılıç ve yalnızca kazanılan büyük muharebeler için verilen birinci sınıf Aziz George nişanını aldı[25].

---

25 Fokşan (Fokşani) ve Martinesti muharebelerinin gidişatının askerî açıdan en detaylı tarifini, von Smitt, *aynı eser*, I, 419 ve devamında vermektedir ve bu esnada "*Ausführliche Geschichte*", III, 95 ve devamını büyük ölçüde esas almaktadır.

Bunun için gerekli ruha ve yeteneklere sahip 28 yaşındaki sultan (doğumu 24 Aralık 1761), en azından kaderinin daha derin bilincini de tahta taşıdı ve hemen gençliğin verdiği heyecanla bu bilince dört elle sarıldı. Ordularının başına bizzat geçmek istiyordu; lâkin gelenekler ve Divân-ı Hümâyûn'un endişeleri onu engelledi. Bunun üzerine en azından savaşın var güçle devam ettirilmesini istedi. Kaymakama gönderdiği hatt-ı hümâyûnlardan birinde şöyle diyordu: "Uykudan uyanalım ve İslâm'ın düşmanlarını karşılamak için çareler arayalım. Bu savaş amacına ulaşana kadar kılıcım kınına girmeyecektir. Kâfirlerin bizi bu kadar küçültmesine izin vermemiz bir utançtır. Gelin harekete geçelim ve gerekli hazırlıkları yapalım"! 16 ile 60 yaş arasında bütün müminler silahlarına sarılmalı idi.

Sultan III. Selim, yönetimin dizginlerini eline aldığı sırada düşmanlıklar yeniden başlamıştı bile. Planı, asıl kuvvetlerle Boğdan'dan geçip Bender'i muhasaradan kurtarmak ve Hotin ile Özü geri alınırken, kapudan paşanın da Kırım'a saldırması idi. Sadrazam, Mart ayı başlarında bu amaçla Maçin'den yola çıkarak, İbrail üzerinden Besarabya'ya akın etmeyi denemiş, fakat Maksimeni'de (16 Nisan) onları mağlup ettikten sonra, kaçanları Böğürdelen'e kadar takip eden ve tutunması mümkün olmayan bu yeri ateşe veren General Derfelden yönetimindeki Ruslar tarafından geri püskürtülmüştü. Oysa bu ilk talihli darbe de Ruslar tarafından aslında olması gerektiği gibi kullanılmadı.

Prens Repnin, Romanzov'un yerine Ukrayna'daki kolordunun başına geçerken, bir kez daha güney ordusunun başına geçen Prens Potemkin ancak Haziran ayında Rebaja-Mogila'daki (Mogilev) ana karargâha geldi ve yaz aylarının büyük bir bölümünü hazırlıklarla geçirdi. Ukrayna ordusunun öncü birliklerinin başında Berlad'da bulunan aceleci ve cüretkâr Suvorov aslında hemen İstanbul'a saldırmak istiyordu. Lâkin bunun için gerekli imkânlara sahip değildi. Temmuz ayı sonunda yalnızca 7 bin kişi ile Seret Nehri'ni geçerek, bulundukları Adjud'da İbrail'den Fokşan'a doğru ilerleyen Derviş Paşa komutasındasındaki 30 bin kişilik Osmanlı ordusu tarafından tehdit edilen Koburg prensinin birliklerine katılmakla yetinmek zorunda kaldı. 1 Ağustos'ta Fokşan'da 25 bin kişiden oluşan müttefiklerin dokuz saat süren bir mücadeleden sonra, Osmanlılara karşı tam bir zafer kazandıkları bir muharebe meydana geldi. Osmanlılar geride 1.500 ölü, 10 top ve 16 sancak bırakarak, dağınık bir kaçış hâlinde kısmen Bükreş'e kısmen de İbrail'e geri çekildiler.

Bu zafer, sonunda Potemkin'i de harekete geçirdi. O tarihe kadar geniş bir alana yayılmış ordusu ile henüz hiçbir faaliyette bulunmamıştı. Kuban'da Ge-

neral Soltikov emrinde 30 bin kişi vardı. Aynı büyülükte bir kolordu, Osmanlıların her an karaya çıkabileceklerinden endişe edilen Kırım'da bekliyordu ve ordunun kalan kısmı, Taman Adası'ndan, Potemkin'in ana karargâhının bulunduğu Olviopol'a kadar uzanan hattı koruyordu.

Buradan 21 Ağustos'ta Tuna Nehri'ne yaklaşmak için Dubasari'de Turla Nehri'ni geçti, ancak Türkler de bu arada, yeni tayin edilen Sadrazam Kethüda Meyyit Hasan Paşa'nın yönetiminde, ana kuvvetlerini burada toplamışlardı. Sadrazam, Eylül ayı başlarında 10 bin kişi ile İbrail'de Tuna Nehri'ni geçerek Rimnik'e saldırırken, seraskerliğe tayin edilen Kapudan Gazi Hasan Paşa, 30 bin kişi ile Besarabya'ya bir şaşırtma harekâtında bulundu, fakat burada Prens Repnin tarafından İsmail'e geri püskürtüldü.

22 Eylül'de Rimnik Nehri kıyılarındaki Martineşti Köyü yakınlarında Koburg ve Suvorov yönetimindeki müttefikler, ikinci kez sadrazam ile karşı karşıya geldiler. Osmanlılara çok pahalıya mâl olan çok şiddetli bir muharebe oldu. Ruslar ve Avusturyalılar karşısında dört kat üstünlüğe sahip olmalarına rağmen, sabahtan akşamın geç saatlerine kadar süren muharebe sırasında tamamen mağlup oldular. Kayıpları, 20 bin ölü ve yaralı olarak tahmin ediliyordu; yalnızca 3 bin asker, kaçarken Rimnik Nehri'nin sularında ölümü buldu. Üstelik ordugâhın tamamı da 80 top, 100 sancak ve muazzam bir silah, savaş araç gereçleri ve erzak stoku ile birlikte galiplerin eline geçti.

Sadrazam ancak Şumnu'da ordusundan kalanları tekrar biraraya getirmeye çalıştı, fakat ordunun yalnızca küçük bir bölümünü sancakların altında tutabildi. Daha muharebe sırasında ölümcül hasta olan sadrazam, bu mağlubiyetten sonra ancak birkaç gün yaşadı. Kapudan Gazi Hasan Paşa, onun yerine sadaret makamına getirildi ve hemen mağlup olan ordunun komutasını devraldı.

Eşit olmayan bu muharebenin zaferle sonuçlanmasının şanını, gösterdiği basirete ve kararlılığa borçlu oldukları Suvorov, günün asıl kahramanı olarak kutlandı. Rimnikski ünvanı ile hem kayser hem de Çariçe Katerina tarafından kontluğa terfi ettirildi ve çariçeden "Sadrazamı mağlup eden adam" yazısını taşıyan 60 bin ruble değerinde bir kılıç ve yalnızca kazanılan büyük muharebeler için verilen birinci sınıf Aziz George nişanını aldı[25].

25 Fokşan (Fokşani) ve Martinesti muharebelerinin gidişatının askerî açıdan en detaylı tarifini, von Smitt, *aynı eser*, I, 419 ve devamında vermektedir ve bu esnada "*Ausführliche Geschichte*", III, 95 ve devamını büyük ölçüde esas almaktadır.

Bunun için gerekli ruha ve yeteneklere sahip 28 yaşındaki sultan (doğumu 24 Aralık 1761), en azından kaderinin daha derin bilincini de tahta taşıdı ve hemen gençliğin verdiği heyecanla bu bilince dört elle sarıldı. Ordularının başına bizzat geçmek istiyordu; lâkin gelenekler ve Divân-ı Hümâyûn'un endişeleri onu engelledi. Bunun üzerine en azından savaşın var güçle devam ettirilmesini istedi. Kaymakama gönderdiği hatt-ı hümâyûnlardan birinde şöyle diyordu: "Uykudan uyanalım ve İslâm'ın düşmanlarını karşılamak için çareler arayalım. Bu savaş amacına ulaşana kadar kılıcım kınına girmeyecektir. Kâfirlerin bizi bu kadar küçültmesine izin vermemiz bir utançtır. Gelin harekete geçelim ve gerekli hazırlıkları yapalım"! 16 ile 60 yaş arasında bütün müminler silahlarına sarılmalı idi.

Sultan III. Selim, yönetimin dizginlerini eline aldığı sırada düşmanlıklar yeniden başlamıştı bile. Planı, asıl kuvvetlerle Boğdan'dan geçip Bender'i muhasaradan kurtarmak ve Hotin ile Özü geri alınırken, kapudan paşanın da Kırım'a saldırması idi. Sadrazam, Mart ayı başlarında bu amaçla Maçin'den yola çıkarak, İbrail üzerinden Besarabya'ya akın etmeyi denemiş, fakat Maksimenİ'de (16 Nisan) onları mağlup ettikten sonra, kaçanları Böğürdelen'e kadar takip eden ve tutunması mümkün olmayan bu yeri ateşe veren General Derfelden yönetimindeki Ruslar tarafından geri püskürtülmüştü. Oysa bu ilk talihli darbe de Ruslar tarafından aslında olması gerektiği gibi kullanılmadı.

Prens Repnin, Romanzov'un yerine Ukrayna'daki kolordunun başına geçerken, bir kez daha güney ordusunun başına geçen Prens Potemkin ancak Haziran ayında Rebaja-Mogila'daki (Mogilev) ana karargâha geldi ve yaz aylarının büyük bir bölümünü hazırlıklarla geçirdi. Ukrayna ordusunun öncü birliklerinin başında Berlad'da bulunan aceleci ve cüretkâr Suvorov aslında hemen İstanbul'a saldırmak istiyordu. Lâkin bunun için gerekli imkânlara sahip değildi. Temmuz ayı sonunda yalnızca 7 bin kişi ile Seret Nehri'ni geçerek, bulundukları Adjud'da İbrail'den Fokşan'a doğru ilerleyen Derviş Paşa komutasındasındaki 30 bin kişilik Osmanlı ordusu tarafından tehdit edilen Koburg prensinin birliklerine katılmakla yetinmek zorunda kaldı. 1 Ağustos'ta Fokşan'da 25 bin kişiden oluşan müttefiklerin dokuz saat süren bir mücadeleden sonra, Osmanlılara karşı tam bir zafer kazandıkları bir muharebe meydana geldi. Osmanlılar geride 1.500 ölü, 10 top ve 16 sancak bırakarak, dağınık bir kaçış hâlinde kısmen Bükreş'e kısmen de İbrail'e geri çekildiler.

Bu zafer, sonunda Potemkin'i de harekete geçirdi. O tarihe kadar geniş bir alana yayılmış ordusu ile henüz hiçbir faaliyette bulunmamıştı. Kuban'da Ge-

neral Soltikov emrinde 30 bin kişi vardı. Aynı büyülükte bir kolordu, Osmanlıların her an karaya çıkabileceklerinden endişe edilen Kırım'da bekliyordu ve ordunun kalan kısmı, Taman Adası'ndan, Potemkin'in ana karargâhının bulunduğu Olviopol'a kadar uzanan hattı koruyordu.

Buradan 21 Ağustos'ta Tuna Nehri'ne yaklaşmak için Dubasari'de Turla Nehri'ni geçti, ancak Türkler de bu arada, yeni tayin edilen Sadrazam Kethüda Meyyit Hasan Paşa'nın yönetiminde, ana kuvvetlerini burada toplamışlardı. Sadrazam, Eylül ayı başlarında 10 bin kişi ile İbrail'de Tuna Nehri'ni geçerek Rimnik'e saldırırken, seraskerliğe tayin edilen Kapudan Gazi Hasan Paşa, 30 bin kişi ile Besarabya'ya bir şaşırtma harekâtında bulundu, fakat burada Prens Repnin tarafından İsmail'e geri püskürtüldü.

22 Eylül'de Rimnik Nehri kıyılarındaki Martineşti Köyü yakınlarında Koburg ve Suvorov yönetimindeki müttefikler, ikinci kez sadrazam ile karşı karşıya geldiler. Osmanlılara çok pahalıya mâl olan çok şiddetli bir muharebe oldu. Ruslar ve Avusturyalılar karşısında dört kat üstünlüğe sahip olmalarına rağmen, sabahtan akşamın geç saatlerine kadar süren muharebe sırasında tamamen mağlup oldular. Kayıpları, 20 bin ölü ve yaralı olarak tahmin ediliyordu; yalnızca 3 bin asker, kaçarken Rimnik Nehri'nin sularında ölümü buldu. Üstelik ordugâhın tamamı da 80 top, 100 sancak ve muazzam bir silah, savaş araç gereçleri ve erzak stoku ile birlikte galiplerin eline geçti.

Sadrazam ancak Şumnu'da ordusundan kalanları tekrar biraraya getirmeye çalıştı, fakat ordunun yalnızca küçük bir bölümünü sancakların altında tutabildi. Daha muharebe sırasında ölümcül hasta olan sadrazam, bu mağlubiyetten sonra ancak birkaç gün yaşadı. Kapudan Gazi Hasan Paşa, onun yerine sadaret makamına getirildi ve hemen mağlup olan ordunun komutasını devraldı.

Eşit olmayan bu muharebenin zaferle sonuçlanmasının şanını, gösterdiği basirete ve kararlılığa borçlu oldukları Suvorov, günün asıl kahramanı olarak kutlandı. Rimnikski ünvanı ile hem kayser hem de Çariçe Katerina tarafından kontluğa terfi ettirildi ve çariçeden "Sadrazamı mağlup eden adam" yazısını taşıyan 60 bin ruble değerinde bir kılıç ve yalnızca kazanılan büyük muharebeler için verilen birinci sınıf Aziz George nişanını aldı[25].

25 Fokşan (Fokşani) ve Martinesti muharebelerinin gidişatının askerî açıdan en detaylı tarifini, von Smitt, *aynı eser*, I, 419 ve devamında vermektedir ve bu esnada "*Ausführliche Geschichte*", III, 95 ve devamını büyük ölçüde esas almaktadır.

Ne yazık ki bu parlak zafer de sonuçları açısından beklentilere uymuyordu. Düşman, Tuna Nehri'nin diğer kıyısında takip edilmedi. Koburg prensi, birliklerini yalnızca Eflak'a kadar ilerletti ve kışı karargâhta geçirmek üzere 10 Kasım'da önemli bir direnişle karşılaşmadan, zaferle başkent Bükreş'e girdi.

Bu arada Prens Potemkin de nihayet harekete geçmişti. Eylül ayı başlarında Turla Nehri'ni aşmıştı; ayın son gününde kısa bir direnişten sonra Akkirman'ı ele geçirmişti; 14 Kasım'da, 300 top ve 16 bin kişilik bir muhafız kıtası tarafından korunan güçlü Bender Kalesi'ni teslim olmaya zorladı. Potemkin, karargâhını Yaş'a kurarken, Besarabya'da kış karargâhına çekilen Ruslar için bu yılın seferi bu şekilde sona erdi.

Avusturya da seferi bu yıl çok geç başlatmış ve başlangıçta çok ilgisiz yürütmüştü. Ertesi yılın başlarında hayatını sona erdiren hastalığın tohumunu daha o zaman içinde taşıyan kayser, bu sefere artık şahsen katılmadı. Başkomutanlığı ancak Mayıs ayı başlarında Futak ordugâhında bulunan 55 bin kişilik ordunun yanına gelen yaşlı Mareşal Kont Haddik'e bırakmıştı. Lâkin geçen yıl içinde kuvvetleri tüketmekten başka bir işe yaramayan savunma sisteminden vazgeçilmesinde ve düşmanı kendi topraklarında arayıp, şiddetli ve kararlı eylemlerle zaferi sağlamak için saldırıya geçilmesinde ısrar etmişti[26].

Oysa niyetlerinin yalnızca küçük bir kısmı gerçekleşti. Beklentileri en fazla yerine getiren, Mareşal Laudon oldu. Zira Mayıs ayı başlarında 5 bin kişilik birleşik Hırvatistan ve Slovenya ordusunun komutanlığını devralır almaz, sınırlarda süregelen sürtüşmeleri hemen sona erdirdi ve Haziran ayında birliklerinin tamamı ile Bosna'daki güçlü Berbir ya da nam-ı diğer Eski Gradiska Kalesi'ne doğru ilerledi. Kısa ama dirayetli bir kuşatmadan sonra, Osmanlılar bu kaleyi 9 Temmuz'u 10 Temmuz'a bağlayan gece gönüllü olarak boşalttılar.

Ayın sonlarına doğru, yaşlı ve tereddütlü Kont Haddik'in yerine bütün Habsburg birliklerinin başkomutanlığına getirilen Laudon, doğrudan Belgrad'a saldırdı. 14 Ağustos'ta kolordusunun büyük bir kısmı ile ana ordunun Zemun'daki ordugâhına gelirken, Hırvatistan ve Slovenya sınırında yalnızca Osmanlıların Habsburg topraklarına yaptıkları daimî bireysel akınları dizginlemek için ge-

26 Smitt, *aynı eser*, I, 451'de verilen, 13 Ağustos'ta Mareşal Laudon'a gönderdiği yazıda bu açıklamalarda bulunmuştu.

rektiği kadar birlik bırakıldı. Aslında diğer kolordularının da harekâtları bu yıl için bunlarla sınırlı kaldı.

Eski sadrazam, yeni serasker Koca Yusuf Paşa'nın 15 bin kişilik bir birliğin başında Banat'a yaptığı akın, 28 Ağustos'ta Mehadiye'de Topçu Generali Kont Clairfait'in 24 bin kişilik birliğine yenilmesi ile engellendi. Kont, birliğinin büyük bir kısmı ile Zemun'daki ana orduya katılırken, Banat'ta kalan birliklerin küçük bir kısmı Tuna Nehri'ni geçti ve 9 Kasım'da çok da önemsiz olmayan Fethülislâm (Kladova) Kalesi'ni ele geçirdi.

Prens Hohenlohe'nin birliklerin komutanlığını yürüttüğü Erdel'deki mücadele yaz boyunca Osmanlıların defalarca Boğdan yönünden aşmaya çalıştıkları sayısız dar geçitlerin savunulması ile geçti. Lâkin Osmanlılar her defasında öyle büyük bir başarıyla geri püskürtüldüler ki, Prens Hohenlohe birliklerinin bir kısmını Eflak'a gönderebildi ve burada 6 Kasım'da Krayova ele geçirilerek, birlikler kısmen burada kısmen de Erdel'deki kış karargâhlarına çekildiler.

Asıl saldırı ise Belgrad üzerine yapılmıştı. Mareşal Laudon, Zemun ordugâhına varır varmaz, kaleyi kuşatmak için gerekli hazırlıklara başlamış ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, Hırvatistan ile Banat'tan da takviye kuvvetler geldikten sonra, 15 Eylül'de muhasarayı resmen başlatmıştı. Büyük bir dirayetle yürütülen kuşatma kısa sürdü ve tam bir zaferle sonuçlandı. Dış mahalleler 20 Eylül'de hücumla alındı ve sekiz gün sonra, 8 Ekim'de, Belgrad Valisi Osman Paşa kaleyi teslim etmeyi bizzat teklif etti. 7 bin kişilik muhafız kıtasına Orsova'ya serbest geçiş izni verildi. Yaklaşık 400 top, önemli miktarlarda cephane ve erzak, galiplerin geline geçti[27].

Çok geçmeden Semendire ve Pasarofça da teslim oldular ve böylece tahkimi güçlü Yeni Orsova'ya da bir saldırı düzenlenebildi. Lâkin 8 bin kişilik muhafız kıtası cesaretle direndi ve kışın gelmesi ile birlikte kuşatma ancak ertesi yılın ilkbaharında, 19 Nisan 1790'da, hiç de önemsiz olmayan bu yerin teslim edilmesi ile sonuçlanan bir ablukaya çevrilmek zorunda kalındı.

Son iki yılın bu değişken savaş hâli karşısında, barışın sağlanması için hiçbir zaman tam olarak kesilmemiş olan müzakereler de birçok yönden olağandışı bir değişikliğe uğramışlardı. Bu hususta açıkça olmasa da Divân-ı Hümâyûn nezdinde daha gizli, nüfûzlu ilişkileri sayesinde âdeta başrolü oynayan ve her-

27 Kuşatmanın tarifi ve teslimiyet belgesinin eksiksiz metni için bk. "*Ausführliche Geschichte*", II, 209 ve devamı.

kesten önce önemli bir netice elde eden Prusya oldu. Bu ise bizi kendiliğinden Şark Meselesi tarihinde silahların ve menfaatlerin bu olağanüstü mücadelesinin başlangıçlarına kadar götürmektedir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi, bilhassa Fransız sefiri ve Avusturya elçisi, Bâbıâli'nin savaş ilânından sonra barışı her halükârda muhafaza etmek için Divân-ı Hümâyûn nezdindeki bütün nüfûzlarını kullanmışlar ve bu esnada Bulgakov'un hemen serbest bırakılmasını müzakerelerin devamının ana şartı olarak ileri sürmüşlerdi. Başta Prusya elçisi olmak üzere, diplomasinin bütün diğer üyelerinin de desteğini almaya çalıştılar.

Avusturya elçisi, 21 Ağustos 1787'de bu amaçla Diez'e resmî bir yazı gönderdi ve bu meseledeki çabalarını kendi gayretleri ile birleştirmesini rica etti. Zira bu mesele, bütün diplomatik heyetlerin dokunulmazlığını ilgilendiriyordu ve başarılı bir şekilde sonuçlanması her iki imparatorluk sarayını da mutlu edecekti. Meslektaşları İngiltere, İsveç ve Napoli elçileri bir ret cevabının yaratacağı rahatsızlığa maruz kalmak istemedikleri için bu "hassas meseleye" karışmak istemezlerken, Diez her ne kadar Bâbıâli'nin, Rusya ile anlaşmazlıklarına bakmaksızın, bir elçinin dokunulmazlığını Avrupa devletler hukukunun şartlarından biri olarak her halükârda koruması gerektiğini düşünüyorduysa da Avusturya elçisinin ricasını yine de kayıtsız şartsız kabul etmekten imtina etti. Bu yüzden görünüşte genel olarak olumlu bir cevap verdi, fakat aynı zamanda reisülküttaba da samimi bir şekilde Bâbıâli'nin kararlarını baskı yaparak etkilemekten çok uzak olduğunu belirtti; yine de Bulgakov'u serbest bırakmaya meyilli oldukları takdirde, bilhassa Prusya kralının ricası üzerine ve kendi elçiliğinin de lehte konuşmaları sayesinde böyle bir karar verildiğini belirterek bu karara daha yüksek bir değer kazandırabilirlerdi. Reisülküttab bu teklifi doğrudan geri çevirmedi, lâkin yine de hiçbir şeyde acele etmemek gerektiğini belirtti. Aslında zamanında "terbiye ve mütevazilikle" ricada bulunmuş olsaydı veya diğer iki elçi, serbest bırakılmasını gerekli sağduyu ile istemiş olsalardı, Bâbıâli Bulgakov'un gitmesini yasaklamaya meyilli değildi.

Diez, iki önemli avantaj sağladığı için kendini bu yola başvurmak zorunda hissettiğini belirtmektedir. Öncelikle Rusya bu sayede tatmin olacak ve Prusya hakkında şikâyet etmek için bir sebebi kalmayacak, ikinci olarak Bâbıâli'nin Avusturya elçisinin nüfûzundan ziyade Prusya'nın arabuluculuk yapmasına ağırlık verdiğini gördüğü takdirde Avusturya'dan uzaklaşacaktı. Bu sayede iki

imparatorluk sarayının o zamana kadar süregelen sistemleri, Prusya lehine değişikliğe uğrayabilirdi[28].

Berlin'de elçinin bu aslında biraz ikili olan tavrı genel olarak kabul görüyordu. Başlangıçta, Bulgakov'un serbest bırakılması için çaba göstermesi, ama baskı yapmaması ve bunun dışında tamamen tarafsız kalması yönünde talimatlar aldı. Bu sayede diğer devletleri kızdırmayacaklardı ve Rusya da tatmin olacaktı. St. Petersburg'da hâlâ sanki Diez'in Bâbıâli'yi savaşa tahrik ettiğine dair bir şüphe mevcut olduğundan, bu çok önemli idi[29].

Onun dışında Berlin'de sanki nasıl davranılması gerektiğine henüz karar verilmemişti. Yalnızca Bâbıâli'nin hiçbir şekilde üstesinden gelemeyeceği bir savaşa çok ihtiyatsız bir şekilde teşebbüs ettiği düşünülüyordu. Zira hiçbir devlet, Bâbıâli uğruna kendini tehlikeye atmazdı. Hertzberg, Eylül ayında Diez'e samimiyetle şöyle yazdı: "Bâbıâli'ye bizim adımıza umut vermekten kesinlikle kaçının, salt gözlemci olarak kalın". Ayrıca resmî olarak da Prusya'nın iki imparatorluk sarayının tarafını tuttuğu gibi bir izlenim bırakacak her türlü adımdan imtina etmesi tembihlendi[30].

Elçinin ve kabinesinin görüş ayrılıkları bu esnada bariz bir şekilde ortaya çıkıyordu. Diez, Bâbıâli'yle halkın sâkin ve ölçülü tutumunu, adalet duygusunu, hatta en büyük tehlike anında onları ölümü köleliğe yeğ tutmaya iten kaderciliğini aşırı bir biçimde övmekten yorulmazken, kralın meclisinde Osmanlı'nın davasına ve geleceğine henüz güven duyulamıyordu. Şimdilik Bâbıâli'nin Prusya ticaretine Berberîlere karşı daha fazla güvenlik sağlaması için baskı yapmakla yetiniyorlardı.

Ancak kayserin Bâbıâli'ye karşı tutumu daha tehlikeli bir hâl almaya ve Prusya'nın Hollanda'da elde ettiği başarılar Berlin kabinesinin cesaretini önemli ölçüde yükseltmeye başladığında bilhassa Bakan von Hertzberg, Şark Meselesi'ne daha kararlı bir biçimde müdahale edilmesi için baskı yapmaya başladı. Lâkin bu yöndeki hırsı başlangıçta yalnızca Bâbıâli'nin barış talep et-

28 Diez'in 25 Ağustos 1787 tarihli mektubu; burada ayrıca Avusturya elçisinin 21 Ağustos tarihli yazısı ve bunun ertesi gün tarihli cevabı da verilmiştir.

29 Diez'in 21 ve 24 Eylül 1787 tarihli mektupları. Bu mektuplarda Diez'e Bulgakov için yalnızca, "diğer hükümetleri dehşete düşürmeyen, etkileyici olmayan bir" şekilde araya girme talimatı verilmektedir.

30 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 18 Eylül tarihli mektup (Kraliyet Kütüphanesi) ve Diez'in Hertzberg'e gönderdiği 5 Ekim 1787 tarihli mektup.

mek zorunda kalması hâlinde, Fransa ile birlikte Prusya'nın arabuluculuğuna başvurmasını sağlamakla sınırlı idi ki bu, kayserin arabuluculuğundan çok daha hayırlı olacaktı[31].

Oysa çok geçmeden daha ileri de gitmeye başladı. Bu arabuluculuk görevi, Prusya'ya önemli avantajlar da sağlamalı idi. Bu amaçla mevcut krizde bir rol oynayan menfaatleri tatmin edeceğine inandığı bir plan hazırladı.

Kasım ayı sonlarında Diez'e bu hususta şöyle yazıyordu: "Hollanda meselesini başarıyla sonuçlandırdığımıza ve artık ellerimiz boş kaldığına göre, mevcut Türk savaşını bakanlık görevimi yüceleştirmek için kullanılmak üzere elimden gelen herşeyi yapmak istiyorum. Siz de buna katılabilirsiniz, fakat büyük bir basiret, enerji ve yalnızca ikimizin ve bu mektupları yazanlarla şifreleyenlerin bilgi sahibi olacağı, nüfûz edilmesi imkânsız bir gizlilikle hareket etmek zorundasınız. Bâbıâli, iki imparatorluk sarayı ile başa çıkabilecekmiş gibi görünmemektedir. Fransa, Bâbıâli için hemen hemen hiçbir şey yapmayacaktır ve başka hiçbir saray, büyük avantajların umudunu kurmadığı sürece, kendini tehlikeye atmayacaktır. Sizin de tahmin edebileceğiniz ama çok gizli tutulması gereken bir plan hazırladım. Prusya, Fransa ve dâhil edeceğim diğer devletlerin Osmanlı İmparatorluğu'na Tuna Nehri'nin öte kıyısındaki varlığının daimî olarak, Tuna ve Unna nehirleri Osmanlı İmparatorluğu ile Hristiyan âlemi arasında ebediyen sınırı oluşturacak şekilde garanti edilmesi şartıyla Bâbıâli'yi kaysere Boğdan'ı ve Eflak'ı, Rusya'ya da Kırım'ı, Özü'yü ve Besarabya'yı vermeye ikna edebileceğimizi düşünüyor musunuz? Bana göre, aynı zamanda Rusya'nın bu bedel karşılığında Gürcistan ve Kuban'ın ötesindeki bütün toprakların hâkimiyetinden vazgeçmesini; Türkiye'nin içişlerine karışmamasını; ticaret ile denizcilik imtiyazlarını adil ve Bâbıâli'nin hâkimiyet haklarına uygun bir seviyeye getirmesini sağlayabiliriz. Aynı zamanda Prusya'nın da iki imparatorluk sarayından alabileceği onlarınkiyle eşdeğer iyi bir hakka dair bir fikrim var. Türkiye bunun için hiçbir fedakârlık yapmak zorunda kalmayacaktır; yalnızca Prusya ile akdedilecek lehte bir ticaret antlaşmasını kabul edecek

31 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 20 Kasım 1787 tarihli mektup: "Eğer Türkler [barışa] mecbur edilme noktasındaysalar ve barış müzakerelerine gelinmişse, o zaman Fransa'nınkiyle birlikte kralın arabuluculuğunu Türklerin istemeleri için uğraşın, bu onlar için imparatorunkinden daha iyi olur". Kralın 7 Aralık 1787 tarihli yazısı; bu yazıda Diez'e kralı Bâbıâli ile hiçbir şekilde yüz yüze getirmeden ve "benim arabulucuğum teklifinin istenmesi için" Bâbıâli'ye barış yapmasını tavsiye etmesini söylemektedir.

ve Akdeniz'deki serbest denizciliği Berberî devletlerine karşı koruyacaktır ki, bu da pekâlâ mümkündür".

Tabii ki Bâbıâli söz konusu eyaletleri vermeyi öyle kolay kabul etmeyecekti. Oysa onları zaten çok geçmeden kaybedecekti ve mesela sadece birkaç sefil Rum'u ve saraydaki nâfiz birlikleri zenginleştirmeye veya birkaç Tatar göçebe ordasını beslemeye hizmet eden Boğdan ile Eflak Bâbıâli'nin ne işine yarayacaktı ki? Çok az fedakârlıkla Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da Prusya ve diğer devletler tarafından garanti edilecek kalan güzel kısmına rahatça ve daimî olarak sahip olmak, Bâbıâli için önemli bir kazanç olacaktı. Zira Tuna Nehri bir kez doğal sınırı oluşturdu mu, hiç kimse Bulgaristan, Bosna, Sırbistan vs. gibi terkedilmiş ülkelerle ilgilenmezdi. Diez, öncelikle Bâbıâli'nin böyle bir şeye rıza gösterip göstermeyeceğini yoklamalı ve daha sonra yalnızca kralın arabuluculuk yapmasını talep etmeli idi. Ahlaken bu meselenin başarılı olacağından ve gizli tutulacağından emin olmadan, bu meseleye ne pahasına olursa olsun dalmamak gerektiğini pekâlâ anlayabilirdi. Bu, yalnızca bir fikirdi; daha kralın bile bundan haberi yoktu. Bu plan başarılı olursa Diez'e parlak bir gelecek vadedebilirdi; kendisi, vatanına refah getirmek ve gücünü mümkün olduğunca genişletmesine yardımcı olma onurundan başka bir şey istemiyordu[32].

Hertzberg, en sağlıklı ve en adil siyasete dayalı planının mükemmelliğinden ve başarısından öylesine emindi ki, bundan hiçbir şüphe duymuyordu. Ocak ve Şubat aylarında, Diez'e şöyle yazdı: "Sanırım, mantıklı hiçbir insan bu plana karşı gelemez. Bâbıâli'yi kurtarmanın tek çaresi olduğundan, biraz olsun aydın olan her Türk vezir bu planı kabul edecektir"[33].

Ayrıca Diez'in kendisine acele cevap vermemesinden de son derece rahatsız oluyordu. Onu Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine karşı ilgisizlikle suçlarken, aslında bu çatışmaların asıl sorumlusu başladığından beri, bilhassa kayserin savaş ilânından itibaren iletişimin gittikçe zorlaşması idi. Mektuplar genelde Viyana ve Varşova üzerinden bir ay içinde gönderilirken, şimdi Venedik, Ankona veya Marsilya üzerinden ancak iki ayda gidiyordu ve bu durumda bile yeterince güvenli değildi.

32 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 20 Kasım 1787 tarihli mektup (Kraliyet Kütüphanesi).

33 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 26 Ocak ve 9 Şubat 1788 tarihli mektuplar (Kraliyet Kütüphanesi).

Diez, sonunda gelen cevabında bu fikirlere doğrudan karşı çıkınca, Hertzberg daha da rahatsız oldu. Diez, açıkça şöyle diyordu: "Planın gerçekleştirilmesi bana göre imkânsız, buradaki ruh hâli de tam ters. Yeni reisülküttab muhtemelen bu gibi tekliflere tahammül edebilecek, hatta belki de bundan hoşlanabilecek tek adamdır, ama o da milletin tamamını böyle bir planı kabule razı edebilecek güce sahip değildir; hatta bin parçaya bölünme korkusundan bu hususta tek bir kelime etmeye bile cesaret edemez".

Bâbıâli'nin iki imparatorluk sarayına başarıyla direnememesi mümkün olabilirdi; ama şimdilik herhangi bir şeyden gönüllü olarak feragat etmektense yok olmaya kararlı idi. Hertzberg'in kendisine isnat ettiği gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderine karşı hiç de ilgisiz değildi, ancak Hertzberg'in önceki mektupları, Bâbıâli'nin herhangi bir Hristiyan devlet tarafından kurtarılabileceğine dair bütün umutlarını yok ettiği için, kaderine boyun eğmeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olmasının er veya geç Prusya'ya büyük bir felaket getirebileceğinden daima endişe etmiş olmasına rağmen, bu hususta fikirlerini aktarmaya bile cesaret edememişti. Kralın elini buradan çekmemesi iyi olacaktı. Lâkin Bâbıâli'nin savaştan önceki tekliflerini geri çevirmemiş olsalardı, herşey çok daha iyi olabilirdi. Prusya o dönemlerde ilişkilerin kopmasını engelleyebilirdi. Şimdi ise barışın adını ananlar, düşman kabul ediliyorlardı. Üstelik Bâbıâli asla fedakârlıklarla elde edilecek utanç verici bir barışı kabul etmezdi. Söz konusu eyaletleri gerçekten de mağlubiyetlerle kaybetmediği sürece, bunlardan hiçbir şekilde feragat etmezdi[34].

Hertzberg, kendi fikirlerini daima tek doğru fikir kabul eden, herkesin bunları aynen kabul etmesini ve onaylamasını isteyen devlet adamlarına özgü bir inatçılığa sahipti ve bu gibi itirazlar yüzünden cesaretini kaybedecek bir adam da değildi. Diez'e hemen cevap yazdı: "Planına karşı çıkılacağını pekâlâ görebiliyordu, fakat Bâbıâli mesela bu yıl içinde gerçekleşmesi muhtemel olan Belgrad'ı, Özü'yü, Boğdan'ı ve Eflak'ı kaybettiğinde durumlar değişebilirdi. Bu yüzden Diez, Bâbıâli ile bundan sonraki müzakerelerinde bu planı esas almalı idi. Daha ayrıntılı talimatlar ve para vermek üzere bir temsilcisini gönderecekti ki, gerektiğinde hedefine ulaşmak için bu araçlardan da faydalanabilsindi"[35].

---

34 Diez'in Hertzberg'e gönderdiği 28 Aralık 1787 ve 10 Ocak 1788 tarihli mektuplar (Kraliyet Kütüphanesi).

35 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 22 Ocak 1788 tarihli mektup (Kraliyet Kütüphanesi).

Bir kez bu kadar ileri gittikten sonra, önemli olan kralı da kendi tarafına çekmekti. II. Frederik Wilhelm, bu görüşleri şaşırtıcı bir şekilde olumlu karşıladı. 1788 Şubat'ında, iki imparatorluk sarayının üstün gücü karşısında utanç verici bir barış yapmak zorunda kalma tehlikesi ile karşı karşıya olduğundan Bâbıâli'nin, en azından kabul edilebilir şartlar elde etmek ve barışı her ne pahasına olursa olsun kabul etmek zorunda kalmamak için, krala belki de tarafsız devletler olarak Fransa ve İngiltere ile birlikte arabuluculuk görevini vereceğini ve kaderini onun ellerine bırakacağını belirtmişti.

Yalnızca Kırım'ı tekrar geri alma fikrinden vazgeçmeli ve birkaç fedakârlıkta bulunarak arabulucu devletlerin garanti edecekleri gelecekteki varlığını teminat altına almalı idi. Kral, tarafsızlığı iyi niyetle bağdaştıran ve mantıklı bir barışı tesis edebilecek imkânlara sahip tek hükümdardı[36].

Hertzberg, yukarıda belirtilen planını sunarak, bu genel fikirleri kralın istekleri doğrultusunda somut hâle getirmeyi başardı. Mart ayında krala yalnızca bu planı gerçekleştirmek için gerekli parasal imkânları temin ettirmekle kalmayıp, Diez'e gizli bir temsilcinin gönderilmesini de kabul ettirmeyi başardı. Kralın bu meseleye nasıl bir canlılıkla eğildiği, bu amaçla Hertzberg ve Kont Finckenstein'a yazdığı ve elimizde orijinal olarak mevcut bütün kabine yazılarının kendi el yazısıyla hazırlanmış olmasından ortaya çıkmaktadır. Mart ayı başlarında daha önce Hollanda'da kendini kanıtlamış olup, kralın tam güvenine haiz yetenekli bir subay olan yaveri Yarbay von Götze'yi bu gizli görevle İstanbul'a gönderilebilecek en uygun kişi olarak teklif etti. Bunun için gerekli 3 bin duka hemen temin edildi ve Diez ile Götze'ye bunun için verilecek talimatlar hazırlanarak, kral tarafından Hertzberg'in planları ile uyuşan bütün hususlar açısından kabul edildi[37].

Neticede 25 Mart'ta önce Diez ve Götze için genel bir gizli talimat olarak geçici birer mektup hazırlanarak İstanbul'a gönderildi ve daha sonra her ikisi de 3 Nisan tarihli oldukça genel tutulan ve özel bir gizli talimat ile genişletildi.

36 Kralın Diez'e gönderdiği 9 Şubat 1788 tarihli mektup.

37 Kralın buraya ait kendi eliyle yazdığı yazılar ve Mart ile Nisan 1788 tarihlerine ait diğer belgeler, Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde "*Volume touchant la mission du lieutenant-colonel de Götze à Constantinople*" başlığı altında ayrı bir ciltte toplanmıştır. Kralın bundan duyduğu memnuniyet, Hertzberg'e gönderdiği yazılara genelde "çok etkilenen dostunuz" diye imza atmasından anlaşılıyordu.

Götze, bu iki talimatı Schmidt adında bir tüccar olarak tebdili kıyafetle şahsen Diez'e teslim edecekti[38].

Bu talimatlar aslında yalnızca Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 24 Kasım tarihli gizli yazıdaki fikirlerin ve tekliflerin daha detaylı ve daha motive edilmiş bir açıklaması idi. Kral, kayser savaş ilânı kararı aldığında savaş ateşinin bu şekilde gitgide yayıldığına üzüldüğünü belirtmesine rağmen[39], 25 Mart tarihli talimata göre, bu durumdan ne pahasına olursa olsun faydalanması gerektiğine inanıyordu, hem de öncelikle Bâbıâli'nin kendi katılımı ve arabuluculuğu olmadan imparatorluk sarayları ile aceleci bir barış akdetmemesini sağlayarak. İmparatorluk sarayları şimdilik bazı ölçülü fedakârlıklarla yetinecek olsalar da, Prusya ve Almanya'ya karşı büyük planlarını bir kez gerçekleştirdiler mi Türkleri Avrupa'dan tamamen çıkartmak için, müttefik güçlerini yine Bâbıâli'ye yönlendireceklerdi.

Diez'in bütün yeteneklerini ve tecrübelerini kullanarak Divân-ı Hümâyûn'un dikkatini çekeceği tehlike bu idi ve aynı zamanda Bâbıâli'yi sadece Prusya'nın kabul edilebilir bir barış ve gelecek için varlığının teminatını sağlayabileceğine ikna edecekti. Bunları yaparken çok ihtiyatlı davranmalıydı. Herhangi bir suistimale sebebiyet verecek ve kralı bilhassa imparatorluk sarayları ve Fransa ile karşı karşıya getirebilecek, kral sanki onları engellemek ve savaş ateşini devam ettirmek istiyormuş gibi bir şüpheye sebep olabilecek hiçbir açıklamada bulunmayacaktı.

3 Nisan tarihli genel talimatta kral, hedefine daha da yaklaştığını düşünüyordu, zira mevcut krizde ilgili üç devletin belki de fazla aceleci davranarak bir savaşa girmelerinden ötürü karşına çıkan avantajlı durumu, kendi konumunu ve gücünü genişletmek için kullanması gerektiğini açıklamıştı. İki durum olabilirdi: Ya Bâbıâli, bilhassa mevcut sadrazam yönetimde kaldığı ve sa-

38 Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde muhafaza edilen orijinallerine göre şu üç önemli belgeyi kullanıyoruz: 1) *Plan et instruction sécrette pour Mr. de Diez et de Götze,* 25 Mart; 2) *Instruction générale pour Mr. Diez à Constantinople* ve 3) *Seconde instruction sécretissime,* 3 Nisan 1787. Bu belgeler, özet olarak Kraliyet Devlet Gizli Arşivi, Ms. Diez, C. Quart 124'te Diez, "*Négociations secrettes pour la guerre entre les deux Cours Impériales et la Porte ottomane de 1787*".

39 Diez'in 17 Haziran tarihli "*Insinuations faites à la Porte*" (Kraliyet Kütüphanesi) başlıklı yazısı, kralın cevabı hakkında şöyle demektedir: "Bâbıâli'ye yapılan imalar, bu cevap gerçek manada kralın arzu ettiği barışın kurulması yerine savaş ateşinin yakılmasını görmekten duyduğu üzüntüdür".

vaş meydanında önemli mağlubiyetler yaşamadığı sürece, savaşı kuvvetle ve kararlılıkla devam ettirecekti ya da mağlup olarak hızlı ve dezavantajlı bir barış yapmak zorunda kalacaktı.

Birinci durumda önemli olan, Bâbıâli'nin bu savaş yanlısı tutumunu mümkün olduğunca muhafaza etmesini sağlamaktı. Bu durumda kral kendi askerî kuvvetlerini esirgerken, savaş yapan devletler kendi kuvvetlerini harcamak ve tüketmek zorunda kalacaklardı. Lâkin bütün bunlar kendilerini ele vermeyecek ve iki imparatorluk sarayı ile Fransa'ya şikâyet etmek için fırsat yaratmayacak şekilde yapılmalı idi. Götze'nin bunun için bir şey yapıp yapamayacağı ve Divân-ı Hümâyûn'u mu savaş yönetimine dair tavsiyeleri ile destekleyeceği, yoksa bizzat sadrazamın ordusunun bulunduğu yere mi gideceğine ancak mahallinde karar verilebilirdi. Bu açıdan yapılabilecek en iyi şey, Bâbıâli'nin büyük ve nihaî bir muharebeden kaçınması, fakat düşmanı ayrı birliklerle yapılacak küçük savaşlarla zayıflatmaya ve bilhassa Tuna Nehri ile Balkanlar arasında tutunmasının mümkün olmadığı ıssız yerlere çekmeye çalışması olacaktı.

Tabii ki Türk vezirler, bu şekilde savaşa cesaretlendirildikleri takdirde hemen daha kararlı bir destek ve Prusya ile bir ittifak talep edeceklerdi. Talimatta bu husus hakkında şöyle denmekte idi: "Her seferinde mantıklı gerekçeler ileri sürerek ve Bâbıâli'ye gerekli mahareti gösterdiği takdirde kendisini savunmak için yeterli askerî kuvvetlere sahip olduğunu anlatarak bundan kaçınacaksınız. Zira iki imparatorluk sarayının ve Fransa'nın saldırısına uğradığım takdirde çok şey riske etmiş olurum". Bu arada silahlı konumundan dolayı kayseri Almanya'da 100 bin kişilik bir orduyu bırakmaya zorlayarak, Bâbıâli için zaten önemli bir bölme harekâtı yapmış oluyordu. Barış akdedildikten sonra, Bâbıâli ile bir ittifak kurmaktan ve gelecek için topraklarını garanti etmekten de imtina etmeyecekti.

Lâkin hızlı bir barış yapmak zorunda kaldıkları takdirde -ikinci durum bu idi- Diez, bu barışın yalnızca Prusya'nın ve İngiltere'nin arabuluculuğu altında yapılmasını sağlamak için elinden gelen herşeyi yapmalı idi. Zira bu iki devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupa'da muhafaza etmek için gerekli iradeye ve imkânlara sahip olup hiçbir yan menfaatten dolayı bu sağlıklı siyasetten caymayacak tek devletti. Gerek coğrafî konumu, gerekse diğerlerinden daha üstün silahlı kuvvetlerinden dolayı, iki imparatorluk sarayı için daha büyük tehlike

oluşturan hangi komşu devlet vardı? Belki de Fransa'yı, İspanya'yı ve İsveç'i de kendi taraflarına çekebilirlerdi.

Bâbıâli bu arada imparatorluk saraylarına bazı bölgeleri ve eyaletleri devretmek zorunda kalacak olursa, aynı zamanda imparatorluk saraylarının da, Prusya'nın eşit veya orantılı olarak büyümesini sağlayacak uygun birkaç toprak parçasının devredilmesi için kral ile anlaşmaya varmalarını sağlamalı idi. İki imparatorluk sarayına karşı Avrupa'daki dengeleri muhafaza etmek ve Bâbıâli'ye gerçekten de yararlı bir dost hâline gelmek için, bu kaçınılmazdı. Bunun bedeli, [Prusya'nın] Bâbıâli'ye barış akdedildikten sonra, Bâbıâli'nin elinde kalan yerleri ve Avrupa'daki varlığını garanti edeceği bir savunma ittifakı olacaktı.

Diez'in, sadrazamla diğer nüfûzlu kişileri bazı maddî fedakârlıklarla kendi tarafına çekmesi söz konusu olabileceğinden, kendisine bu amaçla etkili ve kralı diğerleri ile karşı karşıya getirmeyecek şekilde kullanmak üzere 50 bin duka gönderiliyordu.

Bilhassa İngiliz elçisi ile davanın menfaatine uygun olarak atılacak ortak adımlar üzerinde anlaşmaya varmalı idi. İngiltere kralı aynı düşüncelere ve aynı menfaatlere sahip olduğundan İngiliz Elçisi Ainsley de muhtemelen aynı amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermesi için benzer talimatlar ve paralar almıştı. Yine de elçiye karşı ihtiyatlı olmalı idi, zira Bâbıâli'yi savaşa kışkırtmış olmakla suçlanan tuhaf ve fazla teşebbüskâr bir diplomat olduğu söyleniyordu. Bu yüzden talimatları hakkında suistimal edilebilecek hiçbir şey, bilhassa Bâbıâli'nin savaşa devam etmesine dair tavsiyeler ve Prusya'nın genişleme niyetleri ile ilgili hiçbir şey aktarmamalı idi.

İspanya ve İsveç daha az gözönünde bulundurulmalı idi ve bu yüzden onların elçilerine karşı tamamen sessiz kalmak en iyisi olacaktı. Ayrıca Bâbıâli'yi yalnızca hızlı ve kötü bir barış yapmaya ikna etmeye çalışan Fransa'yı mümkünse arabuluculuk görevinden tamamen çıkartmak en iyisi olacaktı. Diez en azından ne lehine ne de aleyhine bir faaliyette bulunmalı idi. Barış akdedildikten sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığını garanti altına almaya dâhil edilebilirdi.

Aynı tarihli özel ve gizli talimatta, bunun dışında yalnızca kısmen Bâbıâli tarafından imparatorluk saraylarına devredilecek, kısmen Prusya'nın eşdeğer olarak gözüne kestirdiği topraklar olarak Herzberg'in esas itibariyle 24 Kasım

tarihli yazısında tarif ettiği hususlara yer verilmekte idi. Bir kez daha, şartları itibariyle benzerine rastlanmayacak ve asla bir daha bu şekilde oluşmayacak mevcut durumun Prusya tarafından kendisine faydalar sağlamak üzere kullanılması gerektiği belirtiliyordu.

Bâbıâli, Kırım'dan tamamen vazgeçecekti ve ayrıca Rusya'ya civarı ile birlikte Özü'yü, Avusturya'ya da Boğdan ve Eflak'ın tamamını verecekti. Besarabya'nın Avusturya'ya mı yoksa Rusya'ya mı verileceğini iki imparatorluk sarayı daha sonra kendi aralarında halledeceklerdi. Rusya, bütün bunların karşılığında Gürcistan üzerindeki hâkimiyet haklarından ve Kuban'ın ötesindeki bütün topraklardan feragat edecek, İstanbul, İzmir ve Sinop haricinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bütün şehirlerinden konsoloslarını geri çekecekti. Zira bilhassa Rumlar arasındaki kışkırtmaları, Bâbıâli'de sürekli olarak ciddi ve haklı endişeler yaratıyordu.

Son olarak da Tuna Nehri, en kutsal yeminler altında, Hristiyan ülkeler ve Osmanlı İmparatorluğu arasında ebedî sınır olarak belirlenmeli idi ve bunun için Prusya, İngiltere ve Fransa ile birlikte Bâbıâli'nin nehrin öte tarafındaki topraklarını garanti etmeli ve bu toprakların mülkiyetini rahatsız etmeye cesaret edecek herkese karşı Bâbıâli'ye destek vermeli idi. Bunun dışında Karadeniz'de denizcilik ile ticaret hususunda da kolayca ilgili üç devletin aynı özgürlüğe ve aynı haklara sahip olmaları ve Bâbıâli'nin iki imparatorluk sarayının ölçüsüz imtiyazlarından dolayı dezavantajlı bir duruma düşmeyeceği şekilde adil bir antlaşma yapılabilirdi. Dolayısıyla Tuna Nehri ile Karadeniz, bundan sonra bu üç imparatorluk arasında tabii sınır kabul edilebilirdi ve böylece aralarında bundan böyle bütün anlaşmazlıklar sona ermekle kalmayıp, bu durum siyasî ve ticarî menfaatleri Osmanlı İmparatorluğu'nun muhafazasına dayalı diğer devletleri de tatmin edecekti.

Bâbıâli bu teklifleri kabul ettiği takdirde -olmazsa olmaz şart olarak- Avusturya'nın Lehistan'a Galiçya'yla Lodomirya'yı ve (1773 tarihli) son paylaşım antlaşmasına istinaden Avusturya'ya düşen bütün toprakları geri vermesini temine çalışmalı idi; karşılığında Leh cumhuriyetleri Danzig ve Thorn ile diğer sınır eyaletlerinden bazıları Prusya'ya bırakılacaktı; kral ve Avusturya bunları daha ayrıntılı olarak müzakere edeceklerdi. Kral, Bâbıâli bunu bir kez kabul etti mi Prusya'nın silahlı tarafsızlığı sayesinde imparatorluk saraylarını, savaşan taraflardan barış planlarına karşı gelen her birine savaş ilân edece-

ğini anlatarak, bu antlaşmaya katılmaya zorlayabileceğini umuyordu. Diez, Bâbıâli'ye de açıkça ama yine de nazik ve ihtiyatlı bir şekilde, bu plana karşı çıktığı takdirde, kralın imparatorluk sarayları ile birleşmesi tehlikesine maruz kalabileceğini anlatmalı idi. Bu arada Bâbıâli'ye bu planı ancak Boğdan ve Eflak'ı muhafaza etme umudunu kaybettikten ve barışın bedelini önemli fedakârlıklarda bulunarak ödemek zorunda kaldığına ikna olduktan sonra açmak daha uygun olacaktı.

Hertzberg, bu resmî talimatlarla birlikte Diez'e gönderdiği ve kralın fikirlerini tamamen onayladığını ve var gücüyle yerine getirmeye niyetli olduğunu bildirdiği özel bir yazıda, Thorn ve Danzig'in yanısıra gözlerine kestirdikleri eyaletlerin Posen ile Kalisch voyvodalıkları olduğunu belirtti. Bu arada bu özel talimatta geliştirilen genişleme planı, yalnızca kendisinin ve kralın sırrı idi. Devlet ve Kabine Bakanı Kont Finckenstein'in bile haberi yoktu, dolayısıyla Diez'den bu husustan asla resmî yazışmalarda değil, sadece gizli yazışmalarda bahsetmesini istiyordu[40].

Her yerde, bilhassa İstanbul'da önemli bir direnişle karşılaşacağını gözler önüne sermek için Hertzberg'in uygulamaya koyınak istediği bu çekingen ama yine de iddialı siyasetin zayıf yönlerine bakmaya gerek yoktur. Hiç kimsenin öfkesini çekmek istemiyorlardı, hiç kimse ile karşı karşıya, "yüz yüze" gelmek istemiyorlardı, ama yine de mevcut şartların sunduğu fırsatlar altında dolaylı yollardan ve başkalarının aleyhine büyük işler başarabileceklerine inanıyorlardı.

Diez'in işi çok zordu, fakat yine de Hertzberg'e, hatta krala düşüncelerini açıkça bildirecek kadar dürüsttü. Bâbıâli'nin Prusya'ya karşı yeniden şiddetle baş gösteren ve rakipleri tarafından sürekli beslenen şüphesini yatıştırmakla yeterince meşguldü. Kimileri kayserin ve çariçenin, Kerson'daki buluşma sırasında krala Bâbıâli'ye karşı faaliyetlerine ses çıkartmaması hâlinde Danzig'i ve önemli miktarda para teklif ettiklerini söylüyordu, kimileri de kralla Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'da tam bir paylaşım hakkında mutabakata vardıklarını iddia ediyordu[41].

Bu arada Bâbıâli, Prusya'nın Bâbıâli lehine daha kararlı bir şekilde ortaya çıkmasını bekliyordu. Nisan ayı başlarında, bu husus Divân-ı Hümâyûn'da ciddi bir şekilde ele alınmıştı. Bu esnada 25 yıldır, Avusturya'nın Bâbıâli'ye

40 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 4 Nisan 1788 tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi).

41 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 11 Ağustos tarihli yazısı ve Diez'in 10 Eylül 1787 tarihli cevabı (Kraliyet Kütüphanesi) ile 10 Mart 1788 tarihli mektubu.

savaş ilân etmesi hâlinde, Prusya'nın Avusturya'ya saldıracağını düşündükleri dile getirilmişti; oysa şimdi, durum böyleyken, bu yönde hiçbir şey yapılmamasına şaşırmışlardı.

Türklerin durumunu çok daha müspet bir ışıkta gözlemleyen Diez, temelde bu düşünceye katılıyordu. Rusya'nın ve Avusturya'nın her yeri ezip geçen müttefik gücüne etkili bir sed çekmek için, Prusya'nın var gücüyle harekete geçmesi gerektiğine inanıyordu. Bilhassa Prusya, büyük bir tehlike altında idi ve bu yüzden, onlara ait topraklardan kendisine daimî olarak lâyık olduğu üstünlüğü kazandıracak kısmını ele geçirerek, kendini güvenceye almalı idi. Prusya, İsveç, Lehistan ve İngiltere arasındaki bir ittifak, bunun en iyi aracı olacaktı. Ayrıca örneğin Macaristan'ı da ayaklandırabilir ve bağımsız bir krallık olarak Avusturya'dan koparabilirlerdi. Neticede, Prusya için Avrupa'da birinci güç hâline gelmenin tam zamanı idi. Birkaç yıl sürecek bir savaşa mâl olacak olsa bile, bir yüzyıl için huzuru ve Prusya'nın her düşmana karşı üstün bir güce sahip olmasını temin etmesinden dolayı, kendini telafi edecek iyi bir sermaye yatırımı olacaktı. "Majesteleri", diye yazdı krala, "bu şartlar altında Türkler için hiçbir şey yapmak arzusunda değilseniz, bu onlar üzerinde bir daha asla unutamayacakları bir etki bırakacaktır ve majesteleri gelecekte güvenlerini bir daha ne geri kazanabilecek ne de muhafaza edebilecektir"[42].

Lâkin bu açıklamaları Berlin'de hiç hoş karşılanmadı. Bilhassa Hertzberg ağır sitemlerde bulundu. Artık kralın, Diez'in uygulanması mümkün olmayan fikirleri ile hiçbir şekilde bağdaşmayan gerçek fikirlerini öğrenmeli idi, diye yazdı. "İnatçılığınızda ısrar etmemiş olsanız, onaylamanız gereken planımı siz de anlamlı bulurdunuz... Bâbıâli'nin askerî kuvvetlerini gözünüzde fazla büyütüyorsunuz ve kralın Bâbıâli lehine taraf tutmasını, iki imparatorluk sarayına savaş ilân etmesini bekliyorsunuz. Bu ise Avrupa'nın tamamının kınamalarını ve savaşını kendi üstüne çekmekten, durumlar biraz değiştiği anda Türkler tarafından terkedileceğimizi idrak etmekten başka bir şey anlamına gelmeyecektir, vs"[43].

Diez'e daha sonraki tarihte gönderilen resmî bir yazıda ise doğrudan şöyle deniyordu: Türkleri sürekli övmesi kralın işine yaramıyordu; bunun ye-

42 Diez'in Hertzberg'e gönderdiği 8 Mart tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi) ve krala gönderdiği 8 Nisan 1788 tarihli mektup.

43 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 26 Nisan ve 24 Mayıs 1788 tarihli yazısı (Kraliyet Kütüphanesi).

rine iyi bağlantılar kurmalı ve nüfûz kazanmaya çalışmalı idi. Zira ezelden beri Prusya'nın teveccühünü kazanmak için çaba gösteren Bâbıâli, son zamanlarda sanki Prusya'nın varlığını unutmuş gibi görünüyordu. Oysa maharetli ve basiretli bir elçinin görevi, nezdinde onaylandığı devlette sarayına nüfûz kazandırmaktı[44].

Diez, bu tür sitemleri henüz sabırla karşılıyordu. Nihayet Mayıs ayı sonunda 25 Mart tarihli talimatı aldığında, kralın niyetlerine uymak için, kendi elinde olduğu sürece, imkânsızı mümkün hâle getirmeye çalışacağına dair yemin etti[45]. Yine de bütün bunlar, daha önce açıkladığı düşüncelerinde ısrar etmesini engellemiyordu. Bâbıâli'nin talihsiz geçen bir seferden sonra bile, tavizlerde bulunarak akdedeceği bir barışın mümkün olamayacağını açıkça belirtiyordu. Herkes, padişah ve resmî halefi Şehzâde Selim, sadrazam, kapudan paşa, ulema, halk, hepsi savaşın devamında ısrar ediyorlardı. Berlin'de umulanın ve istenilenin aksine, sadrazamın değiştirilmesi bile bu savaş yanlısı tutumu etkileyemeyecekti. Şimdilik böyle bir şey de söz konusu olamazdı.

Zira şu andaki sadrazam Koca Yusuf Paşa, herkesin güvenini kazanmıştı. İlgili mektubunda Koca Yusuf Paşa hakkında şöyle diyordu: "Nezakete ve sağlıklı fikirlere sahip; hiçbir lekesi yok, rüşvet almaz; korkusuzdur; sürekli çalışır ve Osmanlı silahlarına eski şanını kazandırma tutkusu ile yanarken geri adım atmak veya gönüllü olarak fedakârlıklarda bulunmak zorunda kalacağı herşeyden nefret ediyor. Büyük bir adam olmamasına rağmen, insanların ruhu üzerinde öyle büyük bir güç kazandı ki, herkes altın buzağının* önünde diz çökmektedir; diğer vezirler yalnızca onun hizmetçileridir". Ayrıca Bâbıâli, savaşı başarıyla devam ettirmek için bütün imkânlara, birliklere, dolu depolara ve paraya sahipti.

Diez, insanları kralın istekleri yönünde etkisi altına almak üzere çalışmalarına başlamıştı bile. Lâkin müzakerelerin ağırlık noktası burada, İstanbul'da değil, daha ziyade sadrazamın Sofya'daki ordugâhında idi. Orada da çok iyi bağlantılara ve serbestçe harcama imkânına sahip olması gereken para haricinde, bütün imkânlara sahipti. İngiliz elçi ile genelde iyi anlaşıyordu, ancak yine de onunla fazla samimi olmamak gerekiyordu, zira itibarını kaybetmişti ve güven duyulmayı haketmiyordu. Yalan söylemeyi alışkanlık hâline getir-

---

44 Diez'in 30 Haziran 1788 tarihli mektubu.

45 Diez'in 22 Mayıs 1788 tarihli mektubu: "Majestelerinin bana bağlı olan onca işi burada yapmakta imkânsızlık içinde bulunduğuma inanmaları gerekir".

* Burada İsrailoğullarının Hz. Musa ile birlikte Kızıldeniz'den geçtikten sonra rastladıkları, sığır başı şeklinde putlara tapan kabileye gönderme yapmaktadır (çn.).

mişti, geveze idi, işleri yürütürken en küçük şeylerde zorluk çıkarttığı ve hiç çekinmeden ağır hakaretlerde bulunduğu için katlanılması zordu ve kibri ile açgözlülüğünden dolayı herşeye müdahale etmek istiyor, fakat diğer taraftan herşeyi tutkularına feda ederek mahvediyordu. Bu arada Diez de atacağı adımları planlamak için vadedilen talimatları bekliyordu[46].

Oysa olaylar hızla gelişirken ve beklenmedik bir şekilde değişirken, bu talimatlar ne yazık ki uzun süre gecikti. Onları İstanbul'a getirecek olan Götze'nin buraya gelmesi neredeyse dört ay sürdü. Nisan ayı ortalarında Berlin'den ayrılmıştı ve son olarak, esen ters rüzgârlardan dolayı altı hafta boyunca Çanakkale Boğazı'nda beklemek zorunda kaldıktan sonra Ağustos ayı başlarında İstanbul'a vardı[47]. Lâkin bu arada mevcut durumda öyle değişiklikler meydana gelmişti ki, Götze'nin Haziran ayı başlarında Diez'e yazılı olarak da gönderdiği talimatlar artık duruma uygun değildi.

Diez, bu talimatlara esas olarak yine 25 Mart tarihli geçici mektupta verdiği cevapları tekrarladı. Bâbıâli'nin savaş yapmak için cesaretlendirilmesine gerek yoktu. Yine de savaşçı ruhlarını, hatta fanatizmlerini uyandırmak ve beslemek için elinden gelen herşeyi yapıyordu. Yalnızca Kırım'ın yeniden bağımsızlığını kazanması şartıyla barış yapmaya hazırdı. Götze'nin sadrazamın ordusunun yanına gitmesi pek mümkün görünmüyordu; öyle olsa bile Diez'in ona eşlik etmesi gerekebilirdi. Kendisine tahsis edilen 50 bin dukayı tutumlu bir Prusyalı olarak mümkün olduğunca tasarruflu harcayacaktı. Detayları görüşmek üzere, Götze'nin gelişini dört gözle bekliyordu[48].

Hâlbuki Götze gelmeden ve yukarıda belirtilen mektup Berlin'e varmadan önce, olayların gidişatının etkisi altında, Berlin'dekiler yine fikir değiştirmeye başlamışlardı. Diez'i Temmuz'un ortalarına kadar hareketsizlik, beceriksizlik ve kötü niyetle suçlamış olan[49] Hertzberg bile yumuşamaya başlamıştı. 4 Temmuz

46 Diez'in 22 Mayıs tarihli mektubu. Diez'in burada sadrazam hakkında aktardığı olumlu düşünceler, daha önce sadrazam hakkındaki olumsuz düşünceleriyle bağdaşmamaktadır, bk. yukarıda ilgili yer.

47 Götze'nin 7 Ağustos 1788'de Venedik Maslahatgüzarı Kont Cattaneo'ya gönderdiği yazı.

48 Diez'in 23 Haziran 1788 tarihli mektubu.

49 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 28 Haziran ve 1 Temmuz 1788 tarihli yazılar. Burada şöyle demektedir: "Bu büyük anın hiçbir kazancımız olmaksızın geçmesi ve bu durumda sizin hiçbir yaşam belirtisi göstermemeniz ne kadar acı... Bütün Avrupa gözünü Prusya'nın üzerine dikti ve biz planlara katkı sağlıyoruz, onlar taraf hâline geliyor".

tarihli resmî yazısında Diez'e, Bâbıâli'den 3 Nisan tarihli büyük planda belirtilen devirleri gerçekleştirmesini talep etmenin gereksiz, hatta tehlikeli olabileceğini söylüyordu. Plana yine de uyulmalı, ancak planı gerçeğe dönüştürürken mevcut şartlar gözönünde bulundurulmalı idi. Kral, gerekirse bu planı elinde silahları ile imparatorluk saraylarına zorla kabul ettirecekti ve Bâbıâli'ye barış yapıldıktan sonra, gelecekteki varlığını teminat altına alan açık bir savunma ittifakı vadediyordu. Bunu kraldan başka hiç kimse yapamazdı ve Bâbıâli bu yönde bilhassa Fransa ile İsveç'ten hiçbir şey beklememeli idi. Fransa, içteki sarsıntılardan dolayı çok zayıflamıştı ve fazlasıyla Avusturya kökenli bir kraliçenin etkisi altında idi, İsveç ise Rusya'ya karşı zaten hiçbir şey yapamazdı. En önemlisi hâlâ Bâbıâli'nin yalnızca Prusya ile İngiltere'nin arabuluculuğunu kabul etmesi ve sonunda kralın gerek Avrupa'da gerekse Şark'ta ve kuzeyde dengeleri muhafaza etmesini sağlayacak bazı tavizlerde bulunması idi[50].

Hertzberg, akabinde kendi ifadesine göre, kapudan paşanın Özü Limanı'na girmekle gösterdiği aptallığı ve cesareti vurgularken, müttefiklerin kara harekâtlarındaki kötü gidişattan dolayı neredeyse deliye dönüyordu. "Hiç kimse", diye yazıyordu Diez'e Ağustos ayı sonunda, "Rusların ve Avusturyalıların 300 bin kişilik nizamî birliklerle Türkleri Tuna Nehri'nin diğer kıyısına atamayacaklarını tahmin edemezdi". Daha sonra da Viyana, St. Petersburg ve Varşova üzerinden gelen şüpheli haberler daima gerçek kabul edilirken, gerçeği yansıtan raporlarına asla güvenmedikleri için sitemde bulunan Diez'den resmen özür diliyordu. Uzaktan yanılmış olabileceğini söylüyordu; Diez, imparatorluk saraylarının savaş yürütmekten anlamadıkları hususunda haklı idi, vs[51].

Bütün bunlara bir de Götze'nin gönderilme sebebinin tamamen başarısız olması eklendi. Gizli tutmaya çalıştıkları yolculuğunun sırrı öyle kötü muhafaza edilmişti ki, İstanbul'a gelmeden önce herkes bundan haberdardı ve açıkça amaçlarından konuşuyordu. İngiltere'nin Berlin elçisi Ewart, şahsen teslim ettiği bir yazıda Ainsley'e sadece Götze'nin kişiliği hakkında bilgi vermekle kal-

50 Diez'in 4 Temmuz 1788 tarihli mektubu. Hertzberg, İsveç kralı hakkında Diez'e gönderdiği 9 Ağustos tarihli yazıda şöyle demektedir: "İsveç kralı, Türklerden sadece para koparmak isteyen hafif bir adamdır".

51 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 15 Temmuz tarihli yazı; burada kapudan paşanın mağlubiyeti hakkında kendi planı açısından şöyle demektedir: "Onların hoşuna gitmesi için mümkün olan herşeyi şimdi yapın, çobanın vaktidir". Daha sonra aynı kişinin 30 Ağustos, 9, 11 ve 16 Eylül 1788 tarihli mektupları.

mayıp, planın tamamı hakkında da açıklamalarda bulunmuştu ve Ainsley de tabii ki bu meseleyi diplomasi dünyasının herkesce bilinen bir sırrı hâline getirmekte gecikmemişti[52].

Götze ayrıca Hertzberg'in planı doğrultusunda hiçbir şeyin yapılamayacağını hemen anladı. Tamamen hak verdiği Diez raporlarında gerçekleri yansıtırken, Berlin'de daima yanlış ön şartlardan yola çıkılmıştı ve doğrusunu öğrenme zahmetine bile katlanılmamıştı[53]. Nasıl ki Diez, Ekim ayı başlarında öfke ile azledilmesini istemiş ise Götze de şimdi yıl sona ermeden Berlin'e geri dönme izni istiyordu. Zira İstanbul'da hiçbir şekilde faydalı olamayacaktı. Oysa Berlin'de, yıl içerisinde asıl plan her ne kadar değiştirilmiş olsa da, plandan henüz tamamen vazgeçilmediğinden, her ikisinin de İstanbul'da hizmetlerine ihtiyaç duyulduğuna inanıyorlardı.

Dolayısıyla Diez'e aslında kendisine sitemde bulunmak istemedikleri ve devletine büyük hizmetlerde bulunabileceği bir krizde makamından ayrılmasının onurlu bir davranış olmadığı açıklandı[54]. Kral, Ağustos ayı içerisinde Diez'e şöyle bir yazı gönderdi: "Türklerin boş vaatleri ve kibirli umutları ile daha fazla zaman kaybetmenizi istemiyorum; onun yerine demiri henüz sıcakken dövün ve planımın gerçekleştirilmesi için çalışın. Bana önemli hizmetlerde bulunmak ve parlak bir geleceği teminat altına almak için elinize iyi bir fırsatın geçtiğini anlamalısınız. Bu fırsatı kaçırdığınız takdirde, buna çok üzüleceğim ve sizin için herşey kaybedilmiş olacaktır"[55].

Oysa bu arada Diez, Bâbıâli tarafından iyice köşeye sıkıştırılmıştı. Toprak devri ile ilgili planı hakkında hiçbir şey söylememesi gerekmesinin yanısıra, re-

---

52 Diez'in 8 Temmuz 1788 tarihli mektubu bu hususta şöyle demektedir: "Ona şans vermeyi görev bildim, fakat her zaman açıktır ki o üstesinden gelmeden misyonu ihanete uğradı". Ayrıca Götze'nin 15 Ağustos 1788 tarihli mektubu.

53 Diez, bu hususta 9 Eylül tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Olayların yerini tanımış olan Sir Schmidt hiç çekincesiz benimle aynı fikre geldi". Götze, daha sonra Hertzberg'e gönderdiği 1 Mayıs 1789 tarihli bir yazıda şöyle demektedir: "Berlin'deki Türklerin değerlendirdiği tarz, İstanbul'daki Türklere hiç uygun değildi". Dokuz aydır hep aynı şeyler ileri sürülmüş, fakat bundan hiçbir fayda elde edilememişti. Türkleri, Avrupa fikirleri ile yönetmek mümkün değildi; "Bu ülkenin Türkleri gibi davranıyorlar".

54 Diez'in 1 Ekim tarihli mektubu ve buna gelen 14 Ağustos 1788 tarihli cevap ile Götze'nin 1 Aralık 1788 tarihli yazısı.

55 Kralın Diez'e gönderdiği 19 Ağustos 1788 tarihli yazısı.

isülküttab da Prusya ve Rusya arasındaki ittifakın ne durumda olduğuna dair tehlikeli bir soru sormuştu. Diez ise buna yalnızca ittifakın henüz devam ettiğini, lâkin asla Bâbıâli'ye karşı olmadığını söyleyebildi. Oysa bu tam doğru sayılmazdı, zira ittifak 31 Mart 1788'de sona ermişti ve bizzat kralın ifadesine göre yenilenmeyecekti[56]. Diez'in yapabildiği tek şey, beylikçiden, elden çıkarılan topraklar bir kez geri alındı mı Prusya'nın arabuluculuğunu kabul etmeye meyilli olduklarına dair sözlü bir vaat almak oldu; ondan önce barış söz konusu bile olamazdı[57].

Banat'ta durumların uğursuz bir hâle dönmesi, Berlin'in genişleme fikirlerinin de önemli ölçüde değişmesine sebep oldu. Kral, Eylül ayı başlarında Hertzberg'e kendi el yazısı ile Bâbıâli'ye şu anda toprak devrinden bahsedilmemesi gerektiğini, aksi takdirde herşeyin mahvolabileceğini yazdı; ayrıca Lehistan hakkında açıklamalarda bulunmadığı sürece, Rusya'ya karşı açıklamalarda bulunmak da uygun olmayacaktı. Hertzberg, hemen cevap verdi: "Yine de iki imparatorluk sarayı Türklere karşı savaşlarını böyle talihsiz devam ettirdikleri takdirde ve bilhassa kayserin bir muharebeyi kaybetmesi hâlinde, büyüme planımızı değiştirmek zorunda kalacağız"[58].

Kayserin Karanşebeş ve Lugoş'ta (20 Eylül) yaşadığı talihsizlikler, bu beklentiyi çok geçmeden gerçeğe dönüştürdü. Diez'in mümkün dediği, ancak 3 Nisan tarihli talimatta gözönünde bulundurulmayan durumun, yani imparatorluk saraylarının her ne pahasına olursa olsun barış isteyeceklerinin, gerçekten de meydana gelebileceğinden endişe ediliyordu. Dolayısıyla daha önceki plandan şimdilik vazgeçilmesi ve Diez'e değişen durumlara uygun talimatlar verilmesi gerektiği kararlaştırıldı.

Hertzberg tarafından hazırlanan bu talimatlar, esas olarak Bâbıâli'nin kayser ile aceleci bir barış akdetmemek için, her halükârda Prusya ve İngiltere'nin arabuluculuğunu kabul etmesi gerektiğine dayanıyordu. Ana şart daima Bâbıâli'nin kaysere Macaristan'da yaptığı fetihleri ancak Galiçya'yı Lehistan'a vermeyi kabul ettikten sonra geri vermesi idi; karşılığında Lehistan da Prusya'ya yukarıda belirtilen tavizlerde bulunacaktı. Lâkin Diez - bunu

56 Diez'in 8 Temmuz tarihli mektubu ve kralın 23 Ağustos 1788 tarihli cevabı. Bu ittifak hakkında burada açıkça şöyle denmekte idi: "Onu yenileme düşünülmüyor".

57 Diez'in 1 Ağustos 1788 tarihli mektubu.

58 Kralın Hertzberg'e kendi el yazısı ile gönderdiği kabine yazısı ve Hertzberg'in 11 Eylül 1788 tarihli cevabı.

bilhassa kral istemişti- Bâbıâli'ye şimdilik Prusya'nın taleplerinden bahsetmeden, yalnızca Galiçya'nın Lehistan'a devredilmesi ile meydana gelebilecek avantajlardan bahsedecekti. Aksi takdirde Lehistan'ın güvenini kaybedebilir ve diğer devletler zamanından önce endişeye kapılabilirdi, zira Bâbıâli'nin sır tutacağına güvenilemezdi[59].

Savaş devam ettiği takdirde, kral bu savaşa fiilen katılmayı düşünebilirdi ve bu durumda, bilhassa Lehistan'dan dolayı Bâbıâli ve İsveç ile bir savunma ittifakı akdetmeye de meyledebilirdi. Lâkin Diez yine de kesin talimatlar alana kadar, Bâbıâli'ye bu hususta daha kesin vaatlerde bulunmamalı idi. Zira Bâbıâli, fazla cüretkâr olabilir ve barış açısından katı bir tutum içine girebilirdi; dolayısıyla bunun için genel, belirsiz ve uzak bir umut vermek yeterli olacaktı.

Lâkin hedefe daha hızlı ve daha güvenli ulaşabilmek için, örneğin Belgrad Barışı sırasında Marki Villeneuve'nin yaptığı gibi, doğrudan müzakerelerde bulunmak amacıyla Schmidt (Götze) ile birlikte en kısa zamanda sadrazamın ordugâhına gitmesi kaçınılmazdı. Tabii ki bunun için önce Bâbıâli'den izin alması gerekiyordu. Sadrazamın, aceleci ve aleyhte bir barış akdetmek için imparatorluk saraylarından rüşvet aldığını anlayacak olursa, sultana bu yolsuzlukları bildirmek ve Bâbıâli ile Prusya'nın menfaatlerini çok daha iyi koruyacak bir sadrazamın tayin edilmesini sağlamak üzere elindeki bütün imkânlarla, hatta para ile saraya ulaşmaya çalışmalı idi. Bir zamanlar XII. (Demirbaş) Şarl ve Kont Poniatovski bunu başarmışlardı[60].

59 Kral, bu hususta, Hertzberg'in kendisine 7 Ekim'de daha önceki plan üzerinde yapılması zorunlu değişiklikler hakkında sunduğu ve elimizde orijinali mevcut rapora kendi el yazısı ile kurşunkalemle şu notu düşmüştü: "Öncelikle Bâbıâli karşısında Galiçya'nın devrini çok fazla ifade etmemek gerekecek. Lehlerin güvenini kaybetmemek ve zamanından önce diğer güçleri endişelendirmemek için benim çekincelerimden hiç konuşulmasın, benim varlığım şimdi hiç söylenilmesin; ayrıca Bâbıâli'nin sır tutacağına hiç güven olmaz".

60 Diez'e gönderilen ve esas olarak Hertzberg'in 7 Ekim tarihli raporunun yeniden yazılmış hâli olan bu talimatın orijinali elimizde mevcuttur. Bu talimat da Finckenstein'dan gizli tutulacaktı. Oysa bütün bu mesele zaten duyulmaya başlanmıştı ve kral bu yüzden kendi eliyle kaleme aldığı 8 Ekim tarihli kabine yazısında Hertzberg'den muhtemelen ağzını sıkı tutmadığı için hesap soruyordu; oysa Berlin'de "kıskanç karıncalar" olduğu için, bu gibi şeyleri gizli tutmanın ne kadar önemli olduğunu bilmeli idi. Hertzberg ise hemen bunun düşmanlarının bir karalaması olduğunu açıkladı. Kralın genişleme planları hakkında bütün dünya konuşuyordu ve ellerinde haritalarla bunları istedikleri gibi gösteriyorlardı.

Hertzberg, aynı dönemde Diez ile sıkça yaptığı gizli yazışmalarda bu planın gerçekleştirilmesine özel bir önem veriyordu. Diez, bu planı gerçekleştirmek için elinden gelen herşeyi yapmalı idi, hatta milyonlara mâl olsa bile. Söz konusu olan artık sadece nihaî bir adım atmak ve imparatorluk saraylarını Lehistan'a bariz bir şekilde Prusya'ya karşı olacak bir ittifak önermelerini sağlayarak savaş ilân etmeye kışkırtmak olduğundan, fazla uğraşmaya gerek yoktu. Bu tür devlet sırlarının korunmasına da artık çok önem vermiyordu, zira biraz tecrübe ve biraz da basiretle bu sırlar kolayca öğrenilebilirdi. Yukarıda talimat ile birlikte gönderdiği gizli yazıda şöyle diyordu: "Müzakerelerde bulunma görevi bana verilmiş olsaydı, Bâbıâli'ye Prusya'yı 200 bin askeri ile dost mu düşman mı olarak görmek istediğini sorarak bir ikilemle karşı karşıya bırakırdım ve sanırım, bundan kendi menfaatlerimiz doğrultusunda yararlanacağımızı ileri sürerek, Bâbıâli'ye bunun sonuçlarını bir şekilde anlatabiliriz"[61].

Bu esnada Bâbıâli'yi üç şeyle uysal hâle getirebileceklerini de düşünüyorlardı: İngiltere'yle ittifak, İsveç'le ilişkiler ve Lehistan'a karşı davranışlar. Prusya ile İngiltere arasında geçici olarak Loo'da imzalanan ve 13 Ağustos tarihli kesin antlaşmayla onaylanan ittifak antlaşmasına dair gönderilen haber, Bâbıâli tarafından çok olumlu karşılandı. Zira İngiltere aynı zamanda gizli bir maddeyle gerektiğinde Prusya'yı deniz kuvvetlerinin tamamı ve 50 bin kişilik kara birlikleri ile desteklemeyi taahhüt etmişti[62].

Diğer taraftan Bâbıâli, Berlin kabinesinin İsveç'e karşı tutumundan tatmin olmamıştı. Zira İsveç ve Rusya arasında savaş çıktıktan sonra, bu bölünmeye daha da önem vermişti ve bunu, Hoogland Deniz Savaşı'nın (17 Temmuz) aslında oldukça şüpheli zaferini bildirdiğinde İsveç elçisine 10 bin akçe değerinde bir tabaka verip elçilik kalemi için 6 bin akçe tahsis ederek ve muhtemelen İsveç'e ancak bunun üzerine maddî yardımda bulunmayı kabul ederek gösterdi[63]. Finlandiya'da devam eden savaşın gidişatı kötü olmasına rağmen, Prusya'nın Danimarka'yla akdettiği mütareke ve güya İsveç'i tamamen

61 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 9 Eylül, 4 ve 11 Ekim 1788 tarihli yazıları (Kraliyet Kütüphanesi).

62 13 Haziran ve 13 Ağustos 1788 tarihli bu iki antlaşma, Hertzberg, *Receuil des déductions*, T. II, s. 449 ve devamında verilmektedir. Hertzberg, söz konusu gizli maddeyi Diez'e 11 Eylül tarihli bir yazıda bildirmişti ve Diez, bu haberin kendisinde bıraktığı etkiyi 1 Kasım 1788 tarihli mektubunda dile getiriyordu.

63 Diez'in 1 Ekim 1788 tarihli mektubu.

yok olmaktan koruyarak İsveç ile Rusya arasında akdedilen barışta yaptığı arabuluculukla nasıl özel bir hizmette bulunduğunu bir türlü anlamıyordu. Zira savaşın bu yönde devam ettirilmesini kendi menfaatlerine çok daha uygun addediyordu; üstelik İstanbul'daki İsveçliler de muhtemelen daha fazla parasal yardım alabilmek için, askerî güçlerini ve savaş kabiliyetlerini ölçüsüzce övmekten yorulmuyorlardı[64].

Lehistan'a gelince, Berlin'de hâlâ Bâbıâli için bundan dolayı meydana gelecek avantajların, yani Çariçe Katerina'nın Lehistan ile büyük bir ihtimalle Bâbıâli'ye karşı yapacağı ittifakın 12 Ekim tarihli resmî bir protestoyla Prusya kralı tarafından engellenmesinin çok büyük bir iyilik olduğu düşünülüyordu. Bu sayede Bâbıâli'nin bu yönde de ağır bir savaşa girmesi engellenmişti. Diez, Divân-ı Hümâyûn nezdinde bilhassa bu husus üzerinde durmalı idi ve Bâbıâli'nin yalnızca Lehistan'daki durumların, bu cumhuriyete özgürlüğünü ve bağımsızlığını yeniden kazandıracak, Türkiye yönündeki topraklarını tekrar geri almasını sağlayacak, fakat aynı zamanda Prusya'nın da menfaatlerini karşılayacak şekilde düzenlenmesi şartıyla barış yapması gerektiğini anlatacaktı[65].

Kral ayrıca bu siyasetini silahları ile desteklemeye de hazırdı. Prusya'da daha şimdiden Rusya ve Lehistan yönünde 40 bin kişi hazır bekliyordu. 20 bin kişiyle Danimarka dizginlenecek, 10 bin kişi, Brandenburg ve Silezya'da gözetleme birlikleri olarak kayserin hâlâ Bohemya ve Avusturya'da bulundurmak zorunda olduğu 60 bin kişiye karşı cephe oluşturacaktı. Bu tehdit edici silahlı tarafsızlık ise Bâbıâli'ye resmî bir ittifaktan çok daha büyük yararlar sağlayacaktı. Zira kral, bu sayede barış müzakerelerini Bâbıâli lehine devam ettirme özgürlüğünü de muhafaza etmiş oluyordu[66].

Berlin bu şekilde bir karar verilmesi için baskı yaparken, Diez İstanbul'da aslında tek bir adım bile ilerleme kaydedememişti. Gerçi Bâbıâli hâlâ çok ge-

64 Diez'in Hertzberg'e gönderdiği 15 Kasım 1788 tarihli yazı.

65 Bu husus, Diez'e gönderilen 3 Ekim 1788 tarihli bir mektupta bilhassa vurgulanmıştı. Burada, Bâbıâli'nin barışı sadece Prusya ve İngiltere'nin arabuluculuğuyla yapması gerektiği belirtiliyordu: "Yoksa başka türlü, Lehistan'da işler şu şart altında düzene konulmalı ki, bu cumhuriyete özgürlüğü ve bağımsızlığı verilmeli, Türkiye'nin yanında eski devlet hâli iade edilmeli ve benim çıkarlarıma da uygun olmalı". Lehistan ile söz konusu müzakereler hakkında buraya ait olan belgeler, Hertzberg, *Receuil des déductions*, T. II, s. 476 ve devamında verilmektedir.

66 Bu husus, Diez'e gönderilen 20 Ekim 1788 tarihli bir mektupta özellikle vurgulanmıştır.

nel ve ihtiyatlı olan açıklamalarını bariz bir tatminkârlıkla karşıladı. Bilhassa kralın Avusturya sınırlarına birlik göndererek, kayserin gücünü bölmüş olmasını takdire lâyık buluyordu. Lâkin yine de Prusya'nın artık daha kararlı bir şekilde hareket etmesini istiyordu. "Majesteleri kralın, Avusturya'nın elinden Silezya'yı ve Bohemya'yı almak için önüne çıkan bu güzel fırsatı kaçırmayacağını düşünüyoruz", diye açıkladı sadrazam Ekim ayında Diez'e[67].

Bu arada savaş yanlısı tutum, Diez'in ifadesine göre sultanından hamalına kadar sürekli aynı kalmıştı. "Kısacası, Türkler savaşa devam etmek istiyorlarsa, bu savaştan şanlı bir şekilde çıkacaklarından eminim", diye yazdı Kasım ayı başlarında Berlin'e[68]. Yine de Diez'in hâlâ Berlin'in fikirlerini Divân-ı Hümâyûn'a açmak ve kabul ettirmek için iyi niyetle davrandığı, elinden gelen herşeyi yaptığı da inkâr edilemezdi. Yılın sonlarına doğru ordunun erzak temininde ve hazinenin doluluğunda kısa süreli bir tıkanma yaşandığında, Diez bile Bâbıâli'nin yumuşayabileceğini düşünmeye başladı.

Sadrazamın kış seferi için talep ettiği 15 milyon akçe temin edilemiyordu. Yurtdışından, Hollanda veya İtalya'dan 7-8 milyon akçe kredi almayı düşünmeye bile başlamışlardı ve kral da daha sonra Bâbıâli'ye bunun için yardımlarını sunmuştu[69]. Sadrazam ise karşılığında Diez'e şimdilik barış söz konusu olmamasına rağmen, Bâbıâli'nin, bilhassa iki imparatorluk sarayının tekliflerini önce kral üzerinden Bâbıâli'ye iletmeleri hâlinde, kralın arabuluculuğunu gerektiğinde şükranla kabul edeceğini bildirdi. Diez bunun üzerine reisülküttabdan resmî bir görüşme talebinde bulundu ve bu görüşme esnasında, 10 Ekim tarihli talimatlara istinaden sarayının taleplerini açıkça ama yine de büyük bir ihtiyatla sundu. Görüşme, 29 Kasım'da yapıldı.

Diez, reisülküttaba etkileyici bir şekilde kralın Bâbıâli için yaptıklarından bahsedip ve Bâbıâli'den şikâyet etmek için yeterince sebebi olduğunu hissettirdikten sonra, bilhassa Bâbıâli'nin Lehistan'a karşı tutumuna ağırlık verdi. Bâbıâli de artık işleri yukarıda belirtilen hedeflere götürmek için bir adım atmalı idi. Sadrazam veya reisülküttab, Lehistan meclisine Rusya ile ittifaka girdiği takdirde, Bâbıâli'nin Lehistan'ı düşman devlet kabul edeceğini bizzat

67 Diez'in 22 Ekim 1788 tarihli mektubu.

68 Diez'in 1 Kasım 1788 tarihli mektupları.

69 Diez'in 8 Kasım 1788 ve 8 Ocak 1789 tarihli mektupları. Kral, kendisine para teklif eden Ceneviz Cumhuriyeti'nde Bâbıâli lehine telkinlerde bulunacağını bildirdi. Hertzberg'in 7 Mart 1789 tarihli kabine yazısı.

yazmalıydılar ve Diez, bu esnada reisülküttaba örnek olsun diye söz konusu hususların vurgulandığı böyle bir yazının taslağını iletti[70].

Oysa reisülküttab bunun üzerine Diez'e hemen, Lehistan'ın diğer komşu ülkeler yönündeki topraklarının da korunup korunmayacağına ve kralın bu durumda hangi menfaatlerini muhafaza edeceğine dair cevabı müşkil bir soru sordu. Zira Prusya muhalifleri, İstanbul'da kralın Lehistan'ın tamamını ele geçirmeye niyetli olduğuna dair söylentiler yaymışlardı. Diez ise, Danzig ve Thorn meselesine hiç değinmeden, reisülküttabı Prusya'nın Lehistan üzerindeki menfaatinin bilhassa düşmanlarının Rusya ve Lehistan arasındaki bir ittifaka karşı muhalefetinden dolayı intikam alabilecekleri endişesine dayandığına dair genel bir açıklama ile sâkinleştirmeyi başardı. Diez'in Götze ile birlikte sadrazamın ordugâhına gitmesine izin vermesine dair talebine reisülküttab hemen, bunun en büyük zorluğunun birliklerin bu yüzden huzursuzluk çıkartabileceklerini olduğunu ileri sürerek itiraz etti. Zira ordugâha yabancı bir bakanın geldiği öğrenilir öğrenilmez, barış talepleri ile geldiğini düşüneceklerdi ve hemen dağılabilirlerdi. Diez ise bunun daha ziyade orduda disiplin eksikliğinin ve komutanların çaresizliğinin bir göstergesi olduğunu belirtti.

Diez bu arada Prusya'nın arabuluculuğunun Bâbıâli'ye bütün diğer devletlerden önce getireceği avantajları bir kez daha fazlasıyla canlı bir biçimde vurgulamayı ihmal etmedi. Bâbıâli, savaşları ve zaferleri sayesinde ünlenen 250 bin kişilik en güzel ve en yiğit orduya komutanlık yapan büyük bir kralın; sonu gelmeyen hazinelere sahip olan ve Avrupa'ya kanunlar yazdıran bir hükümdarın dostluğuna karşı nasıl ilgisiz olabilirdi ki? Bâbıâli yoksa kralın Avrupa'nın bütün devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı genel olarak bir ayaklanması anlamına gelecek düşmanlığını mı istiyordu? Dolayısıyla kralın dostluğu ve düşmanlığı arasında seçim yapabilirdi. Daha önce Bâbıâli'ye hiçbir zaman bu kadar değerli bir emtia, bu kadar büyük bir samimiyet ve bu kadar olumlu şartlar altında sunulmamıştı. Yalnızca Prusya'nın arabuluculuğunu isteyip istemediğini yazılı olarak açıklaması yeterliydi. Oysa reisülküttab, kesin vaatlerde bulunmayarak, Diez'e bu meseleyi dikkatlerine sunacağı Divân-ı Hümâyûn'un ve sadrazamın verecekleri karara bırakacağını söyledi[71].

---

70 Bu "*Formulaire remis à la Porte pour la lettre à la République de Pologne*" adlı taslak, Diez'in 8 Ocak 1789 tarihli mektubunda verilmiştir.

71 Diez, bu görüşmenin ayrıntılı bir raporunu 1 Aralık tarihli mektubunun ekinde, "*Substance de discours tenu au Reis efendi dans la Conference du 29 Novembre*" başlığı altında ve ayrıca 8 Aralık 1788 tarihli mektubunda vermektedir.

Divân-ı Hümâyûn'un, hatta padişahın bile Prusya'ya karşı tutumları Diez'e oyunu kazandığını düşündürecek kadar müspet olmasına rağmen, sefir, Kasım ayında ileri sürdüğü taleplere yine de kesin bir cevap alamıyordu[72]. Diez, reisülküttabdan neredeyse her gün bir cevap talep ediyordu; bir süreliğine Bâbıâli'ye bütün bildirimleri kesti; bilhassa kapudan paşayı kendi tarafına çekmeye çalıştı, hatta Bâbıâli'yi sonunda pasaportlarını istemekle tehdit etti. Hepsi nafile! Diez, sürekli dostluk vaatleriyle, İstanbul'da olmayan sadrazamı gözardı edemeyeceklerini, ancak kendisinden beklenen cevabın henüz gelmediğini mazeret göstererek oyalanıyordu. 1789 yılı başlarında, reisülküttabın uzun süren, ama kısmen sahte gibi görünen hastalığı da bütün işleri durma noktasına getirdi. Neticede Bâbıâli'nin kesin bir cevap vermekten kaçınmaya çalıştığı ya da en azından zaman kazanmak ve daha sonra, duruma göre, özgürce yeni kararlar alabilmek için cevap geciktirmeye çalıştığı anlaşılıyordu.

Götze de bu yüzden çaresiz bir duruma düştü. Bâbıâli'nin sadrazamın ordugâhına gitmesini hiçbir şekilde istemediğinin ve Bâbıâli'nin askerî harekâtları üzerinde de pek etkili olamayacağının pekâlâ farkına vardığından, sürekli olarak buraya boşu boşuna gönderildiğini dile getiriyor, geri çağrılması gerektiğini ileri sürüyor, ancak azlini bir türlü kabul ettiremiyordu[73]. Aksine Berlin'den gittikçe artan bir sabırsızlıkla sürekli olarak kesin bir kararın alınması için baskı yapılıyor ve bu kararın henüz alınamamış olmasının suçunu bu iki müzakereciye atfetme meyli görülüyordu.

Bilhassa Hertzberg, nihayet özlemle ulaşmak istediği hedefe ulaşmak için yanıp tutuşuyordu. Kasım ayında Diez'e bir kez daha bundan böyle kendisine

---

72 İstanbul'da o dönemlerde Prusya'ya karşı mevcut tutum hakkında Diez, 22 Ocak 1789 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Hiçbir güç şimdiki Prusya kadar böylesine saygıya mazhar olmadı, sevilmedi ve aranmadı". Ayrıca 15 Şubat tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Kararlı ve eşsiz bir üstünlüğümüz var. Diğer misyonlar etkisizler ve keşfedebildikleri konularda benim teşebbüslerimi sadece gözlemliyorlar". Oysa Diez yanılıyordu. Zira daha önce de gördüğümüz gibi, bilhassa St. Petersburg'da Prusya'nın İstanbul'da ne istediği pekâlâ biliniyordu.

73 Götze'nin 1 Ocak ve 22 Şubat 1789 tarihli mektupları. Diez burada da Türklerin savaş yönetimi üzerinde önemli bir nüfuz kazanma çabalarının tamamen başarısız olacağı fikrine katılıyordu. Hertzberg'e gönderdiği 15 Kasım 1788 tarihli bir yazıda, bu hususta şöyle demektedir: "Türkler Hristiyan olmadıkça ve Hristiyanlar Türk olmadıkça, birinin diğeriyle birlikte asla iyi işler yapmayacağına ve hatta anlaşamayacağına tamamen inanıyorum".

verilen iyi tavsiyelere karşı çıkmamasını ve meseleyi her zamankinden daha iyi durumda olduğu bir zamanda mahvetmemesini yazdı. Prusya'ya güneyde, Hollanda'daki ayaklanma sayesinde kazandırdığı üstünlüğü çok geçmeden kuzeyde ve Şark yönünde de kazandırmayı umuyordu. Dolayısıyla mevcut şartlar altında Prusya Monarşisi'nin genişletilmesi için bazı avantajlar elde etmemenin tesellisi olamazdı[74].

Bilhassa Hotin'in (19 Eylül) ve Özü'nün (17 Aralık) düşmesi, Bâbıâli'nin cesaretini herşeyi kabul etmesine yetecek kadar kırmış olmalı idi. Diez bu yüzden özellikle şimdi daha fazla faaliyet göstermeli idi, zira gerek kayser gerekse çariçe, gelen bazı söylentilere göre, İstanbul'da gizlice barış müzakerelerinde bulunuyorlardı. Çariçenin daha kısa bir süre önce, rüşvetle hedefine daha emin bir şekilde ulaşabilmek için İstanbul'a 250 bin ruble gönderdiği söyleniyordu. Prusya'dan Lehistan'daki tutumundan ötürü intikam almasını sağlayacak özgürlüğü temin edebilmek için Kırım'dan vazgeçmeye bile razı olabilirdi, bu yüzden Rusya ile Prusya arasında her an savaş çıkabilirdi ve bu durumda Diez'e Bâbıâli'yle bir saldırı ittifakı kurmak için gerekli yetkiler bir an önce verilecekti. Oysa önce Bâbıâli'den arabuluculuk tekliflerine dair kesin bir açıklama, kesin bir yazılı "Evet" ya da "Hayır" cevabı alınmalı idi[75].

Diez'in tamamen dayanaksız olduğunu söylediği iki imparatorluk sarayının entrikalarının yanısıra, Berlin kabinesini ayrıca Fransa'nın oldukça açık bir şekilde yürüttüğü arabuluculuk görevini ele geçirme çabaları da endişelendirmeye başladı. Oysa Diez, Fransa'nın İstanbul'daki nüfûzunun neredeyse sıfıra indiğini defalarca belirtmişti ve Berlin'de de içteki siyasî kavgalar ve maliyesinin tamamen sarsılmış olmasından ötürü Şark Meselesi'nde ağırlığını koyamayacak kadar zayıfladığına dikkat çekmişti.

Bu arada bilhassa Kont Ségur'un St. Petersburg'da Bakan Montmorin'in henüz ihtiyatlı tutulmuş talimatlarına istinaden Fransa, Rusya, kayser ve İspanya arasında öncelikle Prusya ile İngiltere arasındaki ittifaka ve [Prusya'nın] Bâbıâli nezdindeki ağırlıklı nüfûzuna karşı bir ittifak meydana getirmek için elinden gelen herşeyi yaptığı bir sır değildi. Bu plan ayrıca çariçenin bakanları ve bizzat çariçe tarafında olumlu karşılanmıştı. Yalnızca yerine getirilmesinde çok büyük zorluklar çıktı. Prusya Elçisi Baron Keller'in ve İngiliz Maslahatgüzar

74 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 15 Kasım 1788 tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi).

75 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 6, 23 ve 30 Aralık 1788 tarihli yazılar.

Divân-ı Hümâyûn'un, hatta padişahın bile Prusya'ya karşı tutumları Diez'e oyunu kazandığını düşündürecek kadar müspet olmasına rağmen, sefir, Kasım ayında ileri sürdüğü taleplere yine de kesin bir cevap alamıyordu[72]. Diez, reisülküttabdan neredeyse her gün bir cevap talep ediyordu; bir süreliğine Bâbıâli'ye bütün bildirimleri kesti; bilhassa kapudan paşayı kendi tarafına çekmeye çalıştı, hatta Bâbıâli'yi sonunda pasaportlarını istemekle tehdit etti. Hepsi nafile! Diez, sürekli dostluk vaatleriyle, İstanbul'da olmayan sadrazamı gözardı edemeyeceklerini, ancak kendisinden beklenen cevabın henüz gelmediğini mazeret göstererek oyalanıyordu. 1789 yılı başlarında, reisülküttabın uzun süren, ama kısmen sahte gibi görünen hastalığı da bütün işleri durma noktasına getirdi. Neticede Bâbıâli'nin kesin bir cevap vermekten kaçınmaya çalıştığı ya da en azından zaman kazanmak ve daha sonra, duruma göre, özgürce yeni kararlar alabilmek için cevap geciktirmeye çalıştığı anlaşılıyordu.

Götze de bu yüzden çaresiz bir duruma düştü. Bâbıâli'nin sadrazamın ordugâhına gitmesini hiçbir şekilde istemediğinin ve Bâbıâli'nin askerî harekâtları üzerinde de pek etkili olamayacağının pekâlâ farkına vardığından, sürekli olarak buraya boşu boşuna gönderildiğini dile getiriyor, geri çağrılması gerektiğini ileri sürüyor, ancak azlini bir türlü kabul ettiremiyordu[73]. Aksine Berlin'den gittikçe artan bir sabırsızlıkla sürekli olarak kesin bir kararın alınması için baskı yapılıyor ve bu kararın henüz alınamamış olmasının suçunu bu iki müzakereciye atfetme meyli görülüyordu.

Bilhassa Hertzberg, nihayet özlemle ulaşmak istediği hedefe ulaşmak için yanıp tutuşuyordu. Kasım ayında Diez'e bir kez daha bundan böyle kendisine

72 İstanbul'da o dönemlerde Prusya'ya karşı mevcut tutum hakkında Diez, 22 Ocak 1789 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Hiçbir güç şimdiki Prusya kadar böylesine saygıya mazhar olmadı, sevilmedi ve aranmadı". Ayrıca 15 Şubat tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Kararlı ve eşsiz bir üstünlüğümüz var. Diğer misyonlar etkisizler ve keşfedebildikleri konularda benim teşebbüslerimi sadece gözlemliyorlar". Oysa Diez yanılıyordu. Zira daha önce de gördüğümüz gibi, bilhassa St. Petersburg'da Prusya'nın İstanbul'da ne istediği pekâlâ biliniyordu.

73 Götze'nin 1 Ocak ve 22 Şubat 1789 tarihli mektupları. Diez burada da Türklerin savaş yönetimi üzerinde önemli bir nüfuz kazanma çabalarının tamamen başarısız olacağı fikrine katılıyordu. Hertzberg'e gönderdiği 15 Kasım 1788 tarihli bir yazıda, bu hususta şöyle demektedir: "Türkler Hristiyan olmadıkça ve Hristiyanlar Türk olmadıkça, birinin diğeriyle birlikte asla iyi işler yapmayacağına ve hatta anlaşamayacağına tamamen inanıyorum".

verilen iyi tavsiyelere karşı çıkmamasını ve meseleyi her zamankinden daha iyi durumda olduğu bir zamanda mahvetmemesini yazdı. Prusya'ya güneyde, Hollanda'daki ayaklanma sayesinde kazandırdığı üstünlüğü çok geçmeden kuzeyde ve Şark yönünde de kazandırmayı umuyordu. Dolayısıyla mevcut şartlar altında Prusya Monarşisi'nin genişletilmesi için bazı avantajlar elde etmemenin tesellisi olamazdı[74].

Bilhassa Hotin'in (19 Eylül) ve Özü'nün (17 Aralık) düşmesi, Bâbıâli'nin cesaretini herşeyi kabul etmesine yetecek kadar kırmış olmalı idi. Diez bu yüzden özellikle şimdi daha fazla faaliyet göstermeli idi, zira gerek kayser gerekse çariçe, gelen bazı söylentilere göre, İstanbul'da gizlice barış müzakerelerinde bulunuyorlardı. Çariçenin daha kısa bir süre önce, rüşvetle hedefine daha emin bir şekilde ulaşabilmek için İstanbul'a 250 bin ruble gönderdiği söyleniyordu. Prusya'dan Lehistan'daki tutumundan ötürü intikam almasını sağlayacak özgürlüğü temin edebilmek için Kırım'dan vazgeçmeye bile razı olabilirdi, bu yüzden Rusya ile Prusya arasında her an savaş çıkabilirdi ve bu durumda Diez'e Bâbıâli'yle bir saldırı ittifakı kurmak için gerekli yetkiler bir an önce verilecekti. Oysa önce Bâbıâli'den arabuluculuk tekliflerine dair kesin bir açıklama, kesin bir yazılı "Evet" ya da "Hayır" cevabı alınmalı idi[75].

Diez'in tamamen dayanaksız olduğunu söylediği iki imparatorluk sarayının entrikalarının yanısıra, Berlin kabinesini ayrıca Fransa'nın oldukça açık bir şekilde yürüttüğü arabuluculuk görevini ele geçirme çabaları da endişelendirmeye başladı. Oysa Diez, Fransa'nın İstanbul'daki nüfûzunun neredeyse sıfıra indiğini defalarca belirtmişti ve Berlin'de de içteki siyasî kavgalar ve maliyesinin tamamen sarsılmış olmasından ötürü Şark Meselesi'nde ağırlığını koyamayacak kadar zayıfladığına dikkat çekmişti.

Bu arada bilhassa Kont Ségur'un St. Petersburg'da Bakan Montmorin'in henüz ihtiyatlı tutulmuş talimatlarına istinaden Fransa, Rusya, kayser ve İspanya arasında öncelikle Prusya ile İngiltere arasındaki ittifaka ve [Prusya'nın] Bâbıâli nezdindeki ağırlıklı nüfûzuna karşı bir ittifak meydana getirmek için elinden gelen herşeyi yaptığı bir sır değildi. Bu plan ayrıca çariçenin bakanları ve bizzat çariçe tarafında olumlu karşılanmıştı. Yalnızca yerine getirilmesinde çok büyük zorluklar çıktı. Prusya Elçisi Baron Keller'in ve İngiliz Maslahatgüzar

74 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 15 Kasım 1788 tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi).

75 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 6, 23 ve 30 Aralık 1788 tarihli yazılar.

Divân-ı Hümâyûn'un, hatta padişahın bile Prusya'ya karşı tutumları Diez'e oyunu kazandığını düşündürecek kadar müspet olmasına rağmen, sefir, Kasım ayında ileri sürdüğü taleplere yine de kesin bir cevap alamıyordu[72]. Diez, reisülküttabdan neredeyse her gün bir cevap talep ediyordu; bir süreliğine Bâbıâli'ye bütün bildirimleri kesti; bilhassa kapudan paşayı kendi tarafına çekmeye çalıştı, hatta Bâbıâli'yi sonunda pasaportlarını istemekle tehdit etti. Hepsi nafile! Diez, sürekli dostluk vaatleriyle, İstanbul'da olmayan sadrazamı gözardı edemeyeceklerini, ancak kendisinden beklenen cevabın henüz gelmediğini mazeret göstererek oyalanıyordu. 1789 yılı başlarında, reisülküttabın uzun süren, ama kısmen sahte gibi görünen hastalığı da bütün işleri durma noktasına getirdi. Neticede Bâbıâli'nin kesin bir cevap vermekten kaçınmaya çalıştığı ya da en azından zaman kazanmak ve daha sonra, duruma göre, özgürce yeni kararlar alabilmek için cevap geciktirmeye çalıştığı anlaşılıyordu.

Götze de bu yüzden çaresiz bir duruma düştü. Bâbıâli'nin sadrazamın ordugâhına gitmesini hiçbir şekilde istemediğinin ve Bâbıâli'nin askerî harekâtları üzerinde de pek etkili olamayacağının pekâlâ farkına vardığından, sürekli olarak buraya boşu boşuna gönderildiğini dile getiriyor, geri çağrılması gerektiğini ileri sürüyor, ancak azlini bir türlü kabul ettiremiyordu[73]. Aksine Berlin'den gittikçe artan bir sabırsızlıkla sürekli olarak kesin bir kararın alınması için baskı yapılıyor ve bu kararın henüz alınamamış olmasının suçunu bu iki müzakereciye atfetme meyli görülüyordu.

Bilhassa Hertzberg, nihayet özlemle ulaşmak istediği hedefe ulaşmak için yanıp tutuşuyordu. Kasım ayında Diez'e bir kez daha bundan böyle kendisine

72 İstanbul'da o dönemlerde Prusya'ya karşı mevcut tutum hakkında Diez, 22 Ocak 1789 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Hiçbir güç şimdiki Prusya kadar böylesine saygıya mazhar olmadı, sevilmedi ve aranmadı". Ayrıca 15 Şubat tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Kararlı ve eşsiz bir üstünlüğümüz var. Diğer misyonlar etkisizler ve keşfedebildikleri konularda benim teşebbüslerimi sadece gözlemliyorlar". Oysa Diez yanılıyordu. Zira daha önce de gördüğümüz gibi, bilhassa St. Petersburg'da Prusya'nın İstanbul'da ne istediği pekâlâ biliniyordu.

73 Götze'nin 1 Ocak ve 22 Şubat 1789 tarihli mektupları. Diez burada da Türklerin savaş yönetimi üzerinde önemli bir nüfuz kazanma çabalarının tamamen başarısız olacağı fikrine katılıyordu. Hertzberg'e gönderdiği 15 Kasım 1788 tarihli bir yazıda, bu hususta şöyle demektedir: "Türkler Hristiyan olmadıkça ve Hristiyanlar Türk olmadıkça, birinin diğeriyle birlikte asla iyi işler yapmayacağına ve hatta anlaşamayacağına tamamen inanıyorum".

verilen iyi tavsiyelere karşı çıkmamasını ve meseleyi her zamankinden daha iyi durumda olduğu bir zamanda mahvetmemesini yazdı. Prusya'ya güneyde, Hollanda'daki ayaklanma sayesinde kazandırdığı üstünlüğü çok geçmeden kuzeyde ve Şark yönünde de kazandırmayı umuyordu. Dolayısıyla mevcut şartlar altında Prusya Monarşisi'nin genişletilmesi için bazı avantajlar elde etmemenin tesellisi olamazdı[74].

Bilhassa Hotin'in (19 Eylül) ve Özü'nün (17 Aralık) düşmesi, Bâbıâli'nin cesaretini herşeyi kabul etmesine yetecek kadar kırmış olmalı idi. Diez bu yüzden özellikle şimdi daha fazla faaliyet göstermeli idi, zira gerek kayser gerekse çariçe, gelen bazı söylentilere göre, İstanbul'da gizlice barış müzakerelerinde bulunuyorlardı. Çariçenin daha kısa bir süre önce, rüşvetle hedefine daha emin bir şekilde ulaşabilmek için İstanbul'a 250 bin ruble gönderdiği söyleniyordu. Prusya'dan Lehistan'daki tutumundan ötürü intikam almasını sağlayacak özgürlüğü temin edebilmek için Kırım'dan vazgeçmeye bile razı olabilirdi, bu yüzden Rusya ile Prusya arasında her an savaş çıkabilirdi ve bu durumda Diez'e Bâbıâli'yle bir saldırı ittifakı kurmak için gerekli yetkiler bir an önce verilecekti. Oysa önce Bâbıâli'den arabuluculuk tekliflerine dair kesin bir açıklama, kesin bir yazılı "Evet" ya da "Hayır" cevabı alınmalı idi[75].

Diez'in tamamen dayanaksız olduğunu söylediği iki imparatorluk sarayının entrikalarının yanısıra, Berlin kabinesini ayrıca Fransa'nın oldukça açık bir şekilde yürüttüğü arabuluculuk görevini ele geçirme çabaları da endişelendirmeye başladı. Oysa Diez, Fransa'nın İstanbul'daki nüfûzunun neredeyse sıfıra indiğini defalarca belirtmişti ve Berlin'de de içteki siyasî kavgalar ve maliyesinin tamamen sarsılmış olmasından ötürü Şark Meselesi'nde ağırlığını koyamayacak kadar zayıfladığına dikkat çekmişti.

Bu arada bilhassa Kont Ségur'un St. Petersburg'da Bakan Montmorin'in henüz ihtiyatlı tutulmuş talimatlarına istinaden Fransa, Rusya, kayser ve İspanya arasında öncelikle Prusya ile İngiltere arasındaki ittifaka ve [Prusya'nın] Bâbıâli nezdindeki ağırlıklı nüfûzuna karşı bir ittifak meydana getirmek için elinden gelen herşeyi yaptığı bir sır değildi. Bu plan ayrıca çariçenin bakanları ve bizzat çariçe tarafında olumlu karşılanmıştı. Yalnızca yerine getirilmesinde çok büyük zorluklar çıktı. Prusya Elçisi Baron Keller'in ve İngiliz Maslahatgüzar

74 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 15 Kasım 1788 tarihli yazı (Kraliyet Kütüphanesi).

75 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 6, 23 ve 30 Aralık 1788 tarihli yazılar.

Fraser'in Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann'ın bürosundaki sadakâtsiz bir memurun ihanetinden dolayı mesele hakkında bilgi sahibi olmaları ve bunu engellemek için hemen ellerinden gelen herşeyi yapmaları bir yana, Versailles de bu planı ciddi olarak gerçeğe dönüştürme niyetinde değildi.

Kont Ségur, St. Petersburg kabinesine ilk genel açıklamaları yaptıktan sonra Bakan Montmorin'den ne yazık ki, fazla hızlı ilerlediği ve meseleye fazla derinden eğildiği için, bu husustaki müzakereleri mümkün olduğunca uzatma ve yalnızca görünüşte devam ettirme talimatını aldı[76]. Anlaşıldığı kadarıyla çariçenin bilhassa İspanya'nın katılımına değer vermiş olmasına rağmen, böylece bu plandan aslında temelde vazgeçilmiş oldu.

Çariçe, 1788 yılı sonlarına doğru, Kral IV. Carlos'un cülûsunu kutlamak bahanesiyle Nassau prensini Madrid'e özel bir görevle gönderdi; bu görevin gizli amacı, kralı ve yönetimdeki bakanı Kont Florida Blanca'yı dörtlü ittifak için kazanmaktı. Bu esnada prense, "Belki de Bourbon hanedanının Avrupa'daki kaderinin bağlı olduğu bu büyük meselenin Madrid'de bir karara bağlanacağının pekâlâ farkındayım", açıklamasında bulunmuştu[77]. Oysa durum böyle değildi. IV. Carlos'un sarayında hiç kimse böyle büyük bir rolü üstlenecek cesarete ve siyasî basirete sahip değildi. Dolayısıyla Nassau prensi hiçbir şey başaramadan St. Petersburg'a geri döndü ve Versailles kabinesi için de İspanya'nın ret cevabı, Fransa'nın içteki sıkıntıları karşısında, dörtlü ittifakı şimdilik geri çevirmek için iyi bir bahane oldu.

Daha önce de çariçenin Fransa'nın Prusya'ya karşı Lehistan'ın toprak bütünlüğünü garanti etmesi yönündeki talebine karşı çıkan Bakan Montmorin, sarayının bu ittifaka katılmasının mümkün olmadığını açıkladığı mektubunda Madrid kabinesinin ret cevabını gerekçelerinin en başına koymuştu. Bunun dışında Rusya ile böyle bir ittifakın, gizli tutulmadığı takdirde, ister istemez Fransa'nın Bâbıâli ile arasını bozacağını ileri sürdü; gizli tutulması mümkün olsa bile, İngiltere-Prusya ittifakına karşı bir denge sağlanmasına dair asıl amacını yerine getiremeyecekti.

Önemli olan şu anda barış için mümkün olduğunca hızlı bir şekilde arabuluculuk yapmaktı ki bu, dörtlü ittifakı zaten gereksiz hâle getirecekti. Kral, devlet bütçesinde gelirler ve giderler arasındaki dengesizliği ortadan kaldırmak

76 Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 249 ve devamı ile 261 ve devamı.

77 *Aynı eser*, s. 380 ve devamı.

için Hollanda'yı da dâhil etmek üzere olduğu mevcut krizde, eski taahhütlerini yerine getirebileceğinden emin olmadığı sürece, yeni taahhütler altına girmeye karar veremezdi. Yakın zamanda bir savaşın çıkma olasılığı, zaten için için kaynayan ruhları daha da heyecanlandıracaktı. Çariçe, ittifakın ertelenmesini gerekli kılan bu sebepleri adilane bir şekilde kabul edecekti. Yine de planlanan ittifakın esaslarının şimdilik belirlenmesinde bir sakınca görmüyordu. Bu ittifakı şimdilik engelleyen musibetler ortadan kalktıktan sonra, ittifak resmî olarak onaylanabilirdi. Bu ise ancak Bâbıâli ve iki imparatorluk sarayı arasında barış yeniden tesis edildikten ve Hollanda'nın müzakerelerinin sonuçları sayesinde Fransa'nın şu anda içte üstesinden gelmek mecburiyetinde olduğu zorluklar ortadan kalktıktan sonra mümkün olabilecekti[78].

Fransa'nın devrim hareketi böylece Şark Meselesi'ne de yansımış oldu! Ségur, Fransa'nın hem kuzeyde Stockholm ve St. Petersburg'da hem de bilhassa İstanbul'da siyasî nüfûzunun riske atıldığının pekâlâ farkında idi ve sarayının sistemine açıkça karşı çıkmakta hiçbir sakınca görmüyordu. Lâkin bu da hiçbir işe yaramadı. Sonunda faaliyetlerini Rusya'ya barış arabuluculuğunu teklif etmek gibi verimsiz birkaç çaba ile sınırlandırmak zorunda kaldı, fakat bu sayede en azından, kendi ifadesine göre, İngiltere ve Prusya'nın İstanbul'daki entrikalarını engellemeyi umuyordu ki, Diez'in söylediğine göre, Choiseul-Gouffier de İspanyol elçisi ile birlikte gizli entrikalarını ve parasını bunlara karşı boşu boşuna israf ediyordu[79].

Ségur, Choiseul-Gouffier'nin İstanbul'daki Prusya ve İngiltere elçilerinin çariçeye karşı düşmanca tutumlarını ağır ifadelerle en kötü şekilde gösterdiği mektuplarını bildirerek çariçenin teveccühünü kazanmayı başar-

---

78 Ségur, *aynı eser*, s. 358 ile 403 ve devamında Montmorin'in Ségur'a gönderdiği 19 Mart 1789 tarihli mektup aynen verilmiştir.

79 Ségur, İstanbul'daki Prusya ve İngiltere elçilerinin entrikaları hakkında o dönemlerde Choiseul-Gouffier'in bildirimleri dışında bilhassa Rus elçiliğinde çalışan Altesti adında genç ve işbilir bir Dubrovnikli'nin çariçe için hazırladığı bir nota sayesinde bilgi almıştı, bk. *Mémoires,* T. III, s. 368 ve devamı. Fransız ve İspanyol elçilerin Divân-ı Hümâyûn nezdindeki yararsız çabaları hakkında Diez, 8 Şubat 1789 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "İsraf ettikleri paraları alarak onlarla oynuyorlar". Ayrıca 15 Şubat tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Fransa elçisi, umutsuzca bizim müzakerelerimizi boşa çıkartmak ve bakanlıkla halk arasında ayrılık çıkartmak için barışı dile getirmek düşüncesiyle sağırlar işiyle uğraşıyordu". Bu amaçla Fransa'dan kısa bir süre önce 2 milyon akçe gönderilmişti.

masına rağmen, çariçenin Versailles kabinesine karşı kapıldığı şüpheleri ortadan kaldırmaya yine de muvaffak olamadı. Her iki taraf, dörtlü ittifaka dair müzakereleri durdurdu ve Ségur'un St. Petersburg'daki konumu daha da rahatsızlık verici hâle geldi. Zira Potemkin de gizlice İngiltere'ye meylediyordu ve Fransa'ya karşı düşmanca tutumunu, diğerlerinin yanısıra, Fransız ticaret gemilerinin Rusya'nın Karadeniz limanlarına girişini yasaklayarak belli ediyordu.

Ségur'un mevcut ticaret antlaşmasına dayanarak hemen ileri sürdüğü itiraz, başlangıçta hiçbir sonuç getirmedi ve Fransız elçi, çariçenin, Prusya, İsveç ve Lehistan'a söz verdiği gibi Rusya'ya savaş ilan ettiği takdirde Fransa'nın yardımına güvenip güvenemeyeceğine dair sorusuna Fransa'nın içeride gittikçe daha çaresiz hâle gelen durumu karşısında tatmin edici bir cevap veremediği için verimli bir etkinlik gösteremeyeceği bir araziden uzaklaşmayı daha uygun gördü. 1789 Eylül'ünde talep ettiği tatil iznini aldı ve Varşova ile ölümü yakın olan Kayser Josef'in kendisine dörtlü ittifakın meydana getirilememesine duyduğu üzüntüyü ve Fransa'nın geleceğine dair karamsar tahminlerini ilettiği Viyana üzerinden, çok geçmeden bütün dünyayı heyecana boğan, Avrupa'nın yakın gelecekteki kaderini uğursuz bir biçimde etkileyecek olan o büyük hadiselere yerinde şahit olmak üzere Fransa'ya döndü[80].

Fransa böylece St. Petersburg'da ve İstanbul'daki yerini terketmek zorunda kalırken, Diez de meseleleri sarayından aldığı talimatlara uygun olarak, Prusya lehine verimli bir sonuca götürmeyi bir türlü başaramadı. Ancak 19 ve 23 Ocak tarihli, ağır ifadeler içeren iki notada Bâbıâli'ye sürekli olarak sergilediği inatçı sessizliğinin dezavantajlarıyla tehlikelerini ciddi bir biçimde açıkladıktan ve bilhassa kralın bu yüzden şimdiye kadar gösterdiği iyi hizmetleri bundan böyle durdurmak zorunda kalabileceğine dikkat çektikten sonra[81], söz konusu hususlar hakkında bir mutabakata varmak üzere, 9 Şubat tarihi için özel bir görüşme ayarlandı. Bu görüşmeye özel bir önem veriliyordu. Zira reisülküttab ve kâtip olarak beylikçinin yanısıra, padişahın temsilcisi olarak kapudan paşa, ulemanın temsilcisi olarak Anadolu kadıaskeri ve Bâbıâli ile

80 Ségur, *Mémoires*, T. III, s. 403 ve devamı, 418, 450 ve 472 ve devamı. Burada bilhassa kayserin Versailles'teki hadiselerden kısa bir süre sonra 5 ve 6 Ekim 1789 tarihlerinde yaptığı ilginç görüşme verilmektedir.

81 Her iki belge, Diez'in 22 Ocak ve 1 Şubat 1789 tarihli mektuplarının ekinde verilmiştir.

donanma-yı hümâyûn tercümanları da bu görüşmeye katıldılar. Diez'e ise yalnızca tercümanı Pangali eşlik ediyordu.

Görüşmede esas olarak yalnızca iki sorunun çözümü masaya yatırıldı: Diez'e askerî açıdan meslektaşı ile birlikte sadrazamın ordugâhına gitme izni verilecek miydi ve Bâbıâli, arabuluculuk görevinin Prusya'ya münhasıran verileceğine dair yazılı bir açıklamada bulunmayı kabul edecek miydi?

Büyük bir maharetle oturumu yöneten reisülküttab, Bâbıâli'nin kral karşısında duyduğu büyük saygıyı ve minnettarlığı bir kez daha dile getirerek, padişahın, sadrazamın ve Divân-ı Hümâyûn'un tamamı adına, ilk soruya daha önce de dile getirdiği gerekçelere dayanarak olumsuz cevap verdi. Diez'in buna karşı ileri sürdüğü ve esas olarak bunun, kralın elinden Bâbıâli'ye istediği derecede yararlı olmasını sağlayacak bütün imkânlar alındığı için, Bâbıâli açısından büyük dezavantajlara sebep olacağına dayanan bütün itirazları sonuçsuz kaldı ve sonunda yalnızca meselenin bir kez daha padişahın kesin kararına bırakılacağına dair vaatten ileri gidemedi.

Resiülküttab, ikinci soruya dair müzakerelerde çok daha hassas ve itiraf etmek gerekirse, Bâbıâli'nin menfaatleri açısından çok daha becerikli bir tutum sergiledi. Bâbıâli'nin barışı Prusya'nın katılımı olmadan akdetmemesine dair bir vaatte bulunmasına dair talebin fazla genel tutulduğunu ileri sürdü; daha kesin bir biçimde ifade edilmeli ve belirli prensiplere dayandırılmalı idi. Ayrıca bu vaat tabii ki ancak karşılıklı bir vaat olabilirdi, dolayısıyla Prusya'nın karşılığında nasıl bir vaatte bulunmayı düşündüğünü de öğrenmek gerekiyordu. Bunun üzerine iyice köşeye sıkışan Diez ne demek istediklerini sorunca, reisülküttab doğrudan, bundan ne kazanacaklarını bilmeleri için iki saray arasında resmî bir ittifakın akdinden başka bir şey beklemediklerini açıkladı.

Diez, şimdilik bu meseleyi en kolay şekilde yalnızca oldukça esnek iki hüküm içeren bir antlaşmanın imzalanmasını teklif ederek aşabileceğini düşündü: 1) Bâbıâli, barışı Prusya'nın katılımı olmadan akdetmemeyi, her fırsatta Prusya'nın iyiliği ve menfaati lehine faaliyet göstermeyi taahhüt ediyor ve karşılığında 2) Prusya, aynısını Bâbıâli için yapmayı ve duruma göre menfaatlerini korumaya hazır olmayı taahhüt ediyordu.

Oysa zeki reisülküttab, bu gibi genel ifadelerle tatmin olacak bir adam değildi. Bâbıâli'nin bu esnada koruyacağı menfaatleri kesin bir şekilde tanımlamaya çalıştığını açıklayarak, hemen Diez'in sözünü kesti. Antlaşmanın en azın-

dan şu talepleri mutlaka içermesi gerektiğini söyledi: 1) Kırım geri verilecekti ki, bu olmadan barışın akdedilmesi hiçbir şekilde mümkün olmayacaktı; 2) Savaşı hiçbir sebep olmadan başlatan kayser, savaş masraflarını tazmin edecekti; 3) Hotin, Yaş ve Avusturyalılar ile Ruslar tarafından ele geçirilen diğer yerler geri verilecek, ancak kendi fethettiği yerleri geri verip vermemesi Bâbıâli'nin takdirine bırakılacaktı; 4) Ruslar ve Avusturyalılar, Karadeniz'deki denizcilik faaliyetlerinden hariç tutulacaktı; 5) İsveç, akdedilecek barış antlaşmasına dâhil edilecekti ve 6) İngiltere, Rus donanmasının Akdeniz'e girmesine hiçbir şekilde izin vermeyeceğini taahhüt edecekti.

Diez, kralın ilk beş hususu kabul etmeye meyilli olabileceğini belirtti. Lâkin sonuncu husus hakkında hiçbir şey söyleyemezdi, zira bu, başka bir sarayın meselesi idi. Lâkin Danimarka'dan dolayı artık herhangi bir endişesi kalmayan İsveç donanması, Bâbıâli'nin tıpkı Prusya kralı gibi yeterince maddî destekte bulunması hâlinde, Rus donanmasını Akdeniz'den uzak tutmaya yeterli olacaktı. Reisülküttab bunun üzerine ayrıca Berlin sarayının menfaatlerinin ve asıl niyetinin ne olduğunu daha ayrıntılı olarak öğrenmek istedi.

Diez'in bunun üzerine Prusya'nın çok büyük hizmetlerde bulunduğu Avrupa'da dengelerin muhafazasının gerekliliğine dair uzun soluklu ve öğretici konuşması, kıvrak zekâlı reisülküttabı pek de tatmin edecek gibi değildi. Bütün bunlar iyiydi, güzeldi de, Diez az önce Prusya'nın bundan kazanacağı bazı "avantajlardan" bahsetmişti, dedi. Bundan ne kastettiğini öğrenmek istiyorlardı.

Bu, zavallı diplomatın boğazına âdeta bıçak dayamak anlamına geliyordu. Buna rağmen Diez, Osmanlı gücünün muhafazası ve mümkünse arttırılması nasıl ki Bâbıâli'ye avantaj sağlayacak ise Prusya Devleti'nin avantajının da kendi topraklarını muhafaza etmesi ve belki de genişletmesi olacağını ileri sürerek bu sorudan hünerle sıyrılmayı başardı. Zira huzursuz ve hırslı komşularına karşı aynı menfaatleri güden her iki devlet, onları dizginlemek için güçlü olmak zorundaydı.

İşte bu yüzden, diye cevap verdi reisülküttab, her iki devletin derhal, ileride İngiltere, Hollanda ve İsveç'in de dâhil edilebileceği bir saldırı ve savunma ittifakı ile daha yakın ilişkiler içine girmeleri uygun olacaktı. Sadrazam, Diez'e Prusya'nın Rusya ve Avusturya'ya açıkça savaş ilân etmesi anlamına gelecek böyle bir ittifak yapmaya yetkili olup olmadığını sormasını bizzat talep etmişti.

Diez, bu soru karşısında afalladı. Ardından da buna yetkili olmadığını belirtti. Ayrıca böyle bir savaş için hiçbir sebebin de mevcut olmadığını ekledi. Reisülküttab ise Avusturya ve Rusya, kralın Lehistan'da meydana getirdiği ihtilâle karşı çıkacak olursa kral ne yapacak, diye sordu. İşte o zaman, dedi Diez, onlara hemen savaş ilân edecekti.

Reisülküttab bunun üzerine İngiltere ile Hollanda'nın da böyle bir savaşa katılıp katılmayacaklarına dair daha kesin vaatler talep ettikten, ancak Diez buna olumsuz cevap verdikten sonra, son olarak Rusya ve Avusturya'nın avantajlı bir barış teklif etmeleri, fakat kralın arabuluculuğunu reddetmeleri hâlinde ne yapmayı düşündüklerine dair zekice bir soru sordu. O zaman, dedi Diez, onları arabuluculuğumuzu kabul etmeye zorlayacağız. Bu esnada da Prusya'nın silahlı kuvvetlerini bir kez daha öyle güzel bir şekilde ortaya koydu ki, Bâbıâli ile bir askerî ittifak ancak parlak başarılar vadedebilirdi. Reisülküttab: "Bu, Allah'ın takdirine kalmış!" diyerek, altı saat süren görüşmeyi sona erdirdi. Diez'in ileri sürdüğü herşey, padişaha ve Divân-ı Hümâyûn'a karar vermeleri için aktarılacaktı ve yarından sonraki günde kararlarını Diez'e bildireceklerdi[82].

Tabii ki Divân-ı Hümâyûn'un görüşmelerinden çıkan sonuçların bildirileceğine dair verilen vaadi yerine getirmekte çok acele etmediler. Sonuçlar ancak 16 Şubat'ta yine bir önceki görüşmeye katılan kişilerin huzurunda açıklandı. Diez'in beklentilerinin aksine reisülküttab, Divân-ı Hümâyûn görüşmelerinden çıkan ilk sonuç olarak Prusya kralının Avusturya ve Rusya'ya hemen savaş ilân etmesi gerektiğini açıkladı ve bu da tabii ki bir saldırı ve savunma ittifakının akdini içinde barındırıyordu. Kral bunu kabul ettiği takdirde, bütün diğer hususlar her iki tarafı memnun edecek şekilde kolayca halledilebilirdi.

Diez'in hemen ileri sürdüğü ve esas itibariyle daha önceki karşı gerekçelerin tekrarından oluşan geniş kapsamlı ve zaman zaman gergin itirazları, hiçbir netice getirmedi. Ne şimdilik savaş açmak için hiçbir sebep ve bahanenin mevcut olmadığını tekrarlaması ne de Bâbıâli'nin böyle bir durumda Fransa'yı düşman edineceğine ve Prusya bu iki devletle bir saldırı ittifakı değil sadece savunma ittifakı akdettiği için İngiltere'nin ve Hollanda'nın yardımlarına güvenemeyeceklerine dair tehdidi, müzakerelerin devamı için Divân-ı Hümâyûn tarafından dayatılan bu esasları sarsmaya yetti. Reisülküttab, Berlin sarayının

82 Bu ilginç görüşme hakkındaki ayrıntılı tutanak, Diez'in 15 Şubat 1789 tarihli mektubunun ekinde verdiği orijinal hâliyle mevcuttur.

savaşı hemen başlatmak istemiyorsa bile en azından belirli bir süre, altı ay, bir yıl veya iki yıl sonra başlatacağına dair yazılı bir taahhütte bulunmasında ısrar ediyordu. Oysa Diez, bu olağandışı taahhüdü, bütün bunların olayların gidişatına bağlı olduğuna ve bunun da Tanrı'nın takdirinde olduğuna dair basit bir açıklama ile geri çevirdi.

Dolayısıyla bu hususta bir mutabakata varmak mümkün değildi. Reisülküttab, buna rağmen kendini biraz olsun güvenceye almak ve müzakereleri tamamen durdurmak zorunda kalmamak için, şöyle bir çözüm yolu teklif etti: Bâbıâli, Prusya'nın katılımı ve arabuluculuğu olmadan barış yapmamayı taahhüt edecekti, ancak başka bir devletin daha avantajlı şartlar teklif etmesi ve Prusya'nın, Bâbıâli'nin bildirimi üzerine söz konusu devlet nezdinde arabuluculuk görevini üstlenmeye yanaşmaması hâlinde Bâbıâli taahhüdünden kurtulmuş sayılacak ve barışı istediği gibi akdedecektir.

Diez, kolayca çözüme kavuşturulan bazı itirazlardan sonra bu teklifi kabul etti, fakat bir kez daha Bâbıâli'nin Prusya'nın arabuluculuğu olmadan, müştereken veya imparatorluk saraylarından biri ile ayrı bir barış akdetmesinden doğabilecek bütün dezavantajları bir kez daha vurgulayarak tekrarladı. Diez son olarak Divân-ı Hümâyûn'un sadrazamı ordugâhında ziyaret etmesine dair kararının da kendisine bildirilmesini talep etti. Bu talebe de olumsuz cevap verildi. Sadrazam ancak Prusya'nın bir saldırı ve savunma ittifakını kabul etmesi veya en azından savaşı belirli bir süre içinde başlatacağına dair yazılı bir taahhütte bulunması şartıyla bu ziyareti kabul ediyordu. Hatta bu durumda böyle bir ziyaret şart olacaktı. İsterse hemen yarın yola çıkabilirdi. Diez, bunun hakkında daha fazla konuşmaya gerek olmadığını söyledi. Bu arada Lehistan'a gönderilecek yazının ne durumda olduğu sorusuna ise bunun da diğer meselelerle birlikte halledileceğine dair kaçamak bir cevap aldı.

Neticede görüşmenin tek sonucu, yazılı mutabakatın yukarıda belirtilen esaslara göre hazırlanması ve onayını almak üzere sadrazama gönderilmesi idi. 12 gün içinde kesin kararını almayı umuyorlardı. Diez'in ayrıca kendi menfaatine uygun olarak sadrazama bir yazı göndermesine izin verildi. Bu arada padişah da bu görüşmenin sonuçlarını öyle bir heyecanla beklemişti ki, kapudan paşanın görüşmenin yapıldığı konağına bizzat giderek, hemen haber alabilmek için bir yan odada beklemişti[83].

83 Diez'in 22 Şubat 1789 tarihli mektubu ve ekinde bu görüşmenin orijinal tutanakları.

Bunun üzerine hazırlanan mutabakat belgesi taslağının içeriği, biraz ağdalı giriş kısmı haricinde şöyle idi: "Bâbıâli, Rusya ve Avusturya ile aynı zamanda ya da her biriyle ayrı ayrı akdedilecek bir barışı Prusya'nın arabuluculuğu altında yapmayı taahhüt eder. Lâkin başka bir devletin daha avantajlı bir barış için arabuluculuk teklifinde bulunması hâlinde, Prusya kralı en dostane biçimde bundan haberdar edilecektir. Kral, arabuluculuk teklifinde bulunan saraya katılarak veya düşmanın arabuluculuk olmadan talep ettiği barış için arabuluculuk yapmak istiyorsa bu husus kabul edilecektir. Lâkin arabuluculuk görevini üstlenmek istemiyorsa Bâbıâli, taahhüdünü yerine getirdiği varsayılarak, barışı başka herhangi bir devletin arabuluculuğu altında akdetmekte serbest olacaktır". Diez'in bu sınırlayıcı hüküm ile ilgili mazereti, sanki Prusya Bâbıâli'ye zorla sert şartlar kabul ettirmek istiyormuş şüphesini ortadan kaldırmak için buna izin verdiğini ileri sürmesi oldu[84].

Keşke bununla gerçekten de yetinmiş olsalardı. Oysa Diez'e sadrazamın kararını belirlenen süre içinde bildirmek yerine elçi bir buçuk ay daha bekletildi. Karar, 29 Mart'ta yapılan üçüncü bir görüşmede bildirildi ve Diez'in haklı olarak beklediğinden çok farklı idi. Sadrazamın, Diez'in kendisini ordugâhında ziyaret etmesini istememesi Diez'i hiç de şaşırtmadı. Lâkin Diez'i son derece öfkelendiren şey, sadrazamın imzalanacak mutabakat belgesi taslağını, 16 Şubat tarihli belge ile hiç alakası olmayacak şekilde değiştirmiş olması idi.

İlk taslakta barış arabuluculuğu görevinin mutlaka Prusya kralına verileceği vadedilmişken, şimdiki taslakta yalnızca krala yapılacak bir "davetten" bahsediliyordu ve teklif edilen barışın akdi çok acil olduğu takdirde Bâbıâli'nin önce arabuluculuğu kabul edip etmeyeceğine dair kralın yazılı açıklamasını beklemek zorunda kalamayacağına dair sınırlayıcı bir ekleme yapılmıştı. Prusya elçisine böyle bir durumda kesin bir "Evet" ya da "Hayır" cevabı vermek için gerekli yetkiler peşinen verilmeli idi. Aksi takdirde Bâbıâli tek başına hareket etmekte serbest olacaktı. Ayrıca söz konusu devletin Prusya'nın arabuluculuğunu kabul etmek istememesi hâlinde, barışı Prusya olmadan da akdetmekte özgür olacaktı.

---

84 Diez'in 22 Şubat 1789 tarihli mektubu. "*Traduction de la promesse, que la Porte m'a communiquée pour l'inspection*" başlıklı belge tercümesinin orijinali, Diez'in 1 Mart 1789 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

Neticede Bâbıâli'nin Prusya'nın zorunlu değil, duruma göre kullanacağı veya kullanmayacağı gönüllü bir barış arabuluculuğunu kabul etmek istediği açıkça ortaya çıkmış oldu[85]. Diez tabii ki, "verilen sözün utanç verici bir şekilde ihlal edilmesine" uzun ve çok şiddetli bir nota ile hemen itiraz etti. Zira bununla yalnızca görünüşte ve tamamen hiç sayılacak bir meseleyi gerçek ve doğru bir mesele olarak ileri sürmeye çalışıyorlardı. Ayrıca bu taslağı ne kabul edebilir ne de sarayına sunabilirdi.

Anlaşılan o ki bu sert itirazlar, Bâbıâli temsilcilerini etkilemeyi başarmıştı. Lâkin çabuk toparlandılar; reisülküttab, sitemlere soğuk bir açıklama ile cevap verdi: Bâbıâli hâlâ Prusya'nın arabuluculuğunu minnettarlıkla kabul etmeye hazırdı, ancak her halükârda karar vermekte serbest olmalı idi ve kendi hâkimiyetine neyi borçlu olduğunu en iyi kendisi bilirdi. Mesela kendisine avantajlı bir barış teklif edildiğinde, bu barışı imzalamadan belki de altı ay boyunca Berlin sarayının cevabını beklemesini nasıl talep edebilirlerdi ki?

Diez bunun üzerine elindeki talimatlara istinaden Bulgakov'un serbest bırakılmasını ve çariçenin barışın ön hazırlıkları olarak teklif ettiği şartları dile getirdi. Reisülküttab, birinci talebi Diez'in sadrazamın ordugâhını ziyaret etmesi hususunda ileri sürdüğü aynı gerekçelerle geri çevirdi. Esir tutulan bu diplomatın serbest bırakılmasının, barış yapılacağının bir göstergesi olacağını ve bunun üzerine asi birlikleri sancakların altında tutmanın mümkün olmayacağını mazeret gösterdi. Çariçenin teklif ettiği ön hazırlıklar, yani Özü ve Kırım'ın Rusya'ya kalması gerektiği, âdeta hor gören bir tavırla geri çevrildi. Yaşlı kapudan paşa, gururla pencereden limanda bekleyen donanmayı göstererek, bütün bunların boşuna olduğuna mı inandıklarını sordu. "Allah büyüktür! İsterse talihli bir sefer geçireceğiz ve kaybettiklerimizi tekrar geri alacağız". Daha önce belirtilen barış şartlarından hiçbir şekilde vazgeçilmeyecekti[86].

Şimdilik buna karşı hiçbir şey yapılamazdı. Diez, hemen Berlin'e cevap yazarak, öngörülen barıştırma ve paylaşım planının gerçekleştirilmesinin mümkün olmadığına artık ikna olmuş olmaları gerektiğini belirtti. Bâbıâli, savaşa katılmadığı sürece, barış kararını hiçbir şekilde Prusya'ya bırakmak istemiyordu ve genel olarak her türlü yabancı etkiyi kendi meselelerinden mümkün mer-

85 Taslağın tamamen değiştirilmiş hâlini Diez, 3 Nisan 1789 tarihli mektubuna eklemiştir.
86 Diez, bu görüşmenin ayrıntılı raporunu yine 3 Nisan 1789 tarihli mektubunda vermektedir.

tebe uzak tutmak istiyordu. Bilhassa sadrazam, Prusya'nın Bâbıâli için neden Lehistan'da ve Danimarka'da yaptıklarını yapmadığını soruyordu. Bu durumda iki imparatorluk sarayı da mutlaka Kırım'ı geri vermeye ikna olurlardı.

Bu arada Prusya'nın asıl niyetlerine karşı her yerde bariz bir şüphecilik görülüyordu ve bu şüpheler, Prusya'nın muhalifleri tarafından her yere yayılan olumsuz söylentilerle de pekiştiriliyordu. Daha kısa bir süre önce, mesela Varşova'dan buraya gelen mektuplarda, Rusya'nın Varşova elçisi Baron Stackelberg'in çok geçmeden Rusya ve Prusya arasında yeni bir ittifakın kurulacağına dair güvence verdiği söyleniyor ve aynı zamanda Prusya kralı ile kayser arasında Bâbıâli'nin aleyhinde bir paylaşım planından bahsediliyordu.

Diez, Bâbıâli ile müzakereleri tamamen durdurmamak için, son görüşmeden iki gün sonra Bâbıâli'ye, planlanan mutabakatın değiştirilmiş taslağını krala yollamayı uygun gördüğünü ve Divân-ı Hümâyûn'a zamanı geldiğinde kralın kararlarını bildireceğini belirttiği kısa bir nota gönderdi. Aynı zamanda Götze'nin pasaportlarını talep ederek Bâbıâli'yi sindirmeye çalıştı.

Bu, etkisini biraz olsun gösterdi. Zira reisülküttab ve kaymakam, Diez'den hemen kurye göndermeyi ve Götze'nin gidişini geciktirmesini istediler. Taleplerini yerine getirmek, hem Götze'nin orduyu ziyaret etmesini hem de son açıklamanın değiştirilmesini sağlamak için çareler arayacaklardı. Bunun için 14 güne ihtiyaç duyuyorlardı ve o zamana kadar sadrazamın cevabı ellerine geçmiş olacaktı.

Diez, yetkisi dahilinde olmadığından ilişkilerin tamamen bozulacağı izlenimini bırakmamak için yalnızca Götze'nin yola çıkışını ertelemeyi kabul etti, fakat kuryesini hemen gönderdi. Zira Bâbıâli'nin yalnızca zaman kazanmak için yaptığı bu manevradan pek bir şey beklemiyordu. En fazla yazılı açıklamanın birkaç ifadesi değiştirilecekti ve daha sonra yine kendi keyflerine göre hareket edeceklerdi. Zira kral, Bâbıâli lehine veya aleyhine kesin bir tavır takınmadığı sürece, bütün çabalar boşuna olacaktı[87].

Diez bu şekilde herşeye neredeyse kaybedilmiş gözü ile bakarken, Berlin'de hâlâ Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki varlığının yalnızca ve sadece

87 Diez'in 3 ve 5 Nisan 1789 tarihli mektupları. Burada şöyle demektedir: "Majesteleri, Türkler lehine veya aleyhine olumlu biçimde karar veremeyeceğinden burada uzun zamandır boşuna çalışıyoruz".

Prusya'ya bağlı olduğuna inanılıyordu[88]. Hiçbir şey başaramamanın sebebi daima Diez'in Türklere karşı önyargılarından sıyrılamadığı gibi, kendisine verilen talimatlara da uymaması olarak görülüyordu. Dolayısıyla yukarıda tarif edilen görüşmelere dair raporlarının Berlin'de nasıl karşılandığı kolayca anlaşılabilir.

Talep edilen saldırı ve savunma ittifakını geri çevirmiş olmasını tabii ki onaylıyorlardı, zira resmî bir antlaşmanın akdi, Bâbıâli'nin teklif edilen barış planını kabul etmesi şartına bağlanıyordu. Ayrıca hâlâ barışın asla Prusya'nın arabuluculuğu olmadan yapılmamasında ısrar etmeli ve bilhassa kayser ile ayrı bir barışın imzalanmasını engellemeli, fakat bütün bunları kralı asla resmî olarak barışı engellemekle suçlayamayacakları şekilde yapmalı idi. Anlaşıldığı kadarıyla Türkler hâlâ kendilerini çok önemsiyorlardı; oysa Özü'nün, Hotin'in ve Kırım'ın geri alınması artık mümkün değildi. Bu yüzden daha önceki planı uygulamaya geçirmeyi düşünebilirlerdi. Bâbıâli'nin talihi yaver gitse bile, kral, sırf Bâbıâli ile aynı kaderi paylaşma tehlikesini göze alarak, Bâbıâli uğruna bir savaşa girmeyecek veya onunla bir saldırı ittifakı akdetmeyecekti[89].

7 Nisan sabahı Sultan [I.] Abdülhamid'in ani bir felç geçirerek hayatını kaybetmesi - 64 yaşında idi - tutumlarda ve çabalarda ne yazık ki Hertzberg'in genişleme fikirlerinin tam aksine bir değişim meydana getirdiğinde, durum böyle idi. Zira yeni Sultan III. Selim'in o güne kadar takip edilen savaş yanlısı siyasetten vazgeçmeye niyetli olmadığı, hatta barış müzakerelerinin adını bile duymak istemediği kısa süre anlaşıldı. Yönetime geldiğinde ilk faaliyetlerinden biri, savaşın devam ettirilmesini amaçlayan bütün emirleri onaylamak ve yerine getirilmelerini sağlamak oldu.

Bu esnada ne yazık ki çoğunlukla zayıf hükümdarların bilgece bir yönetim sanatının esaslı bir unsuru saydıkları o kılı kırk yaran faaliyetlerde bulundu. Birçok selefi, bilhassa yetenekli oldukları kadar talihsiz de olan Genç Osman ve III. Mustafa gibi, yönetme görevini en iyi şekilde herşeyi tek başına yaptığı

88 Kralın Diez'e gönderdiği 13 Mart 1789 tarihli yazıda, bu açıdan şöyle denmektedir: "Avrupa'da Türklerin varlığı sadece benim aleyhinde ya da lehinde olabileceğim bir tarafa bağlıdır".

89 Diez'in 20, 21, 24 ve 27 Nisan 1789 tarihli mektupları. Bâbıâli'nin avantajlı duruma gelmesi hâlinde, kral şöyle demektedir: "Avrupa'da burada şartlar bana izin verdiği ölçüde bundan yararlanacağım; ama Türklerle aynı savunma ittifakı yapmak ve aynı kaderi paylaşmak için genel bir şikâyete ve genel bir savaşa mahal bırakmayacağım".

ve yalnızca kendi fikirlerini takip ettiği takdirde yerine getirebileceğini düşünüyordu. Böylece gece gündüz çoğunlukla kalyoncu kıyafetiyle İstanbul sokaklarında geziyor, ara sıra halkın ağzından isteklerini ve ihtiyaçlarını bizzat öğrenmek için imalathanelere, dükkanlara ve kahvehanelere giriyordu. Bu arada tabii ki yanlış yollara da sürükleniyordu. Mesela olumlu bir hâlde tutmak ve savaşa yönelik heyecanlarını arttırmak için avâm takımına hazinelerini israf ederken, diğer taraftan kadınların elbiselerindeki ihtişama karşı çıkıyor ve uzun süredir unutulmaya yüz tutmuş lükse karşı kanunlarının amansız bir katılıkla uygulanmasında ısrar ediyordu. Öngörülen kıyafet düzenine uymayan talihsiz bir Yahudi'nin hemen anında başının kesilmesini istedi.

Bilhassa ölçüsüz bir rüşvete eğilimle büyük bir suç işleyen daha yüksek rütbeli idarî memurları da aynı katılıkla kovuşturuyordu. Saltanatının daha ilk günlerinde bu yüzden gözlerinin önünde Tersane Emini Selim Ağa'nın başını kestirdi. Bazıları aynı sebeple sürgüne gönderildi ve Bâbıâli vezirlerine bu gibi musibetlere bundan böyle müsamaha göstermemeleri, her yerde bilhassa halka karşı hakkı ve adaleti gözetmeleri emri verildi[90].

Yaşlı kapudan paşanın serasker tayin edilmesi de padişahın gözünden düştüğü anlamına geliyordu. Zira Özü Liman'ındaki talihsiz deniz harekâtından dolayı burayı kaybetmenin suçunu kapudan paşaya atfediyordu. Tayin fermanında kesin bir ifade ile kapudan paşadan Özü'yü tekrar geri almasını beklediğini belirtiyordu. Yaşlı deniz kahramanı kendini hakarete uğramış sayıyordu. Lâkin padişah, övgü dolu bir hattla bu tayinin yalnızca hizmetlerine borçlu oldukları saygının bir ifadesi olduğuna dair güvence vererek gönlünü yeniden almayı başardı. Zira hiç kimse kapudan paşa kadar böylesine önemli bir seferi yürütebilecek yeteneklere sahip değildi. Gazi Hasan Paşa, bu yazıyla tatmin oldu ve hiç homurdanmadan kendisine emanet edilen komutanlığı kabul etti[91].

Sultan III. Selim, yalnızca kendi fikirlerine göre hareket ederek, bütün güçlü etkileri kendinden mümkün olduğunca uzak tutmaya çalışıyordu. Üzerindeki nüfûzunu muhafaza etmek için, Selim'i Harem'in etkisine çekmeye ça-

---

90 Diez, 1 ve 22 Mayıs 1789 tarihli mektuplarında şöyle demektedir: "Şartların bana izin verdiği ölçüde, Avrupa'da bundan faydalanacağım; Türklerle savunma ittifakı için ve onlarla aynı kaderi paylaşmak için ama genel bir şikâyete ve genel bir savaşa yol açmaya çalışacağım".

91 Diez'in 22 Nisan ve 1 Mayıs 1789 tarihli mektupları.

lışan valide sultana bile işlerine karışmamanın kendi hayrına olacağını söyledi. Harem'e ihtiyaç duymuyor, yalnızca ülkesinin iyiliğini düşünüyordu[92].

Bütün dikkatini, bütün güçlerini adamaya kararlı olduğu savışın devamı da buna dâhildi. Prusya ile müzakerelerin bu şartlar altında başarıyla devam ettirilmesi beklenemezdi. Diez, daha 1 Mayıs tarihli mektubunda, kısaca şu tespitte bulunuyordu: "Majestelerinin barıştırma ve paylaşım planına gelince, bu planı herhangi bir şekilde gerçekleştirmenin mümkün olmadığını belirttiğim önceki mektuplara bir kez daha dikkat çekmek isterim". Sadrazamın son olarak vadettiği ve mevcut durumları yumuşatacağı beklenen cevabı da Diez'in görüşünü pekiştiriyordu. Zira kralın Bâbıâli'ye bugüne kadar gösterdiği iyi hizmetleri tekrar tekrar kabul ederek, yalnızca Prusya'nın gerçekten savaşa katılması ve bu amaçla Bâbıâli ve İsveç ile bir saldırı ittifakı akdetmesi hâlinde herşeyi yapmaya hazır olduğunu belirtiyordu.

Reisülküttabın meseleyi padişahın kesin ve artık dönüşü mümkün olmayan kararına sunarak attığı son bir adımın başarılı olmayacağı kolayca anlaşılabilirdi. Sultan [III.] Selim'in cevabı, takip ettiği sisteme uygun olarak, şöyle idi: "Majesteleri kralın, cülûsunu haber alır almaz kendisi ile ortak bir savaş yönetimi doğrultusunda birleşeceğinden emindi; bu durumda istedikleri kadar taahhütlerde bulunabilirlerdi, ancak böyle bir birleşme olmadan, Bâbıâli'nin daha önce de belirttiği sebeplerden dolayı böyle bir şey söz konusu bile olamazdı".

Böylece aslında son söz söylenmiş ve hem barışın Prusya'nın arabuluculuğu olmadan yapılmayacağına dair verilen söz geri alınmış hem de bu arada sözü bile edilmeyen, ordugâha yapılacak ziyaret kesin olarak reddedilmişti. Diez, bu çaresiz durumda diplomatik bir vazgeçmişlikle olayların gidişatını sessizce izlemek ve sarayının talimatlarını beklemekten başka bir şey yapamadı. "Türklerle içinden çıkamadığım tam bir kısır döngü dâhilinde hareket ediyorum. Kırım'ı kolayca geri alabilsinler ve imparatorluklarını mevcut hâliyle koruyabilsinler diye bizi kendilerinin yanında savaşa sokmak isterlerken, ben, onları bu düşünceden mümkün olduğunca uzaklaştırmaya çalışıyo-

92 Diez, 22 Mayıs tarihli mektubunda, halefi olmadan ölmemek için kendine bir harem kurması gerektiğini söyleyen annesini soğuk sözlerle geri çevirdiğini belirtmektedir: "Herşeyden önce bizim impatorluğun bekasını sağlamamız gerekir. Söz! Sonra çocuklar yapacağız". Diez ise biraz da alay ederek, şu sözleri ekliyordu: "Büyük bir prense lâyık".

rum. Bu noktada takılıp kaldığımız sürece, karşılıklı planlarımız hakkında asla mutabakata varamayız", diyordu[93].

Berlin'de şimdi de Diez'in beklediği yeni ve mevcut duruma uyarlanmış talimatları hazırlamak için fazla acele edilmiyordu. Ne yazık ki, sürekli olarak gerçek durumdan çok farklı ön şartlar gözönünde bulunduruluyordu. Talimatlar, yeni yetki belgeleri ile birlikte ancak Mayıs ayında hazırlandı, fakat bu arada elçinin yukarıda adı geçen son mektuplarından haberdar bile değildiler. Oldukça abartılı bir dille hazırlanmış olup, sultanın soylu özelliklerini aşırı derecede vurguladıkları ve bilhassa "büyük ataları Murad, Mehmed ve Süleyman'ın izinden giderek ülkesine bir zamanlar birçok ülkeden daha ihtişamlı olan şanı ve azameti tekrar geri kazandıracağı" umudunu dile getirdikleri yetki belgelerinde tabii ki iki ülke arasında uzun zamandır mevcut olan iyi ilişkilerin muhafazasına ve daha da pekiştirilmesine ağırlık veriliyordu. "Kaderin majestelerine ve bize yönetelim diye verdiği devletlerin ve halkların durumunun, her ne kadar birbirlerine çok uzak olsalar da, birbirlerine derinden bağlı olduklarının ve dostluğumuzun Osmanlıların ünlü ülkesine ve halkına mevcut şartlar altında çok yararlı olduğunun ve gelecekte daha da yararlı, hatta gerekli olacağının majestelerinin keskin bakışından kaçmayacağını umuyoruz", deniyordu[94].

Aynı zamanda Diez'e de artık yararsız sahte kimliğini bırakabilecek Götze ile birlikte sultanın şahsî güvenini kazanmak için elinden gelen herşeyi yapma görevi verildi. Bu, hakkında çok şey anlattığı verimsiz görüşmelerden daha fazlasını kazandıracaktı. Kral artık İstanbul'da sırf "Bâbıâli'nin samimi dostu ünvanı" ile onurlandırılmak için çok masraflı bir elçilik bulundurmak istemiyordu. Yine de Diez'in huzura kabulü sırasında sultana sunacağı hediyelerin maliyeti, 12 bin taler olarak belirlendi[95].

Aynı zamanda aldığı talimatlar, her zamanki gibi abartılı idi. Kral, Bâbıâli ile bir antlaşma akdetmeyi kabul edebilirdi, ancak Bâbıâli'nin talep ettiği gibi muazzam bir adım atarak herkese Bâbıâli'nin tarafında olduğunu açıklaması ve Kırım ile Boğdan'ı geri almasına yardımcı olmayı taahhüt etmesi, mümkün

---

93 Diez'in 8 ve 22 Mayıs tarihli mektupları.

94 Hem bu yetki belgeleri, hem de Götze için 26 Mayıs 1789 tarihli özel tavsiye mektupları, Hertzberg, *Recueil des déductions*, Tom. III, s. 36 ve devamında mevcuttur. Bu yetki belgelerinde, son kez Bâbıâli ile diplomatik yazışmalar için Latince kullanılmıştı ve bu tarihten itibaren genelde Fransızca kullanıldı.

95 Diez'e gönderilen 2 Haziran 1789 tarihli yazı.

değildi. Antlaşma, Bâbıâli'nin silahlarının talihli olup olmadığına bakılmaksızın, daha önce belirtilen iki duruma göre hazırlanmalı idi. Tabii ki en iyisi sefer başlamadan önce bir sonuç alabilmekti; aksi takdirde Diez, en uygun zamanı beklemeli, fakat bu esnada iki ana şarttan hiçbir şekilde vazgeçmemeli idi: Prusya'nın barışa dâhil edilmesi ve Galiçya'nın Lehistan'a devri. Bâbıâli gerçekten kralın yardımlarına ihtiyaç duyacak olursa, yani kendi silahlı kuvvetleri ile Tuna Nehri'nin bu tarafında tutunması artık mümkün olmadığında ve bu nehrin diğer kıyısında Balkanlara kadar geri itildiğinde, Bâbıâli'ye var gücüyle yardım etmeye hazırdı[96].

Bu son durumun gerçekten de ortaya çıkacağını Berlin'de kimse beklememişti. Oysa çok geçmeden, Sultan Selim'in cüretkâr başlangıcının olumsuz bir etki bırakacağı görülmeye başladı. İyi niyetlerine rağmen, sarayın ileri gelenlerine, bilhassa çok akıllı bir kadın olan annesine kanarak, onların kendisini yönetmelerine izin verdi. Diez bile seferin başarı getireceğinden şüphe duymaya başladı ve Türklerin Tuna Nehri'nin bu tarafında tutunmalarının imkânsız olduğunu düşünüyordu. Zira Sultan [I.] Abdülhamid'in son yıllarında savaşın talihli bir şekilde devamını güvence altına alabilecek herşey affedilmez bir biçimde ihmal edilmişti ve ihmal edilenleri şimdi yeniden geri kazanmak için yeterince zaman yoktu.

Ayrıca Sultan Selim de yapmak istediği yeniliklerde beklediği desteği görmedi; aksine başında sadrazamın [Koca Yusuf Paşa] bulunduğu muhalif grubun kıskançlığı ile savaşmak zorunda idi. Sadrazam, kış boyunca düşmanın karşısına kararlı bir şekilde çıkmak için hiçbir şey yapmamıştı. İkmâlleri çok kötü olan birlikler hâlâ küçük gruplar hâlinde oraya buraya dağılmış durumdaydılar. Ayrıca sadrazam, Avusturyalılarla gizlice yazışmak ve onlardan rüşvet alarak daha sonra utanç verici bir barış akdetmek için bir ateşkes yapmakla suçlanıyordu. Bütün bunlar, padişahın Haziran ayında elinden sadaret mührüyle serdar-ı ekremliği alması ve her ikisini de geçen yıl Banat'a yapılan ilk başarılı akının başında bulunan Vidin Valisi Kethüda [Meyyit] Hasan Paşa'ya emanet etmesi için yeterli sebepti.

Oysa Kethüda Hasan Paşa da olayları hemen olumluya çevirebilecek bir adam değildi. Çok yaşlı idi - 65 yaşın üzerinde - ve nihayet Temmuz ayı başla-

96 Bu talimat 23 Mayıs tarihli idi ve Diez'in 2 ile 6 Haziran tarihli mektuplarında bu hususta daha ayrıntılı açıklamalar verilmiştir.

rında Rusçuk'a geldiğinde önemli işlerde bulunmasını engelleyen tüketici bir hastalıktan, sinsi bir ateşle birlikte kanlı basurdan muzdaripti[97].

Bu seferin kötü sonuçlarını zaten biliyoruz. Osmanlıların Fokşan (31 Temmuz) ve Martineşti (22 Eylül) mağlubiyetleri ile Kalas'ın (1 Mayıs), Belgrad'ın (8 Ekim), Akkirman'ın (13 Ekim) ve nihayet Bender'in (15 Kasım) düşmesi, Berlin kabinesini artık tekliflerini Divân-ı Hümâyûn'a istediği gibi kabul ettirme zamanının geldiğine dair umutlarını yeşerten ağır darbelerdi.

Bu yüzden Diez, yaz aylarında resmî yazılara ve Bakan Hertzberg'in gizli yazışmalarına boğuldu: Bir saniye bile kaybetmemeli idi; Osmanlılar Tuna Nehri'nin öteki kıyısına itilmişlerdi ve nehri tekrar geçmeleri biraz zordu; dolayısıyla Bâbıâli'nin kralın kendilerini kurtarabilecek olan planını kabul etmek zorunda kalacağı durum gerçekleşmişti. Bu yüzden Bâbıâli'nin öncelikle Prusya'nın katılımı olmadan herhangi bir barışı akdetmesini engellemeli ve sonra da kralın teklif ettiği antlaşmanın, zaten elinde tutması mümkün olmayan Boğdan'dan, Eflak'tan ve Kırım'dan vazgeçmek zorunda kalsalar bile, kendileri için avantajlı olacağını anlatmalı idi. Zira bunun karşılığında Bâbıâli'ye bir himaye ve savunma ittifakı, 200 bin kişilik yenilmez ordusunun desteğini ve Tuna Nehri'nin diğer kıyısındaki toprakları için güvence sunuyordu. Bâbıâli yine de bunları kabul etmeyecek kadar kör ise kralın imparatorluk sarayları ile Bâbıâli'ye karşı birleşebileceğini ve bunun da Osmanlı'nın sonu olacağını ileri sürerek, Bâbıâli'yi çok ihtiyatlı bir şekilde tehdit edebilirdi. Zira böyle bir durumda Avrupa'da onları koruyacak hiçbir devlet yoktu[98].

Savaşta olan taraflar arasındaki gizli barış müzakerelerinin çok büyük bir ilerleme kaydettiklerinden emin olunduğu için Berlin kabinesinin sabırsızlığı daha da arttı. Ön barış hazırlıkları o kadar ilerlemişti ki, bunun kayserin artık kurtulması mümkün olmayan Belgrad Kalesi'ni yerle bir ederek geri verip, karşılığında ise Hotin, Bosna'nın bir sınır eyaleti, Eflak ve 50 milyon akçe savaş masrafları tazminatı ile yetinmesi, Rusya'nın ise sadece aynı meblağı ve Kırım'ı alması şeklinde Eylül ayında tamamlanacağı söyleniyordu. "Bu şartlar altında", diye yazdı kral 6 Ekim'de Diez'e, "hevesinizin, faaliyetlerinizin ve becerinizin mükemmel delillerini sunabilirsiniz ve umarım bunları zaten yap-

97 Diez'in 8 Haziran ve 8 Temmuz 1789 tarihli mektupları.

98 Diez'in 22 Ağustos, 4 ve 11 Eylül 1789 tarihli mektupları. Sonunda şöyle demektedir: "Türkler için belki çok yüksek bir gerekçedir ama yine de cevapsız olacaktır".

mışsınızdır ki, ben de zengin hediyelerle sizi ödüllendirebileyim. Lâkin yapılması gerekenleri ihmal etmişseniz, bunu asla affetmeyeceğim ve buna göre tedbir alacağım”[99].

Ne yazık ki Diez, Bâbıâli'nin bariz şüpheciliği ve işlerin yavaşlığı karşısında müzakerelerinde neredeyse hiçbir ilerleme kaydedemedi. Yeni yetki belgelerini ve padişahın cülûsu için kralın kutlama yazılarını teslim etmediği sürece, müzakerelerin yeniden başlatılması da mümkün görülmüyordu. Oysa belgeler ancak Temmuz ayı ortalarında yeni talimatlarla birlikte İstanbul'a geldi ve kaymakam ile sadrazamın huzuruna kabul edilmeden önce halledilmesi gereken formalitelerle de belli bir zaman geçti.

Örneğin, takma adını uzun zaman önce bıraktıktan sonra bile, Götze'nin kralın kendisi için gönderdiği tavsiye mektubunu padişaha huzura kabul sırasında şahsen teslim edip etmeyeceği tartışıldı. Osmanlı teşrifat kuralları buna karşı idi ve bu yüzden Diez'in bunu kabul ettirmek için gösterdiği bütün çabalar da boşuna idi. Ancak 24 Ağustos'ta kaymakam tarafından huzura kabul edilirken, padişah nezdinde huzura kabulü, sözde o anda yeni padişahın bu ilk huzura kabul sırasında yeniçerilere dağıtması gereken cülûs bahşişi için para olmadığı gerekçesiyle her hafta ertelenerek, nihayet 15 Eylül'de yapıldı[100].

Bu şartlar altında Diez için, en azından Finlandiya'daki savaşın bu yıl içinde gösterdiği kötü gidişatın karşısında Bâbıâli'nin çok hevesli olmamasına ve son ana kadar pazarlık yapmasına rağmen, Berlin'de büyük çabalar gösterilen, İsveç ile parasal yardım antlaşmasının imzalanmasını sağlamış olması bile büyük bir kazançtı. Nihayet 11 Temmuz 1789'da imzalanan antlaşmada başlangıçta savaş müddetince yılda 2 milyon akçe olarak belirlenen parasal yardımlar yarıya kadar indirilirken, toplam 10 milyon akçe olarak öngörülen tutarın kalanı ancak barış yeniden tesis edildikten sonra ödenecekti. Karşılığında İsveç, ayrı bir barış yapmamayı taahhüt edecek ve Bâbıâli'nin düşmanlarının bu antlaşma imzalandıktan sonra yapacakları bütün fetihlerin barışın akdi sırasında geri verilmesini sağlayacaktı ki bu, Bâbıâli'nin de İsveç'e karşı üstlendiği bir taahhüttü.

Ne yazık ki bu para da artık İsveç kralına fazla yardımcı olamazdı. Zira Bâbıâli'nin Ağustos ayı başlarında gerçekten de ödediği ilk 500 bin akçenin en

99 Kralın Diez'e gönderdiği 28 Eylül ve 6 Ekim 1789 tarihli yazıları.
100 Diez'in 8 ve 22 Eylül 1789 tarihli mektupları.

büyük kısmını gizlice değerli bir elmas için harcamak gibi bir aptallık yaparken, 100 bini aşkın akçe, antlaşmanın akdi sırasında faaliyet gösteren Bâbıâli memurlarına dağıtıldı. Kral ayrıca İstanbul'daki elçiliğinin yanısıra yılda 150 bin akçeye mâl olan bir askerî ataşelik de bulunduracaktı[101].

Diez bu arada kendi işleri açısından çok az şey elde edebildi, hatta hiçbir şey başaramadı. Bu hususta tamamen aklanamasa da Bâbıâli ile müzakerelerinin devamını çok zorlaştıran farklı durumlar da biraraya geldi. Öncelikle Bâbıâli'nin dış siyasetini basiret ve çeviklikle yöneten, dolayısıyla Diez'in en fazla karşı karşıya geldiği zeki [Mehmed] Râşid Efendi, şahsî düşmanı idi. Kasıtlı olarak her yerde yoluna büyük engeller çıkartıyordu. Diez, reisülküttabın makamından uzaklaştırılmasını ve yerine kendi tarafına çekmeyi başardığı, padişahın sırdaşı [Ebubekir] Râtib Efendi'nin getirilmesini ne kadar çok isterdi!

Bu amaçla elindeki bütün imkânları kullardı. Para, hediyeler ve iyi bağlantılar ile kendine sarayın içlerine kadar bir yol açmıştı ve çok geçmeden sadaret makamında bir değişikliğin yapılmasını sağlayacağını, bilhassa Râşid Efendi'yi düşürebileceğini umuyordu. Lâkin bu hususta da başarısız oldu ve hiç şüphesiz Diez'in entrikalarından haberdar olan Râşid Efendi, daha da asi ve müzakerelerde daha da katı hâle geldi. Hatta padişahı bile kaymakam aracılığıyla yönlendirmeyi başardı ve sözde planlarına karşı geldiği için Râtib Efendi'yi Bozcaada'ya sürgüne göndermesini sağladı. Diez böylece saraydaki en önemli dayanağını kaybetti[102].

Râtib Efendi'yi, diğerlerinin yanısıra, Berlin'de bir kez daha dile getirilen fevkalade elçilik görevi vadederek kendi tarafına çekmişti. Bu elçilik görevi fikri, buna bağlı tahminî 50 bin taler civarındaki masraflara rağmen, hem kral hem de Hertzberg tarafından olumlu karşılanıyordu. Zira bu sayede Prusya'nın İstanbul'la Avrupa'da itibarını önemli ölçüde arttırabileceklerine

101 İsveç ve Bâbıâli arasındaki şimdiye kadar çok fazla bilgi sahibi olunmayan bu maddî yardım antlaşması hakkında Diez, 8 ve 12 Temmuz ile 8 Ağustos 1789 tarihli mektuplarında burada kullandığımız güvenilir bilgiler vermektedir. Yıllık olarak tahsis edilen 1 milyon akçelik meblağ az bulunmuştu (bk. Diez'in 29 Ağustos tarihli mektubu). Aptalca elmas alımından Diez, 8 Kasım 1789 tarihli mektubunda bahsetmektedir.

102 Diez, 22 Haziran tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Gerçekten de eğer reis efendi azledilmezse, onu yerinden attırmam gerekecek, çünkü büyük yetenekleriyle bu adam bizim için her zaman kurnaz ve çok fazla biri". Râşid Efendi'yi devirmek için kullandığı imkânlar ve planının başarısız olması hakkında, Hertzberg'e gönderdiği 22 Eylül ve 8 Kasım 1789 tarihli mektup ve yazı.

ve onu yeterli derecede işledikleri takdirde, Berlin'deki bir Türk elçi aracılığıyla İstanbul'dan Diez'in bile başardığından daha fazlasını başarabileceklerine inanıyorlardı. Belki de bu iki devletle bir dörtlü ittifak kurmak üzere, elçiyi Lehistan'a ve İsveç'e de gönderebilirlerdi[103].

İkinci ve aynı şekilde önemli bir musibet, geçinilmesi zor bir karakter olan Diez'in müttefik ve dost devletlerin, İngiltere, Hollanda, İsveç ve Lehistan'ın temsilcileri ile asla aynı amaçlar için ortak bir etkinlik meydana getirebilecek kadar iyi ilişkiler içinde olamaması idi. Bilhassa kendisi de çok ikiyüzlü ve rahatsızlık verici bir kişilik olan Ainsley ile arasındaki kavgalar ve karşılıklı çamur atmalar bitmek bilmiyordu. Ainsley, Temmuz ayında Berlin'e Diez'in asiliği ve şahsî nüfûzunu aşırı derecede abartmasından dolayı, müttefik devletlerin hiçbir temsilcisinin yardımı olmadan, sarayının menfaati için herşeyi tek başına yapabileceğini düşündüğüne dair şikâyette bulunmuştu[104].

En kötüsü ise Diez diplomatik sırları koruma namına İngiliz elçiden sürekli herşeyi saklamaya çalışırken, Ainsley'in Berlin'deki bir hainin ihaneti sayesinde zaten Diez'in İstanbul'da neler yapmaya çalıştığından önceden haberdar olması idi[105]. Dolayısıyla İngiliz elçinin, şüpheci Prusya elçisi karşısında ne kadar avantajda olduğu kolayca anlaşılabilmektedir.

Ainsley, Diez'in kendisine yalnızca bütün mektuplarını ve notalarını okumasına müsaade etmekle kalmayıp, Bâbıâli ile yaptığı bütün görüşmelere de katılmasına izin vermesini isterken, Diez, Ainsley'e talimatlarını göstermekten ısrarla imtina ediyor, fakat Ainsley, cüretkâr bir şekilde bu talimatlara göre İngiliz hükümetinin menfaatlerini korumak zorunda olduğunu iddia ediyordu.

103 Diez'in 22 Temmuz tarihli mektubu ve Hertzberg'in krala bu hususta gönderdiği 3 Eylül tarihli rapor ile kralın 4 Eylül tarihli emri. Burada şöyle denmektedir: "Bundan çıkacak siyasetin iyiliğinin benzer bir misyonun harcamasını dengeleyeceğini ümit etmek gerekir".

104 Ainsley'in Berlin'deki İngiliz elçi Ewart'a 1 ve 8 Haziran ile 8 Temmuz 1789 tarihlerinde gönderdiği üç yazıya göre. Diez'in Ainsley'e karşı öfkesi, gerçekten de bütün sınırları aşıyordu. Aynı gün Hertzberg'e gönderdiği bir yazıda onu âdeta "dünyada eşi benzeri asla olmamış bir canavar" diye nitelemekte ve reisülküttabın, bir Türk'ün bu şekilde davranması hâlinde, çoktan başını ayaklarının önüne düşürmüş olacağını söylediğini de eklemektedir.

105 Ewart 25 Mayıs 1789 tarihli, yine orijinal dilde mevcut bir yazıda Ainsley'e, aynı gün Diez'e verilen talimatları ve Berlin kabinesinin buna dayanan değiştirilmiş planlarını eksiksiz olarak bildirmekte idi!

Diez ise bu hususta son derece ihtiyatlı davranmasını öngören talimatlarına da uygun olarak, böyle bir şeyi kabul etmek istemiyor ve kabul da edemiyordu. Ekim ayı başlarında iki elçi arasında, durumu daha iyi hâle getirmeye muvaffak olmayan yazışmalar yapıldı. Aksine, Berlin'den gelen Diez'in hem Ainsley hem de tamamen onun tarafında olan Hollanda elçisi ile daha dostane ilişkiler kurmasına yönelik talimatlara rağmen, aralarındaki ilişki gergin ve çekilmez bir hâl almaya devam etti[106].

Diez'in başına gelebilecek en büyük felaket ise Bâbıâli'nin Ağustos ayı sonunda bir ihanet sayesinde yalnızca Prusya'nın antlaşma taslağını değil, Berlin kabinesinin Diez'e gönderdiği daha gizli yazışmaları da Diez'in haberi olmadan ele geçirmesi olmuştu. Berlin sarayı ancak İstanbul'daki İsveç elçisinin Prusya sarayındaki meslektaşı Carisien'in Aralık ayı ortalarında Berlin'e gelen yazısı sayesinde bu husustan haberdar oldu.

Bu yazıdan, çok kötü bir üne sahip olan Rum asıllı Prusya tercümanı Pangali'nin bu önemli kâğıtları rüşvet karşılığında Fransız elçi Choiseul'e teslim ettiği ve Choiseul'un da bunları Berlin'deki meslektaşından aldığını ileri sürerek, derhal Bâbıâli'ye sunduğu anlaşılıyordu. İsveç elçisi ise bu belgeleri üçüncü kişiler aracılığıyla Bâbıâli'den almıştı ve onları Türkçesinden yeniden tercüme ettirerek Berlin'e göndermişti[107].

Tabii ki kral ve Bakan Hertzberg, bu ihanet karşısında son derece öfkeliydiler. Krala buna yönelik olarak gönderilen bir raporda Hertzberg, yalnızca Diez'e ağır bir uyarıda bulunmakla ve Pangali'yi hemen uzaklaştırmakla kalmayıp, Diez'in de hemen azledilmesini talep ediyordu. Kral, bu talebine tamamen katılıyordu. Zira Hertzberg'in raporuna cevaben gönderilen kabine yazısında, bunun sadece Diez'in dayanaksız ve ihtiyatsız davranışlarının yeni bir

106 Diez'in 8 Ekim tarihli mektubu ve ekinde Ainsley ile yaptığı 3 ve 4 Ekim 1789 tarihli yazışmalar. Albay Götze de Diez'in kibirli ve çekilmesi zor mizacı hakkında benzer şikâyetlerde bulunuyordu. Hertzberg'e gönderdiği 22 Eylül 1789 tarihli yazıda Diez hakkında şöyle demektedir: "Zihnindeki bu çok büyük ülkü ve yetenekleri, onu kendisine doğrudan gelmeyen bu fikri tasarlamaktan ve sevmekten çoğunlukla sakındırıyor. Kralın çıkarları doğrudan etkilenmediği sürece onu, hoşnutsuzluk duymaması için icraatta serbest bırakıyorum; zira daha önce kendisinin bütün düşüncelerine kralın katılmadığından şüphelendi".

107 Gerek İsveç elçisinin 22 Ekim tarihli yazısı gerekse söz konusu belgelerin Türkçe'den tercümesi buraya ait belgelerin arasında Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde mevcuttur.

delili olduğu belirtiliyordu. Bu yüzden "onu hakettiği gibi cezalandırmak" ve yerine bir halef bulmakta tereddüt edilmemeli idi[108].

Oysa biraz sâkinleştikten sonra, meselenin bu kadar da önemli olmadığı anlaşıldı. Zira Diez'in söz konusu antlaşmayı istendiği gibi Bâbıâli'ye bildirmiş olması gerektiği gözönüne alındı. Ayrıca istenen sonucun çıkacağı düşünülen müzakerelerin olanca hızıyla devam ettiği bir zamanda Diez'in geri çağırılması da uygun görülmüyordu[109].

Hâlbuki müzakereler beklenildiği kadar ilerleme göstermemişti. Diez'in meseleyi ileri götürmek için attığı yeni bir adım, 10 Eylül'de Bâbıâli'ye Prusya'nın o güne kadar Bâbıâli'ye verdiği hizmetlerin bir kez daha vurgulandığı, Bâbıâli'nin sessizliğinden dolayı şikâyetin tekrarlandığı ve kısa bir süre içinde kendisine tatmin edici bir cevap verilmediği takdirde ciddi olarak azlini isteyeceğine dair tehditte bulunduğu bir nota teslim etmek oldu.

Yukarıda bahsedilen ihanet yüzünden Berlin kabinesinin niyetlerinden haberdar olan reisülküttab ise bunu oldukça olumsuz karşıladı. "Bütün vezirlere yalancı muamelesi yapabileceğini mi sanıyor?" diye sordurdu Diez'e tercümanı aracılığıyla. "Şimdiye kadar hiçbir şey gizli tutulmamıştı; üzerinde ısrar edilmesi gereken barış şartları ayrıntılı olarak anlatılmıştı ve Prusya'ya karşı sıkça ortaya atılan kıskançlık dolu söylentilere kulak asılmamıştı. Diez ise şimdiye kadar hep genel olarak konuşmuştu ve Bâbıâli'ye karşı ortaya atılan iftiralara fazla ağırlık vermişti. Bu iftiralara artık kanmamalı idi"[110].

---

108 Hertzberg'in krala gönderdiği 14 Aralık tarihli rapor ve kabinenin 15 Aralık 1789 tarihli cevabı. Birincisinde şöyle deniyordu: "Majestelerinin Sr. Diez'i geri çağırması ve daha iyi bir vatandaşını bulacağı anda onun yerine göndermesi için bu ilave bir sebep olacak". Kral ise hemen şu cevabı vermişti: "Hakettiği biçimde Sr. Diez'in azarlanmasını geciktirmemek gerekir. Bir de bana onun yerini alacak birini göndermekte gecikmemek gerek, tarafınızdan beklentim budur". Dolayısıyla Diez'in azline genel olarak kabul edildiği gibi 31 Ocak 1790 tarihli antlaşmanın sonucunda değil, daha o zaman karar verilmişti.

109 Diez'e gönderilen 21 ve 28 Aralık tarihli yazılarda azlinden hiç bahsedilmiyordu. Yalnızca Pangali gibi kötü şöhrete sahip bir kişiye bu kadar önemli belgeleri teslim ederek gösterdiği "affedilmez ihtiyatsızlık" yüzünden kendisine sitemde bulunuluyordu. Pangali'yi hemen uzaklaştırmalı ve çok daha güvenilir olan Frankopulo'yu tekrar işe almalı idi. Bu arada kral da, verdiği kötü hizmetlerden ötürü duyduğu "büyük hoşnutsuzluğu" belli etmekten kaçınamıyordu.

110 Diez'in 22 Eylül tarihli mektubu ve ekinde 10 Eylül tarihli nota.

Diez bunun üzerine padişahın huzuruna kabul edildiği gün (15 Eylül) sarayının tekliflerini daha ayrıntılı olarak açıklamayı vadettiği bir görüşme talebinde bulundu. Talebi kabul gördü ama yine günbegün 8 Ekim tarihine kadar ertelendi. Savaşın gidişatı Bâbıâli'nin cesaretini biraz kırmış gibi göründüğü için Diez bu görüşmeden çok başarılı sonuçlar bekliyordu. Güya üç gün önce şeyhülislâmın divânında yapılan bir görüşme sırasında, Kırım'dan vazgeçmeye, lâkin bütün diğer fetihleri geri istemeye ve imparatorluk saraylarının daha ileri giden taleplerde bulunmaları hâlinde, savaşı aynı şiddetle devam ettirmeye karar verildiğini öğrenmişti[111].

Bu görüşmede reisülküttaba uzun ve uygun bir konuşma (kendi ifadesi ile ikna edici bir konuşma) ile sarayının reisülküttabın en küçük ayrıntısına kadar zaten haberdar olduğu tekliflerini tam olarak ve en avantajlı şekilde izah etmeye ve kabul edilebilir hâle getirmeye çalışırken, ihanete uğramış bu diplomatın hâlini gözönüne getirmek gerekir. Antlaşma taslağında, 23 Mayıs tarihli talimata istinaden, dört madde hâlindeki zaten bildiğimiz dört ana husus bir kez daha vurgulanmıştı:

1) Prusya bayrağı, Berberîlerin korsanlıklarına karşı himaye edilecek ve emniyeti sağlanacaktı; 2) Prusya, İngiltere ve Hollanda barışa dâhil edilecek ve Lehistan Cumhuriyeti'ndeki durumlar, Lehistan'ın emniyetinin ve Bâbıâli ile Prusya'nın menfaatlerinin gerektirdiği şekilde düzenlenecekti; 3) Bâbıâli, Tuna Nehri'nin diğer tarafına atılması hâlinde, Prusya tarafından bütün silahlı kuvvetleriyle bu nehrin ve Kuban Nehri'nin diğer tarafındaki topraklarına huzur içinde sahip olana, İstanbul'u Karadeniz yönünden tamamen emniyet altına alana ve kalıcı sağlam bir barış elde edene kadar desteklenecekti. Bâbıâli ise bunun karşılığında sadece Avusturya'ya bırakılacak topraklara (Boğdan ve Eflak) mukabil Avusturya'nın Galiçya'yı ve son paylaşım sırasında Lehistan'a düşen toprakları Lehistan'a geri vermesini sağlamayı taahhüt edecekti. Aynı zamanda Prusya'nın Bâbıâli'nin dürüst bir dostu ve müttefiki olarak Avusturya, Rusya ve Lehistan arasında hâlâ süregelen anlaşmazlıkların çözümünde kalıcı ve avantajlı bir şekilde ödüllendirilmesini de çok görmemeli idi. 4) Barış akdedildikten sonra, Bâbıâli'nin Tuna Nehri'nin bu tarafındaki toprakları Prusya, İngiltere, Hollanda, İsveç ve Lehistan ile barışa katılmak isteyen bütün diğer devletler tarafından ga-

111 Diez'in 8 Ekim 1789 tarihli mektubu.

ranti edilecekti. O zaman Bâbıâli ile tarafların karşılıklı olarak topraklarını garanti ettikleri ve düşmanlarına karşı her türlü korumayı ve yardımı taahhüt edecekleri yeni bir savunma antlaşması akdedilecekti. Rusya, Avusturya veya başka bir devlet bu antlaşma resmî olarak gerçekleştirilemeden önce savaş ilân ettiği takdirde, Bâbıâli hemen bütün silahlı kuvvetleriyle Prusya'yı desteklemeyi ve her iki devletin, yani Bâbıâli ile Berlin sarayının onuruna ve menfaatlerine yakışır bir barış akdedilene kadar silahları bırakmamayı taahhüt edecekti[112].

Reisülküttab, bu hususta bir karar vermeye yetkili olmadığını belirterek, bu açıklamayı oldukça soğuk karşıladı; önce padişaha rapor verecekti ve ilgili istişarenin sonuçlarını bildirmek üzere Diez'i yeniden görüşmeye çağıracaktı. Oysa Diez, en azından genel olarak tekliflerinin nasıl bir izlenim bıraktığını belirtmesi için ısrar edince, açıkça sunulan taslağın Bâbıâli'nin menfaatlerine uygun olmadığını söyledi. Avantajlar ve dezavantajlar, yeterince dengeli değildi.

Örneğin, başarılı olduğu takdirde, karşılığında hiçbir avantaj elde etmeden, yaptığı fetihleri geri vermesi isteniyordu; mağlup olduğu takdirde ise sırf Lehistan'ın ve Prusya'nın lehine olmaları hâlinde, kayıplarına ses çıkartmayacaktı. Öyleyse kral, Bâbıâli'nin Tuna Nehri'nin diğer kıyısındaki topraklarını da neden garanti altına almıyordu? Ayrıca orduları Tuna Nehri'ni yeniden geçip, burada kaybettikleri toprakları geri aldığı takdirde savaşı Bâbıâli lehine devam ettirmeye niyetli miydi?

Diez buna Prusya'nın savaşı genel bir barış akdedilene kadar devam ettirmeye niyetli olduğu cevabını verdi; Bâbıâli'den istenen tavizlere gelince, Bâbıâli'ye sunulan avantajlar çok daha fazla idi. Reisülküttab bunun üzerine her zamanki sessizliğine büründü[113].

Buna rağmen Diez, çok geçmeden olumlu bir cevap bekliyordu. Ama nafile! Yine her zamanki oyun oynanıyordu. Ne sözlü telkinleri ne de örneğin 26

112 Elimizde mevcut "*Copie du Traité d'Alilance que le Sr. Diez, Envoyé de Prusse, a proposé à Sublime Porte de la part de sa Cour dans la Conference qu'il a eu le 8 Octobre 1789 avec Mohammed Raschid, etc.*" başlıklı ittifakın suretine ve Berlin kabinesinin bunun üzerindeki şerhlerine göre.

113 Diez, 10 Ekim 1789 tarihli görüşmeye dair raporunun sonunda şöyle demektedir: "Dahası ertesi gün müzakereci bakanlara rüşvet verdim ve bunun için bütün düzenleri kurdum".

Ekim, 1 ve 5 Kasım tarihlerinde kesin bir cevap istediği şiddetli yazılı notaları, tek bir adım bile ilerlemesini sağlayamadı[114].

Bunlara rağmen Diez, Berlin tarafından kendisini neredeyse çıldırtan bir baskıya maruz kalıyordu. Artık hedefe varmalı, müttefik devletlerin elçileri ile iyi geçinmeli ve Divân üyelerini düşürmeye çalışmak yerine, ki bunda çok nadiren başarılı oluyordu ve genelde amacından sapıyordu, güven telkin ederek, övgülerle ve başka uygun araçlarla kendi tarafına çekmeye çalışmalı idi.

Hertzberg, Diez'i bir kez daha uyardı: "Prusya'nın, tıpkı II. Frederik zamanlarında olduğu gibi, birinci sınıf bir devlet olarak mı devam edeceğinin, yoksa üçüncü sınıf bir devlet durumuna mı düşeceğinin bağlı olduğu büyük meseleyi daima gözönünde bulundurun. Bu, sizin kendi kaderiniz ve anavatanımın mutluluğu ile birlikte arzularımın ve yorulmak bilmeyen özenimin tek meselesi olan bakanlığımın itibarı, tamamen müzakerelerimizin sonucuna bağlıdır"[115].

Artık Bâbıâli'nin kralın tekliflerine karşı daha uysal davranacağı düşünülüyordu, zira Diez'e 18 Eylül tarihli talimatla Bâbıâli'ye hiçbir kısıtlama olmadan ve kralın gelecek ilkbaharda Bâbıâli'yi bütün silahlı kuvvetleriyle destekleyeceğine dair kesin bir vaat ile birlikte bir saldırı ve savunma ittifakı teklif etme yetkisi verilmişti. Ayrıca belki de Boğdan ve Eflak hususunda kayseri bunların karşılığında Belçika'da ayaklanan ve neredeyse tamamen kaybetmiş olduğu eyaletleri tekrar geri almasını sağlayarak Memleketeyn'den vazgeçmeye zorlayabileceklerine de ağırlık veriyorlardı.

"Planım, kralın ve iki deniz devletinin, Belçika anayasasının garantörleri olarak, kaysere Belçika'daki eyaletleri çok sınırlı bir anayasayla bizim garantimiz ve Avusturya'nın Boğdan ile Eflak'ı boşaltması, Pasarofça Barışı'nda öngörülen sınırlarla yetinmesi şartıyla vermeleridir. Lâkin Bâbıâli, tamamen Prusya'ya katılmalı, gizli bir maddeye istinaden Albay Götze'yi orduya göndermeli ve savaş harekâtlarının yönetimini ona bırakmalıdır. Bu olursa kral, savaş yapan devletlere daha önceki planımı sunacaktır ve aynı zamanda 200 bin kişi ile dört kolordu hâlinde, teklifimizi dört hafta içinde kabul etmeyen-

114 Burada adı geçen notalar, 1 ve 8 Kasım tarihli mektuplarının ekinde verilmiştir.

115 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 5 Aralık tarihli yazı ve Diez'in Hertzberg'e gönderdiği 15 Aralık 1789 tarihli mektup.

lere saldırmak üzere harekete geçmelidir"[116], diye açıklıyordu Hertzberg Aralık ayı başlarında. Aynı ayın sonlarında kayser Belçika'nın tamamını, hatta Brüksel ve Antwerp'i bile kaybettiğinde ve elinde yalnızca Lüksemburg eyaleti ile kalesi kaldığında, Prusya kralı bu değişiklikleri Bâbıâli'yle ittifakı için ilave bir sebep olarak sunmasını istedi. Durumlar hiç bu kadar olumlu olmamıştı. Kayser, Hollanda'da gelirlerinden altı milyon gulden ve en iyi birliklerinden 30 bin kişi kaybediyordu. Bohemya ve Galiçya'yı korumak için Macaristan'dan ordusunun yarısını geri çekmek zorunda idi; Prusya kralı, ilkbaharda ordusunun tamamını sefere gönderecekti; Lehistan en az 30-40 bin kişi ve İsveç de bir o kadar asker temin edecekti; Rusya'nın ise savaşı devam ettirebilmek için ne parası ne de birlikleri vardı; kayser ölüm döşeğinde idi ve Fransa harap olmuştu. Dolayısıyla Diez, hedefe ulaşmak için herşeyi yapmalı idi[117].

Diez gerçekten de bu doğrultuda var gücüyle çalışıyordu. Ama ne yazık ki Bâbıâli'nin ve sarayın faaliyetlerini sürekli olarak izlemekle övünen Diez, Osmanlı hükümet adamlarını etkilemeyi ve hızlı bir karar almalarını sağlamayı başaramadı. Yorulmak bilmeyen faaliyetleri, hediyeleri ve entrikaları sonunda Bâbıâli'nin genelde avantajı elinde tuttuğu verimsiz müzakerelere sebep oldu.

Son ana kadar kabinede bir değişiklik meydana getirmek ve nefret ettiği Râşid Efendi'yi devirmek için çabaladı. Bu amaçla kapı kethüdası ve padişahın musahibi Hüseyin Ağa'ya ve Ekim ayı sonlarında zayıf Kethüda Hasan Paşa'nın yerine sadrazamlığa getirilen eski Kapudan Gazi Hasan Paşa'nın kethüdası Veli Ağa'ya rüşvet vermişti. Bunlar gerçekten de padişahı Râşid Efendi'nin uzaklaştırılması gerektiğine ikna etmeye çalışmışlardı. Lâkin padişah, Râşid Efendi'nin yerine getirilecek kimse olmadığı için, onu uzaklaştırmaya karar veremiyordu[118].

116 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 5 Aralık tarihli yazı şu sözlerle bitmektedir: "Hangi büyük rolü oynayabileceğimizi görüyorsunuz".

117 Diez'in 2, 21, 25 ve 28 Aralık tarihli mektupları. Kral, Hollanda ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Bâbıâli'yle ittifakım için bu yeni bir gerekçedir ki, bundan siz de büyük çıkar sağlayabilirsiniz".

118 Diez, 22 Kasım 1789 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Bütün umutlarımı bakanlıkta [reisülküttablık] Martineşti çıkarmayı görev bildiğim bir inkılâba bağlıyorum... Bu düzenbazın (Râşid) bakanlıktan [reisülküttablık] atıldığını görmeden dinlemeyeceğim". Padişah gerçi "sadakatsizliğinden" emindi, fakat "onun yeteneklerinin yerine geçecek birini aramakla meşguldü".

Diez, müttefik devletlerin, yani İngiltere, İsveç ve Hollanda'nın elçileri ile de bir türlü uzlaşmaya varamıyordu. Kasım ayı ortalarında Bâbıâli'yi ortak olarak verilecek bir nota ile karar almaya zorlama tekliflerini, Bâbıâli'nin bunu yalnızca müzakereleri yeniden başlatmak için kullanacağı, dolayısıyla yeniden bir ertelemeye gidilebileceği endişesi gibi önemsiz bir mazeretle geri çevirdi. İlgili elçiler, Berlin'e bu yüzden resmî olarak şikâyette bulundular ve Diez'in bu davranışı burada tabii ki olumsuz karşılandı[119].

Bu yüzden bir kez daha ciddi olarak azledilmesi gündeme geldi. Üstelik aynı zamanda İsveç Elçisi Heidenstam'ın bir yazısı sayesinde Bâbıâli'nin de Diez'in reisülküttaba karşı "entrikalar" çevirmiş olmasından dolayı, müzakerelerin devamı için Diez'in azledilmesini en önemli şart olarak ileri sürdüğünü öğrenmişlerdi. Krala gönderilen 8 Ocak 1790 tarihli iki raporda Hertzberg, yola getirilemez olduğu ve herşeyi mahvettiği için, Diez'in azledilmesinde ve yerine daha becerikli ve daha söz dinleyen birinin getirilmesinde ısrar ediyordu. En iyisi, reisülküttaba durumu Götze aracılığıyla bildirmek; müzakerelerin bugüne kadar başarısız olmasının bütün suçunu Diez'in uygunsuz davranışlarına atmak ve kaybedilenleri bu şekilde mümkün mertebe geri kazanmak olacaktı.

Hertzberg ayrıca kendi düşüncesine göre Diez'in yerine geçebilecek birini bulmuştu bile. Bu kişi, Şark'taki durumlar hakkında yazdığı bir nota ile sağlıklı bir yargıya, eğitimli bir ruha ve yararlı bilgilere sahip bir adam olarak kendini göstermiş olan Yüzbaşı Knobelsdorf idi. Uygun talimatlarla donatıldığı takdirde, karakterine ve kabul edilen faaliyetlerine istinaden, kendisinden en iyi sonuçlar beklenebilirdi. Üstelik Albay Götze'nin, sağduyusuna Berlin'de çok büyük bir değer verilen Heidenstam'ın ve Tercüman Frankopulo'nun tavsiyelerine de uyacaktı[120].

Aynı zamanda Diez'e de azli hissettirilmeden ağır bir yazı gönderildi. Bu yazıda kralın artık kabiliyetleri ve karakteri hakkında ne düşünmesi gerektiğini bilmediği yazılı idi; Diez'in ellerinde sanki herşey kaybedilmiş gibi görünüyordu. Kendisine verilen talimatlara uymadığı takdirde, bütün adımlarından ve hatalarından Diez'i şahsen sorumlu tutmalı idi. "Bilhassa 22 Eylül tarihli açık ve kesin talimatlarıma istinaden Bâbıâli'ye tek şart olarak benimle birlikte savaş ve barış yapması şartıyla bir saldırı ve savunma ittifakı teklif etmek zo-

119 Bu hususta Diez ve söz konusu elçiler arasında 17-19 Kasım tarihleri arasında yapılan fevkalade sıkıntı verici yazışmaların tamamı orijinal olarak elimizde mevcuttur.

120 Hertzberg'in krala gönderdiği 8 Ocak 1790 tarihli rapor.

rundaydınız. Boğdan'ın Galiçya ile değiştirilmesi hususunu, ki bu artık mümkün görünmüyor, hiçbir şekilde açmamalıydınız", deniyordu[121].

Albay Götze'ye de bu yönde kesin emirler verildi. Diez'e hiçbir şey hissettirmeden reisülküttab ile gizlice irtibata geçmeli; Diez'in azledileceğini bildirmeli; övgülerle reisülküttabı kendi tarafına çekmeye çalışmalı ve Prusya ile saldırı ve savunma ittifakını mümkün olduğunca kabul ettirilebilir hâle getirmeli idi. Diez bundan şüphelendiği takdirde, hemen yanına gitmeli ve Diez'in huzurunda halefi oraya gelene kadar bütün resmî kağıtlarını mühürlemeli idi[122].

Oysa bu yazılar Berlin'den henüz gönderilmişti ki Diez'in buraya gelen ve müzakerelerin nihayet başarılı olacağını belirten raporları, Prusya kabinesinin Diez'e karşı daha ılımlı bir tutum içine girmesini sağlamış ve kabinedekilere durumların Diez lehine daha müspet bir şekilde algılanmasının uygun olacağını düşündürmeye başlamıştı. Hemen, 13 Ocak'ta, azlini ve halefinin yola çıkmasını şimdilik antlaşma imzalanana kadar askıya almaya karar verdiler. Antlaşma imzalandıktan sonra, Bâbıâli nezdinde artık hoş karşılanmadığı ve şüpheci olduğu için, onurlu bir şekilde azledilebilir ve başka bir yere gönderilebilirdi[123].

Diplomasinin Demokles kılıcı bu şekilde zavallı Diez'in başının üzerinde sarkarken elçinin kendisi, vezirlerle nihayet başarılı bir sonuca ulaşmak için elinden geleni yapmıştı ama nafile. Ancak 26 Kasım'da, tehditleri ile son raddeye kadar geldikten sonra, talep ettiği cevabın verilmesi için yeni bir görüşme ayarlanmıştı. Görüşme altı saat sürdü ve esas itibariyle hiçbir sonuca varmadı[124].

Yine daha önce de açıklanan hususlar hakkında boş ve verimsiz bir görüşme oldu: Prusya'nın hemen savaş ilân etmesinin gerekliliği; Kırım'ın ve kaybedilen diğer toprakların Prusya'nın yardımı ile geri alınması; Tuna Nehri'nin

121 Diez'in 8 Ocak 1790 tarihli mektubu.

122 Albay Götze'ye gönderilen 8 ve 9 Ocak 1790 tarihli yazılar, Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nin özel dosyasında bulunan gönderileri ile birlikte verilmiştir.

123 Hertzberg'in krala gönderdiği 12 ve 13 Ocak tarihli raporlar ile Götze'ye buna uygun olarak gönderilen 15 Ocak 1790 tarihli yazı.

124 Reisülküttab, Pangali aracılığıyla şu açıklamalarda bulunmuştu: "Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini belirleyecek bir anlaşma majestelerinin (kralın) sadece kaleminin ucundadır" (bk. 22 Kasım tarihli mektup). Görüşmenin sonuçlarını, 1 Aralık tarihli mektubunda kısaca şu sözlerle özetlemektedir: "Esasında hiçbir anlaşmamız olmadı".

diğer tarafında Bâbıâli'ye ait toprakların da garanti altına alınması; Galiçya'nın Lehistan'a devredilmesi; müttefik devletlerin savaşa katılımları; Bourbon saraylarının, bilhassa Fransa'nın Bâbıâli'ye karşı tutumları; sözde imparatorluk sarayları ile yapılan gizli barış müzakereleri; Albay Götze aracılığıyla savaş harekâtlarının yönetiminin Prusya'ya bırakılması, vs. Sonunda reisülküttab her zamanki gibi meselenin sadrazamın nihaî kararına sunulacağı mazeretini ileri sürüyordu. Diez ise en azından barışı engellemeyi ve savaşın devam etmesini sağlamayı başarmış olması hususunda oyunu kazandığını düşünüyordu[125].

Gerçekten de İstanbul'da savaş yanlısı tutum gittikçe artmakta idi. Sultan, Ekim ayında bütün müminleri cihada çağırdığı ve orduların başına bizzat geçerek ülkenin düşmanları tamamen mağlup edilene ve kaybedilen bütün topraklar tekrar geri kazanılana kadar kılıcını tekrar kınına sokmamaya yemin ettiği o ateşli hatt-ı hümâyûnu çıkartmıştı[126]. Bunun dışında da hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyordu. Bir sonraki seferin masraflarını karşılayabilmek için, saraydan 50 katır yükü gümüş takımı darphaneye göndermişti ve ülkenin ileri gelenlerinden de aynısını yapmalarını istemişti. Ayrıca paranın değerini düşürerek de bir çare bulundu; bu sayede 13 milyon akçe kazanıldığı söyleniyordu[127].

Oldukça kötü durumda olan ordusu ile Şumnu'da bulunan yeni sadrazam Gazi Hasan Paşa, bu savaş yanlısı tutuma katılmıyordu. Aksine savaş ve barış hakkında karar vermek üzere kendisine verilen yetkileri, Potemkin ile barış ya da en azından bilhassa en büyük tehdit altındaki İsmail'i savunma durumuna getireceği ve ertesi ilkbaharda Tuna Nehri'ni geçmek için gerekli hazırlıkları yapacağı geçici bir mütarekeyi müzakere etmek için kullandığından şüpheleniliyordu.

---

125 Diez, 1 Aralık 1789 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Ve bir kelime, eğer bizim büyük projemiz acilen barış yapmaksa, bunu başarmış olmakla övünürüm ve tehlikenin tamamen dağıldığını değerlendiriyorum". Ekinde ise altı dolu sayfadan oluşan raporunu vermiştir, bk. "*Conversation, que l'Envoyé de Prusse a eue avec le Reis Efendi et le Kadilischer de Romélie le 26 novembre 1789*". Diez'in o zamanlar Fransa hakkında söyledikleri çok ilginçtir: "Sadece siz (Bâbıâli), Fransa'yı güçlerden biri sayıyorsunuz. Biz diğerleri için gücünü kaybetmiş ve komik duruma düşmüş bir monarşidir. Kendi kendine yaptığı budalalıkla gündeme gelmese Avrupa'da unutulmuş bile olacaktı". Muhtemelen o dönemlerde bu "ayyaşların" dünyayı nasıl sarsacağını tahmin etmiyordu.

126 Diez'in 8 Kasım tarihli mektubunun ekinde verilen hatt-ı hümâyûnun tercümesi için bk. "*Traduction du Hatticherif, publié à la Sublime Porte ce 24 Octobre 1789*".

127 Diez'in 22 Eylül ve 1 Kasım 1789 tarihli mektupları.

Kesin olan bir şey vardı ki o da, iki düşman karargâh arasında hareketli bir trafiğin yaşandığı; sadrazamın gerek Laudon'u gerekse Potemkin'i görkemli hediyelerle kazanmaya çalıştığı; Potemkin'in ise mütarekeyi yalnızca aynı zamanda barışın da müzakere edilmesi şartıyla kabul etmeye yanaştığı ve bunun için gerekli yetkilere sahip olduğu ama tabii ki çok yüksek taleplerde bulunduğu idi. Hem Bâbıâli'nin hem de İsveç'in savaştan dolayı pişman olduklarını açıklamalarını; Bâbıâli'nin Küçük Kaynarca'dan beri aktedilen bütün antlaşmaları onaylamasını; Rusya'ya Kırım ile Özü ve Turla nehirleri arasındaki toprakların verilmesini; Besarabya, Boğdan ve Oltu Nehri'ne kadar Eflak'ın Rum Ortodoks inancına mensup bir hükümdarın idaresi altında özgür bir prenslik olmasını; kayserin ölçülü şartlar altında barış yapmasını ve İsveç'in bu barışa dâhil edilmemesini talep ediyordu.

Muhtemelen Rusya'yı biraz daha yumuşatmak için, büyük bir ihtimalle sadrazamın isteği üzerine, Bulgakov'un serbest bırakılması da kabul edildi. Rus elçi, 4 Kasım'da serbest bırakıldı ve hazır bekletilen bir gemiyle Dubrovnik'den maiyeti ile birlikte Trieste'ye gönderildi. Ertesi gün reisülküttab, nezdinde toplanan bütün elçilik tercümanlarına padişahın esir tutulan diplomatı kendi iradesi ile tekrar serbest bırakmayı uygun gördüğüne dair sade bir açıklama yaptı[128].

Potemkin'le müzakereler devam ettiği sürece tabii ki sadrazamdan Prusya ile yapılacak ittifak antlaşmasıyla ilgili hiçbir cevap alınamazdı. Neticede sadrazama karşı çok güçlü bir grubun oluşturulduğu İstanbul'da müzakerelerde bulunulduğu inkâr edilmesine rağmen, Diez'i yine tam bir ay boş bahanelerle oyaladılar. Kesin bir açıklamada bulunmamak için, kimi zaman sadrazamdan beklenen cevabın henüz gelmediği; kimi zaman antlaşma için önce ulemanın onayının ve şeyhülislâmın fetvasının alınması gerektiği; kimi zaman da reisülküttabın sahte bir hastalığı bahane ediliyordu[129].

128 Diez'in 8 Kasım 1789 tarihli mektubu. Diez'in ayrıca 22 Kasım tarihli bir mektubuna göre, sadrazam, "Osmanlı İmparatorluğu'nun onuruna dokunmaksızın, kendisi için iyi olarak ne görünüyorsa, barış ya da savaş taraftarı, öyle davranması" için yetkilerle donatılmıştı. Diez, sadrazam ve Potemkin arasında süregelen müzakereleri [sadrazamın] hizmetinde bulunan Marko Kolman adında Yahudi bir hekimden öğrenmişti. Kolman, sadrazamın gözüne girmeyi öyle iyi başarmıştı ki kendisini Potemkin'e gönderdiği temsilcisi Bekir Ağa'nın tercümanı olarak yanına vermişti. Potemkin, Bekir Ağa'ya bu esnada 15 bin duka tutarında bir hediye verdi (bk. Diez'in 1 Ocak 1790 tarihli mektubu).

129 Diez'in 8, 10, 15 ve 22 Aralık 1789 ve 1 Ocak 1790 tarihli mektupları.

Diez, asıl rakibinin artık reisülküttab değil, sadrazamın kendisi olduğunun pekâlâ farkında idi. Bu yüzden sadrazama bizzat acil bir yazı gönderdi ve aynı zamanda reisülküttabdan 8 Ocak'a kadar acil bir cevap istedi. Aksi takdirde kralın kendini o güne kadar üstlendiği bütün taahhütlerden kurtulmuş sayacağına ve Osmanlı İmparatorluğu'nu kendi kaderine terkedeceğine dair tehditte bulundu. Bu, biraz olsun işe yaradı. Hem Bâbıâli'de hem de sarayda endişe içinde bir hareketlilik görülmeye başladı. Reisülküttab hemen birkaç gün müsaade istedi ve Diez de ilişkileri hemen tamamen koparmamak için reisülküttaba bu süreyi tanıdı[130].

Lâkin bu yumuşak başlılığını pekâlâ sömürmeyi başardılar. Zira 9 Ocak'ta, bu şekilde kabul etmesi ve imzalaması talebi ile taslağın bilhassa ana esaslarının tamamen değiştirilmiş bir hâlini gönderdiler. Daha ilk maddede kralın Kırım ve kaybedilen diğer bütün topraklar yeniden geri alınana kadar barış yapamayacağının belirtilmesi, dolayısıyla bunlar için de teminat vermesi istenirken, Bâbıâli yalnızca bu durumda Galiçya'nın Lehistan'a geri verilmesi için çaba gösterecekti[131].

Diez her ne kadar neredeyse üç aydır kendisini atlatmaya çalıştıkları bu "kabalığa", bu "sadakatsizliğe" itiraz ettiyse de sonunda geri adım atacak kadar zayıftı. Zira bu hususta birkaç gün süren ve reisülküttabın bu esnada Divân-ı Hümâyûn'a ya barışı ağır fedakârlıklarla satın almak ya da Prusya ile ittifak yapmak gerektiğine dair bir alternatif sunduğu gergin müzakereler, sonunda 16 Ocak'ta yapılan bir görüşme sırasında antlaşmayı, ifadelerde yapılan bazı önemsiz değişiklikler dışında, Bâbıâli'nin isteği doğrultusunda imzalamasından başka bir netice vermedi.

Prusya'nın orijinal taslağında öngörülen ve Bâbıâli'nin talihine ya da talihsizliğine yönelik alternatif tamamen terkediliyordu, zira Osmanlı'nın talihsizliği üzerinde öngörülerde bulunmak Bâbıâli'nin sistemine ve onuruna aykırı idi. Diez'in talimatlarında yalnızca "genel olarak Bâbıâli'nin düşmanları"ndan bahsedilmesine rağmen, Prusya'nın gelecek ilkbaharda bütün silahlı kuvvetleri ile "Ruslara ve Avusturyalılara" savaş ilân edeceği, ilk maddede açıkça belirtilecekti. Aynı şekilde üçüncü maddede Bâbıâli'nin geri alınmalarını vazgeçilmez bir şart olarak ileri sürdüğü topraklardan Kırım'ın bilhassa belirtilmesinde ıs-

130 Diez'in 8 ve 9 Ocak 1790 tarihli mektupları. Sonuncusunu şu sözlerle bitirmektedir: "Dahası, karşı çaba ve kopan tehlike arasına hat çekmesini de becereceğim".

131 Diez'in 15 Ocak 1790 tarihli mektubu.

rar edilirken, Prusya'nın taslağında belirli eyaletlerin tanımlanmasından kaçınılmıştı. Savaş ve barışa dair bütün hükümlerde genel olarak karşılıklılık ilkesi geçerli olacaktı ve Berlin'in antlaşmaya dâhil edilmesini çok istediği bir hüküm olan Albay Götze'nin sadrazamın ordusunun yanına gitmesi ve burada savaş harekâtlarının yönetimini devralmasına izin verilmesi vaadi, gereksiz olduğu gerekçesi ile geri çevrildi.

Diez, uysallığına Türklerle başka türlü başa çıkılamadığını mazeret olarak gösterdi. Zira dinlerinden vazgeçmedikleri sürece mizaçlarını da değiştirmeyeceklerdi. Lâkin antlaşma hâlâ kralın yarar sağlayacağı şekilde idi ve bu arada meydana gelen olaylardan dolayı bu antlaşmayı kabul edemeyecek ise onaylamadan önce üzerinde değişiklik yapılması için ısrar edebilirdi[132].

Neticede 17 Ocak'ta reisülküttaba antlaşmayı Bâbıâli tarafından bir gün önce belirlendiği şekli ile imzalamaya hazır olduğunu yazılı olarak bildirdi. Oysa bu da ay sonuna kadar ertelendi. Buna, önce Büyük Divân'ın, yani ulemanın ve askerlerin temsilcilerinin onayı alınmalı, diye bir açıklama getirildi. Bunun dışında bir kez daha şiddetli diplomatik yazışmalar ve karşılıklı ağır açıklamalar yapıldı. Diez, son ana kadar hesaplı bir uysallık ile sahte tehditler arasında gidip geldi. Sonunda ise görünürde yola çıkmak için hazırlıklar yapmaya başladı ve reisülküttaba resmî olarak 26 Ocak'ta tercümanı aracılığıyla birkaç gün içinde İstanbul'dan ayrılacağını, bütün elçiliklere Prusya ile Bâbıâli arasında ne bir ittifakın akdedildiğini ne de bu amaçla artık müzakerelerin yapıldığını açıklayan bir yazı göndereceğini bildirdi.

Bu sayede nihayet 31 Ocak'ta reisülküttabın ve Rumeli Kadıaskeri Mustafa Aşir Efendi'nin katılımı ile yapılan bir görüşmede antlaşmanın imzalanmasını sağladı. Görüşme sırasında ilkbahara kadar karşılıklı olarak bu antlaşmayı gizli tutmaya yemin edildi. Bilhassa diplomatik çevreleri yanıltmak için görüşmeleri de daha bir süre görünürde devam ettirecekler ve akabinde elçileri Bâbıâli'nin yalnızca Prusya'nın, İngiltere'nin ve Hollanda'nın arabuluculuğunu kabul ettiğine inandıracaklardı.

Diez ise meselenin bu şekilde sonuçlanmasını övmekle bitiremiyordu. Bu antlaşmanın kralın Şark Meselesi'nde kesin bir ağırlık kazandığının ve

132 Diez, 18 Ocak 1790 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Majestelerinin gizli bakışlarına birçok olumlu gelişmeyi göstermem gerek". Ayrıca, "bu milletin imparatorluğunu kaybetse de dinine devam ettiği sürece karakterinden hiçbir şey değiştirmeyeceğine" ikna olmuştu.

İstanbul'daki elçiliğinin birinci sıraya yükseldiğinin bir delili olduğunu ileri sürüyordu. Bâbıâli'nin şu anda sözlerine kulak verdiği tek kişi, kendisi idi[133].

Berlin'de meselenin sonuçlanması dört gözle bekleniyordu. Zira İstanbul'da olup bitenden daima haberdar olan kayser, Prusya'ya karşı oldukça tehditkâr bir tutum içine girmişti bile. Bohemya ile Moravya'ya gittikçe daha fazla birlik yığıyor ve ciddi olarak Silezya'ya saldıracakmış gibi görünüyordu. Kral bu yüzden Diez'e Ocak ayı sonunda Bâbıâli'nin kendisini bu durumda terketmemesini beklediğini yazdı. En geç Mart veya Nisan ayında silahlı kuvvetlerini öncelikle Avusturya üzerine yöneltmesi için Bâbıâli'yi teşvik etmeli idi; ama Tuna Nehri kıyılarında harekâtta bulunmak yerine, Bosna'dan Hırvatistan, Karinyola (Kärnten) ve İstirya yönünde harekete geçmeli, Rusya'ya karşı Boğdan ve Eflak'ta oyalanmayıp hemen Kırım'la Taman Adası'na saldırmalıydılar[134].

Ayrıca binbaşı rütbesi verilen Knobelsdorf'un da hemen İstanbul'a gönderilmesi kararlaştırıldı ki, Diez antlaşmanın imzalanmasını sağlayamadığı takdirde Albay Götze ile birlikte antlaşmanın akdine çalışacaktı. Böylece Knobelsdorf, Venedik üzerinden mümkün olduğunca hızlı bir şekilde Osmanlı payitahtına varmak üzere, Ocak ayının son günlerinde Berlin'den ayrıldı.

Bu arada Diez'e karşı çok da dürüst davranılmadı. Knobelsdorf'un Diez'e şahsen teslim edeceği azil mektubunda bu tedbirin Diez'den hoşnut olmadıkları için değil, geri döndükten sonra kendisine daha ayrıntılı olarak açıklanacak şartlardan dolayı alındığı söyleniyordu. Bunlar arasında en önemlisi, kendi suçu olmamasına rağmen, tesadüfen ortaya çıkan bazı sebeplerden dolayı Osmanlı kabinesinin güvenini kaybetmiş olması idi. Hâlâ misyonunu şimdiye kadar onurlu bir şekilde yürüttüğü gibi, yine onurla tamamlayacağını umuyorlardı. Kendisini ödüllendirmek ve en uygun şekilde başka bir yerde kullanmak için mümkün olan herşey yapılacaktı.

---

133 Bu uzun süreli müzakerelerin son aşaması hakkında Diez, 22 ve 20 Ocak ve 1 Şubat 1790 tarihli mektuplarında eksiksiz bir rapor vermektedir. Sonunda şöyle demektedir: "Nihayetinde bu barış, majestelerinin doğunun işlerine öncelik vermesini sağladı ve burada onun temsilciliği ilk sırayı aldı". Ayrıca 15 Şubat tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Majesteleri bunu görecekler; bu insanların şimdi sadece tek bir görüşleri var, o da benim onlara dikte ettirdiğimdir". Buraya ait ve söylenenlerin yalnızca bir tekrarı olan 18-28 Ocak tarihleri arasındaki bütün diplomatik belgeler, Diez'in 22 Şubat 1790 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

134 Kralın Diez'e gönderdiği 29 Ocak 1790 tarihli yazısı.

Artık planlarını gerçekleştirmeye uygun görmediği için Diez'in azledilmesini baştan beri en çok destekleyen Hertzberg, aynı zamanda Diez'e gönderdiği özel bir mektupta yalancılığını -başka nasıl adlandırılabilir ki?- öyle ileri götürdü ki, Diez'i bu değişikliği önlemek için elinden gelen herşeyi yaptığına ama başaramadığına ikna etmeye çalıştı. Diez, şerefli ve vatansever bir Prusyalı olarak buna boyun eğmeli idi. Hertzberg, iyi muamele görmesi için elinden geleni yapacaktı; istediği takdirde, bakanlığında kendisine bir makam verecekti, vs[135].

Mart ayı başlarında Diez'in krala antlaşmanın imzalandığını ve antlaşmanın tam içeriğini bildirdiği mektuplar Berlin'e geldiğinde durum böyle idi. Antlaşmanın içeriği, yukarıda tarif edilenlerden dolayı bildiğimiz gibi, tabii kral ve bilhassa Hertzberg için büyük bir hayal kırıklığı oldu[136]. Bakan, 9 Mart'ta bu amaçla krala gönderdiği bir raporda her ne kadar antlaşmanın bilhassa Prusya'nın Doğu Akdeniz ticareti için tanınan imtiyazların (2. ve 4. madde) oldukça avantajlı olduğunu kabul ettiyse de Prusya'nın Rusya'ya savaş ilân etmesine ve Bâbıâli'ye Kırım'ı tekrar geri alması için yardımcı olmasına, daha sonra Kırım'ın sahipliğini garanti etmesine dair aşırılığı kabul edilemez ilân etti. Zira Diez, kendisine verilen talimatlara istinaden bu gibi tavizlerde bulunmaya yetkili değildi.

Kral da buna aynı şekilde öfkelendi. Söz konusu rapora cevaben hazırlanan kabine yazısında, diğer hususların yanısıra, Diez'in daima ya çok fazla ya da çok az şey yaptığı söyleniyordu. Rusya'ya karşı savaş ilân edilmesi hususunda da fazla ileri gitmişti. Kral yine de gerektiğinde Rus sınırında bir keşif birliği ve Litvanya'da Lehistan ordusunun kullanılması ile bu işin içinden sıyrılabileceğini umuyordu. Aslında antlaşmanın nihayet imzalanması iyi olmuştu. Her halükârda bu antlaşmayı mümkün olduğu sürece gizli tutmaya ve beş ay içinde hükümdarlar tarafından yapılması öngörülen onayın aceleye getirilmemesine karar verildi. Zira bu onay, diyordu Hertzberg krala gönderdiği

135 Azil sebebinin verilmediği 26 Ocak 1790 tarihli resmî azil yazısı, kralın padişaha ve sadrazama gönderdiği 20 ve 23 Ocak tarihli onay yazıları ile birlikte Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde buraya ait özel dosyaların içinde mevcut olup, Hertzberg'in 27 Ocak tarihli özel yazısı Kraliyet Kütüphanesi'nde Diez ile yaptığı özel yazışmaların arasındadır. Burada şöyle demektedir: "Mevcut şartlar dâhilinde iyi olmayan bu değişimi çevirmek için mümkün olan herşeyi yaptım ama başaramadım".

136 Diez tarafından imzalanan antlaşmanın tam metni, Hertzberg, *Recueil des déductions*, Vol. III, s. 44 ve devamında verilmektedir.

20 Mart tarihli ayrı bir raporda, Kırım ile ilgili korkunç maddeyi tamamen çıkartmak ya da en azından düzeltmek için ayrı bir özen gerektiriyor[137].

Diez'e 12 Mart'ta resmî bir yazı ile yukarıdaki görüşler bildirilirken, Hertzberg, şahsî bir yazısında bu görüşleri daha da pekiştirdi. "Kralın hem Rusya'ya hem Avusturya'ya savaş ilân edeceğini ve ancak Kırım geri alındıktan sonra silahları bırakacağını vadetmeye nasıl cüret edebildiniz", diye yazıyordu öfke ile. "Talimatlarınızdan hiçbirinde böyle bir şey yoktur ve beni hem tasdik hem de antlaşmanın yerine getirilmesi hususunda büyük bir sıkıntıya maruz bırakmıştır. Avusturya'ya karşı savaşmak istediğimiz doğrudur, fakat Rusya'ya karşı savaşmak istemiyoruz ve Kırım'ın geri alınacağını vadetmek imkânsızdır. Ayrıca Türk nazırlarının şiddetli baskıları ile sizi aldatmış olmakla övündüklerini de biliyorum. Zira onlar bize hiçbir vaatte bulunmuyorlar, ancak siz onlara herşeyi vadetmişsiniz. Şimdi ne yapmam gerektiğini bilemiyorum; lâkin onay için beş ay vaktimiz olduğuna göre, hâdiselerin nasıl gelişeceğine bakmak için, onayı mümkün olduğunca geciktireceğim"[138].

Zavallı Diez gerçekten de çaresizlik içine düşmüştü. Söz konusu antlaşmayı akdederek, diplomatik faaliyetlerini taçlandırdığını; artık antlaşmanın meyvelerini huzur içinde toplayabileceğini ve Berlin'den en azından övgü alacağını düşünürken, bu gibi aşağılamalara maruz kalıyordu! Tabii ki hükümetine ittifak antlaşmasını imzalayarak verdiği hizmetleri ve Bâbıâli nezdinde bu sayede kazandığı konumu -ki bu inkâr edilemez- biraz abartıyordu. Kendisi hakkında verilen kararlardan haberdar olmadan, her zamanki abartılı hâliyle Berlin'e şöyle bir yazı gönderdi: "Yüce amacım, bu hükümetin bütün kademelerinde etkili bir nüfûz kazanmak ve meseleleri ile kararlarını majestelerinin menfaatlerine uygun olarak yönlendirmektir. Halkın Prusya'ya karşı açıkça gösterdiği müspet tutuma göre, bugünden itibaren istediğim herşeyi başarabilirim. Majestelerine duyulan hayranlık, zirveye ulaşmıştır. Her Türk bir Prusyalı olmuştur ve Divân'daki vezirler de Prusya'dan yalnızca "Büyük Saray" diye bahsetmektedirler. Reisülküttab bile artık benim ellerimde benim vermek istediğim şekle giren bir avuç balmumu gibidir. Ona karşı aldığım tedbirler, etkisini gösterdi"[139].

137 Hertzberg'in krala gönderdiği 9 ve 20 Mart tarihli raporları ile 10 Mart 1790 tarihli kabine yazıları.

138 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 13 Mart 1790 tarihli yazı.

139 Diez'in 22 Şubat 1790 tarihli mektubu.

Aynı şekilde Mart ayı başlarında azledileceğine dair İstanbul'da dolaşan ilk belirsiz söylentileri de inanmamasına rağmen, oldukça sâkin karşıladı. "Bana gelince", diyordu, "Prusya'ya hizmet etmek için bütün gücümü tüketirken, bütün dünyanın felaketime yol açmak için bana karşı birleştiği bir görevden alınmayı, bana yapılmış bir iyilik olarak kabul ederim"[140].

Yine de bu söylentilerin rakipleri tarafından Bâbıâli ile ilişkilerinin rahatsızlık verici bir şekilde gelişmesine sebep olacak şekilde sömürülmesi, Diez'i derinden yaralıyordu. Bilhassa İngiltere ve Hollanda elçileri ile İsveç Temsilcisi Brentano, sözde Berlin'deki meslektaşlarının raporlarına istinaden, Knobelsdorf'un Diez'in Bâbıâli nezdinde müzakere ettiği ve kesinleştirdiği herşeyi tekrar geri almakla görevlendirildiği söylentisini yayıyorlardı. Dolayısıyla Bâbıâli'nin Diez'e karşı biraz daha şüpheci ve mesafeli hâle gelmesi kimseyi şaşırtmadı. Kamuoyunda ise bu güvensizlik o kadar ileri gitmişti ki bankerler, Diez'in Bâbıâli vezirleri antlaşmanın akdinden ötürü söz verdiği hediyelerin masraflarını karşılamak için ihtiyaç duyduğu meblağlar karşılığında verdiği senetleri ödemekte bile tereddüt ediyorlardı. Hediyelerin maliyeti 150 bin akçe civarında idi. Reisülküttaba 50 bin akçe ve beylikçiye 20 bin akçe nakit verilirken, diğerleri rütbelerine göre değerli küçük eşyalarla yetinmek zorunda kaldılar[141].

Oysa 21 Nisan'da Knobelsdorf'un İstanbul'a gelişi ile her türlü şüphe giderildikten sonra Diez, kaçınılmaz olana boyun eğdi; ama kendisine isnat edilen iddialara karşı, kendini onurunun gerektirdiği cüretkârlıkla savunmak zorunda hissetti. 8 Mayıs'ta Berlin'e, iki yıl boyunca bu kadar zorluklara maruz kaldıktan sonra, bu son darbe ne kadar beklenmedik bir şekilde gelmiş olsa da bunu sükûnetle karşılayacağını yazdı. "Lâyık olduğumdan çok daha mutsuz olduğum bu ülkeyi terkedeceğim günü sabırsızlıkla bekliyorum. Türkler ve dostlarım üzülüyorlar, düşmanlarım ise sevinçten uçuyorlar. Kendimi savunmak için daha fazlasına gerek duymuyorum. Eserim, en iyi savunmam olacaktır"[142].

Diez, Şubat ayı sonlarında, talimatlarının açıklanmasından dolayı kendisine isnat edilen "ihtiyatsızlığa" şiddetle itiraz etti. "İhtiyatsızlık şüphesine karşı kendimi aklamak zorunda kalacağım düşüncesi bile onurumu zedelemektedir", diye yazdı krala. Ayrıca bu ihanetin de söz konusu kağıtları Berlin'deki

140 Diez'in 15 Mart 1790 tarihli mektubu.

141 Diez'in 22 Şubat ve 15 Nisan 1790 tarihli mektupları.

142 Diez'in 8 Mayıs tarihli mektubu ve Hertzberg'e gönderdiği yazı.

meslektaşı Ewart'tan alan Ainsley'in bir oyunu olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Bunun için Rus elçiliğinin tercümanı Pisani'nin ve ücretini ödediği kardeşleri ile Prusya'nın kötü şöhrete sahip eski tercümanı Frankopulo'nun yardımlarına başvurduğunu iddia etti. Pangali'yi ise her türlü suçtan ibra ederek, sâdık bir şekilde verdiği hizmetler sebebiyle krala tavsiye ediyordu.

Yine de meseleyi tam olarak aydınlatmayı başaramadı. Zira reisülküttab-dan en azından Prusya'nın antlaşma taslağını aldığı kişinin adını vermesini istediğinde, reisülküttab yalnızca Prusya elçiliğinden kimse olmadığına dair güvence verdi. Lâkin hainin adını açıklamamaya yemin etmişti. Diez, daha sonra beylikçiden, söz konusu kişinin bu önemli kağıtları Pera'da bir Fransız papazdan aldığını ve bu papaza da kağıtların Fransız elçi tarafından teslim edildiğini söyleyen bir Rum olduğunu öğrenebildi. Oysa Diez bunun da yalnızca şüpheleri Ainsley'den uzaklaştırmak ve muhtemel araştırmaları yanlış bir yola yönlendirmek için bir oyun olduğuna inanıyordu. Zira söz konusu papaz muhtemelen 10 yıl boyunca İngiliz elçinin evinde yaşamış olan ve bilhassa nümismatik alanında olmak üzere, yazar olarak da tanınan Abbe Sestini'den başkası olamazdı[143].

Diez, antlaşmanın infial yaratan iki maddesinde talimatlarını aştığına dair kendisine yapılan suçlamalara gelince, antlaşmanın hiçbir yerinde Kırım'ın yeniden geri alınacağının belirtilmediğini ve Bâbıâli'nin kralın savaş açacağı düşmanlarının ille de tanımlanmasında ısrar etmesi üzerine, niyetlerinden şüphelenmesinler diye bu noktada geri adım atmak zorunda kaldığını açıkladı. Ayrıca kral da hiçbir zaman yalnızca Avusturya ile savaşmak istediğini, fakat Rusya'ya savaş açmak istemediğini söylememişti. Lâkin sözünden dönmemesi ve Rusya'nın yakın zamanda teklif ettiği olumlu barış şartlarını kabul etmemesi için, Bâbıâli'den bunu şimdi de mümkün olduğunca gizlemeye çalışmalıydılar[144].

Son olarak Bâbıâli'nin asla azledilmesini istemeyi düşünmediğini ispat etti. Aksine Berlin'e bu derece utanç verici iftiraların ulaşmış olmasına ve

143 Diez, bu ilginç açıklamaları 22 Şubat, 15 Mart ve 1 Nisan 1790 tarihli mektuplarında vermektedir. Bu esnada bilhassa kızkardeşleri Prusya eski sefiri Zegelin ile evli olan ve onunla hâlâ yoğun yazışmalar içinde bulunan üç Pisani kardeşlerin entrikalarına ağırlık veriyordu. Pisanilerden ikisi İngiliz sefaretinin tercümanlarıydı, fakat Diez'e göre aslında "ruhları ve kalpleriyle Rus idiler".

144 Diez'in 8 Mayıs 1790 tarihli mektubu.

Berlin'dekilerin bunlara inanmış olmalarına çok şaşırmış ve çok kızmıştı. Bâbıâli nazırları ile Knobelsdorf'un da katılımı ile yapılan son görüşmede bu hususta açıklamalar yapılmıştı. Böylesine önemli meseleleri üçüncü kişiler aracılığıyla başka bir saraya aktarmak ve samimiyetsizliği çok önemli müzakerelerde bulunduğu bir elçinin azlini isteyecek kadar ileri götürmek, Bâbıâli'nin onuru ile bağdaşmazdı. Padişah bunu kendi şahsına yapılmış bir hakaret kabul etmişti ve kraldan her iki sarayı böylesine onursuz bir şekilde kandıran kişinin bulunmasını rica etmelerini emretmişti. Reisülküttab da derinden kırılmıştı ve bu gibi iftiraların onuru ile bağdaşmadığını açıkça belli etmişti[145].

Ayrıca padişah da teşrifat kurallarına aykırı olarak Diez'in güven belgelerine kendisinden her yönden memnun olduklarına dair bir şerh konulmasını emretti ve kraldan, minnettarlığının bir göstergesi olarak hizmetinde büyük makamlardan birini vermesini rica etti[146]. Gerçekten de bu durumları ayrıntılı olarak incelememizi sağlayan sayısız kağıtların arasında, Bâbıâli'nin herhangi bir zamanda Diez'in uzaklaştırılmasını düşündüğüne dair hiçbir iz mevcut değildir. Aksine son zamanlarda en büyük muhalifi olan reisülküttab ile tekrar dostane ilişkiler kurmayı başarmıştı. Dolayısıyla Hertzberg'in salt Diez'e düşman bir diplomat olan Heidenstam'ın verdiği bilgilere istinaden Bâbıâli'nin sözde talebini Diez'in azledilmesinin ana sebebi olarak ileri sürmesi, haklı çıkartılması çok zor aceleci bir davranış olmuştu.

---

145 Diez'in 8 Mayıs 1790 tarihli mektubu ve Berlin'e döndükten sonra, 27 Eylül 1790'da krala gönderdiği bir yazıda verdiği daha ayrıntılı açıklamalar.

146 Bu güven belgelerinin tam bir tercümesi, Diez'in Hertzberg'e Hamburg'dan gönderdiği 17 Eylül 1790 tarihli mektubunda verilmiştir. Reisülküttaba Diez'in görevinden azledildiğini bildirmek gibi rahatsızlık verici bir görevden kurtulmuş olduğuna sevinen Albay Götze, daha sonra bilhassa antlaşmadan önce yapılan müzakerelerin gidişatı hakkında verdiği ve bu esnada aşılması gereken diplomatik entrikalara dair ilginç açıklamalarda bulunduğu 28 Mart tarihli bir raporda Diez'i kendisine isnat edilen suçlara karşı korumaya çalıştı. Prusya'nın antlaşma taslağının zamanından önce ihanetle açıklanması ve Bâbıâli ile yapılan gizli yazışmalar hakkında da Diez'in görüşlerine katılıyordu. Lâkin Berlin'dekiler kendilerini aksi görüşte ısrar etmek zorunda hissediyorlardı, zira Hertzberg'in bu hususta resmen hesap sorduğu İngiliz Elçisi Ewart, kendi notasında bunu kesinlikle inkâr ediyordu. Bu hususta Albay Götze ile Şubat, Mart ve Nisan aylarında yapılan ve aralarında Ewart'ın söz konusu 7 Nisan tarihli notasının da bulunduğu ayrıntılı yazışmalar, eksiksiz olarak Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde "*Volume touchant la mission du L. Col. De Götze*" altında verilmiştir.

Neticede Diez, nefret eder hale geldiği İstanbul'dan bir an önce ayrılmak için acele etti, zira 1 Mayıs'tan itibaren maaşı da tazminatsız olarak kesilmişti. Kaymakam tarafından resmî bir huzura kabul ile bütün onurlarla uğurlandıktan sonra, 23 Mayıs'ta kendisini Cebelitarık üzerinden Hamburg'a götüren Hollanda bandıralı bir gemiye bindi ve ancak Eylül ayı ortalarında Berlin'e geldi. Burada gördüğü karşılama, cesaretini yerine getirecek gibi değildi. Zira kendisine isnat edilen şikâyetlerin yanısıra, Bâbıâli ile antlaşmayı 200 bin akçe maliyetle fazla pahalıya mâl etmiş olmakla suçlandı.

Kral defalarca bu husustaki hoşnutsuzluğunu kaba bir şekilde hissettirmişti. Tamamen Bâbıâli lehine olan, krala barışın geciktirilmesinden ve ayrıca Rusya ile ilişkilerini bozmaktan başka hiçbir şey kazandırmayan bir ittifakın masraflarını aslında Bâbıâli'nin karşılaması gerektiğini düşünüyordu[147]. Lâkin Diez, kendini bu hususta da aklamayı başardı. Zira defalarca paradan tasarruf etmemesinin kendisine tembih edilmiş olmasının dışında, kendisine verilen 50 bin duka tutarındaki meblağın tamamını bile kullanmadığını kanıtlamakta hiç zorlanmadı. 12 Haziran 1788 ve 19 Mayıs 1790 tarihleri arasında toplam 202.406 akçe harcamıştı ki, bu da o dönemlerde geçerli kura göre 44.182 dukaya eşitti[148].

Diez, bütün bunlara rağmen kralın ve Bakan Hertzberg'in kaybettiği teveccühlerini bir türlü geri kazanamıyordu. Hertzberg ise -bakanlar ara sıra böyle meselelerde kısa süreli bir hafızaya ve geniş bir vicdana sahiptirler- sanki Diez'e Mart ayında onu uygun bir şekilde değerlendireceği sözünü verdiğini unutmuş gibi idi; ayrıca her halükârda elinde akdedilen bir antlaşmanın onuru ve avantajı vardı[149]. Ne avantaj ama! Zavallı Diez, Bâbıâli'nin antlaşmanın ancak Haziran ayında onaylanması esnasında onur hediyesi olarak

147 Kralın Diez'e gönderdiği 23 Nisan ve 14 Mayıs 1790 tarihli yazılar.

148 Diez'in krala gönderdiği 27 Eylül 1790 tarihli yazı ve rüşvet olarak verdiği paraların, ayrıntıları açısından oldukça ilginç detaylı bir listesi.

149 Hertzberg, Diez'e gönderdiği 9 Mart 1790 tarihli yazıda şöyle demektedir: "İmzalanmış anlaşmanın avantajı ve şerefi sizin olacak". Daha sonra, Nisan sonlarında, Hertzberg bu haksızlığı düzeltmek için, Diez'in şimdilik İstanbul'da bırakılmasının ve Knobelsdorf'u Albay Götze ile birlikte savaş harekâtlarını yönetmek üzere sadrazamın ordusuna göndermenin daha iyi olacağı görüşünde idi. Bu yüzden 23 Nisan'da krala özel bir rapor gönderdi ve kral, bunu kabul ettiği için, hemen ertesi gün Albay Götze'ye bu yönde bir yazı gönderdi. Tabii ki bu yazı İstanbul'a çok geç, Diez buradan ayrıldıktan sonra vardı.

gönderdiği 35 bin akçeden (21 bin taler) tek bir para bile alamaması, aksine paranın tamamının antlaşma ile ilgili utanç verici müzakerelere hiçbir şekilde katılmamış olan Knobelsdorf'un cebine girmemesi ile çabalarının meyvelerini toplayamamak gibi acı bir tecrübe de yaşamak zorunda kaldı.

Diez'in ayrıca aylarca kendi cebinden kıt kanat geçinmek zorunda kaldığı ve birkaç ay boyunca büyük sıkıntılar yaşadığı teessüf edilecek bir şekilde hiç dikkate alınmadı. Büyük sıkıntılar içinde 11 Kasım 1790'da krala doğrudan gönderdiği bir mektupta bahtsız durumunu etkileyici bir şekilde tarif ediyordu. Halefinin, yukarıda belirtildiği gibi, Diez'in Bâbıâli ile akdedilmesini sağladığı antlaşmanın maddî avantajlarından yararlanmasından dolayı şikâyette bulunmak istemediğini yazıyordu. Ama kendisi burada geçimini sağlamak için gerekli her türlü imkânlardan yoksun bırakılmıştı. 6 bin taler tutarındaki seyahat masrafları geri ödenmemişti ve bunun dışında görevinin ilk üç yılında çok az para aldığı dönemlerde elçiliğin şerefi ve şahsî ihtiyaçlarını karşılamak için kendi cebinden 39.350 akçe (23.610 taler) harcamıştı. Kralın adalet duygusuna ve merhametine güvenmemesi ve majestelerinden en azından uygun bir emeklilik maaşı ile seyahat masraflarının geri ödenmesini bekleyememesi hâlinde, çok büyük bir talihsizlik içinde kalacaktı[150].

Buna başlangıçta ne kabineden ne de Bakan Hertzberg'den bir cevap geldi. Bu yüzden Diez 4 Aralık'ta yukarıdaki yazının da suretini ekleyerek, kral nezdindeki talebini şu sözlerle yeniledi: "Majestelerinin teveccühünü yalnızca devletime tamamen boyun eğerek verdiğim hizmetlerle kazanmaya çalıştığım için, şu anda içinde bulunduğum hor görülme ve unutulmuşluk karşısında acımı bastıramıyorum. Sıkıntılarım gün geçtikçe artmaktadır. Majestelerinin merhametine duyduğum güvenle teselli buluyorum. Ancak, gelirim ve sermayem olmadan yapmak zorunda kaldığım harcamalar, beni sonunda iflasa sürükleyecektir"[151]. Bu da etkisini göstermediği için, 13 Aralık'ta, çok geçmeden göreceğimiz gibi o dönemlerde kendisi de gözden düşmüş olan Hertzberg'e Mart ve Nisan ayında verdiği sözleri hatırlattığı bir yazı gönderdi. Kral, bir zamanlar kendisine bizzat söz verdiği gibi, çabalarının ve talihsizliğinin karşılı-

150 Diez'in krala gönderdiği ve azli hakkında hazırlanan özel dosyada "*Actis, vs*" bulunan 11 Kasım 1790 tarihli mektup.

151 Diez'in 4 Aralık tarihli mektubu, aynı yerde.

ğını öncelikle uygun bir emeklilik maaşı ve ayrıca yeniden istihdam edilerek alacağını umduğunu söylüyordu.

Hertzberg ancak bunun üzerine sonunda Diez'in seyahat masraflarının geri ödenmesini ve mesela Zegelin ile Gaffron'un da aldıkları 2 bin taler tutarındaki emekli maaşını almasını sağladı. Aynı zamanda Diez'i özel antlaşmaların akdi için Berberî devletleri Cezayir, Tunus ve Trablusgarb ile Fas Krallığı nezdinde olağanüstü bir elçilik görevi için teklif etti. Teklif kabul edildi ve Diez de bu hususta birkaç ilginç nota hazırladı, fakat sonra bu meseleden de daha önemli işlerden ötürü vazgeçildi[152].

Hertzberg, bu önemli meselede ve bilhassa Diez'e karşı çok adil davranmadığını anlamıştı. Zira Diez daha sonra 1791 Mayıs'ında bir kez daha kendini savunmak için bazı notlar almak üzere İstanbul ile yapılan yazışmaların bir kısmının kendisine bildirilmesini istediğinde, bu yazışmaları ne kral nezdinde ne de kamuoyu önünde kullanmaması şartıyla verdi[153].

Bu arada Diez'in başka bir devlet işinde kullanılmasından bahsedilmiyordu bile, 1817'de öldüğü güne kadar münzevi bir hayat sürerek, kendini Şarkiyat araştırmalarına verdi ve bu sayede kendine çok saygın bir isim edindiği gibi, bu eserde de bize çok yardımcı olan Berlin Kraliyet Kütüphanesi'nde bulunan çok zengin Osmanlı tarihi kaynakçası ile kalıcı bir anıt bıraktı.

Diez bu şekilde o güne kadar yorulmak bilmeden çabaladığı işlerden tamamen uzaklaştırılırken, Şark Meselesi'nde gelişimini beklenenden çok farklı bir yöne çeken değişiklikler meydana gelmişti. Prusya ve Bâbıâli arasındaki ittifak antlaşması akdedildikten kısa bir süre sonra, uzun süren bedensel bir rahatsızlığın ve ruhen çökmüşlüğün ardından, Kayser II. Josef'in 20 Şubat 1790'da ölümü, bu değişikliklerin en önemlisi idi.

---

152 Hertzberg'in krala gönderdiği 15 ve 19 Aralık tarihli buraya ait raporlar ve Diez'e tahsis edilen emeklilik maaşı hakkında 17 ve 26 Aralık tarihli kabine yazıları "*Actis*" dosyasında bulunmaktadır. Burada adı geçen ve Diez tarafından Aralık 1790 ve Ocak 1791 tarihlerinde Berberîler ve Fas ile yapılacak ticaret hakkındaki notalar, Kraliyet Kütüphanesi'nde, Ms. Diez C. Fol 83'teki dosyada mevcuttur, bk. "*von Diez gesammelte und verfasste Schriften über den Handel Preußens nach der Levante*".

153 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 17 Mayıs 1791 tarihli yazı ve Diez'in cevabı.

2) Avusturya ile Ağustos 1791'de Akdedilen Ziştovi Barışı'na ve Rusya ile Ocak 1792'de Akdedilen Yaş Barışı'na Kadar Savaşın ve Barış Müzakerelerinin Devamı

Prusya ve Bâbıâli arasındaki ittifak antlaşmasının akdi, inkâr edilemez bir gerçek olarak, bütün siyaset dünyasını harekete geçirdi ve büyük endişelere sebep oldu. Hertzberg, 1790 Mart'ı sonlarında Diez'e şöyle yazmıştı: "Saldırı ittifakımız, Avrupa'da korkunç bir yankı buldu". Zira antlaşma devletleri her ne kadar karşılıklı olarak ittifakı mümkün olduğunca uzun bir süre gizli tutmaya yemin etmiş olsalar bile bu haber, bilhassa Viyana sarayına âdeta Berlin sarayına vardığı hızla gitmişti ve kayserin kabinesindekiler tabii ki antlaşmayı hemen her yere yaymışlar, kendi menfaatlerine uygun açıklamalarda bulunmuşlardı[154].

Berlin sarayının sıkıntısı bu yüzden daha da arttı. Aslında bu meseleden mümkün mertebe zarar görmeden sıyrılmak istiyorlardı. Zira çok geçmeden birçok beklentinin bağlandığı, lâkin çok pahalıya mâl olan bu antlaşmanın, sonuçları açısından kazançtan ziyade bir yük olacağına kanaat getirilmişti. Ayrıca bu antlaşma ile üstlendikleri taahhütlerden mümkün olduğunca sıyrılma veya mümkünse tamamen kurtulma isteği de her zamankinden daha güçlü bir şekilde ortaya çıkıyordu. Devasa bir adım atılmıştı, fakat şimdi mümkün olsaydı en kısa zamanda onurlu bir şekilde geri çekilmeyi yeğlerlerdi.

Öncelikle dünyaya Bâbıâli ile akdedilen ittifakın saldırı ittifakı değil savunma ittifakı olduğunu kanıtlamak için çaba gösterdiler. Bilhassa Hertzberg'in delilleri sunumu ise ne dürüsttü ne de başarılı. Daha önce de gördüğümüz gibi, Diez'e defalarca kesin ifadelerle Bâbıâli ile "sınırsız bir saldırı ittifakı" akdetme görevi verilirken, akdedilen antlaşmanın bir saldırı ittifakı değil temelde bir savunma ittifakı olduğunu iddia etmesi, diplomatik bir yapmacıklıktı[155].

---

154 Hertzberg'in Diez'e gönderdiği 30 Mart 1790 tarihli yazı. Osmanlıların sırlarını nasıl sakladıklarını bundan anlayabiliriz, diyordu burada. Lâkin Bâbıâli'nin bu meseleyi dünyaya el altından mümkün olduğunca hızlı bir şekilde yaymak için birçok sebebi vardı. Kralın Albay Götze'ye gönderdiği 19 Nisan 1790 tarihli yazıya göre, Bâbıâli'nin Berlin'de Lehistan Elçisi Kont Potocky'ye Prusya ile yaptığı ittifak antlaşmasını hemen resmî olarak bildirdiğini öğrenmişlerdi.

155 "*Recueil de déductions*", T. III, s. 58 ve A. Schmidt, "*Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*", I, Berlin 1844, s. 26'da verilen "*Précis de la carrière diplomatique du Comte de Hertzberg*" belgesinde, Diez'e Berlin ve İstanbul arasındaki mesafeden ötürü sa-

Atacakları adımları buna göre belirlemek için, hâdiselerin gelişimini beklemek amacıyla öncelikle antlaşmanın onayını mümkün olduğunca geciktirerek kendilerini güvenceye almaya çalıştılar. Londra kabinesi ciddi olarak kralın antlaşmayı onaylamamasında ısrar ediyordu[156]. Oysa asıl belirleyici olan, Viyana sarayının tutumu idi. Zira Bâbıâli de, Kayser II. Josef'in henüz Macaristan ve Bohemya kralı olan halefi Leopold'un ileride nasıl bir siyaset takip edeceğini merak ediyordu.

Padişah, Mart ayında Diez'den kayserin ölümünün Avrupa'nın meseleleri için genel ve Bâbıâli için özel olarak ne gibi sonuçlar doğuracağına dair bir bilirkişi raporu istemişti. Rapor, bu hâdisenin Bâbıâli için avantaj sağlayabileceği yönünde idi. Zira selefinden daha az hırslı ve daha az teşebbüskâr bir hükümdar olan Leopold, Bâbıâli ve Prusya ile barış yapmaya çalışacak, diğer taraftan mesela Sardunya, Avusturya aleyhine genişlemek için bu fırsatı kullanacaktı. Bu, tabii ki Bâbıâli için yararlı bir düşmanı sıkıştırma harekâtı olacaktı ve bu yüzden Sardunya'yla daha sıkı ilişkiler içine girmeye çalışmalı, fakat bunu yaparken Prusya ile imzaladığı antlaşmasını da temel almalı idi[157].

Bâbıâli, bunu yapmaya hazırdı. Yalnızca kralın da üstlendiği taahhütleri nasıl yerine getirmeyi düşündüğünü ve bilhassa silahlı kuvvetleri ile Avusturya'ya ne zaman saldıracağını öğrenmek istiyorlardı. Zira Knobelsdorf'un Diez tarafından imzalanan antlaşmayı iptal etmekle görevlendirildiğine dair söylentiler ve onayın gecikmesi, Bâbıâli'yi Berlin sarayının dürüstlüğüne karşı şüphe ile dolduruyordu. Üstelik Fransız elçi de Divân-ı Hümâyûn'a verdiği bir nota

dece keyfi olarak aştığı genel talimatlar verilebildiğini ileri sürerek kendini savunmaya çalışmaktadır. Oysa talimatlar, bildiğimiz gibi, tam da bu açıdan kesin ve netti. Albay Götze de 8 Mayıs tarihli yazısında Hertzberg'e bunu kanıtlamıştı. Kralın Bâbıâli'ye düşmanlarına karşı var gücüyle savaşacağını Rusya'dan bahsetmeyerek vadetmesinin bir kelime oyunundan başka bir şey olmadığını söylemektedir. Dolayısıyla Hertzberg, bu ittifak antlaşmasının "hiçbir şekilde saldırı olarak görülmemeli, aslında ve özünde savunma amaçlı" olduğunu iddia etmesi, meselenin bilerek saptırılmasından başka bir şey olamaz. Viyana'da ise meseleye bambaşka bir açıdan bakılıyordu. Kont Cobenzl, Mayıs ayında İngiltere'nin Viyana Elçisi Robert Murray Keith ile bu hususta yaptığı bir görüşmede, ittifak antlaşmasının "en güçlü anlamda saldırıya yönelik" olduğunu açıkladı (bk. *Memoirs and Correspondence of Sir Robert Murray Keith*, Londra 1849, Vol. II, s. 286).

156 Hertzberg'in 18 Nisan 1790'da Albay Götze'ye gönderdiği yazı.

157 Bu nota, Diez'in 22 Mart tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

ile Bâbıâli'nin Prusya ile ittifakından asla bir avantaj sağlayamayacağını kanıtlamaya çalışmıştı[158].

Kral, Mayıs ayında Bâbıâli'ye antlaşmanın bilhassa Kırım ile ilgili maddesinin Avrupa'yı endişelendirmesine rağmen üstlendiği taahhütleri özenle yerine getirmeye kararlı olduğunu bildirerek Bâbıâli'yi şimdilik sâkinleştirmeye çalıştı. Bunun için Viyana kabinesi ile anlaşmazlığın barışçıl bir uzlaşma ile çözülmesi amacıyla başarılı olacakmış gibi görünen müzakereler başlatmıştı. İmparatorluk saraylarının Kırım dışında fethettikleri bütün yerleri geri vermeye ikna edebileceğini ve böylece Bâbıâli'nin en iyi eyaletlerden dördünü, yani Boğdan, Eflak, Sırbistan ve Besarabya'yı muhafaza etmesini sağlayabileceğini umuyordu. Bu müzakerelerin neticesini bekliyor ve antlaşmanın onayını da bu yüzden geciktiriyordu.

Bu arada 10 milyon taler maliyeti olan hazırlıkları ile Bâbıâli'ye zaten önemli bir hizmette bulunmuştu. Zira Bohemya kralı [Leopold], bu yüzden Moravya'da ve Bohemya'da 150 bin kişilik bir ordu bulundurmak, dolayısıyla serhad boylarındaki silahlı kuvvetlerini azaltmak zorunda kalmıştı. Ayrıca kendi birlikleri de sınırlara doğru yola çıkmışlardı ve kendisi de olumsuz cevap alındığı takdirde, birliklerinin başına bizzat geçmek için Viyana'dan gelecek kesin cevabı bekliyordu[159].

Aynı zamanda Bâbıâli'den de hazırlıkları tamamlamada acele etmesini ve savaş harekâtının yönetimini, daha önce bildirilen planlara göre, Albay Götze'ye vermesini, yani Tuna Nehri kıyılarında maharetli bir savunmaya geçerek asıl ordu ile Bosna'dan hemen Hırvatistan, Karinyola ve İstirya'ya saldırmasını talep etmişti[160]. Bâbıâli, bunları kabul etmeye meyilli görünüyordu. En azından reisülküttab, Diez'e Bosna seraskerinin çok geçmeden 30 bin Boş-

158 Diez'in 8 Nisan 1790 tarihli mektubu.

159 Kralın 14, 24 ve 28 Mayıs ve 2 Haziran 1790 tarihlerinde Diez'e gönderdiği yazılar. Bu yazıların birinde şöyle demektedir: “Anlaşmamızın bütün Avrupa'yı ayaklandıracak bir özelliğe sahip olduğu doğrudur”.

160 Diez, Nisan ayı başlarında Divân-ı Hümâyûn'a 1 ve 8 Nisan tarihli mektuplarının yanında bulunan bir nota ile birlikte Albay Götze'nin düşüncelerine uygun olarak hazırlanan ayrıntılı bir harekât planı teslim etmişti. Kralın bu meseleye heyecanla ilgi gösterdiğini, bu amaçla Albay Götze'ye gönderilen 8 Şubat tarihli bir mektupta kendi el yazısıyla Bâbıâli'nin Tuna boylarındaki kalelerini, bilhassa Vidin ve İsmail'i güçlü bir şekilde tahkim etmesini sağlamasına dair bir not yazmış olmasından anlayabiliyoruz.

nak ve İşkodra valisinin de aynı sayıda Arnavut ile Hırvatistan'a akın edeceklerine dair güvence vermişti[161].

Kapudan paşa olarak ünlenen Sadrazam Gazi Hasan Paşa'nın Mart ayı sonlarındaki ölümünden sonra, Divân-ı Hümâyûn'da savaş yanlısı tutum yine canlanmaya başlamıştı. Hatta savaşa daha rahat devam edebilmek için, Gazi Hasan Paşa'nın zehirle ortadan kaldırıldığı da iddia ediliyordu. Kesin olan bir şey varsa o da Potemkin ile hâlâ askıda olan müzakereler hemen kesildi ve sadaret makamına o güne kadar adı hiç duyulmamış bir adam, Rusçuk Valisi Şerif Hasan Paşa getirildi. Zira siyasetle hiç ilgilenmediği, dolayısıyla yönetimdeki grubun, bilhassa seçilmesini sağlayan Reisülküttab Râşid Efendi'nin ellerinde salt figüran olarak kalacağı peşinen biliniyordu[162].

Ölen sadrazam büyük bir bölümü Enderûn Hazinesi'ne akan 30 milyon akçelik bir servet bırakmasına rağmen Bâbıâli, Prusya ile antlaşmasını hemen kraldan savaş masraflarına katılım için 15 milyon akçe borç vermesini sağlamak üzere kullanabileceğini düşünüyordu. Diez ise Divân-ı Hümâyûn'u hoş tutmak için mümkün olduğunca bunu ya kralın hazinesinden doğrudan bir kredi veya birkaç banker nezdinde arabuluculuk yaparak ya da en azından bu kredinin garantörlüğünü üstlenerek kabul etmeleri gerektiğini düşünüyordu. Zira Bâbıâli, her türlü teminatı vermeye hazırdı ve verebilecek durumda idi. Anapara üzerinden yüzde beş faiz ödeyecekti; garanti olarak bazı eyaletlerin gelirlerini rehin verecekti ve barış sağlandıktan sonra üç yıl içinde geri ödenmesini sağlayacaktı. Kral ise, mevcut şartlar altında paraya kendisinin ihtiyacı olduğunu ve Bâbıâli'nin bu kadar uzak olmasından dolayı Avrupa'da herhangi birinin böyle bir krediyi vermeye razı olacağından şüphe duyduğunu ileri sürerek bu tuhaf talebi geri çevirdi. Yine de Divân-ı Hümâyûn'a iyi niyetini ispatlamak için Hollanda ve Ceneviz'de Bâbıâli lehine görüşmeler yapacaktı; ancak padişahın bu tür arayışlar içine gireceğine bu amaçlar için vakıfların engin zenginliklerini niçin kullanmadığına bir anlam veremiyordu[163].

161 Diez'in 8 Nisan 1790 tarihli mektubu.

162 Diez'in 1 ve 8 Nisan tarihli mektupları. Burada, Hasan Paşa'nın zehirlenmiş olmasını kanıtlanmış bir olgu olarak ileri sürmektedir ve en amansız düşmanı olan reisülküttabın da bu işte parmağı olduğuna dikkat çekmektedir.

163 Diez'in 8 Şubat tarihli mektubu ve kralın 23 Mart 1790 tarihli cevabı. Albay Götze de 8 ve 18 Şubat tarihli mektuplarında bu kredinin verilmesi lehinde konuştu ve krediyi en olumlu yönünden göstermeye çalıştı. Bâbıâli'nin faiz oranını yüzde yediye yükselt-

Kral ve Hertzberg, Bâbıâli'yi savaşı sürdürmeye teşvik etmekten yorulmazlarken, Viyana ve Berlin arasındaki barış müzakereleri oldukça ilerlemişti[164]. İlk adımı, Kral Leopold atmıştı. Değişken ve hiddetli bir mizaca sahip selefinin siyasetinden sapmasının sebepleri, bu hükümdarın yalnızca daha uzlaştırıcı ve barışsever mizacında değil, daha ziyade duruma ve ülkelerinin ihtiyaçlarına daha sağduyulu yaklaşmasında aranmalı idi. Devletinin güçlerinin, Bâbıâli dışında Prusya ve Lehistan, hatta deniz devletleriyle de savaşa girme tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı bir sistemi devam ettirmeye uygun olmadığını hemen anlamıştı. Bilhassa ülkelerinin malî kaynakları buna uzun süre dayanamayacaktı.

Bu yüzden selefinin genişleme planlarından tamamen vazgeçerek krallığın mevcut topraklarını güvence altına almayı, devletini içeride güçlendirerek daha kuvvetli hâle getirmeyi ve canlandırmayı daha uygun gördü. Bunun için de içeride huzur, dışarıda barış kaçınılmazdı. Böylece şimdilik sınır boylarında savaş yanlısı tutumunu devam ettirirken ve yalnızca Bohemya, Moravya ve Galiçya'da Mareşal Laudon'un emrindeki birliklerini harekete hazır hâlde tutmakla kalmayıp, Hırvatistan'da Koburg prensinin komutasındaki birliğinin yanısıra Banat ve Eflak'ta da 50 bin kişilik bir ordu toplarken, barışçıl ve uzlaştırıcı siyasetini 25 Mart'ta Kral II. Frederik Wilhelm'e gönderdiği bir yazıyla bütün dürüstlüğüyle açığa vurdu.

Bu esnada tabii ki bilhassa Bâbıâli ile ilişkilerini ele aldı. Yazının yanında gönderilen bir notada, Bâbıâli'yle barışı gerçekten istediğini ve kayıpları ile savaş masraflarının tazmini için sınırların Pasarofça Barışı'nda (1718) taahhüt edilen hâle getirilmesinden başka bir şey istemediğini belirtti. Bohemya, Moravya ve Galiçya'da yalnızca Avrupa'nın her yerinde kralın Bâbıâli lehine savaşa katılmaya niyetli olduğu ve Lehistan'ı da buna ikna etmeye çalıştığına dair dolaşan söylentiler yüzünden birlikler bulundurmak zorunda kalmıştı. Bu husus, İstanbul'dan da gelen kesin haberlerle onaylanıyordu. Dolayısıyla bu tedbirlerin sebeplerini ortadan kaldırmaya niyetli olduğuna dair hiçbir şüphe

meye bile razı olduğunu söylüyordu ki, Şark'ta faiz oranı genelde yüzde 12 ve daha fazla olduğundan, bu rakam abartılı sayılmazdı.

164 O dönemlerde bilhassa Hertzberg şaşırtan bir cesaret gösterdi. Albay Götze'ye gönderdiği 24 Nisan tarihli yazıda, kralın savaştan yana olduğuna dair güvence vermekte ve şu övgü dolu sözlerle devam etmektedir: "Macaristan'da ordumuzun Osmanlı ordusuyla karşılaşabilmesi mutluluk verici olacaktır".

bırakmaması hâlinde, kendisine minnettar kalacaktı. Genişleme çabaları, bundan böyle siyasî sisteminin bir parçası olmayacaktı. Yalnızca ocağını saldırılara karşı korumayı kendine görev biliyordu, fakat kimseye kendisine saldırması için bir sebep vermeyecekti. Karşılıklı güven ve tam bir huzurdan başka bir şey istemiyordu. Müttefikler arasında tam eşitlik ilkesine uyulduğu takdirde, kendisine çok yanlış bilgilerin verildiği Alman Hükümdarlar Birliği'ne [Fürstenbund] bile seve seve katılacaktı. Son olarak, kralın Hollanda'da Habsburg tebaasına karşı muamelesinde de adil davranacağını umuyordu[165].

Prusya kralı, genel olarak tabii ki Kral Leopold'un görüşlerine katılıyordu. 15 Nisan'da Leopold'a kendi el yazısı ile gönderdiği cevabında, tek istediğinin Avrupa'da barışın sağlanmasına katkıda bulunmak olduğunu söylüyordu; kendisi de herhangi bir fetihte bulunmayı düşünmüyordu. Bâbıâli lehine silahlarına sarılacağı söylentileri yalnızca şartların gerektirdiği bir şeydi. Zira Bâbıâli'yi ya avantajlı olmayan bir barışa zorlamaya kalkmışlardı ya da tamamen yok etmeye niyetlenmişlerdi. Oysa her iki durum, bilhassa komşu devleti olan Lehistan için olumsuzluk yaratacaktı. Lâkin arabuluculuk teklifleri daima geri çevrilmişti. Bu yüzden olaylara hiçbir şey yapmadan seyirci kalmaya devam edememişti. İstenen barışı sağlamak öncelikle Kral Leopold'a ve müttefiki Rus çariçesine bağlı idi. Bunun için iki yol vardı: Ya İngiltere kralı tarafından da teklif edildiği gibi, bu savaştan önce mevcut statüko yeniden tesis edilecekti ya da tercihen, kolayca yürütülebilecek bir plana istinaden, duruma göre takas, devir ya da tazminat aracılığıyla ilgili devletlerin, yani Şark'ın ve Kuzey'in menfaatlerini, Avrupa'nın o bölgelerinde kalıcı bir dengenin ve kalıcı bir barışın temelini oluşturabilecek şekilde tatmin edecek genel bir antlaşma sağlanacaktı. Bir taraftan deniz devletleri, diğer taraftan da Bâbıâli ve Lehistan ile ilişkilerinden dolayı bağlı olduğundan, dolayısıyla da tek başına hareket edemeyeceğinden, bu hususta daha fazla ayrıntıya giremezdi. Tabii ki bu esnada Bâbıâli ile akdedilen ittifak antlaşmasının doğası ve amacı hakkında her türlü imada bulunmaktan kaçınmıştı.

Viyana'da kralın bu kaçamak cevabının asıl anlamı gayet iyi kavrandı ve takdir edildi. Üstelik İngiltere de bu hususta daha ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştu. Zira St. James kabinesi, Prusya'nın ittifak antlaşmasının içeriğinden haberdar olur olmaz, bunun etkilerini mümkün olduğunca azaltabilmek

165 Gerek bu yazı, gerekse devamında buraya ait yazılar, Hertzberg, *Recueil des déductions*, T. III, s. 61 ve devamında verilmektedir.

için, savaştan önceki statüko esas alınarak barış müzakerelerini devam ettirebilmek amacıyla savaş hâlinde bulunan devletlere ve Prusya'ya genel bir ateşkes teklifinde bulunmuştu.

Viyana'daki İngiliz elçisi Sir Robert Murray Keith'e önce Kayser Leopod ve bakanlarını bu plan için kazanma ve bunu başardıktan sonra, meslektaşı Ainsley aracılığıyla Bâbıâli'nin de ilgisini çekmek için, hemen İstanbul'a bir ulak gönderme emri verilmişti[166].

Kral Leopold, Mayıs ayının ilk günlerinde İngiliz elçisi ile yaptığı ilginç bir görüşmede bu mesele ve bilhassa o zamanlar Prusya'ya karşı tutumu ile ilgili şahsî görüşlerini bildirmekten çekinmedi[167].

İngiltere sarayının bu müdahalesi karşısında duyduğu memnuniyeti açıkça dile getiriyordu. Zira İngiltere'nin bu müdahalesinin asıl sebebinin Prusya ve Bâbıâli arasında akdedilen, ancak prensipleri ve hükümleri hiçbir şekilde Londra sarayının ne saygın zihniyetine ne de barışçıl tutumuna uygun olamayan saldırı ittifakını engellemek olduğunu düşünüyordu. Yalnızca teklif edilen mütarekeyi hemen kabul edebilecek durumda olmadığı için üzgündü. Zira müttefiki olan Rusya ile mutabakata varmadan tek taraflı bir karar veremezdi. Lâkin Rusya da tıpkı Bâbıâli gibi barışı kabul etmeye meyilli olacak kadar yorulduğundan, çariçenin İngiltere'nin bu teklifini seve seve kabul edeceğinden hiçbir şüphesi yoktu. Çariçeden bunu yalnızca resmî yollardan talep etmekle kalmayıp, kendi eliyle hazırladığı bir yazıyla da acilen istemişti. Prusya kralı planladığı gibi Mayıs ayı sona ermeden düşmanlıklara başlamaya niyetliymiş gibi göründüğünden, acele davranmak gerekiyordu. Bütün tarafları tatmin edecek bir mutabakata kolayca varılabileceğini umuyordu. Bu arada önemli olduğunu düşündüğü bazı fikirleri de aktarmak istiyordu.

Öncelikle Galiçya hiçbir şekilde söz konusu edilmemeli idi. Zira bu eyaletin geri verilmesi ne şeref, ne görev duygusu, ne de adaletle bağdaşıyordu. Diğer hususlara seve seve eğilmeye hazırdı. Ayrıca Bâbıâli yeniden komşularında korku değil, saygı uyandıran bir duruma getirilmeli idi. Talihsiz geçen üç askerî harekâttan sonra hiçbir yer kaybetmediği için, Prusya ile ittifakından dolayı güçlenmiş bir hâlde, çok geçmeden savaşı yeniden başlatmayı çok

166 Hertzberg'in Albay Götze'ye gönderdiği 13 Nisan 1790 tarihli yazı.

167 Tamamı, S. R. M. Keith'in Leeds düküne gönderdiği 11 Mayıs 1790 tarihli mektupta verilmiştir, bk. *Memoirs and Correspondences*, Vol. II, s. 227 ve devamı.

da tehlikeli bulamayabileceğinden Bâbıâli'ye kaybettiklerinin tamamı geri verilmemeliydi. Kendisi, yani Kral Leopold, fethedilen veya edinilen yerler üzerinde hiçbir hak talebinde bulunmuyordu. Yalnızca Bâbıâli ile iyi komşuluk ilişkilerini sürdürmeye uygun güvenli ve doğal sınırlar istiyordu. Zira herkesten ziyade Türklerle komşuluk yapmayı yeğlediğini açıkça itiraf ediyordu ve Türkler bizim için, "siz İngilizlerin en güvenilir ve en rahat komşu olarak kabul ettiğiniz deniz gibidir", diye ekliyordu vurgulayarak.

"Prusya'ya gelince", diye devam etti. "Kral sanki Danzig ve Thorn'u çok istiyormuş gibi görünmektedir. Ayrıca bu şehirlerin kral için çok önemli bir avantaj sağlayacaklarını, ancak Lehistan için çok önemli olmadıklarını düşünüyorum ve bu yüzden de Lehistan'a karşılığında uygun bir telafi verilmesi hâlinde, bu isteği kabul edebilirim. Lâkin bu telafinin benim topraklarımdan karşılanması için hiçbir sebep göremiyorum". Hemen ardından da böyle bir şeyden kaçınmalarını sağlayacak bir çözüm yolu teklif etti.

Son olarak, Prusya'nın kendisine savaş ilân etmesi hâlinde, hemen Hollanda'nın bağımsızlığını da tanıyacağından endişe etmesi gerektiğini belirtiyordu. Oysa bu darbe öyle ağır bir darbe olacaktı ki, bu eyaletleri geri alabilmek için bütün gücünü kullanmak zorunda kalacaktı. En iyi ihtimalle bile zorunlu olarak, söz konusu eyaletlerin diğer bölümlerini geri almasına yardımcı olmaya ikna etmek için Fransa'ya bu eyaletlerin önemli bir bölümünü teklif etmek gibi çaresiz bir adıma bile başvurmak zorunda kalabilirdi. "Lâkin" diye ekledi gülümseyerek, "durumun yalnızca en karanlık tarafını göstermeye çalıştım; yoksa Tanrı şahidimdir ki, Fransa'nın bu şekilde olaya karışmasını ne bekliyorum ne de istiyorum; daha ziyade İngiltere'nin bilgece ve dostane bir şekilde durumu hızlı bir şekilde uzlaşmaya götürmesini sevinçle bekliyorum".

Elçi, bunun ancak genel bir ateşkes ile mümkün olabileceğini bilhassa belirtti. Bu yüzden de teklifleri hususunda daima kralın başbakanı Prens Kaunitz'in hırçınlıkları ve direnişi ile mücadele etmek zorunda kaldığına çok üzülüyordu. Kral, bunun üzerine, gülümseyerek, buna üzüldüğünü söyledi, ancak bu durumu değiştiremezdi. Elçi, bundan böyle kendisine daha ayrıntılı açıklamalarda bulunacak olan Başbakan Yardımcısı Kont Cobenzl ile irtibata geçmeliydi.

Keith ise Kont Cobenzl'den de yalnızca zaten bildiklerinin, yani Prens Kauntiz'in Londra sarayının ateşkes tekliflerini çok soğuk karşıladığının ve

kralın görüşlerinin aksine, her zamanki gibi kolay sinirlenen mizacı ile konuyu önce Rusya'ya sorması gerektiği bahanesiyle redde uğramasının onayını aldı. Keitlı, kendini tutamayarak, bir prensin kendi hükümdarının iyi niyetli amaçlarını bu şekilde engellemeye nasıl cüret edebildiğine şaşırdığını söyleyince, kralın düşüncelerine her yönden katılan Cobenzl, yetenekleri gün geçtikçe azalırken huysuzluğu günden güne artan 80 yaşında bir ihtiyarın zaaflarına göz yummak gerektiğini açıkladı.

Prens Kaunitz'in resmî açıklamasının bu hususta ne yazık ki eli kolu bağlı olan kralın düşüncelerini hiçbir şekilde yansıtmadığını açıklamak için döktüğü diller, hiçbir işe yaramadı. Zira Keith, Cobenzl söz konusu notayı geri almanın mümkün olmadığını açıkladığından, bununla yetinmek ve İstanbul'a ulak göndermekten de vazgeçmek zorunda kaldı; üstelik Prusya ile kurduğu ittifakın Bâbıâli'yi ateşkes konusunda çok daha uysal hâle getirdiğini düşünüyordu.

Neticede Kral Leopold ve şansölye arasındaki bu görüş ayrılığı, İngiliz elçinin faaliyetlerini her yönden felç ediyordu. Kont Cobenzl, Kral Leopold'un Londra'ya gizli bir şekilde şahsî görüşlerine uygun bir nota göndereceğine dair güvence vermesine rağmen, Prens Kaunitz'in de aynı zamanda Londra'daki Avusturya elçisi Kont Ravitzky'ye tam aksini belirten, dolayısıyla da St. James kabinesinin tabii ki tek geçerli belge olarak kabul edeceği resmî talimatlar göndermeyeceğine dair güvence veremiyordu.

Murray Keith'in, Kral Leopold'un Prusya'ya saldırmaya niyetliymiş gibi göründüğüne, hatta Prens Coburg'un daha şimdiden Vidin'i tehdit etmeye başladığına dair endişesi karşısında Kont Cobenzl, kralın böyle bir niyeti olmadığını ve Vidin'i ele geçirseler bile, hiçbir şekilde ellerinde tutmayacaklarını, aksine yalnızca Bâbıâli'yi bir an önce barış yapmaya zorlamak için bir yardımcı araç olarak kullanacaklarını ileri sürerek, İngiliz elçiyi sâkinleştirmeye çalıştı. Ayrıca Rusya'nın da Viyana sarayı ile aynı düşüncede olduğuna ve mutabakat içinde hareket edeceğine dair güvence de veriyordu[168].

Bütün bu anlatılanlardan, Kral Leopold'un 28 Nisan'da Kral II. Frederik Wilhelm'in 15 Nisan tarihli yazısına verdiği cevabın ne türde olduğu kolayca anlaşılabilmektedir. Kaçamak ve oyalayıcı idi. Kral, daha kesin açıklamaları Rusya ile geçici bir mutabakata bağlı olarak yapabileceğini düşünüyordu, zira

168 S. R. M. Keith'in Kont Cobenzl ile yaptığı görüşme hakkındaki raporu, Keith'in 24 Mayıs 1790 tarihli mektubunda verilmiştir, bk. *aynı eser*, s. 284 ve devamı.

İngiltere'nin genel bir ateşkes ile ilgili teklifi, her iki devlet tarafından ciddi olarak değerlendiriliyordu. Tabii ki St. Petersburg kabinesinin de ölçülü ve uzlaştırıcı düşüncelerine katıldığını, böylece herkesin menfaatlerini yeterli derecede ve adil bir şekilde bağdaştırabilecek hızlı bir barışın yapılabileceğini umuyordu[169].

Bu arada Berlin'de istemeyerek de olsa, o dönemlerde Hertzberg tarafından yürütülen siyasetin gerektirdiği şartlar saklı tutularak, İngiltere'nin teklifi kabul edilmişti. Albay Götze, 19 Nisan'da Bâbıâli'ye kralın İngiltere tarafından talep edildiği üzere, barışın temeli olarak savaştan önceki statükoyu kabul etmeye hazır olduğunu bildirmekle görevlendirildi. Söz konusu mektupta şöyle deniyordu: "Buna istinaden Bâbıâli'nin kaybettiği bütün eyaletleri geri almasını sağlayabileceğimi anladığım anda fetihlere ve genişlemeye dair bütün umutlarımdan vazgeçerek, Bâbıâli için ne kadar büyük bir fedakârlıkta bulunduğumu görebilirsiniz. Bu yüzden Bâbıâli'nin de bu örnekle dürüstlüğümün ve dostluğumun bütün gücünü anlayabileceğini umuyorum". Karşılığında Bâbıâli'nin de imparatorluk saraylarının tekliflerini, bilhassa Kırım'ın devredilmesi talebini yalnızca Macaristan kralının [Leopold] Lehistan ve Prusya ile Galiçya'nın devredilmesi ve Prusya kralı için uygun bir telafinin verilmesi hakkında görüşmesi şartıyla kabul etmesini bekliyordu. Oysa Prens Kaunitz'in Londra kabinesinin teklifini geri çevirdiği öğrenilir öğrenilmez, Albay Götze'ye yalnızca birkaç gün sonra, meseleyi hiç olmamış gibi kabul ederek, Bâbıâli'ye hiçbir açıklamada bulunmama emri verildi[170].

Viyana sarayına karşı ise daha kararlı bir tutum takınmak ve daha kesin taleplerde bulunmak gerektiğini düşünüyorlardı. II. Frederik Wilhelm'in Kral Leopold'a 9 Mayıs'ta gönderdiği bir yazıda, Avusturya ile Rusya'ya da mutlaka hitap edeceği ve kalıcı bir barışa temel oluşturmaya uygun olduğu düşünülen, ancak o güne kadar gizlenen uzlaştırma planı açıkça ortaya konuldu.

Prusya kralı, Macaristan kralının şimdilik müttefiki olan Rus çariçesi ile bu kadar önemli hususlar hakkında mutabakata varması için önemli sebepleri olduğunu kesinlikle anladığını belirtiyordu. Yine de en kısa zamanda ilgili devletlerden her biri şartların gerektirdiği tarafı seçebilsinler diye açık ve ke-

169 Hertzberg, *Recueil des déductions*, T. III, s. 71.

170 Albay Götze'ye gönderilen 19 ve 24 Nisan 1790 tarihli mektuplar.

sin bir cevap talep etmek zorunda idi. Zira daha fazla ertelenmesi mümkün olmayan taahhütleri mevcuttu. Ayrıca ateşkesten ziyade barışı andıran bir durumda idi. Bu yüzden Macaristan kralının da kaderleri Prusya'yı ilgilendirenlere karşı savaş harekâtlarını durduracağını umuyordu. Şimdilik daha sonra genel bir barışa temel teşkil edebilecek ve bir kongrede üzerinde gerekli değişikliklerin yapılabileceği bazı ön barış hazırlıkları üzerinde mutabakata varılabilirdi. Böylece en azından hem kendileri hem de birbirlerinin tebaaları için önemli masraflardan ve yüklerden kurtulacaklar, nihayet bu utanç verici bilinmezlik durumundan çıkabileceklerdi, vs.

Bu yazının ekinde teklif edilen uzlaştırma planının en önemli hususları da verilmişti. Bu planı ana hatları ile zaten biliyoruz. Bâbıâli Tuna ile Turla nehirleri arasında kaybettiği toprakları geri alacak, karşılığında Avusturya'ya Eflak ve Sırbistan'ın Pasarofça Barış Antlaşması'nda Avusturya'ya verilen kısmını bırakacaktı. Avusturya, Macaristan ve Erdel sınırlarından Turla ve Stry nehirlerine kadar olan sahayı ve bu nehrin Turla Nehri'ne aktığı yere kadar uzanan küçük Zips ve Pokutya bölgesi haricinde Galiçya'yı Lehistan'a verecekti. Zips ve Pokutya karşılığında Danzig ve Thorn, Bâbıâli'yi ebediyen Kırım'dan ve Pasarofça Barış Antlaşması'nda belirlenen sınırlar haricindeki yerlerden vazgeçmeye ikna etmeye çalışacak ve karşılığında Bâbıâli'ye Karadeniz kıyılarındaki toprakları için tam bir güvence sağlayacak olan Prusya'ya verilecekti. Prusya, Hollanda'daki ayaklanmanın bastırılması hususunda Leopold'a engel olmayacaktı ve kayser seçiminde de elektör olarak oyunu ona verecekti. Lâkin en geç Mayıs ayının sonundan önce bu şartların kabul edildiğinden emin olmak zorunda idi. Bu şartlar, Viyana sarayını olumsuz etkilemeyecekti. Galiçya'nın karşılığını fazlasıyla alacaktı ve bu antlaşma ayrıca Şark'ta dengeyi ve Prusya Monarşisi'nin güvenliğini, Avusturya ile Prusya arasında bundan böyle her türlü kıskançlığın sebebini ortadan kaldıracak şekilde düzenlemek için tek çare idi[171].

Kral Leopold'un İngiliz elçiye yaptığı yukarıda verilen açıklamalarından, Berlin kabinesinin bu buyurucu, hatta meydan okuyucu sözlerinin Viyana'da nasıl karşılandığını anlamak mümkündür. Kral Leopold, 25 Mayıs tarihli cevabında barışçıl ve dostane düşüncelerini bir kez daha dile getirerek, genel olarak prensipleri kabul edilen, fakat yerine getirilmelerine dair uygulama-

171 Hertzberg, *aynı eser*, s. 74 ve devamı.

rına onay veremeyecekleri teklifler hakkında bazı geçici karşı açıklamalarda bulunmakla yetindi. Bilhassa mevcut savaşla hiçbir ilgisi olmayan Galiçya'nın devredilmesi ile muhtemelen Prusya'nın Avusturya aleyhine genişletilmesine çalışılıyordu. Bunun karşılığında Avusturya'ya Osmanlı sınırında teklif edilen nüfussuz, ekilmeyen ve maddî kaynakları olmayan sefil topraklar, hiçbir şekilde yeterli telafi sayılamazdı. Kayser seçimi ve Belçika meselesi, hafifçe geçiştirildi. Birincisi sonuçta yalnızca Habsburg hanedanının gücünü genişletmesi ile hiçbir bağlantısı olmayan şahsî bir onur meselesi idi ve Avusturya'nın Belçika üzerindeki hâkimiyet haklarını hiç kimse bir şüphenin veya kavganın konusu hâline getirmeyi düşünmüyordu. Genel bir mütarekeyi ise yalnızca Bâbıâli'nin de bunu kabul edeceğinden tamamen emin olduktan sonra kabul edebilirdi[172].

Berlin'de Prusya kralının 2 Haziran'da Kral Leopold'a gönderdiği bir yazı ile Viyana kabinesine Galiçya'nın Avusturya için daha lehte olacak şekilde paylaşılması amacıyla yaptığı başka bir uzlaşma teklifinin ardındaki kızgınlığı artık gizlemekte bile zorlanıyorlardı. Macaristan kralı, bu yazıda, ekteki açıklamalarla Berlin kabinesinin tekliflerini hazırlarken esas aldığı saf niyetlerin yalnızca yeni bir delilini bulacaktı. Kral, Leopold'un müzakerelerin temeli olarak tam ya da sınırlı statükoyu Prusya tarafından önerildiği gibi yeniden tesis etmeyi kabul etmesi hâlinde, Bâbıâli'nin de genel ateşkesi kabul edeceğine dair güvence verebilirdi. Lâkin bu ana noktada herhangi bir mutabakata varılamadığı takdirde, Berlin sarayı da kayser seçimi ve Hollanda meselesinde istediği gibi hareket etmekte özgür olmalı idi[173].

Prusya kralı ve Hertzberg gerçekte bu bir nevi ültimatomun Viyana'da istenen etkiyi bırakacağını beklememişlerdi. Aslında nihaî sonucu silahlarla belirlemek zorunda kalacaklarına inanıyorlardı, üstelik Kral Leopold da çok sayıdaki silahlı kuvvetlerini sınırlardan geri çekmeye pek niyetli görünmüyordu. Dolayısıyla tedbirler buna göre alındı ve Haziran ayının ilk yarısında ana ordu, yanında Braunschweig dükünün ve General Möllendorf'un bulunduğu kralın bizzat yönetimi altında Silezya'ya girerken, Doğu Prusya'da Korgeneral Kont Henkel emrinde ayrı bir kolordu Litvanya ve Rusya sınırlarına doğru ve Batı Prusya'da General Usedom emrinde başka bir kolordu Thorn ve

172 Hertzberg, *aynı eser*, s. 80 ve devamı.

173 Hertzberg, *aynı eser*, s. 88 ve devamı.

Weichsel Nehri'ne doğru ilerletildi. Kral, 18 Haziran'da Bohemya sınırları yakınında Frankenstein ve Reichenbach arasındaki küçük Schönwalde Köyü'nde ana karargâhını kurdu, Kont Hertzberg hemen arkasından geliyordu ve aynı gün Reichenbach'a vardı.

Burada yapılan ilk önemli hareket, Bâbıâli ile akdedilen, ancak uzun zamandır geciktirilen ittifak antlaşmasının onaylanması oldu. Antlaşma, muhtemelen bütün dünyaya bir dereceye kadar bu hususta ciddi olduklarını göstermek için, 20 Haziran'da Schönwalde'de onaylandı. Zira Rusya'ya savaş ilân edilmesi ve Kırım'ın geri alınmasına dair o iki uğursuz hüküm, antlaşmanın yerine getirilmesine dair taahhüdün yanına, sınırlama getirmek amacıyla "elimizde olduğu ve şartlar izin verdiği dereceye kadar" ifadesi eklenerek ve Kırım'dan hiç bahsetmeden, sadece Bâbıâli'nin "mevcut savaşta" kaybettiği eyaletlerin geri verilmesinden bahsedilerek aşılmıştı. Bu arada Avusturya ve Rusya sınırlarına doğru başlatılan birlik hareketlerine ise bizzat dikkat çekiliyordu. Bâbıâli, yapılan değişiklikleri kolayca geçiştirdi ve antlaşmayı, "Prusya sarayının onayladığı hükümlere aykırı herhangi bir adım atmadığı sürece, antlaşmayı sâdık bir şekilde yerine getireceğini" belirterek, kabul etti[174].

Bu kadar gergin durumlar altında Viyana'nın aslında her ne pahasına olursa olsun kaçınmak istediği birçok şeyden endişe etmek gerekiyordu. Schönwalde karargâhında ise hâlâ savaş yanlısı bir tutum ve kibir hüküm sürüyordu. Hertzberg, oyunu tamamen kazandığını ve meseleyi tek başına başarıya götürebileceğini düşünüyordu. Aslında deniz devletlerinin temsilcilerinin bundan böyle Viyana sarayı ile müzakerelerine karışmalarını da istemiyordu. Ancak İngiltere'nin Berlin elçisi Ewart, sert bir notada, yapılacak müzakerelere katılımlarını âdeta kendisinin ve Viyana'daki meslektaşı Sir Keith'in barışın tesis edilmesi lehine bugüne kadar gösterdikleri faaliyetlerden kaynaklanan bir hak kabul ederek, müzakerelerden hariç tutulmayı tamamen geri çekilmek zorunda kalmasını gerektirecek bir hakaret, sarayının onurunun ve itibarının ihlali olarak görmesi gerektiğini açıkladıktan sonra, Hertzberg geri adım attı ve kralı da kendi görüşleri için kazanmayı başardı. Zira Viyana sarayına böylesine önemli bir anda müttefikler arasında bu kadar bariz bir husumetten dolayı açık vermeyi endişe verici buluyordu ve sonunda şimdilik söz konusu olanın yalnızca bazı ön hazırlıkların tespiti olduğu düşüncesi ile teselli buldu.

174 Her iki onay için bk. Hertzberg, *aynı eser*, s. 51 ve devamı.

Prusya karargâhında esen savaş rüzgârlarının en iyi delili, kralın Hertzberg'e gönderdiği ve meselenin bu şekilde ele alınmasını onayladığı yazının son sözleri idi: "Burada, ordumun başında, Berlin'deki kabinemde müzakerelerde bulunduğumdan daha yumuşak davranmayacağımdan emin olabilirsiniz"[175].

Böylece deniz devletlerinin temsilcileri önce Breslau Şehri'ne giderken, Avusturya temsilcileri Berlin Elçisi Prens Reuss ve Kral Leopold'un çok güvendiği Devlet Sekreteri Baron Spielmann, iki hükümdar arasında o güne kadar yürütülen yazışmaları esas alarak müzakereleri devam ettirmek amacıyla 26 Haziran'da Reichenbach Şehri'ne geldiler. İlk görüşme hemen ertesi gün yapıldı, fakat şimdilik yalnızca mutabakata varmaktan henüz çok uzak olunduğu kanaatine varmalarıyla sonuçlandı.

Taleplerini artık rahatsızlık verici olduğu için Hertzberg'in aslında tamamen gözardı edilmesini istediği[176] statüko zeminine oturtan Avusturyalılar, önce Hertzberg'in oluşturduğu tazminat tekliflerini kabul etmek istemediler. Prusya'nın Thorn ve Danzig ile etrafındaki topraklarla ilgili taleplerini fazla yüksek buldular ve karşılığında Hertzberg'in kabul etmek istemediği uygun bir telafi talep ettiler. Avusturyalılar daha sonra Pasarofça Barış Antlaşması'nın sınırlarına dair hak taleplerini ileri sürerek, onur meselesi yaptıkları Belgrad'ı da kendilerine isterlerken, Hertzberg, aynı sebeplerden dolayı, Belgrad'ı Bâbıâli lehine savunmayı uygun gördü. Son olarak Galiçya üzerinde de mutabakata varılamadı. Hertzberg, Brody Şehri ve Wieliczka tuz madenleri ile birlikte Galiçya'nın daha iyi kısımlarını Lehistan için talep ederken, Avusturyalılar yalnızca daha kötü ve değerini muhtemelen abarttıkları bir yeri devretmek istiyorlardı.

Hertzberg, krala aynı gün gönderdiği raporda ifade ettiği gibi, bu sonuçlardan esas olarak memnundu, zira statükonun pekiştirildiğini ve tazminat planının karşı tarafça en azından prensipte kabul edilmiş olduğunu düşünüyordu[177]. Buna istinaden tazminat planını iki gün sonra, 29 Haziran'da daha kesinleşti-

175 Hertzberg'in krala gönderdiği 26 Haziran tarihli yazı ve kralın 27 Haziran 1790 tarihli cevabı (Diez'in Kraliyet Kütüphanesi'ndeki evraklarının arasında).

176 Sir Robert Keith, Leeds dükün gönderdiği 28 Ocak tarihli bir yazıda (bk. *Correspondence,* Vol. II, s. 361) bu konuda şöyle demektedir: "Kont Hertzberg'in 'statüko' kelimesine antipatisi çok doğaldır, zira atak bir planlamacının kalemini yararsız bir silah hâline getiriyorlar".

177 Hertzberg'in 27 Haziran 1790 tarihli raporu, bk. *aynı eser*.

rilmiş hâliyle sundu. Avusturya, bu plana göre Belgrad dâhil olmak üzere, fethettiği bütün yerleri geri vermeyi ve Tuna, Oltu ve Verbas nehirlerini bundan böyle iki devlet arasında sınır kabul etmeyi taahhüt edecekti. Rusya, bu ön hazırlıkları da kabul etmeyi reddettiği takdirde, savaşın devamında Avusturya tarafından desteklenmeyecekti. Galiçya, Danzig ve Thorn'da kısmen Lehistan'a kısmen de Prusya'ya devredilecek bölgeler, Hertzberg'in son tekliflerine göre kesinleştiriliyordu. Son olarak da Rusya'nın barışa katılımının nasıl sağlanacağına ve Hollanda'nın Avusturya'ya ait bölgelerinde huzurun nasıl tesis edilebileceğine dair şartlar ayrıntılı olarak belirtiliyordu[178].

Avusturya temsilcileri bu teklifleri sâkince dinlediler, fakat akabinde hemen bunları kabul etmeye yetkili olmadıklarını, dolayısıyla önce Viyana'dan yeni talimatlar almak zorunda olduklarını açıkladılar. Talimatlar ancak 11 Temmuz'da Reichenbach'a geldi ve iki gün sonra yapılan bir görüşmede Hertzberg'e sunuldu. Genel olarak tatmin ediciydiler. Zira Viyana kabinesi, Hertzberg tarafından önerilen ön hazırlıkların bütün diğer şartlarını kabul etmeye meyilli görünürken, yalnızca Galiçya'da ve Lehistan'ın Prusya'ya ait kısımlarında devredilecek bölgeler ve Bâbıâli ile Pasarofça Barış Antlaşması'na dayanarak sınırları düzenlenmesi hususunda henüz müzakere edilmesi gereken bazı değişiklikler yapma hakkını saklı tutmakta idi[179].

Oysa bunların hiçbiri olmadı. Viyana kabinesi bu karşı talepler konusunda gerçekten dürüst müydü bilinmez ama Kral Leopold'un yukarıdaki açıklamalarına ve Prens Kaunitz'in tutumuna bakılacak olursa bu oldukça şüpheli idi. Zira Hertzberg'in siyasî sistemine karşı başka taraflardan da, iki açıdan kralın bile meyil gösterdiği kararlı bir muhalefet oluştuğu sır değildi.

Öncelikle 31 Haziran'da Reichenbach'a gelen deniz devletleri İngiltere ile Hollanda'nın temsilcileri, her iki devletin ancak Londra kabinesinin Viyana'da talep ettiği "tam statüko" zemininde barışın tesisine katkıda bulunabileceklerini ve kralın, tazminat aracılığıyla uzlaştırma planlarında ısrar etmesi hâlinde, bunu *casus foederis* (ittifak antlaşmasının tatbikini mucip sebep) kabul edemeyeceklerini, dolayısıyla her türlü katılımdan imtina edeceklerini açıkladılar[180].

---

178 Bu "*Point préliminaires* (ön hazırlık noktaları)" için bk. Hertzberg, *aynı eser*, s. 97 ve devamı.

179 Hertzberg, *aynı eser*, s. 100 ve devamı.

180 Hertzberg, *aynı eser*, s. 103 ve devamı.

Bu ise Kral II. Frederik Wilhelm'i oldukça sindirmişti. Zira ikinci olarak, Hertzberg'in taht yakınındaki muhalifleri, bilhassa kralın musahibleri Bischoffswerder ve Wöllner, onun geniş kapsamlı ve cüretkâr siyasetine karşı önemli endişeleri dile getirmişler ve iyi niyetli ama değişken düşünceli kral da bunlara kulaklarını tıkamamıştı. Hertzberg'in taleplerinde ısrar edildiği takdirde çıkabilecek savaşın tehlikelerine ve bu durumda Avusturya ile Rusya'nın belki silahlarını müştereken Prusya üzerine çevirmek için Bâbıâli ile anlaşmaya varabileceklerine en kötü şekilde dikkat çekilmişti. Neden böyle bir savaşa girilsindi ki? Avurpa'daki denge için mi? Yoksa Hertzberg'in gözüne kestirdiği ve yalnızca en büyük anakara devletlerinin değil, Prusya'nın müttefikleri olan deniz devletlerinin de karşı çıktığı önemsiz fetihler için mi?

Tabi ki bu arada Hertzberg'e karşı şahsî şüpheler de ileri sürüldü. Krala, Hertzberg'in devletin kalıcı refahını ve gelecekteki talihini geçici ve yanıltıcı bir ihtişama feda ettiği siyasetinin asıl itici gücünün bilhassa yanlış hırsı ve Avusturya'ya karşı bir tutkuya dönüşen kör nefreti olduğunu anlatmaya çalıştılar. Hatta el altından zamanın devrimci fikirlerine meylettiğini ve devrimci gruplarla gizli bir mutabakat içinde olduğunu iddia etmekte bile sakınca görmediler. Hâlbuki batıdan bütün krallıkları tehlikeye atan bir fırtınanın yaklaştığı bir zamanda doğuda bir savaşa girmek, sağlıklı bir siyasete aykırı olacaktı. Bakışları şimdi batıya, Fransa'ya çevirmek gerekiyordu; tahtları yok eden ve barakaların saraylara karşı savaşını açıkça ilân eden devrimcilere karşı silahlara sarılmak lâzımdı. Kral için bu çok başlı devrim yılanının başını ezmek ve sırf yaşından dolayı bile saygıyı hak eden monarşiyi yeniden tesis eden kişi olmaktan daha şanlı bir şey olabilir miydi?

Ayrıca Almanya'da uzun süre kalmış olmasına rağmen, Sir Murray Keith'in İtalyan hemşerilerine özgü kurnazlığı asla tam olarak bırakmadığını iddia ettiği iyi eğitimli, zeki ve oldukça faal olan dönemin Varşova elçisi Marki Lucchesini, Hertzberg'in en tehlikeli muhaliflerinden biri idi. Lucchesini, Kral II. Frederik Wilhelm'in güvenini kazanmıştı, onunla sürekli olarak gizli bir şifre kullanarak yazışıyordu ve bu yazışmaları, öncelikle Hertzberg'in "paylaşım ve hırsızlık siyaseti" diye adlandırdığı siyasetinin tehlikeli sonuçlarına dikkat çekmek için kullanmıştı[181].

181 Lucchesini'nin karakter özellikleri ve kral ile ilişkileri hakkında değerli bilgileri, en doğru şekilde Sir Murray Keith, Leeds düküne gönderdiği mektubunda vermektedir, bk. *aynı eser*, s. 360. Diğer açıklamalarının yanısıra, onun hakkında şöyle demekte-

Bu yolla, kralın Hertzberg'in planlarına karşı bir tutum geliştirmesini sağlaması ve Prusya'nın Şark politikası üzerinde önemli bir nüfûz kazanması zor olmadı. Kralın Şark politikasını bambaşka bir yola yönlendirmeye çalıştı. Muhtemelen Hertzberg'i kızdıracak bir şekilde kral tarafından durumlar hakkındaki görüşünü bildirmek üzere Schönwalde'deki karargâha çağrılan Lucchesini, Lehleri önceden öyle hazırlamıştı ki, artık Danzig ve Thorn'un Prusya'ya devredilmesi hakkında tek bir kelime bile duymak istemiyorlardı. Varşova'daki muhalif grup, Lehistan'ın Cebelitarık ve tek limanı olan Danzig'in yabancılara tesliminden söz açıldığında, ihanetten bahsetmeye başladılar ve Lucchesini muhtemelen bu direnişi krala aşılmaz olarak göstermeyi ihmal etmemişti.

Neticede Viyana'dan esen şark rüzgârları Hertzberg'in genişleme politikasının dayanıksız yapısını tamamen yere yıktığında, bu yapının temellerinin altı zaten her yönden oyulmaya başlanmıştı bile. Sonunda kralı sonu gelmeyen bu müzakerelerden bıktırmayı ve gerçekleştirilmesi imkânsız fikirlerde ısrar etmek yerine bilgece bir uysallığın çok daha akıllıca ve onurlu olacağına ikna etmeyi başardılar. Statükonun aynen kabulü, bu yönde bütün husumetleri ortadan kaldıracak ve bunun yanısıra kendini bu barış eserine adayarak gösterdiği fedakârlıktan dolayı kendisine şan getirecekti.

Bütün bunların kral üzerinde nasıl bir etki bıraktığı ve düşüncelerinde nasıl esaslı bir değişikliğe yol açtığı, Lucchesini'nin gelişinden yalnızca dört gün sonra, 14 Temmuz gününün öğle saatlerinde oldukça sinirli bir şekilde Hertzberg'e yazdığı mektuptan anlaşılıyordu. Meselenin en geç 10 gün içinde halledilmesini istiyordu. "Bundan böyle bütün ertelemelerden vazgeçilmesinde ısrar ediyorum", diyordu. "Meseleyi daha da uzattığınız takdirde, ki bunu kesinlikle istemiyorum, aramız bozulacaktır. Şu veya bu şekilde bir sonuca karar verilmesini istiyorum. Niyetleriniz iyidir, fakat müzakereleri uzatabilecek herşeyi hemen kesmediğiniz sürece devletin iyiliğini olumsuz etkilemiş oluyorsunuz. Bunu yapmanızı engellemek, benim görevimdir; dolayısıyla burada irademi yerine getirmenizi ve Prens Kaunitz'in sizi daha fazla oyalamasına ve

dir: "Prusya kralının Hertzberg'in geçen ilkbaharda tedirgin eden bölme, takas etme ve yağmalama planlarının tehlikeli sonuçları karşısında gözlerinin açılmasında çok büyük bir katkısı vardı. Kont Hertzberg bunu bildiğinden, Lucchesini'ye karşı düşmanlığını pek saklayamamaktadır". Böylece Hertzberg'in *Précis*, s. 26'da siyasetinin "adını anmak istemediğim" muhaliflerinden bahsederken, kimi kastettiğini de anlamış oluyoruz.

kandırmasına izin vermemenizi emrediyorum. Şu andaki fikrimin, yani Danzig ve Thorn'dan feragat etme fikrinin, Viyana sarayını kesin bir cevap vermeye ve bin bir bahane uydurmayı bırakmaya zorlayacağı kesindir. Bu yüzden de size kesin olarak emrettiğim gibi, tam ve kesin olarak statükoya uymayı teklif etmek zorundayız".

Arkasından çevrilen dolaplardan en azından genel olarak haberdar olan Hertzberg, haketmediği bu pek sert yazı karşısında derinden yaralandı ve aynı gün aynı şekilde sinirli bir hâlde cevap verdi. Daima majestelerinin onayını alarak hareket etmişti ve müzakereleri gereksiz yere uzatmakla itham edilemeyeceği gibi, Prens Kaunitz'in kendisini kandırmasına da izin vermemişti. Gecikmelere hep diğer taraf sebep olmuştu. "45 yıllık hizmetimde görev aşkım ve devletin iyiliğine duyduğum sadakat sayesinde eninde sonunda Prens Kaunitz'in bahanelerini de etkisiz hâle getirirdim. Lâkin bana karşı tehditlerde bulunulabileceği düşünüldüğünden ve benim suçum olmayan hatalarla itham edildiğimden beri, daha önceki huzur ve tatminle hizmet veremeyeceğim", diye bitiriyordu sözlerini[182].

Hertzberg, sinirine rağmen, kralın kesin olarak belirttiği iradesini yerine getirmekten imtina edemediği gibi, imtina etmek de istemiyordu. Bu yüzden büyük bir özenle koruduğu genişleme fikirlerinden tamamen vazgeçti ve 15 Temmuz'da Avusturya temsilcilerine, ne Bâbıâli ne de Lehler tarafından kabul edilmeyecekleri için kralın ne yazık ki Prens Kaunitz'in son olarak ileri sürdüğü fikirleri kabul edemeyeceğini bildirdiği bir nota teslim etti. Bu yüzden gözüne kestirdiği bütün haklı kazanımlardan tamamen vazgeçerek, 15 Nisan tarihli yazısında Londra sarayı ile mutabakat hâlinde teklif ettiği gibi, tam ve mutlak statükonun genel barışın temeli olarak kabul edilmesini daha uygun buluyordu. Dolayısıyla Macaristan ve Bohemya kralını bunu aynı şekilde kabul etmeye ve geçici bir antlaşma aracılığıyla Bâbıâli ile önce ateşkes ve daha sona da kesin bir barış yapmaya davet ediyordu.

Buna göre mevcut savaşta fethettiği bütün yerleri, Rusya'ya tek bir toprak parçası devretmeden, Bâbıâli'ye geri verecekti ve aynı zamanda Rusya'yı yalnızca desteklemekten imtina etmeyi taahhüt etmekle kalmayıp, Bâbıâli ile barışını yine savaştan önceki statükoyu esas alarak akdetmesini sağlayacaktı. En kısa

182 Her iki yazının kopyaları *Negociations secrettes* başlığı altında Diez'in Kraliyet Kütüphanesi'ndeki belgelerinin arasında mevcuttur.

zamanda kesin bir açıklama bekliyordu, zira her iki hükümdarın itibarı, aynı şekilde kesin bir kararı gerektiriyordu ve mevsimin ilerlemiş olması, her iki tarafın ordularını da gittikçe daha zor ve ilgili ülkeler için daha zorlayıcı bir hâle getiriyordu. Macaristan ve Bohemya kralı bunu kabul ettiği takdirde, Bâbıâli'ye bu antlaşmayı bildirecek ve antlaşmaya katılmaya davet etmek üzere sadrazamın karargâhına da hemen bir yetkilinin gönderilmesini sağlayacaktı[183].

Avusturya temsilcileri durumun bu şekilde değişmesine çok şaşırmışlardı. Dürüst olsunlar olmasınlar, böyle bir antlaşmayı hemen kabul etmekte zorluklar çıkartarak kendileri için en azından Tuna Nehri kıyılarında belirli bir bölge ve Hırvatistan dağları ile birlikte Orsova'yı ve San Elizabeth Palankası'nı istediler. Hertzberg ise Schönwalde karargâhında hâlâ ihtimal dahilinde görülen bir savaş tehdidi karşısında bile artık tam ve mutlak statükodan tek bir adım bile uzaklaşmaması gerektiğine inanıyordu.

Durumlar yine de lehte gelişme gösterdi. Prusya kralının teklifleri Viyana tarafından kabul edilebilir görüldü ve beklenenin aksine çok hızlı bir cevap vermek için acele edildi. Cevap, 23 Temmuz'da Reichenbach'a ulaştı. Ancak daha ayrıntılı olarak incelendiğinde, Hertzberg'in kesin bir antlaşma akdetmeden önce, 25 Temmuz'da kralın düşüncelerini alması gerektiğini düşündüğü bazı değişikliklerin yapılması gerektiği görüldü.

Anlaşmazlık konuları bilhassa Viyana kabinesinin Bâbıâli ile sınır durumlarının güvence altına alınması ve düzenlenmesi için saklı tutması gerektiğini düşündüğü tahdidi ile ilgili idi. Hertzberg, bunun ardına gizlenen genişleme niyetini etkili bir biçimde engellemek için, Prusya'nın da Avusturya topraklarının bu yönde genişletilmesi karşılığında örneğin Silezya'da aynı büyüklükte bir toprak talep etme hakkının saklı kalacağının belirtilmesini uygun gördü. Kral Leopold, bundan böyle Rusya ve Bâbıâli arasındaki savaşa katılmayacaktı, fakat bu iki devlet arasında barış akdedilene kadar Hotin Kalesi'ni tarafsız bir rehin olarak elinde tutmayı gerekli görüyordu. Rusya ve Bâbıâli arasında belki de çariçeye Özü'nün Turla Nehri'ne kadarki havalisi ile birlikte devredilmesiyle elde edilebilecek hızlı bir barış, Kral Leopold'un da dilekleri arasında idi. Avusturya temsilcileri son olarak Prusya'nın, Hollanda'nın hâkimiyet altına alınmasına engel olmaması ve deniz devletleri ve Almanya ile birlikte eski durumunun garantisini üstlenmesi talebini yenilediler. Hertzberg ve İngiliz el-

183 Hertzberg, *aynı eser*, s. 107 ve devamı.

çisi tarafından dile getirildiği üzere, İsveç'in de barışa dâhil edilmesi talebini ise kabul etmek istemediler.

Kral, aynı tarihli cevabında Hertzberg'in itirazlarını genel olarak kabul etti ve sırf bu zorlayıcı meseleyi daha da uzatmamak için, her iki tarafın "beyanlarını" kelimesi kelimesine, olağan bir antlaşmanın şekline ve anlamına sahip olmayacak, fakat imzalandıktan ve onaylandıktan sonra bağlayıcı bir antlaşmanın gücüne ve geçerliliğine sahip olacak tek bir kağıtta toplamaya karar verildi. Böylece 27 Temmuz'da daha sonra akdedilecek kesin barışın temelini oluşturacak "Reichenbach Antlaşması" akdedildi. Ana hükümleri ise şöyle idi:

1) Macaristan ve Bohemya kralı, en kısa zamanda ve Bâbıâli'nin de rızasını alarak, Bâbıâli ile akabinde mevcut savaştan önceki kesin statüko esas alınarak bir barış antlaşması akdetmek üzere ateşkes yapmayı taahhüt ediyordu. Sınırların güvence altına alınması amacıyla yapılacak değişiklikler yalnızca Bâbıâli'nin özgürce vereceği rıza ve Prusya kralı ile müttefiklerinin arabuluculuğuyla yapılacaktı. Macaristan ve Bohemya kralı bundan dolayı topraklarını genişlettiği takdirde, Prusya kralına da aynı eşdeğerde toprak verilecekti.

2) Macaristan ve Bohemya kralı, Rusya'nın Bâbıâli'ye karşı savaşına doğrudan veya dolaylı olarak katılmaktan imtina edecekti ve bu iki devlet arasında barışın tesisi, mevcut müzakerelerden bağımsız bir mesele kabul edilecekti.

3) Prusya kralı, müttefikleri olarak deniz devletleriyle burada belirlenen statükonun garantisini üstlenecekti ve mütarekeden sonra en kısa zamanda Avusturya ile Bâbıâli arasında, Prusya kralının ve müttefiklerinin arabuluculuğu altında bu iki devlet arasında akdedilecek barışın kesinleştirilmesi amacıyla bir kongrenin yapılmasını sağlayacaktı.

Hollanda ile ilgili olarak, yukarıda belirtildiği gibi, "Reichenbach Antlaşması"nın ayrılmaz bir parçası olarak her iki devlet için aynı şekilde bağlayıcı olacak özel bir "beyan" üzerinde mutabakata varıldı. Son müzakerelere katılan arabulucu devletlerin temsilcileri, aynı gün "yapılacak barış kongresine de temsilcileri aracılığıyla katılma vaatleri" ile birlikte hükümetlerinin garantiyi üstlendiğini gösteren belgeyi de buna eklediler. İki hükümdar, Ağustos ayının ilk günlerinde antlaşmayı onayladı ve hemen ardından o güne kadar sınırlarda tehditkâr bir şekilde bekleyen birlikler geri çekilmeye başladılar[184].

184 Buraya ait bütün diplomatik belgeleri, bilhassa 27 tarihli "*Declarationen*"i, yani beyanları, arabulucu devletlerin garantisini ve ilgili onay belgelerini Hertzberg, *Recueil*

Tabii ki meselenin bu şekilde sona erdirilmesinden hiç kimse Kont Hertzberg kadar olumsuz etkilenmemiş, hiç kimse onun kadar derinden yaralanmamıştı. Bir devlet adamı olarak onurunun bu şekilde incitilmesine duyduğu hoşnutsuzluğu gizleyecek iradeye sahip değildi. Krala karşı bile bu hususta öyle sözler söyledi ki, ikisi arasında zaten mevcut olan güvensizlik son raddeye geldi ve sonunda ilişkilerin tamamen kopmasını kaçınılmaz hâle getirdi. Zira kral, "Reichenbach Antlaşması" imzalandıktan kısa bir süre sonra bu barışın mutlu bir sona ulaşmasından dolayı Hertzberg'i kutladığında, kesin emirlerine ve gönülsüz olmasına rağmen yalnızca arabuluculuk yaptığını ve bu eserin müphem başarısının sadece krala ait olduğunu belirtti[185].

Kendi ifadesine göre salt vatanseverlik ya da muhaliflerinin ifadesine göre aşırı hırstan dolayı yıllarca kabul ettirmek için takdire şayan bir kararlılıkla çaba gösterdiği geniş kapsamlı siyasî sisteminin bir anda çöktüğünü görmüş oldu. Kesin olan bir şey varsa o da Hertzberg'in -ki biz bunu düşünmek istiyoruz- daha soylu ve daha büyük amaçlar gütmüş olsa bile, bunlara ulaşmak için seçtiği araçlarda yanıldığı idi. Baştan beri açıkça ortaya dökülmese ve fazla çaba gösterilmese bile, bilhassa Şark'taki karışıklıkların zekice kullanılmasına ve diplomasi sanatının arka yollarında başkaları aleyhine büyük işlerin yapılabileceğine dayanan bu ince hesaplı, kararsız siyaset, öncelikle malî kaynakların aşırı derecede kullanılması ve abartılmış bir askerî güç gösterisi ile sonunda en azından barışın tesisi için yapılan özverinin getirdiği şanın dışında hiçbir şeyin başarılmamış oluşu ile öcünü aldı.

Aynı zamanda, Prusya'nın siyasî itibarını kaybetmesi, ezelî düşmanı Avusturya'ya karşı daima dezavantajda kalması, Bâbıâli ile kurulan ve çok şey beklenen ama çok da özverili olmayıp yine de çok pahalıya mâl olan ve yeni sayılabilecek dostluk açısından bir daha asla toparlanamayacağı kötü bir duruma düşmesiyle de intikamını aldı. Zira o dönemlerde Şark Meselesi üzerinde dünya tarihi açısından kazanabileceği önemli nüfûzu, âdeta bütün zamanlar için kaybetmiş oldu. "Reichenbach Antlaşması"nın diğer gölgede kalan taraflarına girmeden, burada yalnızca Şark Meselesi ile ilgili sonuçlarına bakalım.

des déductions, T. III, s. 103-130'da vermekte, *Précis, aynı eser*, s. 26 ve devamında da bazı açıklayıcı notlar zikretmektedir. Krala gönderdiği 25 Temmuz tarihli mektup, Diez'in daha önce de defalarca adı geçen Kraliyet Kütüphanesi'ndeki belgelerinin arasında mevcuttur.

185 *Précis de la carrière diplomatique du Comte de Hertzberg, aynı eser*, s. 29.

Kral II. Frederik Wilhelm, daha Schönewald karargâhında bulunduğu sırada Albay Kont Lusi'yi Avusturya ve Bâbıâli arasında yapılacak mütareke için yetkilerle donatarak Viyana üzerinden sadrazamın Tuna Nehri kıyılarındaki karargâhına göndermek için acele etti. Geçen sene olduğu gibi bu yıl da savaş her iki tarafça çok ilgisizce, ciddiyetten uzak ve önemli sonuçlar getirmeyecek şekilde yürütülmüştü. Prusya ile akdedilen ittifak antlaşmasının onayının gecikmesi, Bâbıâli'de bu yeni müttefikinin dürüstlüğüne karşı yeniden şüphe uyandırmaya başlamış ve bu da savaş harekâtları üzerinde felç edici bir etki yaratmıştı.

Nihayet Nisan ayında orduya gitmesine izin verilen, fakat aynı zamanda Knobelsdorf'a da ilk günlerinde yardımcı olabilmek için İstanbul'da önce ittifak antlaşmasının onaylanmasını beklemeyi daha uygun gören Albay Götze, Temmuz ayı başlarında Serasker Koca Yusuf Paşa'nın Vidin'deki ordugâhına geldiğinde, burada herşey hâlâ kötü bir durumda idi. Koca Yusuf Paşa sancağın altına ancak 12 bin kişi toplayabilmişti ve Bâbıâli'den ne söz verilen takviye kuvvetlerini, ne vadedilen parayı, ne de erzakları alabildiğinden şikâyet ediyordu. Albay Götze bunun üzerine hemen İstanbul'a sadrazama başvurdu. Lâkin bu yolla henüz bir şey başaramamıştı ki, mevsimin ilerlemiş olması ve hemen ardından mütarekenin imzalanması, bu yıl için yapılacak bütün harekâtları sona erdirdi[186].

Avusturya ve Rusya da Prusya'nın kuzeydeki bu tehdit edici konumundan dolayı bu yönde sadece çok az askerî birlikler bulundurabildikleri için muharebeler, yine sınırlarda aralarından yalnızca bir kaçının burada söz konusu edilmeye değer olduğu her zamanki verimsiz ama tüketici kavgalardan ibaret kalmışlardı.

Eski Orsova, daha önce de belirttiğimiz gibi, kış aylarında yapılan uzun ve zorlu bir kuşatmadan sonra nihayet 16 Nisan'da Avusturyalıların eline geçmişti. Prens Coburg bunun üzerine Haziran ayı başlarında iyi savunulan Yergöğü'yü ele geçirmeye çalıştı ama nafile. Birkaç bin askerini ve muhasara toplarının tamamını kaybettikten sonra, yeniden Bükreş'e çekilmek zorunda kaldı. Kısa bir süre sonra, ayın sonlarına doğru, 12 bin kişi ile Vidin'de Tuna Nehri'ni ge-

186 Albay Götze'nin 1 ve 22 Mayıs, 17 Temmuz ve 6 Ağustos 1790 tarihli mektupları. Berlin'de de Bâbıâli'nin bu yıl içindeki teşebbüslerine güven öyle kaybolmuştu ki, kral, Götze'ye gönderdiği 7 Mayıs tarihli bir yazıda âdeta özür dileyerek şöyle diyordu: "Böyle bir hükümetle nasıl yola çıkılabilir?".

çen ve Kalafat'a yerleşen Türkler, General Clairfait tarafından ağır kayıplarla nehrin diğer kıyısına sürüldüler. Son olarak da neredeyse aynı zamanda, yani 20 Haziran'da, Topçu Generali Borani de Vins, Hırvatistan-Slovenya sınırında bulunan küçük Czettin Kalesi'ni ele geçirdi[187].

Prens Coburg nihayet 70 bin kişilik ordusu ile yeniden Tuna Nehri'ni aşan sadrazama müşterek güçlerle saldırmak üzere, yıl boyunca 12 bin askeri ile hiçbir şey yapmadan Berlad'da duran Suvorov'un 10 bin kişiyle kendisinin Bükreş'te topladığı 40 bin kişilik birliğine katılmasını sağlamıştı ve Türklere önemli bir darbe daha vurmaya hazırlanıyordu. Oysa iki ordu tam birleşmişti ve sadrazamın ordusuna yapılacak saldırının planı, tam bir mağlubiyet yaşatacak şekilde hazırlanmıştı ki, bir ulak Prens Coburg'a Reichenbach Antlaşması'nın akdedildiğine dair haberlerle birlikte hemen bütün hat boyunca düşmanlıkları durdurması emrini getirdi. Ulağın hemen ardından, arabuluculuğu altında daha sonra, Avusturya birliklerinin başkomutanı olarak prens ve Sadrazam Şerif Hasan Paşa arasında 19 Eylül'de Yergöğü'nde dokuz ay süreli, yani 1791 Mayıs'ı sonuna kadar cari bir mütarekenin imzalandığı Albay Kont de Lusi de oraya geldi. Mütarekenin bitiş tarihine kadar en kısa sürede toplanacak kongrede kesin barışın tesis edilebileceği umuluyordu. Avusturya'nın, o tarihe kadar Eflak'ta yalnızca huzuru ve düzeni korumak için gerektiği kadar birlik bırakmasına izin verilirken, sadrazama da Tuna Nehri'nin diğer kıyısında Tırnovo, Yergöğü ve İbrail'de bu kaleleri Ruslara karşı savunmak için gerektiği kadar muhafız kıtaları bulundurma izni verilecekti[188].

Ne İstanbul'da ne de St. Petersburg'da Reichenbach Antlaşması'nın çok olumlu karşılanmadığını ayrıca ispat etmeye gerek yoktur. Gerçi bilhassa Bâbıâli'yi endişelendiren bir isim olan Suvorov'un Prens Coburg ile birleşmesiden dolayı âdeta cesaretini kaybetmiş gibi görünen sadrazam, bu şekilde büyük bir tehlikeden kurtulmuştu ve neredeyse yok olmaya mahkûm ordusunu bu şekilde kurtarmıştı. Fakat Prusya, kaybettiği eyaletleri kan dökmeden tekrar geri almasının Bâbıâli'ye sağlayacağı avantajları en olumlu şekilde göstermeye çalışmasına rağmen İstanbul'da, Divân-ı Hümâyûn'da, aslında Prusya'nın ittifak antlaşmasında üstlendiği taahhütlerden bu şekilde sıyrılmış olması çok hoş karşılanmıyordu. Sonunda kralın bu şekilde en azından silahlarını daha da

187 Bu savaş harekâtının ayrıntıları, *Ausführliche Geschichte des Krieges zwischen Russland, Oestreich und der Türkei*, Viyana 1792, V, 90-150'de verilmiştir.

188 Mütarekenin metni Hertzberg, *aynı eser*, s. 131 ve devamında verilmiştir.

güçlü bir şekilde Rusya'ya yöneltebileceği ve böylece Rusya'nın karşısına çok daha güçlü bir şekilde çıkılabileceği düşüncesi ile teselli buldular.

St. Petersburg da bundan korkuyordu ki, Reichenbach Antlaşması'nın müzakereleri sürerken, İsveç ile başlatılan barış müzakerelerini hızlandırdılar ve en kısa zamanda sonuca götürmeye çalıştılar. Çok sayıda askerî kuvvetlerle Finlandiya'da karada ve aynı esnada Baltık'ta denizden yürütülen savaş, ne geçen yılda ne de bu yılda önemli sonuçlar doğurmamış, fakat her iki taraf için de aynı şekilde masraflı ve tüketici bir hâl almıştı. Karada güçleri boş yere bölen ve tüketen küçük ve sonsuz nokta çatışmalarından ileri gidilememişti ve denizde daha büyük çatışmalar değişken bir talihle dengelenmişti.

1789'da Nassau prensinin emrindeki Rus donanması, 24 Ağustos'ta İsveçlilere ağır bir mağlubiyet yaşatmıştı ve 1780 ilkbaharında, 14 Mayıs'ta Dük Südermanland, Amiral Çiçakov emrinde Reval önlerinde bulunan Rus filosuna yaptığı aceleci bir saldırının bedelini ağır kayıplarla ödemek zorunda kaldı. Kral Gustav ise ertesi gün olan 15 Mayıs'ta Frederiksham'da Rus Scheeren* donanması karşısında önemli bir zafer kazandı, ancak bu zafer de İsveçlilerin Wiborg (3 Haziran) ve Wiborgsund (3 Temmuz) deniz muharebelerinde verdikleri büyük kayıplarla yeniden dengelendi. Sonunda 9 ve 10 Temmuz tarihlerinde Nassau prensinin emrindeki Scheeren filosunu Swenskasund'da neredeyse tamamen yok ettiğinde İsveç kralının talihi bir kez daha döndü[189].

Lâkin bu zafer de önemli sonuçlar doğurmadı. Yukarıda tarif edilen durumlardan dolayı her iki taraf da barışın özlemini duyuyorlardı. Böylece 14 Ağustos'ta, kısa süren müzakerelerden sonra, Werela Ovası'nda savaştan önceki statüko temelinde barış akdedildi[190].

Tabii ki hiç kimse İsveç'in kendisine bu şekilde sırt çevirmesine Bâbıâli'den daha fazla kızamazdı. İstanbul'daki İsveç elçisi hemen İsveç kralının askerî yetkilisi Baron Brentano ile birlikte, barışın akdedildiğine dair haberlerin İstanbul'a ulaştığı gün olan 27 Eylül'de Divân-ı Hümâyûn'a sarayının bu beklenmedik adımını mümkün olduğunca haklı çıkartmaya çalıştığı bir nota vermeyi ihmal etmedi.

---

* Baltık Denizi'ne özgü sarp kayalıklı kıyılar (çn).

189 *Ausführliche Geschichte des Krieges*, V, 161 ve devamı.

190 Barış antlaşmasının tam metni, *aynı eser*, s. 262 ve devamında verilmiştir.

Kral, öncelikle son ana kadar Bâbıâli'nin menfaatlerini mümkün olan her şekilde korumaya çalıştığını mazeret olarak ileri sürdü. Barış antlaşmasına bilhassa şu iki hükmün dâhil edilmesinde ısrar etmişti: 1) Rusya ve Bâbıâli arasındaki barışta arabuluculuk yapma görevinin yalnızca kendisine bırakılması ve 2) Kırım'ın sınırlama olmaksızın Bâbıâli'ye geri verilmesi. Lâkin taleplerini duyuramamıştı. Çariçe gerçi son hususla ilgili olarak Kırım'a bağımsızlığını Küçük Kaynarca Barış Antlaşması'nda belirlendiği gibi geri vermeye hazır olduğunu açıklamıştı. Lâkin en iyi ihtimalle daha önce de dürüstçe belirttiği gibi, Bâbıâli ile barışını Kırım'dan vazgeçmek pahasına elde etme isteği kadar bile gücü olmayacak taahhütlerle kendini bağlayamazdı. Bu şartlar altında İsveç kralı barışın akdinden imtina edemezdi, zira kendisine fazla pahalıya mâl olan zaferler ve İsveç'in tamamen tükenmiş oluşu karşısında savaşı devam ettiremeyeceğine kanaat getirmişti. Bugüne kadar 70 milyon akçe harcamış ve en iyi savaş gemilerinden dokuzunu kaybetmişti. Ayrıca bir anda bütün yardımlardan da yoksun kalmıştı. Prusya kralı, Viyana'da Avusturya ve Prusya arasında akdedilecek ayrı bir barış hakkında müzakerelerde bulunurken, kendisine vadedilen parasal yardımlar yapılmamıştı. Bu arada Bâbıâli'nin menfaatlerini de korumuştu, zira Bâbıâli ile 1739 tarihli ittifak antlaşmasını iptal eden 1742 tarihli Abo Barış Antlaşması'nın şimdiki barış antlaşmasına dâhil edilmemesini sağlamıştı ve böylece Bâbıâli ile aralarındaki ittifak antlaşması yeniden pekiştirilmiş sayılabilirdi[191].

Kolayca anlaşılabileceği üzere Bâbıâli, Heidenstam'ın reisülküttab nezdinde ayrıca sözlü olarak yenilediği bu açıklamalar karşısında pek tatmin olmamıştı. İsveç kralına henüz ödenmemiş parasal yardımlarını artık tamamen geri çekme konusunda kendini haklı görüyordu. Aynı zamanda Kral II. Frederik Wilhelm'den ısrarla silahlarını hemen Rusya'ya yöneltmesini istiyordu. Sadrazam, Ekim ayında Silistre'deki karargâhından Albay Götze aracılığıyla krala, Rusya'ya neden hâlâ savaş ilân etmediğini ve bu yöndeki sefere kış ayları içerisinde başlamaya niyetli olup olmadığını sordurdu. Kral ise kuzeydeki iklimin buna izin vermediğini mazeret olarak ileri sürdü ve aynı zamanda Bâbıâli'nin daha faal olmasını beklediğini belirtti[192].

191 Bu notayı Diez'in Kraliyet Kütüphanesi'ndeki belgelerinin arasında verilmiş bir örneğe göre kullanmaktayız. Basılı hâli, Abeken, "*Der Eintritt der Türkei in die Europäische Politik des achtzehnten Jahrhunderts*" adlı eserde mevcuttur.

192 Albay Götze'nin 30 Ekim'de Silistre'den gönderdiği mektup ve kralın 30 Kasım 1790 tarihli cevabı.

Gerçekten de sadrazam, o güne kadar burada çok az sayıda askerî kuvvetlerle savunmada bekleyen Rusların karşısına başarıyla çıkabilmek için neredeyse hiçbir şey yapmamıştı. Tuna Nehri'nin alt kısmında ancak 20 bin kadar Rus askeri vardı. Artçı birlikler olarak da yaz boyunca hiçbir faaliyet göstermeyen Prens Potemkin emrinde Bender'de yaklaşık 60 bin kişi duruyordu. Oysa şimdi Ruslar Tuzca [Tulça?], Kili, İbrail ve bilhassa İsmail'i tehdit etmeye başlayınca, sadrazam da savunma için daha ciddi tedbirler almaya başladı ama ne yazık ki başarılı olamadı.

Kili, sert bir direniş gösterdikten sonra, 29 Ekim'de teslim olarak Rusların eline geçti; Tuzca 17 Kasım'da cüretkâr bir saldırı ile alındı ve birkaç gün sonra Türkler her türlü savaş araç gereçleri ile donatılmış İsakça'yı boşalttılar[193]. Hâlbuki bütün bunlar yalnızca İsmail'e karşı yapılacak ana darbenin ön hazırlıkları idi.

Tuna Nehri'nin Kili kolunun sol kıyısındaki konumundan ve son savaştan beri Avrupalı mühendisler tarafından maharet ve basiretle inşa edilen güçlü tahkimatlardan dolayı korunaklı olan bu yerin ele geçirilmesi çok zordu. Surların üzerinde 200'ü aşkın top mevcuttu; 42 bin kişilik muhafız kıtası son ana kadar direnmeye kararlı idi ve uzun süreli bir savunma için gerekli savaş araç gereçleriyle erzak da fazlasıyla temin edilmişti. Kalenin komutanlığını savaşta tecrübeli olduğu kadar, karakter açısından da sağlam bir adam olan ve her türlü gönüllü teslim olma düşüncesini ihanet olarak gören Aydoslu Mehmed Paşa yürütüyordu.

Buna karşın Rus kuşatma ordusu pek iyi durumda değildi. Yalnızca 30 bin kişiden oluşuyordu, kötü silahlanmıştı ve neredeyse hiç ağır topları yoktu. Ayrıca mevsimin ilerlemiş olmasından ötürü erzak temini de oldukça zorlaşmıştı. Gıda, odun ve atlar için yem eksikliği ile havaların kötüleşmesi, yıkıcı hastalıklara ve genel bir cesaretsizliğe sebep oldu. Dolayısıyla Kasım ayının son günlerinde filosu ile kaleye top atışı menziline kadar yaklaşan General Ribas emrindeki ilk harekâtla, İsmail önlerinde duran ve yaklaşık 100 gemiden oluşan düşman filosunu ölümcül bir çatışmada neredeyse tamamen yok etmeyi başardığı için talihli kabul edilebilmesine rağmen, muhasaranın başarılı olacağından yine de şüphe duyuluyordu. Tam kuşatmadan vazgeçmeye kesin ka-

193 Bu hâdiseler hakkında daha fazla ayrıntı, *Ausführliche Geschichte des Krieges*, VI, 68 ve devamında verilmiştir.

rar verilmişti ki, Potemkin, bu meseleyi de başarıya götürecek tek adam olarak Suvorov'u gözüne kestirdi. "İsmail'i ne pahasına olursa olsun alacaksınız", diye yazdı Suvorov'a kısaca. Suvorov ise aşılması gereken zorluklar gözüne ne kadar büyük görünürse görünsün, bu onur verici güveni hızlı ve kararlı bir faaliyetle haklı çıkartmak için tek bir an bile tereddüt etmedi.

13 Aralık'ta birliklerinin en iyi kısmı ile gelişinin herkesi yeniden canlandırdığı ve herşeyin kısa sürede başarıyla sona ereceğine dair umutla doldurduğu İsmail önlerindeki ordugâha geldi. Suvorov, burada artık düzenli, uzun süreli ve tüketici bir kuşatma ile bir şey yapılamayacağını, aksine var gücüyle deneyeceği bir hücumun sonucu belirleyeceğini hemen farketti. Ayrıca da harp şurasında kararını açıkladığında, bütün komutanları ya İsmail surlarına Rus bayrağını dikmeyi ya da harabeleri altında gömülmeyi heyecanla kabul ettiler. Suvorov, gereksiz yere kan dökülmesini engellemek için, önce kalenin komutanından defalarca gönüllü olarak teslim olmasını istedi. Lâkin yaşlı, ama yiğit kale komutanı bu tür bir küstahlığı şu şerefli sözlerle geri çevirdi: "Tuna kurur, gökyüzü çöker ama İsmail teslim olmaz".

Prens Potemkin'in bu cüretkâr teşebbüsün başarısına karşı son anda dile getirdiği endişeler bile Suvorov'un düşüncesini değiştirmeye yetmedi. Hiç vakit kaybetmeden kendisine mahsus özen ve sağduyu ile 22 Aralık'ta eşsiz bir cesaretle yürütülen hücum için hazırlıklara başladı. Muhafız kıtasının çaresizce direnişine rağmen, altı hücum kıtası ardı ardına hızlıca surları ve duvarları aşarak, kalenin içine ulaştılar ve burada amansız bir ölüm kalım savaşı başladı. Kalenin muhafız kıtası neredeyse tamamen hunharca öldürüldü. Yaşlı Aydoslu Mehmed Paşa, beş oğlu ve 4 bin adamı ile birlikte yiğit Kırım Hanı Kaplan Giray ve birçok başka olağanüstü komutan, nadir görülen bir yiğitlikle kahramanca savunduktan sonra, bu genel felaket sırasında can verdiler. Türklerin kayıpları toplam 26 bin ölü ve 7 bin esir olarak tahmin ediliyordu.

Oysa Ruslar da bu zaferin bedelini 4 bin ölü ve aralarında 400 subayın da bulunduğu 6 bin yaralı ile yeterince ağır ödemişti. Talihsiz şehir üç gün boyunca talana bırakıldı ve Suvorov bile bu arada zaferin azdırdığı kızgınlığa ve talan arzusuna kapılan askerlerinin meydana getirdiği korkunç cürümleri dizginleyebilecek durumda değildi. 245 top, 347 sancak, çok büyük miktarlarda savaş araç gereçleri ve erzak ile 10 bin at dışında bilhassa çok zengin kumaş depolarından oluşan ganimetin değeri en az 2 milyon ruble olarak tahmin edi-

liyordu. General Kutuzov emrinde oldukça küçük bir muhafız kıtasının bırakıldığı, insanları öldürülen ve her yeri talan edilen şehrin görüntüsü ise korkunçtu. Suvorov, kaleyi ele geçirdikten sekiz gün sonra birlikleri ile Kalas'a geri çekilirken, kuşatma ordusunun kalan kısmı yine Bender ve çevresindeki kış karargâhlarına döndü[194].

Türk savaşlarının tarihinde ve Suvorov'un kahramanlık kariyerinde en olağanüstü, ama aynı zamanda en barbarca savaşın bütün iğrençliklerinin laneti ile lekelenmiş silahlı eylemlerden biri olarak kabul edilen İsmail hücumunun gidişatı ve sonucu esas olarak böyle idi. St. Petersburg'da bu önemli kalenin düşmesi tabii ki büyük bir sevinçle karşılandı. Üstelik aynı yıl içinde Kuban kıyılarında ve Kafkasya'daki harekâtlar da istedikleri gibi gelişmişti.

General Bibikov, Mayıs ayında 10 bin askeri ile Kuban Nehri'ni geçmiş; burada toplanan 20 bin Tatar'ı dağıtmış; daha sonra talan seferini Karadeniz sahillerine kadar genişletmiş ve burada Anapa'ya saldırmış, fakat kuşatma toplarının eksikliği yüzünden burayı ele geçirememişti. Eylül ayında ise General German, 48 bin askerin başında Anapa'dan Kabartay'a doğru ilerleyen Battal Paşa'yı mağlup etmiş ve son olarak Ekim ayında Kuban Nehri'nin diğer kıyısına yaptığı bir akın sırasında Korgeneral Baron von Rosen, burada yerleşik ve hâlâ bağımsız olan Tatar boylarını, çariçenin hâkimiyetini kabul etmeye zorlamayı başarmıştı[195].

Deniz savaşı da aynı yıl en azından Karadeniz'de Ruslar lehine sonuçlandı. Mayıs ayında Kontramiral Uşakov, küçük bir filoyla Sivastopol'dan yola çıkarak, Anadolu kıyılarına doğru hareket etmiş ve bu arada Sinop ile Anapa önlerinde duran Türk gemilerinin büyük bir kısmını yok etmişti. Temmuz ayında aralarında 10 kalyonun, 6 firkateynin ve birçok ateş gemisinin de bulunduğu Rus filosu ile kapudan paşanın 18 kalyon ve 36 daha küçük araçtan oluşan filosu Kırım açıklarında karşı karşıya geldi. 8 Temmuz ve 8 Eylül tarihlerinde gerçekleşen iki ölümcül çatışmada düşman filosu kısmen yok edildi ve kısmen her yöne dağıldı. Uşakov böylece mevsimin ilerlemiş olması sebebiyle Sivastopol'daki kış limanına geri dönmek zorunda kalana kadar, General Ribas'ın Tuna Nehri ağızlarında İsmail'e yönelik harekâtlarını destekle-

194 İsmail'in ele geçirilmesinin ayrıntılı tarifleri Smitt, *Suworow,* I, 507 ve devamında ve *Ausführliche Geschichte des Krieges,* VI, 102-136'da verilmiştir.

195 *Aynı eser,* VI, 75-88.

yebildi. Dolayısıyla Osmanlı donanmasının muhtemelen hedefi olan Kırım'a saldırmasını engellemekten oluşan ana amacı böylece başarıyla yerine getirmiş oldu[196].

Rusların Yunan sularındaki teşebbüsleri ise bu kadar talihli geçmemişti. İsveç'in düşmanca tutumu, Rus donanmasının Akdeniz'e geçmesini engellediğinden beri bilhassa Takımadalar'da ayaklandırılan Rumların desteğine güvenilmişti. Son savaşta olduğu gibi, çariçenin ajanları ada Rumlarını ve Arnavutluk'un Hristiyan nüfusunu, bilhassa Sulyotları, özgürlük vadeden propagandalarıyla Osmanlı'dan ayrılmaya teşvik etmiş ve kısmen para ve savaş araç gereçleri ile desteklemişti.

Her zamanki gibi, bu amaca tahsis edilen paraların büyük bir kısmı çariçenin ajanları tarafından sadakatsizce zimmete geçirilmişti veya yarar getirmeyecek şekilde israf edilmişti. Bilhassa Mikonos Adası'ndan gelen ve bu teşebbüsü yöneten General Tamara tarafından, Sotiri adındaki Vostitsa (Vonitza) başpapazı ile birlikte Arnavutluk'taki ayaklandırmayı düzenlemekle görevlendirilen Kaptan Psaro adında biri, bu yöndeki yolsuzlukları öyle ileri götürmüştü ki, gerçekten de silahlarına sarılan ve Yanya Valisi [Tepedelenli] Ali Paşa'ya ağır bir mağlubiyet yaşatan Sulyotlar, ayaklandırılan diğer Rumlarla birlikte, 1790 yılı başlarında St. Petersburg'a gönderilen bir heyet aracılığıyla çariçe nezdinde şahsen şikâyetlerde bulunmak zorunda kalmışlardı. Kendisine verilen notada şöyle diyorlardı: "Haşmetli majestelerinin hazinelerini asla istemedik ve şimdi de istemiyoruz. Yalnızca satın alamadığımız barut ve kurşunu istiyoruz... Torununuz Konstantin'i başımıza hükümdar yapın ki, yeniden atalarımızın olduğu gibi olalım".

Çariçe bu açık beyanı tabii ki çok olumlu karşıladı, heyet üyelerinin gelecekteki hükümdarları olarak grandüke biatlarını sunmalarına izin verdi ve istedikleri desteği vermeyi vadetti[197].

Lâkin bu siyasî komedya hâliyle çok önemli sonuçlar doğurmamıştı. Nihayet Trieste Limanı'nda bazı zengin Rumların büyük çabalarıyla tecrübeli bir kaptan olan Lambro Canziani yönetiminde Nisan ayında Takımadalar'da

196 *Ausführliche Geschichte*, VI, 139-157.

197 Eton, *Tableau de l'Empire Ottomane*, T. II, s. 89 ve devamı ile s. 299. Burada muhtemelen Rus ajanlarının bir komplosu olan söz konusu nota, tercümesi ve Yunanca olan orijinal diliyle verilmiştir.

ve Anadolu kıyılarında başarıyla gezinen 12 hafif gemiden oluşan bir filo kurulmuştu. Adalardan gelen birkaç gemi ile güçlenen Lambro, Mürted (Keos/Zia) Adası'nı ele geçirmiş ve buraya ana karargâhını kurmuştu. Planı, buradan anakaranın işgalcilerinin harekâtlarını desteklemekti. Arnavutluk'tan bir ordu Selanik ve Makedonya'ya girerken, ikinci bir ordu da Livadya'dan Mora sahillerine kadar ilerleyecekti. Burada kısmen Mora'dan gelecek takviyeleri, kısmen de Eğriboz'da Lambro'nun filosunun gelmesini bekleyecek ve ardından hep birlikte Selanik'e saldıracaklardı.

Labro'nun 18 Mayıs'ta Andıra (Andros) Adası'nın yakınlarında yaşadığı tam bir mağlubiyet, bu planı suya düşürdü. Cezayir'den birkaç Berberî gemisinin katıldığı çok üstün bir Osmanlı filosuna karşı ölümcül bir mücadelede filosunun neredeyse tamamı yok oldu. Lambro ancak son anda küçük bir kayıkla Çuha (Cerigo) Adası'na kaçarak kurtulabildi; burada Ruslar tarafından terkedilmiş bir şekilde küçük filosu ile bir süre Takımadalar'da korsan olarak faaliyet gösterdi, fakat sonunda gelişinden hemen sonra alacaklıların kendisini borçlarından dolayı hapse attırdıkları Trieste'ye sığınmak zorunda kaldı. Dostları tarafından kurtarıldı ve gerekli parasal imkânlarla donatılmış bir hâlde, ikinci kez Yunan sularında faaliyet göstermeye çalıştı, lâkin Rusya ve Bâbıâli arasında barışın tesis edilmesinden sonra Osmanlı savaş gemileri tarafından öyle köşeye sıkıştırıldı ki, önce Arnavutluk dağlarına ve daha sonra, 1793'te çariçenin Lambro'yu ordusunda uygun bir rütbe vererek Rusya'ya verdiği hizmetlerden dolayı ödüllendirdiği St. Petersburg'a sığınmak zorunda kaldı[198].

Rus silahları bu şekilde 1790 yılı sonunda bilhassa Tuna'nın aşağısında Bâbıâli karşısında bir üstünlük sağlarlarken, nihayet Reichenbach Antlaşması uyarınca Bâbıâli ve Avusturya arasında kesin barışı tesis edecek olan kongre de toplandı. Bu hususta çok acele edilmemişti. Her zamanki gibi, bu rahatsızlık verici gecikmeyi meydana getiren birçok değişken etken biraraya gelmişti.

Son ana kadar Rusya'nın da barışa katılması beklenmişti. Yine de tam ve eksiksiz uygulanması statüko esasına dayanarak ya ayrı bir barış yapacaktı ya da tercih edildiği üzere, ister istemez arabulucu devletlerin yardımlarından yararlanarak, doğrudan yapılacak kongreye katılacaktı. Hâlbuki bu amaçla başlatılan müzakereler başarısız oldu. Zira İsveç ile barış akdedildikten ve güneyde savaşın lehte gelişmesinden sonra, çariçe bu hususta tek bir kelime bile duy-

198 Eton, *aynı eser*, *Ausführliche Geschichte*, VI, s. 157-164.

mak istemiyordu. Kendi yolunu takip etmekte ve barışı kendi başına, hiçbir yabancının arabuluculuğu olmadan akdetmekte ısrar ediyordu[199].

Daha sonra ilgili temsilcilerin seçilmesi, talimatların hazırlanması ve kongrenin yapılacağı yerin tespiti de bir süre devam etti. Viyana sarayı ve arabulucu devletler Bükreş'i önerdiler. Oysa müzakerelerin Avusturya'nın silahlarının gölgesinde yürütülmesini istemeyen padişah, kongrenin yapılacağı yer olarak Yergöğü, Niğbolu ve Rusçuk arasındaki küçük Ziştovi Kasabası'nın seçilmesinde ısrar ediyordu[200].

Dolayısıyla Ziştovi'de acele ile gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra, nihayet Aralık ayı içerisinde ilgili temsilciler de buraya geldiler. Avusturya için Baron Peter Philipp von Herbert Rathkeal ve ancak kongre başladıktan sonra 1791 Mart'ında buraya varan Kont Franz Esterhazy von Galantha; Bâbıâli tarafında Reisülküttab Abdullah Birrî/Berrî Efendi, ordu kadısı İsmet İbrahim Bey ve Ruznâmçeci Dürrizâde Mehmed Efendi; arabulucu devletlerin temsilcileri olarak da Prusya adına Marki Lucchesini, İngiltere adına Sir Murray Keith ve Hollanda adına Baron Häften. Lehistan Cumhuriyeti de kongrede bir murahhas aracılığıyla temsil edilmeyi talep etmişti. Oysa bilhassa Prusya kralı tarafından, ne Avusturya ile Bâbıâli'nin savaşına ne de bugüne kadar yapılan müzakerelere katıldığı gerekçesi ile geri çevrildi.

Ayın kalan kısmı, her zamanki resmî diplomatik şekiller, temsilcilerin rütbelerine ve kongre masasında oturma düzelerine dair kaçınılmaz protokol çe-

---

199 Sir Murray Keith, *Memoirs and Correspondences*, Vol. II, s. 296.

200 Ziştovi Kongresi ile ilgili herşey hakkında en ayrıntılı bilgiler, Marki Lucchesini'nin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde mevcut diplomatik yazışmalarında verilmiştir, bk. "*Dépéches du Marquis de Lucchesini et réponses officielles depuis son départ de Varsovie pour le Cohrés*", 3 folyo cilt. Tamamen Reichenbach Antlaşması'na dayalı 13 Eylül 1790 tarihli ve "*Instruction pour le Marquis de Lucchesini pour aller en qualité de notre Ministre Plénipotentiaire au Congrés de Sistove et pour y traiter en notre nom sur la paix définitive entre la Cour de Vienne et la Porte Ottomane*" başlıklı talimatla ve de 20 Eylül tarihli bir ekle başlar. Bu talimatta Rusya'nın da barışa katılıp katılmayacağı durumlar öngörülmüştür. Son olarak da Bâbıâli'yi bir kez daha "Türk İmparatorluğu'nun varlığının yalnızca Prusya ile ittifakına bağlı olduğuna" ikna etmesi istenmektedir. Bilhassa bu kongrenin adını bile duymak istemeyen Prens Kaunitz, Bâbıâli'nin kongrenin yapılacağı yer olarak Ziştovi'yi seçmiş olmasından hiç hoşnut değildi. Bunu Avusturya için bir küçük düşürme olarak görmekteydi ve Marki Lucchesini, onu bu yüzden sakinleştirmekte zorluk çekiyordu. Lucchesini'nin Viyana'dan gönderdiği 9, 13, 16 ve 20 Ekim 1790 tarihli mektupları.

kişmesi ve benzer hususlarla geçti. Sorunlar yılın son gününde nihayet ilk müzakerelerin başlamasını sağlayacak şekilde çözülmüştü.

Daha İngiliz temsilcinin birliğin korunmasına dair kısa bir uyarı konuşmasıyla açtığı ilk oturumda, taraflar arasındaki önemli farklılıklar gün ışığına çıktı. Avusturya Temsilcisi Baron Herbert, müzakerelerin devamı için gerçi mutlak statükonun gözetilmesini istediği, ama Reichenbach Antlaşması hakkında kasten tek bir kelime bile etmediği uzun yazılı bir açıklamada sarayının Belgrad Barış Antlaşması'ndan beri Avusturya ile Bâbıâli arasında akdedilen bütün antlaşmaların olmazsa olmaz şartı (*condition sine qua non*) olarak kesin barışa dâhil edilmesine ve onaylanmasına dair tuhaf talebini gündeme getirdi. Diğer taraftan Osmanlılar, hiçbir katılımda bulunmadıkları Reichenbach Antlaşması'nı gözardı ederek, yalnızca Prens Coburg ve sadrazam arasında kararlaştırılan mütarekeyi barışın esası kabul ederek zorluk çıkarttılar. Zira bu şekilde mütarekede belirtilmeyen mutlak statüko (*status quo striat*) şartını daha kolay aşabileceklerini düşünüyorlardı.

Arabulucular, bilhassa bu yöndeki talimatları oldukça kesin olan Marki Lucchesini, gerekçeleri isabetsiz bu tezlere hemen kararlı bir şekilde karşı çıktılar ve hem Baron Herbert'in hem de Osmanlıların en azından esas olarak geri adım atmalarını sağladılar. Oysa Osmanlılar yazılı bir açıklama ile Reichenbach Antlaşması'nı ve talimatlarında Bâbıâli'nin statükoyu onayladığı ve kabul ettiği açıkça belirtilmiş olmasına rağmen, barışın esası olarak statükoyu kabul etmeye yanaşana kadar neredeyse bir ay geçmişti[201].

Osmanlılar bu zorlukları çıkartırken, bilhassa Prusya'yı Rusya'ya karşı daha kararlı bir tutum almaya zorlayabilmek ve böylece belki Avusturya'ya karşı da daha iyi şartlar elde edebilmek için muhtemelen zaman kazanmaya

201 Keith, Leeds düküne gönderdiği 4, 11 ve 28 Ocak 1791 tarihli mektuplarında bu hususta ayrıntılı bilgiler vermektedir, bk. *aynı eser*, s. 337, 347 ve 355. Ayrıca aynı kişinin Ziştovi'de olup bitenler hakkında kızkardeşine gönderdiği zarif mektuplar da ilgi ile okunabilir. Osmanlı temsilcileri ile Aralık ayı içinde yaptığı geçici müzakereler ve kongrenin ilk oturumları hakkında Lucchesini de Aralık 1790 ve Ocak 1791 tarihli mektuplarında ayrıntılı rapor vermektedir. Osmanlı temsilcileri, barışın nasıl akdedilebileceğine dair görüşlerini açıklamasını istemişlerdi. O da görüşlerini özel bir notada açıklamıştı, bk. *"Observations sur la manière de dresser le traité de paix entre la Porte et l'Empereur dans la sens des conventions de Reichenbach et selon les intérêts ainsi que la plus grande sûreté de l'Empire Ottoman. Pièce présentée à Mss. les Plénipotentiaires turcs à Sistove le 13 Decembre 1790".*

çalışıyorlardı. Sadrazam, Aralık ayında, daha İsmail düşmeden, Marki Lucchesini nezdinde kralın ilgisizliğinden şikâyet etmiş ve Rusya'ya neden hâlâ savaş ilân etmediğini sormuştu. Lucchesini ise sert bir notada Bâbıâli'nin bu hususta şikâyet etmeye hakkı olmadığını, zira kendisinin de savaşı çok ilgisizce yürüttüğünü belirtmişti. Zira kral, çariçeyi teklif edilen barış şartlarını kabul etmeye zorlamak için Rusya sınırında 60 bini aşkın askerini bulundururken, sadrazamın, Rusların ana karargâhına planladıkları saldırıyı karşılamak için ancak 20 bin askeri vardı. Önce İsmail'i kurtarması icab ederdi; o zaman müttefikleri de bu yöndeki taahhütlerini yerine getirmekten imtina etmeyeceklerdi[202].

İsmail düştükten sonra, Bâbıâli, Prusya'nın Rusya'ya saldırması konusunda daha da ısrarcı olmaya başladı. Yalnızca Binbaşı Knobelsdorf'u, Albay Götze'yi ve Marki Lucchesini'yi sürekli olarak bu hususta rahatsız etmekle kalmayıp, kralın son taht değişikliğinde sunduğu dileklerine ve dostluk vaatlerine cevaben 1791 Şubat'ında Berlin'e gelen Fevkalade Elçi Ahmed Azmi Efendi de padişahın krala gönderdiği ve Rusya'ya karşı savaşı mutlaka ilkbaharda başlatmasını, Kırım geri alınana kadar barış yapmamasını talep ettiği bir nâme getirdi. Elçi ile bu hususları müzakere etmekle görevlendirilen Diez, en azından elçinin şahsî düşüncesine göre Bâbıâli'nin asla savaşın bitmesini Kırım'ın geri alınması şartına bağlama konusunda ciddi olmadığını açıkça itiraf etmesini sağlamıştı. Üstelik kral da bu açıdan hiçbir taahhütte bulunmamıştı. Yine de Divân-ı Hümâyûn'dan bu hususta daha ayrıntılı açıklamalar istemesi uygun olacaktı[203].

Kral, 2 Mart'ta padişaha gönderdiği ve durumu bir kez daha açıklayarak bilhassa Rusya'ya hemen savaş açmamasının sebeplerini dile getirdiği ayrıntılı bir yazıda bu açıklamaları istedi. Yazıda, geçen yıla ait ittifak antlaşmasında üstlendiği taahhütleri sadakatle yerine getirdiğini belirtiyordu. Reichenbach Antlaşması ile kayserin silahları bırakmasını ve Bâbıâli'nin kaybettiği eyaletleri geri almasını sağlamakla kalmayıp, Danimarka'nın da tarafsız kalmasını ve çariçenin Boğdan'dan en iyi birliklerini geri çekmesini sağlamıştı. Şimdi ise ça-

202 Keith'in Leeds düküne gönderdiği 28 Aralık 1790 tarihli mektubu, bk. *aynı eser*, s. 334. Lucchesini'nin reisülküttaba gönderdiği buraya ait 24 Aralık 1790 tarihli notası, 29 Aralık tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

203 Kraliyet Kütüphanesi'ndeki belgeleri arasında Diez'in krala gönderdiği 25 Şubat 1791 tarihli rapor.

riçeyi mutlak statüko esasına dayanarak, Bâbıâli ile barış yapmaya çağırmıştı. Bunu kabul etmediği takdirde, Rusya'ya savaş ilân etmeye kararlı idi.

Lâkin İngiliz donanması Baltık Denizi'ne gelene kadar bunu yapması mümkün değildi. Zira İngiliz donanması olmadan, Baltık Denizi kıyılarındaki eyaletleri daima Rusların talanlarına açık hâle gelecekti. Çariçenin daha şimdiden Livland, Beyaz Rusya ve Lehistan'da 80 bin askeri vardı; Prusya sahillerine saldıracak olan 300 küçük gemi, Braşov'da (Kronstadt) hazır bekliyordu ve Hollanda ile Ceneviz'den daha kısa bir süre önce 7 milyon gulden kredi aldığı için para imkânlarından da yoksun değildi. Buna karşın St. James kabinesi ile müzakereleri henüz tamamlanmamıştı ve şimdilik 40 gemilik bir filonun yakın zamanda Baltık Denizi'ne geleceğine dair geçici bir güvence almış olmasına rağmen, bu husus da henüz kesin değildi.

Bu arada Bâbıâli de Rusya'ya karşı daha kararlı bir tutum göstermediği sürece, Rusya'ya karşı savaşı zaten başlatamazdı. Bu yüzden Bâbıâli'den öncelikle üç şey istemek zorunda idi: 1) Nisan ayına kadar Tuna boylarında çarpışmaya hazır en az 150 bin kişi bulundurmalı; 2) şu anda mevcut beceriksiz sadrazamın yerine ordunun seraskerliğine dirayetli ve savaşta tecrübeli Koca Yusuf Paşa'yı getirmeli ve padişah bizzat orduların başına geçmeli; 3) Divân-ı Hümâyûn, İsveç'e hem ödenmemiş malî yardımları, hem de ödenmesi gerekli paraları ödemeli idi. O zaman İsveç'in de yeniden Rusya'ya karşı savaşması umut edilebilirdi. Kral, bu amaçla 1 milyon taler destekte bulunmuştu bile, ancak daha fazlasını yapabilme imkânı yoktu.

Kral, bilhassa son hususa ağırlık veriyordu. Zira bu meseleyi aynı zamanda İstanbul'da Knobelsdorf, sadrazam nezdinde Albay Götze aracılığıyla ve Ziştovi'deki Osmanlı temsilcileri nezdinde de Marki Lucchesini vasıtasıyla dile getiriyordu. Lehistan'dan ise hemen hemen hiçbir şey beklemiyordu. Zira Bâbıâli 1790 Kasım'ında Kont Potocky aracılığıyla Lehistan'la, Bâbıâli'nin 40 bin ve Lehistan'ın ise 20 bin asker çıkartması şartıyla, her iki devletin Rusya'ya karşı savaşta birbirlerini desteklemeyi vadettikleri bir ittifak akdetmiş olmasına rağmen, kral, Lehistan'ın bu az sayıda askerî kuvvetleri bile biraraya getirebilecek durumda olmadığını düşünüyordu. Hem para hem de maharetli subaylar ve herşeyden önce gerekli silahlar eksikti. Bu yüzden tarafsız kalması en iyisi olacaktı, zira bu durumda savaşın bu yönden yükü de kralın omuzlarına binecekti.

Yalnızca Bâbıâli'nin yukarıda belirtilen üç hususu yerine getirmesi hâlinde, Albay Götze'nin hazırladığı plana göre Bâbıâli ile birlikte savaşa girmeye hazırdı. Ayrıca Kırım'ı kendi imkânları ile geri aldığı takdirde, buranın hâkimiyetini garanti etmekten de imtina etmeyecekti. Lâkin Bâbıâli'ye bu hususta yardım etmeyi ne vadetmişti ne de bunun için gerekli imkânlara sahipti. Donanması yoktu ve birliklerini oraya göndermesi için mesafe çok uzaktı.

Son olarak Bâbıâli'yi bilhassa Rusların Rumları ayaklandırmak için Takımadalar'daki entrikalarına ve Potemkin'in sözde ilkbaharda Özü'den yola çıkarak Varna'yı ele geçirme ve ardından padişahı barış yapmaya zorlamak için İstanbul üzerine hareket etme planına karşı uyardı. Daha önce de adı geçen ajan General Tamara'nın, General Ferrieri ve 20 Rus subayı ile birlikte Venedik'ten ve Livorno'dan bu amaçla kendisine verilen 200 bin duka ile yakın zamanda Takımadalar'a doğru hareket etmek üzere 20 gemilik bir filo satın almak amacıyla Venedik'e geldiği bilinen bir gerçekti[204].

Kralın bu yazısı İstanbul'a vardığında, Bâbıâli'den istenenlerin bir kısmı yerine getirilmişti bile. Bilhassa yeteneksiz Sadrazam Şerif Hasan Paşa, 11 Şubat'ta Şumnu'da azledilmiş ve aynı gece, ağır bir direnişten sonra, başından olmuştu. Ertesi gün bu amaçla karargâhta ilân edilen hatt-ı hümâyûnda bu idamın ana sebebi olarak, kendisine İstanbul'dan verilen talimatlara uymadığı, bilhassa Kili ve İsmail'i kurtarmak için hiçbir şey yapmadığı ileri sürüldü. Onun yerine, Prusya kralının da istekleri doğrultusunda, Koca Yusuf Paşa sadaret mührünü teslim almış ve seraskerliğe getirilmişti. Hemen faaliyete geçerek, ilkbaharda Tuna boylarındaki orduyu Anadolu'dan beklenen birlikler hariç olmak üzere, 150 bin kişiye kadar arttırmayı vadetti. Padişahı sefere bizzat katılmaya ikna etmeye çalışması, bilhassa ulemanın itirazları karşısında başarısız oldu[205].

---

204 Kralın bu yazısı, Albay Götze'nin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan zengin evrakı arasında suret olarak mevcuttur. Aynı kağıtların arasında birkaç cilt hâlinde yalnızca resmî mektuplarını ve kralın bunlara verdiği cevapları değil, Hertzberg, Bischoffswerder, Knobelsdorf, St. Petersburg Elçisi Kont Goltz, Viyana Elçisi Jakobi-Klös, Marki Lucchesini ve başkaları ile yaptığı özel yazışmaları ve 1791 Eylül'ünde sadrazamın karargâhından geri çağrılana kadar bilhassa Ziştovi barış müzakereleri ile ilgili birçok diplomatik belgeler mevcuttur. Rusların o dönemlerde Takımadalardaki entrikaları hakkında bilhassa Prusya'nın Viyana elçisi Jakobi-Klös'ün 15 Şubat 1791 tarihli yazısı ilginç bilgiler vermektedir.

205 Albay Götze'nin 13 Şubat ve 2 Mart 1791 tarihli mektupları ve Keith'in Leeds dükünе gönderdiği 15 Şubat tarihli mektubu, bk. *aynı eser*, s. 371. Bilhassa Kral II. Frederik

Buna karşılık Bâbıâli hâlâ İsveç'e yapılacak para yardımını aşmaya çalışıyordu. Genel olarak her ne kadar 9 Nisan tarihli bir senetle ödeme yapmayı kabul ettiyse de kralın söz konusu ayın sonuna kadar ödenmesi gereken para yardımının 3 milyon akçeye çıkartılmasına dair talebinden dolayı, kasten kesin bir vaatte bulunmaktan kaçınıyordu. Anlaşıldığı kadarıyla Marki Lucchesini'nin bu amaçla 19 Nisan'da Ziştovi'deki Osmanlı temsilcilerine verdiği sert bir nota da amacına ulaşmadı. Zira aynı talebi bir ay sonra sadrazama verdiği ama yine sonuçsuz kalan doğrudan bir yazıda tekrarlamak zorunda kaldı. Zaten Prusya kralı da artık İsveç kralının desteğine pek güvenmiyordu. Zira savaşı yeniden başlatabilmek için en az 10 milyon akçe para yardımı talep ederken, Fransa'da bir karşı devrimin kahramanı olmayı kafasına koymuştu ki, o dönemlerde hayalci ve değişken siyasetinin ana amacı da muhtemelen bu idi[206].

Diğer taraftan Bâbıâli'nin de Prusya kralının niyetlerine ve dürüstlüğüne karşı haklı olarak şüphe duyması için yeterince sebebi vardı, bilhassa İngiltere tarafından rahatsızlık verici bir şekilde yarı yolda bırakıldığı için. Dönemin dışişleri bakanı Dük Leeds, krala daha önceki yılın Ekim ayında İngiliz kabinesinin Bâbıâli lehine Rusya'ya karşı savaşını ittifak antlaşmasının tatbikini mucip sebep (*casus foederis*) kabul edeceğini bildirmişti. Ayrıca İngiliz saraylarında bu amaçla hazırlıklar da büyük çabalarla yürütülmüştü ve ilkbaharda her an Baltık Denizi'ne veya Karadeniz'e doğru yola çıkmaya hazır olacak şekilde 30 kalyon, 75 firkateyn ile daha küçük gemilerden oluşan ve 12 Hollanda kalyonunun da katılacağı bir filo hazırlanabilmişti. Lâkin İngiliz kabinesinde başında İngiltere kralının bizzat bulunduğu savaş yanlısı grup, bu defa yanlış hesaplar yaptı. Önce Danimarka hükümetine İngiliz gemilerine limanlarını kullandırma izni vermesine ve bunun dışında kesin bir tarafsızlık içinde kalmasına dair gönderilen yazı, nazikçe Rusya ile bilinen savunma ittifakından dolayı, bu talebi yerine getiremeyecekleri açıklaması ile reddedildi[207].

Wilhelm, Koca Yusuf Paşa'nın sadrazamlığa tayinine sevinmişti. 10 Mart tarihli bir mektupta, Albay Götze'ye sadrazama iyi dileklerini iletmesini ve "seleflerinin yetersizliklerinin kaybettirdiği üstünlüğü Osmanlı orduları, onun bilgisi ve özeni sayesinde kısa sürede yeniden kazanacaktır" düşüncesini iletmesini istedi.

206 "*Note du Sr. Lucchesini présentée à Mss. les Plénipotentiaires Ottomans le 19 Avril 1791*", "*Lettre du Marquis Lucchesini au Grand-Vésir du 13 Mai 1791*" ve kralın Marki Lucchesini'ye gönderdiği 18 Nisan 1791 tarihli mektubu.

207 Kont Bernstorff'un İngiliz kabinesine gönderdiği 20 Nisan 1791 tarihli nota, bk. *Ausführliche Geschichte,* VI, 247.

Ardından İngiltere'de Rusya ile savaşa karşı âdeta bir direniş fırtınası esmeye başladı. Parlamento'da Pitt'e karşı dönemin muhalefet liderleri Fox ve Burke, böyle bir savaşın saçmalığını ve haksızlığını ortaya dökmek için bütün hitabet güçlerini kullandılar. Fox, İngiltere çariçeden dört yıl süren bir savaştan sonra büyük maliyetlerle fethettiği bütün toprakları bırakmasını nasıl isteyebilir, diye sordu! Ayrıca İngiliz kabinesinin, çariçeyi Özü'yü tekrar geri vermeye zorlamaya ve bu yüzden İngiltere'nin bilhassa Rusya ile önemli miktardaki ticareti için Rusya ile ittifakından elde ettiği bütün avantajları riske atan bir savaşa girmeye ne hakkı vardı?

Burke ise sonunda etkili bir şekilde yalnızca veba, ölüm ve talan getirdikleri Avrupa halkları arasında hiçbir yeri olmayan barbarların korunacağı bir savaşın saçmalığına dikkat çekti. Kayseri, bu nefret edilmeye lâyık devlete sırf barbarlığın ve öldürücü salgın hastalıkların, ölümün ve felaketin daimî olarak buraya yerleşmesi için güzelim Tuna boylarını geri vermeye zorlamış olmaları yeterince utanç verici değil miydi?

Aslında gizlice barıştan yana olan Pitt, çok zayıf bir savunma gösterdi ve bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun yok olması ile Avrupa'da bozulma tehlikesiyle karşı karşıya kalan denge kuramıyla hiçbir şey başaramadı. Muhalefet liderlerinin ikna edici konuşmaları ayrıca sel gibi akan dilekçelerde, gazete yazılarında ve el ilanlarında öyle büyük bir yankı buldu ki, yavaş yavaş bütün halka hâkim olmaya başladı. Her biri, sırf çariçeyi Özü'yü geri vermeye zorlamak için masraflı bir savaşa girmeye değmeyeceğinin ve bu sayede alabileceklerini düşündükleri siyasî avantajların, İngiltere'nin ticaretinin bu esnada uğrayacağı kayıplarla fazla pahalıya mâl olacağı düşüncesinin etrafında dönüp duruyordu. Neticede savaş siyasetinden vazgeçmek, hatta ileride göreceğimiz gibi, barış müzakereleri esnasında Rusya'ya destek olmak zorunda kaldılar[208].

Prusya, olayların bu şekilde değişmesinden dolayı sıkıntıya düştü. Zira kral ancak Mayıs ayında sadrazama Marki Lucchesini aracılığıyla her an Londra'dan

208 O dönemlerde Londra'da yayınlayan ve halkın tutumunu çok güçlü bir şekilde gösteren el ilanlarından oluşan değerli bir koleksiyona şahsen sahip bulunmaktayız. Hepsi de Bâbıâli'ye karşı büyük bir nefret ve Rusya'ya karşı sınırsız bir sevgi ile doludur. En önemlilerinin başlıkları şöyledir: "Savaşa yaklaşıma dair düşünceler ve majestelerinin bakanlarının yönetimi"; "Rusya'ya karşı silahlanmanın motiflerine ve sonuçlarına dair ciddi bir inceleme"; "Rusya ile yapılması planlanan savaşın konusu hakkında İngiliz halkına duyuru", vs.; ayrıca, *Ausführliche Geschichte*, VI, 248 ve devamı ve 264 ve devamı.

İngiliz hükümetinin Baltık Denizi'ne 40 gemilik bir filo göndereceğine ve Rusya'ya savaş ilân edeceğine dair haber bekledikleri güvencesini vermişti[209]. Oysa bu açıdan yanıldıklarını anlayınca, bilhassa sadrazamın karargâhında Prusya'ya karşı tutum oldukça gerginleşti. Halk ve asker, ihanetten bahsediyordu: Prusyalılar da Hristiyan itlerdi ve Avusturyalılardan hiç farkları yoktu, deniyordu, zira sürekli bir şeyler vadederek, hiçbir şey yapmıyorlardı.

Bâbıâli nezdinde güveni yeniden kazanmak için yapılabilecek tek şey, diyordu kendi durumu hususunda sonunda sadrazamın tetikte olmasını tavsiye ettiği Albay Götze, Prusya kralının Rusya'ya hemen savaş ilân etmesini ve böylece İngiltere'nin gösterdiği sadakatsizlik karşısında yüzünün kızarmasını sağlamak olacaktı[210]. Hâlbuki bilindiği üzere siyasette yüz kızarması yoktur ve Kral II. Frederik Wilhelm ülkesini tek başına Bâbıâli lehine Rusya ile bir savaşa maruz bırakmaya hiç hevesli değildi. Bu yüzden Bâbıâli'ye bir kez daha her halükârda ve elinden geldiği kadarıyla üstlenmiş olduğu taahhütleri yerine getireceğine dair açıklamada bulundu. Şimdilik kesin bir karar alamıyordu, ancak alacağı her halükârda itibarına lâyık bir karar olacaktı[211].

Bâbıâli ise diğer taraftan kralın en aslından Ziştovi barış müzakerelerini hızlandırmasında ısrar ediyordu. Zira Prusya'nın burada Boğdan'ın boşaltılmasını geciktirmek ve böylece Bâbıâli'yi silahlı kuvvetlerini bölmeye mecbur etmek için, Avusturya ile gizlice mutabakat içinde hareket ettiğine dair şüpheler vardı. Hâlâ Berlin'de bulunan Osmanlı elçisi bu yüzden Mart ayında ağır şikâyetlerde bulunmuştu. Bâbıâli, barışı en kısa zamanda akdetmelerinde ısrar etmek zorunda idi, zira mütareke belirlenen süre olan Mayıs ayı sonunu aştığı takdirde, yalnızca İşkodra valisi emrindeki 45 bin Arnavut'u sınırlarda hareketsiz bekletmek ve Ruslara karşı kullanılacak Boşnak ve Sırp birliklerini burada tutmak zorunda kalmayıp, iki düşmana, yani Ruslara ve Avusturyalılara karşı aynı anda tetikte olmak zorunda kaldığı sürece, sadrazam bile Tuna boylarında istediği gibi hareket edemeyecekti. Şimdiye kadar Reichenbach Antlaşması'nın hiçbir yararını görmemişlerdi. Zira Avusturya, taahhütlerini

209 Lucchesini'nin sadrazama gönderdiği 13 Mayıs 1791 tarihli mektup.

210 Albay Götze'nin Knobelsdorf'a gönderdiği 25 Mayıs ve 25 Haziran 1791 tarihli mektuplar. Burada şöyle demektedir: "Burada halkın nazarında açıktır ki hepimiz tıpkı Avusturyalılar gibi gâvuruz, onlara çok şey vadettik ve asla tutmadık, bundan dolayı haksız da değiller".

211 Lucchesini'ye gönderilen 19 Haziran 1791 tarihli mektup.

yerine getirmiyordu, aksine önceki ittifakının bütün avantajlarından dolaylı olarak yararlanmasını sağlayarak, hâlâ Rusya'yı destekliyordu ki bu, açık bir savaş ilânından bile kötü idi. Bâbıâli bu yüzden Avusturya'yı, rahatça Ruslara karşı kullanılabilecek 100 bin kişinin barınmasını sağlayabileceği Eflak'ı boşaltmaya mecbur etmek için, barışın bir an önce akdedilmesini istiyordu[212].

Berlin kabinesi bu sebeplerin ağırlığının pekâlâ farkında idi, fakat bunlar, Ziştovi'deki müzakereleri önemli ölçüde hızlandırmaya yetmiyordu. Şimdi de Avusturya, muhtemelen Prusya'nın Rusya'ya karşı nasıl davranacağını ve Rusya'nın Bâbıâli'ye karşı savaşının nasıl gelişeceğini görmek için, müzakereleri mümkün olduğunca uzatmaya çalışıyordu.

Arabulucular büyük zorluklarla tam Osmanlılara Reichenbach Antlaşması'nı ve barışın esası olarak mutlak statükoyu kabul ettirmeyi başarmışlardı ki, Baron Herbert'in Şubat ayının ilk günlerinde barış belgesinde Reichenbach Antlaşması'nın adının geçmemesi talebi ile ortaya çıkmakla kalmayıp, Prusya ve İngiltere'nin de barışa dair üstlenecekleri garantiden bahsedilmemesini istedi. Aynı zamanda bundan sonra yapılacak müzakerelerde, ilgili tarafların Ziştovi'de yapılacak barıştan ayrı bir antlaşma olarak kabul edilecek Reichenbach Antlaşması'na bağlı kalmadan anlaşmazlık konusu hususları karşılıklı olarak kendilerine uygun anlaşmalara göre düzenlemekte serbest olacakları ikili bir esasa dayandırılmasına izin verilmesini talep ediyordu.

Lâkin hem Osmanlılar hem de arabulucular buna kesinlikle karşı çıktılar. Ziştovi Barışı her ne kadar farklı bir diplomatik belge olsa da, Reichenbach Antlaşması'nın bu barış için tek geçerli esas kabul edilmesi gerektiğinde ısrar ettiler[213]. Lâkin ne bu hususta ne de diğer iki hususta bir mutabakata varıla-

212 Osmanlı elçisi ile müzakerelerden sorumlu Diez'in krala gönderdiği 26 Mart 1791 tarihli mektup ve Albay Götze'nin Bischoffswerder'e gönderdiği 26 Haziran tarihli mektup. Hertzberg, bu yüzden 27 Mart'ta krala rapor vermiş ve Bâbıâli'yi sakinleştirmek için Avusturya'ya karşı "biraz daha enerjik" hareket etmek gerektiğinde ısrar etmişti. Rapor, Lucchesini'ye gönderilen bu yönde bir mektup ile birlikte Hertzberg'in yazışmaları arasında mevcuttur.

213 Lucchesini'nin 1 ve 4 Şubat 1791 tarihli mektupları ve eklerinde ilgili belgeler. Buna göre Baron Hertzberg, barış antlaşmasının maddelerinin, "onların karşılıklı uyumu doğrultusunda ama Ziştovi'de anılmasının söz konusu olduğu Reichenbach taahhütlerine karşı olmaması şartıyla, taraflar arasında belirlenmesini" istiyordu. Sir Keith ise buna karşı çıkarak, Lucchesini'ye şöyle demişti: "İki ayrı esas mevcut olamaz, bunlardan biri hükümdarlarımızın garantör olduğu Reichenbach Konvansiyonu'yla düzen-

madığından ve herkes önce ilgili saraylardan buna yönelik talimatlar almayı uygun gördüğünden, müzakereler şimdilik talimatlar gelene kadar askıya alınmak zorunda kalındı. Tabii ki Habsburg kabinesi bu sayede meseleyi istediği gibi uzatma fırsatını buldu.

Ne yazık ki, Prusya'nın Avusturya karşısındaki siyaseti de değişmeye başladı. Başlangıçta ve Hertzberg hâlâ bir nüfûza sahip olduğu sürece, Berlin kabinesi Reichenbach Antlaşması'na kesinlikle uymaya ve hiçbir hususta geri adım atmamaya kararlıydı. Oysa zamanla Hertzberg muhalifleri zemin kazandıkça, bütün zorlukları ve Viyana sarayının entrikalarını söz konusu antlaşmanın şartlarının kayıtsız şartsız yerine getirilmesinde ısrar etmeyerek önlemenin daha iyi olacağı düşüncesi yayılmaya başladı. Hertzberg bu yüzden Şubat ayı sonunda krala bizzat Reichenbach Antlaşması'nın barış antlaşmasında adının geçmesi hâlinde, garanti vermekten vazgeçebileceklerini önerdi. Kral da bunu kabul etti[214].

Oysa Habsburg kabinesi, Prusya Elçisi Baron Jakobi-Klös'ün telkinlerine rağmen, bu son hususta da ısrar edince, üstelik Ziştovi'deki müzakelerin kesilmesinin suçunu Marki Lucchesini'nin ısrarlı direnişinin üzerine atarak Prusya'nın Lehistan'da elde ettiği bütün yerlerden vazgeçmesini talep edince, Berlin sarayı, tamamen aradan çekilecek kadar zayıflık gösterdi.

Kral, 23 Nisan'da elçisi Prens Kaunitz aracılığıyla, Prens Reuss'a söz konusu talepleri içeren 8 Nisan tarihli mektubuna cevaben, Habsburg kabinesinin meseleyi ele alış şekli karşısında duyduğu şaşkınlığı dile getirdiği ve asla Lehistan'da herhangi bir yeri elde etmeyi düşünmediğini, fakat "bu uğurlu barışın akdedilmesini daha da erteleyecek herşeyi ortadan kaldırmak ve ölçülülüğünün, iyi niyetinin, majestelerinin isteklerini ve itibarını gözettiğinin bir delilini vermek amacıyla" barış antlaşmasında Reichenbach Antlaşması'ndan kesin olarak bahsedilmesinden ve bu antlaşmanın 3. maddesi gereğince üstleneceği garantiden vazgeçmeye hazır olduğunu açıkladığı sözlü bir nota gönderdi. Karşılığında ise yalnızca Habsburg kabinesinin mutlak statükoya tam olarak uymasını, elde ettiği bütün yerleri iade etmesini, Ziştovi'deki temsilci-

lendi. İki belge vardır: Reichenbach Konvansiyonu ve Ziştovi Antlaşması; fakat sadece tek bir esas var ve bu tek esas da Reichenbach Konvansiyonu'dur". *Correspondence, aynı eser*, s. 366.

214 Hertzberg'in krala gönderdiği 28 Şubat 1791 tarihli rapor ve buna gelen cevap.

lerine en kısa zamanda talimatlar vermesini talep ediyor ve barışın mütareke sona ermeden imzalanabilmesini umuyordu[215].

Hâlbuki Berlin'de bu geri adım atmanın verdiği sıkıntının ne kadar fazla hissedildiği, hem Marki Lucchesini hem de Albay Götze'nin, birinin Ziştovi'deki Osmanlı temsilcilerini, diğerinin de sadrazamı bu olay karşısında sâkinleştirmekle görevlendirilmelerinden anlaşılıyordu. Kralın neredeyse kelimesi kelimesine aynı olan söz konusu yazılarında şöyle deniyordu: "Bâbıâli, kendi itibarımı ve Reichenbach Antlaşması'nın ve barış garantisinin bana getirdiği onuru, Bâbıâli'nin menfaatlerine ve Viyana sarayı ile barışını sağlamaya dair isteklerine feda ettiğimi bizzat hissedecektir". Yalnızca Avusturya'nın kibrinden kaynaklanan bu feragatten hiçbir şey kaybetmeyecekti. Zira garanti söz konusu olduğunda, krala aynı garantiyi, müzakereleri süren barış antlaşması imzalandıktan sonra ittifak antlaşması yenilenirken vereceği özel bir garanti vaadiyle yerine getirebilirdi[216].

Berlin kabinesinin bu değişken, kendi içinde çelişkili ve karışık olup, ne Bâbıâli ne de deniz devletleri tarafından uygun görülebilecek siyaseti ne yazık ki Habsburg kabinesi tarafından da mütevazılıktan ziyade zayıflık olarak algılandı ve buna göre kullanılıp sömürüldü[217]. Kralın barışın mütareke süresi sona ermeden imzalanması isteğini yerine getirmekten çok uzak olan Prens Kaunitz bunun aksine, muhtemelen Avusturya'ya Reichenbach Antlaşması'nı aşarak, yeni barış şartlarını gerektiğinde silahlarıyla kabul ettirmek için zaman kazandırmak amacıyla mütareke süresinin dört ay daha uzatılmasını talep etti[218].

215 Prens Kaunitz'in Prens Reuss'e gönderdiği 8 Nisan tarihli yazı ve Albay Götze'nin 10 Mayıs 1791 tarihli bir mektubunun ekinde verilen sözlü nota: "*Note verbale envoyée le 23 Avril à Vienne*".

216 Marki Lucchesini'ye ve Albay Götze'ye gönderilen 23 Nisan 1791 tarihli mektuplar. Bâbıâli ile ittifak antlaşmasının yenilenmesine dair hazırlık müzakerelerini Ziştovi'deki Osmanlı temsilcileriyle öncelikle Marki Lucchesini yürütüyordu, bk. Lucchesini'nin bu hususta gönderdiği 6 Ocak tarihli mektubu ve notası ile kralın 28 Mart 1791 tarihli cevabı.

217 Sir Keith, bu hususta, *aynı eser*, s. 379'da şöyle demektedir: "Prusya kabinesinin bu kongre ile ilgili uzlaştırılmış tek bir plan yürütmesini gönülden istiyorum, zira birden fazla kez, ardı ardına gelen üç emrin de birbirleri ile çeliştiğini gözleme fırsatım oldu".

218 Bu, bilhassa Marki Lucchesini'nin 29 Mart 1791 tarihli mektubunda da dile getirdiği görüşü idi. Avusturya'nın Osmanlı ordusunun büyük bir kısmının dağıldığı sonbaharda

Lâkin Viyana kabinesi burada da durmadı. Baron Herbert, Ziştovi'deki müzakerelerin neredeyse tamamen kesildiği üç ay geçtikten sonra, nihayet 12 Mayıs'ta hükümetinin uzun süredir özlemle beklenen talimatlarını aldıktan sonra, Avusturya'nın statükonun aksine yalnızca Eski Orsova ve karşısındaki ovayı talep etmekle kalmayıp, Unna Nehri kıyılarında sözde Karlofça ve Pasarofça barış antlaşmalarının henüz tamamlanmamış sınır düzenlemelerine göre Avusturya'ya düşen bir toprak parçasını da talep eden tamamen yeni bir barış taslağı sundu[219].

Tabii ki hem Osmanlılar hem de arabulucu devletler bu ölçüsüz taleplere derhal kararlılıkla karşı çıktılar. Lâkin bu hususta da bir mutabakata varılamadığı için, Habsburg yetkilileri kendilerine güvenmiş gibi bir tutum takındılar ve uzun süren ama hiçbir sonuç doğurmayan müzakerelerden sonra, 9 Haziran'da gidişlerinin müzakerelerin kesilmesi olarak yorumlanmasını istemeyerek, Ziştovi'den ayrılıp Bükreş'e çekilerek meselelerini halledebileceklerini düşündüler[220].

Bâbıâli'yi ve arabulucu devletleri geri adım atmaya zorlamak için atılan bu olağandışı adım, her yönde ve bilhassa diplomasi dünyasında kötü bir izlenim bıraktı. Prens Kaunitz'in bu kibirli hareketinin -ki, bu fikir kayserden değil, Kaunitz'ten çıkmıştı- bilhassa Çariçe II. Katerina'nın Viyana sarayında hâlâ ağırlıklı nüfûzundan kaynaklandığı düşünülürken, diğer taraftan Bâbıâli'nin inatçılığının da Fransızların kışkırtmalarından ve Divân-ı Hümâyûn'da rüşvet verme sanatından kaynaklandığı düşünülüyordu[221].

Şansına Berlin kabinesi kendini biraz toparladı ve daha etkin bir tutum takınmaya karar verdi. Kral, 30 Mayıs'ta sırdaşı olan Albay Bichoffswerder'i, yürü-

---

Bâbıâli'ye karşı tehditkâr bir tutum takınarak daha fazla tavizlerde bulunmaya mecbur etmek için Eflak ve Bohemya'da iki güçlü ordu toplamaya niyetli olduğunu söylüyordu. Keith de aynı endişeleri paylaşıyor ve mütarekenin uzatılmasını Bâbıâli için dezavantajlı buluyordu (Keith'in Leeds düküne gönderdiği 8 Mart 1791 tarihli mektubu, bk. *aynı eser*, s. 390).

219 Lucchesini'nin 19 ve 20 Mayıs 1791 tarihli mektupları.

220 Avusturyalılarının gidişinden önce yapılan müzakereler hakkında Lucchesini Haziran ayından itibaren aynı döneme ait mektuplarında ve Keith de kendi mektuplarında, *aynı eser*, s. 426-436, ayrıntılı bilgiler vermektedir.

221 Keith, *aynı eser*, s. 444 ve 447'deki mektuplarında bu hususta kesin görüşlerini bildirmektedir: "Rus çariçesi, Viyana'da bütün amaçlarımızı tehdit eden tehlikeli bir nüfuz kazanmamış olsaydı, bunu muhakkak başarmış olurduk".

teceği siyaset ve niyetleri hakkında daha kesin açıklamalar almak üzere, gizli bir misyonla o dönemde bulunduğu Milano'ya kayserin yanına gönderdi (kayserin taç giyme töreni 9 Ekim 1790'da Frankfurt'ta yapılmıştı). Kaysere bir kez daha hiçbir şekilde Reichenbach Antlaşması'ndan ve mutlak statükodan sapmayacağını bildirdi. Lâkin Avusturya, yine de topraklarını genişletmekte ısrar edecek olursa, istemese de söz konusu antlaşmada belirtildiği gibi, Prusya'ya da eşdeğer bir toprağın verilmesinde ısrar etmek zorunda kalacaktı. Kral aynı zamanda Berlin'deki Habsburg elçisi Prens Reuss'a bilhassa Eski Orsova'nın hiçbir şekilde statükoya dâhil edilemeyeceğini belirten sözlü bir nota gönderdi[222].

Anlaşıldığı kadarıyla hâlâ Prens Kaunitz'in inatçı direnişinin etkisi altında olan kayser, başlangıçta Albay Bischoffswerder'in telkinlerine kulak asmaya pek hevesli değildi. Lakin Prusya kralı, Haziran ayı ortalarında yine aynı elçi aracılığıyla resmen onurunun ve itibarının kendini dokuz ay önce akdedilen bir antlaşmayı hiçe sayacak, hatta Bâbıâli'yi talep edilen toprakları devretmeye mecbur etmesine yardımcı olacak kadar küçültmesine izin vermediğini açıklayınca ve ayrıca bu açıklamaya Avusturya'nın taleplerinde ısrar etmesi hâlinde Marki Lucchesini'yi Ziştovi'den geri çağıracağı ve Reichenbach Antlaşması'ndan dolayı elde ettiği haklardan feragat etmeden, bundan sonra atacağı adımları tamamen Bâbıâli'ye bırakacağı tehdidini de ekleyince, kayser de düşüncesini değiştirdi ve nihayet kralın istediği yazılı açıklamayı vermeye razı oldu. Bu açıklama, esas olarak hukukî statükodan (*status quo de droit*) vazgeçip, tam ve mutlak statükoyu (*status quo de fait*) kabul edeceğine, fakat sınır düzenlemeleri için Bâbıâli ile tekrar masaya oturma hakkını saklı tutması gerektiğine dayanıyordu[223].

Kayserin geri adım atmasına sebep olanın, aslında kralın tehdit edici tutumu ve Albay Bischoffswerder'in hitabet sanatı değil, daha ziyade Fransa'nın tehlikeli durumu olduğu şüphe götürmez bir gerçektir[224]. Her iki taraf, Fransa'dan yayı-

222 Kralın Lucchesini'ye gönderdiği 5 ve 18 Haziran 1791 tarihli mektuplar.

223 Kralın Lucchesini'ye gönderdiği 17 ve 19 Haziran ile Bischoffswerder'e gönderdiği 18 Haziran 1791 tarihli mektuplar.

224 19 Haziran tarihli el yazması bir kabine yazısında Kral II. Frederik Wilhelm, kendisine gönderilen son mektupları "efendilerinin kesin emri olmaksızın hareket ederlerse, ciddi biçimde davranışlar gösteren, tam yetkili temsilcilerinin davranışını imparator kesin biçimde yalanlamasın, bunu savaşa hazırlanmam için bir işaret" olarak gördüğünü belirtmektedir.

lan devrimin ilerlemesini başarıyla durdurmak için, birlik içinde hareket etmeleri gerektiğinin pekâlâ farkındaydı. Bilindiği üzere, Albay Bischoffswerder'in gönderilmesinin bir amacı da bu açıdan da iki saray arasında bir mutabakat sağlamaktı. 1791 yılı yaz aylarında meydana gelen hâdiseler ve bilhassa Fransa Kralı XVI. Louis'nin her iki hükümdar üzerinde şahsî olarak önemli bir etki bırakan başarısız kaçışı, mutabakata varılmasını oldukça kolaylaştırdı ve hızlandırdı. Mayıs ayı başlarında bu amaçla Mantua'da Fransa'dan göç edenlerin liderleriyle, Hertzberg ve Prens Kaunitz tarafından temsil edilen Şark politikasından tamamen vazgeçilmesi, sonunda 25 Temmuz'da Viyana'da Avusturya ile Prusya arasında bir antlaşmanın akdedilmesi ve bir ay sonra, 25 Ağustos'ta kayserin Prusya kralı ile bilindiği üzere, Pillnitz'te biraraya gelmesiyle sonuçlanan müzakereler başlatıldı.

Neticede kayser, Haziran ayı sonunda Milano'dan Prens Kaunitz'e hâlâ Bükreş'te bulunan temsilcilerine hemen Ziştovi'ye geri gitmelerine ve burada barışın bir an önce imzalanmasını sağlayacak tekliflerde bulunmalarına dair talimatlar vermesini emretti. Kayser aynı zamanda Eflak'ta ve sınırlarda bekleyen birliklerin de mütarekenin süresi dolduktan sonra her türlü düşmanlıktan sakınmalarını emretmişti, fakat diğer taraftan Osmanlıların açtıkları ilk ateş üzerine hemen Ruslarla birleşerek savaşa tekrar başlamaya kararlı idi. Sadrazam bunun pekâlâ farkında olduğundan sınırlarda her türlü sürtüşmelerden ve saldırılardan kaçınılmasını emretti[225].

Avusturya temsilcileri işte bu şartlar altında nihayet 18 Temmuz'da tekrar Ziştovi'ye geldiler. Karşılıklı olarak gösterdikleri uysallık, müzakerelerin gidişatını oldukça kolaylaştırdı. Önce mütarekenin yalnızca üç hafta gibi kısa bir süre için uzatılmasında mutabakata varıldı ve daha sonra Habsburg temsilcileri, barışı hukukî statüko esasına değil, yalnızca fiilî statüko esasına dayalı olarak imzalamaya yetkili olduklarını, ama halledilemeyen hususları daha sonra Bâbıâli ile yapılacak ayrı bir antlaşma aracılığıyla düzenleme haklarını

225 Prusya'nın Viyana elçisi Jakobi-Klös'ün 23 ve 24 Haziran 1791 tarihli mektupları ile Albay Götze'nin Knobelsdorf'a gönderdiği 25 Haziran tarihli mektup. Burada şöyle demektedir: "Eğer kral şimdi bırakırsa bizim itibarımız tamamen kaybolur ve burada benim durumum çok kritik olacak". Keith, aynı hususu 1 ve 6 Temmuz 1791 tarihli mektuplarında (bk. *aynı eser*, s. 453 ve 456) onaylamakta, fakat aynı zamanda Prusya'nın daha kararlı tutumunun herşeyin iyiye gitmesini sağlayacağını umut ettiğini de belirtmektedir.

saklı tuttuklarını açıkladılar. Bu, âdeta bu utanç verici durumdan kurtulmak için bırakılan arka kapı idi.

Marki Lucchesini, sarayının talimatlarına uygun olarak, Osmanlı temsilcilerinin bu yönde hazırlanan bir nota ile uysal davranmalarını sağlamıştı. Notada bilhassa Bâbıâli'nin mutlak statüko esasında ısrar etmesini, fakat Viyana sarayının elinden düşmanlık göstermek için bütün sebepleri ve bahaneleri almak üzere, burada hiçbir kalenin kurulmasına izin verilmemesi şartıyla kaysere Eski Orsova'yı ve bundan böyle iki devlet arasındaki sınırı oluşturacak Çerna (Czerna) Nehri'nin sağ kıyısına kadar uzanan havalisini devretmesini tavsiye etmişti[226]. Müzakereler bunun üzerine sonuçlandırılarak, 4 Ağustos'ta törenler arasında yapılan resmî bir kongre oturumunda barış antlaşması gerçekten de imzalandı. 14 madde hâlinde yukarıda belirtilenlerden kendiliğinden otaya çıkan hükümleri içeriyordu[227]. Gerek Reichenbach Antlaşması'ndan gerekse arabulucu devletlerin üstleneceği garantiden hiç bahsedilmiyordu. Sadece giriş bölümünde genel olarak arabulucu devletlerin iyi hizmetleri zikrediliyordu.

1. madde, her iki devletin savaş sırasında herhangi bir şekilde savaşa dâhil edilen tebaası, bilhassa Eğriboz, Bosna, Sırbistan, Boğdan ve Eflak halkı için genel bir affı öngörüyordu. 2. maddede, 9 Şubat 1788'de yapılan savaş ilânından önce olduğu gibi, mutlak ve tam statüko [*status quo strict*] esasına dayalı olarak, Avusturya ve Bâbıâli arasında Belgrad Barış Antlaşması'ndan beri (18 Eylül 1739) akdedilen bütün antlaşmalar, sanki barış antlaşmasına kelimesi kelimesine dâhil edilmiş gibi yenilendi. Aynı husus, 3. maddede Bâbıâli'nin Berberîlerin yarattığı zararlar için tazminat ödeme yükümlülüğünü, serbest denizciliği ve Habsburg tebaasının Osmanlı İmparatorluğu'nda engellenmeden ticaret yapabilmeleri, can ve mal güvenliklerinin sağlanması ile ilgili 1783, 1784, 1786 ve 1788 tarihli özel kararnâmelerle antlaşmalara da uygulandı.

4. madde, savaş sırasında Habsburg tarafından ele geçirilen bütün yerlerin, bilhassa Eflak'ın ve Boğdan'ın sınır boylarının boşaltılmasını, burada bu-

226 "*Observation adressées à Mss. les Plénipotentiaires de la Sublime Porte au congrès de Sistove le 26 Juin 1791*", Lucchesini'nin aynı döneme ait mektuplarının ekinde.

227 Bu barış antlaşmasını, o dönemde İngilizce ve Fransızca olarak yayınlanan orijinal suretlerine dayanarak kullanıyoruz. Basılmış hâli, yakın zamanda çıkan Martens et de Cussy'nin koleksiyonu *Recueil manuel et pratique*'de, T. II, s. 56 ve devamında mevcuttur.

lunan kalelerin, şatoların ve palankaların fethedilmeden önceki hâline uygun olarak bütün silahlarıyla birlikte geri verilmesini öngörüyordu. Yalnızca Hotin ve bölgesi, 5. madde uyarınca Avusturyalılar tarafından Rusya ile barış yapılana kadar tarafsız bir rehin olarak işgal altında tutulacaktı ve kayser bunun karşılığında Rusya'nın Bâbıâli'ye karşı savaşına doğrudan veya dolaylı olarak katılmamayı taahhüt edecekti.

6. madde yalnızca yukarıda belirtilen kalelerle toprakların ne zaman ve nasıl boşaltılacağına ve geri verileceğine dair ayrıntıları içeriyordu. 7. madde, esirlerin her zamanki gibi takas edilmesi ve 8. madde, her iki devlete ait tebaanın serbestçe yerleşme hakları ile ilgili idi. Daha sonra üç maddede, yani 9, 10 ve 11. maddelerde her iki devletin tebaalarının ticarî menfaatleri, sınırlarda güvenli trafik ve mütekabiliyet ilkesine istinaden, her iki devlette serbestçe dolaşmaları ele alınıyordu. 12. madde, Hristiyan dininin Katolik inancının sınırsızca icra edilebilmesine ve Belgrad Barış Antlaşması'nın 9. maddesi hükümleri ve Bâbıâli'nin bu amaçla daha sonra çıkartılan yönetmelikleri uyarınca, kutsal mekânların korunmasına ve serbestçe ziyaret edilmesine ithaf edilmişti[228]. Son iki madde, yani 13 ve 14. maddeler yalnızca barış akdedildikten sonra karşılıklı olarak ikinci sınıf rütbeye sahip fevkalade elçilerin gönderilmesi ve barış belgesinin 40 gün içinde onaylarının alınıp verilmesi ile ilgili idi.

Aynı gün olan 4 Ağustos'ta Habsburg ve Osmanlı temsilcileri arasında, barış antlaşmasının en önemli hükümlerini tekrar iptal eden ve değiştiren özel bir antlaşma imzalandı. Zira bu özel antlaşmanın 2. maddesi uyarınca Bâbıâli, Eski Orsova'yı ve Çerna'ya kadar olan topraklarını, burada asla kalelerin kurulmaması ve Orsova'nın karşısında bulunan küçük ovanın iki devlet arasında tarafsız bölge olarak asla ekilmeyeceği şartıyla kaysere devrediyordu. Ayrıca 3 ve 4. maddeler uyarınca Unna Nehri kıyılarındaki sınır durumları da tama-

228 Ne tuhaftır ki, Vatikan bu hususta Congregation de propaganda fide teşkilatının başkanı Kardinal Antonelli aracılığıyla Prusya kralının desteğine başvurmuştu. Kardinal, Prusya'nın Roma Temsilcisi Abbate Ciosani aracılığıyla 1790 Eylül'ünde krala, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Katoliklerin meselesini Ziştovi Kongresi'nde gözetmesini istediği bir nota göndermişti. Kral bunu severek kabul etti ve Marki Lucchesini'yi buna uygun talimatlarla donattı. Kardinal Antonelli'nin 15 Eylül tarihli notası, Abbate Ciosani'nin 28 Eylül tarihli yazısı ve Lucchesini'ye verilen 21 Ekim 1790 tarihli talimatlar, Lucchesini'nin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki yazışmalarının birinci cildinde mevcuttur. Anlaşıldığı kadarıyla Berlin'de hiç kimse bu esnada Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Protestanların dinî menfaatlerini de korumayı düşünmüyordu.

men Avusturya lehine düzenleniyordu. Karşılığında kayser 5. maddeye göre, barış antlaşmasının 6. maddesinde öngörüldüğü üzere, Bâbıâli'ye iade edilecek yerlerin tahkimatlarını yıkmaktan vazgeçiyor ve 6. madde uyarınca iade edilecek kaleleri boşaltma süresini kısaltmayı kabul ediyordu.

Taraflar bu antlaşmaları bu defa oldukça hızlı onayladılar. Kayser, antlaşmaları 13 Ağustos'ta onaylarken, arabulucu devletler ayın sonu gelmeden onaylarını verdiler. Onay belgeleri daha Ziştovi'deyken takas edildi ve Bâbıâli burada üç arabulucu devletin temsilcilerinden her birine ayrılırlarken 30 bin akçe nakit (o günkü kura göre yaklaşık 2.300 sterlin), değerli bir samur kürk ve zengin donanımlı bir at hediye etti.

Kayser de bilhassa Sir Keith'e ayrılırken üzerinde kayserin resmi bulunan bir enfiye kutusu hediye ederek minnettarlığını sunarken, kongrenin gidişatından ve sonucundan pek memnun olmayan Prens Kaunitz, sadece soğuk bir iltifatta bulunmakla yetindi[229]. Yine de bütün avantajlar sanki Avusturya lehine gelişmişken, Prusya aceleci uysallığı ile yalnızca hiçbir şey başaramamakla kalmayıp, gelecekte Bâbıâli nezdindeki nüfûzunu da kaybetmişti.

Anlaşıldığı kadarıyla kral, Şark Meselesi'ne daha fazla karışma hevesini kaybetmişti. Bilhassa Rusya ve Bâbıâli arasındaki barış müzakerelerine hiçbir şekilde katılmak istemiyordu. Ziştovi Barış Antlaşması imzalandıktan hemen sonra, hem Albay Götze'ye hem de Knobelsdorf'a barış meselesine daha fazla karışmamalarına dair talimatlar verdi. Aksine Bâbıâli'ye bilhassa İngiltere tarafından böylesine sadakatsiz bir şekilde terkedildikten sonra Rusya'ya karşı daha lehte şartlar kazandırmanın kralın elinde olmadığını bildirmelerini istedi. Rusya ile kralın kendisine Avusturya'yla sağladığı kadar avantajlı bir barış yapmayı başaramaması hâlinde, bu meselinin bütün sorumluluğu artık tamamen Bâbıâli'ye aitti. Albay Götze aracılığıyla Rusya'ya karşı yürüteceği savaşa dair sürekli olarak verdiği tavsiyeleri neden dinlememişlerdi ki? Artık Bâbıâli için yeterince hizmet ettiğini düşünüyordu ve bu yüzden Ziştovi'deki müzakerelerin başarılı bir şekilde sonuçlanmasının, Bâbıâli'nin güvenini bundan böyle de muhafaza etmesini sağlayacağını umut ediyordu. Zira Bâbıâli'ye

229 Sir Keith'in mektupları, *aynı eser*, s. 481, 487 ve 492. Keith Viyana'ya döndükten sonra Prens Kauntiz'i ilk kez gördüğünde prens, kongreden hiç bahsetmeden onu şu soğuk sözlerle karşıladı: "Orada size sunduğumuz bütün zahmetler için kızgınım sevgili şövalye; ve sizin her türlü zorlukları bertaraf etmeniz ve mutlu bir anlaşma getirmeniz için her tür dikkati gösterdik".

karşı dostane düşüncelerinin değişmeyeceğine ikna olacaktı ve Rusya'ya karşı Viyana sarayına karşı gösterdiği kararlılığı göstermenin kralın elinde olmadığını anlayacaktı.

Kral, barış akdedildikten hemen sonra ayrı bir müzakereyle ele alınmak üzere, Bâbıâli'nin toprak bütünlüğü için vereceği garantiyi de Rusya ile barış yapılana kadar kabul etmek istemiyordu. Zira barış yapılmadan Bâbıâli'nin hangi topraklara sahip olacağı ve hangi topraklar için garanti verileceği belirlenemezdi. Yine de Ziştovi'de büyük bir sağduyu gösteren Osmanlı temsilcilerinin aynı maharetle Rusya ile barış sağlamak için acele etmelerini bekliyordu[230].

Tabii ki meseleye bu şekilde bakılması, Bâbıâli tarafından olumlu karşılanmadı. Bilhassa Albay Götze'nin sadrazamın ordusundaki durumunu öyle zorlaştırdı ki, defalarca geri çağrılması için talepte bulundu. Gerçekten de Eylül ayı başlarında, Ziştovi Barış Antlaşması'nın ve hemen ardından 11 Ağustos'ta Kalas'ta Rusya ile Bâbıâli arasında barış için ön hazırlıkların imzalanmasıyla albayın artık burada kalmasının bir anlamı olmadığı gerekçesiyle talebi kabul edildi[231]. Kral aynı zamanda yedi aydır Berlin'de bulunan ve artık varlığından rahatsızlık duymaya başladığı Osmanlı fevkalade elçisini ülkeden ayrılmaya mecbur bırakmak için harcırahını kesti[232].

Neticede Prusya ve Bâbıâli arasında bilhassa Hertzberg'in birçok şey beklediği samimi ilişkiler, neredeyse tamamen koptu. Zamanla elinden dışişlerin tamamını, hatta Ziştovi müzakerelerinin yönetimini bile aldıkları Hertzberg, yaz aylarında tamamen aradan çıkartılmıştı. Kendisini, II. Frederik'in güç ve bağımsızlığa yönelik siyasetini değiştirerek, tamamen Viyana sarayına bağımlı hâle getiren ve kendi kanaatine göre, er ya da geç, hem vatanının hem de Brandenburg hanedanının felaketine sebep olacağı için buna

230 Albay Götze'ye gönderilen 8 ve 31 Ağustos 1791 tarihli mektuplar. Kral, Bâbıâli'yi "tam bir imkânsızlık içinde bulunuyorken, Rusya konusunda onun için cesaretle çaba göstermekteyken, Viyana hükümetinin yanında olduğuna" ikna etmeye çalışması gerektiğini söylemektedir.

231 Sadrazama gönderilen azil yazısı ile birlikte Albay Götze'ye gönderilen 4 Eylül tarihli yazı.

232 Aynı yazı ve Albay Götze'nin Knobelsdorf'a gönderdiği 19 Ekim 1791 tarihli yazı. Bu yazıda Bâbıâli nezdinde Berlin'deki elçisini geri çağırmasını sağlamaya çalışmasını istiyordu. Ayrıca Marki Lucchesini'nin 30 Ağustos'ta Peşte'den barış belgesinin onaylanması sırasında Osmanlı temsilcilerine gönderdiği mektup.

karşı var gücüyle mücadele etmeyi görev edindiği siyasî sistemin kurbanı olarak görüyordu[233].

Bize ise şimdi yalnızca Rusya ve Bâbıâli arasında Kalas'ta barışın ön hazırlıklarının imzalanmasına ve ertesi yıl kesin barışın akdedilmesine sebep olan hâdiselerin ayrıntılarına bakmak kalıyor.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Çariçe Katerina, arabulucu devletlerin bütün çabalarına rağmen, tam ve mutlak statüko esasına dayalı barış müzakerelerine katılımı kesinlikle reddetmişti. 1791 Mart'ında Berlin, Londra ve Den Haag saraylarına, arabuluculuğu üstlenen Kopenhag sarayı aracılığıyla barışın esası olarak neden kayıtsız şartsız değil, yalnızca sınırlı statükoyu kabul edebileceğini açık ve net bir biçimde otaya koyduğu bir açıklama gönderdi. Zira göstermeye kararlı olduğu bütün ölçülülüğe rağmen, her halükârda gerektiğinde Rusya'nın şeref ve itibarına uygun bir tazminat talep edebilmek için tamamen serbest kalmalı idi. Bu yüzden müttefik devletlerin barışı tesis etmek amacıyla ileri sürdükleri dostane teklifi bu şartlar dahilinde kabul edemeyeceğine ne kadar üzülürse üzülsün, kararında ısrar etmek ve yabancı devletlerin telkinlerine sanki zayıflıktan dolayı rıza gösteriyormuş gibi yorumlanabilecek bir arabuluculuğu geri çevirmek zorunda idi[234]

Tabii ki arabulucu devletlerin istediği bu değildi. Prusya ve İngiltere, daha önce de gördüğümüz gibi, gerektiğinde çariçeyi silah zoruyla geri adım atmaya mecbur etmek için, Rusya'ya karşı tehdit edici bir tutum takındılar. Ancak, yukarıda anlattığımız gibi, bilhassa İngiltere'de meydana gelen değişiklikler, Prusya'nın da bu yöndeki bütün faaliyetlerini felç etti ve çariçenin bağımsız bir siyaset yürütmesini sağladı.

Bütün bunlara bir de aynı yıl içinde silahlarının da talihinin açık olması eklendi. Gerçi Rusya için seferin başında durum hâlâ çok kritikti. Zira Avusturya

233 Hertzberg, biraz da sitemle bu hususta "*Précis de la carrière diplomatique*", *aynı eser*, s. 30'da açıklamalar yapmaktadır. Bu arada Albay Götze de Hertzberg'in Şark politikasına kararlılıkla karşı çıktı. Knobelsdorf'a gönderdiği 6 Ağustos 1790 tarihli mektupta bu hususta şöyle diyordu: "Hertzberg'in takip ettiği sistem nihayetinde bize kaybettirecek ve uyumlu olmayan ama açıkça ve dürüstçe tepkiyi öngören Prusyalının fikrine tamamen ters". Asker olmadığı için herşeyi ancak kalemi ile yapabiliyordu ve orduyu yalnızca "onunla birlikte bunu kabul ettirmek için, mevcut şart yerine mücadele etmek ve sonra da sekreterleri harekete geçirmek gerekeceğini" göstermek istiyordu.

234 Bu açıklamanın tamamı, *Ausführliche Geschichte,* VI, 242 ve devamında verilmiştir.

ve Bâbıâli arasında akdedilen mütarekeden dolayı Boğdan ve Eflak'ın büyük bir bölümü tarafsız bölge ilân edilerek, dolayısıyla da Rusya'nın Tuna boylarındaki harekâtları bu nehir ile Karadeniz arasında dar bir alan ve Dobruca'yla sınırlı kalırken, çariçe Prusya, Lehistan, hatta İsveç'e karşı tetikte olabilmek için, birliklerinin büyük bir bölümünü kuzeyde tutmak zorunda kaldı.

Tuna boylarında, Şubat ayı sonunda St. Petersburg'a dönen Prens Potemkin'in yerine ordunun başkomutanlığını üstlenen Prens Repnin'in komutasında sadece 60 bin kişi vardı; General Kreçetnikov'un emrindeki 15 bin kişi Kiev'de artçı birlikleri oluşturuyordu ve Kont İvan Soltikov'un emrinde 30 bin kişi, gerektiğinde Kurland'a girmek üzere Tuna Nehri kıyılarında biraraya getirilmişti. Asya tarafında ise biraz daha rahattılar. Burada General Gudoviç, 20 bin kişi ile Kuban Nehri'nden Anapa'ya doğru hareket ederken, General Kahovski, 15 bin kişi ile Kırım'ı koruyacaktı.

Rusların harekât planı mümkün olduğunca savunmada kalmaya yönelik olmasına rağmen, Mart ve Nisan aylarında generaller Galitzin ve Kutuzov, Kalas'ta Tuna Nehri'ni geçtiler ve Maçin ile Babadağ'da Rusların öncelikli tehdidi altında olan İbrail'de Türklerin öncü birlikler olarak kurdukları birkaç güçlü tabyayı tahrip ettiler. Lâkin düşmanın üstünlüğü karşısında tekrar Tuna Nehri'nin diğer kıyısına çekilmek zorunda kaldılar. Zira kararlı Sadrazam Koca Yusuf Paşa, 100 bini aşkın kişiden oluşan ana ordusu ile onları takip etmeye niyetlenmişti. Oysa Prens Repnin önce davranarak, aceleyle bulabildiği bütün birlikleri yanına çekti, Temmuz ayı başlarında Kalas'ta Tuna Nehri'ni geçti ve 9 Temmuz'da Rumeli Seraskeri Ahmed Paşa emrindeki Türklere Maçin'de çok ağır bir çatışmada tam bir mağlubiyet yaşattı. Osmanlı tarafında 4 bin kadar adam öldü; kalanı ise panik hâlinde her bir yana dağıldı. Yine de Ruslar zaferi daha da ileri götürmeye cesaret edemediler. Burada kısa bir süre kaldıktan sonra, düşmanın üstünlüğü karşısında yeniden Tuna Nehri'ni geçerek geri çekilmek zorunda kaldılar. Zira sadrazam 120 bin kişi ile Maçin yakınlarında duruyordu ve İstanbul'dan gelen bir Tatar, her ne pahasına olursa olsun barış yapmasını emreden yazıyı getirdiğinde, Ruslara nehrin diğer kıyısındaki karargâhlarında saldırmaya hazırlanıyordu.

Asya'da ve Karadeniz'de hâdiselerin talihsiz gidişatı, Bâbıâli'nin bu kararını oldukça hızlandırmıştı. Maçin mağlubiyeti ile neredeyse aynı zamanda, 3 Temmuz'da General Gudoviç, Osmanlıların 8 bin ölü ve 6 bin esir kaybettik-

leri Anapa'yı hücumla ele geçirirken, Kontramiral Uşakov da Karadeniz'de Osmanlı filosunun neredeyse tamamını yok etmişti[235].

İstanbul'da bu talihsizliklere dair haberler gerginliği zirveye taşıdı. Korkunç bir yangında 32 bin ev kül oldu ve padişah ne zaman halkın önüne çıksa, örneğin Cuma namazını kılmak için camiye giderken, halk ondan şiddetle Rusya ile barış yapmasını istiyordu.

Bu arada arabulucu devletler de yetkileri olsun olmasın, Bâbıâli'yi Rusya'ya karşı uysal davranmaya ikna etmeye çalışıyorlardı. Diğerlerinin yanısıra İspanya ve Napoli de Nisan ayında barış meselesine karışmışlardı. Bâbıâli nezdindeki temsilcileri de, Bouligny ve Kont Ludolf, özel notalar aracılığıyla Divân-ı Hümâyûn'u Rusya'nın teklif ettiği şartları kabul etmenin Bâbıâli'nin menfaatine olacağına ikna etmeye çalışmışlardı. Lâkin Bâbıâli'nin müttefik Prusya, İngiltere ve Hollanda saraylarının arabuluculuğunu kabul ettikten sonra, başka tarafların taleplerini kabul edemeyeceğine dair nazik bir açıklama ile geri çevrilmişlerdi[236].

Aynı zamanda St. Petersburg'da da barışın bir an önce tesis edilmesi amacıyla müzakereler devam ettirilmişti. Haziran ayı başlarında çariçe, Londra ve Berlin saraylarının temsilcilerine Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann aracılığıyla barışı bir an önce tesis etmek istediğine dair arzusunu dile getirdiği, fakat aynı zamanda adaletin yerine getirilmesi için her iki devlet arasındaki en doğal ve en güvenli sınır olan Turla Nehri'nin, barış antlaşmasında hudud olarak belirlenmesinde ısrar etmek zorunda olduğunu açıkladığı bir nota gönderdi[237].

Üç arabulucu devletin elçileri bunun üzerine 29 Haziran'da St. Petersburg kabinesine, barışın esası olarak aşağıdaki hususların teklif edildiği ortak bir karşı açıklama gönderdiler: 1) Özü ve Aksu ile Turla Nehri arasındaki toprakları, tarafsız bölge olarak kabul edilecek ve bu topraklar ekilmeyecekti; güvenliği arttırmak için Aksu Nehri'nin batı kıyısına Bâbıâli'nin ve doğu kıyısına

235 1791 tarihli seferin ayrıntıları, *Ausführliche Geschichte,* VI, 165 ve devamı ile Smitt, *Suworow,* II, 26 ve devamında verilmiştir.

236 *"Note doneeée par l'Envoyé d'Espagne à la Porte le 25 Avril"* ve Kont Ludolf'un 27 Nisan 1791 tarihli notası (Albay Götze'nin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'ndeki belgeleri arasında).

237 6 Haziran 1791 tarihli bu nota, *Ausführliche Geschichte,* VI, 253 ve devamında verilmiştir.

Rusya'nın tahkimatlar kurmalarına izin verilecekti veya 2) Bâbıâli, Özü'yü yıkılmış bir hâlde Rusya'ya devredecekti ve karşılığında Turla Nehri kıyılarında bu nehir üzerinde serbest dolaşımını sağlayan eşdeğer bir yer alacaktı ya da çariçe bunu kabul etmek istemediği takdirde, son olarak 3) Aksu ve Turla nehirleri arasındaki topraklar, çariçenin Özü'yü yıkması, bu topraklara bir daha asla kaleler kurmaması ve Türklerin Turla Nehri üzerinde serbest dolaşmalarına izin vermesi şartıyla Rusya'ya bırakılacaktı[238].

Aynı dönemde, bu teklifleri İngiltere'nin ve Prusya'nın daimî elçileri Carl Withworth ve Kont Goltz ile işbirliği içinde şahsen desteklemek üzere, Sir W. Fawkener de Londra'dan St. Petersburg'a fevkalade elçi olarak gönderildi. Lâkin çariçe, Özü'nün kendisine tahkim edilmiş bir şekilde ve Aksu Nehri ile Turla Nehri arasındaki toprakların bütün hâkimiyet haklarıyla birlikte verilmesinde ısrar ediyordu. İngiliz halkının Rusya'ya karşı olumlu tutumu ve Rus silahlarının Tuna boylarıyla ve Karadeniz kıyılarında sağladığı üstünlük, gerisini halletti. Arabulucu devletler geri adım attılar ve Bâbıâli, barış yapmak için acele etti. Zira Ziştovi Barış Antlaşması'nın akdedilmesinin sonucu olarak Avusturya'nın Eflak'ı boşaltmasından sonra, Rusya'nın bu eyaleti de ele geçirebileceğinden endişe ediyordu.

Dolayısıyla sadrazam, İstanbul'dan gelen emirlere riayet etmekte gecikmedi ve 11 Ağustos'ta Kalas'ta Prens Repnin tarafından öngörülen ön barış belgesini* imzaladı. Turla Nehri bundan böyle her iki devlet arasında daimî sınır kabul edildi ve aynı zamanda kesin barışa dair yapılacak müzakerelerin sonuçlandırılacağı 6 aylık bir mütareke üzerinde mutabakata varıldı. Hemen ardından sadrazam ordusunu Şumnu'ya geri çekerken, Ruslar önceki konumlarını muhafaza ettiler.

Hiç kimse olayların bu şekilde gelişmesine Prens Potemkin kadar kızmamıştı. Öncelikle silahlarının talihi uzun zamandır gözüne batan Prens Repnin'e şimdi de barış antlaşmasının onurunu kaptırmak istemiyordu ve henüz Boğdan'la Eflak'ı bağımsız birer prenslik olarak kendisi için elde etme umudundan vazgeçmemişti. Dolayısıyla sadrazam ve Prens Repnin arasındaki müzakerelerden haberdar olur olmaz, 4 Ağustos'ta görkemli kutlamaların sarhoşluğunun ortasında St. Petersburg'dan ayrıldı ve ön barış hazırlıklarının akdedilmesini

238 29 Haziran 1791 tarihli nota, *Ausführliche Geschichte*, VI, 258.
* Friedensspröliminarien= mukaddeme-i sulhiyye (çn).

önleyebilmek için derhal Kalas'a doğru yola çıktı. Oysa 16 Ağustos'ta buraya geldiğinde, belge imzalanmıştı bile.

St. Petersburg'dan aldığı daha yüksek emirleri ileri süren Prens Repnin'e bu yüzden ağır sitemlerde bulunurken, planlarını hâlâ barış akdedilirken gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. Bu amaçla hemen söz konusu müzakerelerin doğrudan kendi etkisi altında gerçekleştirileceği Yaş'a gitti. Bâbıâli, Ziştovi Barış Antlaşması'nı da imzalayan üç temsilcisini murahhas olarak görevlendirmişti. Rusya tarafında ise General Aleksandr Samoilov ve Josef Ribas ile daha önce de gördüğümüz gibi Potemkin'in Bâbıâli ile gizli müzakerelerinde kullandığı Laskarov müzakereci tayin edildiler.

Lâkin barış kongresinin oturumları henüz başlamıştı ki, hastalıklı bir heyecanla Yaş'a gelmiş olan Potemkin, burada kol gezen hummaya yakalandı. Çok kötü hastalandı. Ateşler ve ölüm korkusu içinde, mezarının da olmasını istediği, kendi kurduğu ve çok sevdiği Nikolayev'e götürülmek üzere, kendisini oradan uzaklaştırmalarını istedi. Oysa buraya kadar gelemedi. 15 Ekim'de Yaş'tan ölüme çok yakın bir şekilde ayrıldıktan sonra, 16 Ekim'de geçirdiği ateşli nöbet, arabasından çıkmasına sebep oldu. Açık arazide, Şair Deşavin'in söylediği gibi, "gökyüzü çatısı, bozkırlar da döşeği" olacak şekilde, kısa bir ölüm savaşından sonra, en sevdiği yeğeni Kontes Braniçka'nın kollarında ruhunu teslim ettiği bir ölüm döşeği hazırlamak zorunda kaldılar.

En çok Çariçe Katerina'nın etkilendiği bu ani ölüm, Yaş'taki barış müzakerelerinin de biraz durmasına sebep oldu. Kont Besborodko'ya, müzakereleri sonuçlandırma emri verildi. Besborodko, bu arada Potemkin'in ölümünün Osmanlı temsilcilerini de daha inatçı bir hâle getirdiği Yaş'a bir an önce varmak için, 27 Ekim'de yola çıktı. Bâbıâli, daha olumlu şartlar elde edebileceğini umuyordu ve Divân-ı Hümâyûn'daki savaş yanlıları da mümkünse Kırım'ı geri alabilmek için talihlerini bir kez daha silahları ile denemeye meyilliydiler. Lâkin arabulucu devletlerin telkinleri ve Besborodko'nun kararlı tutumu, sonucu belirledi.

Besborodko, Osmanlı temsilcilerine doğrudan: "Savaş mı istiyorsunuz, barış mı?" diye sordu. "Her ikisini de alabilirsiniz: Kalas'taki ön barıştan sonra kalıcı barışı ya da yok olana kadar savaşı. Seçim sizin". Sınırlardaki Rus birliklerinin zamanında birkaç hareketi bu kararlı tutumu destekledi ve böylece amacına da ulaşmış oldu. Osmanlılar, bütün hususlarda geri adım attılar, hatta, büyük

bir direnişten sonra da olsa, Rusya'nın son anda ortaya attığı savaş masrafları karşılığında 12 milyon akçe tazminat talebi konusunda bile.

Böylece Kont Besborodko, 15 Aralık'ta tamamlanan barış belgesini çariçe tarafından onaylanmak üzere St. Petersburg'a gönderebildi. Onay hemen verildi ve Ocak 1792'de Yaş'a ulaştı. Bunun üzerine kongrenin 9 Ocak tarihli oturumunda barış antlaşması törenler arasında imzalandı. İmzalar atıldıktan hemen sonra, Kont Besborodko bu amaçla özel olarak hazırlanan borç senedini gözlerinin önünde yırtarak, Osmanlı temsilcilerine çariçenin cömetlik gösterip tazminat olarak talep edilen 12 milyon akçeden vazgeçtiğini açıkladı. Başarılı bir şekilde akdedilen barış antlaşması, 160 pare top atışı ile kutlandı.

13 maddeden oluşan barış antlaşmasında, genel af, esirlerin takası, bütün düşmanlıkların durdurulması, Rusların işgali altındaki sınır bölgelerinin boşaltılması, Rus donanmasının 15 Mayıs tarihine kadar Tuna ağızlarından ayrılması, beş hafta içinde verilecek onay belgeleri ve karşılıklı elçilerin gönderilmesine dair genel hükümlerin dışında aslında Kalas'taki ön hazırlıkların onaylanmasından başka yeni bir şey yoktu[239].

2. madde, Küçük Kaynarca Antlaşması'nı, 10 Mart 1779 tarihli tenkihnâmeyi, 10 Haziran 1783 tarihli ticaret antlaşmasını ve Kırım'la Taman Adası'nın devrine dair aynı yıla ait 28 Aralık tarihli belgeyi yeniden onaylıyordu. 3. maddede Turla Nehri iki devlet arasında daimî sınır kabul edildi. Karşılığında çariçe, 4. madde uyarınca, Bâbıâli'nin daha önceki antlaşmalarda Boğdan ve Eflak lehine mevcut hükümleri yerine getirmesi; her iki ülkeden ne borç ne de savaşa katkı payı istemesi, aksine iki yıllığına vergi muafiyeti tanıması ve halkına mallları ile birlikte 14 ay boyunca tamamen muafiyet sağlaması şartıyla ele geçirdiği bütün yerleri, bilhassa Besarabya'yı, Bender, Akkirman, Kili ve İsmail kalelerini ve nihayet Boğdan'ı Bâbıâli'ye geri vermeyi kabul ediyordu.

5. maddeye göre Ahıska valisi bundan böyle Tiflis hanının hâkimiyeti altındaki bütün halklara karşı her türlü düşmanlıktan imtina edecekti ve 6. maddeye göre Bâbıâli, Kuban Nehri'nin sol kıyısındaki Tatar boylarını, aynı nehrin sağ kıyısında Rusya'ya tâbi olan halklara açık ve gizli düşmanlıklar, akınlar ve talanlarla zarar vermeyecek şekilde dizginlemeyi taahhüt ediyordu; aksi takdirde, Bâbıâli, bundan kaynaklanan zararları tazmin edecek ve suçluları ceza-

239 Yaş Barış Antlaşması metninin tamamı Wilkinson, *Tableau de la Moldavie et de la Valachie*, s. 230 ve devamında verilmiştir.

önleyebilmek için derhal Kalas'a doğru yola çıktı. Oysa 16 Ağustos'ta buraya geldiğinde, belge imzalanmıştı bile.

St. Petersburg'dan aldığı daha yüksek emirleri ileri süren Prens Repnin'e bu yüzden ağır sitemlerde bulunurken, planlarını hâlâ barış akdedilirken gerçekleştirebileceğini düşünüyordu. Bu amaçla hemen söz konusu müzakerelerin doğrudan kendi etkisi altında gerçekleştirileceği Yaş'a gitti. Bâbıâli, Ziştovi Barış Antlaşması'nı da imzalayan üç temsilcisini murahhas olarak görevlendirmişti. Rusya tarafında ise General Aleksandr Samoilov ve Josef Ribas ile daha önce de gördüğümüz gibi Potemkin'in Bâbıâli ile gizli müzakerelerinde kullandığı Laskarov müzakereci tayin edildiler.

Lâkin barış kongresinin oturumları henüz başlamıştı ki, hastalıklı bir heyecanla Yaş'a gelmiş olan Potemkin, burada kol gezen hummaya yakalandı. Çok kötü hastalandı. Ateşler ve ölüm korkusu içinde, mezarının da olmasını istediği, kendi kurduğu ve çok sevdiği Nikolayev'e götürülmek üzere, kendisini oradan uzaklaştırmalarını istedi. Oysa buraya kadar gelemedi. 15 Ekim'de Yaş'tan ölüme çok yakın bir şekilde ayrıldıktan sonra, 16 Ekim'de geçirdiği ateşli nöbet, arabasından çıkmasına sebep oldu. Açık arazide, Şair Deşavin'in söylediği gibi, "gökyüzü çatısı, bozkırlar da döşeği" olacak şekilde, kısa bir ölüm savaşından sonra, en sevdiği yeğeni Kontes Braniçka'nın kollarında ruhunu teslim ettiği bir ölüm döşeği hazırlamak zorunda kaldılar.

En çok Çariçe Katerina'nın etkilendiği bu ani ölüm, Yaş'taki barış müzakerelerinin de biraz durmasına sebep oldu. Kont Besborodko'ya, müzakereleri sonuçlandırma emri verildi. Besborodko, bu arada Potemkin'in ölümünün Osmanlı temsilcilerini de daha inatçı bir hâle getirdiği Yaş'a bir an önce varmak için, 27 Ekim'de yola çıktı. Bâbıâli, daha olumlu şartlar elde edebileceğini umuyordu ve Divân-ı Hümâyûn'daki savaş yanlıları da mümkünse Kırım'ı geri alabilmek için talihlerini bir kez daha silahları ile denemeye meyilliydiler. Lâkin arabulucu devletlerin telkinleri ve Besborodko'nun kararlı tutumu, sonucu belirledi.

Besborodko, Osmanlı temsilcilerine doğrudan: "Savaş mı istiyorsunuz, barış mı?" diye sordu. "Her ikisini de alabilirsiniz: Kalas'taki ön barıştan sonra kalıcı barışı ya da yok olana kadar savaşı. Seçim sizin". Sınırlardaki Rus birliklerinin zamanında birkaç hareketi bu kararlı tutumu destekledi ve böylece amacına da ulaşmış oldu. Osmanlılar, bütün hususlarda geri adım attılar, hatta, büyük

bir direnişten sonra da olsa, Rusya'nın son anda ortaya attığı savaş masrafları karşılığında 12 milyon akçe tazminat talebi konusunda bile.

Böylece Kont Besborodko, 15 Aralık'ta tamamlanan barış belgesini çariçe tarafından onaylanmak üzere St. Petersburg'a gönderebildi. Onay hemen verildi ve Ocak 1792'de Yaş'a ulaştı. Bunun üzerine kongrenin 9 Ocak tarihli oturumunda barış antlaşması törenler arasında imzalandı. İmzalar atıldıktan hemen sonra, Kont Besborodko bu amaçla özel olarak hazırlanan borç senedini gözlerinin önünde yırtarak, Osmanlı temsilcilerine çariçenin cömetlik gösterip tazminat olarak talep edilen 12 milyon akçeden vazgeçtiğini açıkladı. Başarılı bir şekilde akdedilen barış antlaşması, 160 pare top atışı ile kutlandı.

13 maddeden oluşan barış antlaşmasında, genel af, esirlerin takası, bütün düşmanlıkların durdurulması, Rusların işgali altındaki sınır bölgelerinin boşaltılması, Rus donanmasının 15 Mayıs tarihine kadar Tuna ağızlarından ayrılması, beş hafta içinde verilecek onay belgeleri ve karşılıklı elçilerin gönderilmesine dair genel hükümlerin dışında aslında Kalas'taki ön hazırlıkların onaylanmasından başka yeni bir şey yoktu[239].

2. madde, Küçük Kaynarca Antlaşması'nı, 10 Mart 1779 tarihli tenkihnâmeyi, 10 Haziran 1783 tarihli ticaret antlaşmasını ve Kırım'la Taman Adası'nın devrine dair aynı yıla ait 28 Aralık tarihli belgeyi yeniden onaylıyordu. 3. maddede Turla Nehri iki devlet arasında daimî sınır kabul edildi. Karşılığında çariçe, 4. madde uyarınca, Bâbıâli'nin daha önceki antlaşmalarda Boğdan ve Eflak lehine mevcut hükümleri yerine getirmesi; her iki ülkeden ne borç ne de savaşa katkı payı istemesi, aksine iki yıllığına vergi muafiyeti tanıması ve halkına malları ile birlikte 14 ay boyunca tamamen muafiyet sağlaması şartıyla ele geçirdiği bütün yerleri, bilhassa Besarabya'yı, Bender, Akkirman, Kili ve İsmail kalelerini ve nihayet Boğdan'ı Bâbıâli'ye geri vermeyi kabul ediyordu.

5. maddeye göre Ahıska valisi bundan böyle Tiflis hanının hâkimiyeti altındaki bütün halklara karşı her türlü düşmanlıktan imtina edecekti ve 6. maddeye göre Bâbıâli, Kuban Nehri'nin sol kıyısındaki Tatar boylarını, aynı nehrin sağ kıyısında Rusya'ya tâbi olan halklara açık ve gizli düşmanlıklar, akınlar ve talanlarla zarar vermeyecek şekilde dizginlemeyi taahhüt ediyordu; aksi takdirde, Bâbıâli, bundan kaynaklanan zararları tazmin edecek ve suçluları ceza-

239 Yaş Barış Antlaşması metninin tamamı Wilkinson, *Tableau de la Moldavie et de la Valachie*, s. 230 ve devamında verilmiştir.

landıracaktı. Aynı husus, 7. maddede Cezayir, Tunus ve Trablusgarb korsanlarının Rus tebaasına verdiği zararlar için de öngörülüyordu.

Her iki devlete de çok pahalıya mâl olan bu savaş, sahip oldukları topraklarda aslında çok büyük değişiklikler meydana getirmeden, sona erdi. En azından sonuçları ne yapılan masraflara ne de bütün Avrupa'nın buna bağladığı büyük beklentilere uygun değildi. Zira savaş başladığında, iki güçlü düşmanın müttefik güçlerine karşı artık daha fazla başarıyla direniş gösteremeyeceğinden, bu defa Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunun geldiğine dair yaygın bir inanç oluşmuştu.

Osmanlıların sarsılmış ve batmış devlet düzenine rağmen henüz tam olarak tükenmeyen direnme gücü; müttefik devletlerin baştan beri beceriksizce yürüttükleri savaş ve Avrupa'nın diğer devletlerinin daha yüksek siyasî menfaatleri, yok olacağı düşünülen Osmanlı İmparatorluğu'nu bu defa kurtarmak için biraraya geldi. Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı gerçekten tehlikede olmuş olsaydı, Prusya ve İngiltere buna karşı çıkmak için o dönemlerde ellerinden geleni yapmış olurlardı. Oysa durumun böyle olmadığının çok geçmeden farkına varmışlardı.

Zaten savaşan devletlerin hiçbiri, büyük çabalarla elde ettikleri avantajları daha fazla takip edebilecek durumda değildiler. Dolayısıyla her ikisi de sınırlarını güvence altına almakla yetindiler. Bilhassa Rusya için bu açıdan Kuban hattının tahkimi, Kırım'da hükümran olması ve Karadeniz'de denizcilik yapabilmesi, Özü'ye ve sınır olarak Turla Nehri'ne sahip olması, nihayet Boğdan ile Eflak üzerindeki nüfûzunu pekiştirmiş olması, çok önemli avantajlardı. Bu sayede artık gücünün doğal olarak geliştiği ve ileride göreceğimiz gibi, o tarihten beri sürekli olarak başarıdan ziyade dayanıklılıkla takip ettiği yöne doğru bir adım daha atmış oluyordu.

Lâkin barış henüz tam olarak güvence altına alınmış sayılmazdı. Temsilciler Yaş'tan henüz ayrılmışlardı ki, iki devlet arasında hemen yeniden savaş başlayacağına dair söylentiler yayılmaya başladı, zira Bâbıâli, Rusların Lehistan'a akınlarına hiçbir şekilde göz yummayacaktı. Gerçekten de Lehler, Divân-ı Hümâyûn'u kendi lehlerine Rusya ile savaşa katılmaya ikna etmek için İstanbul'da kışkırtmalarda bulunmuşlardı. Lâkin belki de Rusların parasıyla kazanılan barış yanlıları bu defa üstünlüğü sağladılar ve Bâbıâli Lehistan ile ilgili hiçbir şeye karışmak istemedi.

Bu arada kesin olan bir şey vardı ki o da, çariçe de barış sebebiyle İstanbul'a göndermesi gereken fevkalade elçi heyetini, Lehistan'daki oyunu tamamen kazanana kadar bekletmeyi uygun gördü. Lâkin barış imzalanır imzalanmaz, anlaşıldığı kadarıyla Rusya'nın menfaatlerini İstanbul'da çok iyi korumayı başaran en becerikli diplomatlarından biri olan Albay Kvastov'u, maslahatgüzar olarak İstanbul'a göndermek için acele etmişti.

Ancak 1792 yılı sonunda, çariçenin ilk Türk savaşında başından aldığı kurşun darbesinden ötürü ünlenen, daha sonra 1811 ve 1812 yıllarında Bâbıâli'ye karşı yapılan savaşta ve Napolyon'a karşı mücadelede kendini gösteren Korgeneral Mihail Goleniçev Kutuzov, barış mesajı ile İstanbul'a gönderildi. Elçilik heyeti, özel bir ihtişamla donatıldı[240].

Elçinin maiyeti 650'yi aşkın adamdan oluşuyordu ve kısmen padişaha, valide sultana ve Bâbıâli'nin ileri gelenlerine, kısmen de Boğdan ve Eflak voyvodalarına verilen hediyelerin değeri, yarım milyon rublenin üzerinde idi. Aralarında padişaha verilmek üzere 30 bin ve 40 bin ruble değerinde iki pırlanta sorguç, som altından kıymetli bir leğen ve 65 bin ruble değerinde siyah bir tilki kürkü; sadrazam için 20 bin ruble değerinde bir hançer ve 12 bin ruble değerinde bir samur kürk ve ayrıca St. Petersburg ile Moskova'daki birinci sınıf fabrikalardan birçok değerli kadife, ipek ve altın işlemeli kumaşlar, vs. bulunuyordu.

Mart 1793 ortalarında heyet nihayet St. Petersburg'dan ayrıldı. 4 Haziran'da Turla Nehri kenarında bulunan Dubassar'da, 19 Ocak'ta İstanbul'dan ayrılan ve Rus elçilerinin gelişini Bender'de bekleyen Osmanlı Elçisi Mustafa Rasih Efendi ile büyük bir ihtişamla resmî mübadele işlemleri yerine getirildi. 26 Eylül'de General Kutuzov, bir süre Yaş ve Bükreş'te oyalandıktan sonra, görkemi açısından o güne kadar görülen herşeyi gölgede bırakan bir törenle İstanbul'a geldi.

Elçinin sadrazamın ve padişahın huzuruna kabulleri ise Ekim ayı sonuna ve Kasım ayı başlarına kadar gecikti. Huzura kabuller, muzaffer büyük bir Avrupa devletinin temsilcisi için hâlâ biraz küçük düşürücü protokole uyarak,

240 Bu elçilik heyeti ile ilgili herşey, heyette ataşe olarak görev yapan von Reimers'in çıkarttığı "*Reise der russisch-kaiserlichen außerordentlichen Gesandtschaft an die Ottomanische Pforte. St. Petersburg 1803*". 3 cilt. 4. cilt gidiş ve dönüş yolculuğunun ayrıntılı bir anlatımı ile yazarın dönüşte geçtiği Kırım'ın o dönemdeki durumunun ilginç bir tasvirini içermektedir.

akdedilen barışın onaylanması ve her zamanki dostluk ve sadakat vaatleri ile sınırlı kaldılar. Çariçenin zengin hediyeleri de olumlu ama biraz ilgisizce karşılandı ve benzer hediyelerle cevaplandı. Valide sultanın elçiye değeri 10 bin akçe olarak tahmin edilen kıymetli kumaşlardan ve eşyalardan oluşan bir hediye vermesi, özel bir onur kabul edildi[241].

İstanbul'da kalışını ertesi yılın Mart ayına kadar uzatan ve yerine çariçenin Bâbıâli nezdinde daimî elçisi olarak Kont Besborodko'nun yeğeni Kuçubey'in getirildiği General Kutuzov, Divân-ı Hümâyûn nezdinde bunun dışında fazla bir şey başaramadı. Bilhassa burada yeniden artmaya başlayan Fransız cumhuriyetçilerinin nüfûzunu engelleyemedi. Zira genç, ama daha o zaman korkulan cumhuriyetin o dönemlerdeki temsilcisi Yurttaş Deschorches, bilhassa Fransa'nın yardımı ile Kırım'ı tekrar geri alabileceğini vadederek, Bâbıâli'nin gözüne girmeyi başarmıştı[242].

Bu ise bizi, birazdan ele alacağımız üzere, Bâbıâli'nin yeniden Batı'nın siyasetine karıştığı durumlara getirmektedir. General Kutuzov, 28 Şubat'ta padişahın huzuruna veda kabulüne çıktıktan sonra, 14 Mart 1794'te nihayet İstanbul'dan ayrıldı. Ağustos ayında St. Petersburg'a geri döndüğünde, çariçe tarafından büyük övgülerle karşılandı ve maiyetindeki insanlarla birlikte zengin hediyelerle ödüllendirildi. Kazan ve Viatka eyaletlerinin genel valiliğine tayin edilerek, kendisine Lehistan'ın yeni ele geçirilen kısmında 2 bin köylüyü barındıran yüksek gelirli bir toprak verildi.

---

241 "*Reise der Russisch-Kaiserlichen außerordentlichen Gesandtschaft*", II, 53: "Asla yanında yarım milyon ruble değerinde hediyeler getiren, büyük ve güçlü bir kraliçenin elçisinin Türklerin hükümdarı önüne bu kadar küçük düşürülerek çıkacağına inanmazdım ve Bâbıâli Yaş Barış Antlaşması'nda Rusya'nın istediği herşeye boyun eğmek zorunda kaldığı için buna daha da şaşırdım".

242 *Aynı eser*, s. 167 ve 199 ve III, 93. Burada şöyle demektedir: "Bâbıâli hâlâ Kırım'ı kaybetmiş olmayı hazmedememektedir ve kendi planları için kullanmak üzere, Divân-ı Hümâyûn'a böyle bir vaatte bulunan Fransızların yardımıyla Kırım'ı yeniden geri alabileceğini hayal etmektedir".

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FRANSA İLE AKDEDİLEN 1802 TARİHLİ BARIŞA KADAR BÂBIÂLİ'NİN FRANSIZ İHTİLÂLİ ESNASINDA AVRUPA'NIN BÜYÜK DEVLETLERİ İLE İLİŞKİLERİ

1) Eylül 1798'de Fransa'ya Savaş İlânına Kadar Diplomatik Karışıklıklar

Devletin güçlerini aşırı derecede tüketen bütün büyük savaşlardan sonra olduğu gibi, Ziştovi ve Yaş barış antlaşmalarından sonra da Osmanlı İmparatorluğu için uzun süreli bir huzur, dinlenme ve siyasî ilgisizlik dönemi başladı, ancak bu dönem de İstanbul'daki büyük Avrupa devletlerinin entrika oyunlarına açık ve geniş bir alan sundu.

Divân-ı Hümâyûn, Batı'dan başlayarak bütün Avrupa'yı etkisi altına alan ve yankılarını çok geçmeden Şark'a da ulaştıracak olan muazzam siyasî sarsıntılardan kaçınmak isterdi! Oysa bundan kaçınmak kendi elinde olmadığı gibi, devletin tükenmiş güçleri de hemen millî refahı daha verimli ve daha etkin bir şekilde arttırabilecek, iç idarede daha iyi bir yönetim tesis edebilecek durumda değildi. Sultan III. Selim gerçi hâlâ gençliğin verdiği hevesle cülûs ettiği sırada niyetlendiği ıslahatlardan vazgeçmemişti. Ama padişah bunları gerçekleştirmek için şimdilik gerekli manevî kudrete ve karakter kararlılığına sahip olmadığı gibi, maddî imkânlar ve güçler de eksikti. Şimdilik bu yönde deneme mahiyetinde yapılanlar, daha sonra içinde bulunduğu şartlardan dolayı zorunlu olarak itildiği, tahtına ve canına mâl olacak büyük değişikliklerle daha büyük

bir anlam kazandı. Zamanı geldiğinde bu hususlara geri döneceğiz; şimdilik yalnızca Bâbıâli'yi yine Batı'nın siyasetine karıştıran ve bir kez daha varlığını silahlarıyla savunmak zorunda bırakan durumlara bakacağız.

İlk tepki, cumhuriyetçi Fransa'dan geliyordu. Zira gücü bir kez ellerine geçirdikleri anda ihtilâlin liderlerinin bakışlarını, Fransa'nın eski müttefiki sayesinde Fransa'ya düşman devletlerin koalisyonuna karşı etkin bir karşı ağırlık kazanması ve bu şekilde burada neredeyse tamamen yok olmuş nüfûzunu yeniden tesis etmesi için, tekrar İstanbul'a çevirmelerinden daha tabii bir şey olamazdı. Bunun için de kısmen Belçika'da, Almanya'da ve İtalya'da talihli bir şekilde ve başarıyla uygulanan devrimci propagandadan başka bir yol yoktu. Lâkin Rusya ve Avusturya silahlı kuvvetlerinin önemli bir kısmını Bâbıâli'ye karşı kullanmak zorunda olduğu sürece acele etmemek gerektiğini düşünüyorlardı.

Bu arada Jakobenler 1789 yılı sonlarında, bilhassa Kayser II. Josef'in ölümünden sonra (Şubat 1790), halefinin Bâbıâli ile bir an önce barış yapması gerektiğini savunuyorlardı ki, en yakın zamanda Türklere karşı kullanılan birliklerin başında Alsas'a akın ederek kraliçe yanlılarını var gücüyle destekleyebilsin[1]. Ayrıca Dumouriez ve Lebrun, dışişleri bakanları olarak, Bâbıâli ile yeniden yakın ilişki içine girmeyi; kralın hâlâ İstanbul'da bulunan ve ihtilâlin kesin bir muhalifi olan elçisi Kont Choiseul-Gouffier'i azletmeyi; Divân-ı Hümâyûn'u mümkünse yeniden Rusya'ya karşı kışkırtmayı düşünmüşlerdi. Lâkin çok geçmeden bundan tekrar vazgeçtiler ve Lebrun, Ulusal Meclis'i (*Convention Nationale*), 26 Eylül 1792 tarihli oturumda dış politikanının durumu hakkında verdiği raporda, Rusya'nın Lehistan'da bulundurduğu 40 bin kadar askerle, sürüklendiği köleliğe karşı son derece öfkeli olan ve içte hizip kavgalarından dolayı yıpranmış hâldeki bu ülkeyi dizginleyebilecek ve Bâbıâli Rusların İstanbul Boğazı'ndan geçmesine izin verecek kadar akılsız olmadığından Karadeniz'den İstanbul Boğazı üzerinden Akdeniz'e bir donanma gönderebilecek durumda olmadığını kanıtlayarak sâkinleştirmeye çalıştı[2].

1 Loustalot, 12 Eylül 1789'da "*Révolutions de Paris*" *Dergisi*'nde şöyle diyordu: "İmparator, sultanla barış yapıyor. Bu bir partiyi desteklemektir; imparatoriçenin partisi, gizli ve görünmez bir ruhu olan... Alsas, bütün kuvvetlerin başında imparatoru görecek, o bunları Türklere karşı kullanıyordu", bk. *Hist. Parlement.*, T. II, s. 424.

2 Mesela bu raporda şöyle denmektedir: "Ayrıca bu geçitten, İstanbul Boğazı'ndan, Rus savaş gemilerinin geçişi konusunda Osmanlı hükümeti ile Rusya arasında anlaşma sağ-

Bu arada 1792'de Danton'un kabineye hâkim olduğu ve dış siyasetin yönetimini de ele aldığı dönemlerde, Bâbıâli'yi ihtilâlci hükümetin amaçları için kazanmak gayesiyle ciddi ama başarısız bir deneme yapılmıştı. Lafayette ve Bakan Montmorin'in 1790 yılı başlarında Belçika'yı kendi amaçları doğrultusunda ayaklandırmak için kullandıkları ve çevik olduğu kadar kararlı ve yönetimdeki partinin prensiplerine kayıtsız şartsız bağlı bir siyasî vekil olan Kont Semonville[3], şansını bu defa İstanbul'da denemek üzere seçildi.

Önemli parasal imkânlar ve kapsamlı talimatlarla donatılarak, ihtilâl hükümetinin Bâbıâli nezdindeki temsilcisi sıfatıyla kralın elçisi Kont Choiseul'un yerini alacak ve Bâbıâli'yi hemen iki imparatorluk sarayına karşı savaşı tekrar başlatmaya ikna edecekti. Divân-ı Hümâyûn'u sadece bir Fransız filosunun yardımıyla Özü'nün ve Kırım'ın tekrar geri alınması vaadiyle uysal hâle getirmeyi başarmakla kalmayıp, onları payitahtın parayla ayaklandırılan avâm takımının baskısıyla istemeseler de savaşı devam ettirmeye zorlamayı ve hoşnut olmayan Macarlar ve Kazaklar'la bu amaçla önemli ilişkiler kurmayı başaracağını umuyorlardı.

Elimizde tamamı mevcut olan kendisine verilen talimatlar, bu hususta çok kesindiler[4]. Buna göre dikkatini öncelikle Rusya, Avusturya ve Prusya arasında Fransa'ya karşı kurulan koalisyona vermeli ve bu ittifakın tekrar çözülmesine bakmalı idi ki, bunu en iyi aralarını bozmaya çalışarak yapabilirdi. Tabii ki Bâbıâli'den bu amaçla doğrudan destek beklenemezdi. Yine de mesela Lehistan'daki kavgaya karıştığı ve söz konusu devletlerin arasına burada nifak tohumları ekmeye çalıştığı takdirde yararlı olabilirdi. Amaçlarına ulaşabilmesi için Semonville'nin tasarrufuna 8 milyon livre veriliyordu. Bunun iki milyonu sadece sadrazamla reisülküttabın çevresindekilere rüşvet olarak vermek ve Avusturya elçisinin, Prusya elçisinin ve Rus maslahatgüzarının yakın-

lanmış görünüyor ve gerçi Türkler bu geçitte Ruslarla sıkı fıkı olacak kadar deli değillerdir" (bk. *aynı eser*, T. XIX, s. 121).

3 *Mémoires du Général Lafayette*, T. III, s. 13 ve devamı. Kont Semonville, 18. Brumaire'den (9 Kasım 1799) itibaren Hollanda elçiliğinde bulunan ve 1814'ten beri Paris Parlementosu üyesi olan aynı kişidir.

4 Knobesldorf'un Hollanda elçisi aracılığıyla ele geçirdiği ve 25 Eylül 1792 tarihli mektubuna eklediği "*Note du Comite diplomatique de l'Assemblée Nationale en réponse à la communication, qui lui est faite par le Ministre des affaires étrangères, des instruction remises pour le nouveau Ministre National en Turquie*" adlı notada tekrarlanmıştır.

larında iyi casuslar bulundurmak için kullanılacaktı. Zira elçilerden her birinin Lehistan meselesini sarayına nasıl bildirdiğini öğrenmek son derece önem taşıyordu. Sadrazam, Lehistan lehine bir tutum takındığı takdirde, Semonville kendisine hediye olarak 2 kalyon, 4 firkateyn, toplar, barut, cephane ve bir dizi becerikli subay vadedecekti. Lâkin Lehistan'ın söz konusu üç devlet arasında yeniden paylaşımına dair söylentiler yayılmaya başladığından, dolayısıyla aralarına nifak tohumları serpmenin zamanı çoktan geldiğinden, bütün bunlar hızlı yürütülmeli idi.

Bu arada vatanseverler hizibi sanki kendi planlarının başarılı olacağından çok da emin değildi. Zira Semonville'nin talimatları arasında, Bâbıâli'nin vatanseverlerin liderlerine ve yandaşlarına, Fransa'da işlerin talihsiz bir hâl alması durumunda Girit veya Kıbrıs Adası'nda sığınma sağlamaya ya da bu mümkün görünmüyorsa en yüksek fiyata ve Bâbıâli'de nüfûz sahibi bütün vezirlere verilecek zengin hediyeler karşılığında Takımadalar'da herhangi bir adayı satmaya meyilli olup olmadığını araştırmasına dair olağandışı bir hüküm de vardı. Böyle bir durumda buraya muazzam hazinelerle gelecekler ve burada sadece Fransa'da devam eden huzursuzluklar ve hizip çatışmaları tekrar sahneye çıkmalarına izin verene kadar kalacaklardı.

Oysa İstanbul'da Fransız ihtilâl hükümetinin bir temsilcisinin buraya geleceğine dair haberler yayılır yayılmaz, Fransa'ya düşman sarayların bütün diplomatları, Bâbıâli'yi böylesine tehlikeli bir ihtilâlci işgalciyi kabul etmesinin mümkün olmadığına ikna etmek için harekete geçtiler. Bilhassa Avusturya Elçisi Baron Herbert Rathkeal, Prusya'nın Bâbıâli ile kötüleşen ilişkilerine rağmen olumlu karakteriyle Divân-ı Hümâyûn'da yine de nüfûzunu biraz olsun muhafaza etmeyi başarmış Prusya Elçisi Knobelsdorf[5] ve Napoli Elçisi Kont Ludolf, olağanüstü ve bu defa istenen başarıyı sağlayan bir faaliyet göstermeye başladılar.

Kont Ludolf, Temmuz ayı başlarında Napoli'den Bâbıâli'yi Jakobenlerin bu tehlikeli temsilcisine karşı uyarma emrini almıştı. Zira Ceneviz halkını ayak-

5 Albay Götze, Knobelsdorf'dan 1 Mayıs 1790 tarihli mektubunda şu sözlerle övgüyle bahsediyordu: "Asaleti ve davranış biçimiyle halkın teveccühünü kısa zamanda kazandı, selefinin davranışlarına göre bir elçiye yakışan tavırları buna eklendi". Bâbıâli nezdindeki nüfuzundan ise Hertzberg'e yazdığı 13 Ekim tarihli bir mektupta şöyle bahsediyordu: "Mutlu bir tesadüf neticesinde onun öylesine güvenini kazandım ki, bana burada reis efendinin reis efendisi lakabı verildi".

landırmaya çalışmış, ihtilâlci hükümeti temsil etmek üzere gittiği Torino'yla Venedik'te geri çevrilmişti ve şimdi de ihtilâlci entrikalarını İstanbul'da devam ettirmek istiyordu[6]. Bunun üzerine Avusturya elçisi, Bâbıâli'ye bu amaçla önce sözlü telkinlerde bulunmak ve daha sonra bunları oldukça sert bir dille yazılmış özel bir notada tekrarlamak üzere, Prusya elçisi ve Rus maslahatgüzarı ile biraraya geldi.

Avusturya elçisinin notasında, Jakobenlerin kana susamış hizibinin birçok saray tarafından geri çevrilen en tehlikeli temsilcilerinden birini buraya göndermek üzere olduğu söyleniyordu. Tek amacı, iki devlet arasında başarılı bir şekilde yeniden tesis edilen uyumu bozmak ve böylece majesteleri kayserin soylu müttefikleriyle birlikte Avrupa'nın tamamını devirme gücünü ellerinden almaya çalıştığı kötülükler çetesi lehine dikkatleri dağıtmaktı. Bâbıâli'nin, böyle bir provokatörü, onurun ve görkemin aynı anda yer bulduğu bir tahtın önünde resmî olarak huzura kabul edecek kadar küçülmesi mümkün olamazdı. Meselenin bazı taraflarınca çok ilgisiz olduğu söylense bile Bâbıâli'nin kendi onuru ve erdemi açısından alabileceği tek karar, yalnızca müttefik devletlerin değil, bütün insanlığın da düşmanı olan böyle bir temsilciyi geri çevirmek olabilirdi. Dolayısıyla majestelerinin Bâbıâli'nin değeri tahmin edilemez dostluğuna ve soylu düşüncelerine duyduğu güveni pekiştirmeye katkıda bulunacak bir açıklama bekliyordu[7].

Knobelsdorf'un notası ise daha da sertti. Semonville'nin Torino sarayı tarafından reddedildiğini bilhassa vurguluyordu. Her ülke için tehlikeli bir adamdı. Bir Jakobendi, yani dizginlenemez ve demokrasi öfkesi ile dolu fanatiklerden, bütün hükümdarların, dünyayı, meşru hükümdarların hepsini aşağılayarak adlandırdıkları üzere, bir "despot"tan kurtarabildikleri sürece her türlü aracı, ihanet, sadakatsizlik, hançer ve zehir, kullanmaktan çekinmeyecek amansız düşmanlarından ve katillerinden oluşan bir suç tarikatına mensuptu. Semonville'nin geri çevrilmesini kaçınılmaz hâle getiren bütün bu genel sebeplere, siyasete yönelik aynı ağırlıkta başka sebepler de ekleniyordu. Efendisi olan kral, silahlarını yönelttiği lanetli bir tarafın en tehlikeli temsilcisini barındırmakta ve elçi olarak kabul etmekte sakınca görmemesini, Bâbıâli'de

6 Knobelsdorf'un 10 Ağustos tarihli mektubunun ekinde verilen General Acton'un Kont Ludolf'a gönderdiği 7 Temmuz 1792 tarihli yazısı.

7 Bu nota, Knobelsdorf'un 10 Ağustos 1792 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

krala karşı bir soğukluk oluşması şeklinde yorumlamayacak mıydı? Bu ayrıca Bâbıâli ile daha yeni barış yapan komşu devletler için de endişe verici olmayacak mıydı? Bâbıâli'yi hiçbir şekilde yeni anayasanın prensiplerine göre Fransa'nın bir elçisini tamamen geri çevirmeye zorlamak istemiyordu. Lâkin bu şartlar altında hoşnut kalmadığı bir elçiyi geri çevirme hakkına sahip olmalı idi. Bu hakkı Semonville açısından kullanması hâlinde bile Fransa ile ilişkileri bozulmayacak, fakat dostlarının ve komşularının arzularını da yerine getirmiş olacaktı[8].

Bu şekilde Semonville'nin İstanbul'da kabul edilmesini ellerindeki bütün imkânlarla engellemeye çalışırlarken, Fransa oldukça tehditkâr bir tutum takınmıştı. Mesela Akdeniz filosunun komutanı Amiral Truguet'e, Napoli elçisi Divân-ı Hümâyûn nezdinde düşmanca telkinlerinden vazgeçmediği takdirde hemen Napoli önlerine kadar gelme ve kralın, Fransa'ya elçisini geri vererek bir telafide bulunmaması hâlinde bu şehri bombalama emrini almıştı. Daha sonra cumhuriyetin muzaffer donanması temsilcisini İstanbul'a bizzat götürecekti ve Fransız silahlarının korkusunu Karadeniz kıyılarına kadar taşıyacaktı.

Lâkin o güne kadar Fransa'daki devrimci hareketlere ilgisiz kalan Bâbıâli, bu gibi kibirli tehditler karşısında sinecek değildi[9]. Aksine İngiliz elçinin gizli engellemelerine rağmen, müttefik sarayların telkinlerine kulak verdi.[10] Semonville'yi mümkün olduğunca dostane ve nazik bir şekilde geri çevirme tavsiyesinde bulunan Knobelsdorf'a 13 Ağustos tarihli özel bir görüşmede bu amaçla yalnızca sadrazamın Fransa kralının birinci bakanına bir yazı yazmakla kalmayıp, Bâbıâli tercümanına da Semonville'ye böyle bir yazı vermesini emrettiğini ve Kal'a-i Sultanî [Çanakkale] nazırının da oraya gelmesi hâlinde, Semonville'yi hemen geri çevirmeye dair talimatlar aldığını bildirdi[11].

8 Bu nota da Rus maslahatgüzarının biraz daha soğuk tutulmuş notasının da eklendiği aynı mektupta verilmiştir.

9 Bâbıâli'nin Fransa'ya karşı tutumu hakkında Knobelsdorf, 25 Haziran 1792 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Üstelik Bâbıâli, Fransa'nın işlerine oldukça kayıtsız görünüyor, bunlara majestelerinin bağı olduğu takdirde ilgi gösteriyor".

10 Knobelsdorf, 25 Haziran 1792 tarihli mektubunda bu hususta şöyle demektedir: "İngiltere elçisi beni buna karşı sert biçimde çalışacağına temin etti, en azından ona rağmen Abdullah Efendi'nin hazır olmasına dikkat edeyim mi?".

11 Knobelsdorf'un 23 Ağustos tarihli mektubu ve ekinde verilen "*Traduction d'une Lettre Visiriale adressée par la Sublime Porte au Ministre de France*" başlığı altında sadrazamın Fransız kabinesine gönderdiği mektubun tercümesi. Bu mektupta, elçinin ki-

Kont Choiseul-Gouffier de 10 Ağustos'ta olan bitenlerden ve Kral XVI. Louis'nin tutuklanmasından haberdar olur olmaz, Bâbıâli'ye bu şartlar altında hükümdarı tarafından kendisine verilen vekâletnâmeleri artık geçerli kabul edemeyeceğini bildirdiği bir nota vermişti. Dolayısıyla bundan böyle ne elçi olarak hareket edebilirdi ne de kendisine ve Doğu Akdeniz'deki Fransız tebaasına gerekli korumayı sağlayabilirdi. Bu yüzden Bâbıâli'den Katolik dininin hizmetkârlarına ve kralın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sâdık tebaasına icab eden korumanın verilmesi için gerekli tedbirleri almasını rica ediyordu. Bâbıâli ise bunu kabul edemeyeceğini düşünüyordu ve işlerin aksamaması için, yerine başka bir elçi veya en azından bir maslahatgüzar gelene kadar makamında kalması gerektiğini bildirdi[12].

Ayrıca üç kuzey devletinin temsilcileri ile Ren Nehri kıyılarındaki Fransız prenslerinin ordularına katılmak niyetinde olan Kont Choiseul nezdinde aynı yönde telkinlerde bulunmak üzere biraraya geldiler. Bu makamda kalması, Bâbıâli'in hemen Jakobenlerin entrikalarına kanmamasının güvencesi olarak görülüyordu, zira bilhassa Avusturya ile iyi ilişkiler de henüz tam olarak tatmin edici bir şekilde kurulamamıştı[13].

Her zamanki gibi, Ziştovi Barışı'nın yerine getirilmesi sırasında, Fransız ajanlar tarafından kolayca Divân-ı Hümâyûn'u yeniden kaysere karşı kışkırtmak için kullanılabilecek önemli zorluklar baş gösterdi. Yalnızca sınır düzenlemeleri, esirlerin takası ve Avusturya tebaasının Berberîler yüzünden gördükleri zararların tazmini gecikmekle kalmayıp, Bâbıâli ayrıca Avusturya'nın Yaş Barış Antlaşması'ndan sonra da Hotin'i kararlaştırıldığının aksine boşaltmamasına oldukça kızmıştı.

şiliğinin iki saray arasındaki iyi ilişkilerin muhafazasına katkıda bulunduğu söylenmektedir. Bu yüzden, "doğal ve özgün karaterde deliller veren onun başlattığı cesur ve değeri ölçülemeyen girişmler oldu". Semonville'yi bu şekilde kabul edemeyeceğini belirtmekte, ölçülülüğü ve uygun davranışlarıyla Bâbıâli'nin güvenini kazanabilecek başkasının gönderilmesini istemektedir.

12 Knobelsdorf, Choiseul-Gouffier'in hatıratının suretini ("*Copie du Mémoire présenté à la Porte Ottomanne par Mr. Le Comte de Choiseul-Gouffier le 24 Septembre 1792*"), 25 Eylül tarihli mektubunun ekinde ve takririn tercümesini ("*Traduction littérale du Takrir remis par la Porte au Comte de Choiseul-Gouffier le 16 Octobre 1792*"), 25 Ekim tarihli mektubunun ekinde vermiştir.

13 Knobelsdorf'un 10 Kasım tarihli mektubunun ekinde verilen "*Lettre commune à Mr. le Comte de Choiseul-Gouffier, Ambassadeur de France, à la date du 9 Novembre 1792*".

1792 yılı sonlarına doğru Avusturya elçisi ve reisülküttab arasında bu yönde yapılan yazışmalar öyle hareketli ve gergindi ki, gerçekten de en kötüsü beklenebilirdi. Lâkin Habsburg kabinesinin ricası üzerine Berlin'den bu hususta kesin talimatlar alan Knobelsdorf'un da arabuluculuğu sayesinde sonunda Avusturya'nın içinde bulundukları yıl sona ermeden kaleyi, Bâbıâli'nin Fransa'ya karşı savaş devam ettiği sürece cumhuriyetçilerle hiçbir şekilde ilişki kurmamayı vadetmesi şartıyla boşaltmayı kabul ettiği bir uzlaşmaya varıldı. Bununla ilgili senet, 24 Aralık 1792'de alınıp verildi[14].

Bu arada Kont Choiseul'un durumu günden güne daha sıkıntılı bir hâl alıyordu. Aralık ayı başlarında Pera'da bulunan Fransızlar, Ulusal Meclis tarafından azledildiği için, onu artık buradaki Fransız uyruklarının başı kabul edemeyeceklerini ve onun yerine dönemin Fransız elçiliğinin eski tercümanı Fonton'u tayin ettiklerini bildiren resmî bir açıklamayı imzalamak üzere biraraya gelmişlerdi. Dolayısıyla elçilik misafirhanesini de boşaltmalı idi.

Kont, bu talepler karşısında öyle sindi ki üç müttefik devletin saraylarından makamında kalması için başka adımlar atmamalarını önemle rica etti. Zira Jakobenlerin Fransa'da kalan ailesinden intikam alabileceklerinden korkuyordu. Yalnızca kendisi için müttefiklerden himaye istedi. Bunun sebebi ise İstanbul'da bulunan Fransız gemilerindeki denizcilerin kendisine bir oyun oynayabileceklerinden endişe etmesi idi; bu yüzden Büyükdere'de bir eve çekildi ve diğer elçiler de buraya koruma olarak kendi yeniçerilerini gönderdiler. Aynı zamanda Bâbıâli'nin de koruma vermesini sağladılar ve bütün anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak için, Fonton'u da maslahatgüzar olarak kabul ettiler[15].

Lâkin Kont Choiseul kendini Büyükdere'de de emniyette hissetmiyordu. Sürekli ölüm korkusu içinde yaşıyordu ve sonunda Knobelsdorf'un evine sığındı. Sert rüzgârlar Karadeniz üzerinden deniz yolunu kullanmasına izin vermedikleri için, daha ziyade bir kaçış gibi görünen yolculuğuna üç Rus subay eşliğinde karayolu ile çıktı ve Bükreş üzerinden önce Çariçe Katerina'nın bir

---

14 Knobelsdorf, 3 Aralık tarihli bir mektubunda bu anlaşmazlıklar hakkında şöyle diyordu: "Avusturyalılara karşı fikirler her zaman canlı. Yanılmayı arzu ediyorum ama eğer Hotin'i kaybetmediyse o konuda aşırı bir kızgınlığın olmasından korkuyorum". Ayrıca daha önceki mektuplarında da buraya ait en önemli diplomatik belgeleri ve 10 Ocak 1793 tarihli mektubunun ekinde ilgili senedin ağır kırmızı bir ipek kumaştan kese içinde Türkçe orijinalini göndermektedir.

15 Knobelsdorf'un 10 Aralık 1792 tarihli mektubu.

zamanlar Bulgakov'un serbest bırakılması için gösterdiği üstün hizmetlerden dolayı kendisini nazikçe davet ettiği St. Petersburg'a gitti. Bâbıâli de konta 10 bin akçe yol harcırahı, gerekli atlarla arabaları ve yanına da bir seyis vererek çok cömert davrandı[16].

Jakobenler -Fransızlar artık İstanbul'da genel olarak böyle adlandırılıyordu- böylece daha geniş bir alan kazandılar. Müttefik sarayların temsilcileri ise onların entrikalarını var güçleriyle engellemek için çalıştılar ama ne yazık ki istedikleri sonucu elde edemediler.

Yalnızca reisülküttab defalarca Fransızlardan yalanlarından ötürü onlarla herhangi bir işe girişilmeyecek derecede nefret edildiğine dair güvence vermekle kalmayıp, Bâbıâli de elçilerin talebi üzerine 1793 Mart'ı sonunda elçilere resmî bir tarafsızlık açıklaması tebliğ ettirmeyi kabul ettiğinde ve bilhassa açık denizlerle Osmanlı İmparatorluğu'nun limanlarında uygulanacak olmasından ötürü, bu açıklamaya istinaden kapudan paşaya da gerekli emirleri verdiğinde, oyunu kazandıklarını düşünüyorlardı[17]. Oysa Bâbıâli el altından kısmen korkudan kısmen de ilgisizlikten, Jakobenlerin desiselerine göz yumuyormuş gibi görünüyordu.

XVI. Louis'nin idamına dair gelen havadis şahsen padişahın, Divân-ı Hümâyûn'un ve halkın üzerinde derin bir etki yapmış izlemini vermiş olmasına rağmen, Fransızların elçilik misafirhanesinin avlusuna bir özgürlük ağacı dikmelerine, burada cumhuriyet adına içki âlemleri yapmalarına ve her yerde üç renkli rozetlerle boy göstermelerine ses çıkartılmıyordu[18]. Üç elçi, Baron Her-

---

16 Knobelsdorf'un 25 Ocak 1793 tarihli mektubu. "*Reise der Russischen Gesandtschaft*", I, 39. Kont, Nisan ayında General Kutuzov ile İstanbul'a yolculuğu sırasında karşılaştı ve ondan çok iyi bir muamele gördü.

17 Bu iki belge, Knobelsdorf'un 31 Mart 1792 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir, bk. "*Mémoire que la Sublime Porte vient de présenter à Mr. le Baron de Knobesldorf, Envoyé du Roi de Prusse, en date du 15. Schaban, l'an 1207, qui revient vers la fin de mars 1793, relativement à l'ordre, qui doit être observé pendant les troubles de la guerre actuelle, sur les mers et les portres de cet Empire, joint à une copie du Commandement emané pour le même sujet et adressé au Grand Admiral de cet Empire*".

18 XVI. Louis'nin idamının İstanbul'da bıraktığı izlenim hakkında Knobelsdorf, 11 Mart 1793 tarihli mektubunda şöyle demektedir: "Padişah bu korkunç suçu en küçük ayrıntılarına kadar sordu, bundan o denli çok etkilenmişti ki hasta oldu. Bütün Divân'ı, halkın tamamını bunun dehşeti kaplamıştı". Ondan çok önce, 25 Ocak tarihli bir mek-

bert, Knobesldorf ve Albay Kvastov, müştereken hazırladıkları sert bir nota ile buna da şiddetle karşı çıktılar ve bu saçmalıklara göz yumulmasını yemin altında vadedilen kesin tarafsızlığın ihlali kabul ettiklerini açıkladılar.

"Bu belgeyi imzalayanlar", diyorlardı bu notada, "savaşan tarafların davasını ve belirli bir tarafsızlığın gözetilmesine dair haklarını aynı terazide tartmak gerektiğine inanmış olsalardı, hükümdarlarının ve hatta Bâbıâli'nin şerefini hiçe sayılmış kabul ederlerdi. Oysa Bâbıâli'nin gözleri önünde, tarafsızlığını hiçe sayarak, ezelden beri bir müttefik oldukları saraylara karşı doğrudan veya dolaylı olarak cezayı hak eden aşırı hareketlerde bulunanlar, krallarının katili, bütün ilahî ve beşeri kanunları yok eden ve Bâbıâli'nin mevcut yönetim şeklini hâlâ yanlış anladığı Fransızlardır.

Bâbıâli, bu aşırı hareketlerin pekâlâ farkındadır. Âdeta madalya olarak üç renkli rozeti taşımaktadırlar; Bâbıâli'den izin almadan ve krallık ya da cumhuriyete karşı gösterdiği tarafsızlığa rağmen, küstahça Fransız elçiliğinin misafirhanesinin ortasına sözde özgürlük ağacı dikmektedirler; en iğrenç içki âlemleri arasında bütün hükümdarların kutsal isimlerini kirletmektedirler; gece gündüz halka açık yerlerde temsilcilerine edepsiz şarkılar ve küstah konuşmalarla hakaret etmektedirler: Fransızların bu başkentte üç aydır sergiledikleri ve temsil ettikleri prensiplerin üzücü meyvesi ve aralarındaki anarşinin zorunlu sonucu olan hareketler bunlardır.

Bâbıâli, kesin tarafsızlık sistemini resmî olarak bildirdiğinden, bu belgeyi imzalayanlar, haklı şikâyetlerini daha fazla geri tutamamaktadırlar. Dolayısıyla sarayları adına Fransız rozetinin hem bu başkentte hem de ülkenin diğer iskelelerinde taşınmasının yasaklanmasını talep etmektedirler. Bu rozeti taşıyanların düşüncelerinin açık bir işareti olarak kabul edilebildikleri zamanlarda, bu rozetlere tahammül gösterilebilirdi. Lâkin Hristiyanların en ulusu olan majestelerinin cinayetinden sonra bu, isyanın ve kralın öldürülmesinin işareti hâline gelmiştir. Onurlu ve sağlıklı bir siyaset, artık yabancı bir hükümdarın onları ülkesinde barındırmasına izin vermemektedir ve İstanbul'daki onurlu Fransızlar, bu korkunç hâdiseden haberdar olur olmaz, rozeti kendiliğinden çıkartmışlardır.

---

tupta, "burada bulunan Fransız milletine yönelik Bâbıâli'nin küçümsemesinin şaşkınlığıyla" farkettiğini söyleyerek, şunları ekliyordu: "Fransızların büyük olaylarından şüphesiz korkuya kapılmış olan Bâbıâli onlarla yeterince anlaşamayacağını sanıyordu. Padişahın sadece Fransız İhtilâli'nden nefret ettiğini değil, aynı zamanda onun Jakobenlerin azılı düşmanı olduğunu da biliyorum".

Rozet hakkındaki bu açıklama ise yabancı elçilerin gözleri önünde bir hükümdar sarayının tam karşısına, hem de en zayıf ve en önemsiz devletlerin bile ülkelerinde bu ağacın dikilmesini kesinlikle yasakladıkları bir zamanda dikilen, isyanın ve sadakatsizliğin nefret verici anıtı olan özgürlük ağacı açısından daha da ağırlık kazanmaktadır. Dolayısıyla bu belgeyi imzalayanlar, Bâbıâli'nin bu ağacı hemen kestirmesini talep etmektedirler; zira yerinde kaldığı sürece, inanılması güç müsamahasını ve bariz taraflılığını kanıtlayacak, Fransız asilerin umutlarını ve küstahlıklarını besleyecektir".

Ayrıca Fransız elçiliğinin misafirhanesinde yalnızca resmî olarak kabul edilen bir elçinin oturmasını ve buranın önüne gelen suçlunun sığınağı hâline getirilmemesini; bazı şüpheli kişilerin uzaklaştırılmasını ve hangi isim altında olursa olsun, buradaki Fransız uyruklarının şefinin vatandaşlarının davranışlarından sorumlu tutulmasını talep ettiler. "Bu belgeyi imzalayanlar", diyordu sonunda, "bu hususlar hakkında, Bâbıâli'nin dostane düşüncelerinin, tam tarafsızlık sisteminin ve bütün hükümdarların müşterek davasında sarsılmaz bir tarafsızlığın delili olarak saraylarına gönderebilecekleri acele ve tatmin edici bir cevap almayı ummaktadırlar"[19].

Lâkin Bâbıâli, Jakobenlere karşı daha kararlı davranmaya artık cesaret edemiyordu. Reisülküttab, Bâbıâli nezdinde cumhuriyeti tanıması ve Fransa ile Rusya'ya karşı bir ittifak yapması için davette bulunacak Semonville'nin kabul edilmemesi hâlinde, Amiral Truguet'in 8 kalyon ve 8 firkateyn ile Çanakkale Boğazı'nı zorla geçmeye niyetlendiği haberi üzerine, Semonville ile hiçbir irtibata girmeyeceklerine dair güvenceyi yeniledi. Oysa el altından yalnızca Fransa Cumhuriyeti'nin tanınmasını sağlamaya çalışmakla kalmayıp, Bâbıâli tarafından göç eden Polonyalılar lehine Varşova'da yapılacak bir karşı devrim için faaliyet gösterdiği de söylenen İsveç Tercümanı Mouradgea d'Ohsson'un kendisi için çalışmasına izin verdi[20].

İngiliz elçi Ainsley, talimatlarına istinaden Semonville'i buradaki Fransız ulusunun temsilcisi kabul edeceğini açıkça bildirmesine rağmen, İstanbul'a gelmeye cesaret edemedi. Lâkin Semonville'in başaramadıklarını şimdi Jakoben-

---

19 Söz konusu "*Mémoire présenté par les trois Ministre des Cours alliées*", Knobelsdorf'un 10 Nisan 1793 tarihli mektubunda verilmiştir. Bâbıâli'ye 1 Nisan'da teslim edilmişti.

20 Knobelsdorf'un 27 Aralık 1792, 10 Ocak ve 10 Nisan 1793 tarihli mektupları. Burada Mouradgea d'Ohsson hakkında, "Bâbıâli'yi Fransız İhtilâli lehine kazanmayı sağlaması gereken" bir görevi olduğunu söylemektedir.

lerin muhtemelen çok daha çevik ve ateşli bir temsilcisi, yani ihtilâlci grubun elçisi olarak Varşova'da kendini göstermiş olan eski St. Croix Markisi Deschorches yapacaktı. Semonville'in yerine Deschorches'u İstanbul'a gönderme fikri, Nawa'da yaşayan ve Ulusal Meclis'in diplomatik komitesi ile yakın ilişkiler içindeki bir Leh olan Seduşevski'den çıkmıştı.

Bu görev öncelikle Bâbıâli'yi Lehistan'da bir karşı devrim için kazanmak olduğundan, buna hiç kimse Lehistan'daki durumlara tamamen aşina olan Yurttaş Deschorches kadar meyilli olamazdı. Yine de bu defa daha ihtiyatlı davranmak istiyorlardı. Hemen Semonville gibi büyük taleplerle ortaya çıkmayacak, aksine sessizce Venedik ve Dubrovnik üzerinden, Aubri adını taşıyan bir tüccar olarak yalnızca üç kişiden oluşan bir maiyetle İstanbul'a gelecekti. Lâkin ona da amaçlarını desteklemesi için hemen 4 milyon livre verildi[21].

Talimatları da oldukça geniş kapsamlı olacaktı. İstanbul'a vardıktan hemen sonra Jakobenlerin Türkiye'den sorumlu ana ajanı olan tüccar Florenville ile irtibata geçmesi ve onunla birlikte Bâbıâli'nin kendisini Fransa Cumhuriyeti'nin fevkalade elçisi kabul etmesini sağlamak için elinden geleni yapması söylenmişti. Bâbıâli'nin reddetmesi hâlinde, halkı galeyana getirmeye çalışmalı, Choiseul-Gouffier'yi bir ayaklanma sırasında öldürmeli ve Avusturya, Prusya ve Rusya elçilerine karşı, Bâbıâli'nin artık müdahale etmekten imtina edemeyeceği kadar çok huzursuzluklar çıkartmalı idi. Daha sonra, Bâbıâli kendine gelemeden, Fransa ile bir ittifak teklif etmeli ve iki imparatorluk sarayına karşı savaşında her türlü yardımı vadetmeliydi. Nisan ayında Dubrovnik'den Bosna sınırındaki Travnik'e kadar ilerleyen Deschorches, burada kışkırtmalarına başlamıştı bile. Burada bulunan Türkler arasında her yerde, iki imparatorluk sarayına saldırmaya karar verdiği takdirde Türk İmparatorluğu'nun Fransa'nın yardımıyla eski ihtişamını geri kazanma zamanının geldiğini ilân ettirdi. Lâkin Bosna valisi, Bâbıâli'den nasıl davranacağına dair emirler almadan, yolculuğuna devam etmesine izin vermek istemedi. Talimatlar, Fransa Cumhuriyeti tanınmadığı için, Deschorches'in ne şekilde olursa olsun, İstanbul'da hiçbir resmî sıfatla karşılanamayacağı yönünde idi. Şahıs olarak buraya gelmek istiyorsa kendisine bütün diğer Fransızlara sağlanan koruma sağlanacaktı[22].

21 Bunları Kral II. Frederik Wilhelm'in Knobelsdorf'a gönderdiği 8 Nisan tarihli bir mektuptan ve Knobelsdorf'un 31 Mart 1793 tarihli mektubundan öğreniyoruz.

22 Knobelsdorf'un 25 Nisan tarihli mektubu. Burada şöyle demektedir: "Deschorches, Semonville'den daha düzenbaz ve hilekâr bir adam olmak zorundaydı".

Avusturya elçisi de, Deschorches Travnik'te uzun süre kaldığı için Bâbıâli nezdinde şikâyette bulundu, zira Bosnalıları sürekli olarak komşu Habsburg tebaasına karşı kışkırtıyordu. Oysa Deschorches buradan geri döneceğine, İstanbul'a yolculuğuna hiçbir engelle karşılaşmadan devam etti ve 7 Haziran'da sessizce İstanbul'a vardı. Ayrıca en azından ilk günlerde hiç kimseyi kızdıracak bir şey yapmadı. Aldığı tüccar Aubri adını kullanmaya devam etti; yalnızca laf arasında Ulusal Meclis'in sivil komiseri olduğunu ortaya attı, ama Fonton 1 Mayıs'ta maslahatgüzar olarak makamından ayrıldıktan sonra, işlerin yürütülmesini nationun bu amaçla Bâbıâli tarafından tayin edilen iki delegesine bıraktı ve herkesi ölçülü olmaya çağırdı, hatta üç renkli rozeti taşıyıp taşımamalarının önemli olmadığını söyledi. Çok geçmeden ise konuşmaları değişmeye başladı. Öncelikle General Dumouriez'in kaçtığına dair habere çok kızmıştı. Bâbıâli'ye eninde sonunda kendini kabul ettireceğini ve cumhuriyet Fransa'da başarısız olursa, cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğu'na getireceğini söylüyordu[23].

Dolayısıyla müttefik devletlerin elçilerinin bir kez daha Bâbıâli ile bu hususta görüşmek için yeterince sebepleri vardı. Zira üç renkli rozet ve özgürlük ağacına dair 1 Nisan tarihli şikâyetlerine yalnızca kaçamak ve tatmin etmeyen bir cevap almışlardı: Herhangi bir aşırı davranış hakkında hiçbir şey duyulmamıştı; Fransızlara karşı müdahalede bulunulduğu takdirde, tarafsızlığı ihlal etmiş olurlardı, vs. Bu yüzden üç elçi, 1 Haziran'da bir kez daha Bâbıâli'ye daha ayrıntılı ve daha sert bir nota hazırlamak üzere biraraya geldiler[24].

Dünyanın gözü önünde cereyan eden hadiseler hakkında hiçbir şey bilmediklerini nasıl iddia edebilirlerdi? Notada bunu soruyorlardı. Hatta öyle ileri gidilmişti ki Jakobenler kendi ülkelerinde, padişahın Fransa ile ittifakının işareti olarak millî renkleri giydiğini ve "özgürlüğün kutsal ağacına" ilgiyle baktığını söylüyorlardı. Resmî makamlar defalarca şiddetle müdahale etmek zorunda kalmışlarken Jakobenlerin gece vakti verdikleri ziyafetler ve Pera sokaklarında yankılan, Bâbıâli ile dost devletlerin elçilerinin pencerelerinin altına kadar gelen cumhuriyetçi bağırışları bir sır mıydı? Jakobenlerin en tehlikeli ajanlarından biri olan ve altı aydır hiçbir engelle karşılaşmadan küstahça

23 Knobelsdorf'un 10 Mayıs ve 10 Haziran tarihli mektupları. "Eğer cumhuriyet düşerse, onu Osmanlı İmparatorluğu'nda kuracaktı".

24 Knobelsdorf'un 10 Haziran tarihli mektubunun ekinde verilen "*Mémoire présenté à la porte le 4 Juni 1793*".

hareket eden Gaudin'in kışkırtmalarına neden izin veriliyordu? Zira Fransızların Kont Choiseul'un azledilmesini talep ettikleri notanın yazarı olarak, bütün hükümdarların elçilerini hiçbir ayrım yapmadan adeta "despotluğun sadakatsiz temsilcileri" diye adlandırmış ve halkı kışkırtmak için birçok hakaret dolu mektup yaymıştı. Mesela bu mektuplardan birinde şu satırlar vardı: "Bahtsız halk, seni sürekli tehdit eden kılıca körü körüne daha ne kadar boyun eğeceksin? Durumun hakkında bilgi sahibi olarak, bu kölelik ülkesinde seni ezen boyunduruğu atmanın zamanı geldi".

Hepsi bir yana, Bâbıâli hiçbir şekilde kral katilleri tarafından Bâbıâli nezdinde onaylanan ajan Deschorches'in İstanbul'a ayak basmasına izin vermemeli, Fransız Sefareti misafirhanesinin daha fazla yozlaştırılmasına müsamaha göstermemeli ve elçilik arşivlerini yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirmemeli idi. Tarafsızlığı korumak bu muydu? Aksine, Bâbıâli'nin Fransız provokatörlerin bu gibi cezayı gerektiren aşırı eylemlerine izin vermesi, notada imzası bulunan elçilerin telkinlerine ise kulaklarını tıkaması, bariz bir taraflılık değil miydi? Elçiler, Bâbıâli'yi yalnızca sözde takip ettiği ama gerçekte çok uzak olduğu tarafsızlığa geri götürmek istiyorlardı. Kendisine dost ülkelerle ilişkileri soğutmasının, pekişse ve 100 yıl sürse bile Fransız Cumhuriyeti'nin dostluğu ile asla dengelenemeyecek olumsuzluklarını bir düşünsünmesi icab ediyordu.

Oysa reisülküttab bu notaya da yalnızca sözlü ve çok az tatmin eden bir cevap verdi. Notayı fazla uzun buluyordu; Bâbıâli'nin korku ve taraflılıkla suçlanmasına içerlemişti ve bir kez daha kesin tarafsızlık ve müttefik saraylara karşı dostane düşüncelerini tekrarladı. Basit bir tüccar olarak sâkin davrandığı ve misyonunun aslında bilinen amaçlarını açıkça ortaya dökmediği sürece Deschorches'in İstanbul'da kalması engellenemezdi; lâkin resmî işlere uygunsuz bir şekilde müdahale etmeye kalkıştığı anda onu hemen uzaklaştırmak ve ülkeden sürmek zor olmayacaktı[25].

Tabii ki Deschorches hiç de sâkin davranmıyordu. Cumhuriyetçi şarlatanlık ve parası sayesinde aynı zamanda hem büyük kitlelerin hayallerine hem de Osmanlı devletinin ileri gelenlerinin değişken tutumlarına etki etmeye çalıştı. Avâm takımı da sanki Jakobenlerin dizginlenemez hareketlerinden bilhassa yeni bir şey olması sebebiyle hoşlanıyormuş gibi görünüyordu. Özgürlük ağa-

25 Reisülküttabın bu cevabı, Knobelsdorf'un aynı tarihli mektubunun ekinde bulunan, Avusturya elçiliğinin tercümanı von Wallenburg'un Avusturya elçisine gönderdiği 7 Haziran tarihli raporunda verilmiştir.

cının altında "Carmagnola" dansını ve "Ça ira" şarkısını* söylerlerken, büyük kalabalıklar hâlinde toplanıyorlardı. Hatta bir taraftan hor görme ve alay eksik olmamasına rağmen, Türkler arasında bazı özgürlük fanatikleri, sarıklarına millî rozeti takarak cumhuriyetçilerin kutlamalarına bile katılıyorlardı. Ayrıca halkı, Fransızların kendi ülkelerinde akılcılık dini Hristiyanlığın yerine geçtiğinden beri, İslâm'ın düşmanları olmayı bıraktıklarına ve bu yüzden Osmanlılara bütün diğer Hristiyan halklardan çok daha yakın olduklarına inandırmaya ve böylece etkileri altına almaya çalışıyorlardı[26].

Bâbıâli vezirlerinin başlangıçta buna pek rağbet göstermemelerine ve Divân-ı Hümâyûn'un 14 Temmuz'da planladığı millî bayram kutlamalarını yasaklamış olmasına rağmen Deschorches, aynı zamanda bilhassa rüşvet sanatı ile daha yüksek mevkilere de ulaşmaya çalışıyordu ve zamanla parası ve değerli küçük mücevherleriyle buraya da ulaşmayı başardı[27]. Deschorches, İsveç sefaretinin ve bilhassa faal bir adam olan bu elçiliğin tercümanı, dönemin Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki muhteşem eserin yazarı Mouradgea d'Ohsson'un (Muradcan Tosunyan) çok yardımcı olduğu entrikaları sayesinde çok daha büyük işler başardı.

---

* O dönemlerde ihtilâlcilerin tahttan indirilen Kral XVI. Louis'yi ve eşi Marie Antoinette'yi alaya almak için yaptıkları bir dans ve söyledikleri bir şarkı (çn).

26 "*Reise der russisch kaiserlichen Gesandtschaft*", II, 16: "Burada Fransız olan ve üç renkli millî rozeti takan herkes, sultan, dolayısıyla halk tarafından iyi karşılanmaktadır; bu, Fransa Cumhuriyeti'nin burada onaylanan temsilcisi Yurttaş Deschorches sayesinde Bâbıâli'yi nasıl kendi menfaatleri lehine çekmeyi başardığının bir delilidir". Hatta, söylenenlere göre, Fransızların cumhuriyetçi faaliyetleri padişahın öyle hoşuna gitmişti ki, onları sarayın bir salonunda danslarını göstermeleri için sıkça saraya davet ediyor ve bu esnada kafesin arkasından seyrediyordu. Daha sonra, s. 167'de ise alay etmek için üç renkli rozetin köpeklerin ve İzmir'de domuzların üzerine asıldığı söylenmektedir. Nihayet s. 227'de şöyle denmektedir: "Kurnaz Fransızlar, bu ülkenin her yerinde, Fransa'da akıl dininin uygulanmaya başlanmasıyla Hristiyan dininin tarafları olmaktan feragat ettiklerini, dolayısıyla da Müslümanların düşmanları olmayı bıraktıklarını yayınışlardır. Avâm takımı, onlarla diğer bütün Hristiyan halklardan çok daha yakın bir din kardeşliği içinde olduklarına inanıyor". Knobelsdorf da bunu aynı döneme ait mektuplarında onaylamaktadır.

27 Knobelsdorf'un 25 Haziran ve 10 Temmuz 1793 tarihli mektupları. Sybel'in, "*Geschichte der Revolutionszeit*", III, 25'te anlattıklarının aksine Deschorches'in çok kısa zamanda 40 milyon livre rüşvet verdiği büyük bir yanılgı ya da yalnızca bir baskı hatasıdır. Zira yukarıda gördüğümüz gibi bu amaçla kendisine yalnızca 4 milyon livre verilmişti. Ulusal Meclis, herşeye rağmen milyonlarını bu şekilde etrafa saçmıyordu.

Mouradgea d'Ohsson daha Haziran ayında Bâbıâli'yi, Prusya'nın, Avusturya'nın ve Rusya'nın yakın zamanda gerçekleştirilen Lehistan'ın paylaşımı esnasında Osmanlı İmparatorluğu'nun Lehistan'ın tarafını tutması hâlinde, Osmanlıları Avrupa'dan sürmek için biraraya geldiklerine ikna etmeye çalışmıştı. Dolayısıyla kendini tamamen İngiltere'nin kollarına atmak ve Fransa'daki anlaşmazlıklara karışmamasını sağlamaktan başka bir çaresi kalmıyordu. Fransa buna minnettar kalacak ve karşılığında elinden gelen herşeyi yapacaktı. Bâbıâli, geriye kalan maddî yardımları ödediği takdirde, İsveç de Rusya'ya ve Prusya'ya karşı tavır takınacaktı. Danimarka da Fransa Cumhuriyeti'nin tarafını tuttuğundan ve İngiltere de tarafsız kalacağından, Fransa, İsveç, Lehistan ve Danimarka arasında kurulacak ve üç kuzey devletine başarıyla direnecek kadar güçlü olacak bir ittifaka katılmak ancak Bâbıâli'nin lehine olabilirdi.

İngiliz elçisi aynı zamanda Divân-ı Hümâyûn'a, Lehistan'ın paylaşımına karşı direnişinde Bâbıâli'ye güvenebileceğini bilmesinin sarayı tarafından çok olumlu karşılanacağını bildirmişti. Divân-ı Hümâyûn bunun üzerine Mouredgea'ya İsveç'e maddî yardımları bir borç olarak değil, İngiltere'yi mümkünse Lehistan'ın paylaşımını engellemeye ikna edebilmesi hâlinde ödül olarak vermeye hazır olduğunu bildirdi[28].

Deschorches bu arada kalabalıklar hâlinde İstanbul'da dolaşan Leh mülteciler arasında da kendine müttefikler buldu. Zira bu sığınmacılar da Bâbıâli'yi çok geçmeden Lehistan'ın tamamının Rusya'ya karşı silahlarına sarılacağına ikna etmeye çalışarak Rusya aleyhinde kışkırtmaktan yorulmuyorlardı. Oysa Bâbıâli, bu Lehlerle de şimdilik fazla uğraşmak istemiyordu. Bilhassa Boğdan'da sayıları binleri bulan mültecilere, yardım edeceğini sanıyorlarsa yanıldıklarını bildirdi; ayrıca ordusunda da onlara yer bulamazdı; dolayısıyla anavatanlarına dönmek veya silahları bırakıp, ülke içinde iş aramaktan başka çareleri yoktu. Bâbıâli, silahlı toplantılara izin veremezdi. Mültecilerin büyük bir bölümü de ister istemez bu tavsiyeye uymak zorunda kaldı.

Ayrıca Bâbıâli nezdindeki Rus maslahatgüzarı da Lehistan'ın paylaşımının resmî olarak bildirilmesi esnasında Bâbıâli'yi bundan dolayı bir olumsuz-

28 Knobelsdorf'un 25 Haziran tarihli mektubu; karşılaştırma için bk. W. Von Knobelsdorf, "*Zur Geschichte der Familie Knobelsdorf*", (masrafları aileye ait olmak üzere el yazması metin olarak basılmıştır), I, Berlin 1855, s. 23. Yazarı, aileye ait belgelere dayanarak, Knobelsdorf'un İstanbul'daki faaliyetleri hakkında bilgiler vermeyi başarmıştır.

luk yaşamayacağını, aksine bunun sınırların yakınlaşmasından ötürü iki devlet arasındaki dostluğu pekiştirmeye yarayacağını ileri sürerek bu hususta sâkinleştirmeye çalıştı[29].

Neticede Bâbıâli ve bilhassa padişah, Fransız cumhuriyetçilerle daha yakın ilişkiler kurmaya pekala meyilli görünüyorlardı ama bunu açıkça belirtecek cesaretleri yoktu; üstelik daha kararlı adımlar atmak için gerekli imkânlar da eksikti. Zira malî kaynakları son savaştan dolayı tükenmişti ve ordu ile donanmanın masrafları zorlukla karşılanabiliyordu. Ayrıca ordu ve malî idarede yapılması planlanan ıslahatlar da istenen sonuçları getirmemişti. Avrupa tarzında organize edilen birlikler, en az 8 bin kişi olmaları düşünülürken, yalnızca 2 bin kişiye kadar çıkartılabilmişti ve yeniçeriler de direniş göstermeye başlamışlardı. Aynı şekilde yeni vergi kanunları da herkesin öfkesini çekiyordu, zira zaten mevcut pahalılığı günden güne arttırıyordu. Mesela geleneksel bir giysi olan sarı marokenden her çift çizme için dört para vergi almak gibi olağandışı bir düşünce ortaya atıldı. Ayrıca bilhassa eyaletlerde boşalmış timarların tamamen mîrî hazineye gelir kaydedilmesi ve bunların gelirlerinden yeni birliklerin masraflarının karşılanacağı bir İrâd-ı Cedid Hazinesi'nin kurulmaya çalışılması, çok olumsuz karşılandı[30].

Mouradgea d'Ohsson yine de Bâbıâli'nin Deschorches'e kulak vermesini, hatta Fransa Cumhuriyeti ile resmî bir antlaşma yapmayı kabul etmesini sağlayabildi. 26 Ağustos'ta bizzat reisülküttabın huzuruna çıktı ve iki saatlik bir görüşme sırasında, İsveç hükümdarının 12 Haziran tarihli bir bildiriye göre Rusya ile ilişkilerini tamamen koparmaya ve Danimarka ile birlikte Fransa Cumhuriyeti'ni var gücüyle desteklemeye kararlı olduğunu bildirdi. Bâbıâli'nin Rusya'ya saldırması ve böylece silahlarını Fransa'ya yöneltmesini engellemesi hâlinde, Akdeniz'e hemen bir filo göndermeye niyetli idi. Bâbıâli yalnızca bu filonun masraflarını karşılamalı idi. Bunu kabul ettiği takdirde Fransa Cumhuriyet'i mağlup olacaktı ve bu durumda hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki toprakları da kaybedilmiş olacaktı. Fransa

29 Knobelsdorf'un 25 Mayıs ve 25 Haziran tarihli mektupları.

30 Knobelsdorf'un 11 Haziran ve 5 Eylül 1792 ile 6 Eylül 1793 tarihli mektupları. Burada şöyle demektedir: "İmparatorluğun bugünkü durumu şimdiye kadar olduğundan daha fecidir". Duvarlarla desteklenmeye çalışılan, yıkılmak üzere olan bir bina ile karşılaştırmakta ve şöyle demektedir: "Askerî reformlar hâlâ emekleme düzeyinde, malî reformlar tam bir tahribat".

Cumhuriyeti'nin muhafaza edilmesi Bâbıâli'nin kendi menfaatine idi ve Rusya ile Prusya hâlâ Lehistan'la meşgul olduklarından ve Avusturya Fransa'ya karşı savaşını tek başına devam ettirmeye cesaret edemeyeceğinden, bu çok kolay olacaktı. Dolayısıyla cumhuriyetin muhafazası Bâbıâli'ye bağlı idi. Zira krallığı tekrar tesis etmeyi başardıkları takdirde Rusya, Fransa kralına talimat verecekti ve kendisini bütün silahlı kuvvetleriyle karada ve denizde desteklemeye zorlayacaktı. Bâbıâli, herhalde Rusya'nın Fransa, İspanya ve Prusya ile Bâbıâli'ye karşı biraraya gelmesini istemezdi; İngiltere ve İsveç bunu engelleyebilseler ve Avusturya tarafsız kalsa bile, bunun pek yararı olmayacaktı. Dolayısıyla bu, Bâbıâli için bir karar anı idi; bu yüzden Avrupa'daki topraklarını birkaç yıl içinde kaybetmek istemiyorsa, bir savaştan dahi çekinmemeli idi. İsveç'in bunda hiçbir menfaati yoktu; bu tavsiyeyi yalnızca dürüst bir dostluktan ve Osmanlı İmparatorluğu'nu muhafaza etmek için fedakâr bir çabadan dolayı veriyordu.

Anlaşıldığı kadarıyla bu telkinler reisülküttab üzerinde derin bir etki bıraktı. Mouradgea'ya hemen İsveç kralına ve başbakanına teslim edilmek üzere, cumhuriyetin sırf bu yıl için tek başına ayakta durmayı başarması şartıyla Bâbıâli'nin Fransa Cumhuriyeti'nin pekiştirilmesine katkıda bulunacak her türlü tedbirleri alacağı güvencesinde bulunduğu iki yazı verdi.

Reisülküttab, iki gün sonra, padişahın da özel izniyle, bu arada Fransa'dan önemli mektuplar almış olan Deschorches'i gece vakti bazı Bâbıâli vezirlerinin de hazır bulunduğu gizli bir toplantıya kabul etti. Bu görüşme sırasında Deschorches, cumhuriyetin durumunu oldukça zorlu olarak tarif etti. Bütün devletlerin müttefik direnişinden dolayı neredeyse son raddeye kadar getirilmişti; dolayısıyla Fransa, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasını defalarca engelleyerek, daima samimi dostluğunun bir ispatını sunduğu Bâbıâli'den herşeyi bekliyordu. Bu yıl için dayanabilirler, fakat Bâbıâli Fransa Cumhuriyeti'ni terkettiği ve krallık yeniden tesis edildiği takdirde herşeyi kaybedebilirlerdi; bu yüzden Rusya'ya karşı savaş tek kurtuluştu. Bu yüzden Ulusal Meclis'ten, Bâbıâli'yle, tarafsız kaldığı ve Fransa Cumhuriyeti'nin denizciliğiyle ticaretine engel çıkartmadığı takdirde İngiltere'ye bilhassa Amerika'yla ilgili olarak vadedeceği herşeyi onaylayacağına ve Fransa Cumhuriyeti'nin Bâbıâli'yi gemi, birlikler ve her türlü savaş araç gereçleriyle desteklemeye, Bâbıâli'nin istediği bütün taahhütlerde bulunmaya hazır olduğuna dair bir antlaşma akdetme emrini almıştı.

Reisülküttab, bunun üzerine Deschorches'e Fransa Cumhuriyeti'ni terketmeye niyetli olmadıklarına ve görüşülen herşeyi hemen padişahla Divân-ı Hümâyûn'a onaylanmak için aktaracağına dair güvence verdi. Bunun üzerine ertesi gün bizzat padişahın mahremce katıldığı gizli bir Divân-ı Hümâyûn toplantısı yapıldı. Kısa müzakerelerden sonra, Deschorches'e imzalanmak üzere esas olarak aşağıdaki hükümleri içerecek bir antlaşmanın sunulmasına karar verildi:

1) Fransa Cumhuriyeti, Bâbıâli'nin, tarafsız kaldığı takdirde İngiltere'ye vadedeceği herşeyi onaylayacaktı; 2) bu durumda Fransa Cumhuriyeti, Bâbıâli'ye derhal 12 kalyon, 12 firkateyn, 6 bomba gemisi, savaş müddetince birlikleri ve savaş araç gereçleri ile birlikte 50 nakliye gemisi gönderecekti; bunların masrafları Bâbıâli tarafından üstlenilecek ve bu masraflar cumhuriyetin durumu sağlamlaştığında geri ödenecekti; 3) cumhuriyetçi grup, krallığın yeniden tesis edilmesi hâlinde dahi kralın Bâbıâli'ye masrafları geri ödemesini sağlayacaktı.

Sultan, derhal mümkün olduğunca gizli bir şekilde hazırlıkların başlatılması emrini verdi ve Deschorches hemen ertesi gece hiçbir itirazda bulunmadan, acilen özel bir ulakla Fransa'ya gönderilen yukarıdaki antlaşmayı imzaladı[31].

Bâbıâli'nin bu konuyu gerçekten ciddiye aldığı, bilhassa aynı dönemde Provansa kontunun (XVIII. Louis), Fransa hükümdarının temsilcisi olarak kendisi ile irtibata geçme talebini hiçbir gerekçe göstermeden geri çevirmesinden anlaşılıyordu. Provansa kontu, Kral XVI. Louis idam edildikten hemen sonra, 28 Ocak'ta padişahla sadrazama özel yazılar göndermiş, hukuken sahip olduğu haklara dayanarak hükümdarlığı devraldığını bildirip Choiseul-Gouffier'i Bâbıâli nezdinde temsilcisi olarak onaylamış ve cumhuriyetçilere karşı yardımlarını talep etmişti.

"Majestelerinin sahip olduğu yüce vasıflarına duyduğum güvenle", diyordu padişaha gönderdiği yazıda, "size sığınıyorum. Bütün kralların davasını korumak, erdemlerinize lâyıktır. Yüce soyu uzun yıllardır Bourbon hanedanı ile ilişki içinde olan siz majesteleri, kralın başına gelen felakete ilgisiz kalamaz[sınız]. Ellerini kralların en iyisinin kanına bulayan ve cani öğretileri

31 Knobelsdorf'un 6 Eylül 1793 tarihli mektubu ve reisülküttabın Mouradgea d'Ohsson ve Deschorches ile yaptığı görüşmeler ve bunların sonuçları hakkında yukarıdaki bilgileri aldığımız bunun ekindeki ayrıntılı rapor.

kâinattaki bütün tahtları devirmeye yönelik olan canavarlar çetesini ezmek, majestelerine lâyık bir rol olacaktır"[32].

Ne var ki bu yazılar doğrudan İstanbul'a gönderilmemişti; aksine ancak şimdi St. Petersburg sarayının arabuluculuğu ile buraya vardı. Lâkin Rus maslahatgüzarı bu yazıları reisülküttaba teslim ettiğinde, çok soğuk karşılandılar. Reisülküttab, yazıları yalnızca çariçenin hatırına kabul ettiğini bildirdi; lâkin tarafsızlığı bozmuş olacağından bunlara bir cevap veremezdi; yalnızca Fransa Cumhuriyeti tarafından kendisine gönderilen bu gibi bildirilere cevap verebilirdi[33].

Aslında Jakobenlerle yapılan müzakerelerin tamamı, yalnızca boş ve göstermelik bir mücadele idi. Tabii ki kralların elçileri, bunların etkilerini engellemek için ellerinden geleni yaptılar. Bilhassa Knobelsdorf, Yurttaş Deschorches'in rüşvet verme becerilerisiyle mücadele etmek zorunda kalmasına rağmen, reisülküttabın Divân-ı Hümâyûn'a Deschorches ile yapılan müzakereleri fazla hızlı yürütmemesinin ve hem Fransa'ya gidecek olan ulağın hem de Londra'ya gönderilecek elçinin ertelenmesinin daha uygun olacağına dair telkinlerde bulunmasını sağladı.

Sadrazam ve şeyhülislâm da böylesine önemli bir konuda acele etmemek gerektiği görüşündeydiler. Başlarında Cidde'ye sürgüne gönderilen, ancak hâlâ Bursa'da bulunan Koca Yusuf Paşa'nın bulunduğu savaş yanlıları tarafından kışkırtılan padişah ise Fransa Cumhuriyeti ile akdedilen antlaşmanın yerine getirilmesinde ısrar ediyordu[34]. Zira Kırım'ı geri almak, padişahta sabit bir fikir hâline gelmişti. Fransa'ya karşı güttüğü siyasetin tamamını etkiliyordu ve anlaşıldığı kadarıyla mîrî hazine sürekli boşken, Enderûn Hazinesi'ne varlık üzerine varlık eklemesinin sebebi de bu idi. Daha o dönemlerde 175 bin kese (yaklaşık 52 milyon taler) topladığı söyleniyordu. Hatta savaş yanlılarının ha-

32 28 Ocak 1793'te Vestfalya'daki Hamm Şehri'nden gönderilen bu ilginç yazılar, "Krallık Ordularının Generali ve Maliye Bakanı" diye imzalayan Broglie kontunun 12 Şubat'ta sadrazama gönderdiği benzer bir yazısı ve hükümdarın Choiseul-Gouffier'e gönderdiği bir talimat ile birlikte Knobelsdorf'un 29 Ağustos 1793 tarihli mektubunda verilmiştir.

33 Knobelsdorf'un aynı tarihli mektubu.

34 Knobelsdorf'un 6 ve 10 Eylül tarihli mektupları. Burada, bilhassa Deschorches'in rüşvet verme sanatının kendisine engel olduğunu söylemektedir: "Bana öyle geliyor ki S. Deschorches'in buraya getirdiği büyük pırlantalar benim derslerimin meyvelerine büyük bir engel olacak".

yalleri, son iki savaşta kaybettikleri bütün eyaletleri geri alabileceklerini düşünecek kadar ileri gidiyordu[35].

Gerçekte ise olaylar farklı gelişiyordu: Zeki reisülküttabın yönetimi altındaki barış yanlıları üstünlüğü sağladılar ve Jakobenlere karşı daha mesafeli bir tutum içine girdiler. Araya giren olaylar da buna yardımcı oldu. Yukarıda belirttiğimiz gibi, büyük bir ihtişamla hareket eden ve karşılanan Rus elçi heyetinin gelişi, Jakobenlerin küstah hareketleri ve siyasî değerleri küçümsemeleri için olumsuz olmuştu ve Bâbıâli'nin onlarla bağlantı kurmaktan bıkmasına sebep olan birçok uğursuz sürtüşmeler yarattı. Ayrıca Tulon'u kaybettiklerine dair gelen haberler, çok geçmeden bu önemli limanı yeniden ele geçirmeleri itibarlarını biraz arttırmasına rağmen, davalarına Bâbıâli'nin nazarında gölge düşüyordu[36].

Bütün bunlara bir de [İstanbul'daki] Fransız cumhuriyetçileri arasında da tam bir görüş birliğinin mevcut olmaması eklendi. En ateşli Jakobenler, Deschorches'yi fazla ilgisiz buluyorlardı ve ona sırt çevirerek, Paris Kulübü örneğine uygun bir Jakoben Kulübü kurarak, Deschorches'i resmî olarak şikâyet etmek üzere, Ulusal Meclis'e kendi temsilcilerini gönderdiler. Bunun üzerine Deschorches, Ulusal Meclis'e savunmasını gönderdi ve bu savunma, Ultra Jakobenlerin başı, Semonville tarafından tayin edilen Sekreter Henin'in iğrenç hakaretlerle dolu bir karşı yazısına sebep oldu. Zaten bu arada cumhuriyetçilerin lideri olarak Semonville'yi tekrar geri getirme ve Deschorches'i tamamen uzaklaştırma fikri ciddi olarak gelişmeye başlamıştı[37].

35 Knobelsdorf'un 21 Eylül ve 12 Kasım 1793 tarihli mektupları: "Büyük hükümdar cömert ve muhteşem olsa da, para istiflemede takıntılı ve hatta bu Kırım'ın yeniden fethedilmesine yönelik de görülüyor".

36 Knobelsdorf'un 10 Ekim ve 25 Kasım 1793 ile 16 Şubat 1794 tarihli mektupları. Tulon'un kaybı hakkında şöyle demektedir: "Mouradgea'nın entrikalarının ve Sir Deschorches'in rüşvetlerinin bütün meyvelerine kayıp olarak bakıyorum ve Rus elçisinin gelişi Türklerin kafasına çıkan dumanların dağılmasını tamamlayacak". Oysa daha sonra, Tulon tekrar geri alındıktan sonra, reisülküttabın Deschorches'in "bilgeliği ve ılımlı oluşunu" çok övdüğünden bahsetmektedir.

37 Knobelsdorf'un 6 Eylül ve 16 Aralık 1793 ile 18 Ocak 1794 tarihli mektupları. Deschorches'in savunma yazısının ayrıntılı bir alıntısı, Knobelsdorf'un 26 Mart tarihli mektubunun ekinde verilen, Choiseul-Gouffier'nin eski sekreteri Chalgrin'in Provansa kontunun yardımcısı Flaxlanden baronuna yazdığı 3 Mart 1794 tarihli ayrıntılı bir yazısında verilmektedir. Deschorches bilhassa dört hususta suçlanıyordu: 1) Yabancı elçilerle, bilhassa Avusturya elçisi ile fazla samimi olmak; 2) kral taraftarlarına karşı fazla yumu-

Neticede Deschorches'in saraydaki nüfûzu bariz bir şekilde azalmaya başlamıştı. Parasına ve değerli hediyelerine rağmen Bâbıâli tarafından Fransa Cumhuriyeti'nin tam yetkili temsilcisi kabul edilmeyi başaramadı. Fransa Cumhuriyeti tanınmadığı sürece, Deschorches'un de bu ülkenin temsilcisi olarak kabul edilmeyeceği bildirildi ki, o dönemlerde bilhassa Napoli elçisi, Deschorches'un kabul edilmesi için Bâbıâli'yi ikna etmeye çalışıyordu[38].

Bâbıâli, aynı dönemde bilhassa Rusya ile anlaşmazlıkları yüzünden Fransa'dan yeniden uzaklaşmak zorunda kaldı. Anlaşmazlıkların Çariçe Katerina'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı hâlâ geniş kapsamlı planları ile bağlantılı olduğu hiç şüphe götürmüyordu. "Bizans projesinden" henüz vazgeçmemişti ve mevcut şartlar altında bu projeyi biraz daha gerçekleştirmeye yaklaştırabileceğini düşünüyordu.

Her zamanki gibi, bu meselede St. Petersburg'daki görüşler ikiye ayrılıyordu. Gruplardan birinin başında Musahib Subov ve Dışişlerinin Genel Müdürü Markov vardı; diğer grubun başında ise Başbakan Yardımcısı Kont Ostermann ve Kont Besborodko bulunuyordu. Birinci grup, bilhassa Potemkin'in rolünü oynamaya can atan Subov, çariçenin gururunu kendisini savaşa yönelterek okşamaya çalışıyorlardı; diğerleri ise savaşı, Rusya'nın o dönem içinde bulunduğu durumdan ötürü ülkenin başına gelebilecek en büyük bir felaket olarak ilân ediyorlardı. Oysa mevcut şartlar sanki savaş yanlısı gruptan yana idi.

Diğer taraftan çariçe, hiçbir şeyden Fransa Cumhuriyeti'nin Bâbıâli'yi desteklemesinden korktuğu kadar korkmamasına rağmen, Fransızların ve İstanbul'daki Leh mültecilerin kışkırtmaları çok işine geliyordu. Yine de İngiltere'yi Fransız gemilerini Cebelitarık Boğazı'ndan geçirmemeye ikna ederek, bunu engelleyebileceklerini düşünüyorlardı. Dolayısıyla Bâbıâli ile ilişkileri koparmak için yalnızca bir bahane gerekli idi ve bu bahaneyi de sanki kendiliğinden Bâbıâli'nin arttırdığı gümrük vergilerine dair anlaşmazlıklarda buldu.

Mevcut antlaşmalara, bilhassa 1783 tarihli ticaret antlaşmasına göre, Rusya Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ve bütün zamanlar için yalnızca yüzde üç gümrük vergisi ödeyecekti. Lâkin Bâbıâli şimdi artan emtia fiyatlarına uy-

şak davranmak; 3) İstanbul'da bir Jakoben Kulübü'nün kurulmasını engellemek ve 4) kendisine emanet edilen paralar ve değerli eşyalarda yolsuzluk yapmak. Her dört hususta kendini savundu ve bilhassa Osmanlı payitahtında bir Jakoben Kulübü'nün kurulmasının uygun olmadığı gibi tehlikeli de olacağını ispatlamaya çalıştı.

38 Knobelsdorf'un 10 Ocak ve 10 Şubat tarihli mektupları.

gun bir artış talep ediyordu. Bu mesele ile ilgili olarak 1793 Ağustos'undan beri Rus maslahatgüzarı ve reisülküttab arasında oldukça gergin diplomatik yazışmalar yapılıyordu[39]. Taraflardan hiçbiri geri adım atmaya yanaşmadığından, işler iyice ciddi bir hâl almaya başlamıştı.

Çariçe, birliklerini Suvorov'un emrinde Kırım ve Kafkasya arasındaki hatta önemli ölçüde takviye ettirmeye başlamış, Soltikov komutasında Volinya'da 70 bin kişilik bir ihtiyat birliği toplatmış ve Karadeniz'deki hazırlıklarını büyük çabalarla devam ettirmişti. Sultan da aynı zamanda başta Bender ve İsmail olmak üzere, sınır kalelerinin savunma durumuna geçirilmesi ve ilkbahar için Tuna boylarında 120 bin kişilik bir ordunun hazır bekletilmesini emretti[40].

St. Petersburg'da meseleyi uzlaşmaya götürecek olan ama kendisi de artık ilişkilerin kopabileceğine dair tehditlerde bulunan Osmanlı elçisine karşı kibirli ve incitici bir dil kullanılırken ve Rus ajanları bilhassa Boğdan ile Eflak'ta yine entrikalarına devam ederlerken, çariçe diğer devletleri de kendi tarafına çekmeye çalışıyordu. Aynı dönemde St. Petersburg, Avusturya'ya yönelttiği, Bâbıâli'nin Macaristan'a saldırması hâlinde ne yapmaya niyetli olduğu sorusuna, Osmanlı sultanı ilk düşmanca adımları attığı takdirde hemen silahlarına sarılacakları ve var güçleri ile karşısına çıkacakları cevabını aldı. Hatta fethedilecek toprakların paylaşımı bile düşünülmeye başlandı. Rusya, Besarabya, Boğdan ve Eflak ile yetinirken; Avusturya, Bosna ve Sırbistan'ı alacaktı.

Prusya önemli maddî yardımlar vadedilerek kazanılmaya çalışılıyordu ve Fransa'yı İngiltere ile bir savaş vasıtasıyla zararsız hâle getirilebileceklerini umuyorlardı[41].

Böylece St. Petersburg'da savaş yanlıları üstünlüğü ellerinde tutarlarken ve Besborodko ile Ostermann bu yüzden işlerden ellerini ayaklarını çekerlerken, İstanbul'da bilhassa Prusya, ilişkilerin kopmasını engellemek için elinden geleni yapıyordu. Knobelsdorf bu yönde olağanüstü bir faaliyet gösteriyordu.

39 Buraya ait "*Mémoire à remettre par Mr. le Colonel de Kwastow, Chargé d'âffaires de la Cour de Russie près la Sublime Porte, concernant l'objet du Tarif*" başlıklı nota, Knobelsdorf'un 10 Ağustos tarihli mektubunun ekinde ve Bâbıâli'nin buna 6 Ağustos tarihli cevabı ise 29 Ağustos 1793 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir.

40 Knobelsdorf'un 31 Ocak ve 16 Şubat 1794 tarihli mektupları.

41 Avrupa'daki genel durumların bu Şark meselelerini nasıl etkilediğine dair ayrıntılı bilgileri, bilhassa Sybel, "*Geschichte der Revolutionszeit*", III, 35 ve devamında vermektedir.

Bâbıâli savaş konusunda aslında çok da ciddi olmadığı ve Divân-ı Hümâyûn'da güçlü Reisülküttab Râşid Efendi'nin etkisi altındaki barış yanlıları üstünlüğü elde tuttukları için işi daha da kolaydı.

Gümrük tarifelerine dair müzakereler, uzadıkça uzadı. Birkaç sert nota daha alınıp verildi ve sonunda Bâbıâli geri adım atmayı uygun gördü. Reisülküttabın 26 Haziran'da Kavastov'a özel bir görüşme sırasında teslim ettiği bir notada, Bâbıâli, iki devlet arasındaki barışı ve dostluğu muhafaza etmek için, Rusya'ya şimdiye kadar uygulanan tarifede bir değişiklik yapmayacağını ve önceki tarifenin geçerli olacağını açıkladı[42]. Markov'un karada kalabalık birliklerle savunma konumunda kalması, denizden ise aynı zamanda ülkenin tamamının kolayca ele geçirilmesini sağlayacak İstanbul'a saldırılmasına dair harekât planı hazır olmasına rağmen, Rusya ile anlaşmazlık şimdilik ortadan kalkmış oldu. Ayrıca Lehistan'daki anlaşmazlıkların da çariçeyi yeniden Şark Meselesi'nden uzaklaştırması, 1796 sonlarında (17 Kasım) gerçekleşen ölümü ve halefi Çar I. Pavel'in barışçıl tutumu, Rusya'nın Şark politikasına Bâbıâli için rahatlatıcı bir karakter kazandırdı. Zira Bâbıâli'nin müneccimlerinin uzun zaman önce Osmanlı İmparatorluğu'na felaket getireceği kehanetinde bulundukları yıldız sönmüştü[43].

Hâdiselerin böyle bir hâl alması, Jakobenlerin davasına tabii ki ağır bir darbe vurdu. Bâbıâli, onlara karşı artık daha kararlı bir tavır sergilemeye başladı. Deschorches'in neredeyse bütün talepleri ve şikâyetleri geri çevriliyordu. Mesela bir mültecinin gemisine el koydurduğunda ve ilgili kişi Bâbıâli nezdinde şikâyette bulunduğunda, reisülküttab, Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Ulusal Meclis'inden hiç kimsenin mültecilerin mallarına el koyamayacağını açıkladı. Başka bir seferde Fransa'ya buğday ihracatı yasağı hakkında şikâyette ve ülkeyi terketme tehdidinde bulunduğunda, yalnızca şu kısa cevabı aldı: Resmî bir sıfatı yoktu; yalnızca basit bir Fransız tüccarıydı; nereden geldiyse oraya gidebilirdi[44].

Ayrıca Lehlerle birlikte hazırladığı entrikalar da önemli neticeler doğurmadı. Kosciusco her ne kadar Sulkovski adındaki kendi temsilcisini gönder-

42 "*Mémoire remis au nom de la Sublime Porte par Sr. Ex. Le Reis-Efendi à l'Envoyé de Russie dans la conférence du 26. Juin 1794*", Knobelsdorf'un 25 Haziran tarihli mektubunda.

43 Knobelsdorf'un 24 Aralık 1796 tarihli mektubu.

44 Knobelsdorf'un 10 Nisan ve 15 Haziran 1794 tarihli mektupları: "Kendisini buraya getirmiş olan yolu Fransa'ya dönüş için kullanmakta ustaydı".

miş ve bir defasında ona 200 bin frank vermişse de bu, meselede fazla bir sonuç getirmedi[45].

Bâbıâli aynı zamanda Jakobenlerin dikkatleri çeken faaliyetlerine karşı da tedbirler almaya başlamıştı. Fransızlardan kaynaklanan asayiş ihlallerinden dolayı, 29 Haziran 1794'te Pera'da asayişten sorumlu topçubaşına bütün Fransızların kayıt altına alınmasını; sâkin davrananların Bâbıâli tarafından himaye edileceğine dair güvence verilmesini; düzeni bozanların ise ağır cezalarla cezalandırılmasını; silah taşınmasının ve bütün kutlamalarla toplantıların yasaklanmasını öngören sert bir emir verildi. Toplantı yasağı muhtemelen Jakobenler Kulübü'ne yönelikti[46].

Fransa'da yaşanan değişiklikler, bilhassa 9 Thermidor'da (27 Temmuz 1794) meydana gelen hâdiseler*, çok geçmeden İstanbul'da da hissedilmeye başlandı. Deschorches, yazışma hâlinde olduğu ve aynı döneme ait bir mektupta kendi ifadesine göre âdeta önünde eğildiği Robespierre ile birlikte en önemli dayanağını kaybetti[47]. Bâbıâli'nin mantıklı düşünen kişileri, Deschorches'u doğrudan bir şarlatan ve adi bir yalancı ilân etti[48]. Dolayısıyla Fransa'da yönetimde olan partinin yalnızca Deschorches'u değil, Ultra Jakobenlerin liderlerini de azletmesinden daha doğal bir şey olamazdı.

Ne tuhaftır ki, Mouradgea d'Ohsson da bütün elçilere resmî olarak tebliğ ettirdiği bir savunma yazısı ile Deschorches ve Jakobenler ile hiçbir ilişkisi olmadığını açıklama gereğini duydu[49].

Deschorches, 14 Mayıs 1795'te İstanbul'a gelen ve hemen tamamen farklı bir dil ve bambaşka gelenekleri de beraberinde getiren Verninac ile değiştirildi. Fransız peruk üreticileri ve fırıncıları, onlara artık "yurttaş (citoyen)" değil de "baylar (messieur)" olarak hitap ettiğinde çok şaşırdılar. Herşeyden önce çok iyi eğitim almış bir kişi ve cumhuriyetçi alaycılıktan

---

45 Knobelsdorf'un 25 Haziran ve 10 Temmuz 1794 tarihli mektupları.

46 Knobelsdorf'un 25 Temmuz 1794 tarihli mektubunun ekinde verilen "*Commandement adressé au Toptschi-Baschi*".

* Fransa'da ihtilâlin en önemli isimlerinden biri olan Robespierre'nin ve yandaşlarının tutuklanması (çn).

47 Knobelsdorf'un 26 Mart 1793 tarihli mektubu.

48 Knobelsdorf'un 7 Kasım 1794 tarihli mektubu.

49 Bu olağandışı belge, ek olarak Knobelsdorf'un 25 Ekim 1794 tarihli mektubunda verilmiştir.

çok uzak bir insandı. Ayrıca işlerinde de büyük bir ölçülülük ve sağduyu gösteriyordu[50].

Deschorches Bâbıâli tarafından asla Fransa Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak kabul edilmeden ülkeden ayrılmak zorunda kalırken, Verninac Fransa Cumhuriyeti'nin hemen tanınması ve kendisinin de temsilcisi olarak karşılanmasında ısrar etti. Bâbıâli bu defa gerçekten de geri adım attı. 1 Haziran'da Verninac, sadrazam tarafından resmî olarak huzura kabul edildi. Siyasî işleri, bilhassa iki meseleyi kapsıyordu: Birincisi Fransa, Prusya, İsveç ve Bâbıâli arasında Lehistan'ı yeniden tesis etmek ve Rusya'yı ezmek için dörtlü bir ittifakın kurulması idi. Lâkin Bâbıâli'nin Lehistan'a karşı ilgisizliğinden ve bilhassa Berlin'in buna karşı olumsuz tutumundan ötürü tabii ki bu konuda hiçbir şey yapılamadı[51]. İkinci olarak, Bâbıâli'yi askerî ıslahatlarında bilhassa çok sayıda Fransız subayı buraya getirterek desteklemeye çalıştı.

Gerek mülteciler gerekse cumhuriyetçiler kalabalıklar hâlinde İstanbul'a geliyorlardı ve burada da aralarında bazı kötü anlaşmazlıklar çıkıyordu. Bu açıdan bilhassa kısa bir süre sonra dünyayı yönetecek askerî bir deha olan Napolyon Bonapart'ın bile 1794 Ağustos'unda, Osmanlı sultanının topçu birliklerinin başına geçmek üzere İstanbul'a gitmeyi ciddi olarak düşündüğünü belirtmeden geçemeyiz. Bunun için Refah Komisyonu'na yazdığı 13 Ağustos tarihli bir mektupta şöyle diyordu: "Rus çariçesinin Avusturya ile kurduğu bağları daha da sıkılaştırdığı bir dönemde, Fransa için Türklerin askerî imkânlarını daha korkutucu hâle getirmek önemlidir". Lakin "bu kadar olağanüstü bir subayın" uzaklaştırılması uygun görülmemişti. Böylece Fransa'da kaldı ve kısa bir süre sonra, 13 Vendemiaire'de* muhteşem kariyerinde yine ileriye doğru önemli bir adım attı[52].

50 Knobelsdorf'un 23 Mayıs 1795 tarihli mektubu. Verninac'a burada "aristokrat gibi davranan demokrat" demektedir. Rüzgârın yere düşürdüğü özgürlük ağacını büyük törenlerle yeniden diktirmesi, muhtemelen Jakobenlere daha sonra verilen bir tavizdi, bk. Knobelsdorf'un 25 Kasım 1795 tarihli mektubu.

51 Kral II. Frederik Wilhelm, Knobelsdorf'a gönderdiği 12 Temmuz 1795 tarihli yazısında şöyle demektedir: "Sir Verninac tarafından üretilen plan kadar başka hiçbir şey yalan ve gülünç olmaz. Bundaki komiklik o kadar ayan beyan ki siyasetten çok az anlayan gözlere dahi bu yalan hemen çarpmalıdır".

* 5 Ekim 1795, ihtilâl birlikleri ile kral taraftarlarının birlikleri arasında Paris sokaklarında yaşanan ve Bonapart'ın yönetiminde cumhuriyetçilerin kazandıkları çatışma. Bonapart'ın yükselişinde önemli bir rol oynamıştır (çn).

52 Yakın zamanda ortaya çıkan "*Correspondence de Napoleon I.*,", I'e göre. Ragusa dükü (Marmont), *Mémoires*, Paris 1857, Vol. I, s. 81'de olayı farklı, ama herhalde yanlış an-

Lâkin Verninac, bu hususta da fazla bir şey başaramadı. Bu yüzden 1796 yılı başlarında tekrar geri çağrıldı ve yerine daha uygun görülen General Aubert Dubayet getirildi. Bâbıâli'yi bilhassa Fransa ile Verninac'ın hiçbir şey başaramadan çaba gösterdiği bir saldırı ve savunma antlaşması akdetmeye ikna edecekti. Bâbıâli ise bir kez kabul ettiği mutlak barışçıl sistemine dayanarak, bunun sözünü bile ettirmedi.

Bu yüzden 2 Ekim'de küçük bir maiyetle İstanbul'a gelen ve hemen teşrifat sebebiyle Divân-ı Hümâyûn ile kötü bir anlaşmazlığa düşen Aubert Dubayet, bu hususta hiçbir şey başaramadı. Hatta Bâbıâli'yi sınırlarda Avusturya'ya karşı bir gösteride bulunmaya bile ikna edemedi. Avustruya'nın gücünü azaltmak her ne kadar güzel ve gerekli olsa da Fransızlar tarafından "Jakobenleştirilmesine" müsamaha gösterilmesinin tehlikeli olacağına ve ihtilâlci ilkeleriyle böyle bir ülkeye sınır komşusu olarak katlanamayacaklarına dair sözlerle geri çevrildi[53].

Aynı şekilde askerî alandaki ıslahatlarla ilgili olarak da fazla bir şey başaramadı. Yanında getirdiği subayların ve zanaatkârların büyük bir kısmını, hatta kendi kurduğu hafif topçu birliğini tekrar Fransa'ya geri göndermek zorunda kaldı[54].

Bâbıâli'yi o tarihe kadar son raddeye kadar ilerlettiği barış yanlısı sisteminden sarsarak uyandırmak için, batıdan başlayarak artık Osmanlı İmparatorluğu'nun eşiğine kadar uzanan devasa sarsıntılara ihtiyaç duyuluyordu. Venedik Cumhuriyeti'nin çökmesi, Yedi Adalar Cumhuriyeti'nin kurulması ve Campo Formio Barış Antlaşması'nın (17 Ekim 1797) bütün diğer sonuçları, Bâbıâli üzerinde neredeyse hiçbir iz bırakmamıştı. Yalnızca Dubrovnik tehdit altında kalınca, Fransız Direktuvarı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun doğrudan himayesi altında bulunan bir cumhuriyete el uzatmamasını bildirdi. Lâkin Fransa'nın Dubrovnik'e karşı herhangi bir teşebbüste bulunmaya niyetli olmadığına dair güvencesiyle Bâbıâli'yi sâkinleştirmeyi başarmışlardı.

---

latmaktadır. Ona göre talep, Refah Komisyonu'ndan gelmiş, fakat para olmadığından gerçekleştirilememiştir.

53 Knobelsdorf'un 10 Mayıs 1798 tarihli mektubu: "Avusturya'nın gücünü aşağılamak gerekli ve iyi olsa da sıkıntı çektirecek tehlikeli olabilecektir, Fransızlar tarafından jakobenleştirilmiştir, bunun komşuda ihtilâlci prensipleri hoşgörüyle karşılanmaması gerekir".

54 Knobelsdorf'un 10 Haziran 1797 tarihli mektubu.

Ayrıca Fransız elçi de o dönemlerde General Bonapart'ın gizemli ama başarısız bir şekilde Manyotlara gönderilmesi ile ilgili olarak, Bonapart'ın bunların Bâbıâli'nin tebaası olduklarını bilmediğini ve ayrıca Manyotların Bâbıâli nezdinde ant içtikleri sadakatleri için başını bile vermeye hazır olan şimdiki beyinin değil, yalnızca azledilen beyin Bonapart'a cevap verdiğini ileri sürerek, Bâbıâli'yi sâkinleştirmeyi başardı[55].

General Bonapart'ın Akdeniz'de büyük ve gizemli teşebbüsleri hakkındaki ilk söylentiler de Bâbıâli tarafından hâlâ ilgisizce takip ediliyordu. Ne de olsa kısmen, şayet gerçek olsalardı, Bâbıâli'ye avantaj kazandıracak türdendiler. Mesela söz konusu seferin amacının yalnızca Karadeniz'e girmek ve Bâbıâli için Kırım'ı geri almak olduğu söyleniyordu. Oysa seferin hedefinin Mısır olduğu kesin olarak anlaşıldığında Divân-ı Hümâyûn, yalnızca Fransa'nın kısa bir süre önce ölen Dubayet'in yerine gelen İstanbul Maslahatgüzarı Ruffin'den bu hususta kesin bir açıklama talep etmekle kalmayıp, Paris Sefiri Moralı es-Seyyid Ali Efendi'yi de Direktuvar'ın dışişleri bakanı Talleyrand-Perigord'dan bu hususta hesap sormakla görevlendirdi.

Ruffin ise kendini Direktuvar'ın planları hakkında hiçbir bilgisi olmadığını, fakat kendi şahsî fikrine göre, seferin amacının yalnızca Fransız tüccarlara saldırmış olan Memlük beylerini cezalandırmak ya da İngilizlerin Hindistan ile ticaretini engellemek olduğunu düşündüğünü ileri sürerek savunmaya çalıştı.

Lâkin meselenin bu şekilde ele alınması, Bâbıâli'yi sâkinleştirmeye yetmiyordu. Elçiye derhal Fransa'nın hangi hakla Memlük beylerini cezalandırmayı üstlendiği soruldu. Bâbıâli'nin tebaası olduklarından, dolayısıyla hakettikleri takdirde sadece Bâbıâli tarafından cezalandırılabileceklerinden, bu yetkisiz müdahale uluslararası hukuka aykırı idi. Bâbıâli, Paris sefirinin şu anda şikâyette bulunduğu üzere, bazı Rum tüccarların maruz kaldıkları hakaretlerden dolayı hemen bir filo göndererek, örneğin Marsilya'yı alacak olsa idi, Fransa ne düşünürdü? İngiltere'ye gelince, bu devlet, Bâbıâli'nin Fransız ordularının İngiltere'nin ticaretini olumsuz etkilemek için ülkelerinden geçmesine müsamaha göstermesi mümkün olmayan bir dostu idi. Bu yüzden, bunun için bir sebep var olsa bile, Mısır'a yapılan her türlü saldırıyı savaş ilânı kabul etmek

55 Knobelsdorf'un 25 Eylül 1797 tarihli mektubu. Bonapart'ın o dönemde Mora'ya Manyotlara gönderilmesi hakkındaki ayrıntılar, "*Voyage de Dimo et Nicolo Stephanopoli en Grèce, pendant les années 1797 et 1798*", Londra 1800, I-II.

zorunda idi. Mısır yalnızca Bâbıâli'ye ait olmakla kalmayıp, gelirlerinin büyük bir kısmı kutsal Mekke ve Medine şehirlerinin ve tek bir vücut gibi Mısır'ı savunmak için ayağa kalkacak bütün Müslümanların ortak malı olduğundan, buradan tek bir toprak parçasından vazgeçmesi mümkün değildi. Ali Paşa bunu Direktuvar'a iyice anlatmalı idi[56].

Ne talihsizliktir ki, Bâbıâli'yi Direktuvar'ın amaçları hakkında yatıştırmak üzere İstanbul'a bizzat gitmesi istenen, ancak bu rahatsızlık verici görevi daha sonra akıllılık edip geri çeviren Talleyrand da şimdi Paris'teki Türk sefirine karşı farklı bir dil kullanmaya başlamıştı. Zira küstahlık ederek (Bâbıâli'nin beyannâmede dediği gibi: *kalleş ve sinsi dilin kullanımı*), seferin hedefinin Mısır değil, Malta Adası'nın fethi ve Rodos Şövalyeleri tarikatının yok edilmesi olduğunu iddia etti ki, bu tarikattan uzun zamandır rahatsız olduğu için bu, Bâbıâli'nin de işine gelecekti. Ayrıca Direktuvar, Fransa ve Bâbıâli arasında ezelden beri var olan dostluğun muhafazasından başka bir şey istemiyordu.

Fransa'nın bu ikiyüzlü siyaseti, Divân-ı Hümâyûn'u oldukça kızdırdı. Son raddeye kadar gelmesi için artık diğer devletlerin, bilhassa İngilizlerin kışkırtmalarına gerek bile kalmamıştı. 30 yıl boyunca savaş yapmak zorunda kalınsa bile, Fransa'ya savaş ilân edilecekti. Yine de halkı galeyana getirmemek için, başlangıçta Fransızların gerçekten de Mısır'a çıktıkları haberi mümkün olduğunca gizli tutulmaya çalışıldı. Hatta son ana kadar anlaşmazlığı barışçıl yollardan çözmeyi denemişlerdi[57]. Ancak Fransız silahlarının önemli ilerleyişleri kamuoyu tarafından öğrenildikten sonra, Fransa'ya resmen savaş ilân etmeye karar verildi. Savaş ilânı 4 Eylül 1798'de yapıldı ve birkaç gün sonra dost devletlerin elçilerine gönderilen bir beyannâme, bu önemli adımı savunacaktı.

Beyannâmede bilhassa Bâbıâli'nin iki devlet arasında uzun zamandır mevcut dostluğu asla ihlal etmediği vurgulanıyordu; hatta ihtilâl başladığında, diğer devletlerin Fransa'ya yönelik savaşlarında, savaşa katılma-

---

56 Knobelsdorf'un 23 Haziran 1798 tarihli mektubu. Bu olgular ayrıca Knobelsdorf'un 19 Eylül tarihli mektubunun ekinde verilen, 11 Eylül 1798 tarihli ve "*Manifeste communiqué officiellement par la Sublime Porte à Mr. l'Envoyé de Prusse*" başlıklı manifestodan öğrenilebilir.

57 Ragusa dükü, 2 Ekim 1798'de İskenderiye'den Bonapart'a gönderdiği ve Osmanlı sultanının kapudan paşayı donanmasının bir kısmı ile İskenderiye'ye gitmek ve bu amaçla Fransızlarla dostane ilişkiler kurmakla görevlendirdiği anlaşılan bir yazıda, bunları anlatmaktadır. Lâkin İngilizler bunu engellemişlerdi, bk. *Mémoires*, Vol. I, s. 419.

sına dair ısrarlara rağmen, daima tarafsız kalmaya özen göstermişti. Buna karşı ihtilâlcilerin ajanları, Osmanlı İmparatorluğu'nda huzursuzluklar çıkartmak ve Bâbıâli'nin tebaasını cani öğretileri ile Bâbıâli'ye sırt çevirmeleri için kışkırtmak amacıyla ellerinden geleni yapmışlardı. Bunun ispatı, General Bonapart'ın yakın zamanda Manyotlara gönderdiği mektup ve sahtekâr olduğu kadar hilebaz da olan dehası ile her yere yaydığı diğer sayısız yazılardı.

Şimdi ise Direktuvar, Mısır'a yapılan saldırıdan dolayı bardağı taşırmış; onur ve utanç peçesini tamamen kaldırmıştı. Bu yüzden Bâbıâli, Fransa'ya savaş ilân etmişti. Allah'ın merhametine ve yardımına güvenerek, düşmanları yok etmek için bütün tedbirleri alacaktı ve artık Fransa'ya karşı silahlarına sarılmak müminlerin görevi hâline geldiğinden, bunu kolayca başarabilecekti. Kendi emniyetleri için Ruffin ve Fransız sefaretinin diğer personelinin, es-Seyyid Ali Efendi sağ salim Paris'ten dönene kadar burada rehin tutulmak üzere Yedikule'ye götürülmelerini uygun görmüştü. Ayrıca İstanbul'da ve Doğu Akdeniz'in diğer iskelelerinde bulunan Fransız konsolosları ve tüccarları da tutuklanmış, Bâbıâli'nin henüz Fransa'da bulunan tebaası, gemileri ve mallarının güvenliği için bir teminat olarak mallarına el konulmuştu.

Ayrıca Bâbıâli burada yalnızca kendi menfaatlerini değil, Avrupa'nın bütün diğer devletlerinin de davasını temsil ediyordu. "Zira", deniyordu manifestonun sonunda, "Fransa'da isyan bayrağını çekmiş olanlara karşı silahlanmayı Bâbıâli'nin bir görevi hâline getiren yalnızca kendi ülkelerinin emniyeti ve huzuru değildir; Avrupa'nın bütün devletleri de aynı menfaatlere sahiptirler ve bu yüzden bütün dost sarayların da mevcut şartlar altında Bâbıâli'ye ilgi göstereceklerini ve dostluklarını ispat etmek ve yardımlarını sunmak için acele edeceklerini umuyordu"[58].

Buna uygun olarak her ne kadar hazırlıklar hemen büyük bir çaba ile başlatıldıysa da Bâbıâli'nin savaşa daha faal katılımı ancak ertesi ilkbaharda gerçekleşti. Bu yüzden de Mısır'da hâdiselerin bu arada nasıl geliştiğine bir bakalım.

58 Yukarıda belirtilen 11 Eylül tarihli manifestoya göre.

2) Fransa ile 1802'de Akdedilen Barışa Kadar Mısır Seferi

Bilindiği üzere, Mısır'ı Fransa'ya katma planı, Bonapart'ın düşüncelerini uzun zamandır meşgul ediyordu. Bu, ezelden beri var olan ve yaşamı boyunca beslediği, Şark'ın siyasî durumlarının değiştirilmesinde bir rol oynama isteği ile bağlantılı idi ve son muzaffer İtalya seferi sırasında bu düşünce tamamen olgunlaşmıştı[59].

Oysa zaferlerle taçlandırılmış bir hâlde Fransa'ya döndükten ve Direktuvar'ın bu yöndeki direnişini aştıktan sonra, olağanüstü düşüncesini gerçekleştirmek için bilhassa elde etmek istedikleri karşısında çok yetersiz kalan silahlı kuvvetler tahsis edildi. Zira hangi amaçları takip ederse etsin, ister gerçekten bakışlarını Hindistan'a ve İngiliz ticaret gücünü yok etmeye dikmiş olsun ister San Domingo'nun kaybı için bir telafi arıyor olsun, burada güvence altına alınması için çok daha fazla kuvvetlerin ve imkânların gerekli olduğu kalıcı bir yerleşimin öngörüldüğü kesindi.

O dönemlerde malî açıdan sıkıntılar çeken Direktuvar, Bonapart'a aralarında sayıları 3 bini bile bulmayan ağır zırhlı süvarilerin bulunduğu ancak 25 bin kadar asker ve toplar ile erzaklar için yalnızca 800 at verebildi[60]. Salt askerî amaçlar için bu kuvvetler aslında yeterli olurdu. Zira nasıl bir düşmanla karşı karşıya olduklarının pekâlâ farkındaydılar. İki Memlük beyi Murad ve İbrahim'in bütün kuvvetleri, savaşta tecrübe sahibi olmaktan ziyade ihtişamla görünen 8 bin kişilik süvariden oluşuyordu; düzensiz ve kötü silahlandırılmış fellahlardan oluşan piyadeleri ise hesaba bile katmamak gerekirdi.

Hazırlıklar tamamlandıktan sonra 10 kalyon, birkaç firkateyn ve daha küçük gemilerle 350 nakliyat gemisinden oluşan filo, 19 Mayıs 1798'de Tulon'dan denize açıldı. Yol üzerindeki Malta, tek bir hücumla alındı ve 21 Haziran'da

59 *Mémoires du Duc de Ragusa*, Vol. I, s. 295.

60 Bu husustaki en ayrıntılı bilgileri Ragusa dükü, *Mémoires*, Vol I., s. 352 ve 371'de vermektedir. Mısır seferi hakkında verdiği bilgiler çok değerlidir, zira Bonapart'ın Fransa'ya dönüşüne kadar bu sefere şahsen katılmıştı. Ayrıca burada öncelikle Thiers, *Histoire de la révolution*, X ve *Tableau des guerres de la révolution*, Paris 1838 başlıklı eserleri takip etmekteyiz. Chateaubriand, *Mémoires d'outre tombe*, Leipzig 1849, T. I, s. 129 ve devamında bu meseleyi biraz şiirsel, ama içsel gerçekliğini gayet iyi kavramış bir şekilde anlatmıştır.

teslim olarak Fransa Cumhuriyeti'nin malı oldu[61]. İngiliz donanmasından başarılı bir şekilde kaçtıktan sonra, Fransız birlikleri 1 Temmuz'da İskenderiye yakınlarındaki Marabut'ta karaya çıktılar.

Hemen harekâtlara başlandı. İskenderiye kısa bir direnişten sonra teslim oldu ve ana kuvvetler bunun üzerine Demenhur ve Rahmaniye üzerinden Kahire'ye doğru hareket etmeye devam ettiler. Hebris Köyü yakınlarında Murad Bey'in emrindeki Memlüklerle ilk çatışma meydana geldi. Burada kapalı kare tarzındaki Avrupa taktiği, düzensiz süvarilerden oluşan Memlüklerin şiddetli saldırısı karşısında zafer elde etti. Memlükler Kahire'ye geri püskürtüldüler ve Fransız ordusu da hemen arkalarından geliyordu.

Büyük piramitlerin bulunduğu ovada, 21 Temmuz'da ikinci önemli çatışma meydana geldi. Bonapart'ın klasik: "Askerler! Bu piramitlerin tepesinden sizi 40 yüzyıl seyrediyor!" sözünün askerlerini zafere götürdüğü yer burası idi. Hebris'te kullanılan taktiğin aynısı, burada da zaferi belirledi. 2 bin ölü veren ve 50 hafif toptan oluşan toplarının tamamını kaybeden Memlükler, Kahire'yi savunmasız bırakarak iki birlik hâlinde Suriye ve Yukarı Mısır'a kaçtılar. Napolyon Bonapart, hemen ertesi gün olan 22 Temmuz'da Aşağı Mısır'ın başkentine girdi.

Buradan derhal İbrahim Bey'in peşinden Suriye'ye geldi; onu burada bir kez daha mağlup etti ve ordusundan kalanlarla çöllere kaçmaya zorladı. Aynı zamanda General Desaix'de Murad Bey'in peşine yollandı. Lâkin Murad Bey bu arada General Desaix'in yalnızca 2 bin kişi ile karşısına çıkabildiği 12 bin asker toplamıştı. Yine de General Desaix Murad Bey'i iki kez mağlup etti ve birliklerinin büyük bir kısmının dağıldığı Nil Şelaleleri'nin arkasına kadar sürdü.

Aldıkları ağır bir darbe Fransa'nın Mısır'daki hükümranlığını yeniden şüpheli hâle getirmemiş olsaydı, hâkimiyetleri bu şekilde sağlama alınmış olacaktı. Oysa 1 Ağustos'ta bir İngiliz filosu Amiral Nelson komutasında, Amiral Brueys emrindeki Fransız filosunu tamamının sâkin ve endişesizce demir attığı Ebukır Limanı önlerine geldi. Nelson'un kendisine mahsus basiret ve kararlılıkla yaptığı saldırıda, ölümcül bir mücadelede Fransız filosunun büyük bir kısmı yok oldu. Amiral Brueys, amiral gemisi "l'Orient"in kalıntıları altına gömüldü. Bu felaket haberini Fransa'ya götürmek için yalnızca birkaç gemi kaldı.

---

61 Şövalyelere uygun bir maaş vadeden 21 Haziran tarihli teslimiyet belgesi, Martens et de Cussy, *aynı eser*, T. II, s. 152'de verilmiştir.

Bâbıâli'nin savaş ilânı ve birliklerinin artan sıkıntısı durumunu gitgide daha endişe verici bir hâle getirmesine rağmen, General Bonapart bu darbe ile cesaretini hiçbir şekilde kaybetmedi. Hemen generallerini biraraya topladı ve ateşli bir konuşmada, Fransa ile bağlantıları neredeyse tamamen kopmuş olduğu için, Mısır'la yetinmek zorunda olduklarını söyledi. Ülke, bunun için yeterince kaynak sağlıyordu. Yapılması gereken tek şey, bu kaynakları doğru kullanmaktı; hiçbir şekilde buradan vazgeçemezlerdi. "Zira", diye ekledi heyecanla, "Osmanlı İmparatorluğu'nun muhtemel çöküşü bize fetihler için olağanüstü bir çıkış noktası sağlayacaktır! Belki de Şark'ı yeniden biçimlendirmek ve isimlerimizi Eskiçağ'ın ve Ortaçağ'ın tarihini bütün ihtişamıyla hatırımıza getirenlerin isimlerinin yanına yazdırmak için seçildik"[62].

Zaten kararını da hemen vermişti. Şimdi en önemlisi, Suriye'den Mısır'a doğru gelmekte olan düşmanın gücünü denemekti. Suriye'deki ordunun seraskerliğine getirilen Akkâ Valisi Cezzar Ahmed Paşa ve Şam Valisi Abdullah Paşa, birliklerini sınıra toplamaya başlamışlardı bile. Bonapart, daha yumuşak olan mevsimi kullanarak, çölü geçmek ve Suriye'ye girmek için 12 bin kişilik küçük ordusunun başında 22 Aralık'ta Kahire'den ayrıldı. Çok zorlu bir yürüyüşten sonra ardı ardına El-Ariş'i, Gazze'yi ve çaresiz bir direnişten sonra Yafa'yı hücumla aldı. Bonapart'ın, merhametine sığınıp teslim olan birkaç bin esiri acımasızca öldürterek şanına silinmesi zor bir leke sürdüğü yer de burası idi[63].

Bonapart buradan önemli bir direnişle karşılaşmadan Akkâ önlerine kadar geldi. Birliklerinin bir kısmını Akkâ'yı kuşatmadan kurtarmak için gelmekte olan düşman ordusunun üzerine gönderirken ve onları başarıyla geri çekilmeye zorlarken, 20 Mart'ta, Cezzar Ahmed Paşa'nın güçlü bir şekilde tahkim edilmiş ve iyi savunulmuş başkentini kuşatmaya başladı. Oysa büyük bir maharetle yönetilmelerine rağmen bu şehri ele geçirmek için gösterilen bütün çabalar başarısız oldu ve ayrıca birlikler arasında salgın hastalıklar, bilhassa veba, büyük kayıplara sebep olduğundan kuşatma iki ay sonra kaldırılmak zorunda kalındı. Bonapart, 20 Mayıs'ta geri çekildi ve çok zorlu bir yürüyüşten

62 *Mémoires du Duc de Ragusa*, Vol. I, s. 390.

63 Ragusa dükü, *aynı eser*, Vol. II, s. 12'de bu utancı haklı çıkartmaya çalışsa da başarılı olamamaktadır. Ne yazık ki bu hâdisenin, Thiers'in iddia ettiği gibi, Napolyon'un hayatındaki "tek gaddarca hareket" olduğu doğru değildir. Hâdiseyi tam anlayabilmek için, Miot'un hatıratında şahit sıfatıyla anlattıklarını ve Chateaubriand'ın, *aynı eser*, s. 141'de bundan bastırdıklarını okumak gerekir.

sonra, 8 bin kişiye kadar inen tükenmiş ordusu ile Haziran ayının ilk günlerinde tekrar Kahire'ye geldi.

Burada öncelikle ülkenin uygun bir iç idaresi sayesinde Fransa'nın hükümranlığını pekiştirmeye çalışırken, İstanbul'da 5 Ocak'ta akdedilen resmî bir ittifak antlaşması sayesinde Bâbıâli'nin müttefiki hâline gelen İngilizlerin koruması altında 25 Temmuz 1799'da 20 bin Türk'ün Ebukır'da karaya çıkması, buraya gelmesine sebep oldu. Karşılarına çıkmak için elinde yalnızca 8 bin askeri olmasına rağmen, Türklere siperlerinde saldırdı ve 4 bin kayıp verdirterek denize ve gemilerine geri püskürttü. Bu, Bonapart'ın bu seferde şahsen katıldığı son şanlı harekât oldu. Avrupa'dan gelen endişe verici haberler üzerine hemen Fransa'ya dönmeye karar verdi. Kararını, yalnızca aralarında Fransa'yı içine düştüğü üzücü durumdan kendi varlığı ile sona erdirmek için seçildiğini hissettiğini, hatta bunu görev bildiğini açıkça itiraf ettiği Marmont'un da bulunduğu birkaç sırdaşına bildirdi[64]. 22 Ağustos'ta İskenderiye yakınlarında sessizce bir gemiye bindi ve kendisini takip eden İngilizlerden başarıyla kurtulduktan sonra, 9 Ekim 1799'da Frejus Limanı'na geldi.

General Bonapart'ın en iyi silah arkadaşları Berthier, Lannes, Murad, Marmont vs, eşliğinde beklenmedik, hatta neredeyse bir kaçışa benzeyen gidişinin utanç verici bir izlenim bırakması ve durumu çok şüpheli bir hâle getirmesi kaçınılmazdı. Yayılan hoşnutsuzluk bilhassa ilk anda böyle bir şeye inanmakta zorluk çeken orduda kendini en bariz ve en endişe verici şekilde hissettirmeye başladı. Hiçbir plan yapmadan başlatılan bu teşebbüsten tamamen vazgeçme ve hemen Fransa'ya geri dönme isteği, bilhassa subayların büyük bir kısmında yüksek sesle ve gittikçe daha kararlı bir şekilde dile getiriliyordu. Kahire'ye döndükten sonra, Bonapart'ın emri üzerine ordunun başkomutanlığını üstlenen General Kleber, aslında kendisi de Mısır'ın onurlu bir şekilde boşaltılmasını şartların gerektirdiği tek kurtuluş olarak görenlerin düşüncelerini paylaşmasına rağmen, öfkeli askerleri büyük çabalardan sonra sâkinleştirmeyi ve tekrar itaat etmelerini sağlamayı başardı. Ne de olsa Bonapart da Kleber'e bıraktığı talimatlarda en son çare olarak bu ihtimali de öngörmüştü[65].

---

64 O dönemlerde söylediği tuhaf sözleri, Ragusa dükü, *aynı eser* Vol. II, s. 32'de vermektedir.

65 Thiers, *Histoire du Consulat et de l'Empire*, II, Paris 1845, 15. Bundan sonraki anlatımlarda bu eser dışında kullandığımız eserler şunlardır: Lefebvre, *Histoire des Cabinets de l'Europe pendant le Consulat de l'Empire*, II, Paris 1845, 62-74 ve s. 155-169 ve Inuchereau de St. Denys, *Histoire de l'Empire Otoman*, II, Paris 1844, 93-101.

Dolayısıyla Kleber, 4 Eylül 1799'da, sivil idareci Poussielge ile birlikte Direktuvar'a gönderdiği raporda durumu gerçekte olduğundan da çaresiz olarak tarif ederken, haklı olduğunu düşünüyordu. Bu rapora göre ordu yaklaşık 15 bin kişiye kadar inmişti ve bunların arasında savaşabilecek durumda yalnızca 8 bin kişi vardı; geçimleri ve başarılı bir savaş yönetimi için gerekli kaynaklar neredeyse tamamen bitmişti; açıkları 12 milyon frankı bulmuştu ve vergilerin tahsilatında çok büyük zorluklarla karşılaşıyorlardı; iki Memlük Beyi Murad ve İbrahim, yeniden güçlenmişlerdi; Cezzar Ahmed Paşa, Türk ordusunu 30 bin kişi ile takviye etmek üzere idi ve sadrazam da şahsen yakında İngilizlerle ve Ruslarla takviye edilecek çok kalabalık bir ordu ile Şam'da bekliyordu. Hatta raporun sonunda Bonapart, sırf krizden kaçmak için ülkeyi terketmek ve bunun dışında nakit olarak iki milyon frankı da yanında götürmekle suçlandı. Dolayısıyla Bâbıâli ile müzakerelerde bulunmaktan başka bir çare yoktu.

Bu bilgilerin yanlışlığı bariz bir şekilde ortada idi. Ordu en az 27 bin kişiden oluşuyordu ve aralarında hâlâ savaşabilecek durumda 22 bin kişi vardı; ne erzakları ne de savaş araç gereçleri eksikti; malî durumları genel anlamda yeterli idi; ülkede genel olarak huzur vardı ve Memlük beyleri ile sadrazamın ordusundan, ne azından şimdilik, korkmaları gerekmediği gibi, Ruslardan ve İngilizlerden de korkmalarına gerek yoktu. Amiral Sir Sidney Smith'in 1 Kasım'da Dimyat'ta 8 bin yeniçeriyi karaya çıkartma teşebbüsü tamamen başarısız oldu. General Verdier tarafından 3 bin kayıp verdirilerek denize ve gemilere geri püskürtüldüler.

Yine de Kleber, kendini "İngiltere majestelerinin Bâbıâli nezdinde temsilcisi ve Doğu Akdeniz filosunun komutanı" olarak tanıtan söz konusu amiral ile ülkenin boşaltılması amacını taşıyan müzakerelere girmeyi kaçınılmaz kabul ediyordu. Bunun için General Desaix'i görevlendirdi. Müzakereler 22 Aralık 1799'da Dimyat önlerine demir atmış İngiliz amiral gemisi "Tiger"de başladı. Lâkin Kleber'in talepleri kabul edilemeyecek kadar yüksekti. Zira ordusunun yalnızca ülkeden engellenmeden çıkışını ve Fransa Cumhuriyeti'ne ait toprakların istedikleri herhangi bir noktasına serbestçe çıkma hakkını talep etmekle kalmayıp, İyonya Adaları'yla Malta'nın Fransa'ya verilmesini, İngiltere, Rusya ve Bâbıâli arasındaki üçlü ittifakın da bozulmasını talep ediyordu. Lâkin beklenmedik bir hâdise, müzakereleri hızlandırdı ve nihaî sonuca getirdi.

Sadrazam [Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa], galeyana gelmiş yaklaşık 80 bin kişilik ordusu ile Fransızların en uç noktası olarak küçük El-Ariş Kalesi'nin

yalnızca 300 kişi tarafından savunulduğu Suriye sınırına kadar ilerlemişti. Kale, Türklerin öncü birlikleri tarafından teslim olmaya çağrıldıktan sonra, 20 Aralık'da galeyana gelmiş bir grubun saldırısına uğrayarak kısmen ihanet, kısmen de şiddetle ele geçirildi ve muhafız kıtasının büyük bir kısmı öldürüldü. Oysa Kleber, beklenenin aksine, bu utancın hemen intikamını almak yerine, müzakereleri daha büyük bir çaba ile devam ettirdi. Müzakereler bu defa sadrazamın El-Ariş önlerindeki karargâhında devam ettirildi ve Sir Sidney Smith'in arabuluculuğu altında 28 Ocak 1800'de aşağıdaki antlaşmanın imzalanması ile sonuçlandı:

Üç aylığına ateşkes yapılacak ve bu esnada sadrazam, Reşid (Rosetta), Ebukır ve İskenderiye limanlarında Fransız ordusunun nakli için gerekli gemileri temin edecekti. Fransız ordusu, bütün savaş onurları ve gerekli cephane ile gidecekti. Fransızlar, antlaşmanın imza tarihinden itibaren vergi toplamayacaklardı; ama yolculuk masrafları için kendilerine 3 bin kese (3 milyon frank) verilecekti. Suriye sınırındaki kaleler, antlaşma onaylandıktan sonra 10 gün ve Kahire 40 gün içinde boşaltılacaktı.

Oysa Kleber'in topladığı bir harp şurasında enine boyuna tartışıldıktan sonra kabul edilen bu ağır şartlar yine de yerine getirilemeyecekti. Zira Kleber işgal ettiği noktaları bir an önce boşaltmak; birlikleri Yukarı Mısır'dan geri çekmek ve ana ordusunu Reşid ile İskenderiye'ye doğru yola çıkartmak için fazla aceleci davranırken, Kleber'in Direktuvar'a gönderdiği rapordan dolayı Avrupa'da bu durumlar iki farklı yönden ele alınmıştı.

Öncelikle 18 Brumaire'de (9 Kasım) en yüksek gücü eline geçirmiş olan General Bonapart, Kleber'in Mısır'daki durumları abarttığı düşüncesiyle ülkenin boşaltılmasına karşı çıktı; kendisinden şahsen işittiği hakaretleri arkasına ekleyerek, olağanüstü özelliklerini övdüğü bu generali ordunun başında bıraktı ve önemli takviyelerle Kleber'in burada kalıcı olarak kalmasını sağlamaya özen gösterdi.

İkinci olarak da kötü bir tesadüf sonucu Kleber'in raporunu ele geçiren İngiliz hükümeti, Fransızların durumunun gerçekten çok çaresiz olduğunu düşünerek, Fransa'ya karşı herşeye cesaret edebileceğine inandı. O dönemde İngiliz Parlamentosu'nda duyulan şu sözler, şaşırtıcı bir şekilde bütün "barışın ortasında müttefiklerimizin topraklarını ele geçirmeye çalışan bu ordu bir ibret olmalı; insanlığın menfaati, yok edilmesini gerektiri-

yor", Avrupa'da yankı buldu. Bu yüzden müzakerelerin başlatıldığına dair gelen haberler üzerine Sir Sidney Smith'e Fransız ordusunun silahları bırakmasından ve savaş esiri kabul edilmelerinden başka hiçbir şartı kabul etmemesine dair emirler verildi.

Londra'dan 17 Aralık'ta gönderilen bu emirler ancak 20 Şubat 1800'de, El-Ariş Antlaşması imzalandıktan neredeyse bir ay sonra Amiral Sir Sidney Smith'in eline geçti. Londra, gerçek durumları daha iyi idrak edene kadar bu antlaşmanın yerine getirilmesini geciktirmeyi çok isterdi. Lâkin artık çok geçti. Zira böyle bir utanca boyun eğmesi asla mümkün olmayan Kleber, filosu ile Minorka Adası açıklarında Fransızları bekleyen Amiral Keith'den, "İngiltere majestelerinden, silahları bırakmanız, savaş esiri olarak teslim olmanız ve İskenderiye Limanı'nda bulunan bütün gemilerinizi teslim etmeniz dışında, emrinizdeki ordu ile ilgili başka hiçbir şartı kabul etmeme emrini aldım" talimatını alınca hemen kararını verdi.

Orduya aynı gün verdiği bir emir ile bu kararını şu kahramanca sözleri de ekleyerek hemen ilân etti: "Askerler! Böyle küstahlıklara yalnızca zaferlerle cevap verilir: Savaşmaya hazır olun"! Sonrasında bütün geri çekilme hareketlerini derhal durdurma emrini verdi; silahlı kuvvetleri ile Kahire'ye doğru gelmekte olan sadrazama, yürüyüşüne devam ettiği takdirde kendisine saldıracağını bildirdi ve o da El-Ariş Antlaşması'na istinaden gelmekte ısrar edince hazır bulunan bütün birlikleriyle sadrazamı karşılamaya gitti.

Heliopolis harabelerinin yakınında 20 Mart 1800'de Kleber'in El-Ariş utancının intikamını aldığı, Fransa Cumhuriyeti'nin savaş tarihinde adını ölümsüzleştirdiği muharebe meydana geldi. Sadrazamın 80 bin kişilik ordusunun karşısına yalnızca, tabii ki heyecan ve zorunluluktan dolayı, zafere itilen 10 bin kişilik bir ordu çıkartabilmişti. Lâkin kapalı karenin üstünlüğü ve düşman silahlarının düzensiz şiddeti karşısındaki taktiği burada da kendini olağanüstü bir şekilde kanıtladı. Saldırılar her yerde ağır kayıplar verdirilerek geri püskürtüldü ve akşam vakti sadrazamın ordusunun tamamı dağınık bir şekilde çöle kaçtı.

Kleber, ertesi gün orduyu buraya kadar takip etti; 23 Mart'ta ancak 5.900 kadar süvari ile birlikte kaçmayı başaran sadrazamın oldukça zengin karargâhını ele geçirdi ve ancak 300 kadar askerini kaybeden zafer ve ganimet sarhoşluğu içindeki ordusuyla 27 Mart'ta vardığı Kahire'ye geri döndü.

Yokluğu sırasında başkentin 300 bin kadar nüfusu, buraya yaklaşık 20 bin askerle gelmeyi başaran Sadaret Kethüdası Nazif Paşa ve İbrahim Bey tarafından kışkırtılmış bir halde ayaklandığı ve burada yaşayan Hristiyanlara eziyet ettiği için, burada varlığı çok gerekli idi. Kleber'in öncelikli görevi, onları tekrar itaat ettirmek ve boyun eğdirmekti. Bulak mahallesini kana buladıktan sonra, üç günlük bir mücadelenin ardından bunu başardı ve aynı zamanda Mısır'ın tamamının yeniden râm olmasını da sağladı.

Nazif Paşa'yla İbrahim Bey'in serbestçe Suriye'ye gitmelerine izin verilirken, Heliopolis Ovası'ndaki muharebe sırasında tarafsız kalan ve Türk hükümranlığının yeniden tesisinden Fransa'nın hükümranlığından daha fazla korkan Murad Bey, Kleber ile uygun bir harac karşılığında kendisine Sayda eyaletinin yönetimi bırakılan bir ittifak antlaşması yaptı. Türk birliklerinin Yukarı Mısır'dan son kalıntılarını da sürmeyi kendisi teklif etti. Lâkin Kleber, Kahire'nin işgalcilerini yalnızca 10 milyon frank tutarında ve Aşağı Mısır şehirlerine de 8 milyon frank tutarında bir vergi uygulayarak cezalandırmakla yetindiğinden, şimdilik herşey her zamanki düzene geri dönmüş, müstemlekeye kalıcı ve mutlu bir gelecek vadediyormuş gibi görünüyordu.

Kleber ayrıca bu parlak umutları mümkün olduğunca gerçekleştirmek için büyük çaba gösteriyordu. Malî duruma çekidüzen verdi, orduyu yerlileri de askere alarak takviye etti, Kahire'nin ve önemli sahil noktalarının tahkim edilmesini sağladı, ticaret ile trafiği mümkün olduğunca canlandırmaya çalıştı. Neticede herşey istediği gibi gidiyormuş görünürken, bu parlak umutları bir anda yerle bir eden beklenmedik bir hadise meydana geldi.

Yerli halk arasında huzur ve memnuniyet hâkimmiş gibi görünmesine rağmen, gizliden gizliye İslâmî fanatikliğin yabancı işgalcilere karşı hakkını savunmak istemesine ve bilhassa kâfirlerin başını, Fransızların Sultanı Kleber'i kendine kurban seçmesine şaşırmamak gerekirdi. İlmiye sınıfına mensup Süleyman adında Halepli ateşli bir genç fanatik, büyük bir hizmette bulunduğunu düşündüğü bu eser için canını ortaya koyması gerektiğine inanıyordu. Aynı düşünceleri paylaşan bazı yandaşlarının da kışkırtmalarıyla Kahire'ye geldi; en iyi anı bekledi ve Kleber'in kalbine, hiç beklemediği bir anda, hançerinin ölümcül çeliğini sapladı. Kleber, Bonapart'ın İtalya'daki zaferlerine katılmak üzere, Mısır'ı El-Ariş Antlaşması akdedildikten hemen sonra terkeden Desaix'in Marengo Meydan Muharebesi'nde kahramanca ölüp gittiği 14 Ha-

ziran 1800'de, birkaç saniye içinde ruhunu teslim etti. Katili, yandaşlarından dördü ile birlikte bir fanatiğin metaneti içinde şehid oldu.

Ne yazık ki, Kleber'in kahramanlıkla dolu askerî hayatını sonlandıran hançerle aynı zamanda Fransa'nın Mısır'daki hükümranlığına da ölümcül darbe vurulmuştu. Yine de bu felaketin olumsuz sonuçları ilk anda farkedilmedi. Beklenenin aksine ciddi huzursuzluklar, yerli halkın genel bir ayaklanması meydana gelmedi. Herşey sâkince devam etti ve ordu, ilk şoktan sonra yeniden göz alıcı durumuna geri döndü.

Bu zorlu görevin üstesinden gelebilecek ve hiçbir şekilde Kleber'in yerine geçebilecek bir adam olmayan General Menou, silah arkadaşlarının arasında en yaşlısı olarak, hiçbir engelle karşılaşmadan ordunun komutanlığını devraldı. Kleber'in ölümünden derinden etkilenen Birinci Konsül [Napolyon Bonapart] her ne kadar bu tesadüfî seçimin yanlışlığını farkettiyse de şimdilik daha önemli meselelerle meşgul olmak zorunda olduğu için, bu seçimi onaylamak mecburiyetinde kaldı. Ani bir değişiklikle huzuru bozabileceği endişesinin yanısıra, Menou'nun daima kararlılıkla bu müstemlekenin muhafazası lehine görüş bildirdiğini ve askerî yetenekler açısından gösterdiği eksiklikleri, bilhassa mevcut şartlar altında önemli bir gereklilik gibi görülen, inkâr edilemez idarî yeteneklerle kapatabildiğini de hesaba katıyordu. Bonapart, dış görünüşü açısından da çok saygı uyandırmayan generalin Müslümanlığa geçmeyi seçmesi, Müslüman bir kadınla evlenmiş olması ve Abdullah Menou adını almış olmasından dolayı ordunun gözünde düştüğü gülünçlük ve alaycılığı bile gözardı etmesi gerektiğini düşünüyordu.

En önemli sorunu şimdi birlikleri mümkün mertebe takviye edip savaş araç gereçleri ve erzak ikmâlini sağlayarak generali müstemlekenin düşmanlarının muhtemel saldırılarına başarıyla karşı koyacak ve kalıcı bir hükümranlığın amaçlarına yetecek duruma getirmekti. Zira 1801 yılı ilkbaharında İngiliz hükümeti, gerçek durumun farkına vardıktan sonra, Fransız ordusunun kayıtsız şartsız esir alınmasına dair önceki emirlerini geri çekmiş; El-Ariş Antlaşması'nı, artık çok geç de olsa onaylamış ve genel barışın yeniden tesisine dair ilk tekliflerde bulunmuş olmasına rağmen, bu tekliflerin başarılı olup olmamasının öncelikle Mısır'da müttefik İngiliz ve Osmanlı silahlı kuvvetlerine karşı direnmeyi başarıp başaramayacaklarına bağlı olduğu açıktı. Londra'daki müzakerelerle görevlendirilen Fransız temsilci Otto, bu açıdan Birinci Konsül

[Bonapart]'a şöyle yazıyordu: "Artık herşey İngiliz ordusunun Mısır'da mağlup edilip edilmeyeceğine bağlıdır; bunu başarmak için acele ederseniz, dünyanın en güzel barışını elde edersiniz"[66].

Ayrıca Amiral Keith de filosu ile Rodos'un karşısındaki Makri Koyu'nda, Osmanlılar hazırlıklarını sefere başlayacak kadar ilerlettiğinde, her an Mısır'a doğru yelken açmak üzere hazır bekliyordu. Bu yüzden Bonapart da hazırlıklarını büyük çabalarla ve kısmen çok küçük ayrıntılara kadar inen olağanüstü bir sağduyuyla yürüttü. Mesela İskenderiye'de daha şimdiden tam donanımlı bir Fransız tiyatrosuna ve en önemli dergilerle donatılmış bir okuma salonuna ne ihtiyaç vardı?

Fransa'nın, İspanya'nın ve İtalya'nın bütün limanlarında, kısmen bireysel olarak kısmen de oraya gidecek daha büyük filoların koruması altında Mısır'a yelken açacak gemiler, birlikler, savaş araç gereçleri ve erzak ile donatıldılar. Ana kuvvetler, Amiral Ganteaume emrinde Brest Limanı'nda bekliyordu. L'Orient, Rochefort ve Tulon filoları ve bir dizi İspanyol gemisiyle takviye edilmiş bir hâlde, 6 bin kişilik askerî kuvvet ve muazzam miktarda malzeme taşıyan 40 kalyondan oluşuyordu. Lâkin bu donanma bir yıldır İngilizler tarafından bu limanda abluka altına alınmıştı ve bu seferin asıl amacını mümkün olduğunca gizlemek için, ayaklanmak üzere olan San Domingo'ya gönderileceğine dair söylentiler yayılmıştı.

Amiral Ganteaume nihayet 23 Ocak 1801'de, müthiş bir fırtına sayesinde düşman gemilerinin hatlarını, 4 bin kişilik birlikler taşıyan 7 kalyon, 2 firkateyn ve 1 brik ile yarmayı; Cebelitarık Boğazı'nı geçmeyi ve İskenderiye'ye doğru yelken açmayı başardı. Oysa Port Mahon açıklarına henüz gelmişti ki, çok üstün sayıda bir İngiliz filosunun kendisini beklediğine dair aldığı mesnetsiz bir haberden ürkerek Tulon'a geri döndü ve burada 10 Şubat'ta demir attı.

22 Mart'ta buradan tekrar denize açılmak için giriştiği bir teşebbüs başarılı olmadı. Ganteaume bu defa tam Sardunya Adası'nı geçmişti ki kötü bir tesadüf gemilerinden bazılarına, yola devam etmeye cesaret edemeyeceği kadar hasar verdi ve bu yüzden yeniden Tulon Limanı'na geri dönerek 5 Nisan'da buraya demir atmak zorunda kaldı. Son olarak üçüncü ve sonuncu teşebbüs de başarısız oldu. Zira 25 Nisan'da Tulon Limanı'ndan bir kez daha ayrıldığında, filonun bir kısmı ve 2 bin askeri ile her ne kadar İskenderiye yakınlarındaki

66 Thiers, *aynı eser*, T. III, 28.

küçük Derne Kasabası'nda Mısır sahillerine ulaştıysa da halkın cüretkâr bir saldırısı ve İngiliz donanması karşısında duyduğu endişe onu öyle korkuttu ki, hemen geri döndü ve Haziran ayı sonunda yine Tulon'a geldi.

Mısır'ın kaderi o dönemde çizilmişti bile. Birkaç gemi buraya varmayı başarmış ve General Menou, ülkenin kaynaklarını akıllıca kullanarak, genel olarak tatmin edici bir durum yaratmıştı. Ordu, yerel halk arasından da topladığı askerlerle takviye edilmiş bir hâlde, hâlâ aralarında savaşabilecek durumda 18 bin kişinin bulunduğu 25-26 bin kişiden oluşuyordu; ülkeden toplanan yaklaşık 20-25 milyon tutarındaki vergiler, geçimlerini sağlamaya yetiyordu; ticaret ve trafik, canlanmaya başlamıştı ve halk ile ordu arasında kimi zaman huzursuzluklar baş gösterse de durumlar genel olarak tatmin edici ve sâkindi.

Keşke Menou, düşmanlarının karşısına da basiretle çıkmayı başarabilse idi. Oysa tam da müstemlekenin kaderinin bağlı olduğu bu yönde herşeyi uğursuz bir ihmalkârlığa terketmişti. Sadrazam [Kör Yusuf Ziyaeddin Paşa] sadece pek savaşabilecek durumda olmayan 12 bin kişilik bir birlikle Gazze'de duruyordu, fakat İngilizler, Makri'de General Ralph-Abercromby emrinde Amiral Keith'in her an Mısır'a geçirebileceği 18 bin kişilik savaşabilecek durumda bir ordu toplamışlardı. Bunlara bir de kapudan paşanın [Küçük Hüseyin Paşa] komutasında 6 bin Arnavut; Hindistan'dan aynı sayıda birlikler ve komşu sahil ülkelerinden 20 bin kişi ekleniyordu ki, böylece Menou'nun yalnızca 18 bin kişilik ordusunun karşısına yaklaşık 60 bin kişilik bir ordu çıkartabiliyorlardı.

Menou, elindeki birlikleri birarada tutup, en fazla tehdit altındaki noktalarda akıllıca kullanmak yerine, 70 gemiden oluşan İngiliz filosu Şubat 1801 sonlarına doğru Ebukır Limanı'na yaklaşırken, bütün birliklerini plansız bir şekilde ülkenin tamamına yaymıştı. İskenderiye'de General Friant'ın emrinde bu şehri ve komşu sahilleri savunmak için ancak 2 bin kadar asker vardı. Ayrıca İngilizler, 8 Mart'ta General Frinat'ın çaresiz direnişine rağmen, Ebukır Koyu'na 5 bin kişi çıkartmayı başardılar ve bu sayı daha sonra 16 bin kişiye kadar yükseltildi. Bu kuvvetlerle hemen İskenderiye'ye doğru hareket ettiler; General Friant burada yanına birkaç takviye çektikten sonra, talebi üzerine nihayet ana ordu ile yardımına gelmeye karar veren General Menou'yu bekliyordu. Menou, 19 Mart'ta geldi.

İki gün sonra, 21 Mart'ta, İskenderiye yakınlarındaki Kanope'de herşeyi belirleyen meydan muharebesi meydana geldi. Korunaklı siperlerden dolayı da avantajlı durumda olan 18 bin İngiliz'in karşısında yalnızca 10 bin Fransız

vardı. Yine de zafer bir süre değişkenlik gösterdi ve Menou yiğitliklerini akıllıca bir taktik ile desteklemeyi başarmış olsaydı zafer Fransızların olabilirdi. Oysa bu şekilde sonunda her iki tarafa da pahalıya mâl olan plansız bir savaşta mağlup olmaya mahkûmdular. Taraflardan her biri muharebe alanında 2 bin kadar ölü bıraktı; aralarında İngilizlerin komutanı Ralph-Abercromby ve Fransızların en iyi generallerinden bazıları vardı. General Menou, ordunun kalan kısmı ile İskenderiye'ye geri çekildi. İngilizler tarafından hemen takip edilmediğinden daha sağlam bir savunma sağlamak için yeterince vakit buldu. Abercromby'nin yerine ordunun başkomutanlığını üstlenen General Hutchinson, ardı ardına Reşid ile Rahmaniye şehirlerini ele geçirdi ve bu şekilde Fransızların General Belliard'ın yalnızca 7 bin kişilik bir birlikle kaldığı Kahire'yle bağlantılarını kesti. Oysa aynı zamanda sadrazam 25 bin kişi ve General Baird de Koseir'de karaya çıkan 6 bin Hintli'yle buraya gelmekte olduklarından, durumu gittikçe kötüleşiyordu. Artık Kahire'de kalması mümkün değildi; üstelik vebadan ölen Murad Bey ile birlikte de ana dayanağını kaybetmek gibi bir talihsizliğe uğradı. Safları yarıp İskenderiye'ye ulaşma teşebbüsü başarısız oldu ve bu yüzden 27 Haziran'da en azından bütün savaş onurları, silahları, topları ve eşyaları ile serbestçe gitmesini ve Fransa'ya masrafları İngiltere'ye ait olmak üzere geçmesini sağlamak için teslim oldu. General Menou bunun üzerine İskenderiye'de iki ay daha dayanabildiyse de Mısır kaybedilmişti. Bu yüzden Menou da 2 Eylül'de çaresiz durumunun izin verdiği onurlu şartlar altında teslim oldu.

Aynı dönemde Londra'da genel barışın yeniden tesisine dair müzakereler öyle ilerlemişti ki, ön hazırlıkların imzalanmasının önünde artık ciddi bir engel kalmamıştı. Her iki taraf, Mısır meselesinde akıllıca bir uysallılıkla, dünya trafiği için çok önemli olan bu ülkenin savaşta olan büyük Avrupa devletlerinden hiçbirine değil, bütün hükümranlık haklarıyla birlikte tekrar Bâbıâli'ye bırakılmasında mutabakata varmışlardı. Divân-ı Hümâyûn bundan başka ne isteyebilirdi ki? Divân-ı Hümâyûn da bilhassa İstanbul'da Knobelsdorf'un ve Paris'te Marki Lucchesini'nin arabuluculuğu ile 9 Ekim 1801'de, Fransa Cumhuriyeti ile özel barışın ön hazırlıklarını imzalamayı kabul etti. Bâbıâli bunun üzerine 27 Mart 1802'de Amiens'te imzalanan genel barış antlaşmasına da dahil edildi[67]. Bu antlaşmanın 8. maddesi, Bâbıâli'nin savaştan önceki bütün

67 Amiens Barış Antlaşması, örneğin Martens et de Cussy, *Receuil manuel et pratique,* T. II, s. 271'de verilmiştir. 19. madde şöyle der: "İşbu kesin barış anlaşması İngiliz S.

topraklarını garanti ediyor ve karşılığında Bâbıâli de bir kez daha Yedi Adalar Cumhuriyeti'ni tanımayı kabul ediyordu[68]. Katılımını 13 Mayıs 1802 tarihli özel bir belgeyle açıkladı ve Fransa ile kesin bir barışa dair devam eden özel müzakereler sonunda 25 Haziran'da Paris'te antlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı. [Antlaşma] 10 madde hâlinde aşağıdaki hükümleri içeriyordu[69]:

2. maddeye göre, Fransa'nın Bâbıâli ile ilişkilerini düzenleyen bütün eski antlaşmalar ve kapitülasyonlar, bütün içerikleriyle ile yenilenecekti. Ayrıca Fransız ticaret gemilerinin bundan böyle Karadeniz'de bu imtiyazlara sahip diğer bütün devletlere tanındığı gibi ve bilhassa korsanların eşkiyalıklarına karşı verilecek koruma açısından, bütün avantajlarla birlikte serbestçe dolaşabilecekleri öngörülüyordu[70]. 3. madde, Karadeniz üzerindeki ticaret limanlarındaki Fransız temsilcilerine, savaştan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer kesimlerinde sahip oldukları özgürlükleri ve imtiyazları tanıyordu.

4. madde, Amiens Barış Antlaşması'nın Bâbıâli ile ilgili kısımlarına katılımını tekrarlıyor ve 5. madde, Fransa Cumhuriyeti'nin ve Bâbıâli'nin topraklarına dair karşılıklı garantileri dile getiriyordu. 6. maddede savaş sırasında her iki tebaanın kayıpları için ödenecek tazminatlar, İstanbul'da özel olarak akdedilecek bir antlaşmaya havale ediliyordu. 7. madde, eski gümrük tarifelerinin devamını ve 8. madde, esirlerin fidyesiz serbest bırakılmasını düzenliyordu. 9. madde, her iki tarafa ülkelerinde en fazla imtiyazlı milletlerin bütün avantajlarını tanıyor ve 10. madde, onayların alınıp verilmesi için 90 günlük bir süreyi öngörüyordu.

Avrupa'daki olağandışı karışıklıkların Bâbıâli'ye Mısır'ı tekrar geri kazandırdığı bu savaş, böylece sona erdi. Bâbıâli'nin Fransızlara Karadeniz'de serbest dolaşım hakkını tanıyarak, bu barışı çok pahalıya mâl ettiği söylenemezdi. Lâkin yeniden geri kazanılan topraklar ancak 1803 Mart'ında resmî olarak teslim edildi.

M. Müttefiki Osmanlı Bâbıâli'sine ortaklaşa ilan edildi ve Bâbıâli en kısa sürede bu anlaşmaya katılmaya davet edilecekti".

68 8. madde şöyledir: "Bâbıâli'nin toprakları, mülkleri ve haklarının bütünlüğü, savaştan önceki hâli neyse o şekilde korunuyor".

69 Martens et de Cussy, *aynı eser*, s. 279.

70 Barış antlaşmasının buraya ait hükmü şöyledir: "Fransız ticarî gemilerinin Karadeniz'e girmelerinin ve burada serbestçe sefer yapmalarının bir hak olduğunu Bâbıâli kayıtsız şartsız kabul eder. Üstelik Bâbıâli, giriş çıkış yapan söz konusu gemilerin Karadeniz'de ticaret yapan milletlerin sahip oldukları bütün avantajlara sahip olmalarını kabul eder".

BELGELER

I. Küçük Kaynarca Barış Antlaşması neticesinde Kırım'ın Rusya tarafından ele geçirilmesi ve bu devlet ile Bâbıâli arasında meydana gelen diğer anlaşmazlıklar hakkında.

Kullanımıma açılan Berlin Kraliyet Gizli Arşivi'nin hazineleri arasında Küçük Kaynarca Barış Antlaşması neticesinde Kırım'ın Rusya tarafından ele geçirilmesi ve bu devlet ile Bâbıâli arasında meydana gelen diğer anlaşmazlıklar hakkında bir çok ilginç diplomatik yazışmalar ve resmî belgeler mevcuttur. Bunların neredeyse tamamı henüz kamuoyuna açıklanmamıştır. Aslında burada en azından en önemlilerini orijinal belgelerden aktarmak isterdim. Lâkin sayıları ve kapsamları beni, kalanlarını tarih araştırmacıları tarafından incelenmesini tavsiye etmekle yetinerek, aralarından en önemlilerini seçmeye zorlamaktadır. Bunlar arasında bilhassa aşağıdaki belgelere dikkat çekmek isterim:

1) Bâbıâli'nin, Prusya'nın İstanbul Elçisi Zegelin'e Küçük Kaynarca Antlaşması'nın beş ana şartının yumuşatılmasıyla ilgili açıklama gönderdiği Kral II. Frederik'den bu yumuşatmayı St. Petersburg sarayı nezdinde desteklemesi ve arabuluculuk yapması istenmektedir. Bu açıklama elçinin 3 Eylül 1774 tarihli mektubunun ekinde gönderilen açıklaması. Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer.

2) Aynı şekilde Bâbıâli'nin adı geçen elçiye verdiği Küçük Kaynarca Antlaşması'nın Memleketeyn ile ilgili maddelerine dair açıklaması, elçinin 3 Ekim 1774 tarihli mektubunda ek olarak yer almaktadır. Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer.

3) Çariçe II. Katerina'nın Bâbıâli'nin barış antlaşmasının beş ana maddesinin yumuşatılmasına dair talebine, gizli bir notada verdiği cevap Prusya'nın St. Petersburg Elçisi Kont Solms'un 21 Ekim ve 8 Kasım 1774 tarihli mektuplarının ekinde Prusya kralına göndermiştir. Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer.

4) Avusturya'nın St. Petersburg Elçisi Prens Lobkowitz'in Çariçe II. Katerina'nın Dışişleri Bakanı Kont Panin'e Bukovina'nın sınır bölgesinin Avusturya tarafından ele geçirilmesi ile ilgili olarak gönderdiği ve Kont Solms'un 16 ve 29 Aralık 1774 tarihli mektuplarında özet olarak verilen açıklaması. Karşılaştırma için: Metin içerisinde ilgili yer.

5) Aynı şekilde Avusturya'nın İstanbul elçisi Baron Thugut'un Bâbıâli'ye aynı mesele hakkında gönderdiği ve Zegelin tarafından 17 Temmuz 1775 tarihli mektubunda aktardığı açıklama. Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer.

6) Şimdi de Çariçe II. Katerina'nın 1776 yılı sonunda Orkapı'yı askerî açıdan işgal ettikten sonra, 14 Aralık'da İstanbul Elçisi Stakiev aracılığıyla Bâbıâli'ye teslim ettirdiği çok önemli bir belge olan "Déclaration à La Porte" başlıklı açıklamasını orijinal olarak verelim. Kont Solms'un 10 Aralık 1776 tarih ve 1230 sayılı mektubunda ek olarak verilmiştir ve 14 Aralık'da Bâbıâli'ye teslim edilmiş olduğunu, Prusya'nın İstanbul Maslahatgüzarı Gaffron'un 17 Aralık 1776 tarihli mektubu onaylamaktadır. Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer.

Söz konusu açıklamanın içeriği tam olarak şöyledir:

Emperyal majesteleri, benim çok lütufkar hükümdarım, çok uzun süre mümkün olduğunca mütevazi kaldı ve meseleyi dostça çözmek için barış teşebbüslerinin kesin ikmalini düzenledim. Her iki imparatorluğun tebaasının karşılıklı mutluluğu bu barışa bağlıdır. Diğer taraftan bu zorunluluktur. Bununla birlikte Bâbıâli, sadece doğrudan ve çeşitli şekillerde Kırım Tatarlarının yönetimine girmekle kalmıyor, hanlarını değiştirmeyi, kadıları atamayı ve gümrük gelirlerini toplamayı, ülkeye askerî birliklerini sokmayı ve egemenliğini Nogay ordalarına yaymayı, hatta Kırım Hanı Devlet Giray'ı, o zamana kadar ne Bâbıâli'ye ne de Kırım'a boyun eğmemiş Kabartayları itaat altına almaya teşvik ediyor. Üstelik Bâbıâli, sultan ve sadrazamın itibarlarıyla, Tatar milletinin ve onların devletlerinin siyasî ve hukukî bağımsızlığının tamamen ortadan kaldırılmasını talep etti ve buna Rusya'ya bırakılan Kerç, Yenikale ve Kılburun'da sultanın egemenliğinin yeniden kurulmasını da ekledi. Emperyal majesteleri, itibarını korumak ve imparatorluk hükümetinin iki imparatorluk arasındaki barışın şartlarının ihlalindeki eşitliğini sağlamak için, misilleme yapmak ve bizzat Bâbıâli örneğini takip ederek, taraflardan hiçbirine ait

olmayan, üçüncü bir devletin arazisi gibi olan Orkapı'ya birliklerini sokması gerekmektedir. Burada bulunan halkın bir kısmı veya çoğunluğu herhangi bir mutlak otoriteye itaati ve köleliği değil, kendilerine refah temin edilmesini tercih edeceklerdir. Bu yapıldıktan sonra, bu satırların yazarına olağanüstü temsilci ve tam yetkili elçi olarak Bâbıâli'nin nezaretine, böyle bir teşebbüsün, Kaynarca'da temsilciler tarafından imzalanan iki güç arasındaki barışın kutsal şartlarını kesin biçimde yerine getirmekten başka bir amacının olmadığını, aynı şeyi Bâbıâli'nin de yaptığını bildirmek için emir verin. Kaynarca Antlaşması her iki güç tarafından da onaylandı ve her iki İmparatorluğa böylesi faydalı bir amaç için en kısa ve en iyi vasıtanın kullanılmasını öngörüyor. Tuna'nın beri yakasında bulunan Feld-Mareşal Kont Romanzov'a, bu büyük generale emperyal majesteleri tam güven duyduğu ve kendisini yeterince güçle donattığı sürece ve Orkapı'nın işgaliyle Tatarların bağımsız ve hür bir yönetime sahip olmalarına özen gösterildiği müddetçe, İslâm dininin uygulamaları ve hukuku dışında, iki devlet arasındaki henüz bitirilmemiş işleri tamamlamak ve Romanzov'la doğrudan görüşmek maksadıyla yeterince yetkiye sahip komiserler acilen Bâbıâli'ye gönderilecekti.

Bu satırların yazarı, emperyal majestelerinden aldığı emirlerle, Rusya İmparatorluk Hükümetinin kararları her zaman samimiyetle ve iyi niyetle ve Kaynarca'da akdedilen antlaşma temelinde, antlaşmanın Bâbıâli'ye haksızlık yapabilecek veya Tatarların siyasi ve hukuki durumlarında bağımsızlıklarını zedeleyebilecek hükümlerine en küçük biçimde de olsa değiştirmemek şartıyla Osmanlı Bâbıâlisiyle dostluğun desteklenmesini ifade eder. Bâbıâli'nin niyetlerinin yegâne amacı İslâm dininin emirleri haricinde ve Orkapı konusundaki güncel gelişmelere bağlı olarak, bahsedilen hürriyetin sağlanması ve yerleştirilmesi, bunlara ters olabilir. Majesteleri sultanın yüksek ve aydın temsilciliğinin böyle bir cevapla mücehhez ve henüz bitirilmemiş işleri kesin biçimde düzenlemek için faydalı vasıtaları gönül rahatlığıyla kullanma yetkisine sahip olmasını arzu edeceğini söyleyebilirim. Aynı şekilde dostluk, iyi komşuluk ve kalıcı barışın, her iki tarafın refahı için kesin avantajlar ve değerli sarsılmaz bağlar temelinde güçlendirilmesini arzu edeceğini ifade edebilirim.

St. Petersburg sarayı, bu açıklamayı Prusya kralına Kont Solms aracılığıyla, Bâbıâli'ye karşı şikayetlerini ayrıntılı olarak ve daha kesin bir dille vurguladığı gizli bir nota ile birlikte gönderdi. Kontun aynı tarihli mektubuna ek olarak verilmiştir ve içeriği aşağıdaki gibidir (Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer):

Majesteleri Prusya Kralının Tam Yetkili Temsilcisi Solms Kontu İçin Nota

Rusya İmparatorluğu ve Osmanlı Bâbıâlisi arasında anlaşmanın akdedilmesinden beri, Bâbıâli isteksizliğini her fırsatta sergilemekten veya daha doğrusu türlü bahanelerle temel yükümlülüklerini yerine getirmeye isteksiz olduğunu göstermekten geri durmadı. Osmanlı hükümeti Adalar Denizi'nde olduğu gibi Anadolu vilayetlerinde de af ilanını sürüncemeye bıraktı. Tutuklamaları genişletmek ve insanları hapse göndermek konusunda hiç de az şey yapmadı. Fakat Osmanlı hükümetinin en fazla içe dokunan hareketi, en açık biçimde Tatarların bağımsız ve hür yönetimini ortadan kaldırmaya çalışmasıdır. Bâbıâli egemenliğini yeniden kurmak için her türlü vasıtayı kullanmaya çabalıyor ve böylece, bu taraftaki sınırlarda emperyal majesteleri arzuladığı sulh ve huzuru temin etmiş olduğu, barış anlaşmasını ortadan kaldıracak. Osmanlı Hükümeti, kendisine Kırım'da bir anahtar işlevi gören Taman'ı boşaltma işini savsaklamakta kalmadı, hâlâ da bu işi atlatıyor ve üstelik aynı zamanda, kendisine bağlı kalan Kırım'ın bir kısım görevlilerine kulak verdi ve onlarla bazı müzakerelere ve işlere girişti: Hiçbir formalite olmaksızın eski hanı emrine aldı ve bunu Devlet Giray'ın gaspı takip etti. Bu haksız ve doğru olmayan teşebbüsü Bâbıâli onayladı ve teşvik etti. Bâbıâli'nin adına bu yeni han, Nogay Ordalarıyla konuşuyor ve onları Bâbıâli'yi tanımaya ve bir süre önce Bâbıâli'yle olan eski itaat bağlarını kabul etmeye davet ediyor. Bâbıâli iki Kabartay boyunun Tatarlarla birleşmeleri için bir zamanlar çaba harcamıştı, anlaşmayla bu Tatar milleti Rusya İmparatorluğu'na sürekli biçimde bırakılmış ve bu tanınmış olsa da, Bâbıâli barış anlaşmasında onları eski mülklerinde resmen ayrı tuttu. Bâbıâli, Taman'daki garnizonu ikmal ediyor, değiştiriyor ve güçlendiriyor. Adamlarından büyük sayıda insanı, seyyah, tüccar, bölge sakini veya bölgede geçici olarak ikamet eden insanlar gibi çeşitli bahanelerle Kırım'a kaydırdı ve her gün kaydırıyor. Buna Kefe'de gümrük toplamak için bir kadılık oluşturduğunu da eklemek gerekir.

Amacı oldukça açık olan bu teşebbüs ve çabaları, emperyal majesteleri, elçisi ve İstanbul'daki temsilcileri vasıtasıyla uzun süre durdurmaya, Bâbıâli'nin barış anlaşmasının değerli şartlarını yok etmeye yönelik amacını dostça önlemeye çalıştı. Fakat oradan gelen açıklamalar, ve nihayetinde Bâbıâli'nin Moskova'daki elçisi vasıtasıyla ve daha sonra da yazılı olarak, sadece Tatarların bağımsızlık ve hürriyetinin ortadan kaldırılmasını değil aynı zamanda kesin olarak Rusya'ya bırakılmış olan ve Rusya'nın garnizonlarınca işgal edilmiş bulunan Kılburun, Kerç ve Yenikale gibi yerlerin iadesini talep etti. Bu durumda, kayıtsız kalmanın ve bu değişim planının tükenmesine mutlak bir hareketsizlikle cevap vermenin kendisinin ve imparatorluğunun itibarına dokunacağını düşünen majesteleri imparatoriçe, Bâbıâli'yle ilişkileri kesmeden, bir tarafı desteklediğini ilan etmeden, kuvvetlerinden bir birliğin sınırlardaki garnizonlarından çıkarak Orkapı'yı işgal etmeleri emrini verdi. Bunun amacı barış anlaşmasına bağlı mevcut şartlarda ve buna bağlı olarak gelişen olaylarda Osmanlı İmparatorluğu ile kendi imparatorluğunu eşit bir konumda tutmaktır. Ve nihayetinde Bâbıâli bilmelidir ki, bu teşebbüs kesinlikle barışı durdurmayı içermemekte ve amacı sadece belirtildiği gibidir. Bâbıâli'nin temsilcisi vasıtasıyla ve teşebbüs üzerine yapılan beyanatla bu konu açıklandı ve gerekçeleri gözler önüne serildi.

Majesteleri imparatoriçe ve majesteleri Prusya kralı arasındaki dostluk bağları ve sıkı müttefiklik, imparatoriçeye, müttefiki kralı, barış şartlarının bu durumundan ve imparatoriçenin barışı köstekleyen engelleri ortadan kaldırmak ve anlaşmaların kutsal taahhütlerine uygun ve dengeli bir çözüme ulaşmak için zorunlu gördüğü bu müdahaleden habersiz bırakamazdı. İmparatoriçe, ekte sunulan ve temsilcisi vasıtasıyla Bâbıâli'ye Orkapı'nın işgali hakkında yaptığı açıklamayı incelemesini kraldan rica eder ve kralın, olayları karşılaştırarak, gerekçeleri ve amaçları tartarak Prusya'nın bu teşebbüsünün zorunluluk olduğu kadar adilane olduğuna karar vereceğinden imparatoriçe şüphe duymamaktadır.

Gaffron'un 3 Ocak 1777 tarihli mektubuna göre, çariçenin bu açıklamasına 26 Aralık 1776 tarihinde Kont Solms'un 7 Ocak 1777 tarih ve 1237 sayılı mektubuna Bâbıâli'nin aşağıdaki başlık altında cevabı ek olarak verilmiştir (Karşılaştırma için bk. metin içerisindeki ilgili yer):

3 Aralık 1776'da toplanan konferansta öfkeli Bâbıâli'nin temsilcisine ekselansları Rus elçisinin sunduğu beyanata Osmanlı Hükümeti'nin bu ayın 14'ünde verdiği İtalyanca cevabın tercümesinin özeti:

Bâbıâli, kendisine verilen notayla, Rusya'nın, Osmanlı Hükümeti'nin Kırım Tatarlarının bağımsız yönetimine karıştığı, onların hanını değiştirdiği, Kırım'a gümrükler kurduğu ve kadılar atadığı, Nogay kabileleri üzerinde hâkimiyet kurmak için bunları birbirlerine düşürdüğü ile ilgili ithamlarını öğrenmiş bulunmaktadır. Notada Rusya, Bâbıâli'yi, Devlet Giray'ı, hiçbir zaman ne Bâbıâli'nin ne de Kırım'ın metbuu olmamış Kabartayları itaat altına almaya kışkırtmak ve son olarak da Repnin Prensi'nin taşımış olduğu sultan ve vezirin mektuplarıyla Tatarların siyasî bağımsızlığını ve onların bağımsızlığının tanınmasını içeren maddesinin kaldırılmasını talep etmekle suçlamaktadır. Bâbıâli, Rusya'ya bırakılan Kerç, Yenikale ve Kılburun'un iadesini de talep etmekle itham edilmektedir. Bundan ötürü de Bâbıâli örneğine uygun olarak, barış anlaşmasına göre iki güç arasında öngörülen eşitliği sağlamak için, majesteleri imparatoriçe, iki imparatorluktan hiçbirine ait olmayan Orkapı'ya birliklerini çıkarmakta çözümü bulmuş bulunmaktadır. İmparatoriçe, aynı zamanda gönderdiği temsilcisine emrederek, bunun sadece Kaynarca görüşmesinde uzlaşılan ve daha sonra da her iki hükümetçe karşılıklı olarak onanan anlaşma maddelerinin uygulanmasına dikkat çekmek olduğunu beyan ediyor. İmparatoriçe, Orkapı'nın işgalinin yönetimini Kont Romanzov'un yükümlülüğüne verdi. Bâbıâli'nin göndereceği temsilcilerle, İslâm dininin uygulamaları ve kurallarına dokunmaksızın Tatarların hürriyet ve bağımsızlıklarını yeniden kurma işini yürütmeyi de ona verdi. Bütün bunlar iki güç arasında iyi komşuluk ve dostluk bağlarını güçlendirmek içindi.

Bu notaya Bâbıâli'nin cevabı: Bütün güçlerce ve herkes tarafından bilinmektedir ki, Bâbıâli verdiği sözlerin aksine hareketler yaparak asla onursuz olmamıştır ve de taahhütlerini asla suistimal etmemişti; tam tersine yeni bir başlangıç yapmak için Bâbıâli her zaman bu konularda kararlılık ve özen göstermiştir. Bâbıâli, Rusya tarafından kendisine karşı yapılan ithamları doğru bulmamaktadır. Çünkü;

1) Her ne kadar, Tatarların bağımsızlığı maddesini Rusya, bütün boyların talebi olduğu gerekçesiyle barış anlaşmasına koydurmuşsa da, daha sonra gö-

rülmüştür ki bütün Tatar boyları bu bağımsızlığa ve bağımsız Han seçimine ilişkin itirazlarda bulunmuşlardır. Tatar boyları bu şekilde Rusya'nın sanki boyların özgür tercihiyle seçilmiş gibi atadığı Devlet Giray'ı reddetmişlerdir. Boylar, bütün milletçe, Devlet Giray'ın kabul edilmesi için öncelikle onu Bâbıâli'nin ataması gerektiğini beyan etmişlerdir. Durum işte bu şekilde olup Bâbıâli bu konuda barış antlaşmasına kesinlikle karşı davranış sergilememiştir.

2) Barış antlaşmasına aykırı biçimde Kırım'a kadılar atanması yalandır. Zira Bâbıâli buraya yapılan bu tayinin kanunlara uygun olması için sadece emirler göndermiştir. Dolayısıyla sadece Tatar milletinin uleması arasından kadılar seçilmiştir.

3) Kırım'da Türk gümrüklerinin bulunduğu ve Bâbıâli'nin bunlar vasıtasıyla Kefe'de veya başka bir yerde denetimler yaptırttığı da doğru değildir. Hangi gerekçeyle olursa olsun vergi toplanmasına karışan bir kişi dahi yoktur.

4) Barış antlaşmasının yapılmasından bugüne kadar Bâbıâli ne Kırım'a ne de Taman'a tek bir silahlı adam dahi göndermemiştir. Ruslar tarafından da bilinmektedir ki 30 veya 40 kadar karakolcu Taman'da vardır. Bunlar barış antlaşmasından önce de Taman'da bulunuyorlardı ve orada onların gitmelerine izin vermeyen bizzat Kırımlılarca tutuluyorlardı, Bâbıâli de, bunları birden bire çekip Tatarlar arasında endişe ve ithama yol açmamak için, bunların Taman'da bir süre daha kalmalarını taahhüt etmişti. Bunların dışında, Taman veya Kırım'da ülkenin yönetimine veya sınırlarına herhangi bir surette karışan bir asker dahi varsa Bâbıâli bunu ispata davet eder. Osmanlı hükümeti buraya cephane veya gerekli levazım da göndermemiştir. Fakat orada Türk tarzında giyinen insanlar görülmüşse, bunu, Müslüman olan Kırım halkından birileri olarak değerlendirmek gerek. Kırımlılardan birçoğu giyimleri ve görünüşleriyle Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer eyaletlerindeki halka benzemektedirler. Üstelik ticarî bağlar, ortaklık ilişkileri ve hanın maiyeti buraya Rumeli ve Anadolu ve başka bölgelerin halkından birçok insanı çekmektedir ve bundan dolayı dışarıdan olanlar kolaylıkla yanılarak onları Türk askerleri sanmaktadırlar.

5) Bâbıâli, Nogay Tatarları üzerine egemenliğini yaymak suçlamasına cevap bile vermek istemiyor. Zira şimdiye kadar hanların hâkimiyetinde kabul ettiği Nogayların ne de diğerlerinin işlerine Bâbıâli karışmamıştır.

6) Bâbıâli, hanın temsilcilerini Kabartayları egemenliğine girmeleri için gönderip göndermediğini bilmemektedir. Fakat böyle bir teşebbüste bulunduğu suçlaması doğru değildir.

Son olarak Prens Repnin giderken Bâbıâli'nin ona verdiği cevabî mektupta Bâbıâli Kerç, Yenikale ve Kılburun'un iadesini ve Tatarların bağımsızlığının sonlandırılmasını zikretmişse, bu, Bâbıâli'nin dinî yükümlülüklerinin samimi ve dostane biçimde göstermesinden başka bir şey değildir. Zira sultan, iman ve şeriata göre müminlerin halifesi ve Müslümanların imamıdır. Kırım hanlarının yönetimi ve Tatarların güvenliğine hassasiyet göstermek halifenin mecburi görevidir. Barış öncesi olduğu gibi barış sonrasında da Tatar boyları sürekli biçimde bağımsızlık peşinde olmadıklarını bildirmişler ve şu anda İstanbul'da bulunan kalgay ve nureddin sultanlar vasıtasıyla Rusya'nın temsilcisine bile konuya ilişkin itirazlarını yapmışlardır. Aksi takdirde bu bağımsızlığa karşı Tatarların kesinlikle direneceklerini her yerde beyan ettiler. Eğer bu üç kale Rusya'nın iktidarında kalırsa, Rus gemileri onlarla Karadeniz arasında seyrüseferi korursa, bu gemilerle Rusya bütün kıyıları kuşatmayı hedefler, bu durumda da Tatarlar asla bağımsızlığa inanmayacaklardır ve böylesi bir durumda ve bilhassa kendi öz tercihleri hilafına kendilerini yönetmek için seçilen bir hanın başlarına getirilmesi halinde tamamen yok olmayı tercih edeceklerdir. Zira böyle bir şey Müslümanların halifesine ve onların dinî kanunlarına ters düşecektir. Tatarlar bunu başlarına gelebilecek en büyük felaket olarak görüyorlar. Kendilerinin bizzat beyan ettiği bu endişelere, Tatarların Bâbıâli'nin hâkimiyetindeyken sahip oldukları bazı mülkleri kaybetme korkusu da eklenmektedir. Onların Rumeli'de çiftlik adıyla ve diğer adlarla anılan gelirleri ve çıkarları vardır, onlara vakıf ve ocak adıyla ödemeler yapılmaktadır.

Üstelik Bâbıâli'nin niyeti bu durumdan ne avantaj sağlamak ne de eyaletlerinin sınırlarını genişletmek değildir. Fakat Bâbıâli sadece bu engeli kaldırarak barışı ebedî hale getirmeyi arzu etmektedir. Bâbıâli, hükümetinden bir görevlinin yolcu sıfatıyla ve kendi inisiyatifiyle 30-40 adamıyla Taman'da konaklamış olmasının, eşitliği sağlama bahanesiyle Kırım'a birlikler yollanmasına gerekçe olmasını anlamakta güçlük çekmekte ve Rusya temsilcisine, Kırım'dan gelen son mektupların içeriğini bildirmiştir. Bu mektuplar Bâbıâli'nin bu ülkede hiçbir birliğinin bulunmadığını ispatlamaktadır. Rusya'nın, Şahin Giray'a refakat eden bir Rus süvari birliğini Rusya imzasını taşıyan bir mektupla Yazıcıoğlu'na, kendisine çekmek için göndermiş olması son derece şaşırtıcıdır. Rus birlikleri Orkapı'ya gelirse gelişmeler nasıl olacaktır? Korkuya kapılan Tatar milleti infiale kapılacak ve bu kargaşayı gören imparatorluğun sınır boylarındaki halkı hep birlikte büyük bir gürültüyle yardıma koşacaktır

ve Allah korusun, eğer olaylar bu noktaya gelirse, o zaman Bâbıâli artık halkını sakinleştiremeyecektir. Ve Tartarlar namuslarını ve hayatlarını korumak için bu birliklere karşı düşmanlık göstermeye başlayacaklardır, halife sıfatıyla ve aynı dinden olmaları hasebiyle Tartarlara bağlı olan Bâbıâli, onların Ruslar tarafından takibata uğratıldığını ve [onlara] zulmedildiğini görünce sessiz kalabilir mi ve Tatarların tarafını tutmayabilir mi? Doğuda olduğu gibi Batı'da da, dünyanın bütün milletleri, doğruluk ve adalet temelinde hukukun bütün gereklerine dayanan Bâbıâli'yi haklı bulacaklardır. İşte bu biçimde, itidalin, gelebilecek felaketlere daha önceden çare bulunmasını gerektiriyor olmasına rağmen, Orkapı üzerine yapılan sefer Bâbıâli'ye bu çareyi bulmada kolaylaştırıcı bir vasıta olarak görünmemektedir. Ve Bâbıâli, Rusya çariçesi ve onun sadık ve ihtiyatlı bakanlarının aynı tarzı öngörmediklerinden ve ilk fikirlerinde inat etmeyerek –ki bu Allah'ın hoşuna gitmez- tartışmaya ve kavgaya yeni bir kapı açmak istemediklerinden şüphe duymamaktadır.

Sonuç itibarıyla Bâbıâli, aynı dine mensup cemaat olarak, kutsal kanuna [şeriat] (kurucusuna selâm olsun) göre Tatarların güvenliğini arzu ediyor ve Rusya'nın aynı duyguları paylaşıyor ve iki imparatorluk arasındaki samimi dostluğu muhafaza etme niyetleri taşımasını istiyor. Bâbıâli, Allah'ın yardımıyla bu düğümün çözüleceğinden hiç şüphe duymuyordu ve Osmanlı hükümetinin Rusya ile bu konu üzerinde işbirliği yapmak ve sorunu halletmeyi sıkça samimi dostu Rusya temsilcisine öneriyor. Fakat her defasında elçisi tam yetkili olmadığı gerekçesini özür olarak ileri sürüyor ve böylece çok zaman kaybedildi. Bâbıâli bu dostça nota vesilesiyle Bâbıâli'nin içerisinde bulunduğu zor şartlar ve hukukî gerekçelerini önyargısız değerlendireceğini ve elçisine, dostlarına, alternatifi olmayan bu mutlu barışı muhafaza etmek, Bâbıâli için hukuken ve kanun gereği tehlikeli olan kimi sorunları kaldırmak ve kolaylaştırmak, konuyu çözmek için tam yetki vereceğini umut etmektedir. Bu şekilde, Allah'ın yardımıyla her iki imparatorluk tarafından akla ve adalete uygun, Tatarları teskin ve memnun edecek ve hukukî sorunları kaldıracak ve her iki halkı karşılılıklı barış içinde tutacak ve bilhassa Tatarların güvenliği ve huzurunu sağlayacak iyi vasıtaların bulunacağından hiş şüphe duyulmayacaktır. Kötü niyetliler iki imparatorluk arasına nifak sokmak için ebediyen malzeme bulamayacaklar ve artık onların arasında ne endişe ne de sıkıntı kalacaktır.

"Communication confidentielle de la Cour de St. Petersburg à celle de Berlin" (St. Petersburg sarayının Berlin sarayı ile gizli yazışmaları) başlığı altında Kont Solms'un 23 Aralık 1777 tarihli mektubuna ek olarak, Orkapı Ruslar tarafından işgal edildiğinden beri Bâbıâli ve Rusya arasında meydana gelen olayların ve yapılan müzakerelerin ayrıntılı olarak anlatıldığı bir belge mevcuttur. Giriş bölümünde çariçenin krala Orkapı'nın işgalini zamanında bildirdiğini; dolayısıyla bundan böyle de krala olup bitenleri ve Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı şimdiki tutumunu bildirme zorunluluğu hissettiği anlatılmaktadır. Notanın ondan sonraki bölümü şöyledir (karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer):

Orkapı'nın işgaliyle ilgili Bâbıâli'ye sunulan bildiri doğal olarak beklenildiği gibi şaşkınlığa ve kötü yorumlamaya yol açtı. Osmanlı Hükümeti, kendisi tarafından yerine getirilmeyen ve Tatarların bağımsızlığı konusunda herkesi bağlayan barış anlaşmasının çeşitli maddeleri konusunda kendisini temize çıkarmaya çalışıyor.

Her iki kongrede en ince ayrıntılarıyla tartışılan barış antlaşmasında en somut ve en açık hükümlerle belirlenen ve çözümlenen konulardan birisi olmasına rağmen, Tatarların bağımsızlığı üzerine Bâbıâli, iki hükümet arasında bir düzenlemenin yapılmasının gerekliliğini iddia ediyor. Bununla birlikte müzakere yolu Dîvân tarafından bütün diğer çözümlerden daha iyi kabul ediliyor. Rusya'nın müzakere yerinin İstanbul'dan başka bir yer olması önerisi kabul edildi. Majestelerinin İstanbul'da bulundurduğu elçisi Osmanlı vezirleriyle doğrudan akıl danışmaktaydı. İmparatoriçe, barışın sürdürülmesine risk oluşturabilecek en ufak küçümsemeyi dahi istemiyor ve eğer Bâbıâli uzlaşma konusunda samimiyse elçisine gerekli olan tam yetkiyi verecektir.

Bu olup bitenler arasında Orkapı'nın işgal eylemi istenilen sonucu çoktan verdi. Tatar milletinin büyük kesimi, antlaşmanın kendisine sağlamış olduğu bağımsızlık avantajları lehine müdahale etti ve Devlet Giray'ın kanuna aykırı biçimde iktidara yerleşmesine karşı memnuniyetsizliğini göstermekte gecikmedi. Devlet Giray özellikle göstermelik bir saygınlık ve şiddet yoluyla Tatarları Bâbıâli'ye boyun eğdirmeye çalışıyor ve Bâbıâli'ye yönelik bizzat kendisi ve taraftarı grup eski metbuluk bağlarının tümünü çoktan tesis etti.

Şahin Giray başkanlığındaki bağımsızlık yanlısı büyük kesim, Taman'daki Türk garnizonunun desteklediği Devlet Giray'ın bütün çabalarına rağmen Kuban'da tutundu. Yarımadanın dışındaki bütün boylar, kurulmuş olan dev-

leti milleti için hür ve bağımsız bir güç haline getirmek uğruna kendini feda etmeye hazır olan ve vatanseverlik duygularıyla tanınan bu hanın bayrakları altında toplandılar. Bütün boyların birbiri ardınca Şahin Giray han olarak ve [bunun] hemen Bâbıâli'ye tebliğ edilmesi ihmal edilmedi. Bu gelişme ve Bâbıâli'nin bütün avantajlı etkinliğini dengeleyen Rus birliklerinin almış olduğu pozisyon ve Taman'daki garnizona komuta eden Bâbıâli'nin görevlilerinin varlığının yarattığı intiba Şahin Giray'a muhalif gruba karşı üstünlük kazandırdı. Taman, Türk kumandan tarafından boşaltıldı ve yeni hana teslim edildi. Kuban'da meydana çıkan bağımsızlığı destekleme fikri, bu yeni devrim, bir süre sonra kendini Kırım'da da hissettirdi. Devlet Giray'ın yönetimine ve onun düşüncelerine korku yüzünden bağlanmak zorunda kalmış olanların hepsi ondan ayrıldılar ve bir süre sonra onun rakibi olan büyük bir grubu oluşturdular. Bu durumda iyi niyetliler, yaptığı zorbalıkta Devlet Giray'ı desteklemek için Bâbıâli'nin gönderebileceği yardıma karşı korunmak için Orkapı'daki Rus birliklerinin komutanına, Kırım'a bir miktar birlik sokması ricasıyla temsilci gönderdiler. Bu şekilde bütün yabancı korkulara karşı güvence almış olan Tatar milleti niyetini göstermekte artık tereddüt etmedi ve yeni bir seçim için tam bir hürriyete sahip oldu. Artık fikirlerin kendisine ve bağımsızlığa taraftar olduğu Kırım'da bulunmak Şahin Giray için sorun değildi. Kırım'a girdi ve aynı zamanda bütün millet, kararlarında kendisini rahatsız edebilecek bütün askerî birliklerden uzak bir şekilde toplandı ve oybirliğiyle Şahin Giray'ı han ilan etti. Herkesin terkettiği Devlet Giray, sadece maiyetiyle birlikte İstanbul'a gitmek üzere hareket etti. Seçilmesinden hemen sonra Şahin Giray, antlaşmanın bütün maddelerini yerine getirmeye kendisini verdi. Hem kendisi hem de milleti adına Bab-ı âli'ye olduğu gibi Petersburg Hükümeti'ne de temsilci ve mektuplar gönderdi. Bu bildirgeyi alan imparatoriçe, Şahin Giray'ı meşru biçimde seçilmiş han olarak tanıdı, Tatarların bağımsız devletlerini koruma arzusu ve niyeti üzerine Şahin Giray'ın ricaları ve ısrarlarıyla imparatoriçe onları himaye etme vaadinde bulunmak ve bağımsız Tatar devletini desteklemek konusunda tereddüt etmedi. Bâbıâli aynı düşüncede değildi ve ondan bunu beklemek de doğaldı. Bâbıâli kendisinin yaratığı olarak tamamen kendisine bağlı ve kendisi için bütün eski metbuiyyet bağlarını yeninden sağlamış bir han yerine, karşısında seçilmiş ve antlaşmayı destekleyen bir prens görüyordu. Bâbıâli, mahzarları veya mektuplarının Müslüman hukukunun naslarına ve büyük hükümdarın şahsından ayrı tutulamayacak olan halifelik haklarına uyma-

dığı bahanesiyle, Şahin Giray'ı cevaplamakta ve tanımakta güçlük çıkardı. Bu itirazın iki hükümet arasındaki müzakereyi etkilediği veya daha ziyade müzakereye nokta bile koyduğu kolayca anlaşılır. Zira Bâbıâli, antlaşmaya uygun olarak Tatarların bağımsızlığını ve Şahin Giray'ı resmen tanırsa, artık iki hükümet arasında müzakere edecek bir şey kalmayacaktı ve Bâbıâli'nin kendi kararına dayanarak sürekli biçimde reddettiği bütün diğer yerine getirilmemiş anlaşma maddeleri üzerine bir uzlaşma sağlamanın güç olmayacağı ve bunların iki imparatorluk arasında bir kopukluğa yol açması korkusunun asla olmayacağı öngörülüyordu.

İstanbul'a Tatar heyetinin ulaşmasından beri, Rusya elçisiyle Osmanlı reisülküttabı arasındaki toplantıların hepsinde Bâbıâli, Şahin Giray'ın mahzarlarının kanuna uygun olmadığını, halkın teskin edilmeden onların kabul edilemeyeceğini, bu reformla savaşın kaçınılmaz olduğu konusunda ısrar etti ve toplantıların dışında yani İstanbul'da, Bâbıâli'nin Tatarlara savaş ilan etmek zorunda kalacağı söylentisi yayıldı. Bu tehlikeden kaçınmak ve aynı zamanda taleplere cevap vermek için Rusya Hükümeti müzakere sürecinde çözüm bulma emrini vermiş, Osmanlı temsilcisi de bunu kabul etmişti. Halk arasında huzurun sağlanabilmesi için ona gerekli olan şeyler nelerdi? Osmanlı temsilcisi Rus Elçisi Stakiev'e bir bildiri verdi. Bu bildiride, Tatar meselesi dolayısıyla askıya alınan barış anlaşmasının birçok maddesinin uygulanmamasından kendisini temize çıkardıktan sonra, Bâbıâli bu mesele üzerine şu beyanı ilan ediyor: "Samimi ve hiçbir değişim yapmaksızın Bâbıâli temin eder ki, eğer Rusya İmparatorluğu gerçekten antlaşmanın maddelerini gözetmek niyetindeyse ve Tatarların bağımsızlığı maddesine uygun biçimde taahhütleri ve vaatlerinde kararlıysa, yapacağı tek şey, Kırım'daki birliklerini asıl yerlerine geri çekmek olmalıdır. Tatarları kendi devletlerinde hür bırakmalıdır, ne gizlice ne açıkça Kırım'a karışmamalıdır. Eğer Rusya, Şahin Giray Sultan'ın veya Cengiz ailesinden başka birinin seçilmesini istiyorsa zorlama ve baskı olmaksızın Tatar milleti seçim yapsın. Tatarların tercihi kim olursa olsun, seçimden sonra kanunun emrettiği icrayı yapmak için mahzarlarını gönderirler ve Bâbıâli, antlaşmaya uygun biçimde hiçbir geciktirme yapmaksızın nişan ve teşrifatı yani görevlendirme beratını gönderecektir ve böylece bütün tartışma ve münakaşalar son bulacaktır. Ve Bâbıâli, Rusya Kırım'daki birliklerini kendi topraklarına geri çektiğinde, herhangi birini seçtiklerinde Tatarların seçimine açıktan veya gizlice hiçbir biçimde karışmayacağını Rusya İmparatorluğu'na vaat ve

temin etti. Kırım'a asker gönderilmesi anlaşma maddelerine terstir. Sorun yaşanılan diğer maddelerin çözümü için, bu son toplantıdan sonra, düzenlenecek toplantılarda düzenleme yapılabilir. Bunun için temsilci atanıp tam yetki verildi. Bâbıâli'nin niyeti ve arzusu işte budur".

Ve bildirinin sonunda "sonuç itibarıyla Bâbıâli konvansiyonlara ve anlaşma maddelerine aykırı olan hiçbir şey yapmadı ve gelecekte de, Rusya İmparatorluğu da aynı şekilde davrandığı sürece, yapmayacaktır. Bâbıâli vaat ve yeminini bozmayacak ama barışın gereğini gözetleyecek ve koruyacaktır ve anlaşma maddesine aykırı bir teşebbüse artık tahammül edemez. Bâbıâli yapıcı biçimde Rus birliklerinin Kırım'dan çıkışını talep etmekte tamamen haklıdır. Tatarlar kendi hallerinde serbest bırakılsın ki, seçim anlaşma maddelerine uygun olsun. Ve eğer bundan böyle konvansiyon maddesine aykırı olarak Kırım'da Rusya'nın birlikleri devamlı kalacaksa ve anlaşmaya aykırı bir davranış görülecekse, böyle bir durumda Bâbıâli de kendince, eşitliği sağlama iddiasıyla, Kırım'a ve Taman'a aynı sayıda Müslüman birliklerini ve Rus ordusunun ordu komutan ve şefleri sayısına eşit sayıda paşayı gönderecektir".

Bâbıâli'nin Temmuz başında verdiği ve nihai niyet olarak son yapılan konferanslara bilhassa başvurduğu bu bildiri üzerine Rusların emperyal majesteleri aşağıda belirtilen konuları içeren bir beyanname ile cevap vermenin uygun olacağı hükmüne vardı:

"[Bu bildiri] Kırım Yarımadası'na Rus birliklerinin girmesinde, Tatar milletini, barış antlaşmasıyla kendisine verilen hür ve bağımsız devletinde yeniden hâkim kılmaktan başka bir amacının olmadığını ve olmayacağını Bâbıâli'ye ve bütün dünyaya göstermek içindir. Tatar bağımsız devleti önceki han Devlet Giray tarafından yıkıldı ve ezildi, Rusya imparatorluk hükümeti şimdi, bu eylemin faili devrilip uzaklaştığından Kırım'dan birliklerini çekmeyi ve Tatarları bağımsız devletlerinde tamamen hür bir şekilde ve kendi öz yönetimlerinde bırakmayı kabul eder. Fakat şu şartla ki dünyanın büyük ve iyi niyetiyle nam salmış güçlerinden biri olarak Bâbıâli hemen bütün Tatarlara hitaben bir genelge yayınlamalı ve bu genelgede Tatarların boy, kabile ve ırk ayrımı yapmaksızın, hiçbir istisna olmaksızın Tatarların bağımsızlığını ve tam hürriyetini tanıdığını ilan etmeli, yabancı hiçbir devletin değil, kendi tacının olduğunu, Cengiz ailesinden kendi öz hanı tarafından yönetileceğini, bu hanın bütün Tatar halkı tarafından hükümdarlığa seçildiği ve yükseltildiğini, hanın Tatarların kadim yasaları ve geleneklerine göre yöneteceğini ve ne olursa ol-

sun hiçbir yabancı gücü dikkate almayacağını kabul ettiğini bildirmeli. Aynı zamanda Bâbıâli, sultan adına, emperyal majesteleri hükümetine yazılı olarak somut ve açık bir güvence vermelidir, öyle ki bu güvence de hiçbir uydurma gerekçe iddia etmeksizin, hangi bahaneyle olursa olsun hiçbir yeni güçlük çıkarmayacağı temin edilmelidir. Bâbıâli, Şahin Giray'ı meşru olarak seçilmiş Tatarların hanı olarak tanıyacak ve bu sıfatıyla kanunla öngörülen halifenin yüksek dinî onayına sahip olmasını sağlayacaktır. Kırım Hükümeti'nin kesin görüşünü aldıktan sonra Rus birlikleri Orkapı sınırlarına çekilmiş olacaktır. Aynı zamanda, yeni han ve devletin temsilcileri tarafından yeni mahzarlar İstanbul'da Bâbıâli'ye sunulmuş olacaktır. Uygun ifadelerle tasarlanmış (her türlü itirazı önceden önlemek için bu ifadeler üzerinde önceden tartışılacak ve uzlaşılacaktır) bu mahzarlar sultanın şahsında İslâm dininin halifesinin üstünlüğünü tanımayı ve elbette halifenin, han için olduğu kadar bütün Tatar milleti için de dinî onayını içerecektir. Bu onay mektuplar vasıtasıyla ve mektuplar da hür ve bağımsız bir devlete yakışmalı ve aynı zamanda Bâbıâli'yle aynı dine inananlara uygun düşmelidir.

Majesteleri imparatoriçe şunu da ilave etmeyi ihmal etmemektedir ki, sıradan müzakerecilere yakışan sürüncemeye bırakmak ve kıvırtmak doğrudan temas içinde olan iki büyük hükümete uygun düşmeyeceğinden, imparatoriçe ültimatomunu verme kararı almıştır ve cevabın da ültimatom kabul edileceği kararındadır. Ayrıca imparatoriçe, İslâm dininin nazik hususiyetini incitmemek için Tatarların ve hanın tebliğ mektuplarına her vesileyle karışmaktan imtina etmekte olduğunu da eklemektedir. Bununla birlikte millete olduğu kadar hana yeni mahzarlar gönderilmesini ve halifenin şahsında İslâm dininin yükümlülüğünü tamamen ifa etmesini reddetmez. Üstelik bu temel konuda (Tatar meselesi) uyum sağlandıktan sonra diğer anlaşmazlık konularında müzakerelere devam etmeyi, aynı samimiyetle bu anlaşmazlık konularını ortadan kaldırmaya çalışmayı ve Bâbıâli'nin vaat ettiği iyi niyete katkıda bulunmayı önermektedir.

Barışın kaderi işte bu cevabın İstanbul'da kabul edilmesine bağlıdır. Anlaşmazlığın başlangıcında ve daha ziyade bütün bir yıl boyunca Bâbıâli'nin hem denizde hem de karada büyük savaş hazırlıkları yaptığı bilinmektedir. Bunların basit bir gösteri mi yoksa Bâbıâli'nin gerçekten savaşa girmeye niyetli mi olduğu görülecektir. Bu süreçte Rusya her türlü gelişmeye kendini hazır tutacaktır. Rusya, barış için değerli bağı muhafaza etmek için yapabileceği sağduyulu herşeyi yapar, ama bu uğurda imparatorluğun onurunu da asla feda et-

meyecek ve büyük bir üstünlükle yaptığı savaşla kazandığı tek bir çıkarından bile vazgeçmeyecektir".

St. Petersburg sarayının bu gizli açıklaması Berlin'e gelmeden önce, Kral II. Frederik İstanbul'daki maslahatgüzarı Gaffron'u bir kez daha Bâbıâli'yi Rusya'ya karşı bilgece bir uysallık göstermeye ikna etmekle görevlendirmişti. Gaffron, bu görevi 21 Ekim'i 22 Ekim 1777'ye bağlayan gecede reisülküttabın konağında Bâbıâli temsilcileri ile yaptığı gizli görüşmede yerine getirdi. Reisülküttabın yanısıra esbak reisülküttab Abdürrezzak Efendi, beylikçi, amedçi efendi, Boğdan prensi ve Bâbıâli tercümanı da bu görüşmeye katıldılar.

9) Şiddetli açıklamaların yapıldığı, ancak istenen sonuca ulaşılamayan bu müzakerelerin ayrıntılı raporu, Gaffron'un 30 Ekim 1777 tarihli mektubunun ekinde verilmiştir ve yukarıda ilgili yerde tarafımızca kullanılmıştır.

Aynı amaçla ertesi yılın Ocak ayında Bâbıâli yetkilileri ve Rusya Elçisi Stakiev arasında yapılan bir görüşme de hedefe ulaşmadı. Bu müzakereler hakkındaki bilgiler, Gaffron'un 3 Şubat 1778 tarihli mektubunun ekinde verilen *Précis de la dernière Conférence de l'Envoyé de Russie avec les Plénipotentiaires de la Porte du Janvier 1778* başlıklı raporda verilmiştir. Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer.

Bu şartlar altında İstanbul'da savaş yanlısı tutum hâkim olmaya devam etti. Bâbıâli'nin o dönemlerde, 1778 yılı başlarında Rusya'ya karşı takındığı tutum, aşağıdaki iki belgede gösterilmektedir:

11) Gaffron'un 3 Şubat 1778 tarihli mektubunun ekinde verilen *Traduction littérale du préambule de firmans, qui ont été à tous les Pachas et Chefs de trouppes quelconques dans toute l'éntendue de l'Empire Ottoman* ve

12) Gaffron'un 3 Şubat 1778 tarihli mektubunun ekinde verilen *Exposition, que a été due aux Draguemans des Ministres Etrangers Résidans près la Sublime Porte, et dont on leur a ensuite permis de prendre copie à tour de rôle, afin d'en pouvoir faire tenir les traductions à leurs cours respectives, donnée en 1192 de l'Egire le 2 de la lune Mucharrem (29 Ocak 1778).*

Bu ilginç belge, Bâbıâli'nin olguları kesin bir biçimde kendi bakış açısına dayanarak betimleyerek, o tarihe kadarki davranışlarını ve her halükârda kaçınmaya çalıştığı Rusya ile ilişkilerin bozulmasının gerekli olabileceğini haklı çıkartmaya çalıştığı tam bir manifesto idi. Karşılaştırma için bk. metin içerisinde ilgili yer.

Buna karşın diğer devletlerin Şark'ta mevcut kritik durumlar karşısında takınabileceklerini düşündükleri tutumlar, Kral II. Frederik'in 4 Şubat 1778'de Kont Solms'un o dönemlerde kasıtlı yokluğu sırasında çariçenin sarayındaki elçiliğin işlerini yürütmek üzere olağanüstü görevle St. Petersburg'a gideceği sırada Kont Podewils'e verdiği ilginç talimatta daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Kont Solms'un 1777 yılına ait yazışmalarını içeren koleksiyonun (muhtemelen yanlışlıkla) başında verilmiştir. Kral II. Frederik için o dönemlerde Şark Meselesi bilhassa Bavyera veraset tartışmalarından dolayı Avusturya ile çıkacak savaşta Rusya'dan alacağı yardımların, Şark Meselesi'nin çözümüne bağlı olduğu için önemli idi. Söz konusu talimatta bu hususta şöyle demektedir:

5. İşlerin öfke ve sertlik boyutuna gelmiş olması düşünülemezdi. Bunca özenden sonra, kral Türkleri sakinleştirmeye çaba harcadı ve onlara barışçı duygular aşılamaya çalıştı, kralla birlikte aynı davranışta çıkarı olan ve Osmanlı temsilciliği üzerinde az çok etkisi olan bütün güçler ve onların arasından biri ateşi üflememiş olsa da, gelişmeler birkaç aydır bu noktadadır. Kendisi de endişeli olan Fransa bu savaşın Bâbıâli'nin ne zararına ne de yıkımına yol açmayacağını, majestelerini bu proje konusunda tamamen temin etmiştir. Bâbıâli'nin içinde bulunduğu durumda kalmasını sağlamak Fransa'nın çıkarınadır ve Fransa İstanbul'da Türkleri kendi öz savaşçı ruhlarına tekrar kavuşmaları için el altından çalışmakta ve Türkleri kabul edilebilir ve adil bir anlaşmaya teşvik etmektedir. Ama Viyana Hükümeti'nin aynı gerekçelerle hareket etmesi için daha çok çaba gerekir. Bu farklıların başlamasıyla birlikte, Viyana Hükümeti genişlemek ve Türkler aleyhine yeni kazanımlar elde etmekle –bu kazanımlar şaibeli barış anlaşmasıyla Türklerden sökülüp alınmış olsa bile- suçlandı. Son savaş sırasında Türkleri bunaltmak için Viyana Hükümeti Ruslarla birleşerek bu anlaşmayı imzalama fırsatı bulmuştu. İstanbul'dan dahi gelen haberlerle majesteleri, [Avusturya'ya yapılan] bu ithamları teyit ettirmekte geç kalmadı. Bu endişeler gerçeğe dönüştü ve mevcut kriz halinde savaş çıkması için çok muhtemeldir ki Avusturyalılar faaliyetlerini ikiye katladılar. Almanya meselelerine karışmasını engellemek için Rusya'nın bu krizle meşgul olmasını teşvik ediyorlar.

6. Bununla birlikte bu minvalde Viyana Hükümeti'nin bütün çabaları sonuçsuz kalması ve kendisine rağmen barışçı önlemlerin değerlendirilmesi arabuluculuk vasıtasıyla muhtemeldir. Rusya Hükümeti ültimatomunda Kırım'daki birliklerini geri çekmeyi, Karadeniz'deki gemi trafiğini sadece ticaret gemilerinin serbestliğine indirgemeyi, Bâbıâli'nin resmen tanıması ve saygınlığını te-

yit etmesi şartıyla yeni hanı halifenin hukukuna bağlı kalmaya zorlamayı taahhüt etmektedir. Rusya'nın önerileri, karşıt grup kesin tavır almadıkça Osmanlı temsilciğini etkilemiş görünüyor. Stakiev'in hükümetine vermiş olması gereken umutlar ve özellikle majestelerinin Versailles Hükümeti yoluyla almış olduğu haberler bu tahmini doğrular görünüyor. Bu haberlere göre henüz görüşmeleri kesme kararı almamış olan Bâbıâli Fransa'yı bu işle görevli ilan etme zorunda kalacakmış ve benzer bir deklarasyonda, Fransa'da çatışmanın yakınlığına pek inanılmadığı görülüyor. Bu konunun aydınlığa çıkarılmasında geç kalınmamalı ve bu ilkbaharda ya savaşın ilan edilmesi veya bir uzlaşmaya varılmış olması gerekmektedir.

7. Podewils Kontu her iki durumdan birinin olması halinde tavrının farklı olacağını hissettirecektir. Eğer Türklerle bir savaş patlak verirse kontun Rusya ile askerî uzlaşmaya dikkat etmesi ve harekât planından haberdar olmayı görev bilmesi gerekecek. Genelde kâğıt üzerinde çok kalabalık olan ama ayrıntıya inildiğinde yarıya düşen ve her zaman tam olmayan alaylardan oluşan orduların güçleri üzerine fikirler serdetmesi gerekecek. Kontun, şartlara göre, kralın imparatoriçeye dostluğunun bir sonucu olarak, imparatoriçe için çok ilginç olan bir konuda kendisine naklettiği fikirleri ve tavsiyeleri değerlendirmesi gerekecek. Özellikle onu Polonya'yı bu savaşa sokması ve bu krallığın konfederasyonlar içinde yeterli sayıda birlikler tutması için yükümlülük altına sokuyor. Viyana Hükümeti onu kışkırtmaktan geri durmayacaktır. Buna karşın ikinci durumda ve bu anlaşmazlıklar dostane biçimde sonlanırsa ve Rusya'nın elleri serbest kalırsa, işte o zaman Podewils kontunun ilk tedbiri, bu hükümetin bütün dikkatini Bavyera meselesine çekmek ve majestelerinin çıkarları için mümkün olan avantajları sağlamak olacaktır.

Akabinde kral, Bavyera veraset meselesine ayrıntılı olarak eğilmektedir ve konta Avusturya ile muhtemel bir savaş durumunda Rusya'dan nasıl bir yardım alabileceğini ayrıntılı olarak araştırmasını istemektedir.

Madde 9'da kontun aşağıdakileri araştırmasını istediğini söylemektedir:

"Türklerle köprülerin atılması halinde imparatoriçe, majesteleri krala herhangi bir yardım sunamayacak ve çıkarı kendi hesabına gerektirdiğinden, en azından kralın lehine her türlü önlemi değerlendiremeyecek .... Buna karşın eğer Rusya Hükümeti Bâbıâli'yle uzlaşırsa, o zaman, sadece anlaşmayla öngörülen yardımcı birliği sağlamayı değil aynı zamanda kralın çıkarları için, im-

paratoriçeyi Varşova'ya kadar ilerletecek bir orduyla destekleme yükümlülüğüne girip girmemek söz konusu olacaktır.

Rusya ile Bâbıâli arsındaki anlaşmazlıklar hâlâ belirsizliğini koruyor. Rusya'nın ültimatomu İstanbul'a ulaştığı sırada Kırım'da yeni bir kargaşa yaşanıyordu. Bağımlılık döneminde garnizonlarda bulunan Türk birliklerinin yerini almak üzere Tatarlardan toplanacak kalıcı bir askerî birlik oluşturma projesi vardı. Mantıklı görünen bu projeyi Şahin Giray belki biraz sertlikle uygulamak istedi, bu da millet içinde sızlanmalara ve memnuniyetsizliğe yol açtı.

Bâbıâli, temsilcileri aracılığıyla zihinleri bulandırmayı hiç ihmal etmedi ve Cengiz sultanlarından bazılarını Kırım'a salıverdi ve bunlardan Selim Giray bir halk kargaşası sırasında kendini han ilan etti. Bir sivil savaş başladı ve bu savaşta Rus birlikleri, yanında çok sayıda Türk askeri ve görevlileri bulunan rakibine karşı Şahin Giray'a destek vermekten kendilerini alamadılar ve ayaklanmanın başlamasıyla büyük kara birlikleriyle görülen donanmadan her an takviye birlikler bekleniyordu. Bu gelişmeler Bâbıâli'ye anlamlı göründü ve belki de Rusya'nın ültimatomuna ciddi bir cevap vermesini ve Şahin Giray'a yasaklama getirmesini engelleyen de bu oldu.

Fakat bütün bu gelişmeler sona erdi. Her taraftan sıkıştırılan ve hanları tarafından özellikle devamlı birlik oluşturma projesinin ilgasıyla ikna edilen memnuniyetsiz kitlenin tamamı boyun eğdi. Hatta onlar, Selim Giray ve ayaklanmaya kendilerini sürükleyen diğer şeflere karşı öç almayı ve düşmanca davranmayı görev bildiler; onların üzerine ateş açtılar ve onları limanda bulunan Türk gemilerine kadar takip ettiler, Selim Giray ve şefler gemilere çıkarak kurtuldular. Feld-Mareşal Romanzov, kendisine çok güvendiği veziri kargaşanın çıkışından haberdar etti. Şimdi müzakerenin ve barışı korumanın nasıl bir sonuç vereceği ve Rusya'nın ültimatomuna Bâbıâli'nin nasıl bir çözüm getireceği bekleniyor.

Önce 1779 tarihli Aynalıkavak Tenkihnamesi'ne ve daha sonra Kırım'ın Rusya tarafından nihaî olarak ele geçirilmesi ile sonuçlanan kavganın gidişatı, yukarıdaki açıklamadan anlaşılmaktadır. Rusya'nın Kırım'ı ele geçirmesi ile ilgili olarak şu belgeyi de göstermek isteriz: Çariçe Katerina'nın 8 Nisan 1783 tarihli manifestosu. Orijinali aşağıdaki gazetenin ekinde verilmiştir.

Ek

St. Petersburg Gazetesi No. 58,
21 Temmuz Cuma

Bu günlerde Katarinoslav, Astrahan ve Saratov valisi, General Prens Grigori Aleksandroviç Potemkin'in Kırım'daki Karapazar Şehri yakınlarındaki ana karargâhından gerek Kırım Yarımadası'nda, gerekse Taman Adası ve Kuban'da majestelerinin aşağıdaki manifestosunun yayınlandığı haberi geldi:

Biz II. Katerina, Tanrı'nın inayetiyle bütün Rusların mutlak hükümdarı, vs.

Osmanlı Bâbıâli'si ile son savaşımızda silahlarımızın gücü ve zaferleri, elimizde bulunan Kırım'ı kendi lehimize olmak üzere muhafaza etmekte bizi haklı çıkardığından, Rusya ve Bâbıâli arasında Tatarların daha önceki statüsünden dolayı sıkça ortaya çıkan anlaşmazlıklara ve soğukluklara yol açan sebepleri ve araçları ebediyen ortadan kaldırmak amacıyla Tatar halklarından özgür ve bağımsız bir devlet oluşturma niyetiyle, o zamanlar bu ve başka geniş kapsamlı fetihleri Osmanlı Bâbıâli'si ile iyi ilişkilerimizi ve dostluğumuzu yeniden tesis etmek için feda ettik.

Yine de devletimizin o kesimindeki sınırlarında, bu düzenlemelerin meyveleri olması gereken huzuru ve güvenliği muhafaza edemedik. Tatarlar, yabancıların telkinleri ile kendilerine sağladığımız mutluluğu bozdular. Statü değişimi sırasında seçtikleri han, Tatarları önceki hükümdarlarının boyunduruğuna geri götürmek amacını güden bir yabancı tarafından evinden ve vatanından kovuldu. Bir kısmı körü körüne ona bağlandı ve diğer kısmı direnebilecek durumda değildi. Bu şartlar altında, savaşta edindiğimiz en iyi yapılardan birinin zarar görmesini istemiyorsak, iyi niyetli Tatarları himayemiz altına almak; onlara Sahib Giray Han yerine başka bir meşru han seçme özgürlüğünü sağlamak ve yönetimini harekete geçirmek zorunda kaldık. Bunun için silahlı kuvvetlerimizi harekete geçirmek, çok sayıda birliklerimizi en soğuk mevsimde Kırım'a göndermek, birlikleri burada uzun bir süre tutmak ve liderlerine rağmen silah zoruyla hareket etmek zorunda kaldık ki, bu da Osmanlı Bâbıâli'si ile neredeyse henüz hatırası tam olarak geçmemiş yeni bir savaşa sebep olacaktı. O dönemlerde yine de, Tanrı'ya şükür, Bâbıâli'nin Şahin Giray Han'ı meşru hükümdar olarak tanınması ile bu fırtına da geçti. Bu değişiklik devletimize oldukça pahalıya mâl oldu; lâkin gelecekte komşuluğun güvencesi ile bunun

telafi edilebileceğini umut ettik. Ne yazık zaman çok kısa sürede bunun aksini gösterdi. Geçen yıl gerçek çıkış noktasını pekâlâ bildiğimiz yeni bir ayaklanma, bizi resmî olarak savaş ilan etmeye ve Kırım ile Kuban'a hâlâ orada bulunan birliklerimizi göndermeye mecbur etti. Onlar olmadan Tatarlar arasında barış, huzur ve düzen tesis edilemezdi, zira yılların getirdiği tecrübe, Bâbıâli'ye bağımlılıklarının nasıl ki iki devlet arasında soğukluğa ve anlaşmazlıklara sebep olduysa, böyle bir özgürlüğün meyvelerinin tadına varma kabiliyetine sahip olmadıkları için, özgür bir devlete dönüştürülmeleri de bize sürekli huzursuzluk, masraf ve savaşçı halklarımıza zorluklar getirdi.

Haklı sebeplerimiz olduğundan, savaşçı halklarımızı defalarca Tatarların topraklarına gönderdiğimiz, ancak devletimizin menfaatleri daha iyi olacağına dair umutlarla birleştiğimiz sürece, burada hükümranlığımızı kurmadığımızı ve aralarında iyi niyetli olanlar için uğursuz huzursuzlukları çözmek için mücadele eden savaş ordumuza karşı düşmanlıklarda bulunan Tatarlardan intikam almaktan ve cezalandırmaktan imtina ettiğimiz bütün dünya tarafından bilinmektedir.

Oysa şimdi, bir taraftan Tatarlara karşı ve Tatarlar yüzünden yaptığımız ve bütün parasal tahminlerin bile üstünde olan insan kayıplarını bir tarafa bıraksak bile, güvenilir bir hesaplamaya göre 12 milyon ruble üzerinde olan büyük miktardaki harcamaları gözönünde bulundurduğumuzda ve diğer taraftan Osmanlı Bâbıâli'sinin Tatar topraklarında, bilhassa savaşçı halklarla Taman'a gelen bir Osmanlı memurunun Şahin Giray Han'ın buraya neden geldiğini sordurmak için gönderdiği yetkilisini kamuoyunun gözü önünde başını kestirdiği ve burada bulunan nüfusu Türk uyruğu olarak ilan ettiği ve Taman Adası'nda en üst gücü icra etmeye başladığını öğrendiğimizden, bu eylemler bizi, Tatar halklarının özgürlüğüne ve bağımsızlığına dair önceki karşılıklı yükümlülüklerimizi ortadan kaldırmakta olduğuna ve Tatarlara bağımsızlıklarını kazandırdığımız barış antlaşmasında yaptığımız düzenlemelerin Tatarlardan dolayı meydana gelebilecek huzursuzlukların tamamını engellemeye yeterli olmadığını kanıtlamaktadır ve son savaşta edindiğimiz ve barış antlaşmasına kadar geçerli olan zaferler sayesinde kazandığımız haklar üzerinde hak sahibi yapmaktadır. Dolayısıyla anavatanımızın refahı ve büyüklüğü için göstermemiz gereken özeni, avantajları ve güvenliğini sürekli hâle getirmek ve Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında akdedilen ve kalıcı olarak muhafazasını gönülden istediğimiz ebedî barışı rahatsız edici sebepleri daimi olarak ortadan kaldır-

mak amacıyla bir araç belirlemek için ve ayrıca kayıplarımızın telafisi ve bedeli olmak üzere Kırım Yarımadası'nı, Taman Adası'nı ve Kuban Bölgesi'nin tamamını hükümranlığımız altına almaya karar verdik.

Söz konusu bölgede yaşayan insanlara bu manifesto aracılığıyla statülerindeki bu değişikliği ilan ederken, kendimiz ve haleflerimiz adına, onları kendi yerli tebaamıza eşit tutacağımıza, canlarını, mallarını, ibadet yerlerini ve icra etmelerini hiçbir şekilde engellemeyeceğimiz dinlerini koruyacağımıza ve savunacağımıza ve son olarak, her birine Rus tebaasına tanınan adaleti ve imtiyazları tanıyacağımıza yemin ederiz. Karşılığında ise yeni tebaamızdan bu mutlu değişiklikle ayaklanmalardan ve huzursuzluklardan sıyrılarak barışa, huzura ve kanunların hüküm sürdüğü bir düzene eriştikleri için minnettarlık ve sadakat, gayret ve iyi davranışlarla eski tebaamıza benzemelerini ve onlar gibi merhametimizi haketmelerini talep ediyor ve bekliyoruz. Aziz Peter'in adını taşıyan payitahtımızda 8 Nisan 1783'de ve yönetimimizin yirmi birinci yılında yazılmıştır.

Orijinal belge emperyal majesteleri tarafından bizzat imzalıdır, Katerina.

Bu önemli durumlara dair en ilginç belgeler arasında ayrıca şunlar vardır:

16) **Devlet ve Kabine Bakanı Kont Hertzberg'in Temmuz ayında çariçe ve Kayser Joseph arasında kararlaştırılan ittifak hakkında Kral II. Frederik'e gönderdiği rapor ve kralın buna verdiği cevap. Her iki belgenin içeriği şöyledir:**

Krala!

Rusya imparatoriçesinin Roma imparatoruyla akdetmiş olduğu, bir ittifakın önemi üzerine raporumu majestelerine sunmaktan mutluluk duyuyorum. Bugün, Frankfurt sarayından ve Paris'e kadar uzanmış olarak gelen bir ulak vasıtasıyla bir posta almış olan Prens Dolgoruki, akşama doğru bana bir konferans yapılması talebinde bulundu. Bu konferans sırasında kendisi bana Şansölye Yardımcısı Ostermann Kontu'nun 14-25 Haziran tarihli mektubunu okuttu. Bu mektup şunları içeriyordu:

"Hatırlanacağı üzere 27 Mayıs 1781 tarihli bir mektupla iki imparatorluk hükümeti arasında bir anlaşma yapılması söz konusu olmuştu. Bu anlaşma o zamanlar formaliteler üzerindeki bazı güçlükler ve Rusya Hükümeti ile Osmanlı Bâbıâlisi arasında yükselen ciddi anlaşmazlıklar nedeniyle yapılmamıştı. İmparatoriçenin İstanbul'a gösterttiği, imparatorun ciddi ve etkili temsilcilik desteğiyle, iki hükümdar arasındaki samimi dostlukları kişisel yakınlık ve hemen yapılan görüşmelerle temin edilmişti. İki hükümet, daha önceki dönemlerde iki imparatorluk arasında var olan eski anlaşmaları yenilemek için uzlaştılar. Prens Dolgoruki, Rusya'nın müttefiki olarak majestelerinin hususi temsilcisi yapıldı, onun temsilciliği vasıtasıyla:

1) "Majesteleri imparatorlar arasında, iki saray arasında, birbirlerinin bütün mülklerini karşılıklı garanti altına alan ve imparatoriçenin Prusya ve Danimarka'yla yapmış olduğu benzer şekilde bir savunma ittifakını öngören eski antlaşmaların yenilenmesi için, acil yazışma yapılmasını;

2) Bu ittifakın bu iki anlaşmayı ve Teschen Antlaşması'nı aynen muhafaza etmesini;

3) Bu ittifakın temel amacı Osmanlı Bâbıâli'sini düzgün sınırlar içerisinde ve komşularının huzurunu bozmayacak durumda tutmaktır:

4) İmparatoriçe, majestelerinin genel huzuru ve irtibatın gizliliğini sağlamak için önlemler almaya dikkat edeceğini, kendisiyle olan taahhütlerini yerine getirme arzu ve açık yürekliliğini imparatoriçenin müttefikine yaptığı gibi kanıtlayacağını umut eder."

Prens Dolgoruki'de bu irtibat üzerine hiçbir şey gözlemlemedim; ona majestelerine raporumu sunacağımı söylemekle yetindim. Eğer Rusya temsilcisi için bir cevap hazırlama görevini uygun görürse, emirlerini bekliyorum.

Goertz Kontu'nun dün ulaşan 20 Haziran tarihli mesajından onun hâlâ yeni anlaşma üzerine hiçbir şey bilmediğini, bu anlaşmanın onun için bir sır olarak kaldığını görüyorum. Majestelerinin, imparatoriçenin Kırım'a dair niyeti üzerine verdiği önceki beyana cevabın St. Petersburg'da olduğu gibi Viyana'da da tartışılması, imparatoriçenin bu beyanı beğenip beğenmediği üzerine de kont bilgi sahibi değil.

Berlin, 4 Temmuz 1783, Hertzberg.

Kral ise şöyle cevap vermiştir:

"Hükümetinin emri ile Prens Dolgoruki'nin temsilci olarak size bildirdiği ve 4 raporunuzdan sonra, uzun zamandan beri Rusya imparatoriçesi ve imparator arasındaki bu bağlantıyı beklemekteyim. Bu bildiriye vereceğiniz tek cevap, başka hiçbir ayrıntıya girmeden bundan çok memnun olduğumun ifade edilmesidir. Bunun üzerine daha fazla söyleyecek hiçbir şeyim yoktur. Onaylamak, bu mümkün değil, onaylamamak, bu ise sadece daha fazla çözülme ve memnuniyetsizlik yapacak. Bu durumda en iyisi bu şekilde durmak. Bu konuda Tanrı'nın size sağlık ve afiyet vermesini diliyorum."

Frederik (kendi el yazısıyla) Petersburg Hükümeti'nin başından savdığı işte biz!

Potsdam, 4 Temmuz 1783.

Devlet ve Kabinesi Nazırı Hertzberg'e

Hertzberg ise şöyle cevap vermiştir:

Krala !

Dün majestelerinin bana verdiği emirler üzerine, bugün Prens Dolgoruki'ye, majestelerinin, Rusya imparatoriçesine, yeni ittifak anlaşması önermesinden dolayı memnuniyet duyduğunu ileterek görevimi yerine getirmekte ihmal göstermedim. Her ne kadar Rusya temsilcisi bu yeni anlaşmanın esas itibarıyla sadece Osmanlı Bâbıâli'sine karşı olduğunu ve Rusya'nın majesteleriyle ve de Danimarka Hükümeti'yle daha önce yaptığı ittifak anlaşmalarına, Teschen Barışı'na aykırı olmadığını, anlaşmaların bütünlüğüyle yerinde bırakıldığını söyleyip onaylatmak istese de ben bu açıklamaya hiçbir şey ilave etmedim."

Berlin, 7 Temmuz 1783, Hertzberg.

Bâbıâli'nin Kırım'ın ve Kuban'ın Çariçe II. Katerina'ya bırakılmasını onayladığı 8 Ocak 1784 tarihli Sened. Gaffron'un Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde bulunan Şubat 1784 tarihli nüshasına göre

17) Aşağıdaki gibidir:

Herşeye gücü yeten Allah adına!

Rusya Hükümeti ve Osmanlı Bâbıâli'si, aralarındaki dostluğu ve iyi uyumu geliştirmeye ve pekiştirmeye yarayabilecek bütün fırsatları yakalamayı istemektedirler ve Kırım'da, Taman'da ve Kuban'da işlerin yeni durumun anlaşmazlıklara ve belki de iki imparatorluk arasında çatışmaya yol açabileceğini değerlendirmektedirler. Adı geçen iki hükümet, durumu iyice değerlendirdikten sonra, bu meseleyi barışçı yollardan çözümleme ve çözümü sağlam bir temele oturtmanın gerekli olduğu konusunda anlaşmışlardır. Artık bundan böyle kendileri arasında mutlu ve sağlam bir barışın, iyi komşuluğun ve düzenli ticaretin her iki tarafa gelecekte sağlayacağı avantajları tartışabilmeyi özellikle istemektedirler.

Bunun sonucu olarak iki imparatorluk konu üzerine müzakere etmişler ve iş bu belgeyi gerçekten gözetilecek ciddi taahhütle özel şart yapmayı istemişler ve kendi tam yetkili temsilcilerini seçmişlerdir. Bütün Rusların imparatoriçesi majestelerini, Osmanlı Bâbıâli'si nezdindeki temsilcisi tarikatı şövalyesi, devlet nâzırı ve Vladimir ve St. Stanislaus temsil ederken, majesteleri Osmanlı sultanını, çok saygı değer ve hürmetli hâlâ bilfiil kaptanıderya, Vezir Hasan Paşa, hâlâ Anadolu kazaskeri payesiyle sâbık İstanbul Kadısı Müftü [zâde] Sadi Ahmed Efendi ve sultanın reisülküttabı olan Hacı Mustafa Efendi temsil eder. Tam yetkili temsilciler kendi aralarında uygun ve olması gereken biçimde kendilerine verilmiş olan yetkilerini birbirlerine sunduktan sonra, aşağıdaki maddeleri mühürleyip imzaladılar:

Madde I: 1774 Barış Anlaşması, 1775 Hududnâmesi, 1779 Tenkihnâmesi ve 1783 Ticaret Antlaşması her iki tarafça kesin ve bozulmaz biçimde devam ettirilecektir. Ancak 1774 Antlaşması'nın üçüncü maddesi, 1779 Tenkihnâmesi'nin 2., 3. ve 4. maddeleri istisna sayılacak ve bu maddelerin her iki imparatorluk için artık ne bağlayıcılığı ne de değeri olacaktır; zikredilen 1774 Antlaşması'nın 3. maddesinde, Oçakov Kalesi ve ona bağlı eski toprakların bundan sonra Bâbıâli'ye ait olacağı ifadesi olduğu gibi korunacak ve geçerli kalacaktır.

Madde II: Rusya İmparatorluk Hükümeti, Tatar hanlarının Soğucak Kalesi toprakları üzerindeki haklarına asla itibar etmeyecek ve buranın hükümranlığının Bâbıâli'ye ait olduğunu resmen tanıyacaktır.

Madde III: Kuban'da Kuban Irmağı'nın sınır olduğunu kabul ederek, adı geçen Rusya Hükümeti, bu Kuban Irmağı'nın beri yakasında yani Karadeniz ile Kuban arasında bulunan bütün Tatar halkından el çekecektir.

İş bu anlaşma en büyük ve en güçlü ve bütün Rusların hükümdarı majesteleri imparatoriçenin ve majesteleri Osmanlı sultanı tarafından da, alışıla geldiği biçimde yazılı ve imzalı muhteşem teyitleriyle onanıp tasdik edilince, antlaşmanın akdedilmesinden itibaren dört ay zarfında veya mümkünse daha erken tarihte, İstanbul'da mübadele edilecektir. Anlaşmayı tam yetkili temsilciler aynı muhtevada ikişer nüsha halinde, kendi elleriyle imzalayıp, mühürleriyle mühürledikten sonra mübadele edeceklerdir. 28 Aralık 1783'de (eski stil) İstanbul'da düzenlendi. İmza Jacob de Bulgakov.

Diğer nüsha üç tam yetkili Osmanlı temsilcisi tarafından imzalandı.

Kaptanıderya Vezir Hasan Paşa,

Anadolu payesi sabık İstanbul Kadısı Müftüzâde Ahmed Efendi,

Reisülküttab Devletlü Hacı Mustafa Efendi.

II. Kırım'ın Rusya'ya Devrinden Bâbıâli ve İki İmparatorluk Sarayı Arasında 1787'de Savaşın Başlamasına Kadar Şark Politikası Tarihine Dair Belgeler (Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nden)

1) Prusya Maslahatgüzarı Gaffron'un Bâbıâli'yi Kırım'ı ve Kuban'ı Rusya'ya devretmeye ikna etmek üzere Bâbıâli'ye teslim ettiği söylenen nota. Bu nota, Kral II. Frederik'in özel emri ile Gaffron'un halefi Diez tarafından 10 Mart 1785'de aşağıdaki açıklama ile Berlin'e gönderildi:

"Majestelerinin bana emrettiği görevi ifa etmek için, Sr. Gaffron'un 23 Kasım 1783'de Bâbıâli'ye verdiği 23 Kasım 1783 tarihli, iki imparatorluk hükümeti ve Fransa Hükümeti'ne karşı, notanın kopyasını sunuyorum. Bu kopya, Bâbıâli tercümanının Frankopulo vasıtasıyla bana sağladığı orijinaliyle karşılaştırıldı. Gaffron'un el yazısını ve daha önceki mesajlarından kolaylıkla anlaşılan üslubunu tanıdıktan sonra, bu notanın doğruluğunu yeminle teyit etmekten çekinmeyeceğim."

Ayrıca ek olarak:

23 Kasım 1783'de Gaffron'un iki imparatorluk hükümeti ve Fransa'ya karşı Bâbıâli'ye sunduğu notanın kopyasıdır

Altes!

Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeyi düşünen hükümetlerde, Bâbıâli'nin tutmak istediği tarafın hâlâ belirsiz olması şaşkınlığa yol açıyor. Fransa'nın şimdiki durumu para yokluğuna ve bu parayı sağlayabilecek çok sayıda vasıtaya sahip olmasına atfediliyor. Fransa'nın bu parayı nihayetinde bulacak fakat o zaman Bâbıâli'ye yardım etmek için çok geç olacaktır. Her iki imparatorluk hükümeti bu zamana kadar birbirlerine verdikleriyle yetinmek ister görünseler de öyle anlaşılıyor ki gelecek ilkbaharda birbirine acilen ihtiyaçları olacak. Geriye, Bâbıâliye sunulmuş görünen Kırım'ı artık geri almayı düşünmeme önerilerini artık takip etmenin yararlı olup olmadığı bilinmesi kalıyor. Çünkü bu zamanda bu öneriler Fransa'ya uygun düşmektedir. Bâbıâli bu önerileri izlemekte yarar olduğuna inanabilecek mi? Eğer o ikna edilebilirse ertesi günü bunu düşünmeyecektir.

Avrupa'da hükümetlerin çoğu Bâbıâli'ye âdil, öngörülü, cesaretlendirici davranmıyor, kaynak sağlamıyor. Bu hükümetlerin tamamı, Bâbıâli'nin kendisinden istenen bütün ülkeleri terkedeceğine, böylesi bir küçümsemenin hiç kuşkusuz çıkarttığı ve çıkarabileceği sonuçları düşünmeksizin inanmış durumdalar. Eğer bu doğruysa, ondan nefret eden hükümetler bu imparatorluğun selâmetiyle gerçekten ilgilenmeye muktedir olabilecektir. Ancak bu dost hükümetler Osmanlı vezirlerini aydınlatır, mantıklı, sağduyu ve adaletle davranırlar. Bu dost hükümetler, bu zamana kadar Bâbıâli'nin gösterdiği aşırı zayıflığın ve bütün Avrupa'nın gözünde, kendilerince abartılan bu zayıflığa daha ziyade inanıyorlar; Bâbıâli onların önerilerini rehber olarak alıyor ki buna aşırı zayıflık deniliyor. Oysa ki boğazına bıçak dayanması ve geri dönülmez biçimde küçültülmesi hâlinde uygun düşen müzakere için gelecek ilkbahara kadar zaman kazanmak üzere zayıf görünmenin Bâbıâli'nin zekâsının bir sonucu olduğuna inanmıyorlar.

Hem dost hem de elde sopa Türkleri bugün Avrupa'dan çıkartmak isteyen hükümetler, Kırım'a sahip olacak böylesine kuvvetli bir devletin güçlü bir donanma inşası için zaman bulacak olsa beklenilenden de kısa bir sürede İstanbul'u işgal edeceğini de görmektedirler. Eğer Kırım ve Kuban'a sahip

olan ve Tiflis'e kadar yayılan bu güç İstanbul'u işgal ederse Osmanlı İmparatorluğu Avrupa'da ve Asya'da ne hâle gelecektir? Eğer Kırım, Kuban Abazaların ve Çerkeslerin ülkesi, Osmanlı Bâbıâlisi tarafından da kesin olarak kendi hâline terkedilse, bu yıkım sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun değil aynı zamanda iki yıl içinde gerçekleşecek Müslümanların Peygamberi'nin dininin de yıkımı olabilecektir. Bu düşünüldü mü?

Bu soruyu soracak olan da cevaplandıracak olan da yok. Kırım'ın kesin bırakılması veya Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamen sukutu aynı şeydir ve herşeyden önce Osmanlı'yı devam ettirmek için savaştan bu kadar korkuluyorsa yaşamak denilmez ama Avrupa'da ot gibi bulunması istenir mi? Kırım'ı bırakmak yerine, söz konusu olan bütün güçlü komşularına, şimdiden tezi yok anlaşma sunması daha iyidir. Bu barış anlaşması da, Avrupa'daki bütün imparatorlukların barış aşkı için Türkleri bir kaç yıl içinde imparatorluklarını Asya'da serbestçe kurmaları konusunda rahat bırakılması şartıyla sunulur. Eğer Türkler Avrupa'yı terketmeden önce savunma paktını tutarlarsa, bu yolla en azından Türkler azalmış olan servetleri ve zenginlikleriyle Asya'ya çekilebileceklerdir.

Bâbıâli'nin muhakeme etmesi için öne sürülen bu fikirlere göre, ona Kırım'ı şeklen bırakması önerisi yapılması durumunda ve bu önerileri yapanlar onlar gerçekten dostlarıdır ve öyle de olmalılar. Viyana'dan gelen ve doğruluğundan pek de emin olunmayan haberler var. Orada Kırım'ın şeklen bırakılması ve imparatorluğa uygun birkaç vilayetin bırakılması karşılığında iki imparatorluk hükümetinin de savaştan sakınmayı ister görünüyorlar ve Bâbıâli'nin bunu kavrayacağına tamamen inanılıyor. Bu öngörüye karşı bir şey söylenmesi hâlinde gülünecektir.

Efendim majesteleri kralın Bâbıâli'yle ittifakına gelince, işte kralın cevabı!

"Sadrazama bu ittifaka hâlâ engel olan ve en büyük sakıncanın Fransızlarla Avusturyalıların ittifak hâlinde olmaları ve bu ittifakı bozmaya inanmamaları olduğunu söyleyebiliriz. Diğer taraftan, Fransa veya onun benzeri bir gücün desteği olmadığı sürece ben Bâbıâli'yle tek başıma ittifak yapamam, sadrazama, yardımlarını ve yapabileceklerinin tümünü temin etmek için Fransızlara baskı yapması, Türklerin savaşı desteklemek ve sınırlarını genişletmek istedikleri yere kadar uzatmak cesaretini göstermeleri hâlinde."

Bu son pasaj, Bâbıâliyle görünüşte en fazla bağı olan devletin, Bâbıâli'ye yardım etmek ve yapamayacağını kanıtlamak için, her tarafta telkin edilen, oldukça cesareti kırılmış yardımlaşılması istenilen bir millete ihtiyatlı ve yapmacık olunması ve Bâbıâli'ye oldukça hoş gelmiş olması gereken bu önemli cevap bir nevi söz konusu hükümdarın büyük senyörle ittifak yapma arzusuna da işaret ediyor ve ortak bir dava için bu hükümdar gibi samimi güçleri Bâbıâli'nin bulması şartına bağlıyor; fakat şimdiye kadar bir dost bulmuş görünmemektedir. Söz konusu hükümdarın iyi niyeti dikkate alınmadı ve onun ve buradaki temsilcisinin, bu zamana kadar almadıkları daha iyi eğitime lâyık olup olmadıkları tartışılmaya başlandı.

İstanbul, Galata 21 Kasım 1783, Gaffron

Bizzat kendi tarafımdan karşılaştırılan üstteki kopyanın aslına uygun olduğunu yeminle teyit ederim, İstanbul 10 Mart 1785, (imza yoktur).

---

2) **Çariçe II. Katerina'nın siyasî sistemi, kayser ve Bâbıâli ile ilişkileri hakkında Kont Görtz'ün 24 Ağustos 1784'de St. Petersburg'dan Kral II. Frederik'e gönderdiği nota.**

Majestelerinin 3 Ağustos tarihli emirleri buradaki hükümetin genel sistemiyle ilgili kendisine çok iyi yerden ulaşan bilgilerden beni haberdar etme lütfunu bahşetti. Bunların gerçek olduğuna inanılmasın. Bu haberler; imparatoriçenin, Avusturya ve Prusya arasında dengeyi iyi biçimde tutabileceğine kâni olduğunu, bunca anlaşmazlık içinde olan müttefikleri uzlaştıracağına inandığını, onun kurnazca imparatorla oynadığını ve bu hükümdarı kesinlikle ihtiraslı projelerin tümüne -özellikle Hollanda'ya karşı olanlara - sokmak istemediğini, imparatoriçenin Avusturya'nın gücünden Türklere karşı kullanabileceği avantajlar sağladığını, bununla birlikte Avusturya sarayı lehine Rusya'nın çıkarlarından fedakarlık etmediğini içermektedir. Majesteleri, bu haberler yardımıyla iki imparatorluk hükümeti arasındaki bağların bütün sırlarına daha fazla vâkıf olabilmem ve burayı özellikle takdirine sunduğum son bağlantıyı daha iyi tanıyabilmem, bu konuda gerekli olan bütün bilgilendirmelerin bana sağlanması için benim haberleri ihtiyatla takip etmemi emrediyor. Emirlerine

tamamen uyarak, dostumun, tanıdıklarımın ve benim bu konu üzerine değerlendirmelerimi majestelerinin dikkatine sunmayı görev bileceğim.

Öncelikle imparatoriçenin, Kont Panin'i uzaklaştırarak ve imparatorla bir ittifak kurarak, işlerin yönetimini bizzat üstlenmesinden beri buradaki hükümet sistemi majestelerine ulaşan haberlerdeki gibidir. Bu haberlerin, iki imparatorluk hükümetindeki şahıslar arasındaki bağlantıların başlangıcı tamamen teyit edilmiş görünüyor. Benim imparatoriçenin siyasî öngörüleri ve prensipleri olarak raporumda majestelerinin dikkatine sunmaktan onur duyduğum, bana söylenen ve sürekli tekrar edilen işlerin temeli de teyit edildi.

Bu şahısları izledikten sonra, imparatorla ittifakın asıl hedefinin imparatoriçenin büyük projesinin icra edilmesi olduğu anlaşılıyor. Bu proje, Avrupa'da Türklerin imparatorluğunu yıkmayı, [onun] yerine ikinci torunu Grandük Konstantin için bir Bizans İmparatorluğu kurmayı hedefliyor. İmparatoriçe, bu proje için imparatorla ittifakı gerekli görmüş ve amacını hiç de saklamamıştı. Bu amacı için imparatoriçe bu ittifaka girdi. Mart veya Nisan 1781'de anlaşma müzakereleri sırasında, imparatoriçenin ilan ettiği imparatorla bu anlaşma projesini haber vermiştim. Türklere karşı bu öngörülerde imparator kesin taahhüt altına girmediği sürece imparatoriçenin onun ittifakına ihtiyacı olmayacak. Bu amacın uygulamaya konulmasıyla bu prenses [çariçe] Avusturya ve Prusya'yı barıştırma planım hayata geçireceğine ve bu yolla iki rakip güç arasında denge kuracağına inandı.

İmparatoriçe majesteleri bu dengeyi sağlamak amacıyla çokça ve uzun zaman uğraştığına beni sıklıkla temin etti ve hatta onun, o, imparatorun birleşmeleri konusunda kendisine yapılan önerilere karşı düşünceler ileri sürdüğü 18 ay boyunca açıklamalar yaptı. Majestelerinin komşularını kargaşaya sürükleyebilecek çizginin dışında bir pozisyonda bulunulması gerektiği önerisini imparatoriçe reddetti ve bundan majestelerini, konuları çok iyi bilen bir adamdan öğrenerek zamanında haberdar ettim.

Rusya'yı majesteleriyle ittifakından ayırmak ve hedefine ulaşmak için imparatoriçenin öngörülerine katılmaktan başka yol görmeyen imparator, nihayetinde imparatoriçenin isteyebildiği herşeye teslim oldu ve gücünü Türklerle son müzakerelerde imparatoriçeye büyük avantajlar sağlamak üzere kullandı. Bu vasıtayla Rusya, Kırım'ı ve bu sayede son derece büyük ve olağanüstü bu projeyi kolaylaştıracak imkânları kazandı. Şu söylenebilir ki, büyük bedelle ve

onca âlâ-vâlâyla verilen, imparatoriçenin haris görüşleri için çok hoş ve çok elzem olan bu yardım, bu prensesin üzerinde her vesileyle çıkarı olacağı zaman kullanabileceği bir nüfuz kazandırdı.

Bilhassa imparatoriçeyi tanıyan aynı kişiler, gelişmeler imparatorun lehine olmadığı müddetçe, Avrupa işlerini sürüncemede bırakmamak için imparatoriçenin çıkarları üzerine titiz olacağına, sadece kendi avantajlarını düşüneceğine inanıyorlar ve bu kişiler düşüncelerini şu öngörülere dayandırıyorlar: 1) İmparatoriçenin kişisel karakteri: Bu kimseler imparatoriçenin sadece kendi çıkarlarını düşüneceğini, başkalarının bilhassa da müttefiklerininkine ne kadar sorunlu olsa da kulak asmayacağını, tanıdıkları kadarıyla onun karakterinin böyle olduğunu. 2) İmparatoriçe, Avrupa'nın diğer işlerini sürüncemede bıraktırarak bu büyük gözde projesinin uygulamasını kaçınılmaz olarak uzaklaştıracaktır. 3) İçinde bulunduğu zayıf durum, Bâbıâli'ye karşı her savaş, belki kolay ve avantajlıdır, üstelik Bâbıâli, bir savaşta Avrupa'dan herhangi bir şey kazanmayı da umut etmemektedir, fakat böylesi bir savaş Avrupa için de tehlikeli ve yıkıcı olabilecektir. Bu düşüncenin, imparatorun, Hollanda'ya karşı daha önceden var olan iddiaları açısından teyit edilmesi gerekli görünüyor.

En emin olunan görüşlere göre, imparator, tıpkı kendisinin Hollanda'ya karşı haksız iddiaları gibi olan Rusya'nın Kırım üzerindeki iddiasına bir süre önce destek vermiş olsa da, bu prenses, onun avantajına teşebbüsler yapmak yerine, ortaya çıkan dedikoduya göre –bunu zamanında bildirdim - o bu teşebbüsleri yapmaya imparatora borçludur, Cumhuriyet'e karşı onun iddialarını kesinlikle açık bulmamış ve daha ziyade bu iddiaları terketmesini istediğini hissettiren bir tavır takınmıştı ve bütün bunlar, imparatorun yürütmekte olduğu ve girebileceği savaşlarda en ufak gerçek bir yardımı aralarında görüşmeksizin yapıldı. Yeni dost, imparatorun benzer ve pek de hoş olmayan bir cevabı, içeriği kamuoyunca merak edilen imparatoriçenin mektuplarından biriyle aldığını kesinlikle teyit etti. Bu durumun, oldukça canlı olan mektuplaşmayı bir şekilde yavaşlattığına inanılmaktadır. İmparatoriçenin ölümünden beri, Viyana'dan mektup gelmeksizin bu kadar çok zaman geçmemişti. Sonuncusu Mayıs'ın başlarına doğru gelmişti, oysa ki Toskana büyük prensinin gelişi, Lanscoi'nin ölümü, imparatoriçenin hastalığı ve daha sonraki bir nice gelişme karşılıklı mektuplaşmalar için fırsatlar ortaya çıkartmıştı.

İmparatoriçenin gerçek usulünün en azından şimdiye kadar böyle olduğu değerlendirilir. İmparator, elbette bu usulü müttefiki olarak kabul ettiği imparatoriçenin benimsemesini arzu edemezdi. İttifaktan bu zamana kadar Rusya sadece avantaj sağladı. Buna karşın imparator, Rusya'nın doğal uslübunu değiştirmek ve majestelerinin Rusya ile ittifakını bozamasa da belirsizliğe sürüklemekle yetindi. Şuna da inanılabilir ki, Bâbıâli'ye karşı görüşlerine destek olması için imparatorla yapacağı ittifaktan avantaj elde etmek uğruna imparatoriçe bütün imkanlarını kullanacağı bu yöntemi bırakmamanın çaresini araştıracaktır. Hatta bu amaç için imparatoriçe sadece, dikkatli biçimde imparatorun diğer işlerinin sürüncemede bırakılmasından sakınmayacak ve aynı zamanda güçlü biçimde imparatorla majesteleri arasında bir savaşın çıkmasını görmekten de sakınacaktır.

Gelişmeler iyi tahlil edilecek olursa, belki denilebilir ki, Prusya ve Avusturya ile sıkı bir ittifak yapmış olan Rusya, en azından zamanımıza kadar kullanılan müttefik kelimesinin kabul edilen anlamıyla ne birinin ne de diğerinin müttefikidir. Rusya'nın amacı başkalarını kendi çıkarı için kullanmaktır, doğal olarak kendisine en faydalı görünen kendisi için en değerlidir ve şimdi imparator, Rusya'nın haris görüşleri için en fazla faydalı olabileceğinden, şimdi o Rusya için en değerli ve en fazla uzlaşılacak kimsedir. Rusya, onun beklentisine cevap verildiğini görmesi için herşeyi yapacaktır, bunun tek yolu da, majesteleri tarafından dikkatle takip edildiği üzere, Rusya'nın Prusya'ya yönelmesi ve onunla yeniden müttefik hâline gelmesidir. Eğer imparator, Bâbıâli'yle olan meselelerinde imparatoriçenin arzusuna hizmet edecek şekilde davranmayı reddederse, Prusya kutsal taahhütleriyle yükümlülük altına girmiş ve borçlu olacaktır.

Toplayabildiğim ve majestelerinin yüce görüşlerine sunma cüretini gösterebildiğim fikirler, efendim bunlardır. Fakat benim kısıtlı değerlendirmeme göre bu fikirler imparatoriçenin usulünü yeterince ortaya koymaktadır. Bu prenses Rusya'yı uzun zamandan beri bakanları vasıtasıyla değil doğrudan kendisi yönetmektedir. Hâlihazırda bakanları, kendi ikballeri dışında ne Rusya'nın refahını ne de imparatoriçenin şanını düşünmemektedirler. Bunlar sadece onun arzularının icracılarıdır.

---

3) **Rus elçisinin Ahıska valisinin görevden alınması için Bâbıâli'ye gönderdiği 18 Mayıs 1786 tarihli nota ve Bâbıâli'nin 3 Temmuz tarihli cevabı:**

Majesteleri bütün Rusların büyük imparatoriçesi bu satırların yazarı vasıtasıyla, Bâbıâli'nin Ahıska paşasına ilişkin meseleyi ne bitirmek istediği ne de bu konuda istek gösterdiğini haber aldı. Bu satırların yazarı sözü edilen konuyu kısa bir süre önce, içinde bulunduğumuz yılın 8 Ocak'ında Bâbıâli temsilcisiyle yapılan bir konferansta bir bildirgeyle sunmuştu. Bu haklı istekler için majesteleri, Bâbıâli'nin gösterdiği kayıtsızca sessizlik ve geciktirmeden başka bir şey görmedi ve majesteleri adâleti bizzat kendisi sağlamak için gereken hazırlıkları yapmakta gecikmeyecektir. Bu şekilde majesteleri, bu satırların yazarına, Bâbıâli'ye, adı geçen paşayı, bağlı oldukları Tiflis hanının topraklarında şiddet ve kötülükler yapan Lezgilere yardım ederek işlediği saldırıdan dolayı, cezalandırıp cezalandırmayacağını ve görevden alıp almayacağını sorma emrini verdi. Bu olaydan ötürü majesteleri imparatoriçe, bu paşaya karşı kuvvet kullanmakta haklı olacağı sonucunu çıkaracaktır ve hiç tereddütsüz kuvvet kullanacaktır. Bunun sorumluluğunu da kendisini reddeden Bâbıâli'ye yükleyecektir. Bâbıâli, Rus Hükümeti'yle iyi bir uyum ve dostluk içinde olmamayı arzu etmiştir.

1786, 18 Mayıs, İmza Jacob de Bulgakov.

Bâbıâli'nin Cevabı

Bâbıâli ile Rusya arasında, önceden ve sonradan yapılmış anlaşmalar ve mukavelenâmelerde, Tiflis hanı ve devletlerini ilgilendiren hiçbir hükmün bulunmadığı açıktır. [Bunu] herkes bilmektedir ve hiçkimse şüphe edemez ki, başlangıcından beri Tiflis hanı, teşrifatı, yani beratı, kaftan, sarık ve kılıcı ve Bâbıâli'nin fermanını halkını da içerecek şekilde almıştır. Fakat bir bildirisinde dostumuz De Bulgakov, hükümetinin emriyle, 3 Şaban 1200 [1 Haziran 1786]'de, önceden sunmuş olduğu bildirinin dışında, şöyle ifadelerde bulunmaktadır: Eğer Bâbıâli, Lezgilere yardımcı olarak Tiflis hanının devletlerine saldırmak ve rahatsız etmek suçuyla Çıldır valisi paşayı görevinden almaz ve cezalandırmazsa, majesteleri Rusya imparatoriçesi ona karşı kuvvetlerini kullanacak ve bunun sorumluluğunu da, bu işte Rusya Hükümeti'yle iyi uyum ve dostluğa aykırı davranan Bâbıâli'ye yükleyecek-

tir. Elçi, bize bu teklifi, uygun olmayan ve dostluğa, alışalageldik üsluba ve geleneksel iyi komuşuluğa ters düşen ifadelerle yaptı. Elçi, hükümetinin niyetlerini ve amaçlarını icra etmek ve sebep bulmak için adı geçen paşanın azledilmesini bahane ve vasıta olarak kullanmak istediğini göstermektedir. Eskiden beri Bâbıâli'nin vassali olan sözü edilen Tiflis hanını, Rusya Hükümeti aldatmakta ve yanıltmaktadır. Rus Hükümeti, Tiflis topraklarında birlikler sevkederek Azerbaycan ve Dağıstan halkını kendi çıkarları için kullanmak istemektedir. Açıktan ve gizli olarak temsilciler ve mektuplar gönderdi, benzer vasıtalarla, imparatorluğun bütün sınırlarını altını üstüne getiriyor, bunu yaparken de anlaşmaların ve mukavelenâmelerin birinci maddesi olan "bundan böyle taraflardan biri diğerinin ne açıktan ne gizliden içişlerini karıştırıcı zararlı harekette bulunmayacaktır", maddesini dikkate almıyor. Hiç şüphesiz bu teşebbüs, iki hükümet arasında var olan anlaşmalara ve dostluğa tamamen zıttır. Davranışının anlaşma şartlarına ters bir hareket olup olmadığını teyit etmeksizin Rusya Hükümeti, adı geçen paşanın cezalandırılmasında ısrar ediyor. Bu hâl ne hakkaniyete ne de merhamete sığar. Eğer adı geçen paşa, anlaşma maddelerine ters en ufak bir şey yapmış olsaydı, taahhütlerine sadık olan Bâbıâli zaman kaybetmeksizin, Rusya Hükümeti'ne karşı herhangi bir şey yapmasına izin vermeden ve bunu Rus hükümeti tespit etmeden önce, onu muhakkak cezalandırırdı. Yine muhakkak Bâbıâli, onu beklenmedik biçimde görevinden alacaktır. Dahası, eğer Rus Hükümeti, anlaşma maddelerine karşı insanlık ve hakkaniyetten uzaklaşarak, Osmanlı sınırlarını geçmekte, bazı düşmanlıklar sergilemekte ve taahhütlerini ve yeminlerini bozmaktadır. Bâbıâli, kuvvetlerini ve iktidarını kullanarak, ona karşı duracaktır ve o zaman Bâbıâli, mukavele, mütareke ve barış anlaşmalarının şartlarını ihlal edecek bir davranışla suçlanamaz. Bu durumda saldırgan Rusya Hükümeti olacaktır, çünkü barış anlaşmasını bozucu ilk gerekçeyi Rusya Hükümeti yapmıştır. Bu bütün dünya için açık ve net bir konudur ve dostumuz elçi bey için de bu açık ve nettir. Ona dostça ve özenle verilen takrirde (yani yazılı belgede) de bu açıkça görülür.

8 Ramazan veya 13 Temmuz 1786.

---

4) **Bâbıâli'nin Rusya'ya savaş ilanını haklı çıkartmak için 24 Ağustos 1787'de yabancı dost devletlere gönderdiği manifesto (Berlin Kraliyet Devlet Gizli Arşivi'nde Prusya kralına gönderilen nüshadan).**

Bâbıâli ile Rusya arasında barış [11]87 (Hicrî) yılında yapıldı [1774], çünkü o zamanlar iki imparatorluğun dinlenme ve huzuru için barış tercih edilir nitelikteydi. Fakat daha sonra Rusya Hükümeti'nin yaptığı tek şey her halükarda samimi dostluğa ters olan taleplerde bulunmak oldu. Hatta Rusya Hükümeti, Kaynarca Barış Antlaşması'na temel olan maddelere aykırı olarak birden bire Kırım'a yerleşti. Aynı barış anlaşmasıyla her iki hükümet arasında tam bir güvenin tesis edileceği ve her türlü çatışmanın ortadan kaldırılacağı karara bağlanmıştı. İki hükümet arasında akdedilmiş anlaşmalarda taraflardan birinin diğerine karşı ne doğrudan ne de dolaylı olarak düşmanlık yapmaması ifade edilmişti. Fakat Bâbıâli'ye bağımlılığını gösteren elindeki fermâna rağmen, Tiflis hanını Rusya Hükümeti kışkırttı. Tiflis'e, silahlar gönderdi ve adı geçen hanı himayesine alarak Gürcistan sınırlarımızda karagaşa çıkmasına sebebiyet verdi. Ve Ruslara çekilmeleri ve ülkeyi rahat bırakmaları söylendiğinde ret cevabını verdiler.

Özü halkının hiçbir kısıtlamaya tâbi tutulmaksızın tuzlalarından tuz almaları anlaşmayla hükme bağlanmış olmasına rağmen, Ruslar, her türlü haksızlık ve sıkıntı çıkartarak sınır bölgesi halkını bu işten alıkoymaktadırlar ve barış anlaşmasının bu maddesini yerine getirmekten kaçınmaktadırlar.

Rusların konsolusu, prens ünvanlı Boğdan voyvodasını baştan çıkardı ve onun firarından sonra, Rus elçisinin anlaşma maddesinin hükmüne aykırı olarak onun ayaklanmasını istediğini gösteren delil bulundu. Rusya elçisi anlaşma maddelerine aykırı davranarak hükümetinin firarî voyvodayı iade etmeyi reddettiği cevabını verdi. Ve Ruslar kendi tarzlarınca anlaşma maddelerinin birçoğunu istedikleri biçimde yorumluyarak kötü niyetlerini kaç defa gösterdiler.

Ruslar, Eflak'a Boğdan'a, Ege Adaları'na ve ihtiyaçlarının olmadığı yerlere konsolosluk açtılar. Oralarda bu durum Müslümanlara haksızlığa yol açtı. Bu konsoloslar, Bâbıâli'nin tebaasını, kimilerini ülkelerine taşıyarak, kimilerini denizci yaparak veya başka işlerde kullanarak baştan çıkardılar. Özellikle Ruslar, nezaketsizlikle kadıların, hâkimlerin, valilerin ve Bâbıâli'nin diğer görevlilerinin bazen azlini bazen cezalandırılmasını talep ettiler. Onlara karşı bir şey

yapmamış olan Eflak ve Boğdan voyvodaları, Çıldır (Ahıska) paşasının ismini verdiler. Herhalükârda bizim idarelerimize her zaman karışmak istediler.

Herkese malumdur ki Bâbıâli, Rus tüccarlara imparatorluğun her tarafında güvenlik içinde ticaretlerini yapma ve nereye isterlerse oraya gitmeleri ve gelmeleri konusunda tam bir serbestlik vermekte ve cömertlik göstermektedir. Buna karşılık teammüle göre hatta anlaşma hükmü gereğince, Bâbıâli'nin tebaası olan tüccarlara da benzer şekilde davranılması gerekirken, Ruslar, ticaretin tamamını sahiplenmek ve kendilerine çekmek için, Bâbıâli'nin tebaası tüccarlara, Rusya'da diğer milletlerin ödediğinden fazla gümrük vergisi ödetmektedirler. Bâbıâli'nin tebaasından Rusya'ya alacaklarını tahsil etmek için gitmek isteyenler olduğunda, bunlar rahat bırakılmamakta ve tahsilatı serbestçe yapmaları engellenmektedir, öyle ki bu tüccarların çoğu iflas etmiş ve herşeylerini kaybetmiş olarak geri dönmüşlerdir. Bâbıâli tabiiyetinden ticaret gemileri, fırtına veya su almak veya acil ve gerekli bir ihtiyaç nedeniyle Rus kıyılarına yaklaşmak istediğinde, buna izin verilmemektedir, onların üzerine kurşun atılmakta ve geri püskürtülmekte ve hatta Soğdak'a gidip gelen gemilerimize top bile atılmaktadır.

Özellikle Tiflis hanı meselesiyle ilgili olarak, Ruslar bu işe çok sayıda küçük ayrıntıyla karıştılar; ve o zaman taleplerini çok kaba ve çirkince bize bildirdiler: Eğer onlara bir sened verirsek, iyi! Yoksa bu meseleleri halletmek için generalimiz Potemtin sınırlara 60-70 bin kişilik birliklerle gelme emrini aldı, onu bizzat imparatoiçemiz takip edecektir. İşte bu sözlerle bize iddialarını bildirdiler ve elçisi bizi resmen savaşa sürükledi ve zorladı. Bu talep, General Potemkin'in bunca orduyla sınırlara gelecek olması, onların Kırım'ı alırlarken gösterdikleri hareketler ve tavırla benzerlik gösteriyor.

Rusların saldırgan hareketlerinin ve hadlerini aşan tavırlarının gittikçe artması bütün güveni ortadan kaldırdı, huzur tamamen yok oldu ve Ruslar kötü niyetlerini tamamen gösterdiler. Rusların eline düşmüş olan Kırım'da güven bunalımı en büyük gerekçe olduğundan, Bâbıâli, yeni bir barış anlaşması yapmak ve dostluğu yenilemek arzusunu gösterdi, böylece Kırım eski durumunda kalacaktı. Fakat Rusya elçisi, bu meseleyi hükümetine yazamayacağı cevabını verdi ve eğer yazacak olursa bunun beyhude olacağını söyledi. Reddedilen ve geri çevrilen bütün diğer konuları tekrar ettikten sonra, elçi, hükümetinin Kırım'dan vazgeçmeyeceğini ekledi ve bu konuda çok kesin cevap verdi.

Böylece bu ve kamuoyunca bilinen daha nice sayısız birçok sebeplerden dolayı savaş Mülümanlar için, İslâmî kanuna göre, dinî bir vecibe hâline geldi. Bu bildiri, çok güçlü, çok şanlı, çok samimi ve çok değerli Prusya Hükümeti'ne gerçekleri bilmesi ve Bâbıâli'nin Rusya ile savaş hâlinde olduğunu göstermek için gönderildi. Bâbıâli, bu gelişme üzerine yapılacak değerlendirme ve yargılama konusunu dostlarının sağduyusuna ve engin öngörülerine bırakmaktadır.

Hicrî 11 Zilkade 1201/ [Miladî] 13 Ağustos 1787.

Çariçe II. Katerina buna aşağıdaki manifesto ile cevap vermiştir:

Türklerle savaş konusunda yabancı hükümetlere Rusya Hükümeti'nin beyânâtı

Petersburg, 10/21 Eylül 1787.

1774'de akdedilen Kaynarca Barış Antlaşması'nın sağlamış olması gereken Rusya İmparatorluğu ile Bâbıâli arasındaki huzuru ve barışı sürekli bozan çatışmalar çok yeni olup, yeterince bilinmektedir. Bu tablonun yeniden çizilmesi elzemdir. Barış antlaşmasının akdedilmesinden zamanımıza kadar Bâbıâli'nin bütün davranışlarıyla kötü niyetini gösterdiğini ve anlaşmanın en temel hükümlerini bozmaktan başka bir teşebbüsün olmadığını söylemek yeterlidir.

Rusya Hükümeti iddia edebildiği hakikati ispatlayan bir sürü delille şaşkına dönmüş vaziyette olup, bu konudaki delilleri ayrıntılı açıklama haklını saklı tutar ve bunları yayınlamakta geç kalmayacaktır. Rusya İmparatorluk Hükümeti şimdilik, kendisinin her durumda izlemeyi sevdiği barışçıl ortamı belirsizliğe ve çöküntüye uğratan henüz yeni yaşanan olaylara değinmekle yetinmektedir. 1779'da akdedilen Aynalıkkavak Tenkihnâmesi, Ticaret Anlaşması ve özellikle de Kırım Yarımadası konusundaki uzlaşmayla Rus Hükümeti kendisine sarsılmaz bir temel sağlamıştı. Kırım uzlaşmasının amacı, o zamanda da ifade edildiği gibi, kesinlikle imparatorluğun sınırlarını genişletmek değildir, daha ziyade bu yarımada halkı tarafından sürekli gerçekleştirilen sınırlardaki haydutluk ve karagaşa yuvalarını yıkmaktır. Yarımada halkını bir polise bağlayarak, sınırları koruyan milletin birinin diğerine olan bağlarına saygı duyulmasını öğreterek, Rusya Hükümeti her iki devlet arasında iyi bir uyum ve iyi komşuluk sağlanması konusunda samimidir ve bu amaca ulaşmak için çaba sarfetmektedir.

Gerçektende hem hassas hem de önemli olan güçlükleri ortadan kaldırdıktan sonra, herşey kalıcı bir huzuru vaat ediyorken; mukaddes ve şanlı taahhütler ve anlaşmaların gücü altında meseleler dostane çözümlere ve uzlaşmalara henüz bağlanmıştı ki, sadrazam azl ve yerine geçen eskisinin yönetimi altında yukarıda zikredilen, anlaşmaların ruhuna ve içeriğine doğrudan ters düşen fiillerde bulundu. Sadrazam, Ticaret Antlaşması'yla Özü halkına verilen tuzlaları çekip alma konusunda iddialar ileri sürmekte gecikmedi. Egemenliği altındaki bazı yerlere Rus konsoloslarının kabulüne karşı çıktı, ancak kendisinin de hissettiği gibi bu tür konular barış antlaşmasını bozacak sonuçlar doğurmadı. O zaman da söylenildiği gibi, konsolos bulundurulması, Osmanlı tebaası olarak kalan Kuban Tatarlarının ve Lezgilerin akınlarını açıkça korumaya imkân vermektedir. Bunlardan biri, imparatoriçenin vassalı Çar Heraklius'un topraklarına saldırırken, diğeri Rusya'nın kendi sınırlarına atıldılar ve oraları yağmaladılar, tahrip ettiler ve bu çevrelerde mevzilenmiş birliklerin tamamını esir ettiler.

Barışa olan aşkı ve insanîliğinden dolayı itidalden ayrılmayan imparatoriçe, bu haberlerin alınmasını müteakiben, İstanbul'daki elçisine, reisülküttab nezdinde antlaşmaların yerine getirilmesini isteme emrini verdi ve sonuç itibarıyla tamamen meşru olan şikayetlerin tatmin edilmesini talep etti. Fakat bütün bu talepler sonuçsuz kaldı. Şikâyetler, hükümetlerin birbirlerine karşılıklı beslemesi gereken tavırlara uymayan sert ve kaba bir üslupla karşılandı. İmparatoriçenin prensipleri yine de değişmeden kaldı. İmkânları yoklamakta usta olan imparatoriçe, yine müzakere yolunu tercih etti ve dolayısıyla müttefiki Roma imparatoru üzerinden açılım yaptı. Fransa kralının kendisine sunduğu arabuluculuk teklifini memnuniyetle kabul etti. İmparator ve kralı talepleri konusunda güvenle bilgilendirdi ve her ikisi de bu davranıştaki adalet ve sağduyuyu gördüler. Son olarak, kendilerine emanet edilen halkların huzurunu muhafaza etme konusunda kullanılabilecek hiçbir vasıtayı ihmal etmemek için Türklerle çeşitli devletlerin komşuluğundan faydalandı. Tamamlamış olduğu tarihî seyahati sırasında onlarla yakınlaştı ve Bâbıâli nezdinde akredite elçisini, meseleleri dostane çözmek için kullanılabilecek en etkili vasıtaları tartışmak üzere huzuruna çağırdı. Bu düşünceye benzer niyetleri ve saygı içinde tam bir güvenle, majesteleri imparator elçisini İstanbul'a gönderdi. Kendi taraflarında Türkler de anlaşmayla yükümlendikleri taahhütleri gözlemleyeceklerdir. Elçi İstanbul'a varır varmaz, Osmanlı nazırını [reisülküttab] Bâbıâli'de bir konfe-

ransa çağırdı. Burada, hareketinden önce işlenmiş olan ve uygun bir çözüm koyması talep edilen meseleleri ele almak yerine Bâbıâli, kendince talepler ve iddialar üreterek konferansı yeni bir veçheye sürüklemek istedi. Bâbıâli'nin iddialarının kimileri antlaşmaların hükümlerine aykırıdır, kimileri ise imparatoiçenin saygınlığına veya onun imparatorluğunun çıkarlarına terstir.

Bu şekilde sınırlarını aşmış ve hatta anlaşma hükümlerini ihlal etmiş olan Türk nazırı [reisülküttab], maskeyi tamamen çıkartabileceğini düşündü ve muhtemelen uzun zamandan beri besledikleri amaçlarını ortaya koydu; Rusya elçisine, Bâbıâli'nin sadece Kaynarca Antlaşması'na bağlı olduğuna ve diğer antlaşmaların nihayetinde sonradan yapıldığına ve gönüllülük esasına dayandığına inandığını beyan ettiler. Bâbıâli bu antlaşmalara uymanın uygun görülmesi ve istenilmesi durumunda olacağını düşünmekteydi. Üstelik Osmanlı temsilcisi, imparatoriçenin temsilcisine bir mühlet verme cüretini gösterdi. Bu mühlette kendisine yapılan taleplere yalın bir cevap vermek zorundaydı ve bu mühlet geçtiğimiz ayın 20'si ile sınırlanmıştı. Adı geçen temsilci, haklı olarak, bütün dünya insanlarının tanıdığı ve saygı duyduğu hukuka ters, hakkaniyete zıt, böylesi bir iddiaya karşı protestoda bulundu. Temsilci mağrurlukla dost ve saygın bir halka mühlet vermenin densizlik olduğunu hissettirdi. Bu kadar kısa bir zamanda fiziken bile cevap vermenin mümkün olmacağını gösterdi. Kendisi hiç dinlenilmedi bile; kısa bir süre önce ortaya konulan şikayetleri dinlemek bile reddedildi. Temsilcinin alabildiği tek şey yeni bir konferans yapılması oldu. Yapılan bu konferansta da aynı iddialar ve bahaneler dile getirildi, taleplerin inceleneceği kuru vaadinden başka bir sonuç elde edilemedi.

Bu iki konferansın raporu imparatoriçeye ulaştığında, ruhunu kışkırtması gereken olup bitenlerden ve öfkeden azade biçimde aşırılıkla yapılacak her türlü çözümü askıya aldı ve sadece basit bir teşebbüsün görülmesine imkân vermeye inandı, Türk temsilcisinde yeterince ihtiyat ve nezaket olmadığından, ona densizlik yapıyordu, bunun devamı olarak o ne kadar uzun bir eli olduğunu ispatladı. Bu düşünceyle majesteleri, itidale bağlılığını ve benzer durumun mecbur edeceği bütün sonuçlardan uzak durmak arzusunu gösteren bütün şahitlikleri tamamlamak istedi. İmparatoriçe, Bâbıâli'nin icat etmiş olduğu bazı taleplere, her ne kadar hiçbir surette antlaşmalara dayanmasa da rıza göstermeye hazırdı ve sınır birlikleri komutanı General Potemkin'e emirler gönderdi. Fakat birden bire bu son ayın 5/16'sında, Bâbıâli'nin kendisinin bizzat belirlediği mühlet dolmadan, Bulgakov'un yeni bir konferans için çağ-

rıldığı ve ona Ticaret Antlaşması ve Kırım Yarımadası hakkındaki anlaşmayı ordan kaldıracak yeni bir antlaşma imzalanması önerisinden sonra, eğer reddedecek olursa barışın bozulduğunun ilan edileceği ve kendisinin tutuklanarak Yedi Kule'ye götürüleceği ve orada insan haklarına aykırı biçimde hapis tutulduğu haberini aldı.

Böyle bir fiil olması gereken fikirleri içerir. Bâbıâli bunlara hakaret ve aşağılamaları da kattı. Kendisine cömertçe sunulan barış anlaşmasını bozmama isteğini, imparatoriçenin kararlı biçimde beslediği barışı bozmaktan sakınma arzusunu Bâbıâli terkettirmekten başka yol bırakmadı. Böylesine asi bir davranışla tahrik edilen imparatoriçe, ne kadar üzüntülü de olsa, silaha başvurma yolunu seçmek zorunda olduğunu gördü. Dökülen bunca kanla elde edilmiş hakları korumak ve temsilcisi vasıtasıyla saldırıya uğrayan onurunun intikamını almak için kendisine kalan tek yol bu idi. Savaşın her tür felaketinden masun olan imparatoriçe çarpışmaya hazırdır. O, zafere ulaştırmak ve savunmak zorunda kaldığı böylesine haklı bir dava için sadece kendisine eşlik eden ilahî himayeye ve dostlarının yardımına değil aynı zamanda bütün Hristiyanlığın arzularına da güvenmektedir.

Yerimiz olmadığı için belgeleri burada kesmek zorunda olduğumuz için üzgünüz, zira bilhassa Diez'in, Albay Götze'nin, Marki Lucchesini'nin ve Knobelsdorf'un diplomatik yazışmaları yukarıda gerekli yerlerde kullandığımız ve ayrıntılı olarak açıklamaya çalıştığımız birçok ilginç belgeler içermektedirler.

DİZİN*

A

* Osmanlı, Osmanlılar ve Osmanlı İmparatorluğu kelimeleri çok sık geçtiği için dizine alınmamıştır

B

C

Ç

D

E

F

G

H

I

İ

J

K

L

M

N

O

Ö

P

R

S

Ş

T

U

Ü

V

W

Y

Z